تۆڕی ئایە بۆ پەروەردە و گەشەپێدان
شبكة آية للتربية والتنمية

لە بڵاوکراوەکانی تۆڕی ئایە

بەڵێ

قورئان پارێزراوە

وەڵامی کتێبی ئایا قورئان پارێزراوە

تۆفیق کەریم
ئەندازیار عوسمان
فازڵ قەرەداغی
ئامینەصدیق
یاسین زەنگەنە
ئیکرام کەریم

پێشەکی چاپی دووەم

بەناوی خوای بەخشندەومیهرەبان

ئەم کتێبەی بەردەستتان کۆکراوەی شەش کتێبە کە لەوەڵامی کتێبێکدا نووسراوە بەناوی (ئایا قورئان پارێزراوە)؟کە کتێبێکە دژ بەقورئان نووسراوە، پرۆژەی تیشک بەشەش کتێب وەڵامی داوەتەوە و بەزنجیرە بڵاویانکردۆتەوە، ئێمەش (گرووپی راگەیاندن) لەتۆڕی ئایە، بەباشمان زانی کە ئەو کتێبە پێکەوە بڵاوبکەینەوە، بۆیە کاتێك کە برایانی پرۆژەی تیشك پرۆژە مەعریفییەکەی خۆیانیان راگرت، داوامانلێکردن کە مۆڵەتی چاپکردنەوەی ئەو شەش کتێبەمان بدەنێ ، ئەوانیش بەسوپاسەوە مۆڵەتی لەچاپدانەوەی ئەو کتێبانەیان پێداین، لەسەر قسەی برامان مامۆستا ئیکرام کەریم کە مۆڵەتی لەهەر شەش نووسەرە بەرێزەکەی ئەو کتێبانە وەرگرت بۆمان و ئەوەشی پێڕاگەیاندین کە ئەو نووسەرە بەرێزانە فەرموویانە ئێمە بۆ خوا ئەو نووسینانەمان نووسیوەو بۆخواش پێشکەشی تۆڕی ئایەی ئەکەین و هەندێکیان پێشنیاریان وابوو کە کتێبەکان وەك خۆیان و بێدەستکاری چاپبکرێنەوەو خەتەکانیان وردنەکرێنەوە..

ئێمە بڕوامانوایە کە نە عەقڵ نە تەکنەلۆژیاو نە زانست و فەلسەفە ناتوانن جێگەی دین بگرنەوەو بێمنەت بن لێی، بەڵام بەدڵنیاییەوە هەم عەقڵ و هەم زانست ئەتوانن بەهەموو هێزیانەوە ببنە پاڵپشت بۆ راستیەکانی ئیسلام و زەروورەتی ئەو راستیانە بسەلمێنن بۆ ئەم مرۆڤە وەك تاك و وەك کۆمەڵگەش، وەك فیکرو وەك سیاسەتیش..

ئێمە دەرگای توێژینەوە لەتۆڕی ئایەدا بەم کتێبە ئەکەینەوەو ئومێدەوارین کە وەك پرۆژە پیرۆزەکەی تیشك ژمارەی توێژینەوەکانمان تا سەد نەوەستێت..

وما ذلك علي الله بعزيز..

گرووپی راگەیاندنی تۆڕی ئایە

پێشەکی پرۆژەی تیشك

کتێبێکی قەبارە گەورە بەناوی(ئایا قورئان پارێزراوە) کە قەشەیەك بەناوی عەبدولا عەبدولفادیەوە نووسیویەتی و وەرگێڕێکی بێ ناوونیشان و بزرکاوی کوردیش وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، ماوەیەکە لەناو بازاڕدا دەست بە دەست ئەکات و بووەتە داری دەستی ئەوانەی کە خەڵکی بەدبینئەکەن بەرانبەر بە ئیسلام و چێژ لەوەئەبەن کە خەڵکی ڕێز لە ئیسلام نەگرێت و ئەوەی ئیسلام ئەیلێت ئەوان بیدەنە دواوە با ڕاستەقینەیەکی حاشا هەڵنەگریش بێت، ئەیانەوێ ئەو قسەیەی کە یەکێکی وەك قەشە جۆن تاکلی مژدەدەر لە کتێبی"التبشير والاستعمار"دا ئەڵێت، لە خەڵکی کوردی بکەنە ڕاستەقینەی حاشاهەڵنەگر، قەشە جۆن تاکلی ئەڵێ: " يجب أن نستخدم القرآن، وهو أمضى سلاح في الإسلام، ضد الإسلام نفسه، حتى نقضي عليه تماماً. يجب أن نبين للمسلمين أن الصحيح في القرآن ليس جديداُ، وأن الجديد فيه ليس صحيحاً"یانی پێویستە قورئان –کە بڕندەترین چەکە لە ئیسلامدا–بەکاربهێنین دژ بە ئیسلام خۆی، تا بە تەواوەتی تێکیئەشکێنین، پێویستە ئەوە ڕۆشنبکەینەوە بۆ موسڵمانان کە ئەوەی لە قورئاندا هاتووەو ڕاستە تازە نییەو، ئەوەی تازەیەو قورئان وتوویەتی ڕاست نییە !

ئەم کتێبە لە ڕاستیدا کڵیسا نووسیویەتی و ئەو عەبدولا عەبدولفادیە ناوێکی خوازراوەو پێوەی دیارە کە لیژنەیکی پسپۆڕ لە کڵێسادا نووسیویەتی و ئیمکاناتی تەواوی بۆ تەرخانکراوە تا ئەو کارە ئەنجامبدات..

کتێبەکە بریتییە لەیانزە بەش کە شەشسەد لاپەڕەی خەتووردی داگیرکردووە، لە ساڵی٢٠٠٨دا چاپی یەکەمی کراوە هەرچەندە–نەفامانە–لەبەرگەکەشیدا نووسراوە٢٠٠٩!، کتێبەکە بە حسابی خۆی٢٤٣ ڕەخنەی لە قورئان گرتووەو بەو شێوەیە قەناعەتی بەخۆی کردووە کە قورئان پارێزراو نییە !و چاوەڕوانی ئەوەش ئەکات هەرکەس ئەو کتێبە بخوێنێتەوە قەناعەت بکات

کە قورئان کتێبێکی ئاسمانی نییەو ئەوەی لە قورئاندا هاتووەو راستە تـازە نییـە، و ئەوەی تازەیەو قورئان وتوویەتی راست نییە!

ئێمە لـە پـرۆژەی تیشـکدا –پـاش ئـەوەی بینیمـان ئـەم کتێبـە لـە هەندێ لـە راگەیاندنەکانەوە کراوەتە تەوەرەی باس و خواس و لە میانەی ئەو گومانانەوە کە لـەو کتێبـەدا هـاتوون خـەڵکی بەدبینئـەکرێت بەرانبـەر ئیسـلام–بڕیارمـان دا کـە وەڵامێکی زانستی ئەو کتێبە بدەینـەوەو ئـەرکی وەڵامدانـەوەی ئـەو کتێبـەش بـە چەند براو خوشکێکی توێژەر لە بواری ئیسلامناسیدا بسـپێرین، بـەو هیوایـەی کـە ئـەم ئایەتـە پڕاوپـڕ پرۆژەکـەمان بگرێتـەوەو پەیمانـە خواییەکـەش بێتـەدی کـە ئەفەرموێ: (وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ (٧٣)ئەوانەی کە کافرن هەندێکیان پشـتیوانن بـۆ هەندێکیان ئەگـەر ئێـوەش وانەکـەن ئـەوە فیتنەیـەك و گەندەڵییـەکی گـەورە لەسـەر زەویـدا بەرپائەبێت!

کەواتە ئەگەر وەك ئەوان بکەین و پشیوانی یەکتری بین نـە فیتنـەو نەگەنـدەڵی گەورە لە زەویدا روونادات،بۆیە ئێمـەش وەك ئـەوانمانکردو بـە لیژنەیـەکی پسـپۆڕ وەڵامـەکانمان دایـەوەو دووەم کتێبیـان بـوو بـە نسـیبی هـەردوو بـرای توێـژەر: ئەنـدازیار عوسمـان و مامۆسـتا ئیکـرام کەریم،نووسـینەکەی ئەنـدازیار عوسمـان وەڵامی بەشـی هەشـتەمی ئـەو کتێبەیـەو نووسـینەکەی مامۆسـتا ئیکـرامیش وەك پێشدەسـتییەکە بـۆ وەڵامـی ناونیشـانی کتێبەکـەی عەبـدوڵا عەبـدولفادی کـە ئەپرسێ:(ئایا قورئان پارێزراوە؟)چونکە ئەو پرسیارە ئەوەندەی روو لـە مێـژووی نووسینەوەی قورئان ئەکات ئەوەندە روو لە تێکستەکەی قورئان ناکات.

ئێمەی ئەهلی ئیسـلام ئەگـەر توانیمـان بیسـەلمێنین کـە لـە رووی مێژووییـەوە قورئان زۆر دەستپاکانە نووسراوەتەوەو هیچـی لێنەفـەوتاوە–نـە سـورەتێك و نـە ئایەتێك و نە تەنانەت پیتێکیش– و وەك خـۆی لـە دەمـی پـیرۆزی پێغەمبـەرەوە وەرگـیراوەو نووسـراوەتەوەو دەسـت بـە دەسـت بـە ئەمانەتـەوە نـەوە بـە نـەوە

گوازراوەتەوە، ئیتر پاساو و بیانوو نامێنێ بۆ هیچ کەسێك بپرسێت:ئایا قورئان پارێزراوە؟!، بەڵکو ئەوەی جێگەی باسە ئەوەیە: ئایا ئەم قورئانە کە بە پارێزراوی گەیشتووەتە دەست خەڵکی هیچی بەکەڵکی تێدایە بۆ ئەم مرۆڤە؟ئایا قورئان سەردەمی بەسەرنەچووە؟ئایا قورئان کەڵکی ئەوەی پێوەنەماوە کە ئەمڕۆ ئەرکی ئاراستەکردنی تاك و کۆمەڵگە بدەیتە دەستی؟ یان نەخێر قورئان سەردەمی بەسەرچووەو کتێبێکی بێ سوودەو زانست و فەلسەفەو تەکنەلۆژیا جێگەی پێ لێژکردووە! لەبەر ئەمەبوو ئێمەش لە پرۆژەی تیشکدا ئەو دوو نووسینەمان کرد بە یەك و بەرگی دووەمی ئەم زنجیرە کتێبەمان تایبەت کرد بە نووسینی ئەو دوو توێژەرە بەڕێزەوە،و موژدەی ئەوەش بە خوێنەرانی بەڕێزی کتێبەکانی پرۆژەی تیشك ئەدەین کە ئەم زنجیرەیە بەردەوام ئەبێت تا هەموو بەشەکانی ئەو کتێبە نازانستیە وەڵامئەدەینەوە، خوای گەورە ئەو براو خوشکە توێژەرانە سەرکەوتوو بکات و پاداشتی بەخێریان بداتەوەو بەرەکەت بخاتە خامە بەخزمەتەکانیان و ئەم کارەش لە ئێمە قەبووڵبکات و بەرەکەتی تێبخات،چونکە هەر خۆی سەرچاوەی بەرەکەتە..

سلێمانی

٢٠١٢/٥/٢١

وەڵامی پێشەکی کتێبەکە و

سەرنجەکانی وەرگێڕ

بەشی یەکەم

نووسینی : ئامینە صدیق

پێشەکی نوسەر

لەکاتێکدا کە خەریکی نوسینی کتێبی خوێندنەوەیەکی نوێ بۆ تەفسیری سورەتی (ئالی عیمران) بووم، کتێبی (ئایا قورئان پارێزراوە)م بینی، کە هەندێکم لێخوێندەوە ویستی ئەوەم بۆ دروستبوو ئەگەر خوا فرسەتبدات وەڵامێکی ئەو کتێبە بدەمەوە، ئەوەبوو ناوی خوام لێهێناو دەستمدایە نوسینی وەڵامەکەو تا خاڵی سێیەمی سەرەتای کتێبەکە رۆیشتم، بیستم کە پرۆژەی بەڕێزو بەسەنگی"تیشك" بڕیاریان وایە بە دەستەجەمعی وەڵامی ئەو کتێبە بدەنەوەو ئەرکی ئەو وەڵامانەش بخەنەسەرشانی چەند نوسەرێك و - زۆر سوپاسیشیان ئەکەم - منیشیان لە ڕیزی ئەوانەدا دانابوو کە بەشێك لەو وەڵامانەی پێبسپێرن، هەر چەندە من داوامکرد وەڵامدانەوەی هەموو بابەتەکانی وەرگێڕی پەڕاوەکە بە من بسپێرن، بەڵام ئەوان وایان پێباش بوو کە زۆرترین نووسەر لەو بەرگریکردنەدا لە قورئان بەشداربن،بۆیە من تەنها ئەرکی وەڵامدانەوەی پێشەکی کتێبەکەو ئەو چەند برگەیەم لە بابەتەکانی وەرگێڕ پێدرا کە لە دووتوێی ئەم کتێبەدایە..

کتێبی"ئایا قورئان پارێزراوە" تابلێی کتێبێکی بێ ماناو نازانستیەو سیخنانە نووسراوەو ئەوەی ئەیخوێنێتەوە بۆی دەرئەکەوێت کە چ نووسەرەکەی– کە بریتییە لە قەشەیەك بەناوی"عەبدوڵا فادی"–و چ وەرگێڕەکەشی بۆ سەر زمانی کوردی– کە نادیارەو بێناو و نیشانە– زۆر بە رقەوە لەسەر قورئان نووسیویانەو خۆیان فریووداوە و بەتەمای تەفرەدان و چەواشەکردنی خوێنەرەکانیشیانن..

زۆر سەیرە– قورئان و ئیسلام بە ئایینێکی زیانبەخش ئەزانن و داوائەکەن نەهێڵرێت قورئان دیراسە بکرێت و ئازادببێت بۆ ئاراستەکردنی تاك و کۆمەڵ! ! ئەم وەرگێڕە ئەڵێ:(ئەگەر محمدو قورئانەکەی نەبووایە ئەوا عەرەب نەدەبوونە شەڕەنگێزترین میللەتی ئەم سەرزەوییە).. گاڵتە بەو قسەیە ئەکات کە موسڵمانان ئەڵێن: ئیسلام بە سوودە بۆ هەردوو دونیا.

وەرگێڕە بێ ناو نیشانەکە ئەڵێ:(ئایینمەندان ئەڵێن: گوایە ئیسلام هەردوو دونیای بەیەکەوە گرێداوەو وەکو یەك گرنگیان پێئەدات! !...)، یان کە باسی بەجێمانی دونیای موسڵمان ئەکات لە وڵاتانی تر ئەوە ئەکات بە خەتای ئیسلام و ئەڵێ: (هۆی دواکەوتنی گەلانی ئیسلامی ئەوەیە کە ئایینی ئیسلام

ئایینێکی(سکونی)یەو ئایینێکی بزواو و بزوێنەر(دینامیکی) نییە مەگەر بە ئاراستەی بوغزاندن و جەنگ و تاپۆکردنی ئازادیەکاندا نەبێت).(!!)ئەمەندە بێویژدان و نامەنتیقییە ئایینی پڕخورافەی وەك یانیزمی- پێقەبوولە کە ئایینێکی کۆنی هیندستانیە، کەچی ئایینی ئیسلامی پێقەبوول نییە!! ئەوەتا ئەڵێ:(.... کەچی ئایینێکی هندی وەکو (یانیزم) ئافەرۆزەو نەهی لە ئازاردانی هەموو گیانەوەران و مرۆڤ دەکات...).

لە راستیدا ئەم کەسە خانەگومانانە مرۆڤ نازانێ چۆن قسەیان لەگەڵدا بکات، هەرچی بۆ باسبکەیت چەندە جوان و مەنتیقی و زانستی و بەرژەوەندی ئامێز بێت بەو مەرجەی پەیوەندی بە ئیسلام و قورئانەوە ببێت لای ئەو ناشیرینەو نامەنتیقیەو نازانستی و زیانبەخشە! ئەگەر ئەمە وا نیە، ئەی یانی چی ئەو نووسەرە بێناونیشانەی لای خۆمان ئەڵێ: (ئەوانەی سەر بە پەڕاوێکی وەکو قورئانن و بە هیوان دەسەڵات بگرنە دەست کە هێشتا نەیانگرتووەتە دەست،نایانەوێت رووناکبیر سەر بە هیچ رەوتێکی دیاریکراو بێت..)، ئاخر خۆ ئەم قسەیە ئەگەر وایدانێین قسەو بریاری ئەوانە بیت سەر بەپەڕاوی قورئانن خۆ ئەم قسەیە مەنتیقیەو هەم زانستیەو هەم بەرژەوەندیئامێزە و هەم قسەیەکی جوانیشە ئیتر بۆ ئەبێ ئەو وەرگێڕە ئاوەها قسەکە گێڕ بکات؟و هەرایەکی لەسەر دروستبکات؟!

بە هەر حاڵ من لەو بەشە وەڵامەی خۆمدا ئەوەی زۆر بە قسەی ناقۆڵا و بێتام زانیبێت لەسەری وەستاوم و وەڵامم داوەتەوەو لەوەش دڵنیام کە ئەم وەڵامانە کەموکورتیان تێدایە، چونکە ئەوە تەنها پەڕاوەکەی خوایە پارێزراوە لە هەڵەو کەموکورتی و موعجیزەی بەردەوامی ئەم ژیانەیە، لەخوای پەروەردگاریش داواکارم بەفەزڵی خۆی ئەم نووسینەم لێقەبوڵ بکات و ئێوەی خوێنەری بەڕێزیش لوتفبکەن دوعایەکی خێر بۆ منیش و بۆ پرۆژە بەڕێزەکەی تیشکیش بکەن کە بەمشێوەیە دەستمان ئەکات بەخێرداو ئەرکی وەڵامدانەوەی گومان و چەواشەکاریەکانی لەم هەرێمەداو لەم رۆژگارە سەختەدا ناوەتە سەر شانی.

ئامینە صدیق - ١٨ی رەمەزانی ١٤٣٣

ئایا قورئان پارێزراوە

ئەمە ناوی کوردی ئەو پەڕاوە عەرەبییەیە کە قەشەیەك بەناوی عەبدوڵلا عەبدولفادی نوسیویەتی و وەرگێڕێکی کوردی بێپێناس کردویەتی بەکوردی، بەڵام لەگەڵ وەرگێڕانەکەدا هاتووە نوسینەکانی نوسەری پەڕاوەکەی دیسان داڕشتۆتەوە بە چەندەها شێوازیتر و جگە لەوەش گومانیتری بۆزیادکردووە، دوبارەبونەوەی زۆریشی کردوە بۆ گومانەکان و هەرجارەی لەژێر ناونیشانێکی جیاوازدا، ئیتر ئەگەر مەبەستی لەم کارەی گەورەکردنی قەبارەی پەراوەکەبێت یان مەبەستی ئەوەیە بەو دوبارەکردنەوانە بەشێوازی جۆراوجۆر سەر لەخوێنەرانی بشێوێنی و دەستوپێیان لێوونکات، هەرکامێکیانی مەبەست بوبێت ئەوا بەدەستی بەتاڵ لێی دەردەچێت ! چونکە هەوڵەکانی بۆ خامۆشکردن و کوژانەوەی ڕوناکییەکە کە خوا خاوەنییەتی و بڕیاری پاراستنی داوە، ئەوەندەش هێزی پێداوە هەر کەسێك بیەوێت خزمەتی بکات ئەوا بەکەمترین ماندوبون ئەتوانێت تیشکەکانی بگوازێتەوە بۆ ناو تاریکییەکان، ئێمە ووتمان بەدەستی بەتاڵ لێی دەردەچێت " واتە دەست بەتاڵ لە بەدیهێنانی مەبەستەکانی بەڵام ئەوە قسەی لەسەر نییە کە کۆڵبەباری قورسی تاوان ئەبێت و توشی بێڕێزی ئەبێت لای هەموان چونکە هەرکەس خوا ڕسوایکرد کەسێك نابێت ڕێزی بگرێت (وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ) واتە: هەرکەس خوا ڕیسوای بکات لای کەس ڕێزی نامێنیٚ.

ئەمەش بەڵێنی خوایە ! ! بۆیە نابینی ئەوانەی وا لەمێژودا ڕەنجیانکێشاوە بۆ دژایەتی قورئان و ئاینی ئیسلام بەڕێزەوە باسبکرێن، لەوانەیە لەسەردەمی خۆیاندا پاداشتێکی ماددی وەرگرن بەڵام هەرچیان بۆبکرێت ڕێزو مەکانەی کۆمەڵایەتی لەگەڵ نابێت و بەچاوی ڕێزەوە سەیرناکرێن. ئەمەش تۆڵەیەکی خوایە بۆ ئەوکەسانە و پێم وایە سزایەکی سەختە چونکە مرۆڤ لەم دونیا هەرچی ئەکات بۆ پەیداکردنی مەکانەو ڕێزە و لەناخیدا بەدوای ئەوەدا وێڵە.

دیارە تادونیا مابێت و فرسەتی تەمەنیش هەبێت دەرگای فراوانی گەڕانەوەش بۆ لای خوای بەبەزەیش والآیەو داناخرێت، خۆشحاڵی دونیاو قیامەتن ئەوانەی ئەگەڕێنەوە بۆ لای خوای خاوەن ڕێز و گەورەیی کە ڕێزی لە مرۆڤ گرتوە (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ).

ئێستەش فەرمون لەگەڵ وەلامی هەندێك لەو گومانانەی کە وەرگێر دروستیکردووە: ـ سەرەتا وەرگێر لە پێنج خاڵدا پێشەکییەك ئەنوسێ بۆ پەڕاوەکەو زۆرترین گومانی تێدا دائەنێت، بەویستی خوا هەرخاڵێك چەند گومانی لەخۆگرتبێت بەجیا لەژێر خاڵی ژمارەیی خۆیدا وەلامەکەی ئەنوسمەوە.

١ـ وەرگێڕ ئەم ئایەتە (انا نحن نزلنا الذكر وانا له لحافظون) دەکاتە دەستپێك و دەیەوێت بلێت: کەخاوەنی قورئان بەلێنی پاراستنی قورئانیداوەکەچی جیاوازی وناکۆکی تێدایە و و پارێزراو نییە ! ! بۆ سەلماندندنی ئەم مەبەستەی ئەم چەند ئایەتەی تری قورئان دەکاتە بەلگە: (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (٧)سورةتی ئال عیمران و(أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (٨٢)سورةتی النساء

وەرگێر تەفسیری ئایەتەکان دەکات و پاشان بەئارەزو حەزی خۆی دەلێت: (ئەو چەند ئایەتە ئاماژە دەکەن بۆ هەبونی ناکۆکی و جیاوازی لەقورئاندا، هەروەکو لە سورەتی (النساء٨٢) دا دیارەو باس لەوە دەکات کە ئەگەر قورئان لە خواوە نەبوایە ئەوا ناکۆکی و جیاوازییەکی زۆریان لە نێوان ئایەتەکانیدا دەدۆزیەوە، کەواتە هەر وەکو ئایەتەکە دەلێ: ئەگەر جیاوازی و ناکۆکی زۆر ـ (اختلافا كثيرا) یشی تێدا نەبێت ئەوا جیاوازی کەم لەنێوان ئایەتەکاندا هەیە) پاشان بۆ سەلماندنی ئەم بۆچونە هەڵەیەی نمونەی خوێندکارێك دەهێنێتەوە کە

دەڵێت من کۆششم نەکردوە واتای ئەوە نییە کەهیچ کۆششی نەکردووە بەڵکو واتای ئەوەیە کەکۆششی کردوە بەڵام کۆششێکی کەمی کردوە واتە ئەگەر قورئان ئایەتی لەگەڵیەك ناکۆکی زۆری تێدانەبێت ئەوا هەندێکی تێدایە و ئەوەش دەکاتە بەڵگە لەسەر ئەوەی کە قورئان لای خوداوە نییە و دەڵێت هەمان بەڵگەش ئەوە دەسەلمێت کە قوئان (معصوم ـ پارێزراو) نییە لەهەڵە.

وەرگێڕ زۆر بەخێرایی و بەهەڵەشەییی لە خاڵی ژمارە یەکی پێشەکیەکەی دا کەلاپەرەونیوێکە دەیەوێت بڵێت: کەسەلماندمان قورئان پارێزراو نییەو دژەوانە و هەڵەیشی تێدایە.

ئەوەی بەدێژایی مێژووی پڕ لە ململانێی نێوان قورئان و نەیارەکانی کەس نەیتوانیوە ئەو بوختانە بسەلمێنێ و هەمووی چۆکی داداوە لەبەردەم ئیعجازی یەك پارچەیی و تۆکمەیی و تەواوکاری نێوان ئایەتەکانی قورئاندا، کەچی وەرگێڕێك بۆ پەڕاوێکی شکست خواردوی قەشەیەك زۆر بە سانایی لە پێشەکیەکەیدا ئەو ئیدعایە دەکات و وادەزانێت هەنگی لە کرۆڵی داردا دۆزیوەتەوە. من وای بۆ دەچم وەرگێر هەر لەبەر ئەوە ناوی خۆی نەنوسیوە چونکە هەموو دەرەنجام و تەعلیقەکانی وەرگێر لەسەر بابەتەشێواوەکانی قەشە (عەبدوڵلا فادی) بەم شێوەیەیە و شایەنی شانازی پێوەکردن نییە تاناوی خۆیی لەسەر بنوسێت هەروەك چۆن قەشەکەش بە ناوی خوازراوەوە نوسیویەتی: ئەوەی لای خەڵك زانراوە و سروشتیە شانازیکردن و دڵخۆش بوونە بە لێکۆڵینەوەی زانستیانە ودەرەنجامی دروست با جێگەی قبوڵی خەلکیش نە بوبێت، دیارە نە وەرگێڕو نەنوسەر متمانەیان بە نوسینەکانی خۆیان نییە بۆیە ناوی خۆیانیان لەسەر نەنوسیوە و لە کاتی شەرمەزاربونیان لەبەردەم خوینەرانیاندا خۆیان حەشارداوە.

با بێینە سەر وەڵامی ڕستە و هاوکێشە بێبنەماکانی وەرگێڕ:

قورئان ناكۆكی تێدا نیە

١ـ ولو كان من عند غير الله لوجدوا فية اختلافا كثيرا، واتە: ئەگەر ئـەم قورئانـە لای جگە لە خواوە بوایە ئەوا بێگومان جیاوازی زۆری تێدا دەبـوو. وەرگێـر دەڵێـت: ئەمە بەڵگەیە بـۆ ئـەوەی كـە ئەگـەر قورئـان جیـاوازی زۆریشـی تێـدا نـەبێت ئـەوا جیاوازی كەمی تێدایە.

لەوەڵامدا دەڵێم: ـ باسی بونی دژەوانەی كەم یان زۆر پەیوەندی بە قورئانەوە نیە و باسی بونی دژەوانە لـەناو نوسـینەكانی مرۆڤدایـە، خوێنـەری بـەڕێز كـەمێك بەوردی سەیری ئایەتەكە بكە خوای تەعالا ئەفەرموێت:

(ولوكان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا) واتـە: ئەگـەر ئـەم قورئانـە لای جگە لە خواوە بووایە ئەوا دژەوانەی زۆریان تێدا ئەدۆزرایەوە. كەواتە دژەوانە لەقورئاندا بوونی نیە و ئەوەی دژەوانەی تێدا ئەبێت ئەو پەراوەیە كەلای مرۆڤەوە ئەنوسرێت ئەویش مەرج نییە هەموو نوسراوێكی بەشەر دژەوانەی تێبكەوێت بەڵكو ئەگـەر بیانـەوێت پـەڕاوێكی بنوسـن لایـەنی ڕۆحـی و پـاكیزەكردنی مرۆڤـەكان لەئەستۆ بگرێت و هـەر ئـەو پـەڕاوە پەیوەنـدی نێـوان مرۆڤـەكان لەسـەر بنـەمای پێكەوە ژیان و خۆشەویسـتی بنیـات بنێـت و هـەمان پـەڕاویش هـەموو بنـەماكانی حوكمڕانی داد پەروەرانەی تێدا بێت و لەگەڵ ئەمانەشدا دەرگاو كلیلەكانی زانستی بونەوەری تێدابێت، هەواڵی نادیارەكان و هەواڵی ئەو دیوی ماددەش بـدات ئـەوە ناتوانن و دەستەوسان ئەبن و كارێكی لەوشێوە تەنها لە خوا دەوەشێتەوە و جگە لە خوا كەس ناتوانێت هەموو ئەوانە لە پەڕاوێكدا كۆكاتەوە، پەڕاوەكـەش گـۆڕانی شوێن و كات كاری تێنەكات و هەمیشە وەڵامی پرسیارەكانی پێبێت.

كارێكی بەم شێوە ئەگەر جگە لە خوا بیەوێت بیكات ئەوا پـڕ دەبێـت لـە كـارو حوكمی دژەوانە، بۆیە نەیفەرموە دژەوانەی كەم چـونكە كـاریٚ بـەو گەورەییـە بـە مرۆڤ ناكرێت و پڕدەبێت لە دژەوانە هەروەك چۆن لە دەستورو یاسـاكانی دانـراوی دەستی خەڵكی دا دەردەكەوێت و هەر ماوەی جارێك پێویست بە هـەموار كـردن و

گۆڕانکاری دەکات ئەمە جگە لەوەی کە گشتگیر نابن ناتوانن وەڵامی هەموو داخوازییەکانی لایەنە ڕۆحی و کۆمەڵایەتی........هتا) بدەنەوە. کەواتە کاتێك خوا ی گەورە دەفەرموێ جیاوازی زۆری تێدا دەبوو مەبەستی لە دانراوەکانی دەستی خەڵکییە و حەقیشی فەرمووە.

ئایەتەکانی جێتوند وکشاو دانایی خواو موعجیزەبوونی قورئان ئەسەلمێنی

١. ئایەتی (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (٧) واته: هەر ئەو خوایە یە کە دایبەزاندووەتە سەر تۆ پەڕاوەکە کە تیایدا ئایەتی جێتوند هەیە و ئەوانی تریش ئایەتی چونیەکن لە شێوازدا (مەبەستی جیاواز لە خۆ دەگرن) ئەو کەسانەی لە دڵیاندا لادان هەیە شوێن ئەو ئایەتانە دەکەون کە (موتەشابیهن) بەمەبەستی ئاژاوە نانەوە ودەرهێنانی مەبەست مەبەستی دروستی ئایەتەکان تەنها خوا دەیزانێت و ئەوانەی لە زانستەکەدا ڕۆچوون دەڵێن: باوەڕمان پێهێناوە هەمووی لای خواوە هاتووە و تەنها کەسانی خاوەن عەقڵی بێخەوش ئەمە بەیاد دەگرن.

وەرگێر ئەم ئایەتە دەکاتە بەڵگە لەسەر ئەوەی کە گوایە قورئان دژەوانەی یەکتری تێدایە و دەڵێت: ووشەی (العلم) یش لە ئایەتەکەدا مەبەست پێی قورئانە نەك زانستی سەردەمەکانی پێش قورئان و زانستی ئەمێستای نوێی دەرەوەی قورئان .

وەڵام: بونی ئایاتی موتەشابیە لە قورئاندا حیکمەتی زۆری تێدایە یەکێك لە حیکمەتەکانی نیشانەیەکە بۆ جیاکردنەوەی کەسانی ئاژاوەگێڕو خاوەن مەرامە تایبەتەکان (ابتغاء الفتنة وابتغاء تاويله) و زیاتر بە هەڵە بردنی کەسانێکە کە لارەڕی هەڵدەبژێرن و مامەڵە خراپەکە دەکەن (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا

فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ (٢٦)البقرة

واتە:ـ (اللە) پێی شەرم نیە کە هەروێنەیەك بێنێتەوە مێشولە بێت یان لەو سەروتر، ئەوانەی باوەڕیان هێناوە یەکسەر حاڵی دەبن ئەوە حەقێکە لای پەروەردگاریانەوە هاتووە و ئەوانەش کە بێباوەڕبوون یەکسەر دەڵێن خوا بە ئەمە چ مەبەستێکی هەیە ؟زۆرێك پێی هیدایەت وەردەگرن و زۆرێکیش پێی لاڕێ دەبن و تەنها کەسانێکیش لێیان دەشێوێ کە لاڕێکارن.

کەواتە بونی ئەو جۆرە ئایەتانە هەروەك چۆن هۆکاری زیاد بوونی باوەڕی باوەڕدارانە ئاواش هۆکاری زیاترسەرلێشێوانی ئەوانەیە کە بێباوەڕی هەڵدەبژێرن.

ئایا هەر ئەمە بۆ خۆی جۆرێکی تر نیە لە ئیعجازی قورئانی کە بەدەم کەسەکانەوە بچێت بە پێی مەرام و مەبەستی شاراوەی خودی ئەو کەسانە؟ ئەمیان باوەڕی دەوێت بۆی زیاد دەبێت ئەویشیان گومڕایی دەوێت و دەستی دەکەوێت (سبحان اللە).

ئایەتەکانی (محکمات) و (متشابهات) لەقورئاندا مایەی مانەوەی ڕۆڵی کارای قورئانە لەژیاندا، هۆکارە بۆ ئەوەی قورئان کات و شوێن ببەزێنێت و ئایەتەکانی هەمیشە نویێ بێت. نەك بەو شێوەیەی کە وەرگێڕدەڵێت:ـ باسی ئەو ئایەتانەی کەکەس لێیان تێناگات باسێکی نەشیاوە چەنکە خواوەند لە سورەتی موحەممەددا دەڵێت: (أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا(٢٤) ئایا ڕامانیان لەقورئاندا نەکردووە یان دڵەکان قفڵیان لێدراوە. یەکێك لەدژەوانەکانی وەرگێڕ لەم لاپەڕەیەدا ئەوەیە لەم دێڕەدا دەڵێ: باسی ئەو ئایەتانەی کەکەس لێیان تێناگات، لەپاشانیشدا کە ناچار دەبێت تەفسیری هەموو ئایەتەکە بکات دەڵێت: تەنها خوداوەند و ئەوانەش کە بنجیان لە زانستدا داکوتاوە واتای ئەو ئایەتانە دەزانن.

ئەگەر وەرگێر خۆی یان هەرکەسێکی تر بەڕامانەوە سەیرێکی لاپەڕە ٧ ی وەرگێر بکات بۆی دەردەکەوێت کە جگە لە لاوازی بەڵگەکەی، پەرچ کردنەوەیشی تێدایە و بەزیان بەسەرخۆیدا دەشکێتەوە : چونکە تێگەیشتن لە قورئان نیازی پاك و

زانست و دەبر کردن و ڕامانی دەویێت و کەسێك ئەمانەی نەبێت ئەوا توشی سەر گەردانی دەبێت و سەری لەبەر دەرناکات و لە خۆیشی وایە باشی کردوە (قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (١٠٣) الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (١٠٤) أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا (١٠٥) واتە: ئایا هەواڵتان پێبدەم کێن ئەوانەی لە هەموو کەس زیاتر کردەپەشیمان دەبن؟ ئەوانەن کە ڕەنج بەبادەن لەژیاتی دونیاداو واش حیساب دەکەن کە خۆیان پیشەوەرێکی باشن. ئەوانە کەسانێکن کە بەئایەتەکان وگەیشتن بە پەروەردەکاریان بێباوەڕن. کاری ئەوان هەڵوەشاوەیەو لە ڕۆژی هەستانەوەشدا هیچ بەهاو قورساییەکیان بۆ دانانێن.

بۆ بەرچاو ڕونییەکی خوێنەری بەڕێز و وەرگێڕی نەناسراویش، بەپێی پێویست بەویستی خوا دەربارەی ئەو ئایەتانە دەنوسم کە (متشابهات) ن و پێوەرن بۆ نیازو مەرامی خەڵکی و زانستێکی ڕیشە داکوتراویان دەویێت بۆ لێتێگەیشتنیان هەروەها موعجیزەن بۆ بەزاندنی نەیارەکانی قورئان ، داوای لێبوردنیش لە خوا دەکەم لەهەموو کەمی و ناتەواوییەك" ئایەتەکانی قورئان بە پێی ئەسڵ و فەرع دەکرێن بە دوو بەشەوە: ئایەتەکان کە ئەسڵی قورئانن و خواش بە دایك بۆ کتێب ناویان دەبات ئەوانە (محكمات) ن، ئەو ئایەتانەش کە کێشدارن و وەچەن بەسەیر کردنی بیڕامان و دیراسەکردن نازانرێت بەرهەمی کام ئایەتی دایکە ئەوانە ئایەتەکانی (متشابهات)ن، بەگەڕانەوەی ئەو وەچانە بۆ لای ئەسڵەکانیان و تەفسیر کردنیان لەسایەی دایکیاندا ئەوانیش دەبنەوە بە ئەسڵو بەرهەمی دروستی خۆیان دەدەن، موعجیزەی ئەم ئایەتە موتەشابیهانە لەوەدایە هەمیشە بە پێی زەمەن تازە دەبنەوە و چەندێك خەریك بیت پێیانەوە هەر وەك هەڵگۆزینی ئاوە لە دەریا و لێی کەم ناکات. سەیر لەوەشدایە بارستایی قورئان و ژمارەی لاپەڕەکانیشی هەر وەك هەموو پەڕاوێکی سروشتیە بەڵام نەك وەك ئەوان کۆن بێت و زانیارییەکانی بەسەر بچێت یان وەك ئەوان ناکۆکی و دژەوانەیی تێدابێت. بەڵکو هەمیشە بەهارە و دیوانی پڕبەرەکەتی

گەرمە و شوێنکەوتەکانی چالاك ونەیارەکانیشی دەستەوسان و کۆڵبەبارن، (سبحان الله).

سەلماندنێك

لەقورئاندا دەربارەی، عیسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لێبێت) چەند ئایەتێك هەیە کە موتەشابیهن و پێویست بەوە دەکات موحکەم بکرێن وەك ئایەتەکانی: وَرَسُولًا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٤٩) وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ (٥٠)

واتە: ڕەوانەکراوێکیش بۆ لای نەوەکانی یەعقوب کەووتی من لای پەروەدگاری ئێوەوە بەڵگەم هێناوە بۆ ئێوە، من لە قوڕ باڵندە دروست دەکەم ، فوی پێدادەکەم بەویستی خودا دەبێتە باڵندە و کوێری زکماك و نەخۆشی بەڵەکیش چاك دەکەمەوە پێتان دەڵێم چی دەخۆن و چیش پاشەکەوت دەکەن، ئەمانە نیشانەن گەر ئێوە بڕوادارن، ئەوەی پێش منیش هاتووە لە تەورات بەڕاستی و دەگێڕم، هەندێ لەوەی لێتان حەرام کرابوو بۆتانی حەڵاڵ دەکەم و بەڵگەم لای پەروەردەکاری ئێوەوە هێناوە، زوو لەخوا خۆتان بپارێزن و پابەندی فەرمانەکانی منیش بن.

١ـ خەلق کردنی گیانلەبەران ٢ـ شیفای نەخۆشی زکماك ٣ـ زانینی نهێنی ماڵەکان ٤ـ حەلاڵ و حەرام کردن لە ئاییندا

ئەمانە بەدەرن لەتواناکانی خەڵکی، هەمووی کاری خوایە. پاشان خوا هەر کارێکی ئەنجام دابێت یان هەر فەرمانێکیشی کردبێت صیغەی بکەرەکەی بە (کۆ)

هێناوە وەك صیغەكانی (خلقنا السماوات و الارض، امرنا مترفیها ، جعلنا الیل والنهار ایتین،....)

بەسەیر كردنی ئەم ئایەتانە و گوێگرتن بۆ گاورەكان، گومانێك دروست دەبێت دەربارەی مرۆڤ بوونی عیسا پێغەمبەر، كەسی خاوەن مەرامی تایبەت بواری بۆ خۆش دەبێت بلێت: كە عیسا ناكرێت مرۆڤ بێت. گەر وابوایە موسڵمانیش زۆر ئامادە دەبوو بكەوێتە ناو ئەو هەڵە و سەرگەردانییەی كە گاورەكانی تێكەوتووە كە عیسای بەندەو نێردراوی خوایی بە خوا یان بەكوڕی خوا بزانێت (پەنا بەخوا) و (سبحان الله عما یشركون) ، ئایەتە موحكەمەكان عەقیدەی شوێنكەوتەكانی موحەمەدیان پاراستووە لە پیلانی خاوەن مەرامە تایبەتەكان و ئاژاوەگێڕان.

ئایەتە موحكەمەكان وەك: إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (٥٩) الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (٦٠) فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَاوَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ (٦١)

واتە بێگومان وێنەی عیسا لای خوا وەك وێنەی ئادەمە دروستی كرد لە گڵ و پاشان پێی فەرموو: دەی دروستبە دەبێت، هەموو ڕاستییەكان تەنها لای خوایە كەواتە تۆ نەبیتە یەكێك لە گومانكاران، دوای ئەم زانیارییە كەبۆت هات هەركەسێك دەربارەی ئەم ڕاستییە چەلەحانێی لەگەڵ كردی یەكسەر بڵێ وەرن ئێمە خۆمان و منداڵەكانمان و ژنەكانمان ئێوەش خۆتان و منداڵەكانتان و ژنەكانتان كۆبینەوە و بەكوڵ دوعای بە نەفرین بوون بكەین لە درۆزنەكان.

سەیركە چۆن خوای گەورە دڵی ئیماندار دادەمەزرێنێت بەوەی نەترسانە گرەوی مان و نەمان بكات لەسەر مرۆڤ بوون و بنیادەم بوونی عیسا پێغەمبەر. كەواتە " سەلامی خوای لێبێت لەو ڕۆژەی كەوەك منالانی تر تیایدا لە دایك بووە و لەو ڕۆژەش تیایدا وەك هەموو مرۆڤێك دەمرێت و لەو ڕۆژەش وەك هەموومان زیندوو دەكرێتەوە (قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (٣٠) وَجَعَلَنِي

مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا (٣١) وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا (٣٢) وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا (٣٣) ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ (٣٤) مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

واتە: عیسا ووتی: من بەندەی (الله) م پەراوی پێیام و کردمی بە هەواڵپێدراو، پیرۆزی کردم لەهەر کوێیەك هەبم ئاموژگاریکردم تا لە ژیاندابم نوێژ بکەم و زەکات بدەم، چاك بم لەگەڵ دایکم و خوا منی بە زۆردار و نەگبەت دانەناوە، من بەهەموو شێوەیەك سەلامەت دەبم ڕۆژی لەدایك بونم و ڕۆژێك کەدەمرم ڕۆژێکیش کە زیندوو دەکرێمەوە ، ئەوە عیسای کوری مەریەمە ئەو فەرمایشتە ڕاستەی کە ئێوە دەربارەی بەگومانن، شایستەی خوا نییە کە کوڕ بۆ خۆی دابنێ ئەو زۆر بێگەردە و هەر بڕیارێکیدا ئەوەندە بەسە بفەرمووێت ببە ئیتر دەبێت.

کەواتە ئەو کارانەی عیسا بێغەمبەر سەلامی خوای لێبێت کردوونی موعجیزەو بەڵگە بوون بۆ پێغەمبەرێتی عیساو ڕاستبوونی بانگەوازەکەی، بەهۆی ئەو پیرۆز بوونەوە بووە کە لای خواوە بەخشرابوو بە عیسا پێغەمبەر. عیسا پێغەمبەر پیرۆزبوونەکەی تەنها لە خۆیدا بووە و بەویستی خوا توانیویەتی ئەو کارە گەورانە بکات بەڵام موحەمەدی سەرداری پێغەمبەران پیرۆزییەکەی لە خۆیدا هەبوو بەڵام موعجیزەو پیرۆزییەکەی بە (قورئان) وە تا ئەبەد هەر بەردەوامە و ڕاستکەرەوەی هەموو بۆچونێکی هەڵەشی لە خۆ گرتووە.

بە تێڕامانەوە سەیری سورەتی (ال عمران) بکە دەبینی لە سەرەتاکانی سورەتەکەدا باسی (موحکەم و موتەشابیە) دەکات هەر لەو سورەتەشدا چەندەها ئایەتی موتەشابیە موحکەم دەکاتەوە و بۆچونە چەوتەکان ڕاستدەکاتەوە، وەك:ـ سەلماندنی مرۆڤ بوون و بەرز کردنەوی عیسا و بەسەلامەت دەرچوونی لەدەستی ناحەزەکانی ووشەی (والسلام علی) لەڕێزمانی عەرەبیدا ئەو (ال)ی بە ووشەکەوە هەیە بۆ (الاستغراق) ە وواتای هەموو جۆرێکی سەلامەتی دەدات و

دەیسەلمێنێ کە عیسا پێغەمبەر نەکوژراوە و ئایەتەکانی (وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (٥٤) إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (٥٥) فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ)

واتە: ئەوان پیلانیان داناو خواش دایناو خوا باشترینی ئەوانەیە کە پلان دادەڕێژن، ئەوکاتەی خوا فەرمووی ئەی عیسا من تۆ دەنوێنم و تۆ بەرز دەکەمەوە بۆ لای خۆم و تۆخاوێن ڕادەگرم لەوانەی کافر بوون و ئەوانەی شوێن تۆ کەوتن سەردەخەین بەسەر کافرەکاندا تا ڕۆژی دوایی وپاشان گەڕانەوەی هەمووتان بۆ لای خۆمەو حوکمی نێوانتان دەکەم لە ئەوەی ئێوە ڕاتان لەسەری جیاوازە.بەڵام ئەوانەی کەکافر بوون بەسزای سەخت سزایان دەدەم لە دونیاو ئاخیرەتدا و کەسیش بە هانایان نایەت.

ئەم ئایەتە پیرۆزانەش کە هەر لەسورەتی (ال عمران) دایە و باس باسی موحکەم و موتەشابیهە ولێرەشدا ئەم ئایەتە بواری تێدایە ووشەی (متوفیك) بکرێتە داردەست و بوترێت کە عیسا پێغەمبەر وەفاتی کردووە و ناگەڕێتەوە سەر زەوی چونکە ووشەکە دوو واتا هەڵدەگرێت:. (مردن یان خەوتن).

ئەم ئایەتە موتەشابیهە کۆمەڵێك خەڵکیتر بە خراپ کەڵکیان لێوەرگرتووە و سەریان لە خۆیان شێواندووەو دەڵێن عیسا ناگەڕێتەوە سەر زەوی و هاتون هەرچی دەقی فەرموودە هەیە لە بارەی هاتنەوەی عیسا پێغەمبەر بە جۆرێکیتر تەئویلی دەکەن یەکێك لەوانە خۆی لە خەڵکی دەکاتە مەسیحی چاوەڕوانکراوو خەڵکی بەوە لە خشتە دەبات و ئاژاوەی فیکری ساز دەکات.

ئەم جۆرە ڕووداوانە بەدرێژایی مێژوو لەشوێنە جیا جیاکاندا درێژەی هەیە و پاشان دەبنە کەفی دەریاو دەڕۆن ، ئەوەی دەمێنێتەوە ئەوانەن کە لەزانستدا بنجیان داکوتاوە و ئەوانەش شوێن زانا پلەدارەکان دەکەون و داوای بەرچاو

ڕوونیـان لێدەکـەن، بۆیـان ڕوون دەبێتـەوە کـە ووشـەی (متوفیـك) لەئایەتەکـەدا بـەواتای خەوانـدن دێـت ولەگـەڵ سـیاقی ئایەتـەکان و فـەرموودە سـەحیحەکاندا یەکدەگرنـەوەو موحکـەم دەبنەوە.پاشـان کـاتی هاتنـەوەی عیسـا پێغەمبـەریش وسەرکردایەتی کردنی موسڵمانان بۆ بەرپاکردنی دادوەری لەسەر زەویدا ئـەو کـات هەمووی شایەتی ڕاستێتی عەقیدەی موسڵمانان دەبن.

بوونی ئایەتە موتەشـابیهەکان لـە قورئانـدا پـڕە لـە کـارزانی خـوایی نـەك بـەو شێوەیەی کەوەرگێر دەڵێت: باسی ئەو ئایەتانەی کەکەس لێیان تێناگات باسـێکی نەشیاوە.

ئەوەمان ڕوون کردەوە کەئەو باسانە خەڵکانێکی خوا هەن لێیـان تێدەگـەن و ڕۆژگاریش ڕاستیان دەسەلمێنێت. بۆ ئەوەی وەرگێڕیش کەمێك لەحیکمەتی بوونی ئایەتەکانی موحکەم و موتوشابیە شارەزا بێت دەڵێین:

١/ قورئان کەلامی خوایە و مـوعجیزە یـە پـڕە لـە باسـەکانی (ناسـاندنی خـوا، ناسـاندنی بوونـەوەر، میـژووی مرۆڤایـەتی، یاسـاکانی ژیـان لەسـەر زەوی، باسـی ویستی مرۆڤ و ویستی خاوەنی بونەوەر، مردن وهەواڵی پاش مـردن، زیندوبونـەوە و پاش زیندوبونەوەش، ڕێگەی ڕاست و هاوتەریب وگونجاو لەگەڵ هەموو بونـەوەر و ڕێگەی چەوت و دژەوانە لەگەڵ باقی دروستکراوەکان..)

کۆباسـی هـەر یـەکێك لـەو بابەتانـە پارچـە پارچـە کـراوە بەسـەر هـەموو سورەتەکانی قورئانداو هەر سورەتێك بەجیا لە سـورەتێکی تـر باسـێکی تۆکمـەی نەبچراوە و بەدەبر کردنی ئایەتەکانی ناو سورەتەکە جگـە لەسـەر سـام بـوون بـە دەربڕینە بێهاوتاکەی دەبینی ئەم قورئانە هەموو مرۆڤەکانی دەستەو سان کردووە لەوەی بتوانن وێنەی سورەتێکی قورئان دروست بکەن.

هـەر لـەناو ئـەم سـورەتانەدا ئایەتـەکانی (المحکمـات هـن ام الکتـاب و اخـر متشابهات) جـوانتر لـە مـرواری بێگـەرد لـەپاڵ یەکدا و بەویسـتی خـوا دانـراون و

باسەکە تەواو دەکەن، کەچی لە هەمان کاتدا هەر یەك لەو ئایەتانە بەجیا لە یەکتر بەجۆرێك لە پەیوەندی بەستراون بە ئایەتەکانی ناو سورەتەکانی ترەوە.

ئەوەی کەشایستەی ووزەی تێگەیشتنی تەواوە ئەو کەسەیە کە مەرامی دڵی چاك بێت و عەقڵی پاك بێت لەزانراوەی نادروست، بەڵام ئەوانەی بەمەرامی پیس و بە بڕیاری پێشوەختەوە دەستی بۆ دەبەن شایستەی ئەو بەهرەو خۆشیە نین و سەرەنجامیش هەر قورئان خۆی ئەو خاوەن دڵ و عەقڵە ژەنگاویانە بە هەڵەدا دەبات.

کەواتە: بوونی ئەو دوجۆرە لەئایەت بۆ دابەزینی پاداشت و سزای دونیاییە بۆ هەر دوو جۆرەکە لە خەڵکی و(الجزاء من جنس العمل) ئەمیان قورئانی ویست بۆ هیدایەت دەستی کەوت و ئەویشیان قورئانی ویست بۆ لادانی خەڵکی و ئاژاوەنانەوە کەچی خۆی ڕێی وونکرد و بەهەڵەدا چوو.(سوپاس و ستایش شایستەی خوای گەورەیە)

٢/ قورئان لەگەڵ ئەوەی خوێندنەوەکەی بۆ عیبادەتە هەروەهاش بۆ دیراسەکردن و دەرهێنانی یاساکانی ژیانە لەو ئایەتانەی کە بنەماو دەستورن، بوونی ئایەتەکانی(ايات المحكمات هن ام الكتاب واخر متشابهات) ئەو مەبەستەی پێکاوە کە قورئان وەڵامی بەرەو پێشچونەکان و گۆڕانکارییەکانی سەردەمە جیاجیاکان بداتەوە و ئایەتە موتەشابیهەکان کیشدارن و یاسای جۆراو جۆری جیاوازیان لێدەردەهێنرێت و لەبنەماو دەستورەکانیش لانادەن کە ئایاتی موحکەماتن. ئەم کارەش بە کەسانی خاوەن ژیری ساغ و خاوەن زانیاری بنجداکوتراوی دەوێت هەر وەك چۆن خوای گەورە لە ئایەتەکەدا ئاماژەی پێکردوە: هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (٧)

٣/ كۆششكردن وبەكارهێنانی عەقڵ بۆ دەرخستنی ڕاستیەكان ونهێنیەكان " لە پێویستیەكانی ژیانی سەرزەوییە، تام و چێژی تایبەتی خۆی هەیە لای كەسانی ڕۆشنفكر وداهێنەرەكانی ناو بەشەرییەت، جگە لەمانەش كۆششكردن بۆمەبەستی خێری ژیانی سەرزەمین هۆكارو كلیلە بۆ گەیشتن بە ڕاستە ڕیگاكانی ڕەزامەندی خوای خاوەن بونەوەر. وەك خۆی دەفەرمووێت: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (٦٩)

واتە: ئەو كەسانەش كە لەپێناو ئێمەدا خۆیانیان ماندو كردووە بێگومان ڕێنوینیان دەكەین بۆ ڕاستە ڕێگاكانی خۆمان و خواش هەروا لەگەڵ چاكەكاراندایە.

ئەم خۆماندوكردن وكۆششە، ئەم بەكارخستنی ژیرییە، ئەم ئازادكردنەی مرۆڤ و دەستكردنەوەی بۆلێكۆلینەوەی زانستیانەی ئایەتەموتەشابیهەكان لەژێر سایەی ئایەتە موحكەمەكاندا " نیشانەی ئەوڕێزەیە كەخوا بەو گەورەییەی خۆی لە مرۆڤی گرتووە و بەڕاستگێڕانی فەرمودەی خوایە كە فەرموویەتی: ـ (ولقد كرمنا بنى ادم).

كەواتە: بوونی ئایەتەكانی موتەشابیه " لەم گۆشە نیگایەشەوە" ڕێزگرتنە لە ژیری مرۆڤ و نرخاندنی كۆششی زانایانە.

ئەمانە و سەلماندنەكەی پێشوو هەندێك لە حیكمەتەكانی بوونی (واخر متشابهات) دەردەخات " ڕێز، ئازادی، نرخاندنی كۆششی زانایان، نوێبوونەوە، لەسایەی پڕبەرەكەتی ئایەتەكانی خوادا دەستدەكەوێت،(خوا خاوەنی فەزڵی زۆرە و زۆریش بەخشندەیە).

قورئان دەمی كەسی نەبەستوە

وەرگێڕلە خاڵی دووەمی پێشەكییەكەیدا باس لەوە دەكات (كە هەر یەكێك لە ئێمە هەر لە منداڵیەوە بەر لەوەی بچێتە خوێندنگاو دوای چونە خوێندنگەش و لە

ژینگـــەی کۆمەڵایـــەتی و دەوروبـــەرەوەو لـــە ئـــەنجامی بەرکـــەوتن بەشـــێوازە جیاوازەکانی بەریەککەوتن لەگەڵکۆمەڵگادا گوێی لە چەندین (بکەو مەکەو دەبــێ و نابێ) بووە، پاشان گـوێی لـە چـەندین قسـە و باسـی بەساڵاچـووەکان بـووە کـە هەندێ پرسیاری لەلا دروستکردووە) پاشان باس لەوە دەکات کە ئەم پرسـیارانە بەهۆی وەسیلەکانی ڕاگەیانـدن و پـەروەردەو فێرکردنـەوە زیـاتر ئـەو پرسـیارانە دەوروژێن و پاش ئەمانە گلەیی لەوە دەکات کە لەبەر هەندێ هـۆ نـەتوانراوە ئـەو پرسیارانە ئاراستە بکرێت و ئەو گلەییەیشی هەیە کەئەو پرسیارانە ئەگەر تـاکێکی کورد بیکات بەهەند وەرناگیررێت وەك پارەی قەڵبەو ناچێت.

کاتێك وەرگێڕ باس لە پرسیارەکان دەکات تەنها یەك نمونەش لـەو پرسـیارانە ناخاتە پێشچاوی خوێنەر تابڵێین وایـە یـان وانییـە، چـونکە ئێمـەش وەك وەرگێـڕ مناڵی ئـەم کوردسـتانە بـوین ووەك ئـەو گـەڕاوین و تێکـەڵی خـەڵکیمان کـردووە و هەموو جۆرە پرسیارێکمان لەلا دوست بووە و کردوومانە، ئیتر یـان وەڵامـی دڵنیـا کەرەوەمان دەست کەوتووە یان خۆمان بەدوای وڵامدا گەڕاوین یان زەمەن و ژیان گەیاندوینی بە وەڵامی ڕاست.

نەبووە پێمان وترا بێت پرسیاری ئاوا قەدەغەیە، تەنانەت ئەگەر پرسیارەکەش دەربـارەی خـودی خـاوەنی ئاسمانـەکان و زەویـش بوبێـت، قورئـانی پیرۆزیـش چەندەها نمونـەی پرسـیاری تێدایـە، و بـەڵکو بـۆ سـەلماندی بیرۆکـەکان شـێوازی پرسیار کردن بەکاردەهێنی تا ژیری خەڵکی ببزوێنـێ و بەئامانجیان بگەیەنێت، بـۆ نمونە لە سورەتی(واقعە) دا دەفەرموێت:

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ (٥٨) أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ (٥٩) نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْـنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (٦٠) عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ (٦١) وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ (٦٢) أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ (٦٣) أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ (٦٤) لَوْ نَشَـاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ (٦٥) إِنَّا لَمُغْرَمُونَ (٦٦) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (٦٧) أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ (٦٨) أَأَنْـتُمْ

أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ (٦٩) لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ (٧٠) أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ (٧١) أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ(٧٢)

واته: ـ ئایا بینیوتانە ئەو ئاوەی لە ئێوە دێت (مەبەست پێی مەنی یە، ئەو ئاوەی کەمناڵی لێدروست دەبێت) * ئایا ئێوە مەنی خەلق دەکەن یان خوا * ئێمە لە نێوان ئێوەدا مردنمان دارشتوە و کەس پێش لەبڕیارمان ناگرێت * لەوەی ئەگەر وێنەتان بگۆڕین و لەوەی کە نایزانن دروستتان کەینەوە * ئێوە زانیتان دروست کردنی یەکەمجار چۆن بوو ئەگەر بەیادی بگرنەوە * ئایا بینیتان ئەوەی دەیچێنن * ئایا ئێوە بەرهەرم داری دەکەن یان ئێمە * ئەگەر بمانەوێت بە پوش وپەلاشمان دەکرد وئێوەش واقتان ووڕدەما * دەتان ووت ئێمە زیانمەن بووین * بەڵکو رەنج بەبادە بووین *ئایا ئەو ئاوەتان بینیوە کە دەیخۆنەوە ئایا ئێوە لە هەورەکان داتانبەزاندوە یان ئێمە باراندومانە* ئەگەر بمانەوێت دەمانکردە تاڵوتفت دەیسا بۆ سوپاسگوزارنابن * ئایا بینیتان ئەو ئاگرەی ئێوە دایدەگیرسێنن * ئایا ئێوە درەختەکەیتان دروست کردووە یان ئێمە دروستمان کردووە*

ئەم ئایەتانە بەچەند پرسیارێك " کۆمەڵێك پرسیاری تر و دەریایەك لە ئەندیشەو وەڵام و دەرئەنجام لای خەڵکی دروست دەکات" (خەلقی مرۆڤێکی خاوەن ئیرادەو زانست وبەتوانای جیاوازەوە لە تنۆکە ئاوێك (مەنی) کە هیچ بەهایەکی نیە تاخوا لە ناو رەحەمی دایکدا جێگیری نەکات وپلە بەپلە گەشەی پێنەدات و هۆکارەکانی گەشەکردنی بۆ فەراهەم نەهێنێ و نەیهێنێتەبوون، ئەمانە گرنگن بەلام ئەوەی زیاتر لەمەش گرنگە خەلقی تنۆکە ئاوەکانە کە هەموو مواسەفاتەکانی ئەو مرۆڤە سەیرەی هەڵگرتووە کەبەڕاستی خەلقی مرۆڤ و بەدیهێنانی بۆخۆی موعجیزەیەکی گەورەیە. کێ توانای خەلق کردنی تۆوی مرۆڤی (مەنی) هەیە؟ وەلامەکەی تەنها (الله)یە.

ڕزگار نەبوونی هیچ کەسێك لە مەرگ کەخوا بڕیاری داوە نیشانەی چیە؟ ئایا دوای دروست بوون و مردن، گەڕانەوە و زیندو بوونەوە بۆ نابێت؟ ئەو (الله)یەی تونای دروستکردنی یەکەمی هەبێت وکەسیش نەتوانێت لەبڕیاری مەرگ ڕزگاری بێت ئایا زیندو کردنەوە وسزا وپاداشتیش لەوە ئاسانترنیە؟

تۆوێك کەمرۆڤ دەیچێنێت ئیترئەو تۆوە چۆن دروست بوو یان چۆن لە زەوی و ئاوو خۆر خۆراکی وەرگرت و گەشەی کرد هەمووی کێ کردی؟ تەنها الله

خوا ئەگەر ویستی وابێت هەرچی ئەچێنرێت ببێتە پوش و پەڵاش و مرۆڤ نەتوانێت سودی لێوەرگرێت چی دەبێت؟، ئەوکات مرۆڤ جگە لە حەسرەت و هات و هاوار چی بۆ دەکرێت؟

ئاوی خواردنەوە کە ڕۆژانە مرۆڤ دەیخواتەوە و ژیانی دونیای لەسەر بەندە کێ لە هەورەکان باراندی؟ تەنها (الله)

ئەگەر خوا بیەوێت بیگۆڕێت بەسوێرو تاڵ ژیان چی بەسەردێت؟ بۆ بەو نازو نیعمەتە بە ئەمەکنین وسوپاسی خوا ناکەن؟

ئاگر کەئەویش سەرچاوەی هەموو ژیارەکانی سەرزەوییە و هەموو داهێنانەکانی مرۆڤ بە شێوەیەك لە شێوەکان پشت بە گەرماو ئاگر دەبەستێت. کێ درەخت و سوتەمەنیەکانی دروست کرد؟ تەنها (الله)

خوای گەورە لە ڕێگەی پرسیار کردنەوە عەقڵی مرۆڤ دەدوێنێ کە ئایا دروست کردنی مەنی، ئاوی ساز بارین بەسەر ووشکانیدا، سەوزایی و ڕوەك بۆ بژێوی، ئاگر بۆ گەرمی و داهێنانەکان، ئەمانە خۆیان خۆیانیان دروستکرد بۆ سوودی ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی یان دەستی بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوی ئەمانە دەکات و مەبەستیان لەپشتەوەیە، هەروا لە بەتاڵ نیە، بونی مەرگی مسەوگەریش بۆ هەر یەکێك، بەڵگەیە لەسەر گەڕانەوە بۆ لای ئەو خاوەنەی کە ئەگەر ویستی نە باران دەبارێت، نەڕووەك و سەوزایش دەبێت، نەسوتەمەنیش دەمێنێت، نە تۆوی مرۆڤیش (مەنی) خەلق دەبێت، ئەو ڕۆژەش کە بڕیاری

گەڕانەوەی گشتی دەدات هەموو ئەمانە لە ژیانی دونیادا کۆتایی پێدەهێنێ و ژیانێکی تر بڕیار دەدات کە بەرهەمی ئەم ژیانە کاتییەی تێدا وەردەگیرێت. ڕاستی ئەمانەش لە بەڕاستگێڕانی هەموو ئایەتەکانی قورئانە لە لایەن کتێبە بینراوو کراوەکەوەیە (بونەوەر).

ئەمانەو چەندەها پرسیاریتر کە لە قورئاندا هاتوە و لە سوننەتی پێغەمبەیشدا (صلى الله عليه واله وسلم) ئەتوانم بڵێم زۆربەی گەیاندنی تەعالیمی دینی لە ڕێگەی وەڵامی پرسیارەکانی پێغەمبەرەوە بووە و نەبووە پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) بەرگری کردبێت لەوەڵامدانەوەی پرسیارێك هەرچەندە ئەو پرسیارەش لەڕووی ئایینیەوە سەیر بوبێت. بەڵام ئەگەر وەرگێر لەگەڵ خەڵکانێکدا ژیابێت توانای پرسیار کردنی نەبوبێت و ڕێگەی نەدرابێت ئەوا تا منالّ بووە ئۆباڵی بەسەر ئەوانەبوە کە بواری فێربونیان لە دینەکەی بۆنەڕەخساندووە و ئێستەش کە پێگەیشتوە خۆی بەرپرسە لە فیکری خۆی و باش نیە بڕیاری پێشوەخت و بەپێی ئەو باکگراوندە نەسازە بدات بەسەر دیندا وچاولێکاری و هاوەڵی نادڵسۆزیش کاریگەری نەرێنیان لەم بارەدا دەبێت.

٣ـ.................

لە خاڵی سێیەمی پێشەکییەکەیدا وەرگێر سێ و چوار باس تێکەڵ دەکات، لەسەرەتادا گلەیی لە ئاینگەراکان دەکات کە گوتاری دژەوانەی پرسیارەکان لای ئەوان ئەوەیە کە خەڵکی دەرەوەی کایەی ئاین نابێت قسە لەسەر ئاین بکات، ئیجا دەڵێت: ـ پیاو سالارانی ئاین لە ڕێی تاوانبارکردنی پرسیارکەر بە گاڵتەکردن بە قورئان و لەڕێی تاوانبارکردنی پرسیارکەر بەنەزانی دەرگا بە ڕوی ڕەخنەو شیکردنەوەدا دادەخەن و ڕەخنە سەرکوت دەکەن و دەیانەوێت لێکدانەوەو شیکردنەوە تەنها لەکایەی پیاوسالارانی ئایندا بسوڕێتەوە.لێرەدا ئایەتێك و فەرموودەیەك دەکاتە بەڵگەی دروستی گلەییەکەی.

پاش ئەمەش دەست دەكاتە خستنە ڕوی ڕەخنەكانی و لەدوای واتاكردنی ئایەتی (والذین اتیناهم الكتاب یفرحون بماانزل الیك..) دەڵێت: ئایا چۆن یەهودییەكان دڵخۆش بوون بە پەڕاوێك كە ئەو هەموو هەڕەشەیەی تیادابێت و باس لەكوشت و بڕی ئەوانە بكات كەباوەڕ بە ئاینەكەی موحەمەد ناهێنن یان ئایا ئەگەر یەهود باوەڕیان بەهەندێك لەتەورات نەكردبێ ئیتر چۆن بە دابەزاندنی قورئان بۆ موحەمەد دڵخۆش بوون؟

دەڵێت: ئەگەر پرسیار بكەیت و بڵێیت ئایا لەبەرچی هێندە ناوی محمد بە ناوی خواوە لكێنراوە كە لە وشەیەكی لێكدراو دەچێت..یان ئەگەر كەسێك بڵێت هەندێكی زۆر لەوەی لە قورئاندا هەیە ناكرێت بڕوا بەڕاستیان بكرێت، ئەوسا ئاینمەندان لە سۆنگەی گوتاری قورئانیەوە دەڵێن: (ئەوانەی بێباوەڕن بەخواو نێردراوەكەی دەیانەوێت خواو نێردراوەكەی لەیەك جیابكەنەوە، دەڵێن بڕوا بەهەندێكی دەكەین و بە هەندێكی تریشی بێباوەڕین ئەوانە دەیانەوێت لەو نێوانەدا ڕێگایەك بدۆزنەوە (ان الذین یكفرون بالله ورسله ویریدون ان یُفرقوا بین الله و رسله..)

ڕەخنەی كۆتایی ئەم خاڵەی ئەوەیە كەبۆچی خوا خۆی قورئانی دابەشكردووە بۆ دوبەش موحكەم و موتوشابیە كەچی هەڕەشە ولێپرسینەوە دەكات لەكەسانێ كەقورئانیان دابەشكردووە بۆ دووبەش و باوەڕبە بەشێكی ناكەن.

ئەوەی زیاتریش شایەنی باسە لە سۆنگەی یەقینی لەوەو بەری خۆیەوە گوزارشت لەوە دەكات كە یەكێك لە سیفەتەكانی قورئان كشان و هاتنەوە یەك وحەددی نەبوونی شرۆڤە و مانای ووشەو زاراوەكانێتی یان حەددی بونە لەهەمانكاتدا، ڕەخنەی وەرگێڕ لێرەدا ئەوەیە كە لەو شوێنانەدا ئەو پێویستی پێیەتی حەددی بێت قورئان حەددی نییە و لەو مەسەلانەشدا كە چاكوایە نا حەدی بن كەچی ئایەتەكان حەددی دەبن.

پسپۆڕ و تایبەتمەند، فەهمی قورئان ئەكات

وەڵام: پرسیار ئەگەر بۆ گەیشتن بە وەڵام و زیادکردنی تێگەیشتن بێت هیچ خاوەن ژیرییەك نكوڵی لێناكات، لەهەمانكاتدا قسەكردن و دەمكوتێن لە بابەتێك كە پسپۆڕو شارەزا نەبێت تیایدا نامەعقولە، بۆ نمونە بچیتە لای پزیشك و دەربارەی نەخۆشینەكان و نیشانەكانی و خۆپاراستن و چارەسەر هەرچی بپرسیت بۆسەلامەتی خۆت و دەوروبەرت كەس ناڵێت خراپت كردووە، مەگەر خراپەكار وابلێ، بەڵام بەبێ بڕوانامەی پزیشكی و بەبێ ئەزموون و زانیاری چڕوپڕی پزیشكی بێیت و ڕەخنە بگریت لە تاڵیی دەرمان و پارێزی قورس و وەرزشی ماندوكەر، بەڕاستی ئەمە جگە لە خراپەكاری و خۆكوژی هیچیتر نییە.

كاتێك خوا دەفەرمووێت (وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (٩) مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (١٠)الجاثية

واتە: كاتێك ئەو كەمێك لە ئایەتەكانمان دەزانێت دەیكاتە گاڵتە ئەوانە سزای ڕیسواكەریان بۆ هەیە، دوایشیان جەهەنەمە و ئەوەی بەدەستیان هێناوە هیچ بەهانایان نایەت هەروەها ئەوەیش كە بێجگە لەخوا دەیپەرستن، وبۆ ئەوان سزای گەورە هەیە.

ئەوانەی كەكەمێك تروسكایی دەربارەی ئاین دەكەوێتە بیریان ئیتر بیانەوێت وەك پسپۆڕێكی زانستە ئیسلامیەكان دەربارەی ئسلام قسەبكەن، دەی دیارە كەهەرچی بڵێن هەڵەیە، بەتایبەت ئەگەر ئەو تۆزە زانینەیشی بەنیازی لادانی خەڵك وەریگرتبێت، حاڵی پڕاوپڕوەك حاڵی نەخوێندەوارێك وایە بە دەرزی و تەداوی و دەرمانی تاڵ و پارێزكردن گاڵتە بكات و پێیشی ناخۆش بێت پێی بڵێیت كاكە گیان ئەوەكاری تۆ نییە و تۆ لە بواری كارامەیی خۆتدا خۆت بنوێنە یان وەرە لە سەرچاوەی سازگاری پڕلە زانستی ئیسلامدا پسپۆڕی پەیدا بكە ئەوكات بەهەڵەدا ناچیت و سزای ڕیسواكەر و جەهەنەمیش نابێتە بەشت و ڕەنج بەبادەش نابێت.

فـەرموودەی (من كان يؤمن بالله واليوم الاخر فليقل خيرا او ليصمت) یـش کـە لەگەڵ ئایەتەکەی پێشودا وەرگێڕ کردبویە بەڵگە لـە سـەر قسـەکانی، بـەڵام ئـەم فەرمودەیە خاڵێك و قۆناغێکە بـۆ پـەروەردەی تاکـەکانی نـاو دائیـرە ئیسـلامیەکە نەك بۆ کەسانی دەرەرەوەی ئیسلام و نەك بۆ ئەوانەی بێڵ و پاچیان هـەڵگرتووە و دەمیان پڕلە فوو کردوە بۆ داڕوخان و کوژاندنەوەی سەرچاوەی نوری خواییی.

فەرمانەکە بـۆ ئیمانداراانـە، بـۆ کەسـانێکە کـە لـەناو دائـیرەی ئیسـلامدا چـەند پلەیەکی پەروەردەیی بڕیوە، لە پاککردنەوەی عەقڵ و دڵ و پاککردنەوەی لەش و پۆشـاك و پاککردنـەوەی دەسـت و زمـانیش بەچـەندەها ئایـەتی وەك ئایەتـەکانی سورەتی (الحجـرات) (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (١٠) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (١١)

واتە: بەڕاستی هەموو ئیمانـداران بـرای یـەکترن نێـوان برایـەتیتان سـازو چـاك بکەن و لەخوا بترسن بـەڵکو بـەر بـەزەیی خوابکـەون * ئـەی کەسـانێك باوەڕتـان هێناوە هەندێکتان گاڵتە بەهەندێکتان مەکەن لەوانەیە چاکتربن لـەوان ژنـانیش بـە ژنانی تر لەوانەیەگاڵتە پێکراوەکان چاکتربن ڕوشکێنی بەکتر مەکـەن وناونـاتۆرەی ناشیرین لەیەك مەنێن خراپترین ناو لادانـە لـەدوای ئیمـان و هەرکەسـێك پەشـیمان نەبێت لەو کارانە ئەوانە خۆیان ستەمکارن.

کەواتە ئەوە ئیمانداره کە ئەبێت زمانی پاك بێت " یان خێر بلێت بۆ مەبەسـتی چاکسازی کردن و بڵاوکردنەوەی خۆشەویستی یان بێدەنگ بێـت. بـەڵام ئەوانـەی لەدەرەوەی کایەی ئیسلامن ئارەزوی خۆیانە چی ئەڵێن و چـۆن ئـەڵێن و تەنانـەت ئەگەر ئارەزوویشیانە باکافریشبن (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا) ٢٩

واتە: پێیشیان بڵێ هەموو هەقێك لای خاوەنی ئێوەوەیە هەركەسێك ئەیەوێت با ئیمان بێنێت و هەركەسیش دەیەوێت باكافر بێت، ئێمە ئامادەمان كردوە بۆ كافرەكان ئاگرێك كە چواردەوری داون ئەگەر هاواری ئاویش بكەن ئاوێكیان بۆ دێت وەك زەیتی قرچاو دەموچاو دەبرژێنێت پیسترین خواردنەوەیە و خراپترین هەوارگەیە.

خاوەن كتێبەكان بە قورئان دڵخۆشن

ڕەخنەی یەكەمی وەرگێڕ لەدوای گللەییەكانی ئەوەیە كەچۆن یەهود دڵخۆشدەبێت بەدابەزاندنی قورئان كەقورئان ئەو هەموو هەڕەشەیەی تێدایە بۆ ئەوان و باس لە كوشت و بڕی ئەوان دەكات ڕەخنەكیشی لە ئایەتی ٣٦ ی سورەتی (الرعد) وە رگرتووە.

نازانم وەرگێر هیچ تەفسیرێكی دەربارەی ئەم ئایەتە پیرۆزە خوێندۆتەوە یان ئایا گوێی بۆ هیچ ماموستایەكی شارەزا گرتوە كە ئەو ئایەتەی بۆ تەفسیر بكات، چونكە لەكاتی كولبوونی بیر بۆ تێگەیشتن لە قورئان، پێویست بە دەبركردن و پەیداكردنی زانستی فراوان هەیە یان پێویست بە پرسیاركردن لەزاناكان دەكات تا ئیشكالەكەت بۆ حەل دەبێت (فاسئلوا اهل الذكر ان كنتم لاتعلمون).

ئەم ئایەتە كەلای وەرگێڕ بوەتە پرسیار ئەوەیە " ناچێتە عەقڵیەوە كە قورئان بۆ محمد دابەزیوە و هەڕەشەی تێدایە بۆ یەهود چۆن دەبێت یەهودییەكان دڵیان پێیخۆش بێت؟.

وەڵام: وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْآحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُو وَإِلَيْهِ مَآبِ (٣٦) واتە: ئەو كەسانەی ئێمە كتێبمان پێداون، بەوەی كە بۆتۆ دابەزیوە دڵخۆشن هەندێكیان هەن كە باوەڕ بە بازێكی ناكەن، بڵێ فەرمانم پێدراوە كە تەنها الله بپەرستم كەس نەكەم بە شەریكی، تەنها لەو ئەپاڕێمەوە و بۆلای ئەویش دەگەڕێمەوە. ئەم ئایەتە پیرۆزەی سورەتی (الرعد) هەر لەناو قورئاندا لە چەند شوێنی تردا بە ئایەتیتر ڕاڤە كراوە و

مەبەستی وشەی (یفرحون) ی ڕوونکردۆتەوە، وەك ئەم دوو ئایەتەی کە لە سورەتی (البقره) وسورەتی (الاسراء) دا هاتووە: (الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ) [البقرة: ١٢١] وقال تعالى: (قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولا) الإسراء: ١٠٧، ١٠٨

ئایەتەکەی سورەتی بەقەرە دەفەرموێت: ئەوانەی کە کتێبەکەمان پێدان بە هەق دەیخوێننەوە ئەوانن کە باوەڕی پێدەهێنن هەرکەسێکیش پێی کافر بێت ئەوە خۆیان زەرەر دەکەن . ئایەتەکەی سورەتی ئیسرائیش دەفەرموێت: بڵێ باوەڕ بێنن یان نەیهێنن ئەوانەی کە پێش ئەم عیلمیان پێدراوە کاتێك ئایەتی خوایان بۆ بخوێنرێت بۆ کڕنوشبردن بەڕوا دەکەون و دەڵێن بەڵێنی خاوەنەکەمان هەر دەبێت بەدیبێت.

کەواتە: ئایەتەکەی سورەتی ڕەعد کەباس لە خۆشحاڵی خاوەنی کتێبەکەی پێش ئیسلام دەکات باس لەوانەیان دەکات کە بەهەق و بەعیلمەوە کتێبەکەی خۆیانیان خوێندوە بۆیە بە دابەزینی قورئانیش دڵخۆشن و دەزانن دابەزینی قورئان و هاتنی موحەمەدیش بە دیهێنانی ئەو بە ڵێنەیە کە خوا لە تەوراتدا دابوی، بۆیە باوەڕی پێدەهێنن وپێی دڵخۆشدەبن. بەڵام ئەوانەی ڕێچکەکانی تریان گرتبو واتە کاتێکیش لە سەر تەورات بوون بەهەق پێڕەویان لێنەکردووە، ئەوانە قورئانیشیان بەشدەکرد و دانیان بە هەندێکیدا دەنا و هەندێکیشیان ڕەد دەکردەوە.

هەڕەشەی قورئانیش لە یەهودییەکان لە یەهودی بونیان نییە،بەڵکو لە گێرەشێوێنی و پیلانگێڕی وبەڵێنشکێنی بەردەوامی یەهودییەکانە، وسەیری هەموو قورئانیش بکە بزانە وایە یان نا؟

.

بۆ ئەوەندە ناوی موحەمەد لەگەڵ ناوی خوا هاتوە؟

ڕەخنەو پرسیارێکی تری وەرگێڕ ئەوەیە بۆ ئەوەندە ناوی محمد لەگەڵ ناوی خوادا باسکراوە کەهەندێجار لە ناوی لێکدراو دەچێت؟

یان دەڵێت هەندێکی زۆر لە قورئان ناکرێت بڕوا بە ڕاستیان بکرێت. دەڵێت ئەگەر ئەم پرسیارانە بکرێت وەلامەکەیمان بە ئایەتی ١٥٠ ی سورەتی نساء دەدەنەوە (إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا)

وەلام: سەبارەت بەوەی بۆچی ناوی محمد پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەوەندە لەگەڵ ناوی خوادا هاتووە؟ دەڵێین: خوای گەورە خۆی فەرمویەتی (وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ) ئەی موحەمەد ناوبانگی تۆمان بەرزکردەوە. ئەم ئایەتەش بڕیاری خوایە بۆ ئەوانەی کە ئەیانەوێت باوەڕ پارچە پارچەکەن و بەئارەزوی خۆیان لەنێوان باوەڕبون بەخواو باوەڕبوون بەراستیتی پەیامهێنەرەکانیدا جیاوازی بکەن، باوەڕ بەتەنهایی خوا ئەکەن لەبەر ئەوەی کەناچارن و خوا واجبی وجودە بەلام گومان دروستئەکەن لەسەر نێردراوەکانی و ئەو پەیامەی کەهێناویانە، خوای گەورە دەریچەو ڕێگای دینداری بۆ ئەوانە دانانێت و ئەو باوەڕیان لێقبوڵ ناکات، هاتنە ناو بازنەی ئاینی ئیسلام بۆ کەسانی خاوەن بڕوانامەی (لااله الا الله و محمد رسول الله) یە.

دەبی هەربەو شێوەیەش بێت چونکە لەوانەیە مرۆڤ بە سروشت و ژیری و تێڕامان بگاتە ناسینی خوا بەهەندێ لە ناوو سیفاتەکانی بەلام ئەمەی کە ئەو خوایە بەچ جۆر لەکردەوەیەك ڕازییە و بەچی ڕازی نییە، چی بۆ مرۆڤ داناوە دوای لەدونیا دەرچون، تۆڵەو پاداشتی چۆنە، چۆن و بۆچی مرۆڤی بەدیهێنا؟ مرۆڤ و دروستکراوەکانیتری نەبینراو بینراو سنوری کارو دەسەلاتیان چەندە؟. ئەمانە و چەندەها زانیاری پێویست لەڕێگەی نێردراوەکانی خواوە نەبێت مرۆڤ بەدروستی پێیانناگات. کەواتە هاتنی پێغەمبەران و باوەڕکردن بەراستی پەیامەکەیان لە

ڕوكنـی بـاوەڕی ڕاسـتەقینەیە و هەركـەس بیـەوێت باوەڕداربێـت و بـاوەڕی بـە پێغەمبەر گومانی تێدابێت ئەوا ناتوانیت باوەڕیشی بەخوا ڕاست بێت " بۆیە نـاوو یادی پێغەمبەر دوای یادو ناوی خوای گەورە دێت . بەڵام موحەمەد پێغەمبەر وەك مرۆڤێك ئەوا حسابێكی تری هەیە كە خوا و پێغەمبەر ئەوەیشیان ڕوونكردۆتەوە " وەك دەفەرموویّت: قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا (١١٠) واتـە: ئـەی محمد بلّێ من بەشەرێكم وەك ئێوە وەحـی خـواییم بـۆ دێت كـە خواوەنـدی ئێـوە تەنهایەو هەركەسێك دەیەوێت بە لیقای شاد بێت با كارێك بكـات چاككاری بێـت و بە پەرستنی خوا شەریك پەیدا نەكات.

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ

موحەمەد تەنها نێردراوێكە پێش ئەویش پێغەمبەرانی زۆر هـەبوون ئایـا ئەگـەر بمرێ یان بكوژرێ پاشگەز دەبنەوە؟ هەركەس وابكات ئـەوا هـیچ زیانێـك بـە خـوا ناگەیەنێت و خوا پاداشتی شوكرانەكاران دەداتەوە.

پێغەمبەران بەندەی گوێڕایەڵ و پاكیزە وگەیەنەری فەرمانەكانی خـواین، خـوا وەك مامۆستا و فێركارو پێشەنگ دایناون و ڕێـزی ئـەوانی لەسـەر بەنـدەكانی تـر فەرزكردووە. جگـە لەمـە نێـوان ئـەوان و خـوا نێـوانی دروسـتكراوو دروسـتكارە و نێوان پەرستراوو بەندەیە و نێوان خاوەن فەزڵ و فەزڵ پێدراوە.

بێینە سەر ئەوەی لە قورئاندا هاتووە كە وەرگێڕ بـە زۆری دەزانێـت بـاوەڕ بـە هەمووی بكرێت، دەڵێم: واقیع وا ناڵێت چەندەها شتی تر هەیە كەلای خواوەش نە هـاتووە زۆر شتیشـی باوەڕكـەردەنی نییـە كەچـی كاتێـك بـە ئـەزموون بۆمـان ڕوونبویەوە كە هەرچی لەو زانستە تائێستە پێمان ووتـراوە هـەمووی ڕاسـت بـووە ئیتر بۆ باقی زانستەكە خۆمان تەسلیم دەكەین و چەن و چوونی تێدا ناكەین.

وەك: ئەو پێشكەوتنە پزیشكی و پێشكەوتنی تەكنەلۆژی و.......كەڕوویانداوە و بەهەمیشەیی و بەخێراییەكی بێوێنە بەرەو پێشدەچێت " هۆكارەكانی پەیوەندی كردن هەر لە سیمدار و هۆكاری ساكارەوە تا دەگاتە ئەم تۆڕی جاڵجاڵۆكەییە هیچ دورنیە زۆر لەوە زیاتریش ئالییەتی پەیوەندی كردن و ئاسانكاریەكان دروست بن. ئەی ئەگەر پێش ئەم هەموو هۆكارەش باسبكرایە كە خەڵكی دەتوانێت لەیەك كاتدا پەیوەندی بكات بە چەند وڵاتێكەوەو بە دەنگ و ڕەنگ لەیەكبگەن چی دەووترا؟ كەچی ئێمە ئێستە چونكە ئەم زانستە پێشكەوتوەمان دیوەو بەكاریدەهێنین هیچ بەلامانەوە سەیر نیە ئەگەر هەواڵی دروست بوونی هەر شتێكی ترمان پێبدرێ.

قورئانیش دەبێت لەو شتانەی كەسەلماوە باوەڕبەوەی تری بكرێت كە لە سەروی ژیری هەندێك لەمرۆڤەكانەو هەندێك ناتوانن تەصەوری بكەن.

وەرگێڕ لێرەدا نەیووتوە ئەوانە چین كە ناتوانێت باوەڕی پێبكات تا ئێمەش لەوێوە وەڵامی بدەینەوە.

بە هەر حاڵ وەڵامی زۆرێك لە پرسیارەكان و لە وەڵامدانەوەمان بۆ پرسیارەكانی وەرگێڕ و نوسەری كتێبەكە دا دێت و بە ویستی خوا سودی بۆ هەموو دەبێت و ونبوی وەرگێڕیش دەدۆزرێتەوە ئەگەر بەڕاست وونبوی هەبێت و تەنها نكولیكردنی بێبنەما نەبێت.

دابەشكردنی قورئان بەهەق و بەناهەق

كۆتا ڕەخنەی وەرگێر لەم خاڵەدا ئەوەیە كەخوا خۆی قورئانی دابەشكردووە بۆ دوو بەش كەچی هەڕەشە دەكات لەوانەی قورئان دابەش دەكەن بۆ دوو بەش و بەڵگەكانی ئەم دوو ئایەتەیە (الذین جعلوا القران عضین فوربك لنسئلنهم اجمعین عما كانوا یعملون) سورةتی (الحجر) ئایەتی ٩٠ـ٩٣.

وەڵام: بـەڵێ خـوا خـۆی ئایەتـەکانی قورئـانی لـەروی ئەسـڵ و فەرعـەوە دابەشکردوە بۆ ئایەتە موحکەمەکان و ئایەتە موتەشابیهەکان و لە پێشەوە باسی ئـەوەمانکرد و هەنـدێ لەحیکمـەتی بـوونی ئـەو دوجـۆرە لـە ئایـەتمان باسـکرد. ئێستەش ڕونیدەکەینەوە کە وەرگێڕ لەکوێدا بەهەڵەدا چووە، وەرگێڕ یـان ئەمـەی بیستوە و نقلیکردوە بێئەوەی سەیرێکی ئەو دوو جۆرە دابەشکردنە بکات، چونکە بەکەمترین پلەی زانستی دەرك بـەو هەڵـە ناقۆلایـە ئـەکرێت کـە ئـەم کـاکی بێنـاو نیشـانە تێیکـەوتوە، یـان هـەرموعجیزەی خوایـە و ئـەبێ ناپـاك لـەکاتی دەسـت بردنیان بۆ قورئان توشی ئەو مەتاهەیە ببن!

تێکەڵکردنی دووبابەتی زۆر جیاواز لەیەك کـە جیـاوازی نێوانیـان بـە ئەنـدازەی ئاسمان و ڕێسمانە ، ئەم چەند ئایەتەی سـورەتی (الحجـر) لای زانایـان چـەندەها واتای بۆکراوە و هەمویشی گونجاوە و ئەبنە نمونە لە خەرواری واتای ئایەتـەکان ، ئەمەش چەند نمونەیەکی هەڵبژاردەی ووتەی زانایانـە و پاشـانیش بەسـەر خـودی وەرگێڕ و قەشە فادی باوانیـدا ئەچەسپێ، لەتەفسـیری(ئیبن کـپیر)دا هـاتوە کـە ووشەی (المقتسمین) واتە هاوپەیمانی لە پێناو دەرچون لە فەرمانی پێغەمبـەران و بـەدرۆ زانینیـان و ئازاردانیـان وەك خـوای گـەورە دەربـارەی گەلەکـەی پێغەمبـەر (صالح) فەرموی: (قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ)النمل٤٦. واتە: بە شەو خـۆی و شوێنکەوتەکانی ئەکوژین، موجاهد ئەڵێت: تقاسموا واتە: هاوپەیمانبوون .

(وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ) النحل: ٣٨. (أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ) إبراهيم:٤٤. (أَهَؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ) الأعراف: ٤٩ . ئەوانە بیانـەوێت هەرچـی ڕەت بکەنـەوە هاوپـەیمانیان بـۆ ئەکرد و سوێندخواری یەکتر ئەبون بۆیە ناونران (مقتسمین)

لە تەفسیری (الظلال) یشدا هاتوە: العضة: پارچە لـە(عضـی الشـاة) هـاتوە واتە: مەڕەکەی پارچە پارچەکرد و ئەندامـەکانی جیـاکردەوە لەیـەکتری، ئەوانـەن کـە پـەڕاوە پێشـوەکان وقورئـانیش بەتونـدی ئاگاداریـان ئەکاتـەوە، قورئـان و

پێغەمبەریش داهێنانێکی تازە و بێ پێشینە نەبوو کە ئەوان بەلایانەوە نامۆ بێت، وێنەی قورئان کتێبیتر لە پێشدا دابەزیبوو ئەبوو قورئانیان قبوڵکردایە و تەسلیمی بونایە.

لە تەفسیری (الماوردی)دا دەربارەی (الذين جعلوا القرآن عضين) چوار ڕاڤە هەیە

یەکەم: کردن بە چەند بەشێك هەندێکی شیعر و هەندێکی سیحر و هەندێکی ئەفسانە و ئەوانیتر فالگرتنەوە، وەك چۆن قەساب گۆشت لەت لەت ئەکات. ئیبن عەبباس و زەححاك ئەمەیان ووتوە.

دووەم: ووشەی (العضين) کۆی ووشەی (عضە) و بەواتای بوختان دێت و ئەوان بوختانیان بۆ قورئان دروستکردوە شاعیریکیش بەم واتا هێناویەتی و ئەڵێت:

إن العضيهة ليستْ فعل أحرار.. بوختان دروستکردن کاری کەسە ئازادەکان نییە.

سێیەم: وشەی (العضين) واتە ئەوانەی گاڵتەجاڕن چونکە کاتێك لە قورئاندا باسی مێشولە و مێش و مێرولەو جاڵجاڵۆکە کرا ئەیانکردە گاڵتەجاڕو یەکێکیان ئەیوت من خاوەنی مێشولەم و یەکێك ئەیوت من خاوەنی مێشم و بەم شێوەیە هەریەك ناوێکی ئەوت، گاڵتەیان بە قورئان ئەکرد، شەعبی و سوددی بەم شێوە ڕاڤەیانکرد.

موحەمەد موتەولی شەعراویش ئەڵێت:۔ کلمە (عضين) بەواتای کەرتکردن دێت بە قەساب ئەوترێ کاتێك گۆشتەکەی پارچە پارچە ئەکات، واتە پەلەکانی لەیەك جیا ئەکاتەوە دوای ئەوەی ئەندامی یەك گیاندار بوون.

بەم شێوەیەش قورئان بەیەك کیان دابەزیوە و بێباوەڕان ئەیانەوێت پارچە پارچەی بکەن، ئەو بێباوەڕانەش کۆمەڵێك لە جولەکەو گاوربوون کە لەسەردەمی پێغەمبەردا بوو ئەیانویست قورئانیش بەدەردی پەراوەکانی پێشوو بەرن.

ئەم ئایەتانە گشتییەو ئەو تەفسیرانەش نمونەن بۆ واتای ئایەتە پیرۆزەکان هەروەك چۆن موشریکە کۆنەکان وجولەکەو گاور هاو هەڵوێستبون بەرانبەر بەقورئان و پارچەپارچەیانکردوە هەرجارەی بەجۆرێك و تەنها مەبەستیشیان سەرلێشێواندنی کەسانی تازەپێگەیشتوەی ئیسلامی یان ترساندنی کەسانی دور لەدینە تا لێی نزیك نەبنەوە ئەمەیشە ئەو فوو هاش و هوشەی دەمی بێباوەڕەکان بۆ کۆژاندنەوەی نوری خوا کە(قورئانە)، بەڵام رەنج بەبادە بۆ خۆیان فوی دەمی لاوازی ئەوان چۆن نووری بێسنوری خوا کز ئەکات و بەڵگەیشمان ڕەنجی بەزایەچوی هەمو ئەوانەیە لەکاتی پێغەمبەرەوە (صلی الله علیه واله وسلم) فووئەکەن و بوهتان بۆ قورئان ئەکەن و تا ئیستەش هەر ئەڵێن و قسەی یەکتر ئەجوونەوە کەچی نووری قورئان زیاتر تەنگ بە ئەوان هەڵئەچنێ و بوغزی دڵیان زیاتر ئەبێت، ئەم ئایەتە پیرۆزانە لەوەشدا موجیزەی خۆی دەرئەخات ئەوەتا قەشەیەك و چەندەها کەسانی تووتی ئاسا دەست تێکەڵئەکەن بۆ لێدانی قورئان وبەش بەشی ئەکەن و هەر لەم پەڕاوەی کە وەڵامی ئەدەینەوە بەچەند جۆرێك بەشی ئەکەن جارێك ئەڵێن ئەم قورئانە لەفلانە حەکیم یان فیسارە شاعیر یان ئەوی کاهین وەرگیراوە جاریکیتر ئەڵێن ئەم پارچەیەی دژەوانەی ئەو پارچەیە، دیارە لە شوینی خۆیدا و دوای وەڵامدانەوەی پێشەکییەکەی وەرگێڕ یەکسەر وەڵامی ئەو ئاژاوەگێڕییەیشی ئەدەینەوە بە ویستی خوا.

وەرگێڕ ئەڵێت: لەسۆنگەی پەیڤینی لەوەو بەرمەوە دەمەوێت گوزارشت لەمەڕئەوەوە بکەم، کە یەکێك لە سیفەتەکانی قورئان کشان و هاتنەوە یەك و حەددی نەبوونی شرۆڤەو مانای ووشەو زاراوەکانێتی یان حەددی بوونە لەهەممانکاتدا بەڵام لەو مەسەلانەدا کە پێویستمان بە حەددی بوون نەبێت حەددییە و لەو مەسەلانەشدا کە چاکوایە ئایەتەکان نا حەددی بن کەچی ئایەتەکان حەددی دەبن)

وەڵام: ئەمە ڕاستە کە کشان و هاتنەوە یەکی شرۆڤەو واتاکانی ئایەتەکانی قورئان و حەددی و حەددی نەبوونی لە سیفەتەکانی قورئانە و ئەو سیفەتەیەتی وایکردوە تێپەڕ بوونی زەمەن و گۆڕانی زەمان و شوێن کاری تێنەکات و بەشی هەمووی بکات، کەسی زۆر زاناو بنجداکوتاونەبێت لە زانستی قورئاندا ناتوانێت دەرئەنجامی تەواو و ڕاست لە کۆباسی ئایەتەکان دەربهێنێت، کەسی زاناش نیازی بێپەڵەو پاڕانەوەی بەردەوامی پێویستە تا بتوانێت ئایەتە کشاوو ناحەددییەکان ببەستێتەوە بە ئایەتە چەسپیوو حەددییەکانەوە

(هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (٧) رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (٨))

بەڵێ کەسی واش هەیە لەشرۆڤەی ئایەتەکاندا بەهەڵەدا ئەچێ و پڕاوپڕ مەبەست ناپێکێت و لەوانەیە ئیجتیهادێکی هەڵە بکات و لەوانەیشە زۆربەچاکی شرۆڤەییکات و پڕاو پڕ مەبەست بپێکێت، تا قیامەتیش کۆششی زانایان بەردەوامە و شرۆڤەکان نوێئەبنەوە و لەسنوری ئایەتەکانیش دەرناچن ئەمەش عەینی ڕێزگرتنی خوایە لە خودی مرۆڤ و ژیرییەکەی کە خوا کەلامی خۆیی بۆناردوە تا صیاغەی یاساو تەعالیمەکانی لێبکرێت، بەدرێژایی مێژووش کەسی خاوەن مەرامی تایبەت هەبون ویستویانە بۆ مەرامی تایبەتی خۆیان دەقەکانی قورئان بەکار بهێنن! بەڵام ئەوانیش هەڵەو مەرامیان ئاشکرا بووە، بۆیە ڕاست نییەو ناکرێت کەسی ناتایبەتمەند لەزانستی قورئاندا بە ئارەزوی خۆی دەربارەی ئایەتەکانی قورئان هیچ بڵێت " ئیستە وەرگێڕی نەزان بەقورئان چۆن ئەزانێت لەکوێدا قورئان پێویستە حەددی بێت و لەکوێدا پێویستە کشاو بێت، لەکاتێکدا باوەڕی بە دانایی

و زانایی وتوانایی خوا نییە ئەگین متمانەی بەقورئانەکەی دەبوو دەیزانی هـەمووی لەجێیەو تەواو دروستە.

جیهانێکی سەوز یان شمشێر

وەرگێڕ لـە خـاڵی چوارەمی پێشـەکییەکەیدا چـەند پشـێوی و لێتێکـەڵبونیتر دەخاتـە سـەرئەوانیتر و ئـەڵێت: هەڵبەتـە هـەموان دەزانـن کەموسـوڵمانان دەڵـێن ڕۆژی دوایـی گرنگـە و خواوەنـد فـەرمانمان پێـدەدات کـە بـۆ ئـەو ڕۆژە کاربکـەین چونکە لە قورئاندا دەڵێ: (انما حیـاة الـدنیا هشـیما تـذروه الریـاح ـ ژیـانی دونیـا پوشێکە و بـا دەیبـات) ، کەچـی موحەمـەد دەڵێـت: ئەگـەر لـەو کاتـەدا کـە ڕۆژی دوایـین دێـت. واتـە لـەو کاتەداکـە پێـی دەوترێـت سـەروەختی ئـاخر زەمـان، نەمامێکتان بەدەستەوەبوو ویستتان بیڕوێنن ئەوا بیڕوێـنن، واتـە تـاوەکو کۆتـایی هاتنی دونیا کاربکەن.

واتە لێـرەدا ووتەکـەی محەمـەد دژەوانـەی قورئانەکەیـەتی کەواتـە بـۆ ئـەوەی ئەمی موسڵمان بچێتە بەهەشـت دەبێـت پشـتبکاتە ژیـانی دونیـاو هەرچـی بـاوەڕ بەمحەمەد نەکات بە شمشێر بکوژرێت.

وەڵام: وەرگێڕ تەنانـەت نـەیتوانیوە لـە نوسـینی ئایەتەکەشـدا ڕاسـت بکـات و ئەوەی ئەو نوسیویەتی لە قورئاندا بوونی نیە و بەڵام لەوە ئەچێ بەپێی واتاکەیـدا مەبەستی لەم ئایەتەی سورەتی (الکهف) بێت کە ئەفـەرموویێت: وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا (٤٥)

واتە: ژیانی دونیایان بۆ وێنا بکە وەك ئاوێك کە لە ئاسمانەوە دامانبەزاندبێت و تێکەڵ بە ڕوەك و سەوزایی زەوی بوبێت و پاشان وەك پووش و پەلاشی بەر بای لێهاتبێت و خوا بەسەر هەموو شتێکدا بە توانا بووە.

ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر چەند شتێك " لەوانە: كورتی بەشە ژیانی هەر تاكیك با هەزار ساڵیش ژیابێت لەسەر ئەم زەوییە وەك كورتە بەهارێكە و ئەبێت چۆن هاتوە ئاواش بگەڕێتەوە، ئەمە حەقیقەتێكی دیارو بەرچاوییە كە چۆن باران دەبارێتە سەر زەوی مردوو زیندوی ئەكاتەوە و سەوزایی و كشت و كاڵ وەبەردێنیَ و و پاشان ووردە ووردە ووشك ئەبێتەوە و دەبێتەوە پوش و پەلاش و با پرشوبلاوی ئەكاتەوە، ئاواش ژیانی كەسێك لە باوك و دایكێكەوە وەبەردێت، لە لاوازییەوە بۆ هێزو بەخشین و پاشانیش بۆ لاوازی و بۆ نەمان.

ئەم ئایەتە یەكێكە لەو چەندەها نمونە و وێناكردنانەی كە قورئانی حەكیم لە بیری ئیمانداردا ئەیچەسپێنیَ تا لەبیریاندا هەمیشە ئامادەبێت و بزانن هاتونەتە دونیا بۆ مەبەستی دەركردن و بەكارهێنانی هەموو خێری زەوی و خێری ئاسمان و بەخشینی بە خەڵكی سەر زەوی هەروەك نمونەكەی كە خوا هێناوییەتەوە.

ئەم فەرمودەیەش كە وەرگێڕی بێناونیشان بە دژەوانەی ئەم ئایەتەی ئەزانێت رێك ڕونكەرەوەی ئایەتەكەیەو نمونەیەكی بەدیهێنان و بەجێگەیاندنی ئایەتە پیرۆزەكەیە، سەیركەن:

حدثنا هشام بن زيد قال: سمعت أنس بن مالك قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إذا قامت الساعة وبيد احدكم فسيلة فإن استطاع أن لا يقوم حتى يغرسها فليفعل.

هیشامی كوڕی زەید ئەڵێت لە ئەنەسی كوڕی مالیكم بیست ووتی پێغەمبەری خوا فەرموویەتی كاتیَ دوونیا ئاخیر هاتو لەدەستی یەكێك لە ئێوەدا فەسیلەیەك هەبوو ئەگەر توانی هەڵنەستی تا ئەیڕوێنێت با بیڕوێنێت.

فەسیلە جۆرێكە لە نەمامی دارخورما كە ماوەیەكی زۆری ئەوێت تا بەرهەم بدات. ئەم فەرمودەیە ئەوپەری هەستی خزمەتكردن بە خەلك و بەژینگە و ئاوەدانی لە مرۆڤدا دروست ئەكات و دەبێت ئەم هەست و كارە بەردەوام بێت تەنانەت لەكاتێكیشدا كە ماڵئاوایی لەدونیابكات.

کەواتە ژیانی دونیا لای ئیماندار کورتەو ئەبێت تەواوی ئەوکاتە بەفرسەتبگرێت بۆ ئەوەی ئاوەدانی بەرپابکات و خزمەتبکات و فەلسەفەی بونی بسەلمێنێ و بۆ ئەم مەبەستەش پەیوەندی بەخوای خاوەن دەستور و کەتەلۆکی ژیان نەبچرێنێت بۆ ئەوەی کاتی گەڕانەوەی کارەکانی وەرگیراو بێت و کرێکەی بەزیادەوە وەرگرێت.

ئەمەیە حاڵو مەسەلەی ژیان و ئەگەر وەرگێر ئەمەی بەبەرجەستەکراوی نەبینیوە لای موسوڵمانان ئەوە بزانێت کە ئەو موسڵمانانە کەمتەرخەمن و نمونەیەکی جوان و دروستی ئایینەکەیان نین و ئیسلام لەو کەم و کورتیانە بەدوورە.

ئەو دەرەنجامەی کەوەرگێر لەسەر سەرەتاکە دروستیکرد بە داڕمانی سەرەتاکە ئەویش هەرەس دێنێت و ئەوەیش کە ووتی (هەرچی باوەڕبە محەمەد نەکات بەشمشێر بکوژرێت) ئەوە هەرچەندە بێپاساو تێهەڵکێشی کردوە لەگەڵ ئەوەشدا زۆر لەراستییەوە دورە و ئایەتی (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ). واتە: لەم دینەدا هیچ داسەپاندنێك نییە، شارەزایی لە گومڕایی جیابووەتەوە هەرکەسی باوەڕ بەخوا بهێنێ بەتاغوتیش بێباوەڕبێت ئەوە دەستی لەڕاستی گیر بوە لێی بەرنابێت خوا بیسەری زانایە.

ئەم ئایەتە وەڵامە بۆ ئەم بوختانەی وەرگێڕ، جۆری نەفیکردنی داسەپاندن لە ئیسلامدا بە ئاداتی (لا نافیە للجنس) هاتوە کە بەهێزترین جۆری نەفیکردنە و هەموو جۆرێکی زۆرو داسەپاندن لە ئیسلامدا نەفی ئەکات و هەر لە ئایەتەکەشدا هۆکارەکەیشی دیاریئەکات ئەویش ئەوەیە کە ڕاستەڕێ و لارەڕێ ڕونکراوەتەوە و مرۆڤیش ئازادە لە هەڵبژاردنی ڕێگاکان و لە چەندەها ئایەتیتردا خوا باسی ئەو ئازادییەی فەرموە وەك لە (الکهف) دا ئەفەرموێت:

(وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ). بەڵام ئازادی لە هەڵبژاردنی ئاینی ئیسلام یان هەردینێکیتردا دیارە واتای ئەوە نییە مرۆڤ ئازاد بێت لە تێکدانی ئاسایشی خەڵکی یان ئازادی بۆ بڵاوکردنەوەی دەردەکۆمەڵایەتییەکان و ئەمەش لەدونیادا دەستوری بۆدانراوە و پاراستنی بەرژەوەندییە گشتییەکان و مافی تاکەکان و نەبەزاندنی سنوری یەکتری لە پێویستییەکانی ژیانی مەدەنیین لە ئاینی ئیسلامیشدا بە ڕێکترین شێوە ئەوە داڕێژراوە و کەسیش لەسەر هەڵبژاردنەکانی نەکوژراوە وبوونی ئەوهەموە (جوولەکە و گاورو بوزی صابئە و...) لە ژێر دەسەلاتی خیلافەتی ئیسلامیدا ئەیسەلمێنێ کە کەس لەبەر باوەڕنەبوونی بە موحەمەد نەکوژراوە و بەڵگو زۆربەی ئەو ناموسڵمانانە پلەی بەرزی ئیداری و ئابوریان بەدەست بووە و لەبازاڕدا ڕۆڵی دیاروبەرچاویان هەبووە و لە پلە بەندی و تایبەتمەندی دونیایدا لە سەردەمی دەسەڵاتی ئیسلامیدا تەنها ڕەچاوی لێهاتوویی و تایبەتمەندی زانستیانەکراوە و لابەلای دین و ڕەنگ و زماندا نەکراوەتەوە ".

بوونی دەوڵەتی مەمالیك و دەسەڵاتی ئەیوبیەکان و زانایانی بوخاراو سەمەرقەند وئەندەلوسییەکان وبازاری زێڕگەری و پزیشکە مەسیحییەکان و.... شاهیدن لەسەر بوختانەکانی کاکی بێناونیشان و سەردەمی دەسەڵاتی ئیسلامی باشترین نمونەی دادپەروەری کۆمەڵایەتی بوە و مێژوو سەردەمی بەو شێوەیەی بەخۆوە نەبینیوە. ئەگەر ئەیەوێت سەردەمی ئەم دەوڵەتە بەناو ئیسلامیانە کە هەریەکەیان بە هەوای شوێنێك شەن ئەکەن بەسەر ئیسلامدا ساغکاتەوە ئەوا دیسان ستەمکارەو سەرکردەکانی دەوڵەتە ئیسلامییەکان لەزۆر کۆنەوە بە دەوڵەتەکانیان نەشازن و وەك شاعیر ئەڵێت:

سادات کل اناس من نفوسهم وسادات المسلمین اعبد قزم

قورئان هەردوو ژیانی دونیاودوارِۆژی پێکەوە گرێداوە

بێناونیشان ئەڵێت: گوتارەکان لەنێوان ژیانی دونیایی و ژیانی ئاسمانیدا دووفاقن بەڵام ئاینمەندان دەڵێن گوایە ئیسلام هەردوو دونیا بەیەکەوە گریداوەو وەکو یەك گرنگیان پێدەدات کەچی ناڕاستی ئەم ووتەیەش لەوێوە دەردەکەوێت کەهەموو وولاتانی دونیا جگە لە وولاتە ئیسلامییەکان لەدوای جەنگی جیهانی یەکەمەوە لە ماوەی ٥٠ ساڵدا گەورەترین شارستانیان دروستکرد. هەڵبەتە وولاتێکی(١,٣)ملیاری وەکوچین ئەگەر کەلتورێکی ئایینی سەرکوتکەرو شەڕەنگێزی هەبووایە هەلومەرجی هەموو ڕەهەندەکانی ژیانیان وەکو وولاتە ئیسلامییەکان دەبوو کەواتە گوتاری قورئانی هەموو بۆشاییەکان پڕناکاتەوە و کەلێنی تێدایە.

وەڵام: خوێنەری هۆشیار سەیرکە چەندە سەیرو ساویلکانە هەر چەنددێرێك ئەداتە دەم یەك یەکسەر بێموناسەبە ئەڵێت: کەواتە، ئیتر بێئەوەی هیچی سەلماندبێت دەرەنجامێك لە خەیاڵدانی دەردەهێنێت نازانم خوێنەر بەچی ئەزانێت !! تۆ بڵێی وابزانێت کەسێکی خوێنەوار هەیە باوەڕ بەو هاوکێشە و دەرەنجامە بێبنەما یانە بکات؟

بابێینە سەر وەڵامەکە، بەڵێ خوای گەورە لە ئاینی ئیسلامدا دین و دونیای پێکەوە گرێداوە هەروەك چۆن لەشی مادە و رۆحی نادیاری لە مرۆڤدا گرێداوە و تا لەژیاندا بن ئەبێت تەوازونی هەردوکیان بپارێزن هەرکات لەیەك جیابونەوە ژیانیش کۆتایی پێدێت و موسوڵمانیش ئەگەر بوویەوە بە تەنها دونیایی یان تەنها ئاخیرەتی ئەوا ژیانێکی نادروست و بەدەری دەبێت لە ڕێنماییەکانی خوا، ئاینی ئیسلام بۆ ئەوە هاتووە دونیای مرۆڤەکان ڕێکبخات، خوای گەورە پاداشتیشی لەسەر بەجێهێنانی ئەو ڕکخستنە داناوە و بە ئەندازەی هەوڵی مرۆڤەکان بۆ بەدیهێنانی فەلسەفەی بونیان کە ئاوەدانکردنەوە و ژێربارخستنی بونەوەرە و دەرهێنانی نهێنییەکانی زەوی و ئاسمانە، پاداشت و یارمەتی خوایان بۆ دێت وەك

خـوا ئەفـەرموێت: (وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَـةً تَلْبَسُـونَهَا وَتَـرَى الْفُلْـكَ مَـوَاخِرَ فِيـهِ وَلِتَبْتَغُـوا مِـنْ فَضْـلِهِ وَلَعَلَّكُـمْ تَشْـكُرُونَ. (النحل.١٤)

هەر ئەو خوایە زەریای خستۆتە بەردەستی ئێوە تا گۆشتی تـازەی لێبخۆن و خشـڵی لێـدەرهێنن و بەخۆتانـەوە هەڵیواسـن، ئـەبینی کەشـتیش لـەزەریادا گەشتئەکەن تا چاکەی ئەوتان دەستکەوێ بەڵکو شوکرانە بێژبن.

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ (لقمان ٢٠) ئـاخۆ ئێـوە نەتانـدیوە کـە هەرچـی لـەئاسمان و زەویـدا هەیـە خـوا ژێردەستی ئێوەی خستوە و بەهرەی ئاشـکراو نهێنـی بەسـەرتانا ڕشـتووە، لـەناو خەڵکیـدا هـەن دەربـارەی خـوا بێئـەوەی بیـزانن دەمـەدەمێ ئەکـەن و بێئـەوەی شارەزاییان هەبێ یان کتێبێك بۆی ڕۆشن کردبێتنەوە.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ (٣٢) وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ (٣٣. ابراهيم))

ئەو خودایە ئاسمانەکان و زەوی بەدیهێناوە و لە ئاسمانەوە بارانی باراندوە کە بەروبومو ڕۆزی ئێوەی پێئەروێنێ و کەشتیگەلی بـۆ ژێربـارکردون کـە بـە فـەرمانی خـوا لـە زەریـادا دێـن و دەچـن و هـەموو ئـەو ڕوبارانەشـی بـۆ ڕامکـردوون، خـۆر ومانگیشی بۆئێوە خستۆتە بەرکار و شەوو ڕۆژیش هەر بۆ ئێوە ژێربارە.

(وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (الجاثية. ١٣) ئـەوەی لـە ئاسمانـەکان و زەویدا هەیـە هـەمووی بـۆ ئێـوە ڕامکراوە ئالەمەدا بۆ ئەو کەسانەی ڕائەمێنن نیشانەهەن.

(وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ (٦١. هود)

بۆ گەلی سەمود صالحی برایان خۆیانمان نارد ووتی ئەی گەل تەنها خوا بپەرستن تەنها ئەو خودای ئێوەیە لە زەوی ئێوەی دروستکردوە و داوای ئاوەدانیتان لێئەکات داوای لێخۆشبونی لێبکەن و پاشان بۆلای ئەو بگەڕێنەوە، پەروەردگاری من بەڕاستی زۆر نزیکە و زۆر بەهانایشەوە دێت.

کەواتە ئاینی ئیسلام ئاینێکی سکونی نیە و هەمیشە بزواوە و بەڵکو پلەی ئاینمەندی بەستوەتەوە بە رادەی توانای مرۆڤ بۆ خویندنەوەی ئایەتە بینراوەکانی خوا (بونەوەر) و بەراستگێڕانی ئایەتە خوێنراوەکانی لەو ڕێگەیەوە و دەستەواژە قورئانییەکانی (قل سيروا، الم يروا، الم تر، ان فى ذلك لايات، ان فى خلق السماوات، فانظروا،...) ئاماژەن بۆ خەڵك داوایان لێئەکات کە دەستبەکاربن و ئاسمان و زەوی و ئەوەی لەزەویدا هەیە بۆ ئەوانە چۆنی بەکار ئەهێنن دەستکراوەن بەمەرجێك لەبەرژەوەندی خەڵکی سەرزەویدا بەکاریبهێنن گەندەڵکار نەبن و خوا گەندەڵکارانی خۆشناوێت (وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (٧٧)

واتە: لەوەی کەخوا پێی بەخشیویت ئاخیرەت داوابکە و بەشی دونیاشت لەبیرنەچێت چاککاربە وەك چاکەی خوا بەرانبەر تۆ، لەزەویدا مەبەستی خراپە وکاری تێکدەرانە مەکە بەراستی خوا هەرگیز کەسانی تێکدەرو گەندەڵی خۆشناوێت.

ماوەی ئەو پەنجا ساڵەش کە وەرگێڕ باسی ئەکات و سەرکەوتن و پێشکەوتنی چین ئەبەستێتەوە بەوەی کە خاوەنی ئاینێکی وەك ئاینی ئیسلام نین و دواکەوتن و پاشکەوتنی ئەم پەنجا ساڵەی جیهانی ئیسلامیش ئەبەستێتەوە بە ئیسلامەوە، لەوەڵامی ئەم بێئینصافییەشدا ئەڵێین: سەرکەوتن و بەرزبوونەوەی ئەو وولاتە نائیسلامیانەش ڕاستی و دروستی قورئان دەردەخات چونکە خوا خۆی بەڵنیداوە کەسان و میللەتانی خاوەن زانست بەرزبکاتەوە و ئەفەرمووێ:

(يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (١١)

واتـە: الله چـەندەها پلـە بەرزیئەکاتـەوە ئەوانـەتان کـە باوەڕیـان هێنـاوە و ئەوانەش کە زانستیان وەرگرتووە خوا ئاگادارە بەوەی ئێوە ئەنجامی ئەدەن.

ئەوان کە ئاینی ئیسلامیش پیادەناکەن و لە جیهانی ئیسلامیش پێشـکەوتوترن لە بوارەکانی ماددیدا ئەوە لەبەر ئەوەیە ئەوان رویانکردۆتـە زانسـتەکان و خـواش هەر لەدروستکردنی ئادەم پێغەمبەرو لە میهرەجانە گەورەکەی بونـەوەردا بریـاری داوە سەرداری زەوی بە زانسـت ئـەکرێت و هۆکـاری کردنـی مـرۆڤیش بەسـەرداری زەوی ئامادەییە زانستییەکەی بوو وەك لە سـوورەتی البقـرەدا ئەفـەرمووێت (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٣٠) وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٣١) قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (٣٢) قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (٣٣)

ئەی موحەمەد کاتێك خاوەنەکەی تۆ بـە فریشـتەکانی ووت مـن لەسـەر زەویـدا جێنشین دائـەنێم، ووتیـان ئایالـەوێ کەسـانێك دائـەنێیت کـە خراپـەکاری بکـەن و خوێنرێـژی بکـەن و ئێمـە تەسـبیحاتی تـۆ ئەکـەین لـەپێناوی پـاکڕاگرتنی تـۆداین فەرمووی من ئەزانم ئەوەی ئێـوە نـایزانن، ئـادەمی فێـری هـەموو ناوەکـان کـرد و پاشان ئەو شتانەی خستە پێشچاوی فریشتەکان و فەرمووی ناوی ئەوانەم پێبڵێن ئەگەر ڕاست ئەکەن لەوەڵامـدا ووتیـان، پـاك و بێگـەردی بۆتـۆ ئێمـە هەرئەوەنـدە ئـەزانین کـە فێـرت کـردوین و هـەرتۆ زۆرزانـای زۆر دانـای فـەرمووی ئـەی ئـادەم هەواڵی ئەو ناوانەیان بدەرێ کاتێك ئادەم هەواڵی ئەو شتانەیدا بەفریشـتەکان خـوا

فەرمووی من بە ئێوەم نەووت کە نهێنییەکانی ئاسمان و زەوی ئەزانم ئەوەی ئێوە پەنهانی ئەکەن و ئاشکرای ئەکەن هەمووی ئەزانم.

بەڵێ خوای باڵادەست توانای زانینی هەموو نهێنییەکانی دونیای بە ئادەم و نەوەکانی بەخشیوە و لە نەوەکانی ئادەمیش کێ توانی ئەو ئامادەییەی ژیری پەرە پێبدات و بەکاری بهێنێت ئەوە شایستەیە سەردار بێت و ئەوانەش کەمتەرخەمن ئەبێت باجی کەمتەرخەمییەکەیان بدەن، دونیاش دونیای ململانێ و تاقیکارییە و هۆکارو ڕێگای هەرچی بگریتەبەر دەستت ئەکەوێت و براوە ئەبێت.

دەستاودەستکردنی دەسەڵات سوننەتێکی کەونییە

ئێمەی موسوڵمان ئەم ساڵانەی کەوەرگێر باسی لێوەئەکات و کەیفی پێدێت، ئەوا بابزانێ ئێمە ئیمانمان پێی زیاد ئەکات ئەزانین هەڵەی بەرەیەکی ئەم دینە بوو کە لاوازبوون یارمەتیدەربوون بۆ لاوازی دەسەڵاتی ئیسلامی، لەگەڵ ئەوەشدا نائومێد نابین چونکە خوا خۆی دڵنەواییمان ئەکات و ئەفەرموویت: (أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١٦٥)

ئایا کاتێك توشی موسیبەتێك هاتن کە ئێوە دووئەوەندە ئەوانتان تووشکرد بەسەرسامییەوە ووتتان ئەمە چۆن ڕوویدا ئەی موحەمەد بڵێ ئەمە لای خۆتانەوە هات و بەراستی خوا بەسەر هەموو شتێکدا بەتوانایە.

کەواتە ئەوەی بەسەر جیهانی ئیسلامیدا هات پشتوێنکردنەوە و کەمتەرخەمیبوو لەلایەن بەرەیەکی لاوازی موسوڵمانانەوە، بەڵام ئەوەش بزانن سەردەمانێکیش هەبوو چەندجارەی ئەو پەنجاساڵەی تۆ ژماردووتە باس هەر باسی پێشکەوتنی جیهانی ئیسلامیبوو لەهەموو زانستەکانی پزیشکی و خزمەتگوزاری و ئابووری و بیناسازی و زەخرەفە و داهێنانە جۆراوجۆرەکان و ئەمانە بە ئیزافەی ئەو ئارامییە دەروونییەی کەتاکی موسوڵمان هەیبووە.

راستییەکیتریش هەیە کەخوا وەك سوننەتێکی دونیا داینـاوە ئـەویش دەستاودەستکردنی دەسەڵاتە لـەناو چینەکانی خەڵکدا ئـەم دەفـع و دەسـتاو دەسـتکردنەش بەجێنایـەت تـا گـۆران لای ژێردەسـتەو سـتەمیش لای دەسەڵاتداربەدی نەیەت و حیکمەتی ئـەم سوننەتەش بۆ ئەوەیە ئیمانـدارانی راستەقینە لە کەسانی تـر جیابکرێتـەوە (إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (١٤٠)

واتـە: ئەگـەر ئێوە توشـی پێکـران بـێن ئـەوا ئـەوانیش تـوش هـاتوون ئەوانەش ڕۆژانێکن لەنێوان خەڵکیدا دەستاودەستی پێئەکەین تا خوا ئـەوانی ئیمانداربوون بناسێنێت و لەناو ئێوەشدا شایەت حاڵ وەرگرێت و خواش ستەمکارانی خۆشناوێت.

کەواتـە یـەکێك لـەهۆکارەکانی پشـتبەردانی خـوا بـۆ دەسـەڵاتی هەردەسـتەیەك سـتەمکردنی ئـەو دەسـتەیەو دروسـتبوونی دەستەیەکیشـە کـە گۆڕانکـاری بکـەن و بەوستەمە ڕازی نەبن (ان الله لايغير ما بقوم حتى يغيروا ما بأنفسهم) ئـەوەی بەسـەر هـەر گەلێکـدا هـاتوە خـوا نایگۆڕێـت تـا ئـەوەی لەناخیانـدا هەیـە نـەیگۆڕن. ئێسـتە دەرکەوت ئەوەی ئێستە گەلانی ئیسـلامی تێکـەوتوە لەهەڵـە و لاوازی موسـوڵمانان و پیلانی سەخت و وەرگرتنی هۆکـاری سـەرکەوتنە لەلایـەن غـەیرە موسـوڵمانانەوەیە، بەڵام بێگومان هەرئاوا بەردەوام نابێت نۆرەی موسوڵمانانیش دێـت، سەرەتاکانیشـی دەرکەوتوە (ان شاءالله) .

وەرگێڕی بێناونیشان هەر لە لاپەڕە یانزەدا بەزۆر ئەیـەوێت هەنـدێ کـوێرە ڕێگـا لەگـەڵ شـاڕێگاکەی ئیسـلامدا بـەراوردبێبکات و ئـەڵێت: وەهابییـەکان لەسـاڵی (١٨٠٣)دا بیستو سێ هەزار لەژن و منداڵیان لە کەربەلا کوشت کەچی ئاینێکی هیندی وەك یـانیزم ئافـەرۆزەو نـەهی لـە ئـازاردانی هـەموو گیانـەوەران و مـرۆڤ دەکـات و داوادەکات مرۆڤەکان بەرەو یەکتر هەنگاو بنێن یان کریشنا کەلەخواروی هیندسـتاندا شـوانی مانگاکانـەو بـەڵام لەسـەری هیندسـتاندا خواوەنـدێکی دایکانەیـەو لـەخواروی هیندستاندا خواوەندی دایکانـە ئەوەنزەجگـە لـە کریشـنا، تەعالیمـەکانی شەسـترای ئەوەنزی کە تەعالیمێکی ڕەوشتیە داوا لەدایکان دەکات و ڕایاندەسـپێرێت کـە چـەند

منداڵێك بۆ پیاو بخەنەوە و پەروەردەیەكی مرۆڤدۆستانەیان بكەن بەڵام لە مێژوی ئیسلامدا كەسێكی وەك خالیدی كوڕی وەلید هەیە كە لە شەڕی هەڵگەڕاوەكاندا دوای تەسلیم بوونی هەڵگەڕاوەكان هەموویانی سەربڕی تەنها ژن و كچۆڵكانی هێشتەوە.

ئازاردانی مێروو لەنێوان قورئان و یانیزمدا

وەڵام: خوێنەری بەڕێز ئەگەر به ووردی سەیری دارشتنەكەی بكەیت ئەزانیت چۆن هەوڵێ وێڵكردنی خوێنەرەكانی ئەدا، سەیركە باسی ڕوداوێكی ساڵی (١٨٠٣) دەكات كەئیسلام و دەقەكانی ئیسلام لێی بەرپرس نییە و جگە لەمەش ڕووداوەكەی بەبێ سەرچاوە هێناوە كە ئەمەش بەدەرە لەهەر نوسینێكی ئەكادیمی وەرناگیرێت و سەرەو ساحێبە. دوایی ئەم نمونە سەقەتە بەراورد ئەكات بەچەند دەق و تەعالیمێك كە لە كریشنای خاوری هیندستان و كریشنای سەروی هیندستان و یانیزم ، ئەوەی لەبەرچاوی خوێنەر لاداوە كە فەرمان و تەعالیمە بێهاوتاكانی ئیسلام چیانهێناوە بۆ بەرژەوەندی مرۆڤەكانی سەرزەوی لێرەدا تەنها دەربارەی ئەو نمونانەی ئەم لەناو ئەو ئاینەدانراوانەی كەپڕن لەخورافەو گزی بازی توانیویەتی بیدۆزێتەوە منیش هەندێك لە كانیاوی سازگاری ئیسلام هەڵئەگۆزم و تینوێتی تینوەكانی زانستی بەسودی پێئەشكێنم بەویستی خوا:

ئەگەر یانیزم نەهی لە ئازاردانی گیانەوەران و مرۆڤ ئەكات و داوائەكات بەرەو یەكتر هەنگاوبنێن، كەپاش كەمێكیتر سەرچاوەی هاتنی ئەو تەعالیمەیشیان بە ڕوداویك دەخەینەڕوو، ئەوا ئاینی ئیسلام هەموو گیانەوەران و باڵندەكان وەك میللەت ئەناسێنێ ولە سورەتی(الانعام)ئایەتی ٣٨ دا ئەفەرموێت: (وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ (٣٨) واتە: هیچ گیانلەبەرێك نییە لەسەر زەویدا و هیچ باڵندەیەكی باڵەفڕیش نییە ئیللا وەك ئێوە میللەتن. كەواتە نەك تەنها نابێت ئازار بدرێن بەڵكو دەبێت مافەكانی خۆراك و حەوانەوە شوێنیان پارێزراو بێت و نابێت تەعاروفیش لەگەڵ ئەوانیشدا بەدوور بزانرێت.

لەسورەتی(النور)یشدا پۆلینی ئەوانیش لەگەڵ خودی مرۆڤدا لەڕوی دروستکردنەوە ئەکات و ئەفەرموویێت: (وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٤٥)

واتە: خوا هەموو گیانەوەرێکی دروست کردووە لە ئاو،هەیانە لەسەر سك ئەڕوات و هەیانە بەدووقاچ ئەڕوات و هەشیانە بەسەر چوارەوە ئەڕوات،خوا بیەوێ هەرچی ویست دروستی ئەکات، بەدڵنیاییەوە خوا توانای بەسەر هەموو شتێکدا ئەکشێت.

هەروەها داوا دەکات تێبینی لە ژیان و پێکهاتەیان بکرێت و لە سورەتی الانعام دا ئەفەرموویێت: (وان لكم في الانعام لعبرة نسقيكم مما في بطونه من بين فرث ودم لبنا خالصا سائغا للشاربين) واتە: بێگومان لە گیانلەبەراندا بۆ ئێوە پەند هەیە لەوەی لە ناو سکی ئەواندا هەیە لە نێوان خوێن و پاشەڕۆدا شیرێکی خاوێن بۆ خواردنەوەی ئێوە بەرهەمدێنین نۆشی بخۆرەکانیتی.

الله لە گەورەیی ئەم ئیسلامە داوامان لێئەکات بەچاوی دیراسەو لێکۆڵینەوە لە گیانلەبەران بڕوانین و باسێکی زانستی ووردیش ئاماژە پێئەکات کە زانستی سەردەم ڕاستییەکەی سەلماندوە ئەویش کارگەی دروستکردنی شیرە لەناو گوانی گیانلەبەراندا و ئەو دەزگایە شیری پڕ لە خێرو سوود لە نێوان خوێن و پاشەڕۆدا دەردەهێنێت پە پارێزراوی لە گوانەکاندا دایئەنێت بۆ بەرژەوەندی مرۆڤەکان

هەروەها ڕازی نییە بەستەم، کوشتنی کەسیك بە ناهەق وەك کوشتنی مرۆڤایەتییە، سزای سەختی داناوە بۆ بکوژ و ڕێگاکانی کوشتنی ناهەقی کوێرکردۆتەوە و شەڕیشناکات لە پێناو بەدیهێنانی ئاشتیدا نەبێت ئەمانە هەمووی بەبەڵگەوە لەدێژەی ئەم وەڵامانەدا ئەسەلمێنرێت بۆ نوسەریش و عەودالەکانی ڕاستیش (ان شاء الله).

با ئێستە ڕوداوی کەسێ بگێڕینەوە لەسەر زمانی خۆیەوە کە زیاد لە من و ئێوەش ئەم ئایینانەی ناسیوە کە کاکی بێناونیشان پیایاندا هەڵدەدا نەك لەبەر باشی ئەوان بەڵکو لەبەر بوغزی بۆ ئیسلام.

کابرایەك بەناوی ڕەحمەت بۆنرو کەوەك خۆی دەریبڕیوە لە عەودالبوونی بەدوای دۆزینەوە و ئەزمونکردنی دینەکاندا زۆر شوێنگەڕاوە و بەچاوی خۆی زۆر شتی دیوە و هۆکاری دەستبەرداربوونی لەهەر یەکێك لەو دینانە باس ئەکات و ئەوەی جێگەی مەبەستی ئێمەیە لە چیرۆکەکەیدا لێرەوە دەست پێئەکات و ئەڵێت: ـ ماوەیەکی کورت ئاینی بوزیشم تاقیکردەوە و تێگەیشتم ئەو ڕاستیەی من وێڵی بووم لە ئاینی بوزیدا بوونی نیە و پاشان پەیوەندیمکرد بە ئاینی هیندۆسییەوە کە لەهیندستاندا دروستبوبو لە دوورگەکانی ئەندەنوسیادا پەرەی سەندبوو منیش لەنێوان ئەو دورگانەدا گەشتم ئەکرد کە پڕبوو لە چالاکییەکانی شوێنکەوتەی ئەو ئایینە و ماوەیەك لەناویاندا مامەوە تا فێری زۆربەی تەعالیمەکانیان بووم و سەرکەوتنم بەدەستهێنا توانیم زۆر کاری سەرسوڕهێنەر بکەم وەك ڕۆیشتن بەسەرئاگر و بزماری تیژدا لەش ئاژنینین بەسیخ بەڵام ئەمەش ئارەزوی منی تێرنەکرد و تینوێتی منی نەشکاند ، تا ڕۆژێك لە سەرۆکی پەرستگای هیندۆسەکانم پرسی چی ئەپەرستن؟

وتی:ـ (بەرهماو ویشنۆ و شیوا) بەرهما خوای دروستکراوەکانە و ویشنۆ خوای چاکەیە و شیواش خوای خراپەیە ئەو سێ خوایە لەلەشی مرۆڤێکا بەرجەستە بووە بەناوی کریشنا کە بەڕزگارکاری جیهان ناوزەدکراوە لای هیندۆسەکان، ڕەحمەت بورنومو ئەڵێت لەدڵی خۆمدا وتم: کەواتە خوا پەرستی لای ئەمان و لای گاورەکان جیاوازییەکی نییە مەگەر لە ناوەکاندا نەبێت ئەوانیش سێ لە یەکیکدا بانگ ئەکەن، بە کاهینە هیندۆسییەکەم وت: باسی گەشەی کریشنا م بۆ بکە.

وتی: ـ دوو هەزار ساڵ پێش زایین لە هیند پاشایەکی ستەمکار هەبوو بەزەی بەکەسدا نەدەهات تەنانەت منداڵ نێرینەکانی خۆی ئەکوشت نەك سبەی

کورسییەکەی لێداگیرکەن، لە شەوێکی تاریکدا ئەم پاشایە لەبەردەم کۆشکەکەیدا دانیشتبوو بینی ئەستێرەیەکی درەوشاوە لەڕاسەریدا بەخێرایی ئەڕۆیشت پاشان وەستا و روناکییەکەی خۆی ناردە ناو گەوری مانگاکان کاتێك ئەم پاشایە پرسو ڕای زانایانی خۆیانی بیست ووتیان ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی خوا لە مرۆڤێکدا بەرجەستە ئەبێت کەناوی نهینی ئەو کەسە کریشنایە، منیش لەدڵی خۆمدا ووتم: ئەمە هەر هەمان چیرۆکی ئاینی مەسیحییە لەگەڵ گۆڕینی کاراکتەرەکانی و خۆیشم کاتێك قەشەیەکی مەسیحیبوم هەر ئاوام ئەوت بە خەڵکی و لادێکەی ئەمان لای ئێمە بەیت لەحم بوو مرۆڤەکەش مەسیحی ئێمەبوو کەواتە هەمان چیرۆکە و هەمان بنەمای عەقیدەییان هەیە و فریاد ڕەسە جیهانییەکەش هەمان پرۆسەیە، لەسەر گفتوگۆکردنم لەگەڵ ڕاهیبە هیندۆسییەکە بەردەوامبووم پێم وت: گەورەم ئەگەر من لەسەر دینی ئێوە بمرم بۆ کوێ ئەچم. وتی: نازانم بەڵام ئەبێت خۆت لە کوشتنی مێروەکانی وەك مێروولە و مێشولەو ئەوانیتر بپارێزیت، وتیشی: لەوانەیە لەناو ئەو مێروانەدا باوباپیرانی مردوی تۆ هەبێت.

ڕەحمەت ئەڵێت: بڕیارمدا وازلەهەموو ئایینەکان بهێنم و تەنها ئسیلام مابوو دیراسەی بکەم بەڵام لەبەر ئەو هەموو بوغزەی لەمندا چێنرابوو هەر لە منداڵیمەوەحەزم نەئەکرد لێی نزیك بمەوە و تەنها گومانەکانم دەربارەی ئیسلام ئەزانی، ئاواتم دۆزینەوەی ئەو ڕاستیە نادیارەبوو کە ئارامگری و کۆششی بەردەوامی ئەویست، ڕۆژێك بەژنەکەمم ووت: لەم شەوەوە نامەوێت کەس بێزارمکات، ئەمەوێت بەتەنها لەخوا بپاڕێمەوە، بەم شێوەیە دەرگام لەسەرخۆ پێوەدا و هاوارمکرد: ئەی خوایە ئەگەر بەڕاستی تۆ هەیت ئەوا دەستمبگرە بۆ رووناکی و ڕینمونیم بکە بۆ ئەو ئایینەی کەڕاستە و تۆ پێی ڕازیت بۆ خەڵکی دین بێت.

ئەم بەڕێزە "ڕەحمەت بۆنۆمۆ" دێژە بەباسەکەی ئەداو ئەڵێت: بانگکردنی خوا وەك هیچ بانگکردنێکیتر نییەو منیش ئەو پاڕانەوەیەم بۆ ماوەیەکی کورت نەبوو بەڵکوو نزیکەی هەشت مانگ بەردەوام پاڕامەوە لە شەوی سی و یەکی مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٧١ کە بەرانبەر دەی ڕەمەزانبوو وەك جاران پاڕامەوە و خەوتم

لەو خەوەدا نووری هیدایەتی خواییم بۆهات، بینیم دوونیا لەچواردەورم زۆرتاریکە و هیچم بەدی نەئەکردو یەکسەر کەسێك لەبەردەممدا دەرکەوت لێی وورد بومەوە ئەبینم لەڕوویەوە روناکی دێت و دەورم روناك ئەکاتەوە و ئەو پیاوە پیرۆزە زیاتر لەمن نزیککەوتەوە بینیم بەرگێکی سپی و میزەرێکی سپی لەسەرەو ڕیشێکی لول و روویەکی گەشی هەیەو لەتەمەنمدا وەك ئەو جوانم نەدیبوو بە دەنگێکی پڕلەمیهر ووتی شایەتومان بهێنە وتم شایەتومان؟ چونکە تا ئەوکاتە هیچم دەربارەی شایەتومان نەبیستبوو، فەرمووی: بڵێ: اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا رسول الله، منیش سێجار ووتمەوە، ئیتر پیاوەکە دیار نەما. کاتێك لەخەو هەستام ئەبینم هەموو لەشم لە ئارەقدا خوساوە، ئیتر هەرکە یەکەم موسوڵمانم بینی پرسیارم لێکرد شایەتومان چییەو لای ئێوە چی ئەگەیەنێت؟ ووتی یەکەم ڕوکنی ئاینی ئیسلامە هەرکەس بیڵێت ئەبێتە موسڵمان، داوامکرد واتاکەیم پێبڵێ ئەویش بۆیڕاڤەکردم ئیتر کەوتمە خولیای ئەوەی ئەبێت ئەو پیاوە پیرۆزە کێ بوبێت کەمن بینیم لەخەومدا کاتێك وەسفەکەیم بۆ هاوەڵە موسڵمانەکەمکرد، هیتافی کێشاو ووتی ئەوە موحەمەد پێغەمبەرت دیوە،.(رجال ونساء اسلموـ لعبد الرحمان محمود ص ١٣٠ ج ١)

ئەوە راستی ئەو ئایینانەی هیندۆسەکانە کە ئەم لێرەوە بانگەشەی بۆ ئەکات و پیایدا هەڵئەدات، کریشنا بۆچی داوائەکات کە زیان بەگیانداران نەگەیەنن؟ ئایا وەرگێڕ ئەوەی زانیوە؟ ئایا ئەزانن بۆ باسی نەکردوە؟چونکە ئەو دۆستایەتیەیان بۆ مێرو لە خورافەیەکەوە سەرچاوەیگرتوە " ئەوان بڕوایان وایە و وائەزانن گیانی باوباپیرانی مردوو دەچیتە جەستەی ئەو مێرو ئاژەڵانەوە نەك لەبەر پاراستنی مافی گیانداران و ناساندنیان وەك میللەتێك وەك ئەوەی لەئاینی ڕاستی ئیسلامدا هاتوە، ئەوەش لەخوا کانی ئەو ئایینەی کە ئەم بەشانیدا ئەڵێ کەهەمووی خورافەو چنراوی خەیاڵدانەو هیچ بنەمایەکی زانستی و عەقڵی پشتگیری ناکات.

قورئان وشەڕەنگێزی

کاکی وەرگێڕ بە کۆتاییەکانی خاڵی چوارەمیدا دەریخستوە بۆچی بەباڵای ئایینە دانراوەکانی دەستی مرۆڤ و خواستی دونیا ویستاندا هەڵئەدات و گللەیی لە ئیسلام ئەکات چونکە ئیسلام بە بۆچوونی ئەو خالید و جەزیرەو عەلیی کیمیایی دروستکردوە و سێگۆشەی مەرگ ئەخولقێنێ و پێی وایە قورئان و موحەمەد عەرەبیان کردۆتە شەرەنگێزترین میللەتی ئەم سەر زەوییە !

ئەم بوهتان و وەهمە لە هەموو لایەکەوە ناراست و بێویژدانییە " قورئان و تەعالیمەکانی قورئان بۆ ژیانەوە و خۆشگوزەرانی خەڵکییە، پێغەمبەر موحەمەد بە ڕەحمەت نێرراوە بۆ خەڵکی و خۆیشی نیانترین و بەبەزەیی ترینی مرۆڤەکانە بەشایەتی دۆست و دوژمنی خاوەن ئینصافیش، واقیعی موسوڵمانانیش ئەوەی سەلماندوە کە چەندە پابەندی ئیسلام بوبن ئەوەندە لەخزمەتی خەڵکیدا ژیاون و ئەوەندە خەڵکی ئەمین بوە لەدەست و زمانیان.

بەڵام ئیسلام دوورە لەخراپەی هەموو خراپەکارێك کە بیەوێت لە ژێر پەردەو پۆشاکی ئیسلامدا مەرام و حەزی شەرەنگێزی و ئاژاوەگێری خۆی پیادەبکات و و موسڵمانیش هەرگیز بۆ جیاکردنەوەی باش لە خراپ بەهەڵەدا ناچێت چونکە پێوەرە قورئانی و فەرموودەییەکان لەبەردەستایە بۆ کەسێ بیەوێت بیری ڕووناکبێت، ئێمەی موسوڵمان ئیسلام فێری کردوین کە مرۆڤەکان جگە لە پێغەمبەران سەلامی خوایان لێبێت هەموویان هەڵە ئەکەن و شایستەی هەڵەکردنن بۆیە نابێت لە وەسف و بەگەورە دانانی کەسایەتییەکاندا ڕۆبچین و نابێت ببینە کەس پەرست، ئەمەش لەو شانازیانەیەی ئیسلامە کە ئازادی مرۆڤەکانی پێپاراستوە لە حەزی پاوانخوازی و بەکۆیلەکردنی خەڵك.

هەرچەندە تیشکی خۆر ئامازە بۆکردنی ناوێت لەگەڵ ئەوەشدا بۆ ئەو کەسانەی کە خۆیان بە نابینا پیشان ئەدەن بیر خستنەوەی لەوانەیە سوودی هەبێت بەڵکو چاویان بکەنەوە یان ئەوەی چاویان پێبەستوە بیکەنەوە فڕێیدەن .

هەندی لە تەعالیمی قورئانی بۆ فەراهەمهینانی ئاشتی و خۆشگوزەرانی: ـ

سەرکردە و کاربەدەستەکانمان ئەبێت ئاوابن: ـ

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْآمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (١٥٩)

ئەی موحەمەد بەبەزەیەك لەخواوە تۆ ئاوا نەرمبووی بۆیان ئەگەر تۆ گرژو توند و دڵڕەق بووایەی ئەوا لە دەوری تۆ هەڵئەتەکین، کەواتە چاوپۆشیانلێبکە و داوای لێخۆشبونیان بۆبکە لەخوا و لە کاروباری گرنگدا ڕایان وەرگرە و کاتێك کردتە بڕیار پشت بەخوابە خوا ئەوانەی خۆشئەوێت کە بەپشتیوانی ئەو کارئەکەن.

سەرکردەیەکی نەرمونیان لەگەڵ عامی خەڵك، زمان شیرینی دڵنەوا، دڵسۆز و لێبوردە، خاکی و گوێگر بۆ ڕاوبۆچونی چین و توێژەکان.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْآمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا (٥٨) النساء

واتە: خوا فەرمانتان پێئەکات سپاردەکان بدەنەوە دەست شیاوو خاوەنەکانیان و هەرکات لەنیوان خەلکدا دادوەریتانکرد ئەبێت فەرمانتان بەداد بێت و خوا بەباشترین ئامۆژگاریتان ئەکات و خوا بیسەری بینەرە.

کەسی شیاو بۆشوێنی شیاو و پاراستنی هەموو جۆرە سپاردەیەك کەهەموو شتێکی هاوڵاتی لای کاربەدەستان سپاردەیە، بەرپاکردنی داد و حیساب نەکردن بۆ کەس جگە لە بیسەری و بینەری خوا . ئەمە لە کوێدا هەیە جگە لەقورئان.

کۆمەڵگەی ئیسلامیش بەگشتی لەسەر ئەم تەعالیمە ناوازانە پەروەردە ئەکرێن:

وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْآرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (١٣٣) الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ

يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (١٣٤) وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ (١٣٥) أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (١٣٦)

واتە: ـ پێشبڕکێ بکەن بۆ لێبورنێك لای خاوەنەکەتان و بۆ بەهەشتێك کە پانتاییەکەی پانتایی ئاسمانەکان و زەوییە ئامادەکراوە بۆ پارێزکاران " ئەوانەی لە خۆشی و ناخۆشیدا ئەبەخشن و جامی ڕقیان ئەخۆنەوە و لەخەڵك خۆشئەبن خوا چاککارانی خۆشئەوێت * ئەوانەش ئەگەر کارێکی ناشیاویانکرد یان ستەمیان لەخۆکرد یەکسەر خوابەیاد ئەکەن و داوای لێخۆشبوونی تاوانەکانیان ئەکەن و کێ وەك خوا لەتاوانەکان خۆشئەبێت و سوورنابن لەسەر کردەوەکانیان لەکاتێکدا ئەزانن * ئەوانە پاداشتیان لێبوردنە لای خاوەنەکەیانەوە و باخاتێکیش کە جۆگەکانی پێدا ئەڕوات و هەمیشەییە بۆ ئەوان و باشترین پاداشتی ڕەنجدەرانە *

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (١٥١) الانعام

واتە: ـ بڵێ:وەرن بائەوەی خوا لە ئێوەی قاغەکردوە بۆتانی بخوێنمەوە: هاوەڵ بۆ خوا دامەنێن، لەگەڵ دایکو باوکدا چاکەبکەن، مناڵەکانتان مەکوژن لەترسی بژێوی ئێمە ئەوانیش و ئێوەش ڕۆزی ئەدەین، نزیك خراپەی دیارو نادیار مەکەون، بەناهەق کەس مەکوژن، ئەمانە بوون وەسییەتەکان بەڵکۆ ئێوە وابەستەی بن.

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا

مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا (٣٦) الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (٣٧)

واتـە: ـ خـواش بپەرسـتن و هـیچ هاوبەشـی بـۆ دامـەنێن بـەدایکو باوکتـان چاکەبکەن بە خزم و هەتیوو هەژار و هاوسێی نزیك و تەنیشت و هاوسەرو ڕێبوار و کارمەندەکانتان چاکەکاربن خوای گەورە کەسی لوتبەرزو خۆبـەزلزانی خۆشـناوێت * ئەوانەی چرووکن و فەرمان ئەکەن خەڵکیش چروکبێت و ئەوەی خـوا بـە فـەزڵی خۆی پێیداون ئەیشارنەوە بۆ کافرەکان سزای ڕیسواکارمان ئامادەکردوە.

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا (٧٥)النساء

واتە: ـ ئەوە بۆ لەپێناوی خوا و ژن و پیاو و لاوە چەوساوەکاندا ناجەنگن، ئەو چەوسـاوانەی ئـەڵێن ئـەی خاوەنەکـەمان لـە ئـەم شـوێنەی کـە کاربەدەسـتەکانی ستەمکارن دەربازمانکە و لای خۆتەوە پشتیوان و فریادڕەسێکمان بۆ بنێرە.

ڕازی نەبوون بەستەمی کاربەدەستان و ڕزگارکردنی چینی چەوسـاوە لـە کـارە بنەڕەتییەکانی موسڵمانانە و لەپێناوی خوادایە.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا (٨٥) وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا (٨٦) النساء

واتـە: ـ هەرکـەس شـەفاعەتێکی باشـبکات ئـەوا بەشـی ئـەبێت تیایـدا و هەرکەسـیش بـەخراپ شـەفاعەتبکات ئـەوا بەریئەکـەوێت خـوا بـۆ ێ هەمووشـتێك کاتێکی داناوە * ئەگەر بەسڵاوێك سڵاوتان لێکرا بە باشتر لە ئەو سڵاوە یـان وەك ئەو بیدەنەوە خوا هەموو شتێك هەژمارئەکات.

نوێنەرایەتی و بریکاریکردن بەچاکە بـۆ کەسـانی نـەتوان لـەکارە خێرەکانـە و پاداشتی لەسەرە و پێچەوانەکەیشی پێچـەوانەیە و سـڵاو بڵاوکردنـەوە و پاداشـتی

چاکەی خەڵکی بەچاکتر و وەرگرتنی بەهەشت لەسەر خزمەتکردنی خەڵکی لەکامە تەعالیمدا هەیە جگە لەئیسلام.

ئەمانەو چەندەها بەهرەو بەخششی خوایی لە قورئانەکەی خوادا هەیە و پێغەمبەری خۆشەویستیش بە فەرموودە شیرین و کردارە گەورەکانی ئەوانەی ڕوونکردۆتەوە.

لە ساباتی دلڕفێن و ئارامی ئیسلامەوە بێینەوە بۆ دەرهێنان و دیاریکردنی دڕك و داڵی نوسینەکانی وەرگێڕو قەشە ی نوسەر:

خالید و جەزیرە و عەلی کیمیاوی بەبەرهەمی ئیسلام ئەزانێت. ئێمەش ئەڵێین بەڵێ خالید کە مەبەستی خالیدی کوڕی وەلیدە بەرهەمی ئیسلامە بەڵام عەلی کیمیاوی کە مەبەستی ئەو ستەمکارە بەعسییەیە کە حیزبی بەعسی ئیشتراکی بەرهەمی هێنا و ئەویش وەك وەرگێڕ لەوانەیە لەدایك و باوکێکی بەڕگەز موسڵمان بوبێت بەڵام پێشئەوەی لەکانیاوی سازگاری ئیسلام بخواتەوە و بەو سەرچاوە گەشەبکات لایدابێت و ئیسلام لەلاری ئەوان بەرییە.

کەناڵی (الجزیرة) ش ئێمە نازانین کێی لەپشتە و بۆکێ کارئەکات، هیچ بەرگرییەکی لێناکەین و تفەنگیش بە تاریکییەوە نانێین، بەڵام لەوانەیە وەرگێڕ بۆیە پێی قەڵسە چونکە بوێرانە پەردە لەسەر زۆربەی نهێنییەکان هەڵئەداتەوە و لەوانەشە بترسی لەوەی سەرە بێتە سەر شتانێك بۆ ئەو باشنەبێت، ئەگین بۆ لەو هەموو کەناڵەی تر کە ئیسلامییەو کاری خێرخوازی پەروەردەیی لەئەستۆگرتوە باسی (الجزیرة) ئەکات کە نەخۆی و نەکەسیش نەیووتوە کەناڵێکی ئیسلامییە.

خالیدی کوڕی وەلید خوا لێی ڕازی بێت شۆڕە سوارو نەبەزی بەرەکانی جەنگ و ڕوبەڕو بونەوەبوو، شمشێری تیژی خوا بوو بۆ لەناوبردنی هەموو ئەوانەی لەبەردەم ئازادی خەڵکیدا ئەوەستان و ئازادی ئایینیان قەدەغەئەکرد، دەستی زاڵمەکانی ئەگرت تا چەوساوەکان ڕزگاربکات، ئەو فەرمانانەی خوای جێبەجێ ئەکرد کە لەسەرەوە باسمانکرد واتە لە پێناو پیاوو ژن و مناڵێ چەوساوەدا

ئەجەنگا تا رزگاریانکات، هەتا لەدونیا دەرچوو لە ڕەنجی بێوچاندا بوو " تەپوتۆز، برینداری، نەخشەكێشان، بێداریشەوان، شاخ بەشاخ و غەریبی وولاتـان بەشـیبوو ئەگەر لەپاڵئەمانەشدا جارێك لەبۆچونەكانیدا بەپێكابێت ئەوە سروشتییەو ئەویش مرۆڤ بووە، دادپەروەری نییـە كەسـێكی بێناونیشـان بێڕێـزی بەرانبـەر بكـات !!، وەرگێرلەم پەڕاوەیدا چەندەها جار ناویئەهێنی بێئـەوەی بەڵگەیـەكی ڕوون بـدات بەدەسـتەوە، هـەموو ئازایـەتی و خۆنەویسـتی و فیداكارییـەكانی خالیـد لـە پێنـاو چەوساوەكاندا بە خوێنرێژی وەسف ئەكات و فرمێسكیش ئەڕێـژێ بـۆ نـەیارەكانی ئیتر هەركەس وكۆمەڵێك بن.

شەڕو ململانێ لەسەر زەویدا هەربووە و هەر ئەشـبێ ئەمـە ڕاسـتییەكی حاشـا هەڵنەگرە بەڵام پاڵنەری ئـەو ململانـێ و جەنگانـە جیـاوازن هەیـە تـەنها لـە پێنـاو مانەوەی خـۆیی و حـەزی دەسـەڵاتداریدا ئەجـەنگێ و هەیشـە بـۆ دورخسـتنەوەی ستەم لەخۆی و میللەتەكەی ئەجەنگێ وجەنگی پێغەمبەر صـلی الله علیـه وسـلم و یارانی بەڕێزیشی تەنها لەگەڵ ئەوانەدا بوو كە ئەبوونە ڕێگر لە ئـازادی بانگەشـەی بیری ئیسـلامی و ئەوانـەی خـەڵكیان بەكۆیلـەی خۆیـان ئـەزانی، عومـەر ئاسـا كـە ئەیفەرموو (متى استعبدتم النـاس وقـد ولـدتهم امهـاتهم احـرارا) ئـەوە لەكەیـەوە خەڵكیتان كردۆتـە كۆیلـە كـە ئـەوان بـەئازادی لـەدایك بـوون) بـەڵێ ئەجـەنگا بـۆ ئەوەی كەس نەكرێتە بەندەی كەس و هەمووی بەندەی خوای بەدیهێنـەری تاقانـە بێت و هەمووی یەكسان بن وەك دانـەكانی شـانە، ئەجـەنگا بـۆ ئـەوەی لـە مـاڵی خڕبـوەوەی لای دەوڵەمەنـدان بەشـی هـەژاران دەركـات بـۆ ئـەوەی چـیتر خـەڵك نەخوێنـدەوار نـەبێت و هـەموی بخوێنێتـەوە فـەرمانی خـوایی (اقـرأ)، بەخـەڵكی بگەیـەنێت، ئـەم فەرمانـە خواییانـە ناحـەز و ڕێگـری زۆرە و دژەوانـەی خواسـت و بەرژەوەندی ستەمكارانە بۆیە ئەو جەنگانەی خالید و یارانی پێغەمبەر توشـیانبوە لەو پێناوەدا بووە، ئەوان شایستەی ڕێزلێنان و پیاهەڵدانن، ئەوان وەڵامی خوایـان داوەتـەوە كـە ئەفـەرموێت: وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ

الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا (٧٥) واتە: ئەوە ئێوە چیتانە وا ناچنە غەزا لەڕێی خودا و لە پێناو ئەوانەی ئەچەوسێنرێنەوە لە پیاوان و ژن و منداڵان ئەوانەی ئەلاڵێنەوە ! ئەی پەروەردگارمان لەم شارەی کە دەسەڵاتدارەکانی ستەمکارن ڕزگارمانکە و لەلای خۆتەوە یارو یاوەرێکمان بۆ دابنێ.

خالید و هاوەڵانی ئەو یارو یاوەرانەبوون کە چەوساوەکانی جیهان چاویان لە ڕێبوو بۆیان، ئەوەی ئەوان کردیان بۆ خزمەتی خەڵکی لەکەسیتر ناوەشێتەوە چونکە بەخشینی هەمووتەمەن بوو بێئەوەی چاوەڕێی پاداشتەکەی لەکەس بکەن.

پێنجەم

لەم خاڵەشدا ئەڵێت: ئەوانەی سەر بەپەراوێکی وەك قورئانن و بەهیوان دەسەڵات بگرنە دەست، کە هێشتا نەیانگرتۆتە دەست نایانەوێت ڕوناکبیر سەر بەهیچ ڕەوتێکی دیاریکراو بێت بەڵام ڕوناکبیری ئاینی کە بۆخۆی سەربەئایدۆلۆجیاو حیزبێکی ئیسلامییە کە حەتمەن بەستایلی جیاوازو لە ڕێبازو فەرهەنگی قورئانەوە سەرچاوە دەبەستێت داوا لەڕوناکبیران دەکات کەحیزبی نەبن و سەر بەهیچ ڕێبازێکی فکری و سیاسی و فەلسەفی و کۆمەڵایەتی نەبن، بۆئەوەی حیزب خودابییەکان واتە گروپە حیزبیە ئیسلامییەکان ئەو ڕۆشنبیرانە بەڕۆشنبیر وەسفکەن واتە بۆناوزەدکردنی کەسێك بەڕوناکبیر لەلایەن کەسایەتی ئیسلامگەراوە چەند پێودانگ و مەرجێك دانراوە:...هتد.)

وەڵام: خوێنەری هۆشیار ئەمە پێشدەستیەکە بۆ هۆنینەوەی مەرجەکانی لە ئەلیفەوە بۆ واو و ئیتر بەئارەزی خۆی و لەوەهمی خۆیەوە دڵو نیازەکانی دڵی موسوڵمانان ئەخوێنێتەوە چۆن خۆی بەخەیاڵ دونیایەك شتی لەخۆی زلکردوە ئەیەوێت خەڵکیش باوەڕبکەن نازانێت ڕوناکبیری ڕاستەقینە داوای بەڵگەئەکات لەسەرقسەکان، کەچی لێرەدا نوسەر نادیارە و سەرچاوەی نقڵ نادیارە. بۆنمونە

ئەڵێت: ڕوناکبیری ئاینی ئەو مەرجانەی داناوە !! ناڵێت ئەو مەرجانە لە کام سەرچاوەدا هاتووە و کێدایناوە و ئەگەر ئیسلامییەکان وەکو خۆی ئەڵێت هێشتا دەسەلاتیان نەگرتۆتە دەست ئیتر چۆن و بەکام دەسەلات ئەتوانن مەرج لەسەر نوسەری عیلمانی دابنێن کە کول فی کول خۆیانن و خاوەن دەسەلاتن ئەوە جگە لە وەهم یان بوختان هیچیتر نییە.

مەرجەکانیش بێگومان دانەری نییە جگە لە نوسەری بێناونیشان، بەلام هەر پێویست ئەکات لەسەر هەندێکیان هەڵوێستە بکەین لەبەر نوسەر خۆیشی بەڵکو بۆی بەسوود بێت.

خوا بۆ باوەڕهێنان زۆر لە کەس ناکات

ڕوناکبیر دەبێت باوەڕی بە هەبوونی (نابونێکی وشەیی) هەبێت (دەبێت ناوزەدی ئەو نابونەش (ئەڵڵاه) بێت بەو مواسەفات و قیاساتەش بێت کە لە بیروێنا (خەیاڵدان) ی عەرەبی قورئاناوی بووەوە سەرچاوەی بەستبێت.

وەلام: کەسی موسڵمان هەمووی باوەڕی وایە کە خوا خۆی بۆ هیدایەتدان زۆری لەکەس نەکردوە و هەڵبژاردنی داوەتە دەست خەڵکی وەك ئەفەرموێت: وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (٩٩) یونس

ئەی موحەمەد ئەگەر خاوەنەکەی تۆ ویستی لەسەر بوایە هەموو سەرزەوی باوەڕیانئەهێنا ئایا تۆ زەبر لەخەڵکی ئەکەیت تا باوەڕداربن..

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا (٢٩) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا (٣٠) الكهف

بڵێ ئـەوەی ڕاسـتییە لای خاوەنەکەتانەوەیـە کەواتـە هەرکەسـێك وویسـتی بـا بـاوەڕبهێنێ و هەرکەسـیش ویسـتی بـا کـافر بێـت ئێمـە ئامادەمـانکردوە بـۆ بێباوەڕەکان ئاگرێك وەك چادر چوادەوریان ئـەگرێت کـاتێکیش هـاوار ئەکـەن بـە ئاوێکی وەك کانزای تواوە بەهانایانەوە دێـن دەمووچـاوەکان ئـەبرژێنێ خـراپترین خواردنەوە و هاودەم * ئەوانەش کەباوەڕئەهێنن و کاری چاکە ئەکەن ئێمە کەسێ کارەکانی چاك بێت بەفیڕۆی نادەین.

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا (١) إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (٢) إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا (٣) إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا (٤)

ئایا بەسەر مرۆڤەکاندا کاتێك هاتووە کە ئەو شایستەی باسـکردن نـەبووبێت * ئێمە مرۆڤمان خولقاند لە ئاوێکی ئاوێتە پاڵفتەی ئەکەین و کردمانە بیسەری بینەر * ئێمـە ڕێنمامـانکرد بـۆ ڕێگاکـان ئـیتر یـان ئەبێتـە پێـزان و سوپاسـگوزار یـان زۆربێبـاوەڕ ئـەبێت * ئێمـە بـۆ بێباوەڕەکـان ئامادەمـانکردوە زنجـیرو کـۆت و کولێنەر.

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ (٢١) لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ (٢٢) إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ (٢٣) فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ (٢٤) إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ (٢٥) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ

بەیاد بهێنە تۆ تەنها بەیادکاریت * تۆ بەسەردڵی ئەواندا زاڵ نیـت * ئەوانـەش کە بێباوەڕن * الله سزا گەورەکەیان ئەدات * گەڕانەوەیان بۆلای ئێمەیە و لەسـەر ئێمەشە حیسابکردنیان.

ئەم ئایەتانەو چەندەها ئایەت وفەرمودەی تر ئیمەی موسوڵمانی فێرکردوە کـە باوەڕهێنـان بـەزۆر نییـە خـەڵکی ئـارەزوی خۆیـەتی چـی هەڵئەبـژێرێ تـەنها ئەوەندەمان لەسەرە کە ئەوەی ئەیزانین ئـەبێت بـەگوێی خەڵکیـدا بـدەین ئـەویش لەبەرئەوەی خواو پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) لەسەرمان واجبـی کـردوە

کەدڵسۆز بین و خەڵکی بانگ بکەین بۆ ڕێگاکەی خوا بە حیکمەت و ئامۆژکاری چاك و موناقەشەکردن لەگەڵیان) .

ئەمانە هەموو بەڵگەن لەسەر ئەو ئازادییەی خوا بەخشیویەتی بەبەندەکانی و موسڵمانیش پیادەی فەرمانی خاوەنەکەی ئەکات.

کەسێ ڕوناکبیربێت ئەزانێت قورئان زادەی ئەقڵی مرۆڤ نیە

لە خاڵی (ب) دا وەرگێڕئیدیعای ئەوە ئەکات کە ڕوناکبیری ئاینی بەمەرجی داناوە: نابێ ڕوناکبیر بڵێت قورئانیش هەروەکو هەرپەڕاوێکی تر زادەو دەرچوی ئەقڵی مرۆڤە و لەسەر ئەرزشێکی پێشینەو زەمینەیەکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و فەرهەنگی سەردەمەکەی خۆی و بەر لەخۆی بنیاتنراوە دەشێت لە هەڵەی فیکری و مەعریفی بەدەر نەبێت.

وەڵام: ئەمەی کەتۆ ئەتەوێت بیڵێیت زۆر کۆنەو ئەگەر نازانی ئەوا با پێت بڵێم ئەم قسانەی قەشە فادی کەوەرتگرتووە و ئەیڵێیتەوە لە سەردەمی دابەزینی وەحی خوایشدا ئەوترا و خوا بۆ ئێمەی باسکردوە و وەڵامیشی داوەتەوە وەك ئەم چەند ئایەتە پیرۆزە :

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٣٧) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٣٨) بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ (٣٩) وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ (٤٠) وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (٤١) وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ (٤٢)

واتە: ئەم قورئانە نابێت هەڵبەستراو بێت و نابێت لای بێجگە لەخواوە هاتبێت بەڵکو ئەم قورئانە ڕاستگێڕی پەڕاوەکانی پێشخۆیەتی و درێژەی ئەم کتێبەش هیچ گومانێکی تێدا نییە و لای خاوەنی جیهانیانەوەیە * یان ئەڵێن موحەمەد خۆی دایڕشتوە و چنیویەتی بڵێ دەی ئێوەش سورەتێکی وەك ئەو بهێنن و ئەتوانن بانگی هەرکەسێ بکەن جگە لەخوا بانگیان بکەن ئەگەر ئێوە ڕاست ئەکەن * بەڵکو ئەوانە ئەوە بەدرۆ ئەزانن کە نەیانتوانیوە بەتەواوی لە زانستەکانی شارەزابن و هێشتا تەئویلی قورئانیان بۆ نەهاتوە، هەر بەم شێوەیەش ئەوانەی پێشوو باوەڕیان نەکرد دەسەیر بکە سەرەنجامی ستەمکارانی پێشوو چۆنبووە * هەیە باوەڕی بەقورئان هێناوە و هەیشە باوەری پێی نییە خوا بەکەسانی گەندەڵکار زاناترینە * ئەگەر ئەوانە هەرباوەڕیاننەهێنا ئەوا بڵێ کارەکانی خۆم بۆ خۆمەو کاری خۆشتان بۆ خۆتان، ئێوە لەکردەوەکانی من بەرین و منیش لەکارەکانی ئێوە بەریم * لەناویاندا هەیە گوێ لەتۆ ئەگرێت ئایا تۆ ئەتوانیت کەڕ بیسەر بکەیت هەرچەندە ئەوانە عاقل نابن.

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (٣١)الانفال

واتە: کاتێك ئایەتەکانی ئێمەیان بۆ ئەخوێنرێتەوە ئەیانووت بیستمان و ئەگەر ئێمەش بمانەوێت وەك ئەمە ئەڵێین، ئەمە هیچ نییە ئەفسانە کۆنەکان نەبێت.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا (٤) وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (٥) قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (٦) وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا (٧) الفرقان

واتە: ئەوانەی کە باوەڕیان نەهێنا وتیان ئەمە تەنها هەڵبەستراوێکە و خۆی دایڕشتوە و چەندێکیتریش یارمەتیاندا، بەڕاستی ئەوەی هێنایان ستەم و درۆبوو

* وتیشیان ئەفسانە کۆنەکانە و کردویەتی بەنوسراو بەیانیان و ئێواران بۆی ئەخوێننەوە * بڵێ ئەوە دایبەزاندوە کە هەموو نهێنییەك لە ئاسمانەکان و زەوی ئەزانێت بەڕاستی ئەو زۆر لێبوردەی بەبەزەیە * ووتیان ئەمە چۆن نێرراوێکە خۆراك ئەخوات و بەزەویدا ئەڕوات با فریشتەیەك دابەزییایە لەگەڵ ئەودا کاری ئاگادارکردنەوەی بکردایە.

کەواتە: ئەم قەوانانە زۆر کۆنن و لەگەڵ هاتنی قورئاندا ناحەزەکانی هەر ئەوەیان لەعەقڵ هەڵهاتوە ئەوانە بڵێن و قورئانیش زۆر بێباکانە لەپێشڕەفتی خۆی بەردەوامبووە باشترین وەڵامیش بۆ ئەو کەسانەی ئەڵێن قورئان وەك هەر پەڕاوێکیتر زادە و دەرچووی ئەقڵی مرۆڤەو لەسەر ئەرزشێکی پێشینەو زەمینەیەکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و فەرهەنگی سەردەمەکەی خۆی..... و لەم جۆرە قسانە ئەوەیە بڵێین: ئەم قورئانە خوا ناردوویەتی کە هەموو نهێنییەکانی ئاسمانەکان و زەوی ئەزانێت و ئەم قورئانە ناوەڕۆکی پەراوەکۆنەکانیش لەخۆ ئەگرێت و بەڕاستیان ئەگێڕێت و پەڕاوێکە ئایەتەکانی جێتوند و کشاویشە ، نەگومان نەهەڵەی تێدانییە، ئەگەر بەکەمی ئەزانن ئادەی بتوانن وێنەی ئەو بهێنن، هۆی ئەوەی کە ئێوە باوەڕی پێناهێنن ئەوەیە شارەزاییتان بە زانستەکانی نییە و ڕاڤەو دەرەنجامەکانی نازانن.

لەگەڵ ئەمانەشدا هەموو کەس ئازادە لە باوەڕپێکردنی یان بەدرۆخستنەوەی چونکە خوا بۆ ئەوانەی بەدرۆی ئەزانن سزای قیامەتی ئامادەکردوە و لەدونیادا هەرکەس چۆن ئەیەوێت با بەوشێوە کاربکات.

پیرۆزی بۆ قورئانە نەك وشەی عەرەبی

ج ـ لەم خاڵەشدا ئیدعای ئەوە ئەکات گوایە ئیسلامییەکان مەرجیانداناوە کە: نابێت ڕوناکبیر هەرگیز باس لە لاپەڕە ڕەش و پرلە تاوانەکانی مێژوی ئیسلام بکات دەبێت ووشەی عەرەبی پیرۆزە شکۆمەند ڕابگرێت.

وەڵام: ئەوەتا تۆ زۆر بێشەرمانە و بێبەڵگەو بوختان ئەکەیت و هەموو ناهەقییەك ئەڵێیت و چەندەهای وەك تۆش بەهەموو زمانێك تەییارکراون بۆ ئەو کارە و نەك هەر ئەوەندەش بەڵکۆ ئاسانکاریکراوە بۆ ئەو مژدەدەرانە لە ناو جەرگە و زێدی موسوڵماناندا بە پارەو موچەی چاکەوە لەناو چینی میردمناڵاندا ((ئەو چینەی جاریێ بواری شارەزایی تەواوی نەبووە لە دینەکەی بگات)) بوختان بەدەم پێغەمبەری ئیسلام و ئیسلامەوە بکەن و تۆوی دوژمنایەتی ئسلامیان تێدا بچێنن و قوتابخانەی میدیای نمونەیی و جێرمایەی موژدەدەریش* نمونەیەکە لە خەرواری ئەو پیلان دژایەتییە زۆرەی بەرانبەر قورئان و پێغەمبەرەکەی ئەکرێت. چی ماوە نەتانووتبێت و نەتانکردبێت بەڵام کەئیسلام جوانەو پەڵە لەخۆناگرێت و لاپەڕەکانی مێژوی ئیسلامیش بەسەنەدەوە پارێزراوە و پڕە لەسەروەری و ڕەحمەت بۆ مرۆڤایەتی و هەموو درۆو بوختانێکیش کە بەرانبەری ئەکرێت شکست ئەهێنێ ئیتر ئەوە کەی واتای ئەوەیە لەبەر ئەوەی موسڵمانان ڕازی نین کەس ناتوانیت لەگوڵێ کاڵتر بەئیسلام بڵێت و بۆیە سەرناگرێت.

ئەوەش کە ئەڵێت دەبێت ووشەی عەرەبی پیرۆزو شکۆمەند ڕابگیرێت ئەوەش هەردرۆیە چونکە کەس بەو شێوەی نەووتوە و موسولڵمانان تەنها قورئان لەناو نوسینەکاندا بەپیرۆز و شکۆمەند ئەزانن و ئیتر هەموو نوسین و ووشەیەکیتر قابیلی هەڵە و ڕاستییە و خۆ ئەم پەڕاوەی تۆ وەرتگێراوە ووشەکانی عەرەبی بوون و بەناوی (هل القران معصوم) ەوە بووە و پڕیشە لە ساختەکاری و درۆ چۆن ئێمە ئەبێت بچوکترین ڕێزو بەها دابنێین بۆ درۆ و بوختان و چەواشەکاری !! نا، کاکە "ئێمەی موسڵمان خوا فێری کردوین عەرەب و کورد و تورك و ئینگلیز لای

خوا یەکسانن و لە پێشترینیان ئەوانەن کەزیاتر چاککارن وەك خۆی ئەفەرموێت (ان اکرمکم عند الله اتقاکم) بەرێزترینتان لای خوا ئەوانەن کە پارێز ئەکەن لە خراپە.، لەشکری ئیسلامی بەرفراوانیش باش لەمە حاڵی بوون بۆیە ئەبینین سوپاسالارەکانی مێژووی ئیسلامی تێکەڵ بوون لە کورد و عەرەب و هیندی و فارسی و... و بەهەمانشێوە لەشکرەکانیشیان، تەنها ئیسلامبوو کویلەی هیندی و قبتی تورکی هێنایە شوێنی بریار و بوونە خاوەن دەوڵەت و حوکمی هاونشتمانی عەرەبیشیان ئەکرد، ئیسلام خزمەتی مرۆڤایەتیکرد نەك خزمەتی تاکە زمانێك و تاکە میللەتێك و بوونی زمانەکان و خێڵ و میللەتەکانیش بەهۆکار ئەزانێت بۆ یەکترناسن و پێشکەوتن وەك خوا فێری کردوین (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (١٣)

واتە: ئەی خەڵکینە ئێمە ئێوەمان لەژن وپیاوێك خولقاندوە و ئێوەمان کردوە بە گەلی جیاواز و خێڵی جیاواز بۆ ئەوەی تەعاروف بکەن، بەراستی بەرێزترینتان ئەوانەن کە پارێز لە خراپە ئەکەن.

هاوسانی ئینسانەکان چۆن دێتەبوون؟

لە خاڵی (د)دا بەدەم ئیسلامییەکانەوە ئەڵێت: ڕوناکبیر نابێت باس لە وەکیەکی و هاوسانی ئینسانەکان بکات بە تایبەت وەکیەکی لە ڕوی دارایی بژێوەوە) چونکە پەنجەکانی دەست وەك یەك نین.

لە خاڵی پێشودا بۆ وەکیەکی و هاوسانی ئینسانەکان وەڵام هەیە بەڵام ئەوەی سەیرە پەندێکی کودی وەك لێچون ئەهێنێ بۆ قسەکانی و ئەیکاتە بەڵگە بۆ ئەوەی کەنابێت باس لە وەکیەکی بژێوی و دارایی بکرێت چونکە پەنجەکانی دەست وەك یەك نین ئێمەی موسوڵمان بەڵگەمان بۆ مەفاهیمە ئیسلامییەکان یان

دەقی قورئانە یان فەرموودەی صەحیحە بەڵام ئەکرێت هەر بەنمونەکەی خۆی وەڵامی بدەینەوە بەڵێ هەروەك چۆن پەنجەکانی دەست وەك یەکنین و ئەگەر وەك یەکبونایە لەکار ئەکەوتن نەئەبوونە هاوکار بۆ تەواوکردنی کارە زۆرو جۆربەجۆرەکان، مرۆڤەکانیش بەهەمانشێوە وەك یەك نین و حەزو ئارەزو لێوەشاوەییان جیاوازە " هەیە ئارەزوی سەروساماندارییە و هەیە ئارەزوی نوسینە بابژێوییەکەی مەڕی و مەمرەشبێت و هەیشە لەحەیواندارى و باخداریدا خۆی ئەبینێ و هەیشە ئارەزوی ژیانێکی پڕلەمیهرە با لەژێر خێمەشدا بەسەری بەرێت !! ئیتر بۆخۆیشت ئارەزووەکانیتر بژمێرە.

ئاینی ئیسلام لەبەر ئەوەی ئاینێکی زۆر واقعییەو لەگەڵ تەواوی مرۆڤەکاندا گونجاوە و هەموی بەختەوەر ئەکات، بۆیە ئازادی کارو بەدەستهێنانی بژێوی تاکەکان زەوت ناکات تەنها ئەوە نەبێت نابێت فێری مشەخۆری بکرێن، بەڵام بازاڕیشی بێڕێکخستن بەجێنەهێلاوە و دەوڵەمەندو سەرمایەدارانیشی فێری بەخشین و زەکاتدان کردوە و ئەوانەیشیان کە نابەخشن بەزۆر زەکاتەکەیان لێوەرئەگرێت بۆ هەژارەکان و خاوەن پێداویستییە تایبەتییەکان و بۆیە ئەمەش ئەکات تا سامان و پارە و بازاڕ نەبێتە تاپۆی دەوڵەمەندەکان.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (١٠٣) أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (١٠٤)التوبة

کەواتە نە سەرمایەداری ڕۆژئاوا کە چینێکی زەبەلاحی سەرمایەدار بخولقێنی کە بوونەتە خاوەنی بازارو بەزەبری سامان تەوجیهی دەوڵەتیش ئەکەن، هەرچیان بوێت بەپارەو سامانە بێشومارەکەیان ئەیکەن ! نە ئیشتراکی ڕۆژهەڵاتیش کە توانایەکی زۆری دارایی و بەرهەمهێنان بەفیڕۆ ئەچێت ! لەو ناوەندەدا کەسانی ئارەزومەندو لێزانی بازار و ئابوری بالەکاردا بن بەڵام هەژاران و نەداران لەبیرنەکەن ئەوانەش کە لەبازاردا لیاقەیان نییە و کەسی ئەو مەیدانە نین با بە

داهێنان و كاريترەوە خەريك بن پێكەوە وەك پەنجەكانی دەست هاوكاربن بۆيە كاری كەسيان كەم نييە و كۆمەڵگا لەكاری كەسيان بێنياز نييە، ستەميش لەسەر هيچ لايەك دروست نابێت، چونكە هەريەكێك كاری شايستە بەخۆی ئەكات و هەمويشی بەجۆرێك سوود لە كاری ئارەزومەندانەی بازار ئەبينێ و ئەوانيش شادومانن چونكە لەلايەك تواناكانيان لەگەڕدايە لەلايەكيتريش هەست ئەكەن كەسانێكی پێويست و خێردارن هەژاران و نەدارانيش بێ هيچ منەت و چاوخوارييەك لە سامانی ساماندارانداا بەشيان هەيە و خوا بۆيداناون و دەسەڵاتی ئيسلامی لەسەرشانييەتی تا ئەوكاتەی كاری شياو بۆ بێكاران دابين ئەكات سەربەرزانە بيانژێنێت.

ڕێزو دادپەروەريی حەقيقی لەگەڵ ژيانی خەياڵی (وەكيەكی دارايی و بژێوی) نێوانيان ئاسمان و ڕيسمانە. لە ئيسلامدا سروشتی جياوازی تاكەكان و لێوەشاوەييان بەهەند وەرئەگيرێت و ياساكان دانراوە بۆ تەواوكاری و هەماهەنگی نێوانەكان بەڵام ئەوە لای هيچ ياساو دەستورێكيتر بونيان نييە .

ئيسلام خۆی بەهەموو مەوداكانی ژيانی كێدائەكات؟

لە خاڵی(هـ) دا گلەيی لەوە ئەكات بۆنابێت ئەوان حيكايەتە ئەفسانەييەكان ڕەتبكەنەوە و بۆ ئەگەر كرديان تاوانبار ئەكرين و بۆ ئايينگەراكان ئەوە بەهەند وەرناگرن كە ئەم كارە بۆ نەهێشتنی ستەمی چينايەتی و نابەرابەری كۆمەڵايەتی و نەزانييە و..

يان بۆ ئيسلام بۆی هەيە كەخۆی بەهەموو مەوداكانی ژياندا بكات و هەموو ووردەكارييەكانی ژيانی ڕۆژانە بتەنێت بەڵام هيچ ئايدياو ديد و بۆچوون و سستەمێكی سياسی و فەلسەفی و.. لەدەرەوەی ئيسلامەوە ڕێگەی پێنادرێت گەشە بكات.

وەڵام: ڕەتکردنەوەی حیکایەت و ئەفسانەکان و وەرگرتنیان چ پەیوەندییەکی بە ڕووناکبیرە ئیسلامییەکانەوە هەیە و ئەگەر مەبەستیشی نمونە و ڕووداوو چیرۆکەکانی ناو قورئانە ئەوا بەڵێ ئێمە باوەڕمان وایە هەمووی هەقەو لای خواوە هاتووە و باشترین جۆری چیرۆکن و زۆر ناوازەن بۆ سەلماندنیشیان بەڵگەمان هەیە لەبەر ئەوەی ئەو باسە شوێنی تایبەتی خۆی ئەبێت لەوەڵامی ئەم پەڕاوەدا ئەوا لێرەدا پێویست بە باسکردن ناکات و هەرکەسیش باوەری بەو چیرۆك و ڕوداوانە نییە و ڕەتیدەکاتەوە ئەوا هەموو قورئانیش ڕەتئەکاتەوە، ئەم جۆرە ئایەتانەش لە ئایەتەکانیتری قورئان جیاناکرێتەوە و هەرکەسیش ئەوە بکات ئەوا یان لەنەزانین و نەناسینییەتی بۆ قورئان یان لەوانەیە وەك سەرچاوەیەکی بژێوی سەیری بکات یان هەر حەزێکی لاساییکردنەوە بێت و بەرهەمێکی مەعنەوی لێچاوەڕێ بکات.

دەربارەی ئەوەش بۆ ئیسلام بۆی هەیە خۆی بەهەموو مەوداکانی ژیانی ئینساندا بکات، ئەڵێین ئەوە بڕیاری خوایە و هێز و شمولییەتی ئیسلام و پەیامەکەی دەرئەخات ! کاتێکیش خۆی بەهەموو مەوداکانی ژیانی ڕۆژانەی خەڵکدا ئەکات و هەژموونی بەسەر هەموو ڕەهەندەکانی ژیاندا هەیە: ئەوە تایبەتە بەو کەسانەی پێڕەوی ئەکەن و ڕازی ئەبن ئیسلام ئایینیان بێت، ئەگین کەسانیتر باتائەتوانن بێباوەڕبن و لەهیچ ژیانیاندا کارییپێنەکەن و سورەتی (الکافرون) و ئایەتەکانی پێشوش لە نێوانمادا بێت. ئایا ئەمە ئیرەیی بردن نییە بە ئیسلام؟ کەبەبێ دەسەڵات ئەتوانێت حوکمی ژیانی پێڕەوکارانی بکات و جگە لە ئیسلامیش ئەو کارەی پێناکرێت با هەموو هێزی دونیا پشتگیری لێبکات.

شایەتی لە دوژمن وەرناگیری

لە خاڵی (و)یشدا تێکەڵی و پێکەڵییەك دروست ئەکات ئەیەوێت تۆمەتی زۆر خراپ بداتە پاڵ زیاتر لە چوارده سەدەی پڕلەسەروەری و داهێنانی حوکمی ئیسلامیدا و بەبەربەرییەت و هەمەجییەت تاوانباری بکات کەچی بۆ سەلماندنی قسەکانی ئەچێت شایەتی و نوسینی کەسێکیتری ناحەز بە ئیسلام و بوختانچی دێنێت ئەویش سوپاسالار و سەرفەرماندەیەکی پروسیاییە (فیلد مارشال هولمس فۆنی مولتەکە) کە ئەڵمانییە.

ئیسلام هەموو موسڵمانبوەکان و ناحەزانی بەویژدانیش شایەتی ناوازەیی و خێرداری بۆ ئەدەن بۆ لەو پیاهەڵدان و شایەتیدانە بێشمارە وەرگێر هاتووە بوختانی فەرماندەیەکی پروسیایی ناحەزو دوژمنێکی سەرسەختی ئیسلام و موسڵمانان ئەهێنی کە بەگەشەی ئیسلام تروسکایی دین و عەرشی لەرزۆکی ئەوان وەلانرا، ئەوەی کە قسەی لەسەر ناکرێ ئەوەیە شایەتی لە ناحەز وەرناگیررێت، وەرگێڕ کاتێك ئەیەوێت بیسەلمێنی کە کورد لە مێژوی ئیسلامدا ستەمی لێکراوە ئەوە زۆر هەڵەیە چونکە کوردستان لەو شوێنانە بووە کە خۆیان باوەشیان بۆ ئیسلام کردۆتەوە و ئیسلامیان هەڵبژاردوە، و پاشانیش هەر شەرێك بوبێت لەناو خودی کوردەکاندا ئەوە ئیسلام لێی بەر پرسیار نییە و ڕاستییەکەی ئەوەیە کە مەسعود عبدالخالق لە لاپەرە (٤٢) ی پەڕاوی (ڕۆڵی عەلمانیەت لە دروست بوونی مەینەتی کورد) دا ئەڵێت: بەدرێژایی تەمەنی خیلافەت کوردەکان سەربەخۆ بوینە جگە لەهەندێ دۆخی تایبەتی و هێرشەکانی دەرەکی نەبێت) ئەویش لە پەڕاوی (تاریخ الاکراد ١٩١ ـ١٩٢) وەریگرتوە و لە پەڕاوی (الملل والنحل والاعراق) یش وەرگرتوە (زۆربەی خەلیفەکانی هەردوو دەوڵەتی عەبباسی و ئەمەوی تەنها بەنامەیەکی موالات لەکوردەکان دڵنیا ئەبوون وڕاستەو خۆ فەرمانڕەرایی کوردیان نەئەکرد) ، هەر لەوێشدا نوسەری (ڕۆلی عەلمانییەت..) نەقڵی ئەمەش ئەکات و ئەڵێت: کوردەکان خاوەنی دەسەڵاتی خۆیان بوون، شێخی

ئیسلامی عوسمانلی (خواجە سەعدەدین) لە (تاج التـواریخ) دا دەڵـێ: کـورد هـەر سەربەخۆ بوینە ئەگەر ئەو کێشە ناو خۆییەیان نەبوایە ئەوا فارس و هەموو جیهان لێیـان دەترسـا)، لەسـەردەمی عوسمانیشـدا حـاڵی کـورد چـاکتر بووینـە، لـە نوسینەکانی محمد امین زکی بەگ هاتووە:

(حکومەتی عوسمانی بەواسیتەی دامەزراندنی بەعزێ حکومەتی محـەلی قـەومی کوردی بەتەواوی لە خۆی ڕازی کردبوو. لە لاپەڕە ٩٩دا بە بەڵگەوە باسی سـنوری کوردستانی سەربەخۆ ئەکات لەسایەی سەردەمی خیلافەتی ئیسـلامیدا کـە کـورد نە پێشتر و نە ئێستەش بەخۆیەوە نەبینیوە کەسێك ئەیەوێت درێژەی ئەو باسـانە بزانێت با سەیری ئـەو پـەڕاوە ناوازەیـە بکـات، و بـۆ شـارەزا بـوونیش بـە مێـژوی پڕلەسـەروەری و داهێنـان و ئاشـتیخوازی و بـەزەیی سـەیری پـەڕاوی (مێـژوومان بوختانی بەدەمەوە ئەکرێت) بکات کە لە نوسینی دکتـۆر یوسـف القرزاوییـە و لـە وەرگێڕانی ئیکرام کەریمە، ئەو دوپەڕاوەی باسمانکرد زۆر بەزیادەوە وەڵامـی ئـەم خاڵی (ه)ی وەرگێریان تێدایە و نوسینەکانیشیان پشت ئەستورە بەبەڵگە و لێرەدا پێویسـت بـە دوبـارە بونـەوە ناکـات و ئەوەیشـی جێگـەی سـەرنجە لەنوسـینی نوسەرانی دژە ئیسلامدا تۆمـەتی دووبـارە بـووەوە یـە هـەرجارەی بـە ئاوازێك و شـێوازێکەوە و ئەوەیشـی جێگـەی دڵخۆشـییە ئەوەیـە ئەگـەر کەسـی ڕۆشـنبیر و خوێنەر تۆمەتێکی بیست حەز ئەکات قسەو بـەرگری بەرانبـەریش ببیسـێ ئـەوکات دیارە قسەی بەڵگەدار و دەنگی دلێـر چـەندە جیـاوازە لـە ژاوەژاو دروسـتکردن و چەواشەکاری خوێنەرو ڕۆشنبیریش با حوکمی خۆی بدات.

.

.

ئایا لەقورئاندا ئایەتی دژەوانە هەیە؟

وەرگێڕ لە لاپەڕە (٤٥١) بۆ(٤٥٣)دا هەندێك ئایەتی پیرۆز ئەهێنێ وبەرانبەر بەیەك دایانئەنێ لەژێرشەش ناونیشاندا وئەیەوێت بڵێت قورئان ئایەتی دژەوانە وناكۆكی تێدایە، ئێمەش بەویستی خوا پاش ڕاڤەكردنی ڕونیدەكەینەوە ئەم ئایەتانە چۆن تەواوكارو یان ڕاڤەكاری یەكترن نەك دژەوانە و ناكۆك.

ئێستە فەرموون با پێكەوە ڕامانێكی وورد لە فەرمایشتە پیرۆزەكانی خوا بكەین: ـ ماڵ ومناڵ جوانی دونیان....... دوژمنن

١ـ ئایەتی ٤٦ ی سورەتی الكهف (الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا (٤٦).

لەگەڵ ئایەتی (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٤) إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (١٥) التغابن

ئەهێنێ و بۆ یەكەمیان سەرباسی (منداڵەكانتان جوانی ژیانی دونیان) و بۆ دوەمیان سەرباسی (هەندێك لە منداڵەكانتان و ژنەكانتان دوژمنتانن) دائەنێ ئەیەوێت وا لە خوێنەر بگەیەنێت كە ئەم دو ئایەتە پیرۆزە دژ بەیەكن.

بەڕێزەكەم !سەیری بەهەڵەتێگەیشتن یان هەوڵی بەهەڵابردن بكە بزانە چۆن وەرگێڕ ئەیەوێت خوێنەرانی بخاتە تاریكیەوە !!

وەڵام: ئایەتی یەكەم ئایەتی ژمارە چل و شەشی سورەتی (الكهف) ە كە ئەمە تەفسیرەكەیەتی: دارایی و كوڕداری زینەتی(جوانكاری) ژیانی دونیایە و ئەو چاكانەی ئەمێننەوە لای پەروەردگاری تۆ باشتر پاداشتیان هەیە و باشتر چاوەڕێیان لێئەكرێت.

ئەم ئایەتە پیرۆزە لە پاشكۆی ڕوداویكدا هاتوە كە خوای باڵادەست بەم شێوەیە بۆمان ئەگێڕێتەوە :

ئەی موحەمەد نمونەی ئەو دوو پیاوەیان بۆ بهێنەوە کە بە یەکێکیان دو باخمان پێدابوو لە ترێ و چواردەور درابوو بە خورما و لە نیوانیاندا بێستانمان دانابوو، هەردوو باخەکە بەروبومی پێگەیشتبوو لەهیچی کەمنەبوو لە نێوان باخەکانیشدا کانیاو جۆگەی هەڵخستبوو، لەکاتی بەروبومدا بەهاوەڵەکەی ووت: (لە توێی قسەکانیدا کە بەیەکەوە ئەیانکرد) من لەتۆ زیاتر سامانم هەیە و لەتۆش زیاتر دەورم پڕە، کە چویە ناو باخەکەیشەوە ستەمی لەخۆیکرد و ووتی: وانازانم ئائەمە بەهیچ کۆتایی بێت و واشنازانم قیامەت هەڵسێ و ئەگەر بگەڕێمەوە بۆلای خاوەنەکەیشم ئەبێت لەمە زیاترم بۆبگەڕێتەوە.

هاوڕێکەی لە دوتوێی ئەو گفتوگۆیەی ئەیکرد لەگەڵیدا پێی ووت: ئایا بێباوەڕبویت بەوەی لە گڵ دروستیکردیت و پاشان لە تنۆکە و پاشان تۆیکردە پیاوێك بەڵام من تەنها ئەو الله یە خاوەنمە و کەس ناکەمەهاوبەشی، ئەگەر تۆ من وائەبینی لەتۆ سامان و کوڕم کەمترە لەوانەیە خاوەنەکەم لە باخەکەی تۆ باشترم پێبدا و بەڵایەکیش لە ئاسمانەوە ببارێنێ بەسەر باخەکەدا بیکاتە خاکەسار، بەروبومەکە هەمووی لەناوبراو کابرای خاوەن باخیش دەستی بەدەستا ئەهێنا لە ئاهی ئەو هەموو خەرجییەی کە بۆ ئەو باخەی خەرجکردبوو وا ئێستەش دارو پەردوی بەسەریەکا کەوتن و ئەیووت ئای خۆزگە هاوبەشم بۆ خوا دانەئەنا، دەستەو تاقمێکی نەبوو پشتی بگرن و خۆیشی نەیتوانی هیچ بکات، ئالەوێدا پشتیوانی وپشتگیری خوایی دیارە، تەنها ئەو تۆڵەو پاداشتی باشترینە. نمونەی ژیانی دونیاشیان بۆ بهێنە وەك بارانێك کە لە ئاسمانەوە دامانبەزاندوە و تێکەڵی زەوی دەبێت و سەوازیی دروستئەکات و پاشان ئەبێتە پوش و پەڵاشی دەمبا خوا بەسەر هەمووشت بەتوانایە، ماڵ و سامان و کوڕ جوانی ژیانی دونیان بەڵام ئەوچاکانەی ئەمێننەوە لای خاوەنەکەت پاداشتیان باشترە و باشتریشە هیوایان پێوە ببەسترێ.

کەواتە بەپێی سیاقی ئایەتە پیرۆزەکاندا دەرئەکەوێت:

١ـ دەسـەڵات و دارایـی و کـوڕداری بـە پێـوەری کەسـانی دونیاپەرسـت مایـەی شـانازییە و لای خـوا تـەنها وەك ئارایشـی ژیـانی دونیایـە و وەك سـەوزایی بـەهار تەمەنێتی و بەئەندازەی باخی خاوەن باخەکەش جێگەی هیوایە.

٢ـ هەر وەك چۆن زینە (خشـڵ و ئـارایش، هەرشـتێك مایـەی ڕازاندنـەوە بێـت) مرۆڤی پێ ئەخڵەتێ و ئاوا ئەو جوانیانەی دونیا هەندێکی پێئەخڵەتێ وەك کـابرای خاوەن باخ و هەندێکیش وەك هـاوەڵی خـاوەن باخەکـە ئـەبن ((ئەسـڵی دونیایـان بینیوە بەبێ زینەتەکە)) و پێی ناخڵەتێن و ئـەزانن ئـەوەی جێگـەی هیوایـە کـارە چاکو چاکسازەکانە (الباقیات الصالحات) .

٣ـ لە ئایەتی (٢٨) یشدا واتە (٣) ئایەت پێش ئەم باسـانە خـوای گـەورە داوا لـە پێغەمبەر(صـلی الله علیـە والـە وسـلم) ئـەکات کـە ئارامبگرێـت و هـاوەڵی ئەوانــەبکات کەخواویســتن تــەنها بۆخــوا کارئەکــەن، داوای لێئــەکات چــاویان لێوەرنەگێڕی بۆلای کەسانی تر کـە خـاوەن زینـەتن (سـاماندار، کەسـدار) بـەڵام غافڵن لەیادی خوا و شوێن ئارەزوەکانیان کەوتون، بەویستی ئەوان نەکات چـونکە ڕەنج و کاری ئەوان خەسارو هەڵوەشاوەیە.

٤ـ لە ئایەتی (١٤ بـۆ ١٨) ی سـورەتی ئـالی عیمرانیشـدا خـوای گـەورە باسـی ئەوە ئەفەرموێت کە ئارایشکردن و ڕازاندنەوەی ئـەو شـتانەی مـرۆڤ خۆشەویسـتی بۆی هەیە کاری شەیتانە و بۆ لەخشتە بردنی مرۆڤەو بۆ ئەوەیە مرۆڤ هەموو ژیانی پێیانەوە خەریك بێت و لەکاری چاکە غافڵ بێت ، خوای گەورە ڕووی راستەقینەی ئەوشتانە بۆ مرۆڤ دەرئەخات و باشتر و جوانتر لەوەیان پیشـان ئـەدات کـە کـاری چاکەکردنەو بەرزبونەوەیە بۆ پلـە باڵاکـان و بـۆ شـاهیدبوونی ڕاسـتییەکان لەگـەڵ خواو فریشتەکانیدا و ئاگاداریش ئەدات ئەو پلەیـە لـەناو مرۆڤەکانـدا زاناکـان پێـی ئەگـەن کەواتـە بابەزانسـتەوە خـەریکبن نـەك بـە شـانازیکردن بـە شـتانێکی کەمتەمەنی بەسەرچوو.

٥- ئەم ئایەتە پیرۆزانەی لەم باسەدا هاتون پڕە لەرێز و دڵنەوایی بۆ کەسانی هەژارو بێزینە و هیوای ئەوەیان پێئەدات ئەتوانن بگەنە پلە باڵاکان، خەڵکی موسوڵمانیش فێر ئەکات هاورێی هەژاران بەمایەی دڵخۆشی بزانن و شانازی بەشتانێکەوە نەکەن کە ماوەکورتن و ئەوەش نەکەنە پێوەر بۆ کەسانیتر بەڵکو کرداری چاك و زانست بکەنە ئامانج، ئەو کەسانەی بەشیان لەو زینانەش زۆرە با ئاگاداربن بۆ چاکەکاری بەکاریبهێنن و نەیکەنە پەرستراوی خۆیان.

کەواتە بەڵێ خوا ڕاستی فەرمووە کە دارایی و مندالّ جوانی ژیانی دونیایە و ئەوەیشی ئەمێنێتەوە کاری چاکەیە و کوردیش موسوڵمانانە ووتویان دەوران دەوڵەتت لەدەست دەردێنێ بەڵام ناوی چاك تا سەر ئەمێنێ.

ئایەتەکەی کە وەرگێڕی نەشارەزا بە ئایەتەکان هێناویەتی بۆ بەرانبەری ئەم ئایەتە ئایەتی (١٤)ی سورەتی (التغابن)ە.

فەرموو ئێوە و حەکیمی ئەم ئایەتە پیرۆزە و چوێنیتی تەواوکاری ئەو باسەی پێشەوە:یَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٤) إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (١٥)

واتە: ئەی کەسانێك کە باوەڕتان هێناوە هەندێ لە هاوسەرو منالّە کانتان دوژمنتانن ئاگاداریان بن و ئەگەر لێبوردەو چاوپۆشی و لێخۆشبونتان هەبێت ئەوا خوای گەورەش لێبوردەی بەبەزەییە، مالّ و منالّەکانتان تەنها بۆ تاقیکردنەوەتانە و (الله) پاداشتی گەورەی لایە.

لێرەشدا با ئەوە بیری وەرگێڕو خوێنەرانیش بهێنینەوە کە وەرگێڕ ئایەتەکانی قورئان پارچە پارچە ئەکات نەك هەر لەباس و سیاقی ئایەتەکان بەڵکو لەتەنها ئایەتێکیشدا نیوەی ئەهێنێ کە ئەمەو وێنەی ئەمانەیە هەرەشەی لەسەرە کە لەپێشەوە لێی تێنەگەیشتبوو ئەیووت خوا خۆی قورئانی بەشکردوە بۆ موحکەم و موتەشابیە کەچی هەرەشە ئەکات لە کەسانێك قورئان بەش بەش ئەکەن، لە

پێشەوە وەڵامی ئەوەیمان داوەتەوە و لێرەشدا ئـەڵێین ئـەم جـۆرە دابەشـکردن و پارچە پارچە کردنەش لەو جۆرانەن کـە بـەر هەرەشـەی خـوا ئەکـەون چـونکە لـە واتـاو مەبەسـتی خـوا لائـەدرێت، ئایەتـەکان یـەکتر ڕاڤەئەکـەن و باسـەکان تـەواو ئەکەن نەك ئەوەی خوانەخواستە دژ بـە یـەك بـن و لەوەڵامدانـەوەی ئـەم بەشـەی نوسراوەکەیدا زیاتریش وەڵامی گومانەکانی پێشـوی پشتڕاسـت ئەکاتـەوە چـونکە ئەبن بە نمونە بۆی.

ئـەم دووئایەتـەی سـورەتی (التغـابن) یـش درێژەپێـدەرو تـەواوکاری یەکەمـە چونکە لەیەکەم باسدا ئەوە زانرا دارایی و منداڵ زینـەی ژیـانی دونیـان و تەمـەنیان کەمە و ئەوەی ئەمێنێتـەوە کـردەوەی چاکە. لێـرەدا ئیمانـداران ئاگـادار ئـەکات لەناو ئەو زینەتانەی دونیا هەیە دوژمن ئەبێت بۆیان و فێریان ئەکات چۆن مامەڵـە بکەن ئەگەر توشی بوون.

هاوسـەرەکان لە دونیادا هەیانە زۆر گونجاون بەیەکـەوە و ڕاو بۆچـونیان نزیکـە لەیەکەوە و هەیشیانە ئاراستەی بـیرو بۆچـونیان جیـاوازو دژەوانەیـە و ئـەم ئـەڵێ سیرو ئەو ئەڵێ پیاز، هەیـە لەگـەڵ هاوسـەریدا گونجـاوە بـەڵام لەگـەڵ هەنـدێ لـە منداڵەکانیدا ئاراستەی پێچـەوانەیە هـیچ خێزانێـك خـاڵی نییـە لـەبوونی جۆرێـك لـە دژایەتی. خوا ئیماندار فێرئەکات و ئامادەی ئەکات کە نابێت ڕاوبۆچونی دژ بـە ڕاو بۆچـونی خـۆی وەرنـەگرێت، نابێـت دیکتـاتۆر و خۆسـەپێن بێـت، بـەڵکو لـەو بارودۆخەدا ئەبێت دانایانە لەنگەری خانەوادەکەی ڕاگرێ و بە ئاگابێت و خـۆی لـە تەقینەوەی ئاگری جیاوازی بپارێزێـت، ووشـەی (فَاحْذَرُوهُمْ) بـەکار ئـەهێنێ کـە بـەواتای (خۆتانیـان لێبپـارێزن) و ڕێنماییـان ئـەکات بـۆ (تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا) (چاوپۆشین و سینەسافی و بەخشین) تا بتوانن پێکەوە بژین و خاڵە هاوبەشەکان برەو پێبدەن، هەمیشە بەرانبەر بە ئەوانەی هەڵگری سروشت و ئاراستەی جیاوازن لە خێزانەکەدا لێبوردەو بەخشندەبن و بزانن منداڵ و دارایی مایەی تاقیکارییـە بـۆ دەرچون و دەر نەچونی خـەڵکی لـە پێشـهاتەکانی ژیـان، بـۆ پێوانـەکردنی ڕادەی

ئارامگری و ئیرادەی بەندەکانە، دیارە بۆ کەسانی سەرکەوتوو بەپێی پلەکانیان لای خوا پاداشتی گەورە هەیە.

ئادەی با وەرگێڕو ئەوەی هەیە بتوانێت یاسایەکی لەئەمە جوانتر بهێنی بۆ پاراستنی ئاراستە جیاوازەکان لەناو یەك خێزاندا و کێ ئەوتوانێت جگە لە خوا ئاوا ئارامی لەدڵی شوێنکەوتەکانیدا دروستبکات و سەرکردەی خێزانەکان بکاتە خزمەتکارێکی دانای بەخشندە و ئەڵێی شاعیر لەم ئایەتەوە ئیلهامی بۆ هاتوە کە ئەڵێ:

ئەبێ بەخشندە ملکەچ کا لە ئاستی موچەخۆری خۆی

سوراحی سەر فرۆدێنێ لە بۆ پیاڵە کەتێکا بۆی

خوێنەری بەڕێز جارێکیتر ئەو باسە بخوێنەوە و جەند جاریتریش بەچەندەها لە ڕاڤەی جیاوازی اڤەکاران ئەو ئایەتانە بزانە چەندە پڕن لە دانایی !چەندە مرۆڤەکان پێویستیان پێیانە ! بۆ ئەوەی ژیانیان ئارام و پڕلە بەرهەم بێت.

قسەی نەرم ـ قسەی ڕەق

٢ـ لە لاپەرە (٤٥١)دا دوو سەرباس بەرانبەر بەیەك دا ئەنێ و لە ژێر یەکەمیان ئایەتی (٢٨) ی سورەتی (الاسراء) و سورەتی (طه) ئایەتی (٤٤) و سورەتی (لقمان) ئایەتی (٢٣) لە ژێر دوەمیان ئایەتی (٦٣) ی سورەتی (النساء) دائەنێ و سەرباسی یەکەمیان: قسەی چاك و نەرمونیانیان بۆ بکە و دوەمیشیان قسەی توندیان پێبلێ.

با پێش هەموو شت ڕاڤەی بەڵگەکانی باسی یەکەم بکەین بزانین تا چ ئەندازەیەك حاڵی نەبووە یان چۆن ویستویەتی گەنجانی نەشارەزا و لاواز لەخشتەبەرێت، فەرموون:

لێرەشدا نەك هەر وازی لە سیاق و ئەسڵی باسەكە هێناوە بەڵكو تەنها سێیەكی یەك ئایەتەكەی هێناوە (فقل هم قولا میسورا) قسەی چاك و نەرمونیانیان بۆ بكە، ئاخر ئەو قسەیە بۆ كێ بكات و بۆچی؟

خوای گەورە ئەفەرمووێت: وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا (٢٦) إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا (٢٧) وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا (٢٨) وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا (٢٩)

خزمان و هەژارو ڕێبوار هەریەكەیان مافی خۆیانیان پێبدە و بەزیادەش ماڵ بەفیڕۆمەدە، بەڕاستی كەسانی سامان زایەكەر برای شەیتانن و شەیتان بۆ خاوەنەكەی زۆر بێئەمەك بوو، ئەگەر خۆت لەوانە لادا لەبەر ئەوەی چاوەڕێی بەزەیەكی خوا بویت ئەوا قسەی نەرمونیانیان بۆ بكە، دەستت مەكەرە گەردنت و بەتەواویش واڵای مەكە نەك ئیتر كەفتەكار بیت.

ئەوەندەی لە زانیاری كەمی ئێمەوە بە قورئانی پیرۆزو حەكیم هەمانە ئەم چەند ئایەتە پیرۆزە ئەم چەند حیكمەتە گەورەیەی تێدا بەدی ئەكەین :

١ـ خزم و هەژار و ڕێبوار مافیان هەیە لە سامانی ساماندارانداو بە فەرمانی خوایی ئەو مافانە دیاریكراوە دەبێت بێ منەت و شاباشیكردن پێیان بدرێت.

٢ـ تەوازن ڕاگرتن لە بنەما سەرەكییەكانی ئیسلامە لە هەموو شتێكدا و ئەو تەوازونە سامان و بەخشینیشی گرتۆتەوە، نە بەفیڕۆ دان و نەچرووكیش، نەدەست بەگەردنەوە نوسان و نەواڵاكردنیشی بەشێوەیەك بێكاربكەوی

٣ـ لەكاتی نەداریشدا كاتێك لە داوای خزم و هەژارو ڕێبوار خۆت لائەدەیت چونكە نیتە و ناتەوێت نەبوونییەكەت بزانرێت تا خوا لە بەزەیی خۆیەوە دەرگایەكی ڕۆزیت لێئەكاتەوە ئەوا بە قسەی خۆش و نەرم دڵی داواكار نارەنجێنێ و ڕازیان ئەكات.

بۆ بەڵگەی دووەمی یەكەمیان كە ئایەتی (٤٤)ی سورەتی (طه) یە فەرموون:

اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى (٤٣) فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى (٤٤)
قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى (٤٥) قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا
أَسْمَعُ وَأَرَى (٤٦) فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ
قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى (٤٧) إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ
الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى (٤٨) قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى (٤٩) قَالَ رَبُّنَا الَّذِي
أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى (٥٠) قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى (٥١) قَالَ عِلْمُهَا
عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى (٥٢) الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ
لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى (٥٣) كُلُوا
وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى (٥٤) مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ
وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (٥٥)

لێرەدا ئێمە بۆ وەڵامی ئەمە دیسان ئایەتەکە ئەخەینەوە ناو سیاقەکە تا زیاتر ڕوون بێتەوە کە گوتە نەرمەکە کامەیە و بۆ کێیە؟

واتە: ئەی موساو هارون بڕۆن بۆ لای فیرعەون چونکە ملهوربووە، قسەیەکی نەرمی پێبڵێن بەڵکو بەیادی بێتەوە یان لەخوا بترسێ، ووتیان خوایە ئێمە ترسی ئەوەمان هەیە زیادەڕوی بکات، خوا فەرموی مەترسن من لەگەڵ ئێوەم ئەبیسم و ئەبینم، وەرن بۆ لای پێی بڵێن ئێمە لای خاوەنی تۆوە هاتوین بۆ ئەوەی بەنی ئیسرائیل لەگەڵ ئێمە بنێریت و سزایان نەدەیت بەڵگەی ڕاستێتی قسەکانیشمان پێیە و هەرکەسیش شوێنی ڕێنماکان بکەوێت پارێزراو ئەبێت، ئێمە وەحیمان بۆ هاتوە سزا تەنها لەسەر کەسانێکە کە درۆزنن و پشتیان هەڵکردوە، فیرعەون ووتی دەی کەواتە خاوەنی ئێوە کێیە ئەی موسا؟، وتی: پەروەردگاری ئێمە ئەوەیە هەموو شتێکی دروستکرد و پاشان ڕێگای ژیانیشی فێرکرد، فیرعەون ووتی: ئەی دەنگ و باسی سەردەمەکانی پێشوو چییە؟

وتی: ئەوە هەمووی لای خوا نوسراوە و خوا هیچی لێوون نابێت و هیچیشی لەیاد ناچێت، ئەو خوایەی زەوی بۆ کردونە لانکەو ڕێگاکانیشی بۆ کێشاون و لە

ئاسمانیشەوە بارانی بـۆ باراندون بـەو بارانـە لـە نێـرو مێـی هـەموو ڕوەکێکـی بـۆ دەرهێناون، بخۆن و گیانلەبەرەکانیشـتان بلـەوەڕێنن ئەمانـە بەڵگـەن بـۆ خـاوەن ژیرییـەکان، لـەو دروسـتمانکردن و لـەوێوە ئەتانگەڕێنینـەوە و لـەناو ئەویشـەوە دیسان دەرتان ئەهێنینەوە.

کورتەی ئەم چەند ئایەتە پیرۆزەش ئەمانەیە:

١ـ پێغەمبەران سەلامی خوایان لێبێـت خـوای گـەورە بـۆ بەرژەوەنـدی خـەڵکی چەوساوە ناردوونی (فارسل معنا بنی اسرائیل ولا تعذبهم....)

٢ــ زمـانی گفـت و گـۆو دوانـدنی ژیـری و بەڵگـە هێنانـەوە بنـەمای ئایینـە ئاسمانیەکانە خوا خەڵکی فێرکردوە لە ڕێگەی نێرراوە بەرێزەکانییەوە.

٣ ـ گوتەی نەرم ئەگەر بۆ فیرعەون داواکرابێت لەلای خواوە ــ کە فیرعەون ئەو پەری نمونەی لەخوا یاخیبونە ــ ئـەوا ئـەبێت مـرۆڤ لێـرەوە هەسـت بـەو بەزەییـە زۆرەی خوا بکات و بزانێت هەر پەنای ئەو باشە وهەقە پێشبڕکێی بۆ بکات.

٤ـ دروستکردنی هەموو شـتێك و کارکردنیـان بـەپێی لێوەشـاوەییان و لانـەدان لێی، ڕاخستنی زەوی و شیاوی بۆ ژیان، باران بارین و ژیانەوەی زەوی، نێرو مێـی هەموو دروستکراوەکان و هـەموو ئەمانـەش لەبەرژەوەنـدی ئادەمیـدا بێـت ئەمانـە نیشانەن بۆ ئەوانەی خاوەن ژیری بیٚ خەوشن (ان فى ذلك لايات لاولى النهى).

٥ـ ئەو قسە نەرم و گفت وگۆیانە بۆ ئەوەیە ستەمکاران ژیریـان بخەنـەکارو واز لـە چەوسـاندنەوەی خـەڵکی بێدەسـەڵات بهێـنن و ئامۆژگارییـەکان لـەبیر نەکـەن ئەوکات ئەوانیش پارێزراو ئەبن (والسلام علی مـن اتبـع الهـدی) ئەگـەرنا ئـەوا بـا بترسن لە سەرەنجامی ملهوڕی و زۆرداریيەکانیان چـونکە خوایـەکی بالأدەسـت لـە سەرەوە ئاگاداریانە و کە گەڕانەوە ناو گڵ و لەوێشەوە زیندوکرانەوە ئەوا حیساب و تومارەکانیان ئەبیننەوە و ئیتر هیچیش بە دادیـان نارەسـی ئەمـە جگـە لـەوەی وەك فیرعەونیش ئەبێت دونیا بەجێبهێڵن (ان العذاب علی من کذب وتولی) .

بەڵگەی سێیەمی سەر باسی یەکەمی: ئـەم نیـوە ئایەتـەی هێنـاوە (وجادلهم بالتي هی احسن) و واتاکـەی نوسـیویەتی: بـەو شـێوەیەی کـە چـاکترینە گفـت و گۆیان لەگەڵ بکەن.

بەڵێ ئیمانداران دەبێت بەو شێوەیەی کە چاکترینە گفت و گۆ بکەن و جگە لە موراعـاتکردنی ئەوپـەڕی ئـادابی گفتوگۆ دەبێـت دڵسـۆزیش بـن بـۆ ئەوکەسـانەی گفتوگۆیـان لەگـەڵ ئەکـەن و بـەهیوای ڕزگارکردنیـان بـن لـەو ئـاگرەی بـەرەوڕوی ئەڕۆن، تەنانەت ئەگەر خراپەیان بەرانبەرکرا ئەوا باشتر بۆیان لای خوا ئەوەیە کـە ئارامبگرن هەرچەندە هەقیشیان بێت تۆڵە بکەنەوە ئەو ئارامگرتنەیان بۆ خوایـە و خوا هەمیشە یاوەری ئەوانەن گوێڕایەلیئەکەن و چاککارن.

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (١٢٥) وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ (١٢٦) وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (١٢٧) إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (١٢٨)

واتە: بانگکە بۆلای ڕاستەڕێگەی خوا بە حیکمـەت و گفتـی چـاك و بەوشـێوەی کە باشترینە گفتو گۆیان لەگەڵ بکـە خـوا زانـاترە بەوانـەی لایانـداوە و زاناتریشـە بەوانـەی لەسـەر ڕێگاکـەن، ئەگـەر ویسـتان تۆڵـەی خراپـەش بکەنـەوە ئـەوا وەك ئەوەی بەرانبەرتانکراوە بیکەن و ئەگەریش ئارامبگرن ئەوە بۆ ئارامگران باشـترە، ئارامگرەو ئەو ئارامگریەشت تەنها بەخوایە و پـەژیوار مەبـە بۆیـان و تەنگـەتاویش مەبە لەو پیلانانەی ئـەیگێڕن، بەڕاسـتی خـوا لەگـەڵ ئەوانەدایـە تـەقوایان هەیـە و لەگەڵ چاکەکاراندایە.

ئەم ئایەتە پیرۆزانە ئەم خاڵانە لەخۆ ئەگرێت:

١ـ دانایی لە هەڵسوکەوت ودڵسۆزی لە ئامۆژگاری وباشترین جۆری گفتوگۆ (الحکمة، الموعظة الحسنة، المجادلة بالتی هی احسن) لە سیما هەرە بەرزەکانی شارستانییەتی ئیسلامە، پێش ئیسلام ئەمانە نەزانرابون مەگەر لای پێغەمبەرانی هاوکارو هاو پیشەی پێغەمبەری ئیسلام نەبێت کە هەمویان لەیەك سەرچاوەوە رێنماییان وەرگرتوە.

٢ـ ئارامگرتن و پشوودرێژی بانگخوازانی رێگای خوا بە فیرۆ ناچێت وپاداشتی لەسەر وەرئەگرن و مایەی ئەوەیشە خەڵکی یاخی لەوانەوە هەست بە زۆری بەزەیی خوا و ئەندازەی رێزداری مرۆڤ بکەن لای خوا.

٣ـ ئەوانەش هەست و ژیریان ناجوڵێن ئەوا بەزۆر نییە و ئەبێت بانگخواز پەست و نەنگ نەبێت و پشت بەخوای خۆی ببەستێت چونکە خوا لەگەڵ خواویستان و چاکسازاندایە.

بەڵگەی چوارەمی سەرباسی یەکەمی ئەم ئایەتەی سورەتی لوقمانە: وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا) هەرکێ بێباوەڕی دەربڕی بە بێباوەڕی کردنەکەی پەژیوار مەبە چونکە ئەوان بۆلای ئێمە دەگەڕێنەوە ئێمە هەواڵی ئەو کارانەیان پێدەدەین کە دەیانکرد..

ئەم ئایەتە وەك ڕاڤەو ڕونکەرەوەی (ولاتحزن علیهم) ی ئایەتەکەی پێشووە و ئەم ئایەتانەش کە نمونەیەکە لە جۆری باشترین گفت و گۆ کە خوا لە سورەتی (النحل) دا داوایکردبوو، فەرموون ئێوە و ئەم ئایەتە پڕ لە حیکمەتانە:

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ (٢٠) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ (٢١) وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (٢٢) وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (٢٣) نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ

نَضْطَرُّهُمْ إِلَى عَذَابٍ غَلِيظٍ (٢٤) وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْآرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٢٥) لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْآرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (٢٦) وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْآرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٧) مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ(٢٨)

واتە: ئایا نابینن کە خوا هەموو ئەوەی لە ئاسمان و زەمیندا هەیە بۆ ئێوەی ساناکردوە و بەهرەکانی دیارو نادیاری خۆیی بەسەرا ڕشتون لەناو خەڵکیشدا هەیە بەبێ زانیاری و بێ ڕێبەری و پەڕاوێکی ڕۆشنگەر خەریکی گفتوگۆکردنە دەربارەی خوا، کاتێکیش پێیان ئەوترێ شوێن ئەوە بکەون لای خواوە دابەزیوە ئەڵێن بەڵکو شوێن ئەوە ئەکەوین کە باپیرانمان لەسەری بوون، یان هەر ئەوەیە کە شەیتان بانگیان ئەکات بۆلای سزای سوتێنەر، هەرکەسێك خۆی تەسلیم بکات بەخوا و لەچاکەکارانیش بێت ئەوە بەڕاستی دەستی گیرکردوە لەوەی پسانی بۆ نییە و سەرەنجامی هەموو کارەکانیش لای خوایە، هەرکەسیش بێباوەڕبوو بێباوەڕییەکەی دڵگرانت نەکا بۆلای ئێمە ئەگەڕێنەوە و هەواڵی کردەوەکانیان ئەدرێتەوە خوا بە نهێنی سینەکان ئاگادارە، کەمێك نازپەروەریان ئەکەین و پاشان پەلکێشیان ئەکەین بۆلای سزای بێبەزەییانە،ئەگەن پرسیاریان لێبکەیت کێ ئاسمانەکان و زەوی دروستکردوە بێگومان ئەڵێن (الله) بڵێ سوپاس بۆ خوا بەڵکو زۆربەیان نازانن، ئەوەی لەئاسمانەکان و زەویدایە هەمووی موڵکی خوایە و هەر ئەو خوایە بێئاتاج و زۆر سوپاسکراوە، ئەگەر هەموو ئەو درەختانەی لەزەویدا هەیە قەڵەم بێت و دەریاش مرەکەبی و حەوت دەریای تریش بێنی ووشەکانی خوا تەواو نابێت خوا زاڵ و کاردروستە، دروستبوون و زیندو بونەوەتان تەنها وەك نەفسێکە خوا بیسەری بینەرە.

ئەوەی لەم ئایەتانە وەرئەگیرێت:

١ـ ئەم سێ شتە (زانست یان ڕێبـەری یـان بەڵگەنامـە) ئـەکرێن بەسەرچـاوە و دادوەر، لـەکاتی گفتوگۆکردنـدا بـێ یـەکێك لەوانـە گفتوگـۆ تـەنها چـەلەحانێیە و سەرەنجامی نابێت، لەناو خەڵکیشدا هەن لەخۆیانەوە دەربارەی خـواو دینـی خـوا گفتوگۆ ئەکەن و قسەکانیان بنەمایەکی زانستی نییە، بێ یاساو ڕێبەری و بەڵگـەی پێویســت دەم لــەو باســەگرنگانە ئــەکوتن، وەك قەشــە فــادی و وەرگێــڕە نەناسراوەکەی.

٢ـ بۆ ئەوەی بگەینە دەرەنجامێك لەکاتی گفتوگۆ لەگەڵ کەسـانی بێسەرچـاوە و مەرجەعدا ئەوا ئەبێت نیشـانە کەونییـەکان ((کـەبۆ هـەموو کەسـێکی کاڵفـامیش دیارە)) بکەینە دەروازە بۆ چوونە ناو ئەو شتانەی ووردن و ژیـری بـەکاری ئـەوێت وەك ئەوەی خوا لەم ئایەتانەدا ئاماژەی پێکردوە "(ئەو دەسەڵاتەی بـەمرۆڤ دراوە بەسەر بوونەوەدا بـۆ چییە؟ ئـەو هـەمووە بـەهرە دیـارو شـاراوەی مـرۆڤ ئـەنازێ پێیانەوە کێ بۆی ڕشتوون؟ بۆ ئەبێت وەڵامـی دروسـتکردنی ئاسمانـەکان و زەوی لای ژیرەکان هەر (الله) ئـەبێت؟ و لـەم جۆرە بەڵگانـەی بوونـەوەر و بینراوەکـان زۆرن بۆ ئەوەی لێیانەوە بگەینە پلەی سوپاسگوزاری بۆ خوای تاقانە بەڵام دیـارە زۆرێك لە خەڵکی ناگەنە ئەو پلەیە چونکە بواری ڕامانیـان بۆخۆیـان دانـەناوە یـان بەمادە هۆشبەرەکان بێهۆشن لەو بابەتانە.

٣ــ ئـەو کەسـانەی نەبەڵگـەی زانسـتی و ژیـری و نەبەڵگـەی پـەڕاوی ئاسمـانی وەرناگرن ئەوا نابێت بە بێباوەڕییەکانیان دڵگران بین، حیسابی ئەوانە لای خوایـە، خۆی هەواڵی سەرەنجامی کارەکانیان ئەداتێ پاشئەوەی لە نازی دونیـا ئەیانـژێنێ بێگومان خوا خۆی ئاگادارە بەوەی لە سینەکانداپە.

ئەم ئایەتانەی کە وەرگێڕ هێناویەتی و پارێزی لەوە کردووە هـەموو ئایەتـەکان بەتــەواوی بهێنــێ لەبەرئــەوەی نــەك هێــزو مــوجیزەی گــەورەیی ئایەتــەکان دڵــی خوێنــەران کــێش بکـات و ڕێسـەکەی بێتــەوە بـەخوری و هــەر ئایەتــەکان خۆیـان تەمومژی گومانـەکان بڕەوێننـەوە. ئێمـە ئـەڵێین قورئـان زۆر زیـاتر لەوانـە باسـی

نەرمونیانی و بەزەیی ئەکات و پێغەمبەرەکەیشی بەنەرم و نیان و زمان شیرین ئەدەبداوە و پێغەمبەریش (صلى الله عليه واله وسلم) ئیماندارانی فێرکردوە لەهەموو کاروبارێکدا نەرمی بەکاربهێنن، نیانی جوانی ئەدات بەکارەکان (عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّهَا كَانَتْ عَلَى جَمَلٍ فَجَعَلَتْ تَضْرِبُهُ فَقَالَ النَّبِيُّ –صلى الله عليه وسلم–:« يَا عَائِشَةُ عَلَيْكِ بِالرِّفْقِ فَإِنَّهُ لَمْ يَكُنْ فِى شَىْءٍ إِلاَّ زَانَهُ وَلَمْ يُنْزَعْ مِنْ شَىْءٍ إِلاَّ شَانَهُ ». أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ فِى الصَّحِيحِ

دایکمان عائشە ئەڵێت: کە بەسواری پشتی حوشترێکەوە بوە و لە حوشترەکەیداوە پێغەمبەر پێی فەرمووە: ئەی عائشە نەرمو نیانبە چونکە نەرمی لەهەرچیدا هەبوو جوانی ئەکات و لەهەرچییەکیش دەرتهێنا ناشیرینی ئەکات.

ئەگەر کاکی وەرگێر سەرنج بدات نەرمونیانی و بەزەیی ئیسلام گەیشتۆتە گیاندارانیش، لەهەموو قورئانیشدا دژەوانەیەك بۆ ئەم چەمكە نادۆزیتەوە و ئەم ئایەتەش کە تۆ وا ئەزانی لەگەڵ ئەمەدا پێك نایەت و (قولا بليغا) بە زۆر تەفسیری ئەکەیت بە قسەی ڕەق و ووشك ئەوە زۆر بەهەڵەدا چویت و ئیتر هەقت نیە زویر بیت لەوەی کە ئەگەر کەسێك پێت بڵێت لێگەڕی با کەسانی تایبەتمەند قسە لەسەر ڕاڤەی قورئان بکەن چونکە تۆ نایزانی.

خوێنەرانی بەرێز فەرموون ئێوە و ئەو ئایەتە پیرۆزە با پێکەوە بزانین چۆن ئەو ئایەتە بەشێکە لە کۆبەندی ئادابەکانی گفتوگۆکردنی ئیسلامی:ـ

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا (٦٠) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا (٦١) فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا (٦٢) أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا (٦٣) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا

لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا (٦٤)

واتە: ئایا نابینی ئەوانەی لافی باوەڕداری بـە قورئـان و پـەراوەکانی پـێش تـۆ لێئەدەن ئەیانەوێ گوێ لەمستی زاڵمـەکانبن و فـەرمانیان پێکرابـوو بـەو تاغوتانـە کـافربن و شـەیتان ئەیـەوێت زۆر وێڵیانکـات، ئەگـەر پێیـان بـووترێ وەرن بـۆلای ئەوەی خوا دایبەزانـدوە و بـۆلای پێغەمبـەر ئـەبینی کەسـانی دووڕو خۆیـان لـەتۆ لائەدەن، ئەی حاڵیـان چـۆن ئـەبێت کاتێك توشـی گرفتێك ئـەبن بـەوەی خۆیـان بەخۆیانیانکردوە پاشان دێن و سوێند بەخوا ئـەخۆن کـە بـەوکارەیان وویسـتویانە چاکسازی و گونجانێك دروستکەن، ئەوانە خوا ئەزانێ چی لە دڵیاندا هەیە.

کەواتە"پشتیان تێبکە وئامۆژگاریان بکە وقسەیەکیان بۆبکە بگاتەدڵیان، هـیچ پەیامبەرێکمان نەناردوە بۆ ئەوە نەبێت بە ئیزنـی خـوا گوێڕایـەڵی بکرێـت، ئـەوان ئەگەر سـتەمیان لـەخۆیانکرد بهاتنایـە بـۆلات وداوای لێبودنیـان بکردایـە لـەخوا و پێغەمبەر داوای لێخۆشبونی بۆ بکردنایە ئەیانبینی خوا زۆر لێبوردەی بەبەزەییە.

ئەوەی لەم ئایەتانەش وەرئەگیرێت:

١ـ ئـەم گفتوگۆیـە لەگـەڵ بێباوەڕەکانـدا نییـە بـەڵکو لەگـەڵ کەسـانی دووڕوو ناپاکدایـە کـە بەحیسـاب لـەناو موسـوڵماندان و بـەدڵیش لەگـەڵ بێباوەڕانـدان. حەزئەکەن بـۆ یەکلاکردنـەوەی داواکانیـان پـەنا بـۆ حـوکمی تـاغوت ببـەن، بـەلام کاتێك لەوکارەیان زەرەرێ بکەن دێنەوە و سوێند کەڵکە ئەکەن کـە نیازیـان بـەو کارە باش بووە.

٢ـ موسـوڵمان داوای لێکـراوە لەگـەڵ کەسـانی دووڕوشـدا بـاش و دڵسـۆز بێـت چونکە نیفاق لەدڵدایە و حیسـابی دڵـیش لای خوایـە،کاروکردەوەی دووڕووەکـانیش تێکەڵە و نیشانەکانی جۆراو جۆرن، مرۆڤ بەهەڵەدا ئەبـەن بـۆ جیاکردنـەوەیان لـە کەسانی باوەڕداری لاواز بۆیـە ئـەبێت چاوپۆشـیان لێبکرێـت بـەلام لـە ئامۆژگـاری فەرامۆش نـەکرێن و قەسـەیەکیان بۆبکرێت ڕاچـڵەکینەربێت ئـەو قسـەیەی ئەگاتـە

ناخیـان، یـان قسـەی پـەنهانیان بۆبکرێـت، واتـە دڵسـۆزەکەیان دوو بـەدوو هەڵەکانیانیان ڕووبەڕوو بکاتەوە.

٣ـ کەسـی دووڕوو بـۆ پاراسـتنی جەماوەرەکـەی ئـەو بارودۆخـەی بـۆ خـۆی هەڵبژاردوە و حـەز ئـەکات وەك ئـەڵێن (لەهـەموو دیوانێـك چـەکمەیەکی هـەبێت)، خوای گەورەو نهێنیزانیش زانایە بەوەی لەدەرونی ئەوانـەدا هەیـە بۆیـە بەوشـێوە حەکیمانە چارەیان ئەکات.

یەکەم گرنگـی نـەدان بـەکارەکانیان.دووەم: ئامۆژگاریکردنیان.سـێیەم: لـە دڵ وناخیان بدەیت بەوەی ئەگەر بەردەوام بن ئابڕویان ئەچێ و بێکەس ئەبن یان هەر قسەیەکیتر کەهیوای ڕوخاویان وێنابکات.

٤ـ ئەوانـەش کـە ماوەیـەك لـە ژیانیـان لەسـەر چـەند پـەت گەمـەیانکردووە و وویستی خڵەتاندن و ناپاکیانکردوە ئەگەر بگەڕێنەوە لای خواو داوای لێخۆشـبوون بکـەن ئـەبینن کـەخوا نائومێـدیان ناکـات چـونکە خـوا زۆر لێبـوردەی بەبەزەییـە (سوپاس بۆ خوا بەبەزەیی) .

سەیرکە خوێنەری بەڕێز ! بەمشـێوەیە دەرکـەوت ئـەم ئایەتانـەش تـەواوکاری ئایەتەکانی پێش خۆی بوو ئەوان ئادابـەکانی گفـت و گـۆ بـوو لەتـەك بێبـاوەڕان و ئەمانیش بۆ گفتوگۆ بوو لەتەك دووڕووەکان، هەروەها ئەم قسە توندو گەیەنەرەش هەر بەزەییە و بۆ ئەوەیە ئەوانەش کە بواریان بـە شـەیتان داوە وێڵیانکـات بـەڵکو بگەڕێنەوە سەر ڕاستە ڕێگاکە بۆ لای خوای خاوەن سـۆز و بـەزەیی پاشـانیش بـۆ بەهەشتی پان و بەرین.

ڕوخۆشی ـ گرژومۆنی

بۆ یەکەمیان فەرمودەی (کثرة الضحك تميت القلب) دەهێنێ و واتای ئـەکات و ئەڵێت بە دیوێکدا ئەم ووتەیـە ڕاسـتە !! تـەنها ئـەم دوو ووشـەش لـە ئایـەتێکیتر ئەهێنێ (تضحكون ولا تبكون) بە (ئایا ئێوە پێدەکەنن و ناگرین) واتـای ئـەکات

و دیسان پارچەیەك لـە ئایـەتێكیتر ئەكاتـەوە و دایئـەنێت(خروا سـجدا وبكیـا) لـە پەڕوكەوتن بە كرنوش بردن و گریانەوە.

بۆ دووەمیشیان ئەڵێت: لە قورئاندا بە ڕۆژی قیامەت ئەوترێت ڕۆژێكی گرژومۆن و توند لەگرژومۆنیدا (یوما عبوسا قمطریرا) و دوای ئەم فەرموودەی (ان الله یحب الطلق البسم) بە (خواوەند مرۆڤی ڕوخۆشی دەم بـە زەردەخەنـەی خۆشـدەوێت)، واتای ئەكات و دوای ئەمیش فەرمودەی (اطلب الخیر عند حسان الوجوه) دێنـێ و بە (هیوای چاكە لە ڕووە خۆشەكان بكەن) واتای ئەكات.

خوێنەری بەڕێز: بێگومانم تۆش هەر بەسەیركردنی ئەمانە ناهـەقی بیانوەكـانی وەرگێـڕت بـۆ دەركـەوتوە چـونكە هـیچ دژەوانەیـەك بـەدی ناكرێـت و بابەتـەكان سـەربەخۆن، بـەڵام لەبـەر خۆشـی بابەتەكـە (پێكـەنین و گریـان) ، (زەردەخەنـەو گرژومۆنی) و گرنگیان بـۆ ژیـانی مـرۆڤ هـەروەها ئیعجـازی خـوا لـە چاندنیان لـە ئەسڵی دروستكردنی مرۆڤدا كەمێك لەسەریان هەڵوێستە ئەكەین ئەوكات بـۆ خـۆی نەزانی وەرگێڕیش زیاتر دەرئەكەوێت.

لە قورئاندا دە جار باسی پێكەنین كراوە لە هەشت سورەتی جیاوازدا (الـنجم /٦٠، ٤٣، عـبس /٣٩، هـود /٧١، التوبەــ ٨١، الزخرفــ ٤٧، المطففینــ ٢٩، ٣٤ ، النمل ١٩، المؤمنون ٤٣).

لە سورەتی (النجم) دا لە دوو شوێندا باسی پێكەنین هـاتوە یـەكێكیان ئەوەیـە كە وەرگێڕ هێناویەتی و بە هەڵە نوسیویەتی و بەهەڵەش ڕاڤەی كـردوە لەخۆیـەوە هەمزەی ئیستفهامی لە پێشەوە داناوە و فایشی بە ئامرازی نەفییەكـەوە لكانـدوە نازانێ چۆن مامەڵە لەگەڵ قورئاندا ئەكرێت یان نەیزانیوە قورئـان سـاناترین هەڵـە لە نوسینەوەیشیدا وەرناگرێت و پێی ئەزانرێت، با بێینە سەر كۆباسی پێكـە نـین لە قورئاندا بزانین ئـەو خوایـەی كـە گریـان و پێكـەنینی تیـا خـەلق كـردوین چـی دەبارەی ئەفەرموێت:

دوو ئایەتەکەی سورەتی (النجم) بەم شێوەیە: وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى (٤٣) ئـەو خوایـە خـۆی پێکـەنین و گریـانی دانـا.وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ (٦٠) ئێـوە پێدەکەنن و ناگرین.

ئایەتەکـەی سـورەتی عـبس ئەفـەرمووێت : وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ (٣٨) ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ (٣٩) کۆمەڵـە روویـەك لـەو رۆژەدا گەشـن پێئەکـەنن و مژدەبەخشـن، سـورەتی هـود ئەفـەرموویت: وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ (٧١) خێزانەکەی ئیبراهیمیش وەستابوو پێکەنی ئێمـەش مـژدەی بـوونی نەوەیـەکمان پێدا بـەناوی ئیسـحاق و لـە ئیسـحاقیش یـەعقوب. سـورەتی (التوبـە) ش ئەفـەرمووێت: فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٨٢)

لە باسی ناپاك و دووڕووەکاندایە کـە گاڵتـەیان بـە ئیمانـدارەکان ئـەکرد خـوای گەورەش دەربـارەی ئـەو جۆرانـە ئەفـەرمووێت: باکـەم پێبکـەنن و زۆر بگـرین لـە تۆڵەی ئەوەی بەدەستیانهێناوە.

لە (الزخرف) دا ئەفەرمووێت: فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ (٤٧) کاتێك موسا ئایەتەکانی خوای بۆ هێنان ئەوان بە ئایەتەکان پێدەکەنین

لـە سـورەتی (النمـل) يشـدا : فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

سولەیمان پێغەمبـەر سـەلامی خـوای لێبێـت بـە خەنـدەوە پێکـەنی بـە قسـەی مێرولەکە و ووتی ئەی خاوەنەکەم دەرفـەتم بـدەری کـە سوپاسـی ئـەو بەهرەیـەت بکەم کە بە من و دایك و باوکمت بەخشیوە و ئەو کردەوە چاکانەش بکـەم کـە تـۆ پێی ڕازیت و بە بەزەیی خۆت لەناو بەندە چاکسازەکاندا دامبنێ.

لە سورەتی (المؤمنون) دا ئەفەرمووێت:

إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ (١٠٩) فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّى أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ (١١٠)

واتە: خوا ئەفەرمووێت کەرتێك هەبوون لە بەندەکانی من ئەیانووت خوای خاوەنی ئێمە باوەڕمان هێناوە لێمانخۆشبە و ڕەحممان پێبکە، تۆ باشترینی بەبەزەییەکانی، ئێوە ئەوانتان کردە گاڵتەجاری خۆتان و بەو هۆیەوە منتان لەیادکرد و ئێوە بەئەوان پێدەکەنین

لە سورەتی (المطففين) دا ئەفەرمووێت: إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ (٢٩) وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ (٣٠) وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ (٣١) وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ (٣٢) وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ (٣٣) فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ (٣٤) عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ (٣٥) هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (٣٦)

واتە: ئەوانەی کە تاوانباربوون لە دونیا بە ئیمانداران پێدەکەنین و کاتێك بەلایاندا تێئەپەڕین سوکایەتیان پێئەکردن و ئەگەڕانەوە بۆ ناو ماڵ و منداڵیان بە دەمبازی و کاتێك ئیماندارانیان ئەبینی ئەیانووت بەڕاستی ئەوانە سەرلێشێواون، خۆ ئەوان نەکرابوون بە پارێزەری ئەوان، ئەوا ئەمرۆ ئیمانداران لەسەر تەختن و سەیری تاوانباران ئەکەن و پێیان پێدەکەنن، ئایا ئاوا بێباوەڕەکان پاداشتیان وەرگرتەوە.

ئەم دە ئایەتە پیرۆزەی کە باسی پێکەنینی تێدایە ئەم خاڵانە لەخۆ ئەگرێت:

١ـ پێکەنین و گریان دوو غەریزەن و خوا وویستی کردووە لە مرۆڤدا هەبێت (انه هو اضحك وابكى) هەردووکیان لەیەکاتدا بۆ خەم و خۆشی دروست ئەبن هەرچەندە پێکەنین زۆرتر لەکاتی بوونی کاریگەرییەکانی شادی و هەستی بڵندیدا دروست ئەبێت کەچی جاری وا هەیە کەخەم ئەگاتە ئاستێك هەر پێکەنین ڕووئەدات وەك عەرەبیش ئەڵێت (شر البلية ما يضحك) .

گریانیش کاتێك ڕوو ئەدات هۆکارەکانی خەم و پەژارەو لەناخدا دروست بێت ئەوکات ڕەنگ و ڕووئەگۆڕێت و چاوەکانیش فرمێسك ئەڕێژن، گریانی شادیش هەیە ئەویش کاتێکە شادی بگاتە ئاستە بەرزەکانی. کاریگەرییەکانی پێکەنین و گریان لەکەسێکەوە بۆکەسێکیتر ئەگۆڕێ و جاری وا هەیە پێچەوانەش ئەبێتەوە واتە ئەوەی تۆ بۆی ئەگریت خەڵك پێی پێئەکەنێت، وەك ئەوەی ئیمانداران ئەپارێنەوە و فرمێسك ئەڕێژن کاتێك داوای بەزەیی و لێخۆشبوونی خوا ئەکەن کەچی بێباوەڕان بەو دیمەنە پێدەکەنن.

٢- ئەوانەی لەدونیا باوەڕیان هێناوە و لایان بەلای گاڵتەو تەشەری دەمبازاندا نەدابێتەوە ئەوا لە قیامەتدا زۆر شاد و دەم بەخەندە ئەبن و خواش تۆڵەیان بۆ ئەکاتەوە بەخستنە ئاگری ئەوانەی باوەڕدارانیان بە سەر لێشێواو ئەزانی (فاليوم الذين امنوا من الكفار يضحكون هل ثوب الكفار ماكانوا يفعلون).

٣- خوای گەورە لە یەك ئایەتی ئەو دە ئایەتەدا ئەفەرمووێ: باکەم پێبکەنن و زۆر بگرین. ئەویش بە ناپاك و دوو ڕووەکانی فەرمووە، نازانم چۆن وەرگێر ئەمەیانی نەکردۆتە بەڵگە؟؟ ئایا لەبەر ئەوە بووە نەیزانیوە ئایەتی ئاوا هەیە؟!! یان ئەگەر لەبەر هەرهۆیەکیتر نەیهێنابێت! ئەوا پێش و پاشی ئەو پارچە ئایەتە باسی کەسە ناپاکەکان و سیفەتەکانیان ئەکات کە گاڵتە بە باوەڕدارەکان ئەکەن هۆکاری گاڵتەکردنیشیان ئەوەیە باوەڕداران لەکەم کەم و لەزۆر زۆر ئەبەخشن، بەگیان و بەماڵ دریغی ناکەن، کەچی دووڕووەکان، سوێندی درۆ، پەیمان شکاندن، لەخۆبایی وچروکی لە سیفاتە بنەڕتییەکانیانە. ئایا ئەمانە هەقیان نییە زۆر بگرین و کەم پێبکەنن چونکە سزای ئەو کردەوە خراپانەیان چاوەڕێیانە؟ ئەم ئایەتە بڕیاری خوایە و لامی ئەمر لکاوە بە کرداری پێکەنین و گریانەکەوە (فليضحكوا قليلا و ليبكوا كثيرا) کەواتە ئەوان هەرچەندە پێبکەنن و گاڵتە بکەن لە دونیا هەر کەمە لەچاو ئەو گریانە درێژەی قیامەتیان کە دڵنەواییکاریشیان نابێت (پەنا بە خوا).

٤ـ پێکەنینەکەی سولەیمان پێغەمبەریش سەلامی خوای لێبێت بۆ بینینی نیشانەی خوا بوو کە چۆن مێروەکانیش وەك ئێمە ئەژین و زمانی تایبەت بەخۆیشیان هەیە و هەروەها لە باسەکانی هەست و نەستی مرۆڤ ئەزانن، هەروەها پێکەنینی سارە خاتونی خێزانی ئیبراهیم پێغەمبەریش سەلامی خوای لێبێت لەبەر ئەوە بوو هەواڵی لەناوبردنی زۆرداران و ڕزگاربوونی لوت پێغەمبەرو باوەڕدارانی بیست بەو هەواڵە شاد بوولەو شادییەشدا هەواڵ و مژدەی بارداری بەئیسحاقەوە بیست.

٥- ڕوخۆشی و دەمبەخەندەییش لە ئیسلامدا بەچاکە دائەنرێت و موسوڵمان لەسەری پاداشتی بۆ دائەنرێت، لە نێوان محرەمەکان و هاوڕێیاندا دەرگای خۆشەویستی ئەکاتەوە کە بڕوانامەی گەیشتنە بە ئیمان و کلیلی چوونە بەهەشتە، پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرمووێت: ـ لن تدخلوا الجنة حتى تؤمنوا و لن تؤمنوا حتى تحابوا ألا أدلكم على شيء إذا فعلتموه تحاببتم،قالوا: ما هو يا رسول الله؟ قال: أفشوا السلام بينكم.

واتە: هەرگیز ناچنە بەهەشت تا باوەڕنەهێنن، باوەڕیش ناهێنن تا یەکترتان خۆشنەوێت ئایا شتێکتان پێبڵێم ئەگەر کردتان یەکترتان خۆشئەوێت؟ ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ئەو شتە چییە؟ فەرمووی: زۆر سڵاو لەیەکتر بکەن.

عَنْ أَبِى ذر أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ –صلى الله عليه وسلم– قَالَ:« يَا أَبَا ذر لاَ تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئًا وَلَوْ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهٍ مُنْبَسِطٍ، وَلَوْ أَنْ تُفْرِغَ مِنْ دَلْوِكَ فِى إِنَاءِ الْمُسْتَسْقِى، وَإِذَا طَبَخْتَ قِدْرًا فَأَكْثِرْ مَرَقَتَهَا وَاغْرِفْ لِجِيرَانِكَ مِنْهَا ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

واتە: پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) بەئەبوزەری فەرموو: ئەی ئەبوزەڕ هیچ کارێکی چاك بەکەم مەزانە با ئەو چاکەیەش ڕوخۆشیت بێت کاتێك ئەگەیت بە برادەرەکەت یان بە بەتاڵکردنەوەی دۆڵچە ئاوەکەت لە دەفری ئاوخوازدا ، ئەگەر خواردنت لێنا شلەکەی زیادکە و لەو خواردنە بۆ دراوسێکانیش بنێرە.

ئەمانەو پێشەوایەتی پێغەمبەریشمان (صلى الله عليه واله وسلم) لە ڕەوشت جوانی و ڕوخۆشی و نەرمونیانی بۆمان دەرئەخات کە سڵاوو خۆشەویستی و خەندە و دڵاوایی لە سیمای باوەڕدارە و لە ئیسلامیشدا وەك باسمانکرد دەقەکان بەیەکەوە باسەکان تەواو ئەکەن و ڕاڤەی یەکتر ئەکەن ! ماوەتەوە بڵێین یەکێك لە سیفەتەکانی قیامەت (عبوسا قمطريرا) یە وەك لەم ئایەتەی سورەتی (الانسان)دا هاتوە (يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْماً كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيراً (٧) وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَيَتِيماً وَأَسِيراً (٨) إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلا شُكُوراً (٩) إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِيراً (١٠) فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُوراً (١١) وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيراً (١٢)

واتە: ئەوان بەجێهێنەری نەزرەکانن و ترسیان لە ڕۆژێك هەیە مەترسی و خراپەی لێئەبارێ، لەبەر خۆشەویستی خوایە نانبدەن بەهەژاران و هەتیوان و دیلەکان، ئەڵێن تەنها بۆخوا ئێمە ئێوە تێرئەکەین و سوپاس و پاداشتمتان لە ئێوە ناوێت، ئێمە ترسمان لە خوای خۆمان هەیە لە ڕۆژێکی گرژی توند لە گرژی مۆنیدا، خوا لە خراپەی ئەو ڕۆژە ئەوانی پاراست و شادی و گەشی بەباڵابرین.

خوێنەری هۆشیار سەیرکە چۆن وەرگێڕ لێی تێکەڵ بووە، لێرەدا (عبوسا قمطريرا) یەکێکە لە سیفەت و ڕووەکانی ڕۆژی زیندوبونەوە و تەنها لەڕوی خراپەکاراندا توند و گرژە و لە هەموو لایەکەوە بەڵایان بۆ ئەبارێ بەڵام ئەوانەی لە دونیا سفرەو خوانداربوون بۆ هەژاران و بێسەرپەرشتان و دیلەکان ئەوانە قیامەت لەڕویاندا گەشەو چاکەکاران تیایدا ڕوگەش و شادمانن.

ئیتر ئەم سیفەتەی ڕۆژی دوایی لەکوێ و ئەم باسە لەکوێ؟ مەگەر لەوێدا بەیەك بگەنەوە لەو ڕۆژەدا کەئەوە سیفەتەکەیەتی هەیە دڵخۆشەو پێئەکەنێت و چاکەکانی بۆتە قەڵغان بۆی و هەیشە واوەیلاو ڕۆڕۆیەتی چونکە چاکەیەکی نەکردوە دادی بدات و ڕزگاری بکات.

کەواتـە: ئێستە ڕوونبویـەوە پێکـەنین و گریـان دوودانـراوی خـوایین وهۆکـاری ڕوودانیان جۆراوجۆرن، ئیسلام بـاس لەدانـەرو ڕاسـتی بـوون و سروشـتی ئـەو دوو غەریزەیە ئەکات لە مرۆڤدا.

وەك بینیمان نەك هـەر باسـی دژەوانـەیی لـە ئـارادا نییـە بـەڵکو هـەردووکیان پێویستن بۆ ژیانی مرۆڤ وبونیان هیچ دەستی مرۆڤی تیدا نییە و نیشانەن بۆجوانی دروستکراوەکانی خوا (پاك و بێگەردی بۆ ئـەو خوایـەی هـەموو شـتێکی خـەلقکرد وپاشان ڕێنمایکرد).

مرۆڤ ڕێزی لێگیراوە، مرۆڤ لاوازە ـ ستەمکارە ـ نەفامە

٤ـ وەرگێڕ لێرەدا ئایـەتی (ولقـد کرمنـا بنـی ادم) و (ولقـد خلقنـا الانسـان فـی احسن تقویم) لەلایەك دائەنێ و لە بەرانبەریدائایەتی (وجعلناهم قـردە وخنـازیر..) و (وخلق الانسان ضعیفا) و چەند ووشەیەکی وەك (ظلوما، جهولا، کفورا) ئەهێنی کە ئاماژەن بۆ چەند ئایەتێکیتر.

لەم باسەشدا هـەروەك ئـەوانی پێشـوو بەکـەمێك ڕامـان لـە ئایەتـە پیرۆزەکـان دەرئەکەوێت کە ئەبن بەبەڵگە لەسەر وەرگێر نـەك ئـەوەی بەڵگـەبن بـۆی "ئـەوەی دیارە ئەوەیە خوایەکی بەخشندەی خاوەن ڕێز وبەدەسەڵات مرۆڤێکی خەلقکردوە وڕێـزی لێنـاوە، جـوانترین شـێوەی بۆدانـاوە، لەگـەڵ ئـەوەی ئـەم مرۆڤـە لەچـاو بوونەوەرو زۆربەی دروستکراوەکانیتردا لاوازە !کەچی خـوا بـە شـێوەیەك ژیـری و توانـای زانسـتی پێـداوە هـەموو بونـەوەری بـۆ دەسـتەمۆکردوە وخسـتویەتییە ئیختیاری، لەگەڵ ئەمانـەدا هەنـدێك لـەو مرۆڤانـە لـەجیاتی سـوپاس و پێـزانین و ملکەچـی بـۆ خـاوەن بـەهرەکان لـەڕێنماکان لائـەدەن و سـتەمکارو گێرەشـێوێن ئـەبن!، ڕێگـرو بەربەسـت ئـەبن لـە چـاکەکردندا ! ئەمانـە لـەو ڕێـز و بەهرانـە دائەماڵرێن، ئایا هەقیان نییە؟؟ یان لە مێژوودا هـەیانبوە لەوانـەش خـراپتر بـوون بۆیە مافی مرۆڤ بونیشیان لێ سەنراوەتەوە و خوا کردونی مەیمون و بەراز.

کەواتــە: خــوا ڕێــزی لــە مــرۆڤــاوە و بەرزیکردۆتــەوە بەســەر هــەموو دروستکراوەکانیتریدا و ئەم ڕێزە هەر بەردەوامە تا ئەوکاتەی ئەم مرۆڤە بێئەمەکی و شەرەنگێزی دەست پێئەکات و بەخالقی بێمنەت ئـەبێت و ئیعلانـی شـەر ئـەکات لەگەڵی، (پەنا بەخوا) ئیتر لەو ڕێزو بەهرانـە دائـەماڵرێ، مەگـەر هـەر خـوا خـۆی بزانێت لە دوای مۆڵەتی دیاریکراویشی لە قیامەت چی بەسەر ئەوانە ئەهێنێ.

تۆڵەسەندن لەسەرتان نوسراوە، لێبوردەبن

٥ــــ لــــەژێر ســــەر باســــەکانی (تۆڵەســــەندنەوەتان لەسەرنوســــراوە) و (تۆڵەمەسەنەوەو لێبوردەبن) دا وەرگێر دیسان دێت و ئایەتـەکان پارچـە ئـەکات نیـوەی لێـرەو نیوەکـەیتری لـەولا ئەنوسـێ و بەوەیشـەوە ناوەسـتێت بـەڵکو رستەیەکی عـەرەبی لـەدوو پاچـە ئایـەت دروسـت ئـەکات و ئەیـەوێت لەخوێنـەری بکاتە ئایەت ! نازانێ ئـاوازی ئایەتـەکان مـوجیزەن و هـەرگۆرا خوێنـەری قورئـان هەستی پێئەکات، ئایا کام خوێنەری قورئان هەیە نەزانێ ئەمە ئایەت نییـە (کتب علیکم القصاص کما کتب علی الذین من قبلکم) ئەمـە ئەگـەر (القصـاص) وکـە بکەین بە (الصیام) ئـەوا لـە ئایـەتی ١٨٣ ی سـورەتی (البقرة) یـەو ئەگـەر (کتـب علیکم القصاص) بیت ئەوا ئەم ئایەتەی خوارەوەیە کە هـەر لـە سـورەتی (البقرة) دایە ئایەتی(١٧٨) و دیارە وەرگێر مەبەستی ئەمەیانە بەڵام لەبەر چەواشـەکاری و زۆرکردنی بەڵگەکانی ئەوەی دروستکردوە، هەروەها ئەو ووشانەی لـە ئایەتەکانـدا وەڵامەکانی خۆیی تێدایە و خوێنەر سەرسام ئەکات لایداوە چونکە ئەزانیت ئەگـەر وەك خۆی ئایەتەکانی بهێنایە و ڕاڤەی بکردایـە ئـەوا خزمـەتی بـەقورئان ئـەکرد و پارێزراوی قورئانی ئەسەلمان، بەڵام بەو شـێوەیەی کـردوە کـەباسمانکرد ئەمـەش ناپاکییەکی ڕوونە و کەسی بەو شێوە ناکرێت بەئەنـدازەی گەردیلەیـەك متمانـەی

پێبکرێت، چونکە دەرکەوت هەڵەکان و هەوڵی بەهەڵەبردنەکانی مەبەستی لەپشتەوەیە نەک نەزانین.

با بچینە سەر باسی قورئان و باسەکانی تۆڵە سەندنەوە و لێبوردن و دەرخستنی حەکیمی خوای تەعالا لە ناردنی ئەو فەرمانانەدا:

لە قورئاندا باسی تۆڵەکردنەوە (القصاص) لەم دووئایەتەی سورەتی (البقرة) دا هاتوە و ئەفەرمووێت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٧٨) وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (١٧٩)

واتە: ئەی بڕوامەندان تۆڵە سەندنەوەتان لەکوشتندا لەسەر نوسراوە ئازاد بە ئازاد و کۆیلە بەکۆیلە و ژن بەژن بۆ هەرکەسێك لەخوێنی براکەی خۆشبوو ئەوا بەچاکە هەڵس و کەوت بکرێت و هەقی خوێنەکەش بەباشی بدرێت ئەمەیان بارسوکیی و بەزەیی پەروەردگارتانە، هەرکەس دوای ئەمە دەستدرێژیکرد ئەوا سزای بە ئازاری بۆ هەیە * بۆ ئێوە لە تۆلە سەندنەوەدا ژیان هەیە ئەی خاوەن ژیرییەکان بەڵکو ئێوە تەقوای خواتان هەبێت.

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (١٩٤) البقرة

واتە: مانگی شەرپەس بەرانبەر بەمانگی شەرپەس،شکاندنی هەر ڕێزێکیش تۆڵەی هەیە. ساهەرکەسێ دەستدرێژی کردە سەر ئێوە ئێوەش هەر بەئەندازەی ئەو دەستدرێژی بکەنەوە و لەخوا بترسن خوا لەگەڵ خۆپارێزەراندایە.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٤٥)(المائدة)

واتە:لە تەوراتدا بۆ ئەوان بڕیارمانداوە کە گیانێک بە گیانێک، چاو بەچاوو لوتیش بە لوت، گوێ بەگوێ و دانیش بەدان، برینەکانیش تۆڵەیان هەیە، کێ بەخودی خۆی دەست لەتۆڵەکەی هەڵگرێت ئەبێتە کەفارەتی تاوانی، هەرکەسێ بەفەرمانی دابەزیوی خوا حوکم نەکات ئەوانە لە پێڕی ستەمکارانن.

کەواتە:

١ـ ئاینی پیرۆزی ئیسلام ئاینێکی واقیعییە ولەگەڵ سروشتی مرۆڤەکاندا گونجاوە ئەو هەستەی لەدڵی کەس ودۆستی کوژراوەکەدا دروست ئەبێت فەرامۆشی ناکات و لەهەمان کاتیشدا دەستی لێبەرنادات بتەقێتەوە و تەڕ و ووشك پێکەوە بسوتێنێ، بەڵکو لەو نێوەندەدا ڕایدەگرێت.

٢ـ ئەو سنورەی کە ئیسلام بۆ کوشت و بڕ دایناوە نەفسەکان تیایدا یەکسانن و خوێنی کەس لەکەس زیاتر نییە بکوژ بەکوژراوەکە ئەکوژرێتەوە و زیادە ڕۆیشی تێدا ناکرێت.

٣ـ ئەگەر خاوەنی کوژراوەکە بە خوێنبایی ڕازیبوون ئەوا ئەبێت بەجوانی و چاکی خوێنباییەکەیان پێشکەش بکرێت و هەڵس و کەوت ئاسایی بکرێتەوە. ئیتر دوای ئەوە هەرکەس دەستدرێژی کرد ئەوا سزای سەختی بۆ هەیە چونکە پەیمانی شکاندوە و خیانەتیکردوە و دوای ئارامی پشێوی دروستکردوە .

٤ـ هەڵبژاردن لەنێوان خوێنبایی وەرگرتن و کوشتنەوەی بکوژەکە لەدەستی کەس و دۆستی کوژراوەکەدایە و کەس بۆی نییە شتێك بەسەریاندا فەرز بکات کەئەوان نەیانەوێت.

٥ـ ئەم تۆڵەسەندنەوە بۆ بەردەوامی ژیانە، ژیانی پڕ لەئاشتی ودڵسافی و دادوەری،ژیانێك تیایدا تەنها تاوانبار بەتاوانەکەی گیرۆدە ببێت نەك ژیانێك هەرکەسێك بیەوێت ئاگری ئاژاوە هەڵگیرسێنێ و گەل ومیلەتێك گیرۆدە بکات کەچی خویشی وەك باسکی بانان بۆی دەرچێ ! ئەبێت کەسانی ناپاك بەتارمایی مەرگ

بترسێنرێن پێش ئەوەی بیانەوێت فەرمانی مەرگی کەس دەرکەن، بەڵێ ژیان بۆ چاکخوازان و بەهرەداران ئاوا فەراهەم ئەهێنرێت. کۆمەڵگایەك ئیسلام بینای بکات ژیانی دانیشتوانەکەی ئەپارێزێت، ئاشتی و پێکەوە ژیانیان دەستەبەر ئەکات.

ئەمانە دەربارەی کوشتنی عەمدی بەڵام ناکۆکییەکانیتر کە لەنێوان ئەندامانی کۆمەڵگادا ڕوو ئەدات بەهۆی بەریەککەوتەی سروشتیەوە ئەوا باشترین هەڵوێستی ئیسلامی لێبوردنە و چاکەکردنە بەرانبەر هەڵەکار (وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (١٣٤) هەرچەندە بەئەندازەی خۆی ئەتوانیت هەق بکاتەوە (فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ). ئەویش لەڕێگەی دادگاوە نەك هەروا بێسەروبەری.

لەو کاتانەدا هەروەك لە ئایەتە پیرۆزەکاندا دیارە خوا داوای تەقوا ئەکات ئەویش هەستی چاودێری خوا لەو کەسانەدا دروست ئەکات کە هەقەکەیان بەدەستە دەبێت لەخوا بترسن، زیادە ڕۆیی نەکەن، بێتاوان بەدووربگرن، دوای چەسپانی تاوانەکە بەسەر تاوانباردا و نەمانی گومان هەقەکەیان بەتەنها لەتاوانبار وەرگرنەوە، بەمشێوەیە کەس بە ئاگری تاوانی کەس ناسوتێ وپێکەوەژیان و هەماهەنگی خێڵ و کۆمەڵەکانیش نابێتە کینەوناکۆکی درێژخایەن.

کەواتە، ئەوەی وەرگێڕ پارچە پارچەیکردبوو ئەمە وێنە ڕاستەقینەکەیبوو ئەوەش کە تێکەڵیکردبو ئاوا ئەخرێنەوە شوێنی خۆیان.

ئەوەی ماوە (تۆڵەی خوایە) واتە:ـ ئەو هەقانەی خوا کە ئەکەوێتە گەردنی نکولیکاران. وەرگێڕ هاتوە دوان لەو ئایەتانەیشی بەم باسە تێکەڵکردوە ئەوانیش ئایەتی هەشتی سورەتی (الزلزله) یە لەگەڵ ئایەتی ٤٨ ی سورەتی (النساء):

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ (٦) فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (٧) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (٨)

واتە: لەو ڕۆژەدا خەڵكی پەرتەوازە دێنەدەر بۆ ئەوەی كارەكانیان نیشانبدەن، هەركەسێك بەئەندازەی گەردیلەیەك چاكەبكات ئەیبینێتەوە و هەركەسیش بەئەندازەی گەردیلەیەك خراپە بكات دەیبینێتەوە.

كاكی وەرگێڕ !!ئەو ڕۆژە كام ڕۆژەیە، سەیركە چۆن ئەبێت باسەكە نەبچڕێنیت، ئەو ڕۆژە لە ئایەتەكانی پێشوی سورەتەكەدا باسكراوە كە ئەمانەیە و ئەفەرموێت: كاتێك زەمین لەرزەكەی خۆی كرد، زەوی هەموو بارەكەی خۆی هەڵڕشت، و مرۆڤیش ووتی ئەوە زەوی چییەتی، ئەو ڕۆژە هەواڵی خۆی پەخش ئەكات، كە خوا فەرمانی پێكردوە.

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (١) وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا (٢) وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا (٣) يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا (٤) بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا (٥)

ئەوە ئەو ڕۆژەیە كە تۆماری كردەوە و گفتارەكان هیچی لێون نەبووە و هەمووی ئەبینرێتەوە، تاوانباران سەرسام ئەبن و هاوار ئەكەن (وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا (٤٩)(الكهف) پەڕاوەكە دائەنرێت و تاوانباران لەوەی تیانوسراوە ترسیان لێئەنیشێ و ئەڵێن: وای بۆ ئێمە ئەم پەڕاوە چییە بچوك و گەورەی نوسیوە و ئەوەی لەدونیا كردبویان ئامادەیە و خواش ستەم لەكەس ناكات.

بەڵام خوای گەورە لە فەزڵ و بەزەیی خۆی هەمیشە هیوا بەبەندەكانی ئەدات بەم ئایەتەیتر كە وەرگێر لەكۆتایی ئەم بەشەیدا نوسیویەتی و تێكەڵی بەو باسانەیتر كردووە:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا (٤٨) واتە: خوا نابورێت كە هاوبەشی بۆ دابنرێت و دەبورێت لەوەی لەمەكەمترە بۆ ئەوەی كە بیەوێت، هەركەسێك هاوبەش بۆ خوا دابنێ ئەوە تاوانێكی گەورەی چنیوە.

ئەم ئایەتەش سۆزو بەزەیی خوا دەرئەخات بۆ ئەو بەندانەی کە تاوانیـان زۆرە بەمەرجێك پلەی خوایەتیان بەکەسیتر نەدابێت جگە لە(الله).

ئەم ئایەتە پیرۆزە بەدوای ئایەتێکیتردا هاتوە کە خـوا لـەو ئایەتـەدا داوای لـە ئەهلی کتێب کردوە باوەڕ بەم قورئانە بهێنن پێش ئەوەی خوا لێیان تـورە بێـت و لەبـەزەیی خـۆی بـەرییان بکـات یـان پـێش ئـەوەی وەك ئەوانـەیان لێبکـات کـە ڕاوەماسـییان لەشـەممەدا کـرد دوای ئـەوەی خـوا لـەوانی قەدەغـەکردبوو، وەك ئەفەرمووێت: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا (٤٧) إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا (٤٨).(النساء)

کەواتە: ئەوانەی باوەڕ بەقورئان ناکەن کـەلای خـواوە دابـەزیوە ئەوانـە "خـوا لێیان تورەیەو با چاوەڕێی سزا بکەن و بزانن ئەگەر لەو کارە پەشیمان نەبنـەوە و بێگومان لە قیامەتیشـدا خـوا لێیـان خۆشـنابێت، بـەڵام ئەوانـەی پلـەی خوایـەتی (ئەمر و نەهی) تەنها بە (الله) ئەدەن و ئەویش لە ڕێگەی قورئانەوە پێمان ئەگات ئەوا هەرچـیتریان هـەبێت لـە کـەموکورتی نێـوان خۆیـان و خـوا ئـەوا ئەگـەر خـوا بیەوێت لێیان خۆش ئەبێت.

ئەم دوو ئایەتە ئاماژەی ئەوەیشی تێدایە ئەوانەی بـاوەڕ بـەقورئان ناکـەن کـە خـوا دایبەزانـدوە ، هاوبەشـی بـۆ دائـەنێن، هـیچ بەڵگـەیان پێنییـە چـونکە ئەفـەرمووێت (فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا) ئیفـتیرا: بوختـان و قسـەی بێبنەمایـە و ووشەی (قد) یش کە چووەتە سەر کرداری ڕابـردوو واتـای بێگومـانی ئەگەیـەنێت، ئەوانە بێگومان بوختانچی و خاوەن تاوانی گـەورەن بۆیـە خـوا لـە بـەزەیی خـۆی دووریان ئەخاتەوە و فەرمانی خواش گەڕانەوەی بۆ نییە.

کەواتە: تا فرسەتی ژیان لەبەردەستایەو تا دەرگای پەشیمانی و گەڕانەوە نەبەستراوە با ئەوانەی بەرانبەر بەقورئان هەڵەیانکردوە پەشیمان ببنەوە و بگەڕێنەوە ئەگین ئارەزوی خۆیانە و دوای ئەوە کەس بەهانایان نایەت.

ئەمانەو چەندەها یاسای تری قورئانی دەربارەی لێبوردن و تۆڵە هەن و هەریەکەیان هەلومەرجی تایبەتی خۆیی هەیە وکاتێك کۆباسێکیان لێدروست ئەکەیت ئەزانیت تۆکمەیی حەکیمی دەقەکان تەنها لەخوای حەکیم و زاناو بەتوانا ئەوەشێتەوە و تێئەگەیت ئەم قورئانە پارێزراوە و خوا خاوەنییەتی.

بێ حیساب ڕۆزی ئەدات، وەك یەك ڕزق بەهەموان ئەدات

٦ـ لەژێر باسی (بەبێ حساب ڕزق دەدات) و (وەك یەك ڕزق بەهەموان دەدات) بۆ ئەم بابەتەیشی هەر چەند پارچەیەك لەئایەتی هێناوە و تێکەڵی و گاڵەگاڵێکی دروستکردوە. لەژێر باسی یەکەمدا تەنهائەو پارچانەی کە هێڵمان بەژێردا هێناوە داناوە:

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (٣٧)ال عمران

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (٧١) النحل

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (٧)الرعد

بۆ باسی بەرانبەریشی کە بەحیسابی خۆی دژەوانەی باسی یەکەمە ئەم چەند پارچیتر کە هێڵیان بەژێردا هاتوە دائەنێت:

قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٩) وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ (١٠) (فصلت)

أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى (٣٨) وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (٣٩) وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى (٤٠) ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى (٤١).(النجم)

وەڵام: ڕاڤەو تەفسیری ئایەتەکانی بەشی یەکەم بەمشێوەیە:

ئایەتی یەکەمیان باسی مەریەمی کچی عمرانە سەلامی خوای لێبێت کەخوای گەورە دەربارەی ئەفەرمووێت:خوا وەریگرت بەشێوەیەکی چاك وپەروەردەیەکی چاکی کرد سەرپەرشتیکردنی خستە ئەستۆی زەکەریا هەرکات زەکەریا ئەچوویە پەرستگاکەیەوە ئەیبینی ڕۆزی لایە ووتی ئەی مەریەم ئەمەت لەکوێبوو ئەویش ووتی: ئەوەلای خوایە،خوا بۆ هەرکەس بیەوێت بەبێ حیساب ڕۆزی ئەداتێ.

ئایەتی دووەمیان باس لە جیاوازی ئەندازەی ڕۆزی خوا بۆ بەندەکانی ئەکات و ئەفەرمووێت: خوا فەزڵی هەندێکتانی داوە بەسەر هەندێکیترتاندا لە ڕۆزیدا و ئەوانەش کە زیادەیان پێدراوە زیادەکەی پەخش ناکەن بەسەر داروەستەکەیاندا لەوەدا وەك یەکن ئایا بەبەهرەکانی خوا نکوڵی ئەکەن.

ئایەتی سێیەمیش باسی بڕیارێکی خوا ئەکات کە ئەوانەی سوپاسگوزارن بۆ بەهرەکانی خوا ئەوا بۆیان زیاد ئەکات و ئەوانەش کە بێئەمەکن هەرەشەی سزای توندیان بۆ هەیە.

ئەم ئایەتە پیرۆزانە هەموویان موحکەمن، ئیرادەی خوای گەورەش لە ڕۆزی بەخشیندا بەپێی ئایەتەکان بەم شێوەیەیە:

١ـ کەسانێکی خواناسی پاك ودڵپڕ لەخێر ئەوانە شایستەن و لەهەموو کەس زیاتر بەهرەی خوایان پێدراوە وەك پێغەمبەران "ئەوانە ڕۆزی زانست و ژیری و ڕێز وتوانای تێگەیشتن و بەڕێوەبردن... لەهەموو جۆرە ڕۆزییەکیان پێدراوە، خوا

ئەوانەی قبوڵکردوە بۆیە بەبێ حساب ڕۆزی پێداون و لەئایەتی یەکەمیشدا ئەوە دیارە.

٢ـ لەناو خەڵکی ئاساییشدا ڕۆزییەکان دابەش بوون و هەرکەس و کۆمەڵێك زیادەی لەجۆرێکی ڕۆزیدا هەیە بەسەر ئەویتردا و کارەکەش کاری خوایە و بۆ ئەوەیە خەڵکی پێویستیان بەیەکتر هەبێت و هیچ توێژو کۆمەڵێك زیادەو بێئیش نەبن، خاوەن زانست پێویستی بە سامانی ساماندار ببێت و ساماندار پێویستی بە زانا و ژیرەکان هەیە بۆ کردنەوەی بواری بازرگانی و خستنەکاری زیاتری سەرمایەکان.

سامانداری هیوای هەموو کەسێکە و ئەبوو کەسە ژیرەکان لەهەمووکەس زیاتر دەوڵەمەند بوونایە کەچی بەو شێوەیە نییە و ئەبینی کەسی نەخوێندەواری نەزان لەماوەیەکی کەمدا ئەبێتە دەوڵەمەندترین و کەسی زۆر داناش هەیە بەزۆر نانی شەوی دەست ئەکەوێت.

کەواتە: هەرکەسێك لەجۆرێکی ڕۆزیدا بەشی زۆرەو هەیشە لەچەند جۆرێکدا بەشی باشی وەرگرتوە، ئەم جیاوازییەش بۆ یەکگرتن و گونجاندنەو بەزەیی خوایە، ئەگەر ئەم جیاوازییە نەبوایە نە دونیا بەردەوام ئەبوو نە بەرەو پێشیش ئەچوو.

٣ـ ئەمەی کەخوا دابەشیکردوە و بەخشیویەتی " مرۆڤ ئەتوانێت بەشەکەی زیاد بکات یان بیبڕێت ئەویش لە ئایەتی سێیەمدایە: سوپاسکردنی خوا لەسەر هەر جۆرێکی ڕۆزی، زیادبوون و مانەوەی ئەو ڕۆزییەی لەدوایە ئیتر ڕۆزییەکە پارە بێت یان منداڵ یان دەسەڵات یان سەلامەتی یان....هەرچییەکیتر بێت و ناشوکری وبەکەم زانینی بەهرەکانی خواش پەنابەخوا بڕین و نەگبەتی بەدوا دێت.

ئەمە دیارە بۆ کەسانێکە هاتونەتە ناو دائیرەی ئیسلامەوە و بە ئیسلام ڕازین و ئەو سزایەش بۆ پاککردنەوەیانە و هەقێکە لە دونیا وەریئەگرن. بەڵام ئەوانەی کە

خوا ناناسن ئەوە حاڵیان جیاوازە و خوا بەجۆرێکیتر مامەڵەیان لەگەڵ ئەکات وەك لەم ئایەتانەی سورەتی (الزخرف) دا دیارە:

وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ (٣٣)وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِئُونَ (٣٤) وَزُخْرُفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ (٣٥)

واتە: ئەگەر لەبەر ئەوەنەبێت کە خەڵك ئەبنە یەك میللەت ئەوا بۆ ئەوانەی بەخوای بەزەیی بێباوەڕن سەقفی ماڵەکانیانمان ئەکردە زیووئەوپلیکانانەش کە پێیدا سەرئەکەون هەمو دەرگای ماڵەکانیشیان لەزیو ئەبووئەو تەختانەش کە لەسەریان پاڵ ئەدەنەوە، شتی تری هەمە ڕەنگەش،ئەوانە هەمووی خۆشی ژیانی دونیان و ژیانی قیامەتیش لای خوا باشترە بۆ ئەوانەی تەقوای خوایان هەیە.

کەواتە: خوای بەبەزەیی بۆ ئەوانەی باوەڕیان بەخواو زیندوبونەوە نییە لە خۆشییەکانی دونیا زۆر بەشیان ئەدات و ئەگەر لەبەر ئەوەش نەبوایە کە ئەبێتە فیتنەیەکی گەورە بۆ ئیمانداران ئەوا حاڵی هەموو بێباوەڕان بەو شێوە ئەبوو کە لەئایەتەکاندا باسی فەرمووە.

بابێینە سەر ئەو ئایەتانەی کە وەرگێڕ لە بەرانبەری ئەم ئایەتانەدا داینـاوە و بە حیسابی خۆی دژەوانەی ئەمانەیە:

قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٩) وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ (١٠) فصلت

أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى (٣٨) وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (٣٩) وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى (٤٠) ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى (٤١)

ئایەتی یەکەمیان: ئەی موحەمەد بڵێ ئایا ئێوە سورن لەسەر ئەوەی بێباوەڕبن بەوەی کە زەوی لەماوەی دوو ڕۆژدا دروستکردو هاوبەشیشی بۆ دائەنێن ئەو

خـاوەنی جیهانیانـە، لـەناو زەویـدا کێوەکـانی بەبـەرزی دانـا و فـەڕی تێخسـت و بژێویشی تێدا دانا لە چوار ڕۆژی یەکساندا بۆ ئەوانەی ئەپرسن.

لە ئایەتی دوەمیشدا کە ئایەتێکی گشتییەو باسی هەموو جۆرە هەوڵێك ئـەکات کە مرۆڤ پێی هەڵئەسێ و ئەفەرموێت: تاوانی کەسـێك مەخەنـە سـەر کەسـێکیتر و مرۆڤ هیچی لەسەر نییە ئـەوە نـەبێت کەکردوویـەتی و کۆششەکەیشـی لـە دواییـدا هەڵئەسەنگێنرێت و تەواوترین پاداشتی ئەدرێتەوە.

کەواتــە: ئەمــە داوای خوایــە بــۆ دادگــای ئیســلامی کــە هەرکــەس بەرانبــەر کردەوەکانی خۆی بەرپرسە و کەسـیش لەسـەر تـاوانی کەسـیتر نابێـت پرسـیاری لێبکرێت، و لە لای خواش هەر بـەو شـێوەیەیە هەرکـەس کـاری خـۆی بـۆ هـەژمار ئەکرێت و پاداشت و سزای تەواوی لەسەر وەرئەگرێت.

خوێنەری بەڕێز: ئایـا لـەم ئایەتانـەو ئەوانـەی پێشـوودا چ دژەوانەیـەك بـەدی ئەکرێت؟!! بێگومان هیچ، بەڵام ئـەوەی وەرگێـڕ لێـی حـاڵی نـەبووە ئەوەیـە کـە وشەی (سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ) ی هێناوە و ڕاڤەی کردوە و ئەڵێت: خواوەند بژێو و قـوتی هەموانی وەکیەك بۆ پرسیارکەران تەقدیرو پێوانە کردوە.

ئـەم ڕاڤەیـە هەڵەیـە.دەبو کـەخۆی نازانێـت لـە تەفسـیری زانایەکـەوە نقڵـی بکردایەو بەهەرسێجۆرە خوێندنەوەکەی ووشەی (سواء) بە (نەصب و بەجەڕ و بە ڕەفع) ئەو واتایان تێدا نییە!بەڵکو یـان ئەبێتـە سـیفەتی چـوار ڕۆژەکـە کـە چـوار ڕۆژی یەکسان بوون یـان حاڵـە لـە بـژێوی و پێوانەکـە کـە لـە دابەشـبونیان لـەناو زەویدا یەکسانە یان مەصدەرە و بەشی گوزارەیە بۆ نیهادێکی نادیار.

ئەم ووردەکـاری دروسـتکردنی زەوی و بژێوییـە بـۆ ئـەو کەسـانەیە لـە مـاوەی دروستکردنی زەوی و ئەوەی لەزەویدا هەیە پرسیار ئەکەن، ئەم ئایەتانە ئامـاژەن بۆ چەندەها ڕاستی زانستی کـە پرسـیارکەران پێویسـتە بەدوایـدا بگـەڕێن، لەوانـە تەمەنی زەوی و ماوەی دروستبونی یان دابەش بوونی جۆری قووت بە نـاو زەویـدا و یەکسانبونی.

لەوانەیە وەك ئەوەبێت کە لەناو مرۆڤەکاندا هەیە جۆرەکانیان جیاوازە و بونی ئەو جیاوازییەش هەماهەنگی و پێکەوە ژیانیانی سازکردووە،هەروەها ڕۆزیش لە ناو زەویدا دابەشکراوە بەجیاوازی جۆرو پێویستی برِ، پارچەیەك زەوی کشت و کاڵییە، پارچەیەکیتر کانزا دارە و هەیە نەوت و هەیشە دارستانی چڕ و.... بەم شێوەیە ئەم پێوانە و دابەشکردنە بۆ ئەوەیە ئاڵوگۆڕی بازرگانی و پێویستی میللەتان بەیەکتر هەر بەردەوام بێت و بۆ هەرکەس و میللەتێکیش بەدوای ئەو ڕۆزی و بەهرانەدا بگەڕێ بێگومان نائومێد نابێت و دەستی ئەکەوێت.

ووَجدَكَ ضَالًّا فَهدَى ـ وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ

٧ــ دو باسی جیاوازی بێ سەرباس هێناوە یەکەمیان دەربارەی کەسێتی پێغەمبەرەو دوەمیان دەربارەی حەددی زیناکارە.

بۆ یەکەمیان ئایەتی ٧ی سورەتی (**الضحی**) ی هێناوە (وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى) و لەبەرانبەریدا ئایەتی (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ (٤) سورەتی (القلم) ی داناوە.

بۆ باسی دووەمیان ئایەتی ٢ی سورەتی (النور) ی هێناوە (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (٢) و لەبەرانبەریدا **فەرموودەی** (من ستر مسلما فی الدنیاستره الله یوم القیامة) ی داناوە و لەپەراوێزیشدا ئەڵێت ئەمە پێچەوانەی بەئاشکرای جەڵد لێدانە.

لە وەڵامی ئامازەی یەکەمیدا بەویستی خوا ئەڵێین: ئەم ئایەتە (وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى) لە سورەتی (الضحی) دایە کە سەراپای سورەتەکە لە وەسفی جەمال و کەماڵی پێغەمبەرە وەك شاعیر ئەڵێ:

وەزوحا وەسفی جەماڵی تۆیە ئەی خەیرەلبەشەر

نێرگزی چاوت دەلیلە یەعنی ما زاغ البصر

ئەم ئایەتەش کە وەرگێڕ لەو سورەتە هێناویەتی و بەدژەوانەی ئایەتی (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ) داینـاوە گـەورەترین هەڵەیـە چـونکە ڕاسـتی وگـەورەیی واتـای ئایەتی دووەمیان بوویە بنـەما بـۆ یەکـەمیان و هـەردوو ئایەتەکە لازم و مـەلزومی یەکن، خوا خۆی ئەزانێت لەکوێدا و بەکێدا نامەی خۆی ڕەوانەی بەندەکانی ئەکات (وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ (١٢٤)

بـەڵێ موحەمـەد پێغەمبـەر درودی خـوای لەسـەر بێـت خـاوەنی گـەورەترین ڕەوشت بووە، هەر لەمناڵییەوە تا ئەوکاتـەی دونیـای بەجێهێشـت، خـوای گـەورە شایەتی ئەوەی بۆ داوە بەو ئایەتەو چەند ئایەتێکیتر لـە سـورەتی ئـالی عیمـران و سورەتی ئەحزاب و نەیاران و موشـریکەکانی مەککـەش هـەمان شـایەتیان بـۆداوە بەوەی نازناوی ڕاستگۆی ئەمانەتپارێزیان پێدابوو پێش ئەوەی ببێت بە پێغەمبەر، دوای بـوو بـە پێغەمبـەریش هەرشـایەتی گـەورەییان بـۆ ئـەدا هەرچـەندە نـەیارو دوژمنیشی بوون، بۆ نمونە لەکاتی میواندارییان لای هیرقـل پاشـای ڕۆم بەناچـاری نەک بـەدرۆ بخرێنـەوە شـایەتی خانـەدانی و ڕەوشـت بـەرزیان بۆیـدا ئەمـەش ئـەو بەشەی ڕووداوەکەیە کە پەیوەندی بەباسەکەی ئێمەوە هەیە: عن ابن شـهاب، عـن عبيد الله بن عبد الله: أن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما أخبره قال أخبرني أبـو سفيان: أن هرقل قال له: سألتك ماذا يأمركم. فزعمت أنه أمركم بالصـلاة والصـدق والعفاف والوفاء بالعهد وأداء الأمانة. قال: وهذه صفة نبي.

واتە: لە ئیبن شەهابەوە لە عوبەیدوڵڵای کوڕی عەبدوڵڵاوە کە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لەخۆی و باوکی ڕازی بێت هەواڵی پێداوە و ووتویەتی: ئەبو سـوفیان هەواڵی پێدام: کە هیرقل پێی ووتوە: پرسیارم لێکردی موحەمەد فـەرمانی چـیتان پێئـەکات و تـۆش ووتـت بەنوێـژ و بـە ڕاسـتگۆیی و پـاکیزەیی و وەفـاکردن بـە پەیمانەکان و ئەمانەتپارێزی. هیرقل ووتی:دەی ئەمەیە سیفەتی پێغەمبەران.

کەسێك خواو ودۆست و دوژمنەکانی بەو شێوەیە پێناسەی بکەن شایستەی ئەوەبووە کە هەڵگری ئەمانەتەگەورەکەبێت ئەویش گواستنەوەی پەیامی خوایە بۆ خەڵکی خوا، بۆیە خوا ئەفەرموێت: خوا خۆی زاناترینە بەوەی پەیامەکەی لەکوێدا دائەنێت.

پێغەمبەری خوا پێش پێغەمبەرایەتی بەماوەیەك، لەبیرکردنەوە و گەڕاندا بوو بەدوای وونبویەکیدا و پێش سێ ساڵیش لەبوون بەپێغەمبەری بۆ ئومەبەستە خەلۆەتی ئەگرت لە ئەشکەوتی حەڕرا، ئەو عەودالبوون و گەڕانەی بەدوای ڕێگەی ڕاستی ژیاندا و هاتنی وەحی خوایی و دۆزینەوەی ڕێگە ڕاستەکە تەفسیری ئایەتی (وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى) یە، وەك ئەم ئایەتەی تریشە کە ئەفەرموێت: وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلا الإيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) الشورى: ٥٢

واتە: بەمشێوەیە ژێنەرێکمان وەحی کرد بۆتۆ بەفەرمانی خۆمان تۆ قورئان و ئیمانت نەئەزانی بەڵام ئێمە قورئانمان کردۆتە ڕووناکییەك ڕێگەی ئەو بەندانەی پێڕوناك ئەکەینەوە کە ئەمانەوێت و بەڕاستی تۆ بێگومان خەڵکی بۆ ڕاستەڕێ بانگ ئەکەیت.

کەواتە: موحەمەدێکی ڕەوشت بەرزی دڵسۆز و خەمخۆری خەڵك وێڵبوو بەدوای هیدایەتدا، وەڵامدانەوەی خوا بۆی و کردنی بەسەرمەشقی هەموو جیهان و ناردنی قورئان بۆی وەك ڕێگەی ژیان، ئەمانە هەمووی لەلایەك تۆکمەیی و حەکیمی ئایەتەکانی خوامان فێر ئەکات لەلایەکیتر نەگۆڕی فەرمان و سوننەتی خوا لەکەوندا دەرئەخات، بێگومان ئایەتەکانی قورئان لە ژیاندا قسەی خۆیان ئەکەن، ژیان لەگەڵ ئایەتەکانی سورەتی (الضحى) دا هەموو ئەوانەمان فێر ئەکات.

باسی دووەمی دانانی ئایەتی دووەمی سورەتی (النور) و لە بەرانبەریدا فەرمودەی (من ستر مسلما....) و ئیدعا کردنی ئەوەی گوایە دژەوانەی یەکن.

لەوەڵامدا ئەڵێین: ئاینی ئیسلام هاتوە بۆ پاراستنی نەفس و سامان و ناموس و دین و عەقڵ و بۆ ئەم مەبەستەش کۆمەڵێك ڕێوشوێنی دیاریکردوە و ئایەتەکەی سورەتی نور یەکێکە لە ڕێگاکانی پاراستنی نەفس و فەرموودەکەش بۆ پاراستنی ناموسە.

زیناکردن، پەیوەندی ناشەرعی نێرومێ لەم سەەمەدا بەرهەمەکەی کە نەخۆشی ئایدزە بەئاشکرا دیارەو دروێنەی ژیانی خەڵك ئەکات لەلایەك بە لەکارخستنی ئەوەی توشی ئەبێت ، لەلایەك بەوەی کە نەخۆشییەکە بۆتە مۆتەکەیەك بۆ ئەوانەی لە گواستنەوەی ئەترسن لەڕێگەیەك لە ڕێگەکانی گواستنەوەی و متمانەیشی لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵدا کەمکردۆتەوە، ئەو هەموو هەوڵ و سامانەبێشمارەش با بوەستی کە لە پێناوی توشبوان و گەڕان بەدوای دەرماندا خەرج ئەکرێت، ساڵەهایە لایەنە پەیوەندیدارەکان خەریکن بە بڵاوکردنەوەی ڕۆشبیری سێکسی و هۆشیاریدان و بۆماوەیەك بەندکردنی لەشفرۆشان کەچی نەخۆشییەکە لەزیادبوندایە و باندەکانی بازرگانی بە مرۆڤ وبازرگانی بەلەش هەر لەزیاد بووندایە، بەڵام ئەگەر ئەو چارەسەرە ئیسلامییە ئەزمونکراوانە بەکاربهێنرانایە بێگومان ئەو بەڵایە قەڵاچۆ ئەبوو.

ڕێوشوێنەکانی ئیسلام بۆ پاراستنی نەفس لە نەخۆشی ئایدز و نەخۆشییەکۆمەڵایەتییەکانیتر کە بەهۆی ئەو پەیوەندییە ناشەرعییەوە دروست ئەبێت ئەمانەن:

١ـ چاوداخستنی هەردوو ڕەگەز لە ئاستنی نامحرەمەکانیان.

٢ـ مۆڵەت وەرگرتن و چاوەڕێی مۆڵەتدان بۆ چوونە ماڵی یەکتر.

٣ـ ئەندامانی خێزانێکیش بۆ چوونە ژوری تایبەتی یەکتر ئەبێت تەقە لەدەرگا بدەن و مۆڵەت وەرگرن.

٤ـ پاراستنی هەردوو ڕەگەز بۆ عەورەتیان و داپۆشینی. ژنیش تەنها دەست و دەموچاویان عەورەت نییە.

٥- تەنیا نەبوونەوە لەگەڵ نامەحرەمدا.

٦- باسنەکردنی ئەوبابەتانەی ووروژێنەرن لای نامەحرەمدا.

٧ــ دواندنی عـەقڵ و عاتیفـەی ئـەو کەسـانەی حـەزیان بـەکاری بەدڕەوشـتی هەیەبۆئەوەی بەقەناعەتەوە وازبهێنن وەك ئـەوەی کـە پێغەمبـەر (صـلی الله علیـه واله وسلم) کردی لەگـەڵ ئـەو کەسـەی کـە هـات و داوای مۆڵـەتی شـەرعی ئـەکرد بۆکردنی ئەو تاوانە.

٨- ئەگەر تاوانی زینا بەسەر هەر دوانێکدا چەسپا ئەویش کاتێك ئەچەسپیٚ کە خۆیـان دان بەتاوانەکـەدا بنـێن یـان ئـەبێت چـوارکەس بەیەکـەوە ئـەو تاوانـەیان بینیبێت ئەوکات هەریەکەیان سەد جەڵدیان لێئەدرێت و ئەم حوکمە بـەزەیی تێـدا نییەو ئەبێت کۆمەڵێك لە باوەڕدارانیش جێبەجێکردنی ئەم حەددە ببینن.

دیارە لەکۆمەڵگایەکدا کە ئیسلام دروستی بکـات زۆر بەکـەمی زینـا ڕوو ئـەدات تیایدا لەبەر ئەو هەموو مەودایەی کە داینـاوە لـەنێوان مـرۆڤ ئـەو تاوانـە خراپـەدا، ئەگەر کەسـێك ئەوهـەموو بەربەسـتەی شـکاند و گەیشـتە ئـەو تاوانـە کاولکـارە و بەشێوەیە بینرا یان خۆی دانپیانانیکرد ئـەوا ئـەبێت نەفسـییەت و جەسـتەی سـزا بدرێت (نەفسی بەکۆبونەوەی پاکیزەکان و بینینی سزاکەی و جەستەیشی بە سەد جەڵەکە) چونکە ئـەوکارەی بـۆ وەڵامدانـەوەی داوای ئەودوانـەکردوە. ئەگـەر ئـەو دووانە سزا وەگرن بۆجارێکیتر تەمیٚ ئەبن ئەزانن ئـەو باجـەی ئەیـدەن زیـاترە لـە خۆشی چەند ساتێکی زۆر کەم، هەروەها بوونی سزایەکی لەو جۆرە بۆ ئەو تاوانـە ونەبوونی بەزەیی و چاوپۆشی لە جێبـەجێکردنی سـزاکە دیـارە دوای چەسـپاندنی بەو دوو ڕێگەیەی کەباسمانکرد ئەوە کاریگەری زۆری ئەبێت لەسەر هەموو خەڵك و بەمشێوەیەش پرۆسەی زەواج گەشە ئەکات چونکە تەنها ڕێگا ئەبێت بۆ تێرکردنی ئارەزوەکان و متمانە لەناو خێزانەکاندا بتەو ئەبێت و کۆمەڵگا بـەدوور ئـەبێت لـەو هـەموو نەخۆشـییەش و چـەندەها خێـرو بێـریتر کـە بـونی کۆمـەڵگای بەڕەوشـت ئەیهێنیٚ.

کەواتە، ئەو جەڵد و سزایە عەینی بەزەیی و حیکمەتە بۆ ژیانی پڕلە ئاشتی و ئاسایشی گەلان ئەگەر بزانن.

ماوە بڵێین : ئایا کە ئەم سزاو تۆڵەیە هەیە هەروا زمانی خەڵکیش کراوەیەو لەکاردایە بەرانبەر بەخەڵکی و هەرکەس ڕقی لەهەرکەس هەستا بە ئاسانی ئەتوانێت لەکەداری بکات و بەر سزای بدات؟؟

نەخێر هەروەك چۆن بۆ چەسپاندنی ئەو سزایە دوو مەرج دانراوە و ئەوەی پەیوەندی بەخەڵکەوەیە زۆر قورسە و بۆ قسەکردن لەسەر بابەتێکی وا هەستیار ئەبێت چوارکەس بەیەکەوە ئەو تاوانە ببینن ئەگین نابێت هەر باسیشی بکەن و ئەگەر باسیانکرد ئەوا جەڵدیان لێئەدرێت، ناموس و ناوبانگی خەڵکی نابێت لەکەداربکرێت و لەکاتی بینینی هەر عەیبوعارێکی خەڵکیدا ئەبێت باسنەکرێت و پەردەپۆش بکرێت. عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيه وسَلَّم حَتَّى أَسْمَعَ الْعَوَاتِقَ فِي بُيُوتِهَا، أَوْ قَالَ فِي خُدُورِهَا، فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الإِيمَانُ قَلْبَهُ، لاَ تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ، وَلاَ تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّ مَنْ تَتَبَّعَ عَوْرَةَ أَخِيهِ تَتَبَّعَ اللهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ تَتَبَّعَ اللهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي جَوْفِ بَيْتِهِ.

رَوَاهُ أَبُو يَعْلَى الْمَوْصِلِيُّ: وَرَوَاهُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَالْحَاكِمُ، وَالْبَيْهَقِيُّ فِي الْكُبْرَى.

واتە: بەڕائی کوڕی عازب ووتی: پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ووتاری بۆ داین و ئەوەندە دەنگی بەرزکردەوە تائەوانەی ناوماڵەکانیش گوێیان لێبوو فەرمووی ئەی ئەوانەی بەزمان باوەڕتان هێناوەو هێشتا باوەڕ نەچووەتە ناودڵێ لە پاشەملە باسی موسوڵمانان مەکەن و بەدوای عەیبیاندا مەگەڕێن چونکە هەرکەس بەدوای عەیبی براکەیدا بگەڕێ ئەوا خوا بەدوای عەیبەکانیەوە ئەبێت و هەرکەسیش خوا بەدوا عەیبەکانییەوە بێت ئاشکرای ئەکات با لەناوجەرگەی ماڵەکەی خۆیشیدا بێت.

عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: (من نفس عن مؤمن كربة من كرب الدنيا نفس الله عنه كربة من كرب يوم القيامة، ومن يسر على معسر يسر الله عليه في الدنيا والآخرة، ومن ستر مسلماً ستره الله في الدنيا والآخرة، والله في عون العبد ما كان العبد في عون أخيه، ومن سلك طريقاً يلتمس فيه علماً سهل الله له به طريقاً إلى الجنة، وما اجتمع قوم في بيت من بيوت الله يتلون كتاب الله، ويتدارسونه بينهم إلا نزلت عليهم السكينة، وغشيتهم الرحمة، وحفتهم الملائكة، وذكرهم الله فيمن عنده، ومن بطأ به عمله لم يسرع به نسبه) رواه مسلم

واتە: ئەبی هورەیرە ئەڵێت: پێغەمبەر فەرموویەتی: هەرکەس گرفتێك لە گرفتەکانی دونیا لەسەر ئیمانداری‌ك لابدات خوای گەورە گرفتێك لە گرفتەکانی قیامەتی لەسەر لائەدات، هەرکەس کارئاسانیکرد بۆ نەتوانێك خوای گەورە لەدونیاو قیامەتیشدا کارئاسانی بۆ ئەکات،و هەرکەسێکیش کەسێکی پۆشی خوا لەدونیاو قیامەتدا ئەیپۆشێ، خوا لە یارمەتیدانی بەندەکەیدایە مادامێك ئەو بەندەیە لە یارمەتی برادەرەکەیدا بێت، هەرکەسیش ڕێگەی وەرگرتنی زانست بگرێتەبەر خوا ڕێگەی بەهەشتی بۆ ئاسان ئەکات، کۆمەڵێکیش نابێت لە ماڵێك لە ماڵەکانی خوادا کۆببنەوە و قورئان بخوێنن و دیراسەی بکەن ئیللا ئارامی دایانئەگرێت بەزەیی خوا دایانئەپۆشێت و فریشتەکان دەوریان ئەدەن وخوا باسیان بەباشە ئەکات لای ئەوانەی لای خۆی، هەرکەسیش بەکردەوەکانی دواکەوێت نەسەبی پێشی ناخات.

خوێنەری بەڕێز: غەیبەت نەکردن و چاوپۆشیکردن و یارمەتیدانی یەکتر و بەرەو زانست ڕۆیشتن و دیراسەکردنی قورئان لە سیفاتەکانی هەرکۆمەڵگەیەك بێت و پێوەریش لەناویاندا کردەوە بێت نەك نەسەب، ئەبێ ژیان لەو کۆمەڵگەیەدا چەند خۆش و پڕلە ئاسایش بێت، ئێمە ئێستە چەندە پێویستیمان بەو ڕەوشت و بەها بڵندانەیە؟

ئەو باسانە یەکەمیان تاوانێکە چەسپاوەلە دادگای ئیسلامیدا و بێدەنگ بوون لێی و چارەسەر نەکردنی مەرگ و پەکخستنی کۆمەڵگای بەدواوەیە وەك باسمانکرد، دووەمیشیان ئەو جۆرە تاوانانەن یان ئەو کەموکورییانەن کە هەموو کەس بۆی هەیە توشی بێت تاوانی ئاساییین وزیانەکەیشی لەکەسی تاوانبار تێناپەڕێت یان هەقی کەسیتری تێدا پێشێل ناکرێت، ئەوا نابێت بەدوایدا بڕۆی و ئەگەر ئاشکراش بوو چاوپۆشی لێبکەی باشە، ئایا ئەمە پڕ نییە لە دانایی؟؟ ئایا هەمووی لە بەرژەوەندی کۆمەڵانی خەڵکیدا نییە؟؟ ئایا ئەم قورئانە لای خوایەکی حەکیم وزاناوە نەهاتووە بۆ پێغەمبەرێکی ڕەوشت بەرزی ئەمین؟.

هەڵەکانی وەرگێڕ دەربارەی حەجیماڵی خوا

یەکەم: تێناگەن ئەگەر ستەم و تاوان لەناو ماڵی خوادا قەدەغەو یاساغەو خوابەشوێنێکی ئارام ناوی ئەبات بۆچی لە مێژوودا لەناو مەککەدا چەندەها شەڕو کوشتار ڕویداوە؟ یان بۆچی لەناو هەموو ماڵەکانی خوادا (مزگەوتەکان) تەنها کەعبەدا پارێزراوە؟ وەرگێڕ ئەڵێت: لەوانەیە مرۆڤ لە ئەندێشەیشیدا بێت بڵێت ئایا خوا لەوێیە یان نا؟

وەڵام: پرسیاری سەرەتای ئەم کۆمەڵە پرسیارە وەك ئەم پرسیارەیە: ئایا کە مەشروب(مادەی هۆشبەر) خواردنی حەرامە ئەی بۆ خەڵکی مەشروب ئەخۆن؟ یان مزگەوتەکان خوا دایناوە بۆ یادی خواو کاروباری ئیسلام ئەی بۆ جارجار ڕوو ئەدات بۆ جگە لەو مەبەستانەش بەکار ئەهێنرێت؟

وەڵام: بەڵێ کەعبەی ماڵی خوا لەو کاتەوەی دروستکراوە بۆ تەواف و سوجدە و ڕکوع بردن و ئیعتکافکردن دانراوە. بۆ بەئەنجام گەیاندنی ئەمانە کەشێکی ئارام و داراییەکی بەردەوام پێویستە.

ئەمەی کەبەدرێژایی مێژوودیارە، ئەوانەی کاروباری حەجی ماڵی خوا بەڕێدەکەن لە ڕێگەی بازرگانی هاوینەو زستانەوە تا دەگاتە بەرهەمی نەوتی و ئەو

هەمووە پارەیەش کە حاجییەکان ئەیبەن و لەوێ خەرجی ئەکەن بۆ دیاری و شوێنی مانەوە وایکردوە خەڵکی مەککە لە دەوڵەمەندترینی خەڵکانی سەرزەوی بوون و ئەمەش وەك خوا خۆی ئەفەرموێت:

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ (١) إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ (٢) فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ (٣) الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (٤)

خو نەریتی گەشتی زستانە و هاوینەی قورەیشیەکان ، کەواتە با خاوەنی ئەم ماڵە بپەرستن کە تێری کردن لەکاتی برسێتیداو ئاسایشی پێدان لە کاتی ترسدا.

لێرەدا قەشە فادی و وەرگێر قسەیان دەربارەی ئەو بوژانەوە زۆرەی ئابوری نییە کە ماڵی خوا بەدرێژایی مێژوو هەیبوە و لە شوێنیتردا بەشێوەیەکیتر دەربڕین لە ئیرەیی ناخیان ئەکەن دەربارەی ئەم خاڵە و دێینە سەر ئەوەش بەویستی خوا.

ئەو ئاسایش و ئارامییەی کە خوا بۆ ماڵی خۆی دایناوە بەو فەرمانانە بووە کە خوا لەڕێگەی پێغەمبەرانەوە داوایکردوە فەراهەم بهێنرێت بۆ حاجیانی ماڵی خوا:

(وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (١٢٥) وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (١٢٦).البقرة

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ (٩٦) فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (٩٧) قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا تَعْمَلُونَ (٩٨) قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (٩٩) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ (١٠٠) ال عمران

ئامازەکانی ئەم ئایەتە پیرۆزانە:

١. (وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا) ئێمە ماڵەکەمان داناوە ڕووگاو ئارامگا بێت بۆ خەڵکی ئەم (جعل) ە هەمان جەعلی ئەم ئایەتەیە کە ئەفەرموێت: وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ٢١) لە ئایەتەکانی خوایە بۆئێوە لە خۆتان هاوسەری دروستکردوون بۆ ئەوەی لایان ئارامبگرن و لە نێوان ئێوەشدا خۆشەویستی و بەزەیی داناوە.

هەرچۆن خوای گەورە زەواجی داناوە بۆ ئارامبونەوە و هۆکاری ئاوەدانی و درێژە پێدانی ژیان و لەو نێوەندەشدا خۆشەویستی و بەزەیی داناوە، ئەم خۆشەویستی و بەزەییە ئەگاتە پلە باڵاکان لەکاتی گونجان و لەیەکگەیشتن و نەبوونی کێشە ،بەڵام لەکاتی نەگونجاندا کزو خامۆشیش ئەبێت،خوای گەورە هەروەك چۆن هاوسەرگیری داناوە بۆ ئارامبونەوە و سۆزو خۆشەویشتی هەر ئاواش حەجی ماڵی خوای داناوە بۆ ئەوەی قیبلە بێت و مایەی ئارامی و ئاسایش بێت،ئیتر کاتێك مرۆڤەکان بەکاری تێکدەرانە ئەوە ئەشێوێنن ئەوە لادانە لەسروشت وداوای خوا و خەڵکەکانیش بەپێی ئەو لادانانە مامەڵەی خواییان لەگەڵ ئەکرێت، لە ئایەتەکانی خوای گەورەیە کە ماڵی خوا هەرکەس بەنیازی پاکەوە بۆی بڕوات ئەوا ئەمین ئەبێت لە سزاو بەدەرونێکی ئارام و سافەوە ئەگەڕێتەوە ئەم ئارامی و بارسوکییە هەموو حاجیان هەستی پێئەکەن و هەرکەس بە پێی مەبەستەکەی. ئەمە لەلایەك لە لایەکیتر خوای گەورە داوا ئەکات لەو دوو ڕستە هەواڵییەدا ئارامی ماڵی خوا بپارێزرێت. کە ئەمەیان ئەرکی کاربەدەستان و گشت موسوڵمانانە. پەڕاوە فیقهییەکان پڕن لە یاسا بۆ جێبەجێکردنی ئەم داواو ئامازەیەی خوای گەورە، دیارە نە قەشە فادی خاوەن ئیرە و نە وەرگێریش "هەروەك چۆن تەفسیری ئایەتەکانیان لە زانایان وەرنەگرتوە هەر ئاواش ڕاو بۆچوونی زانایانی فیقهیان لەو بارەوە نەزانیوە.

٢ـ ئیبراهیم پێغەمبەرو ئیسماعیل پێغەمبەری کوڕی سەلامی خوایان لێبێت کاریان دوبارە دروستکردنەوەیماڵی خوابوە، بەپێی ئایەتەکان ئەمان لەسەر بناغەکۆنەکەوە دیواریان هەڵچنیوەتەوە (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ) کاتێك ئیبراهیم لەسەر بناغەکە دیواری دائەنا، و لە سورەتی (الحج) یشدا ئەفەرموویێت: (وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ) کاتێك شوێنی مالی خوامان پیشانی ئیبراهیمدا، چیرۆکی جۆری پیشاندانەکەو کارەکانی ئەودوو پێغەمبەرە بەرێزە لە پەڕاوەکانی فەرموودەو مێژوودا زۆرن.

٣ـ کەعبەی ماڵی خوا یەکەم ماڵ بووە بۆ خواپەرستی دروستکرابێت"واتە هەر لەکاتی ئادەمەوە هەبوە (إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ) بەڕاستی یەکەم ماڵێك بۆ خەڵکی دانرابێت مەککە بوە پیرۆزەو ڕێنما یە بۆ جیهانیان، بەپێی ئەم ئایەتەو ئایەتی فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا) یش دەرئەکەوێت نەك تەنها موسوڵمانان بەڵکو بۆ هەموو خەڵك و جیهانیش ماڵی خوا مایەی پیرۆزی و ڕێدەرکردن وبەرژەوەندییە، ئایا چۆن؟ ئەوە نازانم ئایا پەی بەهەموی براوە یان نا؟ و بەڵام بێگومانم ڕۆژێك دێت کە بزانرێت چونکە خوا بەڵێنی داوە هەموو ئایەتە خوێنراوەکان لە بونەوەردا ببینرێت و ئەفەرموێت: (وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا). بڵێ سوپاس بۆ خوا لەمەودوا ئایەتەکانتان پیشان ئەدا و ئەوجا ئەیناسنەوە، و ئەشفەرموێت (سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ).ئایەتەکانی خۆمانیان پیشان ئەدەین لە ئاسۆکان و ناو نەفسی خۆیشیان تا بۆیان ڕوونبێتەوە کە قورئان زۆر هەقە.ئەم تەفسیرەی بونەوەرو نەفس بۆ ئایەتەکانی خوا درێژ ئەبێتەوە و بەردەوام ئەبێت !بەدرێژایی و بەردەوامی خەڵکی لە سەر دیراسەکردن و گەڕان بەدوای نهێنییەکانی بونەوەرو نهێنیەکانی ئەم مرۆڤە مەزنە، بوونی پیتی (س) لەسەر فیعلی هەردوو ئایەتەکە(سیریکم، سنریهم) بۆ داهاتووە و ئەوە ڕاستیە ئەسەلمێنێ.

بۆ نمونە: سوڕانەوەی خەڵکی بەدەوری ماڵی خوا واتە تـەوافکردن ئـەبێت بـە پێچەوانەی میلی کاتژمێرەوە بێت،ئەمە هەر لەسەرەتای عیبـادەتی حەجکردنـەوە بەوشێوە فـەرزکراوە و نـەزانراوە بۆچـی ئـەبێت بـەو شـێوەیەبێت؟!! کەچـی لـە سەردەمی پێشکەوتنی زانستدا دەرکـەوتوە ئـەو سـوڕانەوەیە هاوئاهەنگە لەگـەڵ سروشـتی هـەموو سـورانەوەکانیتردا، سـوڕانەوەی ئیلـیکترۆن بـەدەوری نـاوك و سورانەوەی ئەستێرەکان بەدەوری خۆرو سورانەوەی مەجەڕەکان بەدەوری کونە ڕەشەکان و.. (کەناڵی ـ الرسالەـ تاریق سوەیدان لەبەرنامـەی نهێنییـەکانی حـەج بـە بەڵگـەی زانسـتی باسـی هـەموو ئـەو سـوڕانەوانەیکرد لەبەنـەوەردا کـەوەك تەوافکردنن)

ئایـا ئەمـە هاوئـاوازبونی ڕاسـتەقینە نییـە لەگـەڵ بونـەوەردا کـە زۆرێـك لـە چاکسـازانی بـواری ووزەو دەرونـی بەدوایـدا وێڵن؟!ئایا ئەمـە بەشـێك نییـە لـەو ڕێنمایەی کەخوا فەرمویـەتی لەحەجـدا هەیـە؟ هـەروەك ئەمـە لەوانەیـە چـەندەها نیشـانەیتر بدۆزرێتـەوە لەحەجـدا کـە ببنـە بەڵگـە لەسـەر پـارێزراوی قورئـان و ڕاستگۆیی پێغەمبەر (صلی الله علیە وسلم).

٤ـ وشەی (بکە) وەك لەو ئایەتـەی پێشـودا هـاتوە ناوێکـە بـۆ مەکـە و قەشـە فـادیش چـاك ئـەو ووشـەیە ئەناسـێ چـونکە لـە تەواتـدا هـاتوە زانـای یەمـەنی عەبدولمەجید زەنـەدانی لـە پـەڕاوی (الایمـان بالرسـول صـلی الله علیـە وسـلم) دا ئەڵێت: لە تەوراتدا هاتوە کە داوود سەلامی خوای لێبێت بەماڵی خوادا هەڵیـداوە و هیوای خواستوە لـەوێ بێـت هۆکـاری هیـوا خواستنەکەیشـی چـەندانەی پاداشـتی عیبادەتە لەوێ ، تـەورات لـە داوودەوە بۆمـان نقـلّ ئـەکات کـە ووتویـەتی: چـەند خۆشحاڵن ئەوانەی لەتۆوە هێز وەرئەگرن، ئەوانـەی شـەیدای حـەجکردنن بۆ ئـەو کۆمەڵگـە دینییـەی تایبـەتکراوە بـۆ پەرسـتنی الله ئـەوان لـە دۆڵـی بەککـەی ووشکەڵانەوە ئەڕۆن و ئەبێتە شوێنی کانیاو. ئەمەش دەقەکەیەتی وجاء في التوراة أن داود علیە السلام یترنم ببیت الله ویتمنـى أن یکـون فیـە، ویعلـل ذلـك بمضـاعفة

الأجر هناك(٤٥) وتقول التوراة نقلاً عنه(٤٦): " ما أسعد أولئك الذين يتلقون قوتهم منك، الذين يتوقون لأداء الحج إلى جبل المجتمع الديني الذي خَلُصَ لعبـادة الله(٤٧) وهم يمرون عبر وادي بكه الجاف فيصبح مكاناً للينابيع"(٤٨).(ق).

هـەر چـەندە لـە وولاتـە عەرەبییـەکان و لـە هەنـدێ نوسـخەدا قەشـەکان لـە تەرجمەکردنی دەقەکەدا ووشـەی (بکـە) یـانکردووە بـە (بکـاء) بـۆ ئـەوەی لـەو واتایە بەدوری بخەنەوە بەڵام نوسخە ئینگلیزییەکان ناوەکە هـەر بەشـێوەی خـۆی نوسـراوەتەوە (Baca) و ئـەوەش ڕاسـتە چـونکە نـاو لەتەرجمەکردنـدا نابێـت واتاکەی بنوسرێت لەجیاتی خۆی.

٥- ئایەتی ٩٨ و ٩٩ فـەرموودەی خوایـە بـۆ قەشـە فـادی و هـاو وێنـەکانی لـە ئەهلی کیتاب دەربارەی حـەجکردن و ئەفـەرمووێت : بلـێ ئـەی ئەوانـەی خـاوەنی پەڕاوی ئاسمانن بۆ ئێوە بە ئایەتەکانی خوا کافرن و ئەشزانن خوا شایەتە بەسـەر ئەوەی ئەیکەن، ئەی ئەهلی کتێب بۆ ئێوە ئەوانەی باوەڕیانهێناوە لایان ئەدەن لە ڕێگەی خـوایی هـەر بـە لاری ئەتانـەوێت و ئێـوەش شـایەتن و خـواش غافـڵ نییـە بەکردەوەکانتان.

گەورەیی و پاکی بۆخوا سەیرکەن چۆن قەشە فادی و هەموو مـژدە دەرەکـانی هاو شێوەیان بوونەتە پۆشەر بۆ ئەو ئایەتانەی کە لەتەوراتدا هـاتوە وبەڵگـەن بـۆ ڕاستی قورئان و پێغەمبەری ئیسلام و چۆن لە هەوڵی لەڕێ لادانی ئیمانداراندان بە گومـان دروسـتکردن و خۆیشـیان ئـەزانن ئـەوەی ئەیکـەن بـۆ لەخشـتەبردنی موسوڵمانانە.

٦ـ ئایـەتی دوای ئـەو دوو ئایەتـەی پێشـوو واتـە ئایـەتی سـەد بـۆ وەرگێـڕ و کەسانی لەخشتەبراوی وەك ئەوەو ئەفەرموێت: ئەی کەسانێك کـە بڕوامەنـد بـوون ئەگەر گوێ لە مستی کۆمەڵێك لە ئـەهلی کتێـب بـن ئـەوا دوای ئـەوەی باوەڕتـان هێناوە بێباوەڕتان ئەکەنەوە.

ئەم هەواڵە قورئانیانەو چەسپاندنی وەك مۆر بەسەر ژیان و باسی هەرشتێك کە هەواڵی لێداوە ئایا بەڵگە نییە لەسەر ڕاستی و پارێزراوی قورئان؟؟

پرسیارێکیتر کەئەیکات ئەمەیە: بۆچی لەناو هەموو ماڵەکانی خوادا (مزگەوتەکان) تەنها کەعبەدا پارێزراوە؟وەڵامی ئەم پرسیارە لەوەڵامی پرسیاری پێشوودا هەبو وماڵەکانیتری خوا واتە مزگەوتەکانیش خوا هەرداوای لەبەندەکانی کردوە بیپارێزن لەوەی بۆ جگە لە کاروباری ئیسلام بەکاربهێنرێت و پاکو خاوێنی ڕابگرن و با ئاوەدان بێت، ئەمانە وبەرپاکردنی حەجی ماڵی خوا و ئارام ڕاگرتنی لە ئەرکەکانی بەندایەتی موسوڵمانانە، بەڵام کاتێك کار ئەگاتە ئەوەی خوانەخواستە سوکایەتی بەخودی کەعبەبکرێت وبەرگری کردنیش لە توانای موسوڵمانان بەدەر بێت ئەوە سورەتی (الفیل) شایەتە ناحەزان و هێرش بەران چیان بەسەر دێت، ئەم هەوڵەش لەئایندە دووبارە ئەبێتەوەو دوژمنانی ماڵی خوا نغرۆی زەوی ئەبن، دایکمان عائشە لە پێغەمبەرەوە ئەگێڕێتەوە: عن أمِّ المؤمنينَ أمِّ عبدِ اللهِ عائشة رضي الله عنها، قالت: قالَ رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم: (يغْزُو جَيْشٌ الْكَعْبَةَ فَإِذَا كَانُوا بِبَيْدَاءَ مِنَ الآرضِ يُخْسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وآخِرِهِمْ). قَالَتْ: قلتُ: يَا رَسُولَ اللهِ،كَيْفَ يُخْسَفُ بأوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ وَفِيهِمْ أَسْوَاقُهُمْ(٢) وَمَنْ لَيْسَ مِنْهُمْ؟! قَالَ: (يُخْسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ ثُمَّ يُبْعَثُونَ عَلَى نِيّاتِهِمْ) مُتَّفَقٌ عَلَيهِ. هذَا لَفْظُ الْبُخَارِيِّ

کاتێك پرسیار ئەکات و ئەڵێت: لەوانەیە مرۆڤ لە ئەندێشەیشیدا بێت بڵێت ئایا خوا لەوێیە یان نا؟ ئێمەش ئەڵێن خوای گەورە ئەو ماڵەی خۆی و مزگەوتەکانی بۆ بەرژەوەندی خەڵك داناوە ئەگین خوای گەورە خۆی لە ئاسمانەو لەسەر عەرشە وەك ئەفەرموێت: الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (٥)

. بیسەر و بینەرو زانا و ئاگادارە و هیچی لێون نابێت (سوپاس بۆ خوا) .

دووەم: هەر لە باسی حەجدا ئەڵێت: هەموو کۆچ و سەفەرێك بۆ مەبەستێکە بۆچی تەنها چوون بۆ کەعبە ناونراوە مەبەست (الحج)؟ ئایەتی (٢٧) ی

ســـورەتی(الحج) لەگـــەڵ هۆکارەکـــانی گواســـتنەوەی ئێســـتادا نـــاگونجێ و پارانەوەکەی ئایەتی ١٢ ی سورەتی الزخرف یش بۆ ئیستا نابێت.

هەرەشـــەکەی ئایـــەتی ٣٣ی ســـورەتی (الشـــوری) دەریـــدەخات لـــە بیروێنـــای پێغەمبەرو الله کەیدا نەبووە کە فرۆکـە و شـەمەندەفەرو ئوتومبیـل دێتـە کایـەوە؟ ئاشکرایە بەر لە موحەمەد بیرۆکەی چـون بـۆ حـەج هـەر بـووە و ئەڵبەتـە کـرداری حـەجکردن وەکـو مەراسـیم و سـروتێکی ئـاینی کاراکتـەری سیاسـی و ئـابوری لـە پشتەوە بووە.

(فليعبدوا رب هذا البيت الذى اطعمهم من جوع وامنهم من خوف) ئەڵێت ئەوە بەنی هاشم بوون نانیان بەخەڵکی ئەدا نەك ژوورە ووشکە کەڵەکەکە.

وەڵام : زۆر سەیرە ڕاستە وشەی حەج لـە زمانزانیـدا بـە واتـای مەبەسـتکردنی یەك لەدوای یەك دێت و لە زاراوەشدا بەواتای نیازکردنی ماڵی خوا دێـت لـەکاتێکی دیاریکراودا و بەشێوەیەکی دیاریکراو کە شەرعی خـوا ڕوونیکردۆتـەوە، عـومرەش لە زمانـدا سـەردانیکردن و ئاوەدانکردنەوەیـە و بـەو سـەردانیکردنە دەوترێـت کـە بەمەستی ئاوەدانکردنەوەی ماڵی خوا بێت.

ئایا هەموو ناونانـەکان هـەر بـەو شـێوەیە نـەهاتوە؟ بـۆ زیـاتر ڕوونکردنـەوەی گونجاوی ناوی (حەج) لەم فـەرزە ئیسـلامییە ئـەڵێین: بـە جێهێنـانی ئـەو فـەرزە ئیســلامییە مەبەســتی هــەموو باوەڕمەندێکــە و کــاتێکیش بۆیــان ڕێکدەکــەوێت بەمەبەسـتی پاکبوونـەوە و نزیکبونـەوەی زیـاتر لـەخوا و مەبەسـتی پاڕانـەوە وخۆئەگەر لەگەڵ ئەم مەبەستانەشـدا مەبەسـتی گەشـت و بازرگـانیش بکـەن هـەر دروستە و جارانیش کە ئیسلام حاکمبوو بەمەبەستی چارەسەری گرفتە سیاسـی و کۆمەڵایەتی و ئابورییەکانیش ئەچوون. کەواتە سەراپای مەبەسـتەو جگـە لـەوەش هـەر لەگـەڵ تـەواو بونیشـیدا جاجیـان مەبەسـتی گەڕانـەوەی ئەکـەن لـە سـاڵانی داهاتودا و هیواخوازن ئەوە کۆتا جار نەبێت.ئێستە زانیت بەجێهێنانی ئـەم فـەرزە

خۆی مەبەستە و ناوەکە پڕبە پێستییەتی و کاڵا لەقەد باڵایە وئەم قورئانە لەتەنها یەك ووشەی وەك (حەج) یشدا گومان هەڵناگرێت.

پاشان لە باسی ئـەو هۆکارانـەی کـە بـۆ حـەجکردن بـەکار هـاتوە (حوشـتر و ئەسپ و حوشتری لات و..) لەتەك هۆکارەکانی ئێستەدا ئەڵێت ئەو پاڕانەوەی لـە سورەتی (الزخرف) دا هاتوە لەگەڵ هۆکارەکانی گواستنەوەی ئێستادا نـاگونجێ و بۆ ئێستا ناشێت.

لە تێکەڵییەکەیدا لەلایـەك باسـی بـەکارهێنانی گیانـەوەر ئـەکات وەك هۆکـاری گواستنەوە و باسی ئامێرە خێراڕەوەکانیش ئەکات هەر لە ئوتومبیـل و فڕۆکـە تـا ژێراوڕۆی ئەتۆمی و ئەڵێت هەرگیز لە بیرۆنای پێغەمبەر یان خوداوەند (الله) کەیدا نەبوە کە فڕۆکەو شەمەندەفەرو ئوتۆمبیل دێتە کایەوە.

وەڵام: ئاینی ئیسلام هیچ دژایەتیکردنێکی نییە لەگەڵ پێشکەوتنەکاندا و بەڵکو هەموو ئەو پێشکەوتن و ئاوەدانیانەش بـە بەرهـەمی ئاسـایی و دروسـتی جێنشـین بونی مرۆڤ ئـەزانێ و موسـوڵمانانیش ئـاوا سـەیری هـەموو پێشـکەوتنێکی زانسـتی ئەکەن بۆیە وەك نوسەریش ئەڵێت لەمڕۆدا لەگەڵ لێدانی سلفی سـەیارەدا گوێمـان لە ئایەتی (سبحان الذی سخر لنا هذا...) ئـەبێت. بەڕاسـتی ئـەو ئایەتـە پـیرۆزە ئەوەندە ووشەکانی گونجاوەو لەگەڵ هەموو هۆکارەکانی گواستنەوەدا ئـەگونجێ، خوێنــەری بــەڕێز ســەیرکە مــوعجیزەی دەربڕێنــی ئــەم ئایەتــە پــیرۆزە چــۆن ئەیسەلمێنێ کەلای خوایەکی زاناوە هـاتوە و ئاگـاداری هـەموو گۆرانکارییەکانـە " ئایەتەکە بەم شێوەیەیە و ئەفەرموێت:

وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ (١٢) لِتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ (١٣) وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ (١٤).الزخرف

ئەوەی کەهەموو جوتەکانی دروستکرد و بۆ ئێوەش لە کەشتی و ئاژەڵ دایناوە ئەوەی سوواری ئـەبن، بـۆ ئـەوەی لەسـەری ئـارامبگرن و یـادی بەهرەیخوابکـەن

کاتێك ئارامتانگرت لەسەری و بڵێن پاکی و دورلەهەڵەیی بۆ ئەو خوایەی ئەمەی بۆ ڕامکــردوین و پــێش ئەمــە ئێمــە نــەمانبوو، ئێمــەش بــۆ لای خاوەنەکــەمان ئەگەڕێینەوە.

١ـ وشەی (الفلك، الانعام) دوو ووشەی کۆن و هـەر زەمیرێك کـە ئـەبێت بۆیـان بگەڕێتـەوە ئـەبێت زەمـیری مـێ بێت کەچـی زەمـیری (ظُهُـورِهِ، عَلَيْـهِ، هَـذَا، لَـهُ) هەموویان بۆ ووشەیەکی نێر ئەگەڕێنەوە و لە ئایەتەکەشدا (ما) کەبەواتای (الـڽی) دێت هەموو ئەو زەمیرانەی بۆ ئەگەڕێتەوە، ووشەی (جعل) ش لە زمانی عەرەبیـدا ووشەیەکی تێپەرە بـۆ زیـاتر لەبـەرکارێك، بـەرکاری یەکـەمیان (لکـم) وبـەرکاری دوەمیشـیان (ما)یـە و وشـەی (الفلـك، الانعـام) لەوێـدا نمونـەن بـۆ وەسـیلەی گواستنەوەیەکێکیان نمونەی داهێنانی مرۆڤـە کـەخوا پێشـی خسـتوە و دوەمیـان نمونەی هۆکاری سەرەتایی و سروشتییە، ئەگین بنەمای ڕستەکە لە (فعـل و فاعـل و هەردوو مفعولەکە) بەبێ ئەو دوانەیە و هـەموو جـۆرێکی هۆکـاری گواسـتنەوەی لەژێردا جێدەبێتەوە.

٢ـ خوای گەورە ئاماژەی بەکەشتی ئاسمـانیش کـردوەو پـێش وەخـت مۆڵـەتی داوە (يَامَعْشَرَ الْجِنِّ وَالإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَن تَنفُذُواْ مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ فَانفُذُواْ لاَ تَنفُذُونَ إِلاَّ بِسُلْطَانٍ) الرحمان:واتە: ئـەی کۆمـەڵی جنۆکـەو مـرۆڤ ئەگـەر توانیتــان ناوچــەکانی ئاسمانــەکان و زەوی تەیکــەن بیکــەن نــاتوانن بــە ســوڵتان نەبێت.

ئێمە لێرەدا باوەڕمان بەوە هەیە کە جیهانی پەریش (جن) جیهانێکی تایبەتەو تا پێش هاتنی پێغەمبەر خۆبەخۆ توانای گەڕانیان هەبوە بەناو ئاسمانەکاندا بەڵام بە هاتنی پێغەمبەرمان (صلى الله عليه واله وسلم) ئەوەیان لێ قەدەغەکراوە. بەڵام ئێستە ئەوانیش و ئێمەش ئەگەر بمانەوێت ئەوە بکەین ناتوانین بە سوڵتان نـەبێت و ووشەی سوڵتانیش لەزمانی عەرەبیدا چەند واتایەکی هەیە لەوانە بەدەسـتهێنانی توانای تەواوە بۆهەرکارێك.

پێغەمبەران سەلامی خوایان لێبێت هەریەکەیان بە شەریعەو بەرنامەیەکەوە هاتون و بەهەموویانەوە بینای ئایینەکانی سەر زەویان تەواوکردوە، کۆتا ئاین کە ئیسلامە تەواوکارو لەخۆگری هەموو خاڵەگرنگەکانی ئایینەکانی پێش خۆیەتی، ئەوەی جێگەی باسە لێرەدا ئەوەیە قورئان ئاماژەی بە دەسەڵاتی (ذو القرنين) کردوە لە سورەتی پیرۆزی (الكهف) دا و باس لەوە ئەکات کە فەرمانڕەوایەتی هەموو سەر زەوی کردوە و هۆکاری هەموو کارێکی لە بەردەستدا بووە،یەکێك لەهۆکارەکان خێراڕەوی گواستنەوەی بوە لە ڕۆژهەڵات بۆ ڕۆژئاواو و لەوێوە بۆلای گەلە ستەمدیدەکان بۆڕزگارکردنیان، لەئەمانەش زیاتر ئاماژەی خێراتر لەوەیشی تێدایە ئەویش توانای گواستنەوەی یەك عەرش لە یەمەن بۆ شام لەیەك چاوترووکاندندا و بەپێی ئاماژە قورئانییەکە ئەو کەسەی ئەکارەی کردوە بە هۆی بونی زانستەوە کردوویەتی: قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ (٣٨) قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ (٣٩) قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ (٤٠)

واتە: سولەیمان فەرمووی ئەی کاربەدەستەکان کێ لە ئێوە عەرشەکەی شاژنە(بەڵقیس) م بۆ دێنێ پێش ئەوەی بە موسوڵمانی بێن بۆلام، دێوێك لە ناو جنۆکەکان ووتی: من بۆت ئەهێنم پێش ئەوەی لە دانیشتنەکەت تەواو بیت و من بۆ ئەوکارە بەتواناو ئەمینم، ئەوکەسەی کە زانستی کتێبەکەی پێبوو ووتی: من بۆتی ئەهێنم پێشئەوەی چاوبترووکێنی و کاتێك عەرشەکەی بینی لەلایدا جێگیربوە ووتی: ئەمە بەفەزڵی خاوەنەکەمەوەیە و تاقیمئەکاتەوە ئایا سوپاسگوزار ئەبم یان بێئەمەك و پێنەزان و هەرکەس سوپاسگوزاربوو ئەوا بۆخۆیەتی و هەرکەسیش بێباوەڕبێت ئەوا پەروەردەکارم بێباك و بەخشندەیە.

ئەو هۆکاری گواستنەوەیە کە لە دەوڵەتی ئاینی زیلقەرنەیندا هەبوو لەوانەیە ئێستە هەبێت بەڵام هێشتا ئەو خێراپەوەی لە دەوڵتی ئاینی سولەیماندا هەبووە تا ئێستەش بوونی نییە و هەموو هۆکارەکانیش پارانەوەکەی پێشو کە وەرگێڕ پێی پەستە (سبحان الذی سخر لنا هذا وما کنا لە مقرنین) پڕاوپڕیانە! بەمشێوەیە چرەدوکەڵ یان تەمومژەکەی قەشەفادی و وەرگێڕ ڕەوییەوە و دەرکەوت هەموو هەق لای خوایەو قورئانەکەی بەهەق ناردووە.

کاتێکیش ئەڵێت: ئاشکرایە بەر لە موحەمەد بیرۆکەی چون بۆ حەج هەر بووە و ئەڵبەتە کرداری حەجکردن وەکو مەراسیم و سروتێکی ئاینی کاراکتەری سیاسی و ئابوری لە پشتەوە بووە.

لە وەڵامدا ئەڵێین: بەڵێ حەجکردن پێش موحەمەد پێغەمبەر (صلی الله علیە والە وسلم) هەربوە و ئەوە گەر تۆش نەیڵێیت هەروا بووە و گومانیش وەرناگرێت، چونکە خوا ئەو ڕاستییەی بۆ باسکردوین و تەنانەت چۆنێتی بنیاتنانەوەی و جوگرافیای شوێنەکە پێش ئاوەدانی و دوای ئاوەدان بونەوەی و هەروەهاچۆنێتی دروستبونی لادانەکان لە مەراسمی حەجدا و پاشان بە ناردنی پێغەمبەری خۆمان چۆن مەراسیمەکان ڕێکخرانەوە هەموو ئەوانە لە ئایەتەکانی پەیوەند بەو مەراسیمەدا باسکراون. ئەمەی کە مەراسیمێکی دینی بێت و کاراکتەری سیاسی و ئابوری لە پشتەوە بێت ئەوەش هەر وایە چونکە ئیسلام ئاینێکی گشتگیرە و قەشە فادی بۆیە ئەوەی بەلاوەسەیرە چونکە واڕاهاتوە کەدین تەنها پەیوەندی نێوان خواو بەندە بێت و دەست لەژیانی ئابوری و سیاسەت وەرنەدات، کاتێك ئەم مەراسمە ئیسلامییە ئەبینێ کە لە ماڵە پیرۆزەکەی خوادا پەیوەندی بەندەکان بەخواوە بتەو ئەبێت و لەگەڵ ئەوەشدا هەر ئەم حەجە ئەبێتە کونگرەیەکی هەمەلایەنە بۆ هەموو ڕەنگ و زمانەکانی جیهان و لەوێدا هەمووی بەیەکسانی ئەندامن !یەکتر ناسین و هەستی ئەندامبونیان لەم ئایینە جیهانییەدا زیاتر گەشەئەکات و بەهەمان حەجیش ڕێگەیان پێدراوە بازرگانیش بکەن.

ئـەم ڕەخنـەو گلەییـەی قەشـەفادی تـەنها ئیرەییـە و هیچیتر چـونکە لـەهیچ ئاینێکیتردا نەیدیوە ئاوا دین و دونیا پێکەوە ببەسترێتەوە !

هەر لەمیانەی ئەم بەهەڵە بردنی خەڵکیدا کۆتایی سورەتی قورەیش ئـەهێنێ و واتای ئەکات و پاش هەندێ هێنـان و بردنـی باسـەکە ئـەڵێت: ئـەوە بـەنی هاشـم بوون تریتیان بەخەڵکی دەدا نەك ژورە وشکە کەڵەکەکە.

وەڵام: خوێنـەری بـەڕێز: ئەمـە ئایەتـە پیرۆزەکەیـە: فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ (٣) الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (٤)

واتە: با پەروەردگاری ئەم ماڵە بپەرستن کە لە برسێتیدا خۆراکی پێداون و لـە مەترسیش دڵنیای کردنەوە.

لەکوێی ئەو ئایەتانەدا هەیە ئاماژەبێت بۆ ئەوەی کە ئەو وشکە کەڵەکە خـۆراك بەخـەڵك ئـەدات، هەرکەسـێك بـاوەڕی بەوشـێوەبێت ئـەوە لـە بازنـەی ئیسـلامدا وەرناگیرێت، ئایەتەکە داوا ئەکات خاوەنی ئەو ماڵە بپەرسـتین چـونکە ئەوخـەڵکی تێر ئەکات و لەمەترسی دڵنیایان ئەکات.

سێیەم: ئەڵێت: ئایا خواوەند جێگەو شوێنی تری لەسەرزەوی نـەبوە لەهـەموو ڕویەکەوە شیاوتر بێت تاکو مرۆڤ بەدەستی خۆی ماڵێك بۆ خواوەند بنیات بنێـت و بیکاتە مەبەستگە؟ و پاشان دێتـە سەرباسـی کرنوشـگەو مەبەسـتگەی گـەلانیتر و لەگەڵیـدا چـەند مەراسـیمێکی کـاتی نـەفامی بـۆ حـەجکردن بـاس ئـەکات وڕێگـە خۆشئەکات بۆ ئـەوەی بڵێـت: پـەیامهێن: خـاوەن نامـە) ویستویەتی هەرچـییەك کەنـەخوازراوەو پەیوەنـدی بـە پـێش ئیسـلامەوە هەیـە بیسـڕێتەوە و شـوێنکاری نەهێڵێت بەڵام هەرچییەك بـۆ یەکخسـتن و کۆکردنـەوەی عـەرەب سـود مەنـد بێـت بهێڵێتەوە ئەگەرچـی بـۆ سـەردەمی پـێش ئیسـلامیش بگەڕێتـەوە. کەواتـە محمد لـەکرداری حەجکردنەکـەیان نـاڕازی نـەبوە بـەڵکو لـە فیکـە فیـك و چـەپڵەو خۆڕوتکردنەوەکەیان ناڕازی بووە هەرچەندە بە(صلاە ـ نوێژو پاڕانەوە) ناو زەدی کردوە. ل ٥٣٦.

وەڵام: وەك لە پێشەوە باسمانکرد ئەو ماڵە بۆ بەرژەوەندی هەموو خەڵکی سەرزەوی دروستکراوە. هەموو سەرزەوی و ئاسمانەکان موڵکی خوایە، بۆچی ئەو شوێنەی هەڵبژاردوە بۆ مەبەستەگەو قیبلە و ئایا شوێنی شیاوتر هەیە یان نییە؟

ئەوەی لای هەموو ژیرێکەوە دیارە ئەوەیە کە خاوەن موڵك بەویستی خۆی شوێنەکانی موڵکەکەی دیاریئەکات و خۆی زانایە کە ئەو شوێنە شیاوە بۆ ئەوە یان نا، هەر ئەوەندەی ئەو شوێنە هەرگیز دەوری چۆڵ نییە و بەردەوام خەڵکی شەیدای دیداری ئەکەن، ئەمە لە خۆیدا نیشانەی گونجانی شوێنەکەیە، خوای گەورە ئاماژەی بەوە داوەی نیشانەگەلێکی تێدایە و وەك لە پێشەوە ووتمان تەنها دوان لەو نیشانانە لەقورئاندا باسکراوە و ئەوانیتری ئەبێت مرۆڤ بە عەقڵ و زانست بیدۆزێتەوە کە ئەمەش نیشانەی رێزی خوایە لە عەقڵ و زانستی مرۆڤ کە ئەوانەش مەناتی ئەرك بەرداری و بەرزبونەوەی مرۆڤە بەسەر دروستکراوەکانیتردا. ئێمە لە ئەوانەی وەك قەشە فادی لە پیلانگێڕیدان ئەپرسین ئایا لە ئایینەکەی خۆتاندا وەسفی ئەو شوێنە نەکراوە کە حەجی لێئەکرێت؟ بە شیاوترین شوێن دانەنراوە؟ بەڵێ بێگومان باسکراوە و ئەشعیا پەیامبەر دەربارەی کەعبەی ماڵی خوا ئەڵێت:

فقومي واشرفي فإنه قد ورى زندك ووقار الله عليك انظري بنيك حولك فإنهم مجتمعون يأتيك بنوك وبناتك على الأيدي فحينئذ تنظرين وتزهرين ويخفق قلبك ويتسع وكل غنم قيدار تجتمع إليك وسادت نبايوت يخدمونك وتفتح أبوابك الليل والنهار فلا تغلق ويتخذونك قبلة وتدعين بعد ذلك مدينة الرب

وقال أشعيا باسم الكعبة وحجها وتعظيمها: "إنه سيرد عليك أبناؤك من بلد بعيد. ومعهم فضتهم وذهبهم من أجل اسم الرّبّ إلهك قدوس إسرائيل الذي أحمدك. وتبنى أبناء الغرباء سورك. وتخدمك ملكوهم. وتفتح أبوابك آناءه الليل والنهار فلا تغلق. وتدخل إليك أرسال الأمم. وتقاد إليك ملوكهم أذلة. وكلّ أمة لا تخضع لك تتبدد تبديداً. والشعوب التي لا تخدمك/(٢/١١٥/ب) تصطلم اصطلاماً. الكتاب: تخجيل من حرف التوراة والإنجيل

المصدر: موقع شبكة مشكاة الإسلامية
http://www.almeshkat.net

ئەی بۆ ئەو ڕەخنەیە لە تەورات ناگرن؟! كاتێكیش وەرگێڕێكی كوردزوبان كە نازانین كێیەو دینی چییە ئەوە دوبارە ئەكاتەوە ئەوا ئێمە ئەپرسین ئایا بۆ تۆ لەگەڵ پرسیاركردنەكەتدا پێشنیاری شوێنێكیترت نەكرد كە بەلای ژێری تۆوە گونجاوتر بێت لە مەككە؟! یان هەر بەدوای بیانودا وێڵن و بەدگومانن، باوەڕ بەڕاستبونی ئایەتەكانی خوا ناكەن تاسزاكەی خوا نەبینن؟ وەك خۆی ئەفەرموێت: وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٥٤) وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ (٥٥).

ئەمەش كە ئەڵێت پەیامهێن: ویستویەتی هەرچییەك كەنەخوازراوەو پەیوەندی بە پێش ئیسلامەوە هەیە بیسرێتەوە و شوێنكاری نەهێڵێت بەڵام هەرچییەك بۆ یەكخستن و كۆكردنەوەی عەرەب سود مەند بێت بهێڵێتەوە ئەگەرچی بۆ سەردەمی پێش ئیسلامیش بگەڕێتەوە.

وەڵام: ئەوەی كە كراوە لە سڕینەوەی ئایینەكانی پێشوو یان هێشتنەوەی هەندێ سروت و بنەما یان زیادكردن تەنها خوا خۆی كردوویەتەی بەڵگەیشمان ئەم خاڵانەیە:

١ـ ئەوەی كەسڕاوەتەوە عەقڵی بێخەوش و زانست و سروشتی پاكیش بە چاكیان نازانێت بۆنمونە (بتەكان، خوێن سڕین بە دارودیواری كەعبەدا، فیكەفیك و چەپڵەڕێزان لەجیاتی نوێژ) ئایا لابردنی هەموو ئەوانە پڕنییە لە حیكمەت و دەریناخات كە (الحكیم) ئەوەیكردبێت.

٢ـ گونجانی باسەكانی حەج وەك سروتێكی خوایی لە قورئاندا لەگەڵ هەواڵەكانی تەورات و هێشتنەوەی ئەو عیبادەتەو پاككردنەوەی لە هەموو ئەو خورافاتانەی پێوەی لكێنراوە.

٣ـ ئەوەی کەئێستە ئەکرێت لە حەجدا هـەمووی بـۆ یەکخسـتن و کۆکردنـەوەی هـەموو ئینسـانییەتە(نەك عـەرەب) بـەدەنگ و ڕەنـگ و ئاسـتی جیـاوازەوە، بـۆ دەسـتەبەرکردنی پێویسـتییە ڕۆحـی و ئـابوری و سیاسـەتی و لاشـەیی مرۆڤـە لەیەککاردا، سەیرێکی بێلایەنانەی مەراسـیمی حـەج بکـە ئایا ئـەوە نابینی؟؟ئایا ئەمـە لەخۆیـدا مـوعجیزە نییـە؟ ئایـا چ مرۆڤێـك توانیویـەتی لـە لـە نەخشـاندنی مەراسیمێکدا ئاوا سەرکەوتوو بێت؟ ئەی پێغەمبەرێکی نەخوێنـەوار چـۆن ئـەتوانی ئەوەبکات؟ کەواتە تەنها خوای ئاگادار بەهەمووشتێك ئەوەیکردوە.

٤ـ حەجکردن لەیەککاتدا و بەبێجیاوازی بـۆ هـەموو زمانێـك و هـەموو ڕەنگێـك، جوانترین و دیارترینی نیشانەکانی جیهانگیری ئیسلامیە و تەفسـیری ئایـەتی (وما ارسلناك الا رحمە للعالمین) ە.

کەواتە حەجکردن بۆ بەرژەوەندی هەموو مرۆڤـەکانی سـەرزەوییە و کـۆنگرەی سـاڵانەی هـەموو موسـوڵمانانە و یەکسـانبوونی هـەموو مرۆڤـەکان ئەسـەلمێنیٚ و لەوێدا نـەڕنگ و نـە زمـان و نـە جیـاوازی چینایەتی بونیـان نییـە و ئـەوەی هەیـە مرۆڤبوونە، خۆشەویستی و ئاسودەییە نزیکبونەوەیـە لـە پـاکێتی و بەرزبونـەوە، هەموو بەهایەکی بڵندە کە شایستەی ئیرەیی پێبردنە لەلایەن ئەوانەوە کە بێبەشن لەو بەهرانە.

چوارەم: لە لاپـەرە ٥٣٧ و لاپـەرە ٥٣٨دا ئـەم چـەند تێکـەڵی و تەمومـژەیتر لەسـەر حـەج دروسـت ئەکاتـەوە و ئـەڵیٚ: سـەربڕینی ئـاژەڵ لـە کەعبـەدا پـێش ئیسلامیش هەبووە ئەوانەی ڕویان دەکردە کەعبە ئاژەڵیان لەگەڵ خۆیان دەبـرد و بۆ سەربڕین پێشکەشـیان دەکـرد چـونکە سـەربڕینی ئـاژەڵ لـە کعبـەدا نیشـانەی پەرستیاری بووە هەروەکو لە گوتاری قورئانیدا هاتوە (لله نسکی ومحیای ومماتی ـ بۆ (لاھ)ە سەربڕین(النسـك: العبـادە: پەرسـتن) و پەرسـتیاریم) بـەلاٌم لەوەوبـەر ئاماژەمـان بـەوەدا کەنسـك بـەمانای سـەربڕین دێـت کـە مەبەسـت لـەخۆنزیك کردنەوە...

وەڵام: پێش هەموو شت ئەبێت بڵێم گوتاری بەو شێوە لەهەمو قورئاندا نییە و ئەم دەستەواژە لەهەرشوێنێکت هیناوە ئەوا بەو شێوەیەش واتا ناکرێت، ئەم وشەی (لاھ)ەت لە کوێوە هێنا؟ ئەگەر لەقورئاندا (لله) هەیە ئەوە پێکهاتوە لە لامی جەڕو وشەی پیرۆزی (الله)یە کە بەپێی یاساکانی خوێندنەوەی قورئان بەو شێوە ئەخوێنرێتەوە و واتاکەی واتە بۆ الله نەك بۆ لاھ.نازانم چ خاوەن ویژدانێك ئەوە ئاستی بێت ئەتوانێت ڕێگە بەخۆی بدات دەربارەی قورئان قسەبکات کە زاناو داناکانی سەرسام و دەستەوەستانکردوە؟

ئاژەڵ سەربڕین لەمەککەدا لە پاشماوەی ئاینی یەکخواپەرستی ئیبراهیم پێغەمبەرە و ئیسلام بەفەرمانی خوای ئیبراهیم و موحەمەد خستیەوە سەر شێوە ڕاستەکەی پاش لە گیژنە دەرچوونی دوای هێنانەکایەی بتپەرستی.

هەردەربارەی ئەو بابەتەدا دیسان دووشەی عەرەبی ئەداتە پاڵ قورئان (انە یطعم ولا یطعم) و ئەڵێت: (هەروەکو لە گوتاری قورئانیدا هاتوە (انە یطعم ولا یطعم) واتە ئەوە کە دەرخوارد دەدات و ناخوات کەچی سەربڕینەکان لەبەر ئەوو بۆ ئەو دەکرێت ! خواوەند میراتگری ئاسمانەکان و زەوییە و میراتگری هەموو ئەوەشە کە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە و هەموی بۆ ئەو دەگەڕێتەوە کەچی مرۆڤ لەهەندێ جۆری تایبەت لە ئاژەڵەکانی خودی خواوەندسەربڕین بۆ خواوەند دەکات ! کە لەو خواوەندە نزیك بیتەوە کەچی خواوەند لە سورەتی (البقرە ١٨٦ بە پێغەمبەر دەڵێت (اذا سالك عبادی عنی انی سمیع قریب استجیب دعوة الداع اذا دعان) واتە خواوەند نزیکە، یان لەخەڵکی خاوەن باوەڕ نزیکە، کەواتە هیچ پێویست ناکات خەڵکی ئاژەڵ سەربڕێت بۆ ئەوەی خواوەند لێوەی نزیك بێتەوە..).

وەڵام: زۆر بەلامەوە سەیرە بۆ ناتوانێ ئایەتێ بەڕاستی نقلّ بکات؟!! ئەوەی یەکەمیان(وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ)ە ئەوەی دوەمیش ئەمە ئایەتەکەیە و خوا

ئەفـــەرموێت: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ (١٨٦)

بەڵێ" ئاسمانەکان و زەویی و ئەوەی لـە نێوانیشـیاندا هەیـە مـوڵکی خوایـە و لەژێر فەرمان و ویستی خـوا دەرناچـێت خـوای گـەورە بـە ئـیرادەو ویسـتی خـۆی مرۆڤی خستە سەرزەوی و ئاسمان و زەویشی بۆ دەسـتەمۆکرد، هـەروەها ژیـری و زانست کە ئالەتی بەڕێوەبردن وئاوەدانکردنەوەیە پێی بەخشـی پاشـان ڕێنمـایی و نوێنەرەکانیشی یەك لەدوای یەك بۆ نارد و کاملی ئازادی هەڵبژاردنیشی پێداوە.

ئەم مرۆڤە هەرچی ئـەکات لەچاك لـەخراپ بەرهەمەکـەی بـۆ خۆیـەتی، خـوای گەورە بە گەورەیی خۆی ڕێزی لە مرۆڤ گرتوە کاتێـك لـەم موڵکـەی خۆیـدا مرۆڤـی نیشتەجێ کرد دەستکراوەیشی کرد کە چیئەکات بیکـات بـەڵام ئەگـەر بـە قسـەی نوێنــەرو ڕێنماییــەکانی خــوایکرد ئــەوا ئەبیتــە خۆشەویســتی خــوا و پاداشــتش وەرئەگرێت و بە پێچەوانەشەوە پێچەوانەکەیەتی.

ئاژەڵیش لەو دروستکراوانەیە کە خوا بۆ بەرژەوەندی مرۆڤ دروستیکردوە و لـە ڕێنماییەکانی خوای گەورەیە ئەگەر مرۆڤ توانای هەبوو لەو ماڵەی بەدەسـتیهێناوە قوربانی بکات و هەژارانی پێ تێر بکـات، بـە گـوێکردنی ئـەم فەرمانـە لەبەرخوایـە ئـەگین وەك خـوا خـۆی ئەفـەرموێت: ﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ (٣٧)

گۆشت و خوێنی ئەو ئاژەڵە ناگات بەخوا ئەوەی ئەگات دروستبونی تەقوایە لە ئێوەوە بەمشێوە ئەو ئاژەڵانەی بۆ دەستەمۆکردن بۆ ئەوەی خـوا بەگـەورە بـزانن لەسەر ئەو ڕێنماییەی بۆتان و مژدەش بە چاککاران بدە.

بەخشینەوەی گۆشت لەپاڵ خێرەکانیتردا و پشتگۆێ نەخستنی ئەم خێـرە بـۆ ئەوەیـە زۆرجـار هـەزار کاتێـك پـارەو سـامانی پێئـەدرێت زۆرتـر بـیر لـەکرینی پێداویستیتر ئەکاتەوە و لەوانەیە حەزو پێویستی لاشەیی مناڵەکانی لەبیربکات کـە چـەندە پێویسـتی بـە خـۆراکی چـاکە تـا تەندروسـتانە گەشـەبکەن بـەڵام خـوا

بەزەییەکەی لە بەزەیی باوك بۆ منداڵەکانی زیاترە بۆیە کاتێك سەیری قورئان و ڕێنماییەکانی پێغەمبەر ئەکەین پڕە لە داوای خێری لەو جۆرە: (وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا) واتە: لەخۆشەویستیان بۆخوا خۆراك ئەدەن بە هەژارو هەتیوو دیل.

فِي الصَّحِيحِ عَنْ عَبْدِ اللَّه بْنِ عُمَرَ: (سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ؟ قَالَ: تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتُقْرِئُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ) لە پێغەمبەریان پرسی کام نیشانەی ئیسلامەتییە باشترینە؟ فەرموی: خۆراك بەخشین (نانبدەیی) و سڵاوکردن لەناسیاوونەناسیاو.

في الصحيح عن أبي موسى الأشعري عن النبي (قال: أطعموا الجائع، وعودوا المريض، وفكّوا العاني) برسی تێربکەن و سەردانی نەخۆش بکەن و کۆیلە ئازاد بکەن.

وفي صحيح مسلم عن أبي ذر عن النبي قال لە: (يا أبا ذر! إذا طبخت مرقة فأكثر ماءها، وتعهد جيرانك) ئەی ئەبو زەڕ ئەگەر گۆشتاوت لێنا ئەوا ئاوی زۆرتری تێکەو دراوسێکانت بیر نەچێت.

ئەمکارە باشانە بۆ بەرژەوەندی و خۆشگوزەرانی و پێکەوە ژیانی خەڵکی سەرزەوییە و لەگەڵ ئەوەشدا مرۆڤ لەخوا نزیك ئەخاتەوە چونکە گوێڕایەڵییە لە ڕێنماییکانی خواو پێغەمبەرەکەی، ئەم نزیکبونەوەیە بەرزبونەوەی مرۆڤە بەپلەکانی چاکەدا هەرکەس بەپێی هەوڵی خۆی و هەیە ئەگاتە پلەی (الاحسان) ئیتر خۆی ئەبێتە پەکپارچە لە چاکە، ئەوکەسانەی کە گەیشتونەتە پلە باڵاکانی چاککاری ئەوانە هەر بە لەدونیا دەرچونیان ئیتر لە نازو بەهرەکانی خوادا ئارامئەگرن و خوا لەوان ڕازییەو لە نزیکەکانن.

بەڵام ئەوەی کە نوسەر لێی حاڵی نەبوە ئەم ئایەتی ١٨٦ی سورەتی البقره یە کە ئەفەرموێت: (وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ (١٨٦)

واتە: ئەگەر بەندەكانم پرسیاری منیان لێكردی ئەوەمن نـزیكم و وەڵامـی داوای داواكارەكان ئەدەمەوە كاتێك بانگم ئەكەن با ئەوانیش وەڵامـم بدەنـەوە و بـاوەڕم پێبهێنن بەڵكو پێیبگەن.

ئەم ئایەتە حەكیمە هەڵەی چـەند بیروبـاوەڕێكی بـاوی نـاو ئاینـەكانیتر(دانراوو گـۆڕراو) بەرانبـەر بـەخوا دەرئـەخات، هەلپەرسـتان لەهـەموو ئاییـنەكانیتردا بـۆ بەرژەوەندی كۆمەڵێك لە نێوان مرۆڤ و خوادا پەیوەندكار دائەنێن ئیتر ئایا بت بێت یان مەزارگابێت یان ئەو مرۆڤانەی وەك دەرگاوان خۆیانیان ناسـاندوە، ئەمانـە بـە كێشانەوەی سامانێكی زۆر خەڵكی خۆیان بە واسیتەو وەسیلە داناوە بـۆ گەیشـتن بەخوا.

بەڵام قورئانی پارێزراوو مەزن بەم ئایەتە هەموو پەردەو واسـیتەكان لائـەدات و حەقیقـەتی نێـوان خـواو مرۆڤمـان بـۆ دەرئـەخات كـە خـوا نزیكـەو بیسـەری بەنـدەكانێتی، ئەگـەر بـانگی بكـەن وەڵامیـان ئەداتـەوە، تەنانـەت لـەو سـاتە وەختانەی كە موشریكیش پێئەگیرێت و داوا لـەخوای تـەنها ئـەكات خـوا بـەهانای ئەبێت، وەك ئەفەرموێت: وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ (٢١) هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (٢٢) فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٢٣)

واتە: كاتێك دوای ناخۆشی خۆشی ئەهێنین بۆ هەندێ كەس ئەبینی دەربـارەی ئایەتـەكانمان پـیلان ئـەگێڕن بلـێ خـوا لـە پیلانـی پەلـەترە و نێرراوەكانیشـمان پیلانەكانیان ئەنوسن، تەنها ئەوە لە وشكانی و ئاودا ئێوە دێنێ و دەبا كاتێـك لـە ناو دەریادا شنەبا ئەبینن پێی شاد ئەبن بەڵام كە ئەبێتە ڕەشەباو تۆفان بێگومـان

ئـەبن لـە تیاچـوون لەوکاتـەدا بەتـەنها خـوا بـانگ ئەکـەن و بـەڵێن ئـەدەن ئەگـەر ئەمجارە رزگاریان بێت ئەوا زۆر سوپاسگوزار ئـەبن، کاتێـك خـوا رزگاریـان ئـەکات بەناهەق لەزەویدا ستەمکاریئەکەن، ئەی خەڵکینە ستەمکاریتان لەزیانی خۆتانـە و دونیـا کەمێکـەو پاشـان بـۆلای ئێمـە ئەگەڕێنـەوەو ئەوکاتـە پێتـان ئـەڵێین چیتانکردوە.

بەڕاستی هەر ئەم نەرمدوانە دیارە کە ئەم قورئانە لای خوایەکی زۆر بەبـەزەیی و بەخشندەوە دابەزیوە و پارێزراوە چونکە ئەو تەحەمولە لەتوانای هیچ مرۆڤێکدا نیە، ئەم نمونەیەی ئێستەی وەرگێری بێناو نیشان و قەشە فادی موزەوەر کە خوا خۆی ئەیانناسێ بەم شێوەیە بەرانبەر بە ئایەتـەکانی خـوا پـیلان ئـەگێڕن کەچـی خوا مۆڵەتیان ئـەدات لـە دونیـاو بێگومـان توشـی حاڵـەتی پێگیرانیـان ئـەکات بـە نەخۆشی بێت یان لەناو هەر مەترسییەکیتردا بێـت بـۆ ئـەوەی لەگـەڵ سروشـت و ناخیاندا تەنها ببنەوە و خوای تـەنها یـان بـۆ دەرکەوێتـەوە ئـەو خوایـەی بـەهۆی ڕۆچـونیان بـە خراپەکانـدا لێیـان بـزر بـوە بیدۆزنـەوە کـە ئەمـەش بـەزەیی و بانککردنەوەیانە و دیسان ژیریان ئەدوێنێ کە هەموو دەرچونێك لـە فـەرمانی خـوا خراپەکەی بۆ مۆڤ خۆیەتی (بەلێکۆڵینەوە لـە تاوانـەکان ئـەزانرێت) و مانـەوە لـە دونیا بۆ کەس نییە و دیارە بۆلای خوا ئەگەڕێنەوە (إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٢٣) .

کەواتـە: خـوای گـەورە نزیکـەو بیسـەرو بینـەری بەنـدەکانێتی و وەڵامـی داواکانیان ئەداتەوە و پێویست بە نێوەنـد واسـیتەناکات و قوربـانیکردن و هـەموو چاکەکان نێوەند نین بەڵکو وەسیلەن بۆ گەیشـتن بـە ڕەزامەنـدی خـوا نـەك ئـەوە بێت کە نوسەر لێی تێکەڵ بووە و بە بتەکانی سـەردەمی نـەفامی ئەیچوێنێ. ئایـا ئەوەژیرییە، ناندان، ئازادکردنی کۆیلە، بەخشـین، گـەڕان بـەدوای زانسـت، گـەڕان بەناو بونەوەرو ڕامان و لێکۆڵینەوە لێی و..) کە لەکارەچـاکەکانن و وەسـیلەن بـۆ

نزیککەوتنــەوەو گەیشــتن بەرەزامەنــدی خــوا بیچــوێنی بــە تاشــینی بــەردو داروپەرستنی بۆ ئەوەی بەخەیاڵ نزیکتکاتەوە لەخوا؟

هەرکەسێك ئەوە بڵێ دیارە لەچ ئاستێکی ژیریدایە.

پاشــان ئــەڵێت: دوای ئــەوەی پێغەمبــەر بەنســبەت عەرەبــەکانی دورگــەوە خواوەندی لەزەوییەوە هەڵکێشایەوە بۆ ئاسمـان وخواوەنـدی بەتـەواوەتی لەسـەر زەوی دابـڕی دەبیـت بـۆ نزیکبونــەوە بەمحمـد و قورئــان و مەککــەدا تێپــەڕین لەهەمانکاتـدا خـاوەنی قورئـان دەبـو ئـەوەش بڵێـت کـە خواوەنـد بەتـەنها لـە ئاسمانەکاندا نیە بەڵکو لەسەرزەویشە هەروەکو لە (الزخرف ٨٤ دا دەڵێت: هو الە فی الارض وهو الە فی السماء).

خوێنەری بەڕێز: سەیری ئەو سەر لێشێواویە بەڕاستی خۆیشـی نـەیزانیوە چـی ئەڵێ! یانی چی دەبوو خاوەنی قورئـان ئـەوەش بڵێـت... هـەروەکو لـە الزخرفـدا دەڵێت (... ؟ پاشان وەك ئەوەی هیچ جاریك موەفەق نەبوە بۆ نوسـینی ئایـەتێك بەڕاستی ئەمجارەش هەر بەهەڵە نقلیکردوە و ئەمە ئایەتە پیرۆزەکەیە (وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (٨٤) .

پێغەمبــەری خـوا (صـلی اللە علیـە والـە وسـلم) خـوای بـە خـەڵکی ناسـاند و هەرکەس بیەوێت بەدروستی بیپەرستێ ئەبێت لە خواوە تەعالیم وەرگرێت چـونکە ئەوکارانـە بـەدەرە لـە ئاسـتی ژیرترینـەکانی خـەڵکی کەواتـە ئـەبێت خـوا خـۆی نێردراوی هەبێت و ئەو نێـردراوەش بەڵگـەی نوێنەرایـەتی پیشـانی خـەڵکی بـدات، دەی هـــەر ئەمەیـــە لـــە موحەمـــەد پێغەمبـــەر هاتۆتـــەدی و نیشـــانەی نوێنەرایەتییەکەیشـی ئـەم قورئانـە پارێزراوەیـە کـە بـەپێی نیـازی خراپـی ئـەم وەرگێڕو قەشە فادی بۆیان چوە و سـەری لێشـێواندون و خۆیشـیان نـازانن چـۆن لێیان تێکەڵبوە ئەوهەموو هەڵە زەق و ناقۆڵایانکردوە.

دیسان هەر لەو لاپەرەیـەدا ئـەڵێت: کەواتـە وەکـو لەمەوبـەر وتمـان لەکاتێکـدا کوردەواری وادەزانن کرداری حەج کردارێکـی عەرەبیـە بەتـەنها، هەربـەو شـێوەیە

تێگەیەنراون کەکرداری حەج بەتەنها کردارێکی عەرەبی و ئیسلامیە و تەنها بەوان تایبەتمەندە کەچی هەمو ئاینەکان حەجی خۆیان هەبوە و کەعبەو شوێنی پیرۆزو سەربڕینگەی خۆیان هەبوە ...تادەگاتەئەوەی ئەڵێت ڕوکردنە مەککە بۆ پێش ئیسلام ئەگەڕێتەوە و مەبەستێکی ئابوری و ڕامیاری لە پشتەوە بوە و عەرەب پێش ئیسلامیش کەعبەیان هەربە پیرۆز ڕاگرتوە.

سەیرکەن چۆن بەدەم کوردەوارییەوە قسە ئەکات؟ لەکوێ کوردەواری بڕوایان وایە؟ ئەگەر کوردەکان باوەڕیان وایە بۆ سەرەی بۆ ئەگرن؟ بۆ ئەو هەمو کۆمپانیای حەج و عەمرە لە کوردستاندا کار ئەکەن و بەردەوام کاریشیان هەیە؟ ئەوەی کە ئەڵێت: هەموو ئاینێك حەج و سەربڕینگەی خۆیان هەبوە! ئەوە ئەگەر ئاینەکان لای خواوە هاتبن ئەوە وایەو لەیەك سەرچاوەوە دابەزیون و وەك لە پێشیشەوە باسمانکرد بەڵێ ئەم حەجکردنەی خوا ڕازی بوە حەجی شوێنکەوتەکانی موحەمەد پێغەمبەر بێت لەسەر هەمان ئەساسی حەجی ئیبراهیم و ئیسماعیل پێغەمبەریش بوە و وەك باسیشمانکرد ئەوە لە گەورەیی ئیسلامە کە بەرژەوەندییە ئابوری و ڕامیاری ڕۆحییەکان پێکەوە ئەسازێنێ و ئەوەی گرنگە جیهانگیرە و تایبەتیش نییە بە هیچ زمان و ڕەنگێکەوە.

چەند پرسیارێکیتر ئەکات و ئەڵێت: هەروەکو خاوەنی قورئان دەڵێت: خواوەند میراتگری ئاسمانەکان و زەوییە(لله میراث السماوات والارض) بەڵام ئەوەی لەبەرچاوە ئەوەیە کەهەمو شوێنێکی ئەم سەرزەویە بەدەست کەمینەیەکەوەیە، هەروەها دەکرێت ئەو پرسیارەش بکەین ئایا خواوەند چاوەڕوانی لەناوچونی گشت مرۆڤ دەکات تاکو ببێتە میراتگری ئاسمانەکان و زەوی؟ یان ئایا ساتە وەختی ئێستا مرۆڤ زەوی لەخواوەند داگیرکردوە و خواوەندیش خوازیارە لەمرۆڤی بسەنێتەوە؟ ئایا خواوەند بەو مەزنییە خەیاڵییەی کە لە بیرۆنای مرۆڤدا هەیە لەلایەن عەرەبەوە تەنها ئەو ژورە وشکە کەڵەکەی بە موڵك بۆ دیاریکراوە لەکاتێکدا هەر خاوەنی قورئان خۆی دەڵێت هەموو گەردون موڵکی ئەوە؟

وەڵام: ئەمە نمونەی ئەو بزربوونەیە کە بێباوەڕان ئازار ئەدات، وێنای ئـەوەیان بۆ ناکرێت مرۆڤێك ئـەو هـەموو ڕێـزەی لێبگیرێـت، ئاسمـان و زەوی بـۆ دەسـتەمۆ بکرێت! لای کێشەوە لای ئەو خوا مەزنەی کە خـاوەنی هـەمو بونـەوەرە! نـازانیٚ ئەو چوار دیوارە ئەگەر بۆ خوایە خوا بۆ چییەتی کـە خـاوەنی هـەموو بونـەوەرە؟ مرۆڤ ئەم هەموو نالەبارییە ئەکات بۆ سـزا نانێرێـت؟ ئەمانـەو چـەندەها پرسـیاری تریش ئەگەر بەهۆی قورئانی پاریزراوی خوا نەبوایە موسوڵمانانیش ئەکەوتنـە ئـەو گێژاوە فیکرییەوە و پێم وابێت ئەوە واتای کولەمەرگی و نەزانییە.

کاکـە، خـوای مـەزن بـۆ هـەمو شـتێك کـاتێکی دیـاریکردوە، کـاتی مانـەوەی مرۆڤایەتی لەسـەر زەوی کۆتـایی دێـت هـەر وەك چـۆن سـەرەتای هـەبوو تـا ئـەو کاتەش بڕیاری خوا وایە مرۆڤ خاوەنی هەڵبژاردن بێت و بەویستی خۆی کاربکات و هەموو پێداویستییەکی ژیانیشی خستۆتە ئیختیاری جا هەرکات کـاتی دیـاریکراوی تـەواوکرد ئـیتر هـیچ مۆڵـەتی نـادات و سـپاردەکانی لێوەئەگرێتـەوە، ئاسمانـەکان ئەپێچـێتەوە و زەویـش فەرمانـەکانی خـوای خـۆی بـەجیٚ ئـەهێنیٚ و ئـەوە واتـای میراتگری ئەگین لە سەرەتا تا کۆتایی هەرخوا خاوەنی خەلق و ئەمرە.

بۆ مەبەستیماڵەکەی خوا لەسەر زەویدا لە پێشـەوە وەڵامـی تـەوای ئـەوەمان داوەتەوە.

لە لاپـەرە ٥٣٩ و لاپـەرە ٥٤٠ باسی هێرشەکەی ئەبرەهە ئەکات بۆ سەر کەعبـە چاو پۆشی لە هێرشـی کاولکـاری وڕاوڕوتـی لەشـکرەکەی ئەبرەهەئـەکات و باسـی پاڵنـەری هێرشـەکە ناکـات کـە تـەنها ئیرەیـی ئەبرەهـە بـوو بەرانبـەر بـە کەعبـەو خەڵکی مەککە، ئەمانە واز لێئەهێنیٚ و باسی ئەوە ئەکات کە ئەبرەهە کلیسـایەکی جوان و ڕێك و پێکـی دروسـتکردوە بـۆ ئـەوەی حـەجی بـۆ بکرێـت و گلـەیی ئـەوە ئەکات کە بۆچـی عـەرەب ئـەوەیان پێقبوڵنـەکراوە و بۆچـی بـت پـەرستی خۆیـان پێباشتر بوە لە ئاینێکی ئاسمانیتر وەك مەسیحییەتەکەی ئەبرەهـەو حـەجی مـاڵی ئەبرەهـە؟ قسـەکانی نێـوان ئەبرەهـەو بـاپیری پێغەمبـەر نقـلٚ ئـەکات و ئـەڵێت

عەبدولموتەلیب وەك كرِینەوەی هەڵوێستی خۆی ووتویەتی: كەعبە پەروەردگاری خۆی هەیە دەیپارێزێت. و واتایەك لە قسەكەی دەردەهێنیّ و دەڵێت واتە من هیچ هەقم بەسەر كەعبەوە نیە بەڵكو وشترەكانی خۆمم پێبدەنەوە. و لەم باسەش ئیستنتاجی ئەوە ئەكات كە عەرەبەكان لەگەڵ بوونی ئەو ٣٦٠ بتەی ناو مەككەدا باوەڕیان بەخوای تاك هەبوە، دەركەوتنی موحەمەد مەودایەكی ئاینی هەبوە بەلام سیمایەكی سیاسی و ئابوری و نەتەوایەتیشی هەبوە، بۆچی خوا پێش هاتنی موحەمەد هەبونی بتەكانی لە كەعبەدا یاساغ نەكردووە؟چۆن بەخودی خۆی ئەو بتانەی لەناو نەبردوە و ئەو كارەی بەمرۆڤ سپاردوە؟

وەلام: ئەوەی كە عەرەب لەو كاتەدا لە ئەبرەهەی قبوڵ نەكرد هیچ نەتەوە و كۆمەڵێكی ئازاد ناتوانن قبوڵی بكەن، كاكی نەناسراو ئەتوانیت لەم باسەی خۆتەوە جیاوازی بكەیت لە نێوان دانانی سروت و مەزارگەیەك كە پاڵنەری ئابوری و سیاسەتی لە پشتەوە بێت (كلیسكەی ئەبرەهە) و سروت و قیبلەیەك كە خوا دایانبێت و دڵی خەڵكی پێوە بەستبێت !! ماڵێكی جوان و ڕێكوپێكی دروستكراوی ئەبرەهەو پشت ئەستور بە لەشكری بەتواناى خاوەن زەبر و خاوەن فیلی زەبەلاح بەرانبەر ماڵێكی (خۆت ووتەنی ووشكە كەڵەك) لە شوێنێكی ووشكەلانی بێ سەوزایی لەبن دەستی كۆمەڵێكی نەخوێندەواری پەرتەوازە كەچی وەك عەبدولموتەلیب ئەیزانی ئەو ماڵە خوایەكی هەیە ئەیپاریزێت و پاراستیشی و ئەو لەشكرە خاوەن فیل و دەسەلاتەی كردە كای جووراو و ئەو فیلەش كەتۆ ئەڵێی لەوانەیە شەكەتی ڕێگا بوبێت بۆیە نەیتوانیوە بیڕوخێنیّ! ئەی بۆ كە ڕویان لە كەعبە وەرئەگێڕا بەچالاكانە ئەڕۆشت؟ یان ئایا فیلەوانەكان وەك تۆ نەیانئەزانی ئەو فیلە شەكەتەو باپشووبدات ئەوكاتە ئەوكارەی پێبكەن!!، ئەی ئەو لەشكرە زەبەلاحە چ دەردیانبوو ئاوا داڕزان و بوونە سەرگوزشتەی زمانی خەڵك ومێژونوسان؟

کەواتـە: ئـەو خەڵکـە بتپەرسـتەی ئەوکاتـە هێشـتا هەنـدێك لـە قسـەو باسـی پێغەمبـەرانیان لامـابوو بەتایبـەت ئەوانـەی هێشـتا لەسـەر دینـی ئیـبراهیم بـون وپەراوە پێشوەکان (تەورات و ئینجیل) بەدەسـتکاریەوە لـەناو جـەزیرەدا هـەبوو بۆیە ئەیانزانی کە کەسێك بیەوێت قیبلـەو حـەج بگۆڕێـت ئـەبێت پێغەمبـەر بێـت و پێغەمبەریش ئەبێت بەڵگەی ڕاستبوونی خۆی پیشانی خەڵك بـدات ئـەوکات خـەڵك ئـەتوانن متمانـەی پێبکـەن، ئـەو خەڵکـەی بەرانبـەر کەنیسـەی جـوان و لەشـکری کاولکـار ملیـان نـەدا بـەهاتنی پێغەمبـەر (صـلی اللە علیـە والـە وسـلم) و متمانـە پێکردنی ڕازی بوون ئەو بتانەی ساڵەها بوو کڕنوشیان بـۆ ئـەبرد تێکیانشـکاندن و لەنوێژێکـدا فـەرمانی قیبلـە گـۆڕین بـە پێغەمبـەرکرا بێچەنوچـون لەنوێژەکـەدا قیبلـەیان گـۆڕی لـە قودسـەوە هـەربۆ لای ئەوکەعبەیـەی دڵـەکان کـێش ئـەکات بێئەوەی جوانییەکی دونیایی تێدا بێت ئایا ئەمە موعجیزە نییە؟ بۆکەس ناتوانێت شوێنێکیتری لەوشێوە ئاوا شیرین بکات؟.

نوسەر ئەڵێت: بۆ پـێش هـاتنی موحەمـەد خـوا هـەبونی بتـەکانی لـە کەعبـەدا یاسـاغ نەکردووە؟چـۆن بـەخودی خـۆی ئـەو بتانـەی لـەناو نـەبردوە و ئـەوکارەی بەمرۆڤ سپاردوە؟

ئەوەتـەی دونیـا دونیایـە خـوای گـەورە هـەموو جـۆرە پەرسـتنێکی جگـە لـە پەرستنی خوای تاقانە یاساغکردوە و ئەم فەرمانەیشی بە هـەموو پێغەمبەرانـداوە بیگەیەنن بەخەڵکی. بەڵام خەڵکیشی سەرپشککردوە لە هەڵبژاردنی ڕێڕەوی ژیان، هەیە لە جیاتی خوای تاقانەو بێهاوتا دێت و بەدەستی خۆی خوایەکی تر بۆ خـۆی ئەتاشێ و ئەیکاتە شەریکی خوای تـەنها و هەیـە مانگـا یـان جـرج یـان مردوویـەك بەدەسەڵاتدارو شەریکی خوا دائەنێ و هەیە(پەنا بەخوا) کوڕ بۆ خوای بێنیاز قەرار ئەداو لەگەڵ خوا ئەیکاتە پەرستراو ئـیتر بـژمێرە.... لـە نـاو ئەمانەشـدا هەیـە لـە فەرموودەی خوا خۆیەوە خواو مرۆڤیشی ناسیوە و ئـەزانێ خـوا ڕێـزی لێگرتـوە و بیسەرو بینەریەتی و پێویستی بە واسیتە نییە.

(الله) بـەدرۆ خسـتنەوەی ئـەو خوادرۆیانـەی لەئەسـتۆی پێغەمبـەران و مرۆڤـە باوەڕمەندەکان داناوە، بوونی هەر بەرەیەك لەوانـە کراوەتـە مایـەی تاقیکـاری بـۆ ئەوانیترو نمرەی لەسەرە. ئەی نازانی ژیان و پاشان مردن هەر بـۆ ئـەو مەبەسـتی تاقیکاریە دانـراوە خـوا خـۆی ئەفـەرموێت (تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ (٢) واتـە: پـیرۆزە ئـەو خوایـەی مـوڵکی بەدەسـتە و بەسـەر هـەموو شـت بەتوانایە، ئـەو خوایـەی مـردن و ژیـانی خـەلق کـرد بـۆ ئـەوەی تاقیتـان بکاتـەوە کامتان باشترین کار ئەکەن و ئەو خوایە زۆر زاڵ و لێبوردەیە.

بەڵێ خوا خۆی بەتوانایـە هـەمووکات خراپـەکاران وەك لەشـکرەکەی ئەبرەهـە بەیەکێك لە لەشـکرەکانی لەناوبـەرێت بـەڵام ئـەوکارەی بـە بـاوەڕداران سـپاردووەو لەسەر کۆششیان لەو کارەدا بەهەشـتیان ئـەداتیٚ، خـوا حەکیمـە وزانایەچـۆن و چ کاتێك یارمەتی ئەنێریٚ یان چ کاتێك ئەو کارە خۆی ئـەیکات" کۆمـەڵێك ماوەیـەکی زۆرە بت پـەرستن و هێشتا نەگەڕاونەتـەوە بـۆ بەرسـتنی تـەنها(الله) نـەهێزی ئـەو بەرەنگاربونەوەیان هەیە نەخوای گەورەش ئـەو شـەرەفەیان ئەکاتـە نسـیب بۆیـە خوای گەورە خۆی لەشکرەکەی ئەبرەهەی لەناوبرد (والله اعلم) .

هەرچەندە نوسەرو وەرگێڕ لە رستەی (والله اعلـم) زۆر قەڵسـن بـەڵام بائەمـەش بزانن " کاتێك ئێمە ئەمە ئـەڵێن کـە دەربـارەی عللـەت یـان حیکمـەتی کارێـك یـان فەرمودەیەکی خوا قسەو بۆ چـونی خۆمـان ئـەڵێین چونکە ئـەزانین ئـەوەی ئێمـە ووتومانە هەمووی نییەو دیارەبەهەموو عیللەت و حیکمەتەکانی خوا زاناترە.

لە لاپەڕە ٥٤١ یشدا هەمان قسەکانی پێشوو دوبارە ئەکاتەوە و ئەمجار ئەڵێت: ئەمە لەگەڵ (ان الله غني عـن العـالمين ـ خواوەنـد لەهـەردوو جیهانیـان بێنیـازە)دا ناگونجێت.

وەڵام: ئەم پارچە ئایەتە کۆتـایی ئایـەتی (٩٧) ی سـورەتی (ال عمـران)ە کـە باسی حەجی ماڵی خوا ئەکات (فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (٩٧) لە حەجدا نیشانانی ڕونی تێدایە 'شـوێنی ئیـبراهیم و هەرکەسـیش چووە ئەوێ دڵنیا ئەبوو، بۆ خوا لەسەر خەڵکی توانادار حـەجی ماڵەکـە دانـراوە و هەرکەسیش کافر بێت ئەوە خوا لە جیهانیان بێنیازە.

ئەمە وەڵامە بۆ وەرگێڕو قەشە فادی و هەموو ئەوانەی وەك ئەوان بیرئەکەنەوە دەربارەی حەج خوا بێنیـازە لەوانـە، خـوای گـەورە بێنیـازی سوپاسـکراوە بـەڵام بێنیـازێکی خـاوەن بەزەییـە و ئەفـەرموێت:(وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ ....) واتـە: خاوەنەکەی تۆ بێنیازی خاوەن بەزەییە..) کەواتە ئەم ڕوونکردنەوە و شیکردنەوە و لێبوردەیی و بانگکردنەوەی یەك لـەدوای یـەکی بـۆ بەنـدە لاڕێکـانی لـە بـەزەیی زۆری خواوەیە نەك ئەوەی نیازی بەکردەوەی بەنـدەکانیبێ، پێغەمبـەر (صـلی الله علیه واله وسلم) لە فەرمودەیەکی قودسیدا ئەفـەرموێت: خـوا فەرمویـەتی: ئـەی بەندەکانم ئەگەر لەیەکەم کەسەوە تاکۆتاییتان ئینس و جینتان وەك بەتـەقواترین کەستانبن هیچ لە موڵکی من زیاد ناکات، ئەی بەندەکانم ئەگەر یەکەم تاکۆتایتـان بە ئینس و جننەوە وەك خراپترین کەستان بن هیچ لە موڵکی من کەم ناکات، ئەی بەنــدەکانم تــەنها ئەوەندەیــە کردەوەکانتــان هــەژمار ئەکــەم بۆتــان و پاشــان پاداشتەکەیتان ئەدەمەوە هەرکەس توشی خێر بوو ئەوا باسوپاسـی خـوا بکـات و هەرکەسـیش جگـە لـەوەی بینـی ئـەوا بـا تـەنها لۆمـەی خـۆی بکات.ئەمـەش دەقەکەیەتی: (في صحيح مسلم: "يقول الله تعالى: يا عبادي لـو أن أولكم وآخـركم، وإنسكم وجنكم كانوا على أتقى قلـب رجـل مـنكم، مـا زاد ذلـك في ملكـي شـيئًا. يـا عبادي، لو أن أولكم وآخركم، وإنسكم وجنكم، كانوا على أفجر قلب رجل مـنكم، مـا نقص ذلك من ملكي شيئًا. يا عبادي، إنما هي أعمـالكم أحصـيها لكـم (ثـم أوفـيكم إياها) (٢) فمن وجد خيرا فليحمد الله، ومن وجد غير ذلك فلا يلومن إلا نفسه"

کەواتــە: خــوای گــەورە بێبــاك و بێنیــازە لــە بەنــدەکانی بــەڵام بەبەزەییــە بەرانبەریان و کارئاسانیان بۆ ئەکات (يريد الله بكم اليسر ولايريـد بكـم العسـر) و

ڕێگەی لێخۆشبونیان بۆ والاّ ئەکات، کاری ئاسان و کەمیان بە زۆر دائەنێ و ئەوەیشی هیچی لەدەستانەبێ ئەتوانێ بە نیازی دڵی وەك بەخشندەکان پاداشت وەرگرێت، ئەوەی خوا بناسێ ئەزانێت بەهەموو جۆرێك خوای گەورە ڕێزو سۆزو بەزەیی بەمرۆڤ و لە مرۆڤ گرتوە. کێ جگە لەو خوایە شایستەی ستایش وپەرستنە؟

لەلاپەڕە ٥٤٢و ٥٤٤دا باسی ڕۆخاندنی دیواری ئەریحا ئەکات لەلایەن(یوشع) ی کوڕی نون و ئەڵێت ناوی خۆی (هۆشیایە) بەلاّم لە قورئاندا بە یوشع ناوی هاتوە و ئیتر دێتەوە سەر باسی بازارەکانی مەککە و ناوی مەککە و دیسان ئایەتێکیتر بەهەڵە نقلّ ئەکات و باسی سێلاّوەکە ئەکات کە پێش هاتنی پێغەمبەر کەعبەی ڕووخان و چۆن مەککە شوێنێکی بازرگانیبوە وەسفی بازرگانی مەی و پارە بەسودانی یەهودییەکانی مەککە ئەکات و ئەڵێ بەچڕی لەوێدا بوون، دێتە سەر باسی کوردەکان و فارس و مەسیحییەکان و بەشێوەیەکی نەشازو ڕەکیك باسەکان تێهەڵکێش ئەکات و لەکۆتاییدا ئەڵێت: لەکەش و هەوایەکی ئاینی ئارامدا هەمو قۆناغ و شێوازەکانی پەرستن بەیەکەوە لەدورگەدا هەبوو هەر لە ئایینەکانی حەنفایی و صابئی و مەسیحی هەتا دەیان و سەدان ئاینیتر بەڕادەیەك لە کەعبەدا بە ژمارەی ڕۆژەکانی ساڵ پەیکەری جیا جیایانکردبوە هێمای خواوەند واتە ژمارەیەکی زۆر لە عەرەبەکانی دورگە بوبونە حەنفایی و یەهودی و صابئی و مەسیحی.

وەلاّم: من نازانم ئەم دوو لاپەڕەیە بۆ ئەوەندە حاڵیان شڕە لەگەڵ ئەوەی هەمووی درۆیە ڕێکخستنی درۆکانیش هەر زۆر نالەبارە، ئاخۆ بۆچی وایە؟!

خوێنەری بەڕێز سەیرکە لە هەموو قورئاندا ناوی(یوشع) نییە، ئیتر چۆن ئەڵێت لە قورئاندا بە یوشع ناوی هاتوە، ئایەتی (رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ) بەهەڵە ئەنوسێت (ونحن بواد غير ذى زرع) و ئەیکاتە بەڵگە لەسەر ئەوەی کە باکشتوکاڵیش نەبوە بەلاّم بازرگانیبوە و بازرگانی

مەی و شەرابیانکردوە و یەهودییەکان بەچری لەمەککەبوون. ئاخر ئەمە کەس واناڵێت!! یەهودی لەمەککە نەبوون، بازرگانی شاری مەککەش لەدوای ئاوەدانبونەوەی مەککە دەستیپێکرد و ئەوان عادەتی گەشتی هاوینەو زستانەیان دانا.

وەرگێڕ زۆر شین بۆ مەیفرۆشتن و ژمارەی زۆری بتەکان و زەردەشتی و بەسودانی پارە..ئەکات! بۆ؟ خۆ ئەوەی خۆی باسی کردوە ئەوە باشترینەکانی سەردەمی پێش پێغەمبەرایەتی پێغەمبەر بوە:

ئایا لە جیاتی مەستی و مردنی سست، هۆشیاری و ساغی بەردەوام باشتر نییە؟.

لە جیاتی بتی زۆری کەڕو کوێر و بێخێر (الله) ی تاقانە و بیسەرو بینەرو بەتوانا دانای بەبەزەیی باشتر نییە؟.

لە جیاتی سووخۆری و بەدیل گرتنی قەرزار بەخشندەیی و قەرزی بێسوو باشتر نییە؟.

وەڵامی ئەوانە ئاشکرایە، دەی پێغەمبەری خوا ئەوانەی چەسپاند ئایا عەقڵ ناڵێت کە پێغەمبەر لای خواوە نێرراوە و کتێبەکەیشی باشترین کتێبە؟.

پاشان خوێنەری بەڕێز ئەگەر کەمێك لە کۆتایی باسەکەی ڕابمێنی ئەبینی لە بابەتەکەی کلۆڵترە. خۆی لەوەو پێش باسی ڕاوڕووتو شەڕو بەکۆیلەگرتن و ململانێی زلهێزەکانی کردوە کەچی لێرەدا ئەڵێت (لەکەش و هەوایەکی ئارامدا...)؟

پاشان ئەڵێت: هەتا دەیان و سەدان ئاینی تر بەرادەیەك لە کەعبەدا بەژمارەی ڕۆژەکانی ساڵ پەیکەری جیاجیایانکردبووە هێمای خواوەند. واتە ژمارەیەکی زۆر لەدورگە بوبونە حەنفایی و یەهودی و صابئی ومەسیحی.) ئاخر بوونی ئەوەندە پەیکەر کەی ئەوە واتاکەیەتی؟!! هەر ئەو کەش و هەوا نالەبار و پەرتەوازەیی و نەفامی وسەرگەردانییە هۆکار بوون بۆ پێویست بوونی هاتنی پەیامهێنەرێك لای

خواوە بۆ ڕزگاربوون و بەڵگەیشن لەسەر دانایی خوا کە قورئـان و پێغەمبەرەکـەی نارد تا ئەو کۆمەڵگە ڕزگاربکەن لە کۆیلایەتی و ژێردەستەیی.

لەلاپەرە ٥٤٥ و ٥٤٦دا باسێکیتری مێژوویی ئەهێنێ و لـە باسـەکانیتری باشـتر نییـە، باسـی سـەلمانی فارسـی ئـەکات کـە بـەرەو دورگـە هـەڵهاتبوو، کـەخۆی هێربودانی ئاتەشگە بوە و دژی کۆیلایەتی و موڵکداری بوە. ئەڵێت: مەزدەکی بوە و ئایەتی (لسان الذی یُلحدون الیه...) مەبەستی لـە سـەلمانی فارسـییە، سـەلمان لەگـەڵ ئـەوەی دژایـەتی زەردەشـتی کـردوە بـەڵام باسـی ئـەو ئاینـەی بـۆ محمد کردوە..سـەلمان بـەر لـە خـۆ بـە پێغەمبـەرکردنی محمـەد و پـێش موسـڵمانبوونی خۆیـدا ئـەو لەلایـەن پێغەمبـەرەوە کڕابـوو، لەیەکچـون لـە نێـوان زەردەشـتی و ئیسلام و ئاینی ئیبراهیم دا هەیە لەوانە شێوە و ژمارەی نوێژەکان و سەر هەڵدانی هۆشیدەر.. لە ئاینی زەردەشتیدا (شۆسـیانت) واتـە (مهـدی المنتظـر) لـە نزیـك بیری زەمزەم سەر هەڵدەدات و باسکردنی بـەرزەخ فریشـتەکان فریشـتەی مـردن، لەیەکچوی پاکی بنەماڵەی هەردولا، لەوانەیـە کارتێکـەری سـەلمان لەسـەر کەسـی محمد وای کردبێت کە پێغەمبەریش دژایەتی ئەو ئایینە بکات.

وەڵام: ئەو ئایەتـە لـە تەفسـیرەکاندا ڕاڤـەی جـۆراو جـۆری هەیـە و یـەکێك لـە ڕاڤـەکانی ئـەڵێت موشـریکێکی مەککـە ووتویـەتی موحەمـەد ئـەم قسـانەی لـە عەجمێکـەوە وەرگرتـوە و ئـەو عەجەمـەش هـەرجارەی کەسـێك ئـەڵێن (عـداس، سـەلمان، دوو غـوڵامی ڕۆمـی لەمەککـەبوون بـەزمانی خۆیـان کتێبێکیـان هـەبوو ئەیانخوێندەوە) و ئیبن کەسیر ئەڵێت: زەححاك وتویـەتی: ئـەو کەسـە سـەلمانی فارسیە، ئەم قسەیە لاوازە، چونکە ئەم ئایەتە لە مەککەدا دابەزیوە و سـەلمان لـە مەدینە بەخزمەت پێغەمبەر گەیشتوە و موسوڵمان بوە، عەبدوڵڵای کوڕی موسـلیم ئەڵێ دوو غـوڵامی ڕۆ میمـان هـەبوو کتێبێکیـان بـە زمـانی خۆیـان ئەخوێنـدەوە و پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) جارجـار گـوێی بـۆ ئـەگرتن و موشـریکەکان

ووتیـان لەوانـەوە فێـر ئـەبێت و خـوای گـەورەش ئایـەتی (لسان الذى يلحدون..) دابەزاند.

ناحەزانی قورئان لەکۆن و تازەدا وەك یەك پیلان ئـەگێڕن! یان ئەوانـەی تـازە هیچیان پێنییە جگە لە جوینەوەی قسەو بوختانی ناحەزانی کۆن!.

بۆچی لەناو ئەوانەی کە ئیحتمالی هۆی دابەزینی ئایەتە پیرۆزەکە ئەیانگرێتەوە چوە سەلمانی فارسی هەڵبژاردوە! !کـە بۆچـونێکی ناراسـت و لاوازە؟ ئایا لەبـەر ئەوە بوە باسی ئاینی مەزدەکی و زەردەشتی بێنێتە کایـەوە؟ یـان ئەمـەش هـەر موعجیزەی ئایەتەکەیە کە لە دوای باسی بوهتانەکەدا فەرمویـەتی خـوا هیدایـەتی ئەوانە نادات کە باوەڕیان بە ئایەتـەکانی خـوا نیـە بۆیـە لـەناو ئەوانـەدا ئەمـەیانی هەڵبژادوە کە هیچ ڕێی تێناچێت و لاوازە؟، ئەوانەی کە بـەدەم خـواوە درۆئەکـەن ئەوانەن کەدرۆزنن و ڕاستیان نییە، سـەیریکەن چـی ئەفـەرموێت: وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ (١٠٣) إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٠٤) إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ (١٠٥)

واتـە: ئێمـە ئـەوە بـاش ئـەزانین ئـەوان ئـەڵێن ئادەمییـەك فێـری ئـەكات، ئـەو کەسەی نیازیانە لـە عەرەبیـدا کۆڵـە و ئـەم قورئانـەش عەرەبییـەکی ڕەوانـە، ئـەو کەسانەی باوەر بە ئایەتەکانی خوا ناهێنن خوا ڕێنمایان ناکات و سزای بە ئازاریان بۆ هەیە، تەنها ئەوانە درۆ بەدەم خواوە ئەکەن کە باوەڕ بە ئایەتەکانی خوا ناکەن و ئەوانە خۆیان درۆزنن. خوا ڕاستی فەرمووە(سبحان الله).

تەبەرانی لە سەلمانی فارسیەوە ئەگێڕێتەوە ووتویەتی: بەدوای دیندا ئەگەڕام کەوتمـە نـاو کۆمـەڵێك لـە پاشمـاوەی خواناسـەکانی ئـەهلی کیتـاب وەك خـوا ئەفەرموێت: ئەوان موحەمەد وەك کوری خۆیان ئەناسن ئەیانووت ئەمە سـەردەمی پێغەمبەریکە لە زەمینی عەرەبەکاندا لەدایك ئەبێت چەند نیشـانەیەکی هەیـە پێـی ئەناسرێتەوە“ لەوانە لەناوشانیدا مۆری پێغەمبەرایەتی پێوەیە.

کەواتــە وەك خــۆی ئــەڵێت بــەدوای دینــدا وێڵــی شــاران بــوەو زێــدی خــۆی بەجێهێشتوە بەپێی نیشانەی ئەو شوێنەی کە کۆتـا پێغەمبـەر تێیـدا دەردەکـەوێت لە دورگەدا گیرساوەتەوە بەڵام ئەو لـە مەدینـە بـوە کـە پاشمـاوەی ئـاینی گـاورو جولەکەی لێبوە و بەپێی لێکۆڵینەوەکانی خەڵکی خـاوەن کتێبـی ئـەو سـەردەمەو لوتبەرزی و هاشوهوشی جولەکەی ئەوکاتە وای بۆ ئەچون لە مەدینـە دەرکـەوێت، بەڵام خوا خۆی ئەزانێت لە کوێدا و بەکێدا پـەیامی خـۆی ئـەنێرێت و هـەمان ئـەو نیشانە خەلقی و خولەقیانەی تێدا بوو کە لە کتێبەکانی ئەواندا هەبوو.

بەڵێ سەلمانی فارسی یەکێك بوە لە ڕۆشنبیرە چاوکراوەکان کە بەهەق نـەبێت دڵاوا نەبێت بۆیـە بـەردەوامبوو نەبـە زەردەشـتی و نەبـە مـەزدەکی و نەبـە گـاورو نەبەجولەکە ڕازی نەبوو لە وڵاتێکـی پێشـکەوتوی سـەردەمی خۆیـەوە هـاتبوو لـە شوێنی خۆیشیدا خاوەن پلە بووە کەسـی بـەو شـێوە دیـارە تـا بەڵگـەی ڕاسـت و ڕوون نەبینێ بەئاسان پابەند نابێت، کەسی بـەو شـێوە ئەگـەر خـۆی ئـەو توانـای هەبوایــە دەربــەدەری و دیلــی بەســەرخۆیدا نەئــەهێنا بــەڵکو ئەبویــە ســەرداری دەمڕاست و خێری بۆ ئاگرپەرستەکانی لای خۆی ئەدایەوە، کەسێك نیە لەم دونیـا خێرێکی لابێت کە مایەی ڕێزو گەورەیی ورزگاری بێت خـۆی ڕاینەگەیـەنێت بیداتـە کەسێکی نەخوێندەوار بڵێ تۆ بیگەیەنە !، ئەوە پلەیەکە ئیرەیـی پێئـەبرێت چـۆن سەلمان یان غـولامی ڕۆمـی یـان هەرکەسـێکیتر ئەیبەخشـێت بـەباوکی خۆیشـی چ جای ئەوەی بیدەنە کەسێکی نەخوێندەواری غەیرە؟ جگە لەوە قورئـانێکی ڕەوان و ساز چۆن کەسـێکی کڵۆڵ لـەزمانی عەرەبیـدا ئـەتوانێت بیهێنـێ؟ ئـەم قورئانـە ڕەوانبێژەکانی بەخۆیەوە سەرسامکردوە و دوای هاتنی قورئان زانستی دەربڕین و ڕەوانبێژی عەرەبی نوسرانەوە و نمونەکانیشیان ئایەتەکانی قورئان بوو.

ئەو سەلمانەی کە نوسەر بـە سەرچـاوەی قورئـانی ئەداتـە قەڵـەم، ئەگێڕنـەوە کاتێك گوێی لە ئایەتی:(ان جهنم لموعدهم اجمعـين) بـوو لەکاریگـەری ئـەو ئایەتـە سێ ڕۆژ خۆی شاردەوە، پاشان هێنایانە لای پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم)

لێی پرسی؟ ئەویش ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا بەو خوایەی تۆی بەهەقەوە ناردوە ئەو ئایەتە جەرگمی بڕی، ئینجا خوای گەورە ئایەتی (ان المتقین فی جنات وعیون...) دابەزاند.

کاتێك کە ئەڵێت سەلمان بەر لەخۆ بەپێغەمبەرکردنی محمد و لەپێش موسڵمان بونی خۆیدا لەلایەن پێغەمبەرەوە کڕابویەوە، ئەمەیشیان هەر درۆی ناو چاوی خۆیەتی چونکە وەك باسمانکرد ئەو لە مەدینە بووە وەك خۆی بۆمان ئەگێڕێتەوە، عەبدوڵلای کوڕی عەبباس ئەڵێت سەلمانی فارسی دەنگ و باسی خۆی بۆ گێڕامەوە و ووتی: من فارسیم و لە خەڵکی گوندی جەیونم و لەوێ ئەژیام باوکم کوێخای دێ کەبوو ئەوەندەی خۆشئەویستم منی لەجێی هەموکەسی دانابوو، لە ئاگر پەرستیدا ئەوەندە چالاك بووم تا گەیشتمە پلەی هێربودانی ئاتەشگە، باوکم موڵك و باخاتێکی گەورەی هەبوو ڕۆژێك بەهۆی خەریکبوونی بەکارێکیترەوە منی لەجێی خۆی نارد بۆ سەرپەرشتی باخاتەکەی لە ڕێگەدا گەیشتم بە کەنیسەیەك و گوێم لە دەنگی نوێژەکەیانبوو لێیانزیك بومەوە تا بزانم چی ئەڵێن تا ئەو کاتە لەبەر ئەوەی باوکم دەستی لێبەر نەدابووم بچمە هیچ شوێنێك هیچم دەربارەی خەڵکی نەئەزانی، کاتێك ئەوانم بینی نوێژکردنەکەیان سەرنجی منی ڕاکێشا و وتم بەخوا ئەمە لەدینەکەی ئێمە باشترە ئیتر لای ئەوان مامەوە تا خۆرئاوابون و کارەکەی باوکم لەیادکرد و پرسیارم لێکردن ووتم سەرچاوەی ئەم دینە لەکوێیە ووتیان لە شامە، ئیتر گەرامەوە بۆ لای باوکم ئەزانم ناردویەتی بەدوامدا لەبەر من کارەکەی خۆیشی تەواو نەکردبوو، ووتی ئەوە ڕۆڵەگیان لەکوێ بویت ئەمە لە ڕەفتاری تۆ ناچێت؟ وتم بەخوا لای خواناسەکانی کەنیسە بووم نوێژکردنەکەیان سەرنجی منی ڕاکێشا.

بەم شێوەیە سەلمان پەیوەندی لەگەڵ ئەواندا زیاد ئەکات و پەیوەندی لەگەڵ باوکیدا لاواز ئەبێت تا ئەگاتە ئەو ڕادەیەی داوا لە سەرپەرشتیارانی کەنیسە ئەکات بیگەیەننە شام بۆ ئەوەی خۆی لە سەرچاوەکەوە ئەو دینەوەرگرێت،

ئـەوانیش ئـەوکارەی بـۆ ئەکـەن بـەڵام کـە ئەچـێتە ئـەوێ لـە ڕەوشـت و دوڕویـی قەشـەکان تـوڕە ئـەبێت و بـیر لـەوە ئەکاتـەوە دوای ئـەو هەواڵانـە بکـەوێت کـە لەتەوراتدا بیستویەتی دەربارەی کۆتـا ڕزگارکـەر بـۆ ئـەو مەبەسـتە ڕێگـەی ئـاوی ئەگرێتەبـەر لـەوێ چـەند چـەتەیەکی جولەکـە ئـەیگرن و وەك کویلەیـەکی خۆیـان ئەیناسێنن ولە مەدینە ئەیفرۆشن و وەك بۆخاری لەفەرمودەیەکدا ئـەڵێ: چـەندەها جار کرین و فرۆشتنی پێکراوە تـا ئـەو کاتـەی ئەبیسـێ لـە مەککـە فریادڕەسـەکە دەرکەوتوە بەڵام لەبەر ئەوەی کۆیلەبوە نەیتوانیوە بچێتە خزمەتی تا ئـەو کاتـەی پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) کۆچ ئەکات بۆ مەدینە. سەلمان ئەڵێت: دوای کارەکانم ئێوارە هەنێ شتم هەبوو بردم و چومە خزمەتی پێغەمبەر لە قوبابوو وتم: بیستومە تۆ پیاوچاکی و هەندێ هاوەڵت لەگەڵدایە لێـرە غـەریبن و منـیش شـتێکم لایە بۆ خێر دانراوە ئەبینم زیاتر بە ئێوە ئەشێ.

پێغەمبەر (د.خ) دایە هاوەڵەکانی خۆی هیچی لێنەخوارد کە ئەوەم بینـی ووتم ئەمە یەکەم نیشانە ڕاست دەرچوو، ئیتر چـوم و هەنـدێ شـتیترم کـۆکردەوە و تـا هێنام پێغەمبەر گەشتبوە مەدینە، بوم برد وتم تۆم بینـی لـە خێرەکـەت نـەخوارد بۆیە ئەمەیان دیارییە بۆتۆم هێناوە ئەبینم لێی خوارد و هاوەڵەکانیشی بـانگ کـرد لێیانخوارد، لەدڵی خۆمـدا وتم ئـەوە دوەم نیشـانەش وابـو، جـارێکیتر لـە بـەقیعی غەرقەد بوو بۆ بەشداریکردن لە ئەسپەردەکردنی تـەرمی یـەکێك لـە هاوەڵـە کـانی لەگەڵ هاوەڵەکانیدا لەوێ دانیشتبون، سڵاوم لێکردو هەوڵم ئەدا سـەیری ناوشـانی بکـــەم دو پارچـــەی لەبـــەردابوو ئەمویســـت ئـــەو نیشـــانە ببیـــنم کـــە بۆیـــان باسکردبوم،کاتێك پێغەمبەر هەستیکرد لەهـەوڵی ئـەوەدام خـۆی پارچـەکەی سـەر شانی لادا یەکسەر مۆرەکەم بینـی خـۆم پێنـەگیرا کـەوتم بەسـەر دەسـتوپێی دا و ئـەگریام، پێغەمبەر(صـلى الله عليـە والـە وسـلم) داوای لێکـردم هەسـتم و منـیش چیرۆکی خۆمم بۆ گێڕایەوەو پێغەمبەر(صلى الله عليە والـە وسـلم) پـێی خۆشـبوو هاوەڵەکانیشـی ئـەو بەسـەرهاتە ببیسـتن، لەبـەر کۆیلایـەتی لـە شـەرەفی

بەشداریکردنی بەدرو ئوحد بێبەش بووم، پێغەمبەر فەرموی سەلمان خۆت بکڕەوە منیش داوای خۆکڕینەوەمکرد وئەوەی منی کڕیبوو بە ژیانەوەی سێسەد دارخورماو چل هۆقە ڕازیبو، پێغەمبەر بە موسوڵمانانی فەرموو: یارمەتی هاوەڵەکەتان بدەن، ئیتر هاوەڵان بە بیست و بەسیو بە پانزەو بەدە نەمام یارمەتیان ئەدام واتە هەرکەس بە پێی توانای خۆی تا هەمویم تەواوکردو لە ڕیوایەکانیتردا هاتوە کەپێغەمبەریش(صلى الله عليه والـه وسلم) خۆی بەدەستی پیرۆزی خۆی ناشتونی.

ڕیوایەت زۆرن دەربارەی سەلمانی فارسی خوا لێی رازی بێت.

ئەوەی گرنگە ئێستە ئەوەیە لە هەمو ڕیوایەتەکاندا هیچی وەك ئەوە نییە کە ئەم (وەرگێڕی بێناونیشانە ئەیلێت و کاتێکیش ئەڵێت لە نێوان زەردەشتی و دینی ئیبراهیم و ئیسلامدا لەیەکچون هەیەو نمونەی نوێژو پاکی بنەماڵەی نێرراوەکاندا ئەهێنێتە ئێمەش ئەڵێین لەوەزیاتریش هەیە ڕۆژوو تۆڵەی کوشتن و بانگخوازیان بۆ لای خوای تەنها. ئاخر ئەمانە بەڵگەیە لە یەك سەرچاوە بونیان و ئایەتەکانی قورئان ئەسەلمێنێ و خوا خۆیشی ئەفەرموێت:

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا (١٦٣) وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (١٦٤) رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (١٦٥) لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا (١٦٦) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا (١٦٧)

واتە: ئێمە فەرمانی خۆمانمان خستە دڵت هەروەك نوح و پێغەمبەرانی دوای ئەویشمان وا تێگەیاند خستیشمانە دڵی ئیبراهیم و ئیسماعیل و ئیسحاق و یەعقوب و نەوەکان و عیساو ئەییوب و یونس و هارون و سولەیمان زەبوریشمان دا

بەداوود، پێغەمبەرانیتریش کە بۆتۆمـان باسـکردون و ئەوانـەش باسماننـەکردون و خودا خۆیشی موسای دواندوە، هەموویان ترسێنەرو مژدەدەر بوون بۆ ئەوەی ئەو خەڵکە هیچ بەڵگەیەکیان لەلا نەبێ بۆلای خوا، خـودا خـاوەن دەسـەڵاتی کارزانـە، خودا خۆی ئاگادارەو فریشتەکانیش هـەمویان ئاگـادارن کـە خـوا بەزانسـتی خـۆی ئەمەی بۆ ناردویتە خوار و ئاگاداربونی خوا بەسە، ئەوانەی لەڕێگەی خـوا لایانـداو ناهەقییانکرد بێگومان وێل و زۆر سەرگەردانن.

کەواتە" ئەوەی کە کەسـانێکی وەك ئـەم نوسـەرە ئەیانـەوێت بیکەنـە تانـە بـۆ ئیسـلام ئـەوە نیشـانەی ڕاسـتبونی ئیسـلام و پێغەمبەرەکەیـەتی و جگـە لـەوەش ئیسلام ڕۆڵی پاککەرەوە و لادەری خەوش و خاڵی سەر دینەکانی پێشخۆی بینـی، واتە ئەوەی کە کەسانی پشتی پەردە ئەڵێن موحەمەد سودی لەخاڵە ئیجابیـەکان وەرگرت و وازی لەخاڵە سلبیەکانی ئاینەکانیتر هێنـا، ئـەوە لـە توانـای سـنورداری مرۆڤ بەدەرەو تەنها خوا پێیکردو کەسێکی وەك نەجاشی پاشا لـە قورئانـدا ئـەوە ئەبینێ بۆیە باوەڕ ئەهێنی، ئەم قورئانـە نـاوەڕۆکی پـەراوە کۆنەکانیشـی لـە خـۆ گرتوە وە و هەمویان بەڕاس ئەگێڕێ.

لە بنەماکانی باوەڕی ئێمە ئەوەیە باوەڕ بە پەراوە پێشوەکان و پەیام هێنەرە پێشوەکان بهێنین و جیاوازی لە نێوانیاندا نەکەین.

کەواتە" هەرچیتان بینی چاك و بەسود بوو لە ئاینەکانیتردا ئـەوە شـوێنەواری پەیامە پێشوەکانە چونکە وەك خـوا خـۆی فەرمویـەتی: هـیچ شـوێن و میللـەتێك نەبوە بێ هۆشـیدەر بوبێـت (وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (٣٦)

واتە:لـەناو هـەموو گەلێکـدا پێغەمبـەرێکمان نـاردوە کـە خـوا بپەرسـتن و لـە پەرستنی جگەلەو بەدوربن هەبون ڕێنماییـەکانی خوایـان وەرگـرت و لەناویشـیاندا

هەبوو هەقی وێڵکردن بوو بەسەر زەویدا بگەڕێن بزانن سەرەنجامی ئەوانەچۆن بووە کە پێغەمبەرانیان بەدرۆ زانیوە.

وەرگێڕ لەکۆتایی باسی حەجیشدا دیسان دەرەنجامێکی نەشاز بەباسەکەی ئەهێنێ و ئەڵێت: کەواتە سەرهەڵدانی مەککە وەکو سەنتەری بازرگانی و شارەزابونی عەرەب لە کلتوری گەلانیتر شتێك نەبوە جێگەی سەر سوڕمان بێت ئەوەش بەهۆی هەڵکەوتنی دورگەی عەرەبەوە بوەو شاری مەککەش ڕۆڵی خۆی لەدورگەی عەرەبدا هەبوە، کەواتە حەجکردن بەتەنها سروتێکی عەرەبی و ئاینی نەبووە چونکە ڕواڵەت و خەسڵەتی بازرگانی و هی تریشی لەخۆگرتوە.

وەڵام: ئەو بەڵگانەی کە نوسەر هێنای سەلمانی فارسی و ئاینی مەسیحی ئەوە هیچیان بۆ مەککە نەبوون و ئەبوو بەو پێوەرەی ئەو دەسەڵاتی ئیسلام لە مەککە گەشەی بکردایە، یان بەدرێژایی مێژوو چەندەها شوێن بونەتە سەنتەری بازرگانی و شوێنی گەشتیاری بۆچی لە وشوێنانەشدا هاوشێوەی قورئان و موحەمەد پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) دوبارە نەبوەتەوە؟!پاشان ئەو(هی تریش) ە مەبەستت هەرچی بێت ئەوە بۆ خۆت، چونکە دەرکەوت حەج سروتێکی ئیسلامی و جیهانییەو بۆ بەرژەوەندی مرۆڤایەتیە، ئاماژەی یەکسانی مرۆڤەکانە، پێکەوە ژیان، ئاڵوگۆری ڕۆشنبیری و زانستی، گەورەیی خوا، بەندایەتی بۆ الله بۆ بەدەستهێنانی خێرو خۆشی و ئازادی لە بەکۆیلەبونی کەسیتر، ئەمانەو لەمانە زیاتریش لە سروتی حەجدا بەرجەستە ئەبێت.

وەرگێڕو ژیانی بەرزەخ

نوسەر بەدوو لاپەڕەو نیو لە ٥٤٧ و ٥٤٨ تا ٥٤٩ ش باس لە بابەتی بەرزەخ ئەکات و ئەم ئەم تێکەڵی و هەڵانەی لای خوارەوە ئەکات:

١ــ ئـەڵێت: ووشــەی بــەرزەخ بــەرگرە لـەنێوان زیندوبونــەوە و مردنــداو دەقەکانیش باس لە زیندوبونەوەی ناو گۆڕ ئەکەن و ووشەکە دژی ماناکەیەتی!

وەڵام: بەڵێ ووشەی بەرزەخ بە واتای بەرگر دێت بـەڵام لەچـی بـەرگرە؟ بـەڵێ مــرۆڤ دوای مردنــی زینــدو ئەکرێتــەوە و باوەهێنــان بــەو زیندوبونــەوە لــە پێویستیەکانی باوەڕی باوەڕمەندەو بابزانین خوای گەورە خۆی دەربارەی بەرزەخ چی ئەفەرموێت لە قورئانە پارێزراوەکەیدا: لـە سـورەتی پـیرۆزی (المؤمنـون) دا هاتوە:

حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ (٩٩) لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (١٠٠) فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ (١٠١) فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٠٢) وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ (١٠٣) تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ (١٠٤)

واتە: کاتێك کە مردن دێتە سەر یەکێکیان ئەڵێت ئەی خاوەنەکـەم بمگەڕێنـەوە بەڵکو لەوکردەوە چاکانە بکەم کە نەمکردبوو، نەخێر ئەوە تەنها قسەیەکە بۆخۆی ئەیکا و لەمپەر (ڕێگر) لەدوایانـەوە هەیـە تـا ڕۆژی قیامـەت، کاتێـك فـوو بەکەڵڵـە شـاخداکرا ئـیتر نەخزمایـەتی لـە نێوانیانـدا ئـەمێنێ و نەلەیـەك ئەپرسـن، هەرکـە کێشانەکەی سەری هێنا ئەوانـە لـە ڕزگاربوەکـانن و هەرکـەس کێشـانەکەی کـەمی هێنـا ئەوانـە خۆیانیـان دۆڕانـدوە و لـە دۆزەخـدا دەمێننــەوە ئاگردەموچـاویان ئەپروزێنێ‌و لچ و لێویان ئەقرچێنێ.

خوێنەری بەڕێز، نوسەری بێئاگا بزانـە" ئـەو لەمپـەرو ڕێگـرە لـە نیـوان مـردوو هاتنەوەی بۆ ژیانی دونیا دانراوە نەك لە نێوان ئەوو زیندوبونەوە چونکە مـرۆڤ بـە مردنی قۆناغی دوەمی ژیانی دەست پێئەکات و ئەو قۆناغەش نێوبڕی نێوان دونیاو قیامەتە، بەگەیشتنی مرۆڤ بەو قۆناغە ئیتر ویست و توانای هەڵبژاردن و کارکردنی لێئەسەنرێ، ئیتر ئەبێت چاوەڕێی بەرهەمی کارەکانی دونیای بکـات و گەڕانـەوەی

بۆ ژیانی دونیـا محاڵـە، لەوێـدا هـەموو کەسـێ بـە یـەقین ئـەگات و بـەهای هـەموو کـاروکردارێکی بـۆ دەرئەکـەوێت، ئـەوەی کـە زۆر حەسـرەتی بـۆ ئـەخوازێ ئـەو کارەچاکانەیە کە ئەم بەشی خۆی لێنەبچراندوە بەمەرجێکیش زۆر ئاسانبوون.

ژیانی بەرزەخ " ژیانێکە بە لێکۆڵینەوە و ئەزمون و زانسـت نازانرێـت و هـەموی لە کارە نادیارەکانەو تەنها ڕێگەی زانینی ئەبێت لـە مـالیکی نادیارەکانـەوە فێـری ببین و بەڵگەی ڕاستی و بونیشی بەستراوە بە سابتبونی ڕاستی و هەقبونی ئەوەی هەواڵەکانی هێناوە، ئەوە موحەمەد پێغەمبـەر (صـلی الله علیـه والـه وسـلم) وەك خۆی لەسەردەمی خۆیدا بە ڕاستگۆی ئەمیندار ناسراوە و لەسـەردەمی ئیستاشـدا دۆست و دوژنی بە ئینسافیش ئەو شایەتییەی بۆ ئەدەن، قورئانیش خۆی شایەتی بۆ ڕاستی خۆی ئەدا و تا ئێستەش لە هەموو بوارەکاندا موعجیزەیـە، ئـەوەتا لـەم وەڵامدانەوانـەدا دەرئەکـەوێت چـۆن بـەپارێزراوی ماوەتـەوە لەگـەڵ ئـەو هـەموو هێزەکۆکراوەدا کە لەدژی بەرپاکراوە.

کەواتە، ووشەی بەرزەخ واتە لەمپەرو ڕێگر لە گەڕانـەوەیان بـۆ دونیـا و ووشـە قورئانییەکەش پڕ بەواتاکەیەتی و ئیتر وەرگێڕو نوسەر یان حاڵی نەبوون یان باڵـە کوتەیانکردوە بۆ دروستکردنی تەپەتۆز لەسەر زانراوەکە ئەگین بگەڕێن بـزانن کـێ دوای دەستپێکردنی ژیانی بەرزەخ گەڕاوەتەوە بۆ ژیانی دونیا مەگەر بەموعجیزەی عیسا پێغەمبەر(سەلامی خوا لە خۆی و دایکی بێت) ئەویش بە ئیزنی خـوا بـوە و تەنها بۆ ئەوەندەبوە کە پێغەمبەرێتی عیسا بسەلمێنی.

تەنانەت ئەوانەش کەبوە کەسیان ئەوەنـدە نـەژیاون تـا بتـوانن کـارێکی چـاکە بکـەن و بـەرزەخ هـەر لەمپـەر بـوە لـە گەڕانـەوەیان بـۆ ژیـان و کـارکردن و هـیچ دژایەتییەك لە نێوان ووشەو واتاکەیدا نییە و سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە پەڕاوێکی ناردوە هیچ لارییەکی تێدا نییە.

٢ــ ئـەڵێت: هەڵبەتـە ئـەوەی زمـانی عـەرەبی نـەزانێت یـان هـەر ئـاینێکیتری هەبێت سزا ئەدرێت بەڵام ئەگەر موسڵمان بێت و عەرەبی چاك بزانێت و بەتـەواوی

وەڵامی پرسیارەکان بداتەوە ئەوا گۆرەکەی بۆ فراوان ئەبێت و بەهەشتی لێوە ئەبینێت کەچی لەگوتارە ئایینیەکاندا بەهەشت لە ئاسمانەکانەو بەتەنها پانتاییەکەی هێندەی پانایی ئاسمانەکان و زەوییە، چۆن مردویەکی ئیماندار لەگۆڕدا لە ئەفغانستان و مردویەکی تر لەگۆڕدا لە سودان و یان لە مۆریتانیا و لە کوردستان یەکێکیتریش لە هەر وڵاتێکیتردا و لە هەمانکاتدا یان لە چەند زەمەنێکی جیاوازدا دەبینین، لە کاتێکدا هەموو دەزانین کەسێك دوای مردن جەستەی چی بەسەر دێت؟!

وەڵام: لێرەدا کە ئەڵێت هەڵبەتە ئەوەی کە زمانی عەرەبی نەزانێت سزا ئەدرێت ئەوە هەڵەو درۆیەکی زۆر ڕوونە و بۆخۆی ووتویەتی چونکە خوای گەورە خوای هەموو نەتەوە و زمانەکانەو ئیسلامیش ئاینی هەموو نەتەوە و زمانەکانە (وما ارسلناك الا رحمة للعالمین) و بەرپرسیارێتی و لێپرسینەوەش بە یەکسانی بۆ هەمووانە و هەموو ئایینەکانیتریش هەریەکەیان تاخوا ڕازییبوە بمێنیّ ولەکاردابێت شوێنکەوتوانیشی لە ڕەزامەندی خوا ئەبن و هەرکاتیش گۆڕی بە ئاینی تر ئەبێت شوێنکەوتەی دینی پێشو بەوە ڕازی بێت و تازەکە وەرگریّ.ئەگەر ئەوە نەکات ئەوە لە فەرمانی خوا دەرچوە و هەقی سزای هەیە، ئەم کارە بەردەوام بوە تا خوا خۆی بڕیاریدا کە ئیسلام کۆتا ئایینە و موحومەدیش کۆتا پەیامهێنەرەو ئەبێت هەموو ئاینمەندانیتر پێڕەوی ئەم فەرمانەبن، کەواتە بەهاتنی قورئان و موحەمەد ئیتر شەرعییەتی ئایینە ئاسمانییەکانیتر وەك پێڕەو سڕانەوە وەك ڕێزو یادو بەشێك لە باوەڕ ئەمێننەوە.

ئەم گۆڕانکارییانەش بەپێی پێویستی و بەرژەوەندی گەل و نەتەوەکان هاتوە و قورئانیش پێڕەوێکی درێژخایەنە، بەتێپەڕبونی زەمەن کۆن نابێت و لەتوانایدا هەیە وەڵامی پێویستیەکانی هەمو زەمەنێك بداتەوە، بۆیە پێویست بەهاتنی دین و پەیامهێنەری ترنییە و ئەمەش بەشێکە لە موعجیزەبوونی ئەم قورئانە، پێڕەوانی ئایینەکانیتریش دوای هاتنی قورئان و موحەمەد پێغەمبەر ئارەزوی خۆیانە

هەرچۆنێك لەدین پێڕەو ئەکەن بەڵام خوا لێیان وەرناگرێت چونکە بەپێی بڕیاری ئەو نەکراوەو دینیش بۆ خوایە ئەبێ بەپێی ڕێنمایی ئەو بکرێت.

بەشی دوەمی قسەکانی لەم خاڵەدا زۆرسەیرە گومان لەوە ئەکات کە مردوی شوێنە جیا جیاکان لەیەککاتدا بتوانن بەهەشت ببینن!

ئەڵێی لەم سەردەمەدا ناژی! ؟ یان لەوانەیە ئەمە گومانی ناحەزانی کۆنی قورئان بێت و لەسوچی نوسراوێکی کۆندا ئەمەی بینیبێ و بێبیرلێکردنەوە نقڵی کردبێت! ؟ ئەگین ئەوەی ئالەتە تەکنەلۆژییەکانی ئەم سەردەمە ببینێ زۆر ئەو هەواڵانەی قورئان و فەرمودەی لا ئاسایی ئەبێت، ئەگەر مرۆڤ بتوانێت ئامێرێك دروستبکات دیمەنێکی ئەوپەڕی زەوی بۆ هەموو زەوی بگوێزێتەوە یان دیمەنێکی کەشکەشانی فەلەك بگوێزێتەوە و لەتواناداهەبێت هەموو سەرزەوی لە شاشەیەکەوە بیبینن بۆ خوای دروستکەری ئەو مرۆڤە ناتوانێت لەوە بەهێزتر دروست بکات؟بینینی بەهەشت بۆ مردوەکان و لەیەککاتدا یان بینینی دۆزەخ لەیەککاتدا بۆ مردوە خراپەکان زۆر ئاساییە و بەتایبەتیش ئەو کاتەی ڕۆح لە قەفەسی لەش ئازاد بوە وبۆی هەیە لێی دەرچێت، بەڕاستی ئەم ئەم گومانەی کەویستی لەسەر ئەو هەواڵە نادیارانەی ئیسلام دروستی بکات کاتەکەی زۆر بەسەرچوو بوو.

٣ـ ئەڵێت: دوای ئەوەی هەموو مرۆڤ (حشر _ کۆ دەکرێنەوە)و بەسەرپردی (ڕێگە _ صراط)دا تێ دەپەڕن و بەرەو ئاوی ڕوباری(کوثر)دەبرێن، کە ئاوەکەی لە (عەبیر) بۆنخۆشترەو لە شیر سپیترە ئەگەر کەسێك هەزار ساڵ لە دۆزەخدا بوبێت و بۆ یەکجار لەو ئاوە بخواتەوە هەرگیز تینووی نابێت؟!کەواتە کەسی دۆزەخی دەچێتە بەهەشت و تەنها بۆ یەکجار ئاو خواردنەوەی لە بەهەشتدا بەسە بۆ ئەوەی هەرگیز تینوی نەبێت کەواتە ئیتر چ پێویست ئەکات ئەو هەموو ڕوبارە لە بەهەشتدا هەبێت؟.

وەڵام: بەڵێ هەموو خەڵك كۆدەكرێنەوە بـەڵام هـەموويان ئـەو ڕێگەيـە(صـراط) نابڕن، بەڵێ ئاوی كەوسەر لەوەش زياترە كەباستكردوە بەڵام هەمووی لێی ناخۆن و دوای پردەكەش نييە بەڵكو جۆگەی لێهێنراوەتـە سـەر گۆڕپـانی كۆكردنەوەكـە، ئەوەی لێی بخوات تينو برسی نابێت تا ئەچێتە بەهەشتەوەو ئەمـەش ڕاسـتی ئـەو هەواڵەيە كەنوسەر لێی شێواوە.

خوای گەورە لەكورترين سـورەتی قورئانـدا ئەفـەرمووێت (**إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ (١) فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ (٢) إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ (٣)**)

واتە: ئێمە كەوسەرمان بەتۆدا كەواتە نوێژ بۆ خاوەنەكـەت بكـە و قوبـانی بكـە ئەوەی ناتۆرەت لێئەدات خۆی دوابڕاوە.

كەوسەر بەواتای خێری زۆر دێت و ناويشە بۆ ئاوی بەهەشت كـە خـوای گـەورە جۆگەيـــەكی لێهێناوەتـــە گۆڕەپـــانی كۆبونەوەكـــە و بەدەســـت موحەمـــەد پێغەمبەرە(صلى الله عليه واله وسلم) .

ئاوی كەوسەر بـەپێی فـەرمودەكان سـارد و شـيرين و سـپييە بەسـەر يـاقوت و مرواريدا ڕێئەكات و ڕۆخەكانی لە ئاڵتون و زيوە ئەو ئاوە هەكەسێك لێی بخوات تـا ئەچێتە بەهەشت تينوی نابێت، ئەمەش فەزڵێكە خوا بەخشيويەتی بە ئيمانـدارانی ئوممەتی موحەمەد درودی خوای لەسەر بێت، ئەو ئاوە خەڵكی دۆزەخ بۆيان نييـە بينۆشـن وەك ئـەوەی گومانكـار لافـی لێئـەدات و ئـەوە بـۆ شـوێنكەوتەكانی پێغەمبەرە(صلى الله عليه واله وسلم).

ماوەی كۆكردنەوەی خەڵكی و وەرگرتنەوەی تۆمـاری كردەوەكـان و كێشـانەی كردەوەكـان و لێپرسـينەوە و لێپێچـينەوە هـەمووی ماندوكـەرو دژوارەو لەگـەڵ ئەمانەشدا خۆر نزيككرابێتەوەو سێبەرێكيش نەبێت، ئەمانە خوای گـەورە ئاسـانی ئەكات لەسەر ئيمانداران بەهۆی ئاوی كەوسـەرو سـێبەری عەرشـی خـوا و مـژدەی ناوبەناوی فريشتە ڕوگەشەكان پێيان.

کەواتە" ئەو ئاوە بۆ ئەو ماوەیە و بۆ ئەو کەسانەشە، ئیتر ئەوەی خوا بۆی ئامادەکردون لە بەهەشتدا هەر نابڕێتەوە، بە نیسبەت دۆزەخییەکانەوە پەنابەخوا تینوێتی و برسێتی و گەرما و ڕیسواییان بۆ هەیە، لەدونیاشدا وەك لە ئایەتەکانی سورەتی کەوسەردا هاتوە ناحەزان و ناتۆرەلێدەرانی پێغەمبەر دوابڕاو وبێناز ئەبن، دەسەیرێکی مێژوو ناوبانگی ناحەزانی پێغەمبەر بکە و سەیری نازداری و شۆرەتی پێغەمبەر بکە و پاشان بڵێ خوا ڕاستی فەرموە و ئەم قورئانە کەلامی خوایە بۆیە ئەوەی ئەیفەرموێ وەك خۆی دەرئەچێت.

٤/ ئەلێت: سودی (وانە پێگوتن: تلقین) یان پەند دادانی مردوو چییە لە کاتێکدا دۆزەخیی دۆزەخییەو بەهەشتییش بەهەشتییە؟ یان ئایا مردوو گوێی پەند دادان و وانە پێگوتنەوەیە دەبێت، یان لەو وانە پێگوتنەوەوە فێری ئەوە دەبێت تاکو بە شێوەیەکی چاك وەڵامی ئەو دوو فریشتەیە بداتەوە، کە لە ناو گۆڕدا پرسیاری لێدەکەن؟!

وەڵام: تەڵقینی مردوو لە کارە داهێنراوەکانە ئەگین پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) خۆی نەیکردوە و ئەو خەڵکەش لەسەر چەند حەدیسێکی لاوازو ئەم فەرمودە سەحیحە ئەو کارەیان داهێناوە لە فەرمودەیەکی سەحیحدا هاتوە پێغەمبەر فەرمویەتی: (لقنوا موتاكم لا إله إلا الله) رواه مسلم والأربعة.واتە تەلقینی مردوەکانتان بە لاالە الا الله بکەن. مردوو لێرەدا ئەکرێت وەك واتا حەقیقیەکەی وەریگری و ئەشکرێت وەك واتای مەجازی وەریگریت. بەواتا حەقیقیەکەی ئەم تەلقینە داهێنراوەیە و بەواتا مەجازییەکەی کاتێکە کە خاوەنی کەسەکە لە کاتی سەرەمەرگدا بەتەنگی کۆتا تۆماری کەسەکەیانەوە بن و لەهەوڵی ئەوەدا بن کۆتا وشەی بەبەهاترین وشە بێت.

پێغەمبەریش فەرمویەتی هەرکەسێ کۆتا ووشەی لاالە الا الله بێت ئەچێتە بەهەشتەوە، بەپێی ئەوەی کە پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) دوای ئەسپەردەکردنی مردوو تەلقینی کەسی نەکردوە وئەوەش سابتە دوای مردن مرۆڤ

کارکردنی بۆ نییە، نوسەر لەوەدا ڕاستەکات بەمردن بەهەشتی بەهەشتییەو دۆزەخیش دۆزەخییە و هەرکەس کاروکردەوەی خۆی، مەگەر لەو ڕێگا دیاریکراوانەوە نەبێت کە لێی بەجێماوە، کەواتە ئەبێت مردن لەو فەرمودەیەدا سەرە مەرگ بێت نەك مردوی ئەسپەردەکراو، بەپێی ئەزمونەکانیش دەرکەوتوە ئەوەی لەژیانیدا چاکەکار نەبوبێت لەسەرەمەرگیشدا نەیتوانیوە ئەو ووشە پیرۆزە بڵێت بەڵام چاکەکاران و کەسە بەسۆزو بەزەییەکان ئەوانەی لەدونیادا بەپێی ئەو ووشە کاریانکردبێت زۆر بەئاسانی لەسەرە مەرگیشدا کاتێك بەو وشەیە تەلقینکراوە یەکسەر ووتویەتی و پاش شکانی زمانیشی بە پەنجەی شایەتمانی ئەو شایەتییەی داوە و ئەمەش پەند بوە بۆ کەسانی زیندوو یارمەتی و بەزەییە بۆ کەسانێ کە لە ماڵئاوایی دونیادان و بەرەو ژیانێکی نوێ هەنگاو ئەنێن کە ئەو وشە پیرۆزە لە سەروی هەمو ئەو کردەوانەن کە جێگەی قبوڵی ملیکی ئەو ڕۆژانەیە.

٥/ ئەڵێت: لە (النمل:٨٠)دا دەڵێت: (انـك لا تُسـمع الموتى ولا تُسـمع الصمَّ الدعاء) واتە تۆ ناتوانیت (کەڕ)و مردوو گوێبیستی داواو بانگێشی باوەڕ بکەیت — واتە مردوو، کە مەبەستی لە بێباوەڕە گوێی لە قسە کردن نابێت، هەرچەندە لێرەدا مەبەستی لە کەڕو مردوو مەبەستی لە بێباوەڕە بەڵام ئایەتەکان ئەوەش دەگەیەنن، کە مردوو گوێی لە داواو قسە کردن نابێت کەچی لە ناو گۆڕدا لە دوای ناشتنی مردووەکە قسەی بۆ دەکرێت و پەندی دادەدرێت و گوایە فریشتە دێن قسەی لەگەڵ دەکەن.

وەڵام: لە وەڵامی پێشودا وەڵامی ئەمەیشی تێدایە و بۆیە هێناومە لەبەر ئەوەی ئەو حەقیقەتەش باس بکەم کە قورئان دەریخستوە مردو لەتەك کەڕ گوێبیستی قسە نابن هەروەك چۆن کەسی بێباوەڕ کاتێك تەوەلا ئەبێت و ڕوو لە هەق وەرئەگێڕێ ئەویش وەك ئەو مردو یان وەك ئەو کەڕەی لێدێت و نابیسێت، ئەم چواندنە بۆ ئەوەیە کەسی باوەڕمەند بێهیوا نەبێت کاتێك ئەبینێ ئەو هەموو ئایەتە گەردونییەی کە ئایەتەکانی قورئان ئەسەلمێنێ کەچی هەیە وەك کەڕو

مردوو هیچ نابیسێ و بەهیچ داناچڵەکێ، بابزانێت ئەوانە خۆیان بڕیاریانداوە لە ئاستی قورئان کەڕو بێهەست بن و نەگەڕێنەوە بۆلای.

ئێمەش کاتێك ئەم وەڵامانە ئەدەینەوە ئەزانین لەوانەیە نوسەرو وەرگێڕ لە ئاستیدا وەك مردووبن چونکە پێش وەخت خۆیان زانیویانە قورئان هەقە و کەلامی خوایە و تەنها بۆ خڵەتاندنی هەندێك ئەو نوسینەیان چنیبێت بەڵام بە ئەرکی خۆمانی ئەزانین ڕوی راستی سەراب و تروسکەی کزولاوازو خۆڵ لەچاوکردنی ئەو بێهەستانە بۆ خەڵکی خێردار دەربخەین تا شەڕیان لەسەر خۆیان کۆتا بێت، خۆئەگەر لەوانەشبن هێشتا هیوای زیندوبونەوەیان لێئەکرێت ئەوە زۆر خۆشحاڵ ئەبین ئەگەر لە ڕزگاربوانبن.

کەواتە، بەرەی باوەڕمەند بە قورئان هەرگیز بە ژمارەو هەوڵی بێباوەڕان بێهیوا نابن چونکە خوا خۆی بون و هەوڵی ئەوانی بۆ باسکردون و بەرچاویان ڕوناکە.

٦ـ ئەڵێت: هەلبەتە کەلتوری ئایینی داوادەکات کە مرۆڤ هەردەم دەبێت خۆی بە تاوانبار بزانێت و پیرۆزی و بەرزی تەنها بەکەسایەتییە ئایینیەکان بدات و لەبەرانبەر ئەواندا مرۆڤ خۆی بەکەم و نزم و ناپیرۆز بزانێت..

وەڵام: لەوانەیە ئەم قسەیە لای قەشە فادی بیروباوەڕەکەی بەو شێوەیە بێت بەڵام لای ئێمەی موسوڵمان باوەڕمان وایە هەوو مرۆڤێك بەشی خۆی هەڵەو تاوان ئەکات و تەنها پەیامبەران لە تاوان پارێزراون و کەس بۆینییە لافی پیرۆزی و بێتاوانی لێبدات، مرۆڤەکان یەکسانن و پلەی دینداری و تەقوا خوا ئەیپێوێ و ئەوەی لە ئێمەوە دیارە کردەوەکانە، داوامان لێکراوە بە دینداری کەسدا هەڵنەدەین و کەسیش بە پیرۆز نەزانین، هەرچەندە سوپاسگوزاری و پێزانین و ئەمەکداری بەرانبەر بەچاکەی خەڵکیش لە ڕەوشتە بەرزەکانی ئاینی ئیسلامن و زیادە ڕۆیشی تێدا ناکەین، ئەوانەی ئەکەونە زیادەڕۆیی لائەدەن وەك ئەوانەی دەربارەی عیسا پەیامبەرو دایکی کەوتنە هەڵەی گەورەوە، نکولی لەوەش ناکەین لە ناو موسوڵمانانیشدا هەندێ کۆمەڵ بەو دەردە چوون.

ڕێژەیی بوونی حەڵاڵ و حەرام و دیاریکردنی لە لایەن کەسی موحەممەدەوە

لـەژێر ئـەم بابەتـەدا ئەیـەوێت گومـان لەسـەر حـەرامبونی خواردنـەوەی مـەی دروست بکات بە دوو ڕێگە یەکەمیان ئەڵێت: بازرگانیکردن بە مەیەوە کاری گـاورو جولەکەکان بوە و موحەمـەد ویستویسـەتی لـەو ڕێگـەوە ژێرخـانی ئـابوری ئـەوان هەرەس پێبێنێت. بۆ دوەمیشیان ئەڵێت گوایە تاکاتی خیلافـەتی عومـەریش مـەی خوراوەتەوە و عومەر حەرامی کردوە، و ئەڵێت: مەسەلەی حەرامکردنی مـەی بـەو جۆرە نەبوە وەکو باسی دەکەن کە گوایـە هـەمو خـەڵکی لەیەککاتـدا بـە بیسـتنی فـەرمانی قەدەغـەکردنی مـەی یەکسـەر هەرچـی شـەراب و مـەی یـەك هـەیانبوە ڕشتویانەتە کۆڵانەکانی شاری مەککەوە.

لـە پێشیشــەوە ووتویــەتی: شـێوەی خــواردن و هەڵبــژاردنی خــواردن و ئــەو کەسانەی کە لەگەڵیاندا خواردن دەخورێـت پەیوەنـدی بـەخودی کەسـێك خۆیـەوە هەیە و چاکوایە ئایین خۆی نەخاتە ئەو باس و مەسەلانەوە.

بـە شـێوازێکی گاڵتـە پێکردنـەوە لەپـەراوێزدا ئـەڵێت: سـەیرە لـە یـەکێك لـە خوتبەکانی المتولی الشعراویدا باسی ئـەوەی دەکـرد کـە ئـەو گوێدرێـژەی کەسـێك پێی دەچێت بۆ مەی خواردنەوە گوێدرێژەکە پێی ناخۆشە تۆ بۆ ئەو کارە بەکاری دەهێنی !! ئەی ئەگەر ئەو کەسە بە ئامێرێك چو بۆ خواردنەوەی مەی؟.

وەڵام: سەیرە ئەم بێناو نیشانانە زەردەشتی و مـەزدەکی و قەشـەفادی و..لـە هەموو پەڕاوەکانیاندا باسی مەی دەهێننە بەرکار !! ئایا لەبەر ئەوەیە کە دیـاری دەسـتی بێباوەڕەکانـە و ئـەوەیان هەیـە بازرگـانی پێـوە بکـەن !؟کەچـی لای موسوڵمانان بێبەهاو یاساغە؟ یان ئەیانەوێت عەقڵی میللەتانی ئیسلامی پێ دۆگما بکـەن و وەك خۆیـان ئـالودەی مـاددە هۆشـبەرەکان بـن؟ یـان هــەر خــوی شەیتانیانگرتوە وئەیانەوێت لەگەڵ خۆیاندا بەنی ئادەمی هەموی ڕاپێچی نـەفرینی

خوایی بکەن و ئەزانن بەزاندنی سنوری قاغەی خـوا (حـەرامکراوەکان) مرۆڤـەکان بەدەردی شەیتان ئەبات لەلایەن خواوە؟.

ئـەوەی کـە خواردنـەوەی مـاددە هۆشـبەرەکانی یاسـاغکردووە الله یـە نـەك پەیامبـەر (صـلی الله علیـه والـه وسـلم) و خـوای گـەورەش بـە چـەند هـەنگاوێك مرۆڤەکانی لـەو ئـالودە بونـە ڕزگـارکرد وەك لـە پـەڕاوی (ئاشـتینامە وەڵامێـك بـۆ خوێننامەی زەردەشتی) دا پلەکانمان باسکردوە، هەر ئەو پلەبەنـدی و داناییـە لـە حـەرامکردنی (مـەی) ئەیسـەلمێنیٚ کـە قورئـان لای خوایـەکی دانـاوە هـاتوە بـۆ بەرژەوەندی هەموو مرۆڤەکان ئەگین موحەمەدێکی نەخوێندەوار لـەکویٚ ئـەزانیٚ و چۆن ئەتوانێت بەگژ ئەو هێزە دەرونی و دەرەکیانەدا (ئـالودەبوون، بەرژەوەنـدی گاورو جولەکە، شەیدا بونی ئەو مادە لەلایەن شاعیران و نوسەرانی ئەو سەردەمە) بێوەو لـە ماوەیـەکی کورتـدا بیکاتـە خەبـەری کانـە بێئـەوەی خـەرجی بێشـمارو دەزگـای ڕاگەیانـدن و بەندیخانــەش بخاتــە خزمــەتی ئــەو کــارە وەك ئــەوەی سەردەمانێکە دەوڵەتـە عیلمانییـەکان لەهەسـتکردنیان بـە مەترسـی ئـەو ماددانـە ئەیکەن و نەك هەر بێهودەیە بەڵکو زیادیش ئەکات.

کاتێکیش ئەڵێت: شێوەی خواردن و هەڵبژاردنی خـواردن و ئـەو کەسـانەی کـە لەگەڵیاندا خواردن دەخورێت پەیوەندی بەخودی کەسێك خۆیەوە هەیـەو چـاکوایە ئایین خۆی نەخاتە ئەو باس و مەسەلانەوە.

ئـەوە دیـارە هـیچ ئاگادارنییـە لـە گرنگـی و کاریگـەری خـۆراك لـە بونیاتنـانی کەسێتی و تەندروستی مـرۆڤ، ئـاینی ئیسـلام وەك ئایینـەکانیتر نییـە و دەخالـەت ئەکاتـە سـەرجۆری خـواردن " خـواردنی چـاك و پـاك و بەسـود حـەڵاڵ ئـەکات و خواردنی پیس و خـراپ زیانبـەخش یاسـاغ ئـەکات، گۆشـتی مردارەوەبـوو، مـەی، ریبا، گۆشتی بەراز، خواردنی خوێنی ڕەوان) لەوانەن کـە حـەرامکراون و زانسـتی تازەش ئەوەی سەلماندوە هەریەك لەوانە زیانی گەورەیان هەیە لەسەر کەسـێتی و تەندروستی مرۆڤ بۆ نمونـە " گۆشـتی مردارەوەبـوو واتـە گۆشـتی ئـەو گیانـدارەی

بەبێ سەر بڕینێکی شەرعی گیانی لەدەست دابێت خواردنی لەلایەن خواوە حەرامکراوە و توێژینەوە زانستییەکانیش ئەڵێن: خوێن لەبارترین ناوەندە بۆ گەشەسەندنی میکرۆبی زیانبەخش و کاتێك گیاندار گیان لەدەست ئەدات بەبێ سەربڕینێکی شەرعی خوێنەکەی لەلەشیدا ئەمێنێتەوەو هەندێکیشی ئەگەڕێتەوە بۆ سییەکانی لە سییەکانیدا ئەمێنێتەوە و بەماوەیەکی کەم گۆشتەکەش پڕئەکات لە ماددەی زیانبەخش و لەوێشەوە ئەگوێزرێتەوە بۆ لەشی بخۆرەکەی.

یان سووخۆری (ڕیبا)کە سەرچاوە و بنیاتنەری جیاوازی چینایەتیە، مژەری خۆێنی هەژارانە، لەکارخەری زۆرێك لەخەڵکیە.

یان خواردنی ماڵی هەتیوان؟ یان قۆرخکردنی بازار بۆ بەرژەوەندی دەستەو تاقمێك؟.

ئەمانەن خوا حەرامی کردون و بوار نادات خەڵك ئارەزوی تێدا بەکاربهێنێ چونکە هەموئەوانە لە کۆتاییدا بەرژەوەندی دەستەیەك لە خوێنمژان دەستەبەر ئەکات و هەموو خەڵکی و کۆمەڵگەش پێیەوە ئەناڵێنێ ئیتر چۆن خوای خەڵکی دەخالەت نەکات؟؟

لەوەشدا دەخالەت ئەکات کە باشترین خوان ئەو خوانەیە هەژارو دەوڵەمەند پێکەوە کۆئەکاتەوە، لەگەڵبێباوەڕانیشدا ئەکرێت بخۆین بەمەرجێك خواردنەکە لە حەرامکراوەکان نەبێت، ئەگەر ئەم دەخالەتانە نەبوایە دەوڵەمەندەکان سفرەو خوان و دانیشتنیان لە هەژاران جیا ئەکردەوە و ئەوکات کەمئەندامان لەکۆڕو کۆمەڵدا پەراوێزئەخران چونکە ئەوانەی باڵا دەست و خاوەن دارایین ناتوانن هەست بە هەست و خواستی کەسانیتر بکەن مەگەر خوای ئەو کەسانە هەستیان بپارێزێت و خواستیان بهێنێتەدی. ئیتر بۆ خوا دەخالەت نەکات؟؟

وەرگێڕ لەکۆتایی ئەم بابەتەشدا دیسان باسی مەی خواردنەوە ئەکاتەوەو خۆی وەك موجتەهیدیك لێئەکات و ئەیەوێت مەی خواردن ئاسایی بکاتەوە و ئەڵێت: مەی لەبەرئەوە حەرامکراوە چونکە ڕق و دوژمنایەتی دەخاتە ناو

موسوڵمانانەوەو لەیادکردنەوەی خواو نوێژکردن دوریان دەخاتـەوە کەواتـە ئەگـەر خواردنەوەی مەی نەبێتە مایەی دورکەوتنەوە لە نوێژکردن و نەبێتە مایەی ئـاژاوە لەنێوان موسوڵماناندا ئەوکاتە حەرام نابێت.

لەم بابەتەشدا جارێك درۆبـەدەم عومـەری کـوڕی خەتتابـەوە دەکـات و جارێـك نیـوەی فەرمودەیـەکی عومـەر بـە بوختـان ئـەلکێنیٚ بـە بەبابـەتێکی جیـاوازەوەو جـارێکیش بـە مەبەسـت وشـەی نـەبیز ئـەگۆڕیٚ بـۆ ووشـەی خـەمر کـە ئـەویش هەردەربارەی ئیمامی عومەرە.

وەڵام: حـەرامی مـەی و جۆرەکـانی مـەی هـیچ گومـان هـەڵناگرێت و بـەدەقی ئایەتی قورئانی ئەو حوکمەی بەسەردادراوەو خوا ئەفەرموێت:(يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنْصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٩٠) إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلاَةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ (٩١) وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلاَغُ الْمُبِينُ (٩٢)

خـوای گـەورە بـە(رجس) واتـە بـە پـیس و قیـزەون نـاویبردوەو بەفـەرمانی (فـاجتنبوه) واتـە دوری لێبگـرن پاشـان هەنـدیٚ لـە زیانـەکانی ئەخاتـە پێشـچاوی باوەڕداران تادڵنیابن و دوای ئـەوەش ئاگاداریـان ئەکاتـەوە لەسەرپێچـی فـەرمانی خواو پێغەمبەرو هۆشـیاریش ئـەدات کـە پێغەمبـەر تـەنها گەیانـدنی فەرمانـەکانی لەسەرە.

لەهەندیٚ لە ڕیوایەتەکاندا هاتوە کە ئیمامی عومەر پرسیاری حـوکمێکی شـافی مەی خواردنی لە پێغەمبـەرکردوە و ووتویـەتی: مـەی عـەقڵ و سـامان لـە خـەڵکی زەوت ئەکات. کەواتە ئیمامی عومەر بەسروشتی پاك و بەژیری تیژی خۆی دەرکـی بـەوەکردوە کـە خواردنەوەیـەك بێتـە مایـەی نـەمانی ژیـری و بـەفیرۆدانی سـامان ئەبێت خوا دەربارەی ئایەت بنێرێت و حوکمی یەکلاکەرەوە بدات دەربارەی.

عومەری کوڕی خەتتاب خوا لێی ڕازی بێت لە ژیانی پڕپیرۆزییدا ئەوەندە ڕاوەستاوبوە بۆ جێبەجێکردنی ئایەتەکان و لەو بارەدا هیچ نەرمییەکی نەنواندوە بۆیە دوژمنان هەرکات بیانەوێت شەرعییەت بەکارێك بدەن پەنا بۆ ختانکردن ئەبەن بەدەم هاوەڵانی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) بەتایبەت ئیمامی عومەر بەڵام لەبەر بونی زانایانی فەرموودەناسی هەموجار هەوڵەکانیان شکستی هێناوە، ئەم کابرایەش کاتێك فەرمودەکان ئەهێنێ بە ئارەزوی خۆی مەقەستکارییان تێدا ئەکات یان ووشەکانی ئەگۆڕێت لەخۆی وایە کەس پێینازانێت و باشیکردوە نازانێت پەتی درۆ هەمیشەکورتەو خەجاڵەتی لەدوایە.

ئەوەی ئیمامی عومەر لەدوای موسوڵمانبونی خواردویەتی سرکەی خورمابوەو کاتێکیش ئاوی تێکردوە دیارە لەبەر تەرکردنەوەی بوەو لەفەرمودەکەشدا پاڵنەری خواردنی بۆ ئەو سرکەیە باسئەکات کە یارمەتیدانییەتی بۆ هەرسکردن، ئەگین مەی بەئاو تێکردنی نەپاك ئەبێتەوە نەحەڵاڵ ئەبێت (خورما و ترێ و جۆ چەندەها بەرهەم و لێدروستکراویان هەیە وەك دۆشاوو سرکە و مەی و و بەوشککراوەیش)

ئەوەی لە بەرهەمی ئەوانە حەرامکراوە ئەوەیە کە هۆشئەبات وەك ئیمامی عومەر دوپاتی کردۆتەوە و باقی بەرهەمەکانیان حەڵاڵە.

پاشان لەم درۆیەگەورەتر ئەکات و ئەڵێت: عومەر لەدوای مردنی پێغەمبەر ووتی (كأننا علی عهد رسول الله وانا احرمها) عومەر وتی هەروەکو ئەوە وەهایە کە لەسەردەمی پێغەمبەردابین من خواردنەوەی مەی حەرامدەکەم) .

وەڵام: خوێنەری هۆشیار سەیری ڕادەی ناپاکی ئەم بێناونیشانە:

یەکەم: ووشەی (متعتان) ی لە لەسەرەتاوە مقەست لێداوە.

دووەم: ووشەی (کانتا) ی گۆڕیوە بە (كأننا) .

سێیەم: ووشەی (انهی عنهما) ی گۆڕیوە بە(احرمها) لەمەیاندا پێڕەوی مامۆستایەکی خۆیکردوەو درێژەی ووتەکەش ئەمەیە: قال: "متعتان کانتا علی

عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم أنا أنهى عنهما وأعاقب عليهما: متعة النساء ومتعة الحج". ئەم سەرە پارچەی کە لە بابەتێکی تەواو جیاواز بە بابەتی مەی خواردنەوە هێناویەتی و واتایەکی تەواو نادروستی لێدەرهێناوە واتای چی ئەگەیەنێت؟؟ کەسێك بتوانێت لەیەك ڕستەدا ئەوەندە گزی بکات چۆن ئەکرێت ئاوا بەبێ هیچ فلتەرێك نوسینەکانی بڵاوبکرێتەوە؟ یان چۆن دەبێت بیری خەڵکی بخرێتە ژێر ڕەحمەتی وەها کەسانێکەوە؟

وەرگێرو باوەڕ بەقەزاوقەدەر

لەژێر ناونیشانی(ڕایەندەبوون و لێتێگەیشتن ـــــ التسير والتفقه) باسی قەدەری خوا لە یازدە خاڵدا ئەکاتە پرسیارو کاتێك خۆی وەڵامی پرسیارەکان نازانێت ئیتر دەست دەکات بە (کەواتە) کانی و بەئارەزوی خۆی دەرەنجام لەو ئاسۆتەمومژاوییە دەردەهێنێت و دیسان دەست دەکاتەوە بەپرسیار ئەمجارە بەبێ خاڵ دیاریکردن، کورتەی باسەکە ئەوەیە تێناگات ئایا مرۆڤ ڕایەندەکراوە لای خواوە یان نا؟و بۆ ئەو مەبەستە واتای هەندێ ئایەت بە ناتەواوی ئەهێنێ . فەرمون ئێوە و چۆنێتی دەرچون لەو گێژاوە (بەویستی خوا) .

١ـ لەنێوان (سبيل الله) و(سنة الله) تێکەڵی ئەکات و لەلایەك ئەڵێت: چۆن دەبێت ڕێگەی خواوەند، یاساو دەستورو سونەتێك بن و لەهەمانکاتیشدا حەزەکانی خواوەند بن و لەنێوان خواوەند و مرۆڤدا هاوبەش و ناکۆك بن لە کاتێکدا هیچ کەسێك یان هیچ شتێك وەکو ئەو نیە ـ ليس كمثله شيء ـ لە خالی دوای ئەو ئەڵێت: ئەگەر ئەو ڕێگەیە بەسەر خودی خواوەندا سەلمابێت و پیادەکرابێت ئەوا چۆن بۆ مرۆڤ ئەلوێت وەك خواوەند یان پەیغام هاوردەکان بێت لەکاتێکدا بەپێی شرۆڤەکانی دەق مرۆڤ لە توانایدا نیە وەکو فریشتەکان و خواوەند بێت.

وەڵام: سبيل الله و سنة الله جياوازن یەكەمیان ئەو ڕێگەیە كە خـوا دیـاریكردوە بۆ پێغەمبەرو شوێنكەوتەكانیان، واتە ئەو ڕێڕەوەیە كە خوا پێی ڕازییە بەندەكانی پیادەی بكەن و ڕێگەی گەیشـتنە بـە ڕەزامەنـدی خـوا، نـەك وەك ئـەوەی نوسـەر بیری لێكردبێتەوە كە گوایە ئەو ڕێگەیە بەسەر خوادا پیادەكرابێـت و سـەلما بێـت پاكو گەورەیی بۆ خوا خۆی خاوەنی هەموو دروستكراوێكە، با لە خـوای گـەورەی ببیستین بزانین مەبەست بە سبیل الله چییە: وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (١٥٣)

واتە: ئا ئەمەیە ڕیگەگەی من ڕاستە ڕێیـە شـوێنی بكـەون و شـوێن ڕێگاكـانیتر مەكەون كە پەرتەوازەتان ئەكات لەدوری ڕێگەی خوا ئەمەیە كە ئامۆژگاری ئێوەی پێئەكات بەڵكو خۆپارێزبن.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ).

واتە: ئەوانەشی باوەڕیـان بـەخوا هێنـاوە و كۆچیانكردوە و لـە پێنـاویخوادا كۆششیانكردوە و ئەوانەش لانەدارو پشـتیوانیانكرد ئەوانـەن بـاوەڕداری هـەقیقین لێبوردن و ڕۆزی نەبڕاوەیان بۆ هەیە.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ).

واتە: ئەی كەسانێك كە باوەڕدابوون بەڕاستی زۆرێك لە گەورە پیاوانی جولەكـە و گاور بخۆری ماڵی خەڵكن بە ناهەق و خەڵكی لە ڕێگەی خوا لائەدەن و ئەوانـەش كە ئاڵتون و زیو لە خەزێنە ئەنێن و لەڕێی خوا نایبەخشن مژدەی سزای بەئازاریان بدەرێ

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ).

واتە: خێرو خاکە بۆ هەژاران و نەداران و ئەوانەیەکە کارمەندن لەو بوارەدا و بۆ ئەوانەش دلگیر ئـەکرێن و بـۆ ڕزگـارکردنی کۆیلـە وقـەرزارو ڕێبـوارو لـە پێنـاوخوا فەرزێکی خوایە و خوا زۆر زانایە زۆردانایە.

(وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ)

واتـە: بـا ئەوانـەی خـاوەن فـەزڵن سـوێند نـەخۆن کـە ئـیتر بـەخزم و نـەدارو کۆچەرانی لە پێناو خوا نەبەخشن ئایا حەز ناکەن خوا لێبوردە بێت بۆتـان و خـوا لێبوردەی بەبەزەییە.

کەواتە: سبیل الله بریتیە لە ڕێگای ڕاستی خوا ئـەو ڕێگەیـەی مـرۆ ئەگەیـەنێت بە ڕەزامەندی خوا (کارکردن بە فەرمانەکان و وازهێنان لـە بـەرگری لێکراوەکـان)، کاتێکیش سبیل الله لەگەڵ چاکەکانیتردا باسئەکرێت ئەم تایبەت ئـەبێت بـە واتـای (کۆشش کردن لە پێناو بەرز ڕاگرتنی دینی خوا) .

بەڵام (سنة الله) ئەمەیان هەموو ئەو بنەما جێتوندانە ئەگرێتەوە کە خـوا لـە بونەوەردا چەسپاندویەتی و بونـەوەر لەسـەر ئـەوە ڕێئـەکات، لێـی لانـادات، واتـە قەدەرە بڕاوەکان کە نوسراون و گۆران و لادان لێیان محاڵە.

بابزانین خوا دەربارەی ئەمەیان چی ئەفەرموێت:

(فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قالوا آمَنَّا بالله وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَكُ يَنفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّةَ الله التي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الكافرون) غافر: ٨٤.٨٥

واتە: کاتێك بەڵای ئێمەیان بینی کە بۆیان دێت ووتیان باوەڕمان بەخوای تەنها هێناو حاشا لەوانە بێت کە ئەمانکرد بـە هاوبەشـیخوا، پـاش بینینـی بـەڵای ئێمـە ناکرێت باوەڕهێنان سودی بۆ ئەوان هەبێت، ڕێوشوێنی خوا بەو شێوەیە بـووە بـۆ بەندەکانی و لەوێدا بێباوەران زەرەرمەند بوون.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ(١٣٧)

واتە: پێش ئێوە ڕێوشوێن گیراوەتەبەر دەی بەزەویدا بگەڕێن سەیرکەن سەرەنجامی ئەوانە چۆن بووە کە پەیامبەرانیان بەدرۆ زانیوە.

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا (٣٨).

واتە: پێغەمبەر هیچ ئیحراج ناکرێت لەسەر ئەوەی کەخوا بۆی فەرزکردوە ئەمەش هەمان ئەو ڕێو شوێنەبوە کە خوا بۆ ئەوانەی پێش ئێوەی داناوە فەرمانی خوا قەدەرێکی بەجێهێنراوە.

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا (٧٦) سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا (٧٧) الاسراء

واتە: خەریکبوو لەو سەرزەمینە گێچەڵت پێبگێڕن بۆ ئەوەی لەوێ دەرتکەن گەر وابوایە ئەوانیش هەرکەمێك لەدوای تۆ تیایدا ئەمانەوە، ئەمە پێودانێکە بۆ پێغەمبەرانی پێش تۆش هەروا بوە و نابینی یاسای ئێمە گۆڕانی بەسەردا بێت.

بەو شێوەیە خوای بالا دەست ئەم ژیانەی لەسەر چەند یاسایەك ڕێکخستوە ئەو یاسایانە براوەن، خۆلادان لێی محاڵە، لە قورئاندا ئاماژەی بەو یاسایانە کردوە کە مرۆڤ ئەتوانێت لە ژیانیدا سودی لێببینێت وەك:(ئەوانەی بەگژ پێغەمبەراندا چونەتەوە توشی سزای بە ئازارو شکستی هاتون، سەرەنجامی کەسی پێنەزان و بێڕیز سوکی و ڕیسواییە، بەبەخشین ماڵ زیاد ئەکات و بە سوخۆریش ماڵ کەم ئەکات، ئەوەی لەتاوان خۆی بپارێزێت لەگرفت زوو ڕزگاری ئەبێت، ئەوەی چاك بچێنێ چاك ئەدورێتەوە، مردن ئەبێت هەمووی بیچەژێت، یادی خوا ئارامی بەدڵ ئەدات، و..) هەموو ئەمانە و چەندەها یاسای نەگۆڕاوی خوایی لەم بونەوەرەدا هەیە و مرۆڤ پێویستی بە بیرکردنەوە و ڕامان هەیە تا لە سوننەتەکانی خوا بگات، ئەمەش بێگومان سودی هەیە بۆ ئەوەی بزانیت چۆن ئەوەی لەدەستی تۆدایە

بکەیتە هۆکار بۆ هێنانی خێرو خۆشی و خۆلادان لەو بەڵاو ناخۆشیانەی کە نوسراون.

کەواتە “ لێرەیشەوە لە باوەڕ بون بە قەدەری خێرو شەڕ باشتر حاڵی ئەبین و ئەزانین مرۆڤ ئیختیاری سەرەنجامی هەموو کارەکانی ئەکات بەکردنی ئەو کارانەی ئەبنە هۆکار بۆ دابەزینی قەدەرەکە ئیتر هۆکارە باشەکە باشی لەدوایەتو خراپەکەش خراپ.

ئەوەیە جیاوازی نێوان سوننەی خواو سەبیلی خوا

٢/ نازانێت سودی پاڕانەوە و نوێژ و زیکرەکان و تاقیکردنەوە چیە ئەگەر خوا لە ئەزەلەوە بڕیاریداوە و چارەنوسی داواکارانی ڕایەندەکردبێت! !، پرسیار ئەکات ئایا خوا دەیەوێت لە پێناو دەستورو یاساکانی ئەودا بژین؟ یان ڕێگەی ژیانمان دەدات ئەگەر چی لەسەر حیسابی تەعالیمەکانیشی بێت؟، ئایا بەنسبەت خواوە کامیان گرنگترە مرۆڤ یان ئاین و تەعالیمەکانی خوا؟ کۆتایی ئەم پرسیارانەی دەربارەی قەدەر بە دوو پرسیاریتر ئەهێنێ و ئەڵێ ئایا ئایینەکانن کە ناتوانن مرۆڤ تێبگەیەنن یان یاساکانی خواوەند ناتوانرێت بزانرێت؟ ئایا مرۆڤ نەزانە و یاسا ئاینییەکانیش بارێکی گرانن بەسەر مرۆڤەوە یان ئێمەی مرۆڤ ناتوانین بە سنوری دیاریکراو جێگیر لە یاسا ئایینییەکان تێبگەین؟

وەڵام: ئەوەی کە گومان هەڵناگرێت ئەوەیە کە خوا داوای شتی بێهودە لە کەس ناکات و خۆیشی هیچ شتێکی بیهودە دروست نەکردوە، پاڕانەوە بۆ بەدەستهێنانی خواستەکان، نوێژ بۆ ئارامبونەوە و بەهێزبونە لەبەردەم تاوانەکان، زیکرەکانیش بۆ پاکبونەوە و دەرکردنی شەیتان و سافبونی دەرونە، هەموئەو کارە چاکانەش بەجۆرێك بێبەش نین لە بەرهەمی یەکتری، تاقیکردنەوەکانیش بۆ دەرخستنی ڕاستگۆیی و دروستی ئەوانەی پێشوە .

خوای گەورە دەستورو یاسای بۆ بەڕێوەبردنی بونەوەر چەسپاندووەو ئەمەیان نەگۆڕە، دەستوری ژیانیشی بۆ مرۆڤەکان ناردوە کە بەپێی سەردەمە جیاوازەکان بۆی گۆڕیون تا گەیشتۆتە سەردەمی کۆتا پەیامبەرو کە دەستورێکی درێژخایەنی تۆکمەی ناردوە و وەلامی هەموو داوا جۆربەجۆرەکان ئەداتەوە و مرۆڤیشی دەستکراوە کردوە بۆ دەرهێنانی یاساکان لەو بنەما دەستوریانەی قورئان لەمەشدا پەیامبەرەکەی کردۆتە سەرمەشقیان.

مرۆڤەکان بەگشتی لەبەردەم وەرگرتن یان وەرنەگرتنی ئەو ڕێڕەوو بەرنامەیەدا ئازادن وەك خوا ئەفەرموێ: إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (٢) إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ..(الانسان)

واتە: ئێمە مرۆڤمان خەلقکرد لە تنۆکەئاوێکی تێکەڵ و کردیشمان بەبیسەرێکی بینەر، ڕێنمامانکرد بۆ ڕێگە ڕاستەکە یان سوپاسگوزار ئەبێت یان نکولیکار.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا (٢٩) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا (٣٠)الكهف

واتە: بلێ هەموو ڕاستیەکان لای خوایەوەیە هەرکەس ئەیەوێت با باوەڕی پێبهێنێو هەرکەسیش ویستی با کافر بێت، ئێمە ئامادەمانکردوە بۆ ستەمکاران ئاگرێك کە گەمارۆیان ئەدات کاتێکیش هانا ئەبەن ئاوێك بەهانا دێنن وەك ڕۆنی قرچاوە و ڕووەکان ئەبرژێنێ خراپترین خواردنەوە و خراپترین ژینگەیە، ئەوانەش باوەڕدارن و کاری چاکە ئەکەن ئێمە هەرکەسێ چاکە بکات کاری بەزایەناکەین.

کەواتە: خوا ڕێگەی ژیانی ئازادانەی بەمرۆڤەکان داوە و بەرنامەو تەعالیمەکانیشی بۆ بەرژەوەندی ئەوان ناردوە بەلام لە سوننەتە کەونییەکەشدا هەیە:کە ڕازیبون و پیادەکردنی ئەو تەعالیمانە خۆشی و شادی بەدواوەیەو ڕەدکردنەوەیشی پەشیمانی ناخۆشی بەرهەم دێنێ.

بــە پێــی ئایەتـــەکان خــوای گــەورە کەســی ڕایەندەنــەکردوەو چارەنوســی هەرکەسیشی خستۆتە ئیختیاری کەسەکەخۆی.

ئەوەی کە ڕایەندەکراوەو گۆرانی نییـە ڕێوشـوێنەکانی بـەڕێوەبردنی بونـەوەرو سـەرەنجامی هەرکارێکەکـە مرۆڤـەکان ئەیکـەن، هەرچـەندە لەمـەی دوەمـدا بـە پاڕانەوەو گەڕانەوە گۆڕانکاری بەسەردادێت ئەویش بەویستی خوا.

بۆ نمونە: کەسێك لەگەڵ دایك و باوکی خراپەکارە ئەم کەسـە بـەپێی سـوننەتە کەونییەکە لە مناڵەکانی خۆی چاکە نـابینێ و لـە قیامـەتیش زیـان لـەو کـردەوەی وەرئەگرێت بەڵام ئەگەر پەشیمانی دەربڕی و لەخواپاڕایەوە کە لێی خۆشبێت ئەوا خـوا وەڵامـدەرەوەی داواکانـەو ئاگـادارە بـە قـەرەبوی زیانـەکان، یـان کەسـێك ڕیوشوێنێکی خراپی لە خواردن گرتۆتەبـەر و ئـەبێت بـەپێی سـوننەتە کەونییەکـە توشی نەخۆشی بێت و کاتێك توشدێت پاڕانەوە و چارەسەر ڕۆڵی خۆی ئـەبێت بـۆ ڕزگـاربون لـەوەی خـۆت بـەخۆتت کـردوە و هێنـانی نـاوی خـوا لەســەرەتای خۆراکەکانیشدا لـەزیانی خـۆراك ڕزگـارت ئـەکات، ئـیتر بـەم شـێوەیە... تەنانـەت مردنیش کە شتێکی حەتمییـە ئـەکرێت مـرۆڤ خـۆی ئاسـانی و گرانییەکـەی دیـاری بکـات، زیـادکردنی بەشـەڕۆزی دیـاریکراویش شـتێکی ڕوونـە کـە بەدورکەوتنـەوە لەسـوخۆری و دەرکردنـی زەکـات لێـی و دەسـتگیرۆیی هـەژاران زیـاد ئـەکات، پێچەوانەکەیشی پێچەوانەیە.

کەواتە: وەك خوای گەورە ئەفەرموێت: وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى (١) وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى (٢) وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى (٣) إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى (٤) فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى (٥) وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى (٦) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى (٧) وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى (٨) وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى (٩) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى (١٠)

واتە: سوێند بەو شەوەی کاتێك هەمو شت دادەپۆشێ، بەو ڕۆژەش کە کاتێـك دەردەکەوێت، بەوەش کـە نێرو مێـی خـەلقکرد، هەوڵـدانتان جیـاوازە، ئەوانـەتان بەخشیان و خۆیانپاراست، بەپاداشتی هەرەباشـیش بـڕوای هـەبوو، ئـەوا بـۆجێی

حەسانەوە ڕێی بۆ ئاسانئەکەین، بەڵام ئەوەش کە چروکبو و خۆیشی بێنیاز لەقەڵەمدا، پاداشتی هەرەباشی پێدرۆ بوو، ئەوە ڕێگە هەرەدژوارەکەی دەخەینەبەر.

تەعالیمەکانی خوا هەموی ڕونەو تێگەیشتن لێیان ئاسانە بۆ کەسانێك بە نیازی تێگەیشتن ئەیخوێنن، بۆ کەسانێکیش نیازپاك نین و مەرامی چەپەڵیان هەیە ئەکەونە گێژاوێکەوە دەرچون لێی زۆر ئەستەمە، ئەمەش ڕاستی تەعالیمەکانی خوا دەرئەخات کە ئاوێنەی نیازەکانە و نیازی خوێنەرانی ئەخوێنێتەوە ! ، بۆ وەرگرتنی وەڵامی شیفا بەخشیش پێویست بەڕۆچون و زانستی تەواو هەیە لەهەر باسێکی تایبەتدا.

کەواتە " تەعالیمەکانی ئیسلام بارێکی گران نییە، نەخستنەگەڕی تواناکان و کەمئەزمونی وائەکات هەڵە لە بیروڕاکاندا دروستبێت، یان لە دەروندا نائارامی هەبێت بەرانبەر بە هەر تەعالیمێکی خوایی، ئەوەش بەڵگە نەویستە کەخوا توانای ژیری زۆری بەمرۆڤ بەخشیوە و توانای فێربونی هەموو شتێکی پێداوەو مەودای بیرو ژیری زۆرفراوانە.

لە تەعالیمەکانی خوایە کەمرۆڤ هەمیشە بیریارو پەندگیرو زانا بێت و بەهەق جێنیشتەی سەرزەمین بێت، جێنیشتەیەك لە جوانییەکانی سروشتی دروستکراوەکان سود وەرگرێت بۆ چاککاری و ئاوەدانی ئەمەیە کە خوا ئەفەرموێت: (إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا)الكهف واتە: ئێمە ئەوەی لەسەر زەوی کردومانە بۆ ڕازاندنەوەو جوانی زەوییە تا تاقیانکەینەوە کامیان چاکترین کارئەکەن.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (٥٧) قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (٥٨)يونس

واتە: ئەی خەڵکینە بێگومان لای پەروەردەکارتانەوە ئامۆژگاریتان بۆ هاتوەو شیفا بەخشە بۆ ئەوەی لە سینەدایەو مەشخەڵی ڕێیە و پڕلە میهرە بۆ باوەڕمەندەکانی، بڵێ با بەفەزڵ و بەزەییەکەی دڵخۆشبن ئەوە پڕخێرترە لەوەی هەر کۆیئەکەنەوە.

دەرچون لە گێژاوی فیکری و نەمانی گومان و تێگەیشتن لە نادیارەکان فەزڵ و بەزەیی خوایە بۆ باوەڕداران، خۆشترین ژیانە کە بڕوامەندی ڕاستەقینە نەبێت کەس نەیچەشتوە جگە لەوان هەرخەریکی کۆکردنەوەیە و دەرونی ئالۆزو سینەی پڕلەدەغەڵ و بیری پڕلە گێژاوە، خوا بەو حاڵەتەی ڕازی نییە بەڵام خۆی بە ڕتکردنەوەی تەعالیمەکانی خوا بەسەرخۆیدا هێناوە.

ئەوە کورتە وەڵامی گوشراوی قسەو پرسیارەکانی نوسەربوو دەربارەی ڕایەندەبوون و لێتێگەیشتن هیواخوازم سودبەخش بێت بۆ هەموان چونکە ئەوانە ئایەتە موحکەمەکان بون دەربارەی ئەو باسە وئەکرێت هەموو ئایەتەکانیتر لە ژێرڕۆشنایی ئەم ئایەتە موحکەمانەدا بناسرێتەوە و ڕاڤەی دروستی خۆی وەرگرێت، هەرکەس جگە لەوانە بڵێت ئەوا شوێن موتەشابیە ئەکەوێت و ئەوان ئەکات بە ئەسڵ بۆ باسەکە بۆیە سەر لەبەری دەرناکات و ئەکەوێتە مەتاهەوە.

ئەقڵی مرۆڤ زادگەی زانین و زانیارییە

١ـ سەرەتا بەوە دەستپێئەکات کە نازانێت ئایا مرۆڤ بەڕێزە یان بیهێزو بێنرخە ئەڵێ کەسایەتی ئاینگەرا ئەمە ئەڵێن و ئایەتەکانی (وخُلق الانسان ضعيفا) و (ثم رددناه اسفل سافلين) ئەکاتە بەڵگە و دیسان ئەڵێت: کەچی ئاینگەراکان ئەڵێن: خواوەند ئاسمان و زەوی و ئەستێرەکان و مانگ و خۆری لەبەر مرۆڤ خولقاندوە. دوای ئەمەش ئەڵێت: لەخودی دەقی قورئانی و ڕاڤەکانیدا باس و خواستە ئایینیەکان لەسەر ڕێچکەی پەیڕەو پرۆگرام نین و ئەزمونەکان بەهەند

وەرناگرن، بەڵکو شێوازی (دابینکردن ـ الاقناع) ی بو زۆرەملێ دەگرنەبەرو بە شێوازی فشاری جیاجیاو بە پێی بارودۆخ، گوشاری رۆحی و ئەقڵی و دەروونی بەکاردەهێنن و مراوەغەو پێچکردنەوە بە دەوری باسەکاندا مەبەستیانەو وشەکاریش بە مەبەستی پەردەپۆشکردنی ستەمی فیکری و کۆمەڵایەتی بەکاردەهێنن.

پاشان دێت و رخنە لە فەرمودەیەك ئەگرێت وئەبێتە بریکارێکی یەهودی و بەرگرییەکی نەزانانە ئەکات لێیان.

وەڵام: کام ئاینگەرا وتویەتی مرۆڤ بێرێزە؟! لەگەڵ ئەوەدا ئەگەر ئەو کەسە قورئان خوێنبێت ئەزانێت کە خوا چەندەها جار لە قورئاندا رێزلێنانی بۆ مرۆڤ دوپاتکردۆتەوە و فەزڵی ئەمی مرۆڤی داوە بەسەر هەمو دروستکراوەکانیتردا، خوا خۆی فەرمویەتی ئەوەی لەئاسمانەکان و زەویدا هەیە بۆ ئەمی مرۆڤی دەستەمۆو ژێربارکردوە، (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (٧٠) الاسراء

واتە: بێگومان رێزمان لە بیادەمی گرتوە و لە وشکانی و زەریادا هەڵمانگرتن، رۆزی پاکژمان پێداون لەچاو دروستکراوەکانیترماندا زیاتر فەزڵمان پێداون بە قەدری زیاتر.

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ (٢٠) لقمان

واتە: ئایا نابینن کەخوا ئەوەی لە ئاسمانەکان و زەویدایە بۆئێوەی دەستەمۆکردوە و دەرەوە و ناوەوەی بەهرەکانی خۆمان بەسەرتاندا رشتوە هەیە لەناو خەڵکیدا دەربارەی خوا بەبێ زانیاری و بەرچاورونی وبەبێ پەراوێکی رۆشنگەرا دەمەدەمێ و موناقەشە ئەکات.

ئایا تەنها ئەو دوو ئایەتە هەموو وەڵامەکان ناداتەوە؟ ئایا ئەوەندە بەس نییە بۆئەوەی مرۆڤەکان بەدەم ژیانی پڕلەرێزەوە بێپەروایانە بڕۆن؟ ئایا ناکرێت بۆ ئەو ڕێزو فەزڵە پێزان و بەئەمەك بن؟ ئایا ئایەتی دووەم مرۆڤی دەستکراوە نەکردوە هەمو ئاسمانەکان تەی کات و بەناخی زەویدا ڕۆ بچێت؟ ئایا ئەوانەی ئەڵێن وانییە لەوانە نین کە بێزانست و بێبەڵگە دەربارەی خوا قسە ئەکەن؟.

منیش ئەڵێم ئەوانەی کە قسەی کەسانی دور لەدینی ئیسلامیان زاڵکردووەو وایکردوە ئەوان ئاسمانەکان و زەوی تەیکەن و جێنیشتەیی خۆیان بسەلمێنن، ئەوە ئێمەین گەلانی موسوڵمان کە ناتەواوین، نەك قورئان، نازانم بۆ لە هەموو کارێکدا لەم سەردەمەدا ڕۆحی ئاینی ئیسلام لای وولاتە پێشکەوتوەکانە؟ ئایا ئەوان خوێنەری چاکن بۆ هەموو پەڕاوێك و لەئێمە باشتر سودیان لە ئامازەکانی قورئان وەرگرتوە؟ یان هەر سودیان لە ژیری و پەراوە بینراوەکە (بونەوەر) ی خوا وەرگرتووەو گەیشتون بە بەراستگێڕانی پەڕاوە خوێنراوەکە (قورئان)؟ لەوانەیە ئەمەی کۆتایش بێت بەهەرحاڵ مرۆڤ کاتێك خوا دروستیکرد ئامادەیی زۆری پێدا و کائنێکی بەرێزە لای خوا، ئەم کائنە بەرێزە بەهێزی ژیری ئەتوانێت بەسەر هەموو بەهێزەکاندا زاڵ بێت لەگەڵ ئەوەشدا وەك لەش و لار لە زۆربەی دروستکراوەکانی خوا لاوازترە.

بەڵێ خوا فەرموویەتی (وخُلِقَ الانسان ضعیفا) سەرەتا کەخوا خەلقی ئەکات زۆر لاوازو بێدەسەڵاتە خوا گەشەی پێئەکات و پەروەردەی ئەکات تا ئەو مرۆڤە کامڵەی لێدروست ئەبێت، پاشان کەم کەم هەر لە هێزی بریەوە تا بازوی و تا ئەژنۆکانی بەرەو لاوازی ئەرۆنەوە، ئایا ئەمە هەقیقەتی مرۆڤ نییە؟ لەرێزگرتنی خوایە بۆ مرۆڤ لەکاتی بێهێزی مرۆڤیشدا دڵی دایك و باوکی بۆ پڕ ئەکات لە خۆشەویستی بۆ ئەوەی بەرگەی چاودێریکردن و بەخێوکردنی بگرن و لەبێهێزی دوەمیشدا یان خاوەن بەزەییەکانی کۆمەڵگە یان نەوەکانیان ڕۆڵی

چـاودێریکردنیان لــە ئەسـتۆ ئــەگرن. کـێ هەیــە لەئێمــە لــەکاتی گەنجێتیشـدا لەڕوبەڕوبونەوەی ئازارێکی تونددا هەستی بە بێهێزی خۆی نەکردبێت؟

کەواتــە: ئــەوەی خــاڵی بــەهێزە لەمرۆڤــدا ژیــری و ئــیرادەی پــۆڵایی و لەبننەهاتویەتی نەك لاشەی، ئەو دوو باسەش واتە باسی ڕێز و فـەزڵ و سـەرداری لەگەڵ ئەوەی لاواز بێت لەهەندێ ڕووەوە هیچ دژایەتی و ناکۆکییەك نییە.

کاتێك وەرگێر ئەڵێت: لەخودی دەقـی قورئـانی و ڕاڤەکانیـدا بـاس و خواسـتە ئایینیەکان لەسەر ڕێچکەی پەیڕەو پرۆگرام نین و ئەزمونەکان بەهەنـد وەرنـاگرن، بەڵکو شێوازی (دابینکردن ـ الاقناع) ی بوزۆرەملێ دەگرنەبەرو بەشـێوازی فشـاری جیاجیـاو بـەپێی بـارودۆخ، گوشـاری ڕۆحـی و ئـەقڵی و دەرونـی بـەکاردەهێنن و مراوەغەو پێچکردنەوەبەدەوری باسەکاندا مەبەستیانەو ووشـەکاریش بەمەبەسـتی پەردەپۆشکردنی ستەمی فیکری و کۆمەلایەتی بەکاردەهێنن.

لەوەلامیدا ئەڵێین خۆزگـە ئـەم قسـەیە هەرکـەس بیکردایـە وەرگێـر نەیکردایـە چونکە باس و خواستەکانی وەرگێر سەراپای بوختان و درۆو هەڵەیە، ئـەی ئێسـتە ئــەم تۆمەتــە گەورانــە ئەداتــە پــاڵ دەقــەکانی قورئــان بــۆ تــەنها نمونەیــەکی نەهێناوە؟!

لە باسەکانی پێشودا باسی نمونەیەك لە دواندنی قورئانمانکرد بـۆ ژیـری مـرۆڤ لەسورەتی (الواقعة) دا، ئێستەش ئەڵێین ئەوەی ئەو بەگوشاری ڕۆحـی و ئـەقڵی و دەرونی ناوی ئەبات ئەوە گوشار نیە بەڵکونیشانەی ئەوەیە ئەم قورئانە خـاوەن و کردگـاری ئـەقڵ و ڕۆح و دەرون ناردویـەتی بۆیـە توانیویـەتی هەرسـێ لایەنەکـە بدوێنێ، گەردنەکان کـەچ ئـەکات بێئـەوەی سـوپا بخاتـەکار، تـەنها ووشـەیە و لـە پیتــەکانی ســەر زاری خــەڵکیش پێکهــاتوە کەچــی وەك قســەو یاســای خــاوەن سـوپاکانیش نییـە و لەهـەموویان بـەهێزترە، کامـە سـتەمی کۆمەلایـەتی و کامـە ستەمی فیکری؟ بۆ ناڵێیت ئـەوە؟ تـا وەلامەکـەی وەرگریـت. خـەڵکی سـتەمدیدە لەژێر زەبرو زەنگدا هەمیشە لەهەوڵی ڕزگاریدان و بەهەر نرخێکیش بوە بەدەسـتی

ئەهێنن ئەی چۆن تەنها ووشە بەبێ لەشکر و دەسەڵات ئەتوانێت ستەم بکات؟ بۆ ئەو خەڵکانە شەیدای بوون و بەرەو ڕوی ئەچن؟ ئایا لەبەر ئەوە نییە کە هەست بە ئازادی ئەکەن لەهەموو جۆرێکی کۆیلایەتی و تەنها خوای خالقیان بەخاوەنی خۆیان ئەناسن؟ ئایا لەبەر ئەوە نییە کە ئاسودەیی کۆمەڵایەتیان لەوێدا دەستەبەر ئەکەن؟ بەڵێ لەبەر هەموئەوانە و لەوانە زیاتریشە.

کاتێکیش وەرگێڕ دێت و ڕخنە لەم فەرمودەیە ئەگرێت (علماء أمتي كأنبياء بني إسرائيل) ئەبێتە بەرگریکارێکی یەهودی و بەرگرییەکی نەزانانە ئەکات لێیان و ئەڵێت: هەروەها گوتەکەی موحەمەد ئەوە دەگەیەنێت کە زانایانی ئاینی (امة) ی موحەمەد لە ئاستی پەیامبەرانی گەلی ئیسرائیلیدان، لەدەرەوەی ئەم باسە قسەکردنی پێغەمبەر بەو ڕیتمە لایەنی نەتەوایەتی تێدایەو عەرەبی بە (امة) گەل و نەتەوە ناوزەدکردوە بەڵام یەهودییەکانی بە (امة) ناوزەد نەکردوە هەرچەندە امە مەبەست لە نەتەوەیەکی ئایینیە بەڵام ناونەهێنانی گەلانیتر بە (امة) لە بەرزگەرایی و نەژادپەرستی بەدەر نییە ئەگەرچی ئەو نەژاد پەرستییە لەدیدێکی ئاینیشەوە بێت ئەوا هەر نەژاد پەرستیە.

ئەمە جگە لەوەی کە زانای ئاینی عەرەبی لە ئاستی پێغەمبەرانی گەلی ئیسرائیلیدا داناوە ئەوەش بۆ خۆی لەگەڵ مەنتیقی ئاینیدا ناگونجێت ت. وەرگێر

وەڵام: ئەوە حەدیس نییە و تەنها قسەیەکە لەسەر زاری خەڵکی، حافیزی عێراقی ئەڵێت: ئەسڵ و سەنەدی نییە، واتە فەرمودەی لاوازە، ئەوەی لەم بارەیەوە هاتبێت و صحیح بێت ئەوەیە (العلماء ورثة الأنبياء) زاناکان میراتگری پێغەمبەرانن، لەگەڵ ئەوەشدا ڕەخنەکانی وەرگێر لەو دەستەواژەیە لەجێی خۆی نییە، چونکە ئوممەتی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) هەموو ڕەنگ و نەژادەکان لەخۆ ئەگرێت و تەنها عەرەب ناگرێتەوە پاشان بەنی ئیسرائیل بونەتە ئوممەت بۆ زۆرێك لە پێغەمبەران و هەرگیز بە ئوممەتی بەنی ئیسرائیل

ناونەبراون! بەڵکو هەر لە بەنی ئیسرائیل بوون بوونە ئوممەتی موسا پێغەمبەر و هەر لەوان بوو ئوممەتی عیسا پێغەمبەر و بەو شێوەیە.

کەواتە وەرگێڕ جگە لەوەی ویستویەتی لە فەرمودەیەکی کارپێنەکراو و بێئەسڵ و سەنەد ڕێگە خۆشکات بۆ ڕەخنەگرتن لە پێغەمبەری داناو زانا کەچی ڕەخنەکانیشی لە بەڵگەکەی لاوازتربوو، پێغەمبەری ئیسلام پێغەمبەرانی پێش خۆی بە برا کانی خۆی ناوزەد ئەکات و خواش باوەڕ بەهەموو پەیامبەران و جیاوازی نەکردن لە نێوانیان لە بنەماکانی باوەردائەنێ، مەنتیقی ئایینی خواو پێغەمبەر دیاریئەگەن و ئەزانن چی ئەگونجێ و چی ناگونجێ لەگەڵ ئەو مەنتیقەدا نەك کەسێکی وەك وەرگێر کە ناحەزە بەئیسلام و هەموو هەوڵە نەزۆکەکانی خستۆتەگەڕ بۆ شاردنەوەی ڕاستییەکان.

٢ـ لەلاپەرە (٥٥٥) و دوای ئەوەشدا هەر لەم بابەتەدا ئەم چەند قسانە ئەبرزکێنێ و ئەڵێت: سروشت بەخودی خۆی کراوە و ئاسان نییە لەبەردەم مرۆڤدا بەڵکو (قاسی ـ دژوارە) بەڵام مرۆڤ لەڕێی دۆزینەوەی پەیوەندیە لەیاساچوەکانی نێوان بونە جیاوازەکانی سروشتی دەوروبەردا ڕۆڵی کارای بینیوە تاکو بۆ خزمەتکردنی خۆی ڕامیان بکات، گەرنا سروشت و سیستم و پەیوەندیە لە یاساچوەکانی سروشت لە پێناو خزمەتی مرۆڤدا ئافەریدە نەکراون، ئاینەکان نەخۆشیەکان بەدەستلێدانی شەیتان یان بە ڕق و تۆڵەی خواوەند وەسفدەکەن، یان هەندێ جاریش بە پێچەوانەیەکی سەر سوڕهێنەرەوە ئاینگەراکان نەخۆشی بە میهرەبانی و یادکردنەوەی خواوەند بۆ بەندەکانی خۆی ڕاڤە دەکەن.

ئەڵێت: لەگوتراوی پێغەمبەردا هاتوە دەڵێت (تداووا فان الله لم یضع داء الا ووضع له دواء) ئاشکرایە دەرمانی ئیسلامیش (بەرزکردنەوە: الرقی) بووە واتە بەرزکردنەوە لەئاست بەچاوەوە بون و برنوتی کردنە لوت و پژماندن و خوێن لێدەرهێنان بەزەرو لەوجۆرە چارەسەرانە. هەروەها دەڵێت (اذا سمعتم بالطاعون بارض فلا تدخلوها، وهذا وقع بارض وانتم فیها فلا تخرجوا منها ـ واتە ئەگەر

بیستان تاعون لەزەویەکدا بڵاوبۆتەوە مەچنە ناویەوە ئەگەر لە زەویەکیشدا بون و تاعەنی لێکەوتەوە لێی دەرمەچن) کاتێك کەوتویەتیلەو زەویە دەرمەچن بەو مەبەستە نەبوە کە نەخۆشیەکە لە ناوچەکانیتردا بڵاو نەبێتەوە بەڵکۆ بەو مەبەستە بوە کەکەسی ڕاکردوە باوەڕی بەقەدەرو مەشسئەتی ئیلاهی نیە.

ئەگەر ئاینگەراکان باس لە تەواوێتی لەخولقاندندا بکەن یان بیانەوێت ناتەواویەکان وەکو بەڵگە لەسەر کارامەیی ئەقڵی ئەزەلی پیشانبدەن ئەوا ئەوکاتە ئێمەش باس لەو پێودانگانە دەکەین کەپێودانگی مرۆیین و ناتەواوی دیاردەو ڕوداومەسەلەکانیان پێڕاڤەدەکەین هەزاران کەموکورتی لەخەلق و دروستبوندا دەخەینەڕوو، کارمەندی مرۆڤ لەوەدایە کەلەڕێی ئەندازەی ڕەچەڵەکی و چاککردنی جینەکانەوە بەچاککردنی توخم و حۆرو بەهەڵبژاردنی نەژادی چاك و چاککردنی سیفاتە بۆماوەییەکان هەڵدەستێت.. وەرگێڕ

وەلام: سروشتێك بەم هەموو یاسا و ڕکوپێکی و گەورەییە بە کۆمەڵەکانی خۆرەکان لە بونەوەردا و ڕێکردنیان لەسەر خولگەی خۆیان بەیاسای تایبەت بەخۆیان، بە بونی وەرگێڕ لە سەر شیاوترین پارچەی بونەوەردا بۆ ژیان، بەکارە وردو هەستیارەکانی ناو میشك و دڵ و شانەکان و خانەکانی لەشی مرۆڤ، بە هاتنە دونیاو لێدەرچونی، شەوو ڕۆژ، نێرومێی هەموو دروستکراوەکان.. ئەمانەو هەربژمێرە بێبڕانەوە.. کێ ئەڵێ بێ خاوەنە؟ کێ ئەڵێ خۆکردە؟ بۆ ئەگەر ئەم سروشتە خۆکردە تەنها یەکجار لەکاردا بوو ئیتر کەس لەپڕ کارێکیتری لەو شێوەی سروشتی نەبینی؟ ئەو قسە ئەوەندە نازانستانەیە تەنها کەسانی زۆر سەرەتایی نەبێت کەس ئەوە ناڵێت چونکە پاش ناسینی گەردون زانینی وردەکاری دروستکراوەکان زانراوە ئەبێت دروستکارێکی داهێنەری بەتوانا ئەم کارانەی بەدیهێنابێت نەك سروشت کە بەکەڕوکوێر ناسراوە.

ئەمەش کە سروشتی ژیان لەبەردەم مرۆڤدا دژوارە ئەوەڕاستە و بەویستی خوایەو ئەگە وانەبوایە ئیتر ئازایەتی مرۆڤ و توانا شاراوەکانی ئەم دروستکراوە

سەرسورڕهێنەرە چۆن ئەکەوتنە گەڕ؟ خوای گەورە بەئادەمی فەرموو: فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى (١١٧)(طه) واتە بەئادەممان ووت: ئەی ئادەم ئەم شەیتانە دوژمنی خۆت و ژنەکەتە ئاگادارین لەبەهەشت وەدەرتان نەنێت ئەوکات گرفتار ئەبیت.

هەروەها ئەفەرموێت: (لَقَدْ خَلَقْنَا الإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ) مرۆڤمان دروستکرد لە ناو قورسیکاندا، کەواتە: خوا مرڤی دروستکردو لەسەر زەوی جێنشینیکرد و ئاسمانەکان و زەوی بۆ دەستەمۆو ژێربارکردوە وەك ماددەی خام، ژیری و ئامادەیی زانستی بەمرۆڤ بەخشیوە ئیتر مرۆڤەکان هەمویان وەك تاك و کۆ ئەوەتان لەژێر چاودێری و تاقیکردنەوەدا و ئازادن چۆن کاری تێدائەکەن، ڕینمایی و نەخشەی کارکردنیشی بۆ ناردون، هەرکەس بەپێی جۆری کارو دروستی کارەکەیشی لەپاشانیش (واتە دوای تەواوبونی دونیایان) نامەی کارەکانیان ئەدرێتەوە دەستیان.

کاتێك وەرگێڕ قسە لەسەر دوو فەرمودەی پێغەمبەر (د.خ) ئەکات و نیازی دڵی پێغەمبەر ئەخوێنێتەوە و شتێك ئەڵێت دەربارەیان کەکەس نەیووتوە و زۆر ناڕاستیشە، ئایا لێرەدا وەرگێڕ خۆی بەچی هاتوەتە پێشچاوو؟.

سەیرکە فەرمودەی (تداوو عباد الله فان الله لم يضع داء الا ووضع له دواء) ئەی بەندەکانی خوا دەرمان بەکاربهێنن چونکە خوا هەر نەخۆشیەکی دانابێ دەرمانیشی بۆ ناردوە.

ئەم فەرمودەیە جگە لەوەی کە ئاماژەیە بۆ ئەوەی پەرە بدرێت بە زانستی دەرمانسازی و ئاماژەیشە بۆ ئەوەی نەخۆشی بێچارەسەر نییە چیتری تێدایە؟ کاتێکیش نەخۆشییەك ئەبێتە کوشندە ئەوە واتای ئەوەیە کەهێشتا چارەسەرەکەی نەدۆزراوەتەوە نەك ئەوەی کە چارەسەری نەبێت.

ئایا ئەم فەرمودە بەڵگە نییە بۆ ئەوەی کە موحەمەد پێغەمبەرە؟ چونکە هەواڵی بەهەقیقەتێکی زانستیداوەو دەرگای زانستی پزیشکی والا کردوە و ئەو

سەرەکەیشـی بینیـوە ! . یـان ئـەو فـەرمودەیتر کـە دیسـان وەرگێـڕی بیویـژدان ئەیەوێت بەناهەق ڕوە ئیعجازییەکەی داپۆشـێت (اذا سمعـتم بالطـاعون بـارض فـلا تدخلوها، واذا وقع بارض وانتم فيها فلا تخرجوا منها ـ واتە ئەگـەر بیسـتان تـاعون لە زەویەکدا بڵاوبۆتـەوە مەچـنە ناویـەوە ئەگـەر لـە زەویەکیشـدا بـون و تـاعونی لێکەوتـەوە لێـی دەرمەچـن) ئەمـە بـۆ زاڵ بـوون و کـۆنترۆڵکردنی نەخۆشـییە درمەکانە و باشـترین ڕیوشـوێنە کەزانسـتی تـازەش پشـتگیری لێئـەکات لـە پێنـاو سەلامەتی دانیشتواندا.

پاڕانەوە بۆ چارەسەر دوای بەکارهێنانی دەرمانەو پێغەمبـەری خـوا (صـلی الله علیه واله وسلم) خۆی موسڵمانانی فێـری ئەوانـەکردوە، کاتێـك نـەخۆش دەرمـان ئەخوات و ئەشزانێت کە خوایەکی باڵادەست و بەتوانای هەیە، داوای لێئەکات ئـەو دەرمانـە بەزایـە نەچـێت و ڕۆڵـی خـۆی هـەبێت، چـونکە چـەندەها کـەس هـەن بـەخواردنی دەرمانـەکانیش چـاك نابنـەوە، ئێمـەی موسـڵمان باوەڕمـان وایـە هەرچیمان بەسەر دێت لـە نەخۆشـی یـان هەرچییەکیتر لـە هەڵـەی خۆمانـە ئایا هەڵەی لە خۆراکی بێت یان لە هەڵسوکەوتێکی دژەوانە لەگەڵ ئەو سروشتەی خـوا دایناوە توشبوبین لەوکاتانەدا پەنا بۆخوا ئەبەینەوە پاش گرتنەوەبەری ڕیوشوێنە دروستەکان، بڕواشمان وایە خوا پەشیمانیمان ئەبیستی و پەشیمانیش وەرئەگرێ، یارمەتیدەریشمانە هەرکات داوای یارمەتیمان لێکردو هۆکارەکانیشمان گرتەبەر.

ئـەو دەرمانـە سـەرەتاییانەش کـەوەرگێر باسـیان ئـەکات و چـاودائەخات لـەو سـامانە پزیشـکییە زۆرانـەی ئامـاژەکـانی پێغەمبـەرو زانایـانی پـەروەردەکراوی پزیشکایەتی ئیسلامی پێشکەشیانکردوە "ئـەوەش دوانیـان کـە باسمـانکرد" کـێ ئەیەوێت لەو باسانە شتێك بزانێت باسەیری پەڕاوی (الطب النبوي)ی ئیبنو قـەیمی جەوزیە و مێـژوی پزیشـکایەتی ئیسـلامی بکـات لـە پـەراوە مێژوییەکانـدا ئـەوکات ئەزانێ ئەوەی ئەوانکردویان لەمبارەیەوە هەوڵی بێوچان بووە بۆ بەرەو پێشبردنی

زانستی پزیشکایەتی نەك ئەوەی خەریکی نوشتەو خورافـات بـووبن وەك وەرگێـڕ ئەیەوێت بەزۆر بیگەیەنێ.

بەشی یەکەمی پرسیاری کۆتـایی لەبەشـی سـەرەوەی ئـەم وەڵامانـەدا هـەبوو بەڵام بەشی کۆتاییەکەی کەباس لە کارامەیی مرۆڤ ئەکات ئەوا ئەڵێین: بـەڵێ مـرۆڤ کارامەیە بەڵام هێشتا نەگەیشتۆتە ئاستی هەموو ئەو ئامادەییانەی کە خـوا تیایـدا دایناوە ئیتر ئایا دور لەدین بێت یان دیندار هەر ئەو دروسـتکراوەیە کـە خـوا پـڕی کردوە لە بەهرەی جۆراو جۆر و هەرکات ویسـتی بـەهرەکانی بخاتـەکار ئـەتوانێ و ئامادەیەو خوا بەڵێنیشی داوە خاوەن زانیارییەکان لەدونیا پلەدارکات ئیتر مەرجی دینداریشی بۆ دانەناوە هەرچەند دینداران خۆیان خـاوەن پلـەی تایبـەتن لای خـوا خوا ئەفەرموێت: (يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ)(١١) المجادلة

واتە: الله ئەوانە بەرزئەکاتەوە کە لەناو ئێوەدا باوەڕدارن، ئەوانەش کە خـاوەن زانیارین خوا بەوکارانەی ئەیکەن ئاگادارە.

کەواتە: ئەوەی کە وەرگێڕ پێی سەرسامە لـە تواناکـانی مـرۆڤ هێشـتاکەمە لـە ئاست ئەوەی خوا بە مرۆڤی بەخشیوە لەتواناو ئامـادەیی، بەرزبونـەوەی زانایـانی ووڵاتە بێدینەکانیش هەر ڕاستی قورئان دەرئەخات کە بەڵێ ئەوە بەڵێنێکی خوایـە هاتۆتەدی ئەوان بە عیلم بەسەر موسوڵمانانداا پلەدار بوون و ئەگەر موسڵمانان ڕوو بکەنەوە عیلم و پەی بردن بەنهێنییـەکانی بونـەوەر ئـەوکات موسـڵمانان پلـەداری باوەڕو پلەداری زانستی بەدەست ئەهێننەوەو ئەبێتە نور علی نور (ان شاء الله).

حەز ئەکەم لێرەدا ئامارەیەکی قورئانی بخەمە پێشچـاوی وەرگێـر و خوێنـەران کە هێشتا تەفسیری عەمەلی نەهاتۆتەدی وەواڵە لە نادیارێك ڕۆژێك ئەبێت خـەڵکی ئەوە ببینن، خوا لە سورەتی (الشورى)دا ئەفـەرموێت: (وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ (٢٩).

واتــە: دروســتکردنی ئاسمانــەکان و زەوی و ئــەوەی لــە هەردوکیانــدا هەیــە لەگیاندار لەنیشـانەکانی خـوان و ئەوخوایـە گـەر بیـەوێت توانـای کۆکردنـەوەیانی هەیە.

کەواتە" بەپێی ئەم ئایەتە پیرۆزە لە ئاسمانەکانیشدا گیانداران هـەن و ئـەژین، یەکتر بینین و ئاشنابوون بەیەکتر لەنێوان گیاندارانی سـەرڕوی زەوی و گیانـدارانی ئاسمان محاڵ نییەو ڕێی تێئەچێت، ئەکرێت کاری بۆ بکرێت و هەر کۆمەڵێك دیندار یان بێـدین گـەر کـار بـۆ ئەوەبکـەن لەوانەیـە بەدەسـتی بهێـنن و لەهەمانکاتیشـدا ئەبێتەوە بـە شـایەتییەکیتر لـەو هـەزارەها شـایەتییە لەسـەر پـارێزراوی و ڕاسـتی قورئان و پێغەمبەرێتی موحەمەدی نەخوێندەوار(صلى الله عليه واله وسلم) .

ئایا خواوەند نیازی بەمرۆڤ هەیە، یان بێنیازە لە مرۆڤ

وەرگێڕ لەم باسەدا تێکەڵیی کردووە لە نێوان ئەوەی ئایاخوا بێنیازە لەخەڵکی وەك خۆی ئەفەرموێت (ان الله غني عن العالمين) و ئەڵێت: کەچی کاتێك سـەرەنج لەدەقـەکانی ووتـاری قورئـانی دەدەیـن دەبیـنین پێچـەوانەی ئـەو گوتارەمـان بـۆ دەردەکەوێت واتـە ئـەوەمان بـۆ دەردەکـەوێت کـە خواوەنـد نیـازی بـەمرۆڤ هەیـە هەرهیچ نەبێت لەبەر ئەوەی هەست بەبونی بکەن.وەرگێر

پاش ئەمە دێتە سەرئەو سەرنجانەی کەنەیداوە چونکە ئەگەر سەرەنجی بدایـە خۆی وەڵامی دەست ئەکەوت، ئەمـەش پاسـاوەکانێتی بـۆ سـەلماندنی قسـەکانی: دانانی سزا لەسەر تاوانەکان، دروستکردنی جن و ئینس بۆ پەرستن، نوێژکردن بـۆ یادکردن، ڕۆژوگـرتن کـە تـەنها بـۆ خـودی خواوەنـدە، وەرگێـڕ دەربـارەی ڕۆژوش حـوکمێکی تـازە ئـەدات کـە گوایـە مەندوبـەو فـەرز نییـەو ئەمـەش دیـارە وەك حوکمەکانی پێشو هەر لە گیرفانی خۆیی و بێ بنەما ئەیڵێت، کۆتاییەکەیشـی بـەم گووتە دانراوە کەبەدەم پێغەمبەرەوە (د.خ) دروستکراوە (كنت كنزا مخفيا فـاردت ان اعرف فخلقت الدنيا) ئـەهێنێ و لەمانـەوە ئەگاتـە کەواتەکـەی و ئـەڵێ: کەواتـە

خواوەند بێنیازنییە لەمرۆڤ و پێویستی بەمرۆڤ هەیە تاکو هەست بەخوایەتی ئەو بکەن.

وەڵام: بۆ ڕەواندنەوەی ئەم تاریکییە پێویستە بزانین خوا خۆی چۆن باسی بێنیازی خۆی ئەفەرموێت و وەرگێڕ لە کوێدا لێی تێکچوە:

یەکێك لە ناوە پیرۆزەکانی خوای گەورە (الغنی)ە و ئەو ناوە واتە: زۆر بێنیاز، لە چەند ئایەتێکی قورئاندا ئەم ناوە هاتوە"بۆ نمونە لەم دو ئایەتەی سورەتەکانی(لقمان و فاطر) و لە لقماندا ئەفەرموێت: (لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ.٢٦) واتە: ئەوەی لەئاسمانەکان و زەویدا هەیە موڵکی خوایە بەڕاستی خوا خۆی بێنیازی ستایشکراوە. ولە سورەتی(الفاطر) یشدا ئەفەرموێت:(يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ . ١٥) واتە: ئەی خەڵکینە ئێوە نیازتان بەخوا هەیەو خوا خۆی بێنیازو ستایشکراوە.

بەڵێ (الله)کەخاوەنی ئاسمانەکان و زەوی بێت و هەموو مەخلوقەکانیش کاروباریان لای ئەو بێت دیارە بێنیازە لەوەی کە هەمویان لەناوبەرێت یان بیانگۆڕێت، هەچی بوێت ئەیکات و کەس ناتوانێت بەرگیری لە فەرمانەکانی بکات. بەڵام لەبەر ئەوەی زۆر دادپەروەری زۆر خاوەن بەزەییە ڕاستەڕێ بەبەندەکانی ئاشنا ئەکات و ڕێگای چونە بەهەشت و خۆشی تاهەتاییان بۆ ئاسانئەکات بەم شێوەیە: قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ (٢٦٣) زمان شیرینی و لێبوردەییەك لای خوا باشترە لە بەخشینێك ئازاردانی بەدوابێت (مننەتکردن) .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ٢٦٧ البقرة) ئەی کەسانێك کە باوەڕتان هێناوە لەوماڵە حەڵاڵەی بەدەستتان هێناوە ببەخشن و لەوەش کە لەزەوی بۆ ئێوەمان دەرچاندوە و

نیازمەکەن لە بێبەهاکانی ببەخشن بەشێوەیەك ئەگەر بەخۆتان بدرێت وەریناگرن مەگەر چاوپۆشی بکەن و بزانن کە بەراستی خوا بێنیازو ستایشکراوە.

قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ (٤٠) النمل. واتە: ئەوەی کە زانیاری لە کتێبەکە هەبوو وتی: من بەچاوتروکانێك عەرشەکەی بەلقیست بۆ دێنم، کاتێك سولەیمان عەرشەکی بینی لای خۆیەوە دانرابوو ووتی: ئەمە فەزڵی خوایە تا من تاقیکاتەوە ئایا پێزان و سوپاسگوزار ئەبم یان بێئەمەك، هەرکەسێك سوپاسگوزار بێت ئەوا بۆخۆی باشە و هەرکەسێکیش بێئەمەك بێت ئەوا خوا بێنیازو بەخشندەیە.

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (١٢) لقمان _ واتە: داناییمان بە لوقمان بەخشیبو سوپاسگوزاری خوابە هەرکەس پێزان بێت ئەوا بۆ خۆیەتی و هەرکەسیش بێئەمەك (کافر) بێت ئەوا بێگومان خوا بێنیاز و ستایشکراوە.

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ(٧) الزمر _ئەگەر ئێوە کافربن ئەوە خوا بێنیازە لە ئێوە و بەکوفر ڕازی نییە بۆ بەندەکانی و ئەگەر سوپاسگوزاربن ئەوە خوا پێی ڕازی ئەبێت بۆتان تاوانی کەس بەسەر کەسیتردا مەدەن پاشان ئەگەڕێنەوە بۆلای خاوەنەکەتان و هەواڵی کارەکانتان ئەداتێ و زانایە بەوەی لەناوسییەکاندا ئەگوزەرێ.

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٥) ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللَّهُ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (٦)

واتــە: ئایــا هــەواڵی بێباوەڕەکــانی پــێش خۆتــان پێنەگەیشــتوە کــەئۆباڵی کارەکانیــان چەشــت و ســزای بەئازاریشــیان بــۆ هەیــە، چــونکە ئەوانــە کاتێــك نێردراوەکانی خوا پشتئەستور بە بەڵگە ئەهات بۆ لایان بێباوەڕ و تــەوەلا ئــەبوون و خواش لەئەوان بێنیازبوو، خوا زۆر بێنیازی سوپاسگوزارە.

بەم ئایەتە پیرۆزانەدا دەرئەکەوێت خوای گەورە نیــازی بــەهیچ دروســتکراوێکی نییــە، کارەکــانی بەخشــین، بــاوەڕداری، چەســپاندنی ســنورەکان ، پێــزانین و بەئەمەکبون، ئەمانەو هەرکارێکی تر کەخوا دایناب‌ێت هەموی لە بەرژەوەندنی مرۆڤ خۆیدایە و پاداشتی دونیایی و قیامــەتی لەســەر وەرئــەگرێت و ئەگــەر هــەر هــەموو خەڵکیش تەوەلا بن و کافرو بێئەمەك بن بە بەخشینە نەبڕاوەکانی خوا ئــەوا تــەنها خۆیان زەرەرمەند ئەبن ئەگین هیچ لەموڵکی خوا کەمناکات.

ئەمەی کەخوای گەورە مرۆڤ و جنۆکەی بۆ پەرستش خەلق کردوە، پەرستشێك کەخۆی لە هەڵگرتنی ئەمانەتی خوا خۆی ئەبینێتەوە. کاتێکیش فریشــتەکان حــەز ئەکەن هۆکاری دوستکردنی ئەم مەخلوقە بۆکارێکی ئاواگەورە بزانن، خوای گەورە ئەفەرمووێت (انی اعلم مالا تعلمون) واتە: ئەوەی ئێوە نایزانن من ئەبزانم .

کەواتە دروستیکردن بــۆ ئــەو کــارە گــەورە، ناشــزانرێ بــۆ ئــەو ئەرکــە گــەورە (هەڵگرتنی سپاردەی خوا و کارپێکردنی) بۆ ئەم مەخلوقە گونجا؟؟!، ئەم مرۆڤە سەرکەشــە شایســتەی ئــەو بەرپرســیاریەتەیە!!، خــوا لــە کارەکانیــدا پرســیاری لێناکرێت، ئەو نهێنیانەی کە مرۆڤ پێویستی تێناکەوێت بۆ کارەکانی لەسەر زەویدا هەر بەشاراوەیی ماوەو ئەمێنێ مەگەر ڕۆژی گەیشتن بەخوا ئەوانە بزانرێت.

گرنگ ئەوەیە بزانین مــاوەی مانــەوەمان لەســەر زەویــدا دیــاریکراوە، هــەروەك چــۆن ئــەم بونــەوەرەش بۆکــاتێکی دیــاریکراو دانــراوە، ئــەوەی لێــرە ئەیکــەین لەدونیایەکی تــەواو جیــاواز لێــرە وەریئەگرینــەوە، ئــەوەی ئــەم هەواڵــەی پێــداوین هەرچی فەرمووە ڕاست دەرچوە بێگومان ئەم هەواڵەیشی ڕاست دەرئەچێت.

وەرگێر هەروا بەیاسای (دەمە چیت لێ کەمە) ئەڵێ: ڕۆژوو مەندوبە نەك فەرز ئەڵێ ئەمە لەشرۆڤەکاندا هاتووەو ئاماژە بە شرۆڤەی کەسیش ناکات، کەچی خوای گەورە بە دەقی ئایەت ڕۆژوی مانگی ڕەمەزانی فەرزکردووەو هەواڵیشمان ئەداتێ کە ڕۆژوگرتن لە سەر هەموو میللەتانی پێش ئێمەش فەرزکراوە و ئەفەرموێت: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (١٨٣) أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (١٨٤) شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٨٥)

واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە ڕۆژوگرتن لەسەرئێوە نوسراوە هەروەك چۆن لەسەر ئەوانەی پێش ئێوەش نوسرا بوو بەڵکو ئێوە تەقواتان هەبێت، چەند ڕۆژێکی دیاریکراوە هەرکەس نەخۆش بوو یان لەسەفەردا بوو ئەوا لەڕۆژانیتردا بەجێی بهێنێ و ئەوانەش نەتوانن باربۆ خواردنی هەژارێکبدەن هەرکەسیش زیادە خێربکات بۆخۆی باشە گەر ڕۆژوبگرن بۆ ئێوە چاکترە ئەر بزانن، مانگی ڕەمەزان ئەو مانگەیە کە قوئانی تێدا دابەزیوە کە لەقورئاندا ڕێنمونی خەڵکی تێدایە و بەڵگەی هێدایەت و جیاکەرەوەی تێدایە هەرکەس لەئێوە گەیشتە ڕەمەزان با بەڕۆژو بێت و هەرکەسیش نەخۆش بوو یان لەسەفەر بوو ئەوا لە ڕۆژانی داهاتودا بە جێی بگەیەنێ خوا کارئاسانی بۆ ئێوە ئەوێت و نایەوێت بارگرانتانکات، ژمارەی ڕۆژوەکان تەواو بکەن و خوا بەگەورەبگرن لەسەر ئەوەی کەڕێنمونیکردن و بەڵکو سوپاسگوزاربن.

ئەمە حوکمی ڕۆژوگرتنی مانگی ڕەمەزانە و پڕە لە بەرژەوەندی بۆ خودی ڕۆژوگران و لەقیامەتیشدا ئەوەندە پاداشتەکەی زۆرە دیارینەکراوە.

کەواتـە: (اللە) خـاوەنی دروسـتکراوەکانەو کاروبـاری هـەموو دروسـتکراوەکانیش بەدەستی خۆیەتی، دەستکراوەو بێنیازە، ئەگەر هـەموو مرۆڤایـەتی بچـنە بەهەشـت هیچ لە موڵکی خوا کەمناکات و ئەگەر هەمویشـیان بچـنە دۆزەخ هـیچ لـەموڵکی خـوا زیادناکات، لەگەڵ ئەوەدا زۆر بە بەزەیی و بەخشـندەو میهرەبانـە بـەنرخێکی ئاسـان بەهەشتێکی نەبڕاوەو پڕلە خۆشی و شادییان ئەداتێ، لە تاوانـەکانیان خـۆش ئـەبێت هـەرکات داوای لێخۆشـبونیانکرد، هـەر ئـەرکێکی لەسـەر دانـابن بەرژەوەنـدی ژیـانی دونیای تێدایە کەچی پاداشتی گەورەیشی لەسەر داناوە، زۆر مامەڵەیەکی سـەیرو پـڕ لـە گرنگـی پێـدان و ڕێـزو بەزەییـە، ئەمانـە هـەموی بـۆ؟؟، خـوا ئـەیزانێ و ئێمـەو فریشتەکانیش نایزانین (انی اعلم مالا تعلمون) بـەڵام سـوپاس و پێزانینـی بێشـماری لایەقە.

ئـەوەی لەسـەر ئێمەیـە خـوا لـەخۆمان ڕازی بکـەین بـەوەی ئـاوەدانی زەوی بپارێزین، خێری ئاسمانەکان و زەوی لـە بەرژەوەنـدی خـەڵکانی زەوی بـەکاربێنین و لەهەمو ئەوانەشـدا پەیوەنـدی بـەردەوامان بـەخواوە هـەبێت و ڕێنمـایی لـە پـەڕاوە موعجیزەو پارێزراوەکەی وەرگرین، دیارە هیچ کەسێك تا زانسـتی تـەواوو نیازیپـاکی نەبێت نازانێت و ناتوانێت دروستانە لەوپەراوە پاریزراوەتێبگات سوپاس و ستایشـی خوا ئەوەندەی لایەق بەگەورەیی بێسنوریەتی.

١٩ی رەمەزانی ١٤٣٣ /٦ ی ئابی ٢٠١٢

ئامینە صدیق عەزیز

وەڵامی پرسیارە زانستییەکان

بەشی دووەم

نووسینی

ئەندازیار عوسمان و ئیکرام کەریم

پێشەکی ئیکرام کەریم

سوپاس بۆ خوای گەورەو میهرەبان،سەلات و سەلامیش لەسەر پێغەمبەری سەروەر، درووددو رەحمەتیش بۆسەر صەحابە بەڕێزەکانی کە بە ئەوپەڕی پاکییەوە قورئانی پیرۆزو فەرموودە شیرینەکانی پێغەمبەریان گواستەوە بۆ دوای خۆیان.

برایانی بەڕێزم لە پرۆژەی تیشک،فەرموویان ئەو دەروازەیەمان بۆ بنێری کە بۆ وەڵامی ئەو پرسیارە نووسیبووم لەسەر بەرگی کتێبی"ئایا قورئان پارێزراوە"، تا لەگەڵ نووسینێکی بەڕێز ئەندازیار عوسماندا پێکەوە بکرێنە کتێبی دووەم لە زنجیرە وەڵامی کتێبی ئایا قورئان پارێزراوە،منیش پاش ئەوەی کە دەستکارییەکی پێویستم کرد تا بگونجێ لەگەڵ ئەو داوایەداو بۆم ناردن،من وەك خۆم شانازی ئەکەم بەوەی نووسینێکم بکرێتە هاورێی نووسینێکی برای بەڕێزو بانگخوازی ناسراو ئەندازیار عوسمان، هیوادارم کە ئەوە کارێکی باش بوو بێت،بۆ زانیاری خوێنەرانی بەڕێزیش برایانی تیشك ئەركی وەڵامدانەوەی بەشێکی ئەو کتێبەشیان خستووەتە سەرشانی من و ئومێدم وایە خوای زاناو دانا فەرپخاتە کاتەکانمان و وەك خۆی ئەیەوێ ئەو کارە ئەنجام بدەین.

ئەم پێشەکییەم بۆ ئەو بەشە نووسیبوو کە بە من سپێردرابوو،بەڵام وا بوو بە نسیبی ئێرەو نۆرەبڕی پێکراو بەدڵنیاییشەوە ئەو کارە باشە کە خوا بڕیاری لەسەرئەدات و رێکیئەخات..

وان الله لهاد الذين امنوا الى صراط مستقيم

٢٠١٢/٤/١٥

وردەكاری پرۆسەی كۆكردنەوەو نووسینەوەی قورئان بەڵگەیە لەسەر پارێزراوی قورئان

ئەوەی جێگەی یەقین و قەناعەتی هەموو موسڵمانێكە ئەوەیە كە ئەم قورئانە تەنانەت پیتێك چییە لێی نەفەوتاوەو هەمووی وەك چۆن لە ئاسمانەوە دابەزیووەتە سەر پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم) ئا بەو شێوەیە هەمووی هەر لە ژیانی خۆیدا نووسراوەتەوەو لە لای صەحابەكان پارێزراوەو بەو پارێزراویە نەوە بەنەوە تا ئەمڕۆ هاتووە، بە دوو بەڵگەی حاشاهەڵنەگر:

یەكەم: بەڵێنی خوا بۆ پاراستنی قورئان

خوای گەورە كە قورئانی ناردووە بۆ پێغەمبەر (صلی الله علیه و اله وسلم) هەر خۆشی ئەفەرموێت: (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (الحجر: ٩). واتە: بە دڵنیاییەوە ئێمە قورئانمان ناردووەتە خوارەوە و بە دڵنیایشەوە هەر خۆمان پارێزگاری ئەبین، دە كە خوای گەورە وەها وەعدێك بدات بەبێگومان هەلومەرج و هەموو كەرەسەیەكیش بۆ پاراستنی ئەرەخسێنێ وەك:

- عەشقو خۆشەویستی ئەخاتە دڵی خەڵك كە لە هەموو لایەكەوە بكۆشن بۆ ئەوەی لەبەری بكەن و لە سنگیاندا بیپارێزن و نەوە دوای نەوە بە دڵ و بە گیان بیپارێزن.

- هەیبەتو سامی ئەخاتە دڵان كە بێ دەست نوێژ دەستی بۆ نەبەن، سوێندی ناهەقی پێ نەخۆنو بەوپەڕی رێزەوە ناوی بەرن.

- گیانێكی كەمەندكێشی وا ئەدات بەم قورئانە كە هەژموون بەسەر دەروونەكاندا پەیدا بكات و زۆر سادە جیاوازی بكرێت لەگەڵ كتێبی تردا.

- بكۆشن بۆ ئەوەی هەرچی ئاوازی جوان هەیە بیخەنە خزمەتی قورئان تا هەمیشە لەسەر زمانی خەڵكی بێت، ئەوەتا عێراقییەكان بە ئاوازێكو

میصرییەکان بە ئاوازێکو سعودییەکان بە ئاوازێکو وڵاتـانی ڕۆژئـاوای عـەرەبی بـە ئاوازێك و هەتا دونیا دونیایە قورئان بەردەوام لە دڵو مێشكو سـنگەکاندا حـزوری هەیەو مایەی شانازیو پشووی دەروونیشەو لە چاپخانەو بەردەستی نووسەرانیشدا بە هەمان شـێوە حـزوری هەیـەو خزمـەتی دێرو لاپـەڕەو ڕازاندنـەوەی پـەڕەکانی ئەکرێت، کە ئەوانە هەموو تەنیا عیشق و هیدایەتێکی خواییەو هیچی تر.

ـ وایان لێدەکات هەریەکەو لە گۆشەیەکەوە بکەونە دەرهێنانی نهێنییەکانی ئەم قورئانە، ئەم ئیعجازی لێدەربهێنێت و ئـەو سیستـەمەکانی ژیـان و ئـەو سیسـتمی حوکم و ئەویتر خەمی چاپی جـوان و پوخـت و ئـەوانی تـر لـە خولیـای قیرائـات و ئـەحکام و بنـەماکانی زانسـت و پەروەردەو....لێـدەربهێنێت و ئـەو کارانـەش بـە جیهادو تێکۆشان لە قەڵەم بدات و ماندووبوون لەو پێناوەدا نەزانێت...

بەڵێ خوای گەورە پاراستنی کتێبەکانی تری پێغەمبـەرانی پێشـووی سـپارد بـە خەڵکەکـە خـۆی بـە تایبـەتی زاناکانیـان، ئـەوەبوو ئـەوان نـەیانتوانی بیپـارێزنو خەڵکی لەبەر (کەمدینی) یـان یـان لەبـەر (نـەفامی)یان پڕیـان کـرد لـە ئەفسـانەو قسەی نارەواو لادان، وەك ئەفەرموێ:

(مِنَ الَّذِينَ هِادُواْ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِن بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَـذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُواْ وَمَن يُرِدِ اللّهُ فِتْنَتَهُ فَلَن تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّهِ شَيْئاً أُوْلَـئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ * سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِن جَآؤُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُم أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِن تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَن يَضُرُّوكَ شَيْئاً وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ) (المائدة : ٤١ـ ٤٢).

پـاش یـەك دوو ئایـەتی تـر ئەفەرمویـت: (لِلَّذِينَ هَادُواْ وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُواْ مِن كِتَابِ اللّهِ وَكَانُواْ عَلَيْهِ شُهَدَاء) (المائدة: ٤٤). واتە: ئەی پێغەمبەری خوا بـەوە دڵگران مەبـە کـە لـەناو جولەکەکانیشـدا هـەن هەمیشـە گـوێ بـۆ درۆو دەلەسـە ئـەگرنو بـەردەوام گوێیـان شـلکردووە بـۆ خـەڵکانێکی تـر کـە هێشـتا

نەهاتوونەتە لاتو خەریکی لادانو گۆڕینی قسەنو لە مەبەستی خۆی لای ئەدەن، ئەڵێن: (ئەگەر چوونە لای موحەممەدو ئاوەهاو ئاوەها بڕیاری بۆ دان ئەوە لێی وەربگرنو ئەگەر واشی پێنەوتن ئەوە خۆتانی لێ بپارێزن،[١] جا ئەگەر خوا بیەوێ سەر لەیەکێ بشێوێنێ ئەوە تۆ ناتوانی هیچ شتێکی بۆ پەیدا بکەی لە رووی خوادا، ئەوانە ئەو کەسانەن کە خوا نایەوێ دڵیان پاڵفتە ببێت، لە دونیا هەر سەرشۆڕییان بۆ ئەمێنێتەوەو لە ئاخیرەتیشدا سزایەکی گەورەیان بۆ هەیە، زۆر زۆر گوێ ئەگرن بۆ درۆو دەلەسەو بەردەوام خەریکی ماڵی حەرام خواردنن (کە بەرتیلو سووخواردن خووی هەمیشەییانە)... پاش ئەوە ئەفەرموێ: "ئەو جولەکانەو پیاوە خواناسەکانیان و زاناکانیان ئەرکی سەرشانیان بوو کە کتێبی خوا بپارێزنو لەسەر ئەوەش شایەت بوون... "

بەهەر حاڵ شوێنی مەبەستمان لە ئایەتەکەدا وشەی (اسْتُحْفِظُواْ)ە[٢]، کە مانای ئەوەیە داوایان لێ کراوە خۆیان کتێبەکەیان بپارێزن، کەچی ئەوان نەیانتوانی بیپارێزنو پڕبوو لە (لادان)و (قسەی خولقاو)... بەڵام خوای گەورە ئەرکی پاراستنی (قورئان)ی نەخستۆتە سەرشانی پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)یان(صەحابە)(رەزای خوایان لێبێت)، یان جگە لەوان، بەڵکو ئەفەرموێ: (ئێمە خۆمان ئەیپارێزین)، کە خوای گەورەش وادەی وابدات ئیتر سروشتییە هەرچی کەرەسە هەیە بۆی فەراهەم بهێنێ.. بۆ نمونە وەك زانایان بە کورتی

---

[١] زانایان ئەڵێن:"ئەوە گەمەیەکە لە گەمەکانی جولەکە بە تەورات، ئەگەر دەوڵەمەندێك لەناویاندا خراپەیەکی بکردایە و حوکمەکەی لە تەوراتدا قورس بوایە، ئەحبارەکانیان بەرتیلێکی باشیان وەرئەگرتو ئەیانوت: بڕۆ بۆ لای موحەممەد جا ئەگەر حوکمێکی بەم شێوەیە (شتێکیان ئەوت) سوکی پێ وتی ئەوە لێی وەربگرەو شوێنی بکەوەو ئەگەر واشی نەکرد ئەوە لێی دووربکەوەرەوەو ئاگاداربە لێی". (ص١١٤، المفردات، محمد الحمصي). تەفسیری ئەو ئایەتەی سەرەوە.

[٢] لە زمانی عەرەبیدا هەر وشەیەك (ئەلفو سینو تائی) بچێتە سەر مانای (طلب)ی تێدا دروست ئەبێ، وەك (أستغفر الله)، یان (استودع الله)، یان (استعمركم فيها) سەیری (المنجد، المقدمە)، بابەتی (استفعل) بکە.

ریزبەندی ئەو کەرەستانە ئەکەن کە خوای گەورە ئەم قورئانەی پێپاراستووە، ئەفەرموون:

<u>یەکەم</u>:خوای گەورە سنگی پێغەمبەری (صلى الله عليه واله وسلم) سازو ئامادەکرد کە ئەم قورئانەی تێدا نەخش ببێت وەك نەخش لەسەر بەردێکی موبارەك بەرادەیەك کە هەرگیز لەبیرینەچێت وەك ئەفەرموێ:(سنقرئك فلا تنسى)ئێمە پێتی ئەخوێنینەوەو نایەڵین لەبیریشت بچێتەوە.[٣]

<u>دووهەم</u>:خوای گەورە بەردەوام جوبەرئیلی ئەنارد بۆ ئەوەی (مودارەسە)ی قورئان بکات لەگەڵ پێغەمبەردا .

<u>سێیەم</u>: پێغەمبەریش (صلى الله عليه واله وسلم) بەسەر ئەصحابەکانیدا ئەیخوێندەوەو پێی لەبەر ئەکردنو بەدواداچوونی ئەکردو زۆر هانی ئەدان کە زۆر زۆر ئەم قورئانە بخوێنن، جوان بیخوێننەوە، بە خەڵکی بڵێنەوە، کاری پێ بکەن، زۆری لەبەر بکەن...ئەوەتا دەیان و بگرە لە سەدان فەرمودەدا عەشقی ئەم قورئانە لە دڵاندا ئەچێنێ.. بۆ نموونە ئەفەرموێ:

خوا فەرموویەتی: "من شغله القرآن وذكرى عن مسألتي أعطيته أفضل ما اعطي السائلين". واتە: هەرکەس قورئان و یادی من سەرقاڵی بکاتو نەیپەرژێ داوای شتم لێ بکات لەوانە شتی چاکتری ئەدەمێ کە داوام لێدەکەن.

- پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرموێ: "إن الله يرفع بهذا الكتاب أقواما ويضع به آخرين" رواه مسلم. واتە: خوای گەورە بە هۆی ئەم قورئانەوە چەندان میللەت هەیە بەرزو بە حورمەتیان ئەکاتو هەر بە هۆی ئەم قورئانەشەوە چەندان میللەت سوکو بێ حورمەت ئەکات.

---

[٣] هەندێ کە عەرەبی نازانن ئەڵێن(لا تنسى)یانی: لەبیرت نەچێ! واتە:"لا"یەکە بە"لا"ی ناهییە مانا ئەکەن! لەکاتێکدا کە ئەو"لا"یە"لا"ی نافییەیە نەك "لا"ی ناهییە..ئەگەر بە "مەبنی للمعلوم" بیخوێنیتەوە ئەوە یانی: لەبیری تۆ ناچێتەوە،ئەگەر بە "مەبنی للمجهول" بخوێنرێتەوە ئەوە یانی: ئەم قورئانە هەرگیز لەبیرناچێتەوە..

ـ پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرموێ: "خيركم من تعلم للقرآن وعلمه". رواه البخاري.

ـ پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرموێ: "الذي يقرأ القرآن وهو ماهر به مع السفرة الكرام البررة، والذي يقرأ القرآن ويتتعتع فيه وهو عليه شاق له أجران" متفق عليه.

ـ پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرموێ: "من قرأ حرفا من كتاب الله فله حسنة، والحسنة بعشر أمثالها لا أقول (الم) حرف، ولكن (الف) حرف، و(لام) حرف و(ميم) حرف". رواه الترميذي.

ـ پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرموێ: "إن الذي ليس في جوفه شيء من القرآن كالبيت الخرب" الترمذي.

ـ پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرموێ: "من قرأ القرآن وعمل بما فيه، البس الله والديه تاجا يوم القيامة ضوءه أحسن من ضوء الشمس في بيوت الدنيا فما ظنكم بالذي عمل بهذا"[٤]. رواه أبوداود.

ـ پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرموێ: " ما أذِن اللهُ لشيءٍ ماأذن لنبي حسن الصوت يتغنى بالقرآن يجهر به" متفق عليه.

ـ مەدحی ئەبوموسای ئەشعەری دەکات کە بە دەنگێکی خۆش قورئان ئەخوێنێو ئەفەرموێ: "لقد أوتيت مزمارا من مزامير آل داود" متفق عليه.[٥]

بەڵێ، ئەو فەرمودانە وای کرد صەحابە بەدڵو بە گیان بکەونە قورئان لەبەرکردنو قورئان نووسینەوەو خۆیەکلاکردنەوە بۆ دیراسەکردنی و خۆبەختکردن لە پێناویدا.

---

[٤] التبيان، النووی، پەراوێزی تفسير الجلالين. ص٥٠٤.

[٥] هەموو ئەو فەرمودانەی رابوورد لە کتێبی (رياض الصالحين)ی ئیمامی نەوەوی وەرگیراونو هەموو فەرموودەی "صحيح"، یان "حسن"ن. جگە فەرمودەی یەکەمیان نەبێت کە لە کتێبی (المدخل الى فقه القرآن، فرج توفيق) وەرگیراوەو ئەو دەڵێ: تیرمیزی ریوایەتی کردووە و "زەهەبی" دەڵێ: (حسن)ە، بەڵام (قسطلاني)٥ ئەفەرموێ ریوایەتەکە ئەفەرموێ: (من شغله القرآن عن ذكري وعن مسألتي..).

چوارەم: ئەم کتێبە پیرۆزەی خوا تەنیا بە نووسین نەپارێزراوە بەڵکو بە دەنگ و بە رەنگیش، یانی هەمووی بە دەنگەوە وەرگیراوەو پاشان نووسراوەتەوە، کە ئەمە بۆ هیچ کتێبێکی تر نەڕەخساوە، نە کتێبە ئاسمانیەکان و نە کتێبە زەمینییەکانیش، بۆیە ئەوەی کە هیچ گومانی تێدا نییە ئەوەیە کە رێگەی وەرگرتنی ئەم قورئانە بەبەردەوام بریتی بووە لە وەرگرتنی بە گوێ پاشان نوویسینەوەی بەدەست، وەك زانایان سەلماندوویانەو ئەڵێن: ئەم قورئانە بە دەنگەکانیەوە وەرگیراوەو نووسراوەتەوە:

– بەدەنگەوە پێغەمبەر(صلی الله علیه و اله وسلم)لە جوبرەئیلی وەرگرتووە.

– نووسەرانی نیگا سەرەتاو هەموو موسڵمانی تریش لە پاشاندا بەدەنگەوە لە پێغەمبەری خوایان وەرگرتووە(صلی الله علیه و اله وسلم).

– هەموو موسڵمانانی تر بەدەنگەوە لە نووسەرانی نیگاوە وەریانگرتووە.

– ئێستاش ئەم قورئانە هەر بە دەنگەکەیەوە لە مامۆستایانی شارەزاو پسپۆڕ وەردەگیرێت لە لایەن هەموو تاکێکی موسڵمانەوە.

ئەمە بناغەو بنەمایە لە گواستنەوەی قورئاندا نەوە بە نەوە، لەو کاتەی کە قورئان هاتووەتە خوارەوە تا ئەم ساتەو تا قیامەتیش دێت، هەردەبێت ئەوەی قورئان وەردەگرێت و ئەوەی قورئان ئەگەیەنێت،.

بناغە لە گواستنەوەی قورئاندا بریتی نەبووە لە نووسینەوەی و نووسینەوەش نابێتە بناغە بۆ گواستنەوەی قورئان، چونکە قورئان پێویستە بە دەنگەوە وەربگیرێت و هۆشی بدرێتێ پێش ئەوەی کە لە قورئانەکەدا بخوێنرێتەوە،تاهەتایەش قورئانخوێن پێویستی زۆری بەوە ئەبێت کە لای مامۆستای شارەزاو قورئانخوێن قورئان بەدەنگەکەیەوە وەربگرێت،چونکە لە قورئاندا وشەو دەربڕینی وا هەیە کە ئەستەمە کەس بتوانێ خۆی بەتەنیا لە قورئاندا بەراستی و دروستی بیخوێنێتەوە، با ئەو کەسە چەندین رۆژو چەندین مانگیش خۆی پێوە خەریك بکات...)!!٦.

---

[٦] المفصل في الرد على شبهات أعداء الإسلام جمع وإعداد الباحث في القرآن والسنة، علي بن نايف الشحود،(٧٣/٥).

بەڵگەش لەسەر ئەم راستییە ئەو فەرموودانەیە کە باس لە وردەکارییەکانی نووسینەوەو گواستنەوەی قورئان ئەکەن،وەك فەرموودەکەی زەیدی کوڕی سابیت کە ئەفەرموێ:(کنت اکتب الوحي عند رسول الله (صلی الله علیه واله وسلم) وهو یملي علي، فاذا فرغت، قال: اقرأه، فاقرأه، فان کان فیه سقط أقامه)٧.من لە خزمەتی پێغەمبەردا(صلی الله علیه واله وسلم)نیگام ئەنووسییەوە و ئەو بۆی ئەخوێندمەوە،کە لێئەبوومەوە،ئەیفەرموو:بیخوێنەرەوە!منیش ئەمخوێندەوە،جا ئەگەر هەڵەیەکی تیابوایە راستی ئەکردەوە...یان ئەو فەرموودەیەی کە موصعەبی کوڕی سەعد ریوایەتی ئەکات کە عوسمان لە درێژەی راوێژەکانیدا (پرسی: کێ لە هەموو کەس نووسەرترە، وتیان: زەیدی کوڕی سابیت - نووسەرەکەی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) -، پرسی کێ زۆر عەرەبیزانە؟ وتیان: سەعدی کوڕی عاص، عوسمان فەرمووی: دەی با سەعد (قورئانەکە بخوێنێتەوەو زەیدیش بینووسێت)!٨

پێنجەم:لە سەردەمی پێغەمبەردا هەموو قورئان لەبەرکراو هەمووشی نووسرایەوە یانی قورئان هەم خوێندنەوەو دەنگەکەی لە پێغەمبەر وەرگیرا هەم نووسین و رەسمەکەشی، بەڵام بەپەرشو بڵاویو هەریەکەی ئەوەندەی بۆی لوا بوو لەلای هەبوو.

شەشەم:عەرەب بەوە بەناوبانگ بوون کە ئەهلی ئەدەبو رەوانبێژیو شت لەبەرکردن بوونو قەسیدەی هەزار بەیتییان لەبەرکردووە، بۆیە ئاسانبووە هەموو قورئان لەبەر بکەن وەك ئێستا ئاسانە، ئەوەش وەعدەی خوایەو ئەفەرموێ: (وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ) (القمر: ١٧) ئێمە بە دڵنیاییەوە ئەم قورئانەمان ئاسانکردووە بۆ ئەوەی یادبگیرێ، ئایا هەیە بە یادی خۆی بخاتەوە.

بەڵگەی دووهەم: وردەکاری پرۆسەی نووسینەوەی قورئان

---

[٧] علوم القرآن، محسن عبدالحمیدو رشدي علیان و غانم قدوري: ص٤٣.

[٨] إرشاد الساري، ٧/٤٤٩.،(فضائل القران)، ابن کثیر(٣٩/١).

ئـەوەی جێگـەی گومـان نییـەو مێژوونووسـان لەسـەری رێکـەوتوون ئەوەیـە کـە کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئان بە چوار قۆناغدا تێپەڕیووە:

١ـ قۆناغی سەردەمی پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم).

٢ـ قۆناغی سەردەمی ئەبوبەکر (خوای لێ رازی بێت).

٣ـ قۆناغی سەرەدەمی عوسمان (خوای لێ رازی بێت).

٤ـ قۆناغی سەردەمەکانی دوای عوسمان (خوای لێ رازی بێت).

١ـ قۆناغی سەردەمی پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم):

شتێکی بەڵگەنەویستو سەلماوە کە پێغەمبەر (صلى الله عليه والـه وسـلم) هـەر لە ژیانی خۆیدا نزیکەی (٦٠) کەسی دانابوو بۆ نووسینەوەی قورئان، هەر جارێك (وحى) بهاتایە سەری، ئەینارد بەشوێن یەکێك یان زیاتر لەو شەست کەسەداو ئەو ئایەتانەی بۆ ئەخوێندەوە کە بۆی هاتبوون، پێشی ئەفەرموو، لـە فلانـە شـوێنو لە لای فلانە ئایەتو سوورەتدا بینووسە. پاشان کە ئەینووسی پێی ئەخوێنـدەوەو ئەگەر هەڵەیەکی کردبایە بۆی راستە ئەکردەوە.[٩]

ئیمامی بوخاری لە (صحيح)ەکەیدا ئەفەرموێ: بەڕائی کوڕی عـازب ئـەڵێت: کـە ئەم ئایەتە دابەزی: (لَّا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُـلاًّ وَعَدَ اللّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْراً عَظِيماً) (النساء : ٩٥). پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) فـەرمووی: "ادع لـي زيدا، وليجيء باللوح، والدواة، والكتف او الكتف والـدواة". واتـە: بـڕۆ زەیـدم بـۆ

[٩] زەیدی کوڕی پابت لە ریوایەتێکدا ئەڵێ: (كنت اكتب الوحي عند رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) وهو يملي علي، فاذا فرغت، قال: اقرأه، فاقرأه، فان كان فيه سقط أقامه). علوم القرآن، محسن عبدالحميـدو رشـدي عليان و غانم قدوري: ص٤٣.

بانگ بکەو پێشی بڵێ لەگەڵ خۆیدا لەوحو مەرەکەب و ئێسقانێکی دەفەی شان بهێنێ، یان دەفەیەکی شانو مەرەکەب بهێنێ.

"ابن کثیر" گەورە مێژوونووسی موسڵمان لە کتێبی "البدایة والنهایة"دا ناوی یەکە بە یەکەی نووسەرانی (وحی) کە لەبەردەستی پێغەمبەردا (صلى الله علية والة وسلم) (وحی)یان نووسیوەتەوە ئەهێنێتو لە ژێر ناونیشانی (فصل، أما كتاب الوحي وغيره بين يديه صلوات الله وسلامه عليه و رضي الله عنهم أجمعين) یەک یەک ناوو ژیاننامەیان باس ئەکات و بۆ نموونە ئەفەرموێ:

"فمنهم الخلفاء الأربعة: أبوبكر وعمر وعثمان وعلي، .. ومنهم أبان بن سعد بن العاص بن أمية.. منهم أبي بن كعب.. ومنهم أرقم بن أبي الأرقم .. ومنهم ثابت بن قيس بن شماس الأنصاري .. ومنهم، حنظلة بن ربيع .. ومنهم خالد بن سعد بن العاص .. ومنهم خالد بن الوليد .. ومنهم الزبير بن العوام .. ومنهم زيد بن ثابت بن الضحاك .. ومنهم عبدالله بن أبي سرح .. ومنهم عامر بن فهيرة .. ومنهم معاوية بن أبي سفيان .. ومنهم مغيرة بن شعبة الثقفي ..).[١٠]

(ابن کثیر) نزیکەی (٣٠) کەس لەوێدا باس ئەکات کە لە خزمەتی پێغەمبەر دا (صلى الله عليه واله وسلم) کاریان ئەوە بووە کە (وحی) بنووسنەوەو لەسەر ئەو پێستو تەنکە بەردو پەلی خورمایانەی کە لەو سەردەمانەدا هەبووە، هەندێ لە زانایان وەك تەحقیقیان کردووە ژمارەی نووسەرانی وەحی شەست کەس بوون).[١١]

لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلى الله عليه واله وسلم) بەسێ شێوە قورئان ئەپارێزرا:

١ ـ بە لەبەرکردن.

٢ـ بە نووسینەوەی لەلایەن نووسەرانی (وحی)یەوە.

---

[١٠] البداية والنهاية، إبن كثير، (٥/ ٣٦٤).

[١١] التفسير المنير، وهبة الزحيلي، (٢٢/١).

٣ـ بە نووسینەوەی لەلایەن خەڵکی ترەوە، جگە لە نووسەرانی (وحی).(دیارە لە مەککەدا و لە مەدینەشدا).

پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) خۆی کە قورئانی بۆ ئەهات وەك نەخشی سەر بەرد لە سنگیدا نەخش ئەبوو، ئەیخوێندەوە بۆ ئەصحاب و ئەوانیش هەریەکەو بەپێی توانای خۆی لێی لەبەرئەکرد یان ئەینووسییەوە بۆ خۆی، (أبوعبیدة) کە زانایەکی ئیسلامییە[12] لە زانستی (قراءات)داو لە کتێبەکەیدا بە هەمان ناوەوە، هەندێ لەو صەحابانە ئەژمێرێ کە هەموو قورئانیان لەبەرکردوەو لەوانە: "چوار خەلیفەکانی راشدینو تەڵحەی کوڕی عوبەیدوڵڵاو سەعدی کوڕی ئەبی وەقاصو عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودو حوزەیفەی کوڕی یەمانو سالمی کوڕی مەعقەلو ئەبوهورەیرەو عەبدوڵڵای کوڕی سائیبو هەر چوار عەبدوڵڵا ناوەکە (ئیبن عومەر، ئیبن عەباس، ئیبن عەمرو ئیبن زوبەیر) و عائیشەو حەفصەو ئوم سەلەمە (ئەمانە لە کۆچکەران).

لە پشتیوانانیش ئەمانە ئەژمێرێ: "عوبادەی کوڕی صامت، و موعاز و موجەممەعی کوڕی جاریەو فەچالەی کوڕی عوبەیدو مەسلەمەی کوڕی موخەللەد.

باسی گرنگترین حافزانی قورئان ئەکات کە بریتین لە: عوسمانو عەلیو ئوبەی کوڕی کەعبو ئەبودەرداو موعازی کوڕی جەبەلو زەیدی کوڕی سابتو ئیبن مەسعودو ئەبوموسای ئەشعەری".[13]

پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) هەموو ساڵێکو لە رەمەزاندا لەگەڵ جوبرەئیلی مامۆستایدا جارێك دەوری قورئانی ئەکردەوەو ئەم قورئانەکەی بۆ ئەخوێندو جوبرەئیلیش (علیه السلام) گوێی بۆ ئەگرت.[14]

---

[12] ناوی قاسمی کوڕی سەلامی ئەزدی خوزاعییە، یەکێکە لە گەورە پیاوانی (حەدیس)و (زمانی عەرەبی) خاوەنی کتێبی بەناوبانگی (الأموال)ە ساڵی ٢٢٤ی کۆچی مردووە.

[13] التفسیر المنیر، وهبە الزحیلی ٢٣/١.

ئەو ساڵە کە پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) وەفاتی کرد دوو جار لە رەمەزاندا دەوری قورئانی کردەوە لەگەڵیدا، ١٥ بەو شێوەیە پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) قورئانیشی بەسەر ئەصحابدا ئەخوێندەوەو ئەوانیش لەبەرئەوەی هەر بەوە بەناوبانگ بوون کە هێزی لەبەرکردنیان زۆر بووە١٦ و قورئانەکەیان لەبەرئەکردو بە خەڵكو ماڵو مناڵیشیان لەبەرئەکرد، ئیبنولجەزەری خاوەنی کتێبی (النشر في القراءات العشر) ئەفەرموێ: "پشتبەستن بە لەبەرکردنی دڵو سنگ (نەك بە نووسینو کتێب) لە گواستنەوەی قورئاندا نەوە بە نەوە یەکێکە لە گەورەترین رێزو پلەو پایەیەك کە خوا داویەتی بەم ئومەتی ئیسلامە".١٧

شێوەی دووهەمیش: ئەو ژمارە زۆرەی نووسەرانی (وحی) کە هەریەکەیان لای خۆیەوە ئەوەی بۆی رێکەوتبێت لە قورئان لەسەر ئەو شتانە نووسیویەتییەوە کە پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) بۆی خوێندووەتەوە، کە هەندێکیان توانییان هەموو قورئان بنووسنەوەو لە پارچە پارچەی شتدا لای خۆیان هەڵیبگرن، بوویانە ئەوەی لەبەری بووە بۆ پێغەمبەری (صلى الله عليه واله وسلم) خوێندوەتەوەو زانایان ئەڵێن (زەیدی کوڕی ثابت) ئەوەی لەلای بووە لە قورئان بۆ کۆتا جار لەو ساڵەدا کە پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) کۆچی دوایی کرد ـ صوحوفەکانی ـ خۆی نیشانی پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) داوەو پێغەمبەریش نزای سەرکەوتنی بۆ کردووە.١٨ جگە لە زەید هەریەکە لە عەلی

---

[١٤] لەفزی فەرمودەکە ئەفەرموێ: "يعارضني القرآن" کە صیغەی موشارەکەیەو ماناکەی ئەوەیە یەك بۆ یەکیان خوێندەوە، جارێ ئەم و جارێ ئەو.

[١٥] هەمان سەرچاوە، (٢٢/١)، هەروەها مختصر صحيح البخاري، ص١٠، رقم الحديث (٦).

[١٦] عەرەبی جاهیلی و سەردەمی پێغەمبەریش (صلى الله عليه وىٓله وسلم) بەناوبانگ بوون بۆ لەبەرکردنی قەسیدەی دووردرێژو (معلقاتی سبع)و ... هتد. هەموو ئەو قەسیدەو شیعرانەیان دەم بە دەم گەیاندووەتە شوێنە دوورەکان.

[١٧] مباحث في علوم القرآن: مناع القطان (ص١١٨).

[١٨] علوم القرآن: أحمد عادل كمال، ص٤٩.

کوڕی ئەبی تالیبو عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودو ئوبەیی کوڕی کەعب ـ صوحوف[١٩] ـ زۆریان لە قورئان هەبووە.

شێوەی سێیەمیش: خەڵکانێکی تری ناو صەحابەش هەبوون کە بۆ خۆیان قورئانیان نووسیوەتەوەو ماڵو منداڵو خەڵکی تریان فێری قورئان کردووە، چ لە مەککەدا پێش کۆچکردن بۆ مەدینەو چ لە مەدینەدا، ئەوەتا لە چیرۆکی موسڵمانبوونی حەزرەتی عومەردا باسی ئەوە ئەکرێت کە عومەر پارچەیەک قورئانی بە دەستی خوشکەکەیەوە بینی کە سورەتی (طه)ی تێدا نووسرابوو، کە خوێندییەوە کاری تێکردو چوو بۆ خزمەتی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) بۆ ئەوەی موسڵمانێتی خۆی رابگەیەنێت.[٢٠]

بەڵێ لە ژیانی پێغەمبەردا (صلی الله علیه واله وسلم) قورئان لە یەک (مصحف)دا بە کۆیی نەنووسرایەوە (هەرچەندە هەمووی بە نووسراوی و پەرشو بڵاوی هەبوو لای صحابە)[٢١]، چونکە بەردەوام قورئان ئەهاتە خوارەوەو هەر جارەی لە شوێنێکەوەو بە جیا لەسەر تەختە بەردێك، یان پارچە پێستێك ئەنووسرایەوە، ئەگەر وانەبوایە ئەبوو بە بەردەوام خەریکی سڕینەوەو گۆڕینی لاپەڕەو ئایەتەکانی بوونایە، بەڵام ئەو کاتەش لەلایەك پشت بە بوونی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) خۆی ئەبەستراو لەلایەکیش پشت بە لەبەرکردنی ئەو هەمووە صەحابەیە ئەبەستراو لەلایەکی تریشەوە پشت بە ئەو صوحوفانە

---

[١٩] ـ صوحوف ـ کۆی ـ صحیفە ـ یەو بە مانای چەند لاپەڕەو پارچەیەك لە قورئان دێت، وشەی (مصحف) بە بوونی (بۆر) و (سەر)و (ژێر) بۆ میمەکە ئەخوێنرێتەوە، (مٌصحف) یش بە شوێنی ئەو صوحوفانە ئەوتریۆ پاشان بە قورئان وترا (المصحف الشریف)، ئەڵێن ئەبوبەکری صدیق (رەزای خوای لەسەربێت) پاش نووسینەوەی قورئان راوێژی بە صەحابە کردووە ناوی بنێین چی؟ رایان وابووە ناو بنرێ (مصحف)و ئەویش ئەو ناوەی لێناوە. (التفسیر المنیر: وهبه الزحیلی، ١/١٦).

[٢٠] عثمان بن عفان شخصیته وعصره، الصلابي، ص٢٤٥.

[٢١] عثمان بن عفان شخصیته وعصره، الصلابي، ص٢٤٥.

ئەبەسترا کە بەردەوام ئەنووسرایەوە، بۆیە پێویستی بەبوونی یەك ـ مصحف ـ نەبوو.

ماوەی هاتنەخوارەوەی قورئان بیست و سێ ساڵی خایاند وەك زانایان باسی دەکەن، بەڵگەشیان ئەوەیە کە پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم)لە تەمەنی چل ساڵیدا بووەتە پێغەمبەرو لە تەمەنی ٦٣ساڵیشدا وەفاتی کردووە.[٢٢]

٢ـ قۆناغی سەردەمی حەزرەتی ئەبوبەکر (خوای لێ رازی بێت)

پاش ئەوەی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) کۆچی دوایی کرد و زۆرێك لە "ئەعرابەکان" لە دین پاشگەزبوونەوەو حەزرەتی ئەبوبەکریش جیهادی راگەیاند دژی هەموو ئەوانەی کە:

١ـ وازیان لە ئیسلام بەتەواوەتی هێنابوو.

٢ـ ئەوانەش کە وازیان لە هەندێکی دین هێنابوو "وەك زەکاتدان بۆ نموونە".

٣ـ ئەوانەش دەستیان دایە راگەیاندنی دینی تازەو پێغەمبەرایەتی درۆییانە..

ئەوەبوو شەڕێکی گەورە لەگەڵ ئەهلی یەمامەدا (سوپای موسیلەمەی درۆزن) روویداو لەو شەڕانەدا، کە هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: "لەو شەڕانەدا نزیکەی هەزارو دوو سەد صەحابەی تێدا شەهید بوون،[٢٣] کە (٣٩) کەسیان و لە ریوایەتێکی تردا ئەفەرموێ: (٧٠) کەسیان لەوانەبوون کە هەموو قورئانیان لەبەربوو. ئەمە وای کرد کە یەکێکی وەکو حەزرەتی عومەر دابچڵەکێ و بچێتە خزمەت حەزرەتی ئەبوبەکرو پێشنیاری ئەوە بکات کە با قورئان لەیەك ـ مصحف ـ دا بنوسرێتەوەو لیژنەی شارەزای بۆ دابنرێت نەوەك ئەم جیهادە هەموو

---

[٢٢] فضائل القران،ابن کثیر،ص(١٥).

[٢٣] ریوایەتێ ئەفەرموێ حەوتسەد کەس کوژراون (إشارد الساری ٤٤١/٧).

حافزەكـانی قورئـان لەناوبـەرێتو بەشـێك لـەقورئان نـەمێنێ.. ئیمـامی بوخـاری ئەفەرموێت: زەیدی كوڕی پابت ئەفەرموێ:

"أرسل الي أبوبكر مقتل أهل اليمامة فاذا عمر ابن الخطاب عنـده، قـال أبـوبكر (رضي الله عنه) ان عمرا أتاني فقال: ان القتل قد استحرّ يـوم اليمامـة بقـراء القـرآن وإني أخشى أن يستحرّ القتل بالقراء بالمواطن فيذهب كثير من القرآن وإنـي أرى أن تأمر بجمع القرآن، قلت لعمر: كيف تفعل شيئاً لم يفعله رسول الله، قال عمـر: هـذا والله خير، فلم يزل عمر يراجعني حتى شرح الله صدري لذلك، ورأيت في ذلـك الـذي رأى عمر، قال زيد: قال أبوبكر: إنـك رجـل شـاب عاقـل لانتهمـك وقـد كنـت تكتـب الوحي لرسول الله (صـلى الله عليـة والـة وسـلم) فتتبـع القـرآن فأجمعـه، فـوالله لـو كلّفوني نقل جبل من الجبال ماكان اثقل عليّ مما أمرني به من جمع القـرآن، قلـت: كيف تفعلون شيئاً لم يفعله رسول الله قال: هو والله خير. فلم يزل أبوبكر يـراجعني حتى شـرح الله صـدري للذي شـرح لـه صـدر أبـي بكـر وعمـر (رضـي الـه عنهمـا)، فتتبعت القرآن أجمعه من العسب واللحاف وصدور الرجال، حتى وجدت آخر سـورة التوبة مع أبي خزيمة الأنصاري لم أجدها مع أحد غيره، لقد جاءكم رسـول الله مـن أنفسكم عزيز عليه ماعنتم.. حتى خاتمة براءة، فكانت الصحف عند أبي بكر حتـى توفاه الله ثم عند عمر حياته ثم عند حفصة بنت عمر (رضي الله عنها)".[٢٤]

واتە: ئەبوبـەكر دوای كوشـتارەكەی خـەڵكی یەمامـە نـاردی بـە شـوێنمدا، كـە ڕۆیشتم عومەری كوڕی خەتتابیش لای ئەو بوو، ئەبوبەكر (خـوای لـێ ڕازی بێـت) فەرمووی: عومەر هاتە لامو پێی وتم: كوشتن لە ڕۆژی یەمامەدا زۆرێـك لـە قورئـان خوێنەكانی تیابردووەو منیش زۆر لەوە ئەترسم كوشـتن لەمـەودوا و لەشـەڕەكانی تردا هەروا بكات لە قورئان خوێنەكانو زۆرێك لە قورئانمان لەدەست بچێت، بۆیـە ڕام وایە كە فەرمان بـدەی قورئـان كۆبكرێتـەوە (لەیـەك "مصـحف"دا) منـیش بـە عومەرم وت: چۆن شتێك ئەكەی كە پێغەمبەری خوا (صـلی الله علیـە والـە وسـلم)

[٢٤] إرشاد الساري: القسطلاني، (٧/٤٤٧و٤٤٨).

نەیکردووە، عومەر ئەیوت: ئەو کارە سوێند بە خوا خێرێکی گەورەیە و عومەر بەردەوام هاتوچۆی ئەکردم (بۆ ئەو کارە)، تا خوای گەورەش سنگی منیشی گوشاد کرد بۆ کارەکەو هەمان ئەو رایەم بۆ دروست بوو کە بۆ عومەر دروست بوو، "زەید" ئەفەرموێ: ئەبوبەکر فەرمووی: تۆ پیاوێکی گەنجو ژیری، ئێمەش هیچ تۆمەتێکمان لەسەرت نییە،[٢٥] لە خزمەت پێغەمبەریشدا تۆ هەر (وحی)ت بۆ پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه واله وسلم) ئەنووسییەوە، کەواتە دەست بکە بە گەران بە شوێن هەموو قورئانداو کۆی بکەرەوە، سوێند بە خوا ئەگەر ئەرکی گواستنەوەی شاخێك لە شاخەکانیان بسپاردایە پێم لەوە گرانتر نەئەبوو کە ئەرکی کۆکردنەوەی قورئانیان پێ سپاردم، وتم: (باشە) چۆن شتێك ئەکەن کە پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه واله وسلم) نەیکردووە؟

ئەبوبەکر فەرمووی: وەڵلاهی ئەمە خێرێکی گەورەیە، ئەبوبەکر بەردەوام باسەکەی لەگەڵمدا ئەکردەوە، تا خوای گەورە سنگی منیشی گوشاد کرد بۆ ئەو کارە وەك چۆن سنگی ئەبوبەکرو عومەری بۆ گوشاد کرد (رەزای خوایان لێ بێت) دوای ئەوە ئیتر دەستم دایە قورئان کۆکردنەوە لە هەموو ئەو شتانەدا کە تێیدا نووسرابوویەوە وەك (پەلی پانی دارخورما) و (تەنکە بەرد)و (سنگو دڵی پیاوان).. تا ئەوەی کۆتایی سورەتی (تەوبە)م لای (ئەبی خوزەیمە)ی ئەنصاری دەست کەوت کە لای کەسی تر دەستم نەکەوت کە ئەفەرموێ: (لَقَدْ جَاءكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ * فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُلْ حَسْبِيَ اللّهُ لا إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ) (التوبة: ١٢٨-١٢٩). ئیتر دوای ئەوە هەموو ئەو صوحوفانە (پارچە قورئانانە) لای ئەبوبەکر هەڵگیران تا کۆچی دوایی کردو پاشان لای عومەرو تا لە ژیاندا بوو، پاش ئەویش خرایە لای ـ حفصەی کچی عومەر ـ رەزای خوای لێ بێ ـ)..

---

[٢٥] قسطلاني ئەڵێ: "لانتهمك: أشار الى عدم كذبه به وأنه صدوق". واتە: ئاماژە بۆ ئەوە ئەکات کە درۆی لێ نەبیستراوەو پیاوێکی زۆر راستگۆیە". هەمان سەرچاوەو لاپەرە.

لەم ریوایەتەوە هەندێ شتی ورد هەیە جێگەی خۆیەتی ئاماژەیان پێ بدەین:

١- بڕیاری کۆکردنەوەی قورئان لە ئەنجامی ئەوەوە هات کە قورئان خوێنو حافزەکانی قورئان بە زۆری بەشداریی شەرەکانیان ئەکردو لە ریزی یەکەمی شەڕەکاندا بوون مەترسی ئەوە دروست بوو بە نەمانی ئەوان هەندێ لە قورئان لەناوبچێ، ئەوەش وانەیەکە بۆ زانایان و رۆشنبیرە موسڵمانەکان کە بەرزکردنەوەی ئاڵای ئەم دینە کاری هەموو لایەکەو نابێ ئەوان خۆیانی لێ بدزنەوە.

٢- کۆکردنەوەی قورئان با کارێکە پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) نەشی کردووە، بەڵام مادامێك بەرژەوەندییەکی گەورەی تێدایە ئەو صحابە گەورانە پێی هەستانو ئەوەبوو دوایش هەموو موسڵمانان بەشدارییان کرد لەو کارە خێرەداو تا دونیا دونیایە خەڵك وەك سەروەرییەك باسی دەکەن بۆ عومەر وەك پێشنیارو بۆ ئەو ئەبوبەکر وەك بڕیاردەرو بۆ زەید وەك هەڵسوڕێنەرو بۆ صحابەی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) وەك خەڵکێکی بەشدار لەو کارە گەورەدا.

٣- ئەو ریوایەتە ئەوە دەردەخات کە ئەصحابی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) بەرەیەکی ناوازەو هەستیار بوون، لەلایەکەوە زۆر بە ترسەوە بڕیار لە کۆکردنەوەی قورئان ئەدەنو لە لایەکەوە خەمی فەوتانی قورئانیان هەیە کە سەرچاوەی وەرگرتنی بیروڕاو رەوشتو هەموو پرنسیپەکانی ژیانە لەلایەکی تریشەوە ئەوکارە ئەوەندە گەورەیە لایان گواستنەوەی کێوێك ئاسانترە لەو کارە، کەچی ناوی خوای لێدێنو بڕیاری لەسەر ئەدەن.

٤- لە ریوایەتەکەوە کەشو هەوای خۆشەویستی و برایەتیو موسڵمانێتی بە ئاشکرا دەردەکەوێت کە کەس رای خۆی ناسەپێنێ بەسەرکەسداو لە رێگەی حیوارو گفتوگۆوە بڕیار لە مەسەلە چارەنووسەکاندا ئەدەن و کەراشیان دێتە سەر کارەکە هەموو بەدڵو بە گیان کاری بۆ دەکەن وەك ئەوەی هەر لە سەرەتاوە رایان لەسەری بووبێت!

٥ـ لەو ریوایەتەوە دەردەکەوێت هەڵبژاردنی (زەید) بۆ ئەو کارە لەبەر زۆر هـۆی گرنگ بووە، لەوانە:

أ ـ پیاوێکی گەنجو بە تاقەت بووەو لە ترۆپکی وزەو ورەدا بـووە، چـونکە ئـەو کاتە تەمەنی (٢١) ساڵان بووە، وەك هەندێ لە زانایان ئەڵێن.٢٦

ب ـ کەسێکی شیاو بووە بۆ ئەو کارە، چونکە خاوەنی (عەقڵێکی چاك) بـووەو توانای لەبەرکردنو بەدواداچـوونی زۆر بـووە، تەنانـەت کـە پێغەمبـەر (صـلی الله علیه واله وسلم) ئەچێتە (مەدینە) داوای لـێ ئـەکات خـۆی فێـری زمـانی یـەهودی بکات (واتە: زمانی عیبری)، زەید لە (پازدە رۆژ)دا فێری زمانەکـە ئـەبێت، زەیـد خۆی ئەفەرموێ: کە پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) هاتە مەدینە بردمیان بۆ خزمەتی، زۆر سەری لێم سوڕما، عەرزیان کرد: ئەی پێغەمبـەری خـوا (صـلی الله علیه واله وسلم) ئەمە یەکێکە لە کوڕانی (بەنی نەججار)و نزیکەی نۆزدە سـورەتی لە قورئان لەبەرکردووە تا ئێستا، پێغەمبـەر ئـەوە سـەرنجی راکێشـاو فـەرمووی: "یا زید تعلم لي كتاب يهود فأني والله ما آمن يهود على كتابي". (زەید خۆت فێـری نووسینی جولەکە بکە بۆم، چونکە سوێند بە خوا جولەکە بەدەست پاك نازانم بۆ نامـەکانم)، زەیـد ئـەڵێ: پـازدە شـەو تێنەپـەڕی زۆر بـە چـاکی فێـری نووسـینی زمانەکەیان بووم، هەر نامەیەکی ئەوان بهاتایە ئەم خوێندەوە بۆ پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) و هەر نامەیەکیشی ببوایە بۆ ئەوان بۆم ئەنووسی.٢٧

---

[٢٦] عثمان بن عفان، شخصيته وعصره، الصلابي، ص٢٤٨. ابن كثير لە (البدايـة والنهايـة: ٥/٣٧٠)دا ئـەڵێ: کە پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) تەشریفی چووە مەدینە، "زەید" یازدە ساڵان بوو، بۆیـە کـە شـەڕی (بدر) روویدا لەبەر منداڵی نەیانبرد بۆ شەڕو هەروەها بۆ ئوحودیش، یەکەم شەڕێك بەشـداری تێـدا کـرد شـەڕی (خەندەق) بوو، پاش ئەوە بەشداری هەمو شەڕەکانی کردووە.

[٢٧] البدايةو النهاية، (٥/٣٧٠). "ابن كثير" ئەفەرموێ: ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی کردووە. ئیمامی بوخـاریش لە (کتاب الأحكام، باب ترجمة الحكام)دا ئەم فەرمودەیە ئەهێنێت . (إرشاد الساری: ١٠/٢٥٨).

ج - پیاوێک بوو جێگەی متمانە بووەو کەس قسەی لەسەر نەبووە و پەسەندیدەی پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) بووە، بۆ کاری واش هەر ئەو جۆرە پیاوانە ئەبێت تەرخان بکرێ بۆ دڵنیایی زیاتری خەڵك.

د- خاوەن ئەزموونێکیش بووە لەو مەیدانەداو یەکێك بووە لە نووسەرەکانی (وحی)، نەك هەر ئەوە، بەڵکو زەید بە (کاتب الوحي) یان (کاتب الرسول (صلى الله عليه واله وسلم)٢٨ ئەناسرا لەناو صەحابەو لەسەردەمی پێغەمبەردا (صلى الله عليه واله وسلم).

هـ - لە سەروو ئەمانەشەوە (زەید) لەلایەکەوە هەموو قورئانی لەبەر بوو، ٢٩ لەلایەکیشەوە - مصحف - ێکی خۆی هەبوو، کە زانایان ئەڵێن: بۆ کۆتا جار پیشانی پێغەمبەری (صلى الله عليه واله وسلم) داوە لەو ساڵەدا کە کۆچی دوایی کردووە.٣٠

جا حەزرەتی ئەبوبەکر (ڕەزای خوای لێ بێت) هەستا لیژنەیەکی لە حەزرەتی عومەرو زەید دروست کرد بۆ ئەو کارەو بەرنامەیەکی وردی بۆ دانان دەربارەی چۆنێتی کارەکەیان، پێی وتن: لەبەردەم دەرگای مزگەوتدا دابنیشن و هەرکەس هەر قورئانێکی لابوو بە دوو مەرج لێی وەربگرن.

یەکەم: بە نووسین هەبێت لای یەکێك.

دووەم: یەکێك لەبەری بێت.

ئەبوداودی حەدیسزان ئەفەرموێ: عومەر (خوای لێ ڕازی بێت) ڕایگەیاند هەرکەسێك شتێکی لە قورئان لا هەیە و لە پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه واله وسلم) ی وەرگرتووە بابیهێنێ بۆمان".٣١و ژمارەیەك صەحابە دانران بۆ

---

[٢٨] ارشاد الساری، (٧/٤٤٩).

[٢٩] سير أعلام النبلاء، الذهبي، (٢/٤٣١).

[٣٠] علوم القرآن،أحمد عادل كمال، ص٤٨، ٤٩.

[٣١] أرشاد الساري، (٧/٤٤٧).

نووسینەوەی ئەو قورئانانە و ئوبەی کوڕی کەعب بۆی ئەخوێندنەوەو ئەوانیش ئەیانووسی.[٣٢]

هەر ئەبوداود ئەفەرموێ: "وكان لا يقبل من أحد شيئا حتى يشهد شاهدان".[٣٣] هیچیان لەکەس وەرنەدەگرت ئەگەر دوو شایەتی پێنەبوایە.

ئیبن حەجەر (رحمه الله) ئەفەرموێ: "المراد بالشاهدين: الحفظ والكتابة".[٣٤] مەبەست بەدوو شایەت ئەوەیە: هەبێت لەبەری بێتو هەبێت بە نووسراوی لای هەبێتو تەنیا یەکێکیان بەس نییە. ئەوەتا زەیدی کوڕی سابیت ئەفەرموێ: کۆتا ئایەتی سورەتی (التوبه)م تەنیا لای ئەبی خوزەیمە دەست کەوت (واتە بە نووسراوی)[٣٥]، ئەگەرنا خۆ زەید خۆیو عومەرو ئەبوبەکرو زۆربەی صەحابەش ئایەتەکەیان لەبەربوو[٣٦] ئەم لیژنەیە نزیکەی دوو ساڵ[٣٧] خەریکی کۆکردنەوەی هەموو ئەو صوحوفانە بوون کە لای خەڵکی هەبوونو گشتیان لەیەك (مصحف)دا کۆکردەوە بەو شێوەیەی کە لە سەردەمی پێغەمبەردا وەرگیرابوو.

جیاوازی ئەم نووسینەوەو کۆکردنەوەی قورئانە لەگەڵ سەردەمی پێغەمبەردا (صلى الله عليه واله وسلم) چەند شتێکە:

---

[٣٢] ارشاد الساري، (٧/٤٤٩).

[٣٣] ارشاد الساری، (٧/١٦٤).

[٣٤] مباحث في علوم القرآن، مناع القطان، ص١٢٢.

[٣٥] إرشاد الساری، (٧/٤٤٧)، قسطلانی لە (إرشاد الساري)، ٧/١٦٣دا ئەڵێ: (فالمراد بالنفي نفي وجودهما مكتوبين لا نفي كونهما محفوظين)..مەبەست لەوەی کە ئەڵێ: لای کەس نەبوو، یانی بە نووسراوی لای کەس نەبوو،نەك کەس لەبەری نەبووە!.

[٣٦] مباحث في علوم القرآن القطان ص١٢٢.

[٣٧] هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: (دوو ساڵ، یان سێ ساڵ)ی خایاند. علوم القرآن، أحمد عادل كمال، ص٤٨. بەڵام دروست ئەوەیە کە لە ساڵی یازدەی کۆچییەوە دەستی پێکراو پێش مردنی خەلیفە ئەبوبەکر لە ساڵی سیازدەی کۆچیدا بە کۆکراوەیی لە ماڵی حەزرەتی ئەبوبەکردا دانرا، (تأريخ القرآن، محمد طاهر الكوردي، ص٢٨).

ـ لەسەردەمی پێغەمبەردا هەر پارچەی لای یەکێك بووەو لە یەك (مصحف)دا کۆنەکراوەتەوە.

ـ لە سەردەمی ئەبوبەکردا هەمووی لەیەك (مصحف)دا کۆکراوەتەوە.

ـ لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه واله وسلم) قورئان بە بەش بەشو پرشو بڵاوی هەبوو، واتە هەبووە لە سورەتێك چەند ئایەتێکی لابووە، یان لە قورئان چەند سورەتێکی لابووە کە ریزبەندی تێدانەبووە.

ـ لەسەردەمی ئەبوبەکردا (رەزای خوای لێ بێت) هەمووی ریزبەندی کراوەو بەو شێوەیەی کە لە خزمەتی پێغەمبەردا (صلی الله علیه واله وسلم) وەریانگرتووە نووسیویانەوە، چونکە نووسینەوەو دانانی سورەتەکان و ئایەتەکان کارێکی تایبەتە بە پێغەمبەری خواوە و ئەویش بەوشێوەیە گەیاندوویەتیو دایناوە کە خوای گەورە فەرموویەتی.[38]

ـ جگە لەمانەش ئەم کۆکردنەوەیە تەنیا قورئانی تێدا نووسراوەتەوەو هیچ جۆرە تەفسیرێك، یان شەرحێکی لەگەڵ نەبووە، کە لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه واله وسلم) هەبووە لەگەڵ قورئانەکەدا، تەفسیریان شەرحیشی نووسیوە بۆ زیادە تێگەیشتنی خۆی.

ــ ئەم کۆکردنەوەیە ئەوپەڕی وردەکاری و مەرج و ئیحتیاتی تێدا کراوەو بەشێوەیەکی زانستی نووسراوەتەوە، بەڵام ئەم حاڵەتە لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه واله وسلم) بەو وردییە نەبووە.

ـ ئەم نووسینەوە تەنیا ئەو ئایەتو سورەتانەی تێدا نوسوراوەتەوە کە (نەسخ) نەکراون، کە لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه واله وسلم) ئەمەش رەچاونەکراوە.

[38] عثمان بن عفان، الصلابي، ص٢٤٩.

ـ ئـەم كۆكردنـەوە (ئیجماعی ئوممـەتی ئیسـلامیی) لەسـەر دروسـت بـوو، بـە پێچەوانەی ئەوانەی سەردەمی پێغەمبـەر (صـلی الله علیـە والـە وسـلم) كـە زۆرتـر كاری شەخصی بوون.

بـەو شـێوەیە قورئـان لـە سـورەتی (الفاتحـە)ەوە تـا سـورەتی (النـاس) كۆكرایەوەوە هەمووی خرایە نێوان دوو بەرگەوەو تەسلیم بـە حـەزرەتی ئەبوبـەكر كراو لای ئەو مایەوە تا كۆچی دوایی كردو پاشان لای عومەر مایەوەوە تا ئـەویش كۆچی دوایی كردو پاشان خرایە لای حەفصـەی كچـی عومـەرو دایكـی موسـڵمانان (رەزای خوا لە هەموویان بێت) و ئـەو خەلیفـە بەرێزانـە لـە دڵەخورپـەی فـەوتانی قورئان كەوتنو صحابەش كە هەستیان ئەكرد قورئان بە گشتی و بە نووسـراوی و تەواوی هەیە بەو شێوەیەی پێغەمبەر (صلی الله علیە والە وسلم) لـە خـواوە بـۆی هاتووە، بێخەم بوونو لە ئاسودەییدا ئەژیان.

٣ـ قۆناغی سەردەمی عوسمانی كوڕی عەففان (رەزای خوای لێ بێت)

قورئـان هـیچ ترسـێكی لەسـەر نـەمابوو بـە كۆكردنـەوەی لـە لایـەن حـەزرەتی ئەبوبەكرەوە، حەزرەتی عومەریش یاسایەكی دەرهێنابوو كـە كورتەكـەی ئەمەیـە "رێگە بـە هـیچ گـەورە صـەحابییەكی كۆچـكەر نـادرێ مەدینـە جێبهێڵـێو بچێتە ولاتێكی تر بە پرس نەبێتو بۆ كاتێكی دیـاری كـراویش نـەبێ"[٣٩]. كـە حـەزرەتی عومەر كۆچی دوایی كرد و فتوحاتی ئیسلامی تا دەهات زیـادی ئـەكرد، پێویسـت بوو كە گەورە صـەحابیەكانیش بچـن بـە وڵاتانـدا بـۆ فێركـردنو پـەروەردەكردنی خەڵك، ئەوەبوو هـەر صـەحابەی كەوتنـە ولاتێـك و خـەڵكی ئـەو ولاتانـە بـە پێـی شـێوازی ئـەو صـەحابەیە قورئانیـان ئەخوێنـدو خوێندنـەوەكانیش لـە هەنـدێ (شوێندا) جیاوازیان هەبوو، دیمەشقییەكان بە پێی خوێندنەوەی (میقدادی كـوڕی

---

[٣٩] علوم القرآن، أحمد عادل كمال، ص٤٩.

ئەسوەد) و خەڵکی کوفە بە پێی خوێندنەوەی (عەبدوڵلای کوڕی مەسعود) و خەڵکی بەسرە بە پێی خوێندنەوەی (ئەبو موسای ئەشعەری) و زۆرێك لە خەڵکی شامیش بە پێی خوێندنەوەی (ئوبەیی کوڕی کەعب)، قورئانەکانیان ئەخوێندەوەو لەبەرئەوەی قورئانیش بە حەوت جۆر خوێندنەوە ئەتوانرا بخوێنرێتەوە جیاوازییەکی زۆر کەوتە ناو موسڵمانان و بوویە کێشەیەکی گەورە..

بۆ نموونە:

ـ بە پێی ئیعراب وشەیەك جارێ بە "مرفوع"و جارێك بە "منصوب"ی ئەخوێنرایەوە وەك: (فَتَلَقَّى آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ)، وشەی (آدَمُ) لە یەکەمدا (فاعله)و لە دووەمدا (مفعول به)یە.

- بەپێی پێشو پاش خستنی هەندێ وشە وەك (فيقتلون ويقتلون) بە دوو شێوە ئەخوێنرایەوەو ئەمیان پێش ئەویان ئەخراو ئەویان پێش ئەمیان ئەخراو بەوشێوەیەش دوو مانای بۆ دروست ئەبوو، "ويُقْتَلُون فَيَقْتُلُون" یانی: کە خۆیان ئەکوژرێنو راستەوخۆ ئەبنە هۆی کوشتنی خەڵکی تر، ماناکەی تریان "فَيَقْتُلُون ويُقْتَلون" خەڵك ئەکوژنو خۆشیان ئەکوژرێن.

- بە پێی صیغەکانی (تاك)و (جووت)و (کۆ) ئەخوێنرێتەوە وەك (أمانتهم) کە بە (أماناتهم)یش ئەخوێنرێتەوە.

بەهەرحاڵ ئەم خوێندنەوە جیاوازانە لە هەندێ شوێندا بوویە مایەی موناقەشەو رەخنە لە یەکتری گرتنو ئەم ئەیوت خوێدنەوەکەی من راستەو ئەو ئەیوت خوێندنەوەکەی من لە هی تۆ چاکترەو ئەمەش وای ئەخواست کە چارەسەرێکی بۆ بکرێ.

بە پێی ریوایەتە مێژووییەکان دوو رووداو زیاتر فشاری خستە سەر موسڵمانان کە چارەسەرێك بۆ کێشەکە بدۆزنەوە.

رووداوی یەکەم: (طبری) ئەڵێت: "لە کاتی خیلافەتی عوسماندا مامۆستایەك بەپێی خوێندنەوەی یەکێك قوتابییەکانی فێر دەکردو مامۆستایەکی تر بەپێی

خوێندنەوەیەکی تر، کە ئەم قوتابییانە ئەگەیشتنە یەکتری ئەبوویە موناقەشەیان‌و ئەم موناقەشەیەش بەرز ئەبوویەوە بۆ مامۆستاکان.٤٠ ئەمە گەیشتە عوسمان‌و ئەویش چوویە سەردوانگەو وتارێکی دا بۆ موسڵمانان‌و فەرمووی: "ئێوە لەم نزیکانەی مندا وا جیاوازن‌و هەریەکەی بەشێوەیەك ئەیخوێنن، ئەی ئەبێ ئەو خەڵکە دوورە دەستە چەندێك جیاوازییان زۆرو توند بێت، ئەی هاوەڵەکانی پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) تکایە کۆببنەوەو با (پێشەوا)یەك بۆ هەموو خەڵکی بنووسین".٤١

ریوایەتی دووهەم: ئەنەسی کوڕی مالیك (رەزای خوای لێ بێت) ئەڵێت: (حوزەیفەی کوڕی یەمان) کە بەشداریی فەتحی (ئەرمینیا)ی کرد کە هەردو وسوپای عێراق‌و شام تێیدا بەشداربوون، (حوزەیفە) خوێندنەوەی هەردوولا ترساندی و خۆی گەیاندە عوسمان‌و عەرزی کرد، ئەی ئەمیری ئیمانداران! فریای ئەم ئوممەتە بکەوە تا وەك "یهودو نصارى" جیاوازییان لە پەیامەکەی خوادا بۆ دروست نەبووە، عوسمانیش خێرا ناردی بۆ لای (حەفصە)و داوای کرد ئەو (مصحف)ەی کە لایەتی بۆمی بنێرێ با چەند (مصحف)ێکی تری لەبەر بگرینەوەو پاشان ئەینێرینەوە بۆی، حەفصەش ناردی بۆیان‌و عوسمانیش فەرمانی کردە کە (زیدی کوڕی سابیت) و (عەبدوڵڵای کوڕی زوبێر)و (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص)و (عەبدوڕەحمانی کوڕی حارسی کوڕی هیشام) دەست بە نووسینەوە بکەن و پێی فەرموون: لەهەر ئایەتێکدا جیاوازی کەوتە نێوانتان لەسەر چۆنیەتی نووسینەکە

---

[٤٠] "ئەیوب" کە یەکێکە لە (راوی)یەکانی ئەم ریوایەتە ئەڵێ: وام بیستووە کە هەندێکیان نکوڵییان لە خوێندنەوەی ئەوی تر ئەکرد.. هەندێ کەسی نیاز خراپ هەیە.. ئەڵێن: "هەندێ ئەوی تریان بەکافر ئەزانی" ریوایەتەکە واناڵێ، بەڵکو ئەڵێ: "حتى كفر بعضهم بقراءة البعض". واتە نکوڵی کردن لە خوێندنەوەی ئەو و حساب نەکردن بۆی". ئیتر کوا بڵێ: (كفر بعضهم بعضا) بۆ نموونە.

[٤١] مباحث في علوم القرآن، مناع القطان، ص١٢٥. لە تەفسیری (طبري) جوزئی یەك، ص٦١و ٦٢، وەری گرتووە.

ئەوە بڕیار بدەن بە زمانی قوڕەیش بینووسنەوە، چونکە ئەم قورئانە بە زمانی ئەوان دابەزیوە، ئەوانیش وایان کرد.."٤٢.

بە پێی ریوایەتە مێژوویەکان کە درێژەی ئەو باسو خواستانەیان هێناوە حەزرەتی عوسمان (رەزای خوای لێ بێت) دوای ئەم دوو رووداوە راوێژ بە هاوەڵە بەرێزەکانی پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەکات لە هەموو توێژەکانیان چ موهاجیریو چ ئەنصاری (کۆمەڵێك لە گەورە پیاوانی صەحابە و گەورە پێشەوایانو زانایانی ناو صەحابە کە لە سەرووی هەموویانەوە حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبی تالیب بوو، عوسمان (خوای لێ رازی بێت) ئەم کێشەیە ئەخاتە بەردەم نوخبەی ئەم ئوممەتە ئیسلامییەو ئەوانیش و ئەمیش لێکۆڵینەوەی باش ئەکەن لەسەریو هەریەکەی رای خۆی دەرئەبڕێتو ئەم رای ئەوانو ئەوان رای ئەمیان بۆ دەرئەکەوێتو عوسمان (را)ی ئەوە ئەدات کە (ــ مصحف ــ یَکی پێشەنگ) بۆ خەڵکی بنووسرێو پاش ئەم راوێژە ئەوان رازیبوونی خۆیان بۆ رایەکە دەرئەبڕنو ئەڵێن: "نِعم ما رأيت"! بەراستی ئەمە باشترین رایە".٤٣.

دوای ئەوە عوسمان لیژنەیەکی (دوازدە کەسی)٤٤ دانا بۆ ئەم ئیشە کە چوار قورئانخوێنە ناودارەکەی تێدابوو "زەیدی کوڕی سابیت، عەبدوڵڵای کوڕی زوبێر، سەعدی کوڕی عاصو عەبدوڕەحمانی کوڕی حارسی کوڕی هیشام".

ریوایەتەکە ئەڵێ: "ئوبەیی کوڕی کەعبو موصعەبی کوڕی سەعدو مالیکی کوڕی ئەبی عامیرو کەسیری کوڕی موفلیحو ئەنەسی کوڕی مالیكو عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسیش لەو لیژنەیدا هەبوون، وەك لە "إرشاد الساري، ٤٤٩/٧)دا هاتووە.

---

[42] هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

[43] عثمان بن عفان الصلابي، ٢٥١ء ٢٥٢.

[44] عثمان بن عفان، صادق عرجون، ص١٧١، ریوایەتەکە هی ئەبوداودی حەدیسزانە (إرشاد الساری، ٤٤٩/٧).

لە ریوایەتێکی تردا هاتووە کە عوسمان لە درێژەی راوێژەکانیدا (پرسی: کێ لە هەموو کەس نووسەرترە، وتیان: زەیدی کوڕی سابیت ـ نووسەرەکەی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) ـ پرسی کێ زۆر عەرەبیزانە؟ وتیان: سەعدی کوڕی عاص، عوسمان فەرمووی: دەی با سەعد (قورئانەکە) بخوێنێتەوەو زەیدیش بینووسێت)[٤٥].

ئەبو سەعید ـ هانئی دیمەشقی کە مەولای عوسمانی کوڕی عەففان بوو ـ ئەڵێت: "كنت عند عثمان وهم يعرضون المصاحف، فأرسلني بكتف شاة الى أُبي ابن كعب فيها (لم يتسنّ) و (فأمهل الكافرين) و (لا تبديل للحلق) قال: فدعا بدواة فمحا احدى اللامين وكتب (لا تبديل لخلق الله) ومحا (فأمهل) وكتب (فمهل الكافرين) و كتب (لم يتسنه)، ألحق فيها الهاء)[٤٦]. بە پێی ئەم ریوایەتە بێت حەزرەتی عوسمان ئەم ئەبوسەعیدەی بۆ ئەوە داناوە لە نێوان خۆیو لیژنەکەدا تا رێنووسی قورەیش لە نووسینەوەی قورئاندا رەچاو بکەن بۆ هەر وشەیەك کە یەك را نین لە نووسینەکەیدا.

ریوایەتەکەی ئیمامی بوخاری ئەفەرموێت: (حتى اذا نسخوا الصحف في المصاحف ردّ عثمان الصحف الى حفصة وأرسل الى كل افق بمصحف مما نسخوا و امر بما سواه من القرآن في كل صحيفة أو مصحف أن يحرق)[٤٧]. واتە: کە صوحوفەکانیان هەموو لە چەند ــ مصحف ــ یێکدا نووسیەوە، عوسمان (صوحوفەکانی) ناردەوەو بۆ لای حەفصەو هەر ـ مصحف ـ یێکی لەو ـ مصحفانە

---

[٤٥] إرشاد الساری، ٧/٤٤٩.

[٤٦] جامع البيان، الطبري، (٣/٣٨).

[٤٧] هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

ـ نارد بە وڵاتێکداو فەرمانی دا کە جگە لەو ـ قورئان ـ ە هەرکەس صوحوف تر یان ـ مصحف ـ ی تری لا هەیە با بیستووتێنێت).٤٨

ژمارەی ئەو ـ مصحف ـ انەی کە حەزرەتی عوسمان-رەزای خوای لێبێت- لەبەر ـ مصحف ـ ەکەی حەزرەتی ئەبوبەکر نووسیەوە..

زانایان بۆ ژمارەی ئەو قورئانانەی عوسمان لەبەر قورئانەکەی لای خاتوو حەفصە گرتییەوە چەند رایەکیان هەیە، هەندێ ئەفەرموون: چوار قورئانی لەبەر گرتەوە ـ کە ئەمەیان رای زۆربەی زانایانی لەسەرە، هەندێ ئەفەرموون: پێنج قورئانو هەندی ئەفەرموون شەشو هەندێ حەوتو هەندێ هەشت.. بۆ چوارەکە ئەفەرموون: دانەیەکیان لە مەدینە گل دایەوەو دانەیەکیان نارد بۆ شامو دانەیەك بۆ کوفەو دانەیەك بۆ بەصرە، بۆ پێنجەکە ئەو چوارەی پێشوو، دانەیەکیش بۆ ـ مەککە ـو بۆ شەشەکەش ئەو پێنجەی پێشوو لەگەڵ شەشەمێك کە هەندێ ئەفەرموون بۆ بەحرەین نێردراوەو هەندێك ئەفەرموون دانەیەکی تایبەت بە حەزرەتی عوسمان خۆی بووەو بۆ حەوتەمیش ئەو شەشەو دانەیەکی (یەمەن)یش و بۆ هەشتەمین ئەڵێن: ئەو حەوتەی پێشووی وڵاتانو دانەیەکی تایبەتیش کە عوسمان خۆی تێیدا ئەیخوێندو هەر بەسەر ئەو قورئانەشەوە شەهیدا کرا.٤٩

حەزرەتی عوسمان هەر قورئانێکی ئەنارد بۆ ئەو وڵاتە کەسێکی شارەزاشی لەگەڵدا ئەنارد بۆ ئەوەی خەڵکی فێری چۆنێتی خوێندنەوەکەی بکاتو بۆیان روون

---

٤٨ ئیبن حەجەر لە (فتح الباری: ٩/١٨)دا لە راڤەی ئەم فەرمودەیەدا و لە ماناکردنی (أن یحرق)ەدا ئەفەرموێت: لە زۆربەی ریوایەتەکاندا ئەفەرموێ: (أن یخرق) واتە پیتی (ح)ەکە نوختەی هەیە، و ئەوەشیان چەسپاوترەو (خەرقی) کتێب یان جلو بەرگ بریتییە لە دراندنو لەتوکوت کردنی.. واتە: فەرمانی دا کە هەموو ئەو ـ صحف ـو ـ مصحف ـ انەی تر بدڕێننو لەتوکوت بکرێن، دیارە لەتوکوت کراوە و پاشان سووتێنراوە.

٤٩ أضواء البیان في تأریخ القرآن، صابر أبو سلیمان، ص٧٧.

بکاتەوە چەند گریمان هەڵدەگرێ بۆ خوێندنەوە.. بۆ نموونە عەبدوڵلای کوڕی سائیبی لەگەڵ قورئانەکەی مەککەدا ناردو موغیرەی کوڕی شهابی لەگەڵ قورئانەکەی شامدا ناردو ئەبوعەبدوڕەحمانی سولەمی لەگەڵ قورئانەکەی کوفەدا ناردو عامری کوڕی قەیسی لەگەڵ قورئانەکەی بەسرەدا ناردو فەرمانی بە (زەیدی کوڕی پابت) یش کرد کە لە رووی قورئانەکەی مەدینەوە قورئان بەخەڵك بلێتەوە.[٥٠]

هەندێ شت لێرەدا هەیە خەڵکی ناحەز وەك برینێك سەیری دەکەن و بەسەریەوە ئەنیشنەوە:

١ـ ئەڵێن عوسمان قورئان سوتێنەو کارێکی خراپی کردووە!.

٢ـ ئەڵێن عەلی و عەبدوڵلای کوڕی مەسعود ـ مصحف ـ ی تایبەتی خۆیان هەبووەو دانیان بە ـ مصحف ـ ەکەی عوسماندا نەناوە!.

٣ـ ئەڵێن کاتی خۆشی ئەبوبەکرو عومەر بە ئارەزووی خۆیان ئایەتو سورەتیان زیاد کردووە بۆ قورئان!.

لە وەڵامدا ئەڵێین:

١ـ کە خوا پەیمانبدات قورئان ئەپارێزێت ئیتر ئەیپارێزێت و کەس ناتوانێ دەستی بۆ بەرێت، ئەوەبوو خوای گەورە صەحابەی بەکارهێنا تا وادەکەی خۆی پێیان بێنێتە دی کە ئەفەرموێ:"وإنا له لحافظون".

٢ـ ئەبوبەکریش و عومەریش و عوسمانیش ئەو کارەیان بە نهێنی نەکردووەو بەراوێژو لە رووی مەنهەجێکی زانستی زۆر ووردەوە ئەنجامیان داوە:

ـ موناقەشەیەکی وردی کراوە لە لایەن ئەبوبەکرو عومەرەوەو چەندجار موراجەعەو دووبارە کراوەتەوەو لەوە ترساون ئەوە (بیدعە) بێت بۆیە ئەبوبەکر ئەفەرموێ: "کیف تفعل شیئا لم یفعله رسول الله "، عومەریش هەر ئەوەندەی ئەزانی ئەیفەرموو: "هذا والله خیر"، لە ریوایەتێکی تردا ئەفەرموێ: "أنه والله خیر

---

[٥٠] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ومصلحة للمسلمين"..٥١ جا ئیتر ئەم زیادە ـ صحیح ـ بێت یان نـا، خـۆ وشـەی (خیر)ەکە ئەو ماناشی تێدایە..

ــ لیژنەیــەکی پســپۆڕ لــەناو صــەحابەکاندا ئــەو کــارە دەکــەن و مــەرجی وەرگرتنیشـیان ئەوەیـە کـە دووشـایەت هـەبێت بـۆ هـەر صـەحیفەیەك کـە دێتـە بەردەستی لیژنەکە:

١ـ ئەبێ یەکێك هەبێت لەبەری بێت"دەنگەکەی".

٢ـ ئەبێ یەکێك بە نووسراوی لای هەبێت"رەسمەکەی".

ـ هەبووە پارچەیەکی لابووە، بەڵام یەکێك لە وشەکانی قورئان نـەبووە، بـەڵکو یان شەرحی خۆی بووە لەسەری یان جۆرێك خوێندنەوە بووە، یان مانایەك بـووە بۆ وشەیەك وەك: لە مصحفەکەی ئیبن مەسعوددا لە جیاتی بڵێ (کالعهن المنفوش) ئەیخوێندنەوە (کالصوف المنفوش)٥٢، بەڵام ئەوە خوێندنەوەی مانابوو نەك لەفز بۆیە وەرنەگیرا وەك چۆن خوێندنەوە (شاذ)ەکانی تـریش وەرنـەگیران بـۆ نموونـە خوێندنەوەکەی ئیبن عباس بۆ ئایـەتی (٧٩) سـورەتی (الکهـف) کـە ئـەیوت: ئـەم ئایەتە ﴿وَكَانَ وَرَاءهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً﴾ (الکهف: ٧٩). ئاوەهایـە (وکـان أمامهم ملك یاخذ کـل سـفینة صـالحة غصـبا"، کەچـی جمهـوری صـەحابە وایـان نەئەخوێندەوەو ئەویش هاتە سەر رایەکەی ئەوان.

ـ هەندێ ریوایات ئەڵێت بۆ بـوونی (واو)ێـك دەسـتیان لـە نووسـینەوەی ئایـەتی (١٠٠) لە سورەتی (التوبە) هەڵگرت٥٣ تا لە کـاتی (حـج)دا لـە هـەموو موسـڵمانان

---

٥١ عثمان بن عفان، الصلابي، ص٢٤٧.

٥٢ مباحث في علوم القرآن، القطان، ص١٥٢.

٥٣ هەندێ لە زانایان ئەڵێن: "جاری وابوو لە نووسینی ئایەتێکدا یەك رانـەبوون، ئـەیانوت: پێغەمبـەر (صـلی الله علیه وێلە وسلم) ئەم ئایەتەی بە فلانی کوڕی فلان لەبەرکردووە ئەیاننارد بـە شـوێنیدا و جـاری واهـەبوو ئەو کەسە سێ شەو لە مەدینەوە دوور بوو، کە ئەهات (لیژنەکە) پێیانئەوت: پێغەمبەر (صلی الله علیە وێلە وسلم) فلانە ئایەتو فلانە ئایەتی پێ وتووی؟ ئیتر لیژنەکە بەوشێوەیە ئەیاننووسی کە ئەو ئەیخوێنـدەوە. أحمد عادل کمال، علوم القرئن، ص٥٥.

بپرسن بزانن ئایا خەڵکی ئەو ئایەتەیان چۆن لەبەرکردووە بە (واو)ەکەوە یان بەبێ (واو)ەکە.. ئایەتەکەش ئەفەرموێ: (وَالسَّابِقُونَ الآوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالآنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللّهُ عَنْهُمْ وَرَضُواْ عَنْهُ ..) (التوبه: ١٠٠). كە مانای ئایەتەكە لەگەڵ (واو)ەكەدا شتێكەو بێ ئەو (واو)ە شتێكە، مەبەستمان (واو)ی پێش (الذين اتبعوهم)ە. بەبێ (واو)ەكە مانای ئایەتەكە بەم شێوەیە ئەبێت: كە خوای گەورە باسی ریزی هەندێ لە خەڵكەكەی لادێنشین ئەكات، دێتە سەرباسی كەسانێكی تر كە ئەوان باشترو بەرێزترن‌و ئەفەرموێ)٥٤: هەروەها ئەو كەسانەش كە لە ریزی پێشكەوتووە یەكەمینەكاندان چ لە موهاجیران‌و چ لە ئەنصارەكان ئەوانەی كە بەرێكوپێكی بە شوێن ئەواندا رۆیشتن خوا لە ئەوان رازی بووەو ئەوانیش لە خوا رازیبوون..) بەڵام ئەگەر (واو)ەكەی هەبێت واتە (والذين اتبعوهم) بێت ماناكەی وای لێدێت: (.. هەروەها ئەو كەسانەش كە لە ریزی پێشكەوتووە یەكەمینەكاندان چ لە موهاجیرین‌و چ لە ئەنصارەكان بن‌و چ لەوانەش بن كە بە رێكوپێكی بەشوێن ئەواندا رۆیشتوون، خوا لە ئەوان رازییەو ئەوانیش لە خوا رازین..). بەو شێوەیە یەكەمجار (الذين اتبعوهم) بەبێ (واو) ئەبێتە (صفه)، یان (عطف بيان)، بەڵام لە دووەمجاردا ئەبێتە كۆمەڵێكی سێیەم و (عطف) ئەبێت لەسەر دوو كۆمەڵەكەی تر كە (مهاجرين)و (ئەنصار)ن.

ـ ئەوەبوو ئەوانەی هاتبوون بۆ (حج) ئەوەیان دووپات كردەوە كە ئەو (واو)ە هەیەو ئەوان بە (واو)ەكەوە لە خزمەت پێغەمبەردا لەبەریانكردووە، ئەوەش بوویە پاڵپشتێك بۆ ئەوانەی كە لە لای لیژنەكە ئەیانوت بە (واو)ەوە لەبەرمان كردووە و وەك بویە پاڵپشت بۆ ئەندامانی لیژنەكە.

ـ ئەم پرۆسەی نووسینەوەی قورئانە كە بە بریاری (جەماعی)و بە لیژنەو بە وردەكاری‌و ئیحتیاتكردنەوە و بەو شێنەییە كە دووساڵ زیاتری خایاند وەك

[54] ئەو زیادەیە كورتەی ئایەتەكانی پێشووە، وەك دكتۆر وەهبەت زوحەیلی ئەیڵێت. (التفسير المنير، ٢١/٦).

ریوایەتەکەی پێشوومان هێناو پاشان ئەبوبەکر راوێژی بە صەحابە کرد کامە ناو گونجاوە لەم قورئانە بنێرێت هەموو وتیان: (مصحف).

- عوسمانیش لە رووی ئەم موصحەفەوە نوسخەکانی قورئانی زۆرکردو بەناو هەرێمەکاندا بلاویکردنەوە..

- کارێکی ئاوەها جگە لە خەڵکی خراپو دوو دڵ و ناحەز بە دین و دینداری، کێ هەیە گومانی بۆ ئەوە بچێت کە صەحابە یان فلانو فیسار لە صەحابە بە ئارەزووی خۆی ئایەتو سورەتی دانابێت، صەحابەیەك کە پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) بفەرموێ: "من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار".٥٥ هەرکەسێك درۆیەك بەدەم منەوە بکات با شوێن بۆ خۆی لە ئاگردا چاك بکات، ئەی ئەبێ دەربارەی کەسێك پەنا بە خوا بە ناوی خواوە درۆیەك بکات چی بفەرموێ؟! پاشان با دووشتی تریش هەر بڵێین:

١- باشە هەر ئەو صەحابانە نەبوون کە بە دڵو بە گیان خۆیان فیدای ئەم قورئانە کرد، باشە هەموویان بەشدار نەبوون لەم کارە پڕ شانازییەدا، هەموو کەسێك لای خۆیەوە ئەم خەمەی هەڵنەگرتو پێکەوە پرۆسەکەیان نەگەیاندە ئەنجام.

٢- باشە خۆ هەر وشەو رستەو هۆنینەوەکانی ئەم قورئانە خۆی شایەتن کە کەس دەستی نەبردووە بۆ ئەم قورئانەو ئەم کتێبە هەر ئەو کتێبەیە کە خوای گەورە (تحدی)ی هەموو مرۆڤەکانی پێ ئەکات و تەنانەت یەك"پیت"یش چییە لەم قورئانە نەفەوتاوەو یەك پیت چییە بۆی زیاد نەکراوە، باشە خۆ هەر ئەم قورئانەی کە ئێستا هەیەو لەبەردەستی موسڵماناندایە، ئەگەر قسەی خەڵکە بۆ کەس ناتوانێ وەك ئەو بڵێ؟ بۆ هەموو دونیا لەبەردەمیدا سەری رێز دائەنەوێنێو هەریەکەی لە گۆشەیەکەوە سەرسوڕمانی خۆی بۆی دەرئەبڕێتو بە شانازییەوە

---

[٥٥] رواه البخاري.

باسی ئەکاتو ئەیسەلمێنێ کە ئەم سورەتەیان کورتەیەکە بۆ ئەوەی دوای خۆی و ئەمیان پێکەوە بەستراوەتەوە بە ئەویانەوە !.

سەبارەت بە خاڵی یەکەمو دووەمی ئەو گومانانەش کە ئەڵێ: "علی" یان "عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود" رەخنەیان بووەو بەو کارە رازی نەبوون و خاوەنی ـ مصحف ـ ی خۆیان بوون، ئەوە درۆیەکی شاخدارەو بوختانی ناحەزانەی (رۆژهەڵاتناسانە)و خەڵکی نادانا ئەیگوازنەوە، ئەگینا راستییەکەی ئەمەیە:

ـ راستە زۆرێك لە صەحابەی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) ـ مصحف ـ ی تایبەتی خۆی هەبووەو چەندێك بۆی رێکەوتبێ قورئانی نووسیوەتەوەو هەبووە زۆری نوسیوەتەوە وەك (زەیدی کوڕی سابیت)و (ئوبەیی کوڕی کەعب)و (عەلی کوڕی ئەبی تالیب)و (عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود)..و جگە لەوانیش هەبووە کەمو کەمترو بەوشێوەیە، چونکە پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) ئەیفەرموو: "لا تکتبوا عنی شیئاً سوی القرآن.."[٥٦].

ـ ئەو قورئانانە شتی شەخصی بوون، ناسیخو مەنسوخیان تێدابووە، شەرحی تێدابووە، مانای هەندێ وشەی تێدابووە، خوێندنەوەیەکی (آحاد)ی تێدا بووەو هەروەها.

ـ لەبەرئەوەش کە قورئان بە حەوت خوێندنەوە خوێنراوەتەوە و کارێکی رێگەپێدراو بووە، کەس نکوڵی لەوە نەکردووە کابرا چەند پارچە قورئانی خۆی هەبێتو بە یەکێکیش لەو خوێندنەوانە بیخوێنێتەوە، بەڵام کە بریاری ـ صەحابە ـ هاتە سەر ئەوە کە هەموو قورئانەکان لە یەك ـ مصحف ـ دا کۆبکرێتەوە، چ عەبدوڵڵاو چ عەلیو چ غەیری ئەوانیش دایانە پاڵ کارەکەو پرۆسەکەیان سەرخست.

ـ "عەلی"یش دەربارەی کارەکەی ئەبوبەکرو دەربارەی کارەکەی عوسمانیش لە قسەی جوان بەولاوە هیچی تری بە ریوایەتی راستەقینەی مێژوو

---

[٥٦] علوم القرآن، د. محسن هاورێکانی، ص٤٤.

لێنەگوازراوەتـەوە، بـەڵكو ئەفـەرموێ: "ياأيها النـاس! لا تغلـوا في عثمـان، ولا تقولوا له الا خيراً، فوالله مافعـل الـذي فعـل ـ أي في المصـاحف ـ إلا عـن مـلأ منـا، جميعا (أي: الصحابة).. والله لو وليت، لفعلت مثل الذي فعل).٥٧ واتە: خەڵكینە! ڕۆمەچن لە مەسەلەی عوسمانداو لەخێر بەولاوە شتێكی تر مەڵێن، سوێند بە خـوا ئەوەی ئەو كردی ـ یانی دەربارەی مەصحەفەكان ـ بە دیـار چـاوی ئێمـەوە كـردی (واتە صەحابەكانەوە).. سوێند بە خوا ئەگەر منیش كاربەدەست بوومایـە هـەمان كاری ئـەوم ئـەكرد.. "نـەك ئەمـە، بـەڵكو دەربـارەی ئەبوبـەكریش ئـەڵێ: "أعظم الناس أجرا فى المصاحف أبوبكر، رحمه الله على أبى بكر، هو أول من جمع كلام الله".٥٨ واتـە: گـەورەترین پاداشـت دەسـتی ئەبوبـەكر كـەوتووە سـەبارەت بـە مەصحەفەكان، ڕەحمـەتی خـوا لـە ئەبوبـەكر یەكـەم كەسـێك بـوو قسـەی خـوای كۆكردەوە.

ـ بۆ مەسەلەی عەبدوڵڵای كـوڕی مەسـعودیش كـە گوایـە نـاڕەزایی دەربڕیـوە لـە كارەكەی عوسمان و ڕیزبەندی سورەتەكانی ئەو مەصحەفە وتوویـەتی (معـوذتين) قورئان نییە. ئەوە زانایان وەڵامـی زۆریـان داوتـەوەو بەشـێوازێكی زانسـتی ڕەدی ئەو گومانەیان داوەتەوەو ئێمە كورتەیەكی لێرەدا ئەنووسین.

١ـ ئیمـامی نـەوەوی ئەفـەرموێ: "أجمـع المسـلمون علـى أن المعـوذتين والفاتحـة مـن القـرآن، و ان مـن جحـد شـيئا منهـا كفـر، ومـا نقـل عـن ابـن مسـعود باطـل لـيس بصحيح".٥٩ نەك هەر ئەمە بەڵكو "ئیبن حەزم" ئەڵێ: "هذا كذب على ابن مسـعود وموضوع".٦٠ واتە: هەموو موسڵمانان لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە (معوذتين) و(فاتحة) بەشێكن لە قورئان و ئەوەشی نكوڵی لە شـتێكی بكـات كـافر ئـەبێتو ئـەوەش لـە

---

٥٧ فتح الباري، العسقلانی، ٩/١٨.

٥٨ مباحث في علوم القرآن، القطان، ص١٣٢.

٥٩ هەمان سەرچاوە، ص١٣١.

٦٠ هەمان سەرچاوە، ص١٣١.

ئیبن مەسعودەوە ئەگێڕنەوە پووچو ناراستە.. قسەکەی ئیبن حەزمیش یانی: ئەوە درۆیە بە دەم ئیبن مەسعودەوە ئەکرێتو بوختانە بۆی هەڵدەبەستن.

٢ ـ ئیبن کەسیر لە (البدایە والنهایە، ٢١٦/٧)دا ئەڵێ: ئیبن مەسعود کە مەصحەفەکەی خۆیان لێسەندو سوتاندیان گلەیی لێکردنو پێی ناخۆش بوو، عوسمانیش (رەزای خوای لێ بێ) نامەیەکی نووسی و تێیدا بانگی ئەکات بۆ ئەوەی بەشوێن صەحابەدا بڕوات کە هەموو یەکدەنگن لەسەر ئەو کارە کە بەرژەوەندییان تێدا بینیوە داوا ئەکات ئەویش یەك قسە بێتو جیاوازی دروست نەکات ئەویش یەکسەرە تۆبە ئەکاتو بڕیار ئەدات وەك ئەصحاب بکاتو واز لە جیاوازی و واز لە جوداخوازی بهێنێت (رەزای خوای لێ بێت)، نەك هەر ئەمە، بەڵکو ئیبن مەسعود ئەڵێ: "إن الله لاینتزع العلم إنتزاعا، ولكن ینتزعه بذهاب العلماء، وان الله لا یجمع أمة محمد على ضلالة فجامعوهم على ما اجتمعوا علیه.. ئەم قەناعەتەشی نووسی بۆ عوسمان.[٦١]

٣ ـ مێژووی راستەقینەش ئەڵێ: "وقد ورد أن ابن مسعود رضي و تابع عثمان ولله الحمد".[٦٢] واتە ریوایەت هاتووە کە ئیبن مەسعود لە پاشاندا رازی بووەو شوێن عوسمان کەوتوەو سوپاس هەر بۆ خوایە.

٤ـ علی محمد محمد الصلابی ئەڵێ: گوێ بەوە نادرێ کە یەکێکی وەك (تاها حسین) لە کێشەی موصحەفدا هەرچی بڵێ و قسەی ناڕەوا بگوازێتەوە دەربارەی پەیوەندی (ئیبن مەسعود) و (عوسمان)و شێوازێکی ژەهراویانە بیهێنێ، چونکە ئەو بیروڕاکانی لە مامۆستا رۆژهەڵاتناسەکانییەوە وەردەگرێت کە پشتیان بە ریوایەتی لاواز و بوختان بەستووە یان ئەو ریوایەتانەی رافزەکان ئەیهێنن بۆ شێواندنی پەیوەندی صەحابە بەیەکەوە، رەزای خوا لە هەموویان بێت. باشە ئیبن مەسعودێك کە دەست لە نوێژی (قصر) هەڵبگرێت لە (مینا)دا لە ترسی ئەوەی نەوەك خەڵك جیاوازی بکەوێتە ناویانو فیتنە دروست ببێتو بەشوێن

---

[٦١] عیمان بن عفان، الصلابی، ص٢٥٦.

[٦٢] سیر أعلام الانبلاء، الذهبي، (٣٤٩/١).

خەلیفە عوسماندا ئەڕوات، ئایا ئەوەی لێچاوەڕوان ئەکرێت کە بکاتە سەر مینبەرو خەڵك هان بداتو فێری جوداخوازیان بکات، ئەوێك کە ئەفەرموێت: "أن الخلاف شرّ" جوداخوزایی یەکپارچە شەڕە.."[٦٣]

پاشان قسەیەکی (عبدالستار الشیخ) ئەگوازێتەوە لە کتێبی (عبدالله بن مسعود رضي الله عنه، ص٣٣٥)دا ئەڵێ: مێژوونووسەکانی رافزە، تەزویرێکی زۆریان لە ریوایەتەکاندا کردووە و داویانەتە پاڵ (ئیبن مەسعود) سەبارەت بە پەیوەندی ئەو بە حەزرەتی عوسمانەوە (رەزای خوای لێ بێت)، لە رێگەی ئەو ریوایەتە هەڵبەستراوانەوە وایان نیشان داوە کە گوایە صەحابە خەڵکێك بوون بەردەوام خەریکی پاشقول لەیەك گرتنبوونو رقیان لەیەکتری بووەو کەللەشەقو جنێوفرۆش بوون، کە بە راستی ئەو ریوایەتانە هەموو بوختانو لەبەردەم لێکۆڵینەوەی هێمنانەو بابەتیانەدا خۆیان ناگرنو زەوقی ساغی هەموو ئیماندارێکیش پەرچیان ئەداتەوەو پیاوی ژیریش بڕوا بە شتی وا ناکات". پاشان ئەڵێ: "هەندێکیان ئەم درۆیەی تر ئەکاتو بوختانێك ئەڵێ، گوایە: (ئیبن مەسعود) قسەی بە عوسمان وتووە و بە کافری زانیوە، و کە عوسمانیش بوەتە کاربەدەست ئەوەندەی لێداوە تا لە ژێر دەستییدا مردووە، دەی هەموو زانایانی مێژوو ئەوە ئەزانن کە (ئیبن مەسعود) عوسمانی بە کافر نەزانیوە، بەڵکو لە کوفەدا بەیعەتی بۆ وەرگرتووەو فەرموشێتی: "ئێمەی ئەصحابی موحەممەد (صلی الله علیه واله وسلم) کۆبوینەوەو کەمتەرخەمییمان نەکردووە و باشترین کەسی ناو خۆمان کردوە بە خەلیفەو بەیعەتمان پێداوە، فەرموون ئێوەش بەیعەتی پێبدەن".[٦٤]

ئیتر دوای ئەمانە چی تر بڵێین بۆ رەتکردنەوەی ئەو گومانانەی کە پیاوی ناحەزو دەروون نەخۆش بەربادیان ئەکەن، نازانم لەناو ئەو هەمووە صەحابەشدا ئەگەر یەکێك رایەکی پێچەوانەشی بووبێ (بە گریمان) بۆ ئەبێ مانای خراپی لێدەربهێنرێ؟! ئەی بۆ نەوترێ ئەوە سەرەتا رای وابووە و پاشان هاتۆتە سەر

---

[٦٣] عثمان بن عفان، الصلابي، ص٢٥٧.

[٦٤] هەمان سەرچاوە، ص٢٥٧.

رای هاوەڵان (بۆ نموونە)، یان ئەوەندەی لێزانیوە، یان وای زانیوە بەرژەوەندی لەوەدایە، یان ئەو رایە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە لەو کۆمەڵگەیەدا رێگە دراوە هەموو کەس رای تایبەتی خۆی هەبێت، چی تێدایە خۆ ئەو کۆمەڵگەیە بەرەیەك نەبوون لە فریشتە، بەڵکو کۆمەڵێك مرۆڤ بوون، بەڵام لە لوتکەی پیاوەتیو مرۆڤایەتیدا، هیچی تێدانییە یەکێ یان دوانو سیان هەڵەش بکاتو ریزپەڕییەکی تێدا هەبێت، گرنگ ئەوەیە ئەوانە بە راستی هێمای بەرەی دینن، بۆیە خوای گەورە دەربارەیان ئەفەرموێ: "کنتم خیر أمە أخرجت للناس" (ئال عمران)، پێغەمبەریش (صلی الله علیە والە وسلم) دەربارەیان ئەفەرموێ: "أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم"[٦٥]. واتە: هاوەڵانی من وەك ئەستێرە وان چاو لە هەرکامیان بکەی رێت لە رێگەی هیدایەت ئەکەوێ، (عەبدوڵڵا کوڕی مەسعود)یش ئەفەرموێ: خوای گەورە سەیری دڵی هەموو بەندەکانی خۆی کرد بینی دڵی موحەممەد (صلی الله علیە والە وسلم) چاکترین دڵە لە ناو بەندەکانیدا بۆیە تایبەتی کرد بە خۆیەوە و پەیامی خۆی پێدا ناردو پاش ئەوە سەیری دڵی هەموو بەندەکانی کرد دوای دڵی موحەممەد، بینی دڵی هاوەڵەکانی چاکترین دڵن، بۆیە کردنییە وەزیری پێغەمبەرەکەی، لەسەر دین شەڕیان ئەکرد، ئەوەی موسڵمانان بە چاکی ئەبینن لای خواش چاکە، ئەوەشی ئەوان بە خراپی بزانن لای خواش خراپە).[٦٦]

---

[٦٥] "ئیبن عەبدولبەڕ" لە کتێبی "جامع بیان العلم وفضله" ٢/٩١ دا هێناویێتیو هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: "شوبهاندنی هاوەڵان بە ئەستێرەکانی ئاسمان چەند (وجه شبه)ێکی تێدایە لەوانە: ئەستێرە ئاسمان جوان ئەکەن (ولقد زینا السماء الدنیا بزینة الکواکب" ئەمانیش ئاسمانی دین ئەرازێننەوە، ئەستێرە شەیتانەکان بەردەباران ئەکەن (رجوما للشیاطین) ئەوانیش خەڵکانی شەیتان سروشت بەردەباران ئەکەن بە ژیاننامەی گەشیان، ئەستێرە هیدایەتی تێدایە "وبالنجم هم یهتدون" ئەوانیش هیدایەتیان پێوەیە ئەگەر چاویان لێ بکەی، ئەستێرە پارێزگاری ئاسمان ئەکات "وحفظا من کل شیطان مارد" هاوەڵانیش پارێزگاری لە دین ئەکەن و نایەڵن کەس دەستی تێ بخات!! ئەمەش راستییەکە هەرکەس کەمێك بیری لێ بکاتەوە ئەیسەلمێنێ.

[٦٦] شرح العقیدة الطحاویة، إبن أبي العز الحنفي، ص٦٩٦.

عەلیش–رەزای خوای لێبێت–ئەفەرموێ: " لقد رأيت اصحاب محمد {صلى الله عليه و اله وسلم } فما ارى احدا يشبههم منكم، لقد كانوا يصبحون شعثا غبرا و قد باتوا سجدا و قياما، يراوحون بين جباههم و خدودهم، و يقفون على مثل الجمر من ذكر معادهم " ٦٧ .

هەروەها ئەفەرموێت:" لقد كنا مع رسول الله{صلى الله عليه و اله وسلم } نقتل آبائنا و ابنائنا و اخواننا و اعمامنا، ما يزيدنا ذلك الا ايمانا و تسليما ..فلما راى الله صدقنا انزل بعدونا الكبت و انزل علينا النصر حتى استقر الاسلام ملقيا بجرانه، و متبوئا اوطانه، و لعمري لو كنا نأتي ما أتيتم، ما قام للدين عمود و لا اخضر لايمان عود "٦٨ .

مەولەوی گەورە شاعیریش دەربارەی ـ صەحابە ـ ئەفەرموێت:

ئەوانن ئەوان چاکیان بناس

(خير أمه أخرجت للناس)

ئەدەس ئەوان کەوت دەرەجەی قوبووڵ

رەزامەندی حەق، صوحبەتی رەسول

بکە بە چاوی تەماشایان

لە قورئانەدا مەدحو ثەنایان

ئینصافت بوێ نەظەرکە وور ووردر

چلۆنە شەخصێ خودا سەنای کرد

نەک هەر لە جایێ، جایەکێ، جا دوو

راس وە بێ جا دوو (جاهدوا، جادوا)

بە موجاهیدەی ئەصغەرو ئەکبەر

بە جودی مەیسور یان مەعسور یەکسەر

بە نەفس و بە ماڵ (فى سبيل الله)

(بـالله، مع الله، فى الله، لله)..٦٩

---

٦٧ نهج البلاغه ص٢١٧ .

٦٨ نهج البلاغه:ص:١٢٩-١٣٠.

[٦٩] عەقیدەی مەرضیە، مەولەوی، شەرحی مەلا عەبدلکەریمی مدرس، ل٤٦٥.

٤ـ قۆناغی سەردەمەكانی دوای عوسمان (خوای لێ رازی بێت)

وتمان حەزرەتی عوسمان لەسەر قورئانەكەی حەزرەتی ئەبوبەكر (هەشت) قورئانی نووسییەوەو ناردی بە وڵاتاندا بۆ ئەوەی جیاوازی لە خەت و خوێندنەوەدا نەهێڵێ، هەموو موسڵمانان لە هەمو وڵاتێكدا ئەو قورئانە پێشەوایان بێت، بۆیە نووسەرانی مێژوو ئەڵێن: ئەو قورئانانە ناونراون (قورئانە پێشەنگەكان= المصاحف الأئمة) نووسینەوەی ئەم موصحەفانە وەك لە ریوایەتەكاندا هاتووە بە خەتێكی (جوان و درێژكراوە) نووسراون.. ئیمامی بوخاری لە كتێبی (التأريخ الصغير: ٩٤/١) دا ئەڵێ: (وقد أدرك مصعب بن سعد صحابة النبي حين مشق عثمان (رضي الله عنه) المصاحف، فرآهم قد أعجبوا بهذا الفعل منه".. زانایانی زمانەوانی ئەڵێن: "مشق في الكتابة: مدّ حروفها وأسرع فيها، ويقال: في قده مشق: أي طول مع رقه".[٧٠] واتە: لە نووسینەكەدا مەشقی كرد، یانی پیتەكانی درێژكردەوەو خێراش ئەینووسی، ئەوترێ: "ف قدّه مشق" (باڵای مەشقی تێدایە) یانی بەرزەو باریكە. كەواتە مانای ریوایەتەكە بریتییە لە: موصعەبی كوڕی سەعد ئەو كاتەی كە عوسمان بەخەتێكی درێژو جوان[٧١] مەصحەفەكانی خێرا نووسییەوە، گەیشتە خزمەتی صەحابە بەڕێزەكان بینی هەموو (موعجەبەن= سەرسامن) بەو كارە".

ئیتر ئەوەبوو دوای ئەوە لە هەر شوێنێكدا قورئان بنووسرایەتەوە لەبەر ئەو قورئانانە ئەنووسرانەوەو كەس قورئانی تری لانەما، چونكە خەلیفەی موسڵمانان فەرمانی (دڕاندنی، یان سوتاندن)ی هەموو مەصحەفێكی تری دەركرد بوو، هەموو ئوممەتیش فەرمانەكەیان جێبەجێ كرد، هەندێ لە مێژوونووسان ئەڵێن لە كاتی شەڕی "صفين"دا خەڵكی شام پێنجصەد قورئانیان بەرز كردەوە بۆ ئەوەی شەرەكە رابگیرێت، دەی خۆ ماوەی نێوان نووسینەوەی قورئان و شەڕی "صفين"

---

[٧٠] المنجد، وشەی (مشق)، ص٧٦٣.

[٧١] على الصلابى لە (عيمان بن عفان، ص٢٥٢)دا ئەڵێ: (مشق فى الكتابه: أى: مد حروفها و جوّدها، فالخگ مشق وممشوق).

نزیکەی حەوت ساڵ بوو.٧٢ کەواتە دوای ئەوە لەبەرئەو (قورئانە پێشەنگانە) قورئانی تر ئەنووسرایەوە و روونووسەکانی زیاد ئەکرا.

راستە قورئانەکانی سەردەمی عوسمان جوان نوسراونەتەوەو رۆشن بووە، بەڵام لەبەر ئەوەی کە خاڵبەندی و سەرو بۆری نەبووە، هەندێ کەسی عەرەبینەزان کەوتوونەتە هەڵەوە لە کاتی قورئان خوێندندا بۆیە بیر لەوە کراوەتەوە کە خاڵ بۆ پیتەکان دابنرێ.. لە کاتی حەزرەتی عوسماندا مەصحەفەکە بەو شێوەیە نووسراوە تا زیاد لە خوێندنەوەیەك هەڵبگرێ بۆ نموونە نووسراوە: "وانظر الی العطام کیف ننسرها ثم نکسوها لحما" هەڵی گرتووە بە "ننشزها" بخوێنرێتەوەو هەڵی گرتووە بە "ننشرها" بخوێنرێتەوە، یان "ان حاءکم فاسق بنبا فتبینوا" هەڵی گرتووە بە "فتبینوا" بخوێنرێتەوە، هەڵیشی گرتووە بە "فتثبتوا" بخوێنرێتەوە کە ماناکانیان لەیەکەوە نزیکە.. ئەم جۆرە نووسینانە لای عەرەب شتێکی سەیر نەبوو، خوێندنەوەکەشی شتێکی زەحمەت نەبوو لای ئەوان، بەڵام بۆ جگە لە عەرەب زەحمەت بوو، زۆرجار ئەکەوتنە هەڵەوە، بۆیە موسڵمانان بیریان لەوە کردەوە کە ئەو کێشەیە چارەسەر بکەن، و خاڵو سەروبۆر بۆ قورئان بکەن بۆ ئەوەی هەموو کەس بتوانێ قورئان بخوێنێتەوە بەبێ هەڵە، زانایان چەند رایەکیان هەیە دەربارەی ئەوەی ئایا یەکەم کەس کێ بیری لەمە کردوەتەوەو لەسەردەمی کێدا بووە.

- زۆربەی زانایان رایان وایە یەکەمین کەسێك کە بیری لەم کارە کردوەتەوە و پێی هەستاوە (ئەبوئەسوەدی دوئەلی) یە، کە پیاوێکی عەرەبیزانو زۆر خوێندەوار بووەو هەر ئەم (ئەبوئەسوەدە) بە فەرمانی عەلی کوری ئەبی تالیب بنەماو رێساکانی (زمانی عەرەبی) داناوە).٧٣

---

[٧٢] أحمد عادل کمال، علوم القرئن، ص٦٧و ٦٨.

[٧٣] القطان، مباحث في علوم القرآن، ص١٤٣، ئەبوئەسوەد یەکێکە لە (تابعینە) بەرێوەکانو لەبەصرە دا ساڵی ٦٩ی کۆچی وەفاتی کردووە.

زییاد کە والی (بصره) بوو داوای کرد لە (ئەبوئەسوەدی دوئەلی) خزمەتێك بە قورئان بکاتو سەرو بۆر بۆ قورئان دابنێ تا خەڵکی لە خوێندنەوەدا هەڵە نەکەن، ئەویش هەر دوای ئەخاتو کارەکە ناکات، تا رۆژێك گوێی لە کابرایەك ئەبێت ئەم ئایەتە ئەخوێنێتەوە (إن الله بريء من المشركين ورسوله) ئایەتەکە یانی: خوا و پێغەمبەری خوا (بەرین) لە موشریکەکان، "رسولُهُ" لە ئایەتەکەدا (مەرفوعە)و بۆری هەیە کەچی کابرا (رسولِهِ)ی بە "مجرور"ی خوێندەوەو ژێری دا بە لامەکە، مانای ئایەتەکە هەڵەیەکی گەورەی تێکەوت، چونکە ئەوکاتە ماناکەی وایلێدێ: خوا "بەرییە" لە موشریکەکانو لە پێغەمبەرەکەشی!!

(ئەبوئەسوەدی دوئەلی) راچڵەکیو وتی: "بێگەردی بۆ خوا لەوەی خۆی بەری بکات لە پێغەمبەرەکەی و بەپەلە خۆی گەیاندە "زیاد"و پێی وت: ئەو کارەی خستوتە سەرشانم رایئەپەڕێنم، هەستا دەستیکردە خاڵبەندی بۆ قورئان، بۆ (سەر= فتح) خاڵێکی لەسەر پیتەکە دادەناو بۆ (بۆر= ضم) خاڵێکی لە ناوەڕاستی پیتەکەدا دائەناو بۆ (ژێر= کسر) خاڵێکی لەژێر پیتەکەوە دائەناو بۆ (زەنە = سکون) دوو خاڵی لەسەر پیتەکە دائەنا.[٧٤]

ئیمامی سیوطی ئەڵێ: یەکەمین کەس کە ئەم کارەی کرد (ئەبوئەسوەدی دوئەلی) بوو بە فەرمانی خەلیفە عەبدولمەلیکی کوڕی مەروان نەك بە فەرمانی (زیاد)، چونکە نزیکەی چلو ئەوەندە ساڵ خەڵك هەر لەبەر مەصحەفەکەی عوسماندا قورئانیان ئەخوێند تا هەڵەو خوێندنەوەی نادروست لە عێراقدا پەرەی سەندو کاربەدەستان بیریان لەخاڵو شێوەی نووسین کردەوە.

هەندێ ریوایەتی تریش هەیە کە ئەوکارە ئەدەنە پاڵ خەڵکی تر وەك: شێخ حەسەنی بەصری، یەحیای کوڕی یەعمور، نەصری کوڕی عاصمی لەیثی،[٧٥] (ئەبوئەسوەدی دوئەلی) کە بەو کارە ناوبانگی دەرکردووە، لەوانەیە هەریەك

[٧٤] القطان، مباحث في علوم القرآن، ص١٤٣.

[٧٥] "نەصری لەیپی" یەکێکە لە فیقهزانەکانی تابعینو لە بەصرەداو لە ساڵی (٨٩) کۆچی دا وەفاتی کردووە.

لەوانە لە گۆشەیەکەوە خزمەتێکیان لە جوانکاری قورئان دا بە جۆرێك ئەنجام دابێت بۆیە لەم باسەدا ناویان دەهێنرێت.

ـ نووسینەوەی قورئان سەردەم دوای سەردەم جوانکاریو ئاسانکاری زیاتری بەخۆیەوە ئەبینی و وای لێ هات چەند رەنگێك بۆ نووسینی پیتەکان بەکاردەهێنرا، هەر پیتێك بە رەنگی سوور بنووسرایە بەڵگەی ئەوەبوو کە لە کاتی خوێندنەوەدا ناخوێنرێتەوە (واتە تەلەفوزی پێ ناکرێ) وەك پیتە شەمسییەکان، پاشان (خليل بن أحمد الفراهيدی) ـ زانای گەورەی عەرەبیزانو دانەری زانستی (کێشو سەراوو بەحرەکانی عەروز و مامۆستای (سیبویە)ی ناوداریشە، ساڵی (٧٠) کۆچی لە بەصرە وەفاتی کردوە ـ هەستا بە دانانی (سەرو بۆرو زەنەو ژێر) بەشێوازێکی تری تازە، (ژێر) (لاکێشەیەکی درێژ) لە ژێر پیتەکەداو (سەر) لاکێشەیەکی درێژ لەسەر پیتەکەداو بۆر (واوێکی بچووك) لەسەر پیتەکەو بۆ (تنوین) دوو واوی بچووك، یان دوو ژێری بچوك، یان دوو سەری بچووكو بەرەنگی سور هەموو ئەو پیتانەی ئەنووسی کە ناخوێنرێنەوەو تەلەفوزیان پێ ناکرێ، تەنانەت نیشانەی (ئیقلاب)و (ئیدغام)یشی بەوشێوەیە دانا".[٧٦]

ـ پاشان سەردەمی سێیەمی کۆچی هاتە پێشەوە و نیشانەی (مدّ)و (شدّە)و (هەمزەی وەصل) دامەزرانو پاش ئەوەش پلە پلە خەڵکی ناوی سورەتەکانو (مکی)و (مدنی)یان لەسەرەتای سورەتەکاندا بە زەخرەفە و جوانکارییەوە ئەنوسیو نیشانەکانی (وەقف)و وەستان لەسەر ئایەتەکانیان دانا لە رووی ماناو ئەو ریوایەتانەی لەسەریان هەبوو، دوای ئەوەش (جوزئەکان)و (حیزبەکان)و نیشانەی (سجدە) و (سکتە)و هەموو ئەوانەیان دانا.

[٧٦] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص١٤٤، هەروەها (أصول الأحكام، د. حمد الكبيسي و دكتور صبحى جميل، ص٤٣).

راستە زانایان لەسەرەتادا بە ترسەوە دەستیان بۆ قورئان ئەبردو نەیان ئەوێرا دەسکاری هیچ شتێکی بکەن، نەشێوازی نووسینەکەو نە هیچی تری، چونکە ئەوە قورئانە و کەلامی خوایەو ئاسان نییە خەڵکی هەروا بێ ترس دەستی بۆ بەرێت، ئەم ترسەی موسڵمانان بۆ جوانکردنی قورئان و رێکخستنی زیاتری سورەتو ئایەتەکانی زیاتر لە دوو شتەوە سەرچاوەی گرتبوو:

یەکەمیان: ئەو هەمووە ترسو حەزەرەی کە ئەبوبەکرو عومەرو صەحابەکانی تر بە خەرجیان دا لە کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئاندا، ئەوەبوو بەرەدەوام پرۆسەی نووسینەوەیان ئەهێناو ئەبرد و نەیانئەزانی ئەنجامی بدەن یان نا، تاکە بەڵگەی دەستیان ئەوەبوو ئەیانووت: "إنه والله خير".

ئەم ترسەی صەحابە لەبەرئەوە بوو ئەترسان ئەوە بیدعەو بێ شەرعی بێت کارێك بکەن کە پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) نەیکردبێت، بەڵام پاشان (بەرژەوەندی موسڵمانانیان) لەوەدا بینیوە کە ئەم قورئانە هەمووی کۆبکرێتەوەو هیچی لێ نەفەوتێ و کارەکەش بەڵێ پێغەمەبەر (صلى الله عليه واله وسلم) خۆی نەیکردووە، بەڵام خۆ رێگەی داوە خەڵکی بینووسنەوەو لای خۆیان هەڵی بگرنو بۆ خۆشی ئەو هەمووە "نووسەری وەحی" هەبووەو تەواوی ئایەتەکانی قورئانی پێ نووسیونەتەوە.

دووەمیان: قسەیەکی عەبدوڵلای کوڕی مەسعود هەبوو دوای خۆی موسڵمانانی زۆر ئەترسان لەوەی دەست بۆ قورئان بەرن، قسەکە ئەفەرموێ: "جرّدوا القرآن ولاتخلطوه بشيء". قورئان لە هەمووشتێکی تر دابڕنو شتی تری تێکەڵ مەکەن. ئەمە وای کرد کە خەڵکی نەوێرن لەو رێورەسمە لابدەن کە حەزرەتی عوسمانو صەحابە دایان نابوو بۆ قورئان.[77] بۆیە ماوەیەکی زۆر هەر بەو شێوازە قورئان

[77] بیرمە لە ساڵی ١٩٨٢ دا بەڕێز مامۆستا عومەر رێشاوی کە زانایەکی خوێندەوارو بە توانای ناوچەی هەڵەبجە بوو فەرمووی: من رام لەوەنییە قورئان جگە لەناوی سورەتو ئایەتەکان هیچی تری لەگەڵدا چاپ

ئەنووسرایەوەو ئەخوێنرایەوە کە نزیکەی پەنجاساڵی خایاند.٧٨ بەڵام ئەوەبوو لە پاشاندا زانایان هەریەکەیان لە سەردەمی خۆیدا جۆرێك لە (خێر)ی ئەبینی لە جوانترکردنی ـ مصحف ـ داو هەندێ سەرەتادانانی خاڵیان بە (دروست) ئەزانی، چونکە لایان وابوو ئەوە دەستکاری کردنی قورئان نییە، بەڵام (پێنجیەك) کردن و (دەیەك کردن) و (ناوی سورەتەکان) و ئەو شتانەیان بە (دروست) نەئەزانی.. ئیمامی نەوەوی ئەفەرموێت: "هەموو زانایان یەکدەنگن لەوەدا کە نووسینەوەی قورئان و روونکردنەوەی و دەربڕینیو لێکدانەوەی رێنووسەکەی بۆ زۆر لە خۆکردنو هەڵواسینی کارێکی زۆرباشە، زانایان ئەفەرموون: شتێکی باشە (موستەحەبە) خاڵو شێوەی تایبەت بۆ قورئان دابنێی، چونکە قورئان لەوە ئەپارێزرێت کە ئاوازی هەڵەی بدەیتێ یان بە هەڵە بیخوێنیتەوە، ٧٩ئەو قسەیەی (شەعبی)و (نەخەعی) ئەیکەن وایە خاڵ دانان بۆ قورئان کەراهەتی هەیە، ئەوە ئەوان لە زەمانی خۆیاندا بەکەراهەتیان زانیوە لە ترسی ئەوەی نەك گۆڕانکاری لە قورئاندا دروست بکاتو ئەمڕۆ ئەو ترسە نەماوەو ئەوەش نابێتە رێگر گوایە ئەوە (بیدعە)یە، چونکە ئەوە (بیدعەیەکی حەسەنە)یەو رێگەی لێ ناگیرێ وەك چۆن رێگە لەو شتانەی تریش نەگیراوە کەلەم ئیشە ئەچن، وەك دانانی کتێب لە زانستەکاندا، یان دروستکردنی قوتابخانەو پەیمانگاو٨٠ شتی تریش... والله أعلم).٨١

بکرێ، چونکە سەرئەکێشێ بۆ دەستبردن بۆ قورئان، دیارە هەر ئەو ترسە بوو کە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود باسی لێوەئەکات.

[٧٨] القطان، علوم القرآن، ص١٤٣.

[٧٩] لەلای أحمد عادل کمال نووسراوە (صيانة من اللحن فيه وتصحيحه)، بەڵام لە (تبيان)ەکەدا ئەڵێ: (.. وتصحيفه)، بۆیە ئێمە لەسەر دەقە سەرەکییەکەی رۆیشتینو ئەویانو بە هەڵەزانی.

[٨٠] نەوەوی وشەی (الرباط)ی بەکارهێناوە کە (الرباط) کۆیەکەی (رباطات)ە، بە مانای (المعاهد المبنية والموقوفة للفقراء) دێت، واتە پەیمانگای دروستکراو کە تایبەتەو وەقفە بۆ هەژاران.

[٨١] تفسير الجلالين، آداب حملة القرآن، النووي، ص٦٣٣.

ـ ئێستاش موناقەشەیەکی بەردەوام لەناو زانایاندا هەیە لەسەر ئەوەی ئایا دروستە قورئان بە رێنووسی ئێستا بنووسرێتەوە یان نا؟ واتە: بەهەمان شێوازو خاڵبەندیو فاریزەوە.. زانایانی ئیسلامیی سێ رایان هەیە لەسەر ئەم پرسەو هۆکەشی ئەوەیە کە هەر لە دێرزەمانەوە ئەو سێ رایە هەیەو لە هەموو سەردەمێکدا هەندێ (یار)و هەندێ (نەیار) بۆ یەکێك لەو رایانە دروست ئەبێت، بناغەی پرسەکەش ئەوەیە (ئایا ئەو رێوڕەسمەی مەصحەفی عوسمانی پێ نووسراوەتەوە شتێکی تەوقیفیو خواییە و دروست نییەو لێی لابدرێت، یان شتێکی عورفیو ئیعتبارییە٨٢و بۆ خەڵك دروستە لەهەر سەردەمێکدا بەپێی رێنووسی ئەوکاتەی خۆیان قورئان بنووسنەوە.

رای یەکەم: ئەڵێت: رێنووسی قورئان تەوقیفییەو دروست نییە لێی لابدرێو بگۆڕدرێ ئەمەش رای زۆرینەی زانایانە، و بەڵگەکانیشیان ئەوەیە کە نووسەرانی (وحی) هەر بەم پیتو رێنووسانە لە خزمەت پێغەمبەردا قورئانیان نووسیوەتەوەو پێغەمبەریش (صلى الله عليه واله وسلم) بۆی سەلماندوونو پێی رازیبووە، پاشان ئەبوبەکریش بەهەمان رێورەسم قورئانی نووسیوەتەوەو عوسمانیش هەر بە هەمان شێوە ئەو هەشت قورئانەی لەبەر قورئانەکەی ئەبوبەکر گرتەوەو هەموو صەحابەش پشتیوانیان لەو نووسەرانەو لە ئەبوبەکرو عوسمان کردووەو پاشان تابعینو شوێنەکەوتەی تابیعینیش هەر لەسەر ئەو رێورەسمە رۆیشتوونو تەنانەت لە چەرخی زێڕینی دانانو وەرگێڕانیشدا کە پرۆسەی نووسینەوە گەیشتە لوتکە،

---

[٨٢] (تەوقیفی) زاراوەیەکی شەرعییەو مەبەست پێی ئەوەیە شەرع ئەو شتەی داناوەو چەقی لەسەر گیراوەو دروست نییە کە بگۆڕدرێ، ئێستاکە ئەوترێ: تەرتیبی ئایەتەکان تەوقیفین، واتە: پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) دایناون، یان بە هەمان شێوە ئەوترێت ریزبەندی سورەتەکان تەوقیفین، بەڵام ئەوترێ دانانی خاڵ لەسەر پیتەکان ئیعتیبارین، واتە: صەحابە دایان ناوە، هەروەها دانانی جوزئەکانو سەروبۆرو ناوی سورەتەکانو دیاریکردنی (مەککی)و (مەدەنی) .. و هەروەها.

ڕێورەسمی عوسمانی لە نووسینەوەی قورئانـدا هـەر سـامو ڕێـزی خـۆی هـەبووەو کەس بیری لە گۆڕینی نەکردوەتەوە.

بەکورتی: ڕێوڕەسمی عوسمانی ڕای پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسـلم)و ڕای هەمو صەحابەو ڕای هەموو ئوممەتو ڕای هـەموو پێشـەوایانی خـاوەن ئیجتیهـادو ڕای هەموو چوار مەزهەبـە فیقهییەکـەی لەسـەرەو بەیهـەقی و نەیسـابوریش ئەمـە دەڵێنو لەو سەردەمانەدا کەس پێچەوانەی ئەم ڕایە نەبووە.٨٣

ڕای دووەم: زۆرێـك لـە زانایـان ڕایـان وایـە کـە ڕێـوڕەسمی عوسمـانی شـتێکی تەوقیفی نییەو پێغەمبەر (صـلى الله عليـه والـه وسـلم) دایینابێـت، بـەڵکو شـتێکی زاراوەییەو عوسمان پێی ڕازی بووەو ئوممەتیش لەویان وەرگرتووە بۆیـە دروسـت نییـە ئێمـەش بیگـۆڕینو پێچـەوانەی ئـەو قورئانـە بنووسـینەوە، (ئەشـهەب) کـە زانایەکی موسڵمانە ئەڵێ: پرسیاریان لە ئیمامی مالیك کرد ئایا دروستە بەپێی ئەم ڕێنووسـی هیجائییـەی ئێسـتا خـەڵکی دایـان هێنـاوەو لەسـەری ئـەڕۆن، قورئـان بنووسرێتەوە؟ فەرمووی: "نەخێر، هەر ئەبێ بـە شـێوەی نووسـینی یەکـەمجاری قورئـان بنووسـرێتەوە". ... ئیمـامی ئەحمـەدیش ئەفـەرموێ: "حەرامـە بـە پێچـەوانەی نووسـینی مەصـحەفەکەی عوسمانـەوە، (واو)، یـان (یـاو)، یـان (ئەلیف)، هەر پیتێکی تر بنووسرێتەوە (لەکاتی نووسینەوەی قورئاندا)".٨٤

ڕای سێیەم: هەندێ لە زانایان ڕایـان وایـە ئـەم ڕێورەسمـەی عوسمـان شـتێکی زاراوەیـیو عورفییـەو دروسـتە بـەڕێورەسمێکی جیـاوازتر لـەو ڕێورەسمـە قورئـان بنوسرێتەوەو هیچی تێدا نییە، (ئیبن خەلدون) و (عیزەددین کوڕی عەبدولسەلام) لەسەر ئەم ڕایەن، (ئەبوبەکری باقەلانی) ـ کە زانایەکی گـەورەی ئیسـلامییە ـ لـە کتێبی: "الإنتصار"دا ئەفەرموێ: "سەبارەت بە نووسینەوەی قورئان خوای گەورە هـیچ ڕێـورەسمێکی تایبـەتی فـەرز نـەکردووە و دایینابـێ هـەر ئـەبێ بەوشـێوە

---

[٨٣] أحمد عادل كمال، علوم القرآن، ص٦٤.

[٨٤] القطان، علوم القرآن، ص١٤٠.

خـەتخۆش‌و نووسـەرانی قورئـان کتـێبی خـوا بنووسـنەوەو خـۆ بـە دووربگـرن لـە رێنووسی تر، چونکە ئەمە بە رێگەی دەق دائەمەزرێ‌و هیچ دەقێکیش نـەهاتووە ئەمـەی کردبێتـە کـارێکی تـەوقیفی (نـە ئایـەتێکی قورئـانی‌و نـە حەدیسـێکی پێغەمبەرو نە ئیجماعێکی ئوممـەتی ئیسـلامیی‌و نـە قیاسـێکی شـەرعیش).٨٥ بـە کـورتی ئـەوەی لاف ئـەوە لێبـدات کـە واجبـە خـەڵکی هـەر ئـەبێت بـەرێورەسمی تایبەت قورئان بنووسێتەوە، ئەوە ئەبێت بەڵگە بۆ ئەم لافلێدانەی بهێنێتەوەو لـە کوێ ئەشتوانێ بەڵگە پەیدا بکات).٨٦ هەندێ لەوانەی کە لـەم زانسـتی قورئانـەدا کتێبیان نووسیوە رایەکی تر ئەهێنن، گوایە هەندێ لە زانایان رایان وایە کـە نـەك هـەر "جـائیز"و دوورسـتە بـەرێورەسمێکی تـر قورئـان بنووسـرێتەوە، بـەڵکو "واجبیشە" بەپێی رێنووسی سەردەم قورئان بنووسرێتەوە، چـونکە رێـورەسمی عوسمـانی هەنـدێ خـەڵکی نـەزان ئەخاتـە هەڵـەوە، لەگـەڵ ئـەوەدا پێویسـتە رێنـووس‌و رێورەسمـە عوسمانییەکـەش وەك کەلـەپورێکی بـەنرخ پارێزگـاری لـێ بکرێت کە لە پێشینە صاڵحەکانمانەوە بۆمان جێمـاوەو ئـەم رایـەش ئەدەنـە پـاڵ یەکێکی وەك عیزەدین عەبدولسەلام.٨٧

لە سۆنگەی ئەم رایەو رای پێشـووەوە، هەنـدێك لـەم رۆژانـەدا داوا ئەکـەن کـە قورئان بەرێنووسی تازەو وەك هەموو کتێبێکی تر چـاپ بکرێتـەوە تـا خـەڵکی بـە ئاسانی بیخوێنێتـەوەو خوێنـدکاری هـەموو قۆناغـەکان لێـی تێبگـەن‌و هەسـت بـە جیاوازی قورئان‌و کتێبی تر نەکەن‌و سوود لە خاڵبەنـدی نـوێ بکـەن‌و بـزانن کـوێ پرسیارەو کوێ هاوارەو کوێ سەرسوڕمانەو ... هتد.

بەڵام ئەوەی کە رای گشت موسڵمانانی ئەم سەردەمەی لەسەرەو فەتوای کـۆڕە فیقهییەکان‌و سەنتەرەکانی زانستی لەسەرە ئەوەیە کـە دەسـتگرتن بـەرێورەسمی

---

[٨٥] ئەو رایەی (باقەلانی)م کورتکردووەتەوە.

[٨٦] القطان، علوم القرآن، ص١٤١.

[٨٧] أحمد عادل كمال، علوم القرێن، ص٦٥.

عوسمانییەوە لە كاتی چاپكردنی قورئاندا كارێكی داواكراوەو نابێ لێی لابدرێت لەبەر چەند هۆیەك:

١ـ هێشتنەوەی ئەو ڕێورەسمە كە لەو چەرخە ئیسلامییە كۆنانەوە بۆمان ماوەتەوە.

٢ـ ڕێگەگرتن لە گۆڕینو یاری كردن بە وشەكانو گاڵتەكردن بە پیتەكان، چونكە ئەم ڕێنووسە تازانە ئەكەونە بەر گریمانی گۆڕینو لەبری دانانو ڕێگەگرتنیش لەوانە سەبارەت بە قورئان كارێكی پێویستە.

٣ـ زیادە ئیحتاتێكە بۆ ئەوەی قورئان هەر لە سەر بناغە بنەڕەتییەكەی خۆی وەك وێنەو وەك نووسینیش بمێنێتەوە.

٤ـ كارێكە تا ئەمڕۆ هەموو ئوممەتی ئیسلامی لەسەری ڕۆیشتوونو بووەتە ڕێگەو ڕێبازی ئیماندارانو خوای گەورەش ئەفەرموێ: ﴿وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءتْ مَصِيراً﴾ (النساء: ١١٥) .

٥ـ ملكەچكردنی قورئان بۆ ڕێنووسی تازە سەرئەكێشێ بۆ ئەوەی فیتنەیەكی نوێ وەك فیتنەی سەردەمی حەزرەتی عوسمان دروست ببێتو یەكێك بڵێ "ڕێنووسەكەی من لەوەی تۆ چاكترە"و یەكێكی تر بڵێ: "قورئانەكەی من لەوەی تۆ چاكترەو سەر بۆ بێنەزمیو جۆرێك بێدینی بكێشێ.. حەزرەتی عوسمان ئەوكاتە فەرمووی: ".. ما تقولون في المصاحف؟ فان الناس قد اختلفوا في القراءة حتى ان الرجل ليقول: قراءتي خير من قراءتك وقراءتي افضل من قراءتك، هذا شبيه بالكفر، قالوا: ما الراي عندك ياأمير المؤمنين؟ قال: الرأي عندي أن يجتمع الناس على قراءة.."[٨٨] واتە: خەڵكینە چی ئەڵێن دەربارەی ئەم قورئانەی لای خەڵكی هەیە؟ خەڵكی جیاوازییەكی زۆریان كەوتۆتە ناو لە كاتی قورئان خوێندنەوەدا، وای لێهاتووە ئەم پیاوە ئەڵێ: خوێندنەوەكەی من خێری لە

[٨٨] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص٥١ـ ٥٢.

خوێندنەوەکەی تۆ زیاترەو خوێندنەوەکەی من لە خوێندنەوەکەی تۆ باشترەو ئەمەش لە کوفرو بێدینی ئەچێ، وتیان: جا رای جەنابت ئەی گەورەی ئیمانداران چییە؟ فەرمووی: رای من ئەوەیە هەموو خەڵکی لە دەوری یەك خوێندنەوە کۆببنەوە، ئەوەتا حەزرەتی عوسمان ئەو جۆرە قسانە بە جۆرێك لە بێدینی ئەزانێ، چونکە گاڵتەکردن بە ـ مصحف ـ و خوێندنەوەی یەکێکی تر ـ پەنا بە خوا ـ سەر لەو شتانەوە دەرئەهێنێت.

٦ـ بە ڕێوڕەسمی عوسمانی سام و تایبەتمەندی قورئان وەك خۆی ئەمێنێتەوەو کەس زات ناکات وەك کتێبێکی تر هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکات، بەڵکو وەك کتێبێکی پیرۆز و موعجیزەئامێز سەیر دەکرێ.

٧ـ لە رێگەی ئەو رێورەسمەوە ئەزانرێت ئەو وشەیە چەند جۆر خوێندنەوەی هەیەو کامیان دروستەو کامیان نادروستە".[٨٩]

٨ـ بوونی ئەم رێورەسمەی قورئان بەو شیوەیەی کە هەیە، هەمیشە ئاماژە بۆ ئەو بەرە نەجیبزادانە ئەکات کە تەمەنیان بۆ خزمەتکردنی ئەم قورئانە دانا، بەردەوام بە کردنەوەی دەمی ئەم قورئانە ئەو سەردەمانە حوزور پەیدا ئەکەنەوە و بەرجەستە ئەبنو ئامۆژگاری بەرەی نوێ ئەکەنو داوایان لێ ئەکەن: مەرد بن دەست بەم قورئانەوە بگرن، بیخوێننەوەو کاری پێ بکەنو بە دنیادا بڵاوی بکەنەوە، رایبگەیەنن کە ئەم قورئانە پەیامی خوایەو لە ئاسمانەوە هاتووە بۆ سەر دڵی بەڕێزترین خولقاوی خوا کە حەزرەتی موحەممەدە (صلى الله عليه واله وسلم)و ئەویش بەبێ ئەوەی یەك ئایەت یان یەك وشە چییە لێی بشارێتەوە، گەیاندی بە ئەصحابو ئەوانیش بە تابعینو ئەوانیش بە نەوەکانی دوای خۆیانو تاگەیشتە دەستی ئێوە. ئەم حزورەی ئەو هەمووە سەردەمە ئیسلامییە لە شێوازو رێورەسمی مەصحەفی عوسمانیدا کارێکە زۆر بە نرخو شایەنی ئەوەیە

---

[٨٩] بۆ وەرگرتنی ئەو خاڵانە سوودم لەم کتێبانە وەرگرتوە: (التفسير المنير، جەڵدی یەکەم، مباحث في علوم القرآن، مناع القطان، أحمد عادل كمال، علوم القرآن).

لەسەری بوەستین، بەڵام ئەگەر قورئان بەرێنووسی تازە نووسرایەوەو چووە ریزی کتێبەکانی ترەوە ئەم هەمووە مەشهەدە ون ئەبێو وەك ئەوەسە کە تازە هاتبێتە بوون.

زانایانو بە تایبەتی (لیژنەی فەتوای ئەزهەر) لەگەڵ ئەوەدا کە چاپکردنەوەی قورئان بە دروست نازانن بەپێی رێنووسی تازە، بەڵام نووسینی هەندێ ئایات لە کاتی دەرسوتنەوەدا یان لە کاتی بەڵگە هێنانەوەدا لە کتێبێکدا کە ئەنووسرێ یان لە ناو کتێبەکانی وەزارەتی پەروەردەو فێرکردندا یان پیشاندانی لەسەر شاشەی تەلەفزیۆنو ئەو شتانەدا، هیچ رێگرییەك نییەو دروستە بکرێت[٩٠]و ئەوەی دروست نییە بکرێت چاپکردنەوەی قورئانە بە رێنووسی تازە.

"محمد الغزالی"یش زاناو گەورە نووسەری ئیسلامیی میسریش بەرەحمەت بێت، لە کتێبی (السنة النبویة بین أهل الحدیث وأهل الفقه)دا ئەڵێ: لەبەرئەوە نەبوایە کە ئیجماعی ئوممەتی ئیسلامی لەسەر ئەوە هەیە پارێزگاری لە رێورەسمی عوسمانی بکرێت لە کاتی چاپکردنەوەی قورئاندا ئەموت چاپکردنەوەی قورئانیش بەرێنووسی تازە هیچی تێدانییە.[٩١] /مامۆستا مەلا کەریمی مودەڕیس–رحمەالله– دەربارەی ئەم رێوڕەسمەی قورئان ئەفەرموێت:

دەخیل سەد دەخیل نەکەونە خەیاڵ
بۆ گۆڕینی خەت بکەونە ضلال
رەسمی خەط (سەددە) کاتێ کە شکا
لافاوی نەگبەت عالەمێ ئەبا
با هەر بەو لەهجە لەسەر هەتا خوار
بەوشێوەیە خەططە گرتی ئیستقرار
بمێنێتەوە هەتا هەتایە

---

[٩٠] التفسیر المنیر ، وهبە الزحیلی، ٢٧/١. لەوێدا ناوو ژمارەی ئەو گۆڤارەی هێناوە کە ئەو فەتوایەی تێدا بڵاوکراوەتەوە.

[٩١] السنة النبویة بین أهل الحدیث وأهل الفقه، محمد الغزالی.

مایەی مانەوەی دینی خودایە.[٩٢]

هەر بۆ زیاتر سەلماندنی ئەوەی کە قورئان پارێزراوە و دەستی لادانی پێنەگەیشتووە پێمباشە وەك بەراوردکردنێك ئەم برگەیەش باس بکەین ئەویش ئەوەیە کە ئایا قورئان جیاوازی هەیە لە کتێبە ئاسمانیەکانی تر بەتایبەتی تەورات و ئینجیل؟چونکە لە میانەی ئەو بەراوردکاریەوە خوێنەر ئەو پانتاییەی بۆ رۆشنئەبێتەوە کە لە نێوان قورئان و کتێبەکانی تردا هەیەو زیاتر ئەگاتە ئەو یەقینەی کە: بەڵێ، قورئان تەنیا کتێبی ئاسمانی پارێزراوە، کە نە دەستی ترس و نە دەستی کەمدینی پێنەگەیشتووەو وەك خۆی نەوە بەنەوە بە پارێزراوی تا ئەمڕۆ هاتووەو تا قیامەتیش هەروا ئەبێت..

لە کتێبی دەروازەیەك بۆ زانستەکانی قورئان و لە باسی دەیەمی بەشی چوارەمدا باسێکی درێژی ئەو جیاوازییانەمان کردووە کە لە نێوان قورئان و هەریەك لە تەورات و ئینجیلەکاندا هەیە–چ لە شێوازی نووسینەوەیدا بێت، چ لە ناوەڕۆك و بابەتەکانیدا بێت– لێرەدا وەك وەڵامێك بۆ ئەو گومانەی کە ئەوترێ :چ جیاوازییەك هەیە لە نێوان قورئان و ئینجیلەکان و تەوراتدا، مەگەر هەموو کتێبی ئاسمانی نین؟ هەموو نەنووسراونەتەوەو تا ئەمڕۆ و نەپارێزراون؟ ئەی ئیتر بۆ ئەبێ قورئان تاکە کتێبی ئاسمانی پارێزراو بێت و ئەوانی تر وا نەبن؟!

ئێمەش بە خاڵ و بە کورتی ئەڵێین:

١ـ ئەم کتێبانەی کە چ مەسیحی‌و چ یەهودی ناویان ناوە (العهد القديم)و(العهد الجديد) کە مەبەستیان بە یەکەمیان تەوراتو نامەکانی موسایە (سەلامی خوای لێ بێ)و مەبەستیان بە دووەمیان ئینجیلەکانو نامەکانی حەوارییەکانە، کەسیان بە سەنەدێکی نەپچڕاو (سند متصل) نەگەیشتوون بە خەڵکی، بەڵکو هەر هەموویان نزیکەی پەنجا شەست ساڵ دوای حەزرەتی مەسیح نووسراونەتەوە.

[٩٢] نوری قورئان، مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، ص١١٥.

٢ــ هەریــەك لــەو ئینجیلانــەش كــە نووســراونەتەوە بــە دەســتی كەســێك نووسراوەتەوەو كاری شەخصی بوون، نووسینەوەی ژیان و راسپاردەكانی عیسایە لــە گۆشــەنیگای خۆیــەوە، كــە ئەمــەش هەڵــدەگرێ ئــەو كەســە قســەی خــۆی تێكەڵكردبێ وەك (وشە)و وەك (بیرۆكە)و وەك (مانـا)شو هەڵیشـدەگرێ زۆر شـت هەیـە لـە بـیری كردبێـتو لـە بـیری نـەمابێت وەك (وشـە)و وەك (بیرۆكـە)و وەك (مانا)ش، چونكە پرۆسەی شەخصی هەروایە – لە هـەموو كـات و سـەردەمێكدا– تێكەڵە بە كەم و كـورتی، نـاكرێ ئـەو قسانە بـە قسـەی خـوا دابنـرێن وەك چـۆن موسڵمانان بـۆ نمونـە سـیرەی ئـیبن هیشـام بـە قسـەی خـوا دانـانێن، چـونكە لـە راستیدا لێكچوونێكی زۆر لە نێوان كتێبەكانی سیرەو ئینجیلەكانـدا هەیـە لـە رووی بابـەت و شـێوازەوە، وەك هەنـدێ لـە زانایـان لەوانـە"دكتۆر سـەفەر حـەوالی" لـە كتێبی"العلمانیـة"دا ئـەڵێ:(إن أشـبه الكتـب الإسـلامیة بالأناجیـل، مـن جهـة موضوعها لا من جهة ثبوتها، هي كتب السیرة ... فهل یمكن بأی حال من الأحوال القول بأن سیرة ابن هشام مثلاً وحي منـزل مـن الله ؟ إن هـذا لمحـال شـرعاً وعقـلاً، فكیف وسیرة ابن هشام مقطوع بنسبتها إلى مؤلفها ومتصلة السند بصـاحب السـیرة صلى الله علیه وسلم ومحفوظـة بأصـلها العربـي، لم تتناولهـا الترجمـات، كمـا هـو الحال في الأناجیل)[٩٣].

٣ـ مەسیحیەت و مەسیحییەكان دوای هەڵكێشانەوەی حەزرەتی مەسیح تووشـی راوەدونانو شكەنجەو ئازاری زۆربوونەوە، بە تایبەتی لە لایـەن یەهودییەكانـەوە، بۆیە هەر یەك لەو حەوارییانە و قوتابییەكانیان ئاوارەی وڵاتان بوونو كەوتنـە ژێر چاودێریو كەسێك یان دەسەڵاتێك یان دەسەڵاتدارێك نـەبوو لـەو رۆژگارانـەدا ئـەم قوتابیانـەو مـژدەكانی حـەزرەتی مەسـیح بگرێتـە بـاوەشو كـار بـۆ نووسـینەوەو پاراستنیان بكات، لە راستیدا ریوایەتە مێژووییەكانیش باس لـەوە ئەكـەن كـە لـەو ماوەیەدا بووە كە ئینجیلەكان نوسراونەتەوە.

---

[٩٣] (٣٤/١).

٤ـ هەر پاش ئەوەی کە ـ حەزرەتی مەسیح ـ لە دایك ئەبێت و سروشی لە خواوە بۆ دێت یەهود ئەچنە بنکڵێشەی حاکمی ڕۆمانی ئەو کاتە کە ناوی (قەیسەر گیبارۆس) ئەبێ ئەویش فەرمانی دەستگیرکردنی حەزرەتی مەسیح ئەداتو لە خاچی ئەدات—بە پێی قسەی مەسیحییەکان—و دەست بە گرتنی شوێنکەوتەکانیشی ئەکات، پاش ئەم قەیسەرەش دوو قەیسەری تر دێن کە تالآوی دنیا ئەکەن بە قوڕگی قوتابیانی حەزرەتی مەسیحداو قڕان ئەخەنە ناو مەسحییەکانەوە، لەسەردەمی قەیسەری دووەمیاندا "متی" ئینجیلەکەی خۆی ئەنووسێتەوە بە زمانی "عیبرانی" و "یوحنا" کە ئینجیلێکی تایبەتی بە خۆشی هەیە وەریئەگێڕێتە سەر زمانی "یۆنانی". سەختترین سەردەم بۆ مەسیحییەکان سەردەمی پاشا (نیرۆن) بوو لەساڵی (٦٤) زاینیو پاشان سەردەمی پاشا (تراجان) لە ساڵی (١٠٦) زاینی و سەردەمی (دیسیوس) بوو لە ساڵی (٢٤٩) زاینیدا و "پاشا نیرۆن" بەوە تۆمەتباری ئەکردن گوایە ئەمانە (ڕۆما)یان سوتاندبێت، بۆیە کەوتنە ئەشکەنجەدان و ئازاردانیان بە شێوەیەك کە مێژوو کەم شتی وای بە خۆیەوە بینیوە. بۆ نمونە:

ئەهاتن ئەم مەسحییانەیان ئەگۆڕی و جلی ئاژەڵیان لە بەر ئەکردن و فرێیان ئەدانە بەر سەگی هار و ئەوانیش لەت و پەتیان ئەکردن.

ئەهاتن لە خاچیان ئەدان و جلێکی چەوری نەوتینیان لە بەر ئەکردن و پاشان لە شەودا ئاگریان تێبەرئەدان و وەك چرا بە کاریانئەهێنان بۆ ڕووناککردنەوەی ڕێگە و بانەکان و (نیرۆن) خۆی لە ژێر ڕۆشنایی ئەم (چرا ئادەمیانە)دا هاتووچۆی ئەکرد ! !.

(مەرقس) ئینجیلەکەی خۆی لەم سەردەمەدا نووسییەوە لەو کاتەدا لە "ڕۆما" بوو هەروەها (لوقا)ش ئینجیلەکەی خۆی لە سەردەمی ئەم قەیسەرەدا نووسییەوە.

پاش ئەم سەردەمە (یوحنا)ش ئینجیلەکەی خۆی نووسییەوە و لە سەردەمی (دەقلیدیانووس)دا کە نزیکەی سێ سەد هەزار مەسیحی کوشت ئەمەش ساڵی (٢٨٤) زاینی ئەکات، ئەوانەی مێژووی مەسیحییەت ئەنووسنەوە ئەو هەمووە ئەشکەنجە و ئازار و تۆقاندنە ئەکەنە هۆ کە (سند)ی نەپچڕاو نییە بۆ ریوایەتی کتێبەکانیان و ئەوەش وا دەکات کە پەنا بۆ کاری نهێنی ببرێت و لە کاتی نهێنی و خۆشاردنەوەشدا چەندین شت ڕوو ئەدات کە ڕاستی مەسەلەکان ئەشارێنەوە و دڵنیایی کز دەبێت لە مرۆڤدا بەرانبەر ڕاستی ئەو زانیارییانە.

٥- ئەم پرۆسەی نووسینەوەی تەورات و ئینجیلانە پرۆسەی شەخصی بوون، "دوو"ان لەو ئینجیلنووسانە کە بریتین لە "لوقا"و"مەرقص"لە بناغەدا هەر حەزرەتی عیساشیان نەبینیوەو قوتابی ئەو نەبوون، کارێکی تاکەکەسی بووەو لە پەنهاندا ئەنجامدراوەو کاری پێداچوونەوەو تەوسیق و موناقەشەی نەکراوەو ئەوەندەی نووسیوە کە لە بیری ماوەو شتەکانیشی بە مانا گواستووەتەوە نەك بە لەفز، کە ئەمەش بە تەواوی پێچەوانەی پرۆسەی نووسینەوەی قورئانە کە کارێکی دەستەجەمعی و ئاشکرا بووەو بە دیاری چاوی خەڵکەوە بووەو پرۆسەی جەمعکردنەوەی قورئانە نووسراوەکان بووەو نەك نووووسینەوەی ئەوەی رابووردووەو لە لایەن صەحابەکانی پێغەمبەرەوە(صلى الله عليه و اله و سلم)نووسراوەتەوەو بە لەفز نووسراوەتەوە نەك بە مانا، و دونیایەك ووردەکاری و موناقەشەش تەنانەت لەسەر پیتێکیش کراوە، یان لەسەر شكڵی ئەو وشەیە کراوە کە چۆن ئەنووسرێت، هەر بۆ نمونە زانایان ئەفەرموون: لەهەر شوێنێکدا کە باس لە ئافرەتێکی ناسراو کرابێت ئەوە وشەی(إمرأت)نووسراوە –بە تێی درێژ–و لە هەر شوێنێکیشدا باس لە ئافرەت بە گشتی کرابێت ئەوە ووشەی(إمرأة)نووسراوە –بە تێی خڕ–و لەو رێوڕەسمەی قورئان لایان نەداوە ! !

٦ـ خوای گەورە کەباسی ئایینی مەسیحییەت و یەهودییەت ئەکات ئەفەرموێ (یکتمون ما انزلنا من الکتاب)، هەروەها ئەفەرموێ: (یحرفون الکلم عن مواضعه).

هەروەها ئەفەرموێ (ویل للذین یکتبون الکتاب بایدکم ثم یقولون هذا من عندالله و ما هو من عندالله و یقولون علی الله الکذب وهم یعلمون). جیـاوازی نێـوان ئـەم ئینجیلانەش لە ناو خۆیاندا و جیاوازیان لەگەڵ ئینجیلی (برنابا)دا و جیاوازیـان لـە گەڵ قورئانیشدا، ئەو دڵنیاییە ئەدات بە مرۆڤی عـەودالّی ڕاسـتی کـە ئـەو کتێبانـە دەستکاری زۆر کراون و بیر و ڕای بەشـەری زۆریان تێکەڵ بـووە و بـەو شـێوەیەش نێوان زەوی و ئاسمانیان لەگەڵ قورئـان و حەدیسـی پێغەمبـەردا (صـلی الله علیـە واله وسلم) هەیە.

قورئان کـە هـەر لـە سـەردەمی پێغەمبـەر (صـلی الله علیـە والـە وسـلم) خۆیـدا هەمووی نووسرایەوە و پێغەمبەر (صلی الله علیە والە وسلم) لە ڕێگەی نووسـەرانی (وحی) یەوە کە ژمارەیان لە (چل) کەس و لـە ریوایـەتێکی تـردا (شەسـت) کـەس بوون بەو شێوەیەی کە لە حەزرەتی جوبرەئیلەوە وەری گرتبوو (وشە) بە (وشـە) گەیاندیـە نووسـەرانی (سـروش)و هـەر جارێـك (وحـی) بهاتایـە سـەری، ئـەینارد بەشوێن یەکێك یان زیاتر لەو شەست کەسەداو ئەو ئایەتانەی بۆ ئەخوێنـدەوە کـە بۆی هاتبوون، پێشی ئەفەرموو، لە فلانە شوێنو لە لای فلانە ئایەتو سـوورەتدا بینووسە. پاشان کە ئەینووسی پێی ئەخوێندەوەو ئەگەر هەڵەیەکی کردبایـە بـۆی ڕاستە ئەکردەوە، وەك زەیدی کوڕی سابیت ئەفەرموێ:(کنـت اکتـب الـوحي عنـد رسول الله (صلی الله علیه واله وسلم) وهو یملي علـي، فـاذا فرغـت، قـال: اقـرأه، فاقرأه، فان کان فیه سقط أقامه)٩٤.من لە خزمـەتی پێغەمبەردا(صـلی الله علیـە والـە وسـلم)نیگام ئەنووسـییەوە و ئـەو بـۆی ئەخوێندمەوە،کـە لێئەبوومـەوە، ئەیفەرموو:بیخوێنـەرەوە !منیش ئەمخوێنـدەوە،جا ئەگـەر هەڵەیـەکی تیابوایـە ڕاستی ئەکردەوە.

و پاشان حەزرەتی ئەبوبەکر لـە ڕێگـەی لیژنـەی تایبـەت و بەڵگـە نامـەی ورد و وردکردنەوە و وەردکردنەوەی هەموو ئەو پەڕە و پارچە قورئانانـەوە کـە هـەبوون

---

[٩٤] علوم القرآن، محسن عبدالحمیدو رشدي علیان و غانم قدوري: ص٤٣.

جارێکی تر قورئان دوای یەك ساڵ لە مردنی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم) کۆکردەوە و نووسیەوە[٩٥] و پاشان چۆن لە سەردەمی حەزرەتی عوسماندا، لە ڕووی ئەو قورئانەوە چەندین نوسخەی تر نووسرایەوە و نێردرا بە هەرێمەکاندا تا خەڵکی گومانیان لە سەر قورئان بۆ دروست نەبێت و بە دەردی یەهودو نەصارا نەچن، دوایی کەس نەزانێ کامە قسەی خوایە و کامە قسەی خەڵکی ترە کە خراوەتە ناو کتێبی خواوە.

٧- ئینجیلەکان دونیایەك جیاوازی لە نێوان خۆیاندا هەیە، جارێ ئەمە یەك ئینجیل نییە بەڵکو چەندین ئینجیل هەیە وەك مێژوو بۆمان ئەگێڕێتەوە کە لەسەردەمی کۆندا چەندین ئینجیلی تر نووسراونەتەوەو دەست بە دەستیان پێ کراوەو جێگەی بڕوای خەڵکی نەصرانی بووەو کاریان پێکردووە، وەك ئینجیلی (مرقیون)و ئینجیلی (دیصان)و ئینجیلی (مانی)و ئینجیلی (سبعین)و ئینجیلی (برنابا)و ئینجیلی (تەزکیرە)و هەندێ ئینجیلی تریش... بەڵام لە کۆتایی سەدەی دووەمو سەرەتای سەدەی سێیەمدا کڵێسا ویستی سنورێك بۆ کتێبەکانی ئینجیل دابنێتو هات تەنیا چوار ئینجیلی لەو هەمووە ئینجیلە پەسەند کردو سەلماندنی ئەویش ئەمانەن: (متی)و (مرقس)و (لوقا)و (یوحنا) کە دوانیان وەك وتمان لە لایەن کەسانێکەوە نووسراونەتەوە کە قوتابی خودی حەزرەتی مەسیحیش نەبوون! کە بریتین لە(مەرقوس)و(لۆقا).

جگە لەوەش ئەم ئینجیلانە لەناو خۆشیاندا جیاوازی زۆر هەیەو یەك ئەوی تریان هەڵدەوەشێنێتەوە لە بری ئەوەی یەکتری بسەلمێنن.. بۆ نمونە :

١- لە هەردوو ئینجیلی"متی"و ئینجیلی"لوقا"دا نەسەبی یەسوع ـ کە بریتییە لە خوا لای ئەوان ـ ئەگێڕێنەوە بۆ"داود"، دروست لە"متی"دا لە نەوەی

[٩٥] لە پێشەوەو لە سەرەتای کتێبی"دەروازەیەك بۆ زانستەکانی قورئان"دا بە درێژی و وردەکاریەوە پرۆسەی نووسینەوەی قورئانمان باسکردووە چۆن لیژنەی بۆ دانراوە و ڕەچاوی وردترین سیستمی نووسینەوە کراوە بۆ کۆکردنەوە و نووسینەوەی قورئان، تکایە بۆی بگەڕێنەوە.

"سولەیمانی کوڕی داودە (متی١:٦)، کەچی لای"لوقا" لـە نەوەی"ناسـانی کـوڕی داودە (لوقا ٣:٣١) .

٢- لە"سفرالتکوین"دا (١:٣-٥) ئەڵێ:« خلق النور والليل والنهار في اليوم الأول »، کەچی لە "سفر التكوين"دا (١:١٤) ئەڵێ : « خلق النور في اليوم الرابع ».

٣- کێ ئەو خاچەی هەڵگرتووە کە بە حسابی ئەوان خوا یان کوڕی خوای لەسەر لەخاچدراوە؟!!

مـرقس (١٥:٢١)، ولوقـا (٢٣:٢٦)، ومتـی (٢٧:٣٢)هــەموویان ئــەڵێن ئــەو کەسە"سەمعانی قەیروانی"بووە، کەچی "یوحنا" (٩:١٧) باسی ئـەوە ئـەکات کـە ئەو کەسە عیسا خۆی بووە-سەلامی خوای لێبێت- .

٤- پاش مردنی مەسیح هەریەك لـە "مـرقس" و"لوقـا" و"متـی" لەسـەر ئـەوە یەکڕان کە نێزە نەکراوە بە جەستەی عیسادا، کەچی"یوحنا"باس لەوە ئەکات کە لەخاچـدراوەکە سـەربازەکان نێزەیـەك ئەکـەن بـە کەلەکەیـداو ئـاوو خـوێنی لێدێتەدەرەوە، بڕوانە (یوحنا ١٩: ٣١-٣٤)

٥-لە"سـفر التكـوين (الإصـحاح ٢: ٣)دا ئـەڵێ:"تعب الـرب فاسـتراح فى اليـوم السـابع"، ئەمـەش دژ بەوەیـە لە"سـفر اشـعياو (الإصـحاح٤٠: ٢٨)دا هـاتووە کـە ئەڵێ:"الرب لا يكَلّ ولا يعيا".

٦-لە"سفر التكوين (الإصحاح ٦: ٦-٧)دا ئەڵێ:"ندم الله أن خلق الإنسان وقرر أن يمحـوه عـن وجـه الأرض"، ئەمـەش پێچـەوانەی ئەوەیـە کـە لـە "سـفر العدد (الإصحاح ٢٣: ١٩)دا هـاتووە کـە ئـەڵێ:"لـيس الله إنسـاناً فيكـذب ولا ابـن إنسـان فيندم".

٧- لە "سفر التكوين (الإصحاح ٢٠: ١٢)دا ئەڵێ: ئیـبراهیم سـارەی هێنـا لەبـەر ئەوەی کەکچی باوکی بوو، کەچی لە "سفر اللاويين (الإصحاح ١٨: ٩)دا ئەو کارە بـە حـەرام دائـەنێت و لـە"سـفر التثنيـة (الإصـحاح ٢٧: ٢٢)دا نەفرەتئـەکات لـەو کەسەی کاری وا بکات!

٨–لە ئینجیلی "متی(الإصحاح ٨: ٢٨–٣٤)دا ئەڵێ: مجنونان یکلما المسیح لإخراج الشیاطین منهم فأخرجها ودخلت في الخنازیر، ئەمەش پێچەوانەی ئەوەیە لە ئینجیلی مرقس (الأصحاح ٥: ١–١٧)دا هاتووە کە: مجنون واحد وقد أخرج المسیح منه ٢٠٠٠ شیطاناً ودخلت في ٢٠٠٠ خنزیر .

٩–لە ئینجیلی متی (الإصحاح ١١: ١٤)دا ئەڵێ: مەسیح وتوویەتی: یەحیا بریتییە لە"إیلیا"، کەچی ئینجیلی "یوحنا" (الإصحاح ١: ١٩–٢٨)دا ئەڵێ: یەحیا نکولی لەوە ئەکرد کە ئەو"إیلیا"بێت

١٠– لە ئینجیلی مرقس (الإصحاح ١٠ : ٢٧)دا ئەڵێ: لأن کل شيء مستطاع عند الله، ئەوەش دژ بەوەیە لە (الإصحاح ١ : ١٩)دا هاتووە کە ئەڵێ:"لم یستطع الله طردهم لأن مرکباتهم حدید" !

٨– لەو زانیاریانەی پێشووەوە بۆمان دەردەکەوێت کە کتێبە ئاینەکانی تر، چونکە ئەرکی سەرشانی هەڵگرانی ئەو دینە بوە بیپارێزن و بیگەیەنن، کەڵێن و کەموکورتی زۆریان تێکەوتووە و هەریەکەی لە لایەکەوە هەوڵێکی شەخصی خۆی داوە بۆ ئەوەی زۆرترین ڕاسپاردە و ڕێنماییەکانی ئەو پێغەمبەرە (صلی الله علیه واله وسلم) کۆبکاتەوە و بیگەیەنێتە خەڵکی، یەکێکی تر بە جۆرێکی تر و ئەوەی تریش بە جۆرێکی جیاواز لە هەموان، بۆیە کارەکە وای لێهاتووە جیاوازی و ناسازی زۆر لەو کتێبانەدا دروست بوون و جیاوازییەکانیش شتی ورد و ناگرنگ نین، بەڵکو شتی گەورە و زۆر هەستیارن چ بیر و باوەڕ دەربارەی" خوای موتەعال یان دەربارەی پێغەمبەران یان دەربارەی یاسا و هەڵسوکەوتەکان"، یان دەربارەی خوای گەورەو بەندەکانی...

خوای گەورە دەربارەی پاراستنو ئەرکی پاراستنی ئەو کتێبانە ئەفەرموێ: (لِلَّذِينَ هَادُواْ وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُواْ مِن كِتَابِ اللّهِ وَكَانُواْ عَلَيْهِ شُهَدَاء) (المائدە: ٤٤). وشەی (اسْتُحْفِظُواْ) واتە داوای ئەوەیان لێکرابوو کە کێتبەکانی خۆیان بپارێزن.. بەڵام خوای گەورە دەربارەی پاراستنی قورئان ئەفەرموێ: (إِنَّا

نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (الحجر: ٩) کە بە ئاشکراو بە چەند دڵنیا کردنەوە ئەفەرموێ (ئێمە خۆمان قورئان ئەپارێزین) ئەوەبوو کە پاراستنی ئەو کتێبانە سپێردرا بە خەڵکەکە خۆی نەیانتوانی وەك پێویست بیپارێزنو دەستی خەڵکی (کەم دین)، یان (بێ دین)ی پێگەیشتو ئەمان لەبەر (ستەمکاری خۆیان و ئەوان لەبەر (نەزانینی خۆیان) ئەو هەموو کارەساتەیان بەسەر ئەو دینانەدا هێنا، بەڵام کە خوای گەورە وادەی پاراستنی قورئانی دا، هەر لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه واله وسلم) ئەوە هەمووە کەرەسەیەی بۆ فەراهەم کرد و پاشان هەر لەساڵی یەکەمی دوای مردنی پێغەمبەردا (صلی الله علیه واله وسلم) و دورست دوای شەڕی خێڵی (موسەیلەمەی درۆزن) خستییە دڵی صەحابەوە کە هەموو قورئان لەیەك (بەرگ)دا کۆبکەنەوە تا لە نەفەوتانی تەنانەت ئایەتو پیتێکیشی دڵنیا بن، ئەوەبوو لەسەردەمی عوسمانیشدا (ڕەزای خوای لێ بێت) خوای گەورە هەلومەرجەکانی وا ڕێکخست صەحابە بیر لە زیادکردنی ڕوونووسی ئەو قورئانە بکەنەوەو بە هەرێمەکاندا بڵاوی بکەنەوە تاخوای گەورە بۆ هەتا هەتایە دڵنیایی بداتە خەڵکی کە ئەم قورئانە هەر ئەو قورئانەیە کە خوای گەورە دایە جوبرەئیلو ئەویش دایە حەزرەتی موحەممەد و ئەویش (صلی الله علیه واله وسلم) گەیاندییە صەحابەکانو ئەوانیش بەئەمانەتەوە (ڕەزای خوایان لێ بێت) نووسیانەوەو گەیاندیانە هەموو مرۆڤایەتی..

ئەمانە وامان لێئەکات کە قورئان وەك هیچ کتێبێکی تری ئاسمانی، یان زەمینی سەیر نەکرێت، بەڵکو مامەڵەی تایبەتی لەگەڵ بکرێت، بە ڕاسپاردەی خوا دابنرێتو بەو ڕۆحیەتەوە چۆك لەبەردەمیدا دابدرێت وەك عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەفەرموێ: "ان من كان قبلكم رأوا القرآن رسائل من ربهم فكانوا يتدبرونها بالليل ويتفقدونها في النهار".[٩٦] واتە: ئەوانەی پێش ئێوە واسەیری قورئانیان ئەکرد کە ئەمە چەند نامەیەکی خوای گەورەیەو بۆ ئەوان

[٩٦] التبيان، النووي، پەراوێزی: **مفردات القرآن**، ص٥٦١.

هاتووە، بۆیە بە شەو بەردەوام لێی وردئەبوونەوەو بەرۆژیش بەردەوام هەر لەبیرو خولیای ئەودا بوون.

لەبەر دوو خاڵی گرنگیش بوو کە ئەم برگەیەمان کردە سەرەتا بۆ وەڵامەکەمان:

یەکەم/قەشە فادی ئەپرسێ ئایا قورئان پارێزراوە؟..کەچی نە وەڵامی ئەو پرسیارە ئەداتەوە لە رووی مێژووییەوە، نە پێوەرێکی دروستیش ئەداتە خوێنەرانی تا لە رووی ئەو پێوەرەوە خۆیان وەڵامی پرسیارەکەی بدەنەوە..

دووهەم/پێوەری دروست بۆ سەلماندنی پارێزراوی قورئان –یان هەر تێکستێکی تر– ئەوەیە باسی پرۆسەی نووسینەوەی بکرێت لە رووە مێژووییەکەیەوەو تا دوای ئەوە بووترێت: بەم پێوەرە دەرئەکەوێت کە ئەم تێکستەو ئەم دەقە مێژووییە دروست هەڵگیراوەو رشتەی هاتنەکەی جێگەی متمانەیە، دوای ئەمە ئەکرێ خەڵکێك باس لەوە بکات ئایا قورئان مەبەست و ئامانجەکانی تەواو بووەو کەڵکی نەماوەو سەردەمی بەسەرچووە، یان نەخێر قورئان هەر بەسوودەو بۆ ئەوە ئەشێت کە ئاراستەی کۆمەڵگە بکات لە کایەیەك یان زیاتری ژیاندا..

ئومێد ئەکەم بەمەی رابوورد توانیبێتمان بە کورتی ئەوەمان سەلماندبێت کە نووسینەوەی قورئان لە رووی مێژووییەوە هیچ گومانێك هەڵناگرێت و تاکە کتێبێك کە ئەو هەمووە وردەکاریە بۆ نووسینەوەو پاراستنی کرابێت و بە بێ دەستکاری مابێتەوە تەنیا قورئانە، ئیتر دوای ئەوە قەشە فادی یان وەرگێڕە بزڕکاوەکەی لای خۆمان ئارەزووی خۆیانە وا بۆ قورئان ئەڕوانن وبە کتێبێکی بەسوودی ئەزانن یان بە کتێبێکی بێ کەڵکی ئەزانن و وا گومان ئەبەن کە زەمەنی بەسەرچووەو عەقڵ یان فەلسەفە، زانست یان تەکنەلۆژیا جێگەیان پێ لێژکردووەو پێویست بە قورئان نەماوە! !ئەوە ئیتر داهاتوو سەنگی مەحەککەو ئەیسەلمێنێت ئەو قسەیە چەندە راستە یان چەندە ناڕاستەو دوورە لە زانست و عەقڵەوەو خوای گەورەش ئەفەرموێ:" سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ"..

پێشەکی ئەندازیار عوسمان

الحمدلله رب العالمين، والصلاة و السلام على رسوله الامين و على الـه و اصـحابه اجمعين، و بعد:

دوژمنان لەرێی گومان دروست کردنەوە لەسـەر قورئـان دەیانـەوێت موسـڵمانان ساردبکەنەوە لە قورئان ، وەك وەڵامێك بۆناحەزان نامیلکەیەکم بـەناوی (قورئـان پارێزراوە) کەوەڵامی هەندێ لەو گومانانە بوو بڵاوکردەوە .

ئەمەبێجگە لەوەی لەپـەڕاوەکانی ترمـدا وەك (لەخزمـەت قورئانـدا ، رامـان لـە قورئان ، دیمەنەکانی قورئـان ، فراوانـی مانـا لـە قورئانـدا ، خۆپاراسـتنی قورئـان لەهەنـدێ مانـا ...هتد)گرنگیـەکی تایبـەتم داوە بـە وردبوونـەوە لـەقورئان و ئیعجازەکانی قورئان.

لەکۆنگرەی بەرگری لەقورئانیشدا کەسەنتەری زەهاوی سـازی کـرد (٢٢-٢٣) ی ١٢-٢٠١١ ، وەبەندەش شەرەفی بەشداریکردنم پێبڕا، داوام لەئامادەبووان کـرد کەوەڵامی کتێبی (هـل القـرآن معصـوم) بدرێتـەوە کەئـەوەش بەرگریـەکی گرنگـە لـەقورئان .دیـارە کارەکـەیان پێبـاش بـوو ، پـڕۆژەی تیشـك کارەکـەیان سـپارد بەشەش نووسەر وبەندەش ئەم بەشەم بەرکەوت .

پاش ئەوەی بەشەش بەرگ چـاپ کـرا ، داوام کـرد کـۆی بکەینـەوە ، مامۆسـتا ئیکرام لە تۆڕی ئایە رەزامەندی نووسەرەکانی وەرگـرت و بەنـدەش پیاچـوومەوەو ئامـادەم کـردو پشـت بـەخوا کتێبخانەیەکیشـی بـۆ ئەدۆزمـەوە ئـەرکی چـاپ و بڵاوکردنەوەکەی بگرێتە ئەستۆ . .

خوایگەورە قورئان بکاتە بەهاری دڵمان و شەفاعەتکاری دوارۆژمان .

وەڵامی پرسیارە زانستیەکان

پێش ئەوەی کە بچینە سەر وەڵامی پرسیارە زانستیەکانی (هل القرآن معصوم)ئەبێ چەند راستیەك هەیە بیزانین:

١- قورئان زۆر ڕاستی شیوێنراو لەناو تەورات و ئینجیلدا ڕاست دەکاتەوە،

بۆ نموونە: لەبارەی حەزرەتی سولەیمانەوە سەلامی خوای لێ بێ دەفەرموێت : (وماكفرَ سُلَيمانُ ولَكن الشياطينَ كَفَروا) البقرة/١٠٢ . واتە: سولەیمان کوفری نەکردووەو شەیاتینەکان کوفریان کرد .

ڕەنگە کەسێکی فیترەت پاك سەری بسوڕمێ لەم دیفاعەی قورئان لەحەزرەتی سولەیمان، بەڵام ئەگەر سەیری (العهد القديم) بکەین وسەیری بیروباوەڕی شێواویان بکەین، دەبینین کە زۆر بەخراپی باس لەپێغەمبەران دەکەن، بەتایبەت حەزرەتی سولەیمان کە کوفرو سیحری دەخەنە پاڵ و دەڵێن: بتی پەرستووە بەهۆی کاریگەری ژنەکانیەوە لەسەری ..

بەڵێ.. قورئان ئەو بیروبۆچوونە ناڕاستانەی جوولەکەو گاورەکانی ڕاست کردەوەوباسی (معصوم)ی پێغەمبەرانی کرد .. دیارە حەزرەتی سولەیمان هەزاران ساڵ پێش حەزرەت ژیاوەو، هیچ زانیارییەکی وا لەبارەیەوە لەبەردەستا نەبووە لەو سەردەمەدا، کەچی چونکە قورئان کەلامی خوایەو وەحی یە، دەبینین زۆر بەجوانی بەبێ ئەوەی گوێ باتە خەڵکی دەڵێن چی، یان نالێن چی، هەقی خۆی دەچەسپێنێ و دوای چواردە سەدە لەهاتنی قورئانیش ئەوانەی کە (دائرە المعارف)ی بەریتانیان داناوە لەو هەڵانە خۆیان دەپارێزن و دەگەڕێنەوە سەرهەق و ڕاستی و دەڵێن: (لقد كان سليمان موحداً) واتە: بەڕاستی سولەیمان یەکتاپەرست بووە.

هەروەها لە(دائرە المعارف)ی (عهد القديم والجديد)یشدا کە هەوڵ و کۆششی زۆر زانای مەسیحی بەئینصافە، هەموو ئەو خورافاتانەیان دایە دواوەو

وتیان: (حەزرەتی سولەیمان دوور بووە لەبت پەرستی و شتی نالائیق) **دراسات قرآنية** – ل/٩٦ الندوى.

٢- لە(عەهدی قدیم) دا ئەم دەقـە هەیـە کە دەڵێ (خلق الله السماوات والأرض في ستة أيام، فاستراح في اليوم السابع) سفر التكوين ٢-٣ . واتە: خوا ئاسمانەکان و زەوی لە شەش ڕۆژدا بەدی هێناو ڕۆژی حەوتەمیش پشووی دا (ئاشکرایە کە ئەمە تەحریف کراوە).

قورئانی پیرۆز ئەمەی ڕاست کردەوەو لەسوورەتی (ق/٣٨)دا و دەفەرموێت (ولَقَد خَلَقنا السماوات والأرض ومابينَهُما في ستةِ أيامٍ ومامَسنا منْ لُغُوب) واتە: بەڕاستی ئێمە ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی لەنێوانیاندا هەیە بەشەش ڕۆژ دروستمان کردوون، هیچ ماندوویەتیەکیش رووی تێنەکردین .

ئەوەی جێی سەرنجە ئەوەیە کە پاش چواردە سەدە زانایانی مەسیحی و وەرگێڕەرانی تەورات ناچاربوون ئەو دەقە بگۆڕن و بەم شێوەیەی لێبکەن (خلق الله السماوات والأرض في ستة أيام، فرغ من أعماله التي كان يقوم بها في اليوم السابع) سفر التكوين/٢٠٢ British And Foreignbible Society عەهدی قدیم ساڵی/١٩٥٨ ❁ واتە: خوا بەشەش ڕۆژ ئاسمانەکان و زەوی بەدی هێناو لەکارەکانی بووەوە لە ڕۆژی حەوتەم دا (ل/٩٨ دراسات قرآنية/الندوى) .

٣: کەسایەتی هامان وئیعجازی قورئان:

قورئانی پیرۆز هەندێ شتی فەرمووە لەبارەی میسری کۆنەوە، کەکەس تا ئەم دواییە نەیزانیوە بۆ نموونە : یەکێ لەو کەسایەتیانەی کە لەزەمانی فیرعەوندا ژیاوە، (هامان)بووە، کە لەگەڵ باسی فیرعەون دا قورئان باسی دەکات لەشەش جێگادا و ئەوەش دەردەخات کە زۆر نزیك بووە لەفیرعەونەوە.

شایانی باسە لەتەورات دا باسی (هامان) نەهاتووە، ئەوەنەبێ کە لەکۆتایی بەشی دوایی (العهد القديم)دا، ناوی هاتووە وەك یارمەتیدەری پاشای

بابل کە لەدوای هەزار و سەد ساڵ لەزەمانی حەزرەتی موسادا ژیاوەو زوڵمی زۆری لە جوولەکە کردووە (دیارە ئەوەی لەتەورات دایە دەستکاری کراوە) . دوژمنانی ئیسلام و زۆر لەناحەزان پروپاگەندەی ئەوەیان دەکرد کە حەزرەت (صلی الله علیه واله وسلم) لەتەورات و ئینجیلەوە شتی وەرگرتبێ، کە ئەمەش گرێی لەدڵی هەندێ نۆ موسوڵماندا دروست دەکرد کە تازەو کەم شارەزابوون، کەدیارە ئەمانەش هەمووی دوورن لەڕاستیەوەو قورئان هەڵە و کەم و کورتی و ناتەواوییەکانی تەورات و ئینجیل ڕاست دەکاتەوەو بە دەسەڵاتە بەسەریانا، وەك قورئان خۆی وەسفی خۆی دەکات و دەفەرموێ (ومهيمناً عليه) واتە: قورئان (مهیمن)ە و (مسیطر)ە بەسەر هەموو ئەو پەڕاوانەدا کە زووتر هاتوون و دەستکاری کراون .

قەدەری خوا وابوو کە ئەم ڕاستیەی قورئانیش بسەلمێنرێ بۆ جیهان، ئەویش بەوەی کە دووسەد ساڵێك لەمەوبەر نووسینی هیرۆغلیفی دۆزرایەوەو ڕەمزەکانی شیکارکرا، بەمەش توانیان نووسینەکانی میسری یە کۆنەکان بخوێننەوە، تا دووسەد ساڵ لەمەوبەر کەس نەیدەتوانی لەو زمانە تێبگات کە میسری یە کۆنەکان شتیان پێ نووسی بوو، ئەم زمانەش چەند سەدەیەك درێژەی کێشاوەو پاش بڵاوبوونەوەی مەسیحیەت لە سەدەی دووەم وسێیەمی زایینیدا، میسری یەکان بێجگە لەگۆڕینی ئاینەکەیان زمانەکەشیان گۆڕدراو وردەوردە لاوازبوو، کەس پێی نەدەنووسی و دەڵێن دوانووسین کە بەزمانی هیرۆغلیفی یە لە ساڵی٣٩٤ زاییندا بووە.

ئیتر ئەو زمانە لەبیر کرا تا ساڵی١٧٩٩ زایینی کە بەردی (ڕەشید) دۆزرایەوە کە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی١٩٦ی پێش زایین .

نووسینەکانی سەر ئەم بەردە سێ نووسین بوو، نووسینێك بەزمانی هیرۆغلیفی و نووسینێك بەزمانی دیمونیکی کە شێوەی نووسینی دەستی زمانی هیرۆغلیفی یەو نووسینێکیشی بەزمانی یۆنانی، جا بەهۆی یۆنانیەکەوە توانرا لەدەقی

نووسینی هیرۆغلیفی یەکە تێبگەن، کەئەمەش لەلایەن زانای فەڕەنسی (فرانجیس شامبیلون)ەوە جێبەجێ کرا .

دۆزینەوەی ئەم زمانە کۆنەی میسری یەکان خێری تیابوو، بەوەی کە ناوی هامان هاتووە لەسەر بەردێك لە مۆزەخانەی (هۆف) لە ڤییەننا و تیایا باس دەکات کە (هامان) نزیکی فیرعەون و لەحاشیەی بووە . وە لەقاموسی (الأشخاص في الملكية الجديدة)دا (کە نووسراوە بەهۆی ئەو زانیارانەی کە دەستیان کەوتووە لەو بەردە و لەو دۆزراوانەی تری میسریە کۆنەکانەوە) هاتووە کە هامان بەرپرسی بەرد هەڵکەنەکان وبەرپرسی بیناکردن بووە، بۆیە لەقورئاندا هاتووە کە فیرعەون داوا لەهامان دەکات کە بینایەکی بەرزی بۆ دروست بکات، تا گوایە لەسەر ئەو بینا بەرزەوە سەیری ئاسمان بکات و بزانێ خواکەی موسای لێیە یان نا، دیارە ئەمەش بۆ خلافاندنی خەڵك و سەرقاڵ کردنیان بووە .. جا قورئان لەبارەی هامانەوە دەفەرموێت :

أ.(وقال فرعون ياأيها الملأ ماعلمت لكم من الهٍ غيري، فأوقد لي ياهامان على الطين، فاجعل لي صرحاً لعلي أطلع إلى إله موسى وإني لأظنه من الكاذبين) القصص/٣٨ .

واتە: فیرعەون سەرکەشانە وتی: ئەی خەڵکینە من کەسی تر شك نابەم کە شایستە بێت بەوەی خواتان بێت جگە لەخۆم، ئەی هامان تۆ لەگەڵ خشتی سوورەوە کراوم بۆ دروست بکە و قەڵایەکی بەرز و پتەوم بۆ بینا بکە بەڵکو پیایدا سەربکەوم، تا خوای موسا ببینم، هەرچەندە من بەڕاستی بڕوام وایە کە موسا لە درۆزنەکانە .

ب. (وقَاَل فرعونُ ياهامان ابن لي صرحاً لعلي أبلغُ الأسباب، أسبابَ السماوات فاطلعَ إلى إله موسى وإني لَأَظُنهُ كاذبا) غافر/٣٧ .واتە: فیرعەون وتی: ئەی هامان بورجێکی بەرزم بۆ دروست بکەن، بۆئەوەی هەندێ هۆکارم دەستکەوێت، هۆکاری بەرزبوونەوە بۆ ئاسمانەکان، تا لەوێوە سەرکەوم و نهێنیەکان

شارەزابېم، تا سەردانێکی خوای موسا بکەم و بیبینم، هەرچەندە من دڵنیام کە درۆزنە.

ج.(لقد أرسلنا موسى بِآياتِنا وسُلطانٍ مبين إلى فرعَونَ وهامان وقارون فقالوا ساحرٌ كَذاب) غافر/٢٤ واتە: سوێند بەخوا بە ڕاستی ئێمە موسامان ڕەوانەکرد هاوڕێ لەگەڵ چەندەها بەڵگەو نیشانەی ئاشکرادا، بۆ سەر فیرعەون و هامان و قارون، بەڵام ئەو ستەمکارانە وتیان: جادووگەرێکی درۆزنە .

د .(ونُريدُ أن نَمُن على الذينَ استضعفوا في الأرض ونَجعَلَهُم أئمةً ونَجعَلَهُم الوارثين، ونُمَكن لَهُمْ في الأرض ونُريَ فِرعَون وهامان وجنودَهُما منْهُم ماكانوا يَحذَرون) القصص/٦

واتە: بەناردنی حەزرەتی موسا ویستمان دەروو بکەینەوە لەبەنی ئیسرائیلیە چەوساوەکان ومنەتی خێر بکەین بەسەریاناو بیانکەینە پێشەواو میراتگری سامان و دەسەڵاتی ستەمکاران، هەروەها ویستمان پایەداریان بکەین و دەسەڵاتیان بچەسپێنین لە وڵاتداو، ئەوە پێش بهێنین بۆ فیرعەون وهامان و سەربازانیان کە لێی دەترسان (وأوحَينا إلى امِ موسى أنْ أرضعيه فإذا خفتِ عليه فألقيه في اليم ولاتخافي ولاتَحزَني إنا رادوه إليك وجاعلوُه مِنَ المرسلين) (القصص/٧) ئێمە دایکی موسامان ئاگادارکرد، کەشیری بداتێ و پێمانوت جاکاتێك مەترسیت پەیدا کرد لەوەی کە پێی بزانرێت فرێی بدەرە ڕووباری نیلەوە، نەبترسە تووشی بەڵابېێت، نەخەفەتیشی بۆ بخۆ، چونکە ئێمە بەڕاستی دەیگێڕینەوە بۆلات و لەئایندەشدا دەیکەینە یەکێك لەپێغەمبەرە پەیامدارەکان .

و. (فالتقطه آل فرعَون لِيَكونَ لهُم عَدواً وحَزَناً، إن فِرعَونَ وهامان وجنُودَهُما كانوا خاطئين) (القصص/٨) .واتە: ئەوسا ئیتر داروودەستەی فیرعەون هەڵیان گرتەوە، تا سەرەنجام ببێتە دوژمن و خەفەت بۆیان، بەڕاستی فیرعەون وهامان و سەربازەکانیان گوناهکار و تاوانبارو هەڵەبوون .

هـ.(وقارون وفرعون وهامان ولقد جاءَهُم موسى بالبياتِ فاستَكبَروا في الأرض وماكانوا سابقين) العنكبوت/٣٦ .. واتە: قارون و فیرعەون و هامانیشمان لەناوبرد، سوێند بەخوا بێگومان موسا بەڵگەی زۆری بۆهێنان، کەچی خۆیان زۆر بەگەورە دانا لەزەویدا، سەرەنجام نەیانتوانی لەسزا و تۆڵەی خوا خۆیان ڕزگار بکەن و لەدەستمان دەرچن ..(المعجزات القرآنية/هارون يحيى/ل/٧٣ وەرگێڕانی ئورخان محمد علی/٢٠٠٣). (پەڕاوی ژیانەوە /ئەندازیار عوسمان).

٤ـ موعجیزەی هاتن بەرەو ئیسلام

قورئانی پیرۆز تاکە پەڕاوە کە خوای گەورە پەیمانی پاراستن وبلاوبوونەوەی داوە بە ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوادا هەروەك دەفەرموێت (يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ * هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ) الصف: ٩، و پێغەمبەریش (د.خ)دەفەرموێت (سيبلغ هذا الأمر – أي الإسلام – ما بلغ الليل والنهار) ..

قورئان بە پێچەوانەی پەڕاوەکانی ترەوەیە کە دەستکاری کراون و بەردەوامیش دەستکاری دەکرێن و، هەرچی دەکەن نازانن چۆن لە هەڵەو ناتەواویەکانی پەڕاوەکەیان ڕزگاریان بێت.

(کیتابی موقەدەس– تەورات و ئینجیل)شتی وای تیایە کە شەرمەزارن لە ئاستیا، ئەوەتا بوختان بۆ دەیان پێغەمبەر دەکەن سەلامی خوایان لێبێت، کە (مەی) یان خواردۆتەوە وزینایان لەگەڵ (محارم)دا کردووە..(هەروەك **لوط** و داود وابراهیم وزکریا..هتد) سەلامی خوایان لێ بێت..ئەو کەسانەش کە کیتابی موقەدەسیان نوسیوەتەوە وەك (مرقص) و(پولس) و(لوقا) ..هتد، قوتابی حەزرەتی عیسا نەبوون، ئەوکیتابی بەناوموقەدەسەش کەلەبەر دەستایەو وەرگێڕدراوە بۆ ئینگلیزی، نوسخەی ئەسڵی دیار نیە، باشە لە چیەوە وەرگێڕدراوە کەس نازانێت؟!

نمونەیەک لە تەحریف کردن:

لـە نوسـخـەی ئینگلیـزی مـەلیك جـیمس ی کیتـابی موقـەدەس دا هـاتووە:(

Blessed are they that dwell in thy house. they will be still praising you, blessed is the man whose strength is in you, whose heart is set on *piligrimage* as they pass through the valley of *Baca* make it awel)

(4-6) PSLAMS/ (وەرگێڕانە عەرەبیەکەی)"طوبى لأناس عزهم بك طرق بيتك (الأصل كلمة الحـج) في قلـوبهم، (٨٤: ٦)عـابرين في وادي البكاءيصـيرونه ينبوعاً أيضا ببركات يغطون مورة"

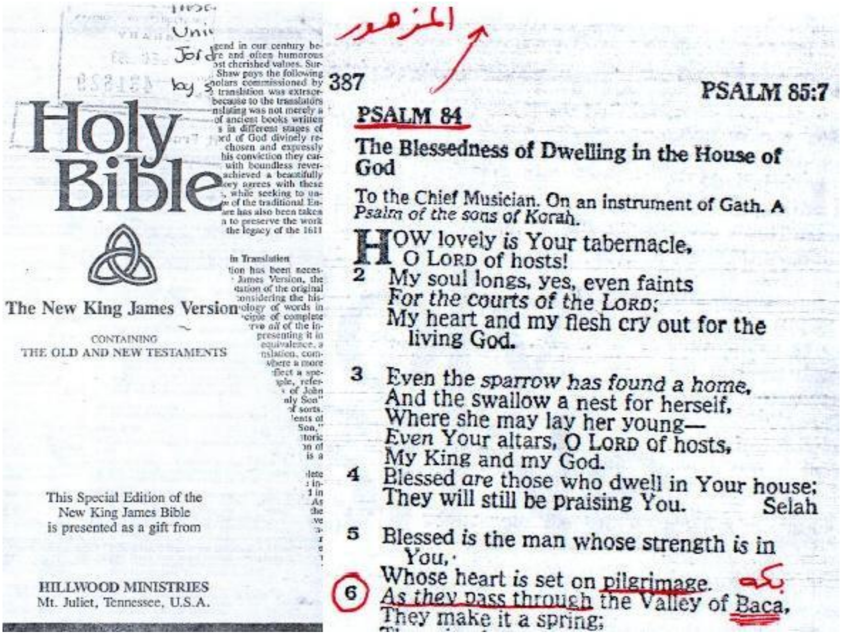

Holy Bible

The New King James Version

CONTAINING
THE OLD AND NEW TESTAMENTS

This Special Edition of the
New King James Bible
is presented as a gift from

HILLWOOD MINISTRIES
Mt. Juliet, Tennessee, U.S.A.

المزمور

387 PSALM 85:7

PSALM 84

The Blessedness of Dwelling in the House of God

To the Chief Musician. On an instrument of Gath. A Psalm of the sons of Korah.

HOW lovely *is* Your tabernacle,
O LORD of hosts!
2 My soul longs, yes, even faints
For the courts of the LORD;
My heart and my flesh cry out for the
living God.

3 Even the sparrow has found a home,
And the swallow a nest for herself,
Where she may lay her young—
Even Your altars, O LORD of hosts,
My King and my God.
4 Blessed *are* those who dwell in Your house;
They will still be praising You. Selah

5 Blessed *is* the man whose strength *is* in
You,
6 Whose heart *is* set on pilgrimage. بكه
As they pass through the Valley of Baca,
They make it a spring;

لـــــەم دەقـــــەدا دوو وشـــــە دەســــتکاری کــــراوە، یەکـــــەم وشـــــەی (pilgrimage)کەمانای(حەج)دەگەیەنێ لە نوسـخـەی عەرەبیەکـەدا هـەر لایـان بردووە، هەروەها وشەی (baca)کە ناوێکی مەککەیەو لە قورئانیشدا هاتووە، لە نوسخەی عەرەبیەکەدا کردویانە بە (وادی البکاء)..جا بۆ ئەوەش ئەمەیان کردووە تا مەسیحیە عەرەبەکان کە قورئـان دەبیسـتن نـەڵێن ئـەو دەقـەی ئینجیـل باسـی مەککەی تیایە و ببێتە مایەی موسوڵمان بوونیان.

کەدەفەرموێت(كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلاَّ مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِن قَبْلِ أَن تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُواْ بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ، فَمَنِ افْتَرَى عَلَى اللّهِ الْكَذِبَ مِن بَعْدِ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ، قُلْ صَدَقَ اللّهُ فَاتَّبِعُواْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ، فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ) (٩٧ ال عمران).

ئـەوەی سـەیرە ئەوەیـە لـەپێش باسـی بەککـەوە قورئـان باسـی ئیفـتیراو تەحریفاتی گاورو جوولەکـەکان دەکـات، ئـەوەتا لای ئـەوان ئـەو بەڵگـە گەورەیـە هاتووەو ئاوا تەحریفیان کردووە ! !

ئەم بابەتە دکتۆر زەغلول النجار لە گۆشەیەکی خۆیدا لە ڕۆژنامـەی (الاهـرام)دا بـڵاوی کـردەوە، وتارەکـانی نـاوبراو لـە ئـەهرام دا بووەتـە مایـەی موسـڵمانبونی ژمارەیەکی زۆر لەگاورەکانی میسر.

د.زەغلـول دەڵێـت: پـاش بڵاوکردنـەوەی ئـەو وتـارە، لەسـەر سـەفەربووم لـە فڕۆکەخانە لاوێکی مەسیحی بەناوی (جۆن)هـات بـۆ لام وپرسـیاری لـەو بارەیـەوە کـرد، منـیش وتم:ئینگلیـزی دەزانـی وتـی: بـەڵێ دەرچـووی کۆلێـژم و ئێسـتا ژمێریـارم، وتم : زۆر چـاکە ئـەوە هـەردوو دەقـە ئینگلیزیەکـە و عەرەبیەکەیـە لەبەردەستایە خۆت بەراوردی بکە، بزانە تەحریف کراوە یان نا.

پاش ئەوەی گەڕامـەوە میسـر بینیمـەوە مـژدەی دامـێ کـە موسـوڵمان بـووە و تەنانەت ڕەمەزان بەڕۆژوو بوەو تەراویحیشی کردووە، هەروەها وتی: دایك و باوکم مەسیحین و زۆر دەوڵەمەندن و تەنها منیان هەیە، دەترسم موسڵمان بوونم ئاشـکرا بکـەم جەڵتـە لێیـان بـدات، منـیش وتم : دەتـوانی جـارێ ئاشـکرای نەکـەی لەبـەر ئەوان.

پاش دوو مانگی تر بینیمەوە لە دوبەی وتی: هاتووم لێرە فێری ئیسلام ببم، تا بتوانم بە چاکی بەرپەرچی ناحەزانی ئیسلام بدەمەوە !

بەڵێ ..دەستکاری کردنی تەورات و ئنجیل و پارێزراوی قورئان وادەکات کە خەڵکی دەستە دەستە لەهەر چوار قورنەی دنیاوە بێن بەرەو ئیسلام، دکتۆر زەغلول دەڵێت: بەراوردکردنی ئاینەکان وخستنەڕووی تەحریفاتی تەورات و ئنجیل مەسەلەیەکی زۆر گرنگە کە موسوڵمانان و بانگخوازان کاری لەسەر بکەن .

پاش ئەو سەرەتایە کەزانینی پێویستە، فەرموون باچینە لای پرسیارە بەناو زانستیەکانی فادی لەپەڕاوی (ئایا قورئان پارێزراوە ؟):

١ـ پەیکەرێك دەبۆڕێنێت

پ١٧٨/ لەم پرسیارەدا نووسەری (ئایا قورئان پارێزراوە) ئەم ئایەتانە دێنێت کە باس لە گوێرەکەیەکی ئاڵتونی زەمانی حەزرەتی موسا دەکات:

أـ (وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِن بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلاً جَسَداً لَّهُ خُوَارٌ أَلَمْ يَرَوْاْ أَنَّهُ لاَ يُكَلِّمُهُمْ وَلاَ يَهْدِيهِمْ سَبِيلاً اتَّخَذُوهُ وَكَانُواْ ظَالِمِينَ) (الأعراف : ١٤٨).

میللەتی موسا، لە دوای موسا لە خشڵەکانیان گوێرەکەیەکیان دروستکرد، کە جەستەیەك بوو دەیبۆڕاند و دەیانپەرست، ئایا نەیاندەبینی کە ناتوانێت قسەیان لەگەڵدا بکات و ڕێگەیان پیشاندات بەو کارەیان لە ستەمکاران بوون.

ب. (وَلَكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَاراً مِّن زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ * فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلاً جَسَداً لَهُ خُوَارٌ) (طه: ٨٧ـ ٨٨). ئێمە هەندێك لە خشڵی قیبتییەکانمان لەگەڵ خۆمان هێنابوو لە بۆتەیەکدا تواندمانەوە، سامریش شتێکی تێکرد و بووە جەستەی گوێرەکەیەك کە دەیبۆڕاند.

ئینجا پرسیار دەکات و دەڵێت: ئایا قورئان ئەم هەواڵەی لەکوێوە هەڵهێنجاوە، کە هیچ بنەمایەکی مێژوویی نییە؟ ئایا ئەوە شیاوو مەعقولە، کە گوێرەکەیەکی ئاڵتونی هەروەکو گوێرەکەیەکی سروشتی ببۆڕێنێت؟

ئایا ئەو سامریەی کە باسی لێوە دەکرێت ئاواتەخوازی ئەوەبووە، کە گوێرەکە زێڕینەکە ببورێنێت و هارونیش داوای ئەوەی لە خواوەند کردووە و خواوەندیش

لەسەر چاککردن و دروستکردنی بتەکە ڕازی و موافق بووە و گوێرەکەکەش بۆڕاندوویەتی بۆ ئەوەی خەڵکی هەڵفریوێنێت تاکو جگە لە خوا ئەو گوێرەکە ئاڵتونیە بپەرستن؟ ئایا سامری و هارون و خواوەند کۆمپانیایەکی یەکگرتوو بوون بۆ دروستکردنی بت؟

وەڵام:

فادی ئەیەوێت بیسەلمێنێت کە قورئان هەڵبەستراوە، جا لەبەرئەوەی مرۆڤێکیش هەڵی بەستووە کەواتە دەبێت لە سەرچاوەیەکەوە وەری گرتبێت، کەواتە قورئان ئەم باسەی لەکوێوە هێناوە؟

ئێمەی موسڵمان دڵنیاین کە قورئان کەلامی خوایە و هەمووی ڕاستە، چونکە کەس لە خوا قسەی ڕاستتر نییە، ناگونجێ و ناکرێ بگەڕێین بە دوای سەرچاوەی ئەو شتانەی کە قورئان باسی دەکات، چونکە قورئان باسی سەردەمێك دەكات کە ئەوکاتە هەر ئادەمیزاد نەبووە (هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئاً مَّذْكُوراً) (الإنسان : ١)، کاتێك قورئان باسی دروستکردنی ئاسمانەکان و زەوی دەکات، نە مرۆڤ هەبووە، نە کەسیش هاوکاری خوا بووە، کەواتە تەنها خوا بۆ خۆی دەزانێت چۆنی دروستکردووە، یان سەرەتای بەدیهێنانی مرۆڤ لە گڵەوە و پاشان لە ئادەم و حەواوە، خۆ ئەمەش بۆ خۆی غەیب و پەنهانێکە و تەنها خوا خۆی دەیزانێت هەرچەندە ڕەنگە لە بەبەردبووەکان و شوێنەوارە هەرە دێرینەکاندا، مرۆڤ هەندێ بەڵگەی دەست بکەوێت و هەندێ ڕاستی بسەلمێنێت لەم بوارەدا، بەڵام عیلمی یەقین ئەوەیە کە لە قورئان و فەرموودەی ڕاست دا هاتووە، قورئانی هانی مرۆڤ دەدات بۆ گەڕان بە زەویدا و بۆ لێکۆڵینەوە تا شتێك لەم ڕاستییانەی بۆ دەربکەوێت هەروەك دەفەرموێت: (قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ) (العنكبوت : ٢٠).

قورئان لە هیچ سەرچاوەیەکەوە وەرنەگیراوە، هەرچەند هەندێ لە ڕووداوو بەسەرهاتەکانیش لە پەڕاوی پیرۆزدا (تەورات و ئینجیل)دا باسکراون، قورئان ئەو

تەحریفاتەی کە لەو پەڕاوانەدا هاتووە نەك هەر وەری نەگرتووە بـەڵکو ڕاستیشـان دەکاتەوە.

مەسەلەی ئەم گوێرەکە زێڕینە لەلای ئەوانیش هاتووەو فادی ئاگای لێ نیـە؟!، لە سیفری خروج دا دەڵێت (گەل بینیان موسا دواکەوتووە لە دابەزین لە کێوەکـە، گەلەکە لای هارون کۆبوونەوە و پێیان وت: هەستە خوایەکمان بۆ دروست بکـە لـە پێشمانەوە بڕوات، بەڕاسـتی موسـا ئـەو پیـاوەی کـە ئێمـەی لـە میسـرەوە هێنـا نازانین چی بەسەرهاتووە.

هارون پێی وتن: ئاڵتوون و گوارەی گوێی ژنەکانتان و کچەکانتان و کوڕەکانتان داکەنن و بۆم بهێنن، گەلیش هەموویان گوارەکانیان لە گوێیان داکەنـد و هێنایـان بۆ هارون، وەریگرت و دایڕشت بە قاڵب و گوێرەکەیەکی لێ دروست کـرد، وتیـان: ئەمە خواکەتە ئەی بەنی ئیسرائیل کە لە خاکی میسرەوە هێناونی، کاتـێ هـارون ئەمەی بینی قەسـابخانەیەکی لەبـەردەم گوێرەکەکـەدا دروسـت کـرد و پێـی وتـن: سبەینێ جەژنە بۆ پەروەردگار.

بەیانی زوو هاتن، کەلوپەلی ئاگرو برژانیان هێناو قوربانیان کـرد و گـەل کەوتـە خواردن و خواردنەوە و پاشان هەستان بۆ یاریکردن.

کـاتێ موسـا بـە تـووڕەیی و داخ و خەمـەوە گەڕایـەوە نـاو گەلەکـەی، سەرزەنشتێکی توندی هارونی کرد لەسەر ئەوەی کە کردوویـەتی و پێـی وت: ئـەم گەلە چیان پێ کردووی، تا ئەم گوناهە گەورەیەت هێنایە سەریان؟).

لە ڕیوایەتی پەڕاوی پیرۆزیاندا هارون تاوانبارە بەوەی کە گوێرەکەی بۆ دروست کردوون، قورئانیش ئەمـەی بـۆ ڕاسـت کردوونەتـەوەو دەفـەرموێت (سـامری) کـە یەکێکە لە بەنی ئیسرائیل ئەو گوێرەکەکەی دروستکردووە و، هارون ناڕازی بـووە بەمە و ئامۆژگاریشی کردوون و پێی وتوون: ئـەوە تاقیکردنـەوەو فیتنەیـە بۆتـان، کەچی ئەوان بەگوێیان نەکردووە و بەردەوام بوون لەسەر بت پەرسـتی (گوێرەکـە پەرستی) هـەتا موسـا گەڕایـەوە لایـان (وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِن قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا

فُتِنتُم بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي * قَالُوا لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى) (طه: ٩٠، ٩١).

بۆ ئەوەش کە فادی دەڵێت: گوێرەکەیەکی ئاڵتونی چۆن دەبۆڕێنێ؟ دەڵێین: ئەمە ڕەنگە وەك موعجیزەیەك بووبێ بۆ فیتنە و تاقیکردنەوەی ئەو گەلە سەرسەختەی کە لە مێژوودا وێنەیان کەمە، ئاخر کەی ڕەوای هەقە گەلێك پاش ئەوەی بە چاوی خۆیان تیاچوونی فیرعەون و داروودەستەکەیان بینی بەو موعجیزە گەورەیەی کە بەحرەکە شەق بوو، ئەو فیرعەونەی کە خۆی بە خوا دەزانی خنکاو تیاچوو، ئنجا بە موسایان وت: (اجْعَل لَّنَا إِلَهاً كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ) (الأعراف : ١٣٨)، خوایەکمان بۆ دانێ بیپەرستین هەروەکو ئەو گەلەی کە بینیان بت دەپەرستن.

ئینجا نازانم بۆ لای ناوبراو سەیرە شتی وا ڕوو بدات، مەسەلەی موعجیزەبوونەکەشی بخەنە لاوە، مەگەر مرۆڤ لە ماددەیەکی بێ گیان ئامێری وا دروست ناکات کە لاسایی دەنگی گیانلەبەرانی پێدەکاتەوە، ئاخۆ وا دروست نەکرابێ کە هەوا بەناویا ڕۆیشتبێ و ئەو دەنگەی لێوە هاتبێ کە وەك بۆڕەی مانگا بووە، ئەم ڕووداوە هەرچۆنێك بووبێ، ئەوەتا لە پەڕاوی پیرۆزی خۆیاندا هاتووە هەرچەند تەحریفیش کراوە، قورئانیش بە ڕاستی باسی کردووە، پاشان نە جوولەکەیە نە گاورێکی ئەو زەمانە نەهاتن ڕەخنە لەمە بگرن و بلێن: کوا شتی وا بووە، مەگەر گاور و جولەکەی ئەو سەردەمە و زاناکانیان کەسیان عەقڵیان بەمە نەشکا فادی نەبێت؟!

٢ـ موستیلەی جادویی!

پ١٧٩/ لە سورەتی ص/٣٤ـ ٣٥ دا هاتووە: (وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ * قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكاً لَّا يَنبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي) (ص : ٣٥) سولەیمانمان تاقی کردەوە جەستەی ساوایەکی ناتەواومان خستە سەر

کورسی عەرشەکەی پاشان پەشیمان بووەوە و وتی: پەروەردگارم بمبەخشە و پادشایەتیەکم بدەرێ کە بۆ بێجگە لە خۆم و لە دوای خۆم بۆ کەس نەشێت.

ئینجا فادی لە هەندێ تەفسیرەوە باس و خواسێك دەهێنێ و دەیکات بە ماڵ بە سەر قورئانەوە و پرسیاریان لەسەر دەکات و دەڵێت: ئایا مانای ئەو موستیلە جادوییە چییە، کە هەرکەسێك لە مرۆڤ و جنۆکە بیکاتە پەنجەی دەبێتە پاشا؟ ئایا چۆن شەیتان ژن دەهێنێت لە کاتێکدا شەیتان لە ئەرواحەکانە؟ ئایا کەی سولەیمان پادشا (٤٠) رۆژ هەڵگری ماسی سواڵکەر بوو؟

ئەو داستان و حیکایەتانە ئەگەرچی لە هەندێ پەڕاوی تەفسیردا هاتووە و لە ئیسرائیلیاتەکانەوە سەرچاوەی گرتووە، بەڵام هیچی ماڵ نییە بەسەر قورئانەوە و زانایانی شارەزای تەفسیری قورئانیش هەموو ئەو رووداو بەسەرهاتانەیان بە درۆ داناوە و بروایان پێی نییە.

حەزرەتی سولەیمان سەلامی خوای لێبێت پێغەمبەرێکی (معصوم)ە و هەرگیز قایل نەبووە کە بتێك بۆ ژنەکەی دروستبکرێ و لە ماڵەکەیدا بپەرسترێ، شتی وا موسڵمانێکی ئاسایی نایکات، چ جای پێغەمبەرێك.

٣ـ ئازاردانی ناو گۆڕ

پ١٨٠: لە سورەتی (الجمعە /٨)دا هاتووە: (قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ) (الجمعە : ٨). بڵێ ئەو مردنەی لە دەستی ڕا دەکەن بە شوێنیانەوەیە، ئەوسا بۆ لای زانای پەنهان و شایەتیدان دەگەڕێنەوە و هەواڵی ئەو کارانەتان پێدەدات کە کردووتانە.

لە حەدیسی بوخاریدا هاتووە: لە عائیشەی ژنی پێغەمبەریان گێڕایەوە کە ئەو وتوویەتی دووان لە پیرەپیاوانی یەهودی شاری مەدینە هاتنە لام و وتیان: خەڵکی لەناو گۆڕەکانیاندا ئازار دەدرێن، منیش بە درۆم خستنەوە و ئەوانیش لەلای من چوونە دەرەوە.

پاشـان پێغەمبـەر هاتـەوە و ئـەوەم پـێ وت کـە ئـەوان پێیـان وتم، وە بـە پێغەمبەرم وت: من لەوەدا باوەڕم پێ نەکردوون.

ئـەویش وتـی: ئـەوان راسـتیان کـردووە ئەوانـە لـە نـاو گـۆڕدا سـزاو ئازارێك دەدرێن، کە هەرچی گیانەوەر هەیە گوێی لـە دەنگیانـە، عائیشـە وتـی: پاشـان هەرگیز لە نوێژدا پێغەمبەرم نەبینیوە مەگـەر دەیـوت: ئـەی خودایـە بـانگ لـە تـۆ دەکەم، کە بمپارێزیت لە پەککەوتـەیی و تەمبـەڵی و ترسـنۆکی و پـیری و بانگت لێدەکەم کە لە ئازاردانی ناو گۆڕ بمپارێزیت.

ئینجا ئەم فەرموودەیەی تری پێغەمبەر(صلى الله عليـه والـه وسـلم) دێنێـت کـە بوخـاری ڕیوایـەتی کـردووە: (کاتێـك کـە عەبـد (مـرۆڤ) دەخرێتـە گۆڕەکەیـەوە و هاوڕێکانی بـەجێی دەهـێڵن گوێی لـە تەپـەی پێڵاوەکانیـان دەبێـت، ئەوسـا دوو فریشتە دێن و دایدەنیشـێنن و پێـی دەڵـێن: دەربـارەی ئـەم پیـاوە (موحەممـەد) چیت دەووت؟

ئەویش دەڵێت: شاهێدی دەدەم کە ئەو بەندەو نێردراوی خوایە، ئەوسـا پێـی دەوترێت: سەیری جێگاکەت بکە لە ئاگردا، خوا بۆی گۆڕیویتەوە بە جێگەیەك لـە بەهەشتدا. پێغەمبەر وتی: هەردووکیان بەیەکەوە دەبینێت.

بەڵام بێباوەڕو دووڕوو دەڵێت: نازانم، من ئەوەم دەووت کـە خـەڵکی دەیـووت، نە زانیومە و نە نوێژو نەزرم نەکردووە، یان نە قورئانم خوێندووەتەوە، ئەوسا بە چەکوشی ئاسن لە نێـوان هـەردوو گـوێی دەدەن، ئـەویش هاوارێك دەکـات، کـە هەرچی لەو ناوەدایە گوێی لێی دەبێت تەنها مرۆڤ و جنۆکە نەبێت).

ئینجا فادی پرسیار دەکات و دەڵێت: ئەگەر مردوو لەناو گـۆڕدا بیسـتەر بێـت و هەست بە ئازار بکات، ئایا لەبەرچی جگە لە ئاژەڵان کەس هاواری ئازاری مردووی ناو گۆڕەکان نابیستێت؟ وە ئەگەر ئەوانەی لـەناو گـۆڕدان دان بـە پێغەمبەرایـەتی (موحەممەد)دا بنێن لە ئازاردان دەبەخشرێن؟ ئەی ئایا لەبەرچی موحەممەد خـۆی بانگی لە خوا کردووە بۆ ئەوەی لە ئازاردانی ناو گۆڕ بیپارێزێت؟

لەوانەیە ئەفسانەی ئەو دوو پیرەمێردەی کە عائیشە بە درۆی خستنەوە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە گوێیان لە دەنگی کەسێك بووە، کە دوای ئەوەی وایان زانیوە مردووە خێرا ناشتویانە و کاتێك کە بەئاگاهاتۆتەوە داوای کردووە کە فریای بکەون کەسیش نەبووە کە فریای بکەوێت هەتاکو مردووە، لەمەشەوە هەواڵی ئازاردانی ناو گۆڕ بڵاوبووەتەوە.

فادی کە بە حساب ڕەخنە لە قورئان دەگرێت، ئەو ئایەتەی سورەتی (الجمعە)ی کە هێناوە پەیوەندی بە سزای ناو گۆڕەوە نییە، بۆیە لێرەدا ڕەخنەکانی و پرسیارەکانی لەسەر فەرموودەکانی حەزرەتە(صلى الله عليه واله وسلم)کە باس لە سزادانی ناو گۆڕ دەکات.

نازانم کە فادی بۆ خۆی سەر بە کەنیسەیە و بڕوای بە تەورات و ئینجیل و عیسا و موسا هەیە، مەگەر ئەویش باوەڕی بە زیندووبوونەوە و سزاو پاداشتی قیامەت نییە کە ئەو پێغەمبەرانە سەلامی خوایان لێ بێت خەڵکیان لێ ئاگادار کردووەتەوە، باشە ئەگەر بپرسین تۆ چۆن باوەڕت بە شتی وا هەیە، دەڵێت: ئەوانە پێغەمبەرن و ئەو پەیامەیان لە خواوە هێناوە هەرچی ئەوان بیڵێن ڕاستە، جا ئێمەش بە هەمان شێوە بڕوامان بە پێغەمبەرایەتی حەزرەتی (موحەممەد) هەیە و هەرچی لە قورئان و فەرموودە ڕاستەکاندایە بڕوامان پێیەتی، چونکە (وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى) (النجم : ٣).

٤ـ وشتری مێ کچی بەردە؟

پ١٨١/ لە سورەتی (الأعراف ٧٣ـ ٧٨) دا هاتووە:

(وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحاً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُواْ اللّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءتْكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللّهِ وَلاَ تَمَسُّوهَا بِسُوَءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ * وَاذْكُرُواْ إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاء مِن بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِن سُهُولِهَا قُصُوراً وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتاً فَاذْكُرُواْ آلاء اللّهِ وَلاَ تَعْثَوْا فِي

الآرْضِ مُفْسِدِينَ * قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحاً مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ * قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ * فَعَقَرُواْ النَّاقَةَ وَعَتَوْاْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُواْ يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ * فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ).

پاش ئەوەی فادی لە تەفسیری بەیزاویەوە ئەم دەنگو باسە ئەگوێزێتەوە بۆ خوێنەر ئینجا پرسیار دەکات: ئایا ئەوە مەعقولە کە بەردێك ژان بیگرێت و ناقەیەکی لێ بێتە دەرەوە؟ ناقەکەش هەموو ئاوی بیرەکەی سەمود بخواتەوە و شیر بە دانیشتوانی هەموو شارەکە بدات؟ ئایا ئەوە شیاوو مەعقولە کاتێك کە مێ وشترەکە دەبێتە مایەی ئازار بۆ خەڵکی شارەکە بەوەی کە ئاژەڵەکانیان بە زستان و هاوین دەربکات و خەڵکیش سەری ببڕن و خواوەندیش هەموو خەڵکی شارەکە لە بەرامبەر سەربڕینی وشترەکەدا لەناو بەرێت؟ ئایا ئەوە لە شیاوو گونجاوەکانە کە بەرد وەڵامی هاواری بەچکەی ناقەکە بداتەوە و لەت بێت و بەچکەکەش بچێتە ناویەوە و بگەڕێتەوە، ئایا ئەمە لە چیرۆکەکانی هەزار و یەك شەوە ناچێت؟

ئێمەش لە وەڵامیدا دەڵێین ئەوەندەی قورئان باسی کردووە بڕوامان پێیەتی کە خوای گەورە بۆ گەلی سەمودو حەزرەتی صالحی ناردو، وشترێك بەڵگە و نیشانەکەی بووکە موعجیزە بوو، گەلەکەی بڕوایان پێنەکردو یەکێکی زۆر سەرسەختی خۆیان بۆ نارد سەری بڕی و خوای گەورەش لەناوی بردن، ئەوەی کە لەمە زیاترە ئیسرائیلیاتە و ماڵ نییە بەسەر قورئانەوە، قورئان نافەرمویٚ هەموو ئاوی بیرەکەی خواردۆتەوە و شیری داوە بە هەموو خەڵکی ناوچەکە، قورئان نافەرمویٚ ئاژەڵی ناوچەکەی بە زستان و هاوین ڕاوناوە، ئەم وردەکارییانە عەقڵ بیبڕێ یان نا پەیوەندی بە قورئانەوە نییە، تەنها ئەوەندەیە کە پێغەمبەرەکەیان داوایان لێدەکات کە وازی لێبێنن بۆ خۆی بلەوەڕێت و زیانی

پێنەگەیەنن، ئیتر لەبەرد هاتۆتە دەرەوەوە بەچکەکەی چۆتەوە ناو بەرد لە قورئاندا نەهاتووە، نەك فادی بەڵکو زانایانی ئیسلامیش ئەو دەنگو باسانە وەرناگرن و تەنها ئەوەندەی قورئان ئاماژەی پێکردووە بڕوایان پێیەتی.

٥ـ پشکۆ لەناو ئاگردا

پ١٨٢/ لە سورەتی (الشعراء ١٧٦ـ ١٩٠) دا هاتووە: (كَذَّبَ أَصْحَابُ الآيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ * إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ * إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ * فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ * وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ * أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ * وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ * وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ * وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ * قَالُوا إِنَّمَا أَنتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ * وَمَا أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَإِن نَّظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ * فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفاً مِّنَ السَّمَاءِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ * قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ * فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ * إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ).

بۆ تەفسیری ئەم ئایەتانە و دەنگو باسی (أصحاب الأيكة) لەگەڵ شوعەیبی پێغەمبەریاندا سەلامی خوای لێبێت، فادی لە تەفسیرەکانەوە هەندێ شت بۆ خوێنەر دێنێت گوایە ئیبن عەباس وتوویەتی و دەیکات بە ماڵ بە سەر قورئانەوە و کۆمەڵێ ڕەخنە دەگرێت و چەند پرسیارێك دەکات، کە خولاسەکەی ئەوەیە خوا گەرمایەکی زۆری لە جەهەننەمەوە بۆ ناردون بە جۆرێك کە نە سێبەر و نە ئاوو نە سەرداب سوودی پێنەگەیاندون، ڕایان کردووە بۆ چۆڵەوانی، پاشان خواوەند هەورێکی بۆ ناردن کە لە سێبەرەکەیدا ساردی و شنەی شەماڵیان بینیەوە، یەکتریان بانگکردو لە ژێریا خڕبوونەوە، خواش بەو هەورەی کە بە ڕاسەریانەوە بوو وەکو بڵێسەی ئاگر سووری کردەوە و لەژێر پێشیانەوە بە زەوی لەرزە لێیدان و هەروەکو سوتانی کوللە لەتاوەدا سووتان.

ئینجا فادی پرسیار دەکات و دەڵێت: (لە پەڕاوی پیرۆزدا وشەیەك لەمەڕ پیاوێکەوە کە ناوی شوعەیب بوو بێت و بۆ سەر مەدیەن نێردرابێت نادۆزینەوەو نە مەدیەنیش بە ئاگر لەناو چووە، ئایا ئەوە لە گونجاوو شیاوەکانە کە هەورێك شنەی شەماڵ و هەوایەکی خۆشی هەبێت، کەچی لە هەمان کاتدا ئاگرێکی سوورەوەبوو بێت، شاران بسووتێنێت و لەناوی بەرێت؟

ئێنجا وەرگێڕی پەڕاوی (هل القرآن معصوم)یش بۆ زمانی کوردی ڕەخنەی خۆی دەگرێ و دەڵێت: (ئەمەش وەکو ئەوە وەهایە کە لە هەورەوە لە کاتێکدا بنچینەی هەور ئاوە، ئاگر بکەوێتەوە، واتە وەکو ئەوە وەهایە پشکوێ ئاگر لە ئاودا بێت) ئینجا دەڵێت: (ئایا خواوەندی خێرا سزادەر پێداویستی بەو هەموو تەکتیکاتە هەیە تاکو کۆکوژی خەڵکی بکات یان کارەکانی بە (کن فیکون) دەکات؟).

وەلام/

فادی لەم پرسیارەدا دەڵێت لە پەڕاوی پیرۆزدا باسی شوعەیب نەهاتووە، باشە ئەگەر هاتنی دەنگو باسێکی قورئان لە پەڕاوی پیرۆزدا بەلاتەوە گرنگە و بەڕاستی دەزانێت، ئەی بۆچی چیرۆکی گوێرەکە ئاڵتونییەکە کە لە قورئاندا هاتووە و لە پەڕاوی پیرۆزیشتاندا هاتووە کەچی نکوڵی لێ دەکەیت؟ پاشان زیادەڕەوی دەکەیت و دەڵێین هیچ بنەمایەکی مێژوویی نییە؟

قورئان خوای گەورە بە (موحەممەد)دا(صلى الله عليه واله وسلم) ناردوویەتی و پەیمانی داوە کە بیپارێزێت و ئەوەتا دوای هەزار و چوار سەد ساڵ نوسخەیەکی ئەمڕۆی هەروەك ئەو نوسخە دەستخەتانەیە کە لە زەمانی هاوەڵانەوە بۆمان ماونەتەوەو لە مۆزەخانەکانی جیهاندا پارێزراون (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (الحجر : ٩).

بۆیە قورئان ڕاستترین و تەواوترین پەڕاوی سەر ڕووی زەمینە و مەرجەعمانە بۆ دەنگوباسی گەلانی دێرین لەگەڵ پێغەمبەرانیاندا و بەهیچ جۆرێك ناكرێت بەراورد بكرێت بە پەڕاوی پیرۆزی ئەهلی كیتاب.

لە كاتێكدا كە بە هەزاران دیراسات و باسو لێكۆڵینەوەی زانایان هەیە كە هەمووی جەخت دەكەنەوە سەر ئەوەی كە پەڕاوی پیرۆزیان (تەورات و ئینجیل) تەحریف كراون بۆ نموونە:

پەیمانگای ویستار لە ئەمریكا لەساڵی ١٩٨٥ دا لەئەمریكا دامەزراو سەرەتا سی زانا كاریان تیادەكردو پاشان بوونە دوو سەد زانای بواری جیاجیای زانست بۆ چەندین ساڵ دیراسەی ئینجیلیان كرد بۆیان سەلما كە تەنها(١٦٪)لەسەدا شانزەی ئینجیل ڕاستە و لەسەدا هەشتاو چواری ئەوە نییە كە لە خواوە هاتووە، پەڕاوێك ئەمە حاڵی بێت كەی ڕەوایە بوترێت مادام باسێك تیا هاتووە یا نەهاتووە ببێتە پێوەر بۆ ڕاست و دروستی ئەو باسە یان هەر شتێكی تر؟!!

قورئان لەبارەی تیاچوونی گەلی شوعەیبەوە دەفەرموێت:

* (فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ) (الأعراف : ٩١) ڕەجفەش زەمین لەرزەیە.

* (وَلَمَّا جَاء أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْباً وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مَّنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُواْ الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ) (هود : ٩٤).

(الصیحە)ش دەنگێكی گەورە و بەرزە كە بە هۆی زەمین لەرزەكەوە بووە.

* (فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ) (الشعراء : ١٨٩).

(الظُّلَّةِ) هەورە، لە ئایەتەكانەوە دەردەكەوێت كە زەمین لەرزەیەكی بەهێزی وێرانكەر داوێتی لە شارەكە كە دەنگێكی گەورەی لێپەیدابووە و پاشان بوركانێك تەقیوەتەوە كە هەورێكی دروستكردووە لە تۆزو خۆڵ و ماددەی بوركانی كە ئاسمانی لێ تەنیون و بەوانەش لەناوچوون.

وەك دەرکەوت قورئـان بـە هـیچ جۆرێك ئـەو شـتانەی تیـا نییـە کـە فـادی لـە ئیسرائیلیاتەوە دەیهێنێت و پرسیاری لەسەر دروست دەکات، ئاشکراشـە کـە زۆر قسەو باس و تەفسیریش لە کۆنەوە بەدەم ئیبن عەباسەوە هەڵبەستراون.

٦ـ رۆحی مرۆڤ لە ئاژەڵدا!

پ١٨٣/ لە سورەتی (الاعراف: ١٦٦)دا هاتووە: (فَلَمَّا عَتَوْاْ عَن مَّا نُهُواْ عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُواْ قِرَدَةً خَاسِئِينَ) (الأعراف : ١٦٦) کاتێك یـاخییبوون لـەوەی کـە نـەهییان لێکرابوو بیکەن، پێمان وتن ببن بە مەیمونی ڕسوا.

فـادی ڕەخنـە لـەم بەسـەرهاتەی جوولەکـەکان دەگرێـت کـە لـە تەفسـیری بەیزاویەوە وەری گرتووە کـە ئـەو جوولەکانـەی یـاخیی بـوون و فـەرمانی خوایـان شکاند بوون بە مەیمون و بەراز و مەسخ بوون، فـادی پرسـیار دەکـات و دەڵێـت: (ئایا سروشت ئەوەمان فێر ناکات، کە هەر شتێك وەچەکەی هەروەکو جۆرەکـەی خۆی دەردەچێت؟ ئایا ئەو کەسەی کە بڵێت گەنم دەبێت بە جۆ و، تـرێ دەبێتـە هـەنجیر هـەروەکو ئـەو کەسـە وانییـە کـە بڵێـت مـرۆڤ بووەتـە مـەیمون و بـەراز؟) وەرگێڕەکەش بۆ زمانی کوردی ڕەخنە دەگرێت و دەڵێـت (ئایـا خواوەنـد خـەڵکی دەکاتــە مــەیمون لەبەرئــەوەی ڕاوی ماســی یــان نەهــەنگیان کــردووە لــە ڕۆژی شەمواندا؟ ئەگەر هـەموو ڕۆژەکـان ڕۆژی خواوەنـدن ئایا لەبـەر چییە کـە دەبـوو تەنها لەو ڕۆژەدا خواپەرستی بکرێت؟).

وەڵام:

لە پەڕاوی پـیرۆزی ئـەهلی کیتابـدا باسـی مـوعجیزات هـاتووە، فـادی بـاوەڕی پێیانە کە بەڵگەی دەستەڵاتی بێپایان و بێ سنووری پەروەردگارە، ئەی باشە بـۆ چەندو چونمان لەگەڵ دەکات بۆ ئەم شتانەی قورئانیش کە موعجیزاتن.

دیارە لە باری ئاساسییدا نە گەنم ئەبێ بە جۆ و نە بە پێچەوانەشەوە، بەڵام ئەو خوایەی کە گەنم و جۆ و بوونەوەریشی بەدیهێناوە ئەگەر ویستی گەنم ئەکا بە جۆ و بەپێچەوانەشەوە (إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) يس ٨٢ .

قورئان لەبارەی دانیشتوانی ناوچەیەکی گوێ دەریاوە کە جولەکە بوون لە چەند شوێنێکدا سەرگوزەشتەیان باس دەکات تا ببێتە پەندو عیبرەت و دەفەرموێت:

١ـ (وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَواْ مِنكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُواْ قِرَدَةً خَاسِئِينَ * فَجَعَلْنَاهَا نَكَالاً لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ) (البقرة: ٦٥ـ ٦٦).

واتە: سوێند بە خوا بێگومان زانیوتانە و ئاگادارن چیمان بەسەر ئەوانە هێنا رۆژانی شەممە دەستدرێژییان دەکرد و لە سنوور دەردەچوون، بڕیارماندا و وتمان: ببنە مەیمونی دوورخراوە لە ڕەحمەتی خواو کردمانن بە پەند بۆ هاوسەردەمەکانیان و ئەوانەش کە لە دواتر دێن، هەروەها کردمانە ئامۆژگاری بۆ پارێزکاران.

٢. (وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعاً وَيَوْمَ لاَ يَسْبِتُونَ لاَ تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ) (الأعراف : ١٦٣).

واتە: پرسیار لە جووەکان بکە دەربارەی ئەو شارەی لە گوێ دەریابوو، لە کاتێکدا ئەوان لە رۆژی شەممەدا سنووریان دەبەزاند (کە بریار بوو لە شەممەدا هیچ کارێك نەکەن تەنها خواپەرستی نەبێ).

کاتێك لە رۆژی شەممەکەیاندا ماسیە گەورەکانیان بۆ دەهاتە سەر ئاوەکە و ئەو رۆژانەش کە شەممە نەبوون ماسیەکانیان بۆ نەدەهات، ئا بەو شێوەیە بە هۆی یاخی بوون و لادانیانەوە تاقیمان کردنەوە.

٣- (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ آمِنُواْ بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقاً لِّمَا مَعَكُم مِّن قَبْلِ أَن نَّطْمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللّهِ مَفْعُولاً) (النساء : ٤٧).

واتە: ئەی ئەوانەی پەڕاوی ئاسمانیتان پێدراوە باوەڕ بهێنن بەو قورئانەی کە ناردوومانە و بەڕاست دانەری ئەوەی ئێوەیە، پێش ئەوەی ڕۆژێك بێت کە رووخسارانێکی بێ دین پان و پلیش بکەینەوە و ئاسەواری دەمو چاو نەهێڵێن و بەرەو پشتی بکەین و و وەکو پشتە سەری لێ بکەین، یاخود نەفرینیان لێ بکەین وەکو چۆن نەفرینمان لە خەڵکانی ڕۆژانی شەممەوان کرد کە بە فێڵ فەرمانی خوایان شکاند، بێگومان هەر فەرمانی خوایە کە هەمیشە و بەردەوام ئەنجامدراوە.

لە ئایەتەکانەوە تێدەگەین کە ئەهلی کیتاب ئەم بەسەرهاتەیان زۆر بەباشی زانیوە، بۆیە پێیان دەفەرموێت: (وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَواْ مِنكُمْ فِي السَّبْتِ). یان دەفەرموێت: (وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ).

جا کاتێك عەبدوڵڵای کوڕی سەلام لە شامەوە هات بۆ مەدینە و گوێی لەم ئایەتە بوو: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ آمِنُواْ بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقاً لِّمَا مَعَكُم مِّن قَبْلِ أَن نَّطْمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ)، بەپەلە هات بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و موسڵمان بوو، عەبدوڵڵا یەکێ بوو لە زاناکانی جوولەکە و باش لەم پەندو عیبرەتە تێگەیشتبوو، دەیزانی کە هەڕەشەی خوا ڕاستەو دێتەدی و هیچ شتێك ناتوانێت ڕێی لێبگرێت.

کە موسڵمانیش بوو وتی: ئەی پێغەمبەری خوا لە ڕێ زۆر دەترسام کە خوا (مەسخم) بکات و شکڵ و شێوەم بگۆڕێت.

(کعب الأحباریش) کە زانایەکی تری جوولەکەیە خۆی و کەسوکاری لە زەمانی حەزرەتی عومەردا بەهۆی ئەو ئایەتەوە موسڵمان بوون، کاتێ گوێی لەو ئایەتە

بوو یەکسەر وتی: خوایە موسڵمان بووم، ئینجا دەڵێ کاتێ موسڵمان بووم و خۆم شت دەستم دەگێڕا بە دەمو چاوم دا دەترسام خوا مەسخی کردبم.

کاتێك بەنی قورەیزە پەیمانیان شکاند و حەزرەت(صلی الله علیه واله وسلم)چووە سەریان، لەسەر شووراکانیانەوە جنێویان ئەدا بە موسڵمانان، حەزرەت(صلی الله علیه واله وسلم) پێی فەرموون: (ئەی براکانی مەیمون، ئایا خوا ریسوای کردن و سزا و خەشمی خۆی بۆ ناردون؟)، هاوەڵان لە حەزرەتیان پرسی ئایا مەیمون و بەراز نەوەی ئەوانن؟ ئەویش فەرمووی: نەخێر هەرکەس خوا مەسخی بکات نەوەی نابێت!

٧ـ جنۆکە و عیفریتەکان

پ١٨٤/ لە سورەتی (الحجر/ ٢٧)دا هاتووە: (وَالْجَآنَّ خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ السَّمُومِ) (الحجر: ٢٧) لەوەوبەر جنۆکەمان لە ئاگر وگڕ دروست کردووە.

لە سورەتی (الذاريات: ٥٦)دا هاتووە: (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) (الذاريات: ٥٦). جنۆکە و مرۆڤم دروست نەکردووە مەگەر بۆ ئەوە نەبێت کە بمپەرستن.

فادی چەند ئایەتێکی تریش دێنێت کە باس لە جنۆکە دەکەن و پاشان پرسیار دەکات و دەڵێت: عیفریتەکان لە ئاگر دروست کراونو رۆحانین و دادەبەزن و بەهەموو شوێنەکاندا دێنە ناوەوە، ئایا چۆن زەواج دەکەن و دەمرن؟

فادی ئەیەوێت جیهانی جنۆکە لە چاوی دنیا و جیهانی ماددەوە تێبگات، لەکاتێکدا پێکهاتە و هەڵسوکەوت و ژیانی ئەوان بەجۆرێکی ترە و تەنها رێگەش بۆ ناسینیان و تێگەیشتن لێیان قورئان و فەرموودەیە.

خوای گەورە مرۆڤی لە قوڕ دروست کرد و پاشان بووە بەم جەستەیەی کە خوێن و گۆشتە و دەخواو دەخواتەوە و هاوسەرگیری دەکات و نەوە و وەچە دەخاتەوە، جنۆکەش خوای گەورە لە بڵێسەی ئاگر دروستی کردوون، ئینجا چ

گۆڕانێکیان بەسەردا هاتووە یان نا نازانین، پاشان چۆن دەخۆن و دەخۆنەوە و دەژین و دەمرن و هاوسەرگیری دەکەن تەنها خوا دەیزانێ، ئێمە بڕوامان پێیەتی، چونکە مەرجەعمان قورئان و فەرموودەیە.

ئینجا وەرگێڕیش سەرە مەسەلەیەك دێنێت گوایە حەزرەتی سولەیمان باڵندەیەکی بینیوە وتوویەتی: (بۆ مردن لە دایك دەبن و بۆ کاول بوون بینا دەکەن) ئینجا ئەمە دەباتەوە بۆ ئەوەی گوایە ئیسلام وا لە خەڵك دەکات گوی بە دنیا نەدەن و بە هەژاری بژین و دەسەڵاتدارانیش دنیا بەرن بۆ خۆیان و نەوەکانیان.

ئەمەش ئەدرێتەوە بەسەر خاوەنەکەیدا و قسەیەکی ناڕاست و تێگەیشتنێکی سەقەتە، هەرگیز ئیسلام داوای لە خەڵکی نەکردووە بە هەژاری ڕازی ببن، موسڵمانان هەمیشە پەنا دەگرن بە خوا لە کوفر و هەژاری، (اللهم إني أعوذ بك من الكفر والفقر)، هەروەها ئیسلام هەرگیز داوای لە موسڵمانان نەکردووە سەرشۆڕ بکەن بۆ ستەمکاران و تەرکی دونیا بکەن، قورئان و فەرموودە بە ڕێزەوە باسی ئیش کردن دەکەن و بە عیبادەت ناوزەدی دەکەن.

٨ـ هەنگوین دەرمانی هەموو نەخۆشیەکە!

پ١٨٥/ لە سورەتی (النحل: ٦٨ـ ٦٩)دا هاتووە: (وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ * (ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاً يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاء لِلنَّاسِ).

پەروەردگارت سروشی بۆ هەنگ کرد کە لە چیاکاندا و لەناو درەختدا هێلانە دروست بکات، پاشان لەبەری هەموو جۆرە ڕووەکێك بخوات و بە ملکەچی ڕێگەی پەروەردگاری بگرێت، لە هەناویەوە هەمەڕەنگەی هەنگوین دەردەچێت کە بۆ خەڵکی چارەسەری تیایە.

فادی ڕەخنە لە ئایەتەکە دەگرێت گوایە فەرموویەتی هەنگوین شیفایە بۆ هەموو نەخۆشیەك، لەکاتێکدا ئایەتەکە دەفەرموێت : (فِيهِ شِفَاء لِلنَّاسِ) و نەیفەرمووە: (هو الشفاء للناس)، ئەم دوو تەعبیرە جیاوازن، قورئان دەفەرموێت شیفای تیایە بۆ خەڵکی ئیتر نەیفەرمووە شیفایە بۆ هەموو نەخۆشییەکی خەڵکی، هەرچەندە ئەمڕۆ هەزاران لێکۆڵینەوە کراوە لەسەر هەنگوین، هەمووی ئەوە دەسەلمێنن کە شیفایە بۆ زۆر نەخۆشی و سوودی زۆری هەیە بۆ مرۆڤ.

پاشان فادی تەزویرچی بەشێکی فەرموودەیەك دەهێنێ کە دەڵێت:

لە قەتادەوە دەگێڕنەوە: پیاوێك هات بۆ لای پێغەمبەر وتی: براکەم هاواری سکی دەکات، پێغەمبەریش وتی: هەنگوینی بدەرێ، ئەویش ڕۆیشت، پاشان گەڕایەوە وتی: هەنگوینم پێدا سوودی نەبوو، پێغەمبەریش وتی: بڕۆ هەنگوینی بدەرێ، چونکە خواوەند ڕاستی کردووە و سکی براکەت درۆ دەکات، ئینجا فادی پرسیار دەکات و دەڵێت: ئەگەر نەخۆش چاك نەبووبێتەوە چۆن خوا ڕاست دەکات و سکی نەخۆشەکە درۆ دەکات؟ ئایا ئەو وەڵامە ڕاستگۆیی محمد یان هەقیقەتی هەنگوین دەردەخات؟ بەشەکەی تری فەرموودەکە کە فادی نەیهێناوە ئەمەیە:

(پیاوێك هات بۆ لای پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم)وتی: براکەم هاواری سکی دەکات فەرمووی: هەنگوینی بدەرێ، بۆ دووەم جار هاتەوە و هەمان شتی وتەوە، پێی فەرموو: هەنگوینی بدەرێ، بۆ سێیەم جار هاتەوە و پێی فەرموو: هەنگوینی بدەرێ... پاشان هاتەوە وتی: هەنگوینم دایە (چاك نەبوو)، حەزرەتیش فەرمووی: (خوا ڕاستدەکات (کە فەرموویەتی هەنگوین شیفای تیایە) و سکی براکەت درۆ دەکات، هەنگوینی بدەرێ، هەنگوینی تری دایە چاك بۆوە).

ئەم فەرموودەیە کە فادی بەشی دوایی نەهێناوە بەڵگەیە کە خوا ڕاستی فەرمووە و نەخۆشەکەش پاش چوار جار هەنگوین خواردن چاك بۆتەوە.

٩ـ شەوڕەوی بۆ ئاسمان و گەڕانەوە بۆ زەوی

پ١٨٦/ لە سورەتی (الإسراء: ١)دا هاتووە: (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الآقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ) (الإسراء: ١).

پاكو بێگەردی بۆ ئەو خوایەی كە شەوڕەوی بە بەندەی خۆی كرد لە مزگەوتی حەرامەوە لە مەككە بۆ مزگەوتی ئەقسا كە دەوروبەریمان بەرەكەتدار كردووە.

ئینجا فادی لە تەفسیری بەیزاویەوە چۆنیەتی ڕووداوەكە باس دەكات و پاشان دەپرسێت (ئایا شاهیدەكانی شەوڕەوی محمد كێن؟ هەروەها لە مەرجەكانی موعجیزە ئەوەیە لەبەردەمی شاهیدەكاندا بێت و بۆ مرۆڤیش سوودمەند بێت، ئەمانەش لە شەوڕەوی و بەرزبوونەوەدا نییە، هەروەها مزگەوتی ئەقسا لە سەردەمی محمددا بوونی نەبووە بەڵكو ئەو مزگەوتە لە دوای مردنی محمد بە نزیكەی سەد ساڵ دروستكراوە، ئایا چۆن محمد لەو مزگەوتەدا نوێژی كردووە و وەسفی دەرگاو پەنجەرەكانی ئەو مزگەوتەی كردووە؟).

وەڵام:

شەوڕەوی موعجیزەیەكی پێغەمبەرە(صلى الله عليه واله وسلم)كە خوا ویستی دڵی پێغەمبەری(صلى الله عليه واله وسلم) پێ بداتەوە پاش ئەوەی لە تائیف تووشی ناڕەحەتی و ئازارێكی زۆر بوو، مەرجیش نییە شایەتی هەبێ (وكفى بالله شهيدا) خوا بەسە كە شایەتی بۆ محمد ئەدات و لە قورئاندا باسی دەكات، باشە ئەگەر ئەو برادەرە بڕوای بە حەزرەتی موسا و عیسا هەیە و بڕوای بەوە هەیە كە جوبرائیل وەحی بۆ هێناون (كە ئەمەش بۆ خۆی موعجیزەیەكە) باشە كێ جوبرائیلی بینیوە و كێ شایەتی بووە، ئینجا ئەو موعجیزەیە چەند بۆ مرۆڤ سوودبەخشە ئەوە شتێكە لای خوایە و و خۆی دەزانێت چی دەكات و بۆ دەیكات.

سوودی شەوڕەویش بۆ دڵدانەوەی حەزرەت ﷺ بووە كە لەو كاتەدا زۆر تووشی ناخۆشی و ئەزیەت و ئازار بووە.

بۆ مەسەلەی دروستکردنی (مسجد الأقصی)ش حەزرەت(صلى الله عليه واله وسلم) دەفەرموێت کەعبە یەکەم ماڵی خواپەرستییە کە ئیبراهیم دروستی کردووە و پاش چل ساڵیش مزگەوتی ئەقسا دروستکراوە، لەوەئەچێ هەر ئیبراهیم دروستی کردبێت، ئینجا تا سەردەمی حەزرەت(صلى الله عليه واله وسلم) چەند جار رووخاوە و دروستکراوەتەوە بەتایبەت لە زەمانی سولەیماندا سەلامی خوای لەسەر بێت.

لە زەمانی حەزرەتدا(صلى الله عليه واله وسلم) هەندێ دیوار و دەرگا و پەنجەرەی مابوو کە حەزرەت(صلى الله عليه واله وسلم) لە شوێنەکەدا نوێژی کردو ئەوەی کە دیبوی و خوا هێنایە پێش چاوی وبۆی وەسف کردن و کەس لە کافران کە ئەوانیش پێشتر دیبویان نەیانوت وانییە !

پاشان حەزرەتی عومەر فەتحی قودسی کرد چووە مزگەوتی ئەقسا و پاکی کردەوە و نوێژی تیا کرد، پاشان خەلیفەی ئومەوی (وەلیدی کوڕی عەبدولمەلیك) بینای کردەوە لەسەر ئەو ئەساس و دیوارەی کە مابۆوە ولە کۆنەوە دروستکرابوو.

١٠- پەپو سلێمانەی فەیلەسوف!

پ١٨٧/ لە سورەتی (النمل: ٢٠-٢٨)دا هاتووە: (وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ * لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَاباً شَدِيداً أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ * فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِن سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ * إِنِّي وَجَدتُّ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ * وَجَدتُّهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِن دُونِ اللَّهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ * أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ * اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ * قَالَ سَنَنظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ

كُنتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ * اذْهَب بِّكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ).

سولەیمان سەلامی خوای لێبێت دوای کۆکردنەوەی باڵندەکان بەناویاندا گەڕا و وتی: لەبەرچی هودهود نابینم یان ئەوەیە لە ئامادەبوان نییە؟

وتی: یان ئازارێکی توندی دەدەم یان سەری دەبڕم یان دەبێ بەڵگەیەکی ئاشکراو ڕوونم بداتێ، هودهودیش زۆر بە نادیاری نەمایەوە و نیشتەوە و بە سولەیمانی وت: دەرکم بە شتێك کردووە کە تۆ نایزانیت، لە سەبەئەوە هەواڵێکی دیار و ئاشکرام بۆ هێناویت، من بینیم ژنێك پادشایەتیان دەکات، کە هەموو شتێکی هەیە و تەخت و بارەگایەکی زۆر مەزنی هەیە و بینیم کە میللەتەکەی کڕنووش بۆ خۆر دەبەن نەك بۆ خواوەند، شەیتانیش ئەم ڕەفتارەی لا جوانکردوون و بەربەستی ڕێگەی خواوەندی لێکردوون و ڕێگەی ڕاست نادۆزنەوە، ئایا کڕنووش بۆ ئەو خواوەندە نابەن کە هەرچی نادیار هەیە لە ئاسمانەکان و زەویدا بەدەریدەخات، وە دەزانێ کە چی دەشارنەوە و چی ئاشکرا دەکەن، ئەو خودایەی کە جگە لە ئەو هیچ خواوەندێك نییە مەگەر ئەو نەبێت کە پەروەردگاری عەرشی مەزنە.

سولەیمان وتی: چاوەڕوان دەکەین بزانین ڕاست دەکەیت یان لە درۆزنەکانیت، ئادەی بڕۆ ئەم نامەیەی من ببە و بۆیان هەڵدە و کەناریان لێ بگرە و بزانە وەڵامێك دەدەنەوە.

پاش هەندێ باسی تری حەزرەتی سولەیمان، فادی پرسیار دەکات و دەڵێت: چ ئاقڵێك وێنای ئەوەی بۆ دەکرێت کە پەراوێزی سولەیمان پادشای دانا لە جنۆکە و باڵندە بێت؟

چۆن هودهود زانایی و دانایی لە سولەیمان زۆرتر بووەو کێبەرکێی سولەیمانی کردووە وتوویەتی: هەواڵێکم زانیوە کە تۆ نەتدەزانی و لە سەبەئەوە هەواڵێکی زۆر ڕاستم بۆ هێناویت؟!

چۆن هودهود سەرزەنشتی پەرستنی بت دەکات و بە شان و باڵی یەکتاپەرستییدا هەڵدەدات؟ وە چۆن هودهود بە ڕۆڵی نامە گۆڕینەوە هەڵدەستێت؟ وە چۆن هودهود لە پادشایەتی سولەیمانداو هەڵسوکەوت دەکات، کە هەڵسوکەوتەکەی لە سەرو هەڵسوکەوتی پادشا و وەزیر و فەیلەسوفەکانەوەیە؟

وەڵام:

خوای گەورە کەهەرچی بویێ و چۆنی بـویێ دروسـتی دەکـات (يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)المائدة١٧ ئەو توانایەی داوە بە هودهودو کردوویەتییـە دانایـەك کـە سەرزەنشـتی بـت پەرسـتی دەکـات و هـەواڵی گـەلی سـەبەئو پادشـاکەیان بـۆ حەزرەتی سـولەیمان دێنێـت، جـا نـە کێبـەرکێی سـولەیمان دەکـات و نـە دانـایی لـە سولەیمان زیاترە و نـە هەڵسوکەوتیشـی لـە سـەروو هەڵسـوکەوتی پادشـا و وەزیـر و فەیلەسوفەکانەوەیە، ئیتر فادی وا تێدەگات و وای تەفسیر دەکات کەیفی خۆیەتی و پەیوەندی بە ئایەتەکانەوە نییە.

ئینجا وەرگێڕیش دەپرسێ چۆن موحەممەد(صلى الله عليه والـه وسـلم) زانیویـەتی کە ئەو مێروولەیەی سوپاکەی سولەیمانی بینیوە مێینە بووە؟

پاشان دەڵێ: وشەی جوبرائیل و جنۆکە و عیفریت خەیاڵاتی مرۆڤـە و بـەو وشـانە وێنای دەکات.

هەرچی قورئـان باسـی کردبێـت لـە خواوەیـە و (موحەممەد)(صـلى الله عليـه والـه وسلم)هیچی لە خۆیەوە نەهێناوە (وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى).

ئینجا پرسیار دەکات ئەگەر لە قورئاندا وەسفی ئوممەتەکانی تریش بـە موسـڵمان دەکات ئەی کەواتە بۆ موسڵمانان وازیان لێ نەهێناون و بۆ چوونەتە سەریان و داوای موسڵمانبوونیان لێ کردوون؟

لەوەڵامدا دەڵێین: قورئان کە دەفەرموێت بڕوادارانـی گـەلانی دێرینیش موسـڵمانن بەو مانایەیە کە پەیڕەوی بەرنامەی خوایان کـردووە و تەسـلیم بـوون بـۆ ئـەوەی کـە خوا داوای لێکردوون، بەڵام کە حەزرەتی (موحەممەد)(صلى الله عليه واله وسلم)هات و قورئانی هێنا هەموو پەیامەکانی تـر کەتـەحریف کـراون نەسـخ دەبنـەوە و دەبێـت هەمووان شوێنی ئەم پێغەمبەرە بکەون کە دوا پێغەمبەرە و بۆ هەموو مرۆڤایەتییە تا قیامەت.

١١ـ ئاژەڵێك لە نێو پێغەمبەراندا

پ١٨٨/ لە سورەتی (النمل: ٨٢)دا هاتووە: ﴿وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ﴾.

کاتێك کە قسەی ئێمەیان دێتە سەر لە ئاخر زەماندا گیانەوەرێکیان لە زەوییەوە بۆ دێتە دەرەوە، کە قسەیان لەگەڵدا بکات و دەڵێت خەڵکی باوەڕی تەواوەتییان بە نیشانە و بەڵگەکانی ئێمە نییە.

ئینجا فادی لە تەفسیری بەیزاوییەوە کۆمەڵێ سیفاتی ئەو گیانلەبەرە دێنێت کە لە قورئان و فەرموودەدا نییە.

لە نزیك قیامەتدا خوای گەورە وەك بەڵگەو نیشانەیەك گیانلەبەرێك لە زەوییەوە دروست دەکات و دێتە دەرەوە و قسە لەگەڵ خەڵك دەکات و دەڵێت خەڵکی باوەڕی تەواوەتییان بە نیشانە و بەڵگەکانی خوا نییە، بەڵام ئەمە چییە و چۆن دەبێت ئەوە تەنها خوا خۆی دەزانێت و کاری ئێمە نییە، ئینجا فادی بە ئارەزووی خۆی چی بوێ لە تەفسیرەکانەوە دەیهێنێ و تەعلیقی لێ دەدات، هەمووی ئەدرێتەوە بەسەر خۆیدا و پێش ئەویش بەسەدان ساڵ زانایانی شارەزا ئەو هەواڵانەیان هەمووی رەت کردۆتەوە.

ئینجا وەرگێڕیش ڕەخنە لە هاتنی دەجال و هاتنی رۆژی دوایی دەگرێت دیارە ئەمانەش هەموو غەیبن و تەنها مەرجەعمان قورئان و فەرموودەیە.

١٢ـ مردوویەك بۆ ماوەی ساڵێك خۆی دەدات بەسەر گاڵۆکێکدا

پ١٨٩/ لە سورەتی (السبأ: ١٤)دا هاتووە: ﴿فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَن لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ﴾.

کاتێك فەرمانی مردنی ئەومان براندەوە هیچ شتێك مردنی ئەوی بۆ دەرنەخستن (جنۆکەکان)، مەگەر مێرووی زەوی نەبێت کە گاڵۆکەکەی سولەیمانی خوارد،

کاتێك کە کەوت ئەوسا جنۆکەکان بۆیان دەرکەوت کە ئەگەر غەیبیان بزانیایە لە ئازاری ریسواکەردا نەدەمانەوە.

ئینجا فادی لە تەفسیری بەیزاویەوە باسی چۆنیەتی مردنی حەزرەتی سولەیمانی هێناوە، گوایە ساڵێك یان زیاتر ماوەتەوە و خۆی داوە بەسەر گاڵۆکەکەیدا، گوایە چۆن لەو ماوە درێژەدا لاشەی تێکنەچووە، یان کەس و کارو حاشیەی لێیان نەپرسیوە.

ئەوەی کە قورئان باسی کردووە تەنها بۆ ئەوەیە کە نە ئادەمی و نە جنۆکە غەیب نازانن، چونکە ئەگەر غەیبیان بزانیایە ئاوا لە کارو فەرماندا نەئەمانەوە، چونکە ئەوان بە فەرمانی حەزرەتی سولەیمان کاریان دەکرد.

ئینجا مەسەلەی مانەوەی حەزرەتی سولەیمان بەسەر گاڵۆکەکەیەوە و درێژەی ئەو باسە (کەچەند ماوەتەوە) پەیوەندی بە قورئانەوە نییە، ئەوە بۆ خۆشی موعجیزەیەکە و ویستی خوای لەسەر بووە، دیارە لە مەسەلەی موعجیزەشدا چەن و چۆنی ناوێت.

١٣ـ کێوێك بە ئاسماندا دەفڕێت

پ١٩٠/ لە سورەتی (النساء: ١٥٤)دا هاتووە: (وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ).

کێوی گورمان بەسەریانەوە بەرزکردەوە لەبەرئەو بەڵێنەی کە دابوویان.

لە سورەتی (الأعراف: ١٧١)دا هاتووە: (وَإِذ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّواْ أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُواْ مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُواْ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ).

کاتێك چیاکەمان بەسەریاندا بەرزکردەوە هەروەکو سێبەرێك، پێیان وابوو کە بەسەریاندا دەکەوێت، ئەوەی کە پێماندراون لە تابلۆی یاساکان و ڕێنماییەکان (ألواح موسى) توند بیگرن و ئەوەی کە تیایەتی بیخوێننەوە و یادی بکەنەوە بەڵکو لەوانە بن کە خۆتان لە خوا دەپارێزن.

ئینجا فادی پرسیار دەکات و دەڵێت: ئایا ئەوە گونجاوە کە خواوەند چیایەك لە زەوی هەڵکەنێت و چیاکە بەرز بێتەوە بۆ ئاسمان و لە ئاسماندا بە هەڵواسراوی

بمێنێتەوە بەبێ ئەوەی لەسەر شتێك راگیر بێت، تاکو خەڵکی بترسێنێت و بە زۆر وایان لێبکات یاساکانی قبوڵ بکەن؟ ئایا ئەمە لە رووی زانستییەوە لەگەڵ یاساکانی هێزی راکێشاندا دێتەوە و لە رووی نەریتیشەوە لەگەڵ خۆشەویستی خوایدا دێتەوە؟

وەڵام:

دیارە ئەمە موعجیزەیە و هەموو موعجیزاتەکانیش بۆ دەسەڵاتی بێ پایانی خوا ئاسانە، ئینجا ئەوەی سەیرە فادی مەسیحییە و بڕوای بە پەڕاوی پیرۆزیانە کە چەندەها موعجیزەی تیایە وەك شەق بوونی ئاوی دەریا و پەڕینەوەی موساو شوێنکەوتنی و تیاچوونی فیرعەون و سوپاکەی، ئێمەش دەپرسین ئەم دوو موعجیزەیە جیاوازییان چییە، مەگەر هەردووکیان بە ویستی خوای باڵادەستی بەدیهێنەری بوونەوەر نەبووە کە هیچ شتێك لە زەوی و لە ئاسمانەکاندا دەستەوسانی ناکات (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِن شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيماً قَدِيراً)فاطر٤٤، گەلی بەنی ئیسرائیلیش کە لەدوا پلەی سەرسەختی و پەیمان شکێنیدا بوون ئەگەر خوای خاوەن دەسەڵات ئەو موعجیزەیەی پیشان دابن تا باشتر پابەندبن بە عەهدو پەیمانەکەیانەوە چی تیایە، دیارە کەس ناتوانێ لەخوابپرسێتەوە لەسەر کارەکانی، ئەوە مرۆڤە کە لێپرسینەوەی لەگەڵ دەکرێت(لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ)الأنبياء٢٣

١٤ـ چیایەك قسە دەكات

پ١٩١/ لە سورەتی (سبأ: ١٠) هاتووە: (وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلاً يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ).

ئێمە لەلای خۆمان زێدە چاکیمان بە داوود دابوو بە چیاو باڵندەمان وت کە پاکیزی خواوەند و تەوبە و گریەی بە کوڵ بۆ گوناهەکانی لەگەڵ بڵێنەوە و ئاسنیشمان بۆ نەرم کرد.

ئینجا فادی پرسیار دەکات و دەڵێت: ئایا چیاکان لێتەگەیشتنیان هەیە، کە دەرك بەوە بکەن کە زۆربەی مرۆڤ نایزانێت، وە ئەو ئەمانەتەی پێشنیار کرابوو هەڵی بگرن، چیاکان رەتی بکەنەوە؟ یان لەگەڵ داوودا ویردو دوعاکانی بڵێنەوە؟

لەوەڵامدا دەڵێین:

بەڵێ ئەو خوایەی کە هەست و هۆشی داوە بە ئادەمیزاد کە گۆشت و خوێنە، ئاساییە کە بە جۆرێك لە جۆرەکان ئەو هەست و هۆشەش بدات بە چیاکان و تەسبیحاتی خوا بکەن و پاشان ئەمانەتی پێشنیار کراو کە ئەمانەتی پەیامدارییە وەری نەگرن، دیسان لە فادی مەسیحی دەپرسین باشە تۆ بڕوات بەوەیە کە عەساکەی موسا لە کاتی هەڵدانیدا ببێتە مار و ئەژدەها و هەموو سیحرەکانی ساحیرەکان هەڵبلوشێ و دواییش ببێتەوە بە عەساکە و بەدەستیەوە بیگرێت، ئەو خوایەی ئەوەی بۆ موسا کردووە هەر ئەوخوایەیە کە ئەم موعجیزاتانەشی بۆ پێغەمبەرەکانی تری ئەنجامداوە.

١٥ـ ئاسن هەروەکو مێو نەرم دەبێتەوە!

پ١٩٢/ لە سورەتی (سبأ: ١٠ـ ١١)دا هاتووە: (وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلاً يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحاً إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ).

خوای گەورە ئاسنی بۆ داوود نەرم کردبوو کە قەڵغان و زرێپۆش و مەنجەڵی بە زنجیر هەڵواسراوی لێ دروست بکا، فادی پرسیار لەم بارەیەوە دەکات کە چۆن ئاسن سیفاتی خۆی لەدەستی داوودا ون دەکات و نەرم دەبێت؟؟

ئەمەش موعجیزەیەکە و ویستی خوای لەسەرە و جێی رەخنە نییە، ئەگەر رەخنە لەمە بگرێ دەی کەواتە بڕوای بە عیساو لە دایکبوونی بە موعجیزە و هەڵکێشانەوەی بۆ ئاسمان و باقی موعجیزەکانی تری هەمووی جێی پرسیارن، نازانم بۆ لای فادی بانێکەو دوو هەوا؟!!

هەر لێرەشدا وەرگێڕ دەڵێت پێغەمبەران کارو پیشەیەکیان زانیوە و بە رەنج و شانی خۆیان ژیاون، کەچی لە وڵاتە ئیسلامییەکاندا زۆربەی کارو پیشەکان بە

چاوێکی نزم سەیر دەکرێن، ئێمەش دەڵێین هەندێ بیروبۆچوونی هەڵەی موسڵمانان کە بە سووك سەیری هەندێ کار بکەن پەیوەندی بە ئیسلامەوە نییە، چونکە کارکردن لە ئیسلامدا بۆ پەیداکردنی بژێوی جۆرێکە لە عیبادەت و ئیسلام دژی تەمبەڵی و دەستەوسانی و کارنەکردنە.

١٦ـ نوستنێکی (٣٠٩) ساڵە

پ١٩٣/ لە سورەتی (الكهف: ٩ـ ٢٦)دا هاتووە: (أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَباً * إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ .....هەتا............أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُم مِّن دُونِهِ مِن وَلِيّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَداً).

فادی پرسیار دەکات و دەڵێت: چۆن حەوت گەنج و سەگەکەیان توانیویانە ٣٠٩ ساڵ بە خەوتوویی بمێننەوە؟ ئایا وانە و دەرسی سودمەند لەم چیرۆکەدا بۆ ئەمڕۆ چییە؟

عەرەبەکانی مەککە لە بارەی (موحەممەد)ەوە(صلى الله عليه واله وسلم) پرسیاریان لە ئەهلی کیتاب دەکرد، کە ئایا هیچ دەزانن لەبارەیەوە و پێغەمبەرە یان نا، ئەوانیش لە جارێکیاندا سێ پرسیاریان فێر کردن کە لێی بکەن تا بۆیان دەربکەوێ کە ئایا ڕاست دەکا پێغەمبەرە یان نا، یەکێ لە پرسیارەکان لەبارەی (ذي القرنين)ەوە بوو، یەکێکیان لەبارەی ڕۆحەوە بووە، یەکێکیشیان لەبارەی هاوەڵانی ئەشکەوتەوە بوو، کە لە سورەتی کەهفدا وەڵامەکانیان هاتووە بۆ پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)، دیارە ئەمەش هەروەکو بابەتەکانی تر موعجیزەیە و ئەهلی کیتابی ئەوسا کە زانیارییان هەبووە لەوبارەیەوە دەمکوت بوون و حوججەو بەڵگە و بورهان بووە بۆیان کە (موحەممەد)(صلى الله عليه واله وسلم) پێغەمبەری خوایە.

دیارە قورئان پەیامی خوایە و بۆ ڕێنمایی ئادەمیزاد هاتووە تا چی چاکە بۆ دونیاو قیامەتی ئەوە بکات و چیش خراپە خۆی لێ لا بدات، چیرۆکەکانی قورئانیش پەروەردەکردنی مرۆڤە، دیارە چیرۆکیش گرنگی خۆی هەیە لە پەروەردەدا و ئەمەش لای شارەزایانی بواری پەروەردە روون و ئاشکرایە، جا کە

ناوبراو دەپرسێت بۆ ئەمڕۆ سوودی چییە، دەڵێین: بۆ ئەمڕۆ و بۆ سبەینێو تا قیامەتیش سوودی خۆی هەیە لە پەروەردەکردنی مرۆڤدا، کە مرۆڤێکی ساڵحی موسڵیحی لێ دەربچێ و خزمەت بە خۆی و دەوروبەری بکات.

١٧ـ ڕەشەبا لە ژێر فەرمانی سولەیماندایە

پ١٩٤/ لە سورەتی (الأنبياء: ٨١)دا هاتووە: (وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ).

بۆ سولەیمان ڕەشەبامان ڕام کردبوو کە بە فەرمانی ئەو دەڕۆی بۆ ئەو زەوییەی کە پیرۆزمان کردووە و ئێمە بە هەموو شتێکمان دەزانی.

ئینجا فادی دوو ئایەتی تریش لە سورەتی (سبأ: ١٢) و سورەتی (الأنبياء: ٨١) دەهێنێ کە باس لە هەمان ڕامکردن دەکەن و پاشان لە تەفسیری بەیزاوییەوە هەندی تەفسیر دێنێت و دەکەوێتە پرسیار کردن لەسەری و دەڵێت: ئایا سوودی ڕامکردنی ڕەشەبا کە عەرشی سولەیمان بۆ کوێی بوێت و کەی بیەوێت، وە بە توندی و بەخێرایی یان بەهێوری بەپێی حەزی سولەیمان هەڵکات چییە؟ ئایا ئامانج لەو باسە چییە؟ سوودی بۆ گەلی ئیسرائیل چی بووە؟

وەڵام:

هەروەکو وەڵامەکانی ترمان دەڵێین: ئەوەی زیاتر بڵێ لەوەی کە قورئان فەرموویەتی ماڵ نییە بەسەر قورئانەوە و قابیلی ڕەتکردنەوەیە، جا قورئان نەیفەرمووە ڕەشەبا عەرشی سولەیمانی هێناوە و بردووە، لەوە دەچێت ڕەشەباکە هەورو بارانی بردبێت بۆ شام و بووبێتە مایەی پیت و خێرو بەرەکەت بۆ ناوچەکە، کە ئەمەش دیسانەوە لە بابی موعجیزاتەو چەن و چوونی ناوێت، خوای گەورە چی بکات و چۆن بکات کەس ناتوانێ چەنو چوونی لەگەڵ بکات، بەڵام مرۆڤە هەردەم بەرپرسیارە لە کارەکانی.

ئینجا وەرگێڕیش بۆ خۆی باسی خێرایی بینین و خێرایی ڕەشەبا و خێرایی ئەسپ و فڕۆکەی کۆنکۆردی فەرەنسی دەکات و بۆ خۆی کەوتوەتە بەراورد کردن و لێکدانەوەیەك کە هی وەڵام دانەوە نییە.

١٨ـ باڵندە بە بەرد شەڕ دەكات

پ١٩٥/ لە سورەتی (الفيل)دا هاتووە: (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ * أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ * وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً أَبَابِيلَ * تَرْمِيهِم بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ *فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ).

پاشان فادی پرسیار دەكات و دەڵێت: ئایا چۆن فیل یارمەتی بت پەرستان دەدات، بەڵام لە یارمەتی مەسیحییەكان هەڵدێت و ڕادەكات هەركە روویان كردبێتە كەعبەی بتەكان؟ ئایا دەبێت پۆلە باڵندەكان لە نێوان خۆیاندا چۆن لە یەكتری تێگەیشتبن و چۆن شوێنی رووداوەكەیان زانیبێ و بەردیان لە دەم و قاچیان نابێ وسوپای مەسیحییەكانیان جگە لە بت پەرستەكان بەردە باران كردبێت؟ ئایا چۆن خواوەند لایەنگری فیل و باڵندە و بت پەرستەكانی كەعبەی كردووە لە دژی مەسیحییەكان؟ وە چۆن ئەو سوپایە بەو بەردە بچوكانە تیاچوون؟

وەڵام:

ئەبرەهە بە سوپایەكەوە هاتە سەر مەككە تا كەعبە بڕوخێنێ نەك شەڕ لەگەڵ عەرەبە بت پەرستەكان بكات، بۆیە عەرەبەكانی قوڕەیش دەوروبەری كەعبەیان چۆڵ كرد و چوونە سەر شاخەكانی دەوری مەككە و سەیری كەعبە و سوپاكەیان دەكرد، عەبدولموتەلیبی باپیری پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) هاتە لای ئەبرەهە و داوای حوشترەكانی لێ كرد كە لەلایەن سوپای ئەبرەهەوە دەستی بەسەردا گیرابوو، ئەبرەهە لای سەیر بوو كە خەمی حوشترەكانێتی و خەمی كەعبەی نییە، ناوبراویش بە ئەبرەهەی وت: من خاوەنی حوشترەكانم و كەعبەش خاوەنی خۆی هەیە كە دەیپارێزێ، ئەوەبوو سوپاكە بەو دەردە چوو كە بە هۆی باڵندەوە لە ئاسمانەوە بە بەردی بچووك بەردباران كران و تیاچوون.

ئەمە ئەو ساڵە بوو کە پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) تیایدا لە دایك بـوو، زۆر لـەو عەرەبانـەی ئـەو رووداوەیـان دیبـوو مـابوون کـە ئـەم سـوورەتە هاتـە خوارەوە، ئەگەر وانەبوایە لە جیاتی جارێك هەزار جار بە درۆیان دەخستەوە.

پاشان خوای گەورە کەعبەی پاراست لە دەست مەسیحییەکانی ئەو زەمانە کە سـوپاکەی ئەبرەهـە بـوو، وەنـەبێ یەکتاپەرسـت بـووبن مەگـەر عیسـا و دایکـی سەلامی خوایان لێبێت بە خوا نازانن.

ئینجا خوای گەورە ویستی گەورەیی کەعبە پیشانی خەڵکی بدات و ئامادەکاری یـەك بێـت بـۆ داهـاتوو کـە (موحەممەد)(صـلى الله عليـه والـه وسـلم) دەبێتـە پێغەمبەر.ئینجا هەموو ئەوانەی کە فادی ڕەخنەی لێدەگرێت موعجیزەیە و لەگـەڵ موعجیزەشدا کە بە فەرمانی خوای گەورەیە هیچ ناوترێت.

١٩ـ شەڕی بەچاوەوە بوون

پ١٩٦/ لە سورەتی (یوسـف: ٦٧)دا هـاتووە: (وَقَالَ يَا بَنِيَّ لاَ تَدْخُلُواْ مِن بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُواْ مِنْ أَبْوَابٍ مُّتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنكُم مِّنَ اللّهِ مِن شَيْءٍ).

ئـەی کوڕەکـانم لەیـەك دەرگـاوە مەچـنە ژوورەوە بـەڵکو لەچـەند دەرگایـەکی جیـاوازەوە بچـنە ژوورەوە و مـن نـاتوانم هـیچ توشـهاتێکی خواوەنـد لـە ئێـوە بگێڕمەوە.

فادی لە بەیزاویـەوە هەنـدێ بـاسو خـواس دێنـێ کەگوایـە مەبەسـتی یـەعقوب ئەوەبووە کە کوڕەکانی لە یەك دەرگاوە نەچنە ژوورەوە لە دەروازەی میسر تا بە چاوەوە نەبن، ئینجا فادی پرسیار دەکات و دەڵێت: ئایا قورئان ئەم چیرۆکەی لە کوێـوە هێنـا کـە تـەورات باسـی نـەکردووە، وە ئەفسـانەیەکی داوەتـە پـاڵ پێغەمبەرێك کـە لەگـەڵ زانسـتدا نایەتـەوە و لەگـەڵ چـاودێری کردنـی خواوەنددا نایەتەوە.

وەڵام:

یەکەم: لە قورئاندا ئاماژەی بەوە نەکردووە کە لەبەر بەچاوەوە بوون ئەو فەرمانەی بە کوڕەکانی کردووە، کەواتە قسەکەی فادی و ڕەخنەکەی لە جێی خۆیدا نییە.

دووەم: چیرۆکەکە لەبەرئەوەی لە تەوراتدا نەهاتووە کەواتە ڕاست نییە و ئەفسانەیە، ئەمەش هەر هەمان وەڵامەکانی پێشوومان هەڵدەگرێ، کە تەورات و ئینجیلێکی تەحریف کراو کە بە هەزاران هەڵەی تیایە نابنە مەرجەع و پێوەر نین بۆ ڕاستی قورئان، کە ئەمەش سەدان زانای ئەهلی کیتاب دانیان پیادانـاوە و زۆریشیان موسڵمان بوون لە کۆن و نوێدا.

نموونەش لەم بارەیەوە زۆرە، زانایەکی جوولەکە بە پرۆفیسۆر مۆریس بۆکای کە جەراحێکی ناوداری فەرەنسیەو موسڵمان بووە دەڵێت، ئایا هامان کەناوی لە قورئاندا هاتووەو لە تەورات و ئینجیلدا باس نەکراوە راستە کە لەزەمانی فیرعەوندا بووە؟؟

مۆریس بۆکای دەکەوێتە گەڕان و پرسیارکردن و پاش هەوڵێکی زۆر دەچێ بۆ مۆزەخانەی هۆف لە ڤیەننا و ئەو بەردە دەبینێت کە هی زەمانی فیرعەونەو میسری یە کۆنەکان ناوی هامانیان بەزمانی هیرۆگلیفی لەسەر تۆمارکردووە وبەمەش موعجیزەیەکی تری قورئان دەرکەوت، هەروەك لەسەرەتاوە ئاماژەمان بۆ کرد.

٢٠ـ نەوەی ئیسرائیل و مانگاکە

پ١٩٧/ لە سورەتی (البقره: ٦٧ـ ٧٢)دا هاتووە: (وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُواْ بَقَرَةً قَالُواْ أَتَتَّخِذُنَا هُزُواً قَالَ أَعُوذُ بِاللّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ * قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لّنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لاَّ فَارِضٌ وَلاَ بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُواْ مَا تُؤْمَرونَ * قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاء فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ * قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ إِنَّ البَقَرَ تَشَابَهَ

عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاء اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ * قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لاَّ ذَلُولٌ تُثِيرُ الآرْضَ وَلاَ تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لاَّ شِيَةَ فِيهَا قَالُواْ الآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُواْ يَفْعَلُونَ * وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ).

کاتێك کە موسا بە گەلەکەی خۆی وت: خواوەند فەرمانتان پێدەدات کە مانگایەك سەرببڕن، ئەوانیش وتیان :ئایا تۆ دەتەوێ گاڵتەمان پێ بکەیت، ئەویش وتی پەنا بە خوا کە من لە ریزی نەزانەکان بم، وتیان لە پەروەردگاری خۆتمان بۆ بپرسە بۆمان دیاری بکات مانگاکە چۆن بێت، ئەویش وتی: ئەو دەڵێت: مانگاکە نە پیری پەککەوتوو و نە کەم تەمەنە بەڵکو ناوەنجییە، دە ئەوە بکەن کە فەرمانتان پێ دەدرێت، وتیان لە پەروەردگارەکەتمان بۆ بپرسە کە ڕەنگەکەیمان بۆ دیاری بکات، ئەویش وتی: ئەو دەڵێت: مانگایەکی زەردی تۆخە سەیرکەر دڵخۆش دەکات، وتیان: لە پەروەردگاری خۆتمان بۆ بپرسە کە مانگاکە چۆن چۆنییە، چونکە چۆنێتی مانگاکەمان لێ تێکچووە و ئەگەر خواوەند خوازیار بێت شارەزا دەبین.

موسا وتی: ئەو دەڵێت ئەو مانگایە مانگایەکی بێ هێزو لاواز نییە بە هۆی کێڵان و ئاوکێشانەوە و بەڵەکیش نییە. وتیان: ئێستا راستیت بۆ هێناین ئەوسا سەریانبڕی و خەریکبوو نەیکەن.

وە کاتێك ئێوە کەسێکتان کوشتبوو لەسەر بکوژ یەکترتان تووش دەکرد، خواوەند ئەوەی بەدەردەخست کە ئەتانشاردەوە، ئەوسا وتمان پارچەیەك لەسەربڕاوەکە بدەن لە لەشی کوژراوەکە زیندوو دەبێتەوە و ناوی بکوژەکەی دەڵێت، ئەئاوەها خواوەند مردوو زیندوو دەکاتەوە و نیشانەی خۆیتان پیشان دەدات بەڵکو تێبگەن.

فادی دەڵێت: مێژووی بەرەی ئیسرائیل هەر لە سەرەتاوە تا کۆتایی ئەم چیرۆکەی تیا نییە، لەوانەیە خاوەنی قورئان هەندێك لە چیرۆکەکەی لە تەوراتەوە وەرگرتبێت.

لەم پرسیارەی فادیشدا دیسان تەورات مەرجەعەو قورئان بەراورد دەکات بە تەورات و مادام ئەم چیرۆکە لە تەورات دا نەهاتووە کەواتە لە مێژووی بەنی ئیسرائیلدا شتی وا ڕووی نەداوە.

جارێ مەرج نییە هەموو ڕووداوێك و بەسەرهاتێکی نەوەی ئیسرائیل لە تەوراتدا تۆمارکرابێت، لەلایەکی تریشەوە ڕەنگە کاتی خۆی هەبووبێ و لابرا بێت، چونکە ئەو تەحریفاتە زۆرەی بەسەر تەورات و ئینجیلدا هاتووە بەهای مێژوویی بۆ نەهێشتوونەتەوە و ناتوانرێت متمانەیان پێ بکرێت.

جارێکی تریش جەخت دەکەینەوە لەبەرئەوەی قورئان بە پەیمان و بەڵێنی خوا خۆی پارێزراوە، کەواتە قورئان مەرجەعە و تەورات و ئینجیل بە تەرازووی قورئان دەکێشرێن نەك بەپێچەوانەوە.

بۆ زیاتر شارەزابوونیش لە تەحریفاتەکانی تەورات و ئینجیل، پەڕاوەکانی ئەحمەد دیدات و دەیان نوسەری تر جەخت دەکەنە سەر ئەو مەسەلەیە و چەندەها پێگەی ئینتەرنێتیش باس لەم بابەتە دەکەن وەك (منتديات أتباع المرسلين) کە هەرکەس بیەوێ دەتوانێ بگاتە ڕاستییەکان.

٢١ـ ئایا بروسکە فریشتەیە

پ١٩٨/ لە سورەتی (الرعد: ١٣)دا هاتووە: (وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلاَئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ).

هەورە گرمە ستایش و پاکیزی خواوەند دەکات و فریشتەکانیش لە ترسی خواوەند ستایش دەکەن.

ئینجا فادی لە تەفسیری بەیزاویەوە ئەوە دێنێت کە گوایە هەورە بروسکە و هەورە گرمە مەلائیکەتن، پاشان پرسیار دەکات کە چۆن هەورە بروسکە و هەورە گرمە کە دیاردەی سروشتین مەلائیکەتن.

وەڵام:

قورئان نەیفەرمووە مەلائیکەتن، تەفسیری بەیزاویش لەهەرکوێیەکەوە ئەو قسەیەی هێناوە ڕاست نییە و پەیوەندی بە قورئان و فەرموودەی ڕاستی حەزرەتەوە نییە.

بـەڵام بـۆ مەسـەلەی تەسـبیحاتی هـەورە گرمـە، هەرچـی لـە بوونەوەردایـە تەسبیحاتی خوا دەكات، هەریەكەو بەجۆرێك كە مرۆڤ دەركی پیٚ ناكات، هەر لـە گەردیلەیەكەوە هـەتا هەسارەو هەریەكـە و شـێوازی خـۆی هەیـە لـە تەسـبیحاتی خوادا، قورئان دەفەرموێت: (تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْآرْضُ وَمَن فِيهِنَّ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّآ يُسَبِّحُ بِحَمْدَهِ وَلَكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيماً غَفُوراً) الإسراء٤٤.

٢٢ـ ئازاری جادوو

پ١٩٩/ لە سورەتی (الفلق)دا هاتووە: (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ * مِن شَرِّ مَا خَلَقَ * وَمِن شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ * وَمِن شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ * وَمِن شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ).

بڵێ بانگ لە پەروەردگاری بەرەبەیان و بوونەوەران دەكەم لەهەرچی شەڕێك كە هەیە و خوڵقاوە و لە شەڕی شەو، كا تاریك دادێت و لە شەڕی ئەو ژنانەی كە فوو بە گرێی پەڕۆدا دەكەن و لە شەڕی حەسوودەكان كە ئێرەیی دەبەن.

ئینجا فادی ئەو بەسەرهاتە دێنێت كە باس لە جوولەكەیەك دەكات كە سیحر لە پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) دەكات و پاشان دەپرسێت چۆن دەبیٚ سـیحر كار بكاتە سەر ئەو زاتە موبارەكە.

لە وەڵامدا دەڵێین:

پێغەمبەری خوا(صلى الله عليه واله وسلم) لە ژیانیدا وەكـو هـەر ئـادەمیزادێكی تـر تووشـی نەخۆشـی و ناخۆشـی و ناڕەحـەتی بـوە، چـەندجار كافرەكـان و جوولەكـەكان پیلانـی كوشـتنیان بـۆ دانـاوەو چـەندەها جـار لـە جەنگەكانـدا لـە پێشەوەی هاوەڵاندا بووە و تەنها خوا پاراستوویەتی بەپێی ئەو پەیمانەی كە پێی داوە: (وَاللّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ) (المائدە : ٦٧).

ئەم بەسەرهاتەش شتێكە لەو بابەتە، جوولەكەیەك سیحری لـە پێغەمبـەر ﷺ كـرد، حـەزرەت ﷺ وای لێهـات وەیزانـی كـارێكی ئەنجامـداوە و ئەنجامیشـی

نـەدابوو، پاڕایـەوە لـە خـواو خـواش شـیفای داو سـیحرەکە بـەتاڵ بوویـەوە.
(سەرچاوە: القرآن ونقض مطاعن الرهبان. د. صلاح الخالدي).

لـەکۆتایی وەڵامـەکانی ئـەم بەشـەدا جـەخت دەکەمـەوە کـە قورئـان پارێزراوەوپـەڕاوەکانی تـر تـەحریف کـراون، لـە پـەڕاوی پیرۆزیانـدا هـاتووە کـە کەشـتیەکەی نـوح لەسـەر شـاخی ئـارارات لەنگـەری گرتـووە دوای تـەواوبوونی لافاوەکـە، هەرچـی گـەڕان و هـەوڵیان دا لەسـەر ئـارارات هـیچ ئاسـەوارێکیان نەدۆزیەوە، قورئانیش پاش هەزاران ساڵ دێت و نەك لە تەورات و ئینجیلەوە هـیچ وەرنـاگرێ بـەڵکو تەحریفەکـەی ئـەوانیش راسـت دەکاتـەوە و دەفـەرموێت: کەشتیەکەی نوح لەسەر شاخی جودی دوای تۆفانەکە لەنگـەری گرتـووەو دوایـش قسـەکەی قورئـان راسـت دەرچـوو، ئاسـەواری کەشـتیەکەی نـوح لەسـەر شـاخی جودی لە تورکیا دۆزرایەوە .هەروەك لە پەڕاوی بەرەو ئیسـلامدا لاپـەڕە ٣٦٥بـەم جۆرە باسم کردووە :

٢٣-تۆفانەکەی نوح

قورئان باسی بەسەرهاتی گەلانی دێرینـی کـردووە، یـەکێك لـەو گەلانـەش گـەلی نوحـە ودەفـەرموێت: {كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ * إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ* إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ* فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ* ..ثُمَّ أَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ* وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ } الشعراء:١٠٥-١٢٢...ئـەم باسـەش ئیعجـازی غـەیبی قورئـانی تیایـە کـە دۆزینـەوەیپاشماوە کۆنەکان ڕاستێتی دەسەلمێنێ.

سۆمەریەکان باسی تۆفانێکیان تۆمار کردووە لەسەر لەوحی قـوڕی سـورەوکراو کە ساڵانی ١٨٨٩ بۆ ١٩٠٠ی زاینی دا دۆزرایەوە لە لایەن کۆمـەڵێك شوێنەوارناسـی ئەمریکیەوە لە عێراق، کەباس لەوە دەکات کەپاشا (زیو سودا)خواناس و پارێزگار

بوو، ئاگادار کرا تۆفان دەبێت، کەشتی دروست کردوو خەڵکانێکی ڕزگار کرد لەو تۆفانەو کە حەوت شەو و حەوت ڕۆژی خایاند.

هـــەروەها بابلییـــەکانیش تۆماریـــان کـــردووە ،لەســـاڵی ١٨٧٢دا (ســـیدنی سمث)ڕایگەیاند کە پێویستە پارچەکانی(مەلحەمـەی گلگامێش)کۆبکرێتـەوە کـە دوانزە لەوحەیە، کەلەوحەی یانزەی باسی تۆفانەکـە دەکـات کـە دەڵێت:پیاوێـك بەناوی گلگامێش، (خواکان) فەرمانیان دایە کە کەشتیەك دروست بکات و واز لـە موڵك وماڵ بێنێ و، لەسەر کەشتیەکەشی تۆوی هەموو شتێکی زیندووی هەڵگرت، ئەو کەشتیەی دروستی کرد درێژی و پانی وەکو یـەك بـوو ..بـارانێکی زۆر بـاری و تادەگاتە ئەوەی کە دەڵێت:کەشتیەکە لەسەر شاخی (نیصیر)یان (نیزیر)نیشتەوە کەدەکەوێتە نێوان دیجلەو زابی خوارووەوە.

لەنیوەی یەکەمی سەدەی سێی پێش زاینیشدا، لە زەمـانی پاشـا (انتیوخوسـی یەکەم)(٢٨٠–٢٦٠)ی پێش زاین یـەکێ بـەناوی (بیروسـوس) یبـابلی کـە کـاهینی خوای (ردوك)ی بابلی بووە ،بە زمانی بابلی مێژووی وڵاتەکەی بە زمانی یۆ نانی بە سێ بەرگ نوسـیوەتەوە، کـەتیایا بـاس لـە تۆفانێـك دەکـات، کـە گوایـا پاشـایەك بەناوی (ئەکسیسوپووس)لە خەویا خوا ئاگاداری دەکـات لـە تۆفانێـك کـە هـەموو زەوی دەگرێتەوە و هیچ ناهێڵێ و، فەرمانی ئەداتێ کە کەشتیەك دروسـت بکـات، ئـەویش کەشـتیەك دروسـت دەکـات کەدرێژییەکـەی ١١٠٠(یـارد) ەو پانیەکەشـی ٤٤٠(یارد) ەو هەموو خزم و هاوەڵان و زیندەوەرانیش لە باڵندەو چوار پـێ لەکـەڵ خواردن و خواردنەوە لەگەڵ خۆیدا بار دەکات .

تۆفانەکە زەوی داپۆشی، کەشتیەکە لەسەر شاخێك لەنگەری گرت، خۆی و ژن و منداڵەکانی و کەشتیەوانەکە دابەزین و پاشا سوجدەی بۆ خوا برد .

تەوراتیش لە (ئیصحاح)ی شەش تا (نۆ) لە سیفری تەکویندا باسی ئـەو تۆفانـە دەکاو دەڵێ : خوا بینی کەخراپەی مرۆڤ زۆر بووە لەسەر زەوی، خەمبار بـوو لـەم ڕەفتارەی مرۆڤ لە زەویداو پەشیمان بوو لە دڵیا، بڕیاریدا کە مـرۆڤ و چـوار پـێ و

باڵندەو گیانەوەران لەسەر زەوی نەهێڵێ، وەتەنها نوح بهێڵێتەوە کە پیاوێکی بەوەفا و چاك بوو، نوح ئاگادار کراو فەرمانی درایە کەشتیەکی گەورە دروست بکات و بە قیرو (قەتران)لە ناوەوەو دەرەوە داپۆشێ تائاو نەچێتە ناوی، وەلەهەموو گیانلەبەرێك دووان، نێرو مێیەکی تیا دابنێ، ئەمە بێجگە لە ژنەکەی و منداڵەکانی و ئافرەتانی ناوماڵی.

چل شەو و چل ڕۆژ باران باری و کانیەکانی زەوی تەقین و ئاسمانیش کرایەوە و تۆفانەکە چل ڕۆژی خایاند لەسەر زەوی ..هەرچی هەبوو لە مرۆڤ و گیانەوەران لەسەر زەوی لەناو چون و نوح و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون مانەوە، تاکەشتیەکە لەسەر شاخی ئارارات گیرسایەوە، هەندێ لەمێژوونوسان و موفەسیرەکان لەو بڕوایەدان کەتۆفانەکە هەموو زەوی نەگرتەوە و دەڵێن :کەلە چوار شاری بیلادی ڕافیدەین دابووە (ئور، ئریش، شورباك، کیش)شوێنەوارەکانیش جەخت دەکەنە سەر ئەوەی کەئەو شارانە تۆفانێك لێی داوە لە ساڵانی ٣٠٠٠پێش زاینیدا ..

لەناوەڕاستی مانگی ئاياری ساڵی ١٩٤٨ز دا شوانێکی کوردی تورکیا بەناوی ڕەشید سەرحان پاشماوەی تەختەکانی کەشتیەکەی نوحی دۆزیەوە کەلەسەر شاخی جودی بوو، کەدانیشتوی دێی (نەسار)ە، ئەوەی سەیرە ئەم ناوە ناوی هەمان ئەو دێیەیە کەبەزمانی بابلی بەدێیەکەی نوح وتراوە کەتیایا ژیاوە.

لەساڵانی دوای ١٩٥٣دا چەند کۆمەڵێکی شوێنەوارناس سەردانی شاخی جودیان کردو فەحسی تەختەی بەبەرد بووی کەشتیەکەیان کرد وە بە (هاوتای کاربۆنی تیشکدەر) فەحسیان کردو بۆ زانینی مێژووی تەختەکان، بۆیان دەرکەوت دەگەڕێتەوە بۆ ٤٥٠٠ساڵ پێش ئێستا، فەزڵی گەورە دەگەڕێتەوە بۆ لێکۆڵەران (دیفید فاسولد) و (رون وایت)وەهەولی زۆری پرۆفیسۆری تورکی(احمد رسلان)لەماوەی چل ساڵدا پەنجا جار سەرکەوتە سەر شاخی جودی بۆ دیراسەی شوێنی کەشتیەکە، کەتەواو دەگونجێ لەگەڵ ئەوەی کە لە قورئاندا هاتووە :

(وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءكِ وَيَا سَمَاء أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاء..)هود: ٤٤

وە ئەو وێنانەی جیهازی ڕادار لەقوڵی ٢٥ مەتردا کێشاویەتی بۆ ژێر بەشی دواوەی کەشتیەکە، زۆر وردە کاری کەشتیەکەی دیاری کردووە .کەدرێژیەکەی نزیکەی ١٧١ مەتر دەبێ گەورەترین پانینزیکەی٤٦ مەترێك دەبێ و معدلی پانی نزیکەی ٢٨ مەترێك دەبێت، قوڵیەکەی نزیکەی ١٧ مەترێك دەبێت.

زانایان بە ڕێگایەکی زانستی تەواو دیراسەی زۆربەی پارچەکانی کەشتیەکەیان پشکنیوە. بەڵام لێرەدا باسی (انجر)یان(مرساه)یان لەنگەری کەشتیەکە دەکەین، کە بۆ لەنگەرکردن و هاوسەنگی کەشتیەکە هەڵواسراوە بە گوریس و شتی زۆر بەهێز بەبنی کەشتیەکەوە .یەکەم پارچەی کەشتیەکە کەدۆزرایەوە سیانزە دانە بوو لەو بەردانەی لەنگەر گرتن کەلە بەرزایی هەزاران پێ لەئاستی دەریاوە دۆزرایەوە لەو ڕێیەی کەوا دادەنرێت کەشتییەکەی پیا ڕۆیشتبێت.

کەڕەنگە کاتی تەواو بوونی تۆفانەکەو کەم بونەوەی ئاوەکە حەزرەتی نوح و هاوکارانی ئەو گوریسانەیان پچڕانبێ و بەردەکان بڵاوبوبنەوە .زانایان دە ڵێن ڕەنگە (٢٤)(مرساه)ی هەبووبێ هەرچەند ئێستا (١٣)ی دۆزراوەتەوە، ئەو لەنگەرە بەردانە معدلی بەرزی ٢,٥ مەترە قورسیشی (٤–١٠)تەنە، لێکۆڵەر (دیفید فاسولد)کەناودارترین دۆزەرەوەو پسپۆرە لەم مەسەلەیەدا، جەخت دەکەنە سەر ئەوەی کە ئەو بەردی لەنگەرانە ئەوەیە کە لە قورئاندا ئاماژەی بۆ کراوە کە بۆ خۆی موعجیزەیەو دەفەرموێت (وَقَالَ ارْكَبُواْ فِيهَا بِسْمِ اللّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ)هود: ٤١

ئەوەی کە لێکۆڵەرانی سەرسام کردووە، باشە چۆن ئەو بەردە قورسانە بەرز کراونەتەوەو چۆن کون کراون، چۆن هەڵواسراون بەکەشتیەکەدا بۆ هاوسەنگی و هەڵگرتنی کەشتیەکە لەبەردەم شەپۆلی زۆر بەرزدا کە وەك شاخ بووە هەروەك قورئان دەفەرموێ(وهی تجری بهم فی موج...)بەڵام دیارە وەڵامی هەموو ئەوانە لەوەدایە کە خوای گەورە دەفەرموێ﴿وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا﴾ هود: ٣٧ وە بۆ ڕۆیشتنیشی دەفەرموێ ﴿تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا﴾ القمر: ١٤...

پێشبڕکێ بێبناغەکان

بەشی سێیەم

نوسینی : ئیکرام کەریم

پێشەکی

الحمدلله رب العالمين و الصلاه و السلام على رسوله الامين و بعد:

پاش ئەوەی کە برایانی پرۆژەی تیشك ئەرکی وەڵامدانەوەی بەشی هەڵە رەوشتیەکانیان خستە سەرشانم لە کتێبی "ئایا قورئان پارێزراوە"، ناوی خوام لێهێناو بەشە وەڵامی خۆمم نووسی و تەواومکردو نزیکەی سێصەد لاپەڕە دەرچوو، کەچی قەدەری خوا بەهەڵە لە کۆمپیوتەرەکەمدا سڕرایەوەو پاش چەندین جار ریکۆڤەریش هەر نەهاتەوە، بۆیە بەناچاری دەستم بە وەڵامدانەوەی ئەو بەشەی تری کتێبەکە کرد کە بریتییە لە پێشبڕکێیەك قەشە فادی رێکیخستووە بۆ خوێنەرانی کتێبەکەی بەو هیوایەی کە خوێنەران چەواشەبکات و وایان لێبکات بەمەبەستەوە جارێکی ترو دوان کتێبەکەی بخوێننەوەو قسەکانی ئەو وەك موسەللەمات و بەڵگەنەویست وەربگرن! بەو هیوایەی خەڵاتێك وەربگرن کە بریتیە لە نوسخەیەك لە ئینجیل بەخۆڕایی! جا منیش ئەوەم بە دەرفەت وەرگرت و ئەمەویٚ بەخوێنەرانی کتێبەکەی قەشە فادی و خوێنەرانی ئەم زنجیرە وەڵامەش ئەوە ڕابگەیەنم کە ئەو پێشبڕکێیە کارێکی منداڵانەو شتێکی گزیبازانەیە قەشە فادی پەنای بۆ بردووەو شوورەییە مرۆڤ دابەزێتە ئەو ئاستە لە نووسیندا.

وەڵامەکەی من بۆ ئەو پێشبڕکێیە دابەشئەبێت بۆ ئەم پێشەکیەو(١٠)بڕگەو کۆتاییەك.

دە بڕگەکە بریتین لە:

١–ئایا قەشە فادی راستئەکات کە ئەڵێ (١٠)جۆر هەڵە لە قورئاندا هەیە؟

٢–نمونەیەك لە هەڵە جوگرافییەکان وەك قەشە فادی ئەیلێت.

٣– نمونەیەك لە هەڵە مێژووییەکان وەك قەشە فادی ئەیلێت.

٤– نمونەیەك لەو هەڵە رەوشتیانەی کە قەشە فادی بە حەرام و بە تاوانی دائەنێت گوایە قورئان حەڵاڵیکردووە!

٥– نمونەیەك لە هەڵە لاهووتیەکان وەك قەشە فادی ئەیلێت.

٦–نمونەیەك لە هەڵە زمانەوانیەکان وەك قەشە فادی ئەیلێت.

٧- نمونەیەك لە هەڵە یاساییەكان وەك قەشە فادی ئەیلێت.

٨- نمونەیەك لە هەڵە كۆمەڵایەتیەكان وەك قەشە فادی ئەیلێت.

٩- نمونەیەك لە هەڵە زانستیەكان وەك قەشە فادی ئەیلێت.

١٠- نمونەیەك لەو كارانەی قەشە فادی بە شوورەیی دائەنێ لە ژیانی پێغەمبەردا(صلى الله عليه و اله وسلم).

قسەی كۆتاییش بریتییە لە تیشك خستنەسەر میتۆدێكی نمونەیی بۆ موناقەشەكردنی ئەو گومانانەی كە ناحەزانی ئیسلام لێرەو لەوێ ئەیخەنە ناو خەڵكی.

هەرچەندە برایان و خوشكانی تر بەدڵنیاییەوە ئەبێت وەڵامی هەریەك لەو دە بڕگەیان لە بەشەوەڵامی خۆیاندا دابێتەوە، بەڵام دیارە هەركەسەو لە دونیادا شێوازێكی تایبەت بەخۆی هەیە بۆ نووسین و وەڵامدانەوەو كەس ناتوانێ بە شێوازی ئەویتر بنووسێت و ئەمەش حیكمەتی گەورەی خوای تێدایە وەك چۆن ئەم هەمووە جۆرەی لە میوە دروستكردووەو هەریەكەیان تامێك ئەدەن و ئەم هەمووە جۆرەی لە گۆشت دروستكردووەو هەریەكەیان چێژێك ئەدەن هەرواش چەندین شێوازی نووسینی بە بەندەكانی بەخشیوە تا بەرهەمە ئەدەبی و فیكریەكان هەموو لەیەك نەچن و هەموو هەر یەك تام بدەن و خەڵك بێزارببن لە خوێندنەوە، ئەم بەشەی كتێبەكەش وەك گوشراوێك وایە بۆ بابەتەكانی كتێبی ئایا قورئان پارێزراوە بۆیە گومان لەوەدا نیە كە نابێتە شتێكی دووبارەو ئەم وەڵامەش دوور لە چاوی وەڵامەكانی ترەوە ئەنووسرێت.

بەرنامەی ئێمەش بۆ وەڵامدانەوەی ئەو رەخنانە بە كورتی بریتیە لە:

سەرەتا رەخنەكەی ئەو باسئەكەین، پاشان تا بگونجێ لە كتێبی پیرۆزی قەشە فادیەوە هاوشێوەكانی ئەو بابەتانە ئەگوازینەوە كە قەشەفادی بەرەخنەو شورەیی ئەزانێ لە قورئاندا-و كەچی ئاگای لێ نیە ئەو باسە لە كتێبەی خۆشیدا هەیە-، تا لە سنووری خۆیدا رایبگرین، ئەگەر ئەوشتانەی كتێبی پیرۆزی خۆیی قەبووڵە، ئەی ئیتر بۆ ئەمەی قورئانی قەبووڵ نیە، ئەگەر ئەمانەی قورئانی لا نادروست و ناشیرینە

ئەی بۆ ئەوەی کتێبەکەی خۆی لا جوان و دروستە؟! بە چ پێوەرێك ئەو جوانەو ئەم ناشیرین؟ ئەو قەبوولێکات و ئەم ئەداتە دواوە، دوو پێوەری جیا بۆ یەك بابەت! ئەمە وەك ئەڵێن بریتیە لە"الکیل بمکیالین" کە ئەوەش شورەیی و گزیبازییەو کارێکیشە خەڵکی ژیرو بەویژدان نایکات، ئەگەر لەبەر ئەوەشە ئەوەی لە کتێبی پیرۆزی خۆیدایە بۆیە وەرئەگرێ لەبەر ئەوەی واڕاهاتووەو ئەمەی قورئان هەر بە هەوەس وەرناگرێ! ئەم هەڵسوکەوتەش ناعەقڵانیەو پیشەی پیاوی خوێندەوارو نووسەری بەڕێز نیەو زانایانیش ئەڵێن: "تەرجیحی بیلا مورەجیح"-یانی دوو شتی وەك یەك هەرکەس هەروا بێ بەڵگە باوی یەکێکیان بدات بەسەر شتێکی تردا- بێعەقڵی و ئارەزووپەرستیە، پاش ئەم بەراووردکاریە هەڵە حاڵیبوونەکەی فادی رۆشنئەکەینەوەو دەریدەخەین کە ئەوەی ئەو بەڕەخنەی ئەزانێ تەنیا بەدحاڵیبوونێکە یان ئارەزووپەرستنێکەو هیچی تر.

سەرفەنەزەریشمان لەو هەمووە قسەو زانیاریانە کردووە کە قەشە فادی و وەرگێڕەکەشی خزاندوویانەتە ناو کتێبەکەیان بە بێ ئەوە بیانگێڕنەوە بۆ سەرچاوەکانیان، چونکە ئەو هەویرە ئاوی زۆری ئەکێشا، و خەریکە لای ئەم جۆرە بنیادەمانە ئەوەش سادە ئەبێتەوە کە کاتێك رەخنەی ئەوەیان لێئەگری و پێیان ئەڵێیت: تۆ ناوی سەرچاوەکانت نەهێناوەو لە گیرفانی خۆتەوە قسە ئەکەی، ئەم کەسانە هەر زوو لە وەڵامدا ئەڵێن: جا چییە! با ناوی سەرچاوە نەهێنین! گرنگ ئەوەیە تۆ سەبارەت بەو چەمکەی ئێمە قسەی لەسەر ئەکەین ئێوەش قسەی لەسەر بکەن و زانستیانە وەڵاممان بدەنەوە!

ئەوەی کە ئێمە بینیومانە لەم قەشە فادیە-و لە راستیدا هەر ئەوەشە لە زۆربەی بڕگەکانی نووسینەکەیدا بەهەڵەیدا بردووە- ئەوەیە کە کتێبی پیرۆزی خۆی کردووە بە پێوەر بۆ(رەفزو قەبوڵی) ئایەتەکانی قورئان! یانی ئەوەی قورئان بیلێت و تەورات و ئینجیل نەیانووتبێت یان ئەوان پێچەوانەی ئەمیان وتبێت ئەوە لای قەشە فادی وەرنەگیراوەو هەڵەیەو هەر ئەوە راستە کە کتێبی پیرۆز بیلێت! ئەمەش ئاشکرایە کە قسەیەکی زانستی نیە، عەقلانیش نیە، مێژووش پشتی ناگرێت، واقیعیش ئەمە رەتئەکاتەوە، ئێمە لەوەڵامی یەکێك لە پرسیارەکانی ئەم کتێبەدا

ئـەوەمان بـە بەڵگـەوە روونكردووەتـەوەو– لـە كتـێبی یەكـەمی ئـەم زنجیرەیەشـدا ئەوەمان سەلماندووە كە قورئان بە پارێزراوی گەیشتووە بە ئێمەو قورئان ئـەو تاكـە كتێبـە ئاسمانییەیـە كـە وەك خـۆی ماوەتـەوە گیـانی هـەموو ئایینـەكانی تریشـی هەڵگرتووە بە پارێزراوی و هەموو شتەجوانەكانی ئەو ئایینانەی تری بە شێوەیەك لـە شێوەكان پاراستووەو تەنیا سـورەتێك یـان ئایـەتێك یـان وشـەو تەنانـەت پیتێكیش چییە لێی نەفەوتاوەو بە دەنگ و بە رەنگـی خۆیـەوە دەسـتپاكانە نـەوە دوای نـەوە گوازراوەتەوە بەڵام –نەتەورات و نەئینجیل دوور نەبووون لە دەستتێوەردان و ئەمەی بۆ قورئان كراوە بۆ ئەوان رێنەكەوتووەو بەڵگەكان و هۆیەكانمان لەوێدا باسـكردووەو ئومێدئەكەین كە راستیمان پێكابێت.

ئـەوەش زۆر جێگـەی پرسـیارە وەرگێـڕ جگەلـەوەی قسـەو سـەرنجەكانی خـۆی لەبری ئەوەی ببردایەتە پەراوێز كەچی هەمووی لە مەتنی كتێبەكەی فادیدا ناشتووەو تێكـەڵی كـردووە بـە كتێبـە بنەڕەتیەكـەو خوێنـەر زۆر ماندووئـەكات، جگـە لەمـەش زۆرجار لەگەڵ فادیشدا لێكئـەگیرێن و قسـەكانیان دژ بەیـەكتری ئەوەسـتنەوە، ئێمـە چاومان لـەوەش داخسـتووە كاتێـك نـەبێت كـە قسـەكە قـوورگی گـرتبێن و پێویسـت بووبێت ئاماژەی بۆ بكەین.

ئەمەو لە سەرەتاو لە كۆتایشدا پشتمان هەر بە خوای گەورە قاییمە كـە چـێژو بەرەكەت بخاتە ئەم نووسینەو بیكاتە چرا بۆ عەودالانی راستەقینە.

پەروەردگار! سۆزو رەحمەتی خۆت بـڕژە بەسـەر پێغەمبـەرو ئـالی پێغەمبـەرداو ئەم نزایەش لەئێمە وەربگرە.

لە سلێمانی و لە شەوی قەدرداو

لە ٢٣ی رەمەزانی١٤٣٣ دا ئیكرام كەریم نووسیویەتی

بڕگەی یەکەم

ئایا قەشە فادی ڕاستئەکات کە ئەڵێ (١٠) جۆر هەڵە لە قورئاندا هەیە؟!

قەشە فادی لە کتێبی "ئایا قورئان پارێزراوە"دا ئەڵێ قورئان دە جۆر هەڵەی تێدایە وەك هەڵەی یاسایی و هەڵەی مێژوویی و هەڵەی جوگراف و هەڵەی کۆمەڵایەتی و بەو شێوەیە، بەڵام کاتێك دەست بەخوێندنەوەی ئەو شتانە ئەکەیت کە ئەو بەهەڵەیان ئەزانێ بۆت دەرئەکەوێت کە ئەو شتانە هەڵە نین و ئەو خراپ خوێندنەوەی بۆکردوون، و چەندیش ئەگەڕێیت بۆ ئەوەی بزانی پاڵنەری ڕاستەقینە چییە کە وای کردووە ئەم قەشەیە ئەو شتانەی قورئان بەهەڵە بزانێت، هیچ نییە ئەوە نەبێت کە ڕقێکی بێ پاساو ئەیجوڵێنێت دژ بە ئیسلام و لەخۆڕایی شەڕی پێئەفرۆشێت، ئەگینا ئەو شتانەی ئەو بەهەڵەیان ئەداتە قەڵەم هەندێکیان لە کتێبی پیرۆزی خۆشیدا هەن و ئەو نەك بە هەڵەیان نازانێ بەڵکو بە پیرۆزیشیان ئەزانێ! و ئێمەش لە باسەکانی داهاتوودا ئەمە ڕوونئەکەینەوە بەبەڵگەوە. وەرگێڕەکەی لای خۆمان-کە نەناوی هەیەو نەنیشان! - لەژێر شەوقی چراقوتیلەکەی قەشە فادیدا لەو کتێبەدا ئەڵێ: قورئان پارێزراو نیەو چەندین هەڵەی تێدایە! لەمە خراپتریش ئەڵێ قورئان خۆی ئەمەی ڕاگەیاندووە! جا دێت دوو ئایەت لە قورئان ئەگرێ بەدەستەوەو نەزانانە-و بەڕاستی نەزانانەش- دوو مانای زۆر دووریان لێدەرئەهێنێ و ئەڵێ ئەوەتا قورئان خۆی شایەتی ئەدات لەسەر ئەوەی کە پارێزراو نیەو هەڵەی تێدایە! دوو ئایەتەکەش بریتین لەمانە:

١-(هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ).

٢-(أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا).

ئایـەتی یەکـەم یـانی: پـەروەردگاری تـۆ هـەر ئـەو خوایەیـە کـە ئـەم قورئانـەی نادرووەتەسەر تۆ، کە هەندێ ئایەتی ئەم قورئانە موحکەمن‌و بناغـەن بـۆ قورئانەکـە هەمووی، و هەندێکی تر لەو ئایەتانە موتەشابیهن، بەڵام ئەو کەسـانەی کـە لادان لـە دڵیاندا هەیەو مەیل بەو لادانە ئەدەن، دێن دوای موتەشابیهەکانی قورئـان ئەکـەون- نەك موحکەمەکانی-، بەمەبەستی ئەوەی فیتنەیەکی پێبنێنەوە یان سەرەنجامی ئەو ئایەتانە بدۆزنـەوە، سـەرەنجامی ئـەو ئایەتانـەش خـوا نـەبێ کـەس نایزانێـت و ئـەو زانایانەش بنجدارو خـاوەن ریشـەن لـە زانسـتدا ئـەڵێن: ئێمـە ئیمانمـان بـەم قورئانـە هەیەو هەمووی هەر لە خوای خاوەنی ئێمەوە هاتووە، ئەوەی خاوەنی عەقڵ‌و ژیریـی نەبێت ئەمە ناڵێت و نایخاتەوە یادی خۆی.

مانـای ئایـەتی دووەمـیش ئەوەیـە کـە: ئـەوە ئـەو خەڵکـە بـۆ لـەم قورئانـە ووردنابنەوەو لێیڕابمێنن، خۆ ئەگەر ئەم قورئانە لەلای جگە لە خـواوە بهاتایـە ئـەوە جیاوازی و قسەی دژبەیەکی زۆر تێدا ئەبوو.

وەرگێڕەکەی لای خۆمان ئەڵێ: (واتە ئەگەر قورئان ئایەتی لەگەڵ یەکتر ناکۆکی زۆری تێدا نـەبێت ئـەوا هەنـدێکی تێدایـە..)[٩٧] ! جـا لەسـەر ئـەم پێشـەکیە نەخۆشـە ئەنجامێکی نەخۆش دروستئەکات و ئـەڵێت: (ئەگـەر جیـاوازی...لـە قورئانـدا هـەبێت ئەوە بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوەی کـە خواوەنـد خـاوەنی قورئـان نیـە، هـەروەها هـەمان بەڵگەش ئەوە ئەسەلمێنێت کە قورئان (معصوم: پارێزراو)نیە لە هەڵـە[٩٨]، جـا قەشـە فادی و وەرگێڕەکەشی باجی ئەم بەدحاڵیبوونەی خۆیانیـان داوەو هـاتوون ئەوەنـدە عەقڵی خۆیان بڕیویەتی ئایەتیان هەڵبژاردووەو -وەك کەسێکی ساختەچی کـە خـۆی ئەکاتە دکتۆر لە خەڵکی و دەیان دەرمـانی هەڵـە ئەنووسـێ بـۆ خـەڵکی و دەردەدارو کۆڵەواریانئەکات- ئەمانیش هاتوون وایان کردووەو رایانگەیاندووە کـە قورئـان "دە" جۆر هەڵەی تێدایە ! بەڵام با ئێمـە پـێش ئـەوەی قسـەی خۆمـان بکـەین لەسـەر ئـەو رەخنانە، قسە لەسەر ئەو دوو ئایەتە بکەین کە ئەو بەهەڵە حاڵیبووە لێیان.

---

[٩٧] ل:٥.
[٩٨] ل:٦.

ئایەتەکەی سوورەتی النساء

وەرگێڕەکە ئەڵێ: مادامێك خوا ئەڵێ: ئەگەر ئەم قورئانە لەلای جگە لە خواوە بهاتایە ناکۆکی زۆری تێدا ئەبوو، کەواتە قورئان ناکۆکی زۆری تێدا نیە بەڵام ناکۆکی کەمی تێدایەو ئەوەش یانی قورئان پارێزراو نیە لە هەڵەو بەوشێوەیەش قورئان هی خوا نیە!

ئەم چەمکە هەڵەیەی ئەو دروستی کردووە بۆ ماناکردنی ئەو ئایەتە لە عەقڵێکی نەخۆشەوە سەرچاوەی گرتووە، وەك شاعیرەکە ئەڵێ:

وكم من عائب قولا صحيحا

وأفته من الفهم السـقيم[99]

جا پەنی گەورە ئەوەیە وەك خۆهەڵکێشانێکیش لەبەردەم خوێنەرانیدا پەنا بۆ مەنتیق و بورهانی عەقلی ئەبات! و ئەڵێ: قوتابیەك کە ئەڵێ: هیچ کۆششم نەکردووە مەبەستی ئەوەیە کە کۆششی زۆری نەکردووە، ئەگینا کۆششی هەرکردووە، قورئانیش کە ئەڵێ ئەگەر لە خواوە نەبووایە ناکۆکی زۆری تێدا ئەبوو، کەواتە کە ناکۆکی زۆری تێدا نیە، کەواتە ناکۆکی کەمی تێدایە.

من تەنیا دوو خاڵ بۆ وەڵامی ئەم بەدحاڵیبوونەی وەرگێڕە کوردەکەی لای خۆمان ئەدەمەوە:

خاڵی یەکەم: ئەو تێگەیشتنەی تۆ نەك هەر وانیە بەڵکو پێچەوانەکەی راستە، چونکە خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا).. یانی ئەم قورئانە کە لە لای خواوە هاتووە بۆ تۆ بێگومانبە کە هیچ هەڵەی تێدا نیە، چونکە ئەگەر ئەوە نەبوایە کە لە لای خواوە هاتووە هەڵەو ناکۆکیەکی زۆری تێدا ئەبوو، واتە ئایەتەکە باسی قورئان ناکات، بەڵکو گریمانی کتێبێك باسئەکات کە لە لای جگە لە خواوە بێت، جا ئەگەر کتێبێکی وا ببێت

[99] یانی چەندین کەس هەیە رەخنەو عەیبە ئەگرێت لە قسەیەکی دروست ، کەچی لە تێگەیشتنی نەخۆشی خۆیەوە ئەو رەخنانە سەرچاوەئەگرن!!

ئەوە هەڵەو ناكۆكی زۆری تێدا ئەبێت لەبەر ئەوەی لای جگە لە خواوە هاتووە، كەواتە ماناكە ڕۆشنەو ئەم گریمانە بۆ قورئان نییە، بەڵكو بۆ كتێبێكە كە لە لای خواوە نەهاتبێت و جگە لەخوا ئەو كتێبەی دانابێت، بۆ زیاتر ڕۆشنكردنەوەی ئەم چەمكە ئەڵێین: ئەم ئایەتە بورهانێكی عەقڵییە بەپێی زانستی مەنتیق لە دوو پێشەكی و ئەنجامێك دروستبووە

پێشەكی یەكەم: ئەگەر ئەم قورئانە لە لای جگە لە خواوە بهاتایە ئەوە جیاوازی و ناكۆكیەكی زۆری تێدا ئەبوو.

پێشەكی دووەم: قورئانیش لای جگە لە خواوە نەهاتووە.

ئەنجامەكەی: كەواتە قورئان كە لە لای خواوە هاتووە هیچ جیاوازی تێدا نیە.

یان بەم شێوەیە ئەو پێشەكیانە ریزئەكرێن:

پێشەكی یەكەم: ئەگەر قورئانێك لە لای جگە لە خواوە بهاتایە ئەوە جیاوازی و ناكۆكیەكی زۆری تێدا ئەبوو.

پێشەكی دووەم: قورئانێكیش لای جگە لە خواوە نەهاتووە.

ئەنجامەكەی: كەواتە قورئانێك بوونی نییە كە جیاوازی تێدا بێت(كەم بێت یان زۆر بێت).

خاڵی دووەم: ئەم مەفهومی موخالەفەی كە وەرگێڕ دەریهێناوە لە ئایەتەكە هەڵەیەكی زانستی و هەڵەیەكی لۆژیكیشە، هەڵەیەكی لۆژیكییە چونكە ئەو مەبەستەی قسەیەكی بۆ ئەهێنرێ دەریدەخات ئەو مەفهومی موخالەفەیە دروستە وەریبگری لەو قسەیە یان نادروستە،زانایان ئەڵێن:"السیاق تدل علی الوفاق"، سیاقی قسە بەڵگەیە لەسەر گونجاوی رستەكە لەگەڵ یەكتردا، یانی كە خوای گەورە ئەیەوێ باس لەگەورەیی قورئان بكات بۆ خەڵكی چۆن ئەبێ بفەرموێ: ئەم قورئانە هەڵەو ناكۆكی زۆری تێدا نییە بەڵام چەند هەڵەیەكی كەمی تێدایە! یان بۆ نمونە تۆ كە ئەڵێی: ئەم كۆمپیوتەرە ئەگەر یابان دروستی نەكردایە ئەوە پڕئەبوو لە كەموكورتی، دیارە مەبەستت نییە بڵێی پڕ نییە لە كەموكورتی بەڵام

نیوەیە ! یان تۆزێك کەم یان زیاتر لە نیوە کەموکورتی تێدایە، هەرکەسیش ئەو خوێندنەوە بۆ قسەکەی تۆ بکات ئەوە باجی بێعەقڵی یان بێتامی خۆی ئەدات، یان کەسێك کە بە تۆ ئەڵێ: ئەگەر لە لای فلانە کەسەوە بهاتایەیت ئەوە دەفتەرێ دۆلارم پێئەدای، نابێ تۆ وا بزانی مادامێك لای ئەو کەسەوە نەهاتووی ئەوە راستە دەفتەرێ دۆلار وەرناگری بەڵام شتێ کەمتر لەو پارەیە وەردەگری، ئەمەی تۆ جگە لە هەڵە حاڵیبوون و خەیاڵپلاوی چیترە؟ دەی کە وەرگێڕەکەی ئایا قورئان پارێزراوە ئەڵێ: (مادامێك خوا ئەڵێ: ئەگەر ئەم قورئانە لەلای جگە لە خواوە بهاتایە ناکۆکی زۆری تێدا ئەبوو، کەواتە قورئان ناکۆکی زۆری تێدا نیە بەڵام ناکۆکی کەمی تێدایە !) ئەمە چ جیاوازییەکی لەو دووحاڵەتی سەرەوە هەیە؟..کە ئەشڵێ: (قوتابیەك کە ئەڵێ: هیچ کۆششم نەکردووە مەبەستی ئەوەیە کە کۆششی زۆری نەکردووە، ئەگینا کۆششی هەرکردووە)، ئەوەش هەر وانیە؟ چونکە لەراستیدا ئەگونجێ ئەو قوتابیە هەر کتێبەکەشی نەکردبێتەوەو راستبکات کە کۆششی هەر نەکردووە، ئیتر فریانەکەوتووە یان باوەڕی بە کۆششکردن نەبووە یان کەمتەرخەمی کردووە یان چاوەڕوانی ئەم و ئەو بووە لە تاقیکردنەوەکەدا وەڵامەکانی پێبڵێنەوە.

ئەم مەفهومی موخالەفەیە هەڵەیەکی زانستیشە چونکە مەفهومی موخالەفە لە هەموو بارەکاندا کاری پێناکرێت و تەنیا لەچەند حاڵەتێکی تایبەتدا ئەو بنەمایە کاری پێئەکرێت[100]، بۆنمونە: خوای گەورە کە ئەفەرموێ:(وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْآرْضِ

---

[100] زانایان روونیانکردووەتەوەکە بەچەند مەرجێك مەفهومی موخالەفە کاری پێئەکرێت و لەهەموو بارەکاندا ناکرێ کاری پێبکرێت، هەندێ لەو مەرجانە:

١-پێچەوانەی بنەمایەك نەبێت لەخۆی بەهێزتر بێت، بۆ نمونە: (وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا) نابێ بوترێت ئەگەر لێیانبدەیت قەیناکات و تەنیا ئۆفکردن حەرامکراوە!

٢-باسکراوەکە لە سیاقی مەدحکردندا نەبێت بۆ نمونە: (لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا).نابێ بوترێت ئەگەر گۆشتەکە تازە نەبوو حەلاڵ نییە!

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا) النساء:١٠١. یانی کاتێك کە ئەکەونەسەر سەفەر گوناهتان ناگات کە نوێژەکانتان کورتبکەنەوە ئەگەر لە دوژمن ئەترسان پەلامارتان بدەن. ئایەتەکە باسی ئەوە ئەکات کە موسافیر بۆی هەیە نوێژەکانی کورتبکاتەوە ئەگەر ترسی لە دوژمن هەبوو، ئەی ئەگەر ترسی نەبوو؟ نابێ بووترێت بۆی نییە نوێژەکانی کورتبکاتەوە با لەسەفەریشدا بێت، چونکە ئەم مەفهومی موخالەفەیە لێرەدا کاری پێناکرێت.

لەو ئایەتەدا خوای گەورە ئەیەوێ ئەوە رابگەیەنێت بەپێغەمبەرو بەهەموو دنیاو دڵنیایی بدات: کە قورئان هیچ ناکۆکی و جیاوازیەکی تێدا نیە لەبەر ئەوەی لەخواوە هاتووەو خواش داناو زانایە، مەبەستی ئایەتەکە کەی ئەوەیە بڵێ: ببورن! ئەم قورئانە جیاوازی و ناکۆکی زۆری تێدا نییە بەڵام کەمێك جیاوازی و ناکۆکی تێدایە، چ بکەین هەر ئەوەندەمان لێزانیوە! بۆیە ئەم رستە نامۆو نەشازەی وەرگێڕ کە ئەڵێ: (کەواتە قورئان ناکۆکی زۆری تێدا نیە بەڵام ناکۆکی کەمی تێدایە) نە لەگەڵ سیاق و نەلەگەڵ مەبەستی ئایەتەکەدا نایەتەوە؟!

زیاد لەئەمەش خوای گەورەش لە چەندین شوێنی تری قورئاندا ئەم راستیە دووپاتئەکاتەوە ، وەك لە سورەتی"فصلت"دا ئەفەرموێ:(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ (٤١) لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ (٤٢).. ئەوانەی کە کافربوون بەم قورئانە کاتێك هات بۆلایان (لێمان ونناین)و لەوەش دڵنیابن کە ئەم قورئانە کتێبێکی خاوەن دەسەڵاتە، پووچی و ناهەقی نە لە بەردەمیەوەو نەلە پشتیەوە روویتێناکات، ئەم قورئانە لە

٣-ئەوەی باسکراوە وەلآم نەبێت بۆ پرسیارێکی دیاریکراو بۆ نمونە: (لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً).نابێ بوترێت ئەگەر سووخواردنەکە لە سنورێکی کەمدابوو ئەوە قەیناکات.

٤-ناوبراوەکە لە سیاقی گشتاندندا نەبێت بۆ نمونە: (وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِير) .. نابێ بوترێت خوا دەسەڵاتی بەسەر شتە هەبووەکاندا هەیەو دەسەڵاتی بەسەر نەبووەکان و مومکینەکاندا نییە.

لایەن دانایەكی سوپاسكراوەوە دابەزیوە. یان ئەفەرموێ:(كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ)، یانی ئـەم پـەڕاوە پەڕاوێكـە ئایەتـەكانی مەحكـەم و پتـەوكراون و لەپاشـان لـە لایـەن كـاڕزانی زانـاوە شـیكراونەتەوە.یـان ئەفەرموێ:(الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا)، سـوپاس بۆ ئەو خوایەی كە ئەم كتێبـەی بـۆ عەبـدی خـۆی نـاردووەو نـەیهێڵاوە لاری تێدا بێـت، كەچـی سـبحان اللـە خـاوەن كتێبـەكان ئەیانـەوێ لاری بكـەن و بـەخواری پیشانی خەڵكی بدەن وەك خوای گەورە ئەفەرموێ:(قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ)، بلـێ ئەی خاوەن كتێبەكان! ئەوە بۆچـی بـەردەمی خـەڵكی ئیمانـدار ئـەگرن و نایـەڵن بچـن بـەڕێگای خـواداو ئەتانـەوێ لارو خـواری بكـەن لەكاتێكـدا ئێـوە پێویسـتە شـایەتی(بەهـەق) بـن، (ئاگـاداریش بـن) خـواش بێئاگـا نییـە لـەو ئیشـانەی ئێـوە ئەیكەن.

ئایەتەكەی سوورەتی ئالی عیمران

خوای گەورە ئەفەرموێ: (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (٧)

ئەم ئایەتە–كـە قەشـە فـادی و وەرگێـڕی كتێبەكـەی ئـەو ئەیكەنـە تانەیـەك و بەڵگەیەك بۆ ئەوەی كە قورئان پارێزراو نییە لەهەڵـەو كەموكورتی،چونكە ئایـاتی موتەشابیهاتی تێدایـەو چـەند مانا هەڵـدەگرن– میتـۆدو دەسـتورێكی زۆر گـەورەو فراوانە بۆ تێگەیشتن لە هەموو ئایەتـەكانی قورئـان و لـە ئـەو كەسانەش كـە دەم ئەخەنە ناو ئەم كانیاوی قورئانەوە، ئایەتەكە پێـنج بڕگـەی زۆر گـرنگ باسـئەكات جێگەی خۆیـەتی هـەموو كەسێك لێیـان ڕابمێنێت و وردیانبكاتـەوە كـە ئـەوانیش بریتین لە:

یەکـەم: ناسـاندنی ئایاتـە موحکەمـەکان، ئایـا چـۆن سەرچـاوەن بـۆ تەفسـیری دروستی هەموو ئایەتە موتەشابیهەکان؟

دووەم: ناساندنی ئایاتە موتەشـابیهەکان و چـۆنێتی هێنانـەوەیان بـۆ ژێـر ئایەتـە موحکەمـەکان تـا تەفسـیری دروسـت بکـرێن و کـەس بـۆ مـەرامی نادروسـتی خـۆی بەکاریان نەهێنێت؟

سێیەم: باسی خەڵکانێك ئەکات کە هەر شوێن ئایەتـە موتەشـابیهەکان ئەکـەون و زەمیانئەکات، ئەوە چۆنەو بۆچی خوا زەمیان ئەکات؟

چوارەم: باسی خەڵکانێ ئەکات کە زانای ریشـەدارن لەزانسـتداو مەدحیانئـەکات، کەواتە ئەو زانا بنجدارانە کامانەن و بۆچی خوا مەدحیان ئەکات؟

پێنجەم: ئامـاژە بـۆ فەلسـەفەی ئـەم موتەشـابیهانە ئـەکات، کەواتـە فەلسـەفەی موتەشابیە چییەو بۆچی قورئان هەمووی موحکەم نییە؟

لەبەر ئەوەی لە کتێبی ژمارە(٤٣)ی پرۆژەی تیشکدا بەدرێژی باسـی ئـەم دەقـە دەستووریەو تەفسیرە دروستەکانیشمان کردووە بۆ ئـەم دەقـەو لەبـەر ئـەوەش ئـەم کتێبە لەقەبارەی خـۆی دەرنەچـێت، لێـرەدا هـەموو ئـەو خاڵانـە باسـناکەین و تـەنیا باسی خاڵی پێنجەمیان ئەکەین کە نووسەرو وەرگێـڕی ئایـا قورئـان پـارێزراوە لەبـەر ناخ رووخاوی خۆیان یان لەبەر نیـازی خراپیـان لـەدەوری ئـەو ئایەتـە موتەشـابیهانە خوول ئەخۆن بەو ئومێدەی تانەیەکیان دەست بکەوێت و بیدەن لە قورئان.

خاڵی پێنجەم:

فەلسەفەی موتەشابیە چییەو بۆچی قورئان هەمووی موحکەم نیە؟

زۆرکەس لـە کۆنـدا هـەبووەو تـا ئێسـتاش هـەر هـەن ئەپرسـن: بۆچـی هـەموو قورئان بە(موحکەم)ی دانەبەزیووە تا هەموو کەس تێبگات لێـی و پێویسـت بـەوە نەبێت پرسیاری بۆ بکەی لە زانایان؟! ئەپرسن: ئەبێ هۆی چـی بێـت کـە قورئـان موتەشابهاتیشی تێدایەو ئەو موتەشابیهانەش بووەنەتە هۆی سەرگەردانی چەندین

کەس، چی ئەبوو قورئان هەمووی موحکەم بوایەو کەس ناچاری ئەوە نەبوایە بۆ ماناو مەبەستەکانی بگەڕێتەوە بۆ لای زانا ڕیشەدارو خاوەن بنجەکان لە زانستیی شەریعەتدا؟! مەگەر قورئان کتێبی هیدایەت و بەرچاوڕوونکردنەوە نییە؟.

بە بیروڕای من دوو فەلسەفەی زۆر ورد لە پشت بوونی ئەم ئایەتە موتەشابهانەوە هەن:

یەکەمیان: پێگەیاندنی زیاتری زانایان و ناساندنیان لەناو خەڵکداو مەدحکردنی ناخ و عەقڵیان، تا خەڵکی لێیان نزیك ببنەوەو بیانکەنە سەرچاوەی خۆیان.

دووەمیان: ترساندنی زیاترو ناساندنی یەکەبەیەکەی فیتنەچییەکان و زەمکردنی ناخ و عەقڵیان، تا لەلایەك خەڵك خۆیان لێبەدووربگرن و نەبن بەو داوو تەڵانەوە کە ئەو نیازپیسانە ئەیاننێنەوە، لەلایەکی تریشەوە گلۆپێکی سوور بێت بۆ ئەو کەسانەی کە بەشوێن موتەشابیهەکاندا ئەڕۆن و پێنازانن سەرەنجامیان لەچییەوە دەردەچێت زوو بەخۆیاندا بچنەوەو بچنەوە سەر میتۆدی زانا بنجدارەکان کە بریتییە لە تەفسیرکردنی ئەو ئایەتانە لەژێر ڕووناکی ئایەتە موحکەمەکاندا، تا خۆیان و خەڵکیشیان گەندەڵ نەکردووە.

پرسیار ئەکرێت ئەمە چۆن ئەسەلمێت؟ بە پشتیوانی خوا ئەڵێین:

سەبارەت ئامانجی یەکەمیان : زانایان چەند خاڵێك ئەڵێن، بۆ نمونە:

- ئیبن قوتەیبیە ئەڵێت: (ولو كانت القران كله ظاهراً مكشوفاً حتى يستوي في معرفته العالم و الجاهل، لبطل التفاضل بين الناس و سقطت المحنة و ماتت الخواطر)[١٠١]، واتە ئەگەر قورئان هەمووی هەر ڕووکەش و مانا ئاشکرا بوایەو زاناو نەزان وەك یەك بوونایە لە تێگیشتندا لێی، ئەوکاتە جیاوازی لە نێوان خەڵکدا نەئەما(ئەم زاناو ئەو نەزان)و تاقیکردنەوە نەئەماو فیکرو داهێنان پەکیان ئەکەوت و ئەمردن.

---

[١٠١] تأويل مشكل القران/ ابن قتيبة/ ص٨٦

- زەمەخشەری گەورە موفەسیرییش ئەڵێ: (ئەگەر بڵێی: باشە قورئان بۆچی گشتی موحکەم نیە؟ ئەڵێم: ئەگەر گشتی موحکەم بوایە ئەوە هەموو کەس خۆی پێداهەڵئەواسی لەبەر سادەییەکەی‌و پشتیانئەکردە ئەو شتانەی کەزۆریان پێویستەو ئەبێت لێیوردببنەوەو توێژینەوەی لەسەر بکەن‌و بەڵگەی لێ دروستبکەن[١٠٢] و وەك ئەڵێن: (مع الحاجة تقع الفكرة والحيلة و مع الكفاية يقع العجز و البلادة) واتە: پێویستی‌و ناچاری ڕێگە خۆش ئەکات بۆ بیرۆکە دروست بوون و نەخشەدانان و تێری و بێمنەتیش ڕێگە بۆ هیچ لێنەهاتووی‌و پاڵدانەوە خۆشئەکات[١٠٣]، لە یەکێکیان پرسی : بۆچی خۆزگە بەوە ناخوازی بگەیتە سنووری تێری و کیفایەت؟

وتی : حەزم لە خووڕەوشتی خەڵکی تەمەڵ و تەوەزەل نییە!

- زانایان ئەڵێن : "هەرچی زانیاری هەیە لەناو مرۆڤدا، چ زانیارییە ئایینیەکان و چ زانیارییە مرۆییەکان بەشێکیان زانیاری سادەو سەرەتاین‌و بەشێکیان زانیاری وورد و قورسن، قوتابی لەزانیاریە سەرەتاییەکانەوە سەرئەخرێت بۆ زانیارییە قورس و ئاڵۆزەکان‌و ئەمەشە وائەکات کە مامۆستاکان فەزڵیان هەبێت بەسەر قوتابییەکاندا. زانایان ئەفەرموون: ئەگەر بەڕێڕەوی گێڕانەوەی موتەشابهەکان بۆ ژێر موحکەمەکاندا ڕێگە بکەین شتێکی زۆر کەمی قورئان ئەمێنێتەوە کە لەو ئایەتە موتەشابهانەیە کەخوا نەبێت کەس ماناکانی نازانێت وەك: حەقیقەتی (رۆح)و (کاتی هاتنی قیامەت)و (سیفەتە خەبەریەکان)و (پیتە تاکو جووتەکانی سەرەتای سورەتەکان).

- خوای گەورە لە ئایەتێکدا هەموو قورئانی ناو ناوە (موحکەم) چونکە هەموو ئایەتێك موحکەمەو دامەزراوەو مەبەست‌و مانایەکی تایبەتی هەیە ئەگەر ببڕێتەوە

---

[١٠٢] الكشاف/ الزمخشری (١/ ٢٧٩)،

[١٠٣] ئەو پەندەش وەك پەندێکی کوردی لێهاتووە کە ئەڵێ(الحاجه ام الاختراع)،پێویستیی سەرچاوەی داهێنانە.

بۆ پاڵ ئایەتەکانی تر و لە ژێر ڕۆشنایی قسەی خواو پێغەمبەری خوادا ماناو تەفسیربکرێت، وەك ئەفەرموێت: (كتاب احكمت اياته ثم فصلت من لدن حكيم خبير).

ـ لە ئایەتێکیشدا خوای گەورە هەموو قورئانی ناو ناوە (موتەشابهات) چونکە هەموو ئایەتەکان لەیەك ئەچن و هەموو بۆ یەك مانا و مەبەست ئاماژە ئەکەن، ئەی ئەمە چۆن ئاراستە ئەکرێت؟! زانایان لە وەڵامدا ئەڵێن : قورئان (تەشابوهی گشتی) تێدایە کە مەبەست پێی ئەوەیە هەمووی گونجاوەو پێکەوە بەستراونو یەك ڕاستیی ئەوی تریان دەرئەخات، ئەم تەشابوهە گشتیە پێچەوانەی (تەناقوزی گشتی)یە کە بریتییە لە سیفەتی قسەی بەشەر، چونکە قسەی جگە لە خوا ئەم (تەناقوزە گشتیی)ەی تێدایە، واتە یەك ئەویتریان هەڵدەوەشێنێتەوە و لەیەکتریان ئەترازێنێ و یەکتری پوچئەکەنەوە، ئیتر ئەو بەشەرە هەرچی بێت و لە هەر ڕشتەیەکی زانستدا قسەی کردبێت، ئەم ڕێسایە فەیلەسوفەکان و دکتۆرەکان و یاسادانەرەکان و زانایانی بوارە جیاجیاکانی ژیان هەموو ئەگرێتەوە، فەیلەسوفە تازەکان گاڵتەیان بەقسەو بیرۆکەی فەیلەسوفە کۆنەکان دێت، دکتۆرە هاوچەرخەکان بە زانست و بۆچوونی پزیشکی پەنجا ساڵی پێشتر پێئەکەنن، یاسادانەرەکانی ئەم سەردەمە سەیریان لە عەقڵبچوکی یاساناسەکانی سەدساڵ پێش ئێستا دێت..و بەو شێوەیە، وەك خوای گەورە ئەفەرموێت:

(ولوكان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافاً كثيراً)، بۆیە دەقە قورئانیەکان"تەشابوهی گشتیان" تێدایەو یەك ئەویتر مەحکەم ئەکات، بەڵام قسەی جگە لە خوا "تەناقوزی گشتی" تێدایەو یەك ئەویتریان لەرزۆك ئەکاتو پووچی ئەکاتەوە، خوای گەورە لەم مانایەدایە ئەفەرموێ: (انكم لفي قول مختلف)، بەڵام دەربارەی قورئان ئەفەرمووێ:" الله نزل احسن الحديث كتاباً متشابهاً مثاني تقشعر منه جلود الذين يخشون ربهم ثم تلين جلودهم وقلوبهم الى ذكر الله، ذلك هدى الله يهدى به من يشاء و من يضلل الله فما له من هاد"

الزمر/٢٣. خـوای پـەروەردگار ئـەو خوایـە کـە باشـترین قسـەی بـۆ ناردوونەتـە خوارەوە، کە بریتییە لە کتێبێك کە هەمووی لەیەکتری ئەچێت و دووبارەئەبنـەوە، –ئەوەنـدەش کەمەندکێشـە– ئەوانـەی لـە پـەروەردگاریان ئەترسـن–لـە کـاتی خوێندنەوەو گوێبۆگرتندا لێی– موویان گرژئەبێت و پاشان پێستیان و دڵیان نەرم ئەبێت و مەیلئـەدات بـە قورئانەکـەو یـادی خـوا، ئـەوە لەبـەر ئەوەیـە کـە قورئـان هیدایـەتی خوایـەو بـەهۆی ئـەو هیدایەتـەوە کێـی بـوێ بەرچاورۆشـن و دڵرۆشـنی ئەکات و ئەو کەسەش خوا دەستی لێبەربدات و وێـڵ ببێـت ئـەوە کـەس ناتوانێـت ببێتە رێنیشاندەری!

لەمانەوە ئەگەینە ئەوەی کە بێ حکمەت نییـە خـوای گـەورە کتێبەکـەی خـۆی بکاتە دوو بەشەوە: "موحکەمەکانو موتەشابیهەکان"، تا رێزو پلەو پایەی زانایـان دەربخـات و کـاری گـەورەو پڕمەترسـییان بخاتـە سەرشـان کـە بریتییـە لـە تەفسـیرکردنی دروسـتی ئـەم دەقـە دەسـتوورییانەی قورئـان، بەهێنانـەوەی موتەشـابیهەکان بـۆ ژێـر موحکەمـەکان و لـە ژێـر رۆشـنایی ئەوانـدا مانـا وردو قورسەکانی لێدەربهێنن و نەیەڵن خـەڵکانێك کـە (زەیـغ)و (ئینحـراف) لـە دڵیانـدا هەیە قسەی خواو پێغەمبەری خوا بکەنە بەڵگـەی دەسـتیان بـۆ سـەرگەردانکردنی خەڵکیو بەتاڵکردنەوەی ئایین و پەیامەکانی خوا، وەك نەصاراکان هەندێ ئایـەتی قورئانیان ئەکرد بە بەڵگە بۆ خوایەتی عیسا و مەریـەمی دایکـی یـان وەك دەسـتە گومڕا و لادەرەکان کە بە شوێن ئایەتە موتەشابیهەکاندا ئەچن رێبەرو گـەورەکانی خۆیان لە خەڵکی ئەکەنە ئەولیاو ئەنبیاو شەڕی خوێناویشی لەسەر ئەکـەن و ئـەو رایە موتەشابیهانە ئەکەنە پێوەر و ترازوو بۆ خەڵکی، ئەوەی رای وەکو ئەوان بـوو دۆستو خۆشەویستەو ئەوەشـی رای وەك ئـەوان نـەبوو ئـەوە پـیس و نەگریسـە! وەك جاران ئەیانوت: "من كان معي فهو قديس ومن كان مع غيري فهو ابليس".

لەلایەکی تریشەوە بوونی ئەو موتەشابیهانە لە قورئاندا دەرگای لێکۆڵینـەوە لە زانایان و خـەڵکی ئەکاتـەوە و یارمـەتی عەقڵـەکان ئـەدات بجـوڵێن و ئیجتیهـاد

بکەن، هەر ئەو لێکۆڵینەوە و ئیجتیهاد کردنەیە وای کردووە لەناو کەلەپوری ئیسلامییدا مەسەلەیەك نەمێنێ زانایانی ئیسلامی بە رێگەیەك یان زیاتر قسەو باسیان لێی نەکردبێ، خۆ ئەگەر قورئان هەمووی موحەکم و وشەی سادە بوایە وەك "ئیبن قوتەیبەو زەمەخشەری" فەرموویان ئەوە عەقڵەکان دۆگما ئەبوون و بواری جوولەو گەشەکردنیان کەم ئەبویەوەو گەورەو بچوکی ئوممەتی ئیسلامی لە یەك ئاست و یەك پلەدا ئەمانەوەو دنیا لە ناو خۆیاندا گرۆملەی ئەکردن و لە گۆشەیەکی تەسك و تایبەتدا قەتیسی ئەکردن.

ـ ئەم موتەشابیهانە وەك ئەو تابلۆ نەخشین و جوانە وایە کە بە مەبەستەوە پارچەپارچەکراوەو داوائەکرێت لە سەیرکەرانی کە هەموو پارچەکانی بدەنەوە دەم یەکتری و تابلۆ سەرەکیەکەی لێدروستبکەنەوەو خەلاتێك وەربگرن، جا ئەوانەی کە ژیرو بنجدارن و خاوەنی سەلیقەی وردن پاش بیرکردنەوەیەکی زۆرو هەوڵ و کۆششێکی بەردەوام سەرلەنوێ هەموو پاچەکان لە پاڵ یەکتریدا ریزئەکەنەوە، هەموو گریمانە هەڵەکانی خەڵکی تر ئەڕەوێننەوەو شایستەئەبن بۆ ئەو خەلات و رێزو ناوداربوونەی کە هەمووان باسی بکەن.. ئەم موحکەم و موتەشابیهانەش هەمان ئەرك و پاداشت ئەخەنە بەردەم کەسە زاناو بنجدارەکان و ئەوانەش کە زوو هەناسەیان تەواوئەبێت یان ئەکەون بەسەر هەڵەدا یان کۆڵئەدەن و ئەچنە دواوە یان خۆیان و خەڵکی تریش بە تابلۆیەکی نوقسان فریوئەدەن، کەواتە جێی خۆیەتی قورئان هەم موحکەم و هەم موتەشابیهیشی تێدابێت و هەم زەمی ئەوانە بکات کە نابنە هاوەڵی زانابنجدارەکان و وەك ئەوان بکەن، هەم مەدحی ئەو زانا ریشەدارانەش بکات کە بەردەوام بۆ داهێنانی زیاترو جوانتر تێدەکۆشن.

ئامانجی دووەمیان: کە ترساندن و رسواکردنی ناخپیسەکانە، ئەمە بەوردبوونەوەی زیاتر لە ئایەتەکە بۆت دەرئەکەوێ خوای گەورە چۆن ئەو ئایەتەی کردووەتە پێوەرێك بۆ ناسینی کەسی زاناو ناخپاك، بەهەمان شێوە کردوویەتیە پێوەرێك بۆ ناسینەوەی خەڵکی دەروون نەخۆش و فیتنەچیش!

خوای گەورە لەبری ئەوەی لە ڕێگەی پێغەمبەرەوە(صلى الله عليه و اله وسلم) خەڵکی دووڕوو فیتنەچی بە موسڵمانان بناسێنێت تا ئاگایان لێیان بێت و فریویان نەخۆن و ڕێگەی وێرانکاریان لێبگرن، دێت پێوەرو دەزگایەکی دۆزەرەوە(کاشفە)بۆ هەتاهەتایە ئەداتە موسڵمانان و بەهۆی ئەو دەزگایەوە ئەتوانرێت هەموو ئەو کەسانە دەربخرێن کە بەرنامەی لەو شێوەیان لە خەیاڵدا هەیە، بۆ نمونە: ئەگەر کەسێك زۆر بەدواداچوون بکات بۆ کەسێکی دوکانداری دەوڵەمەندو هەمیشە بپرسێت: کابرا کەی ئەڕوات بۆ دوکان؟ کەی دێتەوە؟ لەکام ڕێگەوە ئەڕوات؟ کێ لەگەڵ خۆی ئەبات؟و لەگەڵ کێ دێتەوە ؟و کەی پشوویەتی و ناچێت بۆ دوکان؟ و بەو شێوەیە.. تۆ گومانت بۆ دروستئەبێت کە کابرا نیازێکی خراپی هەیە وا ئاڵاوە لەو بابەتەو ئیتر لەوەودوا حەزەرێکی زیاتری لێئەکەیت و بەردەوام چاوت لەسەری ئەبێت نەك پەنێك بدات، دەستێ لەکابرا بوەشێنێت یان دوکانەکەی تاڵان بکات، ئایەتەکەی سوورەتی ئالی عیمرانیش شتێکی لەو شێوەیەی تێدایە وەك ئەفەرموێت:(فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ)، بەڵام ئەو کەسانەی کە لادان لە دڵیاندا هەیەو مەیل بەو لادانە ئەدەن، دێن دوای موتەشابیهەکانی قورئان ئەکەون–نەك موحکەمەکانی–، بەمەبەستی ئەوەی فیتنەیەکی پێبنێنەوە یان سەرەنجامی ئەو ئایەتانە بدۆزنەوە[١٠٤].

---

[١٠٤] زانایانی ئیسلام بەناو ڕەگ و ڕیشەی وشەی"فتنە"دا گەڕاون و ماناکانی ئەو وشەیان چڕکردووەتەوە لە یەك مانادا ئەویش بریتییە لە : دروستبوونی ژینگەیەك ئاڵوودە بە بیروڕای ناکۆك کە سەر بۆ بێدینبوون بکێشێت ئەگەر زانایان میتۆدی دروست نەدەنە خەڵکی بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو ژینگەیەدا: بۆ نمونە لەم ئایەتانە رابمێنێ بۆ ئەو چەمکە: خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ)،(وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ)،(وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ)،(وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ)،(وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ)،(فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ).

ئیمـامی شـاتیبی لـە کتـێبی(الاعتصـام)ەکەیـدا ئەفـەرموێ: دایکمـان عائیشـە ئەفەرموێ: پێغەمبەر(صلی الله علیـە و الـە وسـلم)ئـەم ئایەتـەی خوێنـدەوە: "هو الذي أنزل عليك الكتاب منه آيات محكمات "تا کۆتایی ئایەتەکە، جا فـەرمووی: (فإذا رأيتم الذين يجادلون فيه، فهم الذين عنى الله فاحذروهم "، ئەگـەر ئەوانـەتان بینی موجادەلەیان دەربارەی قورئان ئەکرد ئـەوە ئەوانـە ئـەو کەسـانەن کـە خـوا مەبەستێتی و با چاوتان لەسەریان بێت! دوای ئەمـە ئیمـامی شـاتیبی ئـەڵێ:(وهـذا أبين لأنه جعل علامة الزيغ الجدال في القرآن، وهـذا الجـدال مقيـد باتبـاع المتشـابه)، ئەمە زۆر ڕۆشـنە، چـونکە ئایەتەکـە قسەبەشـەڕدانی لـەناو قورئانـدا کـردووە بـە نیشانە بۆ لادان و ناخپیسی و ئەم قسەبەشـەڕدانەش هاوملـە لەگـەڵ ڕۆیشـتن بـە شوێن موتەشابیهەکانداو تایبەتە بە ئەوە.

کەواتـە لـە میانـەی ئـەم پێـوەرە قورئانیـەوە تێئەگـەین کـە قەشـە فـادی و وەرگێڕەکەی لای خۆشمان لەوانەن کە ناخیان لادان هەیـەو بەشـوێن فیتنـەوەن و بـەردەوام بـۆ برینێـك ئەگـەڕێن تـا بەسـەریەوە بنیشـنەوە، وەك ئـیبن تەیمیـەی بلیمەت(ڕەحمەتی خوای لێبێت) ئەفەرموێ:(بعـض النـاس كالـذباب لايقـع الا علـى الجرح)! ! هەندێ کەس وەك مێش وان، بەسەر برینەوە نەبێت نانیشنەوە!

سەیر ئەوەیە ئەم ئایەتە پێوەرە بۆ زاناو کەسە باشەکان و پێوەریشە بۆ نەزان و کەسە خراپـەکان، جیـاوازی نێـوان کەسـە نـەزان و ناخپیسـەکان و کەسـە زانـاو ناخپاکـەکان تـەنیا لـە میتـۆدی مامەڵەکردنیاندایـە لەگـەڵ ئایەتـەکانی قورئانـدا، ئـەگینا خـۆ هـەردوولایان هـەوڵی تەفسـیرکردنی موتەشـابیهەکان ئـەدەن، تـەنیا ئەوەیـە کـە ئـەمان بـێ پێـوەرو بـە نیـازی لـەرزۆککردنی خـەڵك و فیتنەنانـەوەوە ئەئاڵێن لەماناکانی ئەو ئایەتانەو ئەچن بەدوایانـدا، بـەڵام زانایـان بـە پێـوەرو بـە نیازی زیاتر مەحکەمکردنی خەڵکی لەرووی عەقڵی و ڕۆحی و کۆمەڵایەتیەوە ئەچن بەدوای ئەو ئایەتانەداو بۆ تەفسیرکردن و ماناکردنی تێئەکۆشن.

بەم پێیە جێگە بۆ ئەو ڕەخنەیە نامێنێتەوە کە هەندێ کەس ئەیڵێ:

(باشە خوا لەقورئاندا لۆمەی ئەو کەسانە ئەکات کە بە دوای موتەشابهاتدا ئەڕۆن و ئێوەش ئەڵێن: ئەوە گەورەییە بۆ زانایان کە لەئایەتە موتەشابهەکان وورددئەبنەوە و مانای دروستی لێدەرئەهێنن، جا کەواتە لۆمەکراو کێیە لە ئایەتەکەدا؟

شێخی ئیسلام ئیبن تەیمییە ئەفەرموێت: (ولكن لم ينف علمهم بمعناه وتفسيره بل قال كتاب أنزلناه اليك مبارك ليدبروا آياته وهذا يعم الآيات المحكمات والآيات المتشابهات وما لا يعقل له معنى لا يتدبر وقال افلا يتدبرون القرآن ولم يستثن شيئا منه نهى عن تدبره والله ورسوله انما ذم من اتبع المتشابه ابتغاء الفتنة وابتغاء تأويله فأما من تدبر المحكم والمتشابه كما أمره الله وطلب فهمه ومعرفة معناه فلم يذمه الله بل أمر بذلك ومدح عليه)[١٠٥].

خوای گەورە سەبارەت بە موتەشابیهەکان نەیفەرمووە: کەس ماناو تەفسیرەکانی نازانێ خوا نەبێت، بەڵکو فەرموویەتی: کەس تەئویل و سەرەنجامی ئەو ئایەتانە نازانێ خوا نەبێت! ئەمەش قسەی کاربڕە لە نێوان هەموو ئەوانەدا کە لەم بابەتەدا بووەتە کێشمەکێشیان، خوای گەورە هەواڵیداوە کە هەر ئەو سەرەنجامی ئەو ئایەتانە ئەزانێ... بەڵام نەفی ئەوەی نەکردووە کە ماناکانی و تەفسیرەکانی نازانرێ، بەڵکو فەرموویەتی: ئەمە کتێبێکی موبارەکەو بۆیە ناردوومەتە خوارەوە تا لە ئایەتەکانی وردببنەوە(ناودێڕەکانی بگەڕێن بۆ ماناو مەبەستەکانی)ئەمەش ئایەتە موحکەم و ئایەتە موتەشابیهەکانیش ئەگرێتەوە، و ئەوەشی نەچێتە عەقڵەوە داواناکرێت لێووردبوونەوەی بۆ بکرێت، هەروەها ئەفەرموێت: ئەوە بۆچی لە قورئان وردنابنەوە، دەی خۆ هیچ ئایەتێکی جیانەکردووەتەوە و ڕێگری کردبێت لەوەی وردبوونەوەی لێبکرێت! خواو پێغەمبەری خوا ڕێگرییان تەنیا لەوە کردووە کە شوێن موتەشابیهەکان ئەکەون

[١٠٥] دقائق التفسير (٩٧/١)ط، دار الانصار، پەراوێزی: النبذ في اصول الفقة/ ابن حزم/ ص١٠٢، هەروەها سەیری(مجموع الفتاوى:٢٧٥/١٣)بکە.

بەمەبەستی فیتنەنانەوەو سەرەنجامدۆزینەوە، بەڵام کەسێك وردببێتەوە لە ئایەتە موحکەمەکان یان موتەشابیهەکان وەك خوا فەرمانی پێکردووەو بەشوێن مەبەست و ماناکانیدا بگەڕێت ئەوە خوا زەمی ئەو کارەی نەکردووە، بەڵکو فەرمانی پێکردووەو پێشیدا هەڵئەدات.

"قەستەلانی"ش دەربارەی ئەو کەسانەی شوێن موتەشابیهەکان ئەکەون ئەفەرموێ :(ليفتنوا الناس عن دينهم لتمكنهم من تحريفها الي مقاصدهم الفاسدة كاحتجاج النصارى بان القرآن نطق بان عيسى روح الله و كلمته و تركوا الاحتجاج بقوله ان هو الا عبد انعمنا عليه وأن مثل عيسى عندالله كمثل آدم خلقه من تراب وهذا بخلاف المحكم فلا نصيب لهم فيه لأنه دافع لهم وحجة عليهم).[١٠٦]

یانی: ئەوانەن کە ئامانجیان دورخستنەوەی خەڵکە لە ئایینەکەیان، چونکە ئەتوانن ئەو ئایەتانە بۆ مەبەستە خراپەکانی خۆیان بەکاربیهێنن، وەك بەڵگەهێنانەوەی گاورەکان بەوەی ئەیانووت: قورئان ئەڵێ: عیسا ڕۆحی خوایەو وشەی خوایە !کەچی وازیان لەو بەڵگەیە ئەهێنا کە خوا ئەفەرموێ: نمونەی عیسا وەك ئادەم وایە کە خوا لە گڵ خولقاندی، موتەشابیهەکان پێچەوانەی موحکەمەکانن کە هیچ بەڵگەیەکی بۆ بیروڕاکانی ئەوان تێدا نیە بەڵکو وەڵامیان ئەداتەوەو خەتاباریان ئەکات.

"ئیبن قوتەیبە"جوان ئەفەرموێت: (باشە خۆ تەفسیرزانێك نیە لەماناکردنی ئایەتێکدا وەستابێت و تەفسیری نەکردبێت و بڵێت : ئەمە موتەشابهەو خوا نەبێ کەس ماناکەی نازانێت، بەڵکو تەفسیری هەموو ئایەتەکانیان کردووەو تەنانەت پیتە تاك و جووتەکانی سەرەتای سورەتەکانیشیان تەفسیرکردووە وەك: الم ، حم ، طه..)،جا کە هەموو زانایانی ئیسلام مانایان بۆ ئایەتە موتەشابیهەکان کردبێت و خۆیان لێلانەدابێت، ئەی کەواتە ئایەتەکە زەمی کێ ئەکات کە ئەفەرموێ: (فأما

---

[١٠٦] ارشاد الساری القسطلاني، ٥١/٧. ط١ / ١٤١٠، مطبعة الذهبي للنشر والتوزيع.

الـذين فـی قلـوبهم زيـغ فيتبعـون ماتشـابه منـه اتبغـاء الفتنهـو ابتغـاء تأويلـه)؟.
ئايەتەکە زەمی ئەو کەسانە دەکات کە:

١ـ بەردەوام لە هەوڵی کۆکردنەوەی ئەو ئايەتە موتەشابهانەدان کـە ماناکانيـان بەبیٚ بردنەوەيان بۆ ژێر ئايەتە موحکەمەکان گريمان زۆر هەڵدەگرێتو کەم عيلم و خەڵکی نەخوێندەار تووشی(قەلەق) دەکەن.

٢ـ ئەو کەسانەی بەبیٚ ئەوەی ڕيشەداربن لـە زانسـتی شـەريعەتدا دەمئەکوتنـە ماناکردنو تەفسيرکردنی ئەو ئايەتانە.

٣ـ ئەو کەسانەی کە هەنـدیٚ قـەناعاتی پـێش وەختيـان هەيـەو ئەيانـەویٚ بـەو ئايەتە موتەشابهانە بيانشەرعێننو نەگەڕێنەوە بۆ لای ئايەتە موحکەمەکان.

٤ـ ئـەو کەسـانەی بەگـەڕانيان بـۆ کۆکردنـەوەی ئـەو ئايەتانـەو مانادەرهێنـانی نازانسـتی لێيـان مەبەسـتيان نانـەوەی فيتنەيـە لـەناو موسـڵمانەکانداو ئەيانـەویٚ سـەرقاڵیو (جـەدەلێکی نـەزۆك)لـەناو بازنـە ئيسـلاميەکەدا دروسـتبکەنو شـەڕە ئايەتو حەديسی پێبکەن! لەکاتێکدا ئايەتەکانی قورئـان يـەك تەواوکـەری يـەکنو حەديسو ئايەتيش يەك بەيانی ئەوی تريان دەکات.

٥ـ ئايەتەکە زەمی ئەو کەسانەش دەکات کە ئەيانەویٚ خۆيان بەتـەنها بنيشـنە مل ئايەتەکان بۆ دەرهێنانی ماناکانيان بەبیٚ گەڕانەوە بۆ تەفسـيری زانـا گـەورەو متمانـەدارەکانی ئيسـلام لـەناو صـەحابە بـەڕێزەکانو تابيعينـە سەرڕاسـتو بەوەفاکاندا.

٦ـ ئايەتەکـە زەمێکـی تريشـی تێدايـە ئـەويش ئەوەيـە ئـەو کەسـانەی شـوێن موتەشابيهەکان ئەکەون وەك زانا ڕيشەدارەکان لە دڵەوە ناڵێن:(کل من عند ربنا) بـەڵکو هـەر يەکـەيان سـەری لەشـتێکەوە دەردەچێت، يـەکیٚ ئـەڵێت : قورئـان مەخلوقەو جووڵەو هەڵسوکەوتی کۆمەڵگـە سـەرەتاييەکەی عـەرەب لـە دوورگـەی عەرەبيـدا دروسـتيکردووە، يـەکیٚ ئـەڵی: قورئـان خـۆی مـەخلوق نييـە بـەڵام لەفزەکانی ئێمەو دەنگەکانمان کە قورئانی پێئـەخوێنين ئـەوە مەخلوقـەو هەنـدیٚ

سەری لەوەوە دەرچووە کە بڵێ: قورئان کەلامی خوا نیەو درۆیەو خواقسە ناکاتو ناکرێ قسە بکات و یەکێ ئەڵێ ماناکانی قورئان لەخواوەیەو لەفزو دەربڕینەکانی هی پێغەمبەرن(صلی الله علیەو الەوسلم)[١٠٧]... وە هەروەها.

٧ـ ئایەتەکە زەمێکی تریشی تێدایە ئەویش ئەوەیە ئەو جۆرە کەسانە خولیاو خەیاڵیان ئەبێتە مانا دەرهێنان لە ئایەتە موتەشابیهەکان بە بێ پێڕەویکردن لە مەنهەجێکی ئیسلامی ڕاستەقینە، ئەمەش پێچەوانەی (شەرع)و (عەقڵ)و (زانست)یشە،چونکە شەرع ئەفەرموێت(فاسأل به خبيراً)، (ولا ينبؤك مثل خبير)،

[١٠٧] زۆر بەداخەوە هەندێ کەس کە لەسەر نوخبەی ئیسلامییش حسێبئەکرێن ئێستا برەو بەم بیرۆکە ناشەرعی و ترسناکە ئەدەن لە نووسین و گۆڤارو کۆڕو کۆبوونەوەکانیاندا! کە لە بناغەدا بیرۆکەیەکی شیعی و رافزییەو یەکێکی وەك سروش و موستەفای مەلەکیان(تەنزیر)ی چەواشەکاری بۆ ئەکەن و هەوڵی ئەوە ئەدەن کە رەگ و ریشەی بۆ بدۆزنەوە، هۆکەشی ئەوەیە شیعە بەگشتی بڕوایان وایە ئەم قورئانە مادامێك صەحابە نووسیوویانەتەوەو گواستوویانەتەوە بۆ دوای خۆیان کەواتە دەستیان تێخستووەو گۆڕیویانە! ئێستاش کە ئەم قورئانەی بەردەستی موسڵمانان رەفزناکەنەوە ئەوە ناچارن و پێڕەوی لەو بنەمایەی مەزهەبەکەیان ئەکەن کە ئەڵێ: (إقرأ كما يقرأ الناس حتى يقوم القائم، فإذا قام القائم قرأ كتاب الله عز وجل على حده)، (الكافي، للكليني، ٤٦٣/٢ كتاب فضل القرآن) یانی: وەك ئەو خەڵکە قورئان بخوێننەوە تا مەهدی دێتەوە! کە مەهدی هاتەوە قورئان وەك خۆی ئەخوێنێتەوە.بڕواشیان وایە قورئان چوار بەشە: بەشێکیان باسی ئەوانە و بەشێکیان باسی دوژمنەکانی ئەوانە، بەشێکیان یاساکانە، بەشێکیان پەندوئامۆژگاریە(الكافى، الكلينى، نوادر: ح:٤)، بڕواشیان وایە کە ئەو قورئانەی لای مەهدیە هەر ئەو قورئانەیە دابەزیوەتە سەر پێغەمبەر(صلى الله عليەوالەوسلم)و ژمارەی ئایەتەکانیشی حەڤدە هەزار ئایەتە!! لە کاتێکدا قورئان نزیکەی(٦٠٠٠)ئایەتە، کولەینی لە کافیدا(أصول الكافي: كتاب فضل القرآن، باب النوادر: ١٣٤/٢)ئەڵێ:(إِنَّ الْقُرْآنَ الَّذِي جَاءَ بِهِ جَبْرَئِيلُ (عَلَيهِ السَّلام) إِلَى مُحَمَّدٍ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وآلِه) سَبْعَةَ عَشَرَ أَلْفَ آيَةٍ)!! بە قسەی کولەینی بێت زیاتر لە سێیەکی قورئان نەماوەو لەو قورئانەدایە کەلای مەهدیە! لەمە زیاتریش بڕوایان وایە کە هەموو پێغەمبەران تا ئێستا شتێکی وا شایانی باس بێت لە زانستیان نەخستووەتە ناو خەڵکی و مەهدی کە دێتەوە دنیا پڕئەکات لە زانست، مەلا باقری مەجلیسی لە(بحار الأنوار: ٣٣٦/٥٢)دا ئەڵێ:"عن أبان عن أبي عبد الله قال: العلم سبعة وعشرون حرفًا فجميع ما جاءت به الرسل حرفان، فلم يعرف الناس حتى اليوم غير الحرفين، فإذا قام قائمنا أخرج الخمسة والعشرين حرفًا فبثها في الناس، وضم إليها الحرفين حتى يبثها سبعة وعشرين حرفًا"!!

(ان الله يحب اذا عمل احدكم عملاً ان يتقنه)، (عەقڵ)یش ئـەڵێت: پێویسـتە دەرگـا بـەکلیلی خـۆی بکرێتـەوە، پێویسـتە سـەرەتای دروسـت دابنرێـت بـۆ ئـەوەی سەرئەنجامی دروست بدات بە دەستەوەو بە پێچەوانەشەوە پێچەوانە دەردەچێت، زانستیش بەو هەموو لق پۆپـەوە هەیـەتی پسـپۆڕی و (تەخەصوصـات)ی دانـاوەو رێگەنادات بەبێ بەرنامەیەکی زانستی دروست قسە لە هیچ لقێکی زانستدا بکرێـت، چونکە زانستەکەش ئەشێوێنرێتو زیانی گەورەش ئەدرێت لـە خـەڵك و کۆمـەڵگای مرۆڤایەتی.[١٠٨]

کەواتـە وردبوونـەوە لـە قورئـان کـارێکی داواکـراوە لەشـەرعداو کـارێکی گەورەشە، ئەو وردبوونەوەو شۆڕبوونەوە بۆ ناو ماناکانی ناو دێڕی ئایەتەکان چ لە ئایەتە موحەکەمەکاندا بێت یـان لـە ئایەتـە موتەشـابیهەکاندا بێـت، نـەك زەمکـراو نییـە، بـەڵکو مەدحکراویشـە، ئەوەشـی لۆمـەکراوە وەك قەسـتەلانی لەسـەرەوە فـەرمووی ئەوەیـە بـە دوای تـەئویلو مانایەکـدا بگـەڕێت کـە فیتنەیـەکی پـێ دروستبکات لەناو موسـڵماناندا، یـان پێچـەوانەی ئایەتـە موحکەمـەکان بێـت، یـان پێچەوانەی حەدیسی ـ صحیح ـ بێت، یاخود پێچەوانەی بنەماکانی زمانی عەرەبی بێت، یان بەبێ هۆو ـ مورەجیح ـ باوی مانایەك بدات بەسەر مانایەکی تردا.[١٠٩]

---

[١٠٨] بۆنمونە لەسەر هەریەك لەوانەی سەرەوە سەیری کتێبی (زانستەکانی قورئان / بەشـی موحکـەم و موتەشابە) بکە بەدرێژی لەوێدا باسمانکردووە.

[١٠٩] دەسـتەی قادیانیـەکان ئێسـتا دیـارترین دەسـتەو تـاقمن کـە پـەنا بـۆ مانـاکردنی نادروسـتی موتەشـابهات ئەبـەنو قەناعـەتو ئـاینێکی تایبـەت و سـەربەخۆیان دروسـت کـردوە بـۆ خۆیـان کـە پێچەوانەیە لەگەڵ شـتە نـەگۆڕەکانی شـەریعەتداو دژە بـە گیـانی ئیسـلامەتی، کتێبێکـی رەخنـەییمان دەربارەی دیدو بیروچوون و مێژووی قادیانەییـەکان نووسـیووە بـەناوی(قادیانییـەت لـە نێـوان وەحـی ئاسمـانی و ئیلـهامی بەریتانیـدا)بەدرێـژی باسـی قۆناغـەکانی لادانـی ئـەو تاقمـە ئـەکات لـە پێـوەرە ئیسلامیەکان، بەرادەیەك هەر بەوەوە نەوەستان شوێن موتەشابیهات بکەون بەڵکو رێبەرەکەی خۆیـان کە میرزا غولام ناوێکە لێیان بووەتە پێغەمبەرێك و خۆیان ناچاری ئەوەئەکەن کە ئایەتی(ماکان محمد ابا احد من رجالكم ولكن رسول الله و خاتم النبيين)تەئویل و تەحریف بکەن و بازبدەن بەسەریدا!

بۆ نموونە: سەرانی موعتەزیلە بەردەوام بۆ ئەو ئایەتانە ئەگەران لە قورئاندا کە ئەو مانانەی لێوەردەگیرێ کە (خوا نابینرێت، قورئان مەخلوقە، قەزاو قەدەر نییە، کەسێ گوناهی کەبیرە بکات نەموسڵمانەو نە کافرە، بەڵکو لەو نێوانەدایە، (حوسن و قوبح) دووشتی عەقڵینو بە عەقڵ ئەزانرێت نەك بە شەرع...)، چونکە ئەو شتانەیان کردبوویە بناغەی مەزهەبەکەیانو ئەیانوویست بیشەرعێنن! خەواریجەکان یەکەمین کەس بوون کە دوور لە میتۆد تالان لە موتەشابیهەکانی قورئان و خۆیان و شوێنکەوتەکانیان بەو دەردەبرد، شیعەکانیش پاش ئەمان بەهەمان ڕێگەدا ڕۆشتن و سەریان لەدەیان بنەمای نالۆژیکی و ناشەرعیەوە دەرچوو، موعتەزیلەکانیش دوای ئەوان بەهەمان هەڵەدا ڕۆشتن، (واصلی کوڕی عەتا) کە بۆ یەکەمین جار لە چڤاتەکانی حەسەنی بەصری گەورە تابیعی جیابوویەوەو بەردی بناغەی بۆ (ئیعتزال) دانا "کە شەوی لێئەهات ڕووی ئەکردە قیبلەو دەستی بە نوێژکردن ئەکردو قەڵەمێك و چەن لاپەڕە کاغەزیشی لە پێش خۆیەوە دادەنا و دەستی بە قورئانخوێندن ئەکرد، کە ئەگەیشتە ئایەتێك بەڵگە بوایە بە دەستییەوە بۆ بۆڕدانی بەرامبەرێکی دائەنیشت و ئایەتەکەی ئەنووسی و ماناکەی خۆی لێدەرئەهێناو دیسان دەستی بە نوێژەکە ئەکردەوە".[١١٠]

لە "بیشری میرسی"یەوە ئەگێرنەوە–کە ڕێبەرایەتی فیتنەی "خەلقی قورئان" ئەکرد– وتویەتی: "ليس شيء أنقض لقولنا من القرآن، اذا احتجوا عليكم بالحديث فغالطوهم بالتكذيب، و اذا احتجوا بالآيات فغالطوهم بالتاويل".[١١١]

هیچ شتێك نییە وەك قورئان قسە و بنەماکانی ئێمە خاو بکاتەوە، بۆیە هەرکەس بە حەدیس موناقەشەی کردن بەوە بە هەڵەیدا بەرن بڵێن ئەو حەدیسە

---

[١١٠] دراسات في الفرق و العقائد الاسلامية، عرفان عبدالحميد، ص١٠٥.

[١١١] مجلة البيان ـ عدد" ٩٦" شعبان، ١٤١٦ـ ص١٢.

صەحیح و راست نییە، ئەگەر بە ئایەت موناقەشەی کردن بەوە بە هەڵەیدا بەرن بڵێن ئەوە ماناکەی بەو شێوەیە نییە تۆ ئەیلێی و تەئویلەکەی بەم شێوەیەیە..!!

هەر ئەمانە بوون کە یەك جار لە مێژوودا بۆیان رێکەوت دەسەڵات بگرنە دەست نەیانتوانی لەگەڵ نەیارەکانیاندا موسڵمانانەو عاقڵانە بجوڵێنەوە، رێگەیان نەدا کەس جیاواز لە ئەوان بیر بکاتەوە، نەیانتوانی رای بەرامبەر قەبوڵ بکەن یان بێن بە "فکر" و "عەقڵ" موناقەشەیان بکەن، بەڵکو هاتن بە زیندانی و شکەنجەو کوشتن رووبە رووی ئەوانە بوونەوە کە رایان لە رایەکانی ئەمان نەبوو، لە دوایشدا هەر ئەهلی سوننەت و جەماعەت بە "فیکر" و "موناقەشەی فیکری" تێکیانشکاندن و ئابرووی بیرورا نازانستییەکانی ئەمانیان بردو لە دەسەڵات دووریانخستنەوە. موناقەشەکانی ئیمام عبدالعزیز الکنانی المکی لە کتێبی "الحیدە"دا لەگەڵ "بیشری مریسی"و سەرانی موعتەزیلەدا شایەتی ئەوەن ئەهلی سوونەت بە چەکی فکرو "موعتەزیلە"ش بە چەکی تۆقاندنو دەسەڵات مامەڵەیان لەگەڵ مەسەلە زانستیو مەنتقییەکاندا کردووەو رێگەیان نەداوە ئەو ئایەتە موتەشابیهانە ببیرێنەوە بۆ ژێر ئایەتە موحکەمەکان تا بەو میتۆدە ماناو مەبەستەکان رۆشن و گەشببنەوە".[١١٢]

لەمەوە بۆمان روونبوویەوە کە بوونی ئایەتە موتەشابیهەکان مانای ئەوە نیە قورئان پارێزراو نیەو هەڵەی تێدایە! بوونی موتەشابیە لە قورئاندا بۆ فراوانکردنی زانستی زانایان و جوڵاندنی عەقڵی عاقڵانەو دەزگایەکە بۆ کەشفکردنی خەڵکی ناخپیس و فیتنەچی، لەبەرئەوە بوونیان پێویستییەکە لە پێویستیەکان بۆ پاراستنی ژیانی رۆحی و عەقڵی و کۆمەڵایەتی.

---

[١١٢] کتێبی "الحیدە" عبدالعزیزالکنانی المکی، هەریەك لە ئیبن تەیمیەو ئیمامی شاتیبی باسی دەکەن و پەسەندیدەیی خۆیانی بۆ دەرئەبرن، ئەم کتێبە بە روونی دەریئەخات کێ ئەهلی فیکرو عەقڵە، موعتەزیلە، یان ئەهلی سونەتو جەماعەت؟ زانا بنجارەکان یان فیتنەچییەکان؟ میتۆدی زانستی بۆ تێگەیشتنی دروست لە موحکەم و موتەشابیە چییەو میزاج و هەوەسپەرستیش چییە!

بڕگەی دووەم

نمونەیەك لە هەڵە جوگرافییەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت

قەشە فادی و وەرگێڕەکەی هاوڕێی لەم بەشەدا بە حسابی خۆیان (دە)هەڵەیان لەڕووی جوگرافیاوە لە قورئاندا دۆزیوەتەوە، بەڵام کە ئەیانخوێنیتەوە بەراستی بەزەییت بە عەقڵیاندا دێتەوە، نازانی ئەمە چ سەرلێشێواوییەکە ئەمانەی تێکەوتووە، باشە ئەمانە بۆ بەوشێوەیە خۆیان فریووئەدەن و دژایەتی ئەم قورئانە ئەکەن؟ ئەمانە چۆن قەناعەتیان بەوە کردووە کە ئەو شتانە هەڵەو هەڵەی کوشندەشن لەقورئاندا؟! قەشە فادی ئەڵێ: قورئان کە ئەڵێ: (فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (١٩) وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ (٢٠)..باخی دارخورما و تریمان بۆ شینکردوون لەگەڵ میوەجاتێکی زۆر کە لەو باخاتانە دەخۆن و درەختێکی تریشمان بۆ رواندوون کە لەتووری سینا دێتەدەرەوە کە بەڕۆن شینئەبێت و پێخۆریشە بۆ ئەوانەی وەك خواردن ئەیخۆن.

ئەمە لای قەشە فادی هەڵەیە، ئەزانن بۆچی ئەمە هەڵەیە لای ئەم رەخنەگرە بلیمەتە؟.. ئەڵێ: چۆن ئەبێ بیابانی وشکوبرنگی سینا بە درەختی زەیتون بەناوبانگ بێت، لە کاتێکدا فەلەستین شیاوترە کە بەزەیتونەکەی بەیادبخرێتەوە نەك ئەو سینایەی کە خواوەند لەبەر قاتووقڕییەکەی لەوێدا لە ئاسمانەوە (شۆکە: گەزۆ)و پەلەوەری بۆ گەلی ئیسرائیل نارد؟[١١٣]

دەی خوێنەری بەڕێز ئەوە رەخنەیە؟ ئەوە هەڵەیە؟! کابرا لەبەرئەوەی خۆی قەشەیەو رقێکی مێژوویی لە نێوان و ئەوان و جولەکەدا هەیە، ئەیەوێ قورئان مەدحی فەلەستین بکات لەبەر ئەوەی شوێنی لەدایکبوونی عیسا پێغەمبەرە (سەلامی خوای لێبێت) نەك مەدحی دەشتی سینا بکات کە شوێن و خەڵوەتگای

---

[١١٣] ل:٢٨.

موسا پێغەمبەرە(سەلامی خوای لێبێت)!.. باشە بۆ ئەبێ ئەمە هەڵەبێت، بە چ پێوەرێك ئەمە هەڵەیە لە رووی جوگرافیەوە؟!لە كاتێكدا لە رووی زانستیەوە ئەوە سەلماوە كە درەختی زەیتون و بەتایبەتی ئەو جۆرە زۆر چەورەی كە هەیە لە دەشتی سیناوە گوازراوەتەوە بۆ هەموو ناوچەكانی تری دەریای سپی ناوەڕاست[١١٤].

یان ئەڵێ: كە قورئان ئەڵێ:(وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ) رۆژیش ئەڕوات بەرەو ئارامگایەك كە بۆی دانراوە، ئەمە نەخشەی كەسێكی بەدەسەڵات و زانایە. قەشە فادی ئەڵێ بەپێی زانستی جوگرافیا (!!) ئەمە هەڵەیە! ئەزانن بۆچی؟ خۆی وەڵامئەداتەوەو ئەڵێ:(خۆر ئارام و جێگرەو بەدەوری خۆیدا ئەسوڕێتەوەو لە جێی خۆیدا جێگۆڕكێ ناكات و ئەوە (زەوی)ە، كە بەدەوری خۆردا دەسوڕێتەوە، ئایا چۆن قورئان دەڵێت: خۆر هاتوچۆ دەكات و ئارامگایەكی هەیەو بەرەو ئەو ئارامگایە دەڕوات؟!

نازانم جارێ ئەم بابەتە چ پەیوەندیەكی بە جوگرافیاوە هەیە؟وردتر نەبوو بیوتایە لەڕووی گەردووناسیەوە؟ ئەی ئەو چۆن زانی خۆر لە جێی خۆیدا جێگۆڕكی ناكات؟ یان خۆر نابێ ئارامگایەكی هەبێت بەو ئاڕاستەیە بڕوات و لەوێدا بكوژێتەوەو ئارام ببێتەوەو ئیتر نە تیشك و نە تەقینەوەو نە گەرمایی نەمێنێت؟

باشە خۆ زانستی تازە نەك دژ بە قسەكان و(تەحلیلە نازانستیەكانی قەشە فادیە) بەڵكو زۆر وورد ئەوەی قورئان ئەسەلمێنێت و رایئەگەیەنێت كە خۆریش وەك هەر ئەستێرەیەكی تر لە رێگەی ئەوەدایە كە پیر ببێت و بكوژێتەوەو ئارامبگرێت!

---

[١١٤] قضايا و اراء، السنة ١٢٧– العدد(٢٠٠٣)– يونيو– ٢ من ربيع الثانى ١٤٢٤ هـ ،الأثنين:(من أسرار القرآن: الإشارات الكونية في القرآن الكريم ومغزي دلالتها العلمية،الاية"وشجرة تخرج من طور سيناء تنبت بالدهن وصبغ للآكلين"زغلول النجار.

زانستی تازە دەریخستووە کە مانگ بەخێرایی ١٨ کیلۆمەتر لەیەك چرکەداو زەوی بەخێرایی١٥ کیلۆمەتر لە یەك چرکەداو خۆر بەخێرایی ١٢ کیلۆمەتر لە یەك چرکەدا لەڕۆیشتنی بەردەوامدان، مانگ و زەوی و خۆر هەموو ڕێگە ئەبڕن و ئەجوڵێن وەك خوای گەورە ئەفەرموێ:(وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ * وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ * لَا الشَّمْسُ يَنبَغِي لَهَا أَن تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ)، هێمن ئەڕوات و سەرکەوت ئەڕوات و سەردار ئەڕوات! ئەمە یانی چی؟ مانگ لە پێش خۆرەوە ڕێدەکات و خۆر ناتوانێت بیگرێتەوە چونکە مانگ بەخێرایی ١٨ کیلو مەتر لەیەك چرکەداو زەوی بەخێرایی١٥ کیلۆمەتر لە یەك چرکەداو خۆر بەخێرایی ١٢ کیلومەتر لە یەك چرکەدا لەڕۆیشتندا بەردەوامن، کەواتە خۆر چەند بکۆشێت ناتوانێت بگاتەوە بە مانگداو هەمووانیش پارێزگاری لە خولگەی خۆیان ئەکەن، ئەمە چیترە ئەوەنەبێت کە ئایەتەکە ئەیفەرموێ: (ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ)ئەمە ئەندازەدیاریکردنێکە دەسەڵاتداری زانا کردوویەتی.

ئەمانە چ جۆرە بنیادەمێکن! خۆیان و ئایدۆلۆژیا نازانستی و نەخۆشەکانیان کردووەتە پێوەر بۆ ڕاست و هەڵە!یان میزاج و هەوەسی خۆیان کردووەتە پێوەر بۆ ڕەفزو قەبووڵ! ئەمانە یان عەقڵیان بچوکەو ناتوانن بڕوا بەوە بکەن زانست زۆر پێشکەوتووەو ئەمان و بیروڕاکانی ئەمانی بەجێهێشتووە، یان زۆر بێویژدانن و نایانەوێ بە هیچ جۆرێك دان بەوەدا بنێن کە قورئان کتێبێکی ئاسمانیەو تەریب لەگەڵ عەقڵ و زانست و پێشکەوتنەکاندا ڕێئەکات!

ئەمانە بۆ خۆدزینەوە لەهەموو ئەو شتانەی پەیوەندیان بە ئاینی ئیسلامەوە هەبێت هەموو ڕێگەیەك ئەگرنە بەر با ئەو ڕێگەیە ناعەقلانی و نازانستیش بێت، ئەم فرتو فێڵ و خۆفریودانەمان بە درێژی لە کتێبی (پوختەیەك دەربارەی بنەماکانی ئیسلام)دا باسکردووە، لەوێدا ووتوومانە: خەڵکانی عەلمانی بە چەند

ڕێگەو شێواز ئایینیان لە خۆیان دوورخستووەتەوەو ڕیشەو بنجیان بۆ ئەم دوورگرتنەیان لە ئایین دروستکردووە، بۆ نمونە:

١–لە نووسین و داڕێژانی ڕاستیە زانستییەکاندا زیاتر (صیغەی فعلی لازم) بەکار دەهێنن، تا باسی خولقێنەر نەیەتەناو! بۆ نمونە ئەڵێن:"زەوی بە پارچەیەك هەوری چڕ دەور دراوە کە ڕێگە ئەدات تیشکی ڕۆژ لێوەی بگاتە سەر زەوی و پلەی گەرماش وەکو خۆی بهێڵێتەوە)، نالێن: خوا زەوی بە پارچەیەك هەوری چڕ دەورە داوە کە ڕێگە ئەدات تیشکی ڕۆژ لێوەی بگاتە سەر زەوی و پلەی گەرماش وەکو خۆی بهێڵێتەوە، یان ئەڵێن: (دووەم ئۆکسیدی کاربۆن کە لە هەوادا هەیە لەگەڵ هەڵمی ئاودا یەکیانگرتووە کە لە سەرچاوە گەرمەکان هەڵدەستێت..)یان وەك (أوبارين)[١١٥] دەڵێت:(ژیان لەسەر ئەم زەویە لە ئەنجامی زنجیرەیەك کارلێکی کیمیایی مادە نائەندامیەکانەوە دروست بووە)[١١٦].

٢– دێن لە بری وشەی پەروەردگار وشەی سروشت بەکارئەهێنن، کە ئەگەر وشەی خوا بخەینە جێگەکەی لەو ڕستانەدا، ڕستەکانیش جوان ئەبن و ماناکانیشیان هەموو ڕاستئەبنەوە، بۆ نمونە: داروین دەڵێت:(سروشت ئەو هێزەیە کە ئەتوانێ هەموو شتێك دروستبکات و سنوور بۆ دەسەڵاتی نییە لە شت دروستکردندا)، دەی خۆ ئێمەش هەر بەو شێوەیە پێناسەی خوا ئەکەین: ئەڵێین: (خوای گەورە ئەو هێزەیە کە ئەتوانێ هەموو شتێك دروستبکات و سنوور بۆ

---

[١١٥] ئۆبارین مامۆستای کیمیای ئەندامی و زانای ئەکادیمیای سۆڤیەتی جاران، کە ستالین ڕایسپارد لە ڕێگەی زانستەوە ئەوە بسەلمێنێت کە ژیان خودبەخود لە ماددەوە دروستبووە، تا عەقیدەی ڕەسمی دەوڵەتی پێ پشتڕاست بکاتەوە، بەلاَم ئەو لەگەڵ هەموو ئەندامانی ئەکادیمیاکەی خۆیدا هەر ئەوەندەی بۆکرا پاش بیست ساڵ ئەزموون لەو مەیدانەدا و لە ساڵی ١٩٥٥دا بڵێ:" ئەزموونە بایۆلۆژییەکان تا ئێستا ئەوەیان دەرخستووە کە مومکین نییە لە مادده کائینی زیندووی سادە دروستبکرێت، بەلاَم لە داهاتوودا ئەم(پەیمانە)هەر دێتە دی)!! ئەمەش هەر بۆ ڕازیکردنی ستالین بوو، بڕوانە کتێبی(الله:سعيد حوى،ص٧٥).

[١١٦] سلسة تراث الأنسانية (١٧٤/٢.

دەسەڵاتی نییە لە شت دروستکردندا)، ئەوان تەنیا وشەی خوایان لە رستەکە دەرهێناوەو وشەی سروشتیان خستووەتە جێگەی، یان بڕوانە(امیل بوترۆ)- یەکێك لە فەیلەسوفە هاوچەرخەکان- لە کتێبی (العلم والدين في الفلسفة المعاصرة[١١٧]) دا لەسەر زمانی (هیگڵ)ەوە دەڵێت : (سروشت هەموو هێزە پێویستەکانی لەخۆگرتووە بۆ ئەوەی هەموو شتێکی لێدروست ببێت بەپێی سیستەمێك کە ئێستا ئەتوانرێت دیاری بکرێت، هیچ شتێك نییە کە سروشت نەتوانێ تەفسیری بکات، هیچ شتێکیش لەسەروو سروشتەوە نییە، سروشت لای ئەوانەی کە زانیاریان دەربارەی هەیەو یاساکانی شارەزان بەتایبەتی (سیستمی هەڵبژاردن و گەشەی سروشتی) ئەزانن کە سروشت هەر خۆی خۆی دروستکردووە !).

بڕگەی سێیەم

نمونەیەك لە هەڵە مێژووییەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت.

لەم بەشەدا قەشە فادی-بە حسابی خۆی- (٥٥) هەڵەی مێژوویی لە قورئان ئەگرێ، جا بۆ زیاتر ئاگاداربوون لە رەخنە نازانستی و نامەنتیقیەکانی ئەم قەشەیە سەیری ئەم رەخنە سەیرەی بکەن لە قورئانی گرتووە لە رووە مێژووییەکەیەوە ! قەشە فادی ئەڵێ: قورئان لەوەدا هەڵەیە کە ئەڵێ:(وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلاَلٍ مُبِينٍ (٧٤)..ئیبراهیم بە ئازەری باوکی ووت: ئەوە چەند بتێکت کردووە بەخوا بۆخۆت؟ من وائەبینم کە تۆش و گەلەکەشت لە گومڕاییەکی ئاشکرادان.. جا قەشە فادی ئەڵێ: لە رووی مێژووییەوە ئەمە هەڵەیە، باوکی ئیبراهیم ناوی"تارح"بووە نەك"ئازەر"!، بەڵگەی چییە؟ بەڵگەکەی ئەوەیە کە تەورات

---

[١١٧] العلم والدين في الفلسفة المعاصرة: (ص١٠٥-١٠٦).

وایوتووە لە سیفری تەکویندا![118]، ئێمەش لە وەڵامی ئەم خۆڵبەسەرخۆداکردنەی فادیدا ئەڵێین:

١-ئایا گریمانی ئەوەنییە کە باوکی ئیبراهیم(سەلامی خوای لێبێت) دوو ناوی هەبووبێت، وەك چۆن حەزرەتی یەعقوب دووناوی هەبوو،(یەعقوب) و(ئیسرائیل)، ئیتر بۆ ئەبێ ئەوە هەڵەبێت کە کەسێك لەناوێ زیاتری هەبێت؟

٢-ناکرێ تارح ناوی باوکی ئیبراهیم بووبێت و ئازەر شۆرەت و لەقەبی بووبێت؟[119]

٣-باشە تۆ پێکەنینت نایەت بەو کەسەی هەڵە لە وتارێك بگرێت کە نووسەری ئەو وتارە لەبری ئەوەی بڵێ"بارزانی" نووسیویەتی کاك" مەسعود"؟!یان لەبری مام جەلال حوسامەدین بنووسێ؟!باشە ئەوە کەی رەخنەیە تۆ بڵێی:(لە رووی مێژووییەوە ئەمە هەڵەیە چونکە(بارزانی ناوی "مەسعود"بووە نەك"بارزانی"!).

---

[118] قورئان بە پێوەر نازانێ بەڵام سفری تەکوین بە پێوەر ئەزانێ بۆ راست و هەڵە کە دەیان قسەی نامەنتیقی و نازانستی تێدایە، بۆ نمونە ئەڵێ: خوا لە شەش رۆژدا زەوی و ئاسمانەکانی دروستکردو ماندووبوو، بۆیە بڕیاری دا رۆژی شەمە پشوبدات و بحەوێتەوە!"سفر التكوين الإصحاح٢:٣"(فأُكملت السموات والأرض وكل جندها. وفرغ الله في اليوم السابع ...فاستراح.."!

[119] فەخری رازی لە تەفسیرەکەیداو لە منای"ئازەر"دا ئەڵێ: (.. قال ابن إسحاق ومقاتل والكلبي والضحَّاك : اسم أبي إبراهيم تارح وآزر لقب له، مثل يعقوب الملقب إسرائيل..)، شێخ محمد تاهیر ئیبن عاشوریش ئەڵێ:(والذي يظهر لي أنَّه : أنّ (تارح) لُقِّب في بلد غربة بلقب(آزر) باسم البلد الذي جاء منه، ففي(معجم ياقوت) آزر- بفتح الزاي وبالراء- ناحية بين سوق الأهوازو رامهرمز . وفي الفصل الحادي عشر من سفر التكوين من التوراة أنّ بلد تارح أبي إبراهيم هو (أور الكَلْدَانيين)، وفي (معجم ياقوت) (أور) -بضم الهمزة وسكون الواو- من أصقاع رامهرمز من خوزستان،ولعلّه هوأور الكلدانيين أو جزء منه أضيف إلى سكّانه، وفي سفر التكوين أنّ (تارح) خرج هو وابنه إبراهيم من بلده أور الكلدانيين قاصديْن أرض كنعان وأنهما مرّا في طريقهما ببلد (حَاران) وأقاما هناك ومات تارح في حَاران، فلعلّ أهل حاران دعَوه: آزر، لأنَّه جاء من صقع آزر، وفي الفصل الثاني عشر من سفر التكوين ما يدلّ على أنّ إبراهيم عليه السلام نُبِّىء في حاران في حياة أبيه..)،سەیری تەفسیری "التنوير و التحرير"بکە بۆ ئایەتی(٧٤)لە سورەتی(الانعام) .

٤– قەشە فادی لەو (٥٥) رەخنەیەی لە قورئان گرتوویەتی زیاد لە(٣٥)یان بە حوکمی ئەوەی کە مادامێك ئینجیل وەك قورئان ناڵێت کەواتە قورئان هەڵەیەو ئەوەی ئینجیل راستە ! ! باشە بۆ ئەبێ تەورات و ئینجیل پێوەر بن بۆ راستی و ناڕاستی شتێکی مێژوویی، بەڵام قورئان پێوەر نەبێت، لە کاتێکدا ئەو وردەکاریەی بۆ نووسینەوەی قورئان کراوە نە بۆ تەورات و نەبۆ ئینجیل نەکراوە، با بۆ نمونە ئەم بەراوردکاریە کورتە بکەین، تا بێویژدانی و نازانستی قەشە فادی روونببێتەوە[١٢٠]:

١ـ ئەم کتێبانەی کە چ مەسیحیو چ یەهودی ناویان ناوە (العهد القديم)و (العهد الجديد) کە مەبەستیان بە یەکەمیان تەوراتو نامەکانی موسایە (سەلامی خوای لێ بێ)و مەبەستیان بە دووەمیان ئینجیلەکانو نامەکانی حەوارییەکانە، هیچیان بە سەنەدێکی نەپچڕاو (سند متصل) نەگەیشتوون بە خەڵکی، بەڵکو هەر هەموویان نزیکەی پەنجا شەست ساڵ دوای حەزرەتی مەسیح نووسراونەتەوە.

٢ـ هەریەك لەو ئینجیلانەش کە نووسراونەتەوە بە دەستی کەسێك نووسراوەتەوەو کاری شەخصی بوون، نووسینەوەی ژیان و راسپاردەکانی عیسایە لە گۆشەنیگای خۆیەوە، کە ئەمەش هەڵدەگرێ ئەو کەسە قسەی خۆی تێکەڵکردبێ وەك (وشە)و وەك (بیرۆکە)و وەك (مانا)و هەڵیشدەگرێ زۆر شت هەیە لە بیری کردبێتو لە بیری نەمابێت وەك (وشە)و وەك (بیرۆکە) و وەك (مانا)ش، چونکە پرۆسەی شەخصی هەروایە – لە هەموو کات و سەردەمێکدا– تێکەڵە بە کەم و کورتی، ناکرێ ئەو قسانە بە قسەی خوا دابنرێن وەك چۆن موسڵمانان بۆ نمونە سیرەی ئیبن هیشام بە قسەی خوا دانانێن، چونکە لە راستیدا لێکچوونێکی زۆر لە نێوان کتێبەکانی سیرەو ئینجیلەکاندا هەیە لە رووی

---

[١٢٠] بەدرێژی لە کتێبی یەکەمی ئەم زنجیرەوەلأمەدا باسمان لە پارێزراوی قورئان کردووە لە رووی مێژووییەوەو بەراوردێکی وردمان کردووە بە ناپارێزراوی ئینجیلەکان..ئەتوانن بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێنەوە بۆی.

بابـەت و شـێوازەوە، وەك هەنـدێ لـە زانایـان لەوانـە"دكتـۆر سـەفر حـەوالی" لـە كتێبی"العلمانیـە"دا ئـەڵێ:(یـەكێك لـەو كتێبـە ئیسـلامیانەی كـە زۆر لـە ئینجیـل ئەچێت لە رووی بابەتەكانیەوە نەك لە رووی مێژووی نووسـینەكەیەوە بریتییـە لـە كتێبەكانی ژیاننامەی پێغەمبەر(صلی الله علیەوالەوسلم)..جا ئایا بە هیچ شێوەیەك ئـەگونجێ بووترێـت ژیاننامەكـەی ئـیبن هیشـام بـۆ نمونـە بریتییـە لـە نیگـای خـوا؟!..ئەمـە لـەڕووی شـەرع و لـە رووی عەقڵیشـەوە محاڵـە..لـە كاتێكـدا كـە ژیاننامەی ئیبن هیشـام بێگومانـەو بڕاوەتـەوە كـە هـی خۆیـەتی و بـە ڕشـتەیەكی نەبچڕاو گوازراوەتەوە بۆ نووسەرەكەی و روونووسی سـەرەكی بـە زمـانی عـەرەبی پـارێزراوەو دەسـتی وەرگێڕانـی پێنەگەیشـتووە، كـە ئەمانـە(تەنانـەت) بـۆ ئینجیلەكانیش رێنەكەوتووون![١٢١].

٣ـ مەسیحیەت و مەسیحییەكان دوای هەڵكێشانەوەی حەزرەتی مەسیح تووشی راوەدونانو شكەنجەو ئازاری زۆربوونەوە، بە تایبەتی لە لایـەن یەهودییەكانـەوە، بۆیە هەر یەك لەو حەوارییانە و قوتابییەكانیان ئاوارەی وڵاتان بوونو كەوتنـە ژێـر چاودێریو كەسێك یان دەسەڵاتێك یان دەسەڵاتدارێك نـەبوو لـەو رۆژگارانـەدا ئـەم قوتابیانەو مژدەكانی حەزرەتی مەسیح بگرێتە باوەشو بـەرگرییان لێبكـات و كـار بۆ نووسینەوەو پاراستنیان بكات، لە راستیدا ریوایەتە مێژوویەكانیش بـاس لـەوە ئەكەن كە ئینجیلەكان لەو ماوەیەدا نوسراونەتەوە.

٤ـ هەر پاش ئەوەی كە ـ حـەزرەتی مەسـیح ـ لـە دایك ئـەبێت و سروشـی لـە خـواوە بـۆ دێـت یـەهود ئەچـنە بنكڵێشـەی حـاكمی رۆمـانی ئـەو كاتـە كـە نـاوی (قەیسـەر گیبـارۆس) ئـەبێ ئـەویش فـەرمانی دەسـتگیركردنی حـەزرەتی مەسـیح ئەداتو لە خاچـی ئـەدات–بـە پێـی قسـەی مەسـیحییەكان ـ و دەسـت بـە گرتنـی شوێنكەوتەكانیشـی ئـەكات، پـاش ئـەم قەیسـەرەش دوو قەیسـەری تـر دێـن كـە تاڵاوی دنیا ئەكەن بە قـوڕگی قوتابیـانی حـەزرەتی مەسـیحداو قـڕان ئەخەنـە نـاو

[١٢١] العلمالنیە،(٣٤/١).

مەسحییەکانەوە، لەسەردەمی قەیسەری دووەمیاندا "متی" ئینجیلەکەی خۆی ئەنووسێتەوە بە زمانی "عیبرانی" و "یوحنا" کە ئینجیلێکی تایبەتی بە خۆشی هەیە وەریئەگێڕێتە سەر زمانی "یۆنانی". سەختترین سەردەم بۆ مەسیحییەکان سەردەمی پاشا (نیرۆن) بوو لە ساڵی (٦٤) زاینیو پاشان سەردەمی پاشا (تراجان) لە ساڵی (١٠٦) زاینی و سەردەمی (دیسیوس) بوو لە ساڵی (٢٤٩) زاینیدا و "پاشا نیرۆن" بەوە تۆمەتباری ئەکردن گوایە ئەمانە (ڕۆما)یان سوتاندبێت، بۆیە کەوتنە ئەشکەنجەدان و ئازاردانیان بە شێوەیەك کە مێژوو کەم شتی وای بە خۆیەوە بینیوە. بۆ نمونە: ئەهاتن ئەم مەسحییانەیان ئەگۆڕی و جلی ئاژەڵیان لە بەر ئەکردن و فرێیان ئەدانە بەر سەگی هار و ئەوانیش لەت و پەتیان ئەکردن. یان ئەهاتن لە خاچیان ئەدان و جلێکی چەوری نەوتینیان لە بەر ئەکردن و پاشان لە شەودا ئاگریان تێبەرئەدان و وەك چرا بە کاریانئەهێنان بۆ ڕووناککردنەوەی ڕێگە و بانەکان و (نیرۆن) خۆی لە ژێر ڕۆشنایی ئەم (چرا ئادەمیانە)دا هاتووچۆی ئەکرد!!.

(مەرقس) ئینجیلەکەی خۆی لەم سەردەمەدا نووسییەوە لەو کاتەدا لە "رۆما" بوو هەروەها (لوقا)ش ئینجیلەکەی خۆی لە سەردەمی ئەم قەیسەرەدا نووسییەوە.

پاش ئەم سەردەمە (یوحنا)ش ئینجیلەکەی خۆی نووسییەوە و لە سەردەمی (دەقلیدیانووس)دا کە نزیکەی سێ سەد هەزار مەسیحی کوشت ئەمەش ساڵی (٢٨٤) زاینی ئەکات، ئەوانەی مێژووی مەسیحییەت ئەنووسنەوە ئەو هەموو ئەشکەنجە و ئازار و تۆقاندنە ئەکەنە هۆ کە (سند)ی نەپچڕاو نییە بۆ ریوایەتی کتێبەکانیان و ئەوەش وا دەکات کە پەنا بۆ کاری نهێنی ببرێت و لە کاتی نهێنی و خۆشاردنەوەشدا چەندین شت ڕوو ئەدات کە ڕاستی مەسەلەکان ئەشارێنەوە و دڵنیایی کز دەبێت لە مرۆڤدا بەرانبەر راستی ئەو زانیارییانە.

٥- ئەم پرۆسەی نووسینەوەی تەورات و ئینجیلانە پرۆسەی شەخصی بوون، "دوو"ان لەو ئینجیلنووسانە کە بریتین لە "لوقا"و"مەرقص"لە بناغەدا هەر حەزرەتی عیساشیان نەبینیوەو قوتابی ئەو نەبوون، کارێکی تاکەکەسی بووەو لە پەنهاندا ئەنجامدراوەو کاری پێداچوونەوەو تەوسیق و موناقەشەی نەکراوەو ئەوەندەی نووسیوە کە لە بیری ماوەو شتەکانیشی بە مانا گواستووەتەوە نەك بە لەفز، کە ئەمەش بە تەواوی پێچەوانەی پرۆسەی نووسینەوەی قورئانە کە کارێکی دەستەجەمعی و ئاشکرا بووەو بە دیاری چاوی خەڵکەوە بووەو پرۆسەی جەمعکردنەوەی قورئانە نووسراوەکان بووەو نەك نووسینەوەی ئەوەی رابووردووەو لە لایەن صەحابەکانی پێغەمبەرەوە(صلی الله علیه و اله و سلم) نووسراوەتەوەو بە لەفز نووسراوەتەوە نەك بە مانا، و دونیایەك وردەکاری و موناقەشەش تەنانەت لەسەر پیتێکیش کراوە، یان لەسەر شکڵی ئەو وشەیە کراوە کە چۆن ئەنووسرێت، هەر بۆ نمونە زانایان ئەفەرموون: لەهەر شوێنێکدا کە باس لە ئافرەتێکی ناسراو کرابێت ئەوە وشەی(إمرأت)نووسراوە -بە تێی درێژ-و لە هەر شوێنێکیشدا باس لە ئافرەت بە گشتی کرابێت ئەوە وشەی(إمرأة)نووسراوە -بە تێی خڕ-و لەو رێوڕەسمەی قورئان لایان نەداوە!

٦ـ خوای گەورە کەباسی ئایینی مەسیحییەت و یەهودییەت ئەکات ئەفەرموێ (یکتمون ما انزلنا من الکتاب) هەندێ لەو شتانەی لە کتێبەکەدا بۆمان دابەزاندن ئەیانشاردەوە، هەروەها ئەفەرموێ: (یحرفون الکلم عن مواضعه). هەروەها ئەفەرموێ:(ویل للذین یکتبون الکتاب بایدهم ثم یقولون هذا من عندالله و ما هو من عندالله و یقولون علی الله الکذب وهم یعلمون). جیاوازی نێوان ئەم ئینجیلانەش لە ناو خۆیانداو جیاوازیان لەگەڵ ئینجیلی (برنابا)داو جیاوازیان لە گەڵ قورئانیشدا، ئەو دڵنیاییە ئەدات بە مرۆڤی عەوداڵی ڕاستی کە ئەو کتێبانە دەستکاری زۆر کراون و بیروڕای بەشەری زۆریان تێکەڵ بووەو بەو شێوەیەش نێوان زەوی و ئاسمانیان لەگەڵ قورئان و حەدیسی پێغەمبەردا (صلی الله علیه واله وسلم) هەیە.

قورئان کە هەر لە سەردەمی پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) خۆیدا هەمووی نووسرایەوەو پێغەمبەر(صلى الله عليه‌واله وسلم) لە ڕێگەی نووسەرانی (وحی)یەوە کە ژمارەیان لە (چل) کەس و لە ریوایەتێکی تردا (شەست) کەس بوون بەو شێوەیەی کە لە حەزرەتی جوبرەئیلەوە وەری گرتبوو (وشە) بە (وشە) گەیاندیە نووسەرانی (سروش)و هەر جارێك (وحی) بهاتایە سەری ئەینارد بەشوێن یەکێك یان زیاتر لەو شەست کەسەداو ئەو ئایەتانەی بۆ ئەخوێندەوە کە بۆی هاتبوون، پێشی ئەفەرموو، لە فلانە شوێنو لە لای فلانە ئایەتو سوورەتدا بینووسە. پاشان کە ئەینووسی پێی ئەخوێندەوەو ئەگەر هەڵەیەکی کردبایە بۆی راستئەکردەوە، وەك زەیدی کوڕی سابیت ئەفەرمویٚ:(كنت اكتب الوحي عند رسول الله (صلى الله عليه واله وسلم) وهو يملي علي، فاذا فرغت، قال: اقرأه، فاقرأه، فان كان فيه سقط أقامه)[١٢٢]، من لە خزمەتی پێغەمبەردا(صلى الله عليه‌واله‌وسلم) نیگام ئەنووسییەوەو ئەو بۆی ئەخوێندمەوە، کە لێئەبوومەوە، ئەیفەرموو: بیخوێنەرەوە! منیش ئەمخوێندەوە، جا ئەگەر وشەیەکم لێبکەوتایە، پێغەمبەر(صلى الله عليه‌واله‌وسلم) بۆی راستئەکردمەوە.

و پاشان حەزرەتی ئەبوبەکر لە ڕێگەی لیژنەی تایبەت و بەڵگەنامەی وردو وردکردنەوەو وەردکردنەوەی هەموو ئەو پەڕەو پارچە قورئانانەوە کە هەبوون جارێکی تر قورئانی دوای یەك ساڵ لە مردنی پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) کۆکردەوە و نووسیەوە[١٢٣] و پاشان چۆن لە سەردەمی حەزرەتی عوسماندا، لە ڕووی ئەو قورئانەوە چەندین نوسخەی تر نووسرایەوە و نێردرا بە هەرێمەکاندا تا خەڵکی گومانیان لە سەر قورئان بۆ دروست نەبێت و بە دەردی یەهودو نەصارا نەچن، دوایی

---

[١٢٢] علوم القرآن، محسن عبدالحميدو رشدي عليان و غانم قدوري: ص٤٣.

[١٢٣] لە پێشەوەو لە سەرەتای کتێبی "دەروازەیەك بۆ زانستەکانی قورئان"دا بە درێژی و وردەکاریەوە پرۆسەی نووسینەوەی قورئانمان باسکردووە چۆن لیژنەی بۆ دانراوە و ڕەچاوی وردترین سیستمی نووسینەوە کراوە بۆ کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئان، تکایە بۆی بگەڕێنەوە.

کەس نەزانێ کامە قسەی خوایە و کامە قسەی خەڵکی ترە کە خراوەتە ناو کتێبی خواوە.

٧- ئینجیلەکان دونیایەك جیاوازی لە نێوان خۆیاندا هەیە، جارێ ئەمە یەك ئینجیل نییە بەڵکو چەندین ئینجیل هەیە وەك مێژوو بۆمان ئەگێڕێتەوە کە لەسەردەمی کۆندا چەندین ئینجیلی تر نووسراونەتەوەو دەست بە دەستیان پێکراوەو جێگەی بڕوای خەڵکی نەصرانی بووەو کاریان پێکردووە، وەك ئینجیلی (مرقیون)و ئینجیلی (دیصان)و ئینجیلی (مانی)و ئینجیلی (سبعین)و ئینجیلی (برنابا)و ئینجیلی (تەزکیرە)و هەندێ ئینجیلی تریش... بەڵام لە کۆتایی سەدەی دووەمو سەرەتای سەدەی سێیەمدا کلێسا ویستی سنورێك بۆ کتێبەکانی ئینجیل دابنێتو هات تەنیا چوار ئینجیلی لەو هەمووە ئینجیلە پەسەند کردو سەلماندنی ئەویش ئەمانەن: (متی)و (مرقس)و (لوقا)و (یوحنا) کە دوانیان وەك وتمان لە لایەن کەسانێکەوە نووسراونەتەوە کە قوتابی خودی حەزرەتی مەسیحیش نەبوون! کە بریتین لە(مەرقوس)و(لۆقا).

جگە لەوەش ئەم ئینجیلانە لەناو خۆشیاندا جیاوازی زۆر هەیەو یەك ئەوی تریان هەڵدەوەشێنێتەوە لە بری ئەوەی یەکتری بسەلمێنن..هەر بۆ نمونە با سەیری ئەم چەند نمونەیە بکەین:

أ: لە هەردوو ئینجیلی "متی"و ئینجیلی "لوقا"دا نەسەبی یەسوع ـ کە بریتییە لە خوا لای ئەوان ـ ئەگێڕێنەوە بۆ"داود"، لە"متی"دا لە نەوەی "سولەیمانی کوڕی داودە (متی١:٦)، کەچی لای"لوقا" لە نەوەی"ناسانی کوڕی داودە (لوقا ٣:٣١) .

ب: لە"سفرالتكوين"دا (١:٣-٥) ئەڵێ:«خلق النور والليل والنهار في اليوم الأول»، کەچی لە "سفر التكوين"دا (١:١٤) ئەڵێ : «خلق النور في اليوم الرابع».

ج: کێ ئەو خاچەی هەڵگرتووە کە بە حسابی ئەوان خوا یان کوڕی خوای لەسەر لەخاچدراوە؟!

مـرقس (٢١:١٥)، ولوقـا (٢٦:٢٣)، ومتـی (٣٢:٢٧)هـەموویان ئـەڵێن ئـەو کەسە"سەمعانی قەیروانی"بووە، کەچی "یوحنا" (١٧:٩) باسی ئەوە ئەکات کە ئـەو کەسە عیسا خۆی بووە (سەلامی خوای لێبێت) .[١٢٤]

٨- لەو زانیاریانەی پێشووەوە بۆمان دەردەکەوێت کە کتێبە ئاینەکانی تری وەك تەورات و ئینجیل، چونکە ئـەرکی سەرشـانی هـەڵگرانی ئـەو دینـە بـووە بیپـارێزن و بیگەیەنن، کەلێن و کەموکورتی زۆریان تێکەوتووە و هەریەکەی لە لایەکەوە هەوڵێکی شەخصـی خـۆی داوە بـۆ ئـەوەی زۆرتـرین ڕاسـپاردەو ڕێنماییـەکانی ئـەو پێغەمبـەرە(صـلی الله علیەوسـلم) کۆبکاتـەوەو بیگەیەنێتـە خـەڵکی، یـەکێکی تـر بـە جـۆرێکی تـرو ئـەوەی تـریش بـە جـۆرێکی جیـاواز لـە هـەموان، بۆیـە کارەکـە وای لێهاتووە جیاوازی و ناسازی زۆر لەو کتێبانەدا دروست بوون و جیاوازییەکانیش شـتی وردو ناگرنگ نین، بەڵکو شتی گەورە و زۆر هەستیارن، بۆنمونە یەکێکیان عیسا بـە عەبدی خوا ئەداتە قەڵەم و ئەویتریان ئەڵێ: عیسا خوایە یان کوڕی خوایە !لە هـەموو کایەکانی تردا هەر بەو شێوەیەیە چ بیرو باوەڕ دەربارەی" خوای موتەعال بێت یـان دەربارەی پێغەمبەران یان دەربارەی یاساو هەڵسوکەوتەکان" بێت.

خوای گەورە دەربارەی پاراسـتنو ئـەرکی پاراسـتنی ئـەو کتێبانـە ئەفـەرموێ: (لِلَّذِينَ هَادُواْ وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُواْ مِن كِتَابِ اللّهِ وَكَانُواْ عَلَيْهِ شُهَدَاء) (المائدة: ٤٤). وشەی (اسْتُحْفِظُواْ) واتـە داوای ئـەوەیان لێکرابـوو کـە کێتبـەکانی خۆیان بپارێزن.. بەڵام خوای گەورە دەربارەی پاراستنی قورئـان ئەفـەرموێ: (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (الحجر: ٩) کـە بـە ئاشـکراو بـە چـەند دڵنیـا کردنەوە ئەفەرموێ (ئێمە خۆمان قورئان ئـەپارێزین) ئـەوەبوو کـە پاراسـتنی ئـەو کتێبانە سپێردرا بە خەڵکەکە خـۆی نـەیانتوانی وەك پێویسـت بیپـارێزنو دەسـتی خەڵکی (کەم دین)، یان (بێ دین)ی پێگەیشتو ئەمان لەبەر (ستەمکاری خۆیـان) و ئەوان لەبەر (نەزانینی خۆیـان) ئـەو هـەموو کارەسـاتەیان بەسـەر ئـەو دینانـەدا

[١٢٤] لە کتێبی یەکەمی ئەم زنجیرەوەڵامەدا بەدرێژتر لە ئەم بابەتەمان کۆڵیوەتەوە.

هێنا، بەڵام کە خوای گەورە وادەی پاراستنی قورئانی دا، هەر لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلى الله عليه واله وسلم) ئەو هەموو کەرەسەیەی بۆ فەراهەم کرد و پاشان هەر لە ساڵی یەکەمی دوای مردنی پێغەمبەردا (صلى الله عليه واله وسلم) و دروست دوای شەڕی خێڵی (موسەیلەمەی درۆزن) خستییە دڵی صەحابەوە کە هەموو قورئان لەیەك (بەرگ)دا کۆبکەنەوە تا لە نەفەوتانی تەنانەت ئایەتو پیتێکیشی دڵنیا بن، ئەوەبوو لەسەردەمی عوسمانیشدا (رەزای خوای لێ بێت) خوای گەورە هەلومەرجەکانی وا رێکخست صەحابە بیر لە زیادکردنی رونووسی ئەو قورئانە بکەنەوەو بە هەرێمەکاندا بڵاوی بکەنەوە تاخوای گەورە بۆ هەتا هەتایە دڵنیایی بداتە خەڵکی کە ئەم قورئانە هەر ئەو قورئانەیە کە خوای گەورە دایە جوبرەئیلو ئەویش دایە حەزرەتی موحەممەد و ئەویش (صلى الله عليه واله وسلم) گەیاندییە صەحابەکانو ئەوانیش بەئەمانەتەوە (رەزای خوایان لێ بێت) نووسیانەوەو گەیاندیانە هەموو مرۆڤایەتی..

ئیتر کەوایە بۆچی قەشە فادی قورئان بە پێوەر نازانێ بەڵام تەورات بە پێوەر ئەزانێ و بەپێی ئەو نیشانەی راست و هەڵە ئەدات لە بابەتەکان؟!

بڕگەی چوارەم

نمونەیەك لەو هەڵە رەوشتیانەی کە قەشە فادی بە حەرام و بە تاوانی دائەنێت گوایە قورئان حەلاڵیکردووە!

قەشە فادی ئەوەی لا هەڵەیە کە قورئان ماف بەرگریکردن ئەداتە کەسانی ستەملێکراو لە بەرانبەر ستەمکارەکانیداو ئەوە بە هاندان ئەزانێ بۆ توندوتیژی! رەخنە لەوە ئەگرێت کە قورئان فەرموویەتی:(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (١٩٤) یانی: هەرکەسێك دەستی بۆ درێژکردن ئێوەش دەستی لێبکەنەوە وەك ئەو، خۆشتان لە(سزای)خوا بپارێزن و ئەوەش بزانن خوا لەگەڵ خەڵکی خۆپارێزدایە.

قەشە فادی بڕوای وایە کە ئەگەر کەسێك لە خۆڕایی و هەر بۆ چێژبردن زللەیەکی دا لە لای راستت، تۆ لای چەپیشتی بدەرێ با زللەیەکی تری لێبدات! !ئەم بوختانەش ئەداتە پاڵ حەزرەتی عیسا(سەلامی خوای لێبێت) ، گوایە ئەو ئەم رەوشتەی دامەزراندووە ! ١٢٥

سەیر ئەوەیە کە هەوڵئەدات ئەم بوودەڵەییە بکاتە بەهایەکی باڵا لە ژیانداو سێ چوار دەق لە ئینجیل ئەگوازێتەوە بۆ سەلماندن و شیرینکردنی ئەم رەوشتە! سروشتییە لای ئەم قەشەیە کە مرۆڤەکان لەناو کۆمەڵگەکاندا ببنە دوو توێژ: ستەمکارێکی زللەوەشێن و ستەملێکراوێکی زللەلێدراو،دەی لەراستیدا ئەم قسەیە ئەوەندە بێماناو نامەنتیقیە تەنانەت وەرگێڕەکەی لای خۆشمان ناتوانێ قەبوڵیبکات و بە تێکەڵ و پێکەڵییەکەوە ئەڵێ: (..ئەگەر بەو شێوەیەی کە مەسیح ئەڵێت لەگەڵ ستەمکاردا هەڵسوکەوت بکەین، ئەوە خەڵکە کاڵفام و سەتحی و سەربۆش و بەدئیحساسەکان و خەڵکە گۆشت و خوێن پەرست و خەڵکە خێڵەکی و بنەماڵەچییەکان هیچ وانەیەك لەو رەوشتەبەرزانە وەرناگرن بەڵکو پتر لە بەدکاریەکانیاندا رۆدەچن و بەردەوام دەبن هەروەکو وتراوە—من امن العقاب اساء الادب—ئەو کەسەی لەوە دڵنیابێت سزانادرێت(بێ ئەدەبی دەنوێنێت)، واتە کوڕی سەرجادەو کوڕی دەرچووی بەندیگەکان و شەقاوەو چەقۆکێشەکان گەر لە سزای توونـد نەترسن لە خراپەکاریدا بەردەوام دەبن).

جگە لەمە، باشە ئاخر ئەوە کەی رەخنەیە تۆ ئاراستەی قورئانی بکەی کە رێگەئەدات دەست لە ستەمکار بکەیتەوە؟! چۆن ژیان بەو جۆرە رێنماییانە بەڕێوەئەبرێت، کە ئەگەر کەسێك لە خۆڕایی و هەر بۆ چێژبردن زللەیەکی دا لە لای راستت، تۆ لای چەپیشتی بدەیتی تا زللەیەکی تریشی لێبدات! ؟ کام کەس هەیە لە دنیادا ئەگەر بۆیبڕواتەسەر خۆی ناکات بەکەڵەگا بەسەر خەڵکانی ترەوە؟..ئەم قسەیەی قەشە فادی زۆرتر لە موزایەدە ئەچێت، چونکە نەخۆی و

[125] ل:٩٦.

نـە کتـێبی پـیرۆزی و نـە مێـژووی و نـە ئێسـتای جێگەیـەکی تێـدا نیـە بـۆ وەهـا ڕەوشتێك:

١ـ خۆی: ئایا ئامادەیە ئەم بنەمایە جێبەجێبکات، یەکێك لەو لای بەلاوە بێت و بۆ خۆشی شەقێکی تێهەڵبدات ئەو جارێکی تر هەڵبسێتەوەو پشتی بۆ بکاتـەوە تـا شەقێکی تری تێهەڵبدات؟! بەدڵنیاییەوە نـەخێر ئامادەنیـەو دوور نیـە لەسـەر ئـەو شەقە ئەگەر لە پێشی بڕوات خاکی وڵاتێك بەتوورەکە نەبێژێت، باشـە خـۆ ئێمـەی موسـڵمان نـە زڵلـەمان داوە لـە فـادی و نـە شـەقمان تێهەڵـداوە، ئـەی بـۆ ئـەم بنەمایەمان لەگەڵدا بەخەرجنادات و جنێوو بوختانی خۆیمان لێدووربخاتەوە؟ دەی خۆ ئەگەر بـەپێی ئـەو بنەمایـە بێـت ئـەوە ئەگـەر تێشـیهەڵبدەین هـەر ئـەبێ ئـەو بمانبوورێت و لە گوڵێ کاڵترمان پێنەڵێ! دەی کوا ئـەو وای کـردووە؟ ئایـا قەشـە فـادی وایکـردووە لەگـەڵ موسـڵماناندا؟ ئـێ دیـارە نـەخێر، دەی کەواتـە ئـەم خۆهەڵکێشان و موزایەدەکردنە لە پێی چی؟

٢ـ کتێبە پیرۆزەکەی خۆی: لە ئینجیلەکەی قەشە فادیدا چەند دەق هاتووە کە ئەو بنەمایە هەڵدەوەشێنێتەوە، بۆ نمونە:

لە(سفر التثنية)دا هاتووەو ئـەڵێ:«حِينَ تَقْرُبُ مِنْ مَدِينَةٍ لِتُحَارِبَهَا اسْتَدْعِهَا لِلصُّلح ١١فَإِنْ أَجَابَتْكَ إِلى الصُّلحِ وَفَتَحَتْ لك فَكُلُّ الشَّعْبِ المَوْجُودِ فِيهَا يَكُونُ لك لِلتَّسْخِيرِ وَيُسْتَعْبَدُ لكَ.١٢وَإِنْ لَمْ تُسَالِمْكَ بَل عَمِلتْ مَعَكَ حَرْباً فَحَاصِرْهَا. ١٣وَإِذَا دَفَعَهَا الرَّبُّ إِلهُكَ إِلى يَدِكَ فَاضْرِبْ جَمِيعَ ذُكُورِهَا بِحَدِّ السَّيْفِ. ١٤وَأَمَّا النِّسَاءُ وَالأَطْفَالُ وَالبَهَائِمُ وَكُلُّ مَا فِي المَدِينَةِ كُلُّ غَنِيمَتِهَا فَتَغْتَنِمُهَا لِنَفْسِكَ وَتَأْكُلُ غَنِيمَةَ أَعْدَائِكَ التِي أَعْطَاكَ الرَّبُّ إِلهُكَ. ١٥هَكَذَا تَفْعَلُ بِجَمِيعِ المُدُنِ البَعِيدَةِ مِنْكَ جِدّاً التِي لَيْسَتْ مِنْ مُدُنِ هَؤُلاءِ الأُمَمِ هُنَا. ١٦وَأَمَّا مُدُنُ هَؤُلاءِ الشُّعُوبِ التِي يُعْطِيكَ الرَّبُّ إِلهُكَ نَصِيباً فَلا تَسْتَبْقِ مِنْهَا نَسَمَةً مَا ١٧بَل تُحَرِّمُهَا تَحْرِيماً»(تثنية٢٠: ١٠– ١٨).

ئەگەر نزیکبوویتەوە لە شارێك بۆ ئەوەی شەڕی لەگەڵدا بکـەی سـەرەتا بـانگی بکە بۆ ڕێکەوتن، ئەگەر وەڵامیاندایتەوە و شارەکەیان بـۆ کردیتـەوە ئـەوە هـەموو

ئەو میللەتانەی لەوێدا هەن ئـەتوانی بخەیتـە ژێـر بـارو بیانكەیتـە كۆیلـەی خـۆت، ئەگـەر شـارەكەیان تەسـلیمنەكردی و بـەڵكو شـەڕیان راگەیانـد لـە دژت ئـەوە گەمارۆیان بدە و كە خوای پەروەردگارت زاڵیكـردی بەسـەریاندا بەشمشـێر سـەری هەموو نێرینەكانیان بپەڕێنە، سەبارەت بە ژن و منـاڵ و ئاژەڵـەكان و هـەموو ئـەو شتانەی لەو شـارەدا هـەن دەسـتكەوتن بـۆ خۆتیـان هـەڵگرە و دەسـتكەوتێك كـە خوای پەروەردگارت لە دوژمنەكەتەوە پێتئەدات بیخۆ، ئابەم شێوەیە بكە لەگـەڵ هـەموو ئـەو شـارانەدا كـە زۆر دوورن لێتـەوەو شـاری ئـەم میللەتانـە نـین و پـەروەردگارت خسـتوویەتیە ژێرچـنگت ئـەوە زینـدوویان تێـدا مەهێڵـەو هـەموو ناوچەكە بكە بە قەدەغە ! ! دەی ئیتر یانی چی "ئەگەر كەسێك زللەیـەكی دا لـە لای راستت، تۆ لای چەپیشتی بدەرێ با زللەیەكی تری لێبدات؟ ! !ئەمـە موزایـەدە نەبێت چیترە؟ ئەو دەقەی سەرەوە نـەك هـەر رێگـە بـە بـەرگری لـەخۆكردن ئـەدا بەڵكو شەڕی سەروماڵ و شەڕی سووتاندنی تەڕو وشكە بەیەكـەوە، ئەمـە شـەڕی جینۆسایدەو (شەڕێكی ئاسایی)ش نییە !

دەیان دەقی تری لەو شێوەیەی سەرەوە هەیە لە تەورات و ئینجیلدا ئیتر یان قەشە فادی ئاگای لێیان نیـە یـان ئاگـای لێیانـەو خـەڵكی فریوئـەدات و موزایـەدە ئەكات، هەندێ لەو دەقانە:

-" لا تظنوا أني جئت لأرسي سلاماً على الأرض، ما جئـت لأرسـي سـلاماً، بـل سيفاً، فإني جئت لأجعل الإنسان على خلاف مع أبيه، والبنـت مـع أمها والكنـة مـع حماتها وهكذا يصير أعداء الإنسـان أهـل بيتـه ".. واگومـان مەبـەن مـن بـۆ ئـەوە هاتووم ئاشتی لەسەر زەویدا بروێنم بەڵكو هاتووم بۆ رواندنی شمشێر! !

-لە كتێبی(سفر العدد:٣١: ١- ١٨)دا هاتووە و ئەڵێ:

وَقَالَ الرَّبُّ لِمُوسَى: انْتَقِمْ مِنَ الْمِدْيَانِيِّينَ لِبَنِي إِسْـرَائِيلَ، وَبَعْـدَهَا تَمُـوتُ وَتَنْضَـمُّ إِلَى قَوْمِكَ. فَقَالَ مُوسَى لِلشَّعْبِ: جَهِّزُوا مِنْكُمْ رِجَالًا مُجَنَّـدِينَ لِمُحَارَبَـةِ الْمِـدْيَانِيِّينَ وَالانْتِقَامِ لِلرَّبِّ مِنْهُمْ. فَحَارَبُوا الْمِدْيَانِيِّينَ كَمَا أَمَرَ الرَّبُّ وَقَتَلُـوا كُـلَّ ذَكَـرٍ، وَقَتَلُـوا

مَعَهُمْ مُلُوكَهُمُ الْخَمْسَةَ: أَوِيَ وَرَاقِمَ وَصُورَ وَحُورَ وَرَابِعَ، كَمَا قَتَلُوا بَلْعَامَ بْـنَ بَعُـورَ بِحَدِّ السَّيْفِ. وَأَسَرَ بَنُو إِسْرَائِيلَ نِسَاءَ الْمِدْيَانِيِّينَ وَأَطْفَالَهُمْ، وَغَنِمُوا جَمِيـعَ بَهَـائِمِهِمْ وَمَوَاشِيهِمْ وَسَائِرَ أَمْلاَكِهِمْ، وَأَحْرَقُوا مُدُنَهُمْ كُلَّهَا بِمَسَـاكِنِهَا وَحُصُـونِهَا، واسْـتَوْلَوْا عَلَى كُلِّ الْغَنَائِمِ وَالآسْلاَبِ مِنَ النَّاسِ وَالْحَيَوَانِ،.

–لە(سفر حزقيال) ئامۆژگاری و وەسیێت بۆ بەنی ئیسرائیل ئەکات پێیـان ئـەڵێ: " لا تشفق أعينكم، ولا تعفوا عن الشيخ والشاب والعذراء والطفل والنساء اقتلـوا حتى الهلاك."(!) .

–لە(سفر التكوين)یشدا بە رۆشنی ئەڵێ: "اضرب أهل تلك المدينة بحـد السـيف بجميع ما فيها حتى بهائمها"!! ئا ئەمانە چ راسپاردەیەکن کە ئینجیـل ئـەیکات بـۆ شوێنکەوتەکانی و قەشە فادیش چی دەڵێ!؟

٣ـ <u>مێژووی قەشە فادی</u>: نەمێـژووی دووری و نـە مێـژووی نزیکـی قەشـە فـادی تۆمارێکی تێدا نیە بۆ ئەو بنەمایە، بەڵکو بە پێچەوانەوە، لە مێژووی دووریـدا وەك کتێبـە پیرۆزەکـەی خـۆی باسـیئەکات پرۆسـەی جینۆسـایدیان بـەرپاکردووە، شمشـێریان هەڵکێشـاوە لـە نـەیارەکانیان نـەك روومـەتی دووەمیـان پێـدابێت تـا زللەیـەکی تریشـی لێبـدەن، (کـە خـوای پـەروەردگارت زاڵیکـردی بەسـەریاندا بەشمشێر سەری هەموو نێرینەکانیان بپەڕێنە)... مێـژووی تـازەی خاچپەرسـتیش لە وڵاتاندا لەو مێژووە کۆنە خوێناویترەو مایەی ئەوەیە قەشـە فـادی سـەردابخات نەك ئاوەها خـۆی هەڵبکێشـێت بەسـەر خەڵکیدا! باشـە دادگاکـانی پشـکنین کـێ دایانان؟ [١٢٦]لەسەردەمی صەلاحەددینی ئەییوبیدا خێڵی فادی چییان نەکرد لـەکاتی

---

[١٢٦] گۆستاڤ لۆبۆن ئەڵێ:(" لما أجلي العرب – يعني المسلمين – سـنة ١٦١٠ م اتخذت جميـع الـذرائع للفتك بهم فقتل أكثرهم ، وكان من قتل إلى ميعاد الجلاء ثلاثة ملايين من النـاس، في حـين أن العـرب لما فتحوا أسبانيا تركوا السكان يتمتعون بحريتهم الدينية ، محـتفظين بمعاهـدهم ورئاسـتهم ، وقـد بلـغ مـن تسامح العرب طوال حكمهم في أسبانيا مبلغا قلما يصادف الناس مثله هذه الأيـام "، حضـارة العـرب – گۆستاڤ لۆبۆن، ص ٢٧٩.

پەلامارەکانیاندا بۆ دونیای موسڵمانان؟ یان لە کاتی پەلامارەکانی بۆ سەر بۆسنەو هێرزەگۆڤین؟.

محمد عەلی شەحود لە کتێبی(موسوعة البحوث والمقالات العلمية)دا–کە نزیکەی پێنج هەزارو نۆسەد وتاری تێدایە–لەو کتێبەدا بە درێژی باسی ئەو هێرش و پەلامارانە ئەکات کە خاچپەرستان کردوویانەتە سەر جیهانی ئیسلامی و چۆن گۆمی خوێنیان هەستاندووەو جیاوازیان نەکردووە لە نێوان پیرو گەنج و ژن و منداڵ و تەنانەت بێزمانیشدا، شەحود ئەفەرموێ: (لەو هێرشەدا کە خاچپەرستەکان کردیانەسەر شاری قودس لە شەوی١٤ی یۆلیۆی ساڵی١٠٩٩ی زاییندا و لەرۆژی دوای ئەودا ئەوەندە شەڕەکە تووند بوو، سەربازە موسڵمانەکان توانای بەرگریکردنیان لەشارەکە نەما، ئەوە نەبێت رایان کردوو پەنایان برد بۆ مزگەوتی قودس و خۆیان حەشاردا تێیدا، خاچپەرستەکانیش شوێنیان کەوتن و چوونە ناو مزگەوتەکەو لەناو ئەو مزگەوتەدا قەسابخانەیەکی زۆر ترسناکیان بەرپاکرد، وەك هەندێ لە مێژوونووسەکانیان ئەڵێ:(كان جنودنا يخوضون حتى سيقانهم في دماء المسلمين)، سەربازەکانمان قاچیان لە خوێنی موسڵمانەکاندا چەقیوە!!

خاچپەرستەکان تاکە موسڵمانێکیش چییە جێیان نەهێڵاو خوێنیان حەڵاڵکردو کوشتیان، ئیتر لە رێگەدا بینیبێتیان یان لە ماڵەکاندا یان لە مزگەوتەکاندا، بە بێئەوەی جیاوازی بکەن لە نێوان پیاوو ژن و منداڵدا، پەلاماری هەموو ئەوانەشیان دا کە پەنایان بۆ مزگەوتی ئەقصا برد، کە ژمارەیان زیاتر لە هەفتا هەزار کەس ئەبوون، هەندێ لەوانە پێشەواو زاناو خواناس و دونیانەویستەکانی ناو موسڵمانان بوون، ئیبنولئەسیریش –لە مێژوونووسانی موسڵمانان– ئەم ژمارەیە باسئەکات، هەروەها "ئیبنولعەبەری مالتی"ش –لە مەسیحییەکان– هەر باسی ئەکات، کە ئەو بەدەق ئەڵێ:(ولبث الفرنج في البلد أسبوعا يقتلون فيه المسلمين، وقتل بالمسجد

الأقصى ما يزيد على سبعين ألفا)!! ئیتر قەشە فادی باسی کوڵمی راست و چەپ بۆ کێ ئەکات؟!

هەروەها(گیبۆن)نووسەری ناوداری ئینگلیزی(مەسیحی) بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەم زانیاریانە ئەڵێ: (خاچپەرستەکان کە خزمەتکاری خواوەندن ئەو رۆژەی کە دەسەڵاتیان پەیداکرد بەسەر قودسدا لە ١٥/٧/ ١٠٩٩ زایینی‌دا بیرو رایان وابوو کە بۆ ئەوەی رێز بۆ خواوەند بنوێنن هاتن حەفتا هەزار موسڵمانیان سەربڕی! هاوکات هیچ جۆرە سۆزو بەزەییەکیشیان نەهاتەوە نە پیرەکان و نە منداڵان و نە ژنان، ئەم قەسابخانەیە سێ شەوو رۆژی تەواوی خایاند، مێشکی منداڵانیان ئەکێشا بەدیواردا و ئەیانپژاند، منالّی شیرەخۆریان لەسەربانەوە هەڵئەدایە خوارەوە و ژن و پیاوەکانیشیان بە ئاگر ئەبرژاندو سکی خەڵکەکەیان هەڵئەدڕی و ئەیانووت: با بزانین ئاڵتوونی نەخواردووە ! ..

پاش ئەمانە ئەو نووسەرە بە سەرسوڕمانێکەوە ئەڵێ:(كيف ساغ لهؤلاء بعد هذا كله أن يضرعوا إلى الله طالبين البركة والغفران)[١٢٧]، نازانم ئەمانە دوای ئەم هەمووە خوێنڕشتنە چۆن رێگەیان بە خۆیان ئەدا کە لە خوا بپاڕێنەوە و داوای لێبووردن و بەرەکەتی لێبکەن؟!

ئەمە پێڕەویکردنێکی پیت بە پیتی ئەوە نیە کە ئینجیل فەرمانی پێکردوون کە ئەڵێ:" لا تظنوا أني جئت لأرسي سلاماً على الأرض، ما جئت لأرسي سلاماً، بل سيفاً"؟! ئیتر قەشە فادی بۆچی موزایەدەمان بەسەرەوە ئەکات و باسی روومەتی چەپ و راست ئەکات؟ کێ ئەخەڵەتێنێت: خۆی یان وەرگێڕەکەی؟ ئێمە یان خوێنەرەکانی؟!

ئەوان تەنانەت بیرمەندو رۆژهەڵاتناسەکانیشیان هەڵگری ئەم رق و قینەیەن و بەو پاڵنەرە پارەو وزەکانیان خەرجئەکەن، ئەوەتا(روبرت بین) رۆژهەڵاتناسی

---

[١٢٧] المفصل في شرح آية لا إكراه في الدين،جمع وإعداد،الباحث في القرآن والسنة،علي بن نايف الشحود(١/٣٤٠).

دیاری ئەمریکی لە پێشەکی کتێبەکەیدا کە ناوی لێناوە (السیف المقدس)– شمشێری پیرۆز– زۆر راشکاوانە ئەڵێ :(ئێمە فاکتەری زۆر بەهێزمان هەیە بۆ ئەوەی توێژینەوە لە عەرەبە موسڵمانەکان بکەین، و لە شێوازی ژیان و هەڵسوکەوتیان شارەزا ببین، چونکە ئەم موسڵمانانە رۆژێك بوو کە هەموو دونیایان خستەژێر رکێفی خۆیان، و دووریش نییە جارێکی تریش ئەو کارە بکەنەوە، ئەو ئاگرەی کە موحەممەد هەڵیگیرساندووە تا ئێستاش هەر بڵێسەی لێدێت، هەزار هۆ هەیە بۆ ئەوەی ئێمە لەو قەناعەتەدا بین کە ئەو ئاگرە هەرگیز ناکوژێتەوە)![128]، (کایتانی)ش کە میرێکی دەوڵەمەندی ئیتالی بوو، هەموو سەروەت و سامانەکەی خەرجکرد تا ئەو سنوورەی مایەپووچ"ئیفلاسی"ی خۆی راگەیاند، بۆ ئەوەی توێژینەوەیەکی وردی بۆ بکەن لەسەر هەموو جیهانی ئیسلامی–مێژووی، ئێستای، سنوورە جوگرافیەکەی، خاڵە بەهێزەکانی ئیسلام و موسڵمانان...هتد–ئەوەبوو بەو خەرجیانە کە سێ کاروانی گەورەی یەکلەدوای یەکی رێکخست بۆ دونیای موسڵمانان و نۆ بەرگی گەورە کتێبی بۆ بەرهەمهات و ناوینا(حولیات الإسلام)، ئەم میرە لە سەرەتای ئەو کتێبەدا ئەزانن چی ئەڵێ و چۆن باس لەو فاکتەرانە ئەکات کە پاڵی بەمەوە ناوە ئەو کارە بکات؟ کایتانی ئەڵێ:(إنه إنما يريد بهذا العمل أن يفهم سرَّ المصيبة الإسلامية التي انتزعت من الدين المسيحي ملايين من الأتباع في شتى أنحاء الأرض، ما يزالون حتى اليوم يؤمنون برسالة محمد، ويدينون به نبيًّا ورسولاً)!![129] کەواتە لە راستیدا ئەمەیە وادەکات فادی جگە لە فادی کە کەسانی رەگەزپەرستن چاویان بە ئیسلامدا هەڵنەیەت و بەبوختان و ناهەقی بکەونە رەخنەگرتن لە ئیسلام و لە قورئان بەڵکو بەری ئەم هەڵکشانە ئیسلامیە بگرن!

---

[128] رسالة في الطريق إلى ثقافتنا لمحمود محمد شاكر،ص٨٦.

[129] مذاهب فكرية معاصرة لمحمد قطب،ص ٥٩٧ .

٤–ئێستای خێڵی قەشە فادی: لەئێستاو ئەم رۆژگارەدا کام کەس یان کام دەوڵەتی مەسیحی پێڕەو لەوە ئەکەن کە قەشە فادی بە خەڵکی ئەفرۆشێت؟ ئەگەر زللەیەکی لێبدەی ئەو روومەتەکەی ترت بداتێ تا زللەیەکیش بدەی لەوی تریان؟ محمد عەلی شەحود لە کتێبی" موسوعة الخطب والدروس"دا بەدرێژی باسی تاوانەکانی دەوڵەتە مەسیحیەکان ئەکات بەرانبەر موسڵمان و ئەڵێ:

(..أيها المسلمون، وأما جرائمهم في دماء المسلمين فحدث ولا حرج، فملفاتهم سوداء من دماء المسلمين، ودم المسلم دم وحشي في قاموس أمريكا، ليس له حرمة ألبتة، بل هو في نظر أمريكا أخس من الكلاب النجسة، وقد ثبت أنهم يقولون عن الرسول أنه رجل شاذ، وتزوج عدة مرات للوصول إلى السلطة، ومثل هذه الادعاءات الملعونة، تدرس لديهم في مناهجهم الدراسية، وقد أنتجوا أكثر من ٧٠٠ فيلم يسيء للإسلام والمسلمين. ويرى الرئيس السابق نكسون أن ليس هناك من شعب ـ حتى ولا الصين الشعبية ـ له صورة سلبية في ضمير الأمريكيين، بالقدر الذي للعالم الإسلامي.

أيها المسلمون، وهذه بعض جرائم أمريكا الديمقراطية، في قتلهم الوحشي الشنيع ضد المسلمين، لقد قُتل أكثر من مليون طفل عراقي، بسبب قصف الطائرات الأمريكية للعراق، وحصارها الظالم له خلال أكثر من عشر سنوات، وأصيب الآلاف من الأطفال الرضع في العراق بالعمى لقلة الأنسولين، وهبط متوسط عمر العراقيين ٢٠ سنة للرجال، و١١ سنة للنساء، بسبب الحصار والقصف الأمريكي، وأكثر من نصف مليون حالة وفاة بالقتل الإشعاعي. وقد رفع أحد المحامين النصارى الأمريكيين دعوى على الرئيس الأمريكي جورج بوش ـ الأب ـ يطالب فيها بمحاكمته على أنه مجرم حرب، بسبب ما أحدثه في العراق من قتل وتدمير.

وارتكب الأمريكان المجازر البشعة، في حرب الخليج الثانية ضد العراق، فقد استخدمت أمريكا متفجرات الضغط الحراري، وهو سلاح زنته ١٥٠٠ رطل. وكان مقدار ما ألقي على العراق من اليورانيوم المنضب أربعين طنًا، وألقي من القنابل

الحارقة ما بين ٦٠ إلى٨٠ ألف قنبلة، قتل بسببها ٢٨ ألف عراقي. وقتل الآلاف من الشيوخ والنساء والأطفال الفلسطينيين بالسلاح الأمريكي. وقتل الآلاف من اللبنانيين واللاجئين الفلسطينيين في المجازر التي قامت بها إسرائيل بحماية ومباركة أمريكية.

وما بين تاريخ ١٤١٢و١٤١٤هـ قتل الجيش الأمريكي الآلاف من الصوماليين أثناء غزوهم للصومال. وفي عام ١٤١٩هـ شنت أمريكا هجومًا عنيفًا بصواريخ كروز على السودان وأفغانستان، وقصفوا خلاله معمل الشفاء للدواء في السودان، وقتلوا أكثر من مائتين، وحتى هذه الساعة، لا يوجد سبب واحد ومعلن للفجوة بين أمريكا والسودان غير الإسلام، بصفته كيانًا عربيًا أفريقيًا إسلاميًا موحدًا، ولأجل ذلك كثفت أمريكا جهودها، وسعت للالتقاء بجميع المعارضين "الميرغني والصادق المهدي وقارنق" وألّبت جميع جيرانها ضدها، ودعمت حركة التمرد، وبعض الدول المحيطة بها.

والعجيب أن أمريكا تسعى بكل طاقاتها، للضغط على العرب من أجل السلام مع إسرائيل، وفي نفس الوقت تقف بكل إمكانياتها في عرقلة السلام في السودان، من خلال توظيف النصارى في الجنوب، والذي تصل نسبتهم إلى ٥٪ من السكان فقط، ويأتي القرار الأمريكي المشؤوم يدين السودان، ثم تأتي الصواريخ الأمريكية لتقصف مصنع الشفاء للأدوية، وهي لا تملك أدلة تستدل بها، وهل يقبل المنطق أن هذا المصنع يهدد الأمن الأمريكي؟ إن الهدف الحقيقي لضرب السودان هو العنجهية الأمريكية، وإضعاف السودان اقتصاديًا والضغط عليها سياسيًا.

وقتل في أفغانستان خلال ثلاثة أشهر فقط، نتيجة القصف الأمريكي ما لا يقل عن ٥٠.٠٠٠ أفغاني، جُلّهم إن لم يكونوا كلهم من المدنيين. وتسبب حصارهم لأفغانستان في قتل أكثر من ١٥.٠٠٠ طفل أفغاني.

وحصارها على ليبيا، إذ أدى هذا الحصار الغاشم إلى كوارث كبرى، وفواجع عظمى، إذ بعد خمسة أشهر فقط من بداية الحظر الجوي والحصار، بلغت خسائر ليبيا ما يزيد على ٢ مليار دولار.

وقتل عسكريو أندونيسيا أكثر من مليون شخص بدعم أمريكي.

وأما معاملتهم للأسرى فأسوء معاملة، فالإنسانية معدومة لديهم، والقيم الأخلاقية ليس لهم فيها ناقة ولا جمل، وقد تمثلت في أمريكا أعظم أنواع الإرهاب المنظم، وبلغ فيهم الاضطهاد والإرهاب مبلغًا لم يشهد مثله في عالمنا الحاضر، بل وعلى مر التاريخ المتقدم، لقد خالفوا الأديان والشرائع بل والقوانين الوضعية.

لقد حرص الأمريكيون على إظهار التشفي من هؤلاء الأسرى في "غونتناموا" في كل مناسبة، حتى بلغ بهم الحال أن يتركوا هؤلاء الأسرى في مقاعدهم، لأكثر من يوم ونصف بلا أي حراك، ومن دون تمكينهم من استخدام دورات المياه، ثم يعلنون ذلك لمجرد التشفي والتهكم والسخرية من هؤلاء الأسرى.

كما توضح الصور، أن الأمريكيين حرصوا على تعطيل كافة الحواس: السمع والبصر بل وحتى الفم والأنف، وضع عليها أغطية كثيفة، والمتأمل للصور يشعر بأن الأسرى يفتقدون حتى الإحساس بالمكان، وربما الزمان، ومن الواضح خلال تصريحات المسؤولين الأمريكيين، أنهم لن يترددوا في استخدام أي وسيلة يتم من خلالها إهانة وتحطيم هؤلاء الأسرى. فهم بذلك خالفوا كل الأديان والشرائع، وخالفوا ـ أيضًا ـ القوانين الوهمية" فإن من الاتفاقات القانونية أن إجبار أسير الحرب على الإدلاء باعترافاته هو عمل إرهابي. هذه هي أمريكا لمن لا يعرفها وهذه بعض إنجازاتها.)[١٣٠].

ئەمانە هەموو لە لایەك، لە لایەکی ترەوە با قسەیەکیش بۆ دز بکەین، ئەرێ وەرگێڕەکەی لای خۆمان لەوەدا هەقی نیە کە ئەڵێ:(..ئەگەر بەو شێوەیەی کە مەسیح ئەڵێت لەگەڵ ستەمکاردا هەڵسوکەوت بکەین، ئەوە خەڵکە کاڵفام و

[١٣٠] حەزمانکرد وەك دەقێکی مێژوویی لەم کتێبەدا تۆماری بکەین و بیگوازینەوە بۆ خوێنەران.

سەتحی و سەربۆش و بەدئیحساسەکان و خەڵکە گۆشت و خوێن پەرست و خەڵکە خێڵەکی و بنەماڵەچییەکان هیچ وانەیەك لەو رەوشتەبەرزانە وەرناگرن بەڵکو پتر لە بەدکاریەکانیاندا رۆدەچن و بەردەوام دەبن هەروەکو وتراوە—من امن العقاب اساء الادب—ئەو کەسەی لەوە دڵنیابێت سزانادرێت(بێ ئەدەبی دەنوێنێت) واتە کوڕی سەرجادەو کوڕی دەرچووی بەندیگەکان و شەقاوەو چەقۆکێشەکان گەر لە سزای توند نەترسن لە خراپەکاریدا بەردەوام دەبن).

ئەرێ باشە دین ئەگەر ئەمە ئیشی بێت و ببێتە تلیاك بۆ بەنجکردنی میللەتان و گیانی موقاوەمەتیان تێدا بکوژێت و فێری ئەوەیان بکات کە: "سمعتم أنه قيل عين بعين وسن بسن، وأما أنا فأقول لكم: لا تقاوموا الشر! بل مَن لطمك على خدك الأيمن فحوِّل له الآخر أيضاً"[١٣١] ئەبێ ئەو دینە چ رۆڵێك بگێرێت لە رێکخستنی ژیاندا، دین چۆن ئەبێت ستەمکار قەڵەو بکات و ستەملێکراو بکاتە یاری دەستیان؟

بەڵام یەك شت هەیە بە پێویستی ئەزانم بۆ قەشە فادی و خوێنەرانی بەرێزی روونبکەمەوە، ئەویش ئەوەیە کە ئەبێ بە شێوەیەکی واقیعی سەیری ژیان بکەین، ژیان کەسی چاکی تێدایەو مامۆستا هەژار واتەنی کەسی واش هەیە لە چاك چاکترەو هەشە لە شەیتان خراپترە، ژیان شەڕی تێدایەو ئاشتیشی تێدایە.. بۆیە نابێت لەکاتی رێنمایی دابەزاندندا میسالیانە رێنمایی داببەزێنیت و تەنیا یەك باری ژیان لە پێش چاو بگری، ئەمەیە جیاوازی راستەقینەی ئیسلام و ئایین و بیروڕاکانی تر، ئیسلام ژیان وەك مەنزومەیەك سەیرئەکات ئەمیان پەیوەستئەکات بەویانەوەو ئەمیان ئەویتریان تەواوئەکات، هەندێك هەیە بە ڕاستیانە یان بە مەبەستەوە ئەڵێن: کاکە! دین ئیشی ئەوە نییە قسە لە مەسەلە سیاسیو ئابورییەکاندا بکاتو باس لە ئیدارەدانی دەوڵەتو یاساو حوکم بکات و رێنمایی دابەزێت بۆ خەڵکی چۆن بژین، چونکە ئەوانە کاری سیاسەتمەدارانەو ئەبێت دین

[١٣١] ئینجیلي متى (٥ : ٣٨ – ٣٩)

دەخالـەتی تێـدا نـەکاتو خـۆی نەپێچـێت بـە سیاسـەتو دەوڵەتـەوە، چـونکە سیاسەت (مودەننەسە)و دین (موقەدەسە)!! دین کاری ئەوەیە کە ویژدانەکان بە خەبـەر بهێنـێو دڵـەکان پـڕ لـە ئومێدو دڵنیـایی بکـاتو کۆمـەڵێك بـەهای ڕۆحـی بسەلمێنێتو لە پێش چاوی مرۆڤدا دایان بنێتو پاشان بە چیرۆكو باسـی ڕۆحـی خەڵکەکەی بۆ کەمەندکێش بکاتو پەیوەنـدی عەبـدو خـوا ڕێك بخـاتو بـەس!لـە وەڵامدا ئەڵێین:

ئەمە ئەگەر بەرامبەر دینێکی تری جگە لە ئیسلام بووترێت جێگـەی خۆیـەتی، بـەڵام بەرامبـەر ئیسـلام ئـەوە بووترێـت ئـەوە زۆر ناڕەوایـە بـەدەیان بەڵگـەی (شەرعی)و (واقیعی).. چونکە لەئیسلامدا نە مرۆڤ کراوەتە دوو لەتەوە، لەتێکی بۆ دینو لەتێکی بـۆ دونیـا بجوڵێـت، نـە دونیـاش کراوەتـە دوولەتـەوە، لـەتێکی هـی (قەیسەر) بێت لەتەکەی تری هی (خـواو دیـن) بێـت.. بـەڵکو لەئیسـلامدا دیـن بـۆ خۆشـکردنی دونیـاو سـۆگەرکردنی ئـاخیرەت هـاتووە، بـۆ پـەروەردەکردنی ڕۆحو عەقڵو دونیای مرۆڤ هاتووە، ئیسلام وەك چۆن مەنزومەیـەکی ڕۆحـیو ئـەخلاقیو عیبادی لە خۆگرتووە، واش مەنزومەیەکی فیکریو سیاسـیو ئـابوریو زانستیشـی لەخۆگرتووە... کێش بڕوا ناکات با بڕوات دیراسەیەکی ئیسلام بکاتو پاشان بێتەوە سەرلەنوێ موناقەشەی ئەم مەسەلانە بکات.

زیاد لە ئەمانـەش ئیسـلام دەورەیـەکی تـەتبیقی بـە درێـژای (چـواردە) سـەدە بەخۆیەوە بینیوە کە لە هەندێك دەورانی دەسـەڵاتیدا "مرۆڤایـەتی" گەیشـتووەتە چڵەپۆپەی ڕەفاهو خۆشگوزەرانی و دەیان و سەدان بەهای بەرزی داوە بـە خـەڵك لە هەموو کایەکانی ژیاندا وەك: سەماحەت و پێکەوە ژیان و گەشکردنەوەی رۆح و یەکسانی نێوان مرۆڤەکان و پەیام بۆ جەنگ و ئاشتی و کەرەسە بـۆ دروسـتکردنی شارستانییەتێکی رۆحی و ماددی و عەقڵی پێکـەوە...پێغەمبـەر(صـلی الله علیـه و اله وسلم)ئەفەرموێ: (إنما بعثت لأتمم مكارم الأخـلاق)،رواه أحمـد.یـانی مـن بـۆ ئەوە هاتووم کە سیستمی رەوشتەکان تێروتـەواو بکـەم، ئەمـەی قەشـە فـادی لـە

ئینجیلەوە ئەیگوازێتەوە، رەوشتێکی جوانە لە سنووریێکی دیاریکراودا، بۆ نمونە منالّ لەگەڵ باوك و دایکیدا، هاورِێی گیانی بەگیانی لەگەڵ یەکتردا...بەلاّم ئەم رەوشتە نوقسانی هەیەو ئەبێ تێروتەواو بکرێت بۆ نمونە: ئەو شتە لە کەسی نامەرد قەبوڵنەکرێ، لە ستەمکار قەبوڵنەکرێ.. وەهەروەها.

قورئان ئەفەرموێ: :(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (١٩٤)،هەروەها ئەفەرموێ: (مَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا)ئەوە بۆچی لە پێناوی خوا و هەروەها لە پێناوی ئەو خەڵکە مەزلۆمەدا ناجەنگن کە تێکەڵەیەکن لە ژن و لە پیاو و گیروگازیانە بەدەست ستەمکارانەوە.

پێغەمبەریش(صلى الله عليه و اله وسلم)ئەفەرموێ:(من رأى منكم منكراً فليغيره بيده ، فإن لم يستطع فبلسانه ، فإن لم يستطع فبقلبه ، وذلك أضعف الإيمان). رواه مسلم . هەرکەس لە ئێوە ئەگەر خراپەیەکی بینی با بەدەست بیگۆرِێت،ئەگەر نەیتوانی بابە زمان بیگۆرشێت، ئەگەر نەیتوانی بابەدڵ بیگۆرِێت و ئەوەش لاوازترین پلەی ئیمانە.

هەروەها ئەفەرموێ:(انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا ، قَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، هَذَا يَنْصُرُهُ مَظْلُومًا ، فَكَيْفَ يَنْصُرُهُ ظَالِمًا ؟ قَالَ : تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ).براکەت ستەمکاربێت یان ستەملێکراو پشتی بگرە، وتیان: ئەگەر ستەملێکراو بوو پشتگرتنی باشە ئەی ئەگەر ستەمکاربوو چۆن پشتی بگرین؟ فەرمووی: دەستی بگرن و مەیەڵن ستەم لە خەڵکی بکات.

هەروەها ئەفەرموێ:(مَنْ أُذِلَّ عِنْدَهُ مُؤْمِنٌ فَلَمْ يَنْصُرْهُ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى أَنْ يَنْصُرَهُ أَذَلَّهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى رُءُوسِ الْخَلائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ). رَوَاهُ أَحْمَدُ .هەرکەسێك بەدیاری چاوی ئەمەوە موسڵمانێکیان زەلیل کردو ئەم بەرگری لێنەکردو

ئەشیتوانی بەرگری لێبکات، ئەوە خوا لە رۆژی قیامەتدا ئەو بەدیاری چاوی هەموو خولقاوەکانەوە زەلیل ئەکات!

ئیمامی عومەر(رەزای خوای لێبێت) ئەفەرموێ: (ولست أدع أحداً يظلم أحداً حتى أضع خدّه على الأرض، ثم أضع قدمي على الخدّ الآخر. ثم إني أضع خدّي على الأرض لأهل العفاف وأهل الكفاف)..نایەڵم کەس ستەم لە کەسی تر بکات و ئەگەر کردی روومەتێکی ئەخەمە سەر زەوی و قاچم ئەخەمە سەر روومەتەکەی تری، هاوزەمان لەگەڵ ئەمەشدا روومەتی خۆشم ئەخەمە سەر زەوی بۆ ئەو کەسانەی کە خەڵکێکی پاکن و بێزەرەرن.

شاعیرەکەش جوان ئەڵێ:

انك ان اكرمت الكريم ملكته

وان اكرمت اللئيم تمردا

یانی : تۆ ئەگەر رێز لە کەسی بەرێز بگری ئەوە ئەیکەیتەماڵی خۆت، بەڵام ئەگەر رێز لە نامەرد بگری ئەوەندەیتر هارو یاخی ئەبێت.

لەبەر ئەمانەیە ئەڵێین ئەو رێنماییە لەگەڵ ئەوەدا لە سنورێکدا بەهایەکی جوانە بەڵام تێرو تەواو نیەو نوقسانەو راکێشانیشی بۆ ئەوەی بیدەیت بەسەر هەموو ژیاندا هەڵەیەو هەڵەیەکی کوشندەشەو ژیان پڕئەکات لە نادادی و نامەردی.

برگەی پێنجەم

نمونەیەك لە هەڵە لاهووتییەكان وەك قەشە فادی ئەیڵێت.

لەم بەشەدا قەشە فادی (٢٩)رەخنە ئەگرێ لە قورئان گوایە نەیزانیوە باسی بابەتە رۆحیەكان بكات، بۆنمونە ئەڵێ قورئان لەوە تێنەگەیشتووە كە چۆن خواو عیساو مەریەم هەرسێكیان هەر خوان و یەك شتن! فادی ئەڵێ:(..هیچ مەسیحییەك نەیوتووە كە مەریەم خواوەندە(لەگەڵ هەموو رێزو تەقدیرێكدا بۆ مەریەم)و مەسیحیەكانیش سێ خواوەند ناپەرستن، بەڵكو یەك خواوەند لە(وحدانیە جامعە) تاك و تەنیاییەكی كۆكراوەدا ئەپەرستن كە باوك و كورو گیانی پیرۆزە..[١٣٢]). جا سەیر لەوەدایە كە ئەڵێ (قورئان لەگەڵ پەڕاوی پیرۆز(كتاب مقدس)[١٣٣]دا لەسەر ئەوە رێكەوتوون كە كردارو راناوی بگۆ لە رەوت و صیاغی كۆدا بۆ خواوەند ئەگەڕێتەوە چونكە نە لە پەڕاوی پیرۆزداو نە لە قورئاندا گوتەی(هیچ مەخلوقێكی قسەكەر نیە، هەركێیەك بێت ئەو مەخلوقە كاتێك بە، كە دەربارەی خۆی بەشێوەی كۆ، قسەی كردبێت)، ئەمەش –واتە قسەكردن بەكۆ–، بەڵگەیە لەسەر یەكێتی ناوەڕۆك و جەوهەر لەگەڵ فرەیی(بنچینەكان: الاصول: الاقانیم)دا لە خودی خواوەندی باڵادا.[١٣٤] جا نمونە بە ئایەتەكانی (وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ)[١٣٥](إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ)، جا قەشە فادی بە حسابی خۆی مادامێك خوای گەورە لە ئایەتی یەكەمدا بەكۆ قسەئەكات و لەدووەمدا بە تاك قسەئەكات كەواتە خوا كۆكراوەیەكە

---

١٣٢ ل:١٠٠.

١٣٣ ئێمە هەڵەكانی وەرگێڕمان راست نەكردووەتەوەو وەك خۆی نووسیومانەتەوە،ئەگەر پێی بزانێت.

١٣٤ ل:١٠٠.

١٣٥ هەرچەندە ئەو ئایەتەكەشی بە هەڵە نووسیوە.

لە عیساو مەریەم و خۆی! !و بە هەرسێکیانەوە خواوەند پێکئەهێنن و ئەمە ئاماژەیەکی قورئانە بۆ سێ ئەقنومەکە ! !

بۆ وەڵامی ئەم سەرگەردانیە بە پێویستی ئەزانین کە وەڵامێکی رۆشن و تەواو بنووسین:

١-ئەوە وانیە کە لە قورئاندا (هیچ مەخلوقێکی قسەکەر نیە، هەرکێیەك بێت ئەو مەخلوقە کاتێك، کە دەربارەی خۆی بەشێوەی کۆ، قسەی کردبێت)، چونکە لە راستیدا قورئان ئایەتی زۆری لەو شێوازە تێدایە کە یەك کەسەو بە کۆ قسەئەکات و ئاماژەش نیە بۆ ئەوەی کە لەگەڵ خەڵکی تردا لە یەك خوددا کۆبووبێتەوە: ئەوەتا قورئان لەسەر زمانی داود پێغەمبەر(سەلامی خوای لێبێت)ئەڵێ: (وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ).فیرعەون ئەڵێ:(سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ).سولەیمانیش(سەلامی خوای لێبێت) ئەڵێ:(سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ).. ئیتر نازانم کتێبە پیرۆزەکەی ئەو ئایەتی لەو شێوەیەی تێدایە یان نا، ئەوە خۆی و ویژدانی خۆی، بەڵام بنەمایەکی لۆژیکی هەیە ئەڵێ:"استدل بالمعلوم على المجهول" شتێکی زانراو بکە بەبەڵگەو بۆ شتێکی نەزانراو، یانی شتێك کە زانیاریت لەسەری هەیە بیکە بە پێوەر بۆ ئەو شتانەی تر کە زانیاریت لەسەریان نیە، واتە: کەسێك کە لە شتێکدا قسەئەکات تۆ نازانی راست ئەڵێ یان درۆئەکات، وەرە هەندێ پرسیاری لێبکە لەو شتانەی کە خۆت وەڵامەکانیان ئەزانی، جا ئەگەر نەزانانەو لە خۆیەوە وەڵامی ئەدایتەوەو ئەوە بەڵگەیە کە لەوانی تریشدا هەر لە خۆیەوەو نەزانانە قسەی تێدا کردووە !

٢-ئەم عەقیدە ئاڵۆزەی مەسیحییەت کە بریتییە لە بوونی سێ خوا لە یەك خوادا، بووەتە بارێکی زۆر قورس بەسەر شانی مەسیحییەتەوەو مایەی لەرزۆکبوونی ئاینی مەسیحییەت لەدڵی ئەندامەکانیانداو زاناو خوێندەوارە بەویژدانەکانیان دان بەم راستییەدا ئەنێن و لەبەرانبەردا سەرسوڕمان و ئیعجابی

خۆشیان بۆ روونی و سادەیی ئایەتەکانی قورئان دەرئەبڕن کە چۆن توانیویەتی عەقیدەی یەکخواپەرستی زۆر بە ئاسانی و سادەیی رۆشنبکاتەوە، گۆستاڤ لۆبۆن[١٣٦] لە ژێر ناونیشانی (فلسفة القرآن وانتشاره في العالم)دا ئەڵێت:

"ئەگەر قورئان بگێڕینەوە بۆ عەقیدە سەرەکییەکانی: هەڵئەگرێ ئیسلام بە وێنەیەکی نەصرانیەتی بزانی، لەگەڵ ئەوەدا کە ئیسلام لە زۆرێك لە بنەماکانیدا جیاوازە لە نەصرانیەت، بەتایبەتی لە یەکخواپەرستی رەهادا کە بریتییە لە بناغە بنەڕەتییەکەی، هۆکەشی ئەوەیە کە ئەو خوا تاکو تەنیایەی کە ئیسلام خەڵك بۆ لای ئەو بانگ ئەکات بە دەسەڵاتە بەسەر هەموو شتێکداو فریشتەو پیاوە پیرۆزەکانو ئەو شتانەی تر کە پێویستە بە پیرۆز رابگیرێن (وەك لە نەصرانیەتدا هەیە) چواردەوری ئەو خوایەیان نەتەنیوە! لە راستییدا تەنیا ئیسلام مافی ئەوەی هەیە کە بەوەدا بنازێ کە یەکەمین ئاینێکە یەکخواپەرستی هێناوەتە ناو جیهانەوە.

"لۆبۆن" ئاماژە بۆ ئاسانی (رێنماییەکانی) ئیسلام ئەکات کە ئەوپەڕی سانایی لە یەکخواپەرستییەکی پوختدا ئەبینێ، کە نهێنی هێزی ئیسلام لەو ئاسانییەدایە و ئەوەیە وائەکات لە هەموو کەسێك زوو لە ئیسلام تێبگات، بەدڵنیاییەوە ئایینی

---

[١٣٦] لۆبۆن رۆژهەڵاتناسێکی خوێندەوارو بەویژدانی فەرەنسی ناودارە، راستە کەسێکی ماتریالیستە بەڵام بەویژدان و بابەتیانە ئەنووسێت بەتایبەت بەرانبەر ئیسلام و شارستانێتی ئیسلامی، سەرەتای ئەو کتێبەی بەم رستەیە کردووەتەوە کە ئەڵێ: " لم يعرف التاريخ فاتحاً اعدل ولا أرحم من العرب المسلمين "، هەر لەو کتێبەدا ئەڵێ:"إن حضارة العرب المسلمين قد أدخلت الأمم الأوربية الوحشية في عالم الإنسانية، فلقد كان العرب أساتذتنا ... وإن جامعات الغرب لم تعرف لها مورداً علمياً سوى مؤلفات العرب، فهم الذين مدّنوا أوربة مادة وعقلاً وأخلاقاً، والتاريخ لا يعرف أمة أنتجت ما أنتجوه ... إن أوربة مَدينة للعرب بحضارتها ... والحق إن أتباع محمد كانوا يذلّوننا بأفضلية حضارتهم السابقة، وإننا لم نتحرر من عقدتنا إلا بالأمس! وإن العرب هم أول من علّم العالم كيف تتفق حرية الفكر مع استقامة الدين ... فهم الذين علّموا الشعوب النصرانية وإن شئت فقل حاولوا أن يعلموها التسامح الذي هو أثمن صفات الإنسان ... ولقد كانت أخلاق المسلمين في أدوار الإسلام الأولى أرقى كثيراً من أخلاق أمم الأرض قاطبة ...(ص:٤٢٠،٤٦).

ئیسلام هیچ ناڕوونیی‌و گرێوگۆتاڵێکی تێدانییە، کە لە ڕاستییدا لە ئایینەکانی تـردا ئەو تەناقوزات‌و ناڕوونیانە ئەبینین‌و سروشتی ساغیش پێی قەبوولناکرێت.

هەروەها ئەڵێ: (هیچ شتێك ئەوەندەی پایەکانی ئیسلام ڕوون نین‌و دووربن لـە ئاڵۆزی، کە باس لە بوونی تاکە خوایەك ئەکات‌و هـەموو مرۆڤـەکان لەبـەردەم ئـەو تاکە خودایەدا یەکسان ئەکات بە یەکتری‌و پێنج شەش(١٣٧) شت فەرز ئەکات کە هەرکەس کاریان پێبکات ئەچێتە بەهەشت‌و هەرکەسیش پشتیان تێبکـات ئەچـێتە ناو ئاگر، سەیرکە! تۆ کە لەگـەڵ هـەر موسـڵمانێکدا کۆئەبیتـەوە، ئـەو موسـڵمانە لەهەر چین‌و توێژێك بێت، ئەبینی چاك ئاگای لەو شتانە هەیە کە پێویستە ئیمـانی پێیـان هـەبێت‌و لەچـەند خولەکێکـدا بـە ئاسـانی هـەموو پایـەکانی ئیسـلامت بـۆ باسئەکات بەچـەند ڕسـتەیەك! ئـەم حاڵەتـەش بـە تـەواوەتی پێچـەوانەیە لەگـەڵ خەڵکانێکی نەصرانیدا کە(لێی بپرسی)نازانێ باسی (تثلیـث)و (اسـتحالة)[١٣٨] و ئـەو شتانەت بۆ بکات کە پڕن لەناڕوونی مەگەر ئـەو کەسـە زانایـەکی لاهـوتی بێـت کـە خەریکی وردەکاریەکانی جەدەل‌و موناقەشەن بە بەردەوامی.

ئەوەی کە زۆر بە ڕوونی یارمەتی ئیسلامی داوە بۆ بڵاوبوونەوەی بەدونیادا ئەو فەرمانانەیـە کـە بـاس لـە دادپـەروەری و چـاکەکردن ئـەکات، بـەهۆی ئـەم

---

[١٣٧] دەقە عەرەبییەکە ئەڵێت: (وببضعة فروض) کە (بضع) لە (٣ تا ٩) ئـەکات‌و ئێمـە لـە نێـوان شـەش ئەسڵی دین‌و پێنج فەرعی دیندا، (پێنج شەش)مان بـۆ (بضع)ەکـە دانـا.. (بضـع)ئەگـەر پـیتی(ب)ژێـری هەبێت یانی(٣تا ٩)، ئەگەر سەری هەبێت یانی پارچەیەك لەو شتە، ئەگەر بۆری هەبێت یانی لـەزەتگاو بەو شێوەیە مانای(فاطمة بضعة مني)و(و في بضع احدكم صدقة)و (الايمان بضع و سبعون شعبة) مانائەکرێن.

[١٣٨] (تثلیث) واتە کۆبوونەوەی خواوەند لە سێ کەسدا (خوا) و (عیسا) و (مەریـەم)، کـە کـەس نازانـێ چۆن؟ عیساو مەریەم ئەگەر خوابن چۆن ئەبێ بمرن؟ چـۆن ئـەبێ نـان‌و ئـاوو ئـەو شـتانە بخـۆن کەلـە پاشاندا ئەبنە پاشەڕۆ!!؟ یان ئایا خوا چ پێویستییەکی بە کوڕ هەیـە؟!! "اسـتحالە"ش بریتییـە لـە توانەوەو حەلبوونی خوا لە عیسادا یـان لـە مەریەمـدا(سـبحان اللـه عمـا یشـرکون)، کـە پـڕە لـە شـتی ناڕوون‌و نامەنتیقی و خوێنەوارو بیرمەندەکانی خۆیانی ماندوو بێزارکردووەو هەنـدێکیان هـەر گاڵتـەیان بەو بیروڕایانە دێت.

تایبەتمەندییانەوە ئەتوانین تەفسیری ئەو هەمووە پەرۆشیەی گەلە نەصرانییەکان بکەین لە وەرگرتنی ئیسلامدا، بۆ نموونە وەك میصرییەکان کە کاتی خۆی لە کاتی دەسەڵاتی قەیصەرەکانی قوستەنتینییەدا هەموو نەصرانی بوون کەچی هەرئەوەندەی بنەماکانی ئیسلامیان ناسی خێرا موسڵمانێتی خۆیان راگەیاند، هەر بە هۆی ئەم تایبەتمەندییەی ئیسلامەوە ئەتوانین تەفسیری ئەوەش بکەین بۆچی هیچ میللەتێکی تر نابنە نەصرانی! دوای ئەوەی کە بە ئاینی ئیسلام رازی ئەبن، ئیتر ئەو میللەتە زاڵو دەسەڵاتدار بێت یان ژێردەستەو بێدەسەڵات بێت.

پێویستە ئەو کەسەی کە ئەیەوێت بڕیار لەسەر سوودی کتێبێکی ئایینی بدات هەر تەنیا سەیری بنەما فەلسەفییە بێهێزەکانی نەکات بەشێوەیەکی گشتی، بەڵکو ئەبێ سەیری مەودای کاریگەری ئەو بیروڕایانە بکات، ئەگەر لەم رووەوە سەیری ئیسلام بکرێت دەرئەکەوێ کە لە هەموو ئایینەکانی تر کاریگەری زیاتری لەسەر خەڵکی بەجێهێڵاوە، ئیسلام لەگەڵ ئەوەشدا لە رووی فەرمانکردن بەدادپەروەریو چاکەکردنو نوێژ کردنەوە.. هتد لە زۆربەی ئایینەکانی تر ئەچێت، کەچی ئەم بەشێوەیەکی زۆر سادەو ئاسان خەڵکی لەو کاروبارانە حاڵیئەکاتو بۆ هەموو کەس قووتئەچێت و زیاد لەمە ئیسلام باشیش ئەزانێت چۆن ئیمانێکی دامەزراوی توندوتۆڵ ئەڕژێنێتە ناو دەروونەکان بەرادەیەك هیچ گومانو گریمانێك لەرزەی تێنەخات! [١٣٩]

٣-ئەم عەقیدەی سێ خواوەند لەناو یەك خواوەنددا، عەقیدەیەکی داهێنراوەو هەندێ لە قەشەو پیاوە ئایینیەکان پاش مەسیح(سەلامی خوای لێبێت)دایانهێناوەو خزاندوویانەتە ناو مەسیحییەت و مەسیح(سەلامی خوای لێبێت)لێی بەرییە، وەك چۆن هەندێ لە سۆفیەکانی لای ئێمەش عەقیدەی (فەنا فی اللە و فەنا فی الشیخ و فەنا فی الرسول)یان داهێنا، کە هەمان تەسلیسی

---

[١٣٩] بڕوانە: (حضارة العرب)ی گۆستاڤ لۆبۆن.

نەصرانیەکانە[١٤٠] و خواو پێغەمبەرو ئیسلام لێی بەریین، ئەمەش ئەیلێین مێژوو شایەتە، چونکە ئینجیلی بەرنابا بە ئاشکرا ئەم عەقیدەی تەسلیسە ئەداتەدواوە، ئەم ئینجیلە وەك شێخ محمد رشید رەزا[١٤١] (رەحمەتولاّ)ی هیندی[١٤٢] و پاش ئەوانیش یەکێکی وەکو (موحەممەد عەلی قوتب) لێکۆڵینەوەی لەسەرکردووە چەند خاڵێکی تێدایە کە کلێساو قەشەو پاپاکان لێی بێزارن و نایانەوێ دانی پێدابنێن لەوانە:

أ‌- ئەوە رەتئەکاتەوە کەحەزرەتی عیسا کوڕی خوابێت ـ سبحانەوتعالی ـ. ئەوەتا بە دەق هاتووە "أيها الأعزاء.... ان الله العظيم العجيب قد افتقدنا في هذه

---

[١٤٠] سەیر ئەوەیە هەندێ نووسەری نەصرانی هەوڵی ئەوە ئەدات کە ئەم عەقیدەی تەسلیسە بخزێنێتە ناو ئیسلام و موسڵمانانیشەوە، وەهیب خەلیل ئەڵێ: تەسلیس لە ئیسلامیشدا هەیە ! ئەوەتا ئەڵێ:"کەسێکی موسڵمان سوێند ئەخوات بەچی سوێند ئەخوات؟ ئەڵێت: سوێند بەخوا سێ جار، باشە بۆ تەنیا یەك جار سوێند ناخوات؟ لەبەر ئەوەیە کە ئەویش مەبەستی "خواو باوك" و "خواو کوڕ"و"خواو گیانی پیرۆز"ە !..هەروەها تەلاقیش لە ئیسلامدا هەر سیانە، ئەزانن ئەمەش بۆچییە؟ چونکە ئێمە بەناوی خواو کوڕەکەی و گیانی پیرۆزەوە زەواج ئەکەین! و ئەمەش لەگەڵ هەندێ نۆژەنکاریدا گوازراوەتەوە بۆ ناو ئیسلام.."... زانایانی ئیسلام وەڵامی ئەم ورێنەکردنە ئەدەنەوە و ئەڵێن:(ئەوەی گومانی تێدا نیە کە موسڵمانان تەنیا یەك خوا ئەپەرستن و شەریکی بۆ بریارنادەن و کاتێکیش کە سوێند ئەخۆن یان تەلاق ئەخۆن بەهیچ جۆرێك مەبەستیان ئەوە نیەو ئەوە نایەت بەخەیاڵیاندا کە وەهیب خەلیل ئەیلێێت).هەروەها وەك شۆخیکردنێك بەو جۆرە بیرۆکانە عەلیفی نایف شەحود لە زمانی زانایانەوە ئەگوازێتەوەو ئەڵێت:(.. يمكن للنصارى أن يستدلوا أيضاً لصحة معتقد التثليث بكون المخلفين ثلاثة، و عدة المطلقة اليائس ثلاثة أشهر، و يفرض على المتمتع أن يصوم في الحج ثلاثة أيام...و هكذا فكل هذه تصلح دليلاً على التثليث؟! بروانە کتێبی:(موسوعة البحوث والمقالات العلمية،جمع وإعداد الباحث في القرآن والسنة،حوالي خمسة آلاف وتسعمائة مقال وبحث ،علي بن نايف الشحود،المصدر: موقع شبكة مشكاة الإسلاميةKhttp://www.almeshkat.net/..

[١٤١] خاوەنی (دار المنار)ە،زانایەکی گەورەی میسریەو قوتابی شێخ موحەممەد عەبدەیەو خاوەنی تەفسیری"المنار"ە کە زیاتر گرنگی بە وەڵامدانەوەی گومانەکان داوە تێیدا، (بەرەحمەت بێت).

[١٤٢] خاوەنی کتێبی (إظهار الحق)ە، کە لێکۆڵینەوەیەکی وردو زانستیانەی تێدایە لەسەر مەسیحیەت و سەرچاوەکانیان.

الأيام بنبيّه "يسوع المسيح" برحمة عظيمة للتعليم والآيات التي اتخذها الشيطان ذريعة لتضليل كثيرين بدعوى التقوى مبشرين بتعليم شديد الكفر، داعين المسيح ابن الله".

ب–رەتكردنـەوەی بیروبـاوەڕی سـێگانەیی (التثلیـث).... بـەدەق هـاتووە لـە ئینجیلی برنابادا کە ئەڵێ: "... فنرجوك من كل قلبنـا ان ترضـي بازالـة الفتنـة الـتي ثارت بسببك، لان فريقا يقـول: انـك الله، وآخر يقـول: انـك ابـن الله، ويقـول فريـق انـك نبي... فأجاب يسوع: .. إني أشهد أمام السـماء واشـهد كـل سـاكن علـى الارض انـي بريء من كل ماقال الناس عني من انـي أعظـم مـن البشـر .. لأنـي بشـر مولـود مـن امرأة، عرضة لحكم الله، اعيش كسائر البشر عرضة للشقاء العام".

ج–لە خاچدانی ـ حـەزرەتی مەسـیح ـ رەتئەكاتـەوە، ئـەوەتا بـەدەق هـاتووە "الحق أقول ان صوت يهوذا وشخصـه بلغـت مـن الشـبه بــ"يسـوع" ان اعتقـد تلاميـذه والمؤمنون به كافة انه "يسوع" كذلك خـرج بعضـهم مـن تعـاليم "يسـوع" معتقـدين ان يسوع كان نبيا كاذبا".

د- ئینجیلی برنایا بەدەقو بەسێ شـێوە مـژدەی هـاتنی حـەزرەتی موحەممـەد (صلى الله عليه واله وسلم) ئەدات بە خەڵكی: جارێك بە ناوی بێ پێچوپەنای خـۆی (محمد)و دووجار بەرەمزو لە رێگـەی صـیفەتەكانییەوە، ئـەوەتا ئـەڵێ: ".. ولكـن سيأتي بعدي "مسيا" المرسل من الله لكل العالم.." لە شوێنێكی تردا ئەڵێ: ".. لكن رسول الله متى جاء يعطيه الله ما هو بمثابة خاتم يده فيحمل خلاصا ورحمة لامـم الارض الذين يقبلون تعليمه.. وسـيأتي بقـوة علـى الظـالمين ويبيـد عبـادة الاصـنام بحيـث يخـزي الشيطان".[١٤٣]

هـ– ئەیسـەلمێنێ (زەبـیح) و فیداكـە بریتییـە لـە حـەزرەتی ئیسـماعیل نـەك ئیسحاق.

٤–ئەو سەفسەتەو فەلسەفەلێدانەی قەشـە فـادیش كـە ئـەڵێ: مادامێك خـوای گەورە لە ئایـەتی یەكەمـدا بـە كۆ قسـەئەكات و لـە دووەمـدا بـە تـاك قسـەئەكات

---

[١٤٣] هەموو ئەو دەقانە لە كتێبی (نظرات في انجيل برنابا، محمد علي قطب) وەرگیراون.

کەواتە خوا کۆکراوەیەکە لە عیساو مەریەم و خۆی و بە هەرسێکیانەوە خواوەند پێکئەهێنن و ئەمە ئاماژەیەکی قورئانە بۆ سێ ئەقنومەکە !

لە وەڵامی ئەمەدا زانایانی زانستی کەلامی ئیسلامی لە بابەتی" نەفی پێنج کەموماتەکە"یان بە پێی پۆلێنی هەندێکیان"شەش کەموماتە" بەپێی پۆلێنی هەندێکی تر"حەوت کەموماتە"، ئەو زانایانە ئەڵێن: پێنج یان شەش یان حەوت گریمان هەیە بۆ ئەوەی کە خوا ئەگەر تاقانە یان تاك و تەنیا نەبێت–سبحانه وتعالى– ئەبێ یەکێك لەم ریمانە بوونی هەبێت:

١- یان چەند زاتی تری جیاو سەربەخۆی وەك خوا بێت، هەموو خوا بن.

٢–یان چەند زاتی تری جیا هەبێت وەك خوا بەڵام تەواوکەری خوا بن و سەربەخۆ نەبن.

٣- یان چەند زاتی تری وەك خوا هەبن، بەڵام هەندێکیان خوابن و ئەوانی تر خوانەبن. بەم سیانە ئەوترێت"نەفیکردنی چەندێتی جیا: نفی الكم المنفصل".

٤- یان چەند زاتی تری پەیوەست بەخواوە هەبن کە هەریەکەیان خوایەك بن بۆ خۆیان و سیفەتی ئەویان وەرگرتبێت.

٥- یان چەند زاتی تری پەیوەست بەخواوە هەبن هەموو پێکەوە خوابن و پێویستیان بە یەکتری هەبێت.

٦– یان چەند زاتی تری پەیوەست بەخواوە هەبن هەندێکیان سیفەتی خوایەتیان وەرگرتبێت نەك هەموویان، بەم سیانەی تر ئەوترێت"نەفیکردنی چەندێتی پەیوەست : نفى الكم المتصل".

٧- یان چەند زاتی تر هەبن –نەجیا بن لە خواو نە پەیوەست بن بەخواوە– بەڵام وەك خوا کاروکردەوەی ببێت لەناو ئەم گەردوونەدا..[١٤٤]

---

[١٤٤] مجلة المنار،محمد رشيد رضا، (٥٣/٣)،هەروەها بڕوانە،شرح السنوسيە،ص: ٤١،لەوێدا ئەڵێ: "حقيقة الوحدانية عبارة عن نفي التعدد في الذات والصفات والأفعال"، پاشان ئەڵێ:"فوحدانية الذات تنفي الكم المتصل والمنفصل، فالمتصل أن تكون ذاته مركبة من جواهر وأعراض أو أن تكون مركبة. ووحدانية

زانایان بۆ پوچکردنەوەی هەموو ئەو گریمانانە بە گشتی یەك بەڵگە ئەهێننەوە کە بورهانێکی عەقڵیەو لەدوو پێشەکی و ئەنجامێك دروستبووە:

پێشەکی یەکەم:ئەگەر ئەم بوونەوەرە زیاد لە خوایەکی تێدابووایە ئەوە هەرزوو تێکئەچوون و ئەبوو بەناکۆکیان لەسەر بڕیارەکان.

پێشەکی دووەم:

بوونەوەر تێکنەچووەو ملیۆنەها ساڵە لە چەرخ و خولدایە بەبێ بشێوی.

ئەنجام: کەواتە تەنیا یەك خوا هەیە لەم بوونەوەرەدا..

بۆ سەلماندنی ئەمەش چەندین نمونە دێننەوە، بۆ نمونە ئەڵێن: ئەگەر دوو خوا یان زیاتر ببوایە کەواتە دوو ئیرادە یان زیاتریش ئەبوو، دوو ئیرادە یان زیاتریش رووبکەنە شتێك (بۆ نمونە مراندنی کەسێك یان هەژارکردنی کەسێك یان گیرۆدەکردن یان رزگارکردنی کەسێك)، ئەوە ئەبێ یان ئیرادەی هەر هەموویان بێنەدی کە ئەوە محاڵە لە عەقڵدا، یان ویستی هەر هەموویان نەیەنەدی ئەوە دەستەوسانی هەموویان ئەگەیەنێت، یان ئیرادەی بەهێزەکەیان دێتەدی و بێهێزەکانیان ئەبەزن و تەسلیم ئەبن بە ویستی ئەو، ئەو کاتە دەرئەکەوێ کە ئەوانەی تر خوا نین و کەسانێکی دەستەوسان و پاشکۆن و هەر ئەوەیان خوایە کە هەرچی ویست بیکات.

جا ئەگەر ئەم پێوەرە بەکاربهێنین بۆ ئەم دایك و کوڕو باوکەی کە قەشە فادی ئەیەوێ بەزۆرو زۆرکاری بیخاتە عەقڵی خەڵکەوە، ئەوە ئەبێ بڵێین: یان هەموویان بەیەکەوە خوان، یان تەواوکەری یەکترین و بێیەکتری هەمووخوای کەموکورتن، یان درۆیە یەکێکیان خوایەو ئەوانی تر هەموو بەندەو خولقاوی ئەون،

الصفات تنفي الكم المتصل والمنفصل، فالمتصل أن يكون له قدرتان وإرادتان، وتنفي المنفصل بأن يكون لأحد من المخلوقين كصفات الله تعالى، ووحدانية الأفعال تنفي الكم المنفصل فقط بأن يكون غيره يفعل كفعله وهذا محال لأن الله لا شريك له في أفعاله بل هو المنفرد بالإيجاد والإعدام.".بڕوانە:"كتب ورسائل سعيد فودة في ميزان النقد العلمي،عبد الباسط بن يوسف الغريب،ص٢١١.

وەك ئینجیلی بەرنابا ئەڵێ:" أني بشر مولود من امـرأة، عرضـة لحكـم الله، اعـيش كسائر البشر عرضة للشقاء العام"،یان وەك قورئان ئەڵێ:(مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ).

لەبەر ئەمانەیە کە ئەڵێین: قەشە فادی خۆی فریوداوە لەوەدا کە ئەوە ئەکاتە بەڵگە بۆ ئەوەی بیسەلمێنی کە قورئان پارێزراو نیە چونکە ناڵێ: "عیساو مەریـەم و خوا بوونەتە یەك خواوەند لە(وحدانیە جامعە)–تـاك و تەنیاییـەکی کـۆکراوەدا– کە بریتیە لە باوك و کوڕو گیانی پیرۆز.."، کە مەگەر هەرخۆی بزانێ ئەوە چۆنەو چۆن شتی وا لە عەقڵدا جێی ئەبێتـەوە. چـونکە ئەگـەر خـوان بـۆ ئـەمرن؟ ئەگـەر بەشێکیشن لە خوا چۆن ئەبێ بەشێك لـەخوا بمـرێ؟ ئەگـەر عەبدی خواشـن ئـیتر خوایەتی یانی چی؟ ئەگەر ئەڵێن: نەخێر نەعیساو نەمەریەم خوان نین–وەك قەشە فادی ئەڵێ: :(..هیچ مەسیحییەك نەیوتووە کە مەریـەم خواوەنـدە(لەگـەڵ هـەموو ڕێزو تەقدیرێکدا بۆ مەریەم)و مەسیحیەکانیش سێ خواوەند ناپەرستن، بەڵکو یـەك خواوەند لە(وحدانیە جامعە)تـاك و تەنیاییـەکی کـۆکراوەدا ئەپەرسـتن کـە بـاوك و کوڕو گیانی پیرۆزە..[١٤٥])، کەواتە ئەپرسین: عیسا چۆن بووەتە کوڕی خوا، ئەگـەر لە مەریەم بووە، ئەوە عیسای کـوڕی مەریەمـە، و ئەگـەر لـە ژنێکـی تـریش بـووە ئەوە عیسای کوڕی ئەو ژنەیە! ئەو ژنە ئەگەر بە ژنی خوا ئەزانن–سبحانەو تعالی– ئەوە خوا ئەفەرموێ: (أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ) خـوا چۆن کوڕی ئەبێ کە ئەو ژنـی نییـەو هـەر خـواش هـەموو شـتەکانی خولقانـدووە؟ ئەمە ئەگەر عیسا(سەلامی خـوای لێبێـت)بـە لـەدایکبوونێکی سروشـتی و لـە ژنێـك بووبێت، خۆ ئەگەر ئەڵێن: مەرج نیـە لـەدایکبوون هـەر لـە تـۆوی پیـاوو بەرێگـەی دووگیانبوون و مناڵێبوونەوەوە ببێت، بـەڵکو درەخـت لـە درەخـتی تـر ئـەبێت و جوجك لە هێلکە دەبێت و بەوشێوەیە...باشە ئێمەش ئەپرسین: ئایا عیسـاش کـە

---

[١٤٥] ل:١٠٠.

ئێوە بەکوڕی خوای ئەزانن لەخوا خۆی بووەو لە زاتی پاکی ئەو جیابووەتەوە یان لە ژنێك بووە؟ ئەگەر لە ژنێك بووە، ئەو ژنە ژنی خوایە یان ژنێکی ئاساییە وەك هەموو ژنەکانی تر، ئەگەر یەکەمیانە(واتە لە خوا بووە نەك لە کەسی تر)، ئەپرسین ئەی مەریەمی پاکیزە چیە لەم نێوەندەدا باسیئەکەن و کڵێساکانتان پڕکردووە لە پەیکەری ئەو؟ دیسان ئەپرسین: ئایا ئەم کوڕەی خوا بووەتە خوایەکی سەربەخۆ بۆ خۆی یان بووەتە بەشێك لە خوا، ئەگەر خوایەکی سەربەخۆیە ئەوە بۆچی ئەمرێ و لە خەڵکی ئەبچرێت؟ ئەگەر بەشێکیشە لەخوا عەقڵ نایبڕێت بەشێك لەخوا بمرێت و لەسێدارە بدرێت و قەمەبکرێت بە کەلەکەیداو خوێن فیچقەبکات لێی! !ئەگەر دووەمیشیانە (واتە لە ژنێك بووە کە ژنی خوایە، ئەوە مەریەم زیادە لەو ناوەداو ئەبێ ئەو پیرۆزیە بۆ ئەو ژنە بێت نەك بۆ مەریەم، ئەگەر سێیەمیشیانە(واتە لە مەریەم بووە) ئەو بۆ کەستان دانیپێدانانێن و باسی ناکەن؟ هەموو ئەم گریمانانە بەتاڵن و نابێ ئاستی عەقڵی هیچ کەسێك ئەوەندە نزم ببێتەوە وەڵامی ئەم پرسیارانە بە ئەرێ بداتەوە، چونکە بەراستی، خوا ئەبێ تاك و تەنیا بێت نە کەسی لێببێت و نەلەکەس بووبێت، چونکە لەهەرکەس بووبێت ئەوە ئەبێ ئەو کەسە لەم گرنگترو گەورەتر بێت کە هۆی بوونی ئەمە، هەرکەسیشی لێبووبێت ئەوە ئەبێ وەك ئەو بێت و سیفەتەکانی ئەو وەربگرێت و وەك ئەو بتوانێ حوکم بکات و ئەوەش محاڵە وەك عەقڵ و وەك واقیعیش..خوای گەورە چەند جوان ئەفەرموێت:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (١) اللَّهُ الصَّمَدُ (٢) لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (٣) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (٤) بلێ: خوا یەکە، خوا پێویستی بەبەندەکانی نیە و ئەوان هەموو پێویستیان بە ئەو هەیە، کەسی لێنەبووەو لە کەسیش نەبووە، کەسیش نیە هاوتای ئەو بێت(نە لە زاتیداو نەلە سیفاتیداو نەلە کارەکانیدا). خوا یەکە یەکیش تەنهایە، سەرچاوەیە بۆ ژمارەکانی تر، ژمارەکانی تر پێویستیان بەم هەیە ئەم پێویستی بەوان نیە پێش یەك هیچ نیە پێش هەموو ژمارەیەکی تر یەك هەیە، یەك

دابەش نابێ بەسەر جگە لە خۆیدا هەموو ژمارەکانی تر دابەشئەبن بەسەر ژمارەی تردا، ژمارە یەك سەرەتای هەموو ژمارەکانی ترە، هیچ سەرەتا نیە بۆ ژمارە یەك، خوای گەورەش وایە، سبحانە و تعالى، سەرچاوەی بوونە، لەکەس نەبووە، هۆی هەموو شتێکە، هیچ شتێك هۆ نیە بۆ ئەو، هەموو کەس پێویستی بەئەو هەیە، ئەو پێویستی بەکەس نیە، کەسی لێنەبووەو لەکەسیش نەبووەو تاك و تاقانەیەو کەس لەئەو ناچێت نەوەك زات و نەوەك سیفات و نەوەك کارو کردەوەش.

پێغەمبەر(صلى الله علیە و الە وسلم) لەگەڵ کۆمەڵێك مەسیحی سەردەمی خۆیدا مونازەرەیەکی عەقڵی و زانستی ئەکات پێمانباشە کە کورتەیەکی لێرەدا بنووسین بۆ زیادە سوودی خوێنەرانی بەڕێز.

ئیبن ئەبی حاتیم و ئیبن جەریری تەبەری و ئیبن ئیسحاق و ئیبن مونزیر دەڵێن : شاندێکی گاورەکان لە نەجرانەوە هاتنە خزمەتی پێغەمبەر(صلى الله علیە و الە وسلم)، نزیکەی شەست سوار بوون، چواردە کەسیان لەگەورە پیاوانی ناویان بوون، لەسەرووی هەمووشیانەوە فەرماندە و گەورەپیاوی ئایینەکەشیان هاتبوون، لەناو ئەو چواردە پیاوەدا سێ نەفەریان هەموو کاروباری ئەوانی بەدەست بوو، ئەمیرەکەیان ناوی "عەبدولمەسیح"بوو، کەسی خاوەن بیرورای ناویان بوو، هەموو هەر بە قسەی ئەویان ئەکرد، بەپرسی کاروانەکەشیان ناوی"ئەیهەم"بوو، قەشە گەورەی ناویشیان ناوی"ئەبوحاریسە"بوو، بریتیی بوو لە زاناو حەبری گەورەیان کە پێشەواو بەپرسی قوتابخانەکانیانیشیان بوو، دەربارەی عیسا پێغەمبەر(سەلامی خوای لێبێت)کەوتنە دەمەدەمێ و موناقەشەکردن لەگەڵ پێغەمبەردا(صلى الله علیە و الە وسلم)، سیان لەوان قسەیان دەکرد : جارێك وتیان: عیسای کوڕی مەریەم خوایە، چونکە مردوو زیندووئەکاتەوە ، جارێك وتیان: کوڕی خوایە، چونکە باوکی نەبووە. جارێکیش وتیان : عیسا یەکێکە لەسێ خواکە، چونکە خوا هەر دەفەرمووێت :– کردمان و وتمان و بڕیارمان داو، ئەگەر خوا تەنیا یەك خوا بوایە دەیفەرموو: کردم، وتم، بڕیارم دا، ئەمانە بەدەم

خواوە درۆیان دروست دەکرد. پێغەمبەر(صلی الله علیه و اله وسلم)فەرمووی موسڵمان بن! وتیان ئێمە هەر موسڵمانبووین پێش ئەوەش بێین بۆ لای تۆ، پێغەمبەر(صلی الله علیه و اله وسلم)فەرمووی: موسڵمان نین، ئەزانم لەبەرچیش موسڵمان نابن، لەبەر خواردنی گۆشتی بەرازو هاوارکردنتان لە شتێ ناوتان ناوە کوڕی خواو لەبەر خاچپەرستنتان..

وتیان: باشە باوکی عیسا کێیە؟ پێغەمبەر (صلی الله علیه و اله وسلم)بێدەنگ بوو خوای گەورە سەرەتای سوورەتی ئالی عیمرانی دابەزاند..پێغەمبەر(صلی الله علیه و اله وسلم) فەرمووی : ئێوە ئەوە دەزانن کە هەموو کوڕێك لەباوکی خۆی دەچێت؟

وتیان : بەڵێ وایە، فەرمووی: ئەی نازانن کە خوای هەمووومان زیندووەو نامرێت کەچی عیسا مردووەو نەماوە!

وتیان : بەڵێ وایە، فەرمووی : ئەی نازانن کە خوا بەهەموو شتێك ڕادەگات و ڕزقی دەدات و دەیشیپارێزێت؟

وتیان: وایە، فەرمووی : دەی عیسا کامە لەمانە دەکات؟

وتیان : هیچیان ناکات. فەرمووی : هەر خوا خۆی وێنەی عیسای لەسکی دایکیدا کێشا هەرچۆنێك کە ویستبووی، ئێ خۆ خوا ناخوات و ناشخواتەوە. ئایا ئێوە نازانن کە دایکی عیسا بەعیساوە سکی پڕ بووە وەك هەموو ژنێکی تر، و عیسا هەر وەکو مناڵانی تریش لەدایك بووە، وەك منالانی تر گۆشکراوەو خواردن و خواردنەوەو چوونە سەر ئاویشی وەك ئەوان بووە؟

وتیان: بەڵێ وابووە، فەرمووی: دەی ئیتر چۆن ئێوە قسەی لەوشێوەیە دەکەن؟ ئەوانیش بێدەنگ بوون، خوای گەورە دەربارەی ئەمان سەرەتای سوورەتی ئالی عیمرانی دابەزاند تا ئایەتی هەشتاو ئەوەندە[١٤٦] و ئەوەبوو

---

[١٤٦] تەفسیری مونیری شێخ وەهبە زوحەیلی، تەفسیری ئایەتی:(ان مثل عیسی عند الله کمثل ادم)ال عمران.

پێغەمبەر(صلى الله عليه و اله وسلم)بانگیکردن بۆ موباهەلەکردن[١٤٧] ، ئەوانیش وتیان: سێ رۆژ لێمان بوەستەو وەڵامتئەدەینەوە، جا هەستان و دوور لە چاوی خەڵکی لەگەڵ عەبدولمەسیحەکەیاندا کۆبوونەوەو وتیان: عەبدولمەسیح رات چییەو چی بکەین؟ ئەویش وتی: کۆمەڵی نەصارا! وەڵاهی باش ئەزانن کە ئەم موحەممەدە پێغەمبەری خوایەو لای ئەوەوە هاتووە! و دەربارەی هاوەڵەکەی ئێمەش قسەی کاربڕی هێناوە، ئێوە ئەوەش ئەزانن کە هیچ پێغەمبەرێك نەبووە نەفرینی لە گەلێك کردبێت و گەورەیان مابێت و بچوکیان لەوەودوا بۆ شین بووبێت، ئەگەر شتی وابکەن ئەوە بەدەستی خۆتان رەگ و ریشەی خۆتان دەردەهێنن! جائەگەر هەر سوورن لەسەر ئەوەی دەست بە ئاینی خۆتانەوە بگرن و تا ئێستا چۆنتان هێناوە هەروا بمێننەوەو هەر هەمان قسە بکەن دەربارەی هاوەڵەکەتان، ئەوە وەرن لەگەڵ ئەم پیاوەدا رێبکەون و بگەڕێنەوە بۆ وڵاتی خۆتان! ئەوەبوو هاتن و رێکەوتن لەگەڵ پێغەمبەری خوادا کە ملکەچی دەسەڵاتی ئیسلامی بن و برێك ساڵانە بدەن بە پێغەمبەری خواو هەر لەسەر ئاینەکەی خۆیان بەردەوام بن، پێغەمبەریش (صلى الله عليه و اله وسلم)پاشان بە صەحابە بەرێزەکانی فەرموو: (ان كان العذاب لقد نزل على أهل نجران، ان لو فعلوا لاستؤصلوا من الارض)، لە ریوایەتێکی تردا ئەفەرموێ: (لو باهل أهل نجران رسول الله صلى الله عليه وسلم لرجعوا لا يجدون أهلا ولا مالا).[١٤٨]، ئەگەر خەڵکی نەجران موباهەلەیان بکردایە لەگەڵ پێغەمبەردا(صلى الله عليه و اله وسلم))ئەوە کاتێك کە ئەگەڕانەوە بۆ وڵاتی خۆیان نەماڵ و نەمناڵی خۆیانیان دەستنەئەکەوتەوە.

---

[١٤٧] موباهەلە: بریتییە لەوەی دوو کەس هەر یەکەیان لاف شتێك لێئەدات کە ئەوی تریان بە درۆزنی ئەزانێ ، دێن لەسەر ئەوە رێئەکەون کە بەیەکەوە دوعا بکەن خوا لەعنەت لەوەیان بکات کە درۆ ئەکاتو سەرەنجامی شتەکە بسپێرن بەخوا تا درۆزنەکە رسوابێت و بۆ خەڵکی دەرئەکەوێت کێ خاوەن هەقە.

[١٤٨] سبل الهدى والرشاد، في سيرة خير العباد، وذكر فضائله وأعلام نبوته وأفعاله وأحواله في المبدأ والمعاد، محمد بن يوسف الصالحي الشامي(٩٩/١).

ئەم عەقیدە ئاڵۆزە لە کوێ و ئەو عەقیدە سادەیە لە کوێ کە قورئان بە چەند ئایەتێك ڕۆشنیئەکاتەوە، وەك خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ)واتە: کێ لەو کەسە وێڵترە کە هاوار بکاتە جگە لە خوا کە تا قیامەت ناتوانێ بێت بەدەمیەوە، ئەو جگە لە خوایانە هەر ئاگاشیان لە هاواری ئەو کەسانە نییە!.. دەی خۆ دیارە تەواوی فریشتەکان و پێغەمبەران و ئەولیاکان...هەموو بەبێ ئیستیسنا(من دون الله)ن و کەس نییە بوێرێ بڵێ: ئەوانەش هەر خوان یان نیوەخوان! -العياذ بالله-

هەروەها ئەفەرموێ: (إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١٩٤) أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ)یانی: ئەوانەی کە بێجگە لە خوان و ئێوە هاواریان تێئەکەن، ئەوانیش وەك ئێوە بەندەیەکن و هیچی تر،ئادەی بانگیان بکەن و با ئەوانیش بێن بەدەمتانەوە ئەگەر ئێوە بەڕاستتانە! ئایا قاچیان هەیە پێی بڕۆن؟یان دەستیان هەیەو دەستی پێبوەشێنن؟ یان چاویان هەیە پێی بڕوانن؟ یان گوێیان هەیە شتی پێ ببیستن؟..پێیان بڵێ:(فەرموون)!هاوبەشەکانی خۆتان بانگ بکەن و لە پاشاندا هەر پیلانێکتان هەیە لێمی بکەن و لەڕێی هیچ مەوەستن!..

پێغەمبەریش(صلى الله عليه واله وسلم) ئەم چەمکە زیاتر ڕۆشن ئەکاتەوەو ئەفەرموێ:(إِذَا سَأَلْتَ فَاسأَلِ الله ، وإِذَا اسْتَعَنْتَ فَاسْتَعِنْ باللهِ .واعْلَمْ : أنَّ الأُمَّةَ لَوْ اجْتَمَعَتْ عَلَى أنْ يَنْفَعُوكَ بِشَيءٍ لَمْ يَنْفَعُوكَ إلا بِشَيءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللهُ لَكَ ، وَإِن اجتَمَعُوا عَلَى أنْ يَضُرُّوكَ بِشَيءٍ لَمْ يَضُرُّوكَ إلا بِشَيءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللهُ عَلَيْكَ ، رُفِعَتِ الآقْلآمُ وَجَفَّتِ الصُّحفُ »،رواه الترمذي، وَقَالَ:حديث حسن صحيح.

یانی: ئەگەر داوای هەرشتێکت کرد هەر لە خوای بکە(چونکە جگە لەو توانای هێنانی سوود یان لابردنی زیانی نییە)وە ئەگەر پشتیوانت ئەویست ئەوە تەنیا خوا بە پشتیوان بزانە بۆ خۆت(بۆ کاروباری دونیاوئاخیرەتیش) ، ئەوەش بزانە ئەگەر

هەموو ئوممەت کۆببنەوە بۆ ئەوەی سوودێك بە تۆ بگەیەنن توانای ئەو شتەیان نییە کاتێك نەبێ کە خوا بڕیاری دابێت، ئەگەر بشیانەوێت زیانێکت پێبگەیەنن ناتوانن، زیانێك نەبێت کە خوا بڕیاری بۆ دابیت، قەڵەمەکان هەڵگیراون و کتێبەکانیش وشك بوونەتەوە.

بەڕوونتر لەمە خوای گەورە لە ئایەتی(١٠٦)و(١٠٧)ی سورەتی (یونس) ئەوە رائەگەیەنێت کە هەم(زیان)و هەم(سوود)تەنیا هەر بە دەستی خوایەو هەرکەسیش هاوار بکاتە جگە لە خوا ئەوە ستەم لە خۆی ئەکات و لە دینی ئەکات و لە خەڵکی ئەکات...(وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِنَ الظَّالِمِينَ (١٠٦) وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (١٠٧) .یانی: هاوار مەکەرە جگە لە خوا کە نەئەتوانێ سوودت پێبگەیەنێت و نە ئەتوانێ زیانت پێبگەیەنێت، ئەگەر وا بکەی ئەوە ئەبیتە کەسێکی ستەمکار، خۆ ئەگەر خوا زیانێکت بهێنێتە ڕێگە ئەوە خۆی نەبێت کەسی تر ناتوانێ لێتی دوور بخاتەوە، خۆ ئەگەر ویستیشی تووشی خێرێکت بکات ئەوە کەس ناتوانێ ئەو فەزڵەت لێدوور بخاتەوە، خوا کە بیەوێ هەر عەبدێکی تووشی خێر بکات ئەیکات و هەر ئەویشە کە لێبووردەو بەسۆزە..

بڕگەی شەشەم

نمونەیەك لە هەڵە زمانەوانیەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت

قەشە فادی لەم بەشەدا بەعەقڵی کولی خۆی(٢٥)هەڵەی ڕێزمانی لە قورئان گرتووە، بۆ ئەوەی بیسەلمێنێت قورئان پارێزراو نیەو نابێ بە کتێبێکی ئاسمانی دابنرێت، ئەو خۆی لە خوێنەرانی ئەکاتە ئەخفەش و سیبەوەیهی و ئیبن هیشامی ئەنصاری و دەمئەکوتێتە نەحو صەرفی عەرەبی و وەرگێڕە هەژارەکەی لای خۆشمان چاویلێئەکات و پێ لەو ئاوە ئەخشێنێ کە قەشە فادی گەورەی بۆی

رۆئەکات، قەشە فادی ئەڵێ: ئەبوو قورئان نەیوتایە (عشره كامله)لە ئایەتی(١٦٩) ئەلبەقـەرەدا کـە ئەفـەرموێ:(فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)، هـەر بەس بوو بیوتایە: (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ(....) ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)و ئـیتر تـەواو! !مـادام قورئــان وایوتــووەو وەك قەشــە فــادی نــەووتووە کەواتــە قورئــان پــارێزراو نیە !وئاسمانی نیە ! وپڕە لە هەڵە ! ![149]

یان ئەڵێ: قورئان راناوی کەسی تاکی بەکارهێناوە کە بۆ جـووت ئەگەڕێتـەوە، ئەمە چۆن؟ ئەڵێ:لـە سـورەتی تەوبـەدا هـاتووە(يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ)، قەشە فادی ئەڵێ: ئەبوو بیوتایـە(يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهما إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ)، بـەلام ئـەم قەشـە مالۆیرانـە ئەوەنـدە بـەخت یـاوەری نـەبووە بلـێ ئـەرێ بـا مـن سـەیرێکی تەفسیرەکانی قورئان بکەم بزانم ئەمـەی مـن ئـەیلێم راسـتە یـان هەڵەیـە، ئایا لـە زمانی عەرەبیدا ئەمەی من قەبووڵە یان شورەییە وا بلێم، ئیمـام فـەخری رازی لـە تەفسیرەکەیدا –بۆنمونە– ئەڵێ: هەیە ئەپرسێ: بۆچی خـوای گـەورە نافـەرموێ" يُرْضُوهما"؟ وەڵامەکەی ئەوەیە کە:

١–لە زمانی عەرەبیدا شتی وا ئەوترێت و دروسـتە، بـۆ نمونـە ئـەڵێن:(إحسـان زید و إجماله نعشنی وجبرنی)، خۆ ئەوە دوو شتە کەچی"جبرني ونعشني" بۆ تاك بەکاردێت، ئـێ خـۆ لەکوردیشـدا ئـەو جـۆرە دەربڕینـە هەیـەو دروسـتە، ئـەوترێ:

---

[149] ماوەردی لە کتێبی "النكت و العيون"ەکەیدا و لـە(١٤١/١)دا باسـی ئـەو مانایانـە ئـەکات کـە لـە وشەی"كامله"دا دەستنەکەوێت و ئەفەرموێ:(أحدها : أنها عشرة كاملة في الثواب كمن أهدى، وهو قول الحسن، والثاني: عشرة كَمَّلَت لكم أجر من أقام على إحرامه فلم يحل منه ولم يتمتع .والثالث: أنـه خـارج مخرج الخبر، ومعناه معنى الأمر، أي تلك عشرة، فـأكملوا صـيامها ولا تفطـروا فيهـا .والرابـع : تأكيـد في الكلام، وهو قول ابن عباس .

چاکەو پیاوەتی تۆ هەڵیساندمەوە، تورەیی و بێمەحەببەتی مامۆستا کورەکەمانی تێکشکاند، دەی خۆ لەهەردوو حاڵەتەکەدا دوو شت وتراوە نەك یەك شت، کەچی لە پاشاندا کرداری تاکی بۆ بەکارهاتووە. ـ هەڵیساندمەوە نەك هەڵیانساندمەوە، تێکشکاند نەك تێکیانشکاند ـ

٢ـ مادامێك رەزامەندی خوا رەزامەندی پێغەمبەرە، ئیتر پێویست نیە هی ئەویش باسبکرێت.

٣ـ پێغەمبەریش هەر بۆ ئەوە کارئەکات کە خەڵکی وا لێبکات لە خوای خۆیان رازیبن و کارێ بکەن خواش لێیان رازی ببێت، کەواتە ئەبێ هەموو هەر لە هەوڵی ئەوەدا بن کە خوا رازیبکەن.

٤ـ نیازو مەبەستی ناودڵەکان تەنیا خوا پێی ئەزانێت، بۆیە ئایەتەکە تەنیا باسی خوای کردووە.

٥ـ ناکرێ خوای گەورە بەیەکەوە لەگەڵ کەسی تردا باس بکرێن و یەکسان بکرێن، وەك رێزو بەرزڕاگرتنێکی پەروەردگار..ئیمامی رازی خاڵێکی تریش باس ئەکات و ئەفەرموێ: ئەشگونجێ و زمانی عەرەبی ئەوەش هەڵئەگرێ کە مانای ئەوەبێت: (واللّٰه أحق أن يرضوه ورسوله كذلك).

ئەم شێوازە لە قورئاندا زۆر بەکارهاتووەو خەڵکی عەرەبیزان نەك هەر لێی حاڵیئەبن، بەڵکو رەوانبێژی و بیرۆکەی جوانیشی لێدەرئەهێنن، بۆ نمونە خوای گەورە ئەفەرموێ: (فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى)، واتە: وتمان ئادەم! ئائەمە دوژمنی تۆو خێزانەکەتە، لە بەهەشت وەدەرتان نەنێت و بکەویتە زەحمەت، نافەرموێ: "فَتَشْـقَيا"، هەردووکتان بکەونە زەحمەت، چونکە ئەوەی پێویستە شانبداتە ژێر زەحمەت و ببێتە قەڵغان لە سەر زەویدا پیاوە نەك ژن، خوا ماسولکەی پتەوو جەستەی بەهێزی بەو داوە نەك بەژن..یان ئەفەرموێ:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ) نافەرموێ:(إِذَا دَعَواكُمْ) ، چونکە:

١ـ ئەوە پێغەمبەرە هاوار ئەكات و بانگەوازئەكات نەك خوای گەورە.

٢ـ هاوارو بانگەوازی ئەویش هەر هی خوایە و یەك بانگەوازە. ریوایەتكراوە كە كەسێكی دیلیان هێنایە خزمەت پێغەمبەرو دیلەكە بەدەنگی بەرز ووتی: (اللَّهُمَّ إِنِّي أَتُوبُ إِلَيْكَ، وَلآ أَتُوبُ إِلَى مُحَمَّدٍ، فَقَالَ النَّبِيُّ:(عَرَفَ الْحَقَّ لآهْلِهِ)"[١٥٠]، واتە: من بۆلای خوا ئەگەڕێمەوە نەك بۆ لای موحەممەد! پێغەمبەر(صلى الله عليه و اله وسلم) گوێی لەو قسەیە بوو فەرمووی: مافەكەی بۆ خاوەنمافەكە سەلماندو لە شوێنی خۆیدا داینا!

جا كەواتە ئیتر قەشە فادی كە وەك پێویست عەرەبی نازانێت و ئاگای لە وردەكاری ئەو زمانە فراوانە نیە بۆ چێو لە تاریكی ئەوەشێنێت و خۆی بەرسوابوون ئەگەیەنێت؟ و ئەدات لەو بەرەوژوورە؟! باشە كەسێك رستەی "یا اصحاب سورە البقرة"بە" ئەی هاوەڵانی مانگا"تەرجەمە بكات، یان جیاوازی نەكات لە نێوان "أيمانكم"–ئەیمانەكوم– و أيمانكم–ئیمانەكوم–[١٥١]، شورەیی نیە بۆی لە رووی زمان و ڕەوانبێژی عەرەبیەوە رەخنە لە رەوانبێژی قورئان بگرێ؟! بە راستی عەرەب راست ئەڵێ:"شر البلية مايضحك"، كوردیش ئەڵێ:"نەگبەتی باشە، قۆرتەكەی خراپە"یان ئەڵێ:"مەیمون جوان بوو ئاوڵەشی دەردا"!

بڕگەی حەوتەم

نمونەیەك لە هەڵە یاساییەكان وەك قەشە فادی ئەیڵێت

قەشە فادی وەك چۆن لە بەش و بابەتەكانی تردا ئەچێتە سەر كورسی ئوستادی و خۆی بە كەسی خاوەن رەگوڕیشە ئەزانێ لەو بابەتانەدا، لێرەشدا بە هەمانشێوە ئەو پلەیە بەرنادات و وەك یاساناسێكی موخەزرەم ئەكەوێتە

[١٥٠] أخرجه أحمد ٤٣٥/٣(١٥٦٧٢).

[١٥١] ئایا قورئان پارێزراوە، ل٢٥٤.

پشـکنینی قورئـان بـۆ ئـەوەی هەڵـە یاسـاییەکانی تێـدا بدۆزێتـەوەو خـەڵکی فریوخواردووی قورئانی لێئاگادار بکاتەوە ! !

بڕوانن ئەم پیاوە کلۆڵە چی ئەکاتـە رەخنـەو بـە حسـابی خـۆی قورئـانی پـێ هەڵئەوەشێنێتەوە، قەشە فادی دەستبڕینی دزی پێ نامرۆڤانەیە و ئـەڵێ: قورئـان بـە پێچـەوانەی هـەموو یاسـا ئاسمانیـەکان و زەوییەکانـەوە یاسـای بـڕینی دەستەکانی دزی دانا، هـەروەها ئـەڵێ: ئایا ئـەو یاسایە سوکایەتیکردن نیە بە مرۆڤایـەتی، هـەروەها ئـەڵێ: ئایا بـڕینی دەسـتی دز ئـەو کەسـە لـە کـارکردن و پەیداکردنی بژێوی بە عارەقی ناوچەوان بێبەش ناکات؟ هـەروەها ئـەڵێ: ئەوانـەی دەستیان ئەبڕێتەوە (تەنانەت دوای پەشیمانبوونەوەشیان لە دزیکردن).

جارێ من نازانم ئەمە چ پەیوەندیەکی بەوەو هەیە کە قورئان پارێزراوە یـان نـا ئەگەر دز زیندانی بکرێـت یـان غەرامـە بکرێـت یـان دەسـتی ببڕێـت؟! پاشـان ئـەم لێکدانەوەی فادیە کێ ئەڵێ دروستەو وایە؟.

دزی تـاوانێکی گـەورەو قێزەونـە، لـە نـاخێکی پـیس و بۆگەنـەوە سەرچـاوە ئەگرێت، دز ئەیەوێت ئەوەی خەڵکی تر بە عارەقی ناوچەوانی پەیـدایکردووە– بـۆ ماڵ و منداڵی و دەیان ئومێدی مەشروعی خۆی و ماڵ و منداڵی پێـوە بەنـدکردووە– ئـەم هـەروا بـە بـێ هـیچ مانـدووبوونێك بەدزییـەوە لەماڵەکـەی دەریبهێنێـت و بیخاتەسەر ساجی عەلی، ئامادەیە لە رێگەی ئەو دزیکردنەیـدا ئەگـەر پێیـان زانـی ئـــەوە خـــاوەن ماڵەکـــەش زۆر خوێنســـاردانە بکوژێـــت و ماڵەکەشـــی بـــەرێت و منداڵەکانیشی قەتڵ و عام بکات ئەگەر بزانێ پێیانزانیوەو هەواڵی لێئـەدەن، دز کـە شەوانە لەسەر نووکی پێی بـە ئەسـپایی ئەچـێت بـۆ دزی ئـەوەی نایـەت بـە بـیرو ویژدانیدا ئەوەیە کە لە شیرینی خەودا ماڵێکی هەژار بەخەبەر ئەهێنێت و منداڵەکان تووشـی دڵەخورپـەو تـۆقین ئـەبن و دوور نیـە کـە لـە ئەنجامـدا تووشـی چـەندین نەخۆشی دەروونیش ببن و ژیانیان لەبەین بڕوات، دز بیری لای ئەمانە هیچـی نیـە، بیری لای ئەوە نیە ئاخر خۆ ئەو خەڵکەی ئەم ئەیەوێ دزییان لێبکـات ئـەو مـاڵ و

سامانەی بە رەنج و زەحمەت پەیداکردووە و عارەقی بۆ رشتووەو بۆ خۆشکردن و جوانکردنی ژیانی مناڵەکانی پەیدایکردووەو بەئەو حەرامەو ئەبێ ئەویش بڕوات رەنج بدات و شەریفانەو بە رەنجی شان و عارەقی ناوچەوانی بژێوی بۆ خۆی و ماڵ و منالی پەیدابکات نەك بە دزیکردن و رووتکردنەوەی خەڵکی، ئیتر نازانم قەشە فادی ئەم بەرگرییە زۆرە بۆ لە دز ئەکات، لەبەر خۆیەتی یان لەبەر چییە؟ ئایا لە دیدی ئەودا ئەبێ دز چی لێبکرێت؟ ئافەرین بکرێت؟ خەلات بکرێت؟ زیندانی بکرێت؟ دوو ئەوەندە یان کەمتر یان زیاتری ماڵە دزێنیەکە غەرامە بکرێت؟ لەناوببرێت؟ کۆت و زنجیر بکرێت؟ چی لێبکرێت؟ ئێمە بە باشی ئەزانین پێش وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە، وەڵامی ئەو یەك دوو رەخنە نابەجێ و نا لۆژیکانەی قەشە فادی بدەینەوە کە ئەڵێ: (قورئان بە پێچەوانەی هەموو یاسا ئاسمانیەکان و زەوییەکانەوە یاسای بڕینی دەستەکانی دزی دانا)، هەروەها ئەڵێ:(ئایا ئەو یاسایە سوکایەتیکردن نیە بە مرۆڤایەتی)، هەروەها ئەڵێ: (ئایا بڕینی دەستی دز ئەو کەسە لە کارکردن و پەیداکردنی بژێوی بە عارەقی ناوچەوان بێبەش ناکات؟)! هەروەها ئەڵێ: ئەوانە دەستیان ئەبڕرێتەوە(تەنانەت دوای پەشیمانبوونەوەشیان لە دزیکردن).

ئەم پەرەگرافەی فادی چوار چەواشەکاری تێدایە:

١ـ دز ئەگەر بڕوای بە عارەقی ناوچەوان ببوایە دزی نەئەکرد! دزەکان کەسانێکی تەمەڵ و بێکاران و لە راستیدا مشەخۆرن و بارن بەسەر کۆمەڵگەکانیانەوەو هانی خەڵکی ئەدەن بۆ بێکاری و مشەخۆری.

٢ـ دزیکردن سوکایەتیە بە مرۆڤایەتی نەك بڕینی دەستی دز، کە ماڵی خەڵك و رەنجی خەڵك و ئاسایشی خەڵکی هەموو ئەبڕێت.

٣ ـ دز ئەگەر پەشیمانببێتەوە لەدزیکردن دەستی نابڕرێت[١٥٢].

---

[١٥٢] زانایانی شافیعی مەزهەب – لە راسترین قسەیاندا حەنبەلیەکانیش بەهەمان شێوە بیروڕایان وایە کە تۆبەکردن حەددی دزیکردن لەکۆڵی تەوبەکارەکە دائەگرێت، لەبەر ئەوەی خوای گەورە –دوای

٤ـ ئەوە هەر قورئان نیە کە بەتەنیا یاسای دەستبڕینی دەستی بڕیاردابێت، بەڵکو ئەم یاسایە پێش ئیسلامیش هەبووەو لە ئایینەکانی تریشدا هەبووەو کتێبی پیرۆزی تۆش ئەمە ئەسەلمێنێت و شەرم بتگرێت کە ئەو قسانە ئەکەی، تەنانەت ئەگەر واشبێت تەنیا ئیسلام ئەم سزایەی دانابێت ئەوە کەی مایەی نیگەرانی و رەخنەیە کاتێك کە ئەو دەرمانە پڕپێستی دەردەکەبێت و بنەبڕی بکات؟!

کامیان توندو تیژترە، حوکمی قورئان یان هی کتێبی پیرۆزی تۆ کە ئەڵێ: (من سرق انساناًو باعه أو وجد في يده، يقتل قتلاً)، "خروج:٢١: ١٦".

ئەم حوکمە توندو تیژە یان ئەوەی کە لە کتێبی پیرۆزدا هاتووەو ئەڵێ:(إِذَا تَخَاصَمَ رَجُلاَنِ رَجُلٌ وَأَخُوهُ وَ تَقَدَّمَتِ امْرَأَةُ أَحَدِهِمَا لِتُخَلِّصَ رَجُلَهَا مِنْ يَدِ ضَارِبِهِ وَمَدَّتْ يَدَهَا وَ أَمْسَكَتْ بِعَوْرَتِهِ فَاقْطَعْ يَدَهَا وَلاَ تُشْفِقْ عَيْنُكَ) ،سفر التثنية (٢٥ : ١١) ئەمە قورس و توندو تیژە لەسەر ئەوەی ژنە هەژارەکە لەتاو مێردەکەی دەستی بۆ گونی ئەو پیاوە بردووە، سزاکەی ئەوەیە کە دەستی ببڕیت!! بێئەوەی قۆڕی کردبێت یان لەبن دەریهێنابێت یان مەشلولی کردبێت! ئەوپەڕی ئەوەیە ئێشی پێگەیاندووە لەتاو مێردەکەی، ئایا گرتنی گونی زەلامێك–و ئێشگەیاندن پێی کە هێشتا لە دەقەکەشدا باسی ئەوەش نەکراوە بلێ ئەگەر ئێشی پێگەیاند، بەڵکو تەنیا ئەڵێ: –وَمَدَّتْ يَدَهَا وَأَمْسَكَتْ بِعَوْرَتِهِ– سزاکەی ئەوەیە ئەو دەستە ببڕی؟! ئەمە سوکایەتیکردنە بە مرۆڤایەتی یان ئەوەی قورئان کە لەسەر دزینی ماڵی خەڵکانی هەژارو زەحمەتکێش کە بە هەزار کوێرەوەری پێکەوەی ناوە، ئیسلام ئەو سزای دەستبڕینەی بۆ داناوە؟ ئەی ئەوەنیە لە کتێبە پیرۆزەکەی خۆتاندا وەك تەشریعێکی ئایینی دەقی لەسەر هاتووە؟

ئەوەی کە حەددی دزیکردن روونئەکاتەوە– ئەفەرموێ:(فَمَن تَابَ مِن بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ)، ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە تۆبەکار حەددەکەی لەسەر نامێنێ، چونکە ئەگەر دوای تۆبەکردنیش هەر حەددی بەسەردا جێبەجێ بکرێت هیچ فەلسەفەیەك نامێنێ بۆ ئەوەی خوا باسی تۆبە بکات لە ئایەتەکەدا. بڕوانە:(الموسوعة الفقهية الكويتية).

ئەی مەگەر لە ئینجیلی متى (١٨ : ٨)دا نەهاتووەو لەسەر زمانی مەسیح (سەلامی خوای لێبێت)کە ئەڵێ: (فان اعثرتك يدك او رجلك فاقطعها وألقها عنك .خير لك ان تدخل الحياة أعرج او أقطع من ان تلقى في أتون النار الابدية ولك يدان او رجلان . وإن أعثرتك عينك فاقلعها وألقها عنك . خير لك أن تدخل الحياة أعور من أن تلقى في جهنم ولك عينان)، ئەگەر دەستت یان قاچت تاوانێکی پێکردی ئەوە دەست و قاچی خۆت ببڕەوەو فڕێیان بدە، ئەوە باشترە بچیتە ناو ژیان بە شەلی و دەستبڕاوی تا ئەوەی بخرێیتە ناو ئاگری هەتاهەتایی و دوو دەست یان دوو قاچت هەبێت، ئەگەر چاوت گوناهێکی پێکردی ئەوە دەریبهێنەو فڕێی بدە، ئەوە باشترە بەکوێری ژیان بەریتەسەر تا بخرێیتە جەهەننەم و دووچاوت هەبێت!! ئەی ئەمە چی لێدەکەی قەشە فادی؟!ئەی باشە هەر لە ئینجیلی متى (١٩ : ٣) دا مەسیح نالێ:(لانه يوجد خصيان ولدوا هكذا من بطون امهاتهم .ويوجد خصيان خصاهم الناس.ويوجد خصيان خصوا انفسهم لاجل ملكوت السموات .من استطاع ان يقبل فليقبل)، لەبەر ئەوەی کە کەسی واهەیە هەر بەخەساوی لەدایك بووە، هەشە خەڵك خەساندوویانە ، هەشە لەبەر چوونە ناو مەلەکوتی ئاسمانەکان خۆی خەساندووە! هەر کەس ئەتوانێ ئەوە قەبوڵبکات ئەوە با قەبووڵی بکات و وابکات!

باشە خۆ ئەگەر ئیسلام ئەم سزایەی دابنایە هات و هاواری دونیات لێ بەرزئەبوویەوە، ئایا کابرا دەستێکی ببڕی باشترە یان بیخەسێنی و ئەو ئەندامە پێویستەی لە ژیاندا بۆ لەناوبەری؟ خۆ کابرا کە دەستێکیشی ببڕی دەستەکەی تری ئەمێنێتەوە بۆی و هەموو کارێکی خۆیی پێ ئەنجامئەدات، بەڵام خەساندت ئیتر چی جێگەی بۆ ئەگرێتەوە؟ خۆ کەسێ دەستێکی لە مووچدا بۆ ببڕێتەوە دیارە خەڵکی ئەیبینێت و پەندی لێوەرئەگرن، بەڵام کابرا کە خەساندت کێ پێیئەزانێت و ئەو شتەی ئەبینێت تا بۆی ببێتە پەند؟ کابرا دەستیشی ببڕیت هەر ئەژی و ئەتوانێ ڕۆڵ ببینێت لە ژیاندا، بەڵام کە خەساندت چ ڕۆڵێکی ئەمێنێ لە

ژیاندا؟ چۆن ئەتوانێ دوای ئەوە نەوە بخاتەوە، ئەمە جگە لەوەی کە ئەوەی ئەیخەسێنی ئیتر هەموو دونیای لێتاریك ئەکەیت و چرای هیوای بە ژیان لێئەکوژێنیتەوەو ئەیکەیتە توخمێکی بێئومێدو غەمباری هەمیشەو نازانێ بۆچی ئەژی و بۆ کێ ئەژی؟

قەشە فادی! کورد ئەڵێ: ئەگەر ماڵەکەت لە شوشە بوو بەرد مەگرە کەس ! عەرەبیش هەروا ئەڵێن، دەی وەك قورئان ئەفەرموێ دەربارەی جولەکە "فاعتبروا یا اولی الابصار"، دەی تۆش وانەیە فێرببە!

نەك ئەمانە، بفەرموو بزانە کتێبی پیرۆزی خۆتان چی ئەڵێ دەربارەی ئەوەی ئەگەر گای کابرایەك قۆچی دا لە پیاوێك یان لە ژنێك و مناڵەکەی پێلەباربرد، بزانە سزاکەی چیە؟ لە سیفری خروجدا(٢١:٢٨)دا ئەڵێ:

(إِذَا نَطَحَ ثَوْرٌ رَجُلاً أَوِ امْرَأَةً فَمَاتَ، يُرْجَمُ الثَّوْرُ حَتَّى الْمَوْتِ وَلاَ تَأْكُلُونَ لَحْمَهُ، وَيَكُونُ صَاحِبُ الثَّوْرِ بَرِيئاً. ٢٩أَمَّا إِنْ كَانَ الثَّوْرُ نَطَّاحاً مِنْ قَبْلُ، وَسَبَقَ إِنْذَارُ صَاحِبِهِ، فَلَمْ يَكْبَحْهُ، فَقَتَلَ رَجُلاً أَوِ امْرَأَةً، يُرْجَمُ الثَّوْرُ، وَيُقْتَلُ صَاحِبُهُ)!

پاش ئەمە با باسی فەلسەفەی ئەم دەستبڕینە بکەین زۆر بە کورتی[١٥٣]:

"دەستبڕین" کراوە بە سزای دزیکردن، نەك "زیندانی"، یان "غەرامەی دارایی"، یان هەر جۆرە "تەعزیر"ێکی تر، فەلسەفەکەی ئەوەیە بەبڕینی دەستی چەند کەسێکی دەستپیس لەناو کۆمەڵگەدا-کە دەستیان خێر بۆ کۆمەڵگە ناداتەوەو ئەیانەوێت وەك "زەروو"لەسەر خوێنی خەڵکی بژین- هەموو خەڵکی تری دەستپیس تەمێخوارد ئەبێ و ئەسڵەمێتەوە لە دزیکردن و ترساندن و تۆقاندنی خەڵکی بێوەی و کاسبکار، بەڵام ئەگەر وانەکرێ، بۆ نموونە سزای دزیکردن بریتی بێت لە "غەرامەی دارایی"، یان "زیندانیکردن"، یان "ئیعدامکردن" ، ئەوە دزیکردنەکە وەك خۆی ئەمێنێتەوە، بەڵکو لەوانەیە زیادیش بکات وەك "چەندێتی" وەك "چۆنێتی"یش، پرسیارئەکرێت ئەمە چۆن؟

---

[١٥٣] هەرکەس بیەوێت بەدرێژتر لەم مەسەلەیە بتوێژێتەوە ئەوە با کتێبی ژمارە(٨٠)ی تیشك بۆ نمونە بخوێنێتەوە.

خۆ دیارە هیچ عەقڵێك لێناگەڕێ دزەكانی ناو كۆمەڵگەكەی ئازاد بن و رێورەسمی تووند لەگەڵیاندا نەگیرێتەبەر...با وا دابنێین لە شارێكدا چەند كەسێك لەسەر دزیكردن ئەگیرێنو ئەخرێنە زیندانیو حوكمی چەند ساڵ زیندانی بۆ هەر یەكەیان دەرئەكرێت، ئایا ئەم زیندانییانە لە زینداندا چی ئەكەن؟ خۆ دیارە لەزگە لە دەمیان نادرێت، بەڵكو دەست بە قسەكردنو راگۆڕینەوە ئەكەن لە زیندانەكەداو دیارە یەكەم پرسیارو حیواریش كە روو ئەدات لە نێوانیاندا شتێكی لەم شێوەیە ئەبێت:

دزێك: لەسەرچی گیراوی ئەفەنی؟

دزێكی تر: لەسەر دزی.

دزەكە: چیت دزیوە؟

دزەكەی تر: ماڵی فلان كەس.

دزەكە: چۆنو چەندت دزیوە؟

دزەكەی تر درێژەی دزی كردنەكەیو شێوازی ماڵدزینەكەو چۆنێتی گرتنەكەیو خاڵە بێهێزەكانی خۆی بە خەیاڵڕاحەتی باسئەكات.

دیارە حیوارەكە پێچەوانە ئەبێتەوەو ئەمی تریان دەست بە پرسیاركردن لەوی تریان ئەكاتو دەستئەكەنە حیوارو موناقەشەو راگۆڕینەوە لەسەر شێوازەكانی دزیكردنو رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ یاساو بەرنامەكانی راوەدوونانیدا.

ئەوكاتە زیندانەكە ئەبێتە خێوەتگەیەكو چەندین شێوازی دزیكردن تاوتوێ ئەكرێتو وەك خولێكی زانستی لێدێتو هەریەكەیان پاش ئەوە، نەك شێوازێك، بەڵكو چەندین شێوازی دزیكردن فێر ئەبێتو لەوەو دوا بەرئەبێتە گیانی كۆمەڵگەو باری ئەمنی خەڵكی (بێگوناه) ئەخەنە مەترسییەوە..لەبەر ئەمە هەرچی دز هەیە كاتێك ئەزانێ سزاكەی بریتیە لە زیندانی، خەیاڵڕاحەت ئەبێت و ترسی نامێنێت لە گرتن و بەخۆی ئەڵێ: من لە دزیكردندا ناگیرێم و ئەگەر گیراشم ئەوە ماوەیەكی كەم زیندانی ئەكرێم و بەرئەبم و ئەزموونێكیش وەرئەگرم. ئەگەر سزاكەش بریتی

بێت لە غەرامەی مالی ئەوە دیسان دزەکە هەر خەیاڵ ڕاحەت ئەبێت و ئەڵێ بەخۆی: ناگیرێم و ئەگەر لە دانەیەکیشدا گیرام دەستکەوتەکانی دزیەکانی تر ئەدەم بە تەنگەی ئەو دزیەداو کایەو مایە بۆخۆم هەڵدەسمەوە، ئەگەر سزاکەش ئیعدام و لەناوبردنیش بێت بە هەمانشێوە دز ناسڵەمێتەوەو قیروسیا ئەکات لە ژیان و ئەڵێ بەخۆی: تا هەم دزیئەکەم و هەرکاتیش گیرام و ئیعدامکرام ئەوە (...) بەگۆڕم و دوای مـن خەڵکی هەرچی ئەڵێن چاویان دەرئەهات!! باشترین بەڵگەش هەموو کۆمەڵگە نائیسلامیەکانە کە خواخـوای ئەوەیانە کارەبا بکوژێتەوەو بکەونە دزیکردنی دوکان و ماڵی خەڵکی.

بەلاَم ئەگەر سزاکە دەستبڕین بێت وەك خوای گەورە ئەفەرموێت: (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا جَزَاء بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِّنَ اللّهِ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) (المائدة : ٣٨). هەرکەس لە پیاوو ژن دزیکرد خێرا دەستیان ببڕن، وەك پاداشتێك بۆ ئەو کردەوەی کە کردوویانەو وەك مۆرو سزایەکیش کە لە خواوە بۆیان بڕاوەتەوە، خواش بە دەسەلاَتەو لە رووی داناییشەوە ئەم بڕیارەی داوە...ئەوە بەدڵنیاییەوە دزەکان لەم سزایە ئەسڵەمنەوەو هەزار حساب بۆ ئەوە ئەکەن: ئەگەر لە دزیەکەدا گیران چۆن بتوانن دوایی بەدەستێکی بڕاوەوە بەناو خەڵکیدا بگەڕێن و دۆست و دوژمن بە تیلەی چاو لەژێرەوە بۆیان بڕوانن!!ئیتر ئەو کۆمەڵگەیە هەنگاو بەهەنگاو بەرەو ئارامی ئەڕوات و وای لێدێت خەڵکی دەرگای ماڵەکانیان بخەنە سەرپشت و بەئارامی و بێترس لێیبخەون.

زانایانی ئیسلامی ئەفەرموون: دەستەکان بە گشتی چوار جۆرن:

- يد عاملة، الاسلام يكرمها.(دەستێك کاردەکات ئیسلام ڕێزی لێدەگرێت)
- يد عاجزة، الاسلام يطعمها.(دەستێك پەککەوتەیە ئیسلام ئەیژێنێت)
- يد عاطلة، الاسلام يشغلها.(دەستێك بێکارە ئیسلام ئەیخاتەسەر کارێك)

ـ يد عابثة، الاسلام يقطعها[١٥٤] (دەستێك یاری بە شتە پیرۆزەكانی خەڵكی ئەكات ئیسلام، ئەو دەستە ئەبڕێت)

(دەستی ئیشكەر) ئیسلام ڕێزی دەگرێت و ماچیشی دەكات و (ئیسپاتی) موڵكیەتی بۆ ئەكات و ئەڵێ: (ان الله يحب العبد المحترف)خوا بەندەیەكی خۆشئەوێت كە پیشەیەك مومارەسە بكات،ئیسلام كەسی ئیشكەر ئەكاتە خاوەنی ماڵ و سەروەت و سامانی خۆی و ئەو سامانەی بۆ ئەپارێزێت و هەر كەسیش بەناڕەوا ئەو ماڵەی داگیربكات یان بیدزێت ئەوە سزا ئەدرێت، و خەڵكیش فێری ئەوە ئەكات كە كرێی كەسی ئیشكەر بدەن پێش ئەوەی عەرەقی ناوچەوانی وشكببێتەوە !، (دەستی پەككەوتە)ش ئیسلام مەعاشی بۆ بڕیوەتەوە و بەشی كیفایەتی پێئەدات وپێویستی بە دزینی ماڵی كەس نابێت، (دەستی بەتاڵ وبێ كار)یش ئیسلام كاری بۆ ئەدۆزێتەوەو ئەیخاتە سەر كار و دایدەمەزرێنێ و بەشی كیفایەتی ئەداتێ وپێویستی بە دزی نابێت، ئەمێنێتەوە دەستێك بەتاڵ و بێكار نییە وگۆج و پەككەوتە نیە و كاریش ناكات و ئەیەوێت بە (دزینی ماڵی خەڵك) ژیانی بەڕێوەببات! و لەسەر خەڵكی وەك مشەخۆر بژی، ئەو (دەستە دەستێكی پیسە)و ئیسلام دێت و دەیبڕێت، تا میكرۆبەكەی نەداتە خەڵكی و ئاسایشی (تاك)و(كۆمەڵ) نەخاتە مەترسییەوە، چونكە ئەوە باشترین چارەسەرە لە راستیدا وەك لە پێشەوە باسمانكرد.

كەواتە قەشە فادی بۆ رەخنە لە قورئان ئەگرێ كە دەستبڕینی كردووە بە سزا بۆ دزیكردن؟ كە لە شت تێناگات و لە فەلسەفەی شتەكە وردنابێتەوە بۆ گلەیی لە قورئان ئەكات و گلەیی لە خۆی و عەقڵی خۆی ناكات؟

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا ئیسلام هەروا لە خۆڕا دەستی خەڵكی نابڕێت، ئەبێ ئەو ماڵە لە شوێنی قایمدا بێت(یانی لە"حرز"دا بێت، ئەبێ بە دزیەوە بیبات نەك بە ئاشكرا،ئەبێ ئەو كەسە ناچاری دزیكردن نەبووبێت و نەبوونی

---

[١٥٤] سەیری كتێبی "المال فی الاسلام) محمود غريب بكە بۆ درێژەی ئەم باسو خواستە

پاڵپێوەنەنابێت، کاتی گرانی و قاتوقڕی نەبێت و گومانی تێدا نەبێت،...بەو شێوەیە، بەڵێ یاساکانی سزا لە ئیسلامدا کاتی وا هەیە هەڵئەپەسێنرێن لەبەر"گومانێك"یان لەبەر "بارێکی نائاسایی"یان لەبەر "حاڵەتێکی تایبەتی"یان لەبەر ئەوەی "خەڵك ئاگای لەو سزایانە نییەو نایزانن".

پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)ئەفەرموێ:"ادرؤا الحدود عن المسلمين ما استطعتم فإن كان له مخرج فخلوا سبيله. فإن الإمام إن يخطئ في العفو خير من أن يخطئ في العقوبة "[١٥٥].

عومەری کوڕی خەتتاب ئەفەرموێ: "لأن أعطل الحدود بالشبهات أحب إلى أن أقيمها بالشبهات" هەر بۆیە ساڵە گرانیەکە"عام الرمادة"دەستبڕینی هەڵپەسارد لەبەر ئەوەی هەموو خەڵکی برسی بوو، ناچاربوو کە دزی بکات بۆ ئەوەی نەمرێت، هەروەها کاتێك غولامەکەی حاتەبی کوڕی ئەبی بەلتەعە هوشترێکی لە خێڵی"مزينة"دزی دەستی نەبڕی چونکە بۆی دەرکەوت سەردارەکەیان وەك پێویست تێریان ناکات، بۆیە دووقاتی نرخی هووشترەکە غەرامەی لە سەردارەکەیان سەند بۆ ئەوەی تەمێخوارد ببێت . کە کار بە بنەمای"درء الحدود بالشبهات" ئەکرێت لەبەر ئەوەیە کە ئیسلام وەنەبێ عەشقی سزاو تۆڵەکردنەوە بێت، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە کە خەڵکی تەمێخوارد بکات و تاوان تا ئەو پەڕی توانا کەمبکاتەوە، چونکە کەمێکیش لەو سزایە بەسە بۆ ترساندنی خەڵکی خراپ[١٥٦]زانایان نمونەی زۆر دێننەوە بۆ ئەم بنەمایە: بۆ نمونە ئەڵێن:"ئەگەر دز برێتی بوو لە باوك یان لە مێرد دەستی

---

[١٥٥] محمد بن على بن محمد (الشوكاني)– نيل الأوطار– طبعة شركة الطباعة الفنية المتحدة: (١١٨/٧).
– وقد أخرج الحديث ابن ماجة من حديث أبي هريرة، وأخرجه الترمذي والحاكم والبيهقي من حديث عائشة وأخرجه البيهقي أيضا عن عمر وعقبة بن عامر ومعاذ بن جبل موقوفا وأخرجه من حديث علي مرفوعا ادرؤوا الحدود فقط وأخرجه الطبراني موقوفا (الأشباه والنظائر للسيوطي طبعة مصطفى البابي الحلبي سنة (١٩٥٩م)، ص١٢٢).

[١٥٦] مجلة مجمع الفقه الاسلامي التابع لمنظمة المؤتمر الاسلامي بجدة، تصدر عن منظمة المؤتمر الاسلامي بجدة

نابڕێت"یان لەکاتی گرانی و برسێتیدا بێت، ئیسلام لەو کاتانەشدا دەستی دز نابڕێت،بەڵام دیارە خۆ خەڵات و بەراتیشی ناکات لەسەر ئەو دزیانە بەڵکو سزای تری ئەدات جگە لە دەستبڕین..ئەمانەش بەدرێژی لە کتێبە یاساییەکانی ئیسلامدا بەدرێژی باسیان لێوەکراوەو ئێرە شوێنی درێژەدان بەو بابەتانە نیە.

بڕگەی هەشتەم

نمونەیەك لە هەڵە کۆمەڵایەتیەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت

ئەمە ئەو بەشە بوو کە ئەرکی سەرشانی من بوو وەڵامی هەمووی بدەمەوە، بەڵام نەبوو بە نسیبی من، لەم بەشەدا قەشە فادی (٢١) تانە ئەدات لە قورئان لە روانگەی ئەو رەخنە نالۆژیکی و نازانستیانەی خۆیەوە بڕیارئەدات کە قورئان پارێزراه نیەو ئاسمانی نیە!

یەکێك لەو رەخنانەی قەشە فادی بریتیە لە رەتکردنەوەی چەمکی جزییە، ئەڵێ: چۆن میللەتێك رێگە بەخۆیان ئەدەن کە بەناوی ئاینەوە لەگەڵ خەڵکیدا بجەنگن و هەڵبژێریان بکەن لەنێوان موسڵمانبوون یان مردن یان سەرانەداندا؟[157].

لە وەڵامی ئەم رەخنەیەدا دوو بڕگە بڵێین:

یەکەم: ئایا کتێبە پیرۆزەکەی قەشە فادی چی ئەڵێ لەم بارەیەوە؟

دووەم:چەمکی جزیە لە ئیسلامدا چییەو پاساوەکانی چەندێك لۆژیکی و ئینسانین؟

یەکەم: جزیەو کتێبی پیرۆز

ئەوەی جێگەی سەرسوڕمانە لەم قەشە چەواشەکەرە ئەوەیە لە هەرشوێنێك و لە هەر بابەتێکی قورئان رەخنە ئەگرێت لەدوور لە نزیك ئاماژە بۆ ئەوە ناکات کە

---

[157] ل: ٢٤٨

کتێبی پیرۆزی خۆشیان ئەو باس و بابەتەی باسکردووە یان نەیکردووە؟!جوان باسیکردووە یان ناشیرین باسیکردووە؟ ئیتر یان ئەو ئاگای لە کتێبی پیرۆزی خۆی نیە! یان ئاگای لێیەتی بەڵام وائەزانێ کەس ئاگاداری ئەو زانیاریانە نیەو قەیناکات ئەم باسیانبکات و بیانخاتە ملی ئیسلام و قورئان!ئەگینا یانی چی ئەوەندە بەسەرسوڕمانەوە باسی جزیەئەکات و ئەڵێ: چۆن میللەتێك رێگە بەخۆیانئەدەن کە بەناوی ئاینەوە لەگەڵ خەڵکیدا بجەنگن و هەڵبژێریان بکەن لەنێوان موسڵمانبوون یان مردن یان سەرانەداندا؟؟!..لە کاتێکدا کتێبی پیرۆزدەیان جار باسی ئەم جزییە وەرگرتنە ئەکات لە سیاقی مەدحدا بۆ نمونە:

ـ لە (سفر القضاة ١ : ١)دا هاتووە کە نەوەکانی ئیسرائیل داوا لە خوا ئەکەن و ئەڵێن:(من منّا يصعد الى الكنعانيين اولا لمحاربتهم . فقال الرب يهوذا يصعد. هوذا قد دفعت الارض الى يده)[١٥٨]

* لە شوێنێکی تردا ئەڵێ:(فلم يطردوا الكنعانيين الساكنين في جازر. فسكن الكنعانيون في وسط افرايم الى هذا اليوم وكانوا عبيداً تحت الجزية)، سفر يشوع ١٦: ١٠

* لە(الأعداد ٣٠ _ ٣٣)دا ئەبینین کە جزیە لەکەنعانیەکان ئەسەنن، هەروەها جزیە لە دانیشتوانی(قطرون و نهلول وبيت شمس و بيت عناة) و جگە لەوانیش ئەسەنن .

* هەر لە کتێبە پیرۆزەکەیاندا ئەبینین کە حەزرەتی سولەیمان (سەلامی خوای لێبێت) دەسەڵاتی بەسەر هەموو میرنشینەکاندا هەبووە لە رووبارەوە بۆ سەرزەمینی فەلەستین و تا ئەگاتە سنوورەکانی میصر، هەموو ئەو هەرێمانەش

[١٥٨] لە نوسخەی بەردەستی مندا (١٩٩٩، عربی/ انكليزی) نووسراوە: (بعد موت يشوع سأل بنو اسائيل الرب: من منا يذهب اولا لمحاربة الكنعانين؟ فاجاب الرب: يهوذا يذهب، فقد اسلمت الارض الى يده). الكتاب المقدس، كتاب الحياة، (كتاب القضاة:ص٣٩٦)، لە (ص٣٩٧)يشدا ئەڵێ: "و لم يطرد ابناء زبلون الكنعانيين المستوطنين في قطرون و نهلول، فاقام الكنعانيون بينهم، و فرضوا عليهم الجزية...)، پاشان باسی چەند خێڵ و میللەتی تر ئەکات کە جزیەیان خراوەتەسەر!.

جزیەیان پێئەداو لە تەواوی ژیانیاندا ملکەچی ئەو بوون. لە"ملوك الأول ٤ : ٢١ "دا و بەدەق لە کتێبی"الحياة"دا هاتووە: (فكانت هذه الممالك تقدم له الجزية وتخضع له كل ايام حياته)، لە ژیاننامەی (الفانديك)یشدا هاتووە :(كانوا يقدمون الهدايا ويخدمون سليمان كل أيام حياته).

* نەك هەر ئەمە بەڵكو کتێبی پیرۆزیان پڕە لە شەریعەت و سیستەم دەربارەی باج و سەرانە کە زۆر قورسترە لە جزیەو مایەی نادادیشە بۆ خەڵکی، بۆ نمونە لە(سفر التثنية ٢٠ : ١٠)دا هاتووە کە خوا فەرمان بە موسا ئەکات و پێیئەڵێ:(حين تقرب من مدينة لكي تحاربها استدعها الى الصلح. فان اجابتك الى الصلح وفتحت لك فكل الشعب الموجود فيها يكون لك للتسخير ويستعبد لك).

* نووسەری"سفر صموئيل الثاني ٨ : ١ " وەك لە ژیاننامەی داوددا هاتووە و دەربارەی ئەو ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ:(وقهر أيضاً الموآبيين وجعلهم يرقدون على الأرض في صفوف متراصة، وقاسهم بالحبل . فكان يقتل صفين ويستبقي صفاً . فأصبح الموآبيين عبيداً لداود يدفعون له الجزية.)،لە (العدد ١٥)یشدا هاتووەو ئەڵێ:(وكان الرب ينصر داود حيثما توجه).

* بابەتی جزیەوەرگرتن بابەتێکی روونی ناو تەوراتەو مەسیحیش(عليه السلام) یەك وشە چییە لێوەی دەرنەچووە باس لەوە بکات کە ئەو شەریعەتەی سڕیوەتەوە یان گۆڕیویەتی و نەسخیکردبێت بە شتێکی تر، نەك ئەوە بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەو سیستەمەی دوپاتکردووەتەوە لەناو مەسیحیەکاندا، وەك لە(رسالة رومية١٣:٧)دا بەدەق هاتووەو ئەڵێ: ((فاعطوا الجميع حقوقهم . الجزية لمن له الجزية . الجباية لمن له الجباية . والخوف لمن له الخوف والاكرام لمن له الاكرام)!

* مەسیح خۆشی جزیەی داوەو ملکەچی ئەو یاسایە بووە لە ژیانیدا وەك لە (إنجيل:متى ١٧ : ٢٤- ٢٧)دا هاتووەو ئەڵێ: " ولما جاءوا إلى كفر ناحوم تقدم الذين يأخذون الدرهمين إلى بطرس وقالوا أما يوفي معلمكم الدرهمين ؟ قال بلى . فلما دخل البيت سبقه يسوع قائلًا ماذا تظن يا سمعان من يأخذ ملوك الأرض الجباية أو الجزية

أمن بينهم أم مز الأجانب . قال له بطرس من الأجانب . قال له يسوع فإذًا البنون أحرار . ولكن لئلا نعثرهم اذهب إلى البحر والق صنارةوالسمكة التي تطلع أولا خذها ومتى فتحت فاها تجد إستارًا فخذه واعطهم عني وعنك "

ئیتر نازانم قەشە فادی یان جگە لەویش چۆن دێن قورئان بەوە عەیبدار ئەکەن کە باسی جزیەی کردووە؟ ئەی مەگەر قەشە فادی نازانێ کە ئەوە لە راستیدا عەیبدارکردن و تانەدانە لە کتێبە پیرۆزەکەی خۆی پێش ئەوەی تانەبێت لە قورئان؟!

دووەم: جزیە لە ئیسلامدا

چەمکی جزیە چییە لە ئیسلامدا؟ لەسەر کێ دائەنرێ؟ بڕەکەی چەندە؟ ئایا لەسەری لائەچێت؟ کەی لەسەری لائەچێت؟

* (جزیە): بریتییە لەو بڕە پارەیەی کە ساڵانە ئەخرێتە سەر پیاوی عاقڵی ئازادی ئیشکەری دەوڵەمەندی باڵغی غەیری موسڵمان کە لە ناو دەوڵەتی ئیسلامیدا ئەژیو قبووڵی (هاوڵاتێتی) کردووە لەو وڵاتەدا، بەڵام ئیسلامی قبووڵ نەکردووەو ئامادە نیە بەرگری لە قەوارەی ئیسلامی بکات.

* جزیە تەنیا لە پیاوانی عاقڵ و باڵغ وەردەگیرێت واتە نەلە ژنو نە لە مناڵ نە لە شێتو نە لە کۆیلە وەرناگیرێت.

* جزیە لە پیاوانی هەژارو بێئیش وەرناگیرێت.[١٥٩]

ئاستەکانی توانای جزیەدان سێ ئاستە:

* یەکەم: ئاستە دەوڵەمەندەکان وەك: ئاڵتونچی، بازرگان، خاوەن کۆمپانیاکان، دکتۆری ناودار.. هتد.

* دووەم: ئاستە مامناوەندەکان وەك ئەوانەی سەرەوە بەڵام وەك ئەوان ناوبانگیان نییە بۆ دەوڵەمەندیو سەرمایەداری.

---

[١٥٩] الأحكام السلطانية ـ الماوردى ١٣٨.

* سێهەم: ئاستەکانی خوار ئەوان وەك: ئاسنگەرەکان، دارتاشەکان، بەکورتی ئەوانەی کە پیشەیەکیان هەیە.[١٦٠]

* ئیمامی شافیعی ئەفەرموێت: "ساڵێك جارێك جزیە ئەسەنرێتو لانی کەم دینارێك لای سەروەشی ئەدرێتە دەست بڕیاری موسڵمانان".[١٦١] ئەبوحەنیفە ئەفەرموێت: "لای کەمی (٥) درهەمەو لای سەری جێگەی ئیجتیهادە".

* جزیە لە زمانی عەرەبیدا بەو مانایە دێت، شتێك لە پاداشتو جەزای شتێکی تردا بدرێت واتە: لە پاداشتی ئەوەی کە ئەمان سەروماڵیان ئەپارێزرێت ساڵانە (پێنج) درهەم یان (یەك) دینار ئەدەن، یان لە جەزای ئەوەی کە ئەمان کافرنو ئیسلام قەبووڵ ناکەن (و ئامادەنین بەرگری لە قەوارەو دەوڵەتی ئیسلامی بکەن) ئەوە جزیە ئەدەن.[١٦٢]

* پێغەمبەر(صلى الله علیه واله وسلم)بنەمایەکی داناوە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ خەڵکی ناموسڵماندا و ئەفەرموێ:(سنوا بهم سنة اهل الکتاب)، واتە: بە یاساو سیستەمی خاوەن کتێبەکان مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن، ئەم فەرموودەیە بووبە بنەماو لە دەورانی خیلافەتی ئیسلامیدا هەموو دینەکان چ ئەو دینانەی تەرزیان لە ئاسمانەوە هاتبوو چ ئەو دینانەش تەرزیان لە زەمینەوە هاتبوو، واتە: چ ئاینە ئاسمانیەکان و چ ئایینە زەمینییەکانیش! مامەڵەی ئەهلی کیتابیان لەگەڵدا ئەکرا بە قیاس لەسەر ئەم حەدیسەی پێغەمبەر(صلى الله علیه واله وسلم) کە دەربارەی ئاگرپەرستان ئەیفەرموێ: "سنوا بهم سنة اهل الکتاب"، وەك"عبد

---

[١٦٠] الخراج، أبویوسف (ص١٤٨).

[١٦١] الأحکام السلطانیة الفراء ١٣٨.

[١٦٢] الأحکام السلطانیة الفراء ١٥٣.، رستەی(ئامادەنین بەرگری لە قەوارەو دەوڵەتی ئیسلامی بکەن) لە پێناسەکەی ماوردییدا نیە بەڵام بۆ ئەوەی پێناسەکە وەك ئەڵێن"جامع و مانع"بێت پێویستە ئەوەی تێدا بێت، چونکە هەرکات ئامادەبوون بەرگری لە دەوڵەتی ئیسلامی بکەن ئەوە یەکسەر جزیەکەیان لەسەر لائەچێت.

الرحمن"ی کوڕی"عوف"دەربارەی ئاگرپەرستان ئەفەرموێ: (أشهد لسمعت رسول الله صلّى الله عليه وسلم يقول: سنوا بهم سنة أهل الكتاب).

ئیمامی شافیعی ریوایەتی ئەکات، ئیمامی مالیکیش لە"الموطأ"دا لە جەعفەری کوڕی موحەمەدەوە ئەویش لە باوکیەوە ئەگێڕێتەوە : کە عومەری کوڕی خەتاب فەرمویەتی: "لا أدری ما أصنع بالمجوس"، عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف فەرموی:"أشهد لسمعت رسول الله صلّى الله عليه وسلم يقول: «سنوا بهم سنة أهل الكتاب»، من شایەتم کە پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) ئەیفەرموو: مامەڵەی ئەهلی کتێبیان لەگەڵدا بکەن، هەرچەندە ئەم فەرموودەیە"منقطع"ە ،بەڵام پیاوانی رشتەکەی هەموو"ثقات"ن، هەروەها بەزار ودارەقوتنی وئیبن ئەبی شەیبەش بە مورسەلی ریوایەتیان کردووە.[١٦٣]

* ئیمامی بەیهەقی بەسەنەدی خۆی ریوایەت ئەکات و ئەفەرموێ: (وَرُوِّينَا عن النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أنه قال : ألا من ظلم معاهدا اوانتقصه اوكلفه فوق طاقته أو أخذ منه شيئا بغير طيب نفس منه فأنا حجيجه يوم القيامة ، ألا ومن قتل معاهدا حرم الله عليه ريح الجنة ، وإن ريحها لتوجد من مسيرة سبعين خريفا، وفي رواية أخرى: أربعين عاما)[١٦٤].

لە عومەریشەوە ئەگێڕنەوە کە: «أنه لم يأخذ الجزية من المجوس حتى شهد عبد الرحمن ابن عوف أن رسول الله صلّى الله عليه وسلم أخذها من مجوس هجَر» ئیمام ئەحمەد وبوخاری وئەبو داود وتیرمیزی ریوایەتی ئەم حەدیسە ئەکەن.[١٦٥]

* ئەبو یوسف لە " کتاب الخراج "دا ئەڵێت:" جميع أهل الشرك من المجوس وعبدة الأوثان وعبدة النيران والحجارة والصابئين يؤخذ منهم الجزية ما خلا أهل

---

[١٦٣] بڕوانە: (جامع الأصول: ٣/٢٦٤، نصب الراية: ٣/٤٤٨، نيل الأوطار: ٨/٥٦).

[١٦٤] السنن الصغرى، البيهقى(٣/١٤١)، باب:الصلح على غير الدينار.

[١٦٥] بڕوانە (جامع الأصول: ص ٢٦١، نصب الراية: ص٤٤٨، نيل الأوطار: ٨/٥٦، سبل السلام: ٤/٦٥).

الردة من أهل الإسلام وأهل الأوثان من العرب والعجم فإن الحكم فيهم أن يعرض عليهم الإسلام فإن أسلموا و إلّا قتل الرجال منهم..).[١٦٦]

* ئیمامی شافیعی لە موسنەدەکەیدا ئەفەرموێ:(أن رجلاً من المسلمين أُخذ على عهد علي(رضي الله عنه)وقد قتل رجلاً من أهل الذمة، فحكم عليه بالقصاص، فجاء أخوه، واختار الدية بدلاً عن القود، فقال له علي: "لعلهم فرقوك أو فزّعوك أو هددوك؟" فقال: لا ، بل قد أخذت الدية، ولا أظن أخي يعود إلي بقتل هذا الرجل، فأطلق علي القاتل، وقال: "أنت أعلم، من كانت له ذمتنا، فدمه كدمنا، وديته كديتنا"..یانی: لەسەردەمی حەزرەتی عەلیدا کابرایەکیان گرت کە یەکێك لە ئەهلی زیممەی کوشتبوو، بڕیاردرا بەسەر کابرادا کە بکوژرێتەوە، برای کابرا کوژراوەکە هات و خوێنوەرگرتنی هەڵبژارد لە بری کوشتنەوەی کابرادا، عەلی پێیفەرموو: لەوانەیە کە ترساندبێتیان یان هەڕەشەیان لێکردبی؟ کابرا ووتی: نەخێر(وانیە)، من خۆم خوێنم داواکردووە، چونکە ئەزانم خۆ بە کوشتنی ئەو کابرایە براکەم زیندوونابێتەوە! عەلیش کابرای بکوژی بەرەڵاکرد، پاشان فەرمووی: "أنت أعلم، من كانت له ذمتنا، فدمه كدمنا، وديته كديتنا"، تۆ خۆت باشتر ئەزانی، هەرکەس پەیمانی لەگەڵمان هەبێت ئەوە خوێنی وەك خوێنی ئێمە وایەو خوێندانەکەشی وەك خوێندانی ئێمە وایە.. لە دەربڕینێکی تردا هاتووە کە ئەڵێ: قەرزیشی وەك قەرزی ئێمە وایە.

* هەر ئیمامی عەلی ئەفەرموێ: (إنما بذلوا الجزية، لتكون دماؤهم كدمائنا، وأموالهم كأموالنا).. لە"مصنف الامام عبدالرزاق"دا هاتووە کە کەسێکی موسڵمان کەسێکی ئەهلی زیممەی کوشت لە سەردەمی عومەری کوڕی عەبدولعەزیزدا،عومەریش کابرای موسڵمانی کوشتەوە ، ئەمەش بۆیە وایە چونکە فەرمودەی پێغەمبەر(صلى الله عليهوالە وسلم) ئەوەی بریوەتەوە وەك ئەفەرموێ:(من قتل معاهَداً لم يرح رائحة الجنة، وإن ريحها ليوجد من مسيرة أربعين

---

[١٦٦] بڕوانە:"أحكام القرآن : الجصاص : (٣ / ١٠٠ – ١٠٢)" ..

عاماً)[١٦٧] . ئیبن حەجەریش ئەفەرموێ: "المراد به من له عهد مع المسلمين، سواء كان بعقد جزية أو هدنة من سلطان أو أمان من مسلم"[١٦٨].

ئیبنولقەییمی جەوزییە ئەفەرموێ:"المستأمن يحرم قتله، وتضمن نفسه، ويقطع بسرقة ماله"[١٦٩].ئەوکەسەی ئەمانی پێدراوە حەرامە بکوژرێت و ئەبێ خوێنی بپارێزرێت، هەرکەسیش ماڵەکەی بدزێت دەستی ئەبڕرێت.

عەبدوڕەززاق لە ئیبراهیمی نەخەعییەوە ئەگێڕێتەوە کە لە سەردەمی عومەردا پیاوێکی موسڵمان کەسێکی لە ئەهلی زیممە کوشت کە خەڵکی حیرە بوو، عومەریش لەبری ئەو پیاوەدا کوشتیەوە.[١٧٠]

* مەیمونی کوڕی مەهران ئەگێڕێتەوە کە عومەری کوڕی عەبدولعەزیز نامەیەکی نووسی بۆ هەندێ لەوالیەکانی سەبارەت بەئەو موسڵمانەی کە یەکێك لە ئەهلی زیممەی کوشتبوو، فەرمانی پێکرد کە بکوژەکە تەسلیم بە کەس و کاری کوژراوەکە بکەن تا ئەگەر ویستیان لەبری کوژراوەکەیان بیکوژنەوە، یان ویستیان لێیخۆش بن، مەیمونی کوڕی مەهران ئەڵێ: والیەکەش بکوژەکەی تەسلیمکردن و درا لەملی و منیش سەیرمئەکرد ![١٧١].

* فەلسەفەی جزیەدان وەك زانایان باسی ئەکەن چەند شتێکە:

١ـ لەبەرئەوەی "ئەهلی زیممە" هاوڵاتین‌و وەك موسڵمانان تەواوی سوود لە تەواوی دامەزراوەو دەزگاکانی دەوڵەت وەردەگرن و"ئەمان" یان پێ ئەدرێت‌و نەك هەر ئەوە بەڵکو کەمترین ستەم چییە ناکەوێتە سەریان، چونکە ئەوان

---

[١٦٧] الحضارة الإسلامية بين أصالة الماضي وآمال المستقبل،جمع وإعداد:الباحث في القرآن والسنة علي بن نايف الشحود.کتێبێکی گەورەی نۆ بەرگییەو دکتۆر عەلی نایف لە ئینتەرنێتەوە وەریگرتووەو کۆیکردوونەتەوە، بەراستی یەکێکە لەهەرە کتێبە ناوەزەکان..

[١٦٨] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[١٦٩] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[١٧٠] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[١٧١] هەمان سەرچاوەی پێشوو

پێغەمبەری ئیسلام(صلى الله عليه و اله وسلم)خاوەنیانەو ئەو لە پەیمانو بەڵێنەکانیان ئەپرسێتەوە.. ئیبن عومەر ئەفەرموێت: "كان آخر ما تكلم به النبي(صلى الله عليه و اله وسلم) ان قال: احفظوني في ذمتي"[١٧٢].

٢ـ داوا لە "ئەهلی زیممە" ناکرێت، سەربازی بکەن، بۆ دەوڵەتی ئیسلامی و سنوورەکانی دەوڵەت بپارێزنو بەشداری شەڕو غەزا بکەن وەك چۆن داوا لە موسڵمانەکان ئەکرێتو فەرزە لەسەریان، ئەوەش "لۆژیکێکی واقیعی" ئیسلامە کە داوا لە کەسێك ناکرێت کە بڕوای بە عەقیدەو دینی ئیسلام نییە بێت بەرگری لە قەوارەکەی بکات!

٣ـ هەرکەسێکیش کە بەشداری (شەڕ) بکاتو بەرگری لەوڵاتو گەل بکات، جزیەی لەسەر هەڵدەگیرێت.

٤ـ هەرکەسێکیش لە "ئەهلی زیممە" موسڵمان ببێت ئەوە ئۆتۆماتیکی جزیەی لەسەر نامێنێتو وەك موسڵمانان تەنیا زەکاتی شەرعی ئەکەوێتە سەر.

٥ـ ئەگەر دەوڵەمەندی موسڵمان ساڵانە زەکات بدات، بۆ ئەهلی زیممە دوو حاڵ هەیە: یان زەکاتیش لە دەوڵەمەندەکانی ئەوان بسەنرێت کە نەبڕوایان بەئیسلام هەیەو نەبڕوایان بەزەکات هەیە، یان ئەبێت هیچیان لێنەسەنرێت و هیچ ئەرکێکیان لەسەر نەبێت بەرانبەر بە دەوڵەت.

جا لە هەردوو حاڵەتەکەدا ستەمو جیاکردنەوە دروستئەبێت، ئەمەی زەکاتی لێبسەنرێت وەك موسڵمانەکان ستەمو ناڕەواییەو ئەو بڕوای بە زەکاتو بەئیسلام نییە چۆن زەکاتی لێئەسەنرێت؟! ئەگەر موسڵمانەکان زەکات بدەنو ئەوان هەر هیچ نەدەن ئەوەش ستەمو جیاکردنەوەیە، وای لێدێ "ئەهلی زیممە" هەموویان پاڵیلێئەدەنەوە و بەردەوام داوای (ماف) ئەکەنو هیچ (ئەرك)ێکیش ناکەوێتە سەریان و سیستمێکی چینایەتی بێپاساو –کە سەرەنجامیشی باش نابێت– دروست ئەبێت لە کۆمەڵگەدا.

---

[١٧٢] الأحكام السلطانية (١٢٧و ١٢٨).

٦ـ جزیە لەسەر"ئەهلی زیممە" نامێنێت كاتێك موسڵمانان توانای پاراستنو بەرگریكردنیان نەمێنێت لێیان.

(بەلازەری) مێژوونوسی چەرخی عەبباسی لە كتێبی (فتوح البلدان)دا ئەڵێت: "موسڵمانان كاتێك چوونە (حمص) جزیەیان لە ئەهلی كیتابی ئەوێ سەند لەوانەیان كە نەیانویست بێنە ناو ئیسلام، بەڵام كاتێك كە زانییان ڕۆم سوپایەكی گەورەی ناوە بەیەكەوە بەنیازە بكاتە سەریان و شارەكەیان لێ بسەننەوە، موسڵمانان هەستیانكرد كە ناتوانن بەرگری لە شارەكەو خەڵكەكە بكەن، بۆیە هەموو ئەو جزیەی وەریانگرتبوو گەڕاندیانەوە بۆ خەڵكەكەو پێیان وتن: ئێمە توانای پاراستنی ئێوەمان نییە بۆیە خۆتان ئازادن چیدەكەن. "ئەهلی حمص" وتیان: أن ویلایتكم وعدلكم أحب الینا مما كنا فیه من الظلم والغشم، ولندفعن جند هرقل، عن المدینة مع عاملكم". ڕیوایەتەكە دەڵێت: "ونهضوا بذلك فسقط عنهم الجزیة"[١٧٣]. (*)

* خاڵێك هەیەو من زۆر بە گرنگی ئەزانم كە سەرنجی خوێنەرانی بۆ ڕابكێشم ئەویش ئەوەیە، ئەم جزیەدانە لەسەرەتادا لای ئەهلی كیتاب و ئەوانەی حوكمی ئەوانیان هەیە زۆر سووكترو چاكترە لە شەڕ یان قەبوڵكردنی ئیسلام، چونكە نەئیسلامو نەئەهلی ئیسلام ناناسن، بەڵام بە درێژایی مێژوو ئەوە دووبارە بووەتەوە كە كاتێك "ئەهلی زیممە" –بە تێپەڕبوونی كاتو ساڵ– جوانیو گەورەیی ئیسلامیان بۆ دەركەوتووەو دادی ئیسلامیان بۆ ڕۆشنبۆتەوە، شایەتمانیان هێناوەو بوونەتە موسڵمانو ئیتر جزیەیان لەسەر نەماوە.

مێژوو ئەڵێت:"لەسەردەمی عومەری كوڕی عەبدولعەزیزدا ئەوەندە خەڵك لە "ئەهلی زیممە"موسڵمان بوونو ڕوویانكردە ئیسلام یەكێك لە كاربەدەستەكانی عومەر كاغەزێكی بۆ عومەر نوسیو تێیدا پێشبینی ئەوەی كردبوو كە لەوانەیە هەموو "ئەهلی كتاب" موسڵمان ببن، و سەرچاوەیەكی دارایی كە جزیەیە هەر

---

[١٧٣] فتوح البلدان ص١٤٣.

نـەمێنێتو (بیـت المـال) زیـانێکی گـەورەی لێبکـەوێت بـۆ مەحکـەمکردنی سـوپاو سنورەکانی دەوڵەت. عومەریش بۆی نوسییەوەو فەرمووی: نامەکـەتم پێگەیشـتو لە مەبەستەکەت حاڵی بووم، وەڵڵاهی من حەزم لەوەیە هـەموو خـەڵکی موسـڵمان بن. منو تۆش ببینە جوتیارو ئەو کاتەم خۆشە کە دیاردەی وا دەبینم و ئامـادەم و پێمخۆشـە مـنو تـۆیش بچـین زەوی بکـێڵینو نـانی کاسـبی دەسـتی خۆمـان بخۆین"[١٧٤].

* جزیە چ بڕەکەی و چ چۆنییەتیەکەی کارێکی ئیجتیهادییەو سەرۆکی

وڵاتو شـوورای ئیسـلامی بۆیـان هەیـە قسـە لەسـەر هـەموو بڕگـەکانی بکـەنو یاساو ڕێنمایی تایبەتی بۆ دابنێنو هەندێك لە زانایان دەڵێن: دیاری کردنـی جزیـەو چۆنییەتییەکەی پەیوەندی بە هەردوو لایەنی (ئیسلامی)و (غەیرە ئیسلامی) یـەوە هەیە، واتە بە ڕەزامەندی ئەهلی ئیسلامو ئەهلی ئایینەکانی تر دائەنرێت، تەنانەت ئەو بڕیارانە ئەچـێتە نـاو شـوورای ئیسـلامیو لەوێـدا (متمانـە)ی پێئەبەخشـرێتو ئەبێتە یاسا، جا کەواتـە جزیـە هـەر تـەنیا وشـەیەك نییـە دووسـێ قسـەی لەسـەر بکرێـت و تـەنیا گـوێ بـۆ ڕایـەکی تایبـەتی زانایـەکی تایبـەت بگیرێـت کـە لـە سەردەمێکی تایبەتدا کردوویەتیو وابزانرێت ئەوە ئیتر تانو پۆی باسەکەیە.

* جزیەش هەمیشە هاوڕێ نابێت لەگەڵ ئەهلی زیممەدا وەك هەندێ

کەس واگومانئەبەن، بەڵکو زانایان هەموو لەسەر ئەوە یەکڕان کە ئـەم جزیەیـە لەبری سـەربازی نـەکردن وەردەگیرێـت و ئـەوەی ئامادەبێـت سـەربازی بکـات بـۆ دەوڵەتی ئیسلامی و بـەرگری لـە قەوارەکـەی بکـات ئـەوە ئۆتۆمـاتیکی جزیەکـەی لەسەر لائەچێت، بۆیە صەحابەو تابیعینەکان جزیـەیان لەسـەر ئەوانـە لائـەبرد کـە ئـەو ئامادەییـەیان دەرئـەبڕی، وەك چـۆن موسـڵمانان لەگـەڵ خـەڵکی ئـەرمینیادا ئەمەیانکرد لەساڵی(٥٢٢) دا، یان حەبیبی کوڕی مەسلەمەی فیهری لەگەڵ خەڵکی ئەنتاکیەدا هەمان ئیشی کرد، نوێنەری ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەرراحیش وایکـردو

---

[١٧٤] سيرة عمر بن عبدالعزيز ـ السيوطي ص٩٩ـ ١٠٠.

هەموو ئەو صەحابانەش لەگەڵیدا بوون ئەوەیان قەبوڵکردو سەلماندیان، خەڵکی قوبروسیش لە سەردەمی موعاویەدا لەسەر ئەوە رێکەوتن کە بێلایەن بن لەبەرانبەر ئەمان و رۆمەکانداو تەنیا خەراجێك بدەن.

* هەندێ لە زانایان و نووسەرانی ئەم سەردەمە قەناعەتیان وایە کە

چەمکی هاوڵاتیبوون لەم رۆژگارەدا جێگەیەکی بۆ چەمکی جزیە و ساڵانە نەهێشتووەتەوەو هیچ حکومەتێك قەبووڵناکات لەکەس بەرگری لە نیشتمان و دەوڵەتەکەی نەکات، خزمەتی سەربازی ئیشێکی تەوزیمیەو بەو شێوەیەش جێگەیەك نەماوە بۆ جزیەوەرگرتن، مەگەر حاڵەتێکی تازە لەناو دەوڵەتی ئیسلامیدا بێتەپێش و لەسەر داواو پێشنیاری ناموسڵمانەکانی ناو دەوڵەتی ئیسلامی داوای وەها ئیمتیازێك لە دەوڵەت بکەن و بڵێن: ئێمە تا ئێستا بەبێ ویستی خۆمان سەربازیمان پێکراوەو داواکارین ئەو ئەرکەمان لەسەرلاببرێت و لەبەرانبەردا ساڵانەیەکمان لەسەر دابنرێت، دەوڵەتیش ئەو داواو پێشنیارەیان لێقەبوڵبکات و خزمەتی سەربازی و بەرگری لە دەوڵەتیان لەسەرشان بخات و لە بەرانبەریدا جزیەیەك یان ساڵانەیەکیان بخاتەسەر.

لە میانەی ئەم دوو برگەیەوە کە باسمانکردن(جزیە لە مەسیحییەتداو جزیە لە ئیسلامدا) روونئەبێتەوە کە قەشە فادی چەندە نەزانانەو بێویژدانانە دەمی بردووە بۆ باسی جزیە بە گشتی و جزیە بە تایبەتی لە ئیسلامداو بەناڕەوا کردوویەتی بە تانەیەك لە قورئان .

برگەی نۆیەم

نمونەیەك لە هەڵە زانستیەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت

قەشە فادی لەم بەشەدا وەك بەشەکانی تر(٢٢) رەخنە لە قورئان ئەگرێ بۆ ئەوەی بیسەلمێنێت کە قورئان پارێزراو نیە، بەڵام لە میانەی ئەو رەخنانەوە بۆت دەردەکەوێت کە ئەم کابرایە چەندە خۆی فریوداوەو لە راستی

دووركەوتووەتەوەو خۆی تووشی تەناقوز كردووە، با بۆ نمونە سەیری ئەم رەخنەیەی بكەین: قەشە فادی ئەڵێ:

لە سورەتی (الجمعە/٨)دا هاتووە: (قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ) (الجمعة:٨). بڵێ ئەو مردنەی لە دەستی رادەكەن بە شوێنیانەوەیە، ئەوسا بۆ لای زانای پەنهان و شایەتیدان دەگەڕێنەوەو هەواڵی ئەو كارانەتان پێدەدات كە كردووتانە. پاشان ئەڵێ:

لە حەدیسی بوخاریدا هاتووە: لە عائیشەی ژنی پێغەمبەریان گێڕایەوە كە ئەو وتوویەتی دووان لە پیرەپیاوانی یەهودی شاری مەدینە هاتنە لام و وتیان: خەڵكی لەناو گۆڕەكانیاندا ئازار دەدرێن، منیش بە درۆم خستنەوە و ئەوانیش لەلای من چوونە دەرەوە.

پاشان پێغەمبەر هاتەوە و ئەوەم پێ وت كە ئەوان پێیان وتم، وە بە پێغەمبەرم وت: من لەوەدا باوەڕم پێ نەكردوون، ئەویش وتی: ئەوان راستیان كردووە ئەوانە لە ناو گۆڕدا سزاو ئازارێك دەدرێن، كە هەرچی گیانەوەر هەیە گوێی لە دەنگیانە، عائیشە وتی: پاشان هەرگیز لە نوێژدا پێغەمبەرم نەبینیوە مەگەر دەیوت: ئەی خودایە بانگ لە تۆ دەكەم، كە بمپارێزیت لە پەككەوتەیی و تەمبەڵی و ترسنۆكی و پیری و بانگت لێدەكەم كە لە ئازاردانی ناو گۆڕ بمپارێزیت.[175]

---

[175] ل:٢٦٦. بۆ زانیاری زیاتری خوێنەرانی بەڕێز ریوایەتەكە نالێ (دووان لە پیرەپیاوانی یەهودی)!! بەڵكو ئەڵێ: دخل عليّ رسول الله صلى الله عليه وسلم ، وعندي امرأة من اليهود، وهي تقول : هل شعرت أنكم تُفتنون في القبور؟..(جانازانم ئەم قەشە خانەگومانە بۆچی ئەڵێ: دوان لە پیرە پیاوانی یەهود هاتنەلام)!...بۆ فەرموودەكە بروانە(إتحاف الكرام بشرح عمدة الأحكام) عبد الرحمن بن عبد الله بن صالح السحيم..هەروەها بڕوانە: (إكمال المعلم شرح صحيح مسلم – للقاضي عياض، العلامة القاضي أبو الفضل عياض اليحصبي(٢/٥٣٧).-

دوای ئەمە ئەم فەرموودەیەی تری پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) دێنێت کە بوخاری ڕیوایەتیکردووە، پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرمویێ: (کاتێك کە عەبد (مرۆڤ) دەخرێتە گۆڕەکەیەوە و هاوڕێکانی بەجێی دەهێڵن گوێی لە تەپەی پێڵاوەکانیان دەبێت، ئەوسا دوو فریشتە دێن و دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: دەربارەی ئەم پیاوە (موحەممەد) چیت دەووت؟ ئەویش دەڵێت: شاهێدی دەدەم کە ئەو بەندەو نێردراوی خوایە، ئەوسا پێی دەوترێت: سەیری جێگاکەت بکە لە ئاگردا، خوا بۆی گۆڕیویەتەوە بە جێگەیەك لە بەهەشتدا. پێغەمبەر وتی: هەردووکیان بەیەکەوە دەبینێت.

بەڵام بێباوەڕو دووڕوو دەڵێت: نازانم، من ئەوەم دەووت کە خەڵکی دەیووت، نە زانیومە و نە نوێژو نەزرم نەکردووە، یان نە قورئانم خوێندووەتەوە، ئەوسا بە چەکوشی ئاسن لە نێوان هەردوو گوێی دەدەن، ئەویش هاوارێك دەکات، کە هەرچی لەو ناوەدایە گوێی لێی دەبێت تەنها مرۆڤ و جنۆکە نەبێت/بوخاری،ج١ص١٧٣)[١٧٦].

پاشان قەشە فادی بۆ دروستکردنی گومان ئەڵێت: ئێمەش پرسیار دەکەین: ئەگەر مردوو لەناو گۆڕدا بیستەر بێت و هەست بە ئازار بکات، ئایا لەبەرچی جگە لە ئاژەڵان کەس هاواری ئازاری مردووی ناو گۆڕەکان نابیستێت؟ وە ئەگەر ئەوانەی لەناو گۆڕدان دان بە پێغەمبەرایەتی (موحەممەد)دا بنێن لە ئازاردان دەبەخشرێن؟ ئەی ئایا لەبەرچی موحەممەد خۆی بانگی لە خوا کردووە بۆ ئەوەی لە ئازاردانی ناو گۆڕ بیپارێزێت؟ لەوانەیە ئەفسانەی ئەو دوو پیرەمێردەی کە عائیشە بە درۆی خستنەوە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە گوێیان لە دەنگی کەسێك بووە، کە دوای ئەوەی وایان زانیوە مردووە خێرا ناشتویانە و کاتێك کە بەئاگاهاتۆتەوە داوای کردووە کە فریای بکەون کەسیش نەبووە کە فریای بکەوێت هەتاکو مردووە، لەمەشەوە هەواڵی ئازاردانی ناو گۆڕ بڵاوبووەتەوە.

---

[١٧٦] ئایا قورئان پارێزراوە،ل٢٦٦.

ئێمه بۆ وەڵامی ئەم کابرا حولحولی مەزهەبە ئەڵێین:

١ـ ئەم ئایەتەی سورەتی ئەلجومعە چ پەیوەندییەکی هەیە بە بابەتی سزای ناو قەبرەوە وا تۆ لێیئالاویت ونەشتەری رەخنەت لێهەڵگرتووە؟!

٢ـ تۆ ئەگەر ئەتەوێ باری سەرنجی قورئان دەربارەی سزای ناوگۆڕ بزانی ئەوە بڕۆ ئایەتی(٤٦)ی سورەتی(غافر)بخوێنەرەوە کە ئەفەرموێ:(النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ)..واتە: سزای خوا چواردەوری شوێنکەوتەکانی فیرعەونی گرت سزاکە ئاگرە کە بەیانیان و ئێواران ئەبرێن بۆ ناوی و کە قیامەتیش دێتە پێشەوە فەرمانئەکرێت کە شوێنکەوتەکانی فیرعەون بخەنەناو توندترین سزاوە. زانایانی ئیسلامی ئەم ئایەتە ئەکەنە بەڵگە بۆ سزای ناوگۆڕ، یان سزای دوای مردن و پێش هاتنی قیامەت[١٧٧].

٣–ئەمەی قەشە فادی رەخنەیە لە حەدیس نەك لە قورئان، پێدەچێت ئەوە لەو قەناعەتەی مەسیحیەکانەوە هاتبێت کە قورئان و حەدیس وەك یەکن و هەردووکیان دانراو و زادەی بیری پێغەمبەرن، یان لەوانەیە لە بیروڕایەوە هاتبێت کە چۆن لای ئەوان جیاوازی نیە لە نێوان تەورات و تەلموددا و لە نێوان ئینجیلەکان و رێنمایی پاپاو کڵێساو راسپاردەکانی کۆڕە جیاجیاو زۆرەکانی کڵێساو پیاوە ئایینیەکانیاندا، هەرواش سەیری قورئان و حەدیسی کردبێت! بەهەرحاڵ ئەمەی قەشە فادی پەیوەندی بە حەدیسەوە هەیە نەك قورئان، جا ئەگەر هەرئەوەندەی

---

[١٧٧] ایسر التفاسیر، ابوبکر الجزائری (٤٥٦/٣). قورتوبی ئەڵێت:(والجمهور على أن هذا العرض في البرزخ واحتج بعض أهل العلم في تثبيت عذاب القبر بقوله ـ تعالى ـ: { النار يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوّاً وَعَشِيّاً } ما دامت الدنيا..قال مجاهد وغيره : هذه الآية تدل على عذاب القبر في الدنيا ألا تراه يقول – سبحانه – عن عذاب الآخرة : (أدخلوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ العذاب)،وفي الحديث عن ابن مسعود : إن أرواح آل فرعون ومن كان مثلهم من الكفار ، تعرض على النار بالغداة والعشي ، فيقال : هذه داركم . . بڕوانە:(التفسير الوسيط، محمد سيد طنطاوي)، تەفسیری ئەو ئایەتە.

لێزانیبێت ئەوە شتێکەو ئەگەر نیازی گزیکردن و چەواشەکردنی خوێنەرانیشی بێت ئەوە شتێکی ترەو لە هەردووحاڵەکەشدا شورەییە بۆی وەك شاعیرەکە ئەڵێ:

ان کنت تدري فتلك مصيـــــــــبة

و ان کنت لاتدري فالمصيبة اعظم

٤–ئەوەش کە ئەڵێ: ئایا لەبەرچی جگە لە ئاژەڵان کەس هاواری ئازاری مردووی ناو گۆڕەکان نابیستێت؟ لەوەڵامدا ئەبێ دوو خاڵ روونبکەینەوە:

أ- تواناکانی مرۆڤ سنووردارن و ناتوانن ئەو هاوارانە ببیستن.

ب–ئەگەر ئەوەندە توانا بە مرۆڤ بدرایە ئەو ئازارانە ببیستن ئەوە لە لایەك ژیان تاڵ ئەبوو لێی و خۆشی و چێژ نەئەما لەتاو ئەو ئازارانە، لە لایەکی تریش نهێنی نەئەما لە ژیانداو دەیان و بەڵکو سەدان کێشە بۆ ئەم مرۆڤە دروست ئەبوو دوای مردنی کەسە کوژراوو مردووەکانیان، چونکە هەرچی نهێنی هەیە دەرئەکەوت و ئەزانرا ئەم مردووە کێی کوشتووەو کێی بریوەو کێی کوڵەوار کردووەو ماڵی کێی خواردووە، لە لایەکی تریشەوە ئازایەتی نەئەما لەوەدا کە خەڵکی موسڵمان ببن و شوێن دین بکەون! چونکە ئەوکاتە هەموو شتێکیان بەچاوو گوێی خۆیان دەرك ئەکردو نەیانئەتوانی موسڵمان نەبن! لەبەر ئەمانەو لەبەر ئەو شتانەش کە خوا خۆی ئەیانزانێ مرۆڤ گوێی لە سزاو لێپرسینەوەی ناو گۆڕ نابێت. پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم) ئەفەرموێ: لولا أن لا تَدافَنوا لدعوت الله أن يسمعكم من عذاب القبر ما أسمع" (مسلم ٢٨٦٨، النسائي ٢٠٥٨). واتە: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە کە دوای ئەوە مردووتان نەئەناشت داوام ئەکرد لەخوا ئەوەی من ئەیبیستم لەسزای ناو قەبر ئێوەش بتانبیستایە. لە ئەسەرێکیشدا هاتووە ئەفەرموێ: (لو تكاشفتم ما تدافنتم)[١٧٨]، یانی ئەگەر بۆ یەکتری دەربکەوتنایە ئەوە مردووتان نەئەناشت!

---

[١٧٨] لە کتێبی(الاخوان المسلمون رؤية من الداخل)وەرگیراوە.

٥–تواناكانی ئەم مرۆڤە هەموویان سنورێكی دیاریكراویان بۆ دانراوە، بینـینی، بیستنی، بۆنكردنی، چەشتنی...وە هەروەها. ئەگەر بهاتایە خوای گەورە سنووری ئەو توانایانەی لەمەی كە ئێستا هەیە فراوانتر بكردایە ئەوە ژیانی دونیا لارەسەنگ ئەبوو، كۆمەڵگە تێكئەچوو، ئەم دونیایە بە كەڵكی ئەوە نەئەما كە گوزەرانی تێـدا بكەی، كۆمەڵگەی مرۆڤایەتی ئەگۆڕرا بۆ كۆمەڵگەیەكی ئاژەڵی و بگـرە گـەنتریش، ئەمانە چۆن وایە؟

زانایان ئەڵێن: توانای بینینی مرۆڤ لە سنوورێكی دیاریكراودایە، توانای بیستنی لە نێوان(٥٠٠٠) تا(٢٠٠٠٠)لەرەلەردایـە، توانـای بـۆنكردنی لەسـنوورێكدایەو ...بـەو شـێوەیە هـەموو هەسـتەكانی تریشـی هـەروا سـنوورێكیان بـۆ دانـراوە، بۆنمونـە: مێرولەیەك لە دووری سەد مەتر نابینرێ چونكە لە ناو سنووری بینینی ئێمەدا نیە، هەر ئەو مێروولەیە چەند دەنگێك دەرئەكات بەڵام ئێمە گوێمان لێی نییـە، چـونكە لە دەرەوەی سنووری بیستنی ئێمەدایـە، هـەر ئـەو مێروولەیـە بۆنێـك دەرئـەكات، بەڵام ئێمە ناتوانین ئەو بۆنە بكەین، چـونكە نەهاتووەتـە نـاو سـنووری بـۆنكردنی ئێمەوە، بۆ هەستەكانی تریش هەر بـەو شـێوەیەیە..بـەڵام دروسـتكراوی تـر هەیـە ئەتوانێ ئەو بۆنە وەربگرێت یان ئەو دەنگە ببیستێت یان ئـەو رەنـگ و بارسـتاییە لـەو دووریـەوە ببینێـت، بـۆ ئێمـە نیـەو جـوان نیـەو عاقڵانـە نییـەو بڕیـارێكی زانستیانەش نیە كە نكولی لـەو شـتانە بكـەین هـەر لەبـەر ئـەوەی خۆمـان بۆنیـان ناكەین یان نایانبیستین یان نایانبینین! !چونكە ئەوە ئاماژەیە بۆ بەجێماوی ئێمە لەزانست و لە شارو شارستانییەت و بەڵگەی نەزانین و عەقڵبچوكیە بۆمان!

با ئەمە بە شێوەیەكی تریش بڵێین: ئەگـەر خـوای گـەورە ئەوەنـدەی هێـز بـە بینینی ئێمە بدایە–بۆ نمونـە– بمانتوانیایـە شـت لەسـەرو رەنگـی وەنەوشـەییەوە شـت ببیـنین، یـان بمانتوانیایـە بـۆن لـە دووری یـەك كیلۆمـەترەوە بكـەین، یـان بمانتوانیایە گوێمان لە ئەو دەنگانەوە بوایە كە لە دووری پێـنج صـەد مەترەوەیـە لێمان، چی روویئەدا لە ژیانماندا؟

ئەوكاتە ئەبوو قسەكردن بەسەرە بوایەو هەركەسەو هەر گەڕەكە سەرەیان بۆ دابنرایە وەك چۆن سەرە ئاوو سەرەی نان و نۆبەتی كارەبا دیاریئەكرێت، مرۆڤ ئەگەر ئەوەندە تواناى بیستنى فراوان بكرایە گوێی لە دەنگی ماڵە دراوسێكانى بەرو دواو تەنیشتەكانى خۆی بوایە و ئەوانیش بۆ ئەم هەروەها، ئەوكاتە ژیان ئەبوویە ژاوەژاوو كەس بەكەس نەئەبوو، یان ئەگەر خوای گەورە سنووری بۆنكردنى ئێمەی مرۆڤی ئەوەندە فراوان بكردایە كە بۆنى دراوسێكانى خۆمانمان بكردایە ئەوە ئەوەندە بێزارئەبووین لە بۆنى عارەق و مەیخواردنەوەو زێرابەكانى چواردەورمان كە ناچارئەبووین سەرى خۆمان هەڵگرین و ژیانمان لێتێكئەچوو، یان ئەگەر خوای گەورە سنووری بینینى ئێمەی ئەوەندە فراوان بكردایە بمانتوانیایە بە ئەندازەی تیشكی "ئێكس" چاومان بڕیبكردایە، ئەوە هیچ نرخێك بۆ جل و بەرگ و دیوارو خۆشاردنەوە نەئەماو هەموو بەدەرەوە ئەبووین و وەك ئاژەڵمان لێئەهات و هەموو نەك لەش و لاری یەكترمان ئەبینى لەژێر جلەكانمانەوە بەڵكو ناووهەناوی یەكتریشمان ئەبینى و تەنانەت دیوارەكانیش ڕێگەیان لە بینینمان نەئەگرت و هەموو لەیەكەوە دیاربووین و بەكەڵكی ژیان نەئەماین وەك مرۆڤ! !كەواتە بۆچى ئێمە تواناكانمان سنووردارکراوەو بۆ نمونە دەنگی ئەو سزایانە نابیستین كە مردوو لە گۆڕەكەیدا تووشی ئەبێت، یان ئەو فریشتانە نابینین كە بەرپرسن لەو سزادانە، ئەمە هۆكەیەتی كە ئێمە سنوور بۆ هەموو هەستەكانمان دانراوە تا بەكەڵكی ژیان بێین و ئەگەر وانەبێت ئەوە سوودی ژیان و مەبەست لە ژیان نامێنێ.

مرۆڤ ئەگەر لەو رووبەرە بچوكەی تێیدایە —ژوورێك بێت یان دەشتێك بێت ـ كەمێك وردببێتەوە، هەزاران دەنگ هەیە لەو شوێنەدا كەچى ئەو نایانبیسێت، هەزاران رەنگیش هەیە ئەو نایانبینێت، هەزاران بۆنیش هەیە ئەو بۆنیان ناكات، هەزاران تەن و تەنۆلكەش هەیە ئەو هەستیان پێناكات و نایانبینێت، هەزاران تام و چێژی جیاواز جیاوازیش هەیە ئەو ناتوانێت تامیان بكات...كەچى نەعەقڵى خۆی

و نە زانست و نە واقیع ڕێگەی پێنادەن نکولی لەو شتانە بکات لەبەر ئەوەی خۆی بە هەستەکانی دەرکیان پێناکات، چونکە ئەگەر ڕادارێك یان ڕادیۆیەك بهێنیٚ هەموو ئەو دەنگانەی بۆ ئەدۆزێتەوەو ئەیداتەوە کە لەدرەوەی سنووری بیستنی ئەمدان، تەلەفزیۆنێك بهێنی هەموو ئەو ڕەنگانەی بۆ دەرئەخات کە نەهاتوونەتە سنووری بینینی ئەمەوە، تەرمۆمەترێك بهێنیٚ ڕادەی شێی بۆ ئەخوێنێتەوە، مایکرۆسکۆبێك بهێنیٚ هەموو تەن و تەنۆلکە وردەکانی پیشانئەدات و بەو شێوەیە..کەواتە بۆ دونیا هەر ئەوەندە سنوور بە ئاستی دەرکی مرۆڤ بدرێت بەکەڵکەو زیاتر لەوەی پێبدرێت ئەوە ئەبێتە بەڵا بەسەریەوەو ژیانی لەبەینئەبات و ئەیباتەوە بۆ ئاستی ئاژەڵ و بگرە خوارترو خراپتریش.

با لەگۆشەنیگایەکی تریشەوە بۆ ئەم پرسی سزای ناوگۆڕە بڕوانین: لەژێر ڕووناکی زانستی ئەم سەردەمەدا هەندیٚ دەزگا دروستکراوە بۆ پاراستنی کێڵگەو شوێنە گەشتیاری و کشتیاریەکان، دەنگێکی ناخۆش و زیکن دەرئەکات کە هەرچی مارو مێرووی ئەو ناوە هەیە هەراسان ئەکات و ڕاویانئەنێت، بەڵام مرۆڤ ئەو دەنگانە نابیستیٚ چونکە لەخوار سنووری بیستنی ئەوەوەیە، دەی دیارە نکولی لێکردنی ئەو ڕاستیە نکولیکردنە لە زانست، لە عەقڵ، لە واقیع و هەرکەسیش نکولی لەوە بکات کە ئەو دەزگایە ئەو جۆرە دەنگە دەرئەکات خۆی ئەکاتە جێگەی گاڵتەی خەڵکی!.

٦ـ لە دیدی ئیسلامدا زۆر جیهان هەیە کە ئەمڕۆ لە دونیاداو بەم ئیمکاناتە سنووردارانەوە مرۆڤ ناتوانێت بیانبینێت، وەك: خوای پەروەردگار، بەهەشت، جەهەننەم، فریشتە، پەری... هەموو جیهانە فراوان و گەورەکەی غەیب و پەنهانی، بەڵام مرۆڤ لە قیامەتدا هەم فۆرم و هەم تواناکانیان ئەگۆڕدرێن، مرۆڤ لە شێوەی باوکە ئادەمدا دروستئەکرێنەوە، سنووری جەستەو هەستیەکانیشی فراوان ئەکرێن، سنووری بینین و بۆنکردن و بیستن و غەریزەی سیکس و خواردن

و... هتد، فراوان ئەبێت و توانای بینینی هەموو ئەوانەی پێئەدرێت و بەو شێوەیە دروستئەکرێتەوە کە بەکەڵکی قیامەت بێت، خوای گەورە ئەفەرموێ:

(وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ (٢٠) وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ (٢١) لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ).

فووئەکرێت بە کەڕەنادا، ئەوە ئەو ڕۆژەیە کە پەیماندراوە بێتە پێشەوە، هەموو کەسێك دێتە پێشەوە یەکێك کێشی ئەکات و یەکێك شایەتی لەسەر ئەدات، بێگومان تۆ لە بێئاگاییدا بووی لەم ڕاستیانە، ئێمەش پەردەمان لەسەر چاوت لادا، وا ئەمڕۆ چاوت زۆر تیژە(شتی زۆر ئەبینێت). مرۆڤ لە قیامەتدا ئەتوانێت خواو بەهەشت و جەهەننەم و فریشتەو و شتەغەیبیەکانی تر ببینێت و لەبەردەم ئەو ڕاستە گەورانەدا بوەستێتەوەو زانیاری و زانستی بگاتە پلەی "حق اليقين"[179].

٧-شاعیری گەورە مەولەوی عەللامە لە پاچەشیعرێکی تەعلیمی جواندا ئەم ڕاستیانە هەموو ڕۆشنئەکاتەوە کە بەدبەختێکی وەك قەشە فادی لێیان بێئاگایەو لەو نیعمەتە گەورەیە بێبەشە کە نیعمەتی تێگەیشتنە لە ئایین و لە خواو کاروباری خوا(جل جلاله).. مەولەوی بلیمەت ئەفەرموێ:

---

[179] زانایان زانست (علم)ئەکەنە چوار قۆناغ: وەهم، دوودڵی، گومان، زانست(یان یەقین)، زانست و یەقینیش ئەکەنە سێ پلە(علم اليقين)(عين اليقين)(حق اليقين).وەهم بوونی لە خوار لەسەدا پەنجاوەیە، دوودڵی بوون و نەبوونی لەسەدا پەنجایە، گومان بوونی لەسەروو لەسەدا پەنجاوەیە، یەقین بوونی نزیك لەسەدا سەدە، ئەم یەقینەش بڕوابوون بە بوونی شتێك(علم اليقين)ە، بینینی ئەو شتە(عين اليقين)ە، چوونە ناو ئەو شتە (حق اليقين)ە، یانی بڕوابوون بە بوونی وڵاتی چین-بۆ نمونە-(علم اليقين)ە، بینینی وڵاتی چین لە دوورەوە یان لە نزیکەوە(عين اليقين)ە، چوونە ناو وڵاتەکەو شارەکانی ئەوە(حق اليقين)ە...بۆ مەسەلە زانستی و مەعریفی و دینییەکانیش بە هەمان شێوەیە، لە وەهمەوە دەستپێئەکات تا ئەگاتە دوا پلەی بڕوابوون، بۆ زانیاری زیاتر سەیری(أضواء البيان،محمد الأمين الشنقيطي)بکە، تەفسیری ئایەتی٥١ی سوورەتی الواقعە.یان (تعریف عام بدین الاسلام،عەلی تەنتاوی).

تەعزیب و تەنعیم لە حەق لا مەدە
پێکەوە لەسەر ڕۆح و جەستە
لەلای ئەهلی حەق راسەو تاقییە
ڕۆح بەعدەز[١٨٠] مەوتی بەدەن باقییە
وابزان ئەصەح خەبەری داوێ
وەك "عەجبی ذەنەب"[١٨١] فەنای بۆ ناوێ
قول لە ئەمری ڕۆح هەڵنەکەی ، بیبەس!
قُل "الروحُ من أمر ربّی" بەس
ئەمە کە دەڵێن "مەییت" جەمادە
نەحوی تەعذیبی بۆ ناوێ، بادە
بۆچ؟ با ئیجاد کا (معطي للجزا
لە گشت ئەجزادا یا بەعضێ ئەجزا،
(نوعاً من حیاة بقدَرِ ما
یُـدرك اللذة أو الالـما)
(وَذا ، لَعمري، لا یَستَلزِمن
إعادة الروح لِذاك البـدن)
(ولا التّحرك و لا الاضطراب
ولا ان یُری اثر العذاب)
حەتتا مەصلووب و مەقتولی پەل پەل
مەئکولی (في البطن یُحیي و یـسأل)
مونەععەم دەوێ، موعەذذەب دەوێ

---

١٨٠ لە بنەڕەتدا(بعد از)ە، بەلاّم مامۆستا مەلا کەریمی مودەڕیس دەنگەکەی نووسیوە.

١٨١ عجب الذنب:واتە: بناغەی کلك، پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)ئەفەرموێ: (وَيَبْلَى كُـلُّ شَـيْءٍ مِنَ الإِنْسَانِ إِلاَّ عَجْبَ الذَّنَبِ، فِيهِ يُرَكَّبُ الخَلْقُ ، ثُمَّ يُنَزِّلُ اللهُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيَنْبُتُونَ كَمَا يَنْبُتُ البَقْلُ)) . متفق عليه . یانی: مرۆڤ هەموو شوێنێکی تیائەچێت بناغـەی کلکی نـەبێت، لـەو بناغـەوە جـارێکی تـر دروستئەکرێتەوە، پاشان خوا بارانێك ئەبارێنێت لـە ئاسمانـەوە، هـەموو ئـەو بناغانـە ئەڕوێنـەوە وەك چۆن تۆوی پاقلە ئەڕوێتەوە.

هیچ کەسیش چاوی با پێی نەکەوێ
(مُخفي النار في الشجَرَ الاخضـر)
دەتوانی ئیخفای ئەمانە یەکسەر
ئەم نەشتەفتن و نەدینی تۆیە
ناوێ بە (نافی)ی ئەم گفتوگۆیە
دەلائیل زۆرن باوەڕت بوێ
تێفکرێ لەلات کەسێ کە[١٨٢] دەنوێ
لەخەودا دەگری و دەڵێ و دەشنەوێ
هەڵدەسێ و دەڕۆت پێی هەڵدەکەوێ
ئازاری دەوێ ،یا شادمانی
تۆیچ هەر وای لە لای هیچ پێی نازانی
(تَنَبَه الی ذلك التحریـر
"النومُ اخُ الموت" قد یشیر)
(قال في الاحیا حُجة الاسـلام
علیه الرحمة في هذا المقام)
مەقاماتێ پڕ شیفا و ئیشارات
(بعینها اشرب دَفعَ الحرارات)

مامۆستا مەلا کەریمی مودەریس شەرحێکی کورتی ئەم شیعرە ئەکات و ئەفەرموێ: لە باسی سزای مردوو یا خۆشی و ئارامیی لە گۆڕدا لە ڕێگای ڕاستی حەق لامەدەو باوەڕت وابێ کە ئەم خۆشی و ناخۆشییە، ئەم ئازارو حەسانەوەیە بۆ تێکڕای لەش و گیانە، واتە ئەم دوانە پێکەوە ئازاریان پێدەگا و پێکەوە بێ ئازارو بەختیاردەبن، چونکە لای ئەهلی حەق ڕۆح، واتە گیان، پاش مردنی ئینسانەکە هەر دەمێنی، وای بزانە کە موخبیری ڕاستگۆ خەبەریداوە، وەك چۆن دەفەرموێت: سەری کلێنچکە لە دوادوای زنجیرەی بربڕەی پشتی ئینسان ناڕزێ و

---

[١٨٢] ئەم (کە)لە شیعرەکەدا نیە بەلأم بە رای من بێئەو(کە)یە شیعرەکە لەنگەو مامۆستا مەلا کەریمیش هیچی دەربارەی نەفەرمووە.

دەمێنێتەوە، جا مادام ڕۆح باقییەو لەشیش هەر هەیە سزاو خۆشی و ئازارو ڕەحەتی بۆ لەش و گیانە هەردوکییان، کەواتە: دەخیل صەد دەخیل نەکەی قولی لێهەڵکەیت و ، بڵێیت: ڕۆح خوێنە یان تەڕاییەو، کاتێ کە ئینسان مرد ئەو خوێن و تەڕاییە نامێنێ و وشك و برینگە و هەست بە ئازارو ڕەحەتی یان خۆشی و بەختەوەی ناکات، ئیتر قولی بیر کردنەوەت ببەستەو مەهێڵە ئەملاولا بکات، تەنها بڵێ: نهێنی گیان و چۆنیەتییەکەی کاری خوایەو هەر ئەو دەیزانێ، وەك لە قورئانی پیرۆزدا خوا ئەفەرموێ: (قل الروح من امر ربي) بە پێی ئەم ئایەتە حەقیقەتی ڕۆح هەر خوا ئەیزانێ و، لەوانەیە چەندان سزا و پاداشت ڕوو بکاتە گیان بێ ئەوەی کەس پێیبزانێ .

ئەو قسەیە دەیکەن و دەڵێن مردوو ماددەیەکەی بێ گیانە وەك داری وشك و بەردی ڕەق و تەقە، سزاو خۆشی ڕووی تێناکات و هەستی پێناکات ، قسەیەکی بۆش و بێکەڵکەو وەك بایە، لەوانەیە خوا هەست لە هەموو ئەندام و بەش بەشی لەشدا یان هەندێکیاندا دروستبکات، ئەوەندەی هەست بە خۆشی وناخۆشی بکات، لەمەشیاندا پێویست ناکات گیان بە تەواوی بۆ ئەو لەشە بگەڕێتەوە یا مردووەکە جموجوڵ بکات، یا نیشانەی سزاکات بە لەشیەوە دیار بێ .

تەنانەت یەکێ کرابێ بە دارا، یا کوژرابێ و پەل پەل کرابێ، یا دڕندەی کێوی خواردبێتی، یا نەهەنگی دەریا قوتی دابێ، هەر چۆن بێ و بەهەر حاڵێك بێ زیندوودەکرێتەوە و پرسیاری لێدەکرێ و هەست بە خۆشی و ناخۆشی دەکات، با هیچ کەسیش چاوی پێی نەکەوێ و کەسیش پێی نەزانێ .

ئەو خودا بە دەسەڵاتە کە بتوانێ لە داری تەڕا ماددەی ئاگر بشارێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کە ئاوو ئاگر دژی یەکن و پێکەوە نایانکرێ، دەتوانێ بە هەر شێوەیەك لە شێوەکان کە هەر خۆی دەیزانێ، مردوو زیندووبکاتەوە تا پرسیاری لێبکرێ و هەست بە ئازاروو خۆشی بکات .

ئیتر نەبینین و نەبیستنی تۆ بۆ ئەم سزاو ناسزای ناو گۆڕدا نابێتە دەلیلی ئەوە کە نییە، ئەگەر بە چاوی باوەڕەوە سەیری مەسئەلەکە بکەیت بەڵگە زۆرە، نەختێ وردبەرەوە، یەکێ لە پاڵتا دەخەوێ، لە خەوەکەیدا کە خەو دەبینێ، دەگری، پێدەکەنێ، قسەئەکا، قسە ئەبیستێ، هەڵئەسێ، دائەنیشێ، ڕاست دەڕوات، یا پێی هەڵدەکەوێ، یان ئازاری پێدەگا یان شاد دەبێ .

ئەمانە هەمووی لە بن دەستتا ڕوودەدەن و تۆش زەڕرەیەك ئاگات لێی نییە، بەڵێ ڕاستیان گوتووە کە خەو برای مەرگە .

زانای گەورەو ناوداری ئیسلام ئیمامی غەزالی لە کتێبی (احیاء علوم الدین) دا لەم بابەتەوە چەند پایەیەکی باس کردووە کە دەرمانی دەردی بێباوەڕی و دوودڵییە، دە لەو سەرچاوەیەوە بخۆرەوە با تینویەتیت بشکێ و گڕی دڵت دامرکێتەوە .

بەڵی ئیمامی غەزالی خوای لێخۆش بێ لەو کتێبەدا ئەفەرموێت: (لە باوەڕکردن لەم مەسئەلەیە سێ پایە هەیە: یەکەم ئەوەیە کە باوەڕت ببێ بەوە کە مار لە پاڵ مردووەکەدا هەیەو پێیەوە دەدا، بەڵام ئێمە بە چاو نایبینین، چونکە چاوی ئێمە بە کاری بینینی ئەم جۆرە شتە نایەت، ئەم شتانە لە کاروباری غەیبین و زانینیان لە وزەی ئێمەدا نییە، نابینن یارانی پێغەمبەر(صلی الله علیە والە وسلم) باوەڕیان بەوە هەبووە کە جبرەئیل دێت بۆ لای پێغەمبەر (صلی الله علیە والە وسلم) باوەڕیشیان بەوە هەبووە کە حەزرەت دەیبینێ، کەچی خۆیان هەرگیز نەیاندەبینی، جا ئەگەر باوەڕت بەوە نییە کە جبرئیل هاتۆتە لای پێغەمبەر ئەوا بڕۆ ئیمانی خۆت ڕاستبکەرەوە، چونکە باوەڕ بەوە بایەخدارترە، خۆ ئەگەر باوەڕیشت بەوە هەیە ئەوا بزانە لەوانەیە هۆکانی ئازارو سزاو خۆشی بەختیاری مردوو هەبن و ئێمە پێیاننەزانین.

پایەی دووەم ئەوەیە کە تەماشای ئەحواڵی ئینسان بکەی کە لە خەودا تووشی مارێ دەبێ و پێیەوەئەدات، یا لەگەڵ کەسێکا شەڕدەکاو لەیەك دەدەن و

بەو پەرێشانی و ترسەوە خەبەری ئەبێتەوە، ئەو کەسانەش کە وان لە لایا هیچ نابینن، گومان لەوەدانیە کە نیسبەت بە کابرای نووستوو ئەو ئازارە راستەو خەیاڵ نیەو تیایا دەژی، ئای چەند پێیخۆشە کە خەبەر دەبێتەوەو لەو ئازارە رزگار دەبێ، ئاخۆ ئەگەر تا ماوەیەك یان تا رۆژی دوایی و زیندووبوونەوەی دووەم لەو خەوەدا بێ، حاڵی چۆن دەبێ؟

هەروەها ئیمامی غەزالی دەفەرموێ:"پایەی سێهەم ئەوەیە باش بیربکەرەوە کە زیانی مار لە زاتی خۆیدا نیە، بەڵکو وا لە زەهرەکەیا، زەهرەکەیش بەهۆی ئێشەکەیەوە ئینسان پەرێشان دەبێ، جا ئەگەر ئەو نەوعە ئێش و ئازارە لە گیانی یەکێکا ببێ بە بێ مارو ژار، (بە دڵنیاییەوە) راستە ئەگەر بڵێین: فلانەکەس ئێشی ژاری مار وا لە لەشیدا..). پاش ئەمانە مامۆستا مەلا کەریم(بە رەحمەت بێت) ئەفەرموێ:

هەموو ئەم سێ پایەیە نیسبەت بە مردوو لە قەبرا شتێکی مومکینەو، هەرکەس باوەڕ بە یەکێ لەمانە نەکا لەبەر ئەوەیە فکری کورتەو ناگاتە مەعنا، ئەگەرنا هەموو سەهل و ئاسانن..[١٨٣]

مامۆستا مەلا کەریم راست ئەفەرموێ ئەوانەی باوەڕ بەم شتانە ناکەن عەقڵیان کول و کورتەو بڕناکات تا بگاتە ماناو مەبەستەکان، ئەگینا لە راستیدا ئەم بابەتانە سوك و ئاسانن و عەقڵ تەسەووریان ئەکات، بەڵام دیارە قەشە فادی لەمانەیە نەك لەوانەی تر.

٨ـ لەو وەڵامی ئەو پرسیارەشدا کە ئەڵێ: ئەگەر ئەوانەی لەناو گۆڕدان دان بە پێغەمبەرایەتی (موحەممەد)دا بنێن لە ئازاردان دەبەخشرێن؟ ئەی ئایا لەبەرچی موحەممەد خۆی بانگی لە خوا کردووە بۆ ئەوەی لە ئازاردانی ناو گۆڕ بیپارێزێت؟.. ئێمەش ئەڵێین: بەڵێ، ئەوانەی کە لە قەبردا دان بە پێغەمبەرایەتی

---

[١٨٣] شەرحی عەقیدەی مەرضییە،مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس،ل:٦٠٤-٦٠٨.

حەزرەتی موحەممەددا ئەنێن لە ئازارو سزا ئەبەخشرێن، تۆش بڕواناکەیت کەیفی خۆتە، خوا ئەفەرموێ:

(وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (٨١) فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (٨٢) أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (٨٣)

واتە: خوای پەروەردگار پەیمانی لە هەموو پێغەمبەران وەرگرتووە بەهۆی ئەو کتێب و داناییەی پێمداون و پاشان پێغەمبەرێکیشتان بۆ ئەنێرم کە ئەوە ئەسەلمێنێت کە ناردوومە لەگەڵتاندا ئەوە بەدڵناییەوە بڕوای پێدەهێنن و سەریدەخەن و ئەم پەیمانەی لێتانم وەرگرتووە ئەیپارێزن، هەموو وتیان: دان بەوەدا ئەنێین، خواش فەرمووی: دەی ئەم شایەتیە بدەن! و منیش لەگەڵتاندا بەشایەت ئەبم، هەرکەسیش دوای ئەمە پشتهەڵبکات ئەوە لە ریزی گوناهباراندایە، ئایا شوێن جگەلە ئایینی خوا ئەکەون کە هەرچی هەیە لە ئاسمانەکان و زەمیندا ملیان بۆ ئەو داوە حەزبکەن یان حەزنەکەن و هەموو بۆ لای ئەو ئەگەڕێنەوە.

هەروەها ئەفەرموێ:(وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (١٣٥) قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (١٣٦) فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (١٣٧)..ئەڵێن: ئێوە ببنە یەهود یان نەصارا ئەو کات ئەکەونە سەر ڕێگەی هیدایەت، بڵێ نەخێر وانیە بەڵکو ئەبێ لەسەر ڕێبازی میللەتی ئیبراهیم بیت ڕێك و ڕاست، ئەو کەسێکی موشریك نەبوو، بڵێن: ئێمە بڕوامان بە خوا هەیەو بڕوامان هەیە بەوەی دابەزیوە بۆمان و بەوەی دابەزیوە بۆ ئیبراهیم و ئیسماعیل و

ئیسحاق و یەعقوب و کوڕەکانی و بەوەی بۆ موساو بۆ عیساو بۆ هەموو پێغەمبەران دابەزیوە، جیاوازی ناکەین لە نێوانیان هیچ کامێکیانداو ئێمە خۆمان تەسلیم هەر بەو خوایە ئەکەین، ئەگەر ئەوانیش ئیمانیان هێنا بەو شێوەیەی ئێوە ئیمانتان هێناوە ئەوە ئەکەونە سەر ڕێگەی هیدایەت و ئەگەر پشتیشیان هەڵکرد ئەوە بەدڵنیاییەوە ئەکەونەناو چەرمەسەری و خواش بەسە بۆ ئێوەو ئەو خوایەش هەموو قسەیەك ئەبیسێت و ئاگاداریشە لە نهێنی ناو دڵەکان.

پێغەمبەریش ئەفەرموێ: (مَنْ قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَابْنُ أَمَتِهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ وَأَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ وَأَنَّ النَّارَ حَقٌّ أَدْخَلَهُ اللَّهُ مِنْ أَىِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ شَاءَ .[١٨٤]

سەبارەت بەوەش کە بۆچی پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)پەنای بەخوا ئەگرت لە سزای گۆڕ، ئەوە لەبەر ئەوەیە ئەرکی سەرشانیەتی ئەو دوعایە بکات، پاشان ئەو مامۆستای ئەم مرۆڤەشەو پێویستە خەڵکی فێری هەموو جۆرە دوعایەك بکات، تا خەڵکیش بە شوێنیدا بچن و وەك ئەو لە خوا بپاڕێنەوە.

٩ـ لە خۆشیەوە ئەنجامگیری ئەکات و ئەڵێ: لەوانەیە ئەفسانەی ئەو دوو پیرەمێردەی کە عائیشە بە درۆی خستنەوە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە گوێیان لە دەنگی کەسێك بووە، کە دوای ئەوەی وایان زانیوە مردووە خێرا ناشتویانە و کاتێك کە بەئاگاهاتۆتەوە داوای کردووە کە فریای بکەون کەسیش نەبووە کە فریای بکەوێت هەتاکو مردووە، لەمەشەوە هەواڵی ئازاردانی ناو گۆڕ بڵاوبووەتەوە.

ئەمە بەڵگەی عەقڵبچووکی فادیە کە بەو شێوەیە بۆ مەسەلەیەکی ترسناکی لەو شێوەیە ئەڕوانێت کە دوارۆژی خۆی پێوەی بەندەو بابەتێکی لەو شێوەیە ئەکاتە گاڵتە جاڕی خۆی و بڕوا بە خورافەی لەوشێوەیە ئەکات!

---

[١٨٤] اخرجه أحمد ٥/٣١٣(٢٣٠٥١).

به هەر حاڵ ئێمه له پێشەوه بەدرێژی و به بەڵگەوه باسی ئەوەمان کرد کە سزای ناوگۆڕ راستیەکەو عەقڵ ئەیسەلمێنێت و ئایینەکانیش بۆ ئەوه هاتوون کە بۆ ئەم مرۆڤە ئەوه رۆشن بکەنەوه کە مردن کۆتایی ژیان و بوون نیەو تەنیا گواستنەوەی قۆناغێکە بۆ قۆناغێکی ترو لەوێدا رۆحەکان یان ئەکەونە ناو خێرو خۆشی و کامەرانیەوه یان ئەکەونەناو سزاو ئازارو بەدبەختیەوه..وەك ئەو دوو قوتابیەی کە ئەمیان بڕوای بەدوارۆژ هەیەو چاویبڕوەتە بڕوانامەی بەرزو رەنئەدات و خۆی لەو شتانە ئەگرێتەوه کە قوتابیە تەمەڵەکەی هاوڕێیی سەرقاڵکردووەو نرخی بڕوانامەو دوارۆژی لا نەهێشتووەو هەر خەریکی (مالا یەعنی)یەو هەموو وەقتی زایە ئەکات و لە پرێکدا ئەکەوێتە بەردەم تاقیکردنەوەو هیچ نازانێت و رسوای لای مامۆستایان و قوتابیان و خزم و کەسوکار ئەبێت، کەچی هاوڕێکەی کە بۆ ئەو رۆژە خۆی ئامادەکردووەو لە خۆشیەکاتیەکان خۆی بەدوورگرتووە، پلەی بەرز بەدەستئەهێنێت و ئەکەوێتە خێرو خۆشی و ئەوی تر کە گاڵتەی بە خوێندن و دوارۆژو شەهادە ئەهات ئەکەوێتە ناو ژینێکی تاڵ و لە ژیان جێئەمێنێت، خۆ ئەگەر ژیان قەرەبووکردنەوەی تێدا هەیە ئەوە ئەو دونیا قەرەبووکردنەوەی تێدا نیەو کێش گاڵتەی بە قەبرو قیامەت و بەهەشت و جەهەننەم دێت، موبارەکی بێت، با بزانین کێ رەنجەسارئەبێت ..

أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (١٧) وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (١٨)الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (١٩)

بڕگەی دەیەم

نمونەیەك لەو كارانەی قەشە فادی بە شوورەیی دائەنێ لە ژیانی پێغەمبەردا(صلى الله عليه و اله وسلم).

قەشە فادی لەو پێشبڕكێ بێبناغەدا كە داینا‌وە بۆ خوێنەرانی، دوور لـە هـەموو ئەتەكێت و شەرمێك ئەڵێ: دانەر(٣٣)كاری شورەیی لە ژیانی پێغەمبەری ئیسلامدا دۆزیوەتەوە، باسی ئەوەیان بكە كە تـۆ بـەخراپترین كـاری دادەنێیـت و راڤـە یـان شیكاری بكە پاشان باسی هەركام لەو كارانە بكە كـە تـۆ بەشـورەیی دایـنانێیـت و بەرگری لە دیدو بۆچوونی خۆت بكە[١٨٥]

ئێمە لە وەڵامی ئەم قەشە فریوخواردووەدا ئەڵێین:

١–ئێوە ئەوە خوونەریتی ناوتانە كە قسە بە پێغەمبەرانی خوا بڵـێن و تانـەیان لێبدەن و شتی نائەخلاقی بدەنە پاڵیان، ئەوەنیە بەرانبـەر بـە حـەزرەتی لـوط لـە ئینجیلدا ئەوەی نەشێ بـۆ خـەڵكی بـازاڕییش ئەیدەنـە پـاڵی! خوێنـەرانی بـەڕێز! سەیركەن چی دەربارەی ئەم پێغەمبەرەی خوا ئەڵێن:

" وخاف لوط أن يسكن في صوغر، فصعد الجبل وأقام بالمغارة هو وابنتاه ، فقالت الكبرى للصغرى : شاخ أبونا وما في الأرض رجل يتزوجنا على عادة أهل الأرض كلهم، تعالي نسقي أبانا خمرا ونضاجعه ونقيم من أبينا نسلا ، فسقتا أباهما خمرا تلك الليلة، وجاءت الكبرى وضاجعت أباها وهو لا يعلم بنيامها ولا قيامها.وفي الغد قالت الكبرى للصغرى : ضاجعت البارحة أبي، فلنسقه خمرا الليلة أيضا، وضاجعيه أنت لكي نقيم من أبينا نسلا، فسقتا أباهما خمرا تلك الليلة أيضا، وقامت الصغرى وضاجعته وهو لا يعلم بنيامها ولا قيامها. فحملت ابنتا لوط من أبيهما، فحملت الكبرى إبنا وسمته موأب، وهو أبو المؤابيين إلى اليوم. والصغرى أيضا ولدت إبنا وسمته بن عمي، وهو أبو بني عمون إلى اليوم. "

---

[١٨٥] ل:٤٤٩.

یان ئەڵێن: کوڕە گەورەی یەعقوب بە دزی باوکیەوە سەرجێی کرد لەگەڵ خێزانەکەی باوکیداو باوکیشی بەمەی زانی و هیچیشی نەکرد!!

" ثم رحل يعقوب من هناك ونصب خيمته على الجانب الآخر من مجدل عدر ، وبينما هو ساكن في تلك الأرض ذهب رأوبين فضاجع بلهة، محظية أبيه فسمع بذلك يعقوب "، سفر التكوين (٣٥ : ٢١–٢٢)..ئەمە ئەو یەعقوبەیە کە خۆیان ئەڵێن جارێکیان لەگەڵ خوادا زۆران ئەگرێت و خوا ئەدا بە ئەرزاو ئەویش خەڵاتی ئەکات و بەرەکەت ئەڕژێنێ بەسەریدا!هەمان کاری گەن ئەدەنە پاڵ ئامنونی کوڕی داود لەگەڵ تاماری خوشکیدا، یان تۆمەتی عارەقخواردنەوەو گەڕان بەرووت و قووتی ئەدەنە پاڵ نوح وداودو ئەشعیاو کۆمەڵێ پێغەمبەری تر!!

ئەم قسە هەڵەق و مەلەقانە ئەدەنە پاڵ کەسانێك کە خوا کردوونی بە پێغەمبەرو ناردوونی تا ببنە هیدایەت و ڕەحمەت بۆ خەڵکی و فێری دینی راستەقینەو ژینی بەختەوەریان بکەن و فێری ئەوەیان بکەن دەمپاك و دڵپاك و داوێنپاکیی پێڕەوی بکەن..کەواتە سەیر نیە لە بەرانبەر پێغەمبەری ئیسلامیشدا بێنەزاکەتانە بوەستنەوە، ئەمانە پەروەردەی دەستی"نشيد الانشاد"ن کە پەیامێکی ناو کتێبی پیرۆزیانەو ئەوەی کە مرۆڤ رووی نایەت لە ژێر جێگەشدا بیخوێنێتەوە ئەوەندە شتی بەرەڵایی تێدایە، هەر بۆ نمونە سەیر بکەن "نشيد الانشاد"چی ئەڵێت:

خوا تێر عارەقی خواردەوەو سەرخۆش بوو جا بە خەڵکەکەشی ووت: (كُلُوا أَيُّهَا الآصْحَابُ.اشْرَبُوا وَاسْكَرُوا أَيُّهَا الآحِبَّاءُ.)!! نشيد الإنشاد٥:١، هەروەها ئەڵێ: (..ما أجملك وما أحلاك أيتها الحبيبة باللذّات. قامتك هذه شبيهة بالنخلة، وثدياك بالعناقيد..وتكون ثدياك كعناقيد الكرم و رائحة أنفك كالتفاح، وحنكك كأجود الخمر لحبيبي السائغة المرقرقة السائحة على شفاه النائمين، أنا لحبيبي، وإليّ اشتياقه. تعال يا حبيبي لنخرج إلى الحقل ولنبت في القرى.

لنبكرنّ إلى الكروم لننظر هل أزهر الكرم هل تفتح القعال؟ هل نور الرمان. هنالك أعطيك حبي.. ليتك كأخ لي، الراضع ثديي أمي، فأجدك في الخارج وأقبلك، ولا يخزونني. وأقودك وأدخل بك بيت أمي، وهي تعلمني، فأسقيك من الخمر الممزوجة من سلاف رماني، شماله تحت رأسي، ويمينه تعانقني. (نشيد ٧/١-١٣).

بەراستی بوونی ئەو هەمووە هاندانەی کتێبی پیرۆزی مەسیحیەکانە بۆ خەڵك کوشتن و مەیخواردنەوەو سێکسکردن وایکردووە نووسەرێکی گەورەی وەك بەرنادشۆ دەربارەی ئەو کتێبە بڵێ:"کتێبی پیرۆز ترسناکترین کتێبە لەسەر ئەم رووی زەمینە، تا ئەتوانن لە گەنجینەیەکی داخراودا بە کلیل بیپارێزن"[١٨٦].

٢-پێغەمبەران تەرزێکی تایبەتن لە مرۆڤەکان، خوای گەورە بۆ ئەوە ئەیاننێرێت کە ببنە رێپیشاندەری هەمووان، ئەوەی بۆ خەڵکی قەینەکات بۆ ئەمان قەیئەکات بیکەن، و ئەوەی بۆ خەڵکی ئەتەکێتە بۆ ئەمان فەرزو حەتمە، و ئەبێ بە رەوشتی خۆیان زیاتر خەڵکی بانگبکەن بۆلای خوا تا بە قسە شیرینەکانیان.

. قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (٨٨)

- (عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ (٤٣)

زانایان کە باس لە سیفەتی پێغەمبەران ئەکەن، ئەڵێن: چوار سیفەت فەرزە ئەبێ لە پێغەمبەراندا هەبێ، دژەکانی ئەو چوارەش محاڵە لە پێغەمبەراندا هەبن، هەندێ سیفاتیش مومکینە لە پێغەمبەراندا هەبن، چوارە فەرزەکە بریتین لە: راستگۆیی، چونکە ئەگەر درۆیان لێبینرا ئەوە خەڵکی لە پەیامەکانیان ئەکەونە گومان، دەستپاکی چونکە ئەگەر ناپاکیان لێوەشایەوە خەڵکی متمانەیان بە

[١٨٦] إباحيات الكتاب المقدس(مسموح فقط لمن تجاوز ١٨ عام)، قام بالتجميع و عمل الكتاب، وليد المسلم.

خۆیان و قسەکانیشیان نامێنێ، وریایی چونکە ئەگەر گێلێتیان تێدا بێت خەڵکی هاوەڵێتیان ناکەن، گەیاندنی پەیامی خوا بێشاردنەوە چونکە ناکرێ پێغەمبەربێت و خوا رایسپاردبێت بە پەیامێك و ئەو نەیگەیەنێت، دژەکانی ئەم سیفەتانەش محاڵە لە پێغەمبەراندا هەبن، واتە: درۆزنی، ناپاکی، بێعەقڵی، شاردنەوەی دین لەبەر ترسنۆکی یان هەر شتێکی تر، بۆ ئەوەی هیچ کەسێك بیانووی نەمێنێ لە لای خوا، بۆ نمونە بلێ: پێغەمبەرەکەی ئێمە درۆزن بوو، یان ناپاك بوو یان پەیامەکەی پێنەگەیاندین یان کابرایەکی گێلحاڵ بوو، لەبەر ئەوە ئێمە شوێنی نەکەوتین..

(إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا (١٦٣) وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (١٦٤) رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (١٦٥) لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا (١٦٦)..

لەبەر ئەوە شورەییە بۆ مرۆڤ تانە لە پێغەمبەران بدات، چونکە تانەدان لە ئەوان تانەدانە لە خوا کە نەیتوانیوەو نەیزانیوە کەسێکی رێکوپێك بنێرێ بۆ ئەم خەڵکە، ئەم کابرا گێلە یان ئەم کابرا ناپاکە یان ئەم کابرا ترسنۆکە یان ئەم کابرا درۆزنەی بۆ ناردووین! بۆیە لە راستیدا پێغەمبەران لە پێوەرەکان ئەدرێن ئەوجا رەوانەئەکرێن بۆ ناو خەڵکی.

(ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى (٤٠) وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي (٤١) اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي (٤٢) اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى (٤٣) فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى (٤٤) .

٣ــ پێغەمبەری ئیسلامیش وەك هەموو برا پێغەمبەرەکانی تری(صەڵات و سەلامی خوایان لەسەر بێت)ئەوەندە کامڵ و ساغ بووە، نەك ژیانی خۆی

نەشاردووەتەوە، بەڵکو ژیانی خۆی وەك کتێبێکی کراوە کردووەتەوە بۆ خەڵکی و ڕێگەی داوە کە بێنە ناو ژیانی و هەرچی لێئەبینن لە کاتی خۆشی یان ناخۆشیدا، لە کاتی توورەیی یان ئارامیدا، لەگەڵ دۆستا بوو یان لەگەڵ دوژمن، لە ماڵدا بوو یان لە مزگەوت یان لە دەشت...هەمووی ڕیوایەت بکەن و بیگێڕنەوە بۆ خەڵکی و هیچی نەشارنەوە!

نەك هەر ئەوە بەڵکو ئەفەرموێ: ڕووگەش بێت ئەو کەسەی شتێك لە ئێمەوە ئەبیسێت و بەو شێوەیەی لە ئێمەی بیستووە ئەیگەیەنێت، چونکە لەوانەیە کەسێك کە ئەو شتەی پێئەگات هۆشیارتربێت لەو کەسەی شتەکەی پێئەگەیەنێت! لەوانەیە کەسێکی تێگەیشتوو شتێك بگەیەنێ بەکەسێك لە خۆی تێگەیشتووتر بێت[187]..نەك هەر ئەمەش بەڵکو لۆمەو گلەیی قورس لەو کەسە ئەکات کە شتێکی لە پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم) بیستووە یان بینیوەو لە خەڵکی ئەشارێتەوە[188]!!

هەمان ڕێگەشی بە ژنە بەڕێزەکانی داوە کە لە ماڵەوەو لەناو ئەواندا هەرچی ئەڵێ و هەرچی ئەکات..بیگێڕنەوە بۆ خەڵکی، چونکە قسەو هەڵسوکەوت و دانپێدانانەکانی پێغەمبەر هەموو دین و شەریعەتن بۆ خەڵکی و ئەو زاتە پڕکەماڵاتە بەسەر لووتکەی ڕەوشتبەرزیەوە ڕاوەستاوە، وەك خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ).

پێغەمبەران (صەلات و سەلامی خوایان لەسەربێت)زانستێکی زۆریان لای خواوە هێناوەو ئەرکی سەرشانیشیان بووە کە ئەو زانستانە بگەیەننە خەڵکی و

---

[187] پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم)ئەفەرموێ:((نَضَّرَ اللهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا شَيْئاً ، فَبَلَّغَهُ كَمَا سَمِعَهُ ، فَرُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ)) . رواه الترمذي ، وقال : ((حديث حسن صحيح)) .

[188] پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم)ئەفەرموێ: ((مَنْ سُئِلَ عن عِلْمٍ فَكَتَمَهُ ، أُلْجِمَ يَوْمَ القِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ)) . رواه أَبُو داود والترمذي ، وقال : ((حديث حسن)) .محمد ئیقباڵ لاهوریش جوان ئەفەرموێ: "سيرتعد المسلم من خزيٍ يومٍ يسأله فيه الرسول : لقد أخذت منا كلمة الحق فلماذا لم تُسلّمها إلى الخلق ؟!"قسەی هەقت لە ئێمە بیست ئەی بۆچی نەتگەیاند بە خەڵکی.

تاكە رێگەش بۆ ئەوە وەرگرتن و گەیاندنی ئەو زانستانە بووە، وەك پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) ئەفەرموێت:(مَنْ سَلَكَ طَرِيقاً يَبْتَغِي فِيهِ عِلْماً سَهَّلَ اللهُ لَهُ طَرِيقاً إِلَى الجَنَّةِ، وَإِنَّ المَلآئِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ العِلْمِ رِضاً بِمَا يَصْنَعُ، وَإِنَّ العَالِمَ لَيَسْتَغْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّماوَاتِ وَمَنْ فِي الأَرْضِ حَتَّى الحِيتَانُ فِي المَاءِ، وَفَضْلُ العَالِمِ عَلَى العَابِدِ كَفَضْلِ القَمَرِ عَلَى سَائِرِ الكَوَاكِبِ، وَإِنَّ العُلَمَاءَ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ، وَإِنَّ الأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَاراً وَلآ دِرْهَماً وَإِنَّمَا وَرَّثُوا العِلْمَ، فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ).رواه أبُو داود والترمذي .

هەركەس رێگەیەك بگرێتەبەر لێوەی فێری زانستێك ببێت خواش رێگەی بەهەشتی بۆ ئاسان ئەكات، بەدڵنیاییەوە فریشتەكانیش باڵیان رائەخەن بۆ ئەو كەسانەی بەدوای زانستدا ئەگەڕێن چونكە لەو كارەیان ڕازین، بەدڵنیاییەوە ئەوەی لە ئاسمانەكان و زەمیندان و تەنانەت ماسی ناو دەریاكانیش نزای خێر بۆ زاناكان ئەكەن، رێزو پلەو پایەی زانا وەك رێزو پلەو پایەی مانگ وایە بەسەر هەموو ئەستێرەكانی ترەوە، زانایان میراتگری پێغەمبەرانن، پێغەمبەرانیش دیرهەم و دیناریان لێ بەجێنەماوە، بەڵكو زانستیان لێ بەجێماوە، هەركەس ئەو زانستانە وەربگرێت ئەوە پشكێكی زۆری بۆ خۆی بردووە.

واش دەرچوو، ئەصحابە بەرێزەكانی پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) هەموو قسەو هەڵسوكەوتەكانی پێغەمبەریان(صلى الله عليه واله وسلم) گواستەوە بۆ دوای خۆیان، هەموو دنیایان ئاگاداركردووە لەوەی پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) چۆن نانی خواردووە،چۆن خەوتووە،چۆن بەرگی پۆشیوە، چۆن دەستی بەئاو گەیاندووە، چۆن دەستنوێژی گرتووەو نوێژی كردووەو حەجی كردووەو جیهادی كردووەو شەڕی كردووەو ئاشتی كردووە، رەوشت و ئەتەكێتی پێغەمبەریان لە چوونەسەرئاوەوە بۆ گواستووینەتەوە تا چونەسەر كورسی حوكم و دەسەڵات! وەك بەرێز شێخ عەلی تەنتاوی ئەفەرموێ:(ئادەی كەسێكی گەورەم جگە لە پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) پیشانبدەن وێرابێتی بە خەڵكی بڵێ:

هانیَ ئەوە هەموو ژیانم.. قسەکانم... ئیشەکانم..هەمووی بگێڕنەوە: بۆ دۆست... بۆ دوژمن.. بۆ دوور.. بۆ نزیك.. بۆ شاری.. بۆ لادێیی.. بۆ نەخوێندەوار.. بۆ خوێندەوارو پسپۆڕەکان.!

پیشانم بدەن! کام پیاوی گەورە هەیە لە مێژوودا بەو شێوە دوورودرێژە هەموو ژیانی تۆمارکرابێت، ژیانی گشتیی و ژیانی تایبەتی خۆشی، گشت رووداوە گەورەو بچوکەکانی ژیانی ئاوەها نووسرابێتەوە؟ ئەوە هەزارو چوارصەدو سە(٣٠)ی[189] و ئەوەندە ساڵە خەڵك دوای ئەو دێن و دەچن، کێ هەیە وەك ئەو ئاوەها وردو درشتی ژیانی تۆمارکرابێت؟[190]

شێخ عەلی تەنتاوی(بەرەحمەت بێت) خاڵێکی جوانی تر باسئەکات سەبارەت بە ژیاننامەی پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم)، ئەویش ئەوەیە کە هەرچی گەورەپیاوەکانی دونیا هەیە یان تایبەتن بە میللەتانی خۆیان یان لە کایەکی تایبەتدا ئەو گەورەیەتیەیان دەرکەوتووە، بەڵام پێغەمبەری ئیسلام(صلی الله علیه واله وسلم)لە هەموو کایەکانی ژیاندا گەورە بووەو گەورەیەتیەکەشی شتێکی جیهانی بووەو بۆ هەموو مرۆڤایەتی بووە، بۆ دین و بۆ دونیا، بۆ شەڕو بۆ ئاشتی، بۆ دۆست و بۆ دوژمن، بۆ قەومی خۆی و بۆ قەومەکانی تر، بۆ ژن و بۆ پیاو، بۆ گەورەو بۆ بچوك، بۆ عەقڵ و بۆ دڵ، بۆ خێزان و بۆ کۆمەڵگە...رێنمایی داناوە، خۆشی پێشەنگ بووە لەجێبەجێکردنی ئەو رێنماییانەداو شتێکی نەکردووە پێچەوانەی ئەو رێنماییانە بووبێت، یان پشتگوێخستنی ئەو رێنماییانەی تێدا بووبێت..ئەبێ واش بێت، چونکە ئەو پەروەردەی دەستی خودایەو دیاری خواوەندە بۆ ئەم مرۆڤایەتیەو جوبرەئیل مامۆستای بووە، وەك خوای گەورە ئەفەرموێ:

[189] ئەو ئەفەرموێ:"هەزارو سیصەد"، چونکە باسی سەردەمی خۆی ئەکات، ئێمە کردمانە هەزارو چوارسەدو سی و ئەوەندە، بۆ زانیاری خوێنەری بەڕێز.

[190] تعریف عام بدین الاسلام، ص٢٠٤.

﴿ وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى (١) مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى (٢) وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى (٣) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (٤) عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى (٥) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى (٦) وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى (٧) ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى (٨) فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى (٩) فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى (١٠) مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (١١) أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى (١٢) وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى (١٣) عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى (١٤) عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى (١٥) إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى (١٦) مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى (١٧) لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى (١٨)

٤–سەبارەت بەوەی کە قەشە فادی هەندێ شت بە شورەیی ئەزانێ کە پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)کردوویەتی، ئەوە ئێمە لێرەدا تەنیا دوو نمونە باسئەکەین لەو (٣٣) نمونەی کە ئەو باسیانئەکات، تا لەو دوو نمونەوە خوێنەر تێبگات ئەم قەشە بێویژدانە چەندە قاییم عەقڵی خۆی داخستووە لە ترسی ئەوەی نەوەك راستیەکی ئەم قورئانەی تێبچێت و سەرنجی رابکێشێت و بیسەلمێنێت و بۆی ببێتە پێوەرو ژیانی بگۆرێت وەك ژیانی سەدانی گۆڕی! ئەگینا یانی چی ئەو کابرایە ئەوە بە شورەیی ئەزانێ کە پێغەمبەر(نەخوێندەوارە)[191]!

یان قورئان رێگەی گرتووە لەوەی ژنەکانی دوای خۆی شوویکەنەوە[192]، یان وەرگێرە بێناونیشانەکەی ئەوە بە شورەییەکی گەورە ئەزانێ کە پێغەمبەر(صلى الله عليه والە وسلم) لە ژنێ زیاتری هێناوە[193]، یان ئەوە لای قەشە فادی شورەییەکی زۆر گەورەیە کە بووترێت پێغەمبەر لە پێشترە بە موسڵمانان لە خودی خۆیان[194]!! یان ئەوە بە شورەیی ئەزانێ کە پێغەمبەر(صلى الله عليه والە وسلم) دەست لە دوژمنەکانی بکاتەوەو شەڕیان لەگەڵدا بکات و ئەو شەڕانە

---

[191] ل:٤٤٤.

[192] ل:٣٥٨.

[193] ل:٣٥٨ تا ٣٦٤.

[194] ل:٤٤٥.

ناوبنێت(شـەڕە داگیرکاریـەکان)[١٩٥]!! ئـاخر لـە راسـتیدا ئـەم رەخنانـە جگـە لـە رقبـوون لـە هـەر شـتێك پەیوەنـدی بـە ئیسـلام و پێغەمبـەری ئیسـلامەو هـەبێت چیترە؟ بۆ ئەبێ ئەوە شوورەیی بێت خوا پێغەمبەرێکی نەخوێنـدەوار بنێرێـت بـە پەیامێکی ئاسمانی هەمەلایەنەوە کە هەموو جوانیەکانی ئاینەکانی تری تێدا بێـت لە کاتێدا کە جوانیەکانی ئەو لەو ئاینانەی تردا نەبێت[١٩٦].

نمونەی یەکەم

نەخوێندەواری پێغەمبەری ئیسلام(صلى الله عليه واله وسلم)

لەگەڵ ئەوەدا قەشە فادی مانای وشـەی (امـی) تێکئـەدات و ئـەڵێ:(امـی)یـانی کەسی غەیرە یـەهودی، بـەڵام موحەممـەد بۆیـە مانـای نەخوێنـدەواری بـۆ (امـی) بەکاربردووە بۆ نەخوێندەوار تا جێگە بۆ ئەوە بکاتەوە کە قورئـان وەك مـوعجیزە بناسرێت[١٩٧]!!

ئـەم رەخنەیـە لەگـەڵ ئـەوەدا قسـەیەکی نازانسـتیانەیە وەك لـە دواوە باسـی ئەکەین، شتێکی دووریشەو شورەیشە تۆ ناوی بنێی کارە شورەییەکان!

لە وەڵامی ئەم رەخنە نازانستی و ناجوانەدا ئەڵێین:

بەڵێ پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) لەگەڵ ئەو شکۆو گەورەیەتییـەی کـە هەیبوو پیاوێکی نەخوێندەواریش بوو، ئەوەش نەکەمییـە بـۆ پێغەمبـەر(صـلى الله عليه واله وسلم)و نە زیانیش بە دینەکەی ئەگەیەنێ، لە دوو ئایەتەدا وشەی (**امي**) لە قورئاندا هاتووە:

---

[١٩٥] ل:٣٦٤.

[١٩٦] قسەکەی هی نووسەری گەورە جۆرج بەرنادشۆیە،هەروەها ئـەڵێ: (لقـد درسـت محمـدا باعتبـاره رجلا مدهشا، فرأيته بعيدا عن مخاصمة المسيح، بل يجـب أن يـدعى منقـذ الإنسـانية، وأوربـا في العصـر الراهن بدأت تعشق عقيدة التوحيد، وربما ذهبت إلى أبعد من ذلك فتعترف بقدرة هـذه العقيـدة علـى حـل مشكلاتها، فبهذه الروح يجب أن تفهموا نبوءتي)، بڕوانە: (أرشيف ملتقى أهل الحديث – ٣).

[١٩٧] ل:٤٤٣.

خـوای گـەورە ئەفـەرموێت: (وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ (١٥٥)
الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٥٧) قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (١٥٨) وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ (١٥٩)،(الأعراف: ١٥٥ ـ ١٥٨).

واتە: موسا هەفتا کەسی لە گەلەکەی خۆی هەڵبژارد، تا بچن بۆ ئـەو شـوێنەی ئێمە بۆمان دیاریکردبوو، (کێوی تور)، کە کاتێکیش زەمین لەرزەکە هاتو گرتنـی (موسا) وتی: پەروەردگاری من ئەگەر تۆ بتویستایە منیشو ئەوانیشت بە هیلاکدا ئەبرد، ئایا لە بەر کاری نەزانو گێلەکانی ناومان ئێمە لە ناو ئەبەی ـ پەروەدگارا ـ ئـەوە ئاقیکردنـەوەی خۆتـە ئەیکەیتـە مایـەی گـومڕاهی بـۆ هەرکەسـێك بتـەوێو ئەیکەیتە مایەی هیدایەتیش بۆ هەرکەسێك بتەوێ، هەر تۆ پشتیوانی هـەموومانی، لێمان خۆش ببەو سۆزت بێتەوە پێماندا کە هـەر تـۆ باشـترین لێخۆشـبوی* شـتی چاکمان لەم دونیایەدا بۆ بنووسەو لە ئاخیرەتیشدا هەروەها ئێمە گەڕاوینەتەوە بۆ لای تۆ، خواش فەرمووی: سزام تووشی هەموو ئەوانە ئەکەم کە ئەمـەوێتو سـۆزو ڕەحمەتیشم هەموو شتێکی ئاخنیوەو بۆ ئـەو کەسانەشـی ئەنووسـم کـە تـەقوایان هەیەو زەکاتئەدەنو هەروەها ئەوانەی کە بڕوایان بە ئایەتـەکان(بەڵگـەکان)ی مـن هەیـە*ئەوانـەی کـە شـوێن ئـەو پێغەمبـەرە نەخوێنـدەوارە ئەکـەون کـە(نـاوو

سیفەتەکانی) لە تەوراتەکەی لای خۆیاندا ئەبینن، هەروەها لە ئینجیلدا، ئەو پێغەمبەرەی کە فەرمانیان پێئەکات چاکە بکەنو بەری خراپەکردنیان لێدەگرێتو شتە پاکو بەسوودەکانیان بۆ حەڵاڵ ئەکاتو شتە پیسو زیانبەخشەکانیشیان لێ حەرامئەکاتو ئەرکە قورسەکانیان لەسەر لائەباتو ئەو کۆتو زنجیرەش لە گەردنیاندایە ئەیشکێنێو هەموو ئەو کەسانەش کە بڕوای پێدێننو بەرز ڕایئەگرنو سەری ئەخەنو بەشوێن ئەو (نور)ەدا ئەچن کە لەگەڵیدا دابەزێنراوە، ئەوانەو تەنیا ئەوانە سەرکەتوو ئەبن* ئەی پێغەمبەر تۆش بڵێ: خەڵکینە، من پێغەمبەری خوام بۆلای هەمووتان هاتووم ئەو خوایەی کە خاوەنی موڵکی ئاسمانەوکانو زەوییە کە هیچ خوایەکی تر نییە ئەو نەبێ کاری زیندووکردنەوەو کاری مراندن هەر بەدەست ئەوە بڕوا بەخواو بەو پێغەمبەرە نەخوێندەوارە بکەن، کە ئەوپەڕی بڕوای بەخواو قسەی خوا هەیەو بە شوێنیدا بڕۆن بەڵکو هیدایەت وەربگرن.

لەم چەند ئایەتەدا دووجار وشەی (الأمي) بەکار هاتووە کە هەموو زانایانی زمانەوانی عەرەب ئەڵێن: "الأمي: من لايعرف الكتابة ولا القراءة، والامية: جهل الكتابة والقراءة، نقول مكافحة الامية"[١٩٨]، واتە: (امي) کەسێکە نەنووسین و نەخوێندنەوە نەزانێت، (امية)ش (نەخوێندەواری) بریتییە لە نەزانینی نووسینو خوێندنەوە، ئەوترێ قەلاچۆکردنی (امية) واتە نەخوێندەواری.

پێغەمبەریش (صلى الله عليه واله وسلم) خۆی ئەفەرموێت: (انا امة امية) یان ئەفەرموێت: (ما أنا بقاريء) (ئێمە میللەتێکی نەخوێندەوارین)، (من نازانم بخوێنمەوە) زانایانی مێژووش بە درێژی باسی هەموو ژیانی پێغەمبەریان (صلى الله عليه واله وسلم)کردووە، کە هیچ کەسێکی تر نییە لە هەموو دنیادا بەو درێژیە ژیانی نووسرابێتەوە ئەو نەبێت، کەچی هیچ مێژوونووسێك باسی ئەوەی نەکردووە کە فلانە ساڵ چوبێتە بەر خوێندن یان لای فلانەکەس خوێندوویەتی، یان فلانە کتێبی نووسیبێت، هەروەها ئەوە قورئان باسی نەخوێندەواری (امي) پێغەمبەر

---

[١٩٨] المنجد في الغة والاعلام/ ماددەی "ام".

(صلى الله عليه واله وسلم)دەكاتو ئەوەش زمان (اللغة) كە شتێكی (بێلایەن)ەو (امي) بە نەخوێندەوار مانا ئەكاتو ئەوەش پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم)خۆی دانیپێدائەنێ وەك ئەشڵێن: (الاقرار سيد الادلة) ئەوەش مێژوو.. ئیتر نازانم بۆچی هەندێ كەس هەر سواری سەریان ئەبنو نكولی لە(نەخوێندەواری) پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) ئەكەنو گوێ بە ئەم هەموو سەلماندنەی نادەن.. هۆكەی، خوا زاناترە. ئەوەیە ئەیانەوێ بە بەردێ دوو نیشانە بشكێنن:

یەكەم: سیفەتی پێغەمبەرایەتی لە (محمد) بكەنەوەو وەك فەیلەسوفێكو پیاوێكی عەبقەری دەریخەن، تا خۆیان لەوە بدزنەوە كە باس لە شوێنكەوتنی خۆیو دینەكەی بكرێو باسی یاساو ڕێنماییەكانی وەك حەلاڵو حەرام بكرێ تا ئەوو ئەفلاتونو ئەرستۆو كێو كێ یەكسان بكرێن..

دووەم: بەم سەلماندنە ڕەتی هەموو ئەو ئایەتو فەرموودانە بكەنەوەو كە باس لە نەخوێنندەواری پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)ئەكەنو بەوەش ڕێگەیان بۆ خۆشئەبێت گومانو دوودڵی لەسەر هەموو برگەكانی ئیسلام دروستبكەنو ڕەخنە لە تەواوی ڕێنماییو یاساكانی بگرنو خەڵكی وەك دیاردەیەكی كۆمەڵایەتی–نەك ئاینێكی خوایی– خەڵك سەیریبكەن.

شتێكی سەیرتر ئەوەیە هەندێ لەم تەزوویرچیانە (كە وەرگێڕەكەی ئایا قورئان پارێزراوە) یەكێكیانەو لە كتێبی فشۆڵی ئیسلامناسیەوە هەندێ قسەی عەلی میرفترۆس ئەگوازێتەوە كە بە فێڵبازانە میرفیترۆس) ئەڵێن: "بە پێچەوانەی ئەو شتەی كە سەرچاوە ئاینییەكان دەیڵێن: حەزرەتی موحەممەد نەك هەر كابرایەكی نەخوێندەوار نەبووە بگرە زۆریش خاوەنهۆشو بەفەرهەنگ بووە، هەر بە پشتبەستن بەو زانیاریو فەرهەنگانەوە بوو كە ئایینی ئیسلامی دامەزراند"[١٩٩].

---

[١٩٩] عەلی میرفیترۆس، (ئیسلامناسی) (ل٢٣)، ئەوەیە ئامانجی سەرەكی ئەو كەس و سەنتەرانەی كە رەواج بۆ خوێندەواری و عەبقەرییەتی پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)دروستئەكەن و نكولی لە نەخوێندەواریەكەی ئەكەن.

ئەو نووسەرە گوماناویە بە زمانێکی تری ساختەکارانەوە فێڵ لە خوێنەری ئەکاتو ئەڵێ: "بێگومان سەرپەرشتی کردنی دامەزراوە گەورە بازرگانییەکەی خەدیجە پێویستی بە زانینو شارەزاییەکی زۆر بووە، ئەم مەسەلەیە دەبێت بەتایبەتی بە گوێی ئەو مێژوو نووسانەدا بدریتەوە کە پێغەمبەر بە کەسایەتییەکی بێ ئاگاو نەخوێندەوار دەناسێنن"[٢٠٠].

فێڵەکەی لەوەدایە دوو وشەی (بێئاگا)و (نەخوێندەوار) پێکەوە گرێ ئەدات وەك ئەوەی گوایە موسڵمانان کە ئەڵێن پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) نەخوێندەوارە ئەوە وەك ئەوە وایە بڵێن بێئاگایە!! یان وەك ئەوەی هەموو نەخوێندەوارێك هەر ئەبێ بێ ئاگابێت یان هەموو خوێندەوارێ حەتمەن بەئاگایە، لە کاتێکدا ئەو دوو شتە–وەك ئەڵێن– کەسیان (لازم)و (مەلزوم)ی یەکتر نین، ئەگونجێ کەسێك نەخوێندەوار بێتو زۆر عاقڵو هۆشیارو لێوەشاوەش بێت هەروەك ئەبینرێ خوێندەواری وا هەیە هەژارە (قل) لە (فل) جیا ناکاتەوە، بەڕاستی ئەم نووسەرانەی ئێستا کە پەلاماری ئیسلام ئەدەنو نەشتەری ڕەخنەی نەزانانەی لێهەڵئەگرن! زۆرجار ئەکەونە هەڵەی واوە کە هیچ منداڵێکی سەرەتایشی تێناکەوێ[٢٠١].

---

[٢٠٠] هەمان سەرچاوە (ل٩٩).

[٢٠١] بۆ نموونەو تەنیا بۆ نموونە (مەزدەکی) لە کیتبی (عەرەبو ئیسلام)دا لاپەرە (١٨٢) ئەڵێ: هەرچەندە عومەر بە دادپەروەری ناسراوە کەچی خۆی لە کوشتنەوەی بکوژانی عوسمانی کوڕی عەفان لاداوە بە بیانووی ئەوەی کە ئیمامی عەلی گوتوویەتی نابێ چەند کەسێك لەبری یەك کەس بکوژرێ.. جا توخوا خوێنەری بەڕێز! هیچ نەخوێندەوارێك نەزانینی وا ئەکات، (عومەر) کە پێش (عوسمان) مردبێتو عوسمان دوای ئەو بووبێتە خەلیفە ئیتر چۆن عومەر هاتە ژیانو دادگای بۆ بکوژانی عوسمان دانا؟ ئەگەر نەیوتایە (عومەر کە بەدادپەروەر ناسراوە) من گومانی هەڵەی چاپم ئەبردو ئەموت: لەوەئەچێت ناوێکی تر بێت جگە لە عومەری کوڕی خەتتاب، بەڵام دیارە کابرا هەر بە ڕاستیی مەبەستی عومەری کوڕی خەتتابە. یان ئەم وەرگێڕەی ئایا قورئان پارێزراوە لە دەیان شوێندا ئەو جۆر هەڵانە ئەکات بۆنمونە رەخنە لەوە ئەگرێ کە پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) راوێژی زۆری بە هاوەڵە بەڕێزەکانی کردووە، ئەڵێ:(..کەواتە محمد راپرسی بە هاوڕێکانی کردووەو رای کامیان توندو

ئەم (میر فیتروس)ە–ی کە وەرگێڕەکەی ئایا قورئان پارێزراوە قسەکانی دەربارەی نەخوێندەواری پێغەمبەر بە سەنەدو قسەی کاربڕ ئەزانیێ– لە لاپەڕە (٢٤)ی کتێبەکەیدا بە راشکاوی ئەڵێ: "مەسەلەی خوێندەوار نەبوونی پێغەمبەر درۆیەکی مێژووییە، ویستیان کەڵك لەم ئامرازە وەربگرن‌و (محمد) وەك کەسایەتییەکی ئەفسوناوی‌و سەرو سروشت بنوێنن‌و بۆ بەرەو پێش بردنی باوەڕە ئەندێشەکانی (بەناوی قسەی خواوە) کەڵك لەم پەرجووە (معجزە) وەربگرن، لەکاتێکدا دەزانین وشەی (امی) دەگەڕێتەوە بۆ (ام القراء= مەککە)ی زێدی پێغەمبەر"ت.

دوای ئەمانە پەراوێزێکی دوورو درێژی هێناوە کە گوایە (ام القری) ئەگەر (ی) نیسبەتی بچێتە سەر ئەبێتە (امی)، بەو شێوەیەش(امی)مانای نەخوێندەوار نیەو بەڵکو مانای خەڵکی مەککە ئەگەیەنێت، لە وەڵامی ئەم (سواری سەری خۆی بووەی (میر فیتروس))دا ئەڵێین:

١ـ تۆ لەوەدا بەهەڵەداچووی کە هەرچی (أم القری) هەیە کردووتە بە (ام القراء)، چونکە (القری) کۆی (القریة)یەو (القراء) کۆی (قارئ)ە، وەك کابرای کورد ئەڵێ: "ئەو دوانە تەنیا خوایان یەکە"[٢٠٢] و زۆر لەیەکتر جیاوازن.

٢ـ لە زمانی عەرەبیدا وشەکان دوو جۆرن: وشەی سادەو وشەی لێکدراو، وشەی لێکدراویش سێ جۆرە: (مرکب مزجي)و (مرکب اضافي)و (مرکب أسنادي)،

تیژتر بووبێت ئەو رایەیانی وەرگرتووە،بۆ نمونە لە یەکێك لە جەنگەکاندا حەفتا کەسیان بەدیل گرت، دوای راپرسی بە ابوبکرو عەلی و عومەر،رای عەلی ئازادکردنیان بوو، رای بەکریش هێشتنەوەی دیلەکان بوو، بەڵام محمد دوا رای وەرگرت کە رای عومەر بوو بۆ کوشتنیان، ئەوەبوو محمد حەفتا دیلی جەنگی کوشت..)(ل:٣٩١)،دەی خۆ منالی سەرەتایش ئەزانێ ئەو مەسەلەیە هیچ وا نیە،نە کەس کوژراوەو نە ئەوەش روویداوە! بەڵکو پێچەوانەکەی راستە.

[٢٠٢] شایانی باسە لە هەموو کتێبەکەدا هەر بە (**القراء**) (ام **القراء**) ئەینوێ، چونکە دیارە هەر نازانێ جیاوازییان چییە، ناشکرێ بوترێ ئەمانە هەڵەی چاپن، چونکە ئەی هەڵەی چاپ لە وشە کوردییەکاندا بۆ نییە یان دەگمەنە!.

وشەی (مرکب مزجي) وەك بعلبك، معدی کرب.. وشـەی (مرکـب اضـافي) وەك (أم القرى، صلاح الدين)، (مرکب اسنادي) وەك (تأبط شرا، ذرحيا، حيص بيص)..

جا زانایانی زمانەوانی (علماء اللغة) ئەڵێن:

ـ وشەی لێکدراوی (مزجي) کاتێك (ياء)ی نیسبەتی بچێتە سەر ئەوە پاشکۆکەی لائەبرێتو (ياء)ەکە ئەچێتە سەر پێشەکەی، وەك: (بعلبکی) بۆ وشەی (بعلبك) هەندێکیش ئەڵێن ئەچێتە سەر هەردووکیان واتە: ئەبێتە (بعلی بکی).

ــ وشــەی لێکـداروی (اضــافي) کاتێـك (یــاء)ی نیسـبەتی بچـێتە سـەر ئـەوە سەرەتاکەی لائەبرێو (ياء)ەکە ئەچێتە سەر پاشکۆکەی وەك (ام القروی) (صـلاح الديني) هەندێکیش ئەڵێن: ئەچێتە سەر هەردووکی لە هەنـدێ وشـەدا وەك وشـەی لێکدراوی (مزجي) نیسبەت ئەدرێت.

ـ وشەی لێکدراوی (اسنادی)یش (ياء)ەکـە ئەخرێتـە سـەر سـەرەتاکەی، وەك: (تأبطي).

٣ـ هەموو ئەو وشانەی کە لە عەرەبیدا پێیان ئـەوترێ (کونیـة) واتـە (أب) یـان (ام) یان (ابن)ی پێـوە بێـت (یـاء)ی نیسـبەتەکەی ئەچـێتە سـەر بەشـی دووەمـی وشەکە، وەك:

أبو حنيفة – حنفي

ابن حنبل – حنبلي

ام القرا – قروي

ام غيلان – غيلاني

ابن سبأ – سبأي

ئیتر ئەوە بنەما (قاعدة)یە لە زمانی عەرەبیدا ناکرێ یەکێ لەو لاوە ڕاست بێتەوەو عەرەبی نەزانێو پێچەوانەی (قاعدة) قسە بکات[٢٠٣].

هەوڵێکی نەزۆکانەی (میر فگروس) بۆ سەلماندنی ئەوەی پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)کابرایەکی خوێندەوار بووە بە پێچەوانەی ڕاستییە مێژووییەکانو زمانەوانیو سەلماندنی خوا لە قورئانداو پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)خۆی لە فەرمودەدا ـ ئەوەیە گوایە پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)لە ڕێکەوتننامەی (حودەیبییەدا کە قورەیش داوا دەکەن وشەی (رسول الله) بکوژێننەوە، عەلی نکولی لێ ئەکاتو پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) خۆی ئەیکوژێنێتەوەو لە جیاتی (محمد رسول الله) ئەنووسێ (محمد بن عبدالله) جا ئەم بەڵگەیەش لەوانەی پێشووتری بێماناترە:

١ـ چونکە ئەوە دژی ڕیوایەتە ڕاستەکانی مێژووە.

٢ـ ئەوە دژی هەموو ئەو ڕاستیانەی ترە کە ئێمە لە پێشەوە باسمان کرد (قورئان ـ فەرموودە ـ زمانەوانی ـ ڕاستییە مێژووییەکان).

٣ـ دژی خوێندنەوەی لۆژیکانەی ئەو دەقەیە کە باسی سڕینەوەو نووسینەوە ئەکات لەو ڕیوایەتەدا..

سەرەتا ڕیوایەتی ڕاستەقینەی مێژوو بۆ ڕووداوەکەی حودەیبییە ئەمەیە کە هەموو نووسەرانی (سیرە) باسی دەکەن..

ئیمامی بوخاری لە (صحیح)ەکەیدا ئەڵێ: بەڕائی کوڕی عازب (ڕەزای خوای لێبێ) ئەڵێ: کاتێك پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) ئاشتی ڕاگەیاند لەگەڵ خەڵکی حودەیبییەدا، عەلی کوڕی ئەبوتالیب (ڕەزای خوای لێبێ) ئاشتینامەکەی لە نێوانیاندا ئەنووسی، نووسی (محمد رسول الله)، موشریکەکان وتیان: مەنووسن (محمد رسول الله)، چونکە ئێمە ئەگەر بمانزانیایە پێغەمبەری خوایت شەڕمان لەگەڵ نەئەکردی، پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) بە عەلی فەرمووو: بیسڕەوە، (عەلی)یش وتی: من

---

[٢٠٣] چۆن ئێمەی کورد ئەگەر یەکێ بڵێ فلانەکەس خەڵکی (چوارییە) لە جیاتی نیسبەتدانانی بەلای (چوارتا)ی لای سلێمانی، ئەچین بەگژیا ئەمەی (میر فیتروس)یش هەر شتێکی وایە..

ئەو کەسە نابم ناوی تۆ ئەسڕێتەوە، پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم)خۆی سڕییەوە"[٢٠٤]، ئیمامی (موسلیم)یش هەمان فەرموودە ئەهێنێو تەنیا لەفزی (بە دەستی خۆی سڕیەوە)ی زیادە لە بوخاری[٢٠٥].

هیچ یەکێك لەو دوو کتێبە (صحیح)ە باسی ئەوە ناکەن کە پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم)خۆی نووسیبێتی، هەموو ئەو کتێبانەش لە (سیرە)دا نوسراون بەم شێوەیە باسی نووسینی ئەو ئاشتینامەیە ئەکەن.. بۆنمونە (ابن کثیر) لە تەفسیرەکەیداو لە (البدایة والنهایة)کەشیدا ئەڵێ: "..

کە سوهەیلی کوڕی عەمر هاتە لای پێغەمبەر(صلی الله علیەوالەوسلم)وتی: بێنە با ئاشتینامەیەك لە نێوان ئێمەو ئێوەدا بنووسین، پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم) (عەلی) بانگ کردوو فەرمووی: (اكتب بسم الله الرحمن الرحيم)، سوهەیلی کوڕی عەمر وتی: بەڵام وەڵڵاهی من نازانم (الرحمن) چییە، نا، بنوسە (باسمك اللهم) وەك چۆن لەمەو پێش ئەتنوسی، موسڵمانەکان وتیان: سوێند بەخوا هەر ئەبێ بنوسێ (بسم الله الرحمن الرحيم)، پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم)فەرمووی (قەیناکا) بنوسە (بسمك اللهم) پاشان پێغەمبەر فەرمووی: ئەمە ئەو ئاشتینامەیە کە موحەممەدی پێغەمبەری خوا نووسیویەتی..

سوهەیل هەڵیدایەوەو وتی: وەڵڵاهی ئەگەر بمانزانیبا تۆ پێغەمبەری خوای نە شەڕمان لەگەڵ ئەکردیو نە بەرگریماڵی خواشمان لێ دەکردی، بەڵکو بنووسە (محمد بن عبدالله) پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم) فەرمووی: (والله انی لرسول الله وان كذبتموني، أكتب محمد بن عبدالله)، لە ڕیوایەتێکی تردا ئیمامی ئەحمەد ئەفەرمووێ: سوهەیل وتی: (لو نعلم انك رسول الله لأتبعناك، ولكن أكتب اسمك واسم ابيك)"[٢٠٦][*].

---

[٢٠٤] ارشاد الساری (٤/٤٢٢).

[٢٠٥] ارشاد الساری (٧/٤١٤).

[٢٠٦] مختصر تفسير ابن كثير/ علي الصابوني ج٢/ص٣٥٢/ط (٥)/١٩٨٦/ دار التعليم/ بيروت/ لبنان.

* لە هەموو دنیادا هەروایە (ئاشتینامە) ئەبێ بە ڕەزامەندی هەردوولایەنی شەڕکەر بنووسرێت نەك یەك لایەنە.

(محمد حسين هيكل)يش له (حياه محمد)دا ئەڵێ: پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم)عەلی کوڕی ئەبوتالبی بانگ کردوو پێی وت: "اكتب بسم الله الرحمن الرحيم، سوهەيل وتی: امسك لا اعرف الرحمن الرحيم، بل اكتب: بسمك اللهم"، پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم)فەرمووی: اكتب بسمك اللهم، پاشان پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) فەرمووی: هذا ما صالح عليه محمد رسول الله سهيل بن عمرو..، سوهەيل وتی: امسك، لو شهدت انك رسول الله لم اقاتلك، ولكن اكتب اسمك واسم ابيك، پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم)فەرمووی: اكتب هذا ما صالح عليه محمد بن عبدالله". پاشان تەواوی بڕگەکانی ئاشتینامەکەیان نووسی[٢٠٧]، (مباركفوری)یش له (الرحيق المختوم: ص ٣٢٩)و موحەممەد ئەلغەزالی له (فقه السيرة: ص ٣٦٠)و موحەممەد عەلی ئەلصەلابیش له (السيره النبويه: ٢/ص٢٥٤ ـ ٢٥٥).دا هەر بەهەمان شێوە باسی ئەو ڕێککەوتننامەیە ئەکەن و کەسیان باس لەوە ناکەن پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) خۆی ئاشتینامەکەی لە عەلی وەرگرتبێت و لە جیاتی (محمد رسول الله) (محمد بن عبدالله)ی نووسیبێ.

(ابن كثير) له (البداية والنهاية)دا ئەڵێ: له ڕیوایەتێکی صەحیحدا هاتووە کە عەلی وتی: (والله لاأمحوك ابدا) پێغەمبەر ئاشتینامەکەی لەدەست وەرئەگرێت و ئەنووسێ: (هذا ما قاضي عليه محمد بن عبدالله) بەڵام ئەم ڕیوایەتە زانایان قسەیەکی زۆریان لەسەر کردووە و ئێمەش له تەفسیری ئەو ئایەتەدا کە ئەفەرموێ: (وَمَا كُنتَ تَتْلُو مِن قَبْلِهِ مِن كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذاً لَّارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ) (العنكبوت: ٤٨)[٢٠٨]، هەندێکمان باس کردووە[٢٠٩]، جا (ابن كثير) له تەفسیرەکەیدا دەربارەی ئەم ئایەتە ئەڵێ: واتە ئەی پێغەمبەر تۆ ماوەیەکی زۆر لەناو ئەم گەلەدا بووی و تەمەنێکت لەناویاندا سەرف کردووە پێش ئەوەی ئەم قورئانەت بۆ بێت، کە نەخوێندەوە و نە

---

[٢٠٧] **حياة** محمد/ هيكل/ ص٣٧٤.

[٢٠٨] مەبەستی (ابن كثير) ئەوەیە له تەفسیرەکەی خۆیدا واتە: (تفسير القرآن العظيم: ابن كثير) ئەو مەسەلەیەی باس کردووە.

[٢٠٩] البداية والنهاية (٤/٥٣٣).

نووسینت نەزانیوە، هەر بەو شێوەیەش وەسفکراوی لە کتێبە پێشووەکاندا وەك خوای گەورە ئەفەرموێت:

(الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)،(الأعراف: ١٥٧).

به پێی ئایەکە پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) بە هەر بەو شێوەیەش تا قیامەت ئەمێنێتەوە نە ئەتوانێ دێڕێ یان پیتێ بنووسێ‌و نە ئەتوانێ شتێ بخوێنێتەوە، بەڵکو پێغەمبەری خوا(صلى الله عليه واله وسلم) بۆ هەموو شتێ نووسەری تایبەتی هەبووە، چ بۆ (سروش) نووسینەوە چ بۆ نامە ناردن بە هەرێمەکاندان هەندێ کەسیش فەرموودەیەك باس ئەکەن گوایە پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه واله وسلم) پێش ئەوەی بمرێ خۆی فێری نوسین کردووە ئەوە فەرمودەیەکی (ضعيف)ەو هیچ بناغەیەکی نییە[٢١٠].

ئەمە بۆ ڕاڤەی حاڵی یەکەم کە وتمان ئەوەی کە ئەڵێ: دژی ڕیوایەتە ڕاستەکانی مێژووە(!!)

هەروەها ئەمە دژی هەموو ڕاستییەکانی ترە کە باسمانکردن:

ـ قورئان بە (امي) ناویبردووە، هەروەها قورئان ئەفەرموێ: (وَمَا كُنتَ تَتْلُو مِن قَبْلِهِ مِن كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذاً لَّارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ) (العنكبوت: ٤٨)، واتە تۆ ئەی پێغەمبەری خوا پێش هاتنی ئەم قورئانە بۆ سەرت، نەت ئەزانی هیچ کتێبێك بخوێنیتەوە یان بەدەست شت بنووسی، ئەگەر وانەبوایە کەواتە، (خەڵکی ناهەق ئەکەوتنە ناو گومانەوە.

(سبحان الله)! وەك ئەوەی ئەم ئایەتە بۆ ئەمڕۆ دەربارەی کەسانی وەك (میر فیترۆس و مەزدەکی‌و زەردەشتی‌و بابەك و قەشە فادی و..)و ئەو پێڕانە دابەزیبێ!

---

[٢١٠] مختصر تفسير ابن كثير (٣/٤٠).

ئایەتەکە ئەفەرموێ (بە مەعنا) ئەگەر خوێندەواربویتایە "خەڵکێکی ناهەق"ی وا هەبوو گومانی ئەبرد کە ئەم قورئانە زادەی بیرو بیرکردنەوەی خۆت بێتو سودت لە سەرچاوەو خەڵکی ترەوە وەرگرتبێت، ئەمە بنەمایەکی لۆژیکی وردە کە لە دوو سەرەتاو ئەنجامێك پێکهاتووە، وەك لە زانستی (منگق)دا باس ئەکرێ.

ـ تۆ نە خوێندنەوەو نە نووسینت نەزانیوە لەوەو پێش

ـ قورئانیش کتێبێکە نووسینو خوێندنەوەی تێدایە.

ـ کەواتە قورئان زادەی بیرو بیرکردنەوەی تۆ نییەو با هەموو کەس دڵنیابن لەم ڕاستییە، ئەگەر تۆ خوێندەواربویتایە جێگەی خۆی بوو گومانێکی وەها ببرێت پێت لەلایەن خەڵکەوە، مادامێك ئەوەیان وانییە کەواتە ئەمیشیان وانییە..

بە نیسبەت خوێندنەوەی لۆژیکیانەش بۆ ئەومەسەلەیە کە ئەڵێ: پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم) ئاشتینامەکەی لە عەلی وەرگرتو بە دەستی خۆی سڕییەوەو پاشان نووسی (محمد بن عبدالله) خوێندنەوەکەی ئەوەیە کە (عەلی) ڕەزای خوای لێبێ، پێی ناخۆشبووە وشەی (رسول الله) بکوژێنێتەوەو بەبێ ئەدەبی زانیوەو نەیویستووە خەڵکی وابزانن سڕینەوەی وشەی (رسول الله) لای شوێنکەوتوانی پێغەمبەر (صلی الله علیه واله وسلم)مەسەلەیەك نییەو زۆر شتێکی سروشتییە بۆیە حەزی کردووە پێغەمبەر(صلی الله علیه واله وسلم)خۆی ئەو کارە بکات.

کە پێغەمبەر خۆی سڕیویەتییەوە دیارە یەکێکی تر نووسیویەتییەوە، ئیتر عەلی بووبێت یان جگە لە عەلی بووبێت.. ئەوە خوێندنەوەیەکی لۆژیکیانەو هەر لە خوێندنەوەی پیاوی عاقڵە کە کاتێك کەسێك ئەڵێ: سەرۆك فڵان نامەی نووسی بۆ فڵانە سەرۆکی تر واتێئەگات کە مەرج نییە بە دەستو پەنجەی خۆی نووسیبێتی، چونکە هەڵئەگرێ ـ ئەنجومەنی شوراکەی یان ئۆفیسی تایبەتی خۆی نامەکەیان نووسیبێو ئەویش مۆری کردبێ، ئەوە شتێکی سروشتییە ئەوەتا ئەوترێ "بنی الامیر المدینة" واتە: بە بڕیارو ئاگاداری ئەو، نەك وەك ئەم نووسەرانە حاڵی بوون، گوایە

"ئەمیرەکە خۆی پاچو بێڵی هەڵگرتبێتو بەرد بەبەرد خەریکی دروستکردنی شارەکە بووبێت"[٢١١].

ئەمانە هەمووی لە لایەك، لەلایەکی ترەوە باشە قورئان کەی ئەوەندە شتێکی بچووكو سادەیە پێغەمبەر(صلی الله علیە والە وسلم)بتوانێ دایبنێ و دایبڕێژێت ـ هەرچەندە زۆر خوێندەوارو لێوەشاوەش بێت؟ نەك پێغەمبەر(صلی الله علیە والە وسلم)بەڵکو تەواوی زاناو فەیلەسوفو خوێندەوارەکانی دونیا تا قیامەت ناتوانن شتێکی وەکو قورئان دابنێن.. کێش بڕوا ناکات فەرموو ئەوە عەرزو ئەوەش گەز..

(وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٢٣) فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (٢٤)[٢١٢].

نمونەی دووەم: چیرۆکی ئەفسانەیی غەرانیق

قەشە فادی لە چەند شوێنێکی ئەم کتێبەدا ئەوە دووبارەو چەند بارەئەکاتەوە کە پێغەمبەر(صلی الله علیە والە وسلم) بۆ راکێشانی بێباوەڕەکان لە بیروباوەڕی یەکخواپەرستی لایداوەو مەدحی بت و ئالیهەکانی قورەیشی کردووەو ویستوویەتی بە قسەگەلێکی شەیتانی سەرۆکایەتیکردنی خۆی بەسەر قورەیشیەکاندا بباتەوە!! ئەم قسەیە هەر ئەو قسەیەیە کە نووسەری ئیسلامناسی عەلی میرفیترۆس–کە یەکێکە لە سەرچاوەکانی وەرگێڕی ئایا قورئان پارێزراوە لە کاتی نووسینی کۆمێنت و سەرنجە تایبەتیەکانی خۆیدا–، میرفیترۆس لەوێدا ئەڵێ: "ئەستۆکراتو دەوڵەمەندەکان وای بۆدەچوون کە ئاینی موحەممەد کۆتایی بە دەسەڵاتی ئابووریو ژیانی سیاسییو سەروەری چینایەتییان دێنیت،

---

[٢١١] بۆ زیاتر بەڵگە لەسەر ئەم خاڵە بڕوانە (مدخل الی القران الکریم) **عرض تأریخ وتحلیل مقارن**، د. محمد عبدالله دراز، ص ١٤٠.

[٢١٢] بۆ بەرزی قورئانو هەمەڕەنگی بابەتەکانیو ئیعجازی قورئان سەیر کتێبی (**مناهل العرفان/ الزرقاني**) بکە، بەتایبەتی بەرگی دووەمی.

ئەرستۆكراتو دەوڵەمەندەكانی قورەیش بەپێی لێكدانەوەیان بەجۆرێك دەستیان دایە دژایەتی كردنو ئازاردانی موحەممەد تەنانەت حەزرەتی موحەممەدیان بۆ ماوەیەكیش تووشی نائومێدی كردو درێژەی كێشا، بەڵام لە درێژەی ئەو نائومێدییەدا بۆ ئەوەی ئەرستۆكراتەكانی قورەیش بكاتە لایەنگری خۆی و رایانكێشێت بەلای خۆیدا دەستی كرد بە ستایشو پێدا هەڵگوتنی بتە گرنگەكانی قورەیش"[٢١٣]، جا فادی دوای ئەمە باسی رووداوی هەڵبەستراوی (غەرانیق) ئەكات[٢١٤]، گوایە پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) لە مەككەدا رۆژێك لە كەعبەدا ئەبێ سورەتی (النجم) ئەخوێنێ تا ئەگاتە ئەو ئایەتەی ئەفەرموێ (أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى* وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى) (النجم: ١٩ ـ ٢٠)، پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)ئەم دوو سێ رستەیە زیاد ئەكاتو ئەڵێ: (تلك الغرانيق الاولى وان شفاعتهن لترتجى!)، ئەوانە باڵندەی بەرزاییەكانن، تكایان وەردەگیرێ و ئومێیان پێوەئەبەسترێت[٢١٥]، دوای ئەوە بەردەوام ئەبێت لەسەر ئایەتەكان تا ئەگاتە كۆتایی كە ئەفەرموێت:(فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا)،ئیتر خۆی كرنوش ئەباتو هەرچی موسڵمانو كافریش هەیە كرنوش ئەبەنو ئەو هەواڵە ئەگاتە هەموو دنیاو كۆچەرانی حەبەشەش ئەمە ئەبیستن و ئەگەڕێنەوە بۆ مەككە..

ئەم چیرۆكە درۆینە لە دێر زەمانەوە دەم بەدەم گێڕراوەتەوەو هەندێ لەموفەسیرو نووسەرانی (سیرە) كە گوێ بە (سەنەد)ی فەرموودە نادەن ئەم چیرۆكە پووچەیان باسكردووە بێ ئەوەی موناقەشەی بكەنو لەوانیشەوە زۆربەی زۆری (رۆژهەڵاتناسان)[٢١٦] وەك دوو هەنگیان لە دارێكدا دۆزیبێتەوە بەردەوام باسی دەكەن، ئەم درۆو بوختانە لە زۆر رووەوە پووچیو بێ مانایی ئاشكرایە،

---

[٢١٣] ئیسلامناسی، ل ٢٦.

[٢١٤] ل:٣٦٨.

[٢١٥] لەدواوە رۆشنی ئەكەینەوە كە غەرانیق بە باڵندە ناوترێت وەك وەرگێڕ مانایكردووە.

[٢١٦] لەوانە (كارل برۆكلمان) كە هەڵدەگرێ (مير **فطروس**) لەمی وەرگرتبێ، لە (تأريخ الشعوب الاسلاميه)دا، ل٣٤دا ئەڵێ: "محمد بتەكانی قورەیشی لاپوچ بوو، بەڵام هەر لەسەرەتای بانگەوازەكەیەوە دانی نا بە گەورەیی ئەو بتانەدا!!".

بەڵام ئێمە زۆر بە کورتی ئەو وەڵامانە ئەنووسینەوە کە بە ڕێز "محمد حسین هیکل" لە (حیاه محمد)دا هێناونی بۆ ڕەتکردنەوەی ئەم چیرۆکی (غەرانیقە).

"هیکل" لەژێر ناونیشانی "فشۆڵی (تهافت) چیرۆکی غەرانیق"دا ئەڵێ: "ئەم چیرۆکی (غەرانیق)ە زیاد لە یەکێك لە نووسەرانی سیرە باسیان کردووە، زیاد لە موفەسیرێکیش ئاماژەیان بۆ کردووە، زۆرێك لە ڕۆژهەلاتناسانیش لەسەری ڕاوەستاون، ئەم هەواڵەش هەواڵێکی فشۆڵو پووچەو بە کەمترین لێکۆڵینەوە لەبەریەك هەڵدەوەشێت، سەیرم دێ هەندێ موفەسیرو نووسەری (سیرە) باسیان کردووە، هەر لەبەر پووچیو بێ مانایی ئەم چیرۆکەیە کە لە "ئیبن ئیسحاق"[٢١٧] یان پرسی ڕات چییە بەرامبەری: بێ دودڵی وتی: زەندیقەکان(*) دایانناوە! هەرچەند هەندێ لەوانە ئەم چیرۆکەیان هێناوە ئەیانەوێ پشت بە هەندێ ئایەت ببەستن بۆ ڕاستکردنەوەی چیرۆکەکە وەك ئایەتی: (وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ..)، هەروەها ئایەتی: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ * لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِّلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ) (الحج: ٥٢ . ٥٣). جا هەندێ وشەی (تمنی) بە خوێندنەوە مانا ئەکەن! هەندی تریش هەر بە (هیواو حەزە) زانراوەکە تەفسیری ئەکەن"[٢١٨].

ئەمانە بە دواشیاندا ڕۆژهەلاتناسان ئەڵێن.. موحەممەد بۆ ڕزگارکردنی خۆیو شوێنکەوتەکانی لە دەست ئەشکەنجەی قورەیش خۆی بردە پێشەوە لە

---

[٢١٧] کۆنترین مێژوونووسەکە ژیانی پێغەمبەری ﷺ نووسیبێتەوە بە سەنەدی خۆی ناوی (سیرە النبی ﷺ: بن اسحاق)ەو بەناوی (السیرە والمغازی)ەوە چاپ کراوە.

* (زەندیق) بە کەسێك ئەوترێ کە هەوڵی تێکدانی دین بداتو لەڕووکەشیدا وەك باوەڕدار خۆی دەربخات و لە ژێرەوە کەنە لەدین بکات، (المنجد: تزندق).

[٢١٨] حیاه محمد/ ص١٦٢.

قورەیش و ئەو پیاهەڵدانەی کرد بەناو ئایەتەکانی سورەتی (النجم)دا لەوانە ڕۆژهەڵاتناس (سیر ولیم مویر)[٢١٩]، کە ئەمەیان ئەڵێ: بەڵگە لەسەر ئەوەی چیرۆکی غەرانیق ڕاستە ئەوەیە کۆچکەرانی حەبەشە دوای ئەم هەواڵە گەڕانەوە بۆ مەککە، جا (محمد حسین هیکل) یەك یەك ئەو بەڵگە لاوازانە ڕەت ئەکاتەوەو بە گومانەکەی (مویر) دەست پێدەکات.

١ـ هاتنەوەی کۆچکەرانی حەبەشە لەبەر دوو هۆ بوو:

یەکەمیان: (موسڵمانبوونی عومەری کوڕی خەتتاب دوای کۆچی ئەوان بە کەمێك)، موسڵمانبوونی عومەریش بە نهێنی نەبوو بەڵکو بە ئاشکرا چووە ناو موشریکەکانو (تحدی)شی کردنو لەگەڵ موسڵماناندا چووە ناو کەعبەو بە کۆمەڵ نوێژیان کردو قورەیش ترسی ئەوەیان لێ نیشت ئەگەر دەستیان بۆ ببەن، دوور نییە شەڕی ناوخۆیی (الحرب الأهلية) ڕووبدات[٢٢٠]، ئیبن مەسعود ئەڵێ: (ان اسلام عمر كان فتحا وان هجرته كان نصرا، وان امارته كانت رحمة)[٢٢١]. واتە: موسڵمانبوونی عومەر دەرگای خستە سەر پشت بۆ موسڵمانبوونی خەڵکی ترو کۆچکردنەکەشی سەرکەوتنێکی گەورەو بوو، خەلیفایەتییەکەشی سۆزو ڕەحمەت بوو بۆ خەڵك.

دووەمیان: لە حەبەشەدا کودەتایەك کرا بەسەر نەجاشیدا موسڵمانانی کۆچکردوو گەڕانەوەیان بە چاکترزانی لە مانەوەیان لە حەبەشەدا..

٢ـ ئەوانەش پشت بەو ئایەتانە ئەبەستن بەڵگەکانیان لە بەڵگەی (مویر) پووچو سوکترە.. ئەوەندە بەسە مانای ئایەتەکان خۆی بکەینە بەڵگە.. خوای گەورە بەدوای ئەو ئایەتەدا ئەفەرمووێ: (وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئاً

---

[٢١٩] هەمان سەرچاوە، (ل١٦٢).

[٢٢٠] زانایانی (سیرە) ئەڵێن: موسڵمانبوونی (حەمزەو عومەر) بە دوای یەکدا هۆی گەورەی گەڕانەوەیان بوو (السيرە النبويه) الصلابي (١/٣٧٩).

[٢٢١] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

قَلِيلاً) (الإسراء: ٧٤). واتە: ئەگەر ڕامان نەگرتایەی خەریك بوو شتێكی كەم مەیل بدەی بە كافران

واتە: خوای گەورە پێغەمبەری پاراستووەو مەیلی نەداوە بە كافران، كەواتە هێنانی چیرۆكی (غەرانیق) بە تەواوەتی ئاوەژوو كردنەوەی ئایەتەكەیە (خوا ئەفەرموێ: خەریكبوو ببنە فیتنە بۆتو لەوەی بۆ تۆمان دابەزاندووە دوورت بخەنەوە، تا بوختانت پێ بكەن بەدەم ئێمەوەو جگە لە قورئان شتی تر بڵێی بە ناوی ئێمەوە، ئەگە وات بكردایە ئەوە موشریكەكان ئەیانكردی بە هاوڕێو دۆستی خۆیان، خۆ ئەگەر ئێمە ڕاوەستاوو دامەزراومان نەكردایەی ئەوە زۆری نەمابوو شتێكی كەم مەیلیان بدەیتێ، ئەگەر وات بكردایە كەواتە حەقی ئەوەبوو ئێمەش تووشی لاوازیو داماوی دونیاو ئاخیرەتمان بكردایەی ئەوكاتەش كەس نەبوو پشتیوانی لێ بكردیتایە دژ بە ئێمە)[٢٢٢] ، ئایەتەكان ماناكەی ئەوەیە كە پێغەمبەر ئەو كارەی نەكردووە بۆیە ئەمە نەك بەڵگە نییە بۆ ئەو مەسەلەیە بەڵكو بەڵگەیەكی فشۆڵو نەخۆشە[٢٢٣].

٣- ئەم چیرۆكە لە ڕووی (زانست)یشەوە ناڕاستە، چونكە بە جیاوازییەكی زۆرەوە گێڕاوەتەوە، هەیە ئەڵێ وتی: "تلك الغرانيق العلا وان شفاعتهن لترتجى"، هەیە ئەڵێ: "الغرانقه العلا ان شفاعتهن ترتجى"، هەیە ئەڵێ وتوویەتی: "ان شفاعتهن ترتجى"، بێ باسی (تلك الغرانيق) یان (الغرانقه) یەكێ تر ئەڵێ: "وانها لهى الغرانيق العلا" ڕیوایەتێكی پێنجەم ئەڵێ: "وانهن لهن الغرانيق العلا وان شفاعتهن لهى التى ترتجى".

---

[٢٢٢] ئەوەی ناو كەوانەكە لە (**حياة محمد**)ەكەدا نیەو تەفسیری ئایەتەكەیەو من بۆ ڕوونكردنەوەی زیاتر هێناومە.

[٢٢٣] **حياة محمد**/ ص١٦٤.

هەندێ کتێبی فەرموودە جگە لەم پێنج ڕیوایەتە هی تریش ئەهێنێ، ئەم هەمووە جیاوازییە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی (چیرۆکی غەرانیق) شتێکی (موضوع)و داهێنراوەو (ابن اسحاق) واتەنی داهێنراوی زەندیقەکانە[٢٢٤].

٤ـ بەڵگەیەکی تر کە لەوان بەهێزترە.. سیاقی سورەتی (النجم)ە کە هەڵناگرێ چیرۆکی (غەرانیق) ڕووی دابێ ئایەتەکان ئەفەرموون: (لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى* أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى* وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى* أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَى* تِلْكَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِيزَى* إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاء سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ وَلَقَدْ جَاءهُم مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَى) (النجم: ١٨ ـ ٢٣).

واتە: "پێغەمبەر هەندێ لە بەڵگە گەورەکانی خوای دیوە بە دڵنیاییەوە ئێوەش (لات)و (عزی)تان نەدیوە، هەروەها (مەنات)ی سێیەمین[٢٢٥]، ئایا شتی نێرینە بۆ خۆتان بڕیار ئەدەنو شتی مێینەش بۆ خوا* کەواتە ئەوە بەشکردنێکی بێ ویژدانانەیە* ئەمانە هیچ نین ئەوە نەبێت هەندێ ناوە خۆتانو باوو باپیرانتان داتانهێناون، هیچ پیرۆزیو دەسەڵاتێکیان لە خواوە پێ نەدراوە، ئەو موشریکانە دوای وەهمو گومانو دوای هەواو ئارەزووی نەفسیان نەبێت دوای هیچ نەکەوتوون، بە دڵنیاییەوە لە خوای پەروەردگاریانەوە ئەم هیدایەتەیان بۆ هاتووە، (واتە با شوێنی بکەون).."، کەواتە عەقڵ نایبڕێ دوو ڕستە مەدحی لاتو عوززا بکاتو چوار ئایەت بەدوایدا زەمیان بکات، ئەمە دەری ئەخات چیرۆکی (غەرانیق) خورافەیەو زەندیقەکان دایان هێناوە[٢٢٦].

٥ـ بەڵگەیەکی تریش کە (خوا لێخۆشبوو) شێخ موحەممەد عەبدە، هێناویتیی ئەویش بەڵگەی زمانەوانییە، شێخ موحەممەد عەبدە ئەڵێ: "عەرەب لە هیچ کاتو

---

[٢٢٤] هەمان سەرچاوە/ ل١٦٥

[٢٢٥] عەرەبەکان (لات)و (عززا)و (مەنات)یان بەکچی خوا ئەزانی (**العياذ بالله**) بێ ئەوەی ئەو شتانەیان بینیبێ، (مختصر تفسير ابن كثير/ الصابوني) (٣/٤٠٠).

[٢٢٦] حياة محمد/ ص ١٦٥.

شوێنێکدا وەسفی خواکانیان بە تەیرو تیور نەکردووەو (غرانیق) کە کۆی (غرنق)ە بریتییە لە باڵندەیەکی ئاوی ڕەش یان سپیی یان گەنجێکی سپیکەلەی جوان".

٦ـ بەڵگەیەکی تر کە لە هەموویان یەکلاکەرەوەترە ئەویش ژیانی پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) خۆیەتی: موحەممەد هەر لەمناڵیشەوە بە (محمد الامين) ناسرابووەو تەمەنی هێشتا نەگەیشتبووە بیستو پێنجساڵی، ڕۆژێك پرسیاری لە قورەیش کردو وتی: ئەگەر بڵێم لە پشت ئەشکەوتێکەوە سوپایەك بۆتان دامەزراوە بڕوا دەکەن.. قورەیش وتیان: (نعم ماجربنا عليك كذبا قط)، ئێمە نەمان دیوە تۆ درۆت کردبێ، بیستووتانە کەسێك درۆ بەدەم خۆیو خەڵکەوە نەکات درۆ بەدەم خواوە یکات؟! لە خەڵك بترسێ لەخوا ناترسێ؟! ئەوە کارێکی دەگمەنەو ئەوانەی لێکۆڵینەوەیان دەربارەی کەسایەتییە بەهێزەکان هەیە زوو لەمە تێئەگەن.. لە هەمووی سەیرتر نەترسی ئەم درۆزنانەیە کە ئەو درۆیانەیان ئاخنیبووەتە ناو هەستیارترین باسەکانی ئیسلام کە باسی (توحيد)و یەکتاپەرستییە کە موحەممەد تەنیا بۆ ئەو پرسە هاتووە، لە یەکەم ساتەوەختی هاتنیەوە هیچ موساوەمەیەکی لەسەر ئەو مەسەلەیە نەکردووە لە کاتێکدا قورەیش ئامادەبوون هەرچی داوابکات بیدەنێ بەو مەرجەی وازبێنێ لە یەکتاپەرستی.. کەواتە مەسەلەی (غەرانیق) بەڕەهایی هیچ بناغەیەکی نییە[٢٢٧].

زیاد لەمانەش بەڕێز (موحەممەد حەسین هیکل) هێناونی زانایانی تری ئیسلام لە چەند ڕووی ترەوە ئەم چیرۆکە هەڵبەستراوەیان ڕەت کردووەتەوە..

ـ ابن حجر (رحمه الله) ئەڵێ: ئەوەی ئەوترێ هۆی سوجدەبردنی موشریکەکان لەکاتی خوێندنی سورەتی (النجم)دا ئەوە بووە گوایە شەیتان شتی خستووەتە دەمی پێغەمبەر لەو کاتەدا نە لە ڕووی (نقڵ)و نە لە ڕووی (عقڵ)ەوە ڕاست نییە[٢٢٨].

---

[٢٢٧] حياة محمد/ ص ١٦٧.

[٢٢٨] فتح الباري (٨/٦١٤).

- (ابن كثير) (رحمه الله) ئەڵێ: "زۆر لە موفەسیرەکان لێرەدا چیرۆکی غەرانیق باس ئەکەن.. هەموو ئەو ڕیوایەتانەی ئەم چیرۆکەی پێ گێڕراوەتەوە (مرسل)ن و کەسیان (اسناد)یان نییە، لە هیچ ڕوویەکەوە، خوازاناترە"[٢٢٩].

لەمانەش زیاتر ئەوەیە، پێغەمبەران وەك زانایانی (زانستی کەلام) باسی دەکەن چوارشت لە هەقیاندا دروستەو دژەکانیان لە هەقیاندا (مەحاڵ)ە..ڕاستگۆیی (الصدق)، ژیری، وریایی (الفطنة)، گەیاندنی دین (التبليغ)، بە پێچەوانەشەوە (درۆ)و (گێلی)و (شاردنەوەی دین)و (خیانەت و دەسپیسی) لە هەقیاندا مەحاڵە.. جا زانایان ئەڵێن: هۆکەشی ئەوەیە، ئەو پێغەمبەرانە ئەگەر تەنانەت لە گەنجێتیشیاندا (درۆ) یان لێدەربکەوێ لەوەودوا خەڵك بڕوایان پێناکات کە بڵێن (لە خواوە سروشمان بۆ هاتووە)، یان ئەگەر گێل بن کێ شوێنیان ئەکەوێ، یان ئەگەر (خیانەت)یان لێ دەردەکەوێ، یان ترسنۆك بن و نەوێرن دین بگەیەنن بە خەڵکی.. جا چیرۆکی هەڵبەستراوی (غەرانیق) هەموو ئەو بنەمایانە هەڵدەوەشێنێتەوەو (درۆ)و (ترسنۆکی)و (خیانەت)و (نائەمینی) ئەداتە پاڵ پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم)و ڕێگە خۆشئەکات بۆ ئەوەی چی خوا پێی ناخۆشە بەرانبەر پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم) بوترێت[٢٣٠].

(موبارەکفوریش) ئەڵێ: کە پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) بە دەنگی پڕ کاریگەری خۆی سورەتی (النجم)ی ئەخوێند لە کەعبەدا موشریکەکانیش کەمەندکێش بوون و لەگەڵ مۆسیقای ئایەتەکاندا ئەڕۆشتن، ئاگایان لە شیرکەکەیان نەماو کە گەیشتنە کۆتایی ئایەتەکان (بێ ویستی خۆیان) دوای ئایەتی (فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا)، ئەمانیش کڕنوشیان برد.. بەڵام کە لە ژێر کاریگەری ئایەتەکان و

---

[٢٢٩] السيرة النبوية/ الصلابي: ١/٣٧٧

[٢٣٠] هەندێ لە زانایان کتێبی تایبەتی داناوەو بەدرێژی موناقەشەی هەموو ڕووەکانی ئەم چیرۆکە هەڵبەستراوەی کردووەو لە هەموو ڕووەکانەوە ڕەتیدەداتەوە، لەوانە کتێبی (نصب المجانيق لنسف قصة الغرانيق)، محمد ناصرالدين الالباني.

دەنگە خۆشەکەی پێغەمبەردا نەمانو هاتنە سەر خۆیان بۆ ئەوەی خەڵك گاڵتەیان پێ نەکاتو ڕیسوا نەبن، لەبەردەم جەماوەرەکەیاندا هاتنو وتیان: موحەممەد بە (لات)و (عوززا)و (مەنات)دا هەڵیداوەو بە ڕێزەوە باسیکردوونو سەلماندوویەتی شەفاعەتیان وەرگیراوە[٢٣١].

"عمر فروخ" لە پەراوێزەکانیدا لەسەر (تأريخ الشعوب الاسلاميه)ەکەی (کارل بروکلمان)، لەم باسی (غرائیق)ەدا ئەڵێ: "باشترین وەڵام بۆ ئەم بوختانە ئەو وەڵامەیە کە زانای بەناوبانگی هیندی (مولانا محمد علی) نووسیویەتی کە ئەڵێ: ئەم ڕیوایەتە تەنیا لای (واقیدی)و (تەبەری) هەیە لەگەڵ ئەوەدا هیچ سێبەرێکی ڕاستییان بەسەروە نییە، چونکە هەموو کارەکانی پێغەمبەر(صلى الله عليه واله وسلم) دژ بەم ئاڕاستەیەیەو (واقیدی)ش بەوە بەناوبانگە کە کتێبەکەی پڕە لە (ئیسرائیلیات)و (خورافیات)و (تەبەری)یش بەوە بەناوبانگە کە هەرچی ڕیوایات هەیە کۆیکردۆتەوە.. بەڵام ئیبن ئیسحاق کە هەموو ژیانی پێغەمبەری هێناوە هیچ باسێکی ئەم (غرانیق)ەی نەکردووە کە ئیبن ئیسحاق (٤٠) ساڵ پێش (واقیدی) ژیاوەو (١٥٠) ساڵ زیاتریش پێش (تەبەری) بووە (واقیدی)ش لەناو زانایانی فەرموودەدا بەوە بەناوبانگە کە فەرموودەی هەڵبەستووەو ئەوترێ (يضع الاحاديث) و (غير ثقة)"[٢٣٢] ، دەی ئیتر شوورەیی نییە فادی و تاقمەکەی بنیشن بە بە شتی لەم جۆرەوە؟!

بەم وەڵامانە هاتینە کۆتایی ئەو پێشبڕکێ بێمانایەی کە قەشە فادی بۆ کتێبەکەی دایناوەو ئەوەی کە ناشێ بەرانبەر بە قورئان و ئیسلام و پێغەمبەری ئیسلام بوترێت ئەو ووتوویەتی، بێئەوەی سڵ لە هیچ ئەتەکێتێکی نووسین و پێوەرە زانستیەکان بکاتەوەو گوێ بەوەبدات کە ماڵەکەی خۆی لە شووشەیە نابێ

---

[٢٣١] الرحيق المختوم/ المباركفوري، ص٩١

[٢٣٢] تأريخ الشعوب الاسلامية، (ص٣٥)، (يضع الحديث) واتە/ فەرموودە هەڵدەبەستێ (فەرموودە ئەکات)، (غير ثقة) متمانە نییە بە هەر فەرموودەیەك ئەو بیگێڕێتەوە..

بەرد بگرێتە ماڵە دراوسێکانی، ئێمەش ئەوەی راستی بووبێت لەوەلامی ئەو رقە ڕەشانەی ئەودا ووتوومانەو پاش پشتیوانی خوا پشتمان بەسەرچاوە بەستووەو وەك ئەوو وەرگێڕەکەی ئەومان نەکردووە نزیکەی هەزار لاپەڕە قسەیان نووسیوە، بە بێ ئەوە سەرچاوەکانی باس بکەن، ئەوە نەبێت لە سەرەتای کتێبەکەداو لە پشت بەرگەکەیدا بیست و دوو سەرچاوەیان نووسیوە، کە دوانیان قورئان و ئینجیلن و ئەوانی تریان هەر شورەییە بچنە ناو لیستی سەرچاوەوە.

قسەیەك لە كۆتاییدا

چەند میتۆدێکی نمونەیی بۆ بەدەستهێنانی موناقەشەیەکی سەرکەوتوو

لە زمانی قورئاندا وشەی (جدل) زیاتر بەکاردەهێنێت بۆ راگۆڕینەوەو موناقەشەکردن، مەبەستیش بەو وشەیە موناقەشەو حیوارکردنە لەگەڵ بەرانبەردا بە مەبەستی ئەوەی راستییەکی بۆ دەربخەیت، خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلاً) (الكهف: ٥٤).مرۆڤ لەهەموو شتێك زیاتر جەدەل و موناقەشە ئەکات.

بەوردبوونەوە لە ئایەتەکانی قورئان بۆت دەرئەکەوێت کە حیوارو موناقەشەکان لە قورئاندا بۆ چەند مەبەستێکە:

١ـ سەلماندنی بیروباوەڕە ئاینییەکان وەك: بوونی خوا، کەماڵی خوا، زیندووبوونەوە، جیایی خولقاو خولقێنەرو..... هتد.

٢ـ بەرپەرچدانەوەی نکولیکەران و پووچکردنەوەی بەڵگەو گومانەکانیان بە زۆر شێواز.

٣ـ مەحکومکردنی بەرانبەر بە قسەکانی خۆی.

٤ـ دانانی چەند بنەمایەك بۆ مونازەرەو حیوار تا بەرامبەرەکە خۆی لەوەلامەکان نەدزێتەوە.

٥ـ قورئـان ئـەنجامی حیـواری لا زۆر مەبەسـتە، بۆیـە داوا لەوانـە دەكـات كـە بانگئەكرێن بۆ موناقەشەكردن ئەگەر لەسەر یەك وشەش بـووە(رێبكـەون) باشـترە لەوەی هەر كەسەو بەلایەكدا بڕواتو حیوارەكـە بـێ ئـەنجام بێـت. بـۆ سـەلماندنی هەریەك لەو خاڵانە چەند روونكردنەوەیەك بدەین:

بۆ یەكەمیان (سـەلماندنی بیروبـاوەڕە ئاینییـەكان)، بـۆ نموونـە خـوای گـەورە ئەفەرموێ:

ـ (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ) واتە: ئەگـەر دوو خـوا ببوایـە لـەم زەویو ئاسمانـەدا ئـەوە هـەردووكیان (چ زەوی و چ ئاسمان) گەندەڵ ئەبوون، تێك ئەچوون... ئەم بەڵگەیە (بورهانێكی عەقڵییەو لە دوو سەرەتاو ئەنجامێك دروست بووە:

سەرەتای یەكەم: ئەگەر دوو خوا ببوایە، زەویو ئاسمانەكان تێكئەچوون.

سەرەتای دووەم: زەوی و ئاسمانەكان تێكنەچوونو بەردەوامن.

ئەنجامەكـەی: كەواتـە یـەك خـواو ئـیرادەی یـەك خـوا هەیـە لـە زەویو ئاسمانەكاندا. ئەمە چۆن؟

زانستی (مەنتیق) ئەڵێت: "ئەگەر ئـەم جیهانـە دوو خولقێنـەری هەبوایـە ئـەوە دوو ئـیرادەش كاریـان ئـەكرد تێیـدا، جا ئەگـەر یـەكێكیان مەبەسـتی بوایـە فـلان بمرێتو ئەویان مەبەستی بوایە نەمرێت، ئەوكاتە هەردوو ئیرادەكە ئەكەوتنـە سـەر ئەو كەسە جا ئەو كاتە یان هەردووكیان ئەهاتنە دی كە ئەمە كۆبوونەوەی دو دژە لەیەك كاتداو لە عەقڵدا ئەمـە مەحاڵـە، یـان ئـیرادەی هـیچ كامیـان نەئەهاتـەدی، ئـەوەش نوقسـانیو دەستەوسـانی هـەردووكیانی ئەسـەلماند، یـان هـی یـەكێكیان سەری ئەگرتو نوقسانی ئەویان ئەسەلماو دەرئەكەوت كـە ئـەویان خوایـەو ئـەمی تریان درۆیە خوانییەو نوقسانو دەستەوسانە".٢٣٣

---

[٢٣٣] علوم القرآن، مناع القطان، ص٢٩٧. لە پێشەوەو لـە باسـی جـزكردنی پێـنج چۆنیەتیەكە بەدرێـژی باسمان لـەم بابەتـە كردووە.

ـ یان ئەفەرموێت: (أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى * أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَى * ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى * فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى * أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَى) (القيامة: ٣٦ ـ ٤٠) . واتە: "ئایا مرۆڤ وا حساب دەکات هەروا لە خۆڕایی دەستی لێ بەربدرێتو لێپرسینەوەی لەگەڵ نەکرێت * باشە ئەو سەرەتا (دڵۆپە مەنییەك) نەبوو کە فڕێ درایە ناو ڕەحم * پاشان بوو بە زالویەكو خوا كردیە خولْقاوێكی ڕێكو پێكو پاشان دوو توخمی نێرومێی لێ خستەوە * ئەمانە دەری ناخەن کە خوای گەورە ئەتوانێ مردووش زیندوو بکاتەوە...".

ئەم بەڵگەیەش دیسان بورهانێکی لۆژیكییەو لە چەند سەرەتاو ئەنجامیك دروست بوون کە کورتەکەی ئەوەیە مادامێك خوایەك بتوانێ هەموو ئەو سەرەتایانە کۆنترۆڵ بکات، زیندووبوونەوەش کۆنترۆڵ ئەکات...

یەك تێبینی ورد هەیە لەم پرسی زیندووبوونەوەدا ئەویش ئەوەیە: خوای گەورە بە دوو شێواز پرسی زیندووبوونەوە ئەسەلمێنێت:

یەکەمیان لە ڕێگەی لە ڕێگەی کۆرپەلەی مرۆڤەوە.

دووەمیان: لە ڕێگەی کۆرپەلەی ڕووەکەوە. ئەمەیان چۆن؟

خوای گەورە بۆ یەکەمیان ئەفەرموێت: (فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ مِمَّ خُلِقَ * خُلِقَ مِن مَّاء دَافِقٍ * يَخْرُجُ مِن بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ * إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ) (الطارق: ٥ ـ ٨).

واتە: با مرۆڤ وردبێتەوە لە چی دروستکراوە، لە ئاوێك دروست كراوە كە بەگوڕم دەردەچێت، لەنێوان سنگی ئافرەتو پشتی پیاوەو دێتە دەرەوە، * خواش توانای بەسەر ئەوەدا هەیە جارێکی تریش دوای مردن زیندووی بکاتەوە. لە قورئاندا لە چەندان ئایەتی تردا ئەم چەمكە باسكراوە.

بۆ دووەمیشیان ئەفەرموێت: (فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ إِلَى طَعَامِهِ * أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاء صَبّاً * ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقّاً * فَأَنبَتْنَا فِيهَا حَبّاً * وَعِنَباً وَقَضْباً * وَزَيْتُوناً وَنَخْلاً * وَحَدَائِقَ غُلْباً * وَفَاكِهَةً وَأَبّاً * مَّتَاعاً لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ * فَإِذَا جَاءتِ الصَّاخَّةُ * يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ

﴿مِنْ أَخِيهِ * وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ * لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ﴾ (عبس: **٢٤. ٣٧**). واتە: (با مرۆڤ وردبێتەوە لە خواردنەکەی خۆی، ئێمە لە ئاسمانەوە ئاو خوڕئەکەینەوە و پاشان زەوی شەقو لەت ئەکەینو یەکسەر تۆو سەر دەردێنیو شین ئەبێتو ترێ و قامیشو زەیتونو دارخورماو باخی چڕو میوەو ئالیك سەوز دەبن بۆ خۆشی و خزمەتی خۆتانو ئاژەڵەکانتان، کە لە پڕ شریخەی قیامەت دێت ئەوکاتە خەڵکی لەبراو دایكو باوكو هاوڕێ (خێزان)و منداڵەکانی خۆی را ئەکاتو هەموو کەسێك لەو رۆژەدا ئەوەندە سەرقاڵی هەیە نەیپەرژێتە سەر کەسی تر)، لە قورئاندا لە چەندان ئایەتی تردا ئەم چەمکەی دووەمیش دووبارە کراوەتەوە.

ئەبێ پەیوەندی ئەم دووانە (کۆرپەلە)ی (مرۆڤ)و (رووەك) چی بێت لەگەڵ دووبارە زیندووبوونەوەی مرۆڤەکاندا؟ یەك پەیوەندی سەیرو زۆر ئاشکرا هەیە لەو نێوانەدا ئەویش ئەوەیە کە: خوایەك بتوانێ لەیەك دڵۆپ ئاو (مەنی) مرۆڤێکی زیندوو دروست بکات، یان لەیەك دەنکە (تۆوی) رەق ئەم دەشتو دەرە هەمووی بە گژوگیاو دارودرەختییەوە زیندووبکاتەوە، ئایا ناتوانێ جارێکی تر ئەو کارە دووبارە بکاتەوە؟

ئەم دوو کارە زیندووکردنەوەی دارودرەخت لە رێگەی تۆوێکەوە، زیندوو کردنەوەی مرۆڤ لە رێگەی تنۆکە ئاوێکەوە کارێکی ئاسانە، چونکە بناغەو بنچینەی ئەو دووشتە بە کەبسکراوی پارێزراوە لەو (تۆو)و (تۆمە)دا، وەك چۆن (جامی وێنەیەك) لە پاشاندا هەزاران وێنەی لەبەر دەگیرێتەوە، ئەوانیش هەروا... خوایەك بتوانێ لە تۆوی بنیادەمێك مرۆڤێکی خاوەن گیان دروست بکات لە رەحمی ئافرەتاندا ئەشتوانێ لەرەحمی قەبەرکاندا سەرلەنوێ زیندووی بکاتەوەو بیهێنێتەوە بوون، خوایەك چۆن ئەتوانێ لە خواردنێکی مردووی ناو گەدە، وزەو زیندوێتی دروست بکات هەرواش ئەتوانێ لەناو گەدەی خاکدا سەرلەنوێ زیندوێتی بە رووەك بداتەوە... ئەو تۆمە رووەکە بە بارانی سروشتی زیندوو ئەبێتەوە، ئەم

(تۆوەی مرۆڤیش) بە بارانێکی تری لینج کە حەدیس باسی دەکات سەرلەنوێ ئەڕوێتەوەو پاشان (گیان)ەکەشی بۆ ئەگەڕێتەوە.

بۆ دووەمیان: (بەرپەرچدانەوەی نکوڵیکەران)، خوای گەورە بۆ نموونە ئەفەرموێت:

- (أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ * أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَل لَّا يُوقِنُونَ) (الطور: ٣٥ ـ ٣٦). واتە: ئەبێت یان هەروا لە هیچەوە دروست بووبن و خولقێنەریان نەبێت، یان خۆیان خولقێنەری خۆیانن، یان ئاسمانەکانو زەوییان دروس کردبێ، نەخێر ئەمانە لە دوودڵیدا ئەژین..

زانایان ئەفەرموون: (أم) لە زمانی عەرەبیدا بە دوو شت تەقدیر و مانا ئەکرێ، بە (بل)و بە (همزەی استفهام)، واتە: وای لێ دێ (أم خلقوا) ئەبێتە: بل أخلقوا؟ هەروەها ئەڵێن: (أم) مانای (أضراب و أستفهام)ی تێدایە، واتە: ئەو شتە نەوایەو نەئەبێ واش بێت (إبن قتيبه) ئەڵێت: "بل تأتی لتدارك كلام غلطت فيه".[٢٣٤]...

بەم پێیە مانای ئایەتەکە وای لێدێت: "ئەگەر ئەوان بروایان وایە کە بە بێ خولقێنەر دروست بوون، یان خۆیان خۆیانیان خولقاندووە، یان ئەوان زەویو ئاسمانەکانیان خولقاندووە، ئەوە ئەو شتە نەوایەو نەئەشێ واش بێت بە چەندان بەڵگە کە عەقڵ پشتیان ئەگرێت..

- شت لە خۆیەوە نایەت، هەموو دروستکراوێك ئەبێت دروستکەرێکی هەبێت.

- ئەم دوو خولقاوە (مرۆڤ)و (زەویو ئاسمانەکان) ئەبێ (خولقێنەرەکەیان) کێ بێ؟

- ئەگەر مرۆڤ ئەڵێ (خۆم) خولقێنەری خۆمم، یان دایكو باوکم خولقێنەری منن، ئەی کێ دایكو باوکی ئەوی خولقاندووە، و تائەگاتە یەکەم مرۆڤ، ئەو یەکەم مرۆڤە کێ خولقاندویەتی: (خۆی)، یان (جگە لە خۆی)؟

---

[٢٣٤] تأويل مشكل القرآن، إبن قتيبة، ص٥٣٦.

ـ ئەگەر خۆیەتی، ئەی بۆ هەزاران کاری خۆیی ئاگای لـێ نییـە، هـەزاران کـاری بەسەردا دێت حەزی لێی نییەو نایەوێتو ناشتوانێ ڕێگەیان لێ بگرێ، ئـەو کەسـە کێیە کە حوکم بەسەر ئەودا ئەدات، پێی ئەڵێ: بمرە، ناتوانێ نەمرێ، پێـی ئـەڵێ: پیر ببە، نەخۆش بکەوە، هەژار ببە، ئازار بدەرە فلانـە شـوێنی لـە لەشـیدا، دڵـی، سەری ددانی، گورچیلەی... کەواتە ئەوە وانییە کە مرۆڤ خـۆی خولقێنـەری خـۆی بێت، بەڵکو کەسێکی تر لە سەروو خۆیـەوە خولقاندوویـەتی کـە خـوای گەورەیـەو حاکمە بەسەریەوەو فـەرمانی (بـوون)و (لەناوچـوون)و (زیندووبونـەوەی دووبـارە) بەسەردا ئەکات.

ـ ئـێ خـۆ زەویو ئاسمانەکانیش بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوەی کـە جگـە لـە مـرۆڤ (خولقینــەرە) خــۆ مــرۆڤ خولقێنــەری زەویو ئاسمانــەکان نییــە،دەی هــەر ئــەو خولقێنەرە، هەمان کەسە کە مرۆڤیشی خولقاندووەو ئامـانجی دروستکردنەکەشـی دیاری کردووە.. لەم جۆرە ئایەتانە لە قورئاندا زۆر هەیە بۆ نموونە:

ـ (أَفِي اللّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ).

ـ (أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) (الأنعام : ١٠١).

ـ (وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ اخْتِلاَفاً كَثِيراً) (النساء : ٨٢).

ـ (وَمَا كُنتَ تَتْلُو مِن قَبْلِهِ مِن كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذاً لَّارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ) (العنكبوت: ٤٨)

<u>بـۆ سێیەمیشـیان</u> (مـەحکومکردنی بەرانبـەر بـە قسـەکانی خـۆی) بـۆ نموونـە ئەفەرموێ:

ـ (قُلْ مَنْ أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاء بِهِ مُوسَى نُوراً وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيراً وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُواْ أَنتُمْ وَلاَ آبَاؤُكُمْ قُلِ اللّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ) (الأنعام: ٩١)

ـ (أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ) (ق: ١٥)

- (أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْبَاطَ كَانُواْ هُوداً أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَادَةً عِندَهُ مِنَ اللّهِ وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) (البقرة: ١٤٠)
- (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَآجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّورَاةُ وَالإنجِيلُ إِلاَّ مِن بَعْدِهِ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ) (آل عمران: ٦٥).
- (أَفَرَأَيْتُم مَّا تُمْنُونَ * أَأَنتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ * نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ * عَلَى أَن نُّبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ * وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ) (الواقعة: ٥٧.٦٢).

بۆ چوارەمیان (دانانی چەند بنەمایەك بۆ حیوار تا بەرانبەر خۆی نەدزێتەوە لە وەڵامەكان) بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێ:

- (قُلْ هَاتُواْ بُرْهَانَكُمْ)
- (ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِّن قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ) الأحقاف: ٤ .
- (فَلاَ تَجْعَلُواْ لِلّهِ أَندَاداً وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ) (البقرة: ٢٢).
- (قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ اللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّن بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) (الأحقاف: ١٠).

لەم چەند ئایەتەو هاوشێوەكانییەوە ئەگەینە ئەوەی كە قورئان چەند بنەمایەك دائەنێت پێش ئەوەی دەست بە حیوار و مونازەرە بكرێت، لەوانە:

یەكەم: پێویستە قسەی بێ بەڵگە وەرنەگیرێ و بدرێتەوە بەسەر خاوەنەكەیدا.

دووەم: بەڵگەش سێ جۆرە:١- بەڵگەی ئایینی (قورئان یان ریوایات)٢٣٥.

٢-بەڵگەی زانستی.

[٢٣٥] شێخولئیسلام "ئیبن تەیمیە" ئەفەرموێت: "أو أثارة من علم" یانی: "ریوایات" بهێنن كە زانیاری ئەدات بەدەستەوە، هەروەها ئەفەرموێت: سیفەتی مرۆڤی دووڕوو ئەوەیە كە ڕەتی بەڵگەكانی (كیتاب)و (سوننەت) ئەكاتەوە، ئەوەتا خوای گەورە ئەفەرموێت: "وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ إِلَى مَا أَنزَلَ اللّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُوداً) (النساء: ٦١).

٣– بەڵگەی لۆژیکی،٢٣٦ قورئانیش بە زۆر شێواز ئەم سێ بەڵگەیە بەکاردێنێ بۆ حیوار کردن..

سێیەم: دانانی (حەکەم)ێك لە حیواردا بۆ ئەوەی کۆنترۆڵی حیوارەکە بکاتو هەق بدات بەوەی هەقیەتیو ئەوەش مەحکوم و رسوا بکات کە ناهەقی ئەکاتو سواری سەری خۆی ئەبێت. لە زمانی قورئاندا بە (حکم)و بە (شاهد) زۆر جار ناو ئەبرێ (حَكَماً مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَماً مِّنْ أَهْلِهَا)، (أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللّهِ آلِهَةً أُخْرَى).

چوارەم: هەر شتێك پێچەوانەی (ئایینی راستەقینە ـ قورئانو حەدیس ـ بوو یان پێچەوانەی (زانستو لۆژیك) بوو، ئەهلی تەخەصوصو شایەتحاڵەکانیش رەتیان ئەکردەوە لە رووی (بەڵگەو سەلماندنەوە ـ الحجة والاثبات)ەوە، ئەوە پێویستە فرێ بدرێ و وازی لێ بهێنرێ..

ئەگەر سەیری قورئان بکەین نموونەی زۆر ئەبینی لە قورئاندا ئەم بنەمانەی رەچاو کردووە، بۆ نمونە ئەو ئایەتانەی کە باسمانکردنو ئەم بنەمانەمان لێیان وەرگرت، هەروەها بۆ ئەم نموونانەی تریش بروانن... خوای گەورە ئەفەرموێ:

. (أَفَغَيْرَ اللّهِ أَبْتَغِي حَكَماً وَهُوَ الَّذِي أَنَزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلاً وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ) (الأنعام: ١١٤).

. (قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادةً قُلِ اللّهِ شَهِيدٌ بِيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لأُنذِرَكُم بِهِ وَمَن بَلَغَ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللّهِ آلِهَةً أُخْرَى قُل لاَّ أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ) (الأنعام: ١٩)

(الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءهُمُ الَّذِينَ خَسِرُواْ أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ) (الأنعام: ٢٠).

. (فَاسْأَلُواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ) (النحل: ٤٣).

---

٢٣٦ بۆ بەڵگەی لۆژیکی بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێت: (قُلْ أَرَأَيْتُكُم إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللّهِ تَدْعُونَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ * بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاء وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ) (الأنعام: ٤٠ـ ٤١).

- (وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ * ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ) الحج ٩.

بۆ پێنجەم مەبەست لە مەبەستەکانی حیوار لە قورئاندا کە بریتییە لە (حیوار ئەبێت ئەنجامی هەبێت) بۆ نموونە قورئان ئەفەرموێت:

- (إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثِمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ * الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُن مِّن الْمُمْتَرِينَ * فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةَ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ) (آل عمران: ٥٩. ٦١) .

- (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْاْ إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً مِّن دُونِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ) (آل عمران: ٦٤).

- (فَقُولُواْ اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ) (آل عمران: ٦٤).

ئەمەش بۆ ئەوەیە کە (حیوار) نەبێتە مەبەست و ئامانج، بەڵکو ئەبێ هۆکارێك بێت بۆ مەبەستێك، تا نە(حیوار) ببێتە مەبەستو (حوار من أجل الحوار) بێت و نە (حیوار)یش ببێتە گاڵتەجاڕی و سوعبەتکردن بە یەکتریو کابرا تەواو ماندووت بکاتو پاشان وەك بەرزەکی بانان بۆی دەربچێتو تێر پێبکەنێ پێت.٢٣٧

بۆیە قورئان بۆ نموونە ئەو سێ ڕێگەیەی داناوە بۆ ئەنجامی گفتوگۆ ئەگەر هەردوولا نەهاتنە سەریەك رای دیاریکراو.

---

[٢٣٧] برادەرێك بۆی گێڕامەوە کوڕێکی مولحید ڕۆژێکیان داوای لێ ئەکات باسی بوونی خوای بۆ بکات، ئەویش پێی ئەڵێ: باشە ئەگەر من بۆم سەلماندی کە خوا هەیە وەك چۆن ئەو جگەرەی دەستت هەیە تۆ ئەیسەلمێنیو تەسلیم بە دین ئەبێ؟ وتی: جا تۆ هەقت چییە بە منەوە من تەسلیم بە دین ئەبم یان نا! وتم: ئەی ئیتر موناقەشە بۆچی بکەین؟ وتی: حەز ئەکەم بزانم خوا هەیە یان نا! وتم: باشە من بۆت ئەسەلمێنم تۆش بە گوێی بکە، ئەگەر واش ناکەی قەبووڵ بکە من "دە" شەقت تێ هەڵئەدەم بە دیارچاوی خەڵکەوە! کوڕەکە پێکەنیو سەیری لێ هات؟؟ وتم: ئێ خۆ من نایەم یەك سەعات تۆ بمهێنیو بمبەی و پاشان تێر پێ بکەنی پێمو بڕۆی بەبێ هیچ!

١ـ یان لەسەر یەك (بیرۆكە)ش بێت رێبكەون (على كلمة سواء بيننا وبينكم).

٢ـ یان (موباهەلە) رووبداتو درۆزن رووڕەش و ڕسوا بكەن (ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةَ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ). (آل عمران: ٦١).

٣ـ یان ئەوان شایەتی بدەن بۆ بەرانبەر كەبەرانبەرەكەی هەقیەتیو ناهەقی ناكات:(اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ)!

هەندێ لە زانایان زیاتر لە بنەمایەك بۆ حیواركردن دائەنێن بۆ ئەوەی حیوارەكە بەرهەمدار بێت و خەڵكی حیوارو موناقەشەكردن نەكەنە هیوایەت و تەنیا بۆ چێژبردن وقسەبەشەڕدان كۆببنەوە لەگەڵ بەرانبەرەكانیاندا بۆ نمونە هەندێ ئەڵێن: ئەبێ ئەم بنەمانە دابنرێن بۆ گفتوگۆكردن و هەردوو لا پەیوەند بن پێیانەوە:

- ان كنت ناقلاً فالصحة أو مدّعيا فالدليل.
- موافقة النصوص الشرعية لفظا ومعنى، أولى من موافقتها في المعنى دون اللفظ.
- لا ينبغي بتر الدليل والاستدلال بجزئه.
- الحق ما وافق الدليل بغض النظر عمن قاله أو أعرض عنه.
- السكوت عما سكت الله عنه ورسوله(صلى الله عليه واله وسلم).
- الدليل المقدم هو الدليل القطعي.
- الاثبات مقدم على النفي.
- الاستدلال على المسألة المتنازع فيها إنما يكون بالدليل المتفق عليه.
- الباطل لا يُرد بالباطل، بل بالحق.
- الامتناع عن مناظرة أهل السفسطة.
- النقل الصحيح لا يمكن أن يتعارض مع العقل الصريح والفطرة السليمة.
- درء التعارض بين نصوص الكتاب والسنة.
- لا يرد الحق لمجرد أن قائله مبطل، فالعبرة بالقول لا بالقائل.
- الإقرار بفضل المخالف لا ينقص قدر مخالفه.

- الرجوع إلى الحق خير من التمادي في الباطل.
- العبرة بغلبة المحاسن وكثرة الصواب لا بالهفوة والزلة لأن المحسن غير معصوم.
- خطأ المخالف لا يبيح ظلمه ولا يهدر حقه ولا يبيح الافتراء عليه.
- نأخذ بالظاهر والله يتولى السرائر.
- البينة على المدعي و اليمين على من انكر.
- التاريخ لا يثبت بالنفي.[٢٣٨]

هەندێکی تر پێیان باشە کە لەژێر ئەم بنەمانەدا-بۆ نمونە- مونازەرە بکرێت:

١-وەڵام ئەبێ بەڵگەی حاشاهەڵنەگری تێدابێت، (واتە لە سەرچاوەی ڕەسەنەوە بگوازرێتەوە).

٢- ڕەخنە ئەبێ وەڵامی بەڵگەی نەیارانیشی تێدابێت ئەوجا وەردەگیرێت.

٣-وەڵام بە بەراوردکاری بێت بەهێزترە، لە نێوان ئایینەکاندا بێت یان لە نێوان بیرو بیرکردنەوەکاندا بێت.

٤-پێشەکیەکان پێویستە ساغ بن و خاڵی بن لە ڕەخنە، تا ئەنجامی ساغ بدەن بە دەستەوە.

٥-تەرجیحی ئەم پێوەر یان ئەم دەق یان ئەم ئایین ئەدەی بەسەر ئەوی تریاندا ئەبێ لەرووی مورەجیحاتەوە بێت نەك هەوەسپەرستی و میزاجکاری.

بە هەر حاڵ ئەبێ حیوارو موناقەشە بەبەرنامەو میتۆدی تایبەتی بکرێت تا بەسوود بێت و ببێتە مایەی گۆڕینی قەناعەتەکان، هەروەها دووریش بێت لە ستەم و بوختانکردن بۆ بەرانبەرەکانت، ئەوەش کە گومانی تێدا نیە ئەوەیە هەرکەسەو هەر شوێنەو هەربابەتە میتۆدی تایبەتی ئەوێ و مەرج نیە ئەو میتۆدەی بۆ فلانە کەس ئەشێ کە جیدال و حیواری پێبکات هەمان میتۆدبێت کە فلانەکەسی تر جیدال و حیواری پێئەکات، یان مەرج نیە ئەو میتۆدەی بۆ فلانە بابەت ئەشێ کە

---

[٢٣٨] ئەم بنەمایانەم لە چەند سەرچاوەیەکی جیاواز وەرگرتووە نەك یەك سەرچاوەی تایبەت، بۆ سوودی زیاتری خوێنەرە بەڕێزەکانی تیشك.

جیدال و حیواری تێدا بکەیت هەمان میتۆد بێت کە جیدال و حیواری پێئەکەیت لە فڵانە بابەتی تردا، وەك ئەڵێن: (لكل مقام مقال).

بەم پێشنیارانە بۆ چۆنێتی بەڕێوەبردنی موناقەشەکردنێکی سەرکەوتوو، دێینە کۆتایی ئەم پەڕتووکەو هیوام وایە ئەم کتێبە رەخنەییەمان بەسوودبێت و توانیبێتمان کە بەشێك لەو ئەرکەی ئایینەکەمان و عەقڵ و ویژدان خستوویەتە سەرشانمان بەجێمانهێنابێت، لەو پەروەردگارە داناو زانایەش ئەپاڕێمەوە کە عەقڵ و دڵمان پڕبکات لە خۆشەویستی خۆی و پێغەمبەرانی و پەیامی پیرۆزی خۆی و نەماندات دەستی ئارەزووپەرستان و شەیتان و نەفسی یاخیمان.

و اخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين ..سلێمانی ٦ی شەوالی١٤٣٣بەرانبەر ٢٤ ی ٨ی٢٠١٢

سەرچاوەکان

بەپێی بەکارهێنانیان لە سەرەتاوە تا کۆتایی بەکاربراون

١. الاعتصام، الشاطبي.
٢. ئایا قورئان پارێزراوە، عەبدوڵا فادی.
٣. الجامع لأحكام القرآن، القرطبي.
٤. مباحث فی علوم القران، مناع القطان.
٥. الاحكام في أصول الأحكام، ابن حزم الظاهري.
٦. النبذ في أصول الفقه، تحقيق ابو عبدالله النجدي.
٧. تفسير النصوص، الجصاص.
٨. الإصابة، ابن حجر العسقلاني .
٩. تأويل مشكل القرآن، ئیبن قوتەیبە.
١٠. الابريز ، عبدالعزيز الدباغ الفاسی.

١١. تفسير القرآن العظيم، محمود شلتوت.

١٢. التفسير المنير، وهبة الزحلي .

١٣. الصواعق المرسلة، ابن قيم الجوزية.

١٤. الفتاوي المدينية، ابن تيمية.

١٥. درء تعارض العقل و النقل، ابن تيمية.

١٦. تفسير الكشاف، الزمخشرى .

١٧. ارشاد السارى القسطلاني، ٥١/٧. ط١ / ١٤١٠، مطبعة الذهبي للنشر والتوزيع.

١٨. دراسات في الفرق و العقائد الاسلامية، عرفان عبدالحميد.

١٩. مجلة البيان ـ عدد" ٩٦" شعبان، ١٤١٦.

٢٠. سلسة تراث الأنسانية.

٢١. العلم اسرار وخفايا

٢٢. العلمانية، سفر الحوالي.

٢٣. مواقف حاسمة في تاريخ العلم : جيمس . ب . كونانت.

٢٤. كۆزارا، حەمەرەشيد هەورامی.

٢٥. موسوعة الإعجاز العلمي، محمد كامل عبدالصمد.

٢٦. سروشت له تەرازووی ژيرييدا، محمد ملا صالح شارەزووری.

٢٧. علوم القرآن، محسن عبدالحميدو رشدي عليان و غانم قدوري.

٢٨. ئينجيلي متى

٢٩. حضارة العرب، گۆستاڤ لۆبۆن.

٣٠. نظرات في انجيل برنابا، محمد على قطب.

٣١. مجلة المنار، محمد رشيد رضا.

٣٢. سبل الهدى والرشاد في سيرة خير العباد، وذكر فضائله وأعلام نبوته وأفعاله وأحواله في المبدأ والمعاد، محمد بن يوسف الصالحي الشامي.

٣٣. النكت و العيون، الماوردي.

٣٤. المال في الاسلام، محمود غريب.

٣٥. نيل الأوطار، الشوكاني، طبعة شركة الطباعة الفنية المتحدة.

٣٦. مجلة مجمع الفقه الاسلامي التابع لمنظمة المؤتمر الاسلامي بجدة، تصدر عن منظمة المؤتمر الاسلامي بجدة.

٣٧. الأحكام السلطانية ، الماوردى .

٣٨. الخراج، أبو يوسف .

٣٩. فتوح البلدان، البلاذري.

٤٠. سيرة عمر بن عبدالعزيز ، السيوطى.

٤١. ايسر التفاسير، ابوبكر الجزائيري .

٤٢. الاخوان المسلمون رؤية من الداخل، عبدالحليم محمود.

٤٣. شەرحی عەقیدەی مە رضییە، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس.

٤٤. إباحيات الكتاب المقدس(مسموح فقط لمن تجاوز ١٨ عام)، قام بالتجميع وعمل الكتاب، وليد المسلم.

٤٥. تعريف عام بدين الاسلام، علي الطنطاوي.

٤٦. المنجد في الغة والاعلام، ماددةی "ام".

٤٧. ئیسلامناسی، عەلی میرفیترۆس.

٤٨. مختصر تفسير ابن كثير، علي الصابوني، ط (٥)،١٩٨٦، دار التعليم، بيروت، لبنان.

٤٩. حياة محمد، محمد حسين هيكل.

٥٠. البداية والنهاية، ابن كثير.

٥١. فتح الباري، ابن حجر العسقلاني.

٥٢. السيرة النبوية، الصلابي.

٥٣. الرحيق المختوم، المباركفوري.

٥٤. تأريخ الشعوب الاسلامية، كارل بروكلمان.

وەڵامی پرسیارە جوگرافی و مێژووییەکان

بەشی چوارەم

فاضل قەرەداغی

پێشەکی

قوتابی بە وەڵامدانەوەی پرسیارە سووکەکان پێشناکەوێت‌و زانیارییەکی ئەوتۆ ناخاتە سەر زانیارییە کەمەکانی، ئەگەر ژیانیشی بە وەڵامی ڕەخنە سادەکان بەرێتەسەر پێویستە بیر لە شارەزابوون نەکاتەوە.

وەڵامدانەوەی کتێبی (ئایا قورئان پارێزراوە) وەکو ڕاهێنانە سووکەکانی قوتابییانە کە ئەگەر لەبەر خەڵکە هەرە نەشارەزاکە نەبوایە بیر لەوە ناکەیتەوە دێڕێکیش لەبارەیەوە بنووسی.

ئەمە کێشەیە بۆ نووسەر کە ناچارە لەبەر نەشارەزایی بەشێك لە خوێنەران وەڵامی کتێبێك بداتەوە ئەو ئاستە نزمەی هەیە، بەڵام ئەگەر نووسەر ناچار بوو وەڵامی ڕەخنەی سادە بداتەوە با بەلای کەمەوە بە ئەندازەی زانیارییە هەڵەو سادەکان زانیاریی دروست‌و دەوڵەمەند پێشکەش بە خوێنەران بکات. لەم کتێبەش هەوڵمان داوە ئەوە بکەین ئەگەرچی ئەو هەوڵە هەموو ڕەخنەکانی نەگرتۆتەوە.

ئەمە بۆ ڕەخنەی سادە، بەڵام وەنەبێت رەخنەی تر لە ئیسلام‌و قورئان ئەو بەهێزە بن کە ببنە تەحەدایەکی جددی بۆ نووسەر چونکە کۆتاییەکەی ئەوەیە هەموو رەخنەکان سادەن‌و ئەوەندە هەیە ئاستەکانی سادەیی جیاوازن‌و لەو ئاستەوە دەستپێدەکەن کە قسەی بازاڕین تا دەگەنە ئەو رەخنانەی تەنها کەمێك زیرەکانەترن‌و تێکەڵن بە چاوبەست ئەویش کاتێك بەرگی دەرەوەیان قەبارەیەکی زانستی‌و فیکریی زۆر گەورەیان پێدەدات.

بەڵام بۆچی ئەو ڕەخنانەی لە ئیسلام‌و قورئان بەزۆری سادەن؟

خوێنەر بۆی هەیە بڵێت: ئەوە بەهۆی لاوازیی رەخنەگرانە، ئەوە ڕاستە بەڵام نەك بەڕەهایی چونکە ئەگەر دە نووسەر لاواز بن دەیان نووسەری ((بەهێز)) هەن.

خوێنەر هەروەها بۆی هەیە بڵێت: ئەوە بەهۆی بەهێزیی ئیسلامەوەیە، بەڵام دەتوانین وەڵامی ئەوە بدەینەوەو بڵێین: بەڵێ خودی ئیسلام بەهێزە بەڵام هێشتا هەر ڕەخنەی لاواز دەبینین.

بۆ ئەوەی پرسیارەکە نەبێتە مەتەڵ دەڵێم: ((نیازی نووسەر)) هۆی ئەوەیە کە ڕەخنەکان بەزۆری لاواز بن. نووسەری لەو جۆرە کاتێك دەست دەداتە ڕەخنە پێشتر نیازێکی هەبووە کە شتێك بنووسێت ئیسلام ((تەفروتونا بکات))، کەسێکیش لەو نیازەوە دەست پێبکاتو عەقڵیەتی بەپێی ئەو نیازە کاربکات نەك تەنها ناتوانێت ئەو شتانە ببینێت کە تەنانەت ئەوی ناحەز بە ئیسلام پێویستە بڵێت شتی جوانن بەڵکو لەوە زیاتر ناتوانێت ڕەخنەیەك بنووسێت کە بچێتە خانەی ڕەخنەی جیددییەوە.

ئەوەی ئێمە دەمانەوێت ڕەخنەی جیددییە، مەرجیش نییە ڕاست بێت چونکە ڕاستیو ناڕاستی پاش هەڵسەنگاندنی ئەو ڕەخنەیە بڕیاریان لێدەدرێت. گرنگ ئەوەیە ڕەخنەکە جیددی بێت، لەوەش گرنگتر ڕەخنەیەك بێت بەرەو تێگەیشتنێکی زیاترو باشتر لە ئیسلام بمانبات.

کتێبی (ئایا قورئان پارێزراوە) وەرگێڕانی کوردییە بۆ کتێبێکی عەرەبی بەناوی (هل القران معصوم)و لە نووسینی کەسێکە بەناوی (عبدالله عبدالفادی). ناوی دووەمی نووسەر ئاشکرای دەکات کە کەسێکی مەسیحییە چونکە مەسیح لە بیروباوەڕی مەسیحی بە (فادی) ناسراوە لەبەر ئەوەی گوایە بۆ (فیدا) لەخاچدرابوو، ئەویش باوەڕێکە لە شوێنی خۆی باسی دەکەین.

بەم جۆرەشو بەر لەوەی کتێبەکە بخوێنیتەوە نیازی نووسەر دەزانی، دەشزانی هەروەها کە مەبەستی نووسەر ئەمەیە: ڕەخنە لە تەوراتو ئینجیل دەگیرێت کە دەستکاری کراون بەڵام ئەوەتا بۆتانی دەسەلمێنم کە قورئان کتێبی خودا نییە. ئەنجامی ئەو بیرکردنەوەیەش شتێکی سەیرە: نووسەر دەیەوێت بیسەلمێنێت کە

قورئان کتێبێکی خودایی نییە بەڵام بێئەوەی بتوانێت بیسەلمێنێت کە تەورات‌و ئینجیل کتێبی خوداین‌و دەستکاری نەکراون.

ئیتر لەوە زیاتر کارمان بە نیازی نووسەر نییەو ئەوەندە بەسە بزانین کە حەزکردن بەڕاستی‌و هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی ڕاستی لەپشت نووسینی کتێبەکەوە نین، لەوەشەوە دەزانین بۆچی نووسەر ئەو هەڵانەی کردووە، بێگومان بەئاسانیش دەزانین نیازی پشت وەرگێڕانی کوردیی کتێبەکە چییە کە دیسان حەزکردن نییە بەڕاستی‌و هەوڵدان نییە بۆ دۆزینەوەی بەڵکو وەرگێڕانێکە لەمیانەی شەڕ دژی ئیسلام یان دژی هێزە ئیسلامییەکان یان دژی هەردووکیان.

ئێمە ئەوە دەزانین ئەی خوێنەرێك کە باوەڕی بە ئیسلام نییە یان باوەڕەکەی تەواو نییە؟

بۆ خوێنەر ئەوەی گرنگە بیزانێت ئەم پرسیارەیە: ئەگەر کتێبێك بەو نیازە نووسرابێتەوەو وەرگێڕدرابێت ئەی چۆن بتوانم مامەڵەی لەگەڵ بکەم؟ چی بکەم باشە؟ بڕوای پێبکەم‌و بڵێم نووسەر شارەزایە؟ بەدرۆی بزانم‌و بڵێم نووسەر دوژمنە؟ یان چی بکەم؟

بەبۆچوونی خۆم ئەوەی پێویستە خوێنەرێك لەم جۆرە، واتە خوێنەرێك نەشارەزایەو باوەڕی لەقە، بیکات ئەوەیە زانیارییەکان هەڵپەسێرێت تا وەڵامی لەبارەیانەوە دەستبکەوێت، واتە بڕیار بدات بڕیاری کۆتایی نەدات تا گوێ بۆ هەردوو لایەنەکە نەگرێت. ئەمە ڕەفتاری کەسێکە کە بەلای کەمەوە ڕێز لە عەقڵی خۆی دەگرێت.. دەڵێم بەلای کەمەوە هەرچەندە ئەوە شتێکی کەم نییە.

وەڵامی کتێبی لەم جۆرە لەبەر خوێنەری نەشارەزایە، بەڵام لەبەر سادەیی کتێبەکە ئەرکەکە ناڕەحەتە وەك چونکە کارێکی ناڕەحەتە، بۆ نموونە، هەوڵ بدەی بیسەلمێنی خۆر کاتێك لە ڕۆژهەڵاتەوە هەڵدێت ئەوە زەوییە کە بەئاراستەی ڕۆژئاوا دەخولێتەوە. هەرچەندە بە دوو تۆپی بچووك یان دوو سێو و مۆمێك سەلماندنی ئەوە ئاسانە بەڵام دەزانی کە خەڵکێك هەن سەلماندنی تەنانەت

ئەمەش بۆیان کارێکی ئاسان نییە، کە کاریش گەیشتە ئەوە ناڕەحەتی دەبێتە نیعمەتو ئەرکی وەڵامدانەوە دەبێتە ئەشکەنجەیەکی عەقڵی، بەڵام ئەگەر وەڵام بەهێزو دەوڵەمەند بوو ناڕەحەتییەکان پاش تەواوبوونی وەڵامەکان تەواو دەبن، ئەنجامەکەش چاندنی سەوزاییە لەناو بیابانی دەبەنگی.

ئەوەی لەو کتێبەی کابرای ڕەخنەگرو لە چوارچێوەی کارەکانی پرۆژەی (تیشك) بەر خۆم کەوتبوو (ڕاستتر بەسەرم سەپێنرا)و بەنابەدڵییەوە وەرمگرتبوو ڕەخنە جوگرافییەکان بوو (نووسەری ڕەخنەکەش ناوی پرسیاریان لێ دەنێت). دواتریش بەشی ڕەخنە مێژووییەکانیشم خستە پاڵ، بەڵام ئەمەیان خۆم وەرمگرت ئەویش وەکو ئەرکێك بەرامبەر قورئانو خۆشەویستییەك بۆی، دواییش زانیم ئەو کەسەی ئەو بەشەی پێ سپێردرابوو داوای لێبوردنی کرد چونکە باسەکان هی مێژووی کۆنن.

کەواتە بەشە جوگرافییەکە ئەرکی پرۆژەکە بوو بەسەرمەوە، کاریش لەو بەشە بە بێزارییەوە بەڕێوەچوو ئەویش بەهۆی ئەو ئەرکەو بەهۆی ناچاربوون بە وەڵامی ڕەخنەی سادەو منداڵانەو تووشبوون بە ئەشکەنجەی عەقڵیو دەروونی بەهۆی مامەڵەکردن لەگەڵ دوو کەسی دەبەنگ، نووسەری عەرەبو وەرگێڕی کوردی.

بەڵام بەشە مێژووییەکە خۆم کردبوومە ئەرك بەسەر خۆم" ئەرکێك بەرامبەر قورئان، بۆیە بەشێوەیەکی تر بەڕێوەچوو: سەرباری مانەوەی دەبەنگیی نووسەرەکە (لەو بەشەش وەرگێڕم پشتگوێخست) بەڵام وەڵامدانەوە تامی هەبوو، دواییش بەرەکەتی ئەو بەشە بەشی جوگرافیشی گرتەوە کاتێك بۆ پڕکردنەوەی کەموکورتییەکان گەڕامەوە بۆی.

کارێکی تری ئەم کتێبەش کە هێندەی وەڵامی ڕەخنەکان بە گرنگی دەزانم قسەکردنە لەسەر موفەسیرە ئیسلامییەکان کە شتی سەیروسەمەرەیان نەقڵکردووەو لە لێکۆڵینەوەیەکی پێشتر نموونەی ئەو شتانەم بینیبوو. زۆریی ئەو گێڕانەوانەش لە جوولەکەو مەسیحییەکانو پێویستە لێیان بەئاگا بینو بزانین چ

زیانێکیـان بـە عـەقڵی موسـڵمان گەیانـدووە.. بێگومـان جگـە لـە زیانگەیانـدن بـە ئیسلام چونکە ئەو تەفسیرانە بوونەتە توێشووی ڕەخنەگرانی وەك ئەوەی خۆمان. عبـدالفادیش تـا ڕاددەیـەکی گـەورە پشـتی بـە شـتە سـەیرو بێبناغـەکانی لای موفەسیران بەستووە بێئەوەی بزانێت کە بـەو کـارەی کـەمتر ڕەخنـە لـە قورئـان دەگرێتو زۆرتر شەڕ لەگەڵ کەفی دەریا دەکات.

لەم کتێبە ناوونیشانی پرسیارەکانی ڕەخنەگرم وەکو خـۆی دانـاوە، پشتیشـم بـە دەقە عەرەبییەکە بەستووە مەگەر کاتێك کارم بە وەرگێڕە کوردییەکە هـەبووبێت، ئەویش تەنها بۆ ئەوەی وەڵامی خـۆیو زانیارییـەکانیو وەرگێڕانەکـەی بدەمـەوە، تەنهاش بۆ بەشی جوگرافی ئاماژەم بۆ بەشێك لە قسـەکانی وەرگێـڕ کـردووەو وەك وتم لە بەشی مێژوویی پشتگوێم خستووە ئەویش چونکە قسەکانی پێویسـت نـین، خۆشی وەکو شـتێکی زیـادەی بـێ لـزووم خـۆی خنیوەتـە نـاو باسـەکانەوە، ئـەو بڕەش کە ئاماژەی بۆ کراوە نموونەیەك دەبێت لەسەر کاری ئەو وەرگێڕە، مرۆڤـی هەر ئەوەندە کاری بە بوونەوەری وا دەبێت.

ئەم کتێبە زاراوەو زانیاریی زۆری لەخۆگرتووەو بەشێکیان پێناسـەیان بـۆ کـراوە، بەتایبەتیش لە پەراوێزەکان، بەڵام هێشتا زۆری تر ماوە پێناسەی بۆ بکرێت.

کتێبەکە ماوەیەکی زۆر لـەلام مایـەوەو ماوەیـەك ئیشـم لـێ دەکـردو ماوەیـەك بـۆ کاری تر وازم لێدەهێنا، دواکەوتنیشـی لـە سـنووری خـۆی دەرچـوو بۆیـە بەباشـم زانیبوو زانیاریی زیاترو قسەی زیاترو ڕەخنـەی زیـاتر بـۆ چـاپی دووەم هـەڵبگرم، ئەوەش ئەگەر خوێنەر بڕیاری دا شایەنی چاپی دووەمە، هیواداریشم وا بێت.

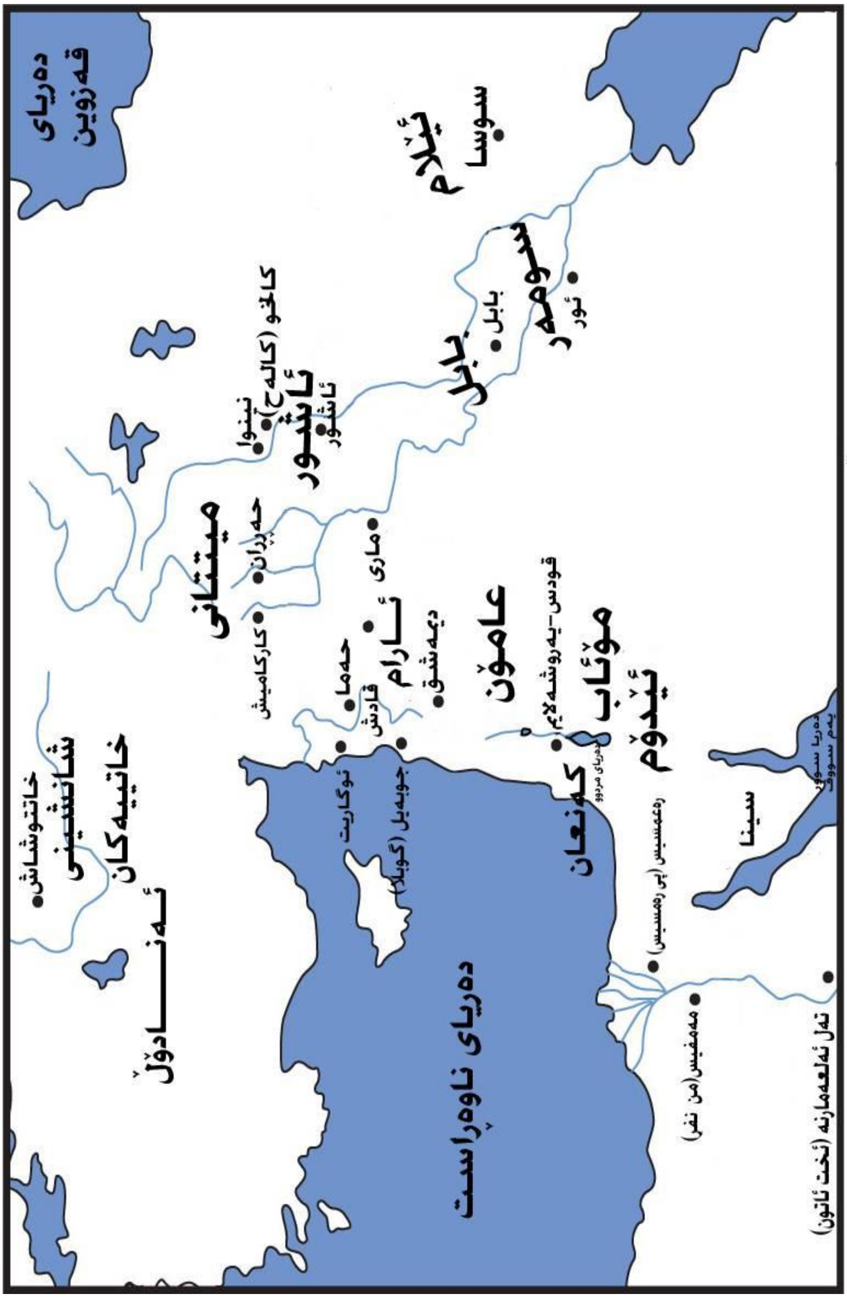

ڕۆژهەڵاتی نزیک و ناوەڕاستی کۆن
نەخشەی ئەسڵییەکە: Bible History Online

پادشانشینەکان و ناوچەکانی فەڵەستینی کۆن و دەوروبەری سەدەی نۆیەمی پێش زاین

نەخشە ئەسڵییەکە: Richard Prins

بە شـــى يــە كـــــە م

پرسيارە جوگرافييەكان

١-ئاوابوونی خۆر لەناو بیر

یەکەم پرسیاری جوگرافیی عبدالفادی لەبارەی چیرۆکەکەی زولقەرنەین و باسی خۆرئاوابوونە. سەرەتا ئایەتەکان دەهێنێتەوە:[٢٣٩]

((وَيَسْأَلُونَكَ عَن ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا * إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا * فَأَتْبَعَ سَبَبًا * حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا...-الكهف: ٨٣-٨٦)).

ئینجا تەفسیری (بەیزاوی) دەهێنێتەوە کە جوولەکەکان لەبارەی ئەسکەندەری گەورە لە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)یان پرسی ئەویش پێی وتن کە خودا دەسەلآتی لەسەر زەویی پێ بەخشیبوو، ئەویش بۆ ئەو شوێنە کەوتەڕێ کە خۆر لێی ئاوا دەبێتو بینی لە بیرێکی قوڕو لیتە (بئر حمئة) ئاوا دەبێتو لە چواردەوری بیرەکە کەسانێکی هەبوون بتیان دەپەرست. ئینجا بەیزاوی دەڵێت کە ئیبنو عەبباس بیستی موعاویە وشەکە بە (حامية) واتە گەرم دەیخوێندەوە ئەویش پێی وت نەخێر خوێندنەوەکە حەمیئە (حمئة)یە موعاویەش ناردی بەدوای کەعبولئەحبار (ئەو زانا جوولەکەیەی ببووە موسڵمان)و لێی پرسی: خۆر چۆن ئاوا دەبێت؟ ئەویش وتی لەناو ئاو و قوڕ.

عبدالفادی دەپرسێت: ئەگەر خۆر ملیۆنێك وسی هەزار جار لە زەوی گەورەتر بێت چۆن لە بیرێك ئاوا دەبێت، مەبەست ئەو بیرەی زولقەرنەین بینیبووی‌و ئاو و قوڕەکەی بینی‌و ئەو خەڵکانەشی بینی کە لەلای بوون؟

قسەکانی عبدالفادی تەواو.

یەکەم شت دەربارەی ئەو تەفسیرە ئەوەیە بەیزاوی وشەی (قيل)، واتە وترا، بەکاردەهێنێت، ئەو وشەیەش شێوازێکە بۆ (تمريض)، واتە لاوازکردنی

[٢٣٩] لەم بەشەو لە بەشی پرسیارە مێژووییەکان ئەگەر ویستبێتمان ئەو ئایەتانە تەواو بکەین کە عبدالفادی تەواوینەکردبوون تەواوکارییەکەمان بە خەتی لار داناوە.

گێڕانەوەکە. لە زانستی فەرموودەش تەعبیری (رُوِيَ عن النبي) واتە لە پێغەمبەر گێڕدراویەوە بۆ لاوازکردنە، بەڵام وشەی وترا (قیل) زۆر لە خوار ئەوەشەوەیە چونکە قسەیەکە خاوەنەکەی دیار نییە. کەسێکی نەشارەزاش کە نەزانێت وشەی (وترا) واتای چییە گێڕانەوەکە دەبێتە گێڕانەوەیەکی باوەڕپێکراو.

ئینجا لەکۆتایی ئەو گێڕانەوەیەش کەعبولئەحبار دەڵێت: ((ئاوا لە تەورات[٢٤٠] دەبینین)) پێویستیشە هەر وا بێت چونکە پرسیارەکە لە جوولەکەیەك لەبارەی شتێکەوە کراوە، پرسیاری لەو جۆرەش واتا پرسیارکردنە لە هەبوونی یان چۆنێتیی باسکردنێتی لە تەورات، لەبەر ئەوەش لەو گێڕانەوە بێبنەمایە موعاویە پرسیویەتی: ((چۆن دەبینی خۆر ئاوا دەبێت؟))، واتە چۆن لە کتێبەکانی جوولەکە هاتووە.

---

[٢٤٠] وشەی تەورات بە چەند واتایەك بەکاردێت: بەواتای پێنج کتێبی یەکەمی پەیمانی کۆن Pentateuch و ئەو واتایە لەو کتێبانەو لە کتێبی تری جوولەکە هاتووە، لەو پێنج کتێبە هەروەها بەواتای هەموو یاساکانی تایبەت بە یەك بابەت بەکارهاتووە، وشەکە بەواتایەکی فراوانتریش بەکاردێت وەك هەموو پەیمانی کۆن:

Louis Isaac Rabinowitz, *Torah*, in; Encyclopaedia Judaica, vol.20, p.39.

پەیمانی کۆن زاراوەیەکە مەسیحییەکان بۆ کتێبەکانی جوولەکە بەکاریدەهێننو بە عیبری پێی دەوترێت (تەناخ)و بریتییە لە سێ بەش: تەورات (پێنج کتێبی یەکەم)، پێغەمبەران، نووسینەکان. پەیمانی نوێش بریتییە لە چوار ئینجیلەکە لەگەڵ ژمارەیەك نووسراوی تر وەك نامەکانی پۆلسو کارەکانی نێردراوانو نامەی نێردراوی تر.. تاد. کەنیسە مەسیحییەکان ڕێك نین لەسەر کتێبە قانوونییەکانی هەردوو پەیمانەکەو جیاوازییان هەیە لە وەرگرتنی هەندێك کتێب یان ڕەتکردنەوەیان. لەم کتێبەش ناوی کتێبەکانی تەورات (پێنج کتێبی یەکەم) کە زۆر دێن: تەکوین (دروستبوون) **Genesis**، خروج (دەرچوون) **Exodus**، تەثنیة **Deuteronomy**، کەمتریش لەوانە دوو کتێبەکەی تر: ژمارەکان (العدد) **Numbers**و لاوییەکان **Leviticus**. لە دەقە عیبرییەکە ناوەکان جیاوازنو بریتین لە وشەی سەرەتای هەر کتێبێك. لێرە بۆ ئاماژە بۆ کتێبەکان بەزۆری وشە عەرەبییەکان دەنووسین بۆ ئەوەی خوێنەر بگەڕێتەوە بۆ وەرگێڕانی عەرەبی، بەڵام بێگومان لەگەڵ ئاگاداربوون لەوەی وەرگێڕانەکانی تەورات جیاوازییان هەیە. سەبارەت بە پەیمانی نوێش ئاماژەکە بۆ چوار ئینجیلەکە بە قانوونی لە قەڵەم دراون هەر بە عەرەبی: مەتتا **Matthew**، مەرقوس**Mark** ، لوقا **Luke**، یوحەننا **John** لەگەڵ کتێبەکانی تر بە عەرەبیو کوردی.

عبـدالفادی کۆتـایی قسـەکەی کەعبولئـەحباری نەنووسـیوە چـونکە دەیزانـی کـە لەجیاتی ئەوەی ببێتە ڕەخنە لە قورئـان دەبێتـە رەخنـە لـە تـەورات. نـەك تـەنها ئەمەشمان هەیە وەك نیشانە لەسەر هەڵبژاردنی عبدالفادی بەپێی حەزی دڵی خۆی بـەڵکو بەڵگـەی تـر هەیـە ئـەویش پشتگوێخسـتنی قسـەکەی بەیزاوییـە: ((رەنگـە گەیشـتبێتە کـەنار دەریـای چـواردەور (بـەحری موحیـت)و[٢٤١] خـۆری بـەو جـۆرە بینیبێت چونکە تەنها ئاوی لەبـەردەم بـوو بۆیـە قورئـان دەڵێـت: بـینی خـۆر ئـاوا دەبێتو قورئان نەیوت: خۆر ئاوا دەبوو)).

کەواتە هەر ئەو کاتەو سەرباری هێنانـەوەی باسـی سـەیرو دوور لـە عـەقڵ هێشـتا موفەسیرەکان عەقڵیان فەرامۆش نەکردووەو بیریان لەو ئیحتمالانـە کردۆتـەوە کـە زیاتر لەگەڵ عەقڵو واقع گونجاون. ئەوەش کە پێویسـتە تێبینیـی بکـەین ئەوەیـە بەیزاوی قسەی سەیروسـەمەرەو بێبەڵگـەی زۆری نـەقڵ کـردووە ئەمـەش کـارێکی باوی ناو زۆر موفەسـیرو گێـڕەرەوەی فـەرموودە بـوو بـۆ ئـەوەی نووسـینەکانیان جێگەی سەرنج بن، یان بەلای کەمەوە بۆ ئەوەی هەرچییەکیان زانیوە بـە خـەڵکی بگەیەنن.

نموونەیەك لە باسی سەیر باسەکەی بەیزاوییە کاتێك لـەو خەڵکـە دەدوێت کـە لای دەریاکە بوونو دەڵێت: وتـراوە پۆشـاکیان پێسـتی ئاژەڵـە دڕەنـدەکان بـوو. یـان لەباسی زولقەرنەینو بۆچی وا نـاونراوە ژمارەیـەك قسـە دەهێنێتـەوە کـە هیچیان هیچ بەڵگەیەکیان لەسەر نییەو لەم جۆرانـەن: وتـراوە بۆیـە نـاونرابوو خـاوەن دوو شاخەکە چونکە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوای جیهان گەڕابوو، وتراویشـە لەبـەر ئـەوەی لـە کاتی زولقەرنەین دوو قـەرن (سـەدە یـان نـەوە)ی خـەڵك تێپـەڕین، وتراویشـە دوو

---

[٢٤١] البحر المحیط: باوەڕی ئەو کاتە بوو، کە لە یۆنانییەکانەوە وەرگیراوەو کـە دەریایـەك هەیـە دەوری هـەموو وشـکانیی داوە، وشـەی نـوێی مـوحیتی عـەرەبی بـەواتای ئۆقیـانووس لـەوەوە هاتووە. ئۆقیانووس (ئۆکیانۆس) خوداوەندێکی یۆنانی بوو.

شاخ، واتە دوو پرچی هەبوو، وتراویشە چونکە تاجەکەی دوو شاخی پێوە بوو...تاد. هیچیش لەمانە بەڵگەیان لەسەر نییەو تەنها قسەن.[٢٤٢]

بەدوورزانینی ئەوەی خۆر لەناو بیرێك یان کانییەك ئاوا ببێت لە تەفسیری تریش هەن" ئیبنو کەثیر (ساڵی ٧٧٤ی کوچی مردووە) لە تەفسیرەکەی دەڵێت: واتە زولقەرنەین خۆری بینی لە دیدی خۆی لە دەریای چواردەور (موحیت) ئاوا دەبێت، هەموو کەسێکیش بگاتە کەناری ئەو دەریایە خۆر بەجۆرێك دەبینێت وەك چۆن لەنا ئەو دەریایە ئاوا ببێت.[٢٤٣]

ئیبنو کەثیر هەروەها ئەو قسانەش بەدرۆ دەخاتەوە کە گوایە زولقەرنەین ماوەیەك دەرۆشتو خۆر لە پشتەوەی ئاوا دەبوو. بەڵام سەرباری ئەوە هەر خورافاتی نەقلکردووە بێئەوەی گومانی خۆی لەبارەیانەوە پیشان بدات وەك ڕوایەتێکی دووردرێژی باسەکەی کەعبولئەحبارو ئیبنو عەبباسو موعاویە کە (ابن حاضر) شیعرێك دەڵێتەوە گوایە هی (توببەع)ـە کە پێش ئیسلام بوو و باسی زولقەرنەین دەکاتو باسی چوونی بۆ رۆژئاواو رۆژهەڵاتو باسی ئاوابوونی خۆر لەناو قوڕ.. کە شیعری لەو جۆرە هەڵبەستنێکی ئاشکرایە. لەوەش خراپتر ئەوەیە گێڕانەیەوەك لە تەفسیری (ئیبنو جورەیج) دەهێنێتەوە لەبارەی ئەو خەڵکەی لای رۆژئاوا بوونو شارە دوانزە هەزار دەرگاییەکەیانو کە ئەگەر دەنگەدەنگی خەڵکی ئەو شارە نەبووایە خەڵکی (واتە مرۆڤەکانی سەر زەوی) گوێیان لە دەنگی خۆر دەبوو کە دەکەوێتە خوارەوە (یان کە ئاوا دەبێت).

---

[٢٤٢] بەبۆچوونی خۆم ئەوەی دوایی لەهەموویان مەعقوولترە واتە خاوەنی تاجێکی دوو شاخی. ئەو جۆرە شاخانەش نموونەیان لە مێژوو هەیە بۆ نموونە لە وڵاتی نێوان دوو ڕووبار تاجی شاخدار تایبەت بوو بە خوداوەندەکان، ئەو تاجە دوو شاخ یان زیاتری پێوە بوو.

[٢٤٣] تفسیر ابن کثیر، ج٥، ص١٩١

بەم جۆرەش ئەگەر پشت بە تەفسیرەکان ببەستین رەخنەگرتن لە قورئان دەبێتە کارێك هێندە ئاسان تەنانەت عەبدالفادیشو وەرگێڕە کوردییەکەش دەتوانن بیکەن.

(تەبەری) لە تەفسیرەکەی گومانی لە باسی کانیی لیتە یان کانییە گەرمەکە نەکردووە بەڵکو وەکو موفەسیرەکانی تر ویستوویەتی رێکبخات لەنێوان دوو خوێندنەوەی (حمئة)و (حامية).

(ئەلبەغەوی)ش لە تەفسیرەکەی قسەی (ئەلقوتەیبی) نەقڵ دەکات کە دەکرێت واتاکە ئەوە بێت لای خۆرئاوا کانییەکی لیتە هەبوو یان لەبەر چاو وا دیار بوو.[٢٤٤]

شتە سەیرەکانی ناو تەفسیرەکان کەسێتی زولقەرنەینیشی گرتۆتەوە، (ئەلشەوکانی)، زانای ناوداری یەمەن، قسەکان نەقڵ دەکات کە هیچیان بەڵگەیان لەسەر نییەو بەم جۆرەن:

زۆر جیاوازییان هەبووە لەبارەی دەربارەی زولقەرنەینەوە" وتراوە: ئەسکەندەر کوڕی فەیلەقووسی یۆنانییە (بزانە چۆن فیلیپوس بووە فەیلەقووس) کە موڵکی هەموو دونیای کەوتە دەستو ئەسکەندەرییەی بنیات نا، ئیبنو ئیسحاقیش وتی: پیاوێکی میسرییە ناوی مەرزەبان کوڕی مەرزەبەی یۆنانییە لە نەوەی یۆنان کوڕی یافث کوڕی نووح. وتراویشە: پادشایەکە ناوی (هرمس)ـە، وتراویشە: پادشایەکە ناوی (هردیس)ـە، وتراویشە: لاوێکی رۆمە، وتراویشە: پێغەمبەرێك بووە،هەروەها وترا عەبدێکی صالح بوو، وتراویشە: ناوی عەبدوڵڵا کوڕی ئەلضەحاك، وتراویشە: موصعەب کوڕی عەبدوڵڵا لە نەوەی کەهلان کوڕی سەبەئـ... تاد تەنانەت وتراویشە فریشتە بووە.[٢٤٥]

ئینجا (شەوکانی) چەند قسەیەك دەکات کە دەربڕی ئەو کەسانەیە کە خۆیان بە زاهیری دەق دەبەستنەوە. شەوکانی قسەی ئەوانە دەگێڕێتەوە کە وتوویانە

---

[٢٤٤] تفسير البغوي، ج٥، ص ١٩٩.

[٢٤٥] الشوكاني، فتح القدير، ج٣، ص ٣٠٧.

ڕەنگە خۆر لەبەرچاوی زولقەرنەین بەو جۆرە ئاوا بووبێت دوای ئەوە دەڵێت دووریش نییە بوترێت کە ڕێگری نییە لەوەی خودا توانای ئەوەی دابێتی کە دەریای چواردەور (بەحری موحیت) ببڕێت تا بگاتە ئەو کانییەی کە خۆر تێی ئاوا دەبێت، چیش ڕێگری لەوە دەکات پاش ئەوەی خودا باسی ئەوەی کردووە کە گەیشتبووە خۆرئاوا بوون و دەسەڵاتی لە زەوی پێ بەخشیبوو؟ دەریا بەشێکە لە زەوی، بەدوورزانینیش (بەدوورزانینی ئەوەی خۆر لە کانییەك ئاوا بێت) نابێتە هۆی ئەوەی قورئان بەپێچەوانەی زاهیرەکەی وەربگیرێت.[٢٤٦]

هەر بۆیە پێویستە وتەی زانایانی پێشوو نەکرێتە ماڵ بەسەر ئیسلامو قورئان. کارێکی موسڵمانیش بەپاڵ وەڵامی ئەو ڕەخنانە پاککردنەوەی ئەو تەفسیرانەیە لەو جۆرە قسانە. پێویستیشە ئەوە بڵێین کە شەوکانی زانایەکی موجتەهیدی لێهاتوو بوو لە زانستە ئیسلامییەکانو مرۆڤ بەسێتی کتێبە ناودارەکەی (نیل الاوگار)ی بخوێنێتەوە بۆ ئەوەی لە شارەزابوونی ئاگادار بێت.

شتێکی سەیری شەوکانیش ئەوەیە کە ئەو ساڵی ١٢٥٠ کۆچی مردووە واتە (١٨٣٤)ی زاینی کەچی ئاگای لە دوو کیشوەرەکەی ئەمەریکا نییە. ئەوەتا دەڵێت: ((کە گەیشتە خورئاوابوون، واتە کۆتایی زەوی لەلای خۆرئاواوە چونکە لەپشت ئەو کۆتاییە دەریای چواردەور (موحیت) هەیە کە مرۆڤ ناتوانێت بەناوی بڕوات)).[٢٤٧] کە ئەمە زانیاریی سەردەمەکەی نەبوو بەڵکو هی زۆر پێش ئەو سەردەمە" زۆر لە شەوکانیش کۆنتر ئۆقیانووسی ئەتڵەسی بەشی خۆرئاوای بەحری موحیت بوو.

شەوکانی ئەو قسانەی دەوروبەری ساڵی ١٨١٠ی زاینی (١٢٢٤ ی کۆچی)[٢٤٨] نووسیبوو، ئەمەریکای ئەودیو ئەتڵەسیش ساڵی ١٤٩٩ دۆزرابووەوە، واتە زیاتر لە

---

[٢٤٦] الشوكاني، فتح القدير، ج٣، ص٣٠٨

[٢٤٧] سەرچاوەو لاپەڕەی سەرەوە.

[٢٤٨] وەك لە کۆتایی بەرگی یەکەم خۆی نووسیویەتی.

سێ سەد ساڵ پێشتر، ئەو ساڵەش کە شەوکانی ئەو قسانەی نووسیبوو نزیکەی دوانزە ساڵ بوو دەستووری دەوڵەتی ئەمەریکا دانرابوو و کۆماری ئەمەریکا دامەزرابوو، لەو کاتەش پاپۆڕەکان لە ئەورووپاوە ئۆقیانووسی ئەتڵەسییان بەرەو کیشوەری ئەمەریکای باکوورو باشوور دەبڕیو لەوێوە دەهاتن، هەمووشی بەهێزی با.

نۆ ساڵیش دوای ئەو قسەیەی شەوکانی، واتە هێشتا شەوکانی مابوو، یەکەم پاپۆڕ کە بە هێزی هەڵم کار بکات ئۆقیانووسی ئەتڵەسیی بڕی لە ساڤانای (لە ویلایەتی جیۆرجیا) بۆ لیڤەرپووڵ لە بەریتانیاو بە ٢٧ ڕۆژ ئەو ئۆقیانووسەی بڕی. لەو ماوەیە پاپۆڕەکە تەنها ٨٠ سەعات هێزی هەڵمی بەکارهێنا،[٢٤٩] بەڵام ماوەی گەشتەکەی ناو ئەو دەریای موحیتە، کە دەرکەوت موحیت نییە، کەمتر دەبووەوەو ساڵی ١٨٣٨واتە چوار ساڵ دوای مردنی شەوکانی دوو کەشتی لە یەك ڕۆژ گەیشتنە ئەمەریکا، یەکێکیان لە ئایرلەنداو ١٩ ڕۆژی پێ چوو و ئەوەی تر لە بەریتانیاو ١٤ ڕۆژو نیوی پێ چوو و هەموو گەشتەکەیان بە هێزی هەڵم بوو.[٢٥٠] لەو سەردەمە بوو کە ئیمامێکی زانا وەکو باسە کۆنەکان تەماشای ئۆقیانووسی دەکرد.[٢٥١]

---

[249] **Paul Butel, The Atlantic, p.234.**

[250] ***Ibid.*, p.233-4.**

[٢٥١] باسمان لەوە نییە موسڵمانان ئاگایان لەودیو ئەتڵەسی نەبوو، ئەگینا ئەو ئاگاییە هەبووە، بەڵکو مەبەستمان نموونەی کاری موفەسیرانە لەسەر قورئان کاتێك پشت بە قسەی بێبەڵگە دەبەستن یان ئاگایان لە سەردەمی خۆیان نەبێتو دەبنە هۆی ڕەخنەگرتن لە قورئانو پەروەردەکردنی خراپی عەقڵی مرۆڤی موسڵمان. بەڵام وەنەبێت تەنها زاناکەی سەدەی نۆزدە ئەوە حاڵی بووبێت بەڵکو نموونەی سەیرتری پاش زیاتر لە سەدەو نیوێك هەیە، نموونەکەش شێخ (عبدالله الدويش)ی فەرمووددەناسە کە ساڵی ١٩٨٩ کۆچی دوایی کردووەو کە لە ڕەخنەو ڕاستکردنەوەکانی بۆ کتێبەکەی سەید قوتب (فی ظلال القران) کە لەسەر داوای هەندێك کەس نووسیویەتیو ساڵی ١٩٩٠ بڵاوبۆتەوە، واتە تەنها (٢٤) ساڵ پێش ئێستا، ڕەخنە لە سەید دەگرێت کاتێك باس لە خولانەوەی زەوی دەکاتو تەنانەت دەڵێت باسکردنی جووڵەی زەوی

ئینجا بزانە فخر الدین الرازی کە زیاتر لە ٦٠٠ ساڵ ساڵ پێش شەوکانی ژیاوە چۆن نزیکتر لە زانست وعەقڵ ئـەوەی لێك داوەتـەوە. ئـەو باسـی سـێ جـۆر بۆچـوونی کردووە یەکەمیان تەفسیرە بڵاوەکە کە کانیی لیتە یان کانیی گەرم، پاشان دووەم و سێیەمیش دەڵێت:

لێکۆڵینـەوەی دووەم: بەبەڵگـە سـەلمێنرا کـە زەوی تۆپـەو ئاسمـان چـواردەوری داوە.. ئینجا دەڵێت خـۆر چـەندین جار لـە زەوی گـەورەترە ئـیتر چـۆن بەعـەقڵ دەچێت ئەو خۆرە بچێتە ناو کانییەکی زەوی. پاشان باسی تەئویلەکانی ئایەتەکە دەکـات کـە یـەکێکیان ئەوەیـە خـۆر لەپشـتی دەریـاوە ئـاوا دەبێـت، یـەکێکی تـر ئەوەیە لای رۆژئاوای زەوی دەریا دەورەی داوەو زۆر گەرمە، سێیەمیشیان ئەوەیە ئەهلی هەواڵەکان (واتە گێرانەوەکان) دەڵێن خۆر لە کانییەکی پڕ ئـاو و لیتـە ئـاوا دەبێـت ئەمـەش زۆر دوورە چـونکە ئەگـەر مانگیرانێکمـان تەماشـا کـردو بینیمـان رۆژئاواییـەکان دەڵـێن ئـەو مـانگگیران لـە سـەرەتای شـەو روویـدابوو، خـەڵکی رۆژهەڵاتیش دەڵێن لە سەرەتای رۆژ ڕوویدابوو، ئـەو کاتـە دەزانـین کـە سـەرەتای شەو لای خەڵکی رۆژئاوا سەرەتای رۆژی دووەمە لای خەڵکی رۆژهەڵات، بەڵکو ئەو کاتەش کە لای ئێمە سەرەتای شەوە لە وڵاتێکی تر کاتی عەسرەو لە وڵاتێکـی تـر کاتی نیوەڕۆیەو لە وڵاتێکی سێیەم کاتی چێشتەنگاوەو کاتی هـەڵهاتنی خـۆرە لـە وڵاتێکی چوارەمو نیـوەی شـەوە لـە وڵاتێکـی پێنجـەم... ئینجـا لـەوەوە دەگاتـە

خیلافی قورئانو سوننەتو ئیجماعی زانایانە: عبدالله بن محمد بن احمد الدویش، المورد الـزلال في التنبیه علی اخطاء الظلال، مجلد ٣، ص ١٩٧.

سەبارەت بـە قسـەکەی سـەیدیش کـە: زەمانێـك تێپـەڕیبوو خـەڵك وایانـدەزانی زەوی جـێگیرە (الـدویش) دەڵێـت: هـەق ئەمەیـە کـە قورئـان و سـوننەت دەلالـەتیان لەسـەر داو پێغەمبـەرو صـەحابەو سـەلەفی ئوممـەتو ئیمامـەکانی لەسـەر ڕۆشـتبوون (فمـاذا بعـد الحـق الا الضـلال).

هەروەها بۆ قسەکەی سەید کە زەوی تۆپێکی بچووکە لە بۆشـایی مەلـە دەکـات دەڵێـت: ئەمـە قسەیەکی باتڵە لەبەر چەند هۆیەك یەکەمیان ئەوەیە قسەیەکی داهێنراوەو دەرچووە لە قسـەی سەلەفی ئوممەتو ئیمامەکانیو ئیجماعی موسڵمانان (ل٢٠٠).

ئـەوەی کـە ئـەو قسـەیەی دەڵێـت خـۆر لـە قـوڕو لیتـە ئـاوا دەبێـت پێچـەوانەی یەقینە.[٢٥٢]

بگەڕێینەوە سەر تەفاهەتی قسەکانی عبدالفادیو ئەم چەند تێبینییە بڵێین:

نابراو باسی دیوارەکەی یـەئجووج و مـەئجووج دەکـات کـە بـە ئاسـن کـراوە بـەڵام باسـی ڕۆکردنـی مسـی تـواوەی بەسـەری نـەکردووە، دەشـڵێت دیوارەکـە بـووە بەربەستێکی قـایم کـە تـا ڕۆژی قیامـەت کـەس دەرکـی پـێ ناکـات خـودا نـەبێت. واشبزانم هەڵەیەك لێرە هەیەو لەجیاتی وشەی (لا یدرکه) پێویستە (لا یدکه)، واتـە نایکوتێت، بێت چونکە ئایەتەکە لەسەر زمانی زولقەرنەین دەڵێت: (فاذا جاء وعدُ ربي جعله دكَّاء). بەهەر حاڵ وەرگێڕی کوردی چی نووسراوە وەریگرتووە گوایە تا ڕۆژی قیامـەت خـودا نـەبێت کـەس نازانێـت لەکوێیە(لاپـەڕە ١٧). ئینجـا لـە پاشکۆکەی خۆی (لاپەڕە ١٨) کەمێك وڕێنەی کردووەو نووسـیویەتی کـە شـوورای چین زۆر گەورەیەو زۆر کۆنە کەچی تا ئێستا ماوە ئـەی ئـەو بەربەسـتە بۆچـی تـا ئێستا نەدۆزراوەتەوە؟ وڕێنەکـەش لەوەیـە کـە هـەر خـۆی دەڵێـت شـوورای چـین هێندە مەزنە لەڕووی مانگەوە دیارە واتە ئاساییە خەڵکیش دەرکی پێبکـەنو بـەم جۆرە لەگەڵ کەمێك بەکارهێنانی عەقڵ مرۆڤ دەزانێت کە بەربەسـتێکی نێـوان دوو کێو کە ڕەنگە دەربەندێکی زۆر تەسك بێت زیـاتر بـۆی هەیـە لـەژێر بـەردو خـۆڵی هەرەسـکردووی دوو بەشـی کێوەکـە ون بێـت ئـەوەش جگـە لـەوەی مـەرج نییـە شێوەی بەربەستەکە دیوارێکی ڕێك بێتو هەر ئەوەندە بەسە تا ڕادەیەك سـتوونی بێت بۆ ئەوەی ئەو دوو گەلە نەتوانین بەسەری سەرکەون ئیتر بەدرێژایی کات بۆتە بەشێك لە زنجیرە چیاکە.

وەرگێڕی کوردی لەباسی خۆر ئامـاژە بـۆ ئـەو فەرموودەیـە دەکـات کـە خـۆر لـە ڕۆژی قیامەت بەدووری میلێك لە سەری خەڵکەوە نزیـك دەبێـت بـەڵام ئـەو دەڵێـت یەك میل لەکاتێك فەرموودەکە گومـانی راوییەکـەی تـێ هەیـە کـە دەڵێـت نازانێـت

---

[٢٥٢] تفسير الفخر الرازي، ج٢١، ص١٦٧-١٦٨.

پێغەمبەر مەبەستی لە میل چییە: ماوەی سەر زەوی یان ئەوەندەی کلچۆك (ئەو دارەی بۆ کردنی کل لە چاو بەکاردێت) درێژە، بەواتای دووەمیش وشەی میل مەجاز دەبێتو نیشانەیە لە نزیکیو بە بەواتای دووەم میلی ئەو کاتە برێك زۆرتر بوو لە میلی ئێستا، بێگومان هێشتا زۆر نزیکە بۆیە ڕەنگە واتا مەجازییەکە راستتر بێت هەرچەند ئایەتی تەکویر باسی خۆر دەکات (اذا الشمسُ كوِّرَت) واتە خڕ کرا کە ڕەنگە ئەمە ئاماژە بێت بۆ بچووککردنی قەبارەی خۆر ئیتر مەرج نییە بەو بارستەو تینو هێزەی ئێستای بێت. ئەمەش وەکو هاوکێشەیەکە کە پرێتی لە نەزانراو و کەس ناتوانێت لەخۆیەوە بریار لەسەر یەك نەزانراو لەوانە بدات کە چەندە.[٢٥٣]

وەرگێڕی کوردی ئەو باسەی تەبەری دەهێنێتەوە کە گوایە کە خۆر ئاوا دەبێتولە ئاسمانێکەوە بۆ ئاسمانێکی تر بەرز دەکرێتەوە تا دەگاتە ئاسمانی حەوتەم ئینجا دەگاتە ژێر عەرشی خوداو سوجدە بۆ خودا دەباتو ئەو فریشتانەش کە کاروباری خۆریان پێ سپێردراوە سوجدە دەبەن ئینجا خۆر لە خودا دەپرسێت لەکوێوە هەڵدێت ئیتر جبریل پۆشاکێکی تیشك لە رووناکیی عەرشی بۆ دەهێنێت ئەویش دەیکاتە بەری... تاد. (لە گێڕانەوەکە وشەی "حلّه" هەیە کە پۆشاکە بە چەند واتایەك: پۆشاکێکی باشی نوێ یان پۆشاکی دوو پارچەیی یان سێ پارچەیی.. بەڵام وەرگێڕی کوردی دەڵێت ملەوانە)، لە سەنەدی ئەو فەرموودەیەك دوو کەس هەن (خلف بن واصل و عمر بن صبح أبو نعيم البلخي) کە هەڵبەستنی فەرموودەیان دراوەتە پاڵ.[٢٥٤] شێخەکەی تەبەریش (واتە ئەوە فەرموودەکەی لێ

---

[٢٥٣] فەرموودەکە لە صەحیحی موسلم (كتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها–باب صفة القيامة، ح٢٨٦٤، ص١٣١٠)، وەرگێڕی کوردیش ناڵێت لە چ کتێبێك هاتووە، سەرباری ئەوەش دەقێك بە عەرەبی دەهێنێت کە فەرموودە نییە بەڵکو کۆکراوەی کورتی ئەو فەرموودەیەو چەند فەرموودەیەکی ترە.پاش گەڕانێکی خێراش بە ئینتەرنێت بینیم ئەو قسەیە بەشێکە لە چەند ئامۆژگارییەك بۆ لاوان.

[٢٥٤] د. محمد بن طاهر البرزنجي، ضعيف تاريخ الطبري، ج٦، ٨٣، ص٣٧، هـ١.

وەرگرتووە)، محمد بن أبی منصور الآملي، نەناسراوە[٢٥٥] کە ئەم نەناسراوییە بەسە بۆ لاوازکردنی هەر فەرموودەیەك. تەبەری خۆشی لاوازی کردووە.[٢٥٦]

٢-زەوی جێگیرە

عبدالفادی ئەم ئایەتانە دەهێنێتەوە:

((خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ –لقمان:١٠)).

((وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا ... –الرعد:٣)).

((وَالأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُونٍ –الحجر:١٩)).

((وَأَلْقَى فِي الأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلاً لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ –النحل:١٥)).

((وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ – الانبياء:٣١)).

دیسانەوەش پەنا بۆ تەفسیری بەیزاوی دەبات کە باسی ئەو ئایەتانە دەکاتو دەڵێت تەفسیری ئایەتەکانی سوورەتی (النحل) دەکاتە پوختەی تەفسیری هەموو ئەو ئایەتانە: خودا کێوەکانی سەقامگیر کردووە نەوەکو[٢٥٧] زەوی لار بێتەوەو جووڵەجووڵ بکاتو ناجێگیر بێت.

بەیزاوی دەڵێت زەوی تۆپێکی سووکەڵەی ساکار بوو و هەقی هەبوو وەکو فەلەکەکان بەخولانەوە بجووڵێتەوە یان بەهۆی بچووکترین هۆکاری جوولە بجووڵێتەوە ئیتر کە کێوەکان لەسەر ڕووەکەی دروستکران لاکانی لاسەنگ بوونو

---

[٢٥٥] وەك خاوەنی کتێبی شێخەکانی تەبەری باسی کردووە کە هیچ باسێکی نەبینیوە لە کتێبەکانی تایبەت بە گێڕەرەوەکانی فەرموودە: اكرم بن محمد الاثري، معجم شيوخ الطبري، ٣٣٣، ص٦١٢.

[٢٥٦] د. محمد بن طاهر البرزنجي، ضعيف تاريخ الطبري، ج٦، ٨٢، ص٣٨، هـ ٢.

[٢٥٧] وشەی (كراهة) لێرە واتا (نەوەکو) وەرگێڕی کوردیش پێتاوپێت وەریگێڕاوەو وای لێ کردووە: خوا پێی ناخۆش بووە زەوی لاریان بکاتەوە!!

کێوەکان بەهۆی قورساییەکەیانەوە بەرەو مەرکەز چوون ئیتر وەکو مێخیان لێهات کە ناهێڵن زەوی بجووڵێتەوە (بەیزاوی، ج٣، ص٣٩٠).

هەرچەندیش ئەو تەفسیرە ویستوویەتی لە زانستەوە نزیك بێتەوە بەڵام هێشتا تەفسیرێکی سەردەمی خۆیەتی‌و کارێکی دوورە لە گیانی زانستەوە ئەگەر ئەو تەفسیرە بکرێتە ماڵ بەسەر قورئان. وەك وتیشم تەفسیرەکە ویستوویەتی لە زانستی سروشت نزیکببێتەوە، لەو ڕووەشەوە کە زەوی وەکو گۆ باس دەکات تا ڕادەیەك نزیك ببووەوە.

ڕەخنەی عبدالفادیش ئەمەیە:

ئێمە دەپرسین: کە ئەوە روون بێت زەوی هەر بیستوچوار سەعات جارێك بەدەوری خۆی دەخولێتەوەو لەو جووڵەیە شەو و رۆژ دروست دەبن‌و زەوی لەساڵێك یەك جار بەدەوری خۆر دەخولێتەوەو لەو خولانەوەیە چوار وەرزەکە دروست دەبن ئیتر چۆن زەوی راخراو و تەختکراو و جێگیر دەبێت‌و ناجووڵێت‌و کێوەکان رێگریی لێدەکەن لەوەی لاربێتەوەو بجووڵێتەوە؟

لەبەر ئەوەش مەبەستی ئەم وەڵامە باسکردنی ئیعجازی زانستی لە قورئان نییە خوێنەر دەتوانێت ئەو بابەت‌و کتێبانە لەو بارەیەوە بخوێنێتەوە. تێکەڵکردنی تەفسیری قورئانیش بە خودی قورئان کارێکی هەڵەیەو بۆ خۆی جێگەی ڕەخنەیە چونکە تەفسیر نابێتە حاکم بەسەر قورئان بەتایبەت لەو مەسەلانەی پەیوەندییان بە زانستی رۆژگارەوە هەیە.

زانراویشە کە زەوی بەواتایەك تەختەو بەواتایەکی تر گۆییە. زەوی گۆییە ئەگەر باسی هەموو زەوی یان هەسارەی زەوی بکەین. زەویش تەختە ئەگەر مەبەستمان لەو رووبەرەی لەسەر دەژین. زانراویشە کە لەهەر خاڵێکی دیاریکراوی‌و ئەو قەوسەی لەو شوێنە بەهۆی خڕیی زەوییەوە دروست دەبێت گۆشەیەکی هێندە بچووکە کە وەکو نەبوو وایە. باسکردنی تەختکردنی زەوی بۆ کەسانێکە لەسەر ڕووی زەوی دەژین کە مرۆڤەکان‌و خیتابەکە لەگەل مرۆڤ کراوەو بۆ ژیان‌و

گوزەرانی ئەوە: ((زەویم بۆ درێژو پان کردنەوەو شاخم تێ داناو هەموو جۆرە ڕووەکێکم تێ ڕواند)).. ئەمە خیتابەکەیە، ئینجا ئایا گونجاو دەبوو بوترایە: ((زەویم بۆ خڕکردنو شاخم تێ داناو هەموو جۆرە ڕووەکێکم تێ ڕواند))؟ باس باسی ژیانو گوزەرانی مرۆڤە کە لێرە باسی تەختکردنی زەوی گونجاوترە. بەم جۆرە ڕەخنەگرتن لە وەسفی زەوی بەوەی تەختە لەجێگەی خۆی نییە چونکە یەك ڕووی ڕاستییەکەی وەرگرتووەو ڕەچاوی سیاقی باسەکەی نەکردووە کە لەبارەی ژیانی مرۆڤ لەو شوێنەی لەسەری ڕاوەستاوە نەك لەبارەی زەوی وەك تەنێکی ئاسمانی.

دەوری کێوەکانیش لە ڕاگرتنی زەوی چەند واتایەك هەڵدەگرێت نەك تەنها ئەو واتایەی بەیزاوی باسی کردووەو عبدالفادی کردوویەتی بەماڵ بەسەر قورئان، واتە دەوری چیاکان لەوەی زەوی وەکو تەنێکی ئاسمانی لە جووڵە بکەوێتو عبدالفادی ئەو جووڵەیە بکاتە جووڵەی زەوی بەدەوری خۆی و بەدەوری خۆر... ئەمە بازێکی گەورەیە، ئەگینا جووڵەکان زەوی هەر ئەو دوانە نین.. ئەی چی دەڵێین بۆ جووڵەی چینەکانی زەوی؟ ئەگەر بمانەوێت لەو ئایەتانە تێبگەین پێویستە بەم جۆرە بیربکەینەوە: کێوەکان ڕێگری لە چینەکانی زەوی دەگرن کە بجووڵێن یان بەسەر یەکتر بخزێن، یان بەو شێوەیەی جیۆلۆجیا وردکارییەکانی داوە: کێوەکان بەهۆی جووڵەی چینەکانی زەوی دروست بوون، واتە لەو سەردەمە جووڵەی چینەکانی زەوی هەبووەو لەدوای ئەوەوە جوولەکەیان سنووردار بووەو هی ئەوە نییە زەوی لەبنی پێی مرۆڤ بجووڵێنێت.[٢٥٨]

٢٥٨وەرگێڕی کوردی ویستوویەتی زانستییانە قسە بکاتو باسی جووڵەی ئەو چینانەی کردووە بەڵام داماوییەکە لەوەیە کە هەر ئەو باسە خۆی پشتگیریی دەوری کێوەکان لە سەقامگیرکردنی رووی زەوی دەکات بەڵام چونکە بە چاوێکی نووقاوەوە قسە دەکات خۆی دەخەڵەتێنێت

٣-ئەستێرەکان بۆ بەردەبارانکردنی شەیتانەکانن

((وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاء الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِّلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ – تبارك:٥)).

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاء الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ * وَحِفْظًا مِّن كُلِّ شَيْطَانٍ مَّارِدٍ * لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِن كُلِّ جَانِبٍ * دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ * إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ – الصافات: ٦-١٠))

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاء بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ * وَحَفِظْنَاهَا مِن كُلِّ شَيْطَانٍ رَّجِيمٍ * إِلاَّ مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُّبِينٌ – الحجر:١٦-١٨))

عبدالفادی تەفسیری بەیزاوی دەهێنێتەوە کە هەسارەکان چرانو بۆ جوانین (سوورەتی الحجر، ج٣، ص٣٦٤ و الصافات، ج٥، ص٤) ئینجا بەیزاوی لە تەفسیری (وجعلناها رجوما للشياطين) دەڵێت: واتە: سوودێکی تریشمان بۆ داناون ئەویش ڕەجمکردنی دوژمنەکانتان، وتراویشە کە ئەوانەمان کردۆتە گومان بۆ شەیتانە مرۆڤەکان کە بریتی لە ئەستێرەگرەکان (ج٥، ص٣٦٢)، مەبەستی لەوەیە کە ئەو ئەستێرانەی دەکەونە خوارەوە دەبنە سەرچاوەی زانیاری بۆ ئەستێرەگرەکان (شەیتانە مرۆڤەکان) سەبارەت بە پێشبینیی دواڕۆژ بەڵام ئەمانە زانیاری نین بەڵکو گومانن.

عبدالفادی ئەوەی سوورەتی (ئەلحیجر–الحجر) وا باس دەکات: کە ئاسمان لە دەستی شەیتانەکان پارێزراون بەوەی ناتوانن بۆی سەرکەونو وەسوەسە بخەنە دڵی خەڵکەکەیو تەسەروف بکەن بەشێوەیەك فەرمان بەو ئاسمانە بدەنو ئاگایان لە کاروبارەکانی بێت مەگەر یەکێکیان نهێنییەك بدزێت. ئینجا باسی قسەکەی ئیبنو عەبباس دەهێنێتەوە کە شەیتانەکان ڕێگرییان لێ نەدەکرا گوێ لە هەواڵەکانی ئاسمان بگرن بەڵام کە عیسا لەدایکبوو بۆ ماوەی سێ ساڵ ڕێگرییان لێ کراو کاتێکیش موحەممەد لەدایکبوو بە نەیزەکەکان ڕێگرییان لێ کرا.

عبدالفادی دەپرسێت: ئەگەر هەر هەسارەیەك جیهانێكی زەبەلاح بێت بۆ خۆی ئیتر چۆن دەتوانین تەسەور بكەین كە فریشتەیەك بە قەبارەی مرۆڤ وەكو بەردێك دەست بداتە ئەو هەسارەیەو بیگرێتە شەیتان بۆ ئەوەی دەنگی خەڵكی ئاسمان نەبیستێت؟ ئایا ئەو هەموو تەنە ئاسمانییانە بۆ ئەوە دروستكراون كە ببنە تفاقی سەربازی بۆ بەردەبارانكردنی شەیتانەكان؟

عبدالفادی دەڵێت بەیزاوی وا تەفسیری دەكات وەك چۆن تەفسیری خۆی بێت لەكاتێك بەیزاوی ڕوونكردنەوەی داوە چونكە گرتنی نەیزەكەكان لەو شەیتانو جنۆكانەی دەچنە ئاسمانی یەكەم بۆ بیستنی هەواڵ لە فەرموودەكان هاتووە. فەرموودەكان دەڵێن جنۆكەكان ئەو گوێگرتنە بۆ فاڵچیو كاهنەكان دەكەنو هەواڵێكی ڕاستی ئاسمان دەبیستنو دەیگەننە جادووگەرانو كاهنەكانو ئەمان سەد درۆی لەگەڵ تێكەڵ دەكەن.[٢٥٩] سوورەتی (الجن) باسی گوێگرتنەكە دەكاتو باسی ئەوە ناكات بۆ كاهنەكان بووە، لەسەر زمانی جنۆكەكانیش دەڵێت كە شوێنیان هەبوو لە ئاسمان تێی دادەنیشتنو گوێیان دەگرت بەڵام لەمەودوا هەر كەسێكیان گوێ بگرێت نەیزەكێك چاوەڕێی دەكات ئینجا هەر لەسەر زمانی جنۆكەكان دەڵێت: ئێمەش نازانین بەم ڕێگرییە ویسترا خراپەیەك بە ئەهلی زەوی بگەیەنرێت یان خودا ویستی ژیری (یاخود هیدایەت)یان پێبەخشێت: ((وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَن يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَّصَدًا * وَأَنَّا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَن فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا –الجن: ٩–١٠)).

عبدالفادی وەك ئاگاشی لە فەرموودەو تەفسیری تر نییە ناشزانێت كە سەرجەم ئایەتەكان لەگەڵ فەرموودەكان باسی هەسارە ناكەن كە دەگیرێنە جنۆكەكان

---

[٢٥٩] صحيح البخاری، كتاب التفسير، باب الا من استرق السمع فاتبعه شهاب مبين، ج٦، ح٤٧٠١، ص٨٠–٨١" كتاب التفسير، باب قوله حتى اذا فُزِّع عن قلوبهم..، ج٦، ح٤٨٠٠، ص١٢٢" لەوەش كورتتر لەهەمان كتێب: كتاب الطب، باب الكهانة، ج٧، ح٥٧٦٢، ص١٣٦. صحيح مسلم، كتاب السلام، باب تحريم الكهانة واتيان الكهان، ح٢٢٢٩، ص١٠٦٢، كورتەكەش: ح٢٢٢٨، ص١٠٦١.

بـەڵكو بـاس لـە نەیزەكـە. عبـدالفادی وەك چـۆن قـەبارەی نەیزەكـەكانی گـەورە كردووە قەبارەی فریشتەكانیشی بچووك كردۆتەوە كاتێك دەڵێت هێندەی مـرۆڤن. ئینجا ئایەتەكان ناڵێن فریشـتەكان ئـەو بەردانـە دەگرنـە شـەیتانەكان، ئێمـە هـەر ئەوەندە دەزانین كە بەردەكانیان تێدەگیرێت.

ئەو ڕەخنەیەش لەجێگەی خۆی نییە كە گوایە ئەو هەسارانە بـۆ بـەردەبارانكردنی شـەیتانەكان دروسـتكراون چـونكە ئایەتـەكان وا نـاڵێن، تەنانـەت بـەیزاویش كـە عبدالفادی پشتی پێوە بەستووە وا ناڵێت چونكە عبـدالفادی هـەر خـۆی قسـەكەی بەیزاوی نەقڵ دەكات كە بەردەبارانكردنی دوژمنەكانی مـرۆڤ سـوودێكی تـرە نـەك تاكە سوودە.

قسە لەسەر وەرگێڕانی كوردی:

لەپـــەراوێز دەنووســـێت زانســـت هەڵـــەی زاراوەكـــانی ڕۆژهـــەڵاتن و ڕۆژئـــاوابوونی سەلماندو هەروەها لە گەردوون نزم (دنیـا)و بـەرز (سمـاء) دوو چـەمی ڕیـژەیین و كتێبە ئاینییەكان لەوە هەڵەن (لاپەڕە ٢٠، پ ١٤).

ئەمەش تەنها قسەیە چونكە قورئان یان هـەر كتێبێك یـان قسـەیەك كـە دەكرێت پێویستە بەپێی حاڵی ئەو كەسانە بێت كـە قسـەكەیان لەگـەڵ كـراوە، بۆیـە هـەر كەسـێكی سـەر زەوی ئاسمـان بەرزاییـەو ڕۆژهـەڵاتن لـە ڕۆژهەڵاتـەوە دەبێـتو ڕۆژهەڵات ناوێكە وەسفی شوێنێك دەكات كە دەكەوێتە دەستە ڕاستی ئەو كەسەی ڕوودەكات باكوور، باكووریش خاڵێكە یان تەوەرێك بە ئاڕاستەیەك دەڕوات گۆشەی نەوەد پلە لەسەر تەوەرەكەی تر دروست دەكات كە تەوەری ڕۆژهەڵات–ڕۆژئاوایە.

بەو پێیەی وەرگێڕیش پێویستە لەجیاتی وشـەی (رب المشـرق–خـودای ڕۆژهـەڵات یان ڕۆژهەڵهاتن) لە قورئـان دەبوایـە بوترایـە: ((خـودای ئـەو خاڵـەی كـە تیشـكی خۆری بەردەكەوێت كاتێك زەوی بەدەوری خـۆی دەسـووڕێتەوە))!! یـان هـەموو جارێك لەجیاتی ((السماء الدنیا–ئاسمانی نزم)) بوترێـت ((ئـەو بۆشـاییە نـزیكترین شوێنە لە زەوی)). خۆ ئەگەر ئەوەش كرا ئەو كاتە دەوترا قورئـان نازانێـت زاراوە

بۆ ئاسانكردنەوە بەكاربهێنێتو بە ڕستەی درێژ تەعبیر لە وشـەی كـورت دەكـات. پێویستە ئەوەش بڵێین كە ((السماء الدنيا)) مەرج نییە ئاسمانی نـزم بێـت چـونكە وشەكە لە (دنى) واتە نزیك بووەوە هاتووە واتـە ئاسمـانی دنیـا ئاسمانی نزیكـە چونكە نزیكترین شوێنە لە زەوی.

عبدالفادی قسەكەی بەیزاویی نەقڵكردووە: ((والتـنكير للتعظـيم))، مەبەسـتیش لـە وشەی (مصابيح) كە بە (نەكیرە–نەناسێندراو)، بەكوردیش: چراگەل، هاتووە نەك وەك (موعــەررەف–ناســێندراو) كــە بــە كــوردی (چراكان)ــەو بــە عــەرەبی (المصابيح)ـە. بەیزاوی دەڵێت ئەو تەنكیرە بۆ گەورەكردنە. بەش بە حاڵی خۆشـم نازانم بۆچی ئەمە (واتـە مصـابيح) گەورەكردنـەو بۆچـی ناسـاندنی وشـەكە (واتـە المصابيح) گەورەكردن نییە، گرنگ ئەوەیە بەیزاوی مەبەستی ئەوە بوو بۆیە پاش باسی (ئاسمانی نزیك) دەڵێت: ئەوەش ڕێگری لەوە ناكات كە هەندێك هەسـارە لـە ئاسمانەكانی سەرەوە هـەبن. وەرگێـڕی كـوردی لەمـە تێنگەیشـتووەو ((والتـنكير للتعظـيم–نەناســاندنەكە بــۆ گەورەكردنــە))ی كــردووە بــە ((شــرۆڤەكەش بــۆ گەورەكردنە))، واتە ڕوونكردنەوە یان تەفسیر بۆ گەورەكردنە.

عبــدالفادی دوای باســی قســەكەی ئیبنــو عەبباســە كــە لــەدوای لــەدایكبوونی موحەممــەدەوە بــە نــەیزەك شــەیتانەكان ڕێگرییــان لــێ كـرا بچـنە ئاسمانــەكان، قسەكەی بەیزاوییش نـەقڵ دەكـات:((ولا يقـدح فيـه تكونهـا قبـل المولـد لجـواز أن يكون لها أسباب أخر وقيل الإستثناء منقطع أي ولكن من استرق السمع))، كە ئەمە وەڵامی ڕەخنەیەكە كە بەیزاوی زانیویەتی لە قورئان دەگیرێت: بۆچی نەیزەكەكان لەدوای لەدایكبوونی پێغەمبەرەوە بۆ ڕاونـانی شـەیتانەكان بـەكارهاتوون لـەكاتێك ئەو نەیزەكانە پێش ئەویش هەر هەبوونو هەر دەكەوتنە خوارەوە؟ وەڵامەكەشـی ئەوەی سەرەوەیە كـە بـەكوردی ئەمەیـە: دەكرێـت هۆكـاری تریـان هـەبێت، واتـە هۆكاری تـر هـەبن بـۆ كەوتنـە خـوارەوەی نەیزەكـەكان. وەرگـێڕی كـوردیش ئـاوا دەنووسێت: ((وە نابێت كەسی موسڵمان بۆ ئەو باسە هۆی تر لێكبداتەوە)). واتـە

وەرگێڕەکە لە قسەکە تێنەگەیشتووەو بە حەزی خۆیو بەپێی نیازی خۆی لە وەرگێڕانەکە ئەو قسەیەی کردۆتە کوردی، بەیزاوی دەڵێت کە ئەوە رەخنە نییە کە نەیزەکەکان پێش لەدایکبوونی پێغەمبەر هەبوون چونکە دەکرێت هۆی تر بۆ کەوتنە خوارەوەیان هەبووبێت، وەرگێڕەکەش دەیکاتە فەرمانێکی رێگری کە کەسی موسڵمان بەدوای هۆی تر بگەڕێت، ئەمەش تەنها بۆ نەزانییەکەی ناگەڕێتەوە بەڵکو هەروەها بۆ فیکرەیەکی ئامادە لە مێشکی ئەویش نابێت موسڵمان پرسیار بکات، کە دیارە ئەم پرسیارنەکردنە بۆ چەند شتێکی زۆر کەمن کە خۆخەریککردنی پێیانەوە دەبێتە فڕێدانی قسەی بێبەڵگە، وەك پرسیار لەوەی چۆن خودا ئەزەلییەو سەرەتایەك نەبووە بۆ هەبوونی.

بەیزاوی هەر لەو قسەیەی سەرەوەی بۆچوونێکی تر دەڵێت کە وشەی (الا– بێجگە، مەگەر) ئەمەی ئیستسنائی (مونقەطیع)ـە کە لە زمانی عەرەبی بریتییە لە دەرکردنی شتێك لە شتێکی تر کە بەشێك نییە لێی. ئەگەر ئەو جۆرە ئیستسنائە نەبێت ئایەتەکە ئەم واتایەی دەبێت: ((خودا بورجی لە ئاسمان دروست کردو ڕازاندنیەوە بۆ تەماشاکەرانو پاراستنی لە هەر شەیتانێکی بەردباراونکراو مەگەر لە شەیتانێك پارێزراو نەبێت کە بەدزییەوە گوێ بگرێت ئەو کاتە نەیزەکێك شوێنی دەکەوێت)). بەپێی ئەمەش خودا ئاسمانی لەو شەیتانانە نەپاراستووە کە بگەنە ئەوێو گوێ بگرن مەگەر دواتر کە نەیزەکیان بۆ دەنێرێت. بەپێی ئەو جۆرە ئیستسنائەش بێت وشەی (الا–بێجگەلە ، مەگەر) بەواتای (لکن–بەڵام) هاتووەو بەم جۆرە ئاسمان پارێزراوە لە هەموو شەیتانێك بەڵام ئەگەر هاتو شەیتانێك گەیشتە ئەوێ.. تاد. وەرگێڕی کوردی کە نازانێت ئیستسنائی مونقەطیع چییە دەڵێت: ((وە وتراوە بێجگەلێکردنی تێدا نییە))! !

ئەنجامی لێکدانەوەی سەرجەم ئایەتەکانیش ئەوەیە کە جنۆکەکان گوێیان لە هەواڵەکانی ئاسمان دەگرت بەڵام رێگریی ئەوەیان لێ کرا، هەر یەکێکیش ئەوە بکات نەیزەکی تێدەگیرێت (نەوتراوە هاوێژەرەکە فریشتەیە یان هۆکارێکی ترە).

موسڵمان باوەڕی بەو ئەندازەیەیە چونکە باوەڕی بە قورئانە. فەرموودەش ئەوە ڕوون دەکاتەوە چۆن کاهنەکان هەواڵەکانی دواڕۆژ دەزانن: جنۆکەکە شتێکی کەمی دەستدەکەوێت (وەکو ئایەتەکەش دەڵێت: الا من خطف الخطفة) کاهنەکەش نەوەدو نۆ درۆ لەگەڵ ئەو زانیارییە تێکەڵاو دەکات.

بۆ کەسێکیش باوەڕی بەوانە نییە ئەمە تەفسیرێکە بۆ بەشێك لە پێشبینییەکانی جادووگەرانی ناودار کە ڕاست دەرچوون (ئەوانەی لێ دەرچێت کە پێشبیینی گشتین وەك شەڕی نێوان دوو هێزو هەندێك باسی گشتیی ناو شەڕەکە).

کەسێکیش بیەوێت بەپێی زانستە سروشتییەکان تەفسیری نەیزەك بکات ڕێگری نییە چونکە:

١-هەر جنۆکەیەك بچێتە ئاسمان بۆ گوێگرتن نەیزەکێکی تێدەگیرێت بەڵام پێچەوانەکەی مەرج نییە ڕاست بێت واتە هەر نەیزەکێك بکەوێتە خوارەوە بۆ جنۆکەیەك نێردراوە، ئەوەش کە پێویستە مرۆڤ هەوڵی بۆ بدات ئەوەیە لێکۆڵینەوە لە نەیزەکان بکاتو هۆکارە سروشتییەکەی کەوتنیان بزانێت.. تاد، ئەوەش کە پەیوەندیی بە شتی ترەوە هەیە زانیارییەکی کەمەو پێویست ناکات بەدوای بچێت چونکە ئەوە دەبێتە لێکۆڵینەوە بەبێ بەڵگەو تەنها بە قسەکردن نەك لێکۆڵینەوەی زانستی.

٢-لێکدانەوە بەپێی زاستەکانی سروشت لایەنە سروشتییەکەی دەردەخات ئەوەش واتای ئەوە نییە کە بەپاڵ ئەوە لایەنێکی شاراوە هەیە. گەورەترینو فراوانترین نموونە خودی بوونو گەردوونە. کاتێك زانستەکانی سروشت لە گەردوون دەکۆڵنەوە خۆیان لەبەردەمی بوونێکی ماددی دەبیننەوە لە پێکهاتەی لەشی زیندەوەرانو پێکهاتی ئاسمانو زەویو ماددە.. تادو هەوڵ دەدەن لێیان تێبگەنو ڕاستییەکانی ئاشکرا بکەنو پاشان مامەڵەیان لەگەڵ بکەن بەڵام بەشێکی شاراوە هەیە کە ئاینەکان ئاشکرای دەکەن ئەویش کە دروستکارێك بۆ ئەم بوونە هەیەو لەخۆڕاو بۆ رابواردن دروستی نەکردووەو مرۆڤ لێی

دەپرسرێتەوەو رۆژی زیندووبوونەوەو بەهەشتو دۆزەخ هەن. ئەگەر زانستەکانی سروشت هەموو نهێنییەکانی گەردوون بدۆزنەوە (کە ئەستەمە ئەمە لە ژیانی مرۆڤایەتی ئەنجام بدرێت) هێشتا ناتوانێت ئەو لایەنە شاراوەیە بەدرۆبخاتەوە. وەنەبێت زانستەکانی سروشت بەتەواوی لەو دیوە شاراوەیە بێدەنگ بن چونکە لەگەل گەشەسەندنی زانست زیاترو زیاتر دەردەکەوێت کە دروستکارێك بۆ ئەم گەردوونە هەیە، لەبەر ئەوەشە بێباوەڕی تەوژمێکی بەهێز بوو لەسەدەی نۆزدەی زایینی لەبەر ئەوەی زانست تازە خەریك بوو دەچووە ناو نهێنییەکانی گەردوون بەلام سەدەی بیست ئەو لەخۆبایی بوونەی ڕەواندەوە.

خالێکی تریش کە گرنگە باسی بکەینو دەچێتە خانەی فیکرو فەلسەفە ئەمەیە: ئینکارکردنی هەبوونی جنۆکەو شەیتانو هەر بوونەوەرێکی تر کە نایبینین تەنها هەوڵ نییە بۆ بیرکردنەوەی زانستی بەڵکو خودپەرستییەکی مرۆڤ دەشارێتەوەو پرسیارێك هەیە شایستەی ئەوەیە لە مرۆڤی بێباوەڕ بکرێت: بۆچی دەبێت لەم گەردوونە فراوانە تەنها تۆی مرۆڤ هەبی؟

ئەو مرۆڤەی وا دەزانێت بوونەوەری تر لەم گەردوونە غەیری خۆی نییە جگە لەوەی بیرکردنەوەکەی زانستی نییە، چونکە بڕیار لەسەر شتێك دەدات کە بەلگەی لەسەر نییەو باوەڕی بە وەحیی خوداییش نییە، بەڵکو هەروەها بێبەشە لە خەیاڵ، دەشزانین بەشێکی زانست توانای خەیاڵە، زانستی سەردەمی نوێش خەیاڵی مرۆڤی فراوان کردو زانستی فەلەك بەشێکی گەورەی لەو خەیاڵە بەرکەوتووە.

٤-حەوت ئاسمان و حەوت زەوییەکە

عبدالفادی ئەم ئایەتانە دەهێنێتەوە:

((اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا -الطلاق:١٢)).

((هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاء فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ –البقرة:٢٩)).

((فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاء أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاء الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ –فصلت:١٢)).

((وَجَعَلْنَا السَّمَاء سَقْفًا مَّحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ –الانبياء:٣٢)).

((أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاء أَن تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَّحِيمٌ –الحج:٦٥)).

((أَفَلَمْ يَنظُرُوا إِلَى السَّمَاء فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ –ق:٦)).

عبدالفادی پەنا دەباتەوە بەر تەفسیری بەیزاویو دەڵێت کە بەیزاوی تەعبیری ((سقفا محفوظا))ی سوورەتی الانبیاء بەوە تەفسیر دەکات کە ئەو سەقفە بەفەرمانی خودا پارێزراوە لەوەی کە بکەوێتە خوارەوە، هەروەها ((مالها من فروج)) ی سوورەتی (ق)ی بەوە تەفسیر کردووە کە خودا ئەو ئاسمانەی بە لووسی دروستکردووەو چینەکانی بەیەکەوە نووساون.

عبدالفادی دەپرسێت:

چۆن دەڵێت ئەو بۆشاییەی کە بەناکۆتایی لەسەروومان بەرزبۆتەوە سەقفێکی لووسەو بۆی هەیە بکەوێتو حەوت سەقف لەو جۆرە هەن؟ چۆن ملیۆنەها هەسارە کە لەناو بۆشایی بێسنووری ئاسمان مەلە دەکەن چرایەکن نووسێنراون بەو سەقفە؟ چۆنیش دەڵێت کە زەوییەکەمان، کە یەکێکە لە ملیۆنەها هەسارەو ئەستێرە، حەوت هەسارە لەجۆری خۆی هەیە؟[260]

---

[260] ئایەتەکە مەبەستی لە شەشی زەویی ترەو بەهەموویان حەوت زەوین. هەروەها مەرج نییە ئەو شەش زەوییەی تر وەکو زەویی خۆمان بن چونکە بەکارهێنانی وشەی (مثلهن) بۆ ژمارەیە واتە: حەوت زەویشی دروستکردووە... نەك حەوت هاوشێوەی زەویی دروستکردووە. لێکۆڵینەوە لەو زەوییانەو ئەو ئاسمانانە کارێکی مرۆڤە کە خودا نەك تەنها ڕێگەی پێداوە بەڵکو هانیشی داوە، نەك تەنهاش بۆ زەوییەکانو ئاسمانەکان بەڵکو بۆ هەموو بوونەوەر: قل سيروا في الارض فانظروا كيف بدأ الخلق ثم الله ينشئ النشأة الآخرة (العنكبوت: ٢٠). تێبینی بکە کە ئایەتەکە باسی دروستکردنی دووەم، کە زیندووبوونەوە دەگرێتەوە، دەکاتو بەم

وەك بینیمان دیسانەوە تەفسیرێك دەکاتە ماڵ بەسەر قورئان ئەگینا قورئان باسی حەوت ئاسمانو حەوت زەویی کردووە بەڵام باسـی لووسـیی ئاسـمانی نـەکردووەو باسی چۆنێتیی ئەو ئاسمانانە ناکات. تەعبیرێکیش هەقە سەرنجی ئێمـەی خـەڵکی ئەم سەردەمە ڕابکێشێت ئەوەی لە سوورەتی (فصلت) هەیە: ((وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاء أَمْرَهَا)). منی کەسـی ئـەو سـەردەمە مێشکم یەکسـەر بۆ ئـەوە دەچێت کـە هـەر ئاسمانێك (یان هەر گەردوونێك) لەو حەوت ئاسمانە یاسایی فیزیایی تایبەتی خۆی هەیە، وەکو ئەوەشە خودا بڵێت: هەر ئاسمانێکیش یاسـا فیزیاییـەکانی خـۆی پـێ بەخشیوە.

وەحی زیاتر لەگەڵ قورئـان پەیوەسـت دەکرێـت چـونکە زانـراوە قورئـان وەحیـی خودایـە بـۆ پێغەمبەرەکـەی. بـەڵام ئـەوەش زانـراوە کـە وەحـی بـۆ شـتی تـریش بەکارهاتووە وەك بۆ هەنگ: ((وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ – النحل:٦٨)) کە ئاشکرایە خودا قسەی بۆ هـەنگ نـەکردووە بەڵکو وەحییەکەی بۆ هەنگ بریتییە لەو غەریزەیەی خستوویەتییە ئەو ئاژەڵە.

بەم جۆرە قورئـان وەحیـی کەلامییـە (وەحیـی قسـەیە) بـۆ پێغەمبـەر بـۆ ئـەوەی خۆیو ئیمانداران بەپێی ئەو وەحییـە بجووڵێنـەوەو وەحیـی هـەنگ غەریزەیـە بـۆ ئەوەی پێی بجووڵێتو وەحیـی گـەردوونیش یاسـاکانێتی کـە دەیجـووڵێنن. ئینجا تێبینی بکەین لەگەڵ وشەی وەحی ئـامرازی (الی) واتـە (بـۆ) لـە حاڵـەتی قورئـانو هەنگ بەکارهاتووە، واتە وەحییەکە ((بۆ)) پێغەمبەرانەو ((بۆ)) هەنگـە، بـەڵام لـە حاڵـەتی ئاسمانـەکان ئـامرازی (فی) واتـە (لـە) بـەکارهاتووە، بـەم جـۆرەش خـودا وەحیـی دا بـە هـەنگ، بـەڵام وەحیـی دانـا لـە ئاسمانـەکان ئـەویش چـونکە ئـەو وەحییەی لە ئاسمانـەکان هەیـە چۆتـە نـاو ئـەو ئاسمانانـەو بۆتـە بەشـێك لێیـان، ئاسمانـەکانیش گیانەلەبـەر نـینو بۆیـان نییـە لـەدەرەوەی یاسـاکان کـار بکـەن،

جۆرە ئایەتەکە ئاماژەیە نەك تەنها بۆ دروستبوونی زەویو ئاسمـان کـە خـودا مرۆڤـی هانـداوە بزانێت چۆن بووە بەڵکو دروستبوونی مرۆڤی یەکەمیش، واتە ئادەم.

تەنانـەت لەناوچـوونی ئەسـتێرەکانیش بـەپێی یاسـا دەبێـتو ئاسمانـەکان نـازانن خۆیـان چـی دەکـەن لـەکاتێك تەنانـەت ئـاژەڵیش کـە بـە غـەریزە دەجوولێتـەوە دەزانێت چی دەکاتو جۆرە ئیرادەیەکی هەیە.

سەبارەت بەوەی خـودا ناهێڵێـت ئاسمـان بەسـەر زەوی بکـەوێتو ئـەوە دەکرێتـە ڕەخنە لـە قورئـان" تـەنها عـەقڵی منداڵانەیـە کـە ئـەو جـۆرە ڕەخنەیـە دەگرێت چونکە هەسارەکانو ئەستێرەکان بەشێکن لە ئاسمانو کاتێك دەڵێین ((ئاسمـان)) ناتوانین هەسارەکانو ئەستێرەکانی لێ دەربکەین بۆیە هەر بەپێی ئەو یاسـایانەی خـودا لــە گــەردوون داینــاون هەسـارەکانو ئەسـتێرەکان لەگـەل زەوی تووشــی پێکداداان نابن یـان زەوی بـۆ لای خۆیـان ڕابکێشـن، باسـکردنی کـەوتنیش بەسـەر زەوی بۆ تێگەیشتنی خەڵکـە چـونکە ئەگـەر خـۆر زەوی بـۆ لای خـۆی ڕابکێشـێت لەبەرچـاوی ئێمـە وەکـو ئەوەیـە خـۆر بەسـەر زەوی بکـەوێت، قورئـانیش ناچـێت تەعبیرێك بەکاربهێنێت کە ببێتە سەرلێشـێوانی خـەڵکی ئـەو سـەردەمە وەك بڵێـت خۆر زەوی بۆ لای خۆی ڕابکێشێت، زانینی ئەوەی کە ئەمە حاڵەتە ڕاستەقینەکەیە کاری سەردەمەکانی دوای هاتنی قورئانە.

ئێمەش کە دەزانین ئەمە تایبەتە بە زانستی فەلـەك و فیزیـا ئـەوەش دەزانـین کـە ئەوەی دۆزراوەتەوە زۆر لەوە کـەمترە کـە هێشـتا نەدۆرزراوەتـەوە، کێش ناڵێـت ئەگەر ئەو یاسایانە تێکبچن هەموو ئەو گەردوونەی دەیبینین (کە ڕەنگە ئاسمـانی یەکەم بریتی بێت لەم گەردوونە) هەرەس نـەهێنێتو ئـەو هەرەسـە بـەرەو چـەقی گەردوون نابێت؟ ئەو کاتە زەویشو هەسارەکانیش و ئەسـتێرەکانیش بـەرەو ئـەو چەقە هەرەس دەهێنن، لەو کاتـەشو لـەو کاتـە زەوی بـەرەو ئـەو چـەقە دەڕوات ئەستێرەی تر بە خێراییەکی زیاتر بەرەو هەمان چەق دەڕۆنو بـەم جـۆرە بـەر لـە گەیشتنی زەوی بۆ ئەو چەقی گەردوونە ئەستێرەیەك یان هەسـارەیەك لەوانـە بـەر زەوی دەکەوێتو بەم جۆرە کەوتنی ئاسمان بەسەر زەوی تـەعبیر لـە واقـع بکـات نەك تەنها تەعبیرێکـە بـەپێی بینـینی خـەڵکی سـەر زەوی. سـەرباری پێشـکەوتنی

سەردەم گەردوون هێندە نەزانراوە کە هەر قسەیەك لەبارەیەوە بۆی هەیە ڕاست دەربچێت.

دەتوانین زۆر لەسەر زەویو ئاسمان قسە بکەین، دەتوانین زانیارییەکانی سەردەم بە بەڵگە بهێنینەوە بەو شێوەیەی پسپۆڕانی ئیعجازی قورئان باسی لێوە دەکەن بەڵام پاش هەموو ئەو باسانە ئەو بنەما سەرەکییەمان لەبیر نەچێت ئەگەر ڕەخنەگر بێن یان وەڵامی ڕەخنە بدەینەوە: بەدرۆخستنەوەی قورئان بەپێی زانستی سەردەم کارێکی زانستی نییە چونکە زانست نەگەیشتۆتە کۆتاییەکانی.

٥-مانگەکانی نەسیئ

((إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِندَ اللّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَات وَالأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلاَ تَظْلِمُواْ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ وَقَاتِلُواْ الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَآفَّةً وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ * إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُواْ يُحِلِّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِّيُوَاطِؤُواْ عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّهُ فَيُحِلُّواْ مَا حَرَّمَ اللّهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ –التوبة: ٣٦-٣٧)).

عبدالفادی دەڵێت: هەموو زانایان بەحسابی ساڵی هەتاوی مێژوو دادەنێن کە ئەمەیان جیاوازیی مانگی (نەسیئـ)ی هەیە لە ساڵی مانگی. ئایا ئەمە کوفرە؟ چۆنیش حسابی ئەستێرەناسیی سروشتی بە کوفر بزانین؟

قسەکانی تەواوبوون.

پێویست ناکات زۆر لەسەر ئەوە بڕۆین چونکە سەرلەبەری زانیارییەکانی عبدالفادی هەڵەن لەبەر ئەوەی مانگی (نسیئـ) جیاوازیی نێوان ساڵی هەتاویو ساڵی مانگی نییە بەڵکو (نەسیئـ) بەواتای دواخستن بریتی بوو لەو کارەی موشریکەکانی پێش ئیسلام دەیانکرد ئەویش گۆڕینی شوێنی مانگە حەرامەکان.

مانگە حەرامەکان مانگەکانی ذو القعدة و ذو الحجة و موحەڕڕەم بوون کە بەدوای یەك دەهاتن هەروەها مانگی ڕەجەب کە تەنیا بوو. موشریکەکانی عەرەب شەڕکردنیان لەو چوار مانگە حەرام کردبوو، سیانی یەکەم لەبەر حەجکردن و ماوەی چوون بۆ حەج و گەڕانەوە لێی و مانگی ڕەجەبیش بۆ عومرە[٢٦١] بەڵام ماوەیەك بەر لە ئیسلام دەستکاریی ئەوەیان کردو بۆ مانگی موحەڕڕەم کە شەڕی تێی حەرامکرابوو دەیانوت ئەمساڵ حەڵاڵەو ئەو حەرامکردنەیان دەبردە مانگی دوای ئەو واتە صەفەر.[٢٦٢] بەیزاوی کە عبدالفادی پشتی پێوە بەستبوو شتێك لەم بارەیەوە بەکورتی باس دەکات بەڵام دیارە عبدالفادی ئاگای لێ نەبووە.

بەم جۆرە ئەو دواخستنە ((زیادەیە لە کوفر))، واتە کوفرێکی ترە موشریکەکان دەیانکرد ئیتر ئەوە نە پەیوەندیی بە ساڵی هەتاوی و مانگییەوە هەیەو نە پەیوەندیی بە حسابی ئەستێرەناسییەوە هەیە.

نیازی دوور لە مەبەستی زانستی، واتە نیازی شەڕی ئایدیۆلۆجیا دژی ئیسلام، لە پاشکۆی وەرگێڕی کوردی ئاشکرایە کە لە وەرگێڕانی ئایەتەکە باسی ئاڵۆگۆڕکردنی مانگە حەرامەکانی کردووە، واتە کەمێکی زانیوە دەربارەی ئەو باسە کەچی ڕەخنە لە مامۆستا نەزانەکەی ناگرێت کە هەڵەی کردووەو لەجیاتی ئەوە باسی ڕۆژژمێرەکانی (مایا)و (ئینکا) دەکات -بڕوانە خوارەوە بۆ هەڵەکانی لەو باسە- کە بەکەڵکی ڕەخنەگرتن لە ئایەتەکەی نایەت، بەڵام چۆن وای لێ بکات بەکەڵك بێت؟ دەڵێت: کەواتە مەرج نییە ژمارەی مانگەکان بەپێی سووڕی مانگ بەدەوری زەوی دیاری بکرێت. کەواتە ئەژمارکردنی مانگ و ڕۆژەکانی ساڵ بەهەر شێوەیەك بێت لە ئەوپەڕی نەگونجانی دەشێت هەڵە بێت بەڵام کوفر نییە

---

[٢٦١] تفسیر ابن کثیر، ج٤، ص١٤٨.

[٢٦٢] تفسیر ابن کثیر، ج٤، ص١٥٠، ئیبنو کەثیر قسەی تریش دەربارەی چۆنێتیی حەرامکردن و حەڵاڵکردنی مانگەکە دەگێڕێتەوە بەڵام ئەمەیان پەسەند دەکات و ڕوایەتەکان دەهێنێتەوە کە کەسێکی ئەو سەردەمە ئەو بڕیارەی بۆ دەدان، لاپەڕە ١٥١-١٥٣.

(ل٢٥). یەعنی چی؟ یەعنی وەرگێڕ سەرەتا ویستی هەڵەی مامۆستاکەی داپۆشێت کەچی کە دەستی خستە تەفسیری ئایەتەکە واتاکەی لەدەست دەرچوو و قسە هەڵەکەی مامۆستاکەی کردەوە. ئەوەی سەیرە یەکسەر لەدوای ئەو قسەیە جارێکی تر تەفسیرە ناسراوەکە دەڵێتەوە واتە باسی ئاڵوگۆڕکردنی مانگە حەرامەکان. ئیتر نازانم ئەو بەهرەیە ناوبنێین چی کە مرۆڤ نەزانێت خۆی چی دەڵێت.

ئینجا وەرگێڕی کوردی نەزانییەکی تر دەخاتە پاڵ ئەوە کاتێك دەڵێت پێغەمبەر لە کاتی بێهێزی گلەیی ئەوەی کردووە موشریکەکان ڕێزیان لەو چوار مانگە نەگرتووەو لەکاتی پەیداکردنی دەسەڵاتی تەواوەتی ئیعتیباری بۆ ئەو چوار مانگە دانەناوە بە بەڵگەی ئایەتی پێنجەمی سوورەتەکە (فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم..) واتە دوای تەواوبوونی ئەو چوار مانگە شەڕ بکەن دژی موشریکەکان، ئیتر فەرمانی جەنگ سەرتاسەری دژی موشریکەکان ماوە بەڵام سەرەتای ئایەتەکە واتە (فاذا انسلخ الاشهر الحرم) نەسخ کراوە، بەواتایەکی تر سەرەتا وتراوە کە جەنگ لەو چوار مانگە قەدەغەیەو کە ئەو چوار مانگە تەواو بوون شەڕی سەرتاسەری دژی موشریکەکان بکەن بەڵام دوایی وتراوە نەخێر شەڕە سەرتاسەرییەکە لەو چوار مانگەش بکەن. ئاشکراشە ئەمە تەنها قسەیە چونکە بەڵگە نییە کە ئەو بەشەی ئایەتەکە نەسخ کراوە.

باسی ئەو چوار مانگەی ئایەتی (فاذا انسلخ الاشهر الحرم) بەجۆری تر کراوە. بۆچوونێك دەڵێت ئەو چوار مانگە چوار مانگە حەرامکراوە ناسراوەکانن: ڕەجەب و ذو القعدة و ذو الحجة و موحەڕڕەم (ئایەتی ٣٦ و ٣٧) بەڵام بۆچوونی تر ئەوەیە کە ئەو چوار مانگە بریتین لەو چوار مانگەی لەسەرەتای سوورەتەکە باسیان کراوە (ئایەتی ٢): فسيحوا فى الارض اربعة اشهر، ئەوانیش چوار مانگی مۆڵەت بۆ موشریکەکان نەك چوار مانگە حەرامکراوە ناسراوەکەو ئیبنو کەثیر ئەوە پەسەند

دەكات[٢٦٣]، ئەوەش لەڕاستتر دەچێت چونكە دوو باسەكە پەیوەندییان بەیەكەوە هەیە. بەیزاویش بەهەمان شێوە ئەوە بەڕاست نازانێتو دەڵێت: دوای ئەو ئایەتەی باسی چوار مانگە حەرامكراوەكە (ڕەجەبو ذو القعدة وذو الحجة و موحەڕڕەم) دەكات هیچ ئایەتێك نەهات نەسخی بكات (بەیزاوی، ج٣، ص١٢٩–١٣٠). بەم جۆرە ئایەتەكانو موفەسیرەكان باسی شتێك دەكەنو وەرگێڕ باسی شتێكی تر دەكات.

نیازی شەڕ دژی ئیسلامو قورئان لەوەش دەردەكەوێت كاتێك وەرگێڕ دەیەوێت ئیسلام وەك ئاین تاوانبار بكات بەڵام مەسیحیەت وەك ئاین تاوانبار نەكرێت كاتێك باسی ئیسپانییەكانو داگیركردنی ئەمەریكای باشوور دەكاتو دەڵێت: لەڕێی خراپ كەڵك وەرگرتن لە سۆزی مەسیحیەتی ئاشتیخوازەوە كوشتوبڕێكی زۆریان لە هیندییە سوورەكان كردبوو (ل٢٥)، ئینجا تاوانێكیش دەخاتە پاڵ ئەو هیندییە سوورانە كە قوربانیی بەشەرییان بۆ خوداوەندەكانیان دەكردو ئەوە لەگەڵ موسڵمانان بەراورد دەكات، ئەوەش پاڕانەوەیەكی سەیرە بۆ هاودینەكانی مامۆستاكەی: لەبەر ئەوەی هیندییە ئەمەریكییەكان[٢٦٤] قوربانی بەشەرییان بۆ خوداوەندەكانیان دەكرد كەواتە شایەنی ئەوە بوون قەتڵوعام بكرێن![٢٦٥]

---

[٢٦٣] تفسیر ابن كثیر، ج٤، ص١١١.

[٢٦٤] وەرگێڕی كوردی دەنووسێت (هندە سوورەكان). لێكۆڵەرەوانی ئەنترۆپۆلۆجیا زاراوەی هیندییە ئەمەریكییەكان لەجیاتی هیندییە سوورەكان بەكار دەهێنن.

[٢٦٥] ئەو بیركردنەوەیەی پاساو بۆ ئاینەكانی تر دەهێنێتەوەو نیشانەی دۆڕاندنی كەسایەتییە نموونەی هەیە لە وڵاتانی موسڵمانان. چەند ساڵێك لەمەوبەرو لەكۆڕێك نووسەرێكی لاو لە موداخەلەیەكی باسی بەزەیی ڕۆژئاوا دەكرد كە چۆن جەللاد (ئەوە ملپەڕاندنی خەڵكی جێبەجێ دەكرد) كاتێك بەو كارە هەڵدەستا هێندە دلگران دەبوو فرمێسك بە چاوی دەهاتە خوارەوە!! ئەو نووسەر عەقڵی ئەوەی نەبوو لەخۆی بپرسێت: كە ئەوەندە دلگران بوو كارێكی تر نەبوو بیكاتو واز لەو كارە بهێنێت؟ كاتێك مرۆڤ كەسایەتیی دۆڕاند عەقڵیشی لەگەڵ لەدەست دەدات.

بێبنەمایی ئەو بەراوردییەش کە وەرگێڕ لەنێوان ئەو قوربانیدانەو جەنگی موسڵمانان دەیکات ئاشکرایە چونکە کوشتار لە ئیسلام جەنگو ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمنەو ئەگەر دوژمن وازی هێنا موسڵمانانیش وازی لێدەهێنن: ((فاذا انسلَخَ الأَشْهُرُ الحُرُمُ فاقتلوا المُشْرِكينَ حيثُ وجَدتُّموهُمْ وخذوهُمْ واحْصُرُوهُمْ واقعُدوا لهم كلَّ مَرْصَدٍ فإن تابوا وأَقاموا الصلاةَ وآتَوا الزكاةَ فخَلّوا سبيلَهُمْ إنَّ اللّهَ غفورٌ رحيمٌ)) لەکاتێك قوربانییە بەشەرییەکان قوربانیدان بە منداڵو کۆیلەو دیلی جەنگە واتە کوشتنی دوو جۆر مرۆڤە: دیلی جەنگو کەسانێك جەنگاوەر نین. هەقیشە بپرسین: ئەگەر موسڵمانان قەسابخانەی بەکۆمەڵیان بۆ هیندییە ئەمەریکییەکانیان بکردایە ئایا وەرگێڕ بەو جۆرە باسی تاوانی قوربانیی بەشەری هیندییە ئەمەریکییەکانی دەکرد؟

وتمان وەرگێڕی کوردی باسی ڕۆژژمێرەکانی مایاو ئینکای کردووە. وەرگێڕ بەو داماوییەی خۆی پێشنیارێك بۆ مامۆستا داماوەکەی دەکات: من پێموایە دەبوو بەڕێز عبداللە عبدالفادی لەسەر ساڵژمێری گەلانی تر قسەی بکردایەو لەوێوە ڕەخنەی لە دەقی ئایەتەکەی بگرتایە بۆ نموونە لای (ئنکاییو مایاییەکان) ژمارەی مانگەکانی ساڵ (١٨) مانگەو ئەو چوار ڕۆژەی کە دەمێننەوە لە (٣٦٤) ڕۆژەکە بە ڕۆژە شوومەکانی ساڵ دەیانناساندن هەرچەندە (هندە سوورەکانی ئەمەریکا–وای نووسیوە) واتا (مایاییەکان) کە خاوەنی شارستانیەتێکی بەرز بوون ڕۆژەکانی ساڵیان بە (٣٦٥) ڕۆژ دانابوو... تا دوای قسەکانی (لاپەڕە ٢٤–٢٥).

دواییش هەر وەگێڕ خۆی دەنووسێت: دەکرێت باسی ئەوەش بکەین کە هندە سوورەکان سیستەمێکی تریان هەبوو کە ساڵەکەی ٢٠ مانگەو مانگی ١٨ ڕۆژە لەگەڵ پێنج ڕۆژی تاقانەو ئەمانە دەیانکردە ٣٦٥ ڕۆژی ساڵەکە (ل٢٥).

ئاشکرایە وەرگێڕ (یان ئەو کەسەی ئەو زانیارییانەی لێوە نەقڵ کردووە) ئەوەی یەکەمی لە سەرچاوەیەك وەرگرتووەو ئەوەی تر کە جیاوازیی هەیە لە سەرچاوەیەکی ترو ناڕێکییەکەی بە وشەی (دەکرێت) داپۆشیوە.

بەدەر لەوەی (هندە سوورەکان) نینو بەدەر لەوەی بەتەنیا مایا هیندیی ئەمەریکی نەبوون، زانیارییەکانی تر هەڵەو بێسەروبەرن. وەرگێڕ رۆژژمێری ئینکاییو مایایی تێکەڵ کردووە لەکاتێك ئەو دوانە دوورن لە یەك. زانیارییەکان سەبارەت بە رۆژژمێری ئینکا (لە وڵاتی پێرو لە ئەمەریکای باشوور) کەمنو هەموویان لەو تۆمارنووسە ئیسپانییە کەمانە وەرگیراون (سەدەی ١٦ و ١٧ی زاینی) و بەپێی ئەوان ساڵەکە ١٢ مانگ بوو بەڵام کێشە لەو باسانەی ئەوان هەیە بۆیە لێکۆڵەرەوەیەك دەگاتە ئەو ئەنجامەی ١٣ مانگ بوون نەك ١٢[٢٦٦] و تێکڕای ژمارەی رۆژەکانی مانگەکان دەوروبەری ٢٨ رۆژ بوو.[٢٦٧]

رۆژژمێری مایا (لە گواتیمالاو باشووری مەکسیكو شوێنی تر) هاوشێوەی هەیە لە ئەمەریکای ناوەڕاست وەك ئەوەی (ئەزتێك)و بەپێچەوانەی رۆژژمێری ئینکاییش کە زانیاری لەبارییەوە کەمە وردەکاریی زۆرتری لەسەرەو تەنانەت، وەك لێکۆڵەرەوەیەك دەڵێت، ئەو رۆژژمێرە بوو خەیاڵی جیهانی راکێشابوو.[٢٦٨] لەو رۆژژمێرە ١٨ ماوە هەن هەر یەکێکیان ٢٠ رۆژە (نەك وەك وەرگێڕ نووسیویەتی ٢٠ مانگ هەر یەکێکیان ١٨ رۆژە)و پێنج رۆژی تر هەن بۆ ئەوەی ساڵەکە ببێتە ٣٦٥ رۆژ،[٢٦٩] ئینجا هەر یەك لە بیست رۆژەکە ناوی تایبەتیی خۆی هەیە.[٢٧٠] بەپاڵ ساڵی ٣٦٥ رۆژی ساڵی ٢٦٠ رۆژیش هەبوو کە لە ١٣ ژمارەی رۆژ (لە ١ تا ١٣)و

---

[266] R. Tom Zuidema, *Calendars in South America*, in; Encyclopaedia of the History of Science, p.20 (Let. C).

[267] ibid, p.21.

[268] Tom Jones, *Calendars in Mesoamerica*, in; Encyclopaedia of the History of Science, p.13 (Let. C).

[269] ibid, p.14.

[٢٧٠] بڕوانە سەرچاوەی سەرەوە (ل١٥) بۆ ناوەکانیان لەوەی مایاو لەوەی ئەزتێك.

٢٠ ناوی رۆژ پێکهاتبوو و بناغەی سرووتەکانو فاڵەکان... تاد بوو و زۆرترین گرنگیی هەبوو لە ژیانی رۆژانەی[271] ئەمەریکای ناوەڕاست.

ئەمە بەشێك بوو لە زانیارییەکان دەربارەی رۆژژمێرەکانی ئەو گەلانە ئەوەش قسە فرێدانی وەرگێڕ بوو.

٦-ئاودانی زەوییەکانی میسر بە باران

عبدالفادی کە کەسێکی میسرییەو پێویستە بەر لەهەموو کەسێك گرنگیی باران بۆ میسر بزانێت ڕەخنەی ئەوە دەگرێت کە گوایە قورئان وایزانیوە میسر بە باران دەبووژێتەوە لەکاتێك میسر بارانی کەمەو ژیانی لەسەر ڕوباری نیلە. ئەمەش ئایەتەکەیە لە سوورەتی یووسف:

((ثُمَّ يأتي مِن بعدِ ذلك عامٌ فيهِ يُغاثُ النَّاسُ وفيهِ يَعْصِرُونَ -یوسف:٤٩)).

باسەکە لە چیرۆکی یووسفە کە خەونەکەی پادشای بەوە لێکدایەوە کە حەوت ساڵی بەپیت دینو دوای ئەوان حەوت ساڵ میسر تووشی قاتوقڕی دەبێتو ساڵەکەی دوای ئەوە باران دەبارێت. وەك وتم عبدالفادی دەڵێت ئەمە پێچەوانەی واقعە چونکە باران بە کەمی لە میسر دەبارێتو پەیوەندیی نییە بە بەپیتیی میسرەوە کە ئەوە بەهۆی لافاوی نیلەوەیە نەك باران.

* * * *

قسەکەی عبدالفادی راستەو زانیارییەکی زانراوە کە کشتوکاڵ لە میسر پشت بە باران نابەستێ بە ڕوباری نیلەوە، بەڵام بەر لەهەموو شتێك ئایەتەکە دەڵێت (يُغاثُ النَّاسُ)، فرمانی (أغاث)یش واتە فریایکەوت یان بەهانای چوو و ئایەتەکە بەئاشکرایی باسی بارانی نەکردووە. بەڵام گریمان باسی باران کرابێت ئەوە هیچ لە مەسەلەکە ناگۆڕێتو ئەنجام یەکە چونکە باران سەرچاوەی ڕوباری نیلە.

---

[271] ibid, p.14.

هەموو ساڵێك روباری نیل لە وەرزێكی دیاریكراو بەرزدەبێتەوەو ئەو لافاوە زەویی چواردەوری دادەپۆشێتو ئەو لافاوە ئاودێرییەكی سروشتییەو كاری مرۆڤی دەچێتە پاڵ كاتێك جووتیاران سوود لەو لافاوە وەردەگرن. بەڵام خودی لافاوەكە بەهۆی چییەوەیە؟ خۆ ئەگەر هیچ دەربارەی چۆنێتیی دروستبوونی لافاوەكە نەزانین بەڵكو ئەگەر تەنانەت هەر ئەوەندە بزانین كە میسر ڕوبارێكی هەیە بیركردنەوەیەكی قووڵی ناوێت تا بزانین ئەو ڕوبارە بەرهەمی بارانە كە هۆی ئاوی سەرچاوەكانێتی.

گومان لەوە نییە كە عبدالفادی زانیویەتی باران سەرچاوەی ئاودێریی میسرە، بەڵام باسكردنی ئایەتەكە بەو شێوەیە پەنابردنە بۆ درۆ، یانیش ئەگەر درۆكردن نەبێت هێندە لەسەر ئایەتەكە نەوەستاوە تا بزانێت چەند لەگەڵ واقع دەگونجێت كە ئەمەش كاری كەسانی دەمارگیرە كە لەئاست ئەو مەبەستەی خۆیان بیركردنەوەیان پەكی دەكەوێتو بە یەك ئاڕاستە دەچێت.

ڕوباری نیل كە لە دوو لق (لەگەڵ لقێكی بچووكتر لە باكوور[٢٧٢]) پێكدێت سەرچاوەی خۆی لەباران وەردەگرێت. دەریاچە گەورەكانی رۆژهەڵاتی ئەفەریقا سەرچاوە لقەكەی نیلن كە پێی دەوترێت نیلی سپی. ئەو دەریاچانە بارانی سەرەتای هاوینو پایز بەشێوەیەكی كاتی كۆدەكەنەوەو دوای چەند مانگێك بەتاڵی دەكەنەوە.[٢٧٣] ئەو لقە گیاو گەڵاو ماددەی ئۆرگانیی زۆر لە دارستانەكانەوە دەبات.[٢٧٤] بارانێكی زۆری هاوینیش لە حەبەشە سەرچاوەی لقەكەی ترە كە نیلی شینەو بەزۆری ئەمیان سەرچاوەی لیتەیە كە لەگەڵ خۆی دەیباتو دەیگەنێتە زەویی میسرو ئەو زەوییە هەموو ساڵێك بەپیت دەكات.

---

[٢٧٢] ج.هـ. بريستد، تاريخ مصر من اقدم العصور حتى الفتح الفارسي، ص١.

[273] Karl W. Butzer, *Nile*, in; Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, Vol. 2, p.543.

[٢٧٤] ف.زاماروفسكي، اصحاب الجلالة–الاهرامات، ص ١٢٠.

میسرییەکان سوود لەو لافاوە وەردەگرن بەوەی جۆگە هەڵدەکەنو پـرد دروسـت دەکەن بۆ گرتنی ئاوی لافاوەکە، دوای دابـەزینی ئاسـتی ئاوەکـەش جۆگـەکان بـۆ ئاودێری بەکاردەهێنن.[٢٧٥]

سـەرەتای لافاوەکـە کـە ئـەو بارانـە دەیهێنێـت لـە ١٨/١٧ی حـوزەیران دەگاتـە قـاهیرەو ئاسـتەکەی بەرەبـەرە بەرزدەبێتـەوەو ڕەنگەکـەی بـەهۆی لیتـەوە دەگۆڕێـتو ئەمـە تـا ٢٦ی ئـەیلوول بـەردەوام دەبێـتو پاشـان دادەبـەزێتو لەسـەرەتای کـانوونی دووەم دەگەڕێتـەوە ئاسـتە کۆنەکـەیو ڕەنگەکەشـی وەکـو خۆی لێ دێتەوە.[٢٧٦]

وەنەبێت ئەمە زانیارییەك بێت ئێستا زانرابێت، ئەوە لەکۆنـەوە زانرابـوو و ئـەوەتا ئیبنـو کـەثـیر (سـاڵی ٧٧٤ك-١٣٧٣ زایـنی مـردووە) لـە تەفسـیری سـوورەتی (المؤمنـون) ئایـەتی ١٨: ((وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاء مَاء بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ)) دەڵێت: خودا باران بەپێ پێویسـت دەبارێنێـت" نـە زۆر دەبێـت زەویو ئاوەدانی تێکبداتو نە کـەم دەبێـت بەشـی کشـتوکاڵو بـەروبووم نـەکاتو تەنانەت ئەو زەوییانەی پێویسـتیان بـە ئـاوی زۆرەو بەرگـەی بـاران نـاگرن خـودا ئاویان لە وڵاتی ترەوە بۆ دەهێنێت هەروەك زەویی میسر کە خودا کاتی بـاران لـە وڵاتی حەبەشەوە ئاوەکەی بۆ دەهێنێت، ئەو ئاوەش بە قوڕێکی سـوورەوە دێـتو زەویی میسر ئاودەدات.[٢٧٧]

سەردەمی میسری فیرعەونیش بۆچـوونی ئەفسـانەیی هـەبوو دەربـارەی نیـل وەك ئـەوەی سەرچـاوەکەی لەپشـتی تاڤگـەی یەکەمەوەیـەو لـە دوو ئەشـکەوتی ژێـر زەوییـەوە دەردەچێت، خوداوەنـد (ئۆزیریس)شـیان بـە سەرچـاوەی ئـەو ڕوبـارە

---

[٢٧٥] بڕوانە: بریستد، تاریخ مصر..، ص٤

[٢٧٦] زاماروفسکي، اصحاب الجلالة، ص ١٢٠.

[٢٧٧] تفسیر ابن کثیر، ج٥، ص٤٧٠.

دەزانیو هەرچەندە لە کاتی بنەماڵەی بیستوپێنجەوە[٢٧٨] دەیانزانی بارانەکانی سوودان پەیوەندییان بە لافاوی نیلەوە هەیە بەڵام ئەو باوەڕیان هەر مابوو کە سەرچاوەکەی لەپشتی تاڤگەی یەکەمەوەیە.[٢٧٩]

٧-هەورەگرمە یەکێکە لە فریشتەکان

گوایە قورئان هەورەگرمە بە فریشتە دەزانێت. ئایەتەکەش دەهێنێتەوە:

((ويُسَبِّحُ الرعْدُ بحَمْدِهِ وَالملائكةُ منْ خِيفَتهِ ويُرْسلُ الصَّواعقَ فيُصيبُ بها من يشاء وهم يُجادِلونَ في اللّهِ وهو شديدُ المِحالِ –الرعد:١٣)).

کوا ناوبردنی ئەو فریشتەیە؟

عبدالفادی وەکو جارەکانی تر تەفسیری بەیزاویو فەرموودەیەك دەکاتە ماڵ بەسەر قورئان:

بەیزاوی دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە" لە پێغەمبەریان پرسی دەربارەی هەورەگرمە ئەویش وتی: فریشتەیەکە هەوری پێ سپێردراوەو قامچی(مخاريق)ی[٢٨٠] ئاگر پێیە پاڵ بە هەورەوە دەنێت (بەیزاوی، ج٣، ص٣٢٢).

عبدالفادی ئینجا فەرموودەیەکی (ترمذي) دهێنێتەوە هەر لە ئیبنو عەبباسەوە: جوولەکە چوونە لای موحەممەدو وتیان پێمان بڵێ هەورەگرمە چییە؟ ئەویش وتی یەکێکە لە فریشتەکان هەوری پێ سپێردراوەو (مخاريق)ی ئاگری پێیە پاڵ بەو هەورەوە دەنێت بۆ ئەو شوێنەی خودا دەیەوێت. وتیان: ئەی ئەو دەنگە چییە کە

---

[٢٧٨] پێدەچێت یووسف لە سەردەمی هیکسۆس ژیابێت کە بنەماڵەی پانزەیەمە واتە نزیکی نۆ سەدە پێش بنەماڵەی بیستوپێنجەم.

[٢٧٩] د. سمير اديب، موسوعة الحضارة المصرية القديمة، ص٣٧٣.

[٢٨٠] وشەکە (مخاريق)ـە کە کۆی (مخراق)ـەو بە چەند واتایەك دێت، یەك لەوانە شمشێر، بەڵام لەوە بڵاوتر قامچیی پەڕۆیە ئەویش پەڕۆیە یان پۆشاکە منداڵان لوولی دەکەنو شەڕی پێدەکەن یان یەکتری پێدەترسێنن، بڕوانە، ابن منظور، لسان العرب، ج ١٣، ص١١٤٣.

دەبیسترێت؟ وتی: سەرزەنشتکردنێتی بۆ هەور تا ئەو کاتەی ئەو هەورە دەگاتە ئەو شوێنەی فەرمانی پێدراوە. وتیان: راست دەکەیت.[٢٨١]

عبدالفادی دەڵێت: ئێمەش دەپرسین: ئەگەر هەورەگرمە بریتی بێت لەو کارەبایەی لە پێکدادانی هەورەکان دروست دەبێت ئیتر بۆچی دەڵێت هەورەگرمە یەکێکە لە فریشتەکان؟

بەدەر لەوەی هەورەگرمە کارەباکە نییە بەڵکو تەوژمی هەوایە بەهۆی جیاوازیی پاڵەپەستۆکە پاش گەرمبوونەوەی هەوای ئەو شوێنە بەهۆی گەرمیی بروسکەوە" وەك دەبینین عبدالفادی تەفسیرێك دەکاتە ماڵ بەسەر قورئان، لەو تەفسیرەش و لە سونەنی (ترمذي)ش ڕوایەت دەهێنێتەوەو بێئەوەی باس لەوە بکات صەحیحە یان لاوازە یان هەڵبەستراوە ئینجا ئەو دوو ڕوایەتە (کە یەك ڕوایەتن) دەکاتە قسەی قورئان لەسەر ئەو دیاردەیە.

سەبارەت بە باسی هەورەگرمە کە فریشتەیە لێکۆڵینەوەیە لەبارەیەوە هەن وەك بۆ نموونە ئەوەی دوکتۆر (حاكم المطيري) کە ڕەتی دەکاتەوە، چ ئەو گێڕانەوەکەی (مەرفووع)ن، واتە ئەوانەی سەنەدەکەیان دەگاتە پێغەمبەر، کە دروست نینو چ ئەوانەی (مەوقووفن) واتە ئەوانە سەنەدەکەیان دەگاتە صەحابییەکە کە قسەی زۆر لەسەر سەنەدەکەیان هەیە.[٢٨٢]

---

[٢٨١] وەرگێڕی کوردی لەدوای وەڵامی جوولەکەکە: (ڕاست دەکەیت) نیشانەی پرسیاری داناوە. کەسێك ئەو نیشانەیە بەهەند وەربگرێت وا دەزانێت جوولەکە گومانیان لە وەڵامەکەی پێغەمبەر هەیە بەڵام ڕاستەکەی ئەوەیە ئەوان پشتگیریی وەڵامەکەی ئەویان کردووە. ئینجا ئایا دانانی نیشانەی پرسیار هەڵەی چاپە یان بەمەبەست بووە یان نەزانیی وەرگێڕە؟

282 http://www.dr-hakem.com/portals/Content/?info=TlRRNUpsTjFZbEJoWjJVbU1RPT0rdQ==.jsp

لیکۆڵینەوەیەکی تری دوورودرێژیش هەیەو کورتەکەی ئەوەیە ڕوایەتە (مرفوع)ـەکان صەحیح نینو ڕوایەتە مەوقووفەکانیش صەحیح نین بەڵام هەیانە صەحیحنو دەگەڕێنەوە بۆ (کەعبولئەحبار) کە زانایەکی جوولەکەیەو سەردەمی عومەر کوڕی خەتتاب یان پێشتر ببووە موسڵمانو شتی زۆری ئیسرائیلیات لەوەوە وەرگیرابوون. باسی هەورەگرمەش تێکەڵ بە باسی تر کراون کە لە فەرموودەی صەحیح هاتوون:

ئـەوەی خۆشـە عبـدالفادی کـە ریوایەتەکـەی (ترمـذي)ی هێنـاوە قسـەی لەسـەر جوولەکە نەکردووە کە باوەڕیان بەوە کردووە خۆ ئەگەر هەڵـە لـە قورئـان هـەبێت هەڵە لەزانیارییەکانی زاناکانی جوولەکەش هەیە کە سەرچاوەکەیان تـەورات بـوو، بەڵام کاتێك مرۆڤ مەبەستی چاڵ هەڵکەندن بێت ئاگای لەوە نەبێت کەی دەکەوێتـە ناو چاڵەکەی خۆیەوە.

٨-دۆڵی تووا

لەمیانەی قسەی خودا لەگەڵ مووسا ئەمە هاتووە:

((إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوى –طه: ١٢)).

هەروەها لە النازعات هەیەو عبدالفادی نەینووسیوە:

((إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوى –النازعات: ١٦)).

عبدالفادی دەڵێت موفەسیرە موسڵمانەکان وتوویانە تووا (طُـوى) نـاوی دۆڵەکەیـە بـەڵام بـەپێی تـەورات مووسـا مـەڕەکانی (یـەثـرون)ی[٢٨٣] دەلەوەڕاند، کـە کـاهنی (میدیەن–میدیان)و خـەزووری بـوو ئینجا چـوو بـۆ لای (حۆرێـب)، چـیای خـوداو فریشتەی خوداوەند بەگڕێکەوە لـەناو تـووتڕك دەرکـەوت.. تـاد. عبـدالفادی دوای باسی ئەوە دەڵێت: ئەگەر مووسـا لـە چـیای حۆرێـب بووبێـت ئـیتر قورئـان نـاوی (تووا)ی لەکوێوە هێنا لەکاتێك حۆرێب ناوی کێوێکی ناودارە لە (سینائ)؟

عبدالفادی ناوی بەیزاویی نەبردووە بۆ ئەوەی سەرچاوەکە بـە نادیـاری بمێنێتـەوە ئەگینا بەیزاوی جگە لـە تەفسـیری وشـەکە وەك نـاوی دۆڵەکـە تەفسـیری تریشـی وتووە کە تووا ناو نییـە (ج٤، ص٤٣). لـە تەفسـیرکانی تـریش هـەروەها بـەو دوو

http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=134442

[٢٨٣] بـەپاڵ ئـەو نـاوەی خـەزووری مووسـا بـە دوو شـێوەی تـر هـاتووە، بڕوانـە پرسـیارە مێژووییەکان، پرسیاری: مارەیی ژنەکەی مووسا.

جۆرە باس کراوە، بۆ نموونە ئیبنو کەثیر بەڵام دەڵێت تەفسیری یەکەم، کە ناوی دۆڵەکەیە، راستترە،[٢٨٤] ئەوەش گونجاوترە بۆ ئایەتەکە.

لەلایەکی ترەوە ئێمە دوو ناومان هەیە بۆ دوو شوێن نەك بۆ یەك شوێن، یەکەمیان ناوی چیایە (=حۆرێب)و ئەوەی تر ناوی دۆڵە (=توێا) کەواتە ڕەخنەکە لەجێگەی خۆی نییە، بەتایبەتیش کە باسەکە لە تەورات ناڵێت چۆتە سەر چیاکە بەڵکو چوو بۆ چیاکە (خروج٣: ١)، کە دەکرێت ئەو شوێنەی لێی بوو دۆڵێکی نزیك چیاکە بووبێت. تەنانەت ئەگەر ناوی ناوچەکەش حۆرێب بێت پێویستە ڕاستییەك دەربارەی ناوە کۆنەکان بزانین ئەویش کە ژمارەی ناوە جوگرافییە فەوتاوەکان زۆرترن لەو ناوانەی ماونەتەوە، هەروەها ناوی شوێنەکان لە دۆڵو چیاو ڕووبار دەگۆڕێنو هەر سەردەمێك ناوێکیان هەیە جگە لە ژمارەیەك ناو کە ئەسڵە کۆنەکەیان دەپارێزن.

لە مێژووی کوردستان هەزاران ناو فەوتاون کە ناوی ڕووبارەکانو شارەکانو گوندەکانو چیاکانن. ئەگەر ئێستا یەك ناومان هەبێت بۆ دۆڵێك ئەوا کاتی خۆی ناوێکی تری هەبووە، لە سەردەمی لەوە کۆنتریش دۆڵەکەی ناوێکی کۆنتری هەبووەو تەنها بەشێك لەو دۆڵانە ناوی کۆنیان پاراستووە. بۆ نموونە ناوی شارێکی کۆنی ناودارمان لە باشووری ڕۆژئاوای کەرکووك هەیە کە شوێنەوارەکەی ئێستا پێی دەوترێت (یورغان تەپە)و لە ناوەڕاستی هەزاری دووەمی پێش زاین ناوەکەی (نوزی) بوو، بەڵام پێشو ئەوەو لە سەردەمی ئەکەدی کە سەدان ساڵ پێشتر بوو ناوەکەی (گاسور) بوو.

لەو ناوانە جوگرافییە کۆنانە تەنها کەمێکیان دەزانین ئەوانەشن کە لە نووسراوە کۆنەکان هەن وەك ناوی (زاموا) بۆ ناوچەی پارێزگای ئەمڕۆی سلێمانی یان (ئارراپخا) بۆ کەرکووك هەروەها ژمارەیەك ناوی چیاو ڕووبارو شارو گوند. بەشێکیش لەمانە تا ئێستا ماونەتەوە وەك کێوی (کوللار) کە لە نووسینەکانی

---

[٢٨٤] تفسیر ابن کثیر، ج٥، ص٢٧٦-٢٧٧.

پادشایانی ئاشور هاتووەو بریتییە لە زنجیرەی ئاسۆس–کێوەڕەش‌و کە تا ئێستا لە یەك شوێن ناوی ماوەتەوە ئەویش لە بەشی باشووری زنجیرەکە بەناوی (کۆلارە) یان چیای ئەزمڕ کە کۆن (ئازیرو– ڕەنگە ئەسڵەکەی ئازیر بێت) بوو.

خوێنەرە مەسیحییەکانی عبدالفادی کە وا دیارە کتێبەکەی خۆی بۆ ئەوان نووسیوە بەرەوڕووی ئەو گومانە دەبنەوە کە نازانرێت چیای حۆرێب کام چیایەیە چونکە ئەو ناوە ئێستا وجوودی نییە بۆیە دیارە عبدالفادی دەیەوێت بڵێت: ئەوەتا قورئانیش باسی دۆڵی توِوا دەکات کە وجوودی نییەو لەگەڵ حۆرێب لێی تێکچووە.

بەڵام ئایا چیاکە بەڕاستی ناوی حۆرێب بوو؟ کێشەیەك لەو چیایە هەیە چونکە لە بەڵگەنامەی (ئێلۆهیمی)و بەڵگەنامەی (تەثنەوی) چیاکە ناوی حۆرێبە بەڵام لە بەڵگەنامەی (یەهوەهی)و (کەهەنووتی) ناوی (سینا)یە.[٢٨٥]

زانیاریی زۆر کەمیش هەن بۆ ئەوە بتوانرێت چیا پیرۆزەکە دەستنیشان بکرێت کامەیەو ئەو باسانەی پێنج کتێبی یەکەمی پەیمانی کۆن وا دەکەن موستەحیل بێت شوێنەکەی دەستنیشان بکرێت.[٢٨٦]

بۆ تەواوکردنی ئەو بەشەش خراپ نییە ئەگەر باسێکی کورتی هەڵەکانی وەرگێر بکەین:

عبدالفادی دەڵێت مووسا چووە پشتی دەشتایی یان چۆڵەوانی (ماوراء البریة)، وەرگێڕیش، کە (توِوا) دەکاتە (تەوا)، وایزانیوە باسی ئاوەدانی کراوە بۆیە دەڵێت: پشتی ئاوەدانی. عبدالفادی دەڵێت: چیای خودا حۆرێب (جبل الله

---

[285] Ora Lipschitz, S. David Sperling, *Mount Sinai*, in; Encyclopaedia Judaica, vol.18, p.627.

لێکۆڵەرەوان چوار سەرچاوەیان بۆ پێنج کتێبە یەکەمەکەی پەیمانی کۆن (واتە تەورات) دەستنیشان کردووە کە ئەوانەی سەرەوەن‌و ئەوانە بەلای کەمەوە لە سەدەی شەشەمی پێش زاین کۆکرانەوەو پێکەوە ئەو پێنج کتێبانەیان پێکهێنا کە ئێستا لەبەردەستمان: ستیفن م. میلر، روبرت ف. هوبر، تاریخ الکتاب المقدس ص٢٩.

[286] *ibid*, p.628.

حوريب)، وەرگێڕیش دەڵێت: چیای (ئەڵلا حورەیب)، واتە جگە لە هەڵەی ناوی چیاکە (حورەیب لەجیاتی حۆرێب) وایزانیوە (الله حوريب) ناوی چیاکەیە.

عبدالفادی باسی قسەکردنی خودا لەگەڵ مووسا دەکات کە مووسا فریشتەی خودای بەگڕێکەوە لەناوەڕاستی درەختی تووترکەوە[٢٨٧] دەرکەوت، ئینجا خودا قسەی لەگەڵ کرد، وەرگێڕی کوردیش وشەی تووترك بە عەرەبی (واتە: علّيقة) نەزانیوەو وایزانیوە ئەمە وشەیەکە پەیوەندیی بە هەڵواسین (علّق) هەیە بۆیە دەنووسێت: لەوێ ((لە شێوەی بڵێسەی ئاگر بەهەڵواسراوی فریشتەی خوداوەندی بۆ دەرکەوت))!! ئیتر نازانین کامیان هەڵواسرابوو" مووسا یان فریشتەکە!

٩-زەیتوون لە چیای سینا

((فَأَنشَأْنَا لَكُم بِهِ جَنَّاتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ * وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَاء تَنبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْآكِلِينَ –المؤمنون:١٩–٢٠)).

عبدالفادی دەڵێت: موفەسیرەکان وتوویانە مەبەست لە درەختەکە زەیتوونە ئینجا دەپرسێت: بیابانی سینا بە درەختی زەیتوون ناسراو نییە، باشتر نەدەبوو فەلەستین ناوبەرێت کە زەیتوونی هەیە نەك سینا کە هێندە بێ بەروبووم بوو خودا لە ئاسمانەوە گەزۆ (مەن)ی بۆ بەنو ئیسرائیل ناردبوو؟

بەواتایەکی تر عبدالفادی دەڵێت ئەگەر زەیتوون لە سینا هەبووایە خودا گەزۆی بۆ بەنو ئیسرائیل نەدەباراند، ئێمەش دەڵێین بێگومان زەیتوونی ناوچەکەو ناوچەکانی دراوسێش، بەشی ئەو خەڵکەی نەدەکرد کە بەپێی کتێبی دەرچوون شەش سەد هەزار پیادە بوون جگە لە ئافرەتانو منداڵانو ژمارەیەکی زۆری

[٢٨٧] بە عیبری لە کتێبی دەرچوون: סְנֶה بە عەرەبی علّيقة، بە ئینگلیزی bush. درەختێکی دڕکاوییەو بە کوردی درەختی تووترکە، بڕوانە ئەم سەرچاوەیە بۆ باسی ئەو درەختە، هەروەها ئەو قسەیەی کە درەختەکە لە سینا نییە بۆیە بە درەختی لە جۆی ئاکاسیا زانراوە:
Norman McLean, *Bush*, § 1, in; Encyclopædia Biblica, vol. I, col. 614.

بێگانـە، ئـەوەش جگـە لـەوەی زەیتـوون پێویسـتی بـە ئـاو و کـاتی زۆرە بـۆ خۆشکردن. ئەمەش بە کەمێك بیرکردنەوە، کە دیارە ڕەخنەگر ئەو بڕە کەمەشی نییە، مرۆڤ دەیزانێت.

عبدالفادی کـە پشـت بـە بـەیزاوی دەبەسـتێت ئـەمجارەش پشـتگوێی دەخـاتو بەگشتی باسی موفەسیرەکان دەکات بۆ ئـەوەی قسـەکەی تـری ئـەو موفەسـیرانە بشـارێتەوە کـە یـەکێك لـە قسـەکان سـەبارەت بـە کێوەکـە ئەوەیـە کێوێکـە لـە فەڵەستینە (ج٤، ل ١٥١).

بەهەر حاڵ ئەوەی گونجاوە درەختەکە زەیتوون بێت، زەیتوونیش لە سینا هەیـە، قورئانیش باسی هەموو سینای نەکردووە بەڵکو کێـوی سـینا، بۆشـی هەیـە کـاتی خۆی داری زەیتوون لەوێ زۆربووبێت وەك چۆن چیای زەیتوون لـە فەڵەسـتین کـە کەمتر بەردەڵانە لەچاو کێوەکانی نزیکیو کاتی خۆی دەوڵەمەنـد بـوو بـە ڕووەكو بەتایبـەتی زەیتـوون بـەڵام ژمارەیـان زۆر کەمبۆتـەوە (ئەمـە قسـەی سـاڵی ١٩٠٢ـە).[٢٨٨] ڕووبەری ئەو زەوییانەش کە بـە زەیتـوون چێنرابوون تەنانـەت دوای ئەو ساڵەش ڕووەو کەمبوون چووبوون وەك چـۆن باسـکراوە کـە لـە دروسـتبوونی دەوڵەتی ئیسرائیلەوە ڕووبەرەکە لـە کەمبوونەوەیـە (ئامـاری سـاڵەکانی ١٩٥٩ تـا ١٩٦٩).[٢٨٩]

هەبوونی زەیتوون لەناو بەردەڵانەکان لە کتێبی تەثنیە (کتێبی پێنجـەمی تـەورات) وەك یەکێك لە نیعمەتەکانی خودا بەسەر بەنو ئیسرائیل باس کراوەو لەسەر زمانی مووسا هاتووە: زەیتی دەدەمێ لە بەردە ئەستێ (تثنية٣٢: ١٣)، واتە زەیتوون لە ناوچە شاخاوییەکانو تەنانەت لەناو بەردیش زیاد دەکات.[٢٩٠]

---

[288] Lucien Gautier, *The Mount of Olives*, in; Encyclopædia Biblica, vol. III, cols. 3498-9.

[٢٨٩] بڕوانە:

Shaked Gilboa, *Olive (In Israel)*, in; Encyclopaedia Judaica, vol.15, p.407.

[290] Jehuda Feliks, *Olive*, in; Encyclopaedia Judaica, vol.15, p.406.

١٠-ڕۆشتنی خۆر

((وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ - يس: ٣٨)).

عبدالفادی تەفسیری بەیزاوی دەهێنێتەوە کە پێویست ناکات لێرە نەقڵی بکەین چونکە ئەوەی گرنگە تەعلیقی عبدالفادی لەسەر باسی جووڵەی خۆر. ئەو دەڵێت: خۆر جێگیرەو بەدەوری خۆی دەخولێتەوەو لەو شوێنەی ناجووڵێتو زەوی خۆی بەدەوری خۆر دەسووڕێتەوە ئیتر چۆن قورئان دەڵێت خۆر دەڕواتو بەرەوە شوێنێکی جێگیربوونی دەجووڵێتەوە؟

وەڵامی ئەوە زۆر بەکورتی دەدرێتەوە: زانیارییەکانی عبدالفادی زۆر کۆنن چونکە ئەوەی ئێستا زانراوە کە خۆرو سەرجەمی سیستەمەکە (خۆرو هەسارە وابەستەکانی) دەجووڵێنو بەدەوری چەقی مەجەڕەی کاکێشان دەخولێنەوە. کەواتە خۆر وەستاو نییەو دەجووڵێتەوە. مەبەستیش لە شوێنێکی جێگیربوونی خۆر یان وەستانی ئەو جووڵەیەیە بەهەر هۆیەك بێت، یانیش وەستانی لەکاتی ڕوودانی قیامەت کە یەکەمیان بابەتی زانستی فەلەکەو کاری ئەو زانستەیە ئەوە ئاشکرا بکاتو دووەمیان زانیارییەکە لە قورئان هەیەو پەیوەندیی بە قیامەتەوە هەیەو ڕەنگە زانستی فەلەك بتوانێت تیۆرێك لەو بارەوەیە، واتە تێکچوونی گەردوونو چارەنووسی خۆرو زەوی، تەرح بکات.

سەبارەت بە خوێندنەوەی (لا مستقر لها) لەجیاتی (لمستقر لها)، کە عبدالفادی لە بەیزاویی نەقڵکردووە، واتە لەجیاتی ئەوەی خۆر بجووڵێتەوە تا دەکاتە شوێنی جێگیربوون (لمستقر لها) خوێندنەوەکە (لا مستقر لها) واتە خۆر دەجووڵێتەوەو وەستانی نییە.. عبدالفادی ئەوە دەکاتە ڕەخنە کە هەبوونی خوێندنەوەی جیاوازی ئایەتەکە بەجۆرێك واتاکە بگۆڕێت واتای ئەوەیە قورئان دروست نییە.

ئەو ڕەخنەیە لە جێگەی خۆی نییە چونکە ئەگەر دوو خوێندنەوە هەبنو هەریەکێکیان واتایەکی هەبێت ئێمە دوو حاڵەتمان هەیە: دوو واتاکە دژ بەیەك

نەبن کە ئەمە کێشە نییە، حاڵەتی دووەمیش دوو واتاکە دژ بە یەك بن وەك حاڵەتی ئێستا ئەو کاتەش پێویستە یەکێك لە دوو خوێندنەوەکە ڕاست بێت ئەوەش ئەگەر بەڕاستی دژ بە یەك بن کە گومانم هەیە وا بێت لەبەر ئەوەی واتای هەردوو خوێندنەوەکە ڕاستن: یەکەمیان ڕاستە چونکە ڕۆژێك دێت جووڵەی خۆر بوەستێت، دووەمیشیان ڕاستە چونکە لە ئێستاوە تا ئەو کاتە خۆر بەردەوام لە ڕۆشتنەو وەستانی نییە.

١١–شێوەی مانگ

((وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ * لَا الشَّمْسُ يَنبَغِي لَهَا أَن تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ – یس: ٣٩–٤٠)).

عبدالفادی تەفسیر بەیزاوی دەهێنێتەوە کە ڕۆشتنەکە چەند مەنزڵگایەکە کە بیستوهەشتن‌و ناویان دەهێنێت، هەر شەوێکیش دادەبەزێتە یەکێکان‌و نە تێی دەپەڕێنێت‌و نە لێی بەجێدەمێنێت ئینجا کە دەگاتە دوایەمین مەنزڵگا باریك دەبێتەوەو دەبێتە کەوانەو (عرجون) واتە (شمراخ)ی کۆن،[٢٩١] نە خۆر بۆی هەیە بگاتەوە بە مانگ لە خێرایی ڕۆشتن‌و نە شەو پێش ڕۆژ دەکەوێت‌و هەموویان لە فەلەکێك مەلە دەکەن واتا بە تەختی بەناو ئەو فەلەکە دەڕۆن (بەیزاوی، ج٤، ص٤٣٤).

بەیزاوی بە کەمێك درێژتر ئەوانەی سەرەوە دەنووسێت بەڵام بەهەر حاڵ نازانین پرسیارەکەی عبدالفادی چییەو لە چی ناڕازییە. ئەو تەنها ئەو تەفسیرەی نەقڵکردووە. وەرگێڕی کوردی لای خۆیەوە ئەوەی ڕوونکردۆتەوە کە بەپێی ئەو دوو ئایەتە زەوی چەقی گەردوونەو هەموو تەنە ئاسمانییەکان بەخۆریشەوە لە

[٢٩١] عرجون هێشووی خورمایە یان هێشووی خورمای وشکە یاخود ئەو لاسکە ئەستوورەیە کە هێشووی خورما هەڵدەگرێت: لسان العرب، ج٣٢، ص ٢٧٨١ بەڵام وەرگێڕی کوردی دەنووسێت: قەدی دارخورما.

رووتەختێکی بازنەیی بەدەوری زەوی دەسووڕێنەوە بەڵام هەموویان لە هەمان ڕووتەخت نین (لاپەڕە ٢٩). بەڵام کێ باسی تەختیی کردووە؟ ئەوە تەفسیری بەیزاوییە نەك ئایەتەکەی قورئانە کە وا دەڵێت. ئایەتەکە وەك ئایەتی تر باسی (فەلەك) دەکات، کە لە زمانی عەرەبی، بەدەر لەو واتا فەلەکییەکان کە پێی دراون، چەند واتایەکی هەیە کە زۆریان لەدەوری واتای (خڕی) دەخولێنەوە.[٢٩٢]
وەرگێڕی کوردی بۆ باسی ئایەتەکە کە شەو پێش ڕۆژ ناکەوێت باسی ناوچەکانی باکووری فنلەنداو نەرویجو ئالاسکا دەکات کە هەڵهاتنو ئاوابوونی خۆر لە کاتی نیوەشەو دەبینن (ل٣٠). بەڵام نیوەشەو چییە؟ ئەی شەو خۆی چییە؟ ئێمە شەو بەو کاتە دەڵێین کە ئاسمانی تاریکمان لێوە دیار دەبێت، بە سەعاتی دیاریکراوی ڕۆژەکەش دەڵێین شەو، بەڵام سەعاتەکان ڕێککەوتنی خۆمانە بۆ ئەوەی بە زمانی ژمارە قسە بکەینو باشتر لەیەکتر تیبەگەین، ئیتر با لە هەر شوێنێکی زەوی سەعات ژمارەیەك بخوێنێت، ئەوە بەپێی زاراوەی خۆمان شەوە ئەگینا شەو لە ئەسڵ تاریکییە ئیتر با ئەو تاریکییە شەش مانگیشی پێ بچێتو با ئەو کاتەی کە بە حساب شەوە خۆر ببینرێت" لەبەر ئەوەی خۆر دەبینرێت کەواتە ڕۆژە. شەو و ڕۆژیش ئەوانەن کە لەسەر زەوی هەن، ئەگەر ئێرە ئێستا شەو بێت نیوەکەی تری گۆی زەوی ڕۆژە.

١٢-کێوی قاف

ئەمەش گوایە کێوێکە چواردەوری هەموو زەوییی داوە.
عبدالفادی هیچی دەستناکەوێت لە تەفسیری بەیزاوی (بڕوانە کە تەنانەت بەیزاویش ئەو حیکایەتانە نەقڵ ناکات) پشت بە کتێبی (عرائس المجالس!!)[٢٩٣]

[٢٩٢] بڕوانە، ابن منظور، لسان العرب، م٥، ص٣٤٦٤-٣٤٦٥.
[٢٩٣] عرائس المجالس لە نووسینی الثعلبي پڕە لەخورافەتو ئەو چیرۆکە لەناو قسەیەکی عەلی کوڕی ئەبو تاڵیب هەیەو گێڕانەوەکە بێ سەنەدە: الثعلبي، عرائس المجالس، ص٥.

دەبەستێت بۆ تەفسیری پیتی (ق) لەو سوورەتەی هەمان ناوی هەیە، ئەمەش حیکایەتەکەیە:

خودا کێوێکی گەورەی دروست کرد لە یەك (زەبەرجەد)[٢٩٤]ی سەوز کە سەوزایی ئاسمان هی سەوزیی ئەوە. بەو کێوە دەوترێت قاف چواردەوری هەمووی داوەو ئەوەشە کە خودا سوێندی پێ خواردووەو فەرموویەتی: ق والقران المجید.

ئینجا باسی کتێبی (قصص الانبیاء) دەکات کە ئەمەی تێ هاتووە: عبداللە کوڕی سەلام پرسیاری لە موحەممەد کرد: بەرزترین لوتکەی سەر زەوی چییە؟ ئەویش وتی: کێوی قافە، وتی: ئەو کێوە چییە؟ وتی: لە زومڕودیی سەوزەو سەوزیی ئاسمان لەوەوەیە. وتی ئەی پێغەمبەری خودا راستت کرد، ئەی بەرزیی کێوی قاف چەندە؟ وتی سەفەری پێنجسەد ساڵە وتی ئەی ئەو ماوەیە چەندە کە مرۆڤ بەدەوری هەمووی دەڕوات؟ وتی سەفەری دوو هەزار ساڵە.[٢٩٥]

ئەو بەشەی ڕەخنەکەی عبدالفادی تەواو بوو (لەخوارەوەش قسە لەسەر بەشەکەی تری دەکەین). ئینجا نۆرەی ئێمەیە بپرسین: ئەمە قسانە شایەنی ئەوەن وەڵامیان بدرێتەوە؟ قسەکان خۆیان خۆیان بەدرۆدەخەنەوە چونکە باسەکە دەربارەی قورئانە کە گوایە مەعسووم نییە کەچی وەکو پرسیارەکانی پێشوو تەفسیری بۆ دەهێنرێتەوە.

بزانین ئیبنو کەثیر چۆن باسی قاف دەکات:

دەگێڕنەوە لە هەندێ سەلەف کە (ق) کێوێکە چواردەوری هەموو زەویی داوە، لەوەش دەچێت ئەمە لە خورافەکانی ئیسرائیلییەکان بێت کە هەندێ خەڵك لێیان وەرگرتوون کاتێك بینیان ئەو شتانەی کە ئیسلام نە پشتگیرییان دەکاتو نە بەدرۆیان دەخاتەوە جائیزە لە جوولەکە وەربگیرێنو باس بکرێن. بەبۆچوونی

---

[٢٩٤] جۆرە بەردێکی گرانبەهایە.

[٢٩٥] نەینووسیوە سەرچاوەکە هی کێیە، هی هەر کەسێکیش بێت ئاشکرایە وەکو ئەوەی پێشووە.

خۆشم (واتە ئیبنو کەثیر) ئەمەو هاوشێوەکانی دروستکراوی هەندێك زندیقی ئیسرائیلییەکانن کە دین لە خەڵکی تێکەڵدەکەن.. ئینجا دەڵێت: فەرموودەی پێغەمبەریش ((شت بگێڕنەوە لە بەنو ئیسرائیلو هیچ ئیحراجییەکیش نییە)) بۆ شتێکە عەقڵ قبووڵی بکات.[٢٩٦]

بەم جۆرە ئیبنو کەثیر چۆن ئەو درۆیەی داوەتە پاڵ زندیقەکانی جوولەکە کەچی عبدالفادی بە پێنووسی خۆی ئەوە نەقڵ دەکات کە قسەی فلانو فیسارەو هێشتا دەیداتە پاڵ قورئان.

عبدالفادی دوای قسەکەی سەرەوەی دەڵێت: سەرچاوەی چیرۆکی کێوی قاف ئەوەیە کە لە کتێبی یەکێك لە جوولەکەکان هاتووە کە پێی دەوترێت (حکیکاه)، بەشی ١١ فەسڵی ١، لە تەفسیری وشەی عیبری (تو هو) کە بەدەگمەن بەکاردێتو واتاکەی فەزاو بۆشاییە. لە سیفری تەکوینیش (٢:١) هاتووە. کتێبی حکیکاه دەڵێت: ((تو هو ئەو هێڵە سەوزەیە کە چواردەوری هەموو جیهانی داوەو لەوەوە تاریکی دەردەچێت)). بەم جۆرە وشە عیبرییە وەرگێڕدراوەکە واتە (هێڵ) بریتییە لە (تاو). کاتێکیش صەحابییەکان، هێشتا ئەمە قسەی عبدالفادییە، بیستبوویان نەیانزانیبوو کە واتاکەی (هێڵ)ە بەڵکو لێیان تێکچووبوو و وایانزانیبوو زنجیرە چیایەکی گەورەیە ناوی قافە. ئیتر چۆن قورئان ئەوەی پێی دەڵێین ئاسۆ (کە هێڵێکی وەهمییە) بە کێوێکی ڕاستەقینە دەزانێت؟

بینیمان عبدالفادی دەڵێت ئەسڵی باسی کێوی قاف لە کتێبێکی کەسێکی جوولەکە هاتووە کە ناوی (حکیکاه)ە. ڕاستەکەشی ئەوەیە حەگیگاه کتێبێکی سەربەخۆ نییەو هی کەسێکی جوولەکە بەتایبەت نییە بەڵکو بەشێکە لە تەلموود. تەلموود پێنج بەشەو هەر بەشێك ژمارەیەك باسە، کۆی باسەکانیش ٦٣ باسن.[٢٩٧]

---

[٢٩٦] تفسیر ابن کثیر، ج٧، ص٣٩٤.

[٢٩٧] تەلموود תַּלְמוּד بریتی بوو لە ڕاڤەکردنی تەورات بە وتە نەك بە نووسین، کە باوەڕی جوولەکەش وایە ئەو ڕاڤەکردنە وەکو تەورات خودا دابووی بە مووسا بەڵام بەشێوەی دەمی.

حەگیگاه חֲגִיגָה دوایەمین باسی دووەمینە بەشە کە بەو بەشە دەوترێت مۆعێد מוֹעֵד واتە فیستیڤاڵەکان. حەگیگاهیش بریتییە لە بەخشینەکانی فیستڤاڵەکان و پەیوەستە بە جەژنی دەرچوون لە میسرو[298] بەخشینی قوربانیی خۆبەخشانە هەر کەسێك بۆخۆی،[299] کە ئاهەنگ گێڕان بە دەرچوون لە تەورات باسکراوە، هەروەها پەیوەستە بە دوو جەژنی تریشەوە.[300]

سەبارەت بە تۆهوو תֹהוּ کە عبدالفادی بە (تو هو) [301] ناوی دەباتو دەڵێت لە حەگیگاه بە هێڵی سەوز ناوبراوە" باسی هێڵی سەوز لەو شوێنەی حەگیگاه دێت

دواتریش کە ڕاڤەکردنەکان زۆر بوون ئەوانە نووسرانەوە. ئەو نووسینە دوروبەری ساڵی ٢٠٠ی زایینیو بۆ پاراستنی لەلایەن رابی یەهوودا هەناسی (یەهوودای ناسی)یەوەو بەهاوکاریی زانای تر دەستی پێکردو ئەمەیان بەشی یەکەمی تەلموود پێکدەهێنێت واتە (میشناه)، لەدوای ئەوەش موناقەشەی زۆر لەسەر میشناه کران کە وردەکارین لەسەر شەریعەتو ڕاڤەکردنو چیرۆكو ئامۆژگاریو مێژوو کە بەو بەشە وترا گەمارا גְּמָרָא (لەوە بەدوا تا دەوروبەری ٥٠٠ ی زایینی). دوو تەلموودیش هەن: تەلموودی ئۆرشەلیمی (یەروشالمی) کە دەوربەری ٤٥٠ی زایینی نووسینەوەی کۆتایی پێهاتو تەلموودی بابلی کە سەدەیەك دوای ئەوە لە وڵاتی بابل نووسینەوەی کۆتایی پێهاتو ئەمەیان درێژترەو تەلموودە قانوونییەکەیە: ستیفن م. میلر، روبرت ف. هوبر، تاریخ الکتاب المقدس، ص١١٤–١١٥، بەکورتیش لەبارەی میشناه و گەمارا:

A. W. Streane, A Translation Of The Treatise Chagigah from The Babylonian Talmud, pp. 148-9, p.150.

هەردوو تەلموودەکە بەشێوەی حیوار داڕێژراون بەشێوەی پرسیارو وەڵام یان ئیعترازو وەڵامدانەوە.

[298] جەژنی پێساح (فصح بە عەرەبی) ، بڕوانە بەشی مێژوویی. جیاوازی لەبارەی واتای وشەکەوە هەیەو لێرە بەستوومانەتەوە بە ڕووداوەکەوە.

[299] **A. W. Streane, *op. cit.*, p. 147.**

[300] **ibid., p. 147 n3.**

[301] لە کتێبی تەکوین، یەکەم کتێبی تەورات، تۆهوو و بۆهوو תֹהוּ וָבֹהוּ هاتووە کە وسفی زەوییە سەرەتای دروستبوونی، واتاکەشی: بێ شێوەو بەتاڵ، یاخود وێرانەو بەتاڵ، ئەمەی دوایی، واتە (وێرانە) لەجیاتی (بەتاڵ) جگە لەوەی لە هەندێك وەرگێڕانی تەورات هەیە هەروەها لە حەگیگاه هاتووە:

A. W. Streane, , *op. cit.*, p. 58.

قسەی عبدالفادیش ئەوە دەگەیەنێت تۆهوو تەنها لە حەگیگاه و کتێبی تەکوین هاتبێت، بەڵام وشەکە هەروەها لە کتێبی ئیرمیا (٤: ٢٣). لە کتێبی (ئیشعیا)و لە یەك ئیصحاح جارێك بە

دوای باسی سەرەتای بوون کە بەتاڵی و وێرانی بوو وەك چۆن لە کتێبی تەکوین هاتووە: زەوی بێ شێوە (یان وێرانە)و بەتاڵ بوو (تەکوین١: ٢)، دوای ئەوەش خودا فەرمانی دا ڕووناکی هەبێت و جیایکردەوە لەنێوان ڕووناکیو تاریکیو شەو و ڕۆژی دروستکرد (تەکوین١: ٢–٥)، لەو شوێنەش کە باسی شەو و ڕۆژە، واتە تەکوین١: ٥، حەگیگاه دەڵێت: ئەمە (بارایتا)[٣٠٢]یە: بەتاڵی هێڵێکی سەوز بوو دەوری هەموو جیهانی داوەو لەوەوە تاریکی دەرچوو.[٣٠٣]

لەم باسەو لەباسەکانی خوارەوە (ئەوانەی پەراوێز دەربارەی تۆهوو و بۆهوو) خوێنەر دەزانێت کە هیچ شتێك کێوی قاف لەگەڵ هێڵە سەوزەکەی حەگیگاه کۆبکاتەوە جگە لەوەی کە هەردووکیان دەوری شتێکیان داوە: یەکەمیان دەوری

واتای (وێرانە) دێت و دوای ئەوە بە واتای لەبەرهیچ یان بێمەبەستی (بەعەرەبی: عبث بەئینگلیزی in vain) دێت، بڕوانە هەروەها:

F.F. Bruce, *And the Earth was without Form and Void, An Enquiry into the exact Meaning of Genesis 1, 2*, p.23.

لە ئیشعیا (٣٤: ١١) لەگەڵ پەتو بەرد باسکراوەو دواتر بە گوریسی پێوانەو شاوڵ لێکدرابوونەوە، بۆ ئەمەیان بڕوانە:

Hannu Töyrylä, Slimy Stones and Philosophy: Interpretations of tohu wa-vohu as Matter and Form, p.3.

ئەم سەرچاوەیە لێکۆڵینەوەیەکە دەربارەی تۆهوو و بۆهوو لە سەرچاوەکانی جوولەکەو لێکدانەوەیان لای زاناو فەیلەسووفەکانیان. تۆهوو و بۆهوو لە تەرگومی بابلی یاخود تەرگومی ئۆنکیلۆس بە واتای وێرانەو بەتاڵی هاتووە (بڕوانە بەشی پرسیارە مێژووییەکان بۆ تەرگوم):

J. W. Etheridge, The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel on the Pentateuch (Genesis and Exodus), p.36.

لە تەرگومی یوناتان کوڕی عوزیئیل (ڕاستەکەی: تەرگومی فەڵەستینی) بەم جۆرە ڕوونکراونەتەوە: چۆڵ بووە لە کوڕانی مرۆڤو بەتاڵ بووە لە ئاژەڵ:

J. W. Etheridge,*ibid*., p.157.

[٣٠٢] تەعبیری ((ئەمە بارایتایە)) واتە ئەو قسەیە لە بارایتا בְּרַיְתָא هاتووە کە ئەمیان بریتییە لە یاسایەك یان بنەمایەکی دەرەوەی (مشناه)ـەکەی رابی یەهوودای ناسی:

A. W. Streane, *op. cit.*, p.147.

بابەتەکانیشی بریتین لە بابەتی دژ بە بەهەمان بابەتەکانی (میشناه)، هەروەها زانیاریی زیاتر بۆ میشناه دەدات، هەروەها بابەتێکی جیاواز لێی:

Stephen G. Wald, *Baraita*, in; Encyclopaedia Judaica, vol. 3, p.124.

[303] **A. W. Streane, *op. cit.*, pp. 58-9.**

زەویی داوەو ئەوەی تر دەوری جیهانی داوە، ئیتر چ شتێك هێڵێكی سەوز لەگەڵ كێوێك كۆدەكاتەوەو كوا باسی دروستبوونی تاریكی لەو كێوە؟ عبدالفادی یەكێكە لەو ڕەخنەگرە بێبەهرانەی خشتێك لە شوێنێك دەبینن‌و هەوڵ دەدەن لەو خشتە كۆشكێك دروست بكەن.

سەبارەت بە قسەكەشی كە ڕەچەڵەكی تۆهوو بریتییە لە وشەی (تاو) بەواتای هێڵ‌و صەحابییەكان ئەو وشەیەیان بینیوە نەیانزانیوە واتاكەی هێڵەو وایانزانی زنجیرە چیایەكی مەزنە پێی دەوترێت قاف.. دەڵێین ئەو قسەیەی عبدالفادی دیسان پێكەوەبەستنی دوو شتی دوور لە یەك: هێڵ‌و زنجیرە چیا، هەروەها تاو و قاف، سەباری ئەوەش وشەی تاو תָו تەنها واتای هێڵ نادات بەڵكو هەروەها هێما و نیشانە.. تاد و وشەی گونجاوتر بۆ هێڵ هەن.

بە شـــــی دووە م

پرسیارە مێژووییەکان

لەم بەشە بابەتە لەیەکچووەکانمان پێکەوە کۆکردۆتەوە، بۆ نموونە هەموو باسەکانی مەسیح و مەریەممان لە یەك بەش کۆکردۆتەوە یان هەموو باسەکانی پێغەمبەران...تاد

میسر و فیرعەون و ئیسرائیلییەکان

١-هامان وەزیری فیرعەون بوو

((... إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ- القصص:٨)).

((وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَل لِّي صَرْحًا لَّعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ - القصص:٣٨)).

((وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَّعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ - غافر: ٣٦)).

عبدالفادی نووسیویەتی: قورئان دەڵێت هامان وەزیری فیرعەون بوو بەڵام مێژوو دەیسەلمێنێت هامان وەزیری ئەحشویریش بوو و ماوەی نێوان فیرعەون و هامان نزیکەی هەزار ساڵ بووە. فیرعەون پادشای میسر بوو و هامان وەزیر بووە لە بابل. کتێبی ئەستیریش لە تەورات دەڵێت هامان وەزیری ئەحشویریش پادشای فارسەکان بوو کە یۆنانییەکان پێیان دەوت زرکیس (قسەی عبدالفادی تەواو).

* * * *

ئەگەر ڕاست بێت پێغەمبەری ئیسلام ناوی هامانی لە کتێبی ئێستێر אֶסְתֵּר وەرگرتووە ئەو پرسیارە دێتە پێشەوە: بۆچی لەو هەموو باسەی مۆردخایو ئێستێرو هامانو[٣٠٤] ئەحەشوێرۆیش[٣٠٥]، موحەممەد لێی تێك بچێتو بە وەزیری فیرعەونی[٣٠٦] بزانێت؟ ئەوە چیرۆکێك بوو نەك دێڕێك لەناو بەسەرهاتێك تا لێی تێك بچێت.

ئەگەرچی یادی ئێستێر بۆتە جەژنێك بەناوی (پوریم)و لەو جەژنە کتێبەکە بەدەنگی بەرز دەخوێنرێتەوە بەڵام گومان لەوە کراوە کە کتێبی ئێستێر کە ناوو بەسەرهاتی هامانی لەخۆگرتووە کتێبێکی قانوونی (واتە دروست)ی پەیمانی کۆن بێت، تاکە کتێبێکیشە لە دەستنووسەکانی دەریای مردوو نییە[٣٠٧] و یەکێکە لەو کتێبانەی گومان لە ڕاستێتییان هەیە.

سەبارەت بە هامانیش کتێبەکە بە هامانی (عەمالیقی)[٣٠٨] ناوی دەبات. ئەگەر هامان خەڵکی ناوچەی باکووری نیمچەدورگەی عەرەب بووبێت ئەوە زیاتر گونجاوە وەزیری فیرعەونێکی میسر بێت، نەك تەنها لەبەر نزیکیی ناوچەکە بەڵکو لەبەر ئەوەی هەندێك کەسانی ئاسیایی گەیشتبوونە پلەی بەرز لە میسر. لەو سەردەمە خەڵکێکی زۆری کەنعانیو سووری چووبوونە میسرو ببوونە بەشێك لە

---

[٣٠٤] باسێکی لەوە دوورودرێژترم هەیە لەبارەی هامان لە لێکۆڵینەوەی (ئاماژەکانی قورئان بۆ رەمسیسی دووەم وەك فیرعەونەکەی مووسا) کە لە کۆنگرەی (بەرگری لە قورئان) پێشکەش کرا، لێرەش زیادە زانیاری هەن کە لەو لێکۆڵینەوەیە نین.

[٣٠٥] ئەحەشوێرۆش אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ بە عیبری، خشایارشا بە فارسیو کسێرکسیس Xerxes بە یۆنانی ، لە ئینگلیزی بە زێرکسیس دەخوێنرێتەوە.

[٣٠٦] قورئان تەنها ناوی هامان دەباتو پلەکەی ناڵێت، واتە دانانی پلەی وەزیر بۆ هامان تێگەیشتنی خەڵکە لە قورئان.

[٣٠٧] ستیفن م. میلر، روبرت ف. هوبر، تاریخ الکتاب المقدس، ص ٤٤.

[٣٠٨] عەمالیق עֲמָלֵק گەلێکن شەڕیان دژی مووساو گەلەکەی کرد پاش دەرچوونیان لە میسر پاش ئەوەی گەیشتنە سینا. لە کتێبی تەکوین عەمالیق کوڕەزای (عێساو)ی برای یەعقووبە (تکوین ٣٦: ١٢). عەمالیق وەك یەکێك لە دوژمنەکانی بەنو ئیسرائیل باس کراون.

کۆمەڵگەی میسری. ئەوانە ناوی میسرییان لەخۆیان نابوو بەڵام هەشبووە ناوی ئەسڵیی خۆی هێشتبووەوە وەك ئورخییا کە بووە سەرکردەیەکی سەربازیی سێتیی یەکەم، باوکی رەمسیسی دووەم. ئورخییا بەئەسڵ ناوێکی (خورری)یە: ئورخی–تێشوپ.[٣٠٩] کوڕەکەی ئورخییاش ناوی یوپا (یوپئ) بوو کە ناوێکی کەنعانییەو[٣١٠] ئەویش فەرمانبەرێکی گەورە بوو لای رەمسیسی دووەم.

هەندێك نووسەری ئیسلامی هەوڵیان داوە بۆ دۆزینەوەی ناوێکی میسریی کۆن لە هامان بچێت یان لێوەی نزیك بێت، بۆ نموونە باسی هاوڕێیەکی منداڵیی رەمسیسی دووەم کراوە کە چەند پلەیەکی بەرزی لای رەمسیس وەرگرتبوو ئەویش ئیمن ئم ئنت (ئامون ئم ئینت) و کە ناوی خوداوەند ئامون لە ناوەکەی لە هامانەوە نزیکە.

ئامون ئم ئینت یاوەری رەمسیس بوو لەو کاتەی رەمسیس جێگری باوکیو میراتگری بوو. جگە لەوەش کەسوکاری دەسەڵاتداریشی هەبوون[٣١١].

دوای مردنی (سێتیی یەکەم)ی باوکیشیو بوونی رەمسیسی دووەم بە فیرعەونی نوێ پلەی ئامون ئم ئینتی بەرزکردەوە بۆ پلەی سەرکردە عارەبانەکانی پادشاو چاودێریی ئەسپەکان[٣١٢] کە پلەیەکی بەرز بوو چونکە هەموو کەسێك نەدەبووە بەشێك لە هێزی ئەسپسواری، دواتریش کرایە سەرکردەی میلیشیاکانی (معجئی– mɛd͡ʒi)، کە هێزێکی تایبەتی پۆلیسن بۆ پاراستنی شارەکانو گۆڕستانەکان، ئینجا بەڕێوەبەری پیشەسازی.[٣١٣] ناوبراو کاری رامسیوم

---

[٣٠٩] کینیث کیتشن، رمسیس الثاني، ص ٥٦.

[٣١٠] ك. کیتشن، رمسیس الثاني، ص ٥٦. لەم وەرگێرانە عەرەبییە نووسراوە (اورحی)، راستەکەشی (خ) نەك (ح). لە ئەسڵە ئینگلیزییەکەش: ئورهییا، واتە بە (هـ).

[٣١١] ك. کیتشن، رمسیس..، ص ٥٥.

[٣١٢] ك. کیتشن، رمسیس..، ص ٧٣.

[٣١٣] ك. کیتشن، رمسیس..، ص ١٩٩.

(پەرستگەی جەنائیزیی رەمسیس) پێ سپێردرابوو و بەڕێوەبەری پرۆژە شوێنەوارییەکانی پادشا بوو[٣١٤].

سەبارەت بە باسی ئێستێر وەزیرێکی خشایارشا بەناوی هامانەوە نەناسراوە بەڵکو لەوەش ناچێت هیچ لەو بەسەرهاتانەی چەوساندنەوەی جوولەکە لەسەردەمی خشایارشاو شووکردنی ئێستێر بەو هەبووبن. چیرۆکەکەش ناماقووڵە چونکە بەهۆی ئەوەی مۆردخای، مامی ئێستێر، کڕنووشی بۆ هامان نەبردبوو هامان بڕیاری دابوو جوولەکە لەناوبەرێت.

وەگرتنی باسەکان وەك مێژوویەکی راستەقینە کێشەی زۆری مێژووییان بەدواوەیە، جگە لەوەش پیلانەکە پڕە لەو شتانەی دوورە ڕووبدەن وەك ئەوەی مۆردخای ناسراوە کە جوولەکەیەکی ناو کۆشکە کەچی ئێستێر کە ئامۆزایەتی و تەبەنای کردووەو رۆژانەی سەردانیی دەکات دەتوانێت ڕەگەزو ئاینی خۆی بشارێتەوە.[٣١٥] لێکۆڵەرەوان هەوڵیان داوە ئێستێر بکەنە کەسێکی تر لە سەردەمێکی تر وەك بۆ نموونە ئێستێر کلیۆپاترای سێیەم بێت کە هاوڕێی جوولەکە بوو و ژنی پەتلیمۆسی سێیەم یوریگێتیس (سەدەی دووەمی پێش زاین) کە ئەمیان لەجیاتی خشایارشا بێت، هامانیش حزبی دژ بە جوولەکە لە کۆشکی پەتلیمۆس[٣١٦]. بۆچوونێکی تر ئەوەیە نووسەری کتێبەکە چیرۆکەکەی هۆنیوەتەوە بۆ ئەوەی تەفسیری فیستڤاڵێك بکات کە هەیە، واتە پوریم.[٣١٧] بۆچوونێکی تریش دەڵێت ئێستێرو مۆردخای دوو خوداوەندی بابلیی مەردوخ و عشتارن.[٣١٨] دەشکرێت جوولەکە جەژنێکی وەکو نەورۆزیان وەرگرتبێت و کردبێتیان فیستڤاڵی خۆیان و دوایی چیرۆکی سەرکەوتنی جوولەکە بەسەر

---

[٣١٤] ك. کیتشن، رمسیس..، ص ١٧٩.

[315] Albert I. Baumgarten, S. David Sperling, Scroll of Esther, in; Encyclopaedia Judaica, vol. 18, p.216.

[٣١٦] بۆ ئەمەو بۆ بۆچوونی تر بڕوانە سەرچاوەی سەرەوە.

[317] ibid, p.217.

[318] ibid, p.216.

هامانیـان بـۆ زیادکردبێـت وەك چـۆن چـیرۆکی کـاوەو زوحـاك لای کـورد بۆتـە چـیرۆکێکی هاوشـانی نـەورۆز، بۆیـەش وا دەڵـێین چـونکە بۆچـوونێك دەڵێـت کـە پێدەچـێت پـوریم، کـە لـە ١٤ و ١٥ ی ئـادار[٣١٩] دەگێـڕدرا، لـە فیسـتڤاڵی ئێرانیـی (فاڤاردیگـان) وەرگیرابێـتو کـە ئـەمیان لـە ١١ ی ئـازارەوە بـۆ ١٤ی ئـازارەوە بەردەوام دەبێـتو لـە وەرگێڕانـی حـەفتایی پـەیمانی کـۆنیش[٣٢٠] لـەجیاتی پـوریم جەژنەکە بە فرورایا Phrouraia یان فوردایا Phourdaia ناوبراوە[٣٢١].

بـەکورتی زۆر شـت هـەن دەربـارەی چـیرۆکەکەی ئێسـتێرو جـەژنی پـوریم باسکراونو ئەوەی لێرە گرنگە ئەوەیە باسی ئێسـتێرو هامـان لـە چـیرۆك دەچـنو گومانەکان بەتەواوەتی ئەو باسەیان دەوردەداوەو هیچ لەو باسانە نـە لـە دوورو نـە لە نزیك پەیوەندییان بە باسی هامانی قورئانەوە نییە مەگـەر تـەنها نـاوی هامـان. هامان لە قورئان خاوەن پیلانێك نەبوو بەڵکو جێبەجێکاری فەرمانەکانی فیرعـەون بوو.

٢-قـاروون و هـامان میسری بوون

((وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءهُم مُّوسَى بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ -العنکبوت: ٣٩)).

((وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ * إِلَى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ * فَلَمَّا جَاءهُم بِالْحَقِّ مِنْ عِندِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاء الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ -غافر: ٢٣-٢٥)).

---

[٣١٩] جوولەکـە مانگـەکانیان لـە بابلییـەکان وەرگرتـووە، ئـادار دەکەوێتـە دوو مـانگی ئێسـتای شوبات و ئازار.

[٣٢٠] چیرۆکەکە، کە بۆتە جێگەی ڕەخنە، بەکورتی دەڵێت پادشای پەتلیمۆسی دووەم، سـەدەی سـێیەمی پـێش زایـن، لـە میسـر داوای کـرد پـەیمانی کـۆن بکرێتـە یۆنـانی بـۆ ئـەوەی بیخاتـە کتێبخانەی ئەسکەندەریە ئیتر حەفتاو دوو زانای جوولەکەی هێناو ئەوان وەرگێڕانەکەیان کرد.

[321] ibid, pp.216-217.

عبـدالفادی دەڵێـت: مـرۆڤ لـەو ئایەتانـەوە وا ی دەچـێت کـە قـاروونو هامـان لـە نەتەوەی فیرعەون بوون بەڵام ئەمە هەڵەیە چونکە قـاڕوون ئیسـرائیلی بـووە نـەك میسریو لە قەومی مووسا بوو وەك چۆن لە قورئان هاتووە: ((ان قارون كـان مـن قوم موسى فبغى عليهم–القصص:٧٦)).

* * * *

ئەگەر مەبەست لە ناردنی مووسا بۆ قاڕوون ئەوە بێت قاڕوون میسری بووبێـت چونکە پێکەوە لەگەڵ فیرعەونو هامان ناوی براوە ئەوە قسەی ڕەخنـەگر ڕەخنـە نییە بەڵکو بیانوو چونکە هەر خۆی ئایەتەکەی سەرەوەی نووسیوە بۆ سەلماندنی ئەوەی قاڕوون لە نەتەوەی مووسا بوو. سەبارەت بە قاڕوونیش کە گوایە قۆرەحی تەوراتە بڕوانە دواتر.

٣- گوێرەکەی زێڕینی دروستکراوی سامیری بـوو

((قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِن بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ (٨٥) فَرَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدتُّمْ أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُم مَّوْعِدِي (٨٦) قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ (٨٧) فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ – طه: ٨٥-٨٨)).

عبدالفادی دەپرسێت: سامیرە شارێکی فەڵەستینەو ئەو کاتەی ئیسرائیلییەکان لـە میسـر دەرچـوون وجـوودی نـەبووەو هـاروون لەسـەر داوای ئـەوان گوێرەکـەی بـۆ دروست کردن. ئیتر چـۆن کەسـێکی سـامیری گوێرەکەکـەیان بـۆ دروسـت دەکـات پێش ئەوەی سامیرییەکان بێنە بوون؟

* * * *

ئـەو باسـانەی خوارەوەشمـان هەرچـەندە لـەڕووی لێکۆڵینـەوەی مێـژوویی‌و شـوێنەوارییەوە ئـەو دوورودرێـژە نـین، بـەڵام ڕەنگـە خوێنـەری ئاسـایی بـە دوورودرێژیان بزانێت، ئەم درێژەپێدانەش پێویستە بۆ ئەوەی خوێنـەر بزانێت کە بـاس لـە مێـژووی کـۆن بـەو سـادەییە نییـە کـە عبـدالفادی کردوویـەتی کاتێـك ویستوویەتی بە چەند وشەیەك باسێك بڕێنێتەوە.

هاڕوون گوێرەکەکەی دروستکردبوو؟

قسەکەی عبدالفادی کە هاڕوون گوێرەکەی بۆ ئیسرائیلییەکان لەسەر داوای خۆیان دروسـتکردبوو قسـەیەکە لـە تـەورات هەیـە، بـاوەڕێکی نەشیاویشـە پێغەمبـەرێك کارێکی وا بکات، قورئانیش بۆمـان بـاس دەکـات کـە هـاڕوون بـەو دروسـتکردنەی گوێرەکەکـەو بـە پەرسـتنی نـاڕازی بـوو، ئەمـەش گونجـاوترە لـە گێڕانەوەکـەی تەورات.

وەنـەبێت گێڕانەوەکـەی تـەوراتی بەردەسـتمان تـەنها لەگـەڵ کـاری پێغەمبـەران نەگونجاو بێت بەڵکو لەوە زیاتر لەگەڵ باسەکانی خودی تەورات گونجاو نییە.

ئێمە دەبینین کە لە تەورات‌و لەو کاتەی هاڕوون گوێرەکەکە دروست دەکات خـودا قسە لەگەڵ مووسا دەکات‌و باسـی هـاڕوونی بـرای بـۆ دەکـات کـە بیکاتـە کـاهن‌و باسـێکی دوورودرێـژی بـۆ دەکـات کـە چـیی بـۆ بکـات وەك باسـی وردەکـاریی جلوبەرگی کاهنێتی کە بۆ هاڕوون‌و کوڕەکـانی بکـرێن، ئـەو کـارەش بـۆ هـاڕوون‌و نەوەکـەی تاهـەتا دەبێـت، ئـەم باسـەش یـەك ئیصـحاحی تـەواوی داگیرکـردووە (ئیصحاحی ٢٨ کە ٤٣ برگەیە) ئینجا ڕێوڕەسمی بەکاهنکردنی هاڕوون کە دەبێت مووسا بیکات‌و ڕێوڕەسمـەکانی تـر کـە پەیوەنـدییان بـە هـاڕوون‌و کوڕەکانییـەوە هەیـە کـە ئیصـحاحی ٢٩ یـان داگیرکـردووە، پاشـان ئـەو شـتانەی دروسـتبکرێن‌و لەوانەش باسی هاڕوون هاتووە کە چی بکات (ئیصحاحی ٣٠).

واتە لەو كاتەی خودا ئەو هەموو قسە دووردرێژانە لەگەڵ مووسا دەكات سەبارەت بە هاڕوونو كوڕەكانیو كارە نوێكەیان كە كاهنێتیی بوون لەپڕ دەبینین هاڕوون خەریكی شتێكی ترە كە خودای تووڕە كردو ئیسرائیلییەكانی لەسەر سزا دا ئەویش دروستكردنی گوێرەكەكە لەسەر داوای ئیسرائیلییەكان (ئیصحاحی ٣٢: ١–٥).

ئەم باسانە وا پیشان دەدەن كە خودا ئاگای لە كارەكەی هاڕوون نەبوو و لەو كاتەی هاڕوون ئەو گوناهە گەورەیەی دەكرد خودا دواڕۆژێكی شكۆداری بۆ خۆیو نەوەكانی دادەمەزراند، كە ئەمە ناڕێكییەكی ئاشكرایە.

شاری سامیرە لەكاتی مووسا

ڕەخنەی ئەوە گیراوە كە سامیرە لەو كاتەی مووسا بنیات نەنرابوو ئیتر چۆن ناوی سامیری هاتووە، وەڵامەكەش یەكێكە لە سێ وەڵام:

یەكەم ئەوەیە گێڕانەوە دەتوانێت ناوی شوێنێك بڵێت كە كاتی ڕووداوەكە نەبووبێت وەك چۆن كاتێك ناوی كوردستان بەكاردەهێنین بۆ باسكردنی مێژووی كۆنی كوردستانی سەردەمی گەلە كۆنەكانی وەك گوتییەكانو لوللوییەكانو خوررییەكان..تاد، واتە كاتێك كورد وەك ئەم نەتەوەیەی ئێستا پەیدا نەبوو و ناوی كوردستانیش هەروەها پەیدا نەببوو. نموونەیەكی تر بەكارهێنانی زاراوەی فەلەستین لەلایەن مێژوونووسانو شوێنەوارناسانەوە بۆ سەردەمانێك كە هێشتا ئەو ناوە پەیدا نەببوو. بەم واتایەش دەكرێت ناوی سامیری بۆ نیشاندانی ئەوەی ئەو كەسە خەڵكی شوێنێكە كە كاتی خۆی ناوێكی تری هەبووەو دوایی ناوەكەی بۆتە سامیرەو هەروا ماوەتەوە. ئەم وەڵامەش بۆ ئەم حاڵەتە كەمتر پەسەند دەكەین لەچاو دوو وەڵامەكەی تر لەبەر ئەوەی لە قورئان وەسفی سامیری لەمیانەی گفتوگۆوی ڕاستەوخۆوە هاتووە: ((قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِن بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ (طه: ٨٥).. قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ –طه: ٩٥)) مەگەر لەو حاڵەتەی ناوی شارەكە لە كۆنەوە سامیرە بووبێتو ناوی شەمرۆن یان شۆمەرۆن

(نـاوی عیبریـی سـامیرە) دەسـتکاریکردنێکی عیـبری بـووە وەك چـۆن دەقـە ئاشورییەکان بەو شارەیان دەوت سامیرینا نەك شۆمەرۆن (بڕوانە خوارتر).

سامیرە یان شۆمەرۆن

وەڵامی دووەمیش ئەوەیـە کـە سـامیرە کـاتی مووسـا بەهـەمان نـاوەوە هـەبووەو گێڕانەوەکـەی (کتـێبی پادشـایان) لـە پـەیمانی کـۆن سـەبارەت بـە دروسـتکردنی دواتری سامیرە ڕاست نییـە. ئـەو شـارەی پێـی دەڵـێین سـامیرە بـە عیـبری پێـی دەوترێـت شـۆمەرۆن שֹׁמְרוֹן. بـەپێی کتـێبی پادشـایان (١پادشـایان ١٦: ٢٤) شـۆمەرۆن پێشـتر گردێـك بـوو پادشـای ئیسـرائیل (پادشانشـینە باکوورییەکـەی جوولەکـە)[٣٢٢] عـۆمری (عامـەری یـاخود عۆمـەری) עָמְרִי (دەوروبـەری ٩٠٠ پـێش زاین) کڕیبووی لە خاوەنەکـەی کـە نـاوی شـێمێر שֶׁמֶר بـوو و شـاری شـۆمەرۆنی لەسـەر لوتکەکـەی بنیـات نـا. نـاوی شـاری شـۆمەرۆن (سـامیرە)ش لـە نـاوی (شێمێر)ـەوە هاتووە. ئـەو چیرۆکەی کـە ڕەچـەڵەکی نـاوی شـاری شـۆمەرۆن بـۆ شێمێر دەگێڕێتەوە جێگەی گومانە چونکە کەمتر ڕێـی تێدەچێت کەسـێك شـارێك بنیات بنێتو بیکاتە پایتەختی پادشانشینەکەیو لەجیاتی هـەر نـاوێکی تـر نـاوی ئـەو کەسـە بـەکاربهێنێت کـە شـوێنی ئـەو شـارەی لـێ کڕیبـوو. ئـەم هەوڵـە بـۆ دیاریکردنی ڕەچەڵەکی ناوەکان نموونە تری هەیە کاتێك خەڵك واتای ناوی شارێك یان گوندێك نازانن‌و نزیکترین وشە لە زمانی خۆیان یان زمانێکی بێگانە دەدۆزنەوە بۆ ئەوەی ناوی ئەو شوێنەی بدەنە پاڵی. جـاری وایشـە کـە وشـەیەکی مـەعقوولی نزیك نەبێت تەفسیری زۆر سەیر پەیدا دەبن.[٣٢٣] لەبەر ئەوە وای بـۆ دەچـین نـاوی

[٣٢٢] لەدوای سولەیمانی پێغەمبەرەوە دەوڵەتەکەی بـووە دوو بـەش: دەوڵـەتی بـاکوور کـە پێـی وترا ئیسرائیلو سامیرە سێیەمو دوایەمین پایتەختی بـوو، دەوڵـەتی باشـووریش کـە پێـی وتـرا دەوڵەتی یەهووداو پایتەختەکەی قودس بوو.

[٣٢٣] لە کوردەواریی خۆمان نموونەی لەمە هەیە وەك تەفسیرکردنی ناوی گوندی (دێگەڵـە) بـەوە کابرایەك ((گەلاوگەل)) دەڕۆشت!

گردەکە پێشتریش هەر شۆمەرۆن بووەو عۆمری ناوەکەی وەکو خۆی هێشتۆتەوەو نموونەش لە مێژوو لەسەر ئەمە زۆرە.

جێگەی سامیرە شوێنەواری پێش شوێنەوارە ئیسرائیلییەکانی لەخۆ گرتووە. پشکنینە شوێنەوارییەکانی زانکۆی (هارڤارد) لە سەرەتای سەدەی بیست لە سامیرە دەریانخستبوو کە لە ژێر ئەو چینەی وا گومان دەبرێت هی ئیسرائیلییەکان بێت کەلوپەل دۆزراونەتەوە کە دیارە دەگەڕێنەوە بۆ خەڵکی پێش ئەوان و لە سەرانسەری فەڵەستین ئەو کەلوپەلانە دۆزراونەتەوە.[٣٢٤] بەڵام ئەگەر تەنانەت پێش عۆمریش ناوەکە شۆمەرۆن نەبووبێت ڕەنگە ناوی گردەکە شێمێر (ناوی کەسەکەی گردەکەی بە عۆمری فرۆشتبوو) بووبێت کە ئەم ناوە نزیکە لە ناوی شۆمەرۆن. هەروەها دەکرێت ناوی ئەو شوێنە بەرز لە وشەی (شامەر)، بەواتای (دیمەن)، داڕێژرابێت.[٣٢٥]

کێشەیەکیش ئەوەیە تا چەند باوەڕ بە گێڕانەوەکەی پەیمانی کۆن بکەین کە عۆمری سامیرەی بنیات نابوو. ئێمە نازانین کۆنترین کۆشك کە لەوێ دۆزراوەتەوەو بۆ ئەو سەردەمە دەگەڕێتەوە هی عۆمرییە یان هی پێش ئەوە. (رایزنەر)، کە بەڕێوەبەری پشکنینی دوو ساڵی ١٩٠٩ و ١٩١٠ لە ڕاپۆرتی ساڵی ١٩٠٩ دەربارەی پشکنینی شوێنەواریی زانکۆی هارڤارد لە سامیرە دەڵێت هیچ نووسراوێك لە کۆشکە ئیسرائیلییەکە نەدۆزراوەتەوەو پشکنینەکانیش ناوی تەنانەت یەك پادشای ئیسرائیلییان لێ بەئەنجام نەکەوتوون و دەستنیشانکردنی ئەوەی بیناکە کۆشکە ئیسرائیلییەکەی عۆمرییە، دوای ئەویش هی ئاخئاب، دەگەڕێتەوە بۆ بەڵگە شوێنەوارییەکان.[٣٢٦] دواتریش لە ڕاپۆرتی تەواوی هەر سێ ساڵەکە کە لەدوو تۆی کتێبێك دەرچووە دەڵێت کە لە پشکنینی ساڵی ١٩٠٩ـەوە

---

[324] **George A. Reisner, The Harvard Expedition to Samaria Excavations of 1909, in; JSTOR, vol. 3, No. 2, April, 1910, p.252.**

[325] **A. E. Cowley, Samaria, in; Encyclopædia Biblica, vol. IV, col. 4255.**

نووسەرەکە دەڵێت کە دەکرێت هەروەها شێمێر ناوی تیرە بێت.

[326] **G. A. Reisner, *op.cit.*, p.248.**

وا دیار بوو کە یەکەم بینای سەر لوتکەی گردەکە لەڕووی قەبارەو پێکهاتەوەو دروستکردنەوە پادشایانە بووەو دەبێت کاتی کڕینی گردەکە لەلایەن پادشاکانی ئیسرائیلەوە دروستکرابێت، بەڵگەش لەسەر ئەوە لە پشکنینی ١٩١٠ بوو کاتێك ژمارەیەك لەتەگۆزەی نووسراو دۆزرانەوە" گۆزەیەکی سەردەمی ئۆسۆرکۆنی دووەم (پادشای بنەماڵەی ٢٢ی میسر کە بە ڕەچەڵەك لیبی بوو)ی هاوچەرخی ئاخئاب کە ئەمیان دوای عۆمری بوو، لەتەسواڵەتی نووسراوی ئیسرائیلی.. تاد. رایزنەر هێشتا گومانەکان پیشان دەدات کاتێك دەڵێت بیناکە لە کۆشك دەچێت نەك پەرستگەو هەرچەندە بەڵگەکان ئاشکرا نین بەلام خۆیان ناویان ناوە کۆشکی ئیسرائیلی.[327] مێژووی تەواوی لەتەسواڵە نووسراوە ئیسرائیلییەکان نەزانراوەو لەو کۆشکە نەدۆزراونەتەوە کە بە هی عۆمری زانراوە بەڵکو لەو بەشەی کۆشکەکە کە درێژکراوەی ئەو کۆشکەیەو بە هی ئاخئاب زانراوە.[328]

بەم شێوەیەو هەرچەندە بەڵگە شوێنەوارییەکان پشتگیریی ئەوە دەکەن کە یەکەم بینای سەر گردەکە کۆشك بووە، بەلام بڕیاردان لەسەر ئەوەی کۆشکەکە هی عۆمری بووە ناکرێت سەد لە سەد بەدڵنیاییەوە وەربگیرێتو دەمێنێتەوە ئەو پرسیارە: ئایا پێش ئەوەی عۆمری ئەو شوێنە بکاتە پایتەختی خۆی شوێنەکە شارێك نەبوو؟ بەو جۆرەش ناوبردنی سامیری لەلایەن قورئانەوە مەبەست لێی کەسێکی خەڵکی شاری سامیرەی کاتی مووساو پێش ئەوەی ببێتە پایتەختی پادشانشینە باکوورییەکەی جوولەکە.

ئەوەی جێگەی سەرنجە سامیرە لە دەقە ئاشوورییەکان، واتە سامیرینا یان سامێرینا، وەکو شێوە عیبرییەکەی نییە کە شۆمەرۆنە. ئینجا ئایا ناو عیبرییەکە دەستکاریکراوەو سامیرینا ناوە ئەسڵییەکەیە؟

---

[327] G. A. Reisner, in; Harvard Excavations at Samaria, 1908-1910, vol. 1, p.60.
[328] G. A. Reisner, The Harvard Expedition to Samaria, *op.cit.*, p.227.

شاری صومور

وەڵامی سێیەمیش ئەوەیە مەرج نییە سامیری لە سامیرەوە هاتبێتو بۆی هەیە کابرای سامیری خەڵکی شوێنێکی تر بووبێت. تەوراتیش کاتێك باسی دەرچوونی ئیسرائیلییەکان لە میسر باسی ئەوە دەکات کە شەشسەد هەزار کەس بوون جگە لە منداڵەکان، هەروەها ژمارەیەکی زۆریان لەگەڵ دەرچوون (خروج ١٢: ٣٨)، واتە ئەوانەی دەرچوون هەموویان ئیسرائیلی نەبوونو بۆی هەیە سامیری یەکێك لەوان بووبێت.

زۆر پێش رەمسیسی دووەم، کە زۆرترین بۆچوون کە ئەو فیرعەونی سەردەمی مووسا بوو، شارێك لە سووریا هەبووە بەناوی صومور Şumur. دوور نییە سامیری خەڵکی ئەوێ بووبێتو چووبێتە میسرو لەگەڵ ئیسرائیلییەکان میسری جێهێشتبێت. ئیحتمالی ئەوەی سامیریو خەڵکێکی تری صومور چووبێتنە میسر بەوە بەهێزتر دەبێت کاتێك دەزانین ئەو شارە مەڵبەندی ئەو ناوچەیەی سووریا بوو کە سەر بە میسر بوو. لەوەش زیاتر صومور گرنگترین شاری سەر بە میسر بوو لە باکوور.[٣٢٩]

صومور لە رۆژئاوای سووریا بوو بەڵام شوێنی تەواوی نەدۆزراوەتەوە. پێشتر بە (سومرە)ی ئەمڕۆ زانرابوو لە باکووری شاری تەڕابلوس[٣٣٠]، بەڵام بۆچوونە نوێکان شوێنەکەی بە (تەل کازەل) دەستنیشان دەکەن(بڕوانە خوارەوە).

بەپێی (ئۆتۆ ڤێبەر) کە تێبینییەکانی سەر نامەکانی تەل ئەلعەمارنەی[٣٣١] نووسیوە صومور بریتییە لە سیمورۆس (Simyros) **Σίμυρος** لای ستیفانوسی

---

[٣٢٩] بڕوانە:

Trevor Bryce, Letters of the Great Kings of the Ancient Near East, p.151.

[330] **O. Weber, in; Die El-Amarna Taflen, 2, S.1141.**

[٣٣١] تەل ئەلعەمارنە، (ئخت ئاتون)ی کۆن، شوێنەواری پایتەختی ئیخناتون بوو. لەو گردە ژمارەیەك نامە دۆزرانەوە کە بە خەتی مێخیو زمانی ئەکەدی نووسرابوون. ئەکەدی زمانی جیهانیی ئەو سەردەمە بوو و بۆ ئاڵوگۆڕکردنی نامە بەکاردەهات. نامەکان لە پادشایانی بابلو ئاشورو میتتانیو خاتی... تاد هەروەها لە فەرمانڕەواکانی شام بۆ ئیخناتونو ئامینحوتپی

بیزەنتی (سـەدەی شەشـەمی زایـنی)، کسـیمورا (Ximyra) Ξίμυρα لای سـترابۆنی جوگرافیاناسـی یۆنـانی (٦٤پ.ز–٢٤ ز)، زیمـیرا Zimyra لای پلینیۆسـی ڕۆمـایی (سەدەی یەکەمی زایینی). بە نووسینی هیرۆگلیفـیش دەنووسـرا صـمر (یـان جمـر) ***ḏmr***[٣٣٢]. بەپێی ئەو نووسـینەش ڤاوڵـەکان نەدەنووسـران بۆیـە دەکرێـت صـومور بێت یان صەمەر یان صیمیر.. تاد.[٣٣٣] ئەوەی گرنگەو جێگەی سەرنجە شێوەیەکی نووسینی ناوەکەیە لای تحۆتمسی سێیەمی بنەماڵەی ١٨ی میسر کە بەم جۆرەیـە: صئمیرئـ***ḏꜣ-my-rꜣ*** کە نزیکە لە صامیرا یـان صـەمیرە. پادشـا لـە لەشکرکەشـیی شەشەمی لە سـاڵی سـییەمیو دوای چـوونە قـادش (قدشـو بـە میسـری) دەچـێتە صەئمیرئـ ئینجـا ئارڤـاد یـان ئـارواد (بـە هیرۆگلیفـی: ***ꜣ-rꜣ-ṯ-wt***)[٣٣٤] کـە ئـەو دوو شارە نزیکی صومور بوون. پادشا باسی زیانگەیاندن بە دوو شارەکە دەکات بەڵام هیچ سەبارەت بە صومور ناڵێت. فیرعەونەکە دەڵێت کوڕانو برایانی سـەرۆکەکانی ئەو ناوچانەی بۆ میسـر گواسـتەوە، واتـە لـەو کاتـەوە کەسـانی سـەر بـە بنەماڵـە فەرمانڕەواکان لە میسر دەژیانو دیارە کەسانی سەر بـە صـومور لـەناویان بـوون. ناوی صومور بەهەمان ئەو شێوەیەی لـە نووسـینی تحۆتمسـی سـێیەم هـاتووە لـە نووسینەکانی (کەڕنەك)ی سێتیی یەکەمی بنەماڵەی ١٩ و باوکی ڕەمسیسی دووەم هاتووە.[٣٣٥]

باوکی لەگەڵ ژمارەیەك نامە بێ ناوبردنی پادشاکە، چەند نامەیەکی کەمی ئەمانیش بۆ پادشـاو فەرمانڕەوای تر، نامەی کەسانی تریش لەو ئەرشیفە هەن جگە لە چەند دقێکی داستانەکان.

[332] **O. Weber, , in; Die El-Amarna Taflen, 2, S.1141.**

[٣٣٣] لە ناوە میسرییەکە هێمـای یەکـەم تێکەڵـە لـە (د) و (ج)و بـە هێمـاگۆڕینی لاتـینی بـە d و خەتێك لەژێر تەعبیری لێ دەکرێـت، هـەروەها (ڵا)ی عیـبری، واتـە (ص) کـە ئێسـتا بـە (تـس) دەخوێنرێتەوە.

[334] Breasted, vol, II, S465, p.198.

[335] **Breasted, vol. III, S114, p.114.**

برێستد بۆ ئەمەیان دەڵێت لە دەقەکە ***ṯy*** هاتووە کە پێویستە رئـ ***rꜣ***. بێت (هـەمان سەرچـاوەو لاپەڕە پەراوێزی **b**).

وەك وتمان بۆچوونێكی نوێتر سەبارەت بە صومور ئەوەیە (تەل كازەل)ی[٣٣٦] سووریایە نزیك دەریاو رۆژئاوای شاری (حیمص)ەو ئەمەیان پشتگیریی شوێنەواریی زیاتری هەیە. صومور هەروەها رۆژئاوای شاری (قادش)ە كە شەڕی میسرییەكان‌و خاتییەكانی لەسەر هەبووەو یەكێك لە قۆناغەكانی ئەو جەنگە لە كاتی رەمسیسی دووەم بوو.

تەل كازەل **Tell Kazel** كە پشكنینی شوێنەرایی تێ كرا بۆ ئەوەی بزانرێت شاری سومور یان سیمورا **Simyra** یە ناوی لە كتێبی تەكوین‌و دەقەكانی میسری كاتی تحۆتمسی سێیەم‌و لەوحەكانی تەل ئەلعەمارنەو دەقە ئاشورییەكان‌و نووسەرە كلاسیكییەكان (یۆنانی‌و رۆمايیەكان) هاتووە.[٣٣٧]

لە كتێبی تەكوین (١٠: ١٨)و لە كتێبی یەكەمی هەواڵەكانی رۆژان (سفر اخبار الایام الاول، ١: ١٦) كەسی صەماری (تسەماری) צְמָרִי كوڕی كەنعانە ئەویش كوڕی حام كوڕی نووحە. هەرچەندە ئەمە باسی سەردەمێكی زۆر كۆن دەكات بەڵام ئاشكرایە كەرەستەی نوێ بەكارهاتووە واتە ناوی شارێك یان تیرەیەكی سەردەمی نووسینەوەی ئەو ڕستەیەی پەیمانی كۆن بەكارهاتووە بۆ باسكردنی سەردەمێكی كۆنتر.

ناوی صومور لە چەندین نامەی تەل ئەلعەمارنە هاتووە. ناوی شاری صومور لەو نامانە بە چەند شێوەیەك هاتووە: صوموری، صومور، صومورا، زوموری[٣٣٨].

---

[٣٣٦] هیچ نووسراوێك لە تەل كازەل نەدۆزراوەتەوە پشتگیریی ئەوە بكات بەڵام تەواو دیارە كە ئەوێیە ئەویش بەپشتبەستن بە شوێنە ستراتیجییەكەی‌و بە دۆزراوە زۆرەكانی كە دەگەڕێنەوە بۆ سەردەمی برۆنزیی نوێ‌و چینەكانی ١ و٢ ی سەردەمی ئاسنین، واتە ئەو كاتەی صومور دەورێكی سەرەكیی هەبووە لە ئامورو:

Leila Badre, Tell Kazel-Simyra, BASOR, 343, Aug. 2006, p.67.

[337] **Leila Badre, Tell Kazel-Simyra, p.65.**

[٣٣٨] بۆ ئەو شێوانەو شێوەی نووسینی ناوەكەو ژمارەی ئەو نامانەو ئەو دێڕانەی ناوی شارەكەی تێ هاتووە بڕوانە ناوی شارەكە لە پێڕستی ناوی جوگرافییەكان:

E. Ebeling, in; Die El-Amarna Taflen, II, S.1158.

یەکێك لەو نامانە نامەی ریب—ئاددا (ریب—ئاددی، ریب—خاددا)یە (نامەی ژمارە EA68) کە فەرمانڕەوای گوبلا (جوبەیلی ئێستا لە لوبنان) بوو و بۆ پادشای میسر ئیخناتون ناردبووی، ریب—ئاددا بە فیرعەونەکە دەڵێت کە بەهۆی صومورەوە، کە فەرمانبەرێکی فیرعەون فەرمانڕەوای بوو، گوبلا پارێزرابوو. دەشڵێت دوژمنایەتیی جەنگاوەرانی (خاپیرو) SA.GAZ.MEŠ بەرامبەری زۆر گەورەیە بۆیە فیرعەونەکە دوانەکەوێت لە ناردنی یارمەتیی بۆ صومور نەوەکو پەیوەندی بە خاپیرووە بکەن[٣٣٩] نامەیەکی تری هەمان کەس (EA76)، ناوی شارەکە بەشێوەی صومورا دەبات. لەم نامەیە ریب—ئاددا بە فیرعەون کە وڵاتی پادشا (واتە ناوچەکانی سەر بە فیرعەون)و شاری صومور کە پایتەختی پادشایە لەوێ پەیوەندییان بە خاپیرو GAZ.MEŠ amêlu وە کرد ئەویش دەستەوەستان بوو. ئینجا داوای ناردنی سەرباز دەکات.[٣٤٠]

جگە لە خاپیرو پادشانشینی بچووکی (ئاموررو) دوژمنێکی تر بوو و لە باکووری گوبلا بوو و تا ئوگاریت درێژ دەبووەوە و سەرەتا سەر بە میسر بوو و دوایی لێی یاخی بوو. نامەیەکی تر ریب—ئاددا (EA71) بۆ وەزیری فیرعەونەکەیەو لۆمەی دەکات کە بۆچی بە پادشای نەوت بۆ ناردنی سەرباز بۆ گرتنی صومور (صومورا). قسەش بە عەبدی عەشیرتا، فەرمانڕەوای ئاموررو، دەڵێت کە ئەو

---

[339] **Knudtzon, Die El-Amarna Taflen, I, 68, S.361.**

لەو نامانە ناوی ئەو خەڵکە کە بە کۆچەریو چەتەیی، هەروەها کۆیلە، ناسرابوون بە زاراوەی سومەری SA.GAZ یان GAZ .. هاتووەو بە (خاپیرو) زانراوە کە ئەمیان بە ئەکەدییە. خاپیرو یان عاپیرو نەتەوەیەکی دیاریکراو نەبوون بەڵکو زاراوەیەك بوو بۆ کەسانێکی وڵاتی دووڕوبارو سووریاو دەوروبەریو ناوەکەیان زۆر پێش پەیدابوونی ئیسرائیلییەکان هەبوو بۆیە بۆچوونی جیاواز دەربارەی پەیوەندیی ئەوان بە زاراوەی (عیبرییەکان)ەوە هەیە بەڵام بەشێوەیەکی گشتی بۆچوونی زاڵ ئەوەیە خاپیرو پەیوەندییان بە عیبرییەکانەوە نییەو زاراوەیەکی نەتەوەیی نییە. میسرییەکان پێیان وتوون (عپرو) کە دەکرێت بە (عەپرو) یان عەپیرو بخوێنرێتەوە.

[340] **Knudtzon, Die El-Amarna Taflen, I, 76, S.383.**

چییە تا وڵاتی پادشا بۆ خۆی بەرێت؟ باسی بەهێزبوونی عەبدی عەشیرتاش دەکات بەهۆی کۆمەڵانی خاپیرو GAZ amêlu وە.[٣٤١]

صومور کەوتبووە دەستی عەبدی عەشیرتا، دوای مردنی ئەمیش کەوتەوە دەستی میسرییەکان، بەڵام گەورەتربوونی دەسەڵاتی کوڕانی عەبدی عەشیرتا بەسەر ناوچەکە وای کرد صومور لە مەترسی بێت، ئەوەش بوو جارێکی تر کەوتە دەستیان، ئەو کەسەش کە زیاتر ناوی دێت (ئازیرو)ی کوڕی عەبدی عەشیرتا بوو کە هێشتا خۆی وەك وابەستەی فیرعەونی میسر خۆی بۆ ئەو فیرعەونە پیشان دەدا.[٣٤٢] شارەکە بەهۆی شەڕو گەمارۆوە خراپی بەسەر هاتبوو، ئیخناتونیش فەرمانی بە ئازیرو دابوو بنیاتی بنێتەوە، ئەویش بەڵێنی پێدا بەڵام بەڵگە لەسەر ئەوە نییە کە بەڵێنەکەی جێبەجێکردبێت..[٣٤٣]

لە دەقە ئاشورییەکان هەر سێ ناوی صومور (بە شێوەی صیمیرا)و زیمارا (ڕەنگە صەماری تەورات بێت)و سامیرە (سامیرینا) وەك سێ شوێنی جیاواز دەردەکەون‌و ئەمە ئیحتمالی سەرچاوەی ناوی کابرای سامیری زیاد دەکات بۆ دوان وەك لە خوارتر ڕوونی دەکەینەوە.

صومور لای ئاشوورییەکان بە صیمیرا Şimirra ناوبراوە" تیگلات پلاسەری سێیەم (٧٤٥–٧٢٧ پ.ز) باسی ژمارەیەك شاری ناوچەکە دەکات کە صیمیرا یەکێکیانە دوای ناوی گوبلا .. کە ئەمانەی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی. هەر لەو نووسراوەو پاش صیمیرا شارێکی تر هەیە ئینجا ناوی شاری زیمارا Zimarra.[٣٤٤] شارەکانی باکووری کەناری سووریا لە هەرێمێك ڕێکخرابوون کە مەرکەزەکەی صیمیرا بوو.[٣٤٥] دواتر ناوی صیمیرا بەپاڵ سامیرە لە نووسراوێکی سارگۆنی دووەمی

---

341 Knudtzon, Die El-Amarna Taflen, I, 71, S.367

342 Trevor Bryce, Letters of the Great Kings of the Ancient Near East, p.146ff.

343 *ibid*., pp.151-2.

344 Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. I, S815 (p.292).

345 Nicholas Geoffrey Lemprière Hammond ,Empires and Other States of the Near East, p.468.

ئاشوری سەبارەت بە شەڕی ساڵی دووەمی (٧٢٠ پ.ز) دژی چەند شارێکی سووریاو فەلەستین وەك قارقارو صیمیرراو دیمەشقو سامیرە (لە دەقەکە: Samirina)و غەززە.... و بەپشتیوانیی فیرعەونی میسر جەنگا.[٣٤٦] هەبوونی ناوی زیماررا بەپاڵ صیمیررا لە یەك دەقی تیگلات پلاسەری ئاشوری ئیحتمالێکی ترمان بۆ سەرچاوەی ناوی (سامیری)ی قورئان زیاد دەکاتو بەم جۆرە نەك تەنها صومور یان (صیمیررا)مان هەیە بۆ ئەسڵی ناوی سامیری بەڵکو (زیماررا)شمان هەیە. لەڕێگەی ئەو دەقەی سەرەوەی تیگلات پلاسەرو دەقێکی تری ئاشکرا دەبێت کە زیماررا شارێکی ترەو جیایە لە صیمیررا و سامیرە. ناوی سامیرە لەم دەقەی تری تیگلات پلاسەر بەشێوی سامێرینا Samerina بوو و لە هەمان ئەو دەقە ناوی صیمیررا هاتووە کە لەگەڵ چەند شارێك لەسەر کەناری دەریا بوون.[٣٤٧] کەواتە دەکرێت سامیری خەڵکی زیماررا بووبێت هەرچەندە ئێمە زیاتر ئەوە پەسەند دەکەین کە خەڵکی صومور (صیمیررای ئاشوری) بووبێت، ئەوەش بەبێ ئەوەی ئیحتمالی هەبوونی سامیرە لە کاتی مووسا پشتگوێبخەین وەك چۆن لە سەرەوە ڕوونمان کردەوەو کە بەم جۆرە دەکرێت سامیری خەڵکی یەکێك لەو سێ شارە بووبێت.

بەم شێوەیەش نەك تەنها وەڵامی ئەو ڕەخنەیە دەدەینەوە بەڵکو هەروەها ئێمە زیاتر لە یەك وەڵاممان هەیە. وەك وتیشم باسی مێژووی کۆنو شوێنەوار بەو ئاسانییە نییە کەسێك ناوێك ببینێتو بەسەرپێیی ئەنجامێکی لێ دەربهێنێت.

---

y لە سەرچاوەی خوارەوە: سترابۆ پێی وتووە سیمورا Simyra (بەپێی خوێندنەوەی یۆنانیی شتێکی نزیکە لە "و")و ئێستا (سومرا)یە، بەڵام نووسەرەکە صومور بە زەمار Zemar دەنووسێت کە لە تەورات هاتووە (تەکوین ١٠: ١٨)، بەڵام بەبۆچوونی خۆمان ئەوە هەڵەیە چونکە وەك باسمان کرد لە نووسراوەکەی سەرەوەی تیگلات پلاسەری سێیەم لە دوای ناوی سیمیررا شارێکی تر ئینجا شاری زیماررا Zimarra هاتووە کە ناوی ئەمیان نزیکترە لە زەمار.

[346] **Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. II, S5 (p.3).**

[347] **D. D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. I, S772 (p.276).**

٨-فیرعەون لە خنکان ڕزگاری دەبێت

((وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنتُ أَنَّهُ لا إِلِهَ إِلاَّ الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَاْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ * آلآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ * فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ - یونس: ٩٠-٩٢)).

عبدالفادی دەڵێت ئەم ئایەتە دەڵێت فیرعەون لە خنکان ڕزگاری بوو بەڵام لە سوورەتی القصص دەڵێت فیرعون خنکا:

((وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَل لِّي صَرْحًا لَّعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ * وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ * فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ - القصص: ٣٨-٤٠)).

کەواتە قورئان لەگەڵ خۆی ناڕێکە هەروەها ناڕێکە لەگەڵ قسەی داوودی پێغەمبەر کە وتبووی: ((پاڵی بە فیرعەون و هێزەکەیەوە نا بۆ ناو دەریای سووف (یەم سووف) יַם-סוּף)) (مەزمووری ١٣٦: ١٥).

* * * *

ئەگەر بەپێی تەفسیری باو قسە بکەین دەڵێین ناڕێکی نییە لە نێوان دوو باسەکەی قورئان چونکە دووەمیان بەئاشکرا باسی خنکانی فیرعەون دەکات، یەکەمیشیان هەر باسی خنکان دەکات بەڵام ئەوە لاشەی فیرعەون بوو کە ڕزگاری بوو نەك فیرعەون بەزیندوویی.

ئایەتەکە دەڵێت (ڕزگارت دەکەین بە لاشەتەوە) یان (بەهۆی لاشەتەوە ڕزگارتان دەکەین)و ئەوەی لێ تێدەگەین کە فیرعەون خنکا بەڵام لاشەکەی ڕزگاری بوو، ئەوەشە ئەوانەی باسی ئیعجازی قورئان دەکەن دەیکەنە بەڵگە لەسەر ئیعجاز، واتە قورئان باسی ئەوە دەکات لاشەی فیرعەون ڕزگاری بوو بۆ ئەوەی ببێتە

نیشانە بۆ ئەو کەسانەی دوای خۆی، لە سەدەی نۆزدەش مۆمیاکەی رەمسیسی دووەم دۆزرایەوەو تا ئێستا ماوەو خەڵك دەتوانن بیبینن.

ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەوەیە ئەو مەزموورەی عبدالفادی کردوویەتی بە بەڵگە کە فیرعەون خنکا بۆ خۆی بەڵگە نییە: خودا فیرعەونو هێزەکە پاڵ پێوەنا بۆ ناو دەریای (سووف)، بەڵام بەئاشکرا ناڵێت خنکا. ئەوەش وای کردووە لە لێکۆڵەرەوەیەکی تەورات کە بڵێت مووسا باسی تێکشکاندنی لەشکری فیرعەونی کردووە بەڵام قەت باسی لەناوچوونی خودی فیرعەونی نەکردووە[٣٤٨]، واتە هەمان ئەو قسەیە دەکات کە عبدالفادی کردوویەتی بە ڕەخنە بەسەر قورئان.

لێرە ئەگەر بەکورتیش بێت پێم باشە باسێکی خنکانی فیرعەون بکەم کە باسێکە لە لێکۆڵینەوەیەکی پێشتری خۆمە:[٣٤٩]

زۆربەی بۆچوونەکانو بەڵگەکان ئەوەن کە رەمسیسی دووەم فیرعەونی مووسا بوو، بەڵام شیکردنەوەی مۆمیای رەمسیسی دووەم (کە لەڕووی دەرەوە کرابوو) نەیسەلماندووە کە بە خنکان مردبوو، هەروەها ئەوەشی ئاشکرا کردبوو کە لەکۆتایی ژیانی ژمارەیەك نەخۆشیی پیریی هەبوو و نەخۆشییەکانی بەجۆرێك بوون نەیاندەهێڵا سواری عارەبانەی جەنگ بێتو شوێنی بەنو ئیسرائیل بکەوێت. لەوەشەوە ئەو بۆچوونەم خستە ڕوو کە ڕووداوی دەرچوون لە کۆتایی ژیانی رەمسیس نەبوو بەڵکو پێشتر بوو و رەمسیسی دووەم لە دەریا خنکابوو بەڵام خنکان (غرق) واتای مردن نییە بۆیە وای بۆچووبووم کە رەمسیسی دوای ئەوە تا مردنی لە حاڵەتی بێهۆشی بوو. بۆ پاڵپشتی ئەوەش ئەوەم کردە بەڵگە کە تەنها یەك جار باسی خنکانی خودی فیرعەون کراوەو جارەکانی تر باسی ئالی فیرعەون یان سەربازەکانی فیرعەون کراوە. هەروەها ئایەتی ((فاخذناه وجنودَه فنبذناهم في اليم وهو مُليم–الذاريات: ٤٠)) هەیە کە موفەسیران وشەی (مليم)یان بە لۆمەکراوە

[348] Douglas Petrovich, Amenhotep II and the Historicity of the Exodus-Pharaoh, pp.89-90.

[٣٤٩] لێکۆڵینەوەکەم لە کۆنگرەی بەرگری لە قورئان کە پێشتر ئاماژەم بۆ کردبوو.

تەفسیر کردووە بەمەرجێك ئەوە لەگەڵ زمانی عەرەبی ناگونجێت، ئەو وشەیەش یەك جاری تر بەکارهاتووە ئەویش بۆ یوونسی پێغەمبەر کە خۆی فڕێدایە دەریاو نەهەنگەکە قووتی داو نەمردو ئەو حاڵەتەی تووشی ببوو لە هی لۆمەکردن ناچێت: ((فالْتَقمَهُ الحوتُ وهو مُليم –الصافات: ١٤٢))، بۆیە لەوە دەچێت ئەوەی فیرعەون حاڵەتێکی لەو جۆرە بێت نەك مردن بەهۆی خنکانەوە.

٣٠-کچی فیرعەون یان ژنەکەی؟

((وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَن يَنفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ –القصص:٩)).

سوورەتی قەصەص باسی ئەو ئافرەتە دەکات کە مووسای لە ڕوبارەکە هەڵگرتەوە کە ژنی فیرعەون بوو، تەوراتیش دەڵێت کچی فیرعەون چووە ڕوبارەکە خۆی بشواتو سەبەتەکەی بینیو کەنیزەکەی نارد بۆ هەڵگرتنەوەیو بینی منداڵێکە دەگری ئیتر دڵی بۆی نەرم بوو و وتی ئەمە منداڵێکی عیبرییەکانە... تا دەگاتە ئەوەی کە گەورە دەبێت دایکی دەیهێنێتەوە بۆ کچەکەی فیرعەونو ئەم دەیکاتە کوڕی خۆی (خروج٢: ٥-١٠). عبدالفادی ئەم باسە بەکورتی دەهێنێتەوە.

* * * *

لە قورئان باسی ئەوە نەکراوە کێ مووسای هەڵگرتەوە، ئایەتەکەی پێش ئەوە دەڵێت : ((فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدواً وحزناً..)). دەکرێت کچەکەی فیرعەون بێت. لە ئایەتەکەی دوای ئەوەش ژنەکەی فیرعەون بە فیرعەون دەڵێت مەیکوژن بەڵکو بەکەڵکمان بێت یان بیکەینە منداڵی خۆمان. کەواتە گێڕانەوەکەی تەورات باسەکەی کورتکردۆتەوەو کەسایەتییەکەی کردۆتە یەك کەس ئەویش کچی فیرعەون. نموونەی تریشمان هەیە لە کورتکردنەوە لە باسەکانی تەورات کە دواتر دەیانبینین. بەئاسانیش تێدەگەین حەزی ژنەکەی فیرعەون بەوەی منداڵەکە بکاتە

کوڕی خۆی بۆچی بووە. ڕەمسیسی دووەم چەند ژنێك بوو و نزیکەی سەد کوڕو کچی هەبووە، منداڵەکانیشی بەردەوام دەمردن و کاتێك خۆی مرد ئەوەندەی کوڕی نەمابوو. ڕەنگە ئەو ژنەی فیرعەون منداڵی نەدەبوو، یان کچی بووەو حەزی دەکرد کوڕی هەبێت.

بەڵام جگە لەم وەڵامە دەتوانین ئەوەش بڵێین کە هەردوو باسەکە ڕاستن واتە ئافرەتەکە کچی فیرعەون و ژنیشی بوو. چەندین فیرعەون خوشکی خۆیان یان، ئەمەشیان کەمتر، کچی خۆیانیان دەهێنا. واش دیارە ئەوە تایبەت بووە بە بنەماڵەی پادشایانە. ڕەنگە هۆیەکی ئەوەش بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەو جۆرە ژنهێنانە، کە لە ئەفسانەکانی تایبەت بە خوداوەندەکان هەیە، وەك ئیمتیازێکی پادشایانە تەماشا دەکرا کە پادشاکە لە خەڵکەکە جیادەکاتەوە.[٣٥٠] هەرچەندە بەپاڵ ئەوە ڕێی تێدەچێت دەوری هەبووبێت لە هێشتنەوەی دەسەڵات لەناو بنەماڵەکە.[٣٥١]

ڕەمسیسی دووەم کە پاڵێوراوی گەورەیە بۆ ئەوە فیرعەونی مووسا بێت ژمارەیەك ژنی هەبووە کە یەکێکیان بنت عنات، کچی گەورەی خۆی لە ئیزیس نفرت (ئست نفرت)ی ژنی. کچێکی تری رەمسیس مریت ئیمن (مریت ئامون) لە ژنەکەی نفرتاری. کچێکی تری کە دواتر بووە ژنی ناوی (نبت تاوی) بوو. یەکێکی تر (حنت می رع) کە ناسراو نییە.

بەپێی لێکۆڵینەوەیەکیش نموونەی زۆر کەم هەن بۆ ژنهێنانی لەم جۆرە لە ناو خەڵکی سادە لە میسری فیرعەونی.[٣٥٢] ڕەنگە ژنهێنانی براو خوشك لە ناو پادشایانی سەردەمی پادشانشینی نوێو بەتایبەتی بنەماڵەی ١٨ (بنەماڵەکەی پێش ئەوەی رەمسیسی) زیاتر هەبووبێت، بەڵام لە سەردەمی تریش هەبووە،

---

[350] **Ian Shaw, Paul Nicholson, The British Museum Dictionary of Ancient Egypt, p.171, Terry G. Wilfong, Marriage and Divorce, in; Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, vol. II, p.343.**
[351] **Wilfong, *ibid*, p.343.**
[352] ***ibid*, p.344.**

تەنهاش لە سەردەمی ڕۆمایی لە میسر ژنهێنانی براو خوشك لەناو خـەڵكی ئاسـایی بڵاوببووەوە.[٣٥٣]

٣١-فرێدانی منداڵان بۆ ناو ڕوبـارەكە پێش لەدایكبوونی مووسا بوو نەك دوای ناردنی بە پێغەمبەر

((وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ –الاعراف:١٢٧)).

((إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ * وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ * وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ * وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ – القصص: ٤-٧)).

عبـدالفادی دەڵێـت لـە سـوورەتی ئـەعراف میسـرییەكان شـكاتی مووسـایان لای فیرعەون كرد ئـەویش وتـی منداڵـەكانیان دەكـوژینو ئافرەتـەكانیان دەهێڵینـەوە، سوورەتی قەصەصیش باس لـە فیرعـەون دەكـات كـە پـێش لـەدایكبوونی مووسـا منداڵەكانی دەكوشتو ئافرەتـەكانی دەهێشـتەوە، بـەم جـۆرەش ئـەو دوو ئایەتـە ناڕێكن بەیەكتر.

* * * *

كاتێك ڕەخنە دەگیرێت بەوەی كە ناڕێكی لە باسەكان هەیە پێویسـتە بزانرێـت كـە ناڕێكی كاتێك ڕاستە ئەگەر یەكێك لە دوو شتەكە هەبێتو ئەوەی تـر نـەبێت. ئـەم حاڵەتەش ئەو ناڕێكییە نایگرێتەوە چونكە هەردوو كارەكە دەكرێت هەبووبن، واتـە دەكرێت پێش لەدایكبوونی مووسا كوشتنی منداڵەكان ڕوویدابێت، دەشكرێت دوای

[353] *ibid.*

ئەوەی مووسا بووە پێغەمبەر کارەکە دەستی پێکردبێتەوە. کاتێکیش دەڵێین ((دەکرێت هەبووبن)) مەبەستمان لە مەنهجی بیرکردنەوەو رەخنەیە ئەگینا لە قورئان بە ئەکیدی هەبووە چونکە جاری دووەم کە باسکراوەو وەك لە ئایەتەکان دیارە دوای ئەوەی سیحری جادووگەرانی فیرعەون بەتاڵ بوو و ئەمان باوەڕیان بە مووسا هێنا:

((قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنتُم بِهِ قَبْلَ أَن آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُواْ مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ * لأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلاَفٍ ثُمَّ لأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ * قَالُواْ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ * وَمَا تَنقِمُ مِنَّا إِلاَّ أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءتْنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ * وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ –الاعراف: ١٢٣–١٢٧)).

عبدالفادی نازانێت کە ئەو رەخنە هەڵەیە باسێکی تەورات دەگرێتەوە ئەویش ئیشی سوخرەی بەنو ئیسرائیل کە فیرعەون پێی دەکردن پێش لەدایکبوونی مووسا (خروج: ئیصحاحی ١)و بەردەوام بوو بۆ دوای ئەو کاتەی مووسا بووە پێغەمبەر، بەڵکو قورستریش کرا لەسەریان (خروج: ئیصحاحی ٥). ئایا دەکرێت بڵێین دوو باسەکە دژ بە یەکن؟

٣٢–مارەیی ژنەکەی مووسا

((قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَن تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِن شَاء اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ – القصص: ٢٧)).

عبدالفادی دەڵێت زانراوە کە یەثرۆن، خەزووری مووسا حەوت کچی هەبووە نەك دوان و یەکێکیانی دا بە مووسا بێئەوەی هەشت یان دە ساڵ خزمەتی بکات. ئەوەی خزمەتی خەزووری کرد وەك مارەیی کچەکەی یەعقووب بوو کە حەوت ساڵ خزمەتی کرد (تکوین ٢٩: ١٨).

* * * *

تا چەند دەتوانین باوەڕ بەوە بکەین لەکاتێك خودی تەورات ناڕێکە لەبارەی خەزووری مووسا؟ تەورات (خروج ٢: ١٨) ناوەکەی بە رەعوئیل רְעוּאֵל دەبات (هەروەها لە کتێبی ژمارەکان ١٠: ٢٩ کە چوارەم کتێبی پێنج کتێبی تەورات)، بەڵام لە ئیصحاحی دوای ئەو (خروج ٣: ١،هەروەها لە چەند شوێنێکی تری کتێبی دەرچوون) ناوی بە یەثرۆن (یترۆ، یثرۆ) יִתְרוֹ دەبات. لە کتێبی ژمارەکان حۆباب חֹבָב کوڕی رەعوئێلە بەڵام لە کتێبی قازییەکان (٤: ١١) حۆباب خۆی خەزووری مووسایە. لەو دوو کتێبەی تەورات (دەرچوون، ژمارەکان) خەزووری مووسا بە میدیانی (خەڵکی میدیان) ناوبراوە بەڵام لە قازییەکان بە قینی קֵינִי (قضاة١: ١٦ و ٤: ١١).[٣٥٤]

هەر لەوێش تەورات دەڵێت مووسا مەڕەکانی خەزووری دەلەوەڕاند کە ئەمە واتای ئەوەیە کاری بۆ خەزووری دەکرد. سەبارەت بەوەش کە یەعقووب وەکو مارەیی حەوت ساڵ خزمەتی خەزووری کرد شتی نامەعقوول لەو باسە هەیە ئەویش کە یەعقووب حەزی لە راحیل بوو و حەوت ساڵ خزمەتەکەی بۆ باوکی تەواو کرد ئینجا باوکی پێی دا، واتە یەعقووب حەوت ساڵ چاوەڕێی کردو کاری کرد تا ئەوی دەستکەوت. چیرۆکەکە دوای ئەوە دەڵێت باوکی راحیل کچەکەی تری دا بە یەعقووب، چونکە گەورەکەیان بوو، بێئەوەی یەعقووب بزانێت چونکە شەو بوو بۆیە یەعقووب داوای راحیلی کردەوە ئەویش وتی دوای هەفتەیەك دەیداتێ بەو مەرجەی حەوت ساڵی تر کاری بۆ بکات (تەکوین ٢٩: ٩–٢٨).

جگە لە نامەعقوولیەتی چیرۆکەکە بەڵام وا دیارە دوو چیرۆکن و تیکەڵ بە یەك کراين. چیرۆکی دووەم، ئەویش تەنها ئەم برە: راحیل دەدرێت بە یەعقووب ئینجا حەوت ساڵی کار بکات، رێی تێدەچێت بۆیە دوور نییە لە چیرۆکێکی تر

---

[٣٥٤] بۆ ئەمانەو هەوڵی وەڵامی ئەو ناڕێکییانە بڕوانە:
Nahum M. Sarna, S. David Sperling, *Jethro*, in; Encyclopaedia Judaica, vol. 11, pp. 251-2.

وەرگیراوە و تێکەڵ بە چیرۆکە سەیرەکەی پێشتر کراوە ئەویش کارکردن بۆ حەوت ساڵ ئینجا یەعقووب راحیل بهێنێت، سەربارى ئەوەش فێڵی لێدەکرێت.

٣٣-ئیسرائیل میراتیی میسری نەگرت

((قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللّهِ وَاصْبِرُواْ إِنَّ الأَرْضَ لِلّهِ يُورِثُهَا مَن يَشَاء مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ * قَالُواْ أُوذِينَا مِن قَبْلِ أَن تَأْتِينَا وَمِن بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الأَرْضِ فَيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ -الاعراف: ١٢٨-١٢٩)).

عبدالفادی ڕەخنەی ئەوە دەگرێت کە قورئان هەڵەی کردووە کاتێك باسی ئەوەی کردووە میسر بووە میراتیی بەنو ئیسرائیل. عبدالفادی قسەی بەیزاوی دەگێڕێتەوە کە گێڕاویانەتەوە کە میسر بەشێك بوو لە وڵاتانەی دەست بەنو ئیسرائیل لە کاتی داوود کەوت (ج٣، ص٥١). عبدالفادی دەڵێت هەموو کەس دەزانێت کە خاکی کەنعان نەك میسر بووە میراتیی بەنو ئیسرائیل.

* * * *

هەڵبەت لەو دوو ئایەتەی کە عبدالفادی هێناونی ئاشکراتر و گونجاوتر بۆ مەبەستەکەی هەیە ئەوەیش لە سوورەتی الشعراء:

فَأَخْرَجْنَاهُم مِّن جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ * وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ * كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ (الشعراء: ٥٧-٥٩).

ئەگەر ئەوەشی ببینیایە دڵی خۆشتر دەبوو بەڵام مەخابن دڵخۆشییە یەکەمەکەی لەجێگەی خۆی نییە چونکە قسەی بەیزاوی تەنها قسەیە، ئەم ئایەتەی دواییش ئەگەر بیزانیایە هەر سوودی نەدەبوو چونکە بەڵێ بەڕاستی بەنو ئیسرائیل میراتیی میسریان گرت بەڵام لەکوێ؟

لە فەڵەستین و دەوروبەری لەبەر ئەوەی ئەوانە موڵکی میسر بوون. دوای رەمسیسی دووەم مرنپتاحی کوڕی و فیرعەونەکانی دوای ئەو هەوڵی گەڕاندنەوەی

هەیبەتی میسر لەو ناوچانەیان دابوو بەڵام وردەوردە ئەو ناوچانەیان لەدەست دەردەچوونو بەنو ئیسرائیل وردەوردە دەستیان بەسەر چەند ناوچەیەك دەگرت تا شكۆمەندییەكی گەورەیان لەسەردەمی داوود و زیاتر سەردەمی سولەیمان دامەزرا.

دەربارەی گورزەكان لە میسر

دوو پرسیار هەن: ژمارە ٣٤ كە باسی هەموو گورزەكانەو ژمارە ٥١ كە باسی لافاوە.

٣٤-گورزەكان كە لە میسر دران دە بوون نەك نۆ

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَاسْأَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَونُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا * قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنزَلَ هَؤُلاء إِلاَّ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ بَصَآئِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَونُ مَثْبُورًا * فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ الأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ جَمِيعًا * وَقُلْنَا مِن بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُواْ الأَرْضَ *فَإِذَا جَاء وَعْدُ الآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا*

(الاسراء : ١٠١-١٠٤).

عبدالفادی لێرە سێ ڕەخنەی هەیە:

١-لە قورئان باسی نۆ گورز كراوە بەڵام تەورات باسی دە گورز دەكات.

٢-پاش لەناوچوونی فیرعەونو لەشكرەكەی لە دەریا بەنو ئیسرائیل لە میسر نیشتەجێ نەبوون بەڵكو لە كەنعان.

٣-فیرعەون نەیدەویست جوولەكە لە میسر دەربكات بەڵكو دەیویست بیانهێڵێتەوە بۆ ئەوەی كۆیلەیان بكات.

* * * *

سەبارەت بە گورزەكان ئایەتەكە باسی نۆ گورز ناكات بەڵكو نۆ نیشانە كە موفەسیرەكان بەچەند جۆرێك تەفسیریان كردووەو ئەمانەی خوارەوە نزیكترن لە دەقەكانی قورئان:

نیشانەی کردنی دارەکە بە مار، نیشانەی دەستەکە، خوێن، بۆق، کوللە، لافاو، ((قوممەل))، قاتوقڕی، خنکان لە دەریا.

نیشانەی دوایەمین نیشانە نەبوو بۆ فیرعەون چونکە دوای لەناوچوونی لەشکرەکەی فیرعەون بوو بەڵام دەتوانرێت بوترێت نیشانە بوو بۆ خەڵکی میسر بەگشتی. دەشکرێت لەجیاتی ئەوە (الرجز) بێت کە سزایەکی ناونەبراوە:

((وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُواْ يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ * فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُم بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ– الأعراف: ١٣٤–١٣٥)).

سزاکانی تەوراتیش دە سزان: خوێن، بۆق، مێشوولە، مێش، تەپوتۆز، دوومەڵ، تەرزە، کوللە، تاریکی، مردنی نۆبەرەکانی میسرییەکان. بەم جۆرەش ئەوانەی لە قورئان باسکراون جیاوازن لەوانەی تەورات چونکە ئەوانەی قورئان نیشانەن کە بەشێکیان سزانو ئەوانەی تەورات سزانو دەکرێت سزای تر هەبن لە قورئان باس نەکرابن یان بەپێچەوانەوە دە سزاکەی تەورات لەوە کەمتر بنو نووسەرانی تەورات زیادیان کردبن.

سەبارەت بە ڕەخنەی دووەمیش کە گوایە قورئان وتوویەتی ئیسرائیلییەکان لە میسر نیشتەجێ بوون، ئەوە هەڵەیەکە دەگەڕێتەوە بۆ تێگەیشتنی عبدالفادی چونکە ئایەتەکە دەڵێت: ((وَقُلْنَا مِن بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُواْ الأَرْضَ))، مەبەستیش لە زەوی لێرە ئەو زەوییەیە کە لە ئایەتی تر بە ((زەویی پیرۆز)) ناوبراوە واتە فەڵەستینو دەوروبەری وەك چۆن لەسەر زاری مووسا دەڵێت: ((يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللّهُ لَكُمْ..– المائدة: ٢١))، لەدوای خنکاندنی قەومەکەی فیرعەونیش: ((وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُواْ يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا... – الاعراف: ١٣٧)).

سەبارەت بە ڕەخنەی سێیەم کە قورئان دەڵێت فیرعەون ویستبووی بەنو ئیسرائیل لە میسر دەربکات بەڵام تەورات دەڵێت فیرعەون دەیویست بۆ کۆیلێتی

بیانهێڵێتەوە قورئان ڕوونە لەوەی فیرعەون نەیویست ئیسرائیلییەکان دەربچن چونکە جگە لەوەی کە لە قورئان فیرعەون نە زۆری لێکردبوونو نە ڕێگەی پێدابوون دەربچن ئەو تەنانەت قبووڵیشی نەکردبوو دەربچن (بڕوانە ئایەتەکانی دواتر)و دەرچوونەکەیان بە شەو بوو: ((وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَّا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى-طه: ٧٧))، ((وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ-الشعراء: ٥٢))، ((فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ-الدخان: ٢٣))، شەوڕەوییەکەش، کە ڕواڵەتی دەقی تەوراتیشە، گونجاوترە لە باسەکەی تەورات کە لەلایەك دەڵێت فیرعەون پاش گورزی مردنی نۆبەرەکان ڕێگەی دا ئیسرائیلییەکان دەربچن، میسرییەکانیش خۆیان داکۆکییان لێکردن کە دەربچن (خروج ١٢: ٣١-٣٣)، کەچی هەرچەندە میسرییەکان زانییان بەنو ئیسرائیل وڵات جێدەهێڵن قبووڵیشیان کرد کەلوپەلی زیو و زێڕ و پۆشاکیان بە قەرز بدەنێ. دیارە نووسەرانی تەورات بۆ پاساو هێنانەوە بۆ ئەمە ئەوەیان زیاد کردووە کە خودا نیعمەتی بە ئیسرائیلییەکان بەخشی کە میسرییەکان ئەو کەلوپەلانەیان بە قەرز پێدان (خروج ١٢: ٣٥-٣٦، هەروەها ٣: ٢١-٢٢، هەروەها ١١: ٢-٣).[٣٥٥] ئەو قسەیەش کە لە کتێبی (ژمارە) هاتووە تەفسیری ئەوە ناکات بەڵکو ئاڵۆزتری دەکات. لەو کتێبە وتراوە کە ئیسرائیلییەکان بەبەرچاوی میسرییەکان دەرچوون چونکە میسرییەکان خەریکی ناشتنی نۆبەرەکانیان بوون (العدد ٣٣: ٣-٤) چونکە کتێبی دەرچوون باسی وەرگرتنی کەلوپەلەکان پاش مردنی نۆبەرەکان دەکات، کەواتە نەك تەنها میسرییەکان شتەکانیان بە ئیسرائیلییەکان دا

[٣٥٥] داواکارییە کۆنەکەی مووسا ئەوە بوو بۆ ماوەی سێ ڕۆژ بچنە چۆڵەوانی بۆ ئەوەی جەژنی خودا بگێڕنو ئەمە وەکو فێڵێك بوو بۆ ئەوەی بەتەواوەتی لە میسر هەڵبێن (خروج ٥: ٣)، بەڵام سیاقی باسی ڕێگەپێدانەکەی فیرعەونو داواکەی میسرییەکان وا دەخوازێت ڕێگەپێدانەکە بۆ دەرچوونێکی تەواوەتییە نەك کاتی، ئەوەش بەئاشکرایی لە (خروج ١١: ١) دیارە کە خودا پێش گورزی نۆبەرەکان دەڵێت: ((کاتێکیش بەرەڵاتان دەکات بەتەواوەتی لێرە دەتانکاتە دەرەوە))، هەروەها (خروج ١٢: ٣٩): ((چونکە لە خاکی میسر دەرکران)).

هەرچەندە دەیانزانی وڵات جێدەهێڵن بەڵکو لەوە زیاتر ئەو کارەیان کرد لەو کاتەی ئەو کارەساتە لە هەمووماڵەکان قەومابوو.

قورئان باسی داواکارییەکەی مووسا کە فیرعەون ئیسرائیلییەکان بەرەڵا بکات: ((وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ*حَقِيقٌ عَلَى أَن لاَّ أَقُولَ عَلَى اللّهِ إِلاَّ الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُم بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ–الاعراف: ١٠٤–١٠٥))، ((وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ *أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ– الدخان: ١٧–١٨)). ئەوان بەڵێنیان بە مووسا دا قەومەکەی بەرەڵا بکەن بەڵام پاشگەزبوونەوە: ((وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُواْ يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ* فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُم بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ–الاعراف: ١٣٤–١٣٥)).

بۆیە ڕەنگە وشەی (زەوی) لە ئایەتی ((فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ الأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ جَمِيعًا)) هەمان وشەی زەوییە کە مەبەست لێی زەویی پیرۆز، واتە فیرعەون ویستی نەچنە ناو فەڵەستین کە سەر بەو بوو و هەر ئەو بوو ناچاری کردبوون ئەو ڕێگەیە بگرنە بەر کە لە ڕێگەی میسر–فەڵەستین دووریاندەخاتەوە. لە تەوراتیش گۆڕینی ئەو ڕەوتە باس کراوە بەڵام تەفسیرێکی تری پێدراوە کە گوایە خودا ئەو ڕەوتەی پێ گۆڕین:

((کاتێکیش فیرعەون گەلەکەی بەرەڵا کرد خودا ڕێگەی خاکی فەڵەستینییەکانی پێ پیشان نەدان هەرچەندە نزیك بوو چونکە خودا وتی: نەوەکو گەلەکە پەشیمان ببنەوە ئەگەر تووشی جەنگ ببن و بگەڕێنەوە بۆ میسر، ئیتر خودا ڕووی گەلی وەرچەرخان بەرەو ڕێگەی چۆڵەوانیی دەریای سووف– خروج ١٣: ١٧–١٨)).

ئەوەش کە ئەم بۆچوونەمان بەهێز دەکات ئەوەیە باسی ئەم هەوڵەی فیرعەون بۆ ڕێگەگرتن لە بەنو ئیسرائیل بچن بۆ فەڵەستین و خنکانی لە دەریا لە یەك ئایەت هاتووە بەجۆرێك تێدەگەین لە یەك کات بوو، دیاریشە پێش ئەوەی لەشکرەکەی

نوقمی دەریا بێت بەنو ئیسرائیل بەرەو فەڵەستین دەچوون ئەویش نەیویست بچن بەڵكو ویستی دەستگیریان بكات.[٣٥٦]

٥١-لافاو بۆ میسرییەكان

((فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُّفَصَّلاَتٍ فَاسْتَكْبَرُواْ وَكَانُواْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ –الاعراف:١٣٣)).

عبدالفادی پاش ناوبردنی دە گورزەكە كە لە میسرییەكانی دا دەڵێت لافاو لە میسری كاتی فیرعەونی نەدا بەڵكو ڕووداوێكی ناودار بوو تووشی قەومی نووح بوو وەك لە قورئان هاتووە.

* * * *

یەكێك لەو گورزانەی لە تەورات هاتوون ڕووداوێكی نزیكە لە لافاو. گورزەكە بە كورتی بە گورزی تەرزە ناسراوە بەڵام ئەگەر وردەكارییەكەی ببینین دەزانین كە پێویستە ئەنجامەكەی لافاو بووبێت چونكە باسی ناردنی تەرزە بە ئەندازەیەكی زۆر گەورە دەكات كە لەوەتەی میسر دامەزرابوو نموونەی نەبووە (خروج ٩: ١٨)و سەرانسەری میسر گرتەوە(خروج ٩: ٢٢ و ٢٥)و شتێكی زۆر مەزن بوو كە هاوشێوەی لە هەموو زەویی میسر ڕووی نەدابوو لەو كاتەوە ببووە نەتەوە (خروج ٩: ٢٤)، دواییش دەزانین تەنها تەرزەو هەورەگرمەش نەبوو بەڵكو بارانیش بوو (خروج ٩: ٣٣). تەرزەو بارانی مەزنی وا لە هەر شوێنێك ببارێت لافاوی بەدوا نایەت؟ بێگومان لافاوەكە دێت ئەگەر لە زەوییەكی ئاسایی بێت، بەڵام بۆ میسر

[٣٥٦] وشەی (استفز) و شێوەكانی لە چەند ئایەتێكی قورئان هاتوون كە یەكێكیان لەگەڵ دەركردن ناگونجێت: واستفزز من استطعت منهم بصوتك كە قسەی خودایە لەگەڵ ئیبلیس. واتایەكی (فزّ) بریتییە لە ترساندن (لسان العرب، ٥، ص ٣٠٤٩). ئەسڵی فرمانی (استفزز)یش لای قورتوبی (بڕین)ـە (الجامع لاحكام القران، ١٣، ص ١١٨)، بەم شێوەیەش دەتوانین بڵێین فیرعون ویستی ڕێگەی گەیشتن بە زەویی پیرۆزیان پێ ببڕێت كە دیارە ئەمە نیازی بوو.

لافاوەکە حەتمییە چونکە بەشە ئاوەدانەکەی میسر بریتییە لە دۆڵێك نیلی بەناو دەڕوات، دۆڵی نیلیش هێندە بەرتەسکە بەجۆرێك کە لەو شوێنەی تاڤگەی یەکەم (لە باشووری میسر) جێدەهێڵێت بۆ تەنها ١٠ میل (١٦ کیلۆمەتر) فراوان دەبێتو کاتێك دەڕژێتە ناو دەریا (واتە لە باکوور و کە زەوییەکە فراوان دەبێت) دەوروبەری ٣١ میل (نزیکە ٥٠ کیلۆمەتر) دەبێت[٣٥٧]، بەڵام لە هەندێك شوێن زۆر لەوەش کەمتر دەبێت، بۆیە هەموو ئەو تەرزە بارانە لە شوێنێکی بچووك کۆدەبنەوەو ئاستی رووبارەکە بەرزدەکەنەوەو دەبنە لافاو.

٣٥-بەردەکەی حۆرێب بیرەکانی ئێلیم نییە

وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُواْ وَاشْرَبُواْ مِن رِّزْقِ اللَّهِ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ- البقرة: ٦٠)).

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُواْ مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُواْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ-الاعراف: ١٦٠)).

قورئان باسی موعجیزەیەکی مووسا دەکات: کاتێك قەومەکەی داوای ئاویان لێ کرد خودا فەرمانی پێدا بە دارەکەی لە بەرد بدات ئیتر دوانزە کانی، بە ژمارەی دوانزە تیرەی قەومەکەی، تەقینەوە. عبدالفادی دەقی تەورات دەهێنێتەوە کە خەڵکەکە گەیشتنە (ئێلیم)و دوانزە کانیو حەفتا دارەخورمایان بینی (خروج ١٥: ٢٧) پاشان ئەوییان جێهێشتو چوونە چۆڵەوانیی (سین) کە کەوتۆتە نێوان ئێلیمو سینای (سینائ) סִינָי (خروج ١٦: ١)، لەوێشەوە چوونە (رفیدیم)و ئاو لەوێ

[٣٥٧] ج. هـ. بریستد، تاریخ مصر، ص٢.

نەبوو، خەڵکەکەش بێزاریی خۆیان لە مووسا دەربڕی ئەویش داوای لە خودا کرد، خوداش پێی وت دەچمە سەر ئەو بەردەی لە (حۆرێب)ـە تۆش بە دارەکە لێی بدەو ئاوی لێ دەردەچێت (خروج ١٧: ١–٦).

* * * *

ڕەخنەکەی عبدالفادی ئەوەیە ئەو دوانزە کانییەی ئێلیم ئەو بەردەی حۆرێب نییە. ڕەنگە مەبەستی ئەوە بێت دوانزە کانییەکە لە ئێلیم هەبوونو لێدانی بەردەکە لە حۆرێب بوو بەڵام لەوێ دوانزە کانی نەبووە بەڵکو تەنها باسی ئاو دەرچوون کراوە.

ماف خۆشمانە بپرسین: چۆن بوو لە ئێلیم אֵילִם بە ژمارەی تیرەکانی بەنو ئیسرائیل کانی هەبوون، بەڵام لە حۆرێب חֹרֵב دوانزە کانی بە دارەکەی مووسا هەڵنەقوڵان؟ ئەمەش بۆ خۆی دوو پرسیارە: یەکەمیان ئەوەیە دوانزە تیرەکە دەگەنە شوێنێکو دەبینن دوانزە کانی بۆیان ئامادەن (لە هەندێك وەرگێڕانی تەورات لەجیاتی دوانزە کانی دوانزە بیر هەبوون)، کە ئەمەیان لە ڕێکەوتێکی زۆر سەیر دەچێت بەپێچەوانەی قورئان کە ئەمە بۆ کارێکی بەئەنقەست دەگەڕێنێتەوە. دووەم پرسیاریش ئەوەیە پاش ئەو ڕێکەوتە سەیرە دەچنە رفیدیم רְפִידִים کە ئاوی لێ نەبوو و داوای ئاو دەکەن کەچی کارە بەئەنقەستەکەو موعجیزە خوداییەکە وەکو ڕێکەوتەکەی پێ نەکراو لەجیاتی دوانزە کانی یەك کانی هەڵقوڵا.

ئاشکرایە هەبوونی دوانزە کانی بۆ دوانزە تیرە بۆ ئەوەی هەر تیرەیەك کانیی خۆیی هەبێت هەر وەك قورئان دەڵێت: ((قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ)). تەنانەت لە تەوراتیشو لە باسی ڕۆیشتن لە سینەوە بۆ رفیدیم وتراوە: ((پاشان هەر کۆمەڵێکی بەنو ئیسرائیل لە چۆڵەوانیی سین دەرچوون بەپێی قۆناغەکانیان)) (خروج ١٧: ١). کەواتە کێشەکە لە دەقی تەورات هەیە.

بەپاڵ هەموو ئەمانەشەوە نارێكییەك لەباسەكانی تەوراتی بەردەستمان هەیە چونكە ئەوەی لەسەرەوە بینیمان لە كتێبی (دەرچوون) بوو، بەڵام لە كتێبی (ژمارە) شتی تر هەیە: بێزاریی ئیسرائیلییەكان لە رفیدیم نەبوو بەڵكو لە چۆڵەوانیی صین (تسین) بوو ((كە قادێشە)). چیرۆكەكەش لێرە جیاوازە چونكە لەجیاتی فەرمانی خودا كە مووسا بە دارەكەی لە بەردەكە بدات پێی وت قسە لەگەڵ بەردەكە بكات بەڵام مووسا دوو جار دارەكەی بە بەردەكە كێشاو ئاو دەرچوو. ئەمەش شتێكی بچووكە لەچاو ئەمەی خوارەوە:

ئەم ڕووداوەی كتێبی (ژمارە) لە دوای ساڵی دووەمی دەرچوونیان بوو، بەڵام باسەكەی كتێبی (دەرچوون) لە سەرەتای دەرچوونیان بوو، ئەویش لە مانگی دووەمی دەرچوونیان (خروج ١٦: ١)، زیاتریش لەوە تەئیكد دەبین كاتێك دەبینین لە مانگی سێیەمی دوای دەرچوونیان لە رفیدیم چوون بۆ سینائ (خروج ١٩: ١).

كتێبی (ژمارە)ش چۆڵەوانیی سین מִדְבַּר סִין و چۆڵەوانیی صین (تسین) מִדְבַּר צִן ی بە دوو شوێنی جیاواز پیشان داوە. ڕێڕەوی ئیسرائیلییەكانیش ئەوە دەردەخات: دەچنە چەند شوێنێك پاشان ئێلیم كە دوانزە كانییەكەی لێ بوو پاشان دەریای سووف (دەریای سوور)، پاشان چۆڵەوانیی سین پاشان دوفقە דָּפְקָה پاشان ئالووش אָלוּשׁ پاشان رفیدیم لەویش ئاو نەبوو بیخۆنەوە بەڵام كتێبەكە باسی دەرچوونی ئاو لە بەردەكە ناكات پاشان چۆڵەوانیی سینائ، ئینجا پاش ژمارەیەك قۆناغو شوێنی تر گەیشتنە چۆڵەوانیی صین كە قادێشە (العدد ٣٣: ٩-٣٦). ئا لێرەش، واتە چۆڵەوانیی صین باسی دەرچوونی ئاوەكە لە بەردەكە كراوە (ئیصحاحی ٢٠) نەك رفیدیم، وەك كتێبی دەرچوونی باسی كردووە، كە ئەم ریفیدیمە دوای سین بوو (العدد ٢٠: ١-١١)، ئەمەش مانگی یەكەمی ساڵی سێیەم بوو نەك سەرەتای دەرچوونیانو بەم جۆرە نارێكیی نێوان دوو كتێبەكە هەیە. ئەوەشی زیاتر گومانەكە ناهێڵێت ئەوەیە لە كتێبی دەرچوون مووسا شوێنەكە ناو دەنێت مەسساه מַסָּה و مەریباه מְרִיבָה لەبەر ئەوەی

گەلەکە ناکۆکیی لەگەڵ خودا کردو لەبەر ئەوەی خودایان تاقیکردەوە(خروج ١٧: ٧)، لە کتێبی ژمارەش خودا شوێنەکە ناو دەنێت مەریباه لەبەر ئەوەی بەنو ئیسرائیل ناکۆکییان لەگەڵ پەروەدگاریان کرد(العدد٢٠: ١٣)، واتە باسی یەك رووداوی دەرچوونی ئاو لە بەرد کراوە بەڵام لە هەر کتێبێك لەم دوانە لە کاتێك و شوێنێکی جیاواز باس کراوە" لە کتێبی دەرچوون لە رفیدیم بوو و لە کتێبی ژمارە لە چۆڵەوانیی صین بوو. سەرباری هەموو ئەمەش ناوی مەریباه لە هەردوو شوێنەکە هەیە.

لەناو ئەم ناڕێکییانەش چۆن دەتوانین بڵێین تەوراتی بەردەستمان حاکمە بەسەر قورئانو قسەکەی ئەو ڕاستە سەبارەت بە چیرۆکی دوانزە کانییەکە؟

٣٦-دوو لەوحەکەی شەریعەت

((وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الأَلْوَاحِ مِن كُلِّ شَيْءٍ مَّوْعِظَةً وَتَفْصِيلاً لِّكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُواْ بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ –الاعراف:١٤٥)).

عبدالفادی دەڵێت زانراوە کە مووسا شەریعەتی لەسەر دوو لەوح نەك چەند لەوحێك نووسییەوەو لەسەر ئەو دوو لەوحە دە ئامۆژگارییەکەی نووسی نەك وردەکاریی هەموو شتێك.

* * * *

ئێمەش دەڵێین هەروەها زانراوە کە لە کتێبی دەرچوون دە ئامۆژگارییەکە بەپاڵ ئامۆژگارییەکانو یاساکانی تر هەن کە ئەوانەی جگە لە دە ئامۆژگارییەکە (خروج٢٠) سێ ئیصحاح داگیردەکەن" ئیصحاحی ٢١ تا ٢٣ ، ئەوەش ئەو کاتەی مووسا (لەگەڵ هاڕوون) لە کێوی سینا بوو و خەڵکەکە لە خوارەوە بوون، ئەو یاسایانەش ئەوانەن کە قورئان بە وردەکاریی هەموو شتێك (تفصيلا لكل شئ) ناویان دەبات. مووسا دوایی هەموو ئەو حوکمانەی بە خەڵکەکە وت و ئەوان بە یەك دەنگ وتیان کار بە هەموویان دەکەین، مووساش هەموو ئەو شتانەی

نووسی(خروج٢٤: ٣-٤)، کەچی دەبینین بۆ بەیانی کتێبی پەیمانیان بۆ دەخوێنێتەوە (خروج ٢٤: ٧)، ئینجا بە فەرمانی خودا خۆیو هارۆونو حەفتاو دوو گەورەی بەنو ئیسرائیل سەرکەوتنو خودایان بینیو پێکەوە خواردیانو خواردیانەوە(خروج٢٤: ٩-١١)، ئینجا خودا پێی دەڵێت تەنها تۆ سەربکەوەو لەوێ چاوەڕێ بکە تا دوو لەوحی بەردەکەت بدەمێ کە شەریعەتو ئامۆژگارییەکانیان لەسەرە کە بۆم نووسین (خروج٢٤: ١٢).. کەواتە

١-مووسا پێشتر حوکمەکانی شەریعەتی نووسی.

٢-دواتر خودا پێی وت لەسەر دوو لەوحەکە شەریعەتیشو ئامۆژگارییەکانی بۆ دەنووسێت.

دوای ئەوەش ژمارەیەك داواکاریی زۆری خودا کە بەنو ئیسرائیل بیکەن: کەلوپەلی زێرو زیۆ و مسو قوماشی وەنەوشەییو... تاد و دروستکردن تابووت و مێزی نانی پێشکەشکاریو منارەو نیشەجێیەكو شوێنی سەربڕینو پۆشاکی کاهنەکان.... ئەمانەو شتی زۆری ترو هەموو بە وردەکاریی زۆر کە پێنج ئیصحاح (٢٥-٣٠) داگیردەکەن، ئینجا تەورات دەڵێت: کە خودا قسەکانی لەگەڵ مووسا لەسەر کێوی سینا تەواوکرد دوو لەوحی ئامۆژگارییەکەی دایە (٣١: ١٨)، بەڵام وەك وتمان نەك تەنها ئامۆژگاری بەڵکو شەریعەتیشی بۆ نووسیبوو.

لەدوای ئەوەش گەڕانەوەکەیو بینینی گوێرەکە زێڕینەکەو شکاندنی دوو لەوحەکە (خروج ٣٢)و دوایی خودا پێی دەڵێت دوو لەوحی بەرد بتاشە وەکو ئەوانەی پێشوو و من قسەی سەر دوو لەوحی پێشوویان لەسەر دەنووسم (خروج٣٤: ١)، هەر وەکو جارەکەی تریش مووسا چل ڕۆژو چل شەو لە کێوی سینا دەمێنێتەوە (ئەمجارە بەڕۆژوو دەبێت)و خودا چەند ئامۆژگارییەکی دەکات کە لەناو ئەوانە تەنها نەپەرستنی غەیری خوداو پاراستنی شەممەیان لە دە ئامۆژگارییەکەی پێشوو دەچن کەچی تەورات لێرە دەڵێت: خودا پێی دەڵێت ئەم قسانەم بنووسە، پاش باسی مانەوەی بۆ چل ڕۆژو چل شەو: مووسا لەسەر دوو

لەوحەکە قسەی پەیمانی نووسی (واتە خۆی نووسی نەك خودا بۆی نووسی) کە دە ئامۆژگارییەکەن(خروج٣٤: ١٤–٢٨)، بەواتایەکی تر دە ئامۆژگارییەکە لێرە دەبنە شتێکی تر، جگەلەوەی وەکو وتمان پێشتر پێی دەڵێت من قسەکانی خۆمت لەسەر دوو لەوحە تازە دەنووسمو دوایی دەبینین مووسا خۆی ئەوانە (کە جیاوازییان زۆرە لەوانەی پێشوو) دەنووسێت.

نارێکییەکی تریش ئەوەیە ئەو شوێنە لە کتێبی دەرچوون چیای سینا بوو (خروج ١٩: ١٦ و ٢٠) بەڵام لە کتێبی تەثنیە بە خەڵکەکە دەڵێت خودا لە چیای حۆرێب قسەی لەگەڵ کردن (تثنیة ٤: ١٠، ١٥).

کەواتە جارێك باسی دە ئامۆژگارییەکەیەو جارێك باسی ئەوانو شەریعەتە، سەرلەبەری باسەکانیش نارێکییان لەخۆ گرتووە، لەناو ئەو نارێکییانەش کێ دەتوانێت بڵێت ئەوەی مووسا وەریگرتبوو دوو لەوح بوون یان هەزار؟

٣٧–ئایا داوایان کردبوو خودا ببینن؟

((وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ * ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ–البقرة: ٥٥–٥٦)).

((يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَن تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَاء فَقَدْ سَأَلُواْ مُوسَى أَكْبَرَ مِن ذَلِكَ فَقَالُواْ أَرِنَا اللّهِ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُواْ الْعِجْلَ مِن بَعْدِ مَا جَاءتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَن ذَلِكَ وَآتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُّبِينا–النساء: ١٥٣)).

عبدالفادی دەڵێت قورئان باسەکەی تەوراتی پێچەوانە کردۆتەوە لەبەر ئەوەی دەڵێت بەنو ئیسرائیل داوایان کرد خودا ببینن لەکاتێك تەورات دەڵێت کە بەنو ئیسرائیل لە خودا ترسانو بە مووسایان وت تۆ قسەمان لەگەڵ بکەو با خودا قسەمان لەگەڵ نەکات با نەمرین (خروج ٢٠: ١٩). ڕەنگە موحەممەد ویستبێتی عەرەب بترسێنێت کاتێك داوایان کردبوو کتێبێکیان لە ئاسمانەوە بۆ دابەزێنێت.

* * * *

عبدالفادی تەنها ئـەو ڕستەیەی سـەرەوە دەهێنێتـەوە سـەبارەت بـە باسـی بـەنو ئیسرائیل کە دەنگی خودایان نەبیستبوو، بـەڵام هـەر تـەورات خـۆی باسـی ئـەوە دەکات کە بەنو ئیسرائیل دەنگی خودایان بیستبوو:

لە کتێبی تەثنیە دوای دە ئامۆژگارییەکە مووسا پێیان دەڵێت: ئێوە وتتان ئەوەتا پـــەروەردگار (یـــەهوەه) شـــکۆمەندیو مـــەزنێتیی خۆیمـــان پـــێ پیشـــاندایەنو لەناوەڕاستی ئاگر گوێمان لە دەنگی بوو (تثینة ٥: ٢٤). کەواتە گوێیان لـە دەنـگ بوو هەرچـەندە دواتـر باسـی قسـەکەیانە کـە دەڵـێن: ئەگـەر دەنگـی پـەروەردگار ببیستن دەمرین (تثنیة ٥: ٢٥). لە ئیصحاحی پێش ئەوەش مووسا هەمان شـتیان پێ دەڵێت: پەروەردگار (یـەهوە) لـە ناوەڕاسـتی ئاگرەکـە قسـەی لەگـەڵ کـردنو دەنگی قسەکردنتان دەبیستو وێنەتان نەدەبینی (تثنیة ٤: ١٢).

داواکردنی بینینی خودا شتێکی ون نییە لە تـەورات بـەڵکو ئامـاژە هـەن بـۆی، بـۆ نموونە:

دابەزە گەل ئاگادار بکەرەوە نەوەکو خۆیان بکەن بە شوێنەکە بۆ لای پەروەردگار بۆ ئـەوەی تەماشـا بکـەن[٣٥٨] ئـیتر کەسـانێکی زۆریـان دەکـەون (خـروج ١٩: ٢١). کەواتە نیازێکی تەماشاکردن هەبوو. لە هەمان کتێبیش (خروج ٢٤: ٩-١١) باسـی مووساو هـاروونو نـاداب و ئـەبیهوو لەگـەڵ حـەفتا شـێخی ئیسـرائیل سـەرکەوتنو خودای ئیسرائیلیان بینیو لـەژێر دوو پێـی وەکـو عـەقیقی شـینی ڕوونو[٣٥٩] وەکـو ئاسمان بوو لە پاکی بەڵام دەستی نەبرد بۆ ئەشراف بەنو ئیسرائیل ئـیتر خودایـان بینیو خواردیانو خواردیانەوە. دەقێکی تریش بۆ قبووڵنەکردنی خودا کـە ببینـن

---

[٣٥٨] یان بەپێی وەرگێڕانی تر: بۆ ئەوەی پەروەردگار ببینن.. یان: بۆ ئەوەی هەوڵ بـدەن خـودا ببینن.

[٣٥٩] ئەم ڕستەیە بەپێی وەرگێڕانەکان دەگۆڕێت: شتێکی دروستکراو وەك عەقیقی شـینی ڕوون، وەکو ئەرزیەی یاقووتی شینی ڕوون...

لە (تثنية ٤: ١٥): ئێوە هیچ وێنەیەکتان نەبینی ئەو ڕۆژەی پەروەردگار لە حۆرێب لەناوەڕاستی ئاگرەوە قسەی لەگەڵ کردن ئەویش نەوەکو گەندەڵ ببن و پەیکەرێکی تاشراو بۆ خۆتان دروست بکەن.

٣٨-قۆرەح نەك قاروون

((إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ -القصص:٧٦)).

((فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ -٢٨: ٨١))

عبدالفادی دەڵێت زانراوە کە قاروونی قورئان (کرۆسوس)ی پادشای لیدیایە (٥٦٠-٥٤٦ پێش زاین) کە کەسێکە لەناو عەرەبو غەیری عەرەب بە دەوڵەمەندی ناودارەو هیچ پاساوێك نییە بۆ تێکەڵکردنی بە قۆرەح کە باسەکەی لە تەورات هاتووەو هیچ پەیوەندییەك نییە لەنێوان قارونو قۆرەح کە لەگەڵ داثان و ئەبیرام شۆڕشیان لەدژی مووسا گێڕا، زەویش دەمی کردەوەو قووتی دان (العدد ١٦).

* * * *

بەڵێ لەوە ناچێت هیچ پەیوەندییەك هەبێت لە نێوان قاروونو قۆرەح קֹרַח چونکە قاروون، بەپێی قورئان، کەسێك بوو لەڕادەبەدەر دەوڵەمەند بوو و گوناهەکەی ئەوە بوو سامانەکەی بە بەخششی خودای نەدەزانیو ستەمکاریی بەرامبەر قەومی مووسا کردبوو، بەڵام هیچ باسێکی سامانی قۆرەح لە تەورات نەکراوە جگەلەوەی لە باسی نغرۆبوونی وتراوە: ((هەموو ئەوانەی هی قۆرەح بوون لەگەڵ هەموو ئەو شتانەی هەیانبووە))[٣٦٠] نغرۆبوون (العدد ١٦: ٣٢). سەرەتای باسەکەش ئەوە بوو

---

[٣٦٠] ((ئەو شتانەی هەیانبووە)) یان ((هەموو کەلەوپەلەکانیان)) یان ((هەموو پارەکان)).

سێ کەس: قۆرەحو دوو برا: داثان דָּתָן و ئەبیرام (ئەڤیرام) אֲבִירָם هەروەها ئۆن אוֹן کوڕی پێلێث פֶּלֶת و کوڕانی رائوبین (ریئۆبێن) בְּנֵי רְאוּבֵן لەگەڵ خەڵکانێکی بەنو ئیسرائیل: ٢٥٠ سەرۆکی کۆمەڵەکە. ئەوانە بە مووساو هاڕوونیان وت: بەسە! هەموو کۆمەڵەکە پیرۆزە ئیتر بۆچی خۆتان بەسەر کۆمەڵی خودا بەرزدەکەنەوە. ڕووداوی نغرۆبوونەکەش لەو کاتە بوو کە بەنو ئیسرائیل لە چۆڵەوانی بوونو ئەمە لەگەڵ سەروەتو سامانی قارِوون ناگونجێت، هەروەها لەگەڵ خانووەکەی چونکە ئەوانە لە خێوەت بوون. داثان و ئەبیرام بە مووسا دەڵێن: تۆ لە زەوییەك ئێمەت دەرکرد کە شیرو هەنگوینی لێ دەڕژێت بۆ ئەوەی لە چۆڵەوانی بمانمرێنی.. پێشی دەڵێن ئێمەت نەهێنا بۆ زەوییەك شیرو هەنگوینی لێ دەڕژێت.. (العدد١٦: ١٢-١٤). تەنها یەك شت قارِوونو قۆرەح کۆدەکاتەوە: نغرۆبوون لە زەوی، وەك چۆن تەنها یەك شت قارِوونو کرۆسوس Croesus کۆدەکاتەوە ئەویش دەوڵەمەندی. کرۆسوس پەیوەندیی نییە بە قارِوونەوە چونکە لیدیا کە دەکەوتە ڕۆژئاوای تورکیای ئێستا دوور بوو لە میسر و لە فەڵەستینو کرۆسوس پادشای وڵاتێك بوو نەك تەنها کەسێکی دەوڵەمەند. ئەو مەنهەجەش، واتە زانینی کەسێکی سەرچاوەیەك بە کەسێکی تری سەرچاوەیەکی تر تەنها لەبەر یەك شتی لەیەکچوو مەنهەجێکی لاوازەو مەبەستی زیاتر ڕەتکردنەوەی یەکێکە لە سەرچاوەکانەو لە کاری ئەوانە دەچێت کە ناوی شارێك لەوپەڕی جیهان دەبیستنو لەگەڵ شارێکی وڵاتی خۆیان بەراوردی دەکەن.

٣٩-سولەیمان یان ئەبشالۆم؟

((وَدَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ * فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُودَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ-الانبياء: ٧٨-٧٩)).

ئەم چیرۆکە دەربارەی ناکۆکییەکە کە سولەیمان بە ئامادەبوونی داوودی باوکی چارەسەری کرد. بەکورتی عبدالفادی قسەی موفەسیرەکان دەهێنێتەوە کە ئەو کاتە سولەیمان یانزەساڵ بوو. عبدالفادی ڕەخنەی ئەوە دەگرێت کە ناکرێت داوودی خاوەن ئیلهام نەتوانێت ئەو کێشەیە چارەسەر بکاتو سولەیمان کوڕی قسە لە حوکمەکانی بکات. ئەو کەسەش کە ڕەخنەی لە حوکمەکانی داوودی باوکی گرتبوو ئەبشالۆم کوڕی بوو کە ویستبووی شۆڕش لەدژی باوکی بکاتو دڵی خەڵکی بۆ لای خۆی ڕادەکێشاو دەیوت: کێ دەمکاتە دادوەر بۆ ئەوەی هەقی ستەملێکراو بسەنم، پاشان شۆڕشێکی سەرنەکەوتووی بەرپاکرد (٢ صەموئیل: ١٥).

* * * *

ئەوەی عبدالفادی باسی دەکات شتێکی جیاوازە، ئەوەی کتێبی دووەمی صەموئیل باسی ئەبشالۆم (ئەڤشالۆم) אַבְשָׁלוֹם ـ کە داوودی باوکی ناشیرین دەکرد. ئەو ڕێگەی بە هەر کەسێك دەگرت کە دەچووە لای باوکی بۆ ئەوەی حوکمی بۆ بداتو دیوت: کەس نییە لەلایەن پادشاوە گوێت بۆ بگرێت، خۆشی لای خەڵکەکە شیرین دەکرد تا دواتر لە باوکی یاخی بوو، بەڵام چیرۆکەکەی سولەیمان یەك ڕووداو بوو ئەویش چارەسەری کێشەی نێوان خاوەنی کێڵگەکەو خاوەنی مەڕەکان بوو.

٥٢-شائوولی پادشا یان جدعونی قازی؟

((وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوَاْ أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَشَاء وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٢٤٧) وَقَالَ لَهُمْ نِبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَن يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ

الْمَلآئِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ (٢٤٨) فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللّهَ مُبْتَلِيكُم بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَن لَّمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُواْ مِنْهُ إِلاَّ قَلِيلاً مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ قَالُواْ لاَ طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلاَقُو اللّهِ كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (٢٤٩) وَلَمَّا بَرَزُواْ لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُواْ رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (٢٥٠) فَهَزَمُوهُم بِإِذْنِ اللّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلاَ دَفْعُ اللّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الأَرْضُ وَلَكِنَّ اللّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ–البقرة: ٢٤٧–٢٥١)).

لە چیرۆکی داوودو تالووتو جالووت لە قورئان تالووت (پادشای ئیسرائیلییەکان) بە لەشکرەکەی دەڵێت خودا بە ڕووبارێك تاقیتان دەکاتەوە" ئەوەی لێی خواردەوە ئەوە لە منەو لەوە لێی نەخواردەوە لە من نییە مەگەر کەسێك چنگێك ئاوی هەڵگرت، کاتێکیش گەیشتنە ڕووبارەکە زۆربەیان لێیان خواردەوە.

عبدالفادی دەڵێت قورئان ئەم چیرۆکەی شائوول، کە بە تالووت (طالوت) ناوی دەبات، لەگەڵ چیرۆکی جدعونی قازی (گیدعۆن גִּדְעוֹן)ی تێکەڵ کردووە کە بە خواردنەوەی ئاوی ڕووبارەکە تاقیکرایەوە ئەویش لەمیانەی شەڕەکەیان دژ بە میدیانییەکان (خەڵکی میدیەن یان میدیان) (قضاة٧: ١–٨)و بەم جۆرە قورئان شائوول یاخود تالووتی بە گیدعۆن داناوەو شەڕ دژی فەڵەستینییەکانی لەجیاتی شەڕ دژی میدیانییەکانی داناوە.

* * * *

ئەگەر پەیمانی کۆنی بەردەستمان بەڵگەنامەیەکی مێژوویی دوور لە گومان بوایە ئەو ڕەخنەیە جێگەی بایەخ دەبوو، بەڵام حاڵی پەیمانی کۆن پێچەوانەیەو لەم باسەی شائوول שָׁאוּל و داوود (داوید דָּוִד) ناڕێکی هەیە. بۆ نموونە جارێك باپیری شائوول بە ئەبیئێل אֲבִיאֵל ناوبراوە (١صموئیل ٩ :١)، جارێکیش بە نێر נֵר ناوی هاتووە (١ أخبار ٨ :٣٣ و٩ :٣٩). تەنانەت لە کتێبی تایبەت بە هەمان

پێغەمبەر جیاوازییەکی وەك ئەمە دەبینین: لە کتێبی ١ی صەموئێل پاش ئەوەی داوود گۆلیات גָּלְיָת (جالووتی قورئان)ی فەلەستینیی کوشت سەرەکەی بۆ ئۆرشەلیم (یەروشەلایم) برد (١صموئیل ١٧ :٥٤) ئەو کاتەش هێشتا شائوول وەك پادشای ئیسرائیلییەکان مابوو، کەچی لە کتێبی ٢ی صەموئێل کاتێك داوود کرایە پادشا ئۆرشەلیم لە دەستی ئیسرائیلییەکان نەبوو بەڵکو لەدەستی (یەبووسییەکان) بوو و ئەوانە نەیانهێشتبوو داوود بچێتە شارەکە (٢صموئیل ٥ :٦). لە هەمان شوێنیش باسی ئەوە کراوە کە تەمەنی داوود سی ساڵ بوو کاتێك بووە پادشا، چل ساڵیش پادشایی کرد، لە حێبرۆن חֶבְרוֹן حەوت ساڵو شەش مانگ پادشایی بەسەر یەهوودا کردو لە ئۆرشەلیم سیوسێ ساڵ پادشایی بەسەر هەموو ئیسرائیلو یەهوودا کرد (٢صموئیل ٥: ٤–٥).

ناڕێکییەکی تر ئەوەیە لە کتێبی یەکەمی صەموئیل داوود دەبێتە عوودژەنی شائوولو شائوول زۆری خۆشدەوێتو دەبێتە چەکهەڵگری‌و دەشزانێت باوکی داوود یێشای יִשַׁי یە چونکە پێی دەوترێت یێشای کوڕێکی هەیە دەزانێت عوود بژەنێت، هەروەها شائوول پەیامبەران بۆ یێشای دەنێرێت کە داوودی بۆ نێرێت، دواییش کە داوودی بەدڵ دەبێت بۆ باوکی دەنێرێت کە داوودی بەدڵ بووەو با لای بمێنێتەوە(١ صەموئیل ١٦: ١٨–٢٢)،

کەچی لەهەمان کتێبو کاتێك داوود دەچێتە بەردەمی لەشکری فەلەستینییەکان بۆ شەڕکردن لەگەڵ گۆلیات شائوول لە ئەبنێر אַבְנֵר ی سەرۆکی لەشکر دەپرسێت ئەو کوڕە کوڕی کێیە ئەویش سوێندی بۆ دەخوات کە نازانێت، دوایی لە داوود دەپرسێت (١ صەموئیل ١٧: ٥٥–٥٨).

لەم ئیصحاحە باوکی داوود خواردن بەدەست داوود بۆ سێ براکەی دەنێرێت کە شوێنی شائوول بۆ شەڕی فەلەستینییەکان کەوتبوونو لەو قسەیەی نێوان داوودو شائوول کاتێك داوود وتی بۆ شەڕی گۆلیات دەچێت هەست بەوە ناکرێت کە

شائوول پێش ئەوە داوودی ناسیبێت یان ئەو کەسە بێت کە لە ئیصحاحی پێشتر ئەو کەسە بوو کە زۆری خۆشدەویستو هەڵگری چەکی بوو.[٣٦١]

کە حاڵی سەرچاوەکەش وا بێت بۆمان هەیە بپرسین: ئەی بۆچی پەڕینەوە لە رووبارەکەو باسی خواردنەوەی ئاوەکەی سەر بە چیرۆکی شەڕی شائوولو گۆلیات، نەك گیدعۆنو میدیانییەکان نەبووبێت؟

مەریەم و مەسیح

چەند پرسیارێکی عبدالفادی هەن پەیوەندییان بە مەسیحو مەریەمی دایکییەوە هەن:

پرسیارەکانی ٥ – ٩ – ١٠ – ١١– ٤٠ تایبەتن بە مەریەم.

پرسیارەکانی ٤١ – ٥٣ – ٥٤ – ٥٥ تایبەتن بە مەسیح.

٥–مەریمی پاکیزە خوشکی هارۆونە و کچی عیمرانە

((وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِن رُّوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ–التحريم:١٢)).

((فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا * يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا–مريم: ٢٨–٢٩)).

عبدالفادی دەپرسێت: ئینجیل دەڵێت مەریمی پاکیزە کچی (هالی)یە (لوقا٣: ٢٣) ئیتر چۆن قورئان دەڵێت کچی عیمرانە کە ئەم باوکی مووسایە یان دەڵێت

[٣٦١] بۆ سێ ڕەخنەکەی سەرەوە: ناوی باپیری شائوول، وەزعی ئورشەلیم کاتی کوشتنی گۆلیات، نەناسینەوەی داوود.. سوودمان لە پێگەیەکی مەسیحی وەرگرتووە کە گوایە وەڵامی ئەو گومانانەو گومانی زۆری تر دەداتەوە. هەندێك زانیاریشمان بۆ ئەو ڕەخنانەی سەرەوە زیاد کردووە:

http://www.answering-islam.org/Arabic/Books/Claims/1sa.html

خوشکی هارۆونە لەکاتێك لەنێوان مەریەمو لەلایەكو عیمڕانو هـارۆونو مووسـا لـە لاکەی تر ١٦٠٠ساڵ ماوە هەیە؟

* * * *

ئەمـە یەكێكـە لـەو ڕەخنانـەی کـە بـەردەوام دووبـارە دەکرێنـەو دەبێتـە مایـەی دڵخۆشییان گوایە بەڵگەیە لەسەر ناڕاستیی قورئـان لـەکاتێك کـە بەڵگەیـە لەسـەر نەشارەزایی خۆیان.

بڕیـار لـەوەی کـە قورئـان مەریـەمی بـە خوشـکی ڕاسـتەوخۆی هـارۆونی زانیـوە نیشانەی نەشارەزاییە لە قورئان چونکە خـودی قورئـان لـەدوای مووسـاو هـارۆون باسـی تـاڵووتو داوودو سـولەیمانی کـردووە، باسـی پێغەمبـەرەکانی بـەنو ئیسرائیلیشـی کـردووەو باسـی ئـەو پێغەمبەرانـەی کـردووە کـە ئیسـرائیلییەکان باوەڕیان بە هەندێکیان نەکردووەو هەندێکیانیان کوشتووە. بەواتەیەکی تر قورئان باسی سەردەمانێکی زۆری نێوان مووساو هارۆون لەلایەكو مەریەمی دایکی مەسیح لەلاکـەی تـر کـردووە. ئـەوەش ئەوپـەڕی بێئاگاییـە لـە قورئـان کـە ئـەو باسـانە نەزانرێنو تـەنها باسـی تەعبیرەکـەی قورئـان بکرێـت ((ئـەی خوشـکی هـارۆون)). موفەسیرە کۆنەکان ئەوەیان زانیوەو زانیویشیانە ئەو تـەعبیرە واتـای ڕەچـەڵەکی مەریەمە کە سەر بە لقەکەی هارۆونە.

هـەمان شـتیش بـۆ نـاوبردنی مەریـەم وەك کچـی عیمـڕان (عـەمرام) עַמְרָם و کـە هارۆونو مووساش کوڕی عیمـڕانن کـە ئاشـکرایە بـاس لـە دوو عیمڕانـە یـەکێکیان عیمرانە کۆنەکەیەو ئەوەی تری باوکی مەریەمـە، یـان لـە یـەك کـات مەبەسـتی لـە هەردووکیان بێت.

سەیریشە عبدالفادی ناوی ئینجیلی لوقا (٣: ٢٣) دەبات وەك سەرچاوە بۆ ئـەوەی کە گوایە مەریەم کچی (هالی)یە لەکاتێك لەو شـوێنە نەسـەبی مەسـیح وتـراوە کـە کوڕی یووسفە کوڕی هـالی کـوڕی ... تـاد تـا دەگاتـە یـەهوودا کـوڕی یـەعقووبو لەوەش بۆ کـۆنتر تـا ئـادەم. واتـە ڕواڵـەتی دەقەکـە پێمـان دەڵێـت هـالی بـاوکی

یووسفی دەزگیرانی مەریەم بوو نەك باوکی مەریـەم کـە ئەمـەیان، واتـە زنجیرەکـە هی مەریەمو عیسایە، بۆچوونە نەك ڕواڵـەتی دەقەکـە (بڕوانـە هـەروەها پرسـیاری تایبەت بە قسەکردنی مەسیح لە بێشکە). عبدالفادی ئاگای لە ئینجیلەکەی خۆشی نییە.

٩-زەکەرییا سەرپەرشتیی مەریەم دەکات

((إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَى وَاللّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنثَى وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وِإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ * فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقاً قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ اللّهِ إنَّ اللّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَاء بِغَيْرِ حِسَابٍ- ال عمران: ٣٥-٣٧)).

قورئان باسی ژنی عیمران، کە دایکی مەریمە، دەکات کە سکی بە مەریـەم پڕببـوو و منداڵەکەی سکی، کە بەتەمابوو کوڕ بێت، بـۆ خـودای نـەزر کـرد. دوایـیش کـە مەریـەمی بـوو خـودا وایکـرد زەکـەرییا کەفالـەتی بکـات. هـەر کـاتێکش زەکـەریا دەچووە میحراب لای مەریم دەیبینی خواردنی لایـە. لێشـی پرسـی سـەبارەت بـەو خواردنە ئەویش وتی ئەوە لەلای خوداوەیە.

عبدالفادی دەڵێت ئەمە لەگـەڵ ڕووداوەکـانی مێـژوو نارێکـە چـونکە مەریـەم کچـی عەمرام (بەپێی تەورات) نە شـووی کردبـوو و نـە منـداڵی ببـوو. مەریـەم خوشـکی هاروونەو ناوی دایکی یۆکابد (یۆکێبێد، یۆخێبێد) יוֹכֶבֶד ـە. عبدالفادی لێرە ژنـی عیمڕانی بە دایکی مووسـاو هـاروون زانیـوە ئـەوەش تـەنها لەبـەر ئـەوەی قورئـان وتوویەتی (ژنی عیمران)، عیمڕانیش باوکی مووساو هاروونە، لەکاتێك قورئان لێـرە مەبەستی لە دایکی مەریەمە کە دایکی مەسیحە (بڕوانە پرسیاری ٥ و ٥٣).

دوای ئەوە عبدالفادی دەنووسێت:

تاکە ئافرەتیش کە ئەوەی ناو سکی خۆی نەزر کردبوو حەننا חַנָּה ی دایکی صەموئێلی پێغەمبەر بوو. باسی ئەوەش نەهاتووە کە زەکەرییا لە هەیکەل لە ئورشەلیم دەژیا تا سەرپەرشتیی مەریەم بکات چونکە زەکەرییا خەڵکی (حێبرۆن) بوو و کاتێك دەچوو لە هەیکەل خزمەت بکات تەنها بۆ ماوەی پانزە ڕۆژ لە ساڵێك بە تیروپشك دەچوو (لوقا١: ٥–٤٠). کەسیش ناچێتە ناو میحراب یان تێی نامێنێتەوە جگە لە سەرۆکی کاهنەکان ئەویش ساڵی یەك ڕۆژ لە رۆژی گەورەی کەفارەتو بە خوێنی قوربانییەك بۆ ئەوەی کەفارەتی گوناهەکانی گەل بکات (١ ملوك٨: ٦ و ٩: ١٦). زەکەرییاش سەرپەرشتیی مەریەمی نەکرد چونکە مەریەم سەر بە سیبتی یەهوودا بوو و زەکەرییا لە سیبتی لاوی بوو (عبرانیین٧: ١٤)، زەکەرییاش لە حێبرۆن دەژیاو مەریەم لە ناصیرە.

لەو شوێنەی عبدالفادی ئاماژەی بۆ دەکات کە مەریەم لە سیبتی یەهوودا بوو و زەکەریا لە سیبی لاوی بوو واتە (عبرانیین ٧: ١٤) تەنها باسی ئەوە کراوە کە مەسیح لە سیبتی یەهوودا بوو و باسی زەکەرییا نەکراوە، ئەوەش گرنگ نییە چونکە دەزانین زەکرییا لە سیبتی لاوی بوو لەبەر ئەوەی کاهن بوو، کاهنەکانیش لە سیبتی لاوی بوون. هەموو باسی (عیبرانییەکان)یش گرنگ نییە چونکە ئەوە قسەی پۆلسە. (عیبرانییەکان) بریتییە لە نامەکانی پۆلسە بۆ عیبرانییەکان (سەدەی یەکەمی زاینی) کە هەندێك زانای مەسیحیی کۆن گومانیان هەبووە هی پۆلس بێت یان هەر نووسینێکی تری نێردراوان بێت.[٣٦٢]

ئەو بەشەش قسەی سەیرو سەمەرەی تێ هەیە. لەو بەشە پۆلس باسی پادشایەك دەکات ئەویش مەلکی صادق (مەلکی تسێدێق) מַלְכִּי צֶדֶק کە ئیبراهیم دە یەکی لە هەموو شتێك دایە ئەویش بەرەکەتی لێ کرد (تەکوین ١٤: ١٨). پۆلس دەڵێت لاوییەکان دە یەك لە گەل وەردەگرن، بەڵام کاتێك لاوی لە پشتی ئیبراهیم

---

[٣٦٢] بڕوانە: ستیفن م. میلر، روبرت ف. هوبر، تاریخ الکتاب المقدس ص٦٩ ، هەروەها: ٩٤، ٩٧ ، مارتن لوتەریش بە ڕاستی نەزانیوە، ل ٢٠٩.

بوو ئیبراهیم دە یەکی دا بە مەلکی صادق (عبرانیین ٧: ٥—١٠). پۆلس دەڵێت گوایە خودا بە مەسیحی وتووە تۆ کاهنی تا هەتا لەسەر پلەی مەلکی صادق (عبرانیین ٥: ٦). ئەمەش شتێکە لە باسەکە پۆلس بەڵام عبدالفادی بەو ڕستەیە ویستوویەتی بیسەلمێنێت زەکەرییا سەرپەرشتیی مەریەمی نەکردووە. شایەنی وتنیشە ئەگەر بەپێی ئەو نامەیەی پۆلس بێت پێویستە پێچەوانەی قسەکەی عبدالفادی بێت، واتە لەبەر ئەوەی مەسیح کە کوڕی مەریەمە کەهەنووتی هەیە ئەگەرچی لە سیبتی یەهوودایە هەروەکو کەهەنووتی زەکەرییا کە لە سیبتی لاوی بوو دەکرێت زەکەرییا سەرپەرشتیی مەریەم بکات وەك چۆن ئیبراهیم (باپیری گەورەی لاوی) دە یەکی دا بە مەلکی صادق کە مەسیح لەسەر پلەی ئەو بووە کاهن.

بەدەر لە پۆلسو نامەکەیو هەر سەبارەت بە قسەکەی عبدالفادی گوایە زەکەرییا کەفالەتی مەریەمی نەکردووە چونکە زەکەرییا لە سیبتی لاوی بوو و مەریەم لە سیبتی یەهوودا بوو، ئەو زانیارییە هەیە کە ئەلیصابات (ئێلیشێبەع אֱלִישֶׁבַע بە عیبری) ژنی زەکەرییا لە کچانی هاڕوون بوو، مێردەکەشی لە گرووپی ئەبییا بوو (لوقا ١: ٥)، کە گرووپێکی کاهنەکان بوو، واتە هەردوو لە سیبتی لاوی بوونو ئەلیصابات بە خزمی مەریەم ناوبراوە[٣٦٣] و بەم جۆرە خزمایەتی لەنێوان زەکەرییاو مەریەم هەبوو، ئەمەش هەموو ئەگەر نەکرێت کەفالەتی بکات لەبەر ئەوەی لە سیبتێکی تر بێت، بەڵام عبدالفادی ئەوەی نەوتووەو بەڵگەشی لەسەر نەهێناوە.

---

[٣٦٣] ئینجیلی لوقا ئیصحاحی یەکەم: ٣٦. قسەکە لەسەر زمانی جبریلە کە مژدەکە بە مەریەم دەدات و دەڵێت هەمان مژدە دراوە بە ئەلیصاباتی خزمت. گریمانەیەکیش هەیە کە لەتەرەفی دایکییەوە لاوی بووەو لە تەرەفی باوکییەوە نەوەی داوود (لە سیبتی یەهوودا) بوو، بەڵام دەبوایە ئەمە باس بکرایە:

Paul W. Schmiedel, Mary, in; Encyclopædia Biblica, vol. III, col. 2957.

زنجیرە بنەماڵەی مەسیح لە مەتتاو لوقا هێندە جیاوازیی زۆریان هەیە کە زۆر جار پەنا براوە بۆ گریمانەی ئەوەی یەکێکیان هی یووسفەو ئەوەی تریان هی مەریەمە بەڵام ئەوە نارێکە بەوەی کە باسکراوەو کە هەردووکیان ئاماژە بۆ یووسف دەکەن، بەڵکو هەروەها دوورخستنەوەی ئەوەی یەکێکیان هی مەریەم بێت هەر لەسەرەتای لوقاوەیە کە وتراوە مەریەمی خزمی ئەلیصاباتی هاروونییە، بەڵام ئەگەر واش بوترێت کە یەکێکیان هی مەریەم بێت ئەوانە کاتێك دانران بیرۆکە پاکیزەیی مەریەم نەبوو، کەواتە بۆ عەقیدەی پاکیزەیی ناچار بوون تەعبیری ((وا زانرابوو)) بخنە ناو قسەکە، بەڵام ئەگەر لە سەرەتاوە بیر لە تێخنینێکی وا کرابێت کەواتە بەهیچ جۆرێك زنجیرەی پشتەکان بایەخی نییە.[٣٦٤]

سەبارەت بە باسی میحرابیش کە عبدالفادی ڕەخنەی لێگرتووە بڕوانە پرسیاری ژمارە ١٠.

١٠-دوورکەوتنەوەی مەریەم

((وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا * فَاتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا * قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَن مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا * قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا * قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا * قَالَ كَذَلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا-مريم: ١٦-٢١)).

عبدالفادی دەڵێت قورئان ناڵێت بۆچی مەریەم چووە شوێنێکی ڕۆژهەڵاتیو لە کەسوکاری خۆی دوورکەوتەوەو حیجابێکی دانا لەنێوان خۆیو ئەوان پێش ئەوەی مژدەی مەسیحی پێبدرێت. ئایا شەڕی بووە لەگەڵ کەسوکاری هەرچەندە بە تەقوا ناسرابوو؟ بۆچیش کچێك دوور لە کەسوکارییەوە دەژی هەرچەندە قورئان دەڵێت مەریەم لە میحراب بوو بە سەرپەرشتیاریی زەکەریا؟ ئینجیلیش دەڵێت مەریەم لە ناصیرە بوو و دەزگیرانی یووسفی دارتاش بوو (لوقا١: ٢٦-٣٦).

[364] Paul W. Schmiedel, *ibid.*, cols. 2957-2958.

* * * *

ئەمەش شایەنی قسەکردن نییە چونکە شتێك نییە لەو باسەی قورئان لە دوورکەوتنەوەی مەریەم جێگەی پرسیار بێت، کاتێکیش زەکەرییا کەفالەتی مەریەم دەکات ئەوە بەهیچ واتایەکی ئەوە ناگەیەنێت کە بەردەوام لای خۆی بووبێت، عبدالفادیش بەهەڵە لە هەبوونی مەریەم لە میحرابەکە تێدەگات چونکە وای داناوە میحرابەکە لەماڵی زەکەرییا یان شوێنێك لەو جۆرە بێت. لە ئینجیلی سەرەتای یەعقووب کە یەکێکە لە ئینجیلەکانی ئەپۆکریفا باسی ئەوە کراوە کە دایکی مەریەم، کاتێك هێشتا مەریەم شەش مانگ بوو، میحرابێکی لە ژوورەکەی خۆی بۆ دروستکرد (انجیل البدایە لیعقوب ٦: ٢).[٣٦٥] هەروەها تا تەمەنی گەیشتە دوانزە ساڵ لە هەیکەل مایەوە ئینجا یووسف هەڵبژێدرا بۆ کەفالەتکردنی (انجیل البدایە لیعقوب ٨-٩).

دیاریش نییە چوونی مەریەم بۆ ئەو شوێنە رۆژهەڵاتییە ماوەیەکی پێ چوو یان کەمی پێچوو ئینجا فریشتەکە چووە لایو مژدەی مەسیحی پێدا.

١١-مەریەم لە دەشتایی منداڵەکەی دەبێت و ئەم لەژێرییەوە قسەی لەگەڵ دەکات

((فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا (٢٢) فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا (٢٣) فَنَادَاهَا مِن تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا (٢٤) وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا (٢٥) فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيًّا - مريم: ٢٢-٢٦)).

---

[٣٦٥] ابوكريفا العهد الجديد ، ج١، ص٥٤

عبدالفادی دەڵێت: مەریەم لە (بەیت لەحم) عیسای بوو هەروەك چۆن پێغەمبەرانی تەورات سەدان ساڵ بەرلەوە پێشبینییان کردبوو نەك لە تەنیشت قەدی دارخورمایەك. مەریەم مەسیحی لە بەیت لەحم بوو و کۆرپەکەی لە گەورەکە دانا (لوقا٢: ١–٢٠) سەیریشە منداڵەکەی لەژێرییەوە قسەی لەگەڵ دەکاتو پێی دەڵێت قەدی دارخورماکە ڕابوەشێنێتو لە خورماکەی بخواتو ئاوی جۆگەکە بخواتەوە، ئەگەر کەسێکیش بەلای تێپەڕی پێی بڵێت نەزرم کردووە بۆ خودا بەڕۆژوو بمو قسە لەگەڵ هیچ مرۆڤێك نەکەم. ئیتر کوا ڕۆژوو لەکاتێك خورمای خواردووەو ئاوی خواردۆتەوەو قسەشی کردووە؟

* * * *

قورئان ئاشکرا باسی جۆری ئەو ڕۆژووە دەکات کە ڕۆژووە لە قسەکردن، گوناهی عبدالفادیشە لەوە تێناگات، خۆ ئەگەر ڕۆژوو بێت لە خواردنو خواردنەوە ئەوە لەدوای خواردنی خورماکەو خواردنەوەی ئاوەکەیە. ڕووژووگرتنی قسەنەکردنیش ناڕێك نییە لەگەڵ قورئان کە دەڵێت ((فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيًّا)) چونکە (قەول) لە زمانی عەرەبی مەرج نییە بە زمان بێت بەڵکو هەر ئاماژەیەك بە ئەندامێکی لەش کە واتایەکی هەبێت بە قەول ناو دەبرێت، بۆ نموونە کەسێك ئاماژەیەك بە دەستی دەکات ئەمەی بۆ بەکاردێت: ((فقال بیده هکذا))، قسەی مەریەمیش لەو جۆرەیە واتە ئاماژەی بۆ دەمی کرد کە ڕۆژووی لە قسەکردن گرتووە.

سەبارەت بەوەش کێ قسەی لەگەڵ مەریەم کردووە ئەوەیان دیار نییەو هەندێك بە عیسای دەزاننو هەندێکی تر بە جبریلی دەزانن،[٣٦٦] هیچ موفەسیرێك قسەی یەکلاکەرەوەی نییە، ئەگەر گرنگیش بوایە قورئان باسی دەکرد بەڵام لای قورئان قسەکە گرنگتر بوو لە قسەکەر.

---

[٣٦٦] بڕوانە: تەفسیر ابن کثیر، ج ٥، ص ٢٢٤.

٤٠-هاجەر یان مەریەم؟

(هەمان پێنج ئایەتەکەی سوورەتی مریم لە پرسیاری ١١).

عبدالفادی ڕەخنە لە قورئان دەگرێت کە باسی هاجەری دایکی ئیسماعیل لە تەوراتی کردووە بە باسی مەریەم. ئایەتەکانی سوورەتی مەریەم دەڵێن کاتێك خەریك بوو مەریەم منداڵەکەی لای قەدی دارەخورماکە ببێت وتی خۆزگە پێشتر بمردمایە، ئیتر لە خوارەوە بانگی کرد خەفەت نەخۆی چونکە خوداکەت کانییەکی لەژێرتەوە داناوە، قەدەکەش بجووڵێنە خورمات بەسەر دەبارێنێ.

عبدالفادی دەڵێت ئەوە هاجەر بوو کە بۆ چۆڵەوانی هەڵهات بە خۆیو ئیسماعیلی کوڕییەوە، کاتێکیش تینووی بوو خودا کانییەکی بۆ ڕەخساند، بەڵام مەریەم نە بۆ چۆڵەوانی هەڵهاتو نە پێویستی بە ئاو بوو و نە لەژێر دارەخورما بوو.

* * * *

ئەمە تێگەیشتنێکی لارە چونکە قورئان باسی چۆڵەوانی ناکات. قورئان باسی شوێنێکی دوور دەکات. بەڵام ئایا مەریەم بەڕاستی قەت هەڵنەهاتبوو؟ بەپێی ئینجیل نەخێر" ئەوەتا لە ئینجیلی مەتتا مەریەم لەگەڵ یووسفی دەزگیرانیو کۆرپەکەی بۆ میسر هەڵهاتن (مەتتا ٢: ١٣-١٥).

تەنانەت قورئان کە باسی ڕۆشتنی مەریەم بۆ شوێنێکی دوور پێش ئەوەی منداڵەکەی ببێت لەگەڵ لوقا گونجاوە کاتێك باسی ئەوە دەکات کە قەیسەر بڕیاری دا خەڵك ناونووس بکرێن، یووسفیش کە خەڵکی بەیت لەحم بوو مەریەمی بە سکپڕییەوە لەناصیرەوە بۆ بەیت لەحم لەگەڵ خۆی برد (لوقا ٢: ١-٦)، نێوان ناصیرەو بەیت لەحم زیاتر لە سەد کیلۆمەترە. کەواتە مەریەمی چووە شوێنێکی دوور لە کەسوکارییەوەو لەوێ منداڵەکەی بوو.

٤١-خوانێك لە ئاسمان دانەبەزیبوو

((إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَن يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ السَّمَاء قَالَ اتَّقُواْ اللّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ * قَالُواْ نُرِيدُ أَن نَّأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَن قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ * قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنزِلْ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ السَّمَاء تَكُونُ لَنَا عِيداً لِّأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِّنكَ وَارْزُقْنَا وَأَنتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ * قَالَ اللّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَن يَكْفُرْ بَعْدُ مِنكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لاَّ أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ –المائدة: ١١٣-١١٥)).

عبدالفادی دەڵێت لە ئینجیل نە قوتابییەکانی مەسیح داوای خوانێکی ئاسمانییان لێ کردبوو و نە خوانێك لە ئاسمان دابەزیبوو بەڵکو ئەو کەسانەی لە چۆڵەوانی شوێنی مەسیح کەوتن بۆ ئەوەی رێنماییەکانی ببیستن زۆر لەگەڵی مانەوە، مەسیحیش نەیویست ئەوانە بەزمانی بەڕۆژووەوە بنێرێتەوە نەوەکو هێزیان لێ ببڕێت ئیتر ئەوە بوو پێنج نان و دوو ماسیی هێناو بەرەکەتی بەسەر ئەو خواردنە رژاند ئەوانیش لێیان خواردو لێشی مایەوە. عبدالفادی دەڵێت ڕەنگە چیرۆکەکەی قورئان دەربارەی دابەزینی خوانێك لە ئاسمان ئەنجامی خراپ تێگەیشتنە لە هەندێك ئایەتی ئینجیل ئەگینا لە چوار ئینجیلەکە باسی شیوی خودایی (العشاء الرباني) هاتووە کە مەسیح کردییە یادەوەرییەك بۆ لەخاچدانی.

* * * *

ئەوەی عبدالفادی باسی دەکات ڕووداوێکی ترە ئەگینا لە ئینجیل ئاماژەیەك هەیە بۆ شیوی خودایی (دواشیو). لە ئینجیلی یوحەننا دوای ئەم ڕووداوە کە موعجیزەی زۆرکردنی خواردن بۆ خەڵکە زۆرەکە بوو و کە نزیکەی پێنج هەزار پیاو بوون بۆ ڕۆژی دوایی خەڵکێکی زۆر چاوەڕێیان دەکردو دوایی کە دۆزییانەوە لێیان پرسی: چی بکەین بۆ ئەوەی کردارەکانی خودا بکەین، یەسووعیش وەڵامیدانەوە: ((ئەمە کرداری خودایە: باوەڕ بەو کەسە بکەن کە ناردوویەتی)).

پێیان وت: ((چ نیشانەیەك دەكەی بۆ ئەوەی ببینین‌و باوەڕت پێبكەین؟ چی دەكەی؟ باوكانمان گەزۆیان لە چۆڵەوانی خوارد، وەك نووسراوە: خودا نانی لە ئاسمانەوە دانێ بۆ ئەوەی بخۆن)) (یوحنا ٦: ٢٨-٣١).

دواتریش مەسیح پێیان دەڵێت خۆی نانی ژیانە، هەركەسێك بۆلای بچێت برسیی نابێت‌و كێ باوەڕی پێ بهێنێت قەت تینووی نابێت (یوحنا ٦: ٣٥)، پاشان وەڵامی جوولەكەكانی دایەوە كە ڕەخنەیان لێگرتبوو كاتێك وتبووی منم ئەو نانەی لە ئاسمان دابەزی: ئەو كەسەی باوەڕم پێبهێنێت ژیانێكی هەتاهەتایی دەژی، منم نانی ژیان، باوكانتان گەزۆریان لە چۆڵەوانی خواردو مردن.. پاشان دەڵێت نانەكە لاشەمە كە بۆ ژیانی جیهان دەیبەخشم (یوحنا ٦: ٤١-٥١)، پاشان: ((ئەگەر لاشەی كوڕی مرۆڤ نەخۆن‌و خوێنەكەی نەخۆنەوە ژیانتان تێ نییە، ئەو كەسەی لاشەم بخوات‌و خوێنم بخواتەوە ژیانێكی هەتاهەتایی هەیە)) (یوحنا ٦: ٥٣-٥٤).[٣٦٧]

تێبینی بكە كە لە ئینجیلی یوحەنا باسی خواردنی لاشەی مەسیح‌و خواردنەوەی خوێنەكەی دوای باسی بەرەكەت خستن لە ماسی‌و نانەكە بۆ ئەو خەڵكە زۆرە، بەڵام باسەكەی لە ئینجیلە لەیەكچووەكان، واتە مەتتاو مەرقوس‌و لوقا دواترەو لە جەژنی فصح (فیصح)ـە، (پێسەح פֶּסַח) بووە، كە جەژنی جوولەكەیە بەبۆنەی دەرچوونیان لە میسرو ڕزگاربوونیان.[٣٦٨]

[٣٦٧] خواردنی لەتە نانەكەو خواردنەوەی شەراب بەپێی ئەو باوەڕە سرووتێكی مەسیحییەو یەكێكە لە حەوت نهێنییەكانی كەنیسەی كاتۆلیكی‌و دوو نهێنییەكەی كەنیسەی پرۆتستانتی‌و پێی دەوترێت ئەفخارستیا **Eucharist** یان نهێنی قوربانیی پیرۆز. بەپێی زۆربەی مەزهەبە مەسیحییەكان نانەكە بەڕاستی دەبێتە لاشەی مەسیح‌و شەرابەكە بەڕاستی دەبێتە خوێنی مەسیح. مەزهەبی تری مەسیحیەت ئەوە بە هێمایەك‌و بەیادكردنەوە دەزانن.

[٣٦٨] لە مەتتا باسی چیرۆكی بەرەكەتی خواردنەوە لە ئیصحاحی ١٤ـەو باسی خواردنی لاشەكەی‌و خواردنەوەی خوێنەكەی لە ئیصحاحی ٢٦ـە، لە مەرقوس دوو چیرۆكی لەیەكچووی دوو كاتی جیاواز لە ئیصحاحی ٦ و٨، باسی لاشەو خوێنەكەش لە ئیصحاحی ١٤ ـە، لە لوقا چیرۆكەكە لە ئیصحاحی ٩یەو لاشەو خوێنەكە لە ئیصحاحی ٢٢ـە.

کەواتــە لــە ئینجیلــی یوحــەننا باســی خــواردنی لاشــەی مەســیح‌و خواردنــەوەی خوێنەکەی لەمیانەی دواشیو یاخود شیوی خودایی نەکراوەو باسی لاشەو خـوێنی مەسیح لەو شوێنە، واتە لە باسی مـوعجیزەی زۆرکردنـی خـواردن، باسـی دواشـیو لاواز دەکات، بەم شێوەیەش ناتوانین دواشیو بە ڕووداوێکی مێـژوویی ڕاسـتەقینەو بێ گومان بزانین.

عبدالفادی بۆ دواشیو ئامـاژە بـۆ هـەر چـوار ئینجیلەکـە، بـە ئینجیلـی یوحـەنناوە (یوحنـا ١٣: ١-٣٠)، دەکـات، بـەڵام ئەمـەیان جیـاوازە لەبـەر ئـەوەی لـە سـێ ئینجیلەکەی تر ڕووداوەکە لەکاتی جەژنی فیصح بوو و لە یوحەننا پێش جەژنەکـە قوتابییەکانی بینی (یوحنا ١٣: ١). لەوەی یوحەنناش تەنها باسی کـاتی خـواردنی ئێوارە کراوە (یوحنـا ١٣: ٢)، باسـی نـانخواردنیش نـەکراوە تـەنها لـە دوو برگـە: یەکەمیان کاتێك مەسیح دەڵێت: ئەوەی نانم لەگەڵ دەخوات پاژنـەی خـۆی لـەدژم بەرزکردەوە (یان: لەدژم وەستا) (یوحنا ١٣: ١٨)و ئـەو برگەیـەی پەیوەنـدیی بـە یەهوودای سکاریۆتەوە هەیە کە مەسیحی ڕادەستی جوولەکـە کـرد ئـەویش کاتێـك مەسیح دەڵێت یەکێکتان ڕادەستم دەکات، یەکێکیش لە قوتابییەکانی لە باوەشـی دەبێت‌و لەسەر داوای قوتابییـەکی تـر لێـی دەپرسـێت کێیـە ئـەویش دەڵێـت ئـەو کەسە نانەکەی بۆ تێهەڵدەسووم‌و دەیدەمێ ئینجا مەسیح ئەوە دەکـات‌و دەیداتـە یــەهوودا (یوحنــا ١٣: ٢١-٢٦). ئــیتر ئــەو باســانە ماڵئــاوایی‌و ئامۆژگــاری‌و کۆبوونەوەکە نانخواردنێکی تەقسـی نـەبوو، لـەوەی باسیشـمان کـرد زیـاتر باسـی نانخواردنی لەخۆنەگرتووەو باسی لاشەو خوێنی مەسیحی نەکردووە.

٥٣-لە بێشکە قسە دەکات

((وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً وَمِنَ الصَّالِحِينَ-آل عمران: ٤٦)).

((إِذْ قَالَ اللّهُ يَا عِيسى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِىءُ الأَكْمَهَ وَالأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوتَى بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلاَّ سِحْرٌ مُّبِينٌ– المائدة: ١١٠)).

((فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا –مريم: ٢٩)).

عبدالفادی دەڵێت بەپێی ئینجیل مەسیح لە حیکمەتو باڵاو نیعمەت گەشەی دەسەند (لوقا٢: ٥٢) بۆیە ڕوویندابوو مەسیح لە بێشکە قسەی کردبێت (قسەی عبدالفادی تەواو).

* * * *

ئەگەر سەرچاوەش نەبێت بۆ قسەکردنی مەسیح لە بێشکە عەقڵ ئەو قسەکردنە (یان هەر موعجیزەیەکی تری لەو جۆرە) دەخوازێت چونکە چۆن تۆمەت لەسەر دایکی لابچێت ئەگەر منداڵێکی ئاسایی بێت؟[٣٦٩] ئەی بۆچی جوولەکە بەپێی

[٣٦٩] لە ئینجیلی ناقانوونیی مەتتا (ئیصحاحی ١٢) یووسف و مەریەم سرووتێك دەکەن (خواردنەوەی ئاوی تاقیکردنەوەی خوداوەندو حەوت جار ڕۆشتن بەدەوری مەزبەحی هەیکەل) کە ئەگەر درۆزن بن نیشانەیەك لە دەموچاویان دەردەکەوێت. ئەوان سرووتەکەیان کردو هیچ نیشانەیەك دەرنەکەوتو ئەوە بوو بەڵگەیەك بۆ بێتاوانییان: عبدالمسیح بسیط، ابوكريفا العهد الجديد، .ص ١١١، د. ابراهيم سالم الطرزي، ابوكريفا العهد الجديد، الكتاب الاول،ج١، ص ٩٥–٩٦. لە ئینجیلە قانوونییەکان شتێك نییە بۆ بەڵگە لەسەر بێتاوانیی مەریەم جگە لە چەند شتێکی ناڕاستەوخۆ وەك هاتنی مەجووسەکان کە هاتن بۆ لای پادشای جوولەکە چونکە ئەستێرەکەیان لە ڕۆژهەڵات بینیبوو (مەتتا٢: ١ بەدواوە)، لە لوقا فریشتەی خودا قسە لەگەڵ چەند شوانێك دەکاتو مژدەی مەسیح دەدات (لوقا٢: ٨–٢٠)، دواتر خواناسێك بەناوی سیمعان داوای بەرەکەت بۆ منداڵەکە دەکاتو مژدە دەدات کە دەبێتە ڕزگاریو شکۆمەندی (لوقا٢: ٢٥–٣٥)، پێغەمبەرێکی ئافرەتیش بەناوی حەننا کچی فەنوئیل باسی مەسیحی کردووە(لوقا٢: ٣٦–٣٨) کە هیچ لەمانە بەس نەبوون وەك نیشانەیەکی خودایی بۆ بێتاوانیی مەریەم، سەبارەت بە دوو ئینجیلە قانوونییەکەی تریش واتە مەرقوسو یوحەننا ئەو دوانە باسی منداڵێتیی مەسیح ناکەن.

شەریعەتی خۆیان سزای ڕەجمیان بەسەر مەریەم نەسەپاند؟ بەپێی شەریعەتی جوولەکە سزای بەردباران بۆ چەند کەسێك هەیە: ئەو کەسەی ژنێکی هێناو کاتێك چووە لای رقی لێ هەڵگرتو تۆمەتی خستە پاڵی ئەگەر تۆمەتەکە درۆ بوو پیاوەکە سزا دەدرێت بەڵام ئەگەر قسەکەی راست دەرچوو تا مردن بەردباران دەکرێت (تثنية ٢٢: ١٣–٢١)، پیاوێکیش ئەگەر لەگەڵ ژنێکی مێردار بنوێت هەردوکیان بەردباران دەکرێن (تثنية ٢٢: ٢٢)، حاڵەتێکی تریش کە نزیکە لە حاڵەتەکەی مەریەم ئەوەیە پیاوێك لەگەڵ ئافرەتێکی دەزگیراندار بنوێت ئەگەر لە شار بوو هەردوکیان بەردباران دەکرێن چونکە ئافرەتەکە دەیتوانی هاوار بکات بەڵام ئەگەر لەناوی کێڵگە بوو تەنها پیاوەکە بەردباران دەکرێت چونکە ئافرەتەکە هاواری کردبوو و کەس گوێی لێ نەبوو (تثنية ٢٢: ٢٣–٢٧).

ئینجیلی بەردەستمان ئەوەی بە قسەیەکی سەیر چارەسەر کردووە ئەویش ئەوەیە لای خەڵك یووسفی دەزگیرانی مەریەم لای خەڵك باوکی منداڵەکە بوو:

لە لوقا هاتووە کە کاتێك عیسا دەستی پێکرد (واتە دەستیکرد بە وەعزو بانگەوازو موعجیزە) تەمەنی دەوروبەری سی ساڵ بوو.. دوای ئەوەش پشتەکانی دەژمێرێت تا ئادەمو بەم جۆرە: کوڕی یووسف[٣٧٠] کوڕی هالی[٣٧١]... تاد(لوقا ٣: ٢٣–٣٨)، لە ئینجیلی مەتتاش: یەعقووب یووسفی لێ بوو ئەویش پیاوەکەی مەریەمە کە یەسووعی لێ بوو (مەتتا ١: ١٦).

---

[٣٧٠] ژمارەیەك وەرگێڕان وەك ڕوونکردنەوەی قسەکە رستەی : (وەك خەڵك وایاندەزانی) دەخاتە ناو کەوانەوە بەنیشانەی ڕوونکردنەوەی وەرگێڕە بەڵام وەرگێڕانی تر ڕستەکە دەخاتە ناو قسەکە بێ کەوانە بەجۆرێك وا تێدەگەی لە خودی قسەی ئینجیلی لوقایە. بۆ وەرگێڕانە جیاوازەکانی ئەمە (بۆ ئینگلیزی) تەماشای ئەم لینکە بکە:

http://www.biblegateway.com/passage/?search=Luke+3%3A23

[٣٧١] دەقەکە ڕوونە کە هالی باوکی یووسفە، بەڵام تەفسیرێك دەڵێت باوکی مەریەمە: قاموس الکتاب المقدس، ص ١٩٥٨. بەڵام باسی پشتەکانی یووسف کە باوکی عیسا نییە شتێکی بێمانایە بۆیە ئەو بۆچوونە لەڕاستتر دەچێت کە زنجیرەی پشتەکان هی مەریەمە.

ئەمە بەشێکی گەورەی چیرۆکی عیسا لەبنەوە هەڵدەتەکێنێت چونکە یەکەم موعجیزەی عیسا لە ئینجیل بریتی بوو لەوەی بێ باوك هاتۆتە بوون، کاتێکیش خەڵك وادەزانن کوڕی یووسفە موعجیزەکە هیچ واتایەکی نامێنێت. خۆ ئەگەر باسی باوەڕەکەیان بکەین کە کوڕی خودایە ئەو کاتە گرفتەکە لە بێواتاییەوە دەچێتە خانەی نامەعقوولی لەبەر ئەوەی ئیددیعای ئەوەی کوڕی خودایە نامەعقوول دەبێت لەگەڵ هەبوونی باوکێکی بەشەری.

لەوەش ناچێت ئیسرائیلییەکان باوەڕیان بە باوکێتیی یوسسف هەبووبێت، باوەڕیشیان بە لەدایکبوونە موعجیزەکەیان نەکردبوو بۆیە ئاساییە تۆمەتی زینای بدەنە پاڵ مەریەم چونکە باوکی دیار نەبوو، بەڵام بەهۆی شتێکی نادیارەوە نەیاندەتوانی ئەوە بسەلمێنن تا سزای بدەن، چیش لە موعجیزەیەك شیاوترە ئەو شتە نادیارە بێت؟ قورئان ڕێکە کاتێك باسی قسەی جوولەکە لەبارەی مەریەمەوە دەکات: ((وبكفرهم وقولهم على مريم بهتانا عظيما– النساء:١٥٦))، واتە وتنی بوهتانێکی گەورە بەرامبەر مەریەم، لەوەشەوە قسەکردنی مەسیح بەساوایی لەگەڵ ڕووداوەکە ڕێکە.

ترس لە کوشتنی مەریەم بە ئاشکرایی لە ئینجیلی یەعقووب، کە بە ئەپۆکریفا زانراوە، هەیە ئەویش کاتێك یووسف دەزانێت مەریەم سکی پڕ بووەو دەگریو لەخۆی دەپرسێت ئەگەر گوناهەکەی بشارێتەوە دژی شەریعەتی خودا دەوەستێتو ئەگەر ئابڕووی بەرێت دەترسێت ئەوەی سکی فریشتەیەك بێتو ئەو کاتە خوێنێکی بێتاوان بداتە دەست سزای مردن.[٣٧٢]

ترسی یووسفیش کە مەریەم ئابڕووی بچێت لە ئینجیلە قانوونییەکەی مەتتاش هەیە، پێویستیشی کرد فریشتەی خودا لە خەو پێی بڵێت مەریەم تاوانی

---

[٣٧٢] عبدالمسيح بسيط، ابوكريفا العهد الجديد، .ص ٨٧، د. ابراهيم سالم الطرزي، ابوكريفا العهد الجديد، الكتاب الاول،ج١، ص ٨٥.

نەکردووەو باسی چۆنێتیی سکپڕبوونەکەی بۆ بکاتو فریشتەکە بەڵگەی لە پەیمانی کۆن بۆ بهێنێتەوە (مەتتا ١: ١٨–٢٣)

بەڵام بەپاڵ حوکمی عەقڵو مەنتق ئینجیلی تر هەن ئەگەرچی ئەوانیش بەهەمان شێوە بە ئەپۆکریفا دانراون باسی قسەکردنی مەسیح بە ساوایی دەکەن. یەك لەو دەقانە پێی دەوترێت ئینجیلی عەرەبیی منداڵێتیی کە کەنیسە بە هەڵبەستراوی دەزانێت. لەو ئینجیلە (ئیصحاحی ١) مەسیح لە بێشکە قسەی لەگەڵ دایکی کردووە.[٣٧٣] دەقێکی تر کە پێی دەوترێت ئینجیلی ناقانوونی(ئەپۆکریڤا)ی مەتتا مەسیح تەمەنی دوو ساڵ دەبێتو قسە لەگەڵ ئەژدیهاکان دەکات.

ڕەنگە ئەم پرسیارە بکرێت: ناشێت پێغەمبەری ئیسلام زانیارییەکانی لە ئینجیلی منداڵێتیی عەرەبی، کە باسی قسەکردنی مەسیحی کردووە، وەرگرتبێت؟

ئەوەی ئەو ئیحتمالە ڕەت دەکاتەوە ئەوەیە هیچ شتێکی ئەو ئینجیلە، کە باسی منداڵێتیی مەسیح دەکات، لە قورئان باس نەکراوە هەرچەندە بەشی زۆر باسی موعجیزەکانی مەسیحە. لەکۆی ٥٥ ئیصحاحی تەنها سێ موعجیزەی ناو قورئان باسکراون: چاککردنەوەی گولیو زیندووکردنەوەی مردوویەکو دروستکردنی چۆلەکە بە قوڕ و بەخشینی گیان پێیان. هەروەها ئەو موعجیزانە لە قورئان بەناو باسکراون بێ هیچ وردەکارییەك وەك لەوەی لەو ئینجیلە هاتوون. جگە لەوەشو وەك لە قورئان دیارە ئەو موعجیزانە لەکاتی گەورەیی مەسیح کران نەك بە منداڵی وەك لەو ئینجیلە باس کراون. موعجیزەیەکی تر کە چاککردنەوەی نەخۆشییەك بوو تووشی چاوی منداڵەکان دەبوو جیاوازە لە موعجیزەی قورئان چونکە ئەوەی قورئان چاککردنەوەی چاوی کوێری زگماکە. بەهەر حاڵیش موعجیزە یەکەمو دووەم بەشێوەی تر لە ئینجیلە قانوونییەکان باسکراون. بەم جۆرەش ئەو ئینجیلە

---

[٣٧٣] عبدالمسيح بسيط، ابوكريفا العهد الجديد، .ص ١٣١، د. ابراهيم سالم الطرزي، ابوكريفا العهد الجديد، الكتاب الاول،ج١، ص ١١٥.

زۆر لە باسەکانی قورئانەوە دوورەو ناتوانرێت بە سەرچاوەی موعجیزەی قسەکردنی مەسیحی ساوا بزانرێت.

٥٤-لە قوڕ باڵندە دروست دەکات

((إِذْ قَالَ اللّهُ يَا عِيسى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِىءُ الأَكْمَهَ وَالأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوتَى بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلاَّ سِحْرٌ مُّبِينٌ-المائدة: ١١٠)).

((وَرَسُولاً إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللّهِ وَأُبْرِىءُ الأكْمَهَ والأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللّهِ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ-آل عمران: ٤٩)).

ئایەتەکانی قورئان باسی موعجیزەیەکی مەسیح دەکەن کە باڵندەی بە قوڕ دروست دەکردو بە فەرمانی خودا گیانی دەکرد بە لەشیانو دەیکردن بە باڵندەی زیندوو. عبدالفادی دوای هێنانەوەی ئەو ئایەتانە دەڵێت: موسڵمانان دەڵێن مەسیح بەمنداڵی باڵندەی لە قوڕ دروست دەکرد، مەسیحییەکانیش باوەڕیان ئەوەیە مەسیح وشەی خودایەو ئەو بوو ((هەموو شتێك بەو بوو، بە غەیری ئەویش هیچ شتێك لەوەی بوو نەببوو-یوحنا ١: ٣)). کاتێکیش مەسیح بوو بە جەستە ٣٠ ساڵ مایەوە پێش ئەوەی وەعز بکاتو موعجیزەکانی لێ بوەشێنەوە (لوقا ٣: ٢٣).. (قسەی عبدالفادی تەواو).

* * * *

ئایەتەکانی قورئان ئاشکران کە دروستکردنی باڵندەکان لە کاتی گەورەییو پێغەمبەرایەتییەکەی بوو نەك کاتی منداڵی. باسنەکردنی ئەو موعجیزەیەش لەو

ئینجیلانە بەڵگە نییە کە کە نەکرابوو. مەسیح موعجیزەی زۆری نواندبوو کە هەموویان لە ئینجیلەکان باس نەکراون وەك دوایەمین ئایەتی ئینجیلی یوحەننا ئاشکرای دەکات کاتێك دەڵێت: ((شتی زۆری تری کردبوو کە ئەگەر یەك بە یەك بنووسرێن باوەڕ ناکەم کە جیهان خۆی کتێبە نووسراوەکان لەخۆ بگرێت– یوحنا ٢١: ٢٥)). لە کۆتایی ئیصحاحی پێشتریش: ((نیشانەی زۆری تریش کە یەسووع لەبەردەم قوتابییەکانی کردنی لەم کتێبە نەنووسراون– یوحنا ٢٠: ٣٠)).[٣٧٤]

باسی دروستکردنی باڵندەی قوڕو زیندووکردنیان لەکاتی منداڵیی مەسیح لە ئینجیلە ئەپۆکریفەکان هاتووە. لە ئینجیلی ئەپۆکریفای مەتتا (ئیصحاحی ٢٧)[٣٧٥] باسی ئەوە کراوە کە لە منداڵییەوە، کە تەمەنی چوار ساڵ بوو[٣٧٦]، ئەوەی دەکرد، هەمان شتیش لە ئینجیلی ئەپۆکریفای تۆما بەڵام بە پێنج ساڵی[٣٧٧] هەروەها ئینجیلی عەرەبیی منداڵێتی ئەویش کاتێك حەوت ساڵی تەمەنی تەواو کرد (ئیصحاحی ٣٦ و ٤٦).[٣٧٨] کەواتە باسێك لەو جۆرە هەبووە لەدەرەوەی ئینجیلە قانوونییەکان.

بینیمان عبدالفادی پشت بە ئینجیلی یوحەننا دەبەستێت بۆ ڕەتکردنەوەی ئەوەی مەسیح باڵندەی لە قوڕ دروست دەکرد ئەو کاتەی منداڵ بوو، وتیشمان قورئان

---

[٣٧٤] هەرچەندە ئەمەی دواییان لە باسی گەڕانەوەی مەسیحو خۆدەرخستنی بۆ قوتابییەکانی باس کراوە، بەڵام لەو باسە هیچ نیشانەیەك نەوتراوە جگە لەوەی شوێنی بزمارەکانی لەخاچدانەکەی پیشاندان بەجۆرێك دەقەکە تەنها ئەوە هەڵدەگرێت کە نیشانەکان بریتی بن لەوانەی لە ڕۆژی یەکەمەوە کردنی.

[٣٧٥] بڕوانە: عبدالمسیح بسیط، ابوکریفا العهد الجدید، .ص١٢٠–١٢١، د. ابراهیم سالم، ابوکریفا العهد الجدید، الکتاب الاول ، ج١، ص١٠٤.

[٣٧٦] وا دەردەکەوێت لە باسەکەی ئیصحاحی ٢٦ هەرچەندە بۆ دروستکردنی چۆلەکەکان نەوتراوە تەمەنی چەند بووە.

[٣٧٧] بڕوانە: عبدالمسیح بسیط، ابوکریفا العهد الجدید، .ص٩٦، د. ابراهیم سالم، ابوکریفا العهد الجدید، الکتاب الاول ، ج١، ص٦٥، ص ٧٢–٧٣، ص٧٧–٧٨.

[٣٧٨] عبدالمسیح بسیط، ابوکریفا العهد الجدید، .ص١٤٦ و ١٥٠، د. ابراهیم سالم، ابوکریفا العهد الجدید، الکتاب الاول ، ج١، ص١٣١ و ١٣٥.

باسی منداڵیی نەکردووە، بەڵام گریمان مەسیح موعجیزەی وا بە منداڵی کردبێت ئەوە کارێکی پێویستە بۆ ئەو دوو ڕستەیەی ئینجیل یوحەننا، واتە: ((هەموو شتێك بەو بوو،[٣٧٩] بە غەیری ئەویش هیچ شتێك لەوەی بوو نەبووو))، هەروەها بۆ رستەکانی پێشتر: سەرەتا وشە بوو، وشە لای خودا (یان لەگەڵ خودا) بوو، خودا وشە بوو.. چونکە ئەگەر وابێت پێویستە مەسیح لە یەکەم رۆژی لەدایکبوونییەوە موعجیزە بنوێنێت نەك ئەو کەسەی کە هەموو شتەکان لەڕێگەی ئەوەوە دروست ببوون چاوەڕێ بکات تا تەمەنی سی ساڵی بۆ ئەوەی مژدە بکاتو وەعز بکاتو موعجیزە بنوێنێت.

٥٥-باوەڕنەهێنان بە لەخاچدانی مەسیح

((وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِن شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُواْ فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلاَّ اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا * بَل رَّفَعَهُ اللّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا – النساء: ١٥٧– ١٥٨)).

عبدالفادی دەڵێت: بۆچی قورئان لەخاچدانی مەسیحو کوشتنی لەسەر دەستی جوولەکە ڕەتدەکاتەوە هەرچەندە جوولەکە ددان بەوە دەنێنو مەسیحییەکان تەئیکدی لەسەر دەکەنو شانازیی پێوە دەکەن؟ سەرتاپای ئینجیلیش باسی لەخاچدانی مەسیحەو مژدەدانە بە مەسیح وەك فیداکاری مرۆڤایەتی. لە قورئانیش دەیان ئایەت هاتوون کە قورئان تەوراتو ئینجیل پشتڕاست دەکاتەوە، قورئانیش

[٣٧٩] ئەو ڕستەیەی عبدالفادی هێناویەتی بە چەند جۆرێك وەرگێڕدراوە: خودا هەموو شتێکی لەڕێگەی ئەوەوە دروست کرد، خودا هەموو شتێکی لەڕێگەی وشەوە دروستکرد، هەموو شتێك لە دەستی ئەو بوون، ئەو هەموو شتەکانی دروست کرد...

لە شوێنی تر باسی مردنی مەسیحو هەڵسانەوەیو بەرزبوونەوە بۆ ئاسمان دەکات[٣٨٠]، ئینجا، بەپاڵ ئایەتەکانی سەرەوە، ئەم ئایەتانە دەنووسێت:

١-((إِذْ قَالَ اللّهُ يَا عِيسَى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ)).

تەواوکردنی ئایەتەکەش: ((وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُواْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ – آل عمران: ٥٥)).

٢-((فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ)).

سەرەتای ئایەتەکەش: ((مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُواْ اللّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ –المائدة: ١١٧)).

هەروەها:

((وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا – مريم: ٣٣)).

عبدالفادی دەڵێت:

ئایا سەیر نییە کەسێك پاش شەشسەد ساڵ بێتو لەخاچدانی مەسیح بەڕاست نەزانێت؟ ڕووداوی لەخاچدان ڕاستییەکی مێژووییە ڕۆمایيەکانو یۆنانەکانو جوولەکەو مەسیحییەکان تۆماریان کردبوو. لە مەجمەعی (نیقیە)ش کە ساڵی ٣٢٥ سازدرا ئوسقوفەکان یاسای باوەڕیان نووسی کە لەخاچدانی مەسیح بۆ ڕزگاریی مرۆڤ پشتڕاست دەکاتەوە، ئەویشە ئەو یاسایەی کە هەموو مەسیحییەك لە هەموو کەنیسەیەك لە هەموو شوێنو سەردەمێك دەیخوێننەوە. شوێنەوارەکانی مەسیحییەکانیش لە بیست سەدە ڕابوردووەکە نیشانەکانی خاچیان پێوەیە ئیتر چۆن کەس مێژووییێتیی لەخاچدان بەڕاست نازانێت؟ (قسەی عبدالفادی تەواو).

* * * *

[٣٨٠] لێرە وەڵامی ئەوە بەدووردرێژی نادەینەوە کە قورئان باسی مردنی مەسیحو هەڵسانەوەی نەکردووە چونکە واتای وشەی (متوفيك) دیار نییە مردنە یان بردنەوەی بێ مردنە. سەبارەت بە بەرزبوونەوەی، یان ڕاستتر بەرزکردنەوەی، ئەوەیان لە قورئان هاتووە.

سەرەتا پێویستە مەجمەعی نیقیە نەکرێتە بەڵگە لەسەر ئاینی مەسیح لەبەر ئەوەی کۆدەنگیی مەسیحییەکان لەسەر ئەو بڕیارەی مەجمەعەکە نەبوو.[٣٨١] مەجمەعەکەش لە بناغەوە بۆ یەکلاکردنەوەی ناکۆکییەکان بوو و بەتایبەتی سەبارەت بە بیروباوەڕەکانی (ئاریوس)، واتە ناکۆکییەکە هەبووە. سەبارەت بە لەخاچدانیش دیسان بڕیارەکەی مەجمەعەکە، کە سێ سەدە لە دوای دیارنەمانی مەیسح سازدرا، نابێتە بەڵگە لەسەر ئەوەی خودی مەسیح بوو کە لەخاچدرا، بەڵکو ناشبێتە بەڵگە لەسەر ڕووداوی لەخاچدانەکە خۆی.

لەخاچدانی مەسیح

عبدالفادی دەڵێت: ڕووداوی لەخاچدان راستییەکی مێژووییە ڕۆماییەکانو یۆنانەکانو جوولەکەو مەسیحییەکان تۆماریان کردبوو. ئێمەش دەڵێین خۆ ئەگەر دەیان سەرچاوەی وا باسی لەخاچدان بکەن هیچ لەمانە بایەخەیان نییە ئەگەر لەلایەن کەسانێکەوە نەنووسرابن کە بۆ خۆیان ئاگاداری ئەو ڕووداوە بووبن[٣٨٢] چونکە باسکردنی ڕووداوەکە بە تەنها بەس نییە بۆ سەلماندنی لەبەر ئەوەی بۆی هەیە ئەو سەرچاوانە باسی ڕووداوەکەیان لە خەڵکەوە وەرگرتبێت، بەم جۆرەش هەموو مەسەلەکە وای لێ دێت: کەسێك لە خاچ درا کە وازانرابوو مەسیحە، ئەو باسەش لەناو خەڵك بڵاوببووەوە، دواتریش مێژوونووس و نووسەر هاتوون ئەو ڕووداوەیان باس کردووەو کەسیان شایەتحاڵ نەبوون، تەنانەت شایەتحاڵی خودی مەسیحیش نەبوون.

بەڵام گومانەکان لە ڕووداوی لەخاچدان گەورەترن چونکە گومانێکی گەورەتر هەبووە ئەویش کە بەڕاستی مەسیح هەبووبێت بۆیە ئەو جۆرە سەرچاوانە نەك

---

[٣٨١] بڕوانە دەقەکە کە بە یاسای باوەڕی پێ وترا لە: د. حنا جرجس الخضري، تاريخ الفكر المسيحي، ص ٦٣١.

[٣٨٢] مەبەستمان لێرە نووسینە مێژووییەکانە ئەگینا گوایە یوحەننا ئاگای لە مەسیحو لەخاچدانی بوو، بەڵام کێ دەتوانێت بەدڵنیاییەوە بڵێت یوحەننا کەسێکی ڕاستەقینە بووە یان خۆی ئەو ئینجیلەی نووسیبوو؟

تەنها بۆ سەلماندنی ڕووداوی لەخاچدان بەڵکو لەوە زیاتر وەکو بەڵگە لەسەر هەبوونی مەسیح دەهێنرێنەوە.

قسەکەی عبدالفادیش کاتێك دەڵێت: سەیرە پاش شەشسەد ساڵ کەسێك بێتو لەخاچدانەکە بەدرۆبخاتەوە ڕەخنەیەکە ئاڕاستەی خۆی دەبێتەوە چونکە ئەگەر بیوتایە پاش شەش ساڵ ڕەخنەکەی مەعقوول دەبوو چونکە ماوەکە کەمەو ئیحتمالی تێخنینی درۆ کەمترە لە ماوەی شەشسەد ساڵ کە ئەمەیان ماوەیەکی زۆرە بەجۆرێك بەئاسانی درۆکان دەچنە پاڵ ڕاستییەکان. دووبارەکردنەوەی زانیارییەکیش بۆ ماوەی شەشسەد ساڵ نابێتە بەڵگە لەسەر ئەوەی زانیارییەکە ڕاستە وەك چۆن دووبارەکردنەوەی چیرۆکی مردنی (تەمموز)و گەڕانەوەی لە بەهاران، وەك دواتر باسی دەکەین، بۆ ماوەی سەدان ساڵ نەبۆتە بەڵگە بۆ ڕاستێتیی ئەو چیرۆکە.

ئێمە دەتوانین لێرە بوەستین چونکە ئەمە بەسە بۆ وەڵامدانەوەی قسەکانی عبدالفادی بەڵام لەگەڵ باسی لەخاچدانو فیدا[٣٨٣] دەڕۆین بۆ ئەوەی خوێنەر بزانێت چۆن شەپۆلەکانی دەریایەکی گومان یاری بەو باوەڕە دەکەنو چۆن مرۆڤ لەدوای خوێندنەوەی زیاتر لەبارەیانەوە خۆی لەناو چ گێژاوێك دەبینێتو بەم جۆرە دەزانێت ئەو باوەڕە لەسەر چ بناغەیەك دروستکراوە.

نموونە لەسەر سەرچاوەی مێژوویی کە گوایە باسیان لەخاچدانی مەسیحیان وەك ڕووداوێکی مێژوویی کردووە ئەمانەن:

سەرچاوەیەکی ڕۆمایی لەوانە هی وتاربێژو کاربەدەستو مێژوونووسی ڕۆمایی تاکیتوس Tacitus ـە، دەوروبەری (٥٦ — ١٢٠)ی زایینی، ئەویش کتێبی ساڵنامەکانو لەمیانەی باسی سووتانی شاری ڕۆما لە سەردەمی ئیمپراتۆرەکەی،

[٣٨٣] وشەی عەربیی فیدا (الفداء) کە بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێت لەجیاتیی قوربانی یان قوربانیدان بەکاردەهێنین بۆ ئەوەی ئەو واتا تایبەتەی بدەینێ کە لە بیرباوەڕی مەسیحیی هەیە.

واتە نیرۆن‌و دوای باسی ڕووداوەکەو دوای باسی هۆکارەکەی کە دیار نییە ئەگەر ڕووداوێکی نەخوازراو بووبێت یان بە نەخشەی ئیمپراتۆر و کە نووسەران باسی هەردووکیان کردبوو (کتێبی ١٥ : ٣٨)[٣٨٤]، تاکیتوس دەڵێت کە بۆ نەهێشتنی ئەو باوەڕەی کەوا ئاگرەکە بەهۆی فەرمانێکەوە بووە نیرۆن گوناهەکەی خستە سەر توێژێك کە پێیان دەوترێت مەسیحییەکان‌و ئەشکەنجەیەکی باشی بەسەر سەپاندن. تاکیتوس دەڵێت ئەم ناوە، واتە مەسیحییەکان، بەهۆی خریستوس (مەسیح) Christus ـەوە بوو کە تووشی سزایەکی سەخت بوو لە سەردەمی تیبێریوس لەسەر دەستی پۆنتوس پیلاتوس کە یەکێکە لە نوێنەرەکانمان (کتێبی ١٥ : ٤٤).[٣٨٥] کەواتە نەك تەنها کاتی لەدایکبوونی تاکیتوس بەڵکو خودی دەقەکەش ئاشکرایە کە باسی ئاکامی مەسیح دووبارەکردنەوەی قسەیەکی بڵاوە، سەرباری ئەوەش نە باسی کوشتن‌و نە لەخاچدانی نەکردووە.

نموونەیەکی تر مێژوونووس فلاڤیوس جۆسیفوس Flavius Josephus ـە کە بە ڕەچەڵەك جوولەکە بوو و دوایی چووە پاڵ ڕۆماییەکان‌و کە لە کتێبێکی خۆی باس مەسیح‌و لەخاچدانی‌و هەڵسانەوەی دەکات،[٣٨٦] هەروەها ئەو دەقەی لای مەسیحییەکان بۆ هەبوونی مەسیح گرنگەو بە (شایەتیی فلاڤیانی) ناسراوە، بەڵام گومان لەو باسە کراوەو لێکۆڵەرەوەکان وای بۆچوون کە یان باسەکە لەلایەن مەسیحییەکانەوە لەو کتێبە تێخنراوەو یان باسەکە هەیە بەڵام مەسیحییەکان دەستکارییان کردووە چونکە جۆسیفوس بەگەورەیی باسی مەسیح دەکات‌و وەکو کەسێك باوەڕی بە مەسیح هەبێت وەسفی دەکات لەکاتێك ئەو کە جوولەکە بوو و

[384] **The Annals of Tacitus, p.301.**
[385] ***ibid*, p.304.**

[٣٨٦] جۆسیفوس مەسیح بەوە وەسف دەکات کە پیاوێکی دانا بوو ئەگەر ڕەوا بێت پێی بڵێین پیاو (واتە مرۆڤ) و شتی نایابی کردبوو و مامۆستا بوو و ڕاستیی فێر دەکردن.. بۆ دەقەکە بڕوانە:
Flavius Josephus, The Antiquities of the Jews, Book 18, Ch. 3, Section 3.

دوای بەشداریکردنی لە شۆڕشی جوولەکەکان دژی ڕۆما خۆی دا بەدەستەوەو چووە پاڵ ڕۆماییەکان.

ناوبردنێکی تری مەسیح لەلایەن جۆسیفوسەوە هیچی لەخۆ نەگرتووە چونکە باسی بەسەرهاتێکی کورتە، کە دوای مەسیح بوو، ئەویش لەبارەی برای مەسیحەوەیەو بەم جۆرەیە: برای ئیسوس (عیسا) کە (ئەمیان) پێی دەوترا مەسیح.[٣٨٧] بەم شێوەیەو لە کتێبێکی بیست بەرگی سەبارەت بە مێژووی جوولەکە لە دروستبوونی بوونەوەرە تا جەنگی یەکەمی جوولەکەو ڕۆما (کە ساڵی ٦٦ ی زاینی دەستیپێکردو جۆسیفوس لەو شۆڕشە یەکێك بوو لە سەرکردە جوولەکەکان) جۆسیفوس تەنها لەم دوو نموونەیە باسی مەسیح دەکات کە یەکێکیان جێگەی گومانە.

نووسەری تریش ثاللوس Thallus ی سامیرییە[٣٨٨] ئەویش لەبارەی ڕۆژگیران لە ڕۆژی لەخاچدانی مەسیح، بەڵام ئەمەشیان جێگەی گومانە چونکە کتێبەکەی ثاللوس فەوتاوەو کەسی تر قسەکەی لێ وەرگرتووە ئەویش جولیوس ئەفریکانوس Julius Africanus (نووسەرێکی مەسیحیی سەدەی سێیەم)و ڕەخنەی لێ گرتووە کە ئەو ڕۆژگیرانەی بە دیاردەی سروشتی ناوناوە نەك موعجیزە چونکە ئەو کاتە مانگ تەواو بوو و ڕۆژگیران لەکاتی مانگی تەواو ناگیرێت.[٣٨٩] کەواتە ثاللوس باسی ڕۆژگیرانی کردووە نەك مەسیحو ئەمە لە ئەفریکانوسەوە هاتووە.[٣٩٠] ئەمەش جگە لە گومان دەربارەی ئەو کاتەی ثاللوس ئەوەی نووسیبوو کە گوایە ساڵی ٥٢ ی زاینی بووەوئەمە لە ڕاست ناچێت بەڵکو زۆر لەوە دەچێت لە سەدەی دووەم بووبێت.[٣٩١]

---

[387] **Flavius Josephus, *op. cit.*, Book 20, Ch. 9, Section 1.**

[٣٨٨] د. حنا جرجس الخضري، تاريخ الفكر المسيحى، ص ٣٤١ هەروەها ص ١٥٤ بەڵام بێ باسی مەسیح.

[389] **Richard Carrier, Thallus and the Darkness at Christ's Death, p.186.**

[390] ***ibid.*, p.187.**

[391] ***ibid.*, pp.188-189.**

بەم شێوەیە ئەگەر بەدوای ئەو ئیدیعایانە بچین کە سەرچاوە مێژووییەکان باسی لەخاچدانی مەسیحیان کردووە هیچمان دەستناکەوێت،[٣٩٢] شتی راستەقینەش دەستبکەوێت گرنگ نییە چونکە وەك باسمان کرد مێژوونووس باسی شتێکی کردووە بەو شێوەیەی لە خەڵکی بیستووە واتە لە خەڵکی بیستووە مەسیح لەخاچدراوە.

ئەمەیان بۆ سەرچاوە ڕۆماییەکان، بۆ سەرچاوەی جوولەکەش ئەو لەخاچدانە لە تەلموود هاتووە،[٣٩٣] بەڵام لەخاچدانەکە بەشێوەیەکی جیاواز لەوەی ئینجیلەکان باسکراوە. کەواتە ڕاستە جوولەکە ددان بەوە دەنێن کە میسیحیان لەخاچداوە، بەڵام ئەمە قسەی خۆیانەو ئەو گومانە دەمێنێتەوە کە ئایا بەڕاستی ئەو کەسەی لەخاچدرا مەسیح بوو یان کەسێکی تر.

قورئان ئەوە تەئکید دەکاتەوە کە جوولەکە دەڵێن مەسیحیان کوشتووە بەڵام نە کوشتبوویانو نە لەخاچیان دابوو بەڵکو وایانزانیبوو ئەوەیان کردبوو: ((وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِن شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُواْ فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلاَّ اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا – النساء:١٥٧)) کە عبدالفادی خۆی ئەو ئایەتەی هێناوەتەوە.

موفەسیرەکانی قورئان سەبارەت بە ڕستەی (ولكن شبه لهم) دەڵێن کەسێکی هاوشێوەی مەسیح بووە کە لەخاچدراوەو چەند گێڕانەوەیەك بۆ ئەمە دەهێننەوە کە زۆرتریان بەم جۆرەن: مەسیح بە قوتابییەکانی وت: کامتان خودا وەکو

---

[٣٩٢] بەپاڵ ئەوەی بەڵگەی مێژوویی لەسەر چیرۆکی لەخاچدان نییە دەبینین کە حاڵی چیرۆکی هەڵسانەوەی مەسیح لەوە خراپترە. سەرباری ئەو حاڵە خراپەی چیرۆکی لەخاچدان کەچی کاتێك ئەوان دێنە سەر چیرۆکی هەڵسانەوە دەڵێن ڕووداوی لەخاچدان دەتوانرێت لەڕووی مێژووییەوە بسەلمێنرێت بەڵام ئەمە بۆ هەڵسانەوە ئاسان نییە، بڕوانە ئەم سەرچاوە کە چۆن باسی کێشە مێژووییەکانی لەخاچدانو دواتر باسی هەڵسانەوە دەکات: تاريخ الفكر المسيحي، ص ٣٥٤-٣٥٥.

[٣٩٣] بڕوانە: تاريخ الفكر المسيحي، ص ١٤٨.

شێوەی منی لێدەکاتو دەکوژرێتو دوایی دەبێتە هاوڕێم لە بەهەشت، ئیتر یەکێکیان ئەوەی قبووڵ کردو ئەویان گرتو لەخاچیان دا.[٣٩٤] لە گێڕانەوەیەکی ئیبنو ئیسحاقو پاش باسکردنی ئەوە، کە لە مەسیحییەکی وەرگرتبوو کە ببووە موسڵمان، پاش باسی خۆکوشتنی یەهوودای سکاریۆت (يهوذا الاسخريوطي)ش کە بە (يودس زكريا يوطا) ناوی دەبات دەڵێت: هەندێك نەصرانی دەڵێن ئەو کەسەی شێوەی بووە شێوەی مەسیح (يودس زكريا يوطا)[٣٩٥] بوو ئەوانیش لەخاچیان دا ئەویش دەیوت: من ئەو نیم، من ئەو کەسەم کە شوێنەکەیم پێ پیشان دان.[٣٩٦] بەچاوپۆشینیش لە دروستیی ئەو گێڕانەوەیەش" گێڕانەوەکە[٣٩٧] گرنگە چونکە ئیبنو ئیسحاق لە سەدەی هەشتەمی زاینی ژیاوەو بەم شێوەیە لەو کاتە ئەو باسە هەبووە. گرنگیی ئەو گێڕانەوەیەش لەوەیە کە شێوەکەی لەو گێڕانەوەیە دەچێت کە لەو ئینجیلەی بە ئینجیلی بارنابا[٣٩٨] ناسراوە باس کراوە.

لەو ئینجیلە وتراوە کە یەهوودای سکاریۆت پاش ئەوەی پێش دوژمنەکان کەوت بۆ شوێنی مەسیح شێوەکەی گۆڕاو وەکو ئەوی لێ هات ئەوانیش بە مەسیحیان زانیو گرتیان (برنابا ٢١٦: ١-٩)، دوایش لە خاچدراو ئەو هەر نکۆڵیی لەوە

---

[٣٩٤] تفسير ابن كثير، ج٢، ص٤٤٨-٤٥٢.

[٣٩٥] دیارە (یودەس)ـە کە شێوەی (یوداس)ی یۆنانییە.

[٣٩٦] تفسير الطبري، ج٩، ص ٣٧٤ ، تفسير ابن كثير، ج٢، ص ٤٥٢.

[٣٩٧] تەبەری لە محمد بن حميد الرازي لە سلمة بن الفضل لە ابن اسحاق گێڕاویەتییەوە. جیاوازی لەبارەی موحەممەد کوڕی حومەیدەوە هەیە لەنێوان (ثقة)و (درۆزن)، بڕوانە: الحافظ المزي، تهذيب الكمال، ج ٢٥، ٥١٦٧، ص٩٧-١٠٨. ڕەنگە نزیکترین بۆچوونیش لە ئینسافەوە قسەیەکی یەحیا کوڕی مەعینە کە ئیبنو حومەید جێگەی متمانەیەو کێشەکە خۆی نییە بەڵکو ئەو فەرموودانەی لە شێخەکانییەوە وەریاندەگرێت (ل ١٠١). لە پەراوێزی موحەققیقی کتێبەکەش هاتووە: بەپێی ترمذي بۆچوونی بوخاری لەبارەیەوە باش بوو پاشان لاوازی کرد (پەراوێزی ٥، ل١٠٧). ئەو ڕوایەتەش لە شێخەکەییەوەیە، واتە سلمة بن الفضل الابرش کە زۆرینە لاوازیان کردووە: تهذيب الكمال، ج١١، ٢٤٦٤، ص٣٠٥-٣٠٩.

[٣٩٨] جگە لە ئینجیلی بارنابا نامەکانی بارنابا هەن کە پەیوەندییان بەو ئینجیلەوە نییە.

دەکرد کە مەسیحە (برنابا ٢١٧)[٣٩٩]. ئیتر بەدەر لە دروستیی گێرانەوەکەی ئیبنو ئیسحاق‌و لە ڕاستیی ئینجیلی بارنابا ئەوە بڕە ڕاستییە دەمێنێتەوە کە قسەیەکی وا هەیەو ئەو ئیحتیمالەی لە سەرەوە ئاماژەمان بۆ کردو کە لە ئینجیلی بارنابا هەیە، واتە لەیەکچوونەکە بریتی بووە لەوەی یەهوودای سکاریۆت شێوەی گۆڕاو بووە شێوەی مەسیح، لەناو موسڵمانان زۆر کەمتر ناسرابوو و ئەوەی زۆرتر پەسەند کرابوو ئیحتمالەکەی تر ئەویش کە یەکێك لە حەوارییەکانی مەسیح لەسەر داوای خۆی چووە سەر شێوەی مەسیح.

کێشەو موناقەشەی زۆریش هەبووە لەبارەی ئینجیلی بارنابا، کە نوسخەی ئیتاڵیی هەیە کە وەرگێڕدراوە بۆ ئینگلیزی‌و نوسخەی ئیسپانیی هەبوو کە ون بووە[٤٠٠]. نوسخە ئیسپانییەکە لەسەری نووسرابوو کە لە ئیتاڵییەوە وەرگێڕدراوە[٤٠١] کەسێکیش لە ساڵی ١٥٧٥ ئەم ئینجیلەی کۆپی کردووە یان دایهێناوە.[٤٠٢]

بەپێی بڵاوکراوەی عەقیدەیی گێلاسیوس Gelasian Decree ئینجیلی بارنابا یەکێکە لە ئینجیلە قەدەغەکان، ئەگەر سەردەمی ئەو بڵاوکراوەیەش وەك بەشێوەیەکی گشتی پێشنیار کراوە سەدەی پاش پاپا گێلاسیوس بووبێت ئەو کاتە ئەمە دەبێتە شایەتییەك بۆ مانەوەی ئەو ئینجیلە تا کاتی موحەممەد.[٤٠٣]

(مارگۆلیۆث)ی ڕۆژهەلاتناس، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ئەو ئینجیلە لای موسڵمانان نەناسراو بوو ئەویش وەکو وەڵامی ئەو قسەیەی دەڵێت ئەو ئینجیلە

---

[٣٩٩] بۆ ئەمانە بڕوانە وەرگێڕانی ئینگلیزیی ئەسڵە ئیتاڵییەکە:

Lonsdale and Laura Ragg, The Gospel of Barnabas, p.417ff.

هەروەها وەرگێڕانە عەرەبییەکە:

انجیل برنابا، ت. د. خلیل سعادة، ص ٣١٣ بەدواوە.

[400] **Lonsdale and Laura Ragg, The Gospel of Barnabas, p.x.**

[401] ***ibid*, p.xi.**

[402] ***ibid*, p.xliii.**

[403] ***ibid*, p.xlv.**

لای عـەرەب ناسـرابوو، سـێ لـە زانـا ئیسـلامییەکانیش نـاو دەبـات[٤٠٤] کـە ئـەو ئینجیلەیان نەناسیوە هەرچەندە لەبارەی مسیحییەتەوە نووسیویانە: کۆنترینیـان ئیبنو حەزم (٤٥٦ی کۆچی مردووە) لـە کتـێبی الفصـل فی الملـل والاهـواء والنحـل، ئەوەی تر ئیبنو تەیمیە (٧٢٨ی کۆچی مردووە) لە (الجواب الصحیح لمن بدل دیـن المسـیح)، هـەروەها لێکۆڵینەوەکـەی ابـو الفضـل السـعودي کـە ٩٢٤ی کۆچـی نووسراوەو لەسەر بناغەی کتێبی ابو البقاء صالح الجعفری بـوو. بـەپاڵ ئەمانـەش بیبلیۆگرافیای حـاجی خەلیفـە (١٠٦٧ك- ١٦٥٦-٧ ز) هـیچ ئاماژەیـەکی بـۆ هـیچ ئینجیلێکی لەم جۆرە، بە زمانی عەرەبی، نەکردووە.[٤٠٥]

کورتەی هەموو باسەکانی سەرەوەش بەم جۆرە دەبێت:

-قورئان ناڕاستەوخۆ پیلانی جوولەکە بۆ لەخاچدانی مەسیح بـاس دەکـات بۆیـە ڕووداوی لەخاچـدان ڕاسـتە بـەڵام ئـەوەی لەخاچـدرا مەسـیح نـەبووەو جوولەکـە وایانزانیبوو ئەو بووە، بـەم جـۆرەش ڕووداوی لەخاچـدانی بەدرۆنەخسـتۆتەوە وەك عبدالفادی دەڵێت بەڵکو لەخاچدانی خودی مەسیحی بەدرۆخستۆتەوە.

-هەوڵـدان بـۆ ئـەوەی لەخاچـدانی مەسـیح بـە بەڵگـەی مێـژوویی بسـەلمێنرێت سەرکەوتوو نییـە چـونکە هـەر کەسـێك باسـی کردبێـت شـایەتحاڵ نـەبووە بـەڵکو قسەکەی لە خەڵکی تر وەرگرتووە.

-ئەوەی وەکو بەڵگەی مێژوویی لەسەر لەخاچدان هێنراوەتەوە جێگەی گومانە.

-ناکۆکی لەنێوان مەسیحییەکان لەبارەی کۆتایی مەسیحەوە هەبووە: ((وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُواْ فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلاَّ اتِّبَاعَ الظَّنِّ))، جوولەکەش خۆیان لـەوە

---

[٤٠٤] مارگۆلیۆث پشت بە لیستی (شتاینشنایدەر)ی ڕۆژهەڵاتناس دەبەستێت بۆ ئەمـەو نـاوبردنی سێ زانا کە کتێبی ئەوانە ئەو کاتە چاپکرابوون، واتە نموونەکان لەوە زیاترن.

[405] **ibid, p.xlviii.**

ابو الفضل السعودي خـاوەنی کتـێبی (المنتخـب الجلیـل مـن تخجیـل مـن حـرّف الأنجیل)ــە کـە هەڵبژاردەی کتێبی (تخجیل مـن حـرّف الانجیل)ــە لـە نووسـینی ابـو البقـاء صـالح بـن الحسـین الجعفري.

دڵنیا نەبوون کە مەسیحیان کوشتووە: ((وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا)). ئێستاش کە باسی باوەڕی فیدا دەکەین دەزانین بۆچی ڕەوایە گومان لەوە بکەین مەسیح بوو کە لەخاچ درابوو.

فیدا و چوار ئینجیلەکە

باوەڕی فیدا باوەڕێکی گەورەی مەسیحییەتە. باوەڕەکە بە کورتی ئەوەیە مەسیح کە لەخاچ درا هەڵگری گوناهەکانی مرۆڤایەتی بوو و ئەو لەخاچدانەی کەفارەتی گوناهەکانمان بووە. ئەمەش وەك وتمان بەکورتی ئەگینا وردەکاریی تری هەنو باوەڕەکە لەوە ئاڵۆزترەو لە خوارەوە هەندێك لەو وردەکارییانە باس دەکەین.

قسەکەی عبدالفادی کە گوایە ((سەرتاپای ئینجیلیش باسی لەخاچدانی مەسیحەو مژدەدانە بە مەسیح وەك فیداکاری مرۆڤایەتی)) هەڵەیە چونکە سەرتاپای ئینجیل باسی ئەوە نییە. لەخاچدانەکە بەشێکە، بەشێکی بچووکیشە، لە باسەکانی ئینجیلەکان، ئەوەش دیارە بۆ هەر کەسێك ئەو ئینجیلانەی خوێندبێتەوە. دیسانەوەش سەرتاپای ئیجیل باسی فیدا نییە، بەڵکو ئاماژەکان بۆ فیدا تەنها لە چەند شوێنێك هەن، دەشڵێین ((ئاماژە)) ئەگینا لە هیچیان بەشێوەیەك باس نەکراوە یەکلاکەرەوە بێت. تەرکیزکردن لەسەر لەخاچدانو هەڵسانەوەو فیدا لە ئینجیل کاری کەنیسە بوو نەك خودی ئینجیلەکان.

ئەوەی باوەڕی فیدا دەخاتە گومانەوە ئەو هاوارەی مەسیحە لەسەر خاچ لە ئینجیلی مەتتاو مەرقوس: ((خوداکەم، خوداکەم، بۆچی جێتهێشتم؟)) (مەتتا٢٧: ٤٦، مرقس١٥: ٣٤). لە ئینجیلی یوحەنناش دیسان قسەیەك هەیە کە مەسیح لەسەر خاچ دەیڵێتو هی کەسێکی ئاساییە لەسەرە مەرگ: ((پاشان یەسووع بینی کە هەموو شتێك تەواو بوو ئیتر بۆ ئەوەی کتێبەکە تەواو بێت وتی: تینوومە))[٤٠٦]

[٤٠٦] وەرگێڕانی تر بۆ ئەمە هەیە وەك (وەرگێڕانی ژیانی نوێ) کە وەرگێڕانێکی پیتاو پیت نییە: یەسووع زانی کە ئێستا هەموو شتێك تەواو بوون. هەموو شتێك بەو شێوەیە روویان دا کە نووسینە پیرۆزەکان وتبوویان ڕوو دەدەن. ئەو وتی: تینوومە.

(یوحنا١٩: ٢٨)، قسەیەکی تریش کە ڕێك پێش مردنیو هی کەسێك نییە لەبەر فیدا لەخاچ درابێت: ((یەسووع بەدەنگێکی بەرز هاواری کردو وتی: باوکە! گیانی خۆم بە دوو دەستی تۆ دەسپێرم)) (لوقا ٢٣: ٤٦).

ئەوەی لە ئینجیل هاتووە تەئکیدکردنە لەسەر باوەڕهێنانی خودی مرۆڤەکەیە وەك ڕێگەی ڕزگاری. ئەوە لە هەر چوار ئینجیلەکە دەبینرێت، وەك نموونەش لە ئینجیلەکانی مەتتاو مەرقەس و لوقا ئامۆژگارییەکەی مەسیح بۆ قوتابییەکانی هاتووە: ئەو کەسەی دەیەوێت بەدوام بێت با خاچەکەی هەڵگرێتو شوێنم بکەوێت (مەتتا١٦: ٢٤، مەرقس٨: ٣٤، لوقا٩: ٢٣). یان لە یوحەننا: ئەو کەسەی گوێ بۆ قسەکانم دەگرێتو باوەڕ بەو کەسە بهێنێت کە ناردمی ژیانێکی هەتاهەتایی هەیە (یوحنا٥: ٢٤)، زۆری تریش لەو جۆرە، بەڵام باسی فیدا، واتە مەسیح بۆ فیدای جیهان لەخاچ درا، ئاشکرا نییە لەبەر ئەوەی هەموو باسەکان بەپاڵ فیدا ئەو تەفسیرەش هەڵدەگرن کە مردنی مەسیح قوربانییەکە لەپێناوی گەیاندنی پەیامەکە بووە (وەك چۆن پێغەمبەرانی پێشتر هەمان قوربانییان دابوو) نەك بە مردنی ئەو گوناهەکانی ئەوان بسڕێتەوە.[٤٠٧]

ئەگەر تەماشای باسەکانی فیدا لە ئینجیلەکان ئەمانە دەبینین:

مەسیح لە دواشیو نانەکە دەداتە قوتابییەکانیو دەڵێت ئەمە لاشەکەمە کە لەجیاتی ئێوە دەبەخشرێت، بۆ پەرداخەکەش دەڵێت ئەم پەرداخە پەیمانی نوێیە

---

[٤٠٧] لەبارەی عەقیدەی فیداوە وتراوە کە مەسیح کاتێك بۆ گوناهەکانی مرۆڤ لەخاچ درا خۆی بوو بە گوناه وەك پۆلس دەڵێت: ((خودا ئەو کەسەی گوناهی نەکردبوو کردیە گوناه لەبەر ئێمە بۆ ئەوەی ئێمە ببینە چاکەی خودا لەو))!! (٢کۆرنثوس ٥: ٢١). کاریش دەگاتە ئەوەی لەبارەی ئەو قسەیەی مەسیح، واتە ((خوداکەم، بۆچی جێتهێشتم؟)) بوترێت کە خودا غەزەب لە مەسیحی لەخاچدراو دەگرێت کە نوێنەری مرۆڤایەتی گوناهکارە، ئەو مرۆڤایەتییەی حوکمی مردنی بەسەر دراوە، بڕوانە: تاريخ الفكر المسيحی، ص ٣٥٨ ئەویش لە قسەیەکی کارل بارت کە لاهوتییەکی ناودارە.

بە خوێنەکەم کە بۆ ئێوە دەڕێژرێت (لوقا ٢٢: ١٩–٢٠)، [٤٠٨] ئەمە نەك تـەنها بـۆی هەیە واتای قوربانیدان بۆ گەیاندنی پەیامەکە بێـت بـەڵکو واتایـەکی بچووکتریشـی هەبێت ئەویش قوربانیدانی مەسیحە بـۆ ئـەوەی قوتابییـەکانی سـەلامەت بـن وەك چۆن لە ئینجیلی یوحەنناو کاتێك بۆ گرتنی مەسیح دەچن مەسـیح پێیـان دەڵێـت: پێم وتن من ئەوم، ئەگەر منتان دەوێت با ئەمانە (واتە قوتابییەکانی) بڕۆن، ئینجا نووسەری ئینجیلەکە دەڵێت: ((ئەویش بۆ ئـەوەی ئـەو قسـەیە جێبـەجێ بێـت کـە کردبووی: ئەو کەسانەی بە منت دان کەسیانم لەناونەبرد))(یوحنا ١٨: ٨).

هەروەها باسـی دوو قوتابییەکـە کـە مەسـیح گوایـە پـاش هەڵسانەوەی لـە مـردن قسەی لەگەڵ کردن‌و سەرەتا نەیانناسییەوەو کاتێك لێی پرسین باسی چی دەکەن وتیان باسی ڕووداوەکانی تایبەت بە یەسووع دەکەین دواییش دەڵێن: بەتەمابووین ئەو فیداکاری ئیسرائیل بێت (لوقا ٢٤: ١٣ بەدواوە). تێبینـیش بکـە ئـەو کەسـەی وەڵامی دەداتەوە بەم جۆرە باسی مەسیح دەکات: مرۆڤێکی پێغەمبەری بەتوانا لە کردارو گوفتار بوو لەبەردەم خوداو هەموو گەل.

دوای ئـەوەش بـۆ یـانزە قوتابییەکـەی دەرکـەوت‌و قسـەی بـۆ کـردن‌و یـەکێك لـە قسەکانی ئەوە بوو کە نووسرابوو مەسیح ئازار بچێژێت‌و لە مردووان لە سێیەم ڕۆژ هەڵسێت و *بەناوی ئەوەوە* بانگەوازی سڕینەوەی گوناهـەکان بـۆ هـەموو میللـەتان بکرێت (لوقا ٢٤: ٤٧). دیاریشە ئەمە بەڕاشـکاوی فیـداکاری نییـە بـەڵکو چـەمکی گشتیی سڕینەوە گوناهەکانی میللەتانە لەڕێگەی نـاوی مەسـیحەوە نـەك لەڕێگـەی فیداکارییەکە.

---

[٤٠٨] لە ئینجیلی مەرقوس باسی خوێنەکەی دەکات کە بۆ زۆرێـك دەبەخشـێت (مـرقس ١٤: ٢٤)، لە ئینجیلی مەتتاش کە نوێترەو پشتی بەستووە بە مەرقوس هەمان شت هەیـەو تـەعبیری (بـۆ سڕینەوەی گوناهەکان)ی بۆ زیادکراوە (متى ٢٦: ٢٨).

لە ئینجیلی مەرقوس[٤٠٩] کە بە کۆنترین ئینجیل لە چوار ئینجیلەکە زانراوە ئەمە هەیە:

چونکە کوڕی مرۆڤ هەروەها بۆ ئەوە نەهاتووە خزمەت بکرێت بەڵکو بۆ ئەوەی خۆی خزمەت بکاتو بۆ ئەوەی خۆی وەك قوربانییەك بۆ زۆر خەڵك ببەخشێت (مرقس ١٠: ٤٥)، کە دیسانەوە ئەو واتایەی قوربانییەش هەڵدەگرێت کە لەسەرەوە باسمان کرد، واتە خۆبەختکردن لەپێناوی گەیاندنی پەیامەکە.

فیداکارییەکە لە یۆحەنناش هەیە بەڵام دیسان مانای تر هەڵدەگرێت. با تێبینیی ئەوەش بکەین کە ئینجیلی یۆحەننا جیاوازییەکی زۆری هەیە لە سێ ئینجیلەکەی تر. ئەگەر لەو ئینجیلانەش مەسیح بە نموونە قسە دەکات دەبینین لە یۆحەننا قسەکردن بە نموونە دواتر دێتو لە سەرەتا ئەو قسانەی مەسیحی گوایە وتوونی لە قسەی کەسێك دەچن پەیوەندیی بە جیهانی دەوروبەری خۆیەوە نەبێت. ئەوەش کە گومان دەخاتە باسەکانی ئەو ئینجیلە ئەوەیە گوایە یوحەننا نووسیویەتییەوەو گوایە یەکێك بوو لە دوانزە قوتابییەکە مەسیح بوو[٤١٠] بەڵام

---

[٤٠٩] دوو نووسەری کتێبی مێژووی کتێبی پیرۆز دەڵێن کە لە دەستنووسە کۆنەکان ئینجیلی مەرقوس کتوپڕی بە باسی ئەو ئافرەتانەی لای گۆڕە بەتاڵەکەی مەسیح بوونو کە ترسابوون کۆتایی پێ دێت، هەر لە سەرەتاشەوە ئەم کۆتاییە سەری لە هەندێك مەسیحی تێکدابوو چونکە سلبی بوو ئەگینا بۆچی ئەو ئافرەتانە بە هەڵسانەوەی مەسیح دڵیان خۆش نەبوو؟ بۆ وەڵامی ئەوەش کەسێك لە سەدەی دووەم ژمارەکانی ٩ تا ٢٠ ی بۆ ئەو ئیصحاحە زیادکرد ئەویش بەپشتبەستن بە ئینجیلەکانی تر هەروەها بەپشتبەستن بە کارەکانی نێردراوان: ستیفن م. میلر، روبرت ف. هوبر، تاریخ الکتاب المقدس، ص ٧٣. دوو نووسەری ئەم کتێبە دەڵێن بەشێکی زۆری ئینجیلی مەرقوس باسی ئازارەکانی مەسیحو مردنی دەکات (ل ٧٣)، بەڵام ئەمە موبالەغەیە چونکە لە کۆی ١٦ ئیصحاح تەنها سێ ئیصحاحی کۆتایی باسی هەموو بەسەرهاتی پیلانگێڕان لەدژی مەسیح تا گرتنیو لەخاچدانی، جگە لەوانەش باسێکی کورت لەبارەی ئازارەکانو هەڵسانەوەی مەسیح لە ئیصحاحەکانی ٨ و ٩ و ١٠ هەیە.

[٤١٠] گومان ئێستا هەیە کە یوحەننا خۆی نووسیبێی بەڵکو شوێنکەوتەیەکی یوحەننا بووەو دوایی یەکێك یان زیاتر زیادەی لەسەر کرد: ستیفن م. میلر، روبرت ف. هوبر، تاریخ الکتاب المقدس، ص٧٦. نموونەی ئەوەش ئەوەیە ئینجیلەکە دوو کۆتایی هەیە یەکێکیان لە

شێوازی ئاڵۆزی باسەکان لە قسە سادەکان شوێنکەوتووانی پێغەمبەران ناچن.
هەر لە سەرەتای ئینجیلەکەش باسی فیداکاری کراوە:
یوحەننای عیمادکار[٤١١] مەسیح دەبینێتو دەڵێت: ئەمەتا بەرخەکەی خودا کە گوناهی جیهان لادەبات (یوحنا ١: ٢٩)، بەڵام هێشتا ئەوە تەفسیری تریش هەڵدەگرێت جگە لە فیدا، بەهەمان شێوەش قسەی مەسیح کە خودا لەبەر ئەوەی جیهانی خۆشویست تاکە کوڕەکەی بەخشی هەروەها قسەکەی کە خودا کوڕەکەی نارد بۆ ئەوەی جیهان ڕزگار بکات (یوحنا ٣: ١٧)، ئاماژەکانی تریش بەهەمان شێوە بۆ خۆبەخشین: ئەو نانەی دەیدەم لاشەکەمە کە بۆ ژیانی جیهان دەیبەخشم (یوحنا ٦: ٥١)، هەروەها: منم شوانی باش، شوانی باشیش ئەوەیە کە خۆی بۆ مەڕەکان دەبەخشێت (یوحنا ١٠: ١١).
ئایا فیداکارییەکە دەستکاریکردنێکی مەسیحییەکانی دواترە بۆ قسەکانی کاهنە جوولەکەکان؟ لە ئینجیلی یوحەننا هاتووە کە کاهنەکانو فەریسییەکان کۆبوونەوە بۆ باسی موعجیزەکانی مەسیحو وتیان ئەو مرۆڤە موعجیزەی زۆر دەکاتو ئەگەر وازی لێبهێنین خەڵکێکی زۆر باوەڕی پێدەهێنن ئیتر ڕۆمایییەکان دێنو شوێنەکەمانو میللەتەکەمان دەبەن، ئینجا سەرۆکی کاهنەکان لەو ساڵە کە قەیافا Caiaphas ی ناو بوو وتی: ئێوە هیچ شتێك نازاننو بیر لەوە ناکەنەوە کە یەك مرۆڤ بۆ گەل بمرێت باشترە بۆ ئێمە نەك هەموو میللەتەکە لەناوبچێت.
نووسەری ئینجیلەکەی یوحەننا لێرە دەڵێت: ئەم قسەیەی لەخۆوە نەوتووە بەڵکو لەبەرئەوەی سەرۆکی ئەو ساڵەی کاهنەکان بوو پێشبینیی کرد مەسیح بڕیاری

ئیصحاحی ٢٠ و ئەوەی تر لە ٢١ کە دوایەمین ئیصحاحە، بەپێی ئەوەو بەڵگەی تر پێدەچێت کە نووسەرێکی تر ئیزافەی بۆ کردووە بەڵام ڕێزی لە ئەسڵەکە گرتووە بۆیە هەردوو دەقەکەی بەتەنیشت یەکەوە داناوە: تاريخ الكتاب المقدس، ص٧٦-٧٧.

[٤١١] لای مەسیحییەکان، بەعەرەبیش: يوحنا المعمدان، یەحیای پێغەمبەریشە لای موسڵمانان. یوحەنناش کە ئینجیلی یوحەننای بەناوی ئەوەوە نراوە کەسێکی ترە.

داوە بۆ میللەت بمرێت، نەك تەنهاش بۆ میللەت بەڵكو بۆ ئەوەی كوڕانی خـودا كـە پەرتەوازەن لە تاكێك كۆبكاتەوە (یوحنا١١: ٤٧–٥٢).

ئەگەر ئینجیلی یوحەننا ئاشكراتر باسی فیدا بكات (هەرچـەندە وەك وتمـان واتـای تر هەڵدەگرێت) ئەوا كۆتایی ئەو ئینجیلە، یان ڕاستتر هەردوو كۆتاییەكـەی، گـورز لـە بـاوەڕی فیـدا دەوەشـێنن. لـە كۆتـایی یەكـەمی ئینجیلەكـە (ئیصـحاحی ٢٠) نووسەری ئینجیلەكە، كە چەند جارێك خۆی بـەم شـێوەیە وەسـف دەكـرد: ((ئـەو قوتابییەی یەسووع خۆشی دەویست))، لەگەڵ قوتابییەكی تر چـوو بـۆ گۆڕەكـەی مەسیحو دوای ئەوەی چووە ناو گۆڕەكەو كفنەكانو دەسڕەكە سـەر سـەری بـینی ((بـاوەڕی هێنـا چـونكە هێشـتا كتێبەكـەیان نـەدەزانی: پێویسـتە لـە مـردووان هەڵسێت)) (یوحنا ٢٠: ٩). واتە لەو كاتە هەر ئەوەنـدەی زانـی: مەسـیح لـە مـردن هەڵدەستێت.

هەموو ئیصحاحەكەش باسی فیدا ناكات ئەگەرچی مەسیح بۆ مەریـەمی مەجـدەلی دەركەوتو قسەی لەگەڵ كردو دوایی بۆ قوتابییـەكانی دەركـەوتو قسـەی لەگـەڵ كردن، یەكێكیش لە قوتابییەكان كە ناوی تۆما بوو لـەوێ نـەبوو و بـاوەڕی نـەكرد ئینجا مەسیح بۆ ئەوانو بۆ تۆما دەركەوتو قسەی لەگـەڵ ئـەم كـرد، لـە هیچـیش لەمانە باسی فیدا نەكراوە. كۆتایی ئیصـحاحەكەش ئەوەیـە نووسـەرەكە دەڵێـت: نیشانەی زۆری تریش لەبـەردەمی قوتابییـەكانی كردنـی لـەم كتێبـە نەنووسـراون، بـەڵام ئەمانـە نووسـراون بـۆ ئـەوەی بـاوەڕ بهێـنن كـە یەسـووع مەسـیحی كـوڕی خودایەو بۆ ئەوەی بەناوی ئەو ژیانێكتان هەبێت ئەگەر باوەڕتان هێنا (یوحنـا ٢٠: ٣٠–٣١). ئەمـەش پـەیامی ئینجیلەكەیـە: بـەهۆی باوەڕهێنـان بـە مەسـیح مـرۆڤ ژیانێكی جیاوازی دەبێت.

لـە ئیصـحاحەكەی تـریش كـە دیـارە بـۆی زیـادكراوەو بۆتـە كۆتـایی دووەمـی ئینجیلەكەو سەرباری باسی دەركـەوتنی بـۆ قوتابییـەكانیو قسـەكردنی لەگـەڵیان بەدرێژایی ئیصحاحەكە باسی فیدا نەكراوە بەمەرجێك باوەڕێكی وا گـرنگ دەبوایـە

لەلایەن مەسیحەوە بۆیان ئاشکرا بکرایە، بەجۆرێك ئەو بۆچوونەمان بۆ دروست دەبێت کە باسی فیدا لە سەرەتای ئینجیلەکە هەروەها لە بەشەکانی دواتر کە لە سەرەوە باسمان کردن زیادکراونو لە ئەسڵێکی ترەوە وەرگیراونو خراونەتە ناو ئینجیلی یوحەننا یان بەپێچەوانەوە باسی ئەسڵیی ئینجیلی یوحەننان بەڵام کۆتاییەکە هی ئەسڵێکی ترەو وەکو خۆی خنراوەتە ناو ئەو ئینجیلە.

ئەوەی بەئاشکرایی فیدا لە نامەکانی پۆلسی نێردراو هەیە کە مەسیحی نەبینیوە بەڵکو قوتابییەکانی بینیوە.[٤١٢] بۆ نموونە لە نامەی یەکەمی پۆلس بۆ مەسیحییەکانی کۆرنثوس دەربارەی ئەو ناکۆکییانەی کەوتۆتە نێوانیان هەروەها بۆ ئامۆژگاریکردنیان دەڵێت: مەسیح بۆ گوناهەکانمان مرد بەپێی کتێبەکانو نێژراو لە سێیەم ڕۆژ هەڵسایەوە[٤١٣] بەپێی کتێبەکان.. (١ کورنثوس ١٥: ٣-٤)،

---

[٤١٢] پۆلس، کە ناوە عیبرییەکەی شائوولە پیاوێکی ئاینیی جوولەکە بوو مەسیحییەکانی دەچەوساندەوە، دواتر کە بەرەو دیمەشق بۆ ئەو کارە دەچوو گوایە مەسیح بۆی دەرکەوتو پێی وت: شائوول .. شائوول بۆچی دەمچەوسێنیتەوە؟ پاشان شائول باوەڕی پێدەهێنێت (اعمال الرسل ٩: ١ بەدواوە). لێکۆڵەرەوەکان وای بۆ دەچن نامەکانی پۆلس یەکەمین لەناو کتێبەکانی پەیمانی نوێ کە نووسرابێتنەوەو تەنانەت پێش ئینجیلەکانیش بوون کە باسی ژیانی مەسیحیان دەکرد: ستیفن م. میلر، روبرت ف. هوبر، تاریخ الکتاب المقدس، ص٦٩. پۆلس دەورێکی گەورەی لە مەسیحیەت هەبووەو بە دامەزرێنەری دووەمی مەسیحیەت دەزانرێت.

[٤١٣] باسی ئەوە کراوە کە زیندووبوونەوەی مەسیح لاسایی کردنەوەی چیرۆکی تەمووز (دوموزی)یە، کە چیرۆکێکی سومەرییەو کە بەهاران زیندوو دەبێتەوەو هاوینانو پاییزان دەگەڕێتەوە بۆ جیهانی مردووانو سرووتی میللی هەبوون بۆ گریان بۆی. بەپێی چیرۆکەکە شەیتانەکانی جیهانی خوارەوە بەدوای تەمووز، کە خوداوەندێکی شوانە، دەگەڕێن بۆ ئەوەی بیخەنە جێگەی ئینانا (عشتار)ی ژنی کە تازە لەو جیهانە دەرچووبوو و دەبینن لە گەوڕی مەڕەکانێتی ئیتر بە چەکەکانیان پەلاماری دەدەنو دەیکوژن، لای کەنعانییەکان خوداوەند بەعل لەسەر دەستی خوداوەندە دوژمنەکەی دەکوژرێت، ئەدۆنیسی خوداوەندیش وەکو ئەو دوانە دەمرێتو زیندوو دەبێتەوە، بۆ ئەمانەو بۆ بەراوردی لەگەڵ مردنو ئازارەکانی مەسیحو هەڵسانەوەی بڕوانە: د. فاضل عبدالواحد علي، من الواح سومر الى التوراة ، ص٣٥١-٣٥٦. بۆ چیرۆکی دابەزینی عشتار بۆ جیهانی خوارەوە (دەقی سومەریو بابلی)و پەیوەندیی ئەوە بە

بەڵام وا دیارە ئەو بەشە بۆ ئەوەی قەناعەتیان پێبکات کە زیندووبوونەوە هەیە چونکە لە بڕگەی ١٢ی ئەو ئیصحاحە تا کۆتاییەکەی باسی ئەوە هەیە: بەڵام ئەگەر مژدە بە هەڵسانەوەی مەسیح لە مردووەکان دەکرێت چۆن کەسانێك لە ئێوە دەڵێن هەڵسانەوەی مردووان نییە؟[٤١٤]

بەڵام نامەکەی بۆ خەڵکی رۆما فیکرەیەکمان دەداتێ سەبارەت بە ڕەچەڵەکی فیدا کە مەسەلەی کاری چاکەو ڕزگارییە: ئایا کاری چاکە پێویستە بۆ ڕزگاری؟ باسێکی وا ، بەڵام بەشێوەیەکی تر، لەناو موسڵمانان هەبووە ئەویش ئایا کردارەکان بەشێکن لە باوەڕ یان بەشێك نین لێی. لە ئیسلام تاقمی مورجیئە تەیکیدیان لەسەر باوەڕ دەکردو کرداریان نەدەکردە بەشێك لە باوەڕ. هەرچەندە دوو باوەڕەکە، واتە فیدا لای مەسیحییەکانو ئیرجاء لای موسڵمانان جیاوازییان هەیە بەڵام یەکێك لەو شتانەی کۆیاندەکاتەوە بریتییە لە ڕزگاربوون بەهۆی کردارەوە.

مەسەلەی کردار لە ئاینی جوولەکە پەیوەندیی بە شەریعەتەوە هەیە کە پێویستە باوەڕدار پابەندی شەریعەت (نامووس) بێت. ئەرکەکانی شەریعەتیش بۆ میللەتانی بتپەرستان زۆر قورس بوون بۆیە ئەو بۆچوونە دروست بوو کە ئەو کارانە بۆ باوەڕ

تەمووزەوە بڕوانە هەروەها: طە باقر، مقدمة في ادب العراق القديم، ص٢٣٥–٢٤٩، بۆ وەرگێڕانی تەواوی دەقە سومەرییەکە بڕوانە:

S. N. Kramer, Inanna's Descent to the Nether World, in; ANET, pp.52-57.

گریان بۆ تەمووز لەناو جوولەکەش بڵاوببووە وەك چۆن لە کتێبی حەزقیال (حزقیال٨: ١٤) هاتووە کە بینی ئافرەتانێك دانیشتبوون بۆ تەمووز دەگرین، من الواح سومر ، ص٣٥٥، ئەوەش یەکێك بووە لە کارە خراپەکانی ئیسرائیلییەکان کە خودا پیشانی حەزقیالی دابوون. داستانە میسرییەکەشمان لەبیر نەچێت کە باسی کوشتنی ئۆزیریس لەسەر دەستی سێتی برایو زیندووکردنەوەی لەسەر دەستی (حۆر)ی کوڕی دەکات.

[٤١٤] قورئان لە باسی ئەهلی ئەشکەوت دەڵێت کە خودا ویستی خەڵك باوەڕ بهێنن بە بەڵێنەکەیو بە قیامەت: (وَكَذَلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهِ– الكهف: ٢١)، تێگەیشتنیش لەمە ئاسانە چونکە زەحمەت بوو بۆ میللەتانێك لە منداڵییەوە فێرکراون کە مردوو ناگەڕێتەوە باوەڕ بە زیندووبوونەوەی هەموو مردووان بکەن.

گـرنگ نـین. یـەکێك لـە ئەرکـە گرنگـەکانی شـەریعەت خەتەنـەکردن بـوو کـە جیاکەرەوەیـەکی نێـوان بـاوەڕداران‌و بتپەرسـتان بـوو و بـەپێی تـەورات پـەیمانی خودایە لەگەڵ گەلەکەی. پۆلس لەو نامەیە باسـی ئـەوە دەکـات چـاکەی خـودا[٤١٥] بەبێ شـەریعەت دەرکـەوت (واتـە چـاکە خـودا پێویسـتی بـە شـەریعەت نـەبوو بـۆ ئەوەی دەربکەوێت)، چاکەی خودا بەهۆی باوەڕهێنانە بە مەسیح (رومیـە ٣: ٢١-٢٢). ئەم چاکبوونەش بەخۆڕایی دەبێت لەڕێگەی فیداوە بۆ ئەوەی چـاکەی خـۆی پیشـان بـدات بـۆ سـڕینەوە گوناهـە کۆنـەکان (رومیـە ٣: ٢٤-٢٥)، نموونـەی ئیبراهیمیش دەهێنێتەوە کە ئەگەر بە کردارەکان چاك بووبێت ئەوە شانازییە بۆی بەڵام نەك لای خودا چونکە بەپێی کتێبەکە بـاوەڕی هێنـابوو ئـیتر بـۆی بـە چاکە حساب بوو (رومیە ٤: ٢-٣). بەڵێنیش بۆ ئیبراهیم یان نەوەکەی بۆ ئەوەی ببێتـە میراتگـری جیهـان بـە شـەریعەت نـەبوو بـەڵکو بـە چـاکەی ئیمـان (رومیـە ٤: ١٣) چاکەش تەنها بۆ ئەو نەژمێردرا بەڵکو بۆ ئێمەش کە باوەڕمان بەو کەسە هێنـا کـە مەسیحی لە مردووان هەڵساند، ئەو مەسیحەی لەبەر گوناهـەکانمان تەسـلیم کـرا و بۆ ئەوەی چاك بین هەڵسێنرا)) (رومیە ٤: ٢٣-٢٥).

پۆلس لەو نامەیە باسی نـەك تـەنها چـاکبوون بـەهۆی قوربانییەکـەی ((کوڕەکـەی خودا)) دەکات بەڵکو هەروەها ئاشتبوونەوە لەگەڵ خودا بـەهۆی ئـەو قوربانییـەی ((کوڕەکەی))، ئەوەش نەك تەنها لەو قۆناغە، واتە ئەو کاتەی مرۆڤ خراپە یان ئەو کاتەی دوژمن بوو بەڵکو دەڵێت لەدوای چاکبوونمان زۆر لەپێشترە بـە خوێنەکـەی

---

[٤١٥] وشەی چاکە هەرچەندە واتای پیتـاوپیتی زاراوە مەسـیحییەکە دەدات بـەڵام واتـای تـەواوی نـادات. وشـەکە بـە عـەرەبی (بر)ـە، چـاککردنیش (تبریـر) justification ـە. زاراوەکـە لـە عەقیدەی مەسیحی بریتییە لە ڕاگەیاندنی چاکی‌و ئاشتبوونەوە لەگەڵ خودا، ئەو کەسانەش کە باوەڕ بە مەسیح دەهێنن خودا چاکییان ڕادەگەیەنێت. لای کەنیسەی کاسـۆلیکی چـاککردن بـە هەردوو باوەڕو کـردارە، لای پرۆتسـتانتیش چـاککردن بـە بـاوەڕە بەتـەنیا. چـەمکەکە تـەرکیز لەسەر بەخششی خودایی‌و باوەڕو فیدا دەکات. لەو وشەیەش بەکارهێنانی نوێ کـە بـە کـوردی پێی دەڵێن (پاساوهێنانەوە) هـاتووە، چـونکە پاسـاوهێنانەوە نیشـاندانی چاکەی کارێـك کـە پاساوی بۆ دەهێنرێتەوە.

لە تووڕەیی ڕزگارمان بێتو زۆر لەپێشترە لەدوای ئاشتبوونەوەمان بەهۆی ژیانی ئەوەوە ڕزگارمان بێت (رومیه ٥: ٨-١٠)، بەواتایەکی تر فیدا تەنها بۆ سڕینەوەی گوناه پێویست نییە بەڵکو لەدوای ئەو سڕینەوەیە زۆرتر پێویستە.

لەمەوە نەك تەنها عەقیدەی فیدا لای پۆلس ئاشکرا دەبێت بەڵکو ڕەچەڵەکەکەشی دەزانین ئەویش پێشخستنی باوەڕەو سووککردنی کردارە لەسەر باوەڕداران. ئاشکراشە کە بچووککردنی کردار پێویستی بە پڕکردنەوەیە، باوەڕیش ئەو پڕکردنەوەیە دەکات، بەڵام، ئەگەر بەراوردی بکەین لەگەڵ ئیسلام دەبینین کە لەو کاتە خودی باوەڕ لای بەشێك لە موسڵمانان بەس بوو لە عەقیدەی پۆلس باوەڕ بە مەسیح پەیوەست کرا بە ڕووداوی لەخاچدانەکەو پێکەوە عەقیدەی فیدایان دروست کرد.

بەڵام وەنەبێت کێشەی قورسیی شەریعەتی جوولەکەو کرداری چاکە بەتەنیا بەرهەمهێنەری باوەڕی فیدا بووبن، بەڵکو وای بۆ دەچین شتی تریش هەن وەك خۆجیاکردنەوە لە جوولەکەو نموونەی قوربانییەکەی ئیبراهیمو کوڕەکەی:

١-خۆجیاکردنەوە لە جوولەکە، کە باوەڕیان بە مەسیح نەهێنابوو و لەخاچیان دابوو و شوێنکەوتووەکانیان دەچەوساندنەوە، پێویست بوو بۆ دوورکەوتنەوە لێیان، هەروەها بۆ ئەوەی ئەو ئاینە وەکو ئاینێکی نوێ دەربکەوێت نەك تەنها تەواوکەری ئاینی پێغەمبەرەکانی جوولەکە. وێستگەیەکی ئەو خۆجیاکردنەوەیە بریتییە لە جەژنی فیصح کە بۆ ئیسرائیلییەکان بریتی بوو لە یادکردنەوەی ڕزگاربوونیان لە فیرعەون.[٤١٦] فیصحی مەسیحی لەجیاتی ئەوەی پەیوەندیی بە

[٤١٦] خواردنەکەی کاتی دەرچوون بەم جۆرەیە لە (خروج ١٢: ١-٢٠): نانی هەڵنەهاتوو یادی ئەوەی کە ئیسرائیلییەکان بەپەلە میسریان جێهێشتو هەویرەکەیان فریانەکەوت هەڵبێت، خوێنی بەرخە سەربڕاوەکانیش درا لە دوو لاتەنیشتو بەشی سەرەوەی دەرگای ئەو ماڵەی بەرخی تێ دەخورێت بۆ ئەوەی بەڵای خودا (مردنی نۆبەرەکان) ئەو ماڵانە جیابکاتەوەو بەر ئەوان نەکەوێت (خروج ١٢: ٧ و ١٣). لە کتێبی تەثنیە، کە باسی سەردەمی دوای دەرچوونە، کەمێك جیاوازی هەیە (تثنية ١٦).

سەربڕینی مەڕێكو خوێنی ئەو مەڕەو خواردنی نانی هەویرێكی هەڵنەهاتوو بووە قوربانیدانی ((بەرخەكەی خودا))و تەئكیدكردن لەسەر خوێنی مەسیحو خواردنی نانەكە لەو جەژنە مەسیحییە.[٤١٧] بەم شێوەیەش پەیوەستكردنی فیصح بە ڕزگاربوون شێوەیەكی تری لە مەسیحیەت وەرگرتو بووە خاڵێكی خۆجیاكردنەوە لە جوولەكە.[٤١٨]

فیصحی جوولەكە بەم شێوەیەیە: شەوەكەی گۆشتی مەڕێكی نێر یان گیسكێكی یەك ساڵە دەخورێت (پێویستە بە ئاگر ببرژێنرێت نەك بكوڵێنرێت یان بە كاڵی)و بۆ بەیانییەكەی هیچی لێ نەمێنێتو ئەوەی دەمێنێت بە ئاگر بسووتێنرێت، لەو حەوت ڕۆژەش هیچ نانێك نەخورێت جگە لە نانێك كە هەویرەكەی هەڵنەهاتووە دواشیوی مەسیح هاوشێوە كرا لەگەڵ خواردنی فیصح كە ڕزگاریی ئیسرائیلییەكان بوو لە میسر، مەسیحیش بەهەمان شێوە بووە هۆی ڕزگاری، هەروەها بووە بەرخە سەربڕاوەكەی جەژنەكە.

٢-لە مێژووی بەنو ئیسرائیل قوربانییەكەی ئیبراهیم هەبوو ئەویش كاتێك خودا فەرمانی پێدابوو ئیسحاقی كوڕی سەرببڕێت (و بیسووتێنێت) فریشتەی خودا بانگی دەكات كە دەستی بۆ نەبات، ئینجا ئیبراهیم بەرانێك دەبینێت دوو شاخی لە دەوەنەكە گیریان خواردووە ئەویش دەیباتو لەجیاتی كوڕەكەی دەیسووتێنێت

---

[٤١٧] دواشیوەكەی مەسیح كە لە ئینجیلەكان باسكراوە كێشەیەكی گەورەی ناوەتەوە لەڕووی دەستنیشانكردنی تەواوی كاتەكەی لەگەڵ ئەوەی كە ئایا مەسیح خواردنی فیصحی جوولەكەی دەخوارد بڕوانە: حنا جرجس الخضري، تاريخ الفكر المسيحی، ج٢، ص٣١٥-٣٢٠.

[٤١٨] لە سێ ئینجیلە لەیەكچووەكە (مەتتاو مەرقوسو لوقا) دواشیو خواردنی فیصحەكەو یادكردنەوەی دوا خوانی ئیسرائیلییەكان پێش هەڵهاتنیان لە میسر بوو بەڵام لە ئینجیلی یوحەننا ئەوە ڕۆژی پێشتر بوو. لەو سێ ئینجیلە كە خواردنی فیصحیان خوارد نانو شەرابەكە بوونە لەشو خوێنی مەسیح بەڵام یوحەننا وای دەبینی كە مەسیح خۆی ئەو بەرخەیە كە لە خوانی فیصح دەخورێت بۆیە وتی كە مەسیح ئەو كاتە مرد كە بەرخی فیصح سەردەبڕدرا: ستيفن م. ميلر، روبرت ف. هوبر، تاريخ الكتاب المقدس، ص٧٥. بڕوانە تەئكید كردن لەسەر خوێنی مەسیح چ لە دواشیوو چ لە ئەدەبیاتی مەسیحی.

(تەکوین٢٢).[٤١٩] بەم جۆرەش ئیسحاق ڕزگاری بوو و نەوەیەکی لێ دروستبوو. کردنی مەسیحیش بە بەرخێك کە دەکرێتە قوربانی (ئەمەتا بەرخەکەی خودا کە گوناهی جیهان لادەبات – یوحنا ١: ٢٩) دەبێتە مێژوویەکی نوێ بۆ ئاینە نوێکە. خوداش دوای ڕزگارکردنی ئیسحاق پەیمان بە ئیبراهیم دەدات کە بەرەکەتی لێ بکاتو نەوەکەی وەکو ئەستێرەی ئاسمانو لمی سەر کەنار دەریا زیاد دەکات (خروج٢٢: ١٧)، چیش لە چیرۆکی مەسیحیش هاوشێوەی ئەو پەیمانە بۆ دامەزراندنی پەیمانێکی نوێ لە قوربانییەك باشترە؟ کەواتە با مەسیح لەجیاتی بەرانەکە (لێرە دەبێتە بەرخ) بۆ ڕزگاری بێت. ئەوەتا پۆلس دەڵێت: ((بە خوێنی خۆی، نەك بە خوێنی گیسك یان گوێرەکە، یەك جار چووە شوێنە پیرۆزەکەو فیدایەکی هەتاهەتایی دەستکەوت–عبرانیین٩: ١٢))

****

ئەگەر هەموو زانیارییەکانی سەرەوە کۆبکەینەوە دەگەینە چەند ئەنجامێك لەبارەی لەخاچدانو هەڵسانەوەی مەسیحو بوونی بە قوربانیی گوناهەکان:

١–کەسێك لەخاچدرا کە باوەڕی مەسیحی دەڵێت مەسیح بووەو قورئان دەڵێت کەسێکی تر بووە.

٢–شوێنکەوتەیەك یان چەند شوێنکەوتەیەکی مەسیح لاشەی کەسە لەخاچدراوەکەی لە گۆڕەکە فڕاندو وایزانیبوو مەسیحە.

---

[٤١٩] جیاوازیی ئەو چیرۆکە لەگەڵ ئەوەی قورئان زۆرە چونکە ئەمەیان باش نەهۆنراوەتەوە: ئیسحاق نازانێت بۆ کوێ دەبرێتو بۆچی، بەڵام قورئان پێمان دەڵێت کە ئیبراهیم بە کوڕەکەی (کە ناوی نەوتراوە) دەڵێت بەتەمای چییەو کوڕەکەی قبووڵی دەکات فەرمانی خودا بەجێبهێنێت، لەوەی تەوراتی بەردەستمان پەیدابوونی بەرانەکە لە ڕێکەوت دەچێتو کەس پێی ناڵێت ئەوە قوربانیی کوڕەکەیەتی، بەڵام لەوەی قورئان لەلایەن خوداوە نێردراوەو بە ئاشکراییە وتراوە کە قوربانیی کوڕەکەیەتی

٣-هەموو باسەکانی بینینی مەسیح دروستکراون یان وەهمن هەر وەکو بینینی مەسیح لەلایەن پۆلسەوە کە ماوەیەکی زۆر بوو دوای ((لەخاچدانی)) کە ناچار نین بڕوا بەو بینینە بکەین.

٤-لەخاچدانەکە پەیوەست کرا بە قوربانییەکەی جەژنی فیصحی جوولەکەو بووە بەدیل بۆ فیصحی جوولەکەو مەسیح بووە بەرخی فیصح کە سەردەبڕدرێت.

٥-بەهۆی پەیوەستبوونی فیصح بە ڕزگارییەوەو بەهۆی ڕووداوی لەخاچدانەکە ئەو لەخاچدانە بووە هۆی ڕزگاری ئەویش لەڕێگەی قوربانییەوە.

٦-لە سەردەمەکانی دواتر پاساوی گەورە هەبووە بۆ قوربانی وەك هۆکاری لێخۆشبوون ئەویش بەهۆی باوەڕ بە مەسیحەوە چونکە نێردراوەکان چوونە ناو میللەتانی تری غەیری جوولەکە، ئەوانە وەکو جوولەکە شەریعەتیان نەبوو، شەریعەتی جوولەکەش زۆر قورس بوو بۆیە سووککردنی باری سەرشانیان پێویست بوو. لەمەشەوە تەئکید لەسەر بەخششی خوداییو لەسەر باوەڕ بە مەسیح کرا، هیچ شتێکیش بۆ ئەمە لەو باوەڕە گونجاوتر نییە کە خودا کوڕەکەی خۆی کردبێتە فیدای گوناهەکانی مرۆڤ. چیرۆکی ئیبراهیمیشمان لە یاد نەچێت کە ویستی کوڕەی بکاتە قوربانی.

٧- باوەڕی نوێش کە مەسیحییەتە دەورەکانی فیداکارییەکەی ئیبراهیمو ئیسحاقی گۆڕی: کوڕەکە لە پەیمانی کۆن ئیسحاق بوو و لە پەیمانی نوێ بووە مەسیح کە پەیمانی نوێ لێوەی دەست پێ دەکات.

٨-هەڵسانەوەی مەسیح لاساییکردنەوەی داستانو چیرۆکی میللەتانی ترە، هەوڵیشە بۆ ئەوەی تازە باوەڕداران قەناعەت بە زیندووبوونەوەی مردووان بکەن کە شتێکی نوێیە بۆیان یان بە عەقڵیان ناچێت.

دەربارەی پێغەمبەران

ئیبراهیم

٤-ئازەر باوکی ئیبراهیمە

((وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ-الانعام: ٧٤)).

عبدالفادی دەڵێت راستەکەی ئەوەیە کە کتێبی پیرۆز وتوویەتی ئەویش باوکی ئیبراهیم ناو تارەح بوو (تكوين ١١: ٢٧).

* * * *

چۆن بزانین تارەح، کە ناوەکەیە لە وەرگێڕانە عەرەبییەکانو کە بە عیبری تێراخ תֶּרַח ـە بەڕاستی ناوی باوکی ئیبراهیم بووە؟

ئەو کەسەی باوەڕی بە تەورات وەك وەحییێکی ئاسمانی نەبێت ناتوانێت هیچمان پێ بڵێت لەبارەی ڕاستیو دروستیی ناوی تارەح. لەنێوان ئیبراهیمو مووسا، کە گوایە ئەمیان تەوراتی نووسیبووەوە، نزیکەی شەشسەد ساڵ بوو و ماوەیەکی دووری وا ناوەکانو بەسەرهاتەکان دەخەنە خانەی گومانەوە. ئەوانەی باوەڕیان بە تەورات وەك وەحییێکی ئاسمانی هەیە (بەم جۆرەش ڕەخنە لە قورئان دەگرن کە تارەحی کردووە بە ئازەر) ناتوانن هەروەها وەڵامی ئەو پرسیارە بدەنەوە کە بۆچی قورئان لەناو ئەو بەسەرهاتانەی کە گوایە لە تەورات وەریگرتوون هەڵە لە شتێکی سادەی وا بکات کە ناوی کەسێکەو بەو جۆرە زۆر جیاوازە باسی بکات.

بەڵام تەنانەت ئەو کەسەش کە باوەڕی وایە خودی مووسا تەوراتی نووسیبووەوە ناتوانێت لەوە دڵنیامان بکاتەوە کە ناوەکە بە دروستی نووسراوەتەوە. ناوەکانی تەورات نموونەن لەسەر ئەو دڵنیانەبوونو لەو نموونانە ئەوانە وەردەگرین کە لە سەردەمی ئیبراهیم بوون:

نموونەیەك لەوانە ناوی پادشاکانی ئەو کاتانە (لە کتێبی تەکوین: ئیصحاحی ١٤):
پادشای عیلام עֵילָם کە کتێبی تەکوین پێی دەڵێت (کدەرلەعۆمێر) כְּדָרְלָעֹמֶר کە ئێلام پادشای وای بەو ناوە نەبووەو برگەی یەکەمی لەناوی پادشایانی تر وەرگیراوە کە (کودور)ـەو کراوەتە کدەر. ناوێك لەم جۆرەو لە نزیك سەردەمی ئیبراهیم بریتییە لە (کودور–مابوك) کە ناوێکی ئێلامییە، ناوی باوکیشی هەر ئێلامییەو خۆشی بە ئێلامی زانراوە هەرچەندە ناکۆکی لەبارەیەوە هەیەو بە ئامورریەکانەوە پەیوەست کراوە.[٤٢٠] ئایا بەشی دووەمی ناوی کدەرلەعۆمێر بەتایبەتی (عۆمێر) پەیوەندیی هەیە بە ئامورریەکانەوە؟ نازناوێکی کودور–مابوك بریتی بوو لە ((باوکی وڵاتی ئامورری)).[٤٢١] دوو کوڕەکەی کودور–مابوك پادشای شاری (لارسا) بوون لە باشووری وڵاتی دوو ڕوبار. ناوێك لە بەسەرهاتەکەی ئیبراهیم لە تەورات کە لەگەڵ باسی کدەرلەعۆمێرو ئێلام هاتووە بریتییە لە شوێنێك بەناوی ئێلاسار אֶלָּסָר کە نزیکە لە ناوی لارساو لە سەردەمی ئیبراهیم پادشانشینێکی بەهێز بوو و بەتایبەت لە کاتی کوڕی دووەمی کودور–مابوك" واتە ریم–سین.

ریم–سین (١٨٢٢–١٧٦٣ پ.ز)، کە وەکو براکەی خاوەنی ناوێکی ئەکەدی بوو، بەبۆچوونی خۆم هاوچەرخی ئیبراهیم بوو. ریم–سین دوایەمین پادشای لارسا بوو و حامورابیی بابل (١٧٩٢–١٧٥٠ پ.ز) بەزاندیو شارەکەی گرت، ئەویش هەڵهات بەڵام دوایی حامورابی گرتی.[٤٢٢] ریم–سین وەکو پادشاکانی ئەو سەردەمە خۆی کردبووە خوداوەندو دوور نییە ئەو پادشایە بێت کە قورئان باسی موناقەشەی ئەو و ئیبراهیمی کردووە. ئەگەر ئێلاساری تەوراتیش لارسا بێت ئەو کاتە ناوی ئاریۆك אַרְיוֹךְ کە تەورات وەك پادشای ئێلاسار ناویبردووە هەڵەیەکی تر دەبێت

---

[٤٢٠] بڕوانە بۆچوونەکان دەربارەی ئەوەی ئێلامی بێت یان ئاموری بێتو پەیوەندیی نزیکی لە ئێلامییەکانەوە یان نیو ئێلامیو نیو ئامورری:
Madeleine A. Fitzgerald, The Rulers of Larsa, pp.130-131.
[421] ***ibid*, p.132.**
[422] ***ibid* p.148.**

چونکە شارەکە هیچ پادشایەکی نەبووە بەو ناوەو ناوی ئاریۆك لە ناوێکی خورری دەچێتو[٤٢٣] ڕەنگە ئاریۆك ناوێکی سەردەمێکی دواتر بووبێت لە باسەکان تێخنراوە.

لە هەمان باس ناوی ئەمرافێل אַמְרָפֶל هاتووە کە پادشای شینعار שִׁנְעָר بوو، کە ئەمیان وڵاتی بابل بوو. ڕەنگە ئەمرافێل گۆڕینی ناوی حامورابی بێت (بە ئەکەدی دەنووسرێت: خاممورابی بەڵام پێدەچێت بەشێوەی تر بخوێنرێتەوە وەك عەممو رافی، حەموو رابی... تاد). بزانە چۆن کتێبی تەکوین لەجیاتی بابل ناوی شینعار دەبات، ئەمرافێلیش دەکاتە هاوپەیمانی کدەرلەعۆمێر بەڵام ئەگەر ڕاست بێت ئەمرافێل حامورابی بێتو کدەرلەعۆمێر کودور-مابوك بێت هەڵەیەك لە مێژووەکەی تەوراتی بەردەستمان هەیە لەبەر ئەوەی حامورابی هاوچەرخی کودور-مابوك نەبوو بەڵکو هاوچەرخی ریم-سینی کوڕی بوو.

هەڵەیەکی مێژوویی تری ئەو کتێبە ئەوەیە گوایە خودا بەڵێنی بە ئیبراهیم دابوو نەوەکەی ئەو وڵاتانەیان دەستدەکەوێت کە دەکەونە نێوان نیلو فورات، یەکێکیش لەو ناوانە وڵاتی خاتییەکان (خێت) کە ئاشکرایە ئەو کاتە، واتە سەدەی ١٩ یان ١٨ ی پێش زاین، خاتییەکان نەهاتبوونە گۆڕەپانی مێژوو. مێژووی خاتییەکان زۆر لەوە نوێترە. پێشتر خاتییە کۆنەکان هەبوون کە لە ئەنادۆڵ بوون بەڵام ئەو خاتییانەی لە سووریا دەسترۆشتوو بوونو وڵاتەکەیان لە ئەنادۆڵ بوو دەگەڕێنەوە بۆ سەدەی ١٤ ی پێش زاین. باسی خاتییەکان بۆ سەردەمی مووسا گونجاو بوو کە لە سەردەمی ڕەمسیسی دووەم، هاوچەرخی مووسا، شەڕ لە سووریا لەنێوان میسرو خیتا هەبوو و دواتر پەیمانی ئاشتییان پێکەوە بەست.

---

[٤٢٣] خوررییەکان لە بەشێکی گەورەی کوردستان نیشتەجێبوونو بەتایبەتی لە باکووری کوردستان بەڵام لەو سەردەمە گەیشتبوونە باشوورتر وەك ناوچەکانی پشدەرو هەولێرو کەرکووکو نەگەیشتبوونە ناوەڕاستو باشووری وڵاتی دووڕووبار.

بەپاڵ ئەوانەوەو هەرچەندە ناوی باوکی ئیبراهیم لە قورئان ئازەرە بەڵام موفەسیرە ئیسلامییەکان ئاگایان لەناوی تارەح بوو کە لە تەورات هاتووە بۆیە ئەوانیش ئەو قسەیەیان وتووەو بۆ ناوی ئازەر چەند شتێکیان وتووە وەك ئەوەی ناوی باوکی ئیبراهیم تارەح بووەو ئازەر ناوی بتە، تەفسیرێکی تریش ئەوەیە ئازەر جنێوێکە، تەبەریش کە ئەوانە نەقڵ دەکات ئەوەی پەسەند کردووە ناوەکە ئازەر بێتو دەکرێت دوو ناوی هەبووبێت یان یەکێکیان نازناو بووبێت.[٤٢٤]

سەیریش نییە ئەگەر عبدالفادی کە هەموو جارێك پەنا بۆ بەیزاوی بەرێت ئێستا پشتگوێی بخات چونکە بەیزاوی ئەو بۆچوونانە دووبارە دەکاتەوە. بەیزاوی دەڵێت لە کتێبەکانی مێژوو هاتووە کە ناوی باوکی ئیبراهیم تارەح بوو بۆیە وترا کە تارەحو ئازەر دوو ناوی ئەون، وتراویشە ناوەکە تارەحە ئازەریش وەسفە بەواتای پیاوی بەتەمەن یان کەسی لار وتراویشە بتێك بوو تارەح دەیپەرست.[٤٢٥]

واتە تەنها بۆ مەبەستی ڕەخنە عبدالفادی بەیزاویی پشتگوێ خستووە.

بۆچوونی خۆشم دەربارەی ناوی باوکی ئیبراهیم ئەوەیە کە ناوی ئازەرە، وەك چۆن بەشێك لە موفەسیرەکان دەڵێنو زاهیری قورئانیش نیشانی دەدات، قسەکانی ئەو موفەسیرانەش کە دەڵێن کە ئەوە ناوی بتە یان جنێوە یان... تاد بۆ گونجاندنە لەگەڵ باسەکەی تەوراتو قسەیەکی بێبناغەن. بۆ ئەوانەش کە قورئان بۆ سەرچاوە عیبریو مەسیحییەکان دەگەڕێننەوە ئەوە دووبارە دەکەمەوە کە ئەوان ناتوانن وەڵامی ئەم پرسیارە بدەنەوە: چۆن قورئان ئەو هەموو بەسەرهاتانەو ناوی هەموو ئەو کەسانەی وەرگرتووە بەڵام لە شتێکی وا ئاسان هەڵە دەکاتو نازانێت ناوی باوکی ئیبراهیم لە تەورات چی بووە؟

---

[٤٢٤] تفسير ابن كثير، مجلد ٣، ص ٢٨٨-٢٨٩.

[٤٢٥] تفسير البيضاوي، مجلد ٢، ص ٤٢٢.

٢٢-ئیبراهیم لەکوێ و نەمروود لەکوێ؟

((أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَآجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رِبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ –البقرة: ٢٥٨)).

ئایەتەکە باسی موناقەشەی نێوان ئیبراهیمو ئەو کەسەی خۆی بە خوداوەند ناوبردبوو کە ناوی نە لە قورئانو نە لە فەرموودەی صەحیح نەهاتووە. لە تەفسیرەکان، بەڵکو تا ئێستاش، وا باوە پادشاکە نەمروودی ناو بووە کە ئەو ناوە لە تەورات هاتووە، عبدالفادیش پاش هێنانەوەی قسەیەکی بەیزاوی دەپرسێت: چۆن ئەو شتە لەنێوان ئیبراهیمو نەمروود ڕووی دا لەکاتێك نەمروود سێ سەد ساڵ پێش ئیبراهیم بوو؟ لەنێوان ئیبراهیمو نووح دوانزە نەوە هەبوون (لوقا٣: ٣٤-٣٦)و لەنێوان نەمروودو نووح چوار نەوە هەبوون (تەکوین ١٠: ١-٨).

* * * *

وەك وتم ناوی نیمرۆد (نەمروود) נִמְרֹד نە لە قورئانو نە لە فەرموودە نەهاتووە، کەواتە خەتای ئەو کەسانەیە کە خەتایانە.

لەڕووی مێژووییشەوە پادشایەك نەناسراوە لە سەردەمی ئیبراهیم ناوی نیمرۆد بووبێت. ئەگەر شوێنی ئیبراهیم دیار نەکرابێت دەتوانین بڵێین ڕەنگە پادشای وا هەبووبێتو ناوی تۆمار نەکراوە بەڵام لەبەر ئەوەی تەورات باسی ئەوە دەکات ئیبراهیم لە ئوری کلدانییەکان[٤٢٦] بوو گومان سەبارەت بە نیمرۆد زۆر بەهێز دەبێت چونکە ناوی پادشایانی ئەو سەردەمەو ئەو شوێنە زانراون. ناشڵێین ناوبردنی ئوری کلدانییەکان لەلایەن تەوراتەوە هەڵەیە هەرچەندە کلدانییەکان، کە تیرەیەکی ئارامین، نزیکەی هەزار ساڵ دوای ئیبراهیم ڕوویان کردە وڵاتی دووڕووبار، ئەویش لەبەر ئەوەی دیارە تەورات ئەو ناوە بەکاردەهێنێت کە کاتی نووسینەوەی یان دیسانەوە نووسینەوەی باو بوو.

---

[٤٢٦] بە شێوەی (ئوور کاسدیم) אוּר כַּשְׂדִּים هاتووە.

ڕاستیشە باسی نیمرۆد وەك پادشایەكی هاوچەرخی ئیبراهیم هەڵەیەكی گەورەیە، بەڵام ئەو هەڵەیە گوناهی كێیە؟ قورئان ئەوەی نەوتووە بەڵكو قسەی موفەسیرە ئیسلامییەكانە، بەڵام گوناهەكە هی ئەوانیش نییە چونكە ئەوان باسی هاوچەرخێتیی ئیبراهیمو نیمرۆدیان لە سەرچاوەكانی جوولەكەوە وەرگرتووە وەك لە خوارەوە ڕوونی دەكەینەوە.

بەپێی تەورات نیمرۆد كوڕی كووش כּוּשׁ ـە، كووشیش كوڕی حام كوڕی نووحە (تكوین ١٠: ١–٨)، واتە ڕاستە نیمرۆد زۆر كۆنترە لە ئیبراهیم، ئەویش ئەگەر نیمرۆد كەسێكی ڕاستەقینە بێت كە وای نازانین ڕاستەقینە بێت. باسەكەی نیمرۆدیش پڕ لە هەڵەیە چونكە گوایە سەرەتای پادشانشینەكەی بابلو ئوروكو ئەكەد بوو (تكوین ١٠: ١٠) كە ئەمە هەڵەیە چونكە ئەگەر نیمرۆد ڕاستەقینە بێت هێندە كۆنە كە هێشتا هیچ لەو شارانە دروست نەببوون بەڵكو باشووری عیراق هیچ نیشەجێیەكی لێ نەبوو و دەریا دایپۆشیبوو. نووسەرانی تەوراتی بەردەستمان مێژوویەكیان نووسیوە بەپێی زانیاریی سەردەمی خۆیان (بڕوانە زیاتر لە باسی بورجی بابل).

دیارە موفەسیرە ئیسلامییەكان ناوی نیمرۆد (نەمروود)و بەسەرهاتی لەگەڵ ئیبراهیمیان لە كتێبەكانی تری جوولەكە وەرگرتووە وەك بۆ نموونە (كتێبی یاشەر) יָשָׁר. ئەو كتێبە فەوتابوو بەڵام لە دوو كتێبی قانوونیی جوولەكە ناوی هاتووە: یەشووع (١٠: ١٣)و (٢صموئیل ١: ١٨)، ئینجا گوایە دوایی دۆزرایەوەو بڵاوكرایەوە بەڵام بێئەوەی دڵنیایی هەبێت لە ئەگەری ئەوەی ڕاست بێت. ئیبراهیم لەو كتێبە بتەكانی تێراخی باوكی دەشكێنێت (یاشەر ١١: ٣٣)،[٤٢٧] پاشان نیمرۆد

---

[427] **The Book of Jasher, p.29.**

ئەمە وەرگێڕانێكی ئینگلیزیی نوسخەیەكی عیبرییە كە سەدەی حەڤدە بۆ یەكەم جار لەچاپدرا، ئاماژەش بۆ نوسخەی تر كراوە كە بە ساختەی دەزانن، نوسخەی ساختەش جار جار دەردەكەوتن.(لاپەڕە V پێشەكیی لێكۆڵەرەوەیەك).

ئیبراهیم دەگرێت (یاشەر ١٢: ١)و[٤٢٨] دواتر لەسەر پێشنیاری گەورەکانی وڵاتەکە دەیخاتە ناو ئاگرەوە بەڵام ڕزگاری دەبێت (یاشەر ١٢: ٥–٢٧).[٤٢٩] سەرچاوەی تری جوولەکەش کە باسی هاوچەرخێتیی ئیبراهیمو نیمرۆد بکات تەلموودە، بۆ نموونە ئەم قسەیە: با نیمرۆد بێتو شایەتی بدات کە ئیبراهیم بتەکانی نەپەرستبوو (عابۆداه زاراه– ٣أ)[٤٣٠] و نیمرۆد بوو کە ئیبراهیمی فڕێدایە ناو ئاگرەکە (پێسەحیم– ١١٨أ).[٤٣١]

کەواتە گوناهی موفەسیرە ئیسلامییەکان نییە چ جای ئەوەی باسەکە پەیوەندیی بە قورئانەوە هەبێت. هەڵەی موفەسیرەکان ئەوەیە کە ئەو باسەیان نەقڵکردووە، پێش ئەوەش گوناهی عبدالفادییە کە ئاگای لەو سەرچاوانە نییە.

یووسف

پرسیارەکان سەبارەت بە یووسف: ژمارە ٦ و ژمارەکانی ٢٤ تا ٢٩.

٦–یووسف نیازی بوو خراپە بکات

((وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا –یوسف: ٢٤)).

عبدالفادی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە قورئان وای باسکردووە کە یووسف نیازی بوو کاری خراپە لەگەڵ ژنی عەزیزی میسر بکات بەڵام ئەمە دژی مێژووی پیرۆزە کە دەڵێت کاتێك ئافرەتەکە ویستی کاری خراپە بکات یووسف داواکەی قبووڵ

[428] The Book of Jasher, p.31.
[429] *ibid*, pp.32-34.
[430] The Soncino Babylonian Talmud, Abodah Zarah, book I, p.7; M. L. Rodkinson, The Babylonian Talmud, vol.XI, ch.I, p.4.
[431] The Soncino Babylonian Talmud, Pesochim, book IV, p.93; M. L. Rodkinson, The Babylonian Talmud, vol 5, ch.X, p.252.

نەکردو کاتێك دەستی دایە کراسەکە یووسف کراسەکەی بۆ جێهێشت و هەڵهات (تکوین ٣٩: ٩).

* * * *

ئایەتەکەش بەتەواوی:

((وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلا أَن رَّأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاء إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ)).

ئەوەی لای عبدالفادی سەیر بوو، واتە یووسف نیازی فاحیشەی بووبێت، لای موفەسیرە کۆنەکانیش سەیر بوو بۆیە بەپاڵ ئەو لێکدانەوەیە باسەکە بەجۆرێکی تر لێك دراوەتەوە. تەعبیری ((هم بها)) بۆ یووسف نەك نیازی پەلامارە بۆ کردنی فاحیشە لەلایەن یووسفەوە بەڵکو تەنها ئەو نیازەی چووە دڵ، بەپێی تەفسیری تریش کە ئاواتەخواز بوو ببێتە ژنی خۆی، بەپێی تەفسیری تریش ویستی لێی بدات.[٤٣٢]

بەبۆچوونی خۆشم ئەو تەفسیرانە بێمانان چونکە لەگەڵ ئایەتەکە یەکناگرنەوە کە دەڵێت (لَوْلا أَن رَّأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاء إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ) کە زاهیری ئەو ئایەتە زۆر ئاشکرایە: ئافرەتەکە ویستی پەلاماری بداتو یووسفیش ویستی پەلاماری بدات نیشانەکەی خاوەنەکەی نەبینیایە، ئاواش بۆ ئەوەی خراپەو فاحیشە لە یووسف دووربخەینەوە.

ئایەتەکە زۆر ئاشکرایە کە ئەو شتە بەدڵی یووسف چوو بەڵام خودا پاراستی، ئیتر پێویست بە زۆر لەخۆکردن ناکات بۆ ئەوەی تەفسیرێکی دوور لە واتای ئایەتەکە بهێنرێتەوە.

بگەڕێینەوە سەر عبدالفادی و بڵێین کە ئەسڵەن ئەوە جێگەی ڕەخنە نییە چونکە خودا باسی یەك ساتی کورتی لاوازیی یووسفی کردووە کە ئەویش مرۆڤەو جاروباری تووشی ئەو لاوازییە دەبێت. دەشبوایە عبدالفادی ڕەخنەی لە تەورات

---

[٤٣٢] تفسير ابن كثير، ج ٤، ص ٣٨١.

بگرتایە کە شتی زۆر خراپی پێغەمبەران باس دەکات وەك بۆ نموونە (لووت) کە بەپێی تەورات لەدوای لەناوبردنی سەدۆم סְדֹם و عامۆرە (عامۆراە) עֲמֹרָה دوو کچەکەی سەرخۆشیان کردو لەگەڵی نوستن بۆ ئەوەی وەچەیان لە باوکیان هەبێت چونکە باوکیان پیر ببوو وماڵەکە پیاوی تێ نەدەما، ئیتر یەکی منداڵێکی لە باوکیان بوو (تەکوین ١٩: ٣١ بەدواوە). جیاوازیی دوو چیرۆکەکە جیاوازیی دوو تێڕوانینەکەمان بۆ دەردەخات: قورئان بۆمان باس دەکات کە یووسف لە کاری خراپە پارێزرا، تەوراتیش، کە دیارە لەم بەشە پەیوەندیی بە وەحیی خوداییەوە نییە، ناڕاستەوخۆ پێمان دەڵێت کە خودا بێباك بوو لەو کارە خراپە.[٤٣٣]

٢٤-کوڕانی یەعقووب داوا دەکەن یووسف یارییان لەگەڵ بکات

((قَالُواْ يَا أَبَانَا مَا لَكَ لاَ تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ * أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ –یوسف: ١١-١٢)).

قورئان باسی ئەوە دەکات براکانی یووسف لە یەعقووبی باوکیان داواکرد یووسفیان لەگەڵ بنێرێت بۆ ئەوەی ئەویش یاری بکات. عبدالفادیش دەبینێت لە تەورات شتی تر هەیە ئەویش کە یەعقووب یووسفی نارد بۆ ئەوەی دڵنیا بێت لە سەلامەتی ئەو برایانەی، کاتێکیش بینییان وتیان ئەوەتا خاوەنی خەونەکان هاتووە با ئێستا بیکوژینو فڕێی بدەینە بیرێكو بڵێین دڕندەیەکی خراپ خواردی و

[٤٣٣] هۆی دروستکردنی چیرۆکەکە دیارە: گەڕاندنەوە ڕەچەڵەکی دوو گەلی ناوچەکە بۆ کارێکی فاحیشە چونکە کۆتایی چیرۆکەکە ئەوەیە کە کچە گەورەکە کوڕەکەی ناو نا مۆئاب מוֹאָב و ئەو بووە باوکی مۆئابییەکانو کچە بچووکەکە کوڕەکەی ناو نا بێن عامی בֶּן-עַמִּי ئەمیان باوکی عامۆنییەکان (بەنی عامۆن בְּנֵי-עַמּוֹן). ئەو گەڕاندنەوەیە جگەلەوەی واتای سووکایەتییە، هەروەها هەوڵێکە بۆ تەفسیرکردنی ڕەچەڵەکی گەلان.

بـزانین خەونـەکانی چـی دەبـن. (تـەکوین ٣٧: ١٢-٢٠- عبـدالفادی بـەکورتی دەیهێنێتەوە).

قورئان رێکتر باسی ئەوە دەکات: سەرەتا باسی ئەوە دەکات کە براکانی یووسف بڕیاری کوشتنی دەدەن، یەکێکیشان دەڵێت فڕێی بدەنە بیرێك، ئینجا دەچنە لای باوکیانو داوای لێ دەکەن یووسفیان لەگەڵ بنێرێت بۆ یاریو لێی دەپرسن بۆچی متمانـەی بـەوان نییـە، ئینجا قەناعـەتی پێدەکـەن. بـەڵام باسـەکەی تـەوراتی بەردەستمان لە نامەعقوول دەچێت: یەکەم لەبەر ئەوەی براکانی یووسف کە زۆرن دەچـن بـۆ لەوەڕانـدی ئاژەڵـەکانیانو دوادەکـەون کەچـی یووسـف بـۆ سـۆراغیان دەنێرێت کە یەعقووب لەوانی خۆشتر دەویست چونکە بـەپیری بوویـەتی (تـەکوین ٣٧: ٣)و یەك کەسەو منداڵترە. کاتێکیش یووسف دەگاتە لایـان بـیر لـە کوشـتنی دەکەن. ئەمەی دوایی رێگـەی تێدەچـێت بـەڵام ناگاتـە رێکیـی سـیاقی قورئـان کـە نەخشەو پیلانەکە پێشتر داڕێژرابوو.

٢٥-داهێنانی منداڵێك شایە تمانی دەڵێت

((وَاسُتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِن دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاء مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوَءًا إِلاَّ أَن يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ * قَالَ هِيَ رَاوَدَتْنِي عَن نَّفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ أَهْلِهَا إِن كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِن قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الكَاذِبِينَ * وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِن دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِن الصَّادِقِينَ * فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ قُدَّ مِن دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِن كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ * يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ -یوسف: ٢٥-٢٩)).

باس لە رووداوەکەی نێوان یووسفـو ژنی عەزیزی میسر دەکات کاتێك یووسـف لـە دەسـتی ژنەکـە ڕای کـردو ئـەو کراسـەکەی لـەدواوە ڕاکێشـاو دڕانـدی، ژنەکـەش تۆمـەتی خسـتە پـاڵ یووسـف، ئینجـا کـە بینییـان کراسـەکەی یووسـف دڕاوە

((شایەتێك لە كەسوكاری ئافرەتەكە وتی ئەگەر كراسەكەی لەپێشەوە دڕابێت ژنەكە ڕاست دەكاتو یووسف درۆ دەكاتو ئەگەر كراسەكەی لەپشتەوە دڕابێت ژنەكە درۆ دەكاتو یووسف ڕاست دەكات)).

وەك دیارە قورئان ناڵێت ئەو شایەتە كێ بووە، بەڵام بە بیركردنەوەیەكی كەم، یان هەر بەبێ بیركردنەوە، مرۆڤ دەزانێت كەسێكی گەورەیە نەك منداڵ چونكە مێشكی مرۆڤ بۆ منداڵ ناچێت. ئەی بۆچی فەرموودەیەك هەیە دەڵێت منداڵێكی ناو بێشكە بوو؟ بەیزاوی كە عبدالفادی شتی لێوە نەقڵ دەكات دەڵێت: وتراوە ئەو كەسە ئامۆزایەكی ژنەكە بووە، وتراویشە خاڵۆزایەكی بووە كە منداڵێكی ناو بێشكە بوو (بەیزاوی ٣، ل٢٨٣).[٤٣٤] واتە بەیزاوی هەدوو قسەكە نەقڵ دەكاتو هەردووكیان بە (وتراوە) وەسف دەكات. بۆ دووەمیشیان پشت بە فەرموودەیەك دەبەستێت كە چوار كەس بە منداڵی قسەیان كردووە كە یەكێكیان ئەوە بوو (ج٣، ص ٢٨٣)[٤٣٥]، كە فەرموودەكە بەو لەفزە دروست نییە.[٤٣٦]

كارەكەی بەیزاوی خۆی لە خۆی هەڵەیە، واتە هەڵەیە ئەو تەفسیرانە نەقڵ بكرێن كە (وا وتراوەو وا وتراوە)، عبدالفادیش لەوە خراپتری دەكات بەوەی تەنها قسەی دووەمی نەقڵكردووەو ئینجا دەیكاتە ڕەخنە بەسەر قورئانەوە، بەڵام كارەكەی عبدالفادیش لەوەش خراپتر چونكە شایەتیی منداڵەكە لە سەرچاوەیەكی جوولەكە هەیە ئەویش (كتێبی یاشەر)، كە پێشتر باسمان كردبوو. لەو كتێبە، كە وەكو چیرۆكەكانی تر چیرۆكی یووسف درێژتر لەوەی تەورات دەگێڕێتەوە، لەو كاتەی پیاوانی (پۆتیفار) لە یووسف دەدەن پۆتیفار منداڵەكەی كە یانزە مانگ تەمەنی

---

[٤٣٤] عبدالفادی قسەكەی بەیزاویی بەهەڵە وەرگرتووەو نووسیویەتی: وتراوە ئامۆزایەكی بوو كە منداڵێكی ناو بێشكە بوو.

[٤٣٥] تفسیر ابن كثیر، ج٤، ص ٣٨٣-٣٨٤.

[٤٣٦] فەرموودەی صەحیح بەو شێوەیە هەیە بەڵام شێوازەكەی جیاوازەو باسی شایەتەكەی یووسفی تێ نییە، بڕوانە (السلسلة الضعیفة والموضوعة)ی ئەلبانی (ج٢، ح٢٨٨٨). بەپاڵ ئیسنادەكەش ئەلبانی لەبەر ناڕێكیی لەگەڵ قورئان ڕەتی دەكاتەوە (لاپەڕە ٢٧٣).

بوو دەکەوێتە قسەو دایکی خۆی تاوانبار دەکاتو ڕاستیی ڕووداوەکەیان بۆ دەگێڕێتەوە (کتێبی یاشەر ٤٤: ٦٤–٦٦).[٤٣٧]

باقیی ڕەخنەکانی عبدالفادیش نیشانەی ڕەخنەی سەرپێیین: چۆن مێردەکەی قبووڵ دەکات خۆیو یووسف پێکەوە لەماڵەکە بمێننەوە؟ بۆچیش یووسف لەبەر پاکییەکەی دەخاتە بەندیخانە؟

ئێمە نازانین یووسف دوای ئەو ڕووداوە لە چ شوێنێکی ماڵەکە مایەوە، بەڵام دەزانین خانووی دەوڵەمەندانو بەرپرسان گەورە بوونو دەزانین ئەو خانووە وەکو خانووەکەی عبدالفادی نەبووە تەنها ژنو پیاو و منداڵەکانیان لەخۆ گرتبێت بەڵکو کۆیلەیو خزمەتکاریشی لێ بووە، دەشزانین قورئان قسەی پیاوەکە دەگێڕێتەوە کە بە ژنەکەی وتووە داوای لێخۆشبوون بکات چونکە تاوانی کردووە، واتە پیاوەکە دەرفەتێکی بە ژنەکە دابوو، دەشزانین هەموو پیاوەکان وەکو یەك لە حاڵەتی وا ڕەفتار ناکەن. کارەکەی دواتریش هەر خۆی تەفسیری هێشتنەوەی یووسف دەکات، واتە بەپێویستیان زانی ماوەیەك یووسف دووربخەنەوە بەجۆرێك دووربکەوێتەوە لەو ماڵەو قسەی خەڵك ببڕنو وایان تێبگەیەنن یووسف تاوانبار بووە.

عبدالفادی وەڵامی ئەوەی نییە کە بۆچی بێتاوانیی یووسف ئاشکرا نەبوو. عەزیزی میسر لە تەورات باوەڕی بە ژنەکەی کرد کە یووسف تاوانبارە، پاشان دەرچوونی یووسف لە بەندیخانە بەهۆی ئەوەی تەفسیری خەونی پادشای کرد، بەڵام قورئان باسی ئەوە دەکات کە یووسف هەر لە بەندیخانە خەونەکەی بۆ پادشا تەفسیر کرد، کاتێکیش پادشا ناردی بەدوای یووسف بۆ ئەوەی لە بەندیخانەی دەربچێتو بچێتە لای، یووسف قبووڵی نەکردو بە نێردراوەکەی وت: بگەڕێرەوە بۆ لای گەورەکەتو پێی بڵێ مەسەلەی ئەو ئافرەتانە چی بوو کە دەستی خۆیان بڕی. کە پادشاش ئەو ئافرەتانەو ژنی عەزیزی میسری کۆکردنەوە ئافرەتەکان وتیان شتی

[437] The Book of Jasher, p.141.

خراپمان لە یووسف نەبیستووەو ژنی عەزیزی میسر دادنی بە تاوانی خۆی نا، ئینجا یووسف لەبەرچاوی پادشا گەورەتر بوو و وتی بیهێنن بۆ لام بۆ ئەوەی بیکەمە کەسێکی تایبەتی خۆم. ئەم سیاقە زۆر گونجاوە بۆ دەرخستنی بێتاوانیی یووسف نەك تەنها توانای یووسف لەبواری تەفسیری خەون کە ئەوە بەس نییە چونکە بۆی هەبوو خەڵك بڵێن تواناکەی ڕزگاری کردبوو، هەر بۆیەش لە گێڕانەوەکەی قورئان یووسف نەیویست بەهۆی ئەو توانایەوە لە بەندیخانە ڕزگاری بێت. لە باسەکەی تەورات یووسف تەنانەت لەبەردەمی خاوەنەکەی بەرگریشی لە خۆی نەکرد.

ئەو باسانە لە تەوراتی بەردەستمان ونن، لەبەر ئەوەش کە موسڵمان باوەڕی بەوەیە تەورات لەلایەن خوداوە هاتووە پێویستە موسڵمان بڵێت ئا لێرە ئەو باسانە بۆ مەبەستی کورتی پەڕێنراون، نموونەی تریشمان لە ڕەخنەی (بەندکردنی بنیامین) هەیە. ئەوەش بزانین کە کتێبی تەکوین لە دروستبوونی بوونەوەرە دەست پێ دەکاتو بە چیرۆکەکەی یووسف کۆتایی پێ دێت، ئەو بەسەرهاتو زەمەنە زۆرانەش دیارە پێویستیان بە کورتکردنەوە هەبووە.

٢٦-داوەتێکی ئافرەتانەی وەهمی

((وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَن نَّفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ * فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلاَّ مَلَكٌ كَرِيمٌ * قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدتُّهُ عَن نَّفْسِهِ فَاسَتَعْصَمَ وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِّنَ الصَّاغِرِينَ -یوسف: ٣٠-٣٢)).

عبدالفادی دوو ڕەخنەی هەیە: یەکەمیان ئەوەیە چۆن ژنی ئەفسەرێکی گەورە داوەتێك بۆ گەورەژنانی شارەکە دەکات بۆ ئەوەی لەبەردەمی ئەوان رایبگەیەنێت

شەیدای کۆیلەکەی بووەو پەردەی حەیا لەڕووی خۆی هەڵبماڵێت بێئەوەی لە ئابڕووچوون بترسێت؟ دووەمیشیان چۆن ئەو ئافرەتانە لەجوانیی یووسف ئاگایان لە خۆیان نابێتو دەستی خۆیان بە چەقۆی دەستیان دەبڕن بێئەوەی هەستی پێبکەن.

* * * *

عبدالفادی دووەمیان بە خەیاڵی نەخۆش ناودەبات، بەڵام ئەوە نیشانەی نەخۆشیی عەقڵەکەیەتی چونکە ئەوە حاڵەتێکە تووشی هەموو کەس دەبێت، واتە شتێك دەبێتە هۆی سەرسامبوون یان ترسی یان ئەو کەسە لەناکاو دەبرێتو بێئەوەی ئاگای لەخۆی بێت کارێك دەکات ڕەنگە ئازاریشی بدات. ئینجا لەبەر ئەوەی مرۆڤەکان زۆرنو سروشتەکانیش زۆرن کاردانەوەشیان زۆر جیاواز دەبێت، واتە لەگەڵ زۆربوونی ژمارەی کەسەکان ئیحتمالەکانیش زۆرتر دەبن.

کەواتە ئەگەر ڕەخنەت گرت ڕەخنە لە ڕووداوێك مەگرە بەوەیە ناماقووڵە ئەگەر ڕووداوەکە پەیوەندیی بە کەسی زۆرەوە هەبێت (کە لێرە مرۆڤە). نموونە لەوەی سەرەوە ئاسانتر ڕەخنەگرتنە لە ڕاستێتیی هەبوونی کەسێك بە بیستنی دەنگی فڕۆکە تووشی وڕبوون دەبێت. هەڵەی ئەم ڕەخنەیە ئەوەیە مرۆڤەکان زۆرنو جیاوازنو کاردانەوەشیان بەرامبەر بە شتەکانو ڕووداوەکان جیاوازە.

هەمان بنەمای ڕەخنەگرتنیش ڕەخنەی یەکەمیش دەگرێتەوە، واتە هەڵەیە پرسیار بکرێت کە چۆن ژنی عەزیزی میسر بێ شەرم بەو ئافرەتانە دەڵێت حەزی لە کۆیلەکەی بوو. هەڵەکەو وەك پێشتر ڕوونم کردەوە لەوەیە کە ئیحتمالیەتی ڕووادوەکە زۆرە لەبەر زۆریی ئەو کەسانە کە پەیوەندییان پێوەی هەیە (کۆی مرۆڤەکان). ڕەخنەکەی عبدالفادیش ناڕاستەوخۆ پێمان دەڵێت لە کۆی ملیاران ئافرەت یەك ئافرەت نییە ئاوا بێ پەردە باسی حەزی خۆی ئاشکرا بکات.

وەڵامی تریشمان بۆ ئەو ڕەخنەیە ئەوەیە بەدەر لەوەی نازانین عەزیزی میسر ئەفسەر بووە یان نا و بەدەر لەوەی مەرج نییە ژنەکان ژنی ئاسایی بوون یان

گەورەژنی شار بوون وەك عبدالفادی دەڵێت، ژنی عەزیزی میسر ئەوانی بۆ ئەوە کۆنەکردبووەوە تا حەزی خۆی بۆ یووسف ڕابگەیەنێت چونکە ئەو قسەیە پێشتر بڵاوببووەوە، کۆکردنەوەیان بۆ ئەوە بوو پیشانیان بدات لۆمەکردنی ئەوان لەجێگەی خۆی نییەو یووسف ئەوە دەهێنێت حەزی لێ بکرێت. خاڵێکی تر کە نیشانەی بێئاگایی عبدالفادییە لە مێژووی میسری فیرعەونی ئەوەیە ئەو جۆرە باسانە لەو کۆمەڵگەیە ئاسایی بوون. دەقێکی ناسراو هەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمێکی دواتر ئەویش سەردەمی ڕەمسیسی دووەمو لە دەقە لەسەر زاری کچێك کە قسە لەگەڵ خۆشەویستەکەی دەکاتو پێی دەڵێت کە دەیەوێت بچێتە ناو ڕووبارەکە بۆ خۆشتنو ئەویش تەماشای بکاتو ڕێگەی پێ بدات جوانییەکەی لە تەنکترین جلەوە ببینێت.[٤٣٨] پەیوەندییەکانی نێوان ئافرەتو پیاو لە میسری فیرعەونی، بەڵکو تا ئێستا کەمترین موحافزکاریی هەبووە لەچاو کۆمەڵگەی تری ڕۆژهەڵاتی.

٢٧-بۆچی بەندکردنی یووسف درێژەی کێشا؟

((وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِندَ رَبِّكَ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ -يوسف: ٤٢))

پاش ئەوەی یووسف خەونی هەر یەکێك لەو دوو کەسەی لە بەندیخانە لەگەڵی بوون تەفسیر دەکات بەو کەسە دەڵێت کە ڕزگاری دەبێتو بەپێی خەونەکە دەبێتە ساقیی پادشا باسم بکە لای گەورەکەت، واتە لای پادشا، ئیتر شەیتان ئەوەی لەبیر دەباتەوەو یووسف چەند ساڵێك لە بەندیخانە دەمێنێتەوە. عبدالفادی قسەی بەیزاوی نەقڵ دەکات کە پێغەمبەری ئیسلام وتوویەی: ڕەحمەتی خودا لە یووسفی برام ئەگەر ئەوەی نەوتایە پاش پێنج ساڵەکە حەوت

---

[٤٣٨] کینیث کیتشن، رمسیس الثاني، ص ٢١٣-٢١٥.

ساڵ لە بەندیخانـە نەدەمایـەوە. عبـدالفادی ئینجـا دەپرسـێت ئایـا حەرامـە مـرۆڤ لەکاتی تەنگانە پشت بە برای خۆی ببەستێت؟

* * * *

عبدالفادی نموونە دەهێنێتەوە کە ئەوە حـەرام نییـەو هەڵبـەت ئێمـەش دەتـوانین نموونەی تر بهێنینەوە کە حەرام نییـە بـەڵام مەسـەلەکە بـەو جـۆرە نییـە. جـارێ عبـدالفادی تـەواوی قسـەی بـەیزاوی نـەقڵ نـەکردووە کـە ئایەتەکـەی (فانسـاه الشیطان ذکر ربە– شەیتان باسی خاوەنەکـەی لـەبیر بـردەوە) دەگەڕێنێتـەوە بـۆ ساقییەکە، واتە شەیتان باسی یووسف لای خاوەنەکـەی، واتـە لای پادشـا، لـەبیر ساقییەکەی بردەوە. ئینجا بەیزاوی تەفسیرەکەی تر دەڵێـت ئـەویش کـە شـەیتان زیکری خودای لەبیر یووسف بردەوە بۆیە پشتی بە غەیری خودا بەسـت. ئـەم دوو تەفسیرە لای موفەسیری تریش هەن، بۆ نموونە ئیبنو کـەثیر هـەردووکیان بـاس دەکـاتو کـە کـێ لـە موفەسـیرەکان ئـەو دوانـەی وتـووە، یەکەمیشـیان پەسـەند دەکاتو دەڵێت ئەو فەرموودەیە زۆر لاوازە.[٤٣٩] قورتـوبیش باسـی دوو بۆچـوونەکە دەکـاتو بـۆ ئـەو لەتەفسـیرەی بیرچـوونەوەکە بـۆ یووسـف دەگەڕێنێتـەوە دوو گێڕانەوەی بێبنەما دەهێنێتـەوە کـە گوایـە جبریـل چـووە لای یووسـفو پێـی وت سزاکەی ئەوەیە چەند ساڵێك لە بەندیخانە بمێنێتەوە.[٤٤٠]

بەیزاوی دەڵێت هەرچەندە پشتبەستن بە مرۆڤەکان لەکاتی تەنگانە بەشێوەیەکی گشتی دروسـتە بـەڵام شـایەنی پایـەی پێغەمبـەران نییـە (ج٣، ص٢٩٠) کـە ئەمـە قسەی خۆیەتیو بەڵگەی پێچەوانە هەیە بۆ ئەوە.

---

[٤٣٩] تفسیر ابن کثیر، ج٤، ص٣٩١. فەرموودەکە بەشێوەیەکی ترە نەك پاش پێنج حەوت، بڕوانە هەروەها تەفسیری قورتوبی، الجامع لاحکام القران، ج١١، ص ٣٥٦.

[٤٤٠] تفسیر القرطبي، ج١١، ص ٣٥٥.

کەواتــە عبــدالفادی تــەنها یــەك تەفســیری وەرگرتــووەو ئــەوەی تــری پشــتگوێ خستووە. بەبۆچوونی خۆشمان تەفسیرکردنی ئەوە بە سزادانی یووسف لەڕووی سیاقی باسەکەوە تەفسیرێکی لاوازە.

ئەگەر بشگەڕێینەوە بۆ کتێبی یاشەر دەبینین هەردوو باسەکە هەیە: کاتێك یووسف بەو کەسە دەڵێت کە ڕزگاری دەبێت باسم بکە لای گەورەکەت (یاشەر ٥٦: ١٠)و[٤٤١] باسی ئەوەی کە کابراکە لەبیریچوو باسی یووسف بکات بەڵام باسی شەیتان نەکراوەو باسی لەبیرچوونەوەش نەکراوە بەڵکو هۆی باسنەکردنەکە گەڕێنراوەتەوە بۆ خودا ((باسی نەکرد لای پادشا وەك بەڵێنی پێ دابوو، ئەمەش لەلایەن پەروەردگارەوە بوو بۆ ئەوەی سزای یووسف بدات لەبەر ئەوەی متمانەی بە مرۆڤ کرد)) (یاشەر ٥٦: ١٩) ئیتر یووسف بۆ ماوەی دوو ساڵی تر لە زیندان مایەوەو مانەوەکەی بوو بە دوانزە ساڵ (یاشەر ٥٦: ٢٠).[٤٤٢] هەمان شتیش لە کتێبی تر هەن وەك تەرگومی[٤٤٣] یەکەمی ئۆرشەلیمی لەسەر پێنج کتێبی یەکەمی

---

[441] The Book of Jasher, p.145.
[442] *ibid.*, p.146.

[٤٤٣] (تەرگوم) ڕاڤەکردنو ڕوونکردنەوەو درێژەپێدانی پەیمانی کۆنە بۆ زمانێکی تر کە بەدەم دەوترێت. کاتێکیش باسی تەرگوم دەکرێت مەبەست لە وەرگێڕانە بۆ زمانی ئارامی. وشەکە هێندە بەرامبەری زمانی ئارامی زانراوە کە جوولەکەکانی کوردستان کە بە ئارامی قسە دەکەن بە زمانەکەیان دەڵێن تەرگوم:

Encyclopaedia Judaica, vol. 19, p.513.

زمانی عیبری لەدوای ڕاگواستنی جوولەکەوە بۆ بابل چیتر وەکو زمانی ڕۆژانە نەمایەوە. لە سەرەتای سەردمی مەسیحی جوولەکەی میسر بە یۆنانییەکی مەکدۆنی قسەیان دەکرد، ئەوانەی بابلیش بە زمانێك قسەیان دەکرد کە بنچینەکەی ئارامی بوو لەگەڵ تێکەڵەیەکی کەمی عیبریو زمانی بێگانە، بڕوانە:

J. W. Etheridge, The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel on the Pentateuch (Genesis and Exodus), p.3f.

تەرگومەکان سەرەتا بە دەم بوونو دوایی بوونە نووسین. چەند تەرگومێکیش هەبوون" تەرگومی بابلی یان تەرگومی ئۆنکیلۆس کە تەرگومی ڕەسمییە. تەرگومی ئۆرشەلیمی، یان ڕاستتر فەلەستینی، هەیە کە ئەو شێوەیەی ماوەتەوە هی پاش پێغەمبەری ئیسلامە، تەرگومی تریش هەن، بڕوانە:

F. C. Burkitt, *Targums*, in; Encyclopædia Biblica, vol.IV, col.5028.

پەیمانی کۆن، کە مانەوەی یووسف بۆ هەمان هۆ دەگەڕێنێتەوە[٤٤٤] هەروەها لە پارچەکانی تەرگومی ئورشەلیمی کە ئەمیان درێژە بەو قسەیە دەداتو دەگەڕێتەوە بۆ نووسینی پیرۆز کە لەوێ هاتووە: نەفرەت لەو کەسەی متمانە بە گۆشت (واتە: لاشە، مرۆڤ...) ببەستێتو موبارەك بێت ئەو کەسەی متمانە بە وشەی پەروەردەگار دەکات.[٤٤٥]

کەواتە بەپاڵ جیاوازیی باسەکانی قورئانو موفەسیرەکان لەلایەكو کتێبی یاشەرو تەرگوم لەلاکەی تر باسی مانەوەی زیاتری یووسف لە زیندان وەکو سزایەکی خودایی بەئاشکرایی لەو کتێبانە هەیەو بەم جۆرە تەنها گوناهی نەقڵکردنی ئەو جۆرە باسانە دەچێتە ئەستۆی موفەسیرانی ئیسلام، کە لەڕووی بابەتی سەرەکیی ئەم کتێبەمان، واتە ڕەخنەگرتن لە ڕەخنەگر لە قورئان، گوناهی ئەوان نییە بەڵکو گوناهی کتێبەکانی جوولەکەیە، بەڵام لەڕووی تەفسیری قورئان ناتوانین بە گوناهی نەزانین لەبەر ئەوەی تەفسیر پڕکرا بەو قسانەی خەڵك وەکو ڕاستی تەماشایان دەکرد چونکە لە زاناوە دەرچوون، لەوەش خراپتر ئەوەیە حوکمو بیرکردنەوەو ڕەفتار لەسەر ئەو جۆرە قسانە بینا کراوە

ئەو بیرکردنەوەیەش کە بۆ هیچ شتێك پشت بە غەیری خودا نەبەسترێت تەنانەت کاتی زەرووڕەتیش بیرکردنەوەیەك بوو لە کۆمەڵگە موسڵمانە کۆنەکان هەبووەو زیاتر پەیوەست بووە بە تەسەووفی کۆن کە دەیویست پەیوەندیی ڕاستەخۆ لەنێوان خوداو مرۆڤ هەبێت بۆیە تەنانەت ئەو تەسەووفە بایەخی بە فەرموودەش

بەهەڵەش بە تەرگومی فەڵەستینی وترابوو تەرگومی یوناتان کوڕی عوزیئیل، کە ئەمیان تەرگومێکی ترە. ئاشکرایە وشەکە لەگەڵ فرمانی عەرەبیی (ترجم)و ناوی عەرەبیی (ترجمە) یەکدەگرێت. لە کۆتایی سەدەی نۆزدەو لە سەدەی بیست ژمارەیەکی تری دەستنووس، وەك ئەوانەی قاهیرەو دەریای مردوو دۆزرانەوە کە ڕێژەیەکی کەمیان تەرگومن.

[444] **J. W. Etheridge, The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel on the Pentateuch (Genesis and Exodus), Section IX, Ch. XL, pp.299f.**

[445] **J. W. Etheridge, *ibid*., p.300.**

نەدەداو هەیانبووە دەیوت (حدثني قلبي عن ربي)، بۆیە ئاساییە تەفسیری لەو جۆرە هەبێت یان ئەو هۆکارەی لە کتێبەکانی جوولەکە وتراوە پەسەند بکرێت.

٢٨-بەندنەکردنی بنیامین

((قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللّهُ أَن يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ * وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسَفَى عَلَى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ-يوسف: ٨٣-٨٤)).

عبدالفادی باسی چوونی براکانی یووسف بۆ میسر و خۆنەناساندنی یووسفو گلدانەوەی شەمعوونی برای تا براکانی تری برا بچووکەکیان بهێنن کە لە وڵاتی خۆیان مابوو ئەویش بۆ ئەوەی بیسەلمێنن کە سیخوڕ نین، ئەمەش لە قورئان باس نەکراوە پاشان کە لەگەل بنیامین گەڕانەوە یووسف بنیامینی بە تۆمەتی دزینی پەرداخەکەی گرت ئەوانیش بەرگرییان لە بنیامین کرد ئینجا یووسف خۆی بەوان ناساند، بەم جۆرە براکانی یووسف سێ جار چوونە میسر بەڵام قورئان دەیکاتە چوار جار.

* * * *

جگە لە ڕەخنە گشتییەکە ئەویش ساغنەبوونەوەی دروستیی هەموو باسەکانو وردەکارییەکانی تەوراتی بەردەستمان بۆ ئەوەی بیکەنە بناغە بۆ زانینی دروستیی قورئان، ڕەخنەیەکی ترمان هەیە:

باسەکەی تەورات شتێکی نارێکی هەیە ئەویش گرتنی بنیامین کە شتێکی زیادەیە لەبەر ئەوەی یووسف یەکسەر لەوێ خۆی ناساند، بەواتایەکی تر یووسف پیلانێکی گێڕا، کە تۆمەتی دزیکردن بوو، بۆ ئەوەی بنیامینی برای لای خۆی گل بداتەوەو براکانی تر بڕۆنەوە بەڵام کە براکانی باسی حاڵی خۆیانو باوکیان کرد دەستی کرد بە گریانو خۆی ناساند، ناشزانین چۆن یووسف دەیویست پاش

گەڕانەوەی براکانی باوکی بزانێت خۆی یووسف بووەو بچێتە میسر بۆ لای، بـەڵکو لە چیرۆکەکە هیچ نەخشەیەکی یووسف دیار نییە بۆ هـاتنی بـاوکی. ڕەنگە لەبـەر ئەوەش بێت قسەیەکی یووسف زیادکراوە (تەکوین ٤٥: ٣) دوای ئەوەی خـۆی بـە براکانی ناساند ئەویش کاتێك پرسیاری لێ کردن: ((باوکم هێشتا زیندووە؟))، ئەم پرسیارەش لە جێگـەی خـۆی نییـە چـونکە یووسـف دەیزانـی بـاوکی مـاوە لەبـەر ئەوەی هەر لەو شوێنەو پێش ئەو پرسیارەو پاش ئـەوەی بڕیـاری دا بنیـامین گـل بداتەوە پێی وتن: ئێوەش بەئاشتییەوە بچـن بـۆ لای باوکتـان (تـەکوین ٤٤: ١٧)، یەکسەریش یەهوودا قسەیەکی دووردرێژی لەگەڵ دەکـاتو باسـی بـاوکی دەکـات کـە پـیرەو دڵـی بـە بنیامینـەوە بەسـتراوەتەوەو ئەگـەر بزانێـت ونبـووە دەمرێـت (تەکوین ٤٤: ١٨ بـەدواوە)، دیسـانەوە یەکسـەریش یووسـف خـۆی دەناسـێنێتو دەپرسێت: باوکم هێشتا زیندووە؟(تەکوین ٤٥: ١ بەدواوە)، بۆیـە وای بـۆ دەچـین پرسیارەکە زیادەیەکە بۆ پڕکردنی ئەو کەلێنەی باسمان کرد، واتە ئەگەر بنیـامین لای یووسف بمایـەوە، براکـانی تریشـی برۆشـتنایەوە لای باوکیـان باسـی چـوونی یەعقووب بۆ لای یووسف نەدەکرا، بەڵکو پێویستیشی دەکـرد جـارێکی تـر لەسـەر فەرمانی باوکیان بچوونایە لای یووسف.

کەواتە وا دیارە لەم شوێنەو بۆ کورتی شتێك پەڕێنراوە کە زنجیرەی ڕووداوەکـان تەواو بکاتو ببێتە هۆکـار بـۆ چـوونی یـەعقووب هـەروەها بـۆ ئـەوەی پیلانەکـەی یووسف بۆ گلدانەوەی بنیامین وەکو شتێکی زیادە دەرنەکەوێت.

گێڕانەوەکەی قورئانە ڕێکترە چونکە پیلانەکەی یووسف بـۆ هێشـتنەوەی بنیـامین بوو تا لای خۆی گلی بداتەوەو لەو برایانەی ڕزگاری بکات. براکـانی یووسـف جگـە لە گەورەکەیان دەگەڕێنەوە لای باوکیانو پاشان بەفەرمانی باوکیان دەگەڕێنـەوە بۆ لای یووسف ئینجا یووسف خۆی دەناسێنێت، لەم سیاقەش پیلانەکەی یووسف شتێکی زیادە نییە.

.

٢٩-کراسێکی سیحری

((اذْهَبُواْ بِقَمِيصِي هَذَا فَأَلْقُوهُ عَلَى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ-یوسف: ٩٣)).

عبدالفادی قسەی موجاهید، موفەسیری بەناوبانگ کە لـە ئیبنـو عـەبباس تەفسـیر دەگێڕێتەوە، دەهێنێتەوە کە ئەو کراسەی یووسف کە دای بە براکـانی بـۆ ئـەوەی بیدەن بەسەر دەموچاوی یەعقووبی باوکیو ئەویش چاوی چاکبووەوە.. ئەوە هـی ئیبراهیم بوو و دواتر دای بـە ئیسـحاقو ئیسـحاق دای بـە یـەعقووبو کـە یووسـف گەورە بوو یەعقووب کردیە ناو قامیشێکی زیو و وەکو نوشتە بـە ملـی هەڵیواسـی. ئەو کراسەی ئیبراهیم ئەوە بوو کە جبریل لە ئاوریشمی بەهەشت بـۆی هێنـا پـاش ئەوەی جلەکەیان لەبەر داکەندو خستیانە ناو ئاگر..تاد.[٤٤٦]

عبـدالفادی دەپرسـێت چـۆن خـەڵکی زەوی جلـی بەهەشـت لەبـەر دەکـەنو چـۆن موعجیزە دەکات بۆ ئەوانەی کراسەکە بووە میراتییانو چـیی بەسـەرهاتووەو ئایـا گاڵتە بەو کەسانە ناکەین کە نوشتە دەکەنە ملو بەری منداڵەکانیان...

پێویست ناکات هیچ وەڵامی عبـدالفادی بدەینـەوە چـونکە ئەمـەی نـەقڵی کـردووە قسەیەو پەیوەندیی بە قورئانەوە نییەو گێڕانەوەکەش دروست نییە، بۆیە نەقڵمان کرد بۆ ئەوەی خوێنەر بزانێت چـۆن تەفسـیری بێبنـەما، بەتایبـەتیش کـە بـەناوی موفەسیرانی ناودار دەلکێنرێت، زیان بە ئیسلام دەگەیەنێت.

.

[٤٤٦] بڕوانە بۆ ئەوە تەفسیری قورتوبی، ١١، ص ٤٤٦. گێڕانەوەکە لە (السُدّی) لە باوکییەوە لە موجاهید. هەروەها بڕوانە تفسیر البغوی، مجلد ٤، ج١٣، ص ٢٧٥ کە تـەنها نـاوی موجاهیـدی هێناوە، لە (الضحاك)یشەوە کراسێکی بەهەشت بوو.

نـــــووح

٧-نووح داوای گومڕایی دەکات

((وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا–نوح: ٢٤)).

عبدالفادی دەپرسێت: چۆن نووح داوا لـە خوداکـەی دەکـات خـەڵکی زیـاتر گـومڕا بکەن؟ خوداش سەرچاوەی گومڕایی نییەو نووح حەز بە گومڕایی ناکاتو مێـژووی پـیرۆز شـایەتیی ئـەوەی بـۆ دەدات: نـووح پیـاوێکی چاکەکاری کامـڵ بـوو لـەناو نەوەکانی خـۆی (تـەکوین٦: ٩)، هـەروەها ((نـووح وەعـزی چاکەکاریی دەکـرد)) (٢پوتروس ٢: ٥)

* * * *

ئایەتەکە هەمووی: وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا.

نـووح داوای گـومڕایی کێـی کـردووە؟ هـەر قەومەکـەی خـۆی بـووە و هـەمووش کەللەڕەق بوون. ئینجا دوعاکە بۆ ستەمکارانە نەك بۆ هـەموو خـەڵکی. عبـدالفادی کە دەڵێت نووح لە مێژووی پیرۆز بە پیاوێکی چاکەکار ناوبراوە نەك پیاوێکە دوعـا لە خـەڵك دەکـات دەیسـەلمێنێت کـە ئاگـای لـە تـەورات نییـە چـونکە لـە تـەورات بەشێوەیەکی خراپتر وێنەکراوە. لە تەورات هاتووە کاتێك خودا بینی خراپـەکاریی مرۆڤ لە زەوی زۆر بووە خەفـەتی خـوارد کـە مرۆڤـی دروسـت کردبوو و وتـی ئـەو مرۆڤە لەسـەر ڕووی زەوی دەسڕمەوە کـە دروسـتم کـردووە، مـرۆڤ و ئاژەڵـەکانو باڵندەکانی ئاسمانیش (تەکوین٦: ٥–٧).[٤٤٧]

.

[٤٤٧] دوای لافاوەکەش دیسان پەشیمان بوونەوە دەخاتە پاڵ خـودا کـە گوایـە دەڵێـت لەمـەودوا نەفرەت لە زەوی ناکەم لەبەر مرۆڤ و هەموو زیندەوەرێك لەناو نابەم (تەکوین٨: ٢١).

١٤-خنکانی کوڕەکەی نووح

((وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا وَلاَ تَكُن مَّعَ الْكَافِرِينَ * قَالَ سَآوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاء قَالَ لاَ عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللّهِ إِلاَّ مَن رَّحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ-هود: ٤٢-٤٣)).

عبدالفادی قسەی بەیزاوی دەهێنێتەوە کە کەنعان کوڕی نووحەو قبووڵی نەکرد لەگەڵ نووح سواری کەشتییەکە بێت ئیتر خنکا. زانراویشە (ئەمەش قسەی عبدالفادییە) نووح تەنها سێ کوڕی هەبوو: سامو حامو یافث و سێ ژنیان هەبوو، بەو جۆرە ئەوانەی چوونە کەشتییەکە هەشت کەس بوون: نووحو ژنەکەیو سێ کوڕەکەیو ژنەکانیان. ئیتر کوا باسی خنکانی کەنعان؟ زانراویشە کە کەنعان هێشتا لەدایك نەبیوو. کەنعانیش کوڕی نووحی نەبوو بەڵکو کوڕی حام بوو ئەویش پاش لافاوەکە (تەکوین١٠: ١ و ٦ و ١٥).

* * * *

بەیزاوی (ج٣، ل ٢٣٥) باسی خوێندنەوەی تری ڕستەی (ونادی نوح ابنه) دەکات ئەویش (ونادی نوح ابنها) واتە کوڕی ژنەکەی کە بەخێوی کردووە... ئیتر هەموو ئەمانە قسەنو دەکرێنە ماڵ بەسەر قورئان ئەگینا قورئان باسی نەکردووە ئەو کوڕەی نووح کێ بوو و ناوی چی بوو، ئەوەی تەوراتیش باسی دەکات ئەکید نییە واتە ناوی کوڕەکانی نووح و ئەوەش ئەکید نییە بەڕاستی کەنعان کوڕی حام بووە، بەڵکو ئاشکراشە بۆچی کەنعان کراوەتە کوڕی حام وەك لەخوارەوە باسی دەکەین.

کەنعان لە هەزاری دووەمی پێش زاین وەك زاراوەیەکی جوگراف بریتی لە زەوییەکانی ڕۆژهەڵاتی دەریای ناوەڕاست کە ڕۆژئاوای ڕوباری ئوردونن، هەروەها فینیقیا (زەوییەکانی کەنار دەریا لە لوبنانو بەشێکی کەناری دەریا لە سووریاو

فەڵەستین)و بەشێکی باشووری سووریا.[٤٤٨] هیچ ناوبردنێکی ئەکیدیش نییە بۆ ئەو زاراوەیە لە هەزاری سێیەمی پێش زاین.[٤٤٩] یەکەم ناوبردنی کەنعانیش لە لەوحێکی مێخیی شاری ماری[٤٥٠] لە سەدەی هەژدەیەمی پێش زاین بوو.[٤٥١] کەنعان لە دەقە میسرییەکانیش دەردەکەوێتو یەکەم جار ناوبرێت لەسەردەمی ئامنحوتپی دووەم (١٤٥٤–١٤١٩ پ.ز) بوو[٤٥٢] و دواتریش لە نووسینی فیرعەونەکانی تریش هاتووەو لە سەردەمی ڕەمسیسەکان بەپاڵ وڵاتی کەنعان شاری کەنعان هەبوو کە ئەمیان شێوازێکی تری ناوی شاری (غەززە) بوو[٤٥٣] یەکێك لەوانەی لەسەردەمی ئەو ناوی

---

[448] James M. Weinstein, *Canaan*, in; Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, vol. 1, p.227.

[449] *ibid*.

[٤٥٠] ماری شارێکە لە سووریا لەسەر فورات ماوەیەك دەوڵەتێکی سەربەخۆ بوو و ماوەیەك سەر بە ئاشوورییەکان بوو و حامورابیی بابل پاش ئەوەی ماوەیەك هاوپەیمانی بوو وێرانی کردو ناوی سڕایەوە لە مێژوو. بیعسەیەکی فەڕەنسی لە سییەکانی سەدەی بیست کاری تێ کردو هەزاران دەقی مێخیی دۆزییەوە کە بەشێکیان نامە بوون لە فەرمانڕەوایانی شارەکە یان بۆ ئەوان هاتبوون جگەلە نامەی تریش. نامەکانی ماری کە لەناو مێژووناسانو شوێنەوارناسان زۆر ناودارن زانیاریی بەنرخو زۆریان پێشکەش کرد دەر بارەی سیاسەتو جەنگو کاری دیپلۆماسیو سیخوڕیی ئەو سەردەمانەو بەشێك لەو زانیارییانە پەیوەندییان بە کوردستانی کۆنەوە هەیە.

[451] J. Weinstein, ibid.

[452] ibid, p.228.

ئەم سەرچاوەیە، واتە مەوسووعەی ئۆکسفۆردی تایبەت بە میسری کۆن، مێژووی ((بەرز)) بەکاردەهێنێت، بەپێی مێژووی ((نزم))یش ئامنحوتپی دووەم لە ١٤٢٧–١٤٠٠ پ.ز حوکمی کردووە. لە مێژووی میسری فیرعەونی دیاریکردنی ساڵی فەرمانڕەوایی پادشاکان جیاوازیی هەیەو مێژووی نزمو بەرز هەیە. لە پادشانشینی نوێ جیاوازییەکە نزیکەی چارەکە سەدەیەکە، لە پادشانشینی ناوەڕاستو کۆنیش لە پەنجا ساڵ زیاترەو بۆ بنەماڵە کۆنترەکان لەوە زیاترە:
W. A.Ward, in; Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt, p.273.
جیاوازی لەو جۆرەش لە مێژووی وڵاتی دووڕووبار هەبووەو کاتی خۆی سێ جۆر بوو: درێژو ناوەڕاستو کورت، بەڵام ئێستا تەنها ناوەڕاستو کورت بەکاردێن. کۆنترین ساڵیش کە بەوردی دەستنیشان کرابێت لە مێژووی میسر ساڵی ٦٦٤ی پێش زاینەو لەوە بەدواوە ساڵەکانی بەپێی فەرمانڕەوایی پادشاکانو بەپێی هاوچەرخێتیی پادشایانی وڵاتە جیاکان دەستنیشان کراون.

[453] J. Weinstein, *op. cit.*, p.227.

کـەنعان هـاتووە رەمسیسـی دووەمـە کـە پـاڵێوراوێکی بـەهێزە بـۆ ئـەوەی بـە فیرعەونەکەی مووسا بزانرێت.

لەبەر ئەوە ئاشکرایە کە زاراوەی کەنعان کە لە کـاتی دەرچـوونی ئیسـرائیلییەکان لە میسر هەبووەو ناوچەیەکی فراوان بووە دزەی کردووە بەناو باسەکانی تەوراتو لەوەوە نـاوی ئـەو ناوچـە گرنگـە دراوە بـە نـاوی کوڕەزایـەکی نـووح، واتـە نـاوی ناوچەکە سەرچاوەی ناوی کەسەکەیە. ناوێکیش ئەوە سەرچاوەکەی بێت بایەخ بۆ باسکردنی لە تەورات یان لای موفەسیرەکانی قورئان کە شتی زۆریان لە جوولەکـە وەرگرتووە نابێتو بەم جۆرە ڕەخنە لە قورئان بەپشتبەستن بـە قسـەی بـەیزاوی کارێکی بێ بنەمایە، هەروەها بەر لـەوەی ڕەخنـە لـە موفەسـیرەکان بگیرێت (کـە هەقە ڕەخنەیان لێ بگیرێت) پێویستە ڕەخنە بگیرێت لـە باسـەکانی جوولەکـە کـە خنراونەتە ناو تەورات.

لێـرەش پێکەوەبەسـتنێك هەیـە لـەنێوان کـەنعان کـوڕی حـامو کەنعانییـەکان. کەنعانییەکان کە بتپەرست بـوونو دوژمـنی ئیسـرائیلییەکان بـوون خنراونەتـە نـاو تەورات کە ئەمانە نەوەی کەنعاننو حامی باوکی کەنعان کـاری نەشـیاوی کردبـوو. بەپێی تەورات نووح سەرخۆش ببوو و لەناو ڕەشماڵەکـەی خـۆی ڕووتکردبـووەوە، حامیش باوکی بینیو بـە دوو براکـەی تـری وت ئـەوانیش چـۆن باوکیـان داپۆشـی بێئەوەی تەماشای بکەن ئینجا کە نووح ئەوەی زانی بەرەکەتی بـۆ سـام داواکـردو دوعای بۆ یافت کردو لەعنـەتی لـە کـەنعان کـردو کـە ببێتـە کۆیلـەی سـامو یافـت (تەکوین ٩: ٢١–٢٧). تەوراتی بەردەستیش تەئکید لەسەر کەنعان دەکـات کاتێـك دوای ئەوەی باسی ئەوە دەکات کە کوڕەکانی نووح کە لە کەشـتییەکە دەرچـوون سامو حامو یافث دەڵێت: حامیش بـاوکی کەنعانـە (تکوین ٩: ١٨)، ئینجا باسـی کردەوەکەی حام دەکات.

هەر بۆیەش سەیر نییە کە مصرابیم، بـاوکی میسـرییەکان، بکرێتـە کـوڕی حـام، بەڵکو بەشێوەیەکی گشتی ئەوانەی کە دژ بـە خـودان لـە نـەوەی حـام بـوون وەك

نیمرۆد کوڕی کووش کوڕی حام کە لە خاکی شینعار بوو (کە لەو خاکەوە بابلییە کلدانییەکان پەلاماری جوولەکەیان دا)، لە خاکی نیمرۆدیش ئاشور دەرچوو (ئاشورییەکانیش دژی جوولەکە جەنگابوون)، فەڵەستینییەکانیش کە دیسان دژی جوولەکە شەڕیان کردبوو لە نەوەی میصراییم بوون، لە کەنعانیش خاتییەکانو یەبووسییەکانو ئامورییەکانو گرگاشییەکان.. تاد (تكوين ١٠: ١–٢٠)، کە گوایە خودا بەڵێنی دابوو بە ئیبراهیم خاکی ئەم چوارە گەلە لەگەڵ کەنعانییەکان (لەگەڵ گەلی تریش) بداتە نەوەکەی (تكوين ١٥: ١٨–٢١).

لەمەشەوە ئاسایيە بزانین بۆچی کەنعان بووە ئەو کوڕەی نووح کە لە خودا یاخی ببوو و لەگەڵ خەڵکەکەی خنکاو دەزانین سەرچاوەی ئەو باسەی موفەسیرەکانی قورئان کێ بوو.

١٩- نزم و بێ ئەرزشەکان شوێنی نووح نەکەوتبوون

((وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ * أَن لاَّ تَعْبُدُواْ إِلاَّ اللّهَ إِنِّيَ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ * فَقَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قِوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلاَّ بَشَرًا مِّثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلاَّ الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِن فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ – هود: ٢٥–٢٧)).

((وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمْ الْبَاقِينَ–الصافات: ٧٧)).

عبدالفادی دەڵێت قورئان باسی ئەوەی کردووە کە نزمەکانو بێ ئەرزشەکانی قەومی نووح باوەڕیان پێ کردبوو، بەڵام بەپێی تەوراتو ئینجیل کەس لە قەومەکەی باوەڕی پێ نەهێنابوو و ئەوانەی لەگەڵی چوونە ناو کەشتییەکە ژنەکەیو کوڕەکانی و ژنەکانی کوڕەکانی کە ئەمانە نزمو بێ ئەرزشن. لەلایەکی ترەوە عبدالفادی ئایەتەکەی سوورەتی (الصافات) دەکاتە بەڵگە کە خودا نەوەی نووحی هێشتەوە، کەواتە ئەو قسەیەی لەنێوان نووحو قەومەکەی کە هەندێك لە قەومەکەی باوەڕیان پێ هێنابوو قسەیەکە ڕووی نەدابوو.

عبدالفادی کە ئایەتەکەی صافات دەهێنێتەوە ئایەتەکەی پێشتری باس ناکات : ((وَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ –الصافات: ٧٦)) کە تەئکیدە لەسەر ئەوەی کەسوکاری لەگەڵ بوون. لەلایەکی ترەوە عبدالفادی نەیتوانیوە کەمێك بیربکاتەوە تا بزانێت کە راستە کەسانێك لە قەومی نووح باوەڕیان پێهێنابوو ئەوانیش ژنەکانی کوڕەکانی! ئەمەش هەمووی ئەگەر بڵێین ڕاستە تەنها کەسوکاری نووح لەگەڵ بوون لە کەشتییەکە، بەڵام قورئان شتێکی تر دەڵێت:

((حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ–هود: ٤٠))، بەجۆرێك وا تێدەگەین کە ئەوانەی باوەڕیان پێهێنابوو جگە لە کەسوکاری چەند کەسێکی کەمن، لە زاوزێی ئەمانەش لەگەڵ نەوەی نووح هەموو نەوەکانی داهاتوو بوونە نەوەی نووح.

سەبارەت بە وەسفکردنی شوێنکەوتووانی نووح بەوەی کە نزمو بێ ئەرزشن ئەوە قسەو تێڕوانینی قەومەکەی نووح بوو بۆ کوڕەکانی نووحو بەتایبەت ژنەکانیان کە ئافرەتن، هەروەها بۆ ئەو خەڵکە کەمەی باوەڕیان هێنابوو.

ئەیووبی پێغەمبەر

دوو پرسیاریش هەن پەیوەندییان بە ئەیووبی پێغەمبەرەوە هەیە:

پرسیاری ژمارە (١٥): ئەیووب کوڕەزای ئیسحاقەو پرسیاری ژمارە (٤٩):ژنی ئەیووب.

سەردەمی ئەیووب

١٥– ئەیووب کوڕەزای ئیسحاقە

((وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ كُلاًّ هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ– الانعام: ٨٤)).

ئایەتەکە ئەییووب دەکاتە نەوەی ئیبراهیم، ڕەخنەکەی عبدالفادیش ئەوەیە ئەییووب لە سەردەمی ئیبراهیم نەبوو. لە پرسیاری ژمارە (٤٩)ش دەڵێت: زانراوە ئەییووب پێش یەعقووب بوو. کەواتە ئەگەر دوو قسەکەی عبدالفادی کۆبکەینەوە ئەییووب پێش ئیبراهیم بوو، بەواتایەکی تریش ئەییووب پێغەمبەرێك بووە لە غەیری بەنو ئیسرائیل، بەڵکو هەر خۆشی لەم پرسیارە دەڵێت ئەییووب لە وڵاتی عەرەب پەیدا ببوو، بەم جۆرەش لەبیری چۆتەوە کە هەر خۆی لە پرسیاری (١٢) دەڵێت پێغەمبەران لە بەنو ئیسرائیلەوە بوون نەك لە میللەتانی تر.

عبدالفادی قسەکەی بەیزاوی نەقڵ دەکات کە دەڵێت: ئەییووب کوڕی (ئاموص)ـە،[٤٥٤] لە سیبتەکانی (عیص) کوڕی ئیسحاق، دەشپرسێت ئاموص باوکی (ئیشعیا)ی پێغەمبەر لەکوێ‌و ئەییووب لە کوێ؟

وتمان ئەنجامی قسەکانی عبدالفادی ئەوەیە ئەییووب پێش سەردەمی ئیبراهیم بووە، بەڵام هەرچییەك لەبارەی سەردەمەکەیەوە دەوترێت تەنها قسەیەو نازانرێت سەردەمەکەی کەی بووە. چەند بۆچوونێکیش دەربارەی سەرەدمەکەی هەن: سەردەمی ئیبراهیم، سەردەمی تیرەکانی بەنو ئیسرائیل (کاتێك –بەپێی تەلموود/ف.ق– ئەییووب دینای کچی یەعقووبی هێنا)، کاتی دەرچوونی لە میسر، سەردەمی قازییەکان، کاتی گەڕانەوە لە ئاوارەییەکەی بابل، وتراویشتە هاوچەرخی شاژنی (سەبەئـ) و ئەحەشوێرۆش (پادشای هەخامەنشی) بوو هەندێکیش دەڵێن ئەییووب قەت نەبووەو باسەکە چیرۆکێکی ڕەمزییە. بۆچوونی زۆر بڵاویش سەردەمی مووسا بوو و راوێژگاریی فیرعەون بوو، تەنانەت جوولەکە ناڕێکن ئەگەر ئەییووب جوولەکە بووبێت یان نا.[٤٥٥]

---

[٤٥٤] ئامۆص، ئامۆتس אָמוֹץ باوکی ئیشعیا (یەشەعیاهوو) יְשַׁעְיָהוּ. شتێکی وای لەبارەوە نەزانراوە، ئەویش جیایە لە عامۆس עָמוֹס (سەدەی هەشتەمی پێش زاین) کە ماوەیەکی کەم دوای ئامۆص بوو و پێغەمبەرێکی ناسراوەو کتێبێك هەیە بەناویەوە.

[455] **Judith R. Baskin, *Book of Job* (section*: in the Aggadah*), in; Encyclopaedia Judaica, vol. 11, p.356.**

سەبارەت بەوەش کە خودی مووسا ئەو کتێبەی ئەییووبی نووسیبوو یان تەنانەت پێش مووساش بووە" بەپێی ڕەخنەگرێکی نوێ کەس ئێستا[٤٥٦] بەرگری لەو جۆرە بۆچوونانە ناکات[٤٥٧].

ناوی ئەییووب، جگە لەو کتێبە ناوی ئەوی هەڵگرتووە، لە کتێبی حەزقیال (یحێزکێل) יְחֶזְקֵאל هاتووە: خودا ئەو خاکە سزا دەدات کە گوناه دەکاتو ئەگەر نووحو دانیال و ئەییووبیش لەوێ بن دەتوانن تەنها خۆیان ڕزگار بکەن بەهۆی کردارە چاکەکانیانەوە(حزقیال١٤: ١٤)[٤٥٨]،

سەردەمی دانیالی پێغەمبەر کە گوایە خاوەنی کتێبی دانیالە لەگەڵ هی حەزقیال (کە ساڵی ٥٩٢ پ.ز بانگەوازی پێغەمبەرایی کردبوو) زۆر لە یەکەوە نزیکن، بۆیە هاتنی ناوی دانیال لەگەڵ دوو پێغەمبەری زۆر کۆن جێگەی سەرنجە. ڕەنگە ئەمە هۆی ئەوە بێت ئەو دانیالە بە کەسێکی تر بزانرێت کە زۆر کۆنە. ناوەکە لە دەقی عیبریی کۆن (کە بێ بزوێنەکانە) بریتییە لە دنئل דנאל و لە دەقی (ماسۆری)ش[٤٥٩] کە بزوێنەکان بۆ دەقە عیبرییەکان دانراون: دانیئێل דָּנִיֵּאל. لەهەموو حاڵەتێکیش هێشتا هەر کێشەکە لەناو تەمومژ دەمێنێتەوەو سەردەمی

---

[٤٥٦] مەبەست لە وشەی ئێستا کاتی نووسینەوەو بڵاوکردنەوەی ئینسکلۆپیدیایی کتێبی پیرۆز (ساڵی ١٩٠١ یەکەم جار بڵاوبووەوە) .

[457] T. K. Cheyne, *Book of Job*, in; Encyclopædia Biblica, vol. II, col. 2465.

[٤٥٨] ڕەخنە لە ناوی دانیال گیراوەو بە نووسینی هەڵە زانراوە کە ڕاستەکەی (حەناك)ـە واتە ئەخنۆخ:

T. K. Cheyne, *Enoch*, in; ; Encyclopædia Biblica, vol. II, col. 1295.

بەڵام ئەو دانیالەی ئەو دەقە بە دانیالی پێغەمبەر نەزانراوە بەڵکو بە کەسێکی زۆر داناو ڕاست، سەردەمەکەشی زانراو نییە (هەمان سەرچاوەو ستوونی سەرەوە).

[٤٥٩] ماسۆرا دەقی تەقلیدیی عیبریی پەیمانی کۆنەو لە سەدەی شەشەمی زاینی دەستی پێکردو لە سەدەی دەیەمی زاینی کۆتایی پێهات بە مەبەستی ڕێکخستنیو دیاریکردنی کتێبە قانوونییەکانو داناوی بزوێنەکان بۆی.

ئەییووب چارەسەر نەکراوە تا بەدڵنیاییەوە بتوانرێت ڕەخنە لە قورئان بگیرێت بەوەی کردوویەتی بە نەوەی ئیبراهیم.

جگە لە کتێبی ئەییووبو ئاماژەکەی کتێبی حەزقیال باسی ئەییووب لە کتێبێکی تر هەیە کە ناوی (پەیمانی ئەییووب)ـە کە گوایە ئەییووب دەڵێت من لە کوڕانی عێساو עֵשָׂו (برای یەعقووب)م،[٤٦٠] بەڵام بێگومان پشت بەوە نابەسترێتو هەیە لەم باسەو لە باسەکانی تری جوولەکەو مەسیحییەکان ئەسڵێك هەیە بۆ قسەی موفەسیرە موسڵمانەکانو ڕەخنەی عبدالفادی لە بەیزاوی، کە ناوی عێساو بە عیص دەبات،[٤٦١] لەجێی خۆی نییە.

بەیزاوی ڕەچەڵەکی ئەییووبی لە مێژوونووسانە وەرگرتووە بۆ نموونە مێژووی تەبەری کە لەڕێگەیەکی لاوازەوە لە وەهب کوڕی مونەببیهـ و[٤٦٢] کە ئیبنو ئیسحاقی[٤٦٣] تێیە کە ئەییووب کابرایەکی ڕۆمی بووەو کوڕی ئاموص کوڕی رازح کوڕی عیص کوڕی ئیسحاق کوڕی ئیبراهیم بوو.[٤٦٤] تەبەری دەڵێت غەیری ئیبنو ئیسحاقیش دەڵێت: کوڕی مووص کوڕی رەعویل کوڕی ئەلعیص کوڕی ئیسحاق.[٤٦٥]

---

[460] **M. R. James, Testament of Job, p. 1.**

لەم سەرچاوەیەی خوارەوە ئەییووب ئاشکراتر باسی پەیوەندییەکەی لەگەڵ یەعقووب دەکات بەوەی بە کوڕو کچەکانی دەڵێت: ئێوە لە ڕەگەزێکی هەڵبژێردراو و ڕێزلێگیراوی نەوەی یەعقووبن کە باوکی دایکتانە:

Maarten Wisse, Scripture between Identity and Creativity, p.35.

[٤٦١] وەك چۆن تەبەری باسی کردووە کە ئیسحاق دوو کوڕی هەبوو لە رفقەی ژنی: عیصو یەعقووب کە بە یەك سك ببوون: ضعيف تاريخ الطبري، مجلد٦، ص٢٢٨.

[٤٦٢] تابعییەکە کە شتی زۆر لە ئیسرائیلیاتو کتێبەکانی ئەهلی کیتابی گێڕاوەتەوە.

[٤٦٣] خاوەنی کتێبی سیرەتی پێغەمبەر.

[٤٦٤] ضعيف تاريخ الطبري، مجلد ٦، ص٢٣١.

[٤٦٥] ئەوەی بێ سەنەد وتووە.

دەمێنێتەوە قسەکەی کە ئەییووب کە لە وڵاتی عەرەب بوو لەکوێ‌و ئیبراهیم‌و ئیسحاق کە لە خاکی فەڵەستین بوون لەکوێ. بۆ ئەمەش پێویستە باسی شوێنی ئەییووب بکەین

وڵاتی ئەییووب

قورئان باسی دەکات کە ئەییووب نەوەی ئیبراهیم بوو، ئەگەر ئەییووب لە دوورترین شوێنی وڵاتی عەرەبیش بووبێت ئایەتەکە کێشەی نییە چونکە ئیسماعیل کوڕی ئیبراهیم بوو و چووبووە ئەو شوێنەی دوایی بووە وڵاتی عەرەب‌و ڕەخنەکەی عبدالفادی بێ بناغەیە، بەڵام نەك تەنها ئەوە بەڵکو کتێبی ئەییووب باسی وڵاتی عەرەب ناکات.

لە کتێبی ئەییووب وتراوە ئەییووب لە وڵاتی عووص بوو. عووص (عووتس) עוּץ (بە ئینگلیزیUz) وەکو ناوی وڵات هاتووە، بەڵام هەمان ناو بەکارهاتووە بۆ ناوی مرۆڤ:

عووص עוּץ کوڕێکی ئارامە کە ئەمیان کوڕی سام کوڕی نووحە (تەکوین١٠: ٢٣)ن هەروەها عووصێکی تر هەیە کە کوڕی گەورەی (ناحۆر)ـە واتە برازای ئیبراهیمە (تەکوین٢٢: ٢١)، هەروەها عووصێکی تر کە کوڕی (دیشان)ـە کە ئەمیان کوڕی سەعیر שֵׂעִיר ی خۆرییە חֹרִי (تەکوین٣٦: ٢٨)کە لە وڵاتی ئێدۆم אֱדוֹם بوون (٣٦: ٢١). [٤٦٦] و بەپێی تەکوین (ئێدۆم) هەر (عێساو) עֵשָׂו خۆیەتی کە برای یەعقووبەو لە ناوچەی سەعیر نیشتەجێ بوو (تەکوین٣٦: ٨).

سەبارەت بە عووصیش وەك ناوی شوێن بەپێی تێڕوانینی تەقلیدی ناوەکە پەیوەست کراوە هەم بە ناوچەیەك لە باکووری فەڵەستین‌و هەم بە ناوچەیەك لە باشووری فەڵەستین. [٤٦٧] وەك لە لە کتێبی ئەییووبیش هاتووەو شوێنەکەی دیار

---

[٤٦٦] بۆ ئەمانەو قسەکردن لەسەریان بڕوانە:
T. K. Cheyne, *Uz*, in; Encyclopædia Biblica, Vol. IV, 5238-9.

[467] ***ibid.*, 5238.**

نییە: پیاوێك هەبوو لە وڵاتی عووص עוץ ناوی ئەییووب (ئییۆب، ئییۆڤ) אִיּוֹב بوو. عووص لە (لاواندنەوەکان)[٤٦٨] وتراوە لە وڵاتی ئێدۆمە. لەو دەقە ئەمە هاتووە: دڵت خۆش بێت ئەی کچی ئێدوم کە لە عووص نیشتەجێیە (مراثي ٤: ٢١).[٤٦٩]

ناوچەی ئێدۆم باشووری فەڵەستینو باشووری ڕۆژئاوای ئوردون بوو ئیتر چۆن عبدالفادی دەیباتە سەر وڵاتی عەرەبو بە هەڵەی دەزانێت کە لەگەڵ فەڵەستین پەیوەست کراوە؟ بەپێچەوانەشەوەو وەك باسمان کرد ئێدۆم بە عێساو، برای یەعقووب، پەیوەست کراوە چونکە عێساو بە باوکی ئێدۆم لە تەورات ناوبراوە.

لەسەر قسەکەی بەیزاویش لە پرسیاری (٤٩) کە دەڵێت وتراوە ژنەکەی ئەیووب (لیا)ی کچی یەعقووبە وتراویشە (رەحمە) کچی (ئەفرایم)ی یووسفە عبدالفادی دەنووسێت: زانراوە ئەییووب پێش یەعقووبو یووسف بوو ئیتر چۆن کچی یەعقووب دەهێنێت یان کوڕەزای یووسف دەهێنێت؟ وتیشمان هیچی ئەکید لەبارەی سەردمی ئەییووبەوە نەزانراوەو بەیزاوی هەرچییەکی نەقڵکردووە لەسەرچاوەکانی جوولەکەو مەسیحییەکانی نەقڵکردووە.

خۆڕاگریی ئەییووب

٤٩-ژنی ئەییووب

((وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِب بِّهِ وَلَا تَحْنَثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ —ص: ٤٤)).

---

[٤٦٨] ئەو لاواندنەوانە بەهی ئیرمیای پێغەمبەر زانراونو لەناوبردنی قودس وتراون کە ساڵی ٥٨٦ پێش زاین بوو.

[٤٦٩] یان لەوانەیە عووص نەبێت بەڵکو تێکدانی وشەی ئارص (ئارتس) ، واتە خاك یان وڵات، بێت یان دووبارەکردنەوەی وشەی خاکە کە پێش ئەو وشەیە هاتووە:

T. K. Cheyne, *ibid*.

عبدالفادی لە پرسیاری ژمارە ٤٩ و لەبارەی ژنەکە ئەییووبەوە دەڵێت:

١-ئەییووب ئارامگرو بەحیلم بوو چۆن لە ژنەکەی توورە دەبێتو هەڕەشەی لێدەکات سەد جەڵدەی لێ بدات تەنها لەبەر ئەوەی خاوەخاوی کردبوو (کاتێك بۆ کارێك چووبوو).

٢-چۆنیش سوێند دەخوات سەد قامچیی لێ بدات بەڵام خودا ئامۆژگاریی دەکات بە سەد چیلکە (ڕاستەکەی: لاسك)[٤٧٠] یەك جار لێی بدات ئیتر سوێندەکەی ناکەوێت؟

ئەم دوانەشی لە تەفسیری بەیزاوی وەرگرتووە (ج٥، ص٤٩)و شتی لەم جۆرە لە تەفسیرەکانی تر هەیە.[٤٧١]

---

[٤٧٠] ئەگەر باس لە گیا بکرێت بەڵام ئەوە بە شتی تر تەفسیر کراوە، وا دیارە مەبەست لە چەپکێك بوو و باس لە سەد لاسك بێ بناغەیە.

[٤٧١] تفسیر ابن کثیر، ج ٧، ص٧٦. هۆکەش لەو تەفسیرە: وترا پرچی فرۆشتو بەپارەکەی خواردنی بۆ کڕی، وتراش لەبەر هۆی تر. لە تەفسیری (الفخر الرازی)ش: ناکۆك بوون سەبارەت بە هۆی سوێندەکەی ئەییووب. الرازی بەدووری دەزانێت هۆکە ئەوانە بن کە باس کراون وەکو ئەوەی هانی مێردەکەی دابوو بەقسەی شەیتان بکات بۆ ئەوەی چاکبێتەوە یان لەبەر ئەوەی پرچی فرۆشتبێت بۆ کڕینی خواردنو دەڵێت نزیکتریان ئەوەیە بۆ کارێك چوو و دواکەوت: تفسیر الفخر الرازی، ج٢٦، ص٢١٥، پێشتریش چیرۆکێك دەگێڕێتەوە کە ئەو قسەیەی شەیتانی تێ هاتووە (ص٢١٢). قورتوبی لە تەفسیرەکەی چوار قسە نەقڵ دەکات: تفسیر القرطبي، ج١٨، ص٢١٧-٢١٨. پێش ئەوەش باسی چیرۆکەکەو شەیتانو ژنی ئەییووبو ئەو قسانە دەهێنێتەوە سەبارەت بە هۆی نەخۆشییەکەیو دوایی هەموویان پووچەڵ دەکاتەوە، ئینجا قسەی قازی ابن العربی دەهێنێتەوە کە هیچ شتێك لەبارەی ئەییووبەوە نەهاتووە جگە لە دوو ئایەتو یەك پیت لە فەرموودە لەبارەیەوە ڕاست نییە جگە لە یەك فەرموودە (کە پەیوەندیی بە نەخۆشییەکەیەوە نییە)و دەڵێت کەواتە چۆن ئەو باسە بیسترا؟ ئیسرائیلیاتیش لای زانایان بەتەواوەتی ڕەفز کراوە بۆیە تەماشایان مەکەو گوێیان لێ مەگرە (ص٢١٢-٢١٥). جێگەی تێبینیشە کە دواییو وەك وتمان لەبارەی سوێندخواردنەکەی ئەییووب چوار هۆ دەهێنێتەوە کە یەکەمیان هی ئیبنو عەبباسە (صەحابییە ناودارەکە کە بە تەرجومانی قورئان ناسراوە)و دووەمیان هی سەعید کوڕی موسەییبە (گەورە تابیعی فەرموودەی لە ژمارەیەك صەحابی بیستبوو)و سێیەمیان هی یەحیا کوڕی سەللامە (موفەسیرو فەرموودەزانو عەرەبیزان کە ژمارەیەك تابیعیی بینیبوو)و غەیر ئەو، بۆ چوارەمیش ناوی کەسی نەوتووە (ص٢١٧-٢١٨)،

چیرۆکی ئەییووب، وەك لە کتێبی ئەییووب هاتووە، یەکێکە لە بەشەکانی پەیمانی کۆن‌و چیرۆکێکی بێتام دووردرێژەو پڕە لە قسەو حیکمەتو سکاڵاو باسی خودا بەجۆرێك بە دروستکراو دێتە بەرچاومان، بەلای کەمەوە وردەکارییەکان‌و قسەکان‌و موناقەشەکان. ڕەنگە لەبەر ئەوەشە هەندێك زانای جوولەکە بە ڕووداوێکی ڕاستەقینەیان نەزانیوە. کورتەی ئەو چیرۆکەش ئەوەیە شەیتان بە خودا دەڵێت ئەییووب بێ بەرامبەر خواپەرستی ناکات خوداش پێ دەڵێت: بچۆ زیانی لێ بدە بەڵام دەست لەخۆی مەدە، ئەویش دەچێتو دەبێتە هۆی لەدەستدانی منداڵەکانی‌و ئاژەڵەکانی بەڵام ئەییووب هەر خۆڕاگر دەبێت. ئەیووب سکاڵا لای سێ هاوڕێکەی دەکات (کە لە چیرۆکەکە ناویان هاتووە)و گوناه دەخاتە بەر خودا کە چاکەکاران سزا دەداتو واز لە خراپەکاران دەهێنێت، ئەوانیش سەرزەنشتی دەکەن‌و ئامۆژگاریی دەکەن، ئەویش وەڵامیان دەداتەوە، بەو شێوەیەش هەر دوو لا قسە دەکەن‌و وەڵامی یەکتر دەدەنەوە، دواتر یەکێکی تر کە تەمەنی لەوان کەمتر بوو و لەوێ بوو و تا ئەو کاتە بێدەنگ بوو لە ئەییووب تووڕە دەبێت چونکە وای دانابوو کە لە خودا باشترە هەروەها لە سێ هاوڕێکەی ئەییووب تووڕە دەبێت لەبەر ئەوەی وەڵامێکیان نەبوو و ئەییووبیان بە تاوانبار زانی (ئەییووب ٣٢: ٢)، پاشان گوایە لەناو زریانەوە دەنگی خوا دێت سەرزەنشتی ئەییووب دەکات (ئەییووب، ئیصحاحی ٣٨ بەدواوە)، بۆ نموونە پێی دەڵێت: من تاوانبار دەکەی بۆ ئەوەی تۆ چاکەکار[٤٧٢] بی (ئەییووب ٤٠ : ٨) هەروەها سەرزەنشتی سێ کەسەکە دەکات.. تاد.

بەڵام ئەو هۆیانەش لەو قسانەن کە قورتوبی بەو شێوەیەی سەرەوە باسیان دەکات، ئەوەی گرنگە لێرە قسەکەی ئیبنو عەبباسە کە بەر ئەو وەسفە دەکەوێت، قورتوبیش بەشێوەی لاوازکردن (واتە: وترا) باسی ناکات بەڵکو دەڵێت (گێڕایەوە یان وتی‌ـ حکاە).

[٤٧٢] بۆ زاراوەی (چاکە)و واتا تایبەتەکەی بڕوانە باسی پۆلس لەو بەشەی تایبەتە بە لەخاچدانی مەسیح.

بەم جۆرە عبدالفادی خۆشی نەیزانیوە چی لەو چیرۆکەی پەیمانی کۆن هاتووە کاتێك باسی خۆڕاگریی ئەیيووب دەکاتو کە بە ژنەکەی دەڵێت: ((تۆ وەکو یەکێك لە نەزانەکان قسە دەکەی، خێر لە خودا قبوولْ بکەینو خراپەی لیْ قبوولْ نەکەین؟))و ئاگای لە باقی چیرۆکەکە نییە کە چۆن ئەیيووب کاتێك سیْ کەسەکە لا دەبن جنێو بە ڕۆژەکەی دەداتو دەڵێت ((خۆزگە ئەو ڕۆژە لەناوبچووایە کە تێی لەدایك ببووم)) (ئەیيووب ٣: ١بەدواوە)، سکاڵای ئەوەش دەکات کە خودا چاکەکاران ئازار دەداتو واز لە خراپەکاران دەهێنێتو ئەوە دەخاتە پاڵ خوداوە کە دەرووخێنێت ئیتر ئەوەی ڕووخاندی بینا ناکرێتەوەو دەرگا لەسەر مرۆڤ دادەخات ئیتر ئەو دەرگایە ناکرێتەوە (ئەیيووب ١٢: ١٣–١٤)و میللەتان زیاد دەکات ئینجا لەناویان دەبات (ئەیيووب ١٢: ٢٣).. تاد.

دەبوایە عبدالفادی باسی ئەو چیرۆکەی پەیمانی کۆنی نەکردایەو تەنها باسی خۆڕاگریی ئەیيووبی لە قورئان بکردایە.

بەڵام تەنانەت ئەوەش بە کەڵك نایەت چونکە چیی تر هەیە بیزانین قورئان نەیوتووە؟ هیچمان نییەو قورئان تەنها ئەمەی وتووە: ((چەپکێك ببەو پێی لیْ بدەو سوێنەکەت مەشکێنە–ص: ٤٤)). ئەوەی لەم بەشە ئایەتە دەیزانین ئەوەیە ئەیيووب سوێندێکی خواردبوو کە بەپێی سیاقەکە ئەوە بوو لە کەسێك بدات، بەڵام کەسەکە کێیەو سوێندخواردن بۆ لێدانەکە لەبەر چی بووە؟ قورئان هیچمان پیْ ناڵێت، باسی ژمارەی لێدانەکانیشمان بۆ ناکات. ئێمە هەر ئەو ئایەتە دەزانین، لەوەش بەدواوە قسەی موفەسیرەکان، هەر کەسێك بن، بەڕێزەوە لەسەر ڕەفەیەك دادەنێین، عبدالفادیش با بە ئارەزووی خۆی پشت بەو تەفسیرانە ببەستێتو بە حەزی خۆی نەشارەزایی خۆی لە کتێبە پیرۆزەکەی خۆی بسەلمێنێت.

دەمێنێتەوە بەراوردیی چیرۆکی ئەیيووب لەگەڵ چیرۆکەکانی وڵاتی دووڕووبار کە عبدالفادی باسی نەکردووە. ئەو چیرۆکانە لای ڕەخنەگران ئەسڵی چیرۆکە ئیسرائیلییەکەی ئەیيووبن، چیرۆکەکانیش ئەمانەن:

١-ناودارترین چیرۆك‌و نزیکترینیان لە چیرۆکی ئەییووب چیرۆکێکی بابلییە بەناوی (خودای دانایی شکۆمەند بکەم)، کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی کاشییەکان‌و[٤٧٣] زیاتر بە ناوە نوێکەی: ئەییووبی بابلی ناسراوە. پاڵەوانی چیرۆکەکە پیاوێکی دەوڵەمەندی خوداناسە کە خوداوەندەکان پشتی بەردەدەن‌و ئاغاکەی لێی توورە دەبێت‌و پیاوە گەورەکان پیلانی لەدژ دەگێڕن‌و تەنانەت کەسوکاریشی خراپ مامەڵەی لەگەڵ دەکەن، بەڵام هەر باوەڕی بە دادپەروەریی قەدەر دەکات‌و کە ڕۆژی ڕزگاری دێت، دواییش ئەو ڕۆژە دێت.[٤٧٤] لەو چیرۆکە پاڵەوانەکە هاوشێوەی ئەییووب دەوڵەمەندو خوداناس بوو، هاوشێوەی ئەویش هەموو کەس، بەکەسوکارییەوە، جێی دەهیڵێن. هۆی نەهامەتییەکانی ئەییوبیش ئەوە بوو خودا تەسلیمی بە شەیتان کردبوو، لە چیرۆکە بابلییەکەش هۆکە ئەوە بوو مەردوخ، گەورە خوداوەندی بابلی، لەگەڵ خوداوەندەکانی تر تەسلیمیان کردبوو بۆ خەڵکە خراپەکە.[٤٧٥]

٢-چیرۆکی دووەم، کە پێدەچێت هی کۆتایی سەردەمی کاشی یان سەرەتای هەزاری یەکەمی پێش بێت‌و حیوارێکە لەنێوان پیاوێکی بەئازارو هاوڕێیەکی دانا کە دڵنەوایی دەکات. شێوازی ئەم چیرۆکە جیاوازەو ئەو کەسەی تووشی نەهامەتی بووە گومان‌و گاڵتەجاڕیی خۆی پیشان دەدات‌و کار دەگاتە ڕادەی کوفر کردن.[٤٧٦]

---

[٤٧٣] کاشییەکان خەڵکی لوڕستانی کوردستان بوون‌و لە سەدەی ١٦ی پێش زاینی وڵاتی دووڕووباریان داگیرکردو بۆ زیاتر لە چوار سەدە فەرمانڕەواییان کرد (١٥٩٥-١١٥٧پ.ز).

[٤٧٤] بۆ کورتەی چیرۆکەکە بڕوانە: د. فاضل عبدالواحد علی، من الواح سومر الى التوراة، ص٣٧٩-٣٨٩، طه باقر، مقدمة في ادب العراق القديم، ص١٤٨-١٥٠. بۆ وەرگێڕانی تەواوی چیرۆکەکەش:

Robert H. Pfeiffer, Akkadian Observations on Life and the World Order, *"I will praise the Lord of Wisdom"*, in; ANET, pp.434-437.

[٤٧٥] د. فاضل عبدالواحد علی، من الواح سومر الى التوراة، ص٣٨٩.

[٤٧٦] بۆ کورتەکەی بڕوانە: د. فاضل عبدالواحد علی، من الواح سومر..، ص٣٧٧-٣٧٩، طه باقر، مقدمة في ادب العراق القديم، ص١٥٢-١٥٣. بۆ وەرگێڕانی تەواویشی:

٣-لەو دوانەش کۆنتر چیرۆکێکی سومەرییە کە لە پێنج بەش پێکهاتووە بەم شێوەیە: پێویستە مرۆڤ خزمەتی خوداوەندەکانی بکات، ئەو کەسەی تووشی نەخۆشیو بەدبەختی بووە بە فرمێسکو دوعا ڕوودەکاتە خوداوەندەکەی، بەشەکە گەورەکەش پاڕانەوەکانی ئەو کەسەیە، کۆتاییەکی باش کاتێك خوداوەند پاڕانەوەکانی قبووڵ کرد، دوایش شکۆمەندکردنی خوداوەندەکەی.[٤٧٧]

هیچ لەمانەش نابنە سەرچاوە بۆ چیرۆکە قورئانییەکەی ئەییووب چونکە ئەوەی لە قورئان هاتووە تەنها باسی ئارامگرتنی ئەییووب لەگەڵ ئاماژەیەکی ناڕاستەوخۆ بۆ لەدەستدانیماڵو کەسوکاری، کە ئەمە حاڵەتێکە لە هەموو کۆمەڵگەو سەردەمێك ڕوودەدات، بەڵام چیرۆکەکەی پەیمانی کۆن شتێی زۆری لەخۆ گرتووە کە لەو چیرۆکانەی سەرەوە بچنو بەتایبەتی چیرۆکی ئەییووبی بابلی، بۆیە دەکرێت چیرۆکی ناو پەیمانی کۆن ئەسڵێکی ڕاستەقینەی تێکەڵ بە باسەکانی چیرۆکە بابلییەکە کردبێت، بەتایبەتیش ئەگەر تێبینی بکەین، وەك پێشتر باسمان کرد، کە چیرۆکی پەیمانی نوێ باسی خوڕاگریی ئەییووب دەکات بەڵام ناوەکەی پڕە لە بێئارامیو سکاڵا کردنو دووری لە خۆڕاگری.

١٢-هەر ئوممەتێك پێغەمبەرێك لەخۆی بۆی دەنێردرێت

((وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاء رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ-یونس: ٤٧)).

Robert H. Pfeiffer, Akkadian Observations on Life and the World Order, *"A Dialogue about Human Misery"*, in; ANET, pp.438-440.

[٤٧٦] د. فاضل عبدالواحد علی، من الواح سومر الی التوراة، ص٣٨٩.

[477] **S. N. Kramer, *Man an his God, A Sumerian Variation of "Job" Motif*, in; ANET, p.589.**

وەرگێڕانی هەموو چیرۆکەکەش لە لاپەڕە ٥٨٩-٥٩١. بڕوانە کورتەکەی لە: : د. فاضل عبدالواحد علی، من الواح سومر..، ص٣٧٦.

((وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولاً أَنِ اعْبُدُواْ اللّهَ وَاجْتَنِبُواْ الطَّاغُوتَ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى اللّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلالَةُ ...– النحل: ٣٦)).

((وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هؤُلاء...– النحل: ٨٩)).

عبدالفادی دەڵێت بەپێی ئەو دوو سوورەتە مەککییە خودا بۆ هەر ئوممەتێك پێغەمبەرێکی ناردووە کە کەسی خۆیانە. کتێبی پیرۆزیش دەڵێت پێغەمبەران لە بەنو ئیسرائیلەوەن بۆ ئەوانو بۆ هەموو جیهان، ئینجا عبدالفادی دەپرسێت ئەگەر قسەکانی قورئان ڕاست بن ئەی بۆچی خودا پێغەمبەرانی نەناردووە بۆ ئوممەتەکانی ئەفەریقاو ئەورووپاو ئەمەریکاو ئوسترالیا کە کەسی ئەو ئوممەتانە بن؟

* * * *

ئەوە ڕاست نییە کە تەورات پێغەمبەرانی بەستۆتەوە بە بەنو ئیسرائیل چونکە بەنو ئیسرائیل کوڕانو نەوەی یەعقووبن، پێش یەعقووبیش پێغەمبەرانی تر هەبوون: نووح، ئەخنۆخ. تەنانەت ئەوە بۆ ئیبراهیم و ئیسحاق باوکی یەعقووبیش ڕاست نییە.

جگە لەمەش پێغەمبەرانی تر باس کراون کە ئیسرائیلی نەبوون ئەگەرچی موناقەشەی ئەوەش کراوە کە بەڕاستی ئیسرائیلین یان نا. تەلموود باسی ئەوەی کردووە کە حەوت پێغەمبەر هەبوون لە غەیری جوولەکە وەك ئەییووبو بیلعام کوڕی بەعۆر **בִּלְעָם בֶּן-בְּעֹר**.[٤٧٨] کە ئەمیان لە تەورات لەگەڵ خودا قسە دەکاتو خودا قسەی لەگەڵ دەکاتو وەحیی خودای بۆ دێتو پێشبینی دەکات (کتێبی ژمارە ئیصحاحی ٢٢ بەدواوە).

---

[478] ; **M. L. Rodkinson, The Babylonian Talmud, Tract Baba Bathra (Last Gate), Ch.1, p.46.**

موناقەشەی ئەوەش دەکرێت کە ئەوانە ئیسرائیلی بوون یان نا و بەتایبەتی ئەییووب کە ڕای یەکێکیانە کە ئیسرائیلی نەبوو: هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٤٧.

سەبارەت بە پێغەمبەرانی تر بۆ ئەفەریقاو ئەورووپاو ئەمەریکاو ئوستڕالیاش.. نەبوونی تۆمار دەربارەی پێغەمبەران واتای ئەوە نییە نەنێردراون وەك چۆن نەبوونی تۆماری زۆرێك لە پادشاکانی ئەو کیشوەرانە بەڵگە نییە لەسەر ئەوەی پادشایان نەبووە.

١٣-ئادەم و بتەکان

((هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَت دَّعَوَا اللّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحاً لَّنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ * فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحاً جَعَلاَ لَهُ شُرَكَاء فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ– الاعراف: ١٨٩-١٩٠)).

عبدالفادی قسەی موفەسیرەکانو بەتایبەت بەیزاوی دەگێڕێتەوە کە کورتەکەی ئەوەیە کاتێك حەووا سکی پڕ بوو ئیبلیس چووە بۆ لایو لەوە ترساندی کە لەوانەیە ئەوەی سکی ئاژەڵێك بێت سەگێك یان بەرازێك (وشەی بەراز زیادکردنی عبدالفادییە)و نازانێت لەکوێیەوە دەردەچێت" لە پاشەوە یان لە دەمی یان سکی هەڵدەدڕێتو دەیکوژێت. حەوواش ئەوە بۆ ئادەم دەگێڕێتەوەو تووشی خەفەت دەبن ئینجا ئیبلیس دەچێتەوە لایو دەڵێت: من پلەم لای خودا بەرزە ئەگەر داوا لە خودا بکەم بوونەوەرێکی ڕێك بێتو بەئاسانی لێتەوە دەرچێت ناوی بنێیت عبدالحارث، ناوی ئیبلیسش لای مەلائیکەت الحارث بوو، ئیتر بەردەوام خەریك بوو لەگەڵ حەوواو ئادەم تا ناویان نا عبدالحارث. بەیزاویش سەبارەت بەو ئایەتە (جعلا له شرکاء فیما اتاهما) منداڵەکانیان ناو نا عبدالعزیو عبد مناف. عبدالفادی دەپرسێت: ئەو چیرۆکە سەیرە لەکوێوە هاتووە؟ عوززاو مەناف کە خوداوەندی عەرەبەکان لەکوێو ئادەم کە لە بەهەشت بوو لەکوێ بۆ ئەوەی بتەکانی عەرەب خوداوەند بن بۆ ئادەمو منداڵەکانی بەناوی ئەوانەوە بنێت؟

دیسانەوەش ئاماژە بۆ وشەی وترا (قیل) نییە کە بەیزاوی بەکاریهێناوەو وتمان بۆ قسەی لاواز بەکاردێت. بەیزاوی دوای گێڕانەوەی ئەو چیرۆکە دەڵێت: شتی لەم جۆرە شایستەی پێغەمبەران نییە (بەرگی ٣، ل ٨٣)، بەڵام عبدالفادی ئەوە نەقڵ ناکات بۆ ئەوەی چیرۆکەکە وەك قبووڵکراو پیشان بدات. ئیتر جگە لە بەیزاوی ناوی موفەسیرەکانی تر ناڵێت.

ئیبنو کەثیر لە باسی ئەو ئایەتە چەند فەرموودەیەك دەهێنێتەوەو لەدوای قسەکردن لەسەریان دەگاتە ئەوەی ئەو باسە قسەی صەحابییەو ڕەنگە لەو جوولەکانەی بوونە موسڵمان وەریگرتبێت (جزء ٣، ل ٥٢٧). دواتریش ڕوایەتەکانی ئیبنو عەبباسی صەحابی دەهێنێتەوە کە چەند تابیعییەك لێیان وەرگرتووەو ژمارەیەکی زۆری سەلەفو خەلەفو کەسانێك کە لە ژماردن نایەن لە موفەسیرەکانی دوایی.. ئینجا دەڵێت ئەمە لە قسەی ئەهلی کیتاب، ئەو تەفسیرەش هەڵدەبژێرێت کە ئەم ئایەتە تایبەت نییە بە ئادمو حەووا بەڵکو موشریکەکان لە نەوەی ئەوان(٥٢٧–٥٢٨).

١٦–مووسا و خەزر

((فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا–الكهف: ٦٥)).

ئایەتەکە باسی ئەو کەسە دەکات کە لە مووسا زاناتر بوو و وەکو پێغەمبەر باس نەکراوە هەرچەندە ئەو شتانەی دەیزانین لە هی وەحیی پێغەمبەران دەچن. فەرموودە ئەو کەسە بە خەزر (الخضر) ناودەبات. تا ئێرە کێشەیەکمان نییە. کێشەکە لەو کاتەوە دەست پێدەکات کە موفەسیرەکان قسە دەکەن. عبدالفادی قسەی بەیزاویی دەربارەی ئەو کەسە هێناوەتەوە کە ئەوەی لێرە جێگەی

مەبەست بێت ئەوەیە خەزر ئیلیای پێغەمبەر بووە، کە ئەمە قسەی بەیزاوییە[٤٧٩] نەك قورئانو فەرمووده، لەژێر ئەو دیوارەش کە هی دوو کوڕە بێباوکەکە بوو گەنجینەیەك هەبووە کە ئەمە قسەی قورئانە، لەسەر ئەو گەنجینەیەش چەند حیکمەتێك نووسرابوون کە یەکێکیان ئەمەیە: لا اله الا الله محمد رسول الله[٤٨٠].. کە ئاشکرایە ئەمەیان قسەی حیکاتخوانەکانە، هەموو ئەو بەسەرهاتەش کاتی ئەسکەندەری زولقەرنەین بوو، ئەویشیان قسەی قورئان نییە.

عبدالفادی دەڵێت مووسا ساڵی ١٥٠٠ پێش زاین لە میسر ژیابوو و ئیلیا ساڵی ٩٠٠ ی پێش زاین لە فەڵەستین ژیابوو و ئەسکەندەر ساڵی ٣٣٢ پێش زاین لە یۆنان ژیابوو ئیتر چۆن شایەتمانی بۆ موحەممەد کە لە نیمچە دورگەی عەرەب لە سەدەی حەوتەمی زاینی ژیابوو دەدەن؟ چۆن ئەو کەسانە کە هەر یەکێکیان لە سەردەمێكو وڵاتێك بوون لە یەك کاتو لە یەك شوێن کۆببنەوە؟

ئەگەر بەیزاوی بەو زانیارییەی سەردەمی خۆی هەیبوو بگەڕایەتەوە ژیان وەڵامی عبدالفادی دەدایەوە کە مووسا لە میسر ژیابوو بەڵام چووبووە دەرەوەی میسرو ئەسکەندەر لە یۆنان بوو بەڵام بە رۆژهەڵاتو رۆژئاوا گەڕابوو، شایەتمانیش بۆ موحەممەد بە نووسین بوو و ئەو نووسینە باسی دواڕۆژی کردووەو باسی کۆبوونەوە لەگەڵ ئەو کەسانە نەکراوە.

بەیزاوی دەڵێت خەزر کاتی فەرەیدوون ژیابوو و لە پێشەوەی لەشکرەکەی ئەسکەندەر زولقەرنەین بوو و تا سەردەمی مووسا مایەوە (ج٣، ص ٥٠٨). هەڵبەت ئەمە بەیزاویو ئەم قسە سەیرەی لەو کەسە وەرگرتووە کە لێی

---

[٤٧٩] ڕاستەکەی بەیزاوی چەند قسەیەك سەبارەت بە خەزر دەهێنێتەوە کە ئیلیاس یەکێکیانە، ج٣، ص ٥١٠.

[٤٨٠] بەیزاوی چەند (وترا)یێك نەقڵ دەکات کە یەکێکیان ئەوەیە گەنجینەکە نووسراوی عیلم بوو یان لەوحێکی زێڕ بوو لەسەر نووسراوە: لام سەیر بوو چۆن کەسێك باوەڕ بە قەدەر دەکات ئینجا خەفەت دەخواتو لام سەیر بوو کەسێك باوەڕ بە ڕزق دەکات چۆن ماندوو دەبێت... تاد، لەکۆتایی نووسراوەکەش: لا اله الا الله محمد رسول الله. ج٣، ٥١٧.

وەرگرتووە، ئێمەش بەو زانیارییەی سەردەممان کە هێشتا هەر کەمن شتی تر دەڵێین وەك: جێگەی گومانە مووسا وا کۆن ژیابوو (واتە ١٥٠٠ پێش زاین) و ئیحتمالی گەورەتر ئەوەیە لە سەردەمی رەمسیسی دووەم بووە کە سێ سەدە دوای ئەوە بوو، ئیلیاش بەهەمان شێوە وا کۆن نییە، ئەسکەندەریش ساڵی ٣٣٢ شەڕی لە سووریاو لوبنان دەکردو بەرەو میسر دەچوو نەك لە یۆنان بوو. عبدالفادیش قسەی بێبنەمای هەندێك موفەسیری تێکەڵ بە گێڕانەوەکانی بوخاریو موسلم دەکات.

١٧-تێکەڵکردنی ناوەکان

((وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ كُلاًّ هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ * وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلاًّ فضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ –الانعام: ٨٤-٨٦)).

عبدالفادی ڕەخنەی ئەوە دەگرێت کە ئەو ناوانە بەبێ ڕیزبەندی ڕێکخراون چونکە هەندێکیان لە پێشترن بەڵام دواتر ناوبراونو بەپێچەوانەوە، بۆ نموونە داوودو سولەیمان دوای ئەیووب[٤٨١] و یووسف و مووسا و هارون ژیابوون کەچی ناوەکانیان پێش ئەوان هاتوون... تاد.

پێویستیش ناکات لەسەر وەڵامی ئەو ڕەخنەیە بڕۆین چونکە دیارە ئەو کەسە نازانێت لە زمانی عەرەبی ئامرازی (و) بۆ کۆکردنەوەیە بێ مەرجی ریزبەندی واتە ئەگەر بڵێین: (جاء الرجل وابنه– پیاوەکەو کوڕەکەی هاتن) دەکرێت هەردووکیان پێکەوە هاتبن، دەشکرێت پیاوەکە پێش کوڕەکەی هاتبێت هەروەها دەکرێت کوڕەکە پێش باوکی هاتبێت. بۆ دیاریکردنی پاشو پێش ئامرازی (پاشان)

---

[٤٨١] کاتی ئەیووب نەزانراوەو تەنانەت جوولەکەش جیاوازییان لەبارەی سەردەمەکەیەوە هەیە. بڕوانە باسی تایبەت بە ئەیووب لەم کتێبەمان.

بەکاردێت کە دوو جۆری هەیە ئەویش بەپێی ماوەی نێوان دوو هاتنەکە: (فـ) بۆ ماوەی کورتو (ثم) بۆ ماوەی درێژ. سەرباری ئەوەش کام پێغەمبەر پێشتر و کامیان دواتر ژیابوو لە ئایەتەکانی تری قورئان دیارکراوە.

١٨-ئەخنۆخ نەك ئیدریس

((وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا * وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا - مريم: ٥٦-٥٧)).
عبدالفادی قسەی بەیزاوی پاشان قسەی تەورات دەهێنێتەوە. سەرەتا دەڵێت بەپێی بەیزاوی ئیدریس باپیری باوکی نووحەو ناوی (أخنوخ)ـە، ناوی ئیدریسیش لە (دەرس)ـەوە هاتووە[٤٨٢].. تاد پاشان قسەی تەورات دەهێنێتەوە کە ئەخنۆخ باوکی مەتوشالەحە[٤٨٣] (کە ئەمیان باپیری نووحە)و ئەخنۆخ ٣٦٥ ساڵ ژیابوو و دوایی نەدۆزرایەوە چونکە خودا بردییە لای خۆی (تەکوین ٥: ٢١-٢٤) کە شتێك لەم بابەتە لە ئینجیل (عبرانیین ١١: ٥) هەیە.
عبدالفادی ڕەخنەی ئەوە دەگرێت ناوەکە ئەخنۆخە[٤٨٤] نەك ئیدریس. وادیاریشە موفەسیرەکان بەهۆی ئایەتی (ورفعناه مکانا علیا) لە باسی ئیدریس وتوویانە ناوی ئەخنۆخە چونکە بەپێی تەورات خودا بۆ لای خۆی بردییەوە. ڕەنگە ئەوە ڕاست بێت بەڵام ئەوە قسەی موفەسیرەکانە. هەر موفەسیرەکانیشن کە وتوویانە خودا سی لاپەڕەی لەسەر دابەزاندووەو یەکەم کەس بووە بە قەڵەم شتی نووسیوەو زانستی ئەستێرەو ژماردنی زانیوە، کە ئەمەیان باوەڕی جوولەکە بووەو مەسیحییەکانو دواتر موسڵمانان لێیان وەرگرتوون.[٤٨٥] تەرگومی

[٤٨٢] بەیزاوی ڕەخنە لەوە دەگرێت لەڕووی صەرفەوە دروست نییە بەڵام دەڵێت دوور نییە لەو زمانە واتاکەی لەوەوە نزیك بێت (ج٤، ص٢٢).
[٤٨٣] מְתוּשֶׁלַח یان مەتوشێلەح מְתוּשָׁלַח.
[٤٨٤] خەنۆخ، حەنۆخ חֲנוֹךְ .
[485] T. K. Cheyne, *Enoch*, in; Encyclopædia Biblica, vol.II, col.1296.

فەڵەستینیش دەڵێت ناوی ئەخنۆخ پێی وترا مێتاترۆن Metatron واتە نووسەری گەورە.[٤٨٦] هەر بەپێی زمانی عەرەبیش موفەسیرەکان وتوویانە ناوی ئیدریس لە دەرسەوە هاتووە، بەڵام بەپێی زمانی عیبری ڕەنگە واتای (لێبڕان) یان (ڕینمایی)ی هەبێت،[٤٨٧] بۆیە ناوە عەرەبییەکە لە واتای دووەمەوە نزیکە.[٤٨٨]

نەمروود و بورجی بابل

سێ باسیش دەربارەی نەمروود یەکەمیان پرسیاری ژمارە ٢٠ و ئەوەی تر ژمارە ژمارە ٢٢و ئەوەی تریان ژمارە ٥٠ پەیوەندیی بە بورجی بابلەوەیە. سەرەتا دووەمیان:

٢٠-قسەی سەرسامکەری خەیاڵی دەربارەی بورجی بابل

((قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللّهُ بُنْيَانَهُم مِّنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَشْعُرُونَ –النحل: ٢٦)).

ئایەتەکە باسی کەسانێکی پێش موشریکەکانی مەککە دەکات کە چۆن فێڵو پیلانیان دەگێڕا خوداش لە بناغەوە بینای ئەو گەلانەی داڕمان، سەقفیش بەسەریان ڕووخا (واتە ئەو گەلانەی لە بنجەوە هەڵکێشا). بەیزاوی لێرە دەڵێت ئەوە وەکو نموونەو وێنەکردن باسکراوە ئێنجا دەڵێت: وتراویشە کە مەبەست لەمە

---

[486] *ibid*.

دەقەکەش لە:

J. W. Etheridge, The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel on the Pentateuch (Genesis and Exodus), Ch.5, p.175.

[487] **T. K. Cheyne, *Enoch, op. cit*., col.1294.**

[٤٨٨] واتایەکی ناوەکە (بەئەزموون)ـە، بڕوانە وشەی (اخنوخ) لە: قاموس الكتاب المقدس. ڕەنگە ناوەکە یەکبگرێتەوە لەگەڵ وشەی (محنك)ی عەرەبی کە داڕێژراوی فرمانی (حنك) بێت کە هەمان واتای هەیە.

نەمروود کوڕی کەنعانە کە لە بابل کۆشکەکەی دروستکرد کە ئەستوورییەکەی (واتە بەرزییەکەی) پێنج هەزار گەز بوو بۆ ئەوەی ئاگای لە کاروباری ئاسمان بێت خوداش فەرمانی دا بە با هەڵبکات ئەویش کۆشکەکەی بەسەر خۆیو قەومەکەی ڕووخاندو لەناوچوون (ج٣، ص ٣٩٣).

عبدالفادی دەپرسێت: بەیزاوی ئەمەی لەکوێ هێناوە کە نەمروود کوڕی کەنعانە؟ نەخێر نەمروود کوڕی کوش کوڕی حام کوڕی نووحە (تەکوین١٠: ٦-٨).

دەبوایە عبدالفادی ئەمەی بکردایەتە ڕەخنە لە بەیزاوی نەك قورئان، بەڵام بەر لەوە ڕەخنە لەو باسە خەیاڵەییەی خنراوەتە ناو تەوراتی بەردەستمان. هەروەها باسە خەیاڵییەکەی نیمرۆد کە دەڵێت نیمرۆد کوڕی کوش بوو و بووە کەسێکی بەهێزو سەرەتای فەرمانڕەواییەکەی لە بابلو ئێرێك (ئوروك)و ئەکەدو کەلنە لە وڵاتی شینعارو لەوێوە بۆ ئاشور دەرچوو و شارەکانی نەینەواو رەحۆبۆت-عیر و کالەحو رێسێنی نێوان نینەواو کالەحی دروست کرد (تەکوین١٠: ٨-١٢).

وەك لە پرسیارێکی پێشتر باسمان کرد ناوبردنی ئەو شوێنانە ئاشکرای دەکات کە ئەم باسە تێکەڵکردنی باسی نوێترە بە باسە ئەسڵییەکەی تەورات، بۆ نموونە ئاشور لێرە وەکو فەرمانڕەوایەك باس کراوە لەکاتێك ناوی خوداوەندی ئاشورییەکان بوو هەروەها ناوی شاری ئاشور بوو. ئەگەر ئەو گریمانەیەش بڵێین کە ئەسڵی ناوەکە هی کەسێکە ئەوە دەمێنێتەوە کە نینەوا (نینوا) لە ئاشور کۆنترە، کالەحیش (بە ئاشوری: کالخو) زۆر نوێترە.[489] ناوبردنی کالخوش لەو دەقە نیشانەیە لەسەر ئەهمیەتی لەو سەردەمە بۆیە وای بۆ دەچین تێخنینی ئەو ناوە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی شالمانەسەری سێیەمی کوڕی ئاشور ناصیرپالی

[489] پادشای ئاشوری شالمانەسەری یەکەم (١٢٧٤-١٢٤٥ پ.ز) کالخوی دروست کرد بەڵام دوای ئەو فەرامۆش کرا. ئاشور ناصیرپالی دووەمی (٨٨٣-٨٥٩ پ.ز) شارەکەی دروستکردەوەو کردییە پایتەختی خۆیو بەتایبەتی بنکەی سەربازیو دوای ئەو دیسانەوە فەرامۆش کرا.

دووەم یـان کـەمێك دواتـر بەتایبـەت کـە شالمانەسـەر جـەنگی لـەدژی جوولەکـە بەرپاکردبوو.

عبدالفادی دوای ئەوە بەهەموو قەناعەتێکەوە باسی چیرۆکی بورجەکـەی بابل لـە تەورات دەگێڕێتەوە کە خەڵك لەدوای لافاوەکە شارێكو بورجێکیان دروستکرد ئیتر خودا زمانەکەیان شێواند (بەعەرەبی: بلبل) ئەوانیش نـەیانتوانی لەیـەکتر تێبگـەن بۆیەش شارەکە ناونرا (بابل).

ئەوەی سەیرەو لەپێشتریش بینیمان ئەوەیە چۆن عبـدالفادی دەیـەوێت قەناعـەت بە شوێنکەوتووانی ئاینەکەی بکات کە قورئان هەڵەی کردووە لەو کاتەی دەقێکی ئەفسانەیی خودی تەورات بەراورد بکات لەگەڵ قسەی موفەسیرەکانی قورئان نەك خودی قورئان.

سەبارەت بە ڕەخنە ناڕاستەخۆکەی عبدالفادیش کە خـەڵکی دوای لافاوەکـە، نـەك نیمـرۆد وەك بـەیزاوی دەڵێـت، بـورجی بابلیـان دروسـتکردووە" لـە کەلـەپووری جوولەکە ئەوە هەیە کە دروستکردنی بورجەکە ئـەو کاتـە بـوو کـە نیمـرۆد پادشا بوو،[٤٩٠] موفەسیرە ئیسلامییەکەش هیچی لەخۆیەوە نەهێناوە.

٥٠-فیرعەون بورجی بـابلی لە میسر بینـات نـا!

((وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَل لِّي صَرْحًا لَّعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ –القصص:٣٨)).

هەر لەبارەی باسی بورجەکەی بابل عبدالفادی دەڵێت ئەو بورجەی قورئان دەڵێـت گوایە فیرعەون داوای کرد دروست بکرێت بورجەکەی بابلە کە پـاش لافـاو دروسـت کرا. باسی هامانیش دەکات کە وەزیری فیرعەون نەبووە.

[490] The Soncino Babylonian Talmud, Book II, Abodah Zarah 53b, p.63, note 20.

سەبارەت بە هامان بڕوانە پێشتر. ئەو ئایەتەی قورئانیش زۆر ئاشکرایە نە لە دوورو نە لە نزیك پەیوەندیی بە بورجە خەیاڵییەکەی بابلەوە نییە. باسی بورجەکەشمان پێشتر باس کردو ئێستا خوێنەر دەزانێت ئەو قسەیە لە وڕێنە زیاتر نییە. بەڵام لاشمان سەیر نەبێت ڕەخنەی وا بگیرێت چونکە کەسێك نە مەبەستو نە مەنهەجی زانستی بنو نووسین بۆ جەنگی ئاینەکان بەکاربهێنێت تووشی وڕێنەی وا هەر دەبێت.

باسی کەعبە

عبدالفادی لە دوو خاڵی جیاواز باسی کەعبە: پرسیاری ژمارە ٢١ بەناوی: کەعبە ماڵی زوحەلە و پرسیاری ژمارە ٤٨ بەناوی کەعبە مەقامی ئیبراهیمە و قسەکانیان لە یەکەوە نزیکن:

٢١-کەعبە ماڵی زوحەلە

((وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْناً وَاتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ * وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَـَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُم بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ * وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ - البقرة: ١٢٥-١٢٧)).

عبدالفادی دەڵێت تەورات باسی چوونی ئیبراهیم لە ئوری کلدانییەکان بۆ خاکی کەنعان دەکاتو باسی چوونی بۆ وڵاتی عەرەبو دروستکردنی کەعبە لەگەڵ ئیسماعیل ناکات. عبدالفادی باسی کەعبەو بتە زۆرەکانی پێش ئیسلام دەکاتو دەڵێت چۆن کەعبە ماڵی خوداو خانەی پاداشتو ئەمان دەبێت لەکاتێك کە ماڵی بتەکانەو یەکەم جار بۆ پەرستنی زوحەل دروست کرابوو و هەر کەسێك بەسەری زاڵ بێت زۆر لە خەڵکەکەی دەکات سرووتەکانی مەزهەبەکەی بکات؟ کاتێکیش موحەممەد دەستی بەسەر کەعبە گرت زۆربەی سرووتە ئاینییەکانی هێشتەوە وەك

حەجکردنو تەوافو ئیحرامو عومرەو بەرد هاویشتنو ماچکردنی بەردی ڕەشو سەربڕین.. تاد ئاماژەش بۆ کتێبی (تاريخ الكعبة)ی دوکتۆر خەربوطلي و کتێبی (الجذور التاريخية للشريعة الاسلامية)ی (عەبدولکەریم خەلیل-ڕاستەکەی خەلیل عەبدولکەریم). وەڵامی ئەمانەش لە خوارەوەیە.

٤٨-کەعبە مەقامی ئیبراهیمە

((إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ * فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ -ال عمران: ٩٦-٩٧)).

لێرەش بەشێك لە قسەکانی سەرەوە دووبارە دەکاتەوە، کتێبەکەی تاها حسێنیش دەربارەی شیعری جاهیلی زیاد دەکات کە ئەو فیکرەیە وتووە.

پێویستمان بە کتێبی هیچ کەسێك نییە تا بزانین کە ئیسلام بەشێکی سرووتەکانی سەر بە کەعبەی هێشتەوە ئەوەش هیچ کێشەیەك دروست ناکات لەبەر ئەوەی ئەو سرووتانە پاشماوەی سەردەمی ئیبراهیمنو ئیسلام ئەوانەی گەڕاندەوە بۆ ئیسلامو پاکی کردن لە شیرکو کارە خراپەکان کە تێکەڵی ببوون. خۆ ئەگەر هی سەردەمی ئیبراهیمیش نەبن ئاساییە ئەو سرووتانە وەربگیرێن ئەگەر لە شیرك پاك بنو گەورەکردنی خودا لەخۆ بگرن، ئەو سرووتەش کە شیرکی لەخۆگرتووە دەکرێت ئەو شیرکەی لێ لابرێتو بەشە گونجاوەکەی بهێڵرێتەوە.

ئەوەی جێگەی سەیریشە ئەوەیە ئەگەر باسی ئیبراهیم و پاشماوەی سرووتەکان لای عەرەبی سەردەمی پێغەمبەر مابن بەجۆرێك دەبنە سەرچاوەیەکی مێژوویی بۆیان.. ئەوانە یەکسان دەکرێن بە ئەفسانەکانی سەر بە کەعبە وەك ئەوەی عەرەب کەعبەی بۆ پەرستنی زوحەل دروست کردبوو. نووسەری (تاريخ الكعبة) خۆی ئەو چیرۆکانە نەقڵ دەکاتو هەر خۆی دەیانخاتە خانەی ئەفسانە. ئەو

دەڵێت چیرۆك هەن دەڵێن پێش ئیبراهیم مەلائیکەت کەعبەیان دروست کردو هەیە دەڵێت کەعبە لەگەڵ ئادەم هاتە خوارەوەو هەیە دەڵێت ئادەم و حەووا دروستیان کردبوو.. تاد[٤٩١] ئیتر هیچ شتێکم لەو کتێبە نەبینوە باسی زوحەل بکاتو ئەو قسەیە لە داهێنانی عبدالفادی دەچێت یان لە سەرچاوەیەکی تر وەریگرتووە کە ئەمیان بە هەڵە قسەکانی ئەو کتێبەی نەقڵ کردووە. باسی زوحەل لەلایەن کەسانێکی ترەوە کراوە کە باوەڕی هەندێك کەس وایە کەعبە ماڵی زوحەلە، ئینجا لەبەر ئەوەو لەبەر ئەوەی زوحەل سەرپەرشتیاری کەعبە بوو ئەو کەعبەیە زۆر ماوەتەوە.[٤٩٢] هەموو ئەمەش لەمیانەی ژمارەیەك قسەی ئەفسانەییو بێبەڵگە. سەبارەت بە ئاماژەش بۆ کتێبەکەی خەلیل عەبدولکەریم هیچ شتێك لە حاڵەکە ناگۆڕێت چونکە ئەوەی وتوویەتی دەربارەی هێشتنەوەی سرووتەکانی حەج و عومرە شتێکی زانراوە. بۆ کتێبەکەی تاها حسێنیش ئەوەی وتوویەتی بریتییە لە بە ئەفسانە زانینی ئەو قسەیەی دەڵێت ئیبراهیم کەعبەی دروست کردووەو چیرۆکێکی نوێیە، ئیسلامیش کە هات لەبەر هۆیەکی ئاینی قبووڵی کرد، قورەیشیش لەبەر هۆیەکی ئاینیو سیاسی قبووڵی کرد.[٤٩٣]

---

[٤٩١] د. علي حسني الخربوطلي، تاريخ الكعبة، ل ١١ بەدواوە.

[٤٩٢] محمد حسين الطباطبائي، الميزان في تفسير القران، تەفسیر سورە الانعام، ج٧، ص٢٤٦، سەربارى ئەوەش دەڵێت شتى واى تريان وتووە هێندە ناشيرينن باسيان ناكەم. ئاماژەش بۆ مەسعوودى دەكات كە دەڵێت كە سابيئە حەوت ماڵيان لا گەورە بوو كە يەكێكيان كەعبەيە بەناوى زوحەل (ص٢٤٧).

[٤٩٣] طە حسين، في الشعر الجاهلي، ص١٧. ئەو كتێبەى تاها حسێن نموونەيەكە لەسەر فيكرەيەكى بەهێز كە خاوەنەكەى سەقەتى دەكات. فيكرەى كتێبەكە ئەوەيە كە شيعرى جاهيلى هى پێش ئيسلام نييە بەڵكو هى سەردەمە ئيسلامييەكانەو خراوەتە پاڵ شاعيرانى پێش ئيسلام بۆيە ئەو شيعرە نابێتە بنەما بۆ تەفسيرى قورئانو فەرموودە بەڵكو بەپێچەوانەوە قورئانو فەرموودە بنەمان بۆ تەفسيرى ئەو شيعرە، لاپەڕە ٥-٧، بەڵام شتى ترى بێبەڵگە لەم فيكرەيە دەپێچێتەوەو ڕەوتى باسەكان دەبێتە قسەى نازانستىو بێبەڵگەو يان سەرچاوە ناڵێت يانيش سەرچاوەى وا دەڵێت كە باسەكانيان جێگەى متمانە نين.

٢٣-ئیسماعیل یەکێکە لە پێغەمبەران

((وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا - مريم: ٥٤)).

عبدالفادی دەپرسێت: چۆن ئیسماعیل یەکێکە لە پێغەمبەران لەکاتێك تەورات بەم شێوەیە وەسفی دەکات ((کەسێکی کێوی دەبێت دەستی لەسەر هەموو کەسێك دەبێتو دەستی هەموو کەسێك لەسەر ئەو دەبێت))(تەکوین١٦: ١٢).

عبدالفادی تەنها ئەو قسەیەی تەورات وەردەگرێتو تەنها ئەو وێنەیە بۆ دەکێشێت بەڵام تەورات شتی تریش دەڵێت وەك قسەی خودا لەگەڵ ئیبراهیم: سەبارەت بە ئیسماعیل ئەوە داواکەی تۆم بیست. ئەوەتا بەرەکەتی لەسەر دەکەمو بەرهەمداری دەکەمو ژمارەکەی زۆر زۆر دەکەم. دەبێتە باوکی دوانزە سەرۆكو دەیکەمە میللەتێکی گەورە (تەکوین١٧: ٢٠).

هەروەها قسەی فریشتەکە لەگەڵ هاجەری دایکی ئیسماعیل: دەیکەمە میللەتێکی مەزن(تەکوین ٢١: ١٨).

بەم جۆرەش تەورات باسی ئیسماعیل دەکات: خوداش لەگەڵ کوڕەکە بوو ئیتر گەورە بوو (تەکوین٢١: ٢٠).

خۆ ئەگەر پێغەمبەرایەتیی ئیسماعیل لە باسەکانی تەورات دەستکاری کرابێت شتێکی ئاسایی دەبێت ئەویش بۆ ئەوەی هەموو سەروەرییەکان بۆ ئیسحاق، باوکی ئیسرائیلییەکان، بێت. تێبینی ئەوەش بکە کە یەعقووب لە سەرەمەرگی خۆی دوانزە کوڕەکەی بانگ دەکاتو پێیان دەڵێت لە دوارۆژ هەر یەکیان چیی بەسەر دێت. هەندێکیش لەو کوڕانە بە خراپ باس دەکات (تەکوین ٤٩). یەك لەوانەش (لاوی)یە کە بەخراپە باسی دەکات هەرچەندە لاوی بۆ ماوەیەکی زۆر کاهنێتی، واتە کاری بەجێهێنانی سرووتە ئاینییەکان وەك سەربڕینی ئاژەڵو هەڵگرتنی تابووتی پەیمانو تەفسیرکردنی شەریعەتو خزمەتکردن لە ئاهەنگەکانو قەزاوەتکردن.. تاد، تایبەت بە سیبتی ئەوەوە بوو.

لاشمان سەیر نەبێت ئەگەر تەوراتی بەردەستمان پێغەمبەرایەتیی ئیسماعیلی سڕیبێتەوە چونکە نموونە لەسەر نووسینەوەی تەورات بەپێی خواست تەنانەت خودی ئیسرائیلییەکانیشی گرتۆتەوە وەك چۆن لە چیرۆکی یووسف تێبینی کراوە کە سەرەتا ریئۆبێن یووسف ڕزگار دەکات کاتێك بە براکانی دەڵێت لەجیاتی کوشتنی یووسف فڕێی بدەنە ناو بیرەکە (تەکوین ٣٧: ٢١–٢٤)، بەڵام یەکسەر دوای ئەوە یەهوودا دەبێتە ڕزگارکەرەوەی یووسف کاتێك پێشنیار دەکات یووسف بە ئیسماعیلییەکان بفرۆشرێت (تەکوین٣٧: ٢٥–٢٧)، هۆی ئەمەش، وەك دوو لێکۆڵەرەوە دەڵێن، لایەنگیرییە چونکە باسی یەکەم دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوە (ئێلۆهیمی)یەکەی تەورات چونکە نەوەی ریئۆبێن لە پادشانشینە باکوورییەکە نیشتەجێ بوونو بەم جۆرە ریئۆبێن کراوەتە ڕزگارکەرەوەی یووسف، باسی دووەمیشیان دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوە (یەهوەهی)یەکەی تەورات چونکە نەوەی یەهوودا لە پادشانشینە باشوورییەکە نیشتەجێ بوون بۆیە ئەو کراوەتە ڕزگارکەرەوەی[٤٩٤].

هۆی دوورخستنەوەی ئیسماعیل هەروەکو دوورخستنەوەی (عێساو) עֵשָׂו ـە. عێساو برای گەورەی یەعقووب بوو بەڵام یەعقووب ((برا گەورەیی))یەکەی لێ کڕیبووەوە(تەکوین ٢٥: ٣١–٣٤)، یان وەکو دوای دوو ئیصحاح یەعقووب بە

---

[٤٩٤] ستیفن م. میلر، روبرت ف. هوبر، تاريخ الكتاب المقدس، ص٣١. تەورات چەند سەرچاوەیەکی هەیە" یەکێکیان سەرچاوەی یەهوەهیی پێ وتراوە (زۆرتر پێدەچێت هی سەدەی نۆیەمی پێش زاین بێت) چونکە ناوی خوداوەند بە (یەهوەه) هاتووەو هی پادشانشینەکەی باشوورە (یەهوودا) پاش پەرتبوونی دەوڵەتەکەی سولەیمان، سەرچاوەیەکی تریش ئێلۆهیمیی پێ وتراوە (زۆرتر پێدەچێت هی سەدەی هەشتەمی پێش زاین بێت) چونکە ناوی خوداوەند بە شێوەی (ئێلۆهیم) هاتووەو هی پادشانشینەکەی باکوورە (ئیسرائیل)، ڕەنگە دوای کەوتنی ئیسرائیلیش بەدەستی ئاشوورییەکان چەند دەستنووسێکی ئەو سەرچاوەیە برابێتە باشوورو لەگەڵ سەرچاوە یەهوەهییەکە کۆکرابێتەوە ئەویش لەدەوروبەری سەدەی حەوتەمی پێش زاین. جگە لەم دوانەش دوو سەرچاوەی تر هەن: تاريخ الكتاب المقدس، ص٣٠–٣١.

پلانی دایکی فێڵی لە ئیسحاقی باوکی کرد، کە وای تێگەیاند عێساوەو نەیوت یەعقووبەو یەعقووب بەرەکەتەکەی لێ وەرگرت (تەکوین٢٥)، ئیسماعیلیش بەهەمان شێوە برا گەورەی ئیسحاقە بەڵام براگەورەییەکە بۆ ئیسحاق بوو و خودا، هەرچەندە بەرەکەتی لە ئیسماعیلیش کردبوو، بەڵام وتی کە پەیمانەکەی لەگەڵ ئیسحاق دەبێت (تەکوین ١٧: ١٩). عێساو بە باوکی ئێدۆم אֱדוֹם ناوبراوە (تەکوین٣٦: ٤٣)و کتێبی تەکوین چەند جارێك دووبارەی دەکاتەوە: ((عێساوش کە ئێدۆمە))، ئەدۆمییەکانیش دراوسێی جوولەکە بوونو کێشەیان لەگەڵیان هەبووەو لەچاو ئیسماعیلییەکان (عەرەب) کێشەکانیان زۆرتر بوون، بەواتایەکی تر ئەو هەڵوێستە لە ئیسماعیلو عێساو دەگەڕێتەوە بۆ پەیوەندیی جوولەکە بە دراوسێکانیانەوە.

لە دوو کتێبی جوولەکە هەڵوێست لە ئیسماعیل باشترە. لە کتێبی یۆبیلەکان[٤٩٥] (بەشێوەیەکی گشتی لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی پێش زاین) ئیبراهیم بەرەکەتی کردووە لە کوڕەکانیو خێزانەکانیانو نەوەکانیان ئەویش بەشێوەی کۆ بێئەوەی کەس جیابکرێتەوە. ئیسحاقو ئیسماعیلیش وەکو یەك مامەڵەیان لەگەڵ کراوەو ئەو بڕگەیەی باسی دەرکردنی هاجەر (دایکی ئیسماعیل) لەلایەن سارا (دایکی ئیسحاق)وە کە لە کتێبی تەکوین هەیە لابراوە هەرچەندە هێڵێکی جیاکەرەوە لەنێوان ئیسماعیلو عێساو لەلایەكو ئیسرائیل لەلایەکی تر کراوە.[٤٩٦]

---

[٤٩٥] تایبەتە بە کتێبی تەکوینو بەشێك لە کتێبی دەرچوون. لە زۆربەی زۆری تایفە مەسیحییەکان بە نادروست زانراوە بەڵام لای کەنیسەی ئەرتۆدۆکسیی حەبەشی بە قانوونی زانراوە.

[496] **Roger Syrén, *Ishmael and Esau in the Book of Jubilees and Targum Pseudo-Jonathan*, in; The Aramaic Bible, p.311.**

لە تەکوین (٢٥: ١-٦) باسی بەخششی ئیبراهیم بۆ کوڕەکانی کراوە، بەڵام لە کتێبی یوبیلەکان (ئیصحاحی ٢٠) پێش ئەو بەخششە ئیبراهیم ئیسماعیلو دوانزە کوڕەکەیو ئیسحاقو دوو کوڕەکەیو کوڕەکانی قەطوورا (ژنی ئیبراهیم)و کوڕەکانی ئەمانی بانگ کردو ئامۆژگاریی دوورودرێژی کردنو لەکۆتایی بەرەکەتی لە هەر هەموویان کرد ئینجا بەخششەکەی دانێ :

هەڵویستی کتێبەکەی تر، واتە (تەرگومی یۆناتانی ساختە) بەو ئەندازە باشە نییە چونکە ئیسماعیل‌و کوڕەکانی بە ڕێگر ناودەبات بەڵام هەڵوێستێکی باشی هەیە لەو کاتەی هێشتا ئیسحاق لەدایك نەببوو و دوایی لەپڕ ئەو هەڵوێستە دەگۆڕێت.[٤٩٧] هەڵویستیش لە عێساو خراپترە لەچاوە کتێبی یۆبیلەکان. ئەم هەڵوێستانەش پێدەچێت دەربڕی گۆڕانکاریی پەیوەندیی جوولەکە بە دراوسێکانیانەوە بن کە ماوەیەك ئاشتی بووەو ماوەیەك شەڕ بووە.[٤٩٨] جیاوازیی کتێبەکان لە تەرگومە قانوونییەکە دیارە، واتە تەرگومی بابلی کە هەروەها بە تەرگومی ئۆنکیلۆس ناسراوە کە ئەو بڕگەیەی تەورات دەربارەی ئیسماعیل: ((کەسێکی کێوی دەبێت دەستی لەسەر هەموو کەسێك دەبێت‌و دەستی هەموو کەسێك لەسەر ئەو دەبێت– تەکوین ١٦: ١٢)) دەبێتە پەیوەندیی پشتبەستن بە

George H. Schodde, The Book of Jubilees, pp.61-62.

هەڵبژاردنی ئیسرائیل (یەعقووب)و نەوەکەشی نەك ئیسماعیل‌و عێساو (١٥: ٢٢):

ibid., p.51.

[497] R. Syrén, *op. cit.*, pp.313-314.

[498] *ibid*, p.314.

پێدەچێت باسی ئیسماعیلییەکان لە (تەرگومی ئۆرشەلیمی بۆ کتێبی تەثنیە) نموونەیەك بێت لەسەر کاری بارودۆخی کاتی نووسراو لەسەر هەڵوێست‌و لەسەر هۆنینەوە چیرۆك. لەو تەرگومەو لە تەرگومی فەڵەستنی (گە بە هەڵە پێی دەوترێت تەرگومی یوناتان بێن عوزیئیل) بۆ پێنج کتێبەکە باسی ئەوە کراوە کە گوایە مووسا دەڵێت خودا شەریعەتی دابوو بە منداڵانی عێساو بەڵام قبووڵیان نەکردو دابووی بە منداڵانی ئیسماعیل ئەوانیش قبووڵیان نەکرد بەڵام تەرگومی ئۆرشەلیمی هۆکە دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەوەی منداڵانی عێساو بینیان تێی نووسراوە کە نابێت کوشتن ئەنجام بدەن بۆیە قبووڵیان نەکردو منداڵانی ئیسماعیل بینیان نووسراوە نابێت ببنە دز:

J. W. Etheridge, The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel (Leviticus, Numbers and Deuteronomy), Ch.XXXIII, pp.672-673.

ئاشکرایە کە واقعی عەرەبی نیمچەدوڕگەی عەرەبی ئەو کاتە بریتی بوو لە نیشتەجێبوونێکی کەم لەگەڵ کۆچەرییەکی زۆر کە بەشێکیان خەریکی پەلامارو تاڵانی بوون وەك چۆن ئەوە پێش ئیسلام هەبووە.

یەکەوە: پێویستی بە هەموو کەسێکەوە دەبێتو هەموو کەسێك پێویستی پێی دەبێت.[٤٩٩]

بەم شێوەیە دەتوانین تێبگەین بۆچی پێغەمبەرایەتیی ئیسماعیل لە تەورات باس نەکراوە.

٤٢-خەڵکی شارەکە

((وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلاً أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءهَا الْمُرْسَلُونَ (١٣) إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ (١٤) قَالُوا مَا أَنتُمْ إِلاَّ بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَمَا أَنزَلَ الرَّحْمن مِن شَيْءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلاَّ تَكْذِبُونَ (١٥) قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ (١٦) وَمَا عَلَيْنَا إِلاَّ الْبَلاَغُ الْمُبِينُ (١٧) قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٨) قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِن ذُكِّرْتُم بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ (١٩) وَجَاء مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ (٢٠) اتَّبِعُوا مَن لاَّ يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُم مُّهْتَدُونَ (٢١) وَمَا لِي لاَ أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٢٢) أَأَتَّخِذُ مِن دُونِهِ آلِهَةً إِن يُرِدْنِ الرَّحْمَن بِضُرٍّ لاَّ تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلاَ يُنقِذُونِ (٢٣) إِنِّي إِذًا لَّفِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ (٢٤) إِنِّي آمَنتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ (٢٥) قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ (٢٦) بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ (٢٧) وَمَا أَنزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِن بَعْدِهِ مِنْ جُندٍ مِّنَ السَّمَاء وَمَا كُنَّا مُنزِلِينَ (٢٨) إِن كَانَتْ إِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ- يس: ١٣-٢٩)).

بەپێی حیکایەتی ئەو شارە، کە گوایە ئەنتاکیا بوو، دەگێڕێتەوە کە بەکورتی ئەمەیە: حەبیبی دارتاش باوەڕی بە دوو نێردراوی عیسا کرد کە یەحیاو یوونس

---

[499] R. Syrén, *op. cit.*, pp.313-314.

جێگەی سەرنجیشە کە ئەو تەرگومە ناوی کوڕەکانی ئیسماعیل دەهێنێتو دەڵێت لە گوندو شارەکانیان... واتە نەوەی ئیسماعیلی کردە نیشتەجێبوو نەك کۆچەر، ڕەنگە بۆیە هەڵوێستەکە لێرە جیاوازەو نەوەی ئیسماعیل بە چەتە نەناسێنراون ، بڕوانە بۆ ئەو قسەیەی تەرگومەکە:

J. W. Etheridge, The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel (Genesis and Exodus), Ch.XXV, p.87.

بوون، وتراویشە کەسی تر بوون، پادشاش ئەو دوانەی گرت پاشان عیسا شەمعوونی ناردو ئەو خۆی نەناساند ئینجا بووە هۆی ئەوەی دوانەکە موعجیزەکان ئەنجام بدەن... تاد (ج٤، ص٤٢٨)، پاشان دەڵێت حەبیب یەکێك بوو لەوانەی باوەڕیان بە موحەممەد هێناو شەششەد ساڵیان لە بەینە..(ص٤٢٩–٤٣٠). ئەمەش بەشێکی مەعقوولی چیرۆکەکەیە کە پڕە لە شتی سەیرو سەمەرە.

عبدالفادی دەڵێت ئەنتاکیا لەدەستی رۆمەکان بووە ئیتر چۆن پادشای دەبێت؟ چۆنیش حەبیب باوەڕ بە موحەممەد دەهێنێت لەکاتێك شەششەد ساڵیان لەنێوانیان هەیە؟ پاشان لەناو نێردراوانی عیسا کەس نەبووە بەناوی شەمعوون و یوونس چونکە شەمعوون کوڕی یەعقووب کوڕی ئیسحاق کوڕی ئیبراهیمە، یوونسیش یان یوونان ئەو پێغەمبەرە بوو کە نەهەنگەکە قووتی دا.

دیارە عبدالفادی ئاگای لەو قسەیەی بەیزاوی نەبووە کە بۆ یەحیاو یوونس دەڵێت: وتراویشە کەسی تر بوون، بەش بە حاڵی خۆشمان نازانین بەیزاوی ئەو قسانەی لەکوێ هێناوە بەڵام پێدەچێت وەك زۆر شتی تر لە سەرچاوە مەسیحییەکانی تر وەریگرتووەو تاکە خەتای بەیزاوی‌و غەیری بەیزاوی ئەوەیە ئەو چیرۆکانەیان لەو سەرچاوانە وەرگرتووە، خۆشیان لە ئەگەری هەڵبەستن بە وشەی ((وترا)) پەڕاندۆتەوە، بەڵام بەم کارە تەفسیریان بە چیرۆکی لەو جۆرە پڕکردووە.

عبدالفادی کاتێك ڕەخنە لە بەیزاوی سەبارەت بە شەمعوون دەگرێت نەیزانیوە کە شەمعوون ناو هەبووە لەناو دوانزە قوتابییەکەی مەسیح، لەجیاتی یەکێکش دووان کە یەکێکیان بە پوتروس (پێترۆس بە یۆنانی) ناسراوەو پێی دەوترێت سیمعان (کە ئەمە شێوە عەرەبییەکەیەتی) یاخود شەمعوون پوتروس کە کاسۆلیکیەت بە یەکەم پاپای خۆی دەزانێت‌و کەنیسەی ئەنتاکیای دامەزراندبوو پاشان کەنیسەی رۆما! تەنانەت ناوێك نزیکیش لە یوونس، کە بەیزاوی ناوی هێناوەو عبدالفادی دەڵێت کەسی وا نییە لەناو قوتابییەکانی مەسیح، هەیە ئەویش یوحەننا کە بە

یۆنانی پێی دەوترێت ئیوانیس Ἰωάννης و نزیکە لە ناوی یوونس بە یۆنانی: یۆناس *Ionas* هەرچەندە دوو کەسی جیاوازن.

سەبارەت بە باوەڕهێنانی حەبیبیش بە موحەممەد، ئەگەر گێڕانەوەکە ڕاست بێت، شتێکی سەیر نییە چونکە دیارە لە پێغەمبەرانی تری بیستووە، بەڵام بەیزاوی پێمان ناڵێت ئەوەی لە کێ وەرگرتووە، چارەسەری سەرچاوەی پڕگومان و نەبوونی سەرچاوەش وشە باوەکەیە ((وترا)). بەئەندازەی نازانستیی ئەو قسانەش قسەکەی عبدالفادی بێبایەخە کە دەڵێت چۆن ئەنتاکیا پادشای دەبێت لەکاتێك کە دەوڵەتی ڕۆما حوکمی دەکرد. چیرۆکەکە خۆی بێ بناغەیە ئیتر چ شتێکی ڕاستی لەسەر بینا دەکرێت؟ گریمان لەجیاتی پادشا فەرمانڕەوایەکی هەبوو" چی لەو حیکایەتە سەیرە دەگۆڕێت؟ بەهەر حاڵ دەبوایە عبدالفادی ڕەخنەی لە ئینجیلی بەردەستمان بگرتایە کە وتوویەتی کاتی مەسیح هیرۆدۆس پادشای یەهوودیە بوو (لوقا ١: ٥)، هەرچەندە ئەویش وەکو پادشای ئەنتاکیا سەر بە ڕۆما بوو، یەکەم جاریش نییە عبدالفادی بیسەلمێنێت ئاگای لە ئینجیلەکەی خۆشی نییە.

٤٣- هوود و عاد؟

((وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُواْ اللّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنتُمْ إِلاَّ مُفْتَرُونَ – هود: ٥٠)).

((وَلَمَّا جَاء أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَنَجَّيْنَاهُم مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ –هود: ٥٨)).

((وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُوداً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُواْ اللّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلاَ تَتَّقُونَ (٦٥) قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (٦٦) قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ (٦٧) أُبَلِّغُكُمْ رِسَالاتِ رَبِّي وَأَنَاْ لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ (٦٨) أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَاءكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَاذكُرُواْ إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاء مِن بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً فَاذْكُرُواْ آلاء اللّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٦٩)

قَالُواْ أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (٧٠) قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاء سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَآؤُكُم مَّا نَزَّلَ اللّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ فَانتَظِرُواْ إِنِّي مَعَكُم مِّنَ الْمُنتَظِرِينَ (٧١) فَأَنجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُواْ مُؤْمِنِينَ– ألأعراف: ٦٥–٧٢)).

بەیزاوی دەڵێت: هوود کوڕی عەبدوڵلا کوڕی ڕەباح کوڕی ئەلخەلوود کوڕی عاد کوڕی عووص کوڕی أرم (ئارام؟) کوڕی سام کوڕی نووحە، وتراویشە هوود کوڕی شالح کوڕی ئەرفەخشەد کوڕی سام کوڕی نووح.. ئینجا حیکایەتێك نەقڵ دەکات کە ئەوانە بتیان دەپەرستو هوودیان بەدرۆخستەوەو سێ ساڵ بارانیان لێ گیرا وخودا سێ هەوری نارد" سپییەكو سووریێكو ڕەشیێك، کەسێکیش لە ئاسمانەوە هاواری بۆ یەکێك لە گەورەکانیان کرد کە ناوی (قیل بن عثر) بوو: هەڵبژێرە بۆ خۆتو قەومەکەت ئەویش وتی ڕەشەکەم هەڵبژارد.. تا کۆتایی ئەو چیرۆکە بێ سەروبنە (بەیزاوی ج٣، ص٣١–٣٥)، کە ئەمەی سەرەوە بەشێکی کەمی بوو و بەیزاوی لەوە زیاتری باس کردووە کە عبدالفادی نەقڵی کردووە.[500]

عبدالفادی لەسەر ئەو باسانە ناوەستێت بەڵکو ڕەخنەی ئەوە دەگرێت کە تەورات ناوی هیچ پێغەمبەرێکی نەبردووە لەنێوان نووحو ئیبراهیمو ناوی هیچ کەسێك لە نەوەی نووح نابات ناوی عاد بووبێتو باسی سزای باران بڕان بۆ سێ ساڵ ناکات مەگەر لە سەردەمی ئیلیای پێغەمبەر.

هێشتا ئەوەی عبدالفادی نەقڵی کردووە زۆر لەوە کەمترە کە بەیزاوی باسی کردووە بەڵام وا دیارە عەقڵی عبدالفادی ئەوەندە بچووکە حیکایەتەکەی بەیزاویی بەهەند وەرگرتبوو بۆیە ڕەخنەی لێ نەگرتبوو. ئوممەتی ئیسلامیش ئەوەندە کێشەی لەو جۆرە حیکایەتانە تووش بووە بە ڕەخنەیەکی لە جۆری عبدالفادی

---

[500] بەپێی ناوی ئەو کەسانەی لە چیرۆکەکە هاتوونو بەپێی باسکردنی چوون بۆ کەعبە سەرچاوەی چیرۆکەکە هی مەسیحیو جوولەکە نییە بەڵکو داهێنانی موسڵمانێکە.

تووشی نەبووە. وەڵامی عبدالفادی بەئاسانی بەوە دەدرێتەوە کە نەبوونی ناوی پێغەمبەرێك لەنێوان نووحو ئیبراهیم لە تەورات بەڵگە نییە لەسەر نەبوونی پێغەمبەری وا. سەبارەت بە نەوەی نووحیشو قسەکەی عبدالفادی کە هیچ کەسێك لە نەوەی نووح نییە ناوی عاد بێت خودی تەورات لە کوڕەکانی ئارام دەوەستێت کە (عووص) עוּץ یەکێکیانە ئیتر دوای ئەوانە کوڕانی ئەوان ناڵێت ئەمەش ((وتراوە))کەی بەیزاوی دەگرێتەوە کە عاد (باوکی باپیری هوود) کوڕی نووح کوڕی ئارام کوڕی سامە، سەبارەت بە ((وتراوە))کەی تر، واتە هوود کوڕی شالەح کوڕی.. تاد، تەورات یەك کوڕ بۆ شالەح دادەنێت ئەویش عابەر (عەبێر) עֵבֶר (تەکوین ١٠: ٢٤). ئەو ناوانەش جێگەی گوماننو هەندێکیان بەدڵنیاییەوە ڕاست نین، بۆ نموونە عیلامو ئاشورو ئارام کراونەتە کوڕی سام بەمەرجێك هیچ لەمانە ئەو کۆنە نەبوون وەك سام، وەك پێشتریش باسمان کرد نووسەرانی تەوراتی بەردەستمان گەلو ناوچەکانی کاتی خۆیانیان خنیوەتە باسە هەرە کۆنەکان.

سەبارەت بەوەش کە باران بڕان بۆ ماوەی سێ ساڵ تەنها کاتی ئیلیای پێغەمبەر بووە، لە ئینجیلی لوقا سێ ساڵو شەش مانگ بوو (لوقا ٤: ٢٥ و نامەی یەعقووب ٥: ١٧)، سێ ساڵەکەش (یان کەمتر) لە کتێبی یەکەم پادشایانە (باسی باران بڕان لە ١ ملوك ١٧: ١) چونکە باسی باران بارین لە ساڵی سێیەم کراوە (١ملوك ١٨: ١) کە ئەمە دەکات سێ ساڵ یان کەمتر. دیاریشە عبدالفادی زانیویەتی ئەم جیاوازییە لە ماوەکە هەیە بۆیە سەرچاوەی باران بڕانی سەردەمی ئیلیای نەنووسیوە، دەشڵێین (دیارە زانیویەتی)و حوسنی زەنی پێ دەبەین ئەگینا پێشتر بینیمان چۆن ئەو شارەزاییەی لە ئینجیلو تەورات نییە.

بەکورتی نە باسەکەی بەیزاویو نە ڕەخنەکەی عبدالفادی هی ئەوە نین کاتیان پێوە بکوژرێن مەگەر بۆ باسکردنی دوو کارەسات: کارەساتی دەستی موفەسیرانو کارەساتی ڕەخنەگران لە قورئان.

٤٤-زولكیفل

((وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِّنَ الصَّابِرِينَ – الانبیاء: ٨٥)).

((وَاذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِّنَ الْأَخْيَارِ – ص: ٤٨)).

عبدالفادی دەڵێت كە تەورات ناوی زولكیفل (ذو الكفل)ی نەهێناوە، قسەكەی بەیزاویش نەقڵ دەكات سەبارەت بە بۆچوونەكان دەربارەی ئەو پێغەمبەرە كە وتراوە سەد پێغەمبەری بەنو ئیسرائیل بۆ لای ئەو هەڵهاتن ئەویش داڵدەی دانو كەفیلیان بوو (بەیزاوی، ج ٥، ص٥٠)، كە ئەمە یەكێكە لە دوو تەفسیر بۆ زولكیفل كە هیچ بەڵگەیەكی قورئانو فەرموودەی صەحیحیان لەسەر نییەو تەنها قسەن. عبدالفادی بەپاڵ رەخنەكەی كە ئەویش وەكو ئەو قسانە هیچ بایەخێكی نییە، واتە كە ناوەكە لە تەورات نەهاتووە، دەڵێت ئەو كەسەی ئەو سەد پێغەمبەرەی شاردەوە عۆبەدیا (عۆبەدیاهوو، عۆڤەدیاهوو עֹבַדְיָהוּ)، وەزیری پادشا ئاخئاب (ئاخئاڤ אַחְאָב بوو و كە پیاوێكی لە خوداترس بوو كاتێك شاژن ئیزێبێل (ئیزێڤێل) אִיזֶבֶל پێغەمبەرانی كوشت (١ملوك ١٨: ٣-٤). عبدالفادی باسی تەفسیری خەڵكی تریش بۆ زولكیفل دەكات.

دیاریشە موفەسیرە ئیسلامییەكان باسی عوبەدیایان لە تەورات بیستبوو و كردبوویان بە زولكیفلی قورئان بەحسابی كەفالەتكردن. دیارە لەبەر ئەوەی تەورات وەكو خوداناسێك نەك پێغەمبەرێك باسی كردووە بەیزاوی وتوویەتی ناكۆكی هەبووە كە پێغەمبەر بووە یان نا.

٤٥-خەڵكی ڕەس؟!

((وَعَادًا وَثَمُودَ وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا - الفرقان: ٣٨)).

لە باسی خەڵكی (ڕەس) عبدالفادی قسەی بەیزاوی دەهێنێتەوە كە چەند بۆچوونێك لەبارەیانەوە هەیە، ئێمەش تەنها بۆ ئەوەی خوێنەر بێبایەخیی ئەو قسانە بزانێت كە بێبەڵگە هاتوون خۆشمانو خوێنەریش پێیانەوە سەرقاڵ دەكەین: خەڵكی ڕەس بتیان دەپەرست خوداش (شوعەیب)ی بۆ ناردن ئەوانیش بەدرۆزنیان زانی. كاتێكیش لەدەوری ڕەس بوون كە بیرێكی بینانەكراوە[٥٠١] ڕۆچوو و خۆشیانو خانووەكانیان نغرۆ بوون، وتراویشە ڕەس شارێكی لای (یەمامە)یە پاشماوەی (ثەموود)ی لێ بوون خودا پێغەمبەرێكی بۆ ناردن... وتراش ڕەس خەندەكە، وتراویشە ڕەس بیرێك بوو لە ئەنتاكیا حەبیبی دارتاشیان تێی كوشتبوو. وتراویشە ئەوانە خەڵكی حەنزەلە كوڕی سەفوانی پێغەمبەر بوون خودا بە باڵندەیەك تاقیی كردنەوە كە هەموو ڕەنگێكی لەخۆ گرتبوو و ناویان نابوو عەنقا لەبەر ئەوەی ملی درێژ بوو، لە كێوەكەی ئەوانیش دەژیا و منداڵەكان ئەو خەڵكەی دەفڕاند ئیتر حەنزەلە دوعای لێكردو بروسكەیەك لێیدا، پاشان خەڵكەكە حەنزەلەیان كوشت بۆیە لەناوچوون، وتراویشە خەڵكێكن پێغەمبەرەكەیان بەدرۆخستەوەو خستیانە ناو بیرێك (بەیزاوی، ج٤، ص ٢١٨)[٥٠٢]. پاش نەقڵكردنی ئەو وڕێنانەش كە تەنها ئیسلامیان پێ لەكەدار دەبێت عبدالفادی دەپرسێت ئەو ڕەسە چییە؟ لە چ وڵاتێكە؟ چ كاتێكە؟ بۆچی قورئان ئەمەی بۆ ڕوون نەكردینەوە ئەگەر ئەو ڕەسە ئەسڵەن هەبێت؟

---

[٥٠١] لە لسان العرب، ج١٩، ص ١٦٤١ واتایەكی ڕەس: بیرێكی كۆن.

[٥٠٢] بۆ ئەمانە و تەفسیری تر بڕوانە تەفسیر ابن كثیر، ج٦، ص١١١ كە ئەو قسە بێبەڵگانە لێرەش بەردەوام دەبن.

پێویستیش ناکات خوێنەر زۆر زیرەك بێت بۆ ئەوەی بزانێت ئەمە تەنانەت ڕەخنە نییە چونکە کاتێك قورئان باسی ئەوەی کردووە گرنگ شوێنەکەو کاتەکە نەبووە بەڵکو وانەکە بوو سەبارەت بە پێغەمبەران‌و خەڵکەکەیان‌و ئاکامی ئەو خەڵکانەی پێغەمبەرانیان بەدرۆخستۆتەوە. هەڵبەت ڕەخنەگری وا ئاگای لەوە نییە کە لە تەورات ناوی شوێنی وای هەن کە ڕوون نەکراونەتەوەو ڕوونکردنەوەی شوێنەکان هێندەی خودی باسەکان گرنگ نییە، یەك لەوانە وڵاتی عووص کە عبدالفادی لەبارەی ئەییووبەوە باسی کردووەو شوێنەکەی دیار نییەو ئەو بەدڵنیاییەوە دەڵێت لە وڵاتی عەرەب بووە.

٤٦-تەنانەت لوقمانیش پێغەمبەرە؟

((وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ * وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ- لقمان: ١٢-١٣)).

عبدالفادی قسەی بەیزاوی دەهێنێتەوە کە لوقمان کوڕی باعوراء لە نەوەی ئازەر خوشکەزای ئەییووبە یان پووری (؟)و تا سەردەمی داوود ژیاو علمی لێ وەرگرت..تاد. عبدالفادی دەڵێت: چۆن ئەم لوقمانە پێغەمبەرە؟ چۆنیش بەیزاوی دەڵێت هاوچەرخی ئەییووب‌و داوودە لەکاتێك لەنێوان ئەم دوانە ٩٠٠ ساڵ هەن؟ وڵاتی (عووص)یش لەکوێ کە ئەییووب لەوێ ژیابوو و وڵاتی فەڵەستین لە کوێ کە داوود لەوێ ژیابوو؟ (قسەی عبدالفادی تەواو).

سەبارەت بە سەردەمی ئەییووب‌و وڵاتی عووص هیچ شتێکی دڵنیاکەرەوە نییە لەبارەیانەوە، هەر بۆیەش ناتوانین بزانین لەنێوان داوودو ئەییووب چەند ساڵ بووەو ئەمەمان پێشتر باس کردبوو. بەڵام ئەمە گرنگ نییە چونکە لەسەر نەزانی بنیاتنراوەو ئەوەی گرنگە ئەوەیە نە قسەی زانایان‌و نە قسەی بەیزاویی موفەسیر

بەڵگەن بۆ ئەو باسانەی کە دەقێکی قورئان یان فەرموودەی صەحیحیان لەبارەوە نەهاتووە، بۆیە قسەکەی بەیزاوی کە لوقمان کوڕی کێ بووە وەکو نەبوو وایەو وەك پێشتر وتبوومان عبدالفادی شەڕی لەگەڵ کەف دەریا کردووە. تەنها یەك شتی دڵنیاکەرەوە لە دەقەکان هەیە ئەویش هەبوونی لوقمانە کە ئاشکرا نییە پێغەمبەر بووە یان وەك بەیزاوی ئاماژەی بۆ کردووە کە زۆریی زانایان لەسەر ئەوەن کە دانا بووە نەك پێغەمبەر(بەیزاوی، ج٤، ص٣٤٦).

٤٧-ئەسکەندەری گەورە پێغەمبەرە!

((حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا * قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُّكْرًا -الكهف: ٨٦-٨٧)).

عبدالفادی قسەی بەیزاوی‌و ئیبنو هیشام نەقڵ دەکات کە زولقەرنەین ئیسکەندەری گەورە بوو، پاشان قسەی بەیزاوی کە زولقەرنەین ئیسکەندەری ڕۆمی بوو کە پادشای فارس‌و ڕۆم بوو، وتراویشە پادشای ڕۆژهەڵات‌و ڕۆژئاوا بوو بۆیەش پێی وترا زولقەرنەین.. بەیزاوی ژمارەی قسەی تر لەسەر زولقەرنەین دەهێنێتەوە کە بێ بێبناغەو بەڵگەن. پاشان دەڵێت ناکۆکی هەبووە کە ئایا زولقەرنەین پێغەمبەر بووە یان نا بەڵام زاناکان ڕێکەن کە باوەڕدارو چاکەکار بوو (بەیزاوی، ج٣، ص ٥١٩).

عبدالفادی دەڵێت چۆن خودا ئەسکەندەری بتپەرست دەکاتە پێغەمبەر؟ ئەم قسەیەش لە قسەکانی ناو تەفسیرەکەی بەیزاوی بێماناترە چونکە قورئان نەیوتووە زولقەرنەین ئەسکەندەر بوو. بەیزاوی تەنانەت نەشیزانیوە ئەسکەندەر ڕۆمایی نەبووە بەڵکو مەکدۆنی بووەو یۆنانییەکانی لە پرۆژە فراوانکارییەکانی خۆی بەشدار کردبوو. عبدالفادیش هەڵە دەکات‌و دەڵێت یۆنانی بوو. موفەسیری

تر وەکو ئیبنو کەثیر زانیویانە کە ئەسکەندەر زولقەرنەین نەبوو بەڵام ئەو هێشتا قسەی کەسانی تر نەقڵ دەکات کە زولقەرنەین لە سەردەمی ئیبراهیمی پێغەمبەر بووە[٥٠٣].

قسەکانی تری عبدالفادیش سەبارەت بەوەی گوایە خۆر لە بیرێك ئاوا دەبوو لە پرسیارە جوگرافییەکان باس کراوە، بەڵام لێرە دەپرسێت: خۆر بەدەوری زەوی دەخولێتەوە یان زەوی بەدەوری خۆر دەخولێتەوە؟ هەروەها باسی بەربەستەکەی ئەسکەندەر دەکات کە شوێنەواری نییە. ئەم ڕەخنەیەش کاتێك ڕاستە ئەگەر وێنەی لەم جۆرەمان بۆ ئەو بەربەستە هەبێت: دیوارێکی ستوونیی تەواو بێتو زۆر درێژ بێتو لەو کاتەوە تا ئێستا کەشوهەوا هیچی لێ نەکردبێت، بەڵام بێگومان ئەو وێنەیە خەیاڵییەو دەتوانین وێنەیەکی واقعیتری بۆ بکێشین: مەرج نییە ستوونی بێت بەڵکو ئەوەندە بەسە گۆشەیەکی لەگەڵ زەوی دروستکردبێت کە سەرکەوتن بەسەری زەحمەت بێت، زۆریش بەرز بوو، ئەگەر لەدەمی گەلییەکی تەسکیش بێت پێویست ناکات درێژ بێت تا بە زەقی دەربکەوێت، لەو کاتەشەوە تا ئێستا کەشوهەوا دەستکاریی کردووەو وەکو دوو کێوەکەی دوو لاتەنیشتی لێ کردبێت، دارمانی دوو کێوەکەش ژێرەکەیانی پڕکردووە لە بەردو خۆڵ.. تاد. وێنەی لەم جۆرە ئاسایییە بۆ ئەوانەی دەزانن چۆن زەمەنو کەشوهەوا کار دەکەنە سەر شوێنەوارەکانی دەستکردی مرۆڤ و دەیانشارنەوە یان بەشێکیان دەشارنەوە، بەڵام عەقڵی چەقبەستوو لەسەر ئەو وێنەیەی یەکەم جار دروست بووە چەقدەبەستێت. کەواتە ڕەخنەکە لەسەر بناغەی وێنەیەکی خەیاڵی کراوە.

[٥٠٣] تفسیر ابن کثیر، ج٥، ص١٨٩

وتەیەك بۆ كۆتایی

وەك بینیمان ڕەخنەی كورتو بێبەڵگە یان بەڵگەلاوازەكانی عبدالفادی چەند بایەخیان هەیە ئەویش كاتێك ئەو ڕەخنانە دەخەینە بەر تیشكی سەرچاوەكانو زانیاریی بەڵگەدار، ئەوەش بەمەرجێك هێشتا ئەو وەڵامانە بە كورت دەزانینو هێشتا بەحەزی دڵی خۆمان سەرچاوەمان بەكارنەهێناوە. لەمەشەوە خوێنەر دەزانێت چەند بێبایەخن ئەو جۆرە ڕەخنانەی لە كتێبەكانو لە ئینتەرنێت بڵاوبوونەتەوەو تاكە خاڵی بەهێزیان ئەوەیە ڕوودەكەنە خوێنەرێك ئاگای لە هیچ شتێك لەو باسانە نییە.

بەڵام وەنەبێت ئەو ڕەخنانەی كە بەڕواڵەت زانستینو ئەو ڕەخنانەی پشت بە سەرچاوە دەبەستن حاڵیان لەوانەی عبدالفادی باشتر بێت، بەڵكو ڕەنگە موبالەغە نەبێت ئەگەر بڵێین ئەوانەی عبدالفادیو ئەوانەی ڕواڵەتیان ڕەخنەی زانستین یەك ئاستیان هەیە.. بۆچی؟ چونكە بناغەی هەردووكیان یەك شتە، هەردووكیان هەمان قسەیان هەیە بەڵام هاوشێوەكانی ئەوەی عبدالفادی بە ڕستەی كورتو بێ سەرچاوە باس دەكرێن، ئەوانەی تریش درێژترو بەپشتبەستن بە سەرچاوەوە باس دەكرێن. بناغەی ڕەخنەكان یەكە، كرۆكیشیان یەكە، ئەوەندە هەیە ئەوانەی ڕەخنەكانیان بە سەرچاوە پڕ دەكەنو گوایە بە زمانو مەنهەجێكی زانستی قسە دەكەن. كاتێكیش لەو سەرچاوانە دەكۆڵیتەوە دەبینی سەرچاوەكان باسی شتێك دەكەن دەچێتە خانەی ئیحتیمال نەك دڵنیایی، ئەو كەسانەش كە ناوی ئەو سەرچاوانە دەنووسن موناقەشەكانی ئەو سەرچاوانە دەكەنە زانیاریی ئەكید. بەشێكی تری سەرچاوەكانیشیان زانیاریی تریان لەخۆگرتووە كە پەیوەندییان نییە بە ئەسڵی بابەتەكە یان پەیوەندییەكی لاوازیان هەیەو ئەمان وەكو چاوبەستێك

لە خوێنەر ناویان دەنووسن وەك چۆن پشتگیریی بۆچوونەكانیان دەكـەن. بـەم شـێوەیەش ئەوانـەی لەڕێگـەی ڕیزكردنـی سەرچـاوەوە چاوبەسـت لـە خوێنەر دەكەن وەكو ئەكرۆباتـەكانی سێرك دێنـە بەرچاو لـەكاتێك كەسانی وەكو عبدالفادی وەكو موهەرریجی ئەو سێركە دەردەكەون.

ئەوانەی یەكەم ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بە خوێنەر دەڵێن: لێكۆڵینەوەكەمان زانستییەو پڕ سەرچاوەیە، بەڵام ئەو زانیارییانەی ئەوان دەیانڵێن دەریایەكی گومـانو گێـژاوێكن لـە شـتە نائەكیـدەكان وەك چۆن بەشـێك لـەو گومـانو نائەكیدییـەمان لـەم كتێبـە بـینی. گومـان گەیشـتۆتە ئـەوەی نـەك تـەنها كتێبەكانی ئەهلی كیتابو خاوەنەكانیانو باسەكانیان بگرێتەوە بەڵكو گومان لە خودی ئەو كەسانە بكرێت كە ئەو كتێبانە باسیان دەكەن. وەك باسیشمان كرد گومان تەنانەت لە هەبوونی مەسیح هەبووەو مەسیحییەكان پێویستیان بەوە بوو بە بەڵگە بیسەلمێنن كە مەسیح هەبووە. گومان لەوانی تریش هەیـە وەك مووساو ئیبراهیمو نووحو باقی پێغەمبەران. ئەوان، وەكو موسڵمانەكان، پێویسـتیان بـە بـاوەڕە بـۆ سـەلماندنی هـەبوونی ئـەو كەسـانە. موسـڵمانو مەسیحیو جوولەكە باوەڕ دەكەن ئەو كەسـانە هـەبوون لەبـەر ئـەوەی خـودا باسی ئەوانـەی كـردووە، بـەڵام كـە بەڵگـەكـە بـاوەڕ بێـت چـۆن جوولەكـەیـەك دەتوانێت غەیری خۆی قەناعەت پێبكات كە مووسا كەسێكی ڕاسـتەقینە بـوو نەك پاڵەوانی چیرۆكێكی خـەیاڵی؟ مەسـیحییەك چـۆن دەتوانێـت بـۆ غـەیری خۆی بیسەلمێنێت مەسیح هەبووە چ جای ئـەوەی لەخاچدراو دوای سـێ ڕۆژ هەڵسایەوەو بووە فیداكار؟

موسـڵمان دوورتـرین كەسـە لـەو گێـژاوە چـونكە مێژووەكـەی نزیكـەو باسـی پێغەمبەرەكـەی دەمـاودەمو بـێ پچـڕان، بـەپاڵ نووسـراو، پێـی گەیشـتووە. مێژووی پێغەمبەری ئیسـلام وەكـو ئێسـتایەكی لـێ هـاتووە نـەك مێژوویـەكی

دوور. کتێبەکەی ئیسلام، کە لە کاتی پێغەمبەرەوە تا ئێستا کەسانێکی زۆر هەبوون لەبەریان بوو، باسی ئەو ڕووداوانەو ئەو پێغەمبەرانە دەکات کەواتە بۆ موسڵمانێك باوەڕی پێی بێت گومان لەو ڕووداوەو لە هەبوونی ئەو پێغەمبەرانە نییە، تەنها ئەو کێشەیەش دەمێنێتەوە کە چۆن قەناعەت بە غەیری خۆی بکات کە ئەوانە ڕاستن، بەڵام ئەمەیان تەنها یەك کێشەیە لەکاتێك کێشەی جوولەکەو مەسیحییەکان دوانن: خەڵکی تر باوەڕیان نییە بە باسەکانیان، خۆشیان ناتوانن بەڵگەیەکی بێگومان لەسەر دروستیی نەقڵکردنی کتێبەکانیان پێشکەش بکەن.

بەڵام ئەو نەقڵکردنە بێپچڕانەی قورئان بە تەفسیری موفەسیران تێکدرا، تەفسیر پڕ کرا لە قسەی بێبناغەو لەو قسانەی لە کتێبەکانی جوولەکەو مەسیحی وەرگیراونو هەندێکیان بوونەتە ڕاستی، وەك ناوی نەمروود، پادشاکەی کاتی ئیبراهیم، کە وابزانین وای لێهاتووە کەس گومانی لە ڕاستیی ئەو ناوە نییە. بەم جۆرەش موفەسیران ئەو گێژاوەیان بۆ نەقڵکردین کە ئەهلی کیتاب تێیکەوتبوون.. با ئەمەیان بۆ لێکۆڵینەوەیەکی داهاتوو بێت.

سەرچاوە

١. قورئانی پیرۆز.
٢. صحيح البخاري، النسخة اليونينية (الطبعة السلطانية)، اشراف محمد بن زهير بن ناصر الناصر،ط١، دار طوق النجاة،بيروت، ١٤٢٢.
٣. صحيح مسلم، ط١، دار طيبة،الرياض، ١٤٢٧-٢٠٠٦.
٤. ژمارەیەك لە وەرگێڕانەكانی پەیمانی كۆنو پەیمانی نوێ(چاپكراو و ئەلكترۆنی).
٥. ابن كثير، ابو الفداء اسماعيل بن عمر، تفسير ابن كثير (تفسير القران العظيم)، تحقيق سامي بن محمد السلامة،ط٢، دار طيبة،١٤٢٠-١٩٩٩.
٦. الطبري، محمد بن جرير، تفسير الطبري (جامع البيان في تفسير القران)، طبعة دار المعارف، نسخة الكترونية.
٧. القرطبي، محمد بن أحمد بي ابي بكر، تفسير القرطبي (الجامع لاحكام القران)، تحقيق: د. عبدالله بن عبدالمحسن التركي واخران، ط١، دار الرسالة، ١٤٢٧-٢٠٠٦.
٨. البغوي، ابو محمد الحسين بن مسعود، تفسير البغوي (معالم التنزيل)، تحقيق وتخريج الاحاديث: محمد عبدالله النمر واخران، دار طيبة، ١٤١١.
٩. الشوكاني، محمد بن علي بن محمد، فتح القدير، الجامع بين فني الرواية والدراية، دار الفكر، بيروت (المكتبة الشاملة، مرقمة بالتوافق مع المطبوع).
١٠. الرازي، فخرالدين محمد بن ضياء الدين عمر، تفسير الفخر الرازي (التفسير الكبير، مفاتيح الغيب)، ط١، دار الفكر، ١٤٠١-١٩٨١.
١١. الطباطبائي، محمد حسين، الميزان في تفسير القران، ط١ المحققة، مؤسسة الاعلمي، بيروت، ١٤١٧-١٩٩٧.

١٢. المزي، الحافظ جمال الدين ابو الحجاج يوسف، تهذيب الكمال في اسماء الرجال، تحقيق وتعليق د. بشار عواد معروف، ط١، مؤسسة الرسالة، ١٤١٣-١٩٩٢.

١٣. البرزنجي، محمد بن طاهر، تاريخ الطبري، تحقيق، دار ابن كثير، دمشق، بيروت، ١٤٢٨-٢٠٠٧.

١٤. الثعلبي، ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراهيم النيسابوري، قصص الانبياء (عرائس المجالس)، مطبع الحيدري، ١٢٩٤.

١٥. محمد ناصرالدين الالباني، سلسلة الاحاديث الضعيفة والموضوعة واثرها السئ في الامة، الطبعة الاولى للطبعة الجديدة، مكتبة المعارف، الرياض، ١٤١٢-١٩٩٢.

١٦. الدويش، عبدالله بن محمد بن احمد، المورد الزلال في التنبيه على اخطاء الظلال، ط ١، دار العليان، ١٤١١-١٩٩٠.

١٧. الفالوجي الاثري، اكرم بن محمد زيادة، معجم شيوخ الطبري، ط١، الدار الاثرية، دار ابن عفان، ١٤٢٦-٢٠٠٥.

١٨. الطرزي، الدكتور ابراهيم سالم، ابوكريفا العهد الجديد، تجميع لكتابات الابوكريفا المسيحية الكتاب الاول، اناجيل الابوكريفا المخفية، الجزء الاول، ط ١، ٢٠٠١.

١٩. الطرزي، الدكتور ابراهيم سالم، ابوكريفا العهد الجديد، تجميع لكتابات الابوكريفا المسيحية الكتاب الثاني، اناجيل الخدمة و الحكمة الغنوسية لمكتبة نجع حمادي، ط ١، ٢٠٠٥.

٢٠. الطرزي، الدكتور ابراهيم سالم، ابوكريفا العهد الجديد، تجميع لكتابات الابوكريفا المسيحية الكتاب الثالث، ...الاناجيل السرية و مكتبة نجع حمادي، ط ١، ٢٠٠٧

٢١. القس عبد المسيح بسيط أبوالخير، أبوكريفا العهد الجديد، كيف كتبت؟ ولماذا رفضتها الكنيسة؟ الجزء الأول: الكتب المُسماه بأناجيل الطفولة والآلام، ط١، ٢٠٠٧

٢٢. نخبة من الأساتذة ، قاموس الكتاب المقدس، نسخة الكترونية، د.ت.

٢٣. ستيفن م. ميلر، روبرت ف. هوبر، تاريخ الكتاب المقدس منذ التكوين وحتى اليوم، ت. وليم وهبة، مجدي وهبة، ط١، دار الثقافة، القاهرة، ٢٠٠٨.

٢٤. جيمس هنري بريستد، تاريخ مصر من اقدم العصور حتى الفتح الفارسي، ت. الدكتور حسن كمال، ط٢، مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٦ (الاصل الانكليزى: ١٩٠٥).

٢٥. كينيث كيتشن، رمسيس الثاني، فرعون المجد والانتصار، ت. د. احمد زهير امين، الهيئة العامة المصرية للكتاب، ١٩٩٧.

٢٦. ف.زامارۆفسكي، اصحاب الجلالة–الاهرامات، ترجمة د. هاشم حمادي، دار السوسن، دار الكلمة، دمشق، ١٩٩٩.

٢٧. د.سمير اديب، موسوعة الحضارة المصرية القديمة، ط١، العربي، القاهرة، ٢٠٠٠.

٢٨. انجيل برنابا، ت. خليل سعادة، ط١، مطبعة المنار، القاهرة، ١٩٠٧.

٢٩. القس الدكتور حنا جرجس الخضري، تاريخ الفكر المسيحي، يسوع المسيح عبر الاجيال، القاهرة، دار الثقافة، ١٩٨١.

٣٠. ابن منظور، جمال الدين محمد بن مكرم بن علي، لسان العرب، دار المعارف، القاهرة، د.ت.

٣١. د. علي حسني الخربوطلي، تاريخ الكعبة، ط٣، دار الجيل، بيروت، ١٩٩١.

٣٢. د. طه حسين، في الشعر الجاهلي (الاصل)، نسخة الكترونية.

٣٣. د. فاضل عبدالواحد علي، من الواح سومر الى التوراة، ط١، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٩.

٣٤.طه باقر، مقدمة في ادب العراق القديم، دار الحرية، بغداد، ١٩٧٦.

1. Badre, Leila, *Tell Kazel-Simyra: A Contribution to a Relative Chronological History in the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age*, Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR), 343, Aug. 2006.

2. Bard, Kathryn A. (*editor*), Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt, Taylor & Francis e-Library, 2005.

3. Beattie, D.R.G., McNamara, M.J. (*editors*), Targums in their Historical Context, Sheffield Academic Press, 1994.

4. The Book of Jasher Referred to in Joshua and Second Samuel, New York, 1840.

5. Breasted, James Henry, Ancient Records of Egypt, Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest, vols. II-III, Chicago, 1906.

6. Bruce, F.F., *And the Earth was without Form and Void, An Enquiry into the exact Meaning of Genesis 1, 2*, in; Journal of the Transactions of the Victoria Institute, 78, 1946, pp.21-37.

7. Bryce, Trevor, Letters Of The Great Kings Of The Ancient Near East, The Royal Correspondence of the Late Bronze Age, Taylor & Francis e-Library, 2005.

8. Butel, Paul, The Atlantic, Seas in History Series, transl. by Iain Hamilton Grant, London, New York.

9. Carrier, Richard, *Thallus and the Darkness at Christ's Death*, Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism, 8, 2011-2012, pp.185-191.

10. Cheyne, T. K., Black, J. Sutherland (*editors*), Encyclopædia Biblica, A Critical Dictionary of the Literary Political and Religious History, The Archaeology Geography and Natural History of the Bible, Vols. I-IV, New York, 1899-1903.

11. Epstein, Rabbi I. (*editor*), The Soncino Babylonian Talmud (E-Book).

12. Etheridge, J. W., The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel on the Pentateuch with the Fragments of the Jerusalem Targum from the Chaldee, Genesis and Exodus, London, 1862.

13. Etheridge, J. W., The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel on the Pentateuch with the Fragments of the Jerusalem Targum from the Chaldee, Leviticus, Numbers, and Deuteronomy, London, 1865.

14. Fitzgerald, Madeleine A., The Rulers of Larsa, A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, 2002.

15. Hammond, Nicholas Geoffrey Lemprière, The Cambridge ancient history, III, Part 2, Empires and other States of the Near East, from the eighth to the sixth Centuries B.C., Volume 3, 1991.

16. James, M. R. (*translator*), Testament of Job, the Blameless, the Sacrifice, the Conqueror in many Contests (*e-article*).

17. Josephus, Flavius, The Antiquities of the Jews, Translated by William Whiston, (e-book).

18. Knudtzon, J. A., Die El-Amarna Taflen mit Einleitung und Erlaeuterungen, Leipzig, 1915.

19. Luckenbill, Daniel David Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. II, Chicago, 1927.

20. Petrovich, Douglas, Amenhotep II and the Historicity of the Exodus-Pharaoh, The Master's Seminary Journal, 17/1 (Spring 2006) pp.81-110.

21. Pritchard, James B. (*editor*), Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament (ANET), 3rd ed., Princeton, 1969.

22. Ragg, Lonsdale and Laura, The Gospel of Barnabas, Oxford, 1907.

23. Redford, Donald B., (*editor in chief*), Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, Oxford University Press, 2001.

24. Reisner, George A., The Harvard Expedition to Samaria Excavations of 1909, in; JSTOR. vol. 3, No. 2, April, 1910.

25. Reisner, George A., C. S. Fisher, D. G. Lyon, Harvard Excavations at Samaria, 1908-1910, vol. 1, Cambridge, Harvard University Press, 1924.

26. Rodkinson, Michael L. (*translator*), The Babylonian Talmud, 1918 (E-Book).

27. Schodde, George H., The Book of Jubilees, Translated from the Ethiopic, Oberlin, Ohio, 1888.

28. Selin, Helaine (*editor*), Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures, 2nd edition, Springer , 2008 (E-Version).

29. Shaw, Ian, Paul Nicholson, The British Museum Dictionary of Ancient Egypt, The American University in Cairo press, 1997.

30. **Skolnik, Fred (*editor in chief*), Encyclopaedia Judaica, 2nd Edition, Keter Publishing House, 2007.**

31. **Streane, A. W., A Translation of The Treatise Chagigah from The Babylonian Talmud, Cambridge, 1891.**

32. **Tacitus, Publius, The Annals of Tacitus, Translated by A. J. Church, W. J. Brodribb, London, 1906.**

33. **Töyrylä, Hannu, Slimy Stones and Philosophy: Interpretations of tohu wa-vohu as Matter and Form, 2000 (*e-article*.)**

34. **Wisse, Maarten, Scripture between Identity and Creativity, A Hermeneutical Theory Building upon four Interpretations of Job (*e-book*).**

وەڵامی پرسیارە کۆمەڵایەتییەکان

بەشی پێنجەم

یاسین ئەحمەد زەنگەنە

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

پێشەکی

نەیارانی ئیسلام بە گشتی و گاورەکان بەتایبەتی هەر لەسەرەتای هاتنی ئایینی پیرۆزی ئیسلامەوە تا ئەم ساتە وەختە بە هەموو شێوازێك دژایەتی ئیسلامیان کردووەو بۆ ئەم مەبەستەش دژایەتی کردنی قورئان لەیەکەمایەتی کارەکەیاندا بووە، چونکە ئەو راستیانەیان زانیوە کە قورئان گەورەترین کاریگەری لە سەر دڵ و دەروون و هەست و نەست و ژیانی مسوڵمانان هەیە، و نهێنی هێزو توانای مسوڵمانان بەهۆی پابەند بوونیانەوەیە بەقورئانەوە، ئەمەو قورئان تاکە کتێبی خوایە، کەوەك خۆی ماوەتەوەو دەستکاری نەکراوە.

هەر خوێندنەوەی قورئان و گوێلێگرتن و توێژینەوەی بۆتە مایەی مسوڵمان بوونی ژمارەیەکی زۆری خەڵکی نامسوڵمان.

دژایەتی ئیسلام و پەیامە پاك و بێگەردەکەی هۆکاری خۆی هەیەو، چونکە تاکە ئایینە سەرەڕای هەموو ئاستەنگ و بەربەستەکان بەردەوام لەگەشەکردن و بڵاو بونەوەدایە، ئەوەتا راپۆرتی رێکخراوی لێبووردەیی ئایینی)لەکەنەدا ئاماژە بەوە دەکات ئایینی ئیسلام تاکە ئایینە کەبەردەوام ژمارەی شوێنکەوتوانی لەهەڵکشان و زیادبووندان، و لەکاتێکدا بەردەوام ژمارەی گاورەکان لەکەمبوونەوەدان. بەپێی ئاماری تازەی مەوسوعەی جیهانی ویکیبیدیا ژمارەی مسوڵمانان لەجیهاندا گەشتۆتە (١٥٢٠٠٠٠٠٠٠) ملیارێك و پێنج سەدو بیست ملیۆن کەس، ئەمەش دەگاتەرێژەی لە ٢٣،٦ ٪ کۆی دانیشتوانی جیهان، رێکخراوی لێبووردەیی ئایینی پێشبینی دەکات ئیسلام ببێتە ئایینی پلە یەك پێش هاتنی ساڵی ٢٠٢٣.

هەربۆیە بەردەوام هێرش دەکرێتە سەر ئیسلام و هەوڵی دوورخستنەوەی خەڵکی لێدەدرێت و لەبەرچاوی گەلان ناشیرین دەکرێت، بۆ ئەم مەبەستە

بەردەوام کۆنگرەو کۆنفرانس دەبەسترێت، و ملیارەها دۆلار خەرج دەکرێت بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجە قێزەونە.

خوای گەورەش لەقورئانی پیرۆزدا فەرموویەتی (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ) الانفال ٣٦.

بەواتای: بێگومان ئەوانەی بێباوەڕن، ماڵ و سامانی خۆیان بەخت دەکەن بۆ ئەوەی بەشێنەیی بەربەست دانێن و ڕێگری بکەن لەبەردەم ئایین و ڕێبازی خوادا، جاماڵ و سامانیان لەئاییندەدا بۆ ئەم مەبەستە خەرج دەکەن! پاشان دەبێتەپەشیمانی و حەسرەت لەسەریان، لەدوایدا شکست دەهێنن، بێگومان ئەوانەش کە بێباوەڕبوون بۆ دۆزەخ کۆدەکرێنەوەو ڕاپێچ دەکرێن. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ١٨١ .

هەروەها فەرمویەتی: (يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلاّ أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ) التوبة ٣٢.

بەواتای: دەیانەوێت نورو ئایینی خوا بەقاڵەی دەمیان بکوژێننەوەو خامۆشی بکەن (بەڵام خەیاڵیان خاوە) خوا ناهێڵێت ئاواتیان بێتەدی و هیچ شتێکی تری ناوێت جگە لەوە نەبێت ئایین و نوری خۆی سەربخات ونوری خۆی تەواو بکات و دەری بخات، هەرچەندە کافرو بێباوەڕان پێی سەغڵەت و دڵتەنگ بن. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ١٩١.

لێرەدا ئاماژە بە بەسەرهاتێك دەکەین کەراستی وتەکانمان دەسەلمێنێت، سەرۆك وەزیرانی پێشووتری بەریتانیا (ویلیام گلادستۆن) لە ئەنجوومەنی عمومی بەریتانیا، قورئانێکی بەدەستەوەگرت و وتی: ئێمە ناتوانین ئیسلام و مسوڵمانان لەناوبەرین تا سێ شت لەناو نەبەین، نوێژی هەینی، حەج، ئەم کتێبە، یەکێك لەئامادەبوان هەستا تا قورئانەکە بدڕێنێ و لەت و پەتی بکات، ئەویش وتی: گەمژە من ئاوهام ناوێت، من دەمەوێ لەدڵ و هەڵسوکەوتیاندا بیدڕێنین. هەروەها

وتی: مادام ئەم قورئانە لەدەست مسوڵماناندا بێت ئەوروپا ناتوانێت دەست بەسەر ڕۆژهەڵاتدا بگرێت.

کتێبی ئایا قورئان پارێزراوە؟ لەنووسینی عبدالله فادی، بەشێکی ئەو هەوڵە نەزۆکانەیە کەدژی ئیسلام و قورئانیش وەك سەرچاوەی یەکەمی گیراوەتە بەر، وەرگێڕێکی نادیاریش بەسەقەتی کردویەتی بەکوردی و کۆمەڵێ سەرنج و تێبینی داوە، بەهیوای ئەوەی ڕۆڵەکانی ئەم میللەتە لەدینی هەق و ڕاستی دورخاتەوەو خزمەتێك بەنەیارانی ئیسلام بکات.

بەندەش کەئەرکی وەڵامدانەوەی بەشی حەوتەمی کتێبەکەم پێسپێردرا لەلایەن برایانی بەڕێزی(پرۆژەی تیشك)ەوە، کەتایبەتە بەپرسارە کۆمەڵایەتیەکان، وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە سواوانە کارێکی ئەوتۆ نیەو بەڵام داواکرا بەکورتی بێت چونکە خوێنەرانی ئەم سەردەمە زیاتر حەز بەکتێب و نامیلکەی قەبارە بچوك دەکەن.

سبحانك اللهم وبحمدك اشهد ان لااله الا انت

یاسین ئەحمەد زەنگەنە

سلێمانی، کانوونی یەکەم ٢٠١٢

١ـ بۆچی شایەتی دانی ژن نیوەی شایەتی دانی پیاوە؟!

(فادی) رەخنە لە قورئان دەگرێت بەوەی لە شایەتیداندا جیاوازی کراوە لە نێوان ژن و پیاودا، بەوەی شایەتی دانی ژن، نیوەی شایەتیدانی پیاوە، هەروەك لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە (وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الآخْرَى) البقره ٢٨٢. بەواتای: بادوو پیاو لە خۆتان شایەتی لەسەر(قەرزو مامەڵە) بگرن ئینجا ئەگەر دوو پیاو دەست نەکەوتن بۆشایەتی، ئەوا با پیاوێك و دوو ژن بن شایەتیەکە بدەن لەو کەسانەی کە رازین بەشایەتیدانیان، نەوەکو یەکێك لە ئافرەتەکان بیری بچێت با ئەویتریان بیری بهێنێتەوە. (تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٤٨)

بەڵام (فادی) ئەم مانا و راستیانانە نازانێت و بۆیە رەخنە لە قورئان دەگرێت و وای دادەنێت ئەمە سوکایەتیکردنە بە ئافرەتان، هەر وەك دەڵێت (ئێمەش پرسیار دەکەین) بڕی ئەو سەرزەنشت و رسوا کردنە چەندە، کە لەم دید و بۆچونە سوکایەتی پێکەرەوە دەردەچێت، کە ئێجگار دوورە لە پرەنسیبەکانی هاوسانی لە کەسێتی مرۆڤایەتیدا ؟ ئایا چەندین لە ژنان وەکو کەسی تاك بونیان نیە، کە زۆر چاکترن لە ژمارەیەکی زۆر لە پیاوانی نەزان ؟)

لەوەڵامدا دەڵێین:

ئەو بابەتەی ئایەتەکە فەرمانی شایەتیدانی پێ دەکات بابەتی قەرزە، ئەمەش بابەتێکی دارایی روتەو رێوشوێنی دیاریکراوی خۆی هەیە، پەیوەندی بە مامەڵە و سەودای نێوان خەڵکەوە هەیە، وەك ئاشکرایە ئەم وردەکاریانە زیاتر پەیوەندی بە پیاوانەوە هەیە، ژنانیش زۆرجار بایەخ بەم بابەتانە نادەن و فەرامۆشی دەکەن، چونکە لەگەڵ سروشت و حەز و خولیایاندا یەکناگرێتەوە، بەگشتی گەر داوا لە ژنان بکرێت ئاگاداری ئەو وردەکاریانە بن و لە یادی نەکەن و بیپارێزن ئەوا ناتوانن

بیپارێزن، گەر داوایان لێ بکرێت ئەو وردەکاریانە باس بکەن و رونی بکەنەوە و بیگێڕنەوە ئەوا ناتوانن وەك خۆی بە تەواوی روونی بکەنەوە.

گەر ئافرەتیش بکرێتە شایەت لەم وردەکاریە داراییانەو دواتر داوای شایەتی دانیان لێ بکرێت ئەوا زۆرجار ناتوانن ئەو وردەکاریانە وەك خۆی بخەنە روو، ئەمەش دەبێتە مایەی فەوتانی مافی خەڵکانی دی.

وتەکانی (فادی) هەڵەوناڕاستەو بەو شێوەیە نیە کە ئەو دەرکی پێ کردووە، بابەتەکەش هیچ پەیوەندیەکی بە زوڵم و رق و سوکایەتیکردنەوە نیە و پەیوەندیشی بە چاك دانانی رەگەزی پیاوان بە سەر ئافرەتانەوە نیە، ئەم بابەتە بابەتێکی داراییە و وردەکاری و رێوشوێنی خۆی هەیە.

بە پێیی دیدوبۆچونی ئیسلامی، ژنان یەکسانن بە پیاوان لە مرۆڤایەتیدا، بەڵام هەندێك جیاوازی لە نێوان هەردوو رەگەزدا هەیە، لە پێکهاتەیدا تا بتوانێت پەیامە مرۆڤایەتیەکەی جێبەجێ بکات، هەروەها پیاوانیش خاڵی جیاوازی تایبەتیان هەیە تا پەیامە مرۆڤایەتیەکەی بەدی بێنێت.

کەس نکۆڵی لەوە ناکات هەندێك لە ژنانی باوەڕدارو چاکەکار و خوا پەرست باشترینن لە زۆر لەو پیاوانەی کە خراپ و نا لەبارن، ئەمەو خۆپارێزی و خوا پەرستی بنەمای رێزلێنانە لای خوای گەورە.

هەروەها ئەم شایەتیدانە بۆ بەردەم دادگا نییەو، تایبەتە بە سەوداو مامەڵەی نێوان هاووڵاتیانەوە، کاتێك قەرز دەدەن بەکەسێك، بابینوسنەوە گەر نەیان توانی باشایەت راگرن. لەدادگادا قازی و دادوەر بەپێی سروشتی کێشەکان شایەتیدان قبوڵ دەکات، دادوەر لەهەندێ حاڵەتدا تەنها شایەتی ژنان وەردەگرێت لەو کێشەو پرسانەی کەتایبەتن بەئافرەتانەوە،چونکە ئافرەتان لەوبوارانەدا زانیاری و شارەزاییان زیاترە، وەك شیردان، حەیز، سەلماندنی منداڵبوون، لە هەندێ حاڵەتدا شایەتیدانی ژن و پیاو وەك یەك وەردەگیرێت وەك لە(لیعان) و زۆر بابەتی ئایینی گرنگ وەك ریوایەتی فەرموودە، بینینی مانگ....هتد

٢ـ بۆچی بەشە میراتی ژن نیوەی بەشە میراتی پیاوە؟

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا فەرمویەتی ﴿يُوصِيكُمْ اللَّهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الأُنثَيَيْنِ﴾. النساء ١١.

بەواتای: خوا رێنموویتان دەکات و فەرمانتان پێ دەدا دەربارەی نەوەکانتان لەبواری میراتی گرتندا(ئەویش ئەوەیە) کەبەشی نێرینەیەکیان بەشی دوو مێینەیانە.

(فادی) دەڵێت (ئایا لەبەرچی کورو کچ لە میراتدا هاوسان نەبن ؟ ئایا هەر یەکەیان هەمان جەستەیان نیە، کە پێویستی بە خۆراك و پۆشاك هەیە؟ ئایا پێداویستی ژیان لەسەر هەردوو لایان هەر یەکێك نیە و هەمان شت نیە؟ بەڵکو لەوانەیە داواکاریەکانی ژیان لەسەر کچانی منداڵ یان قەیرە کچ و بێوەژنەکان سەخت و گرانتر بێت)

(فادی) پێشنیار دەکات ژنان و پیاوان لە میراتدا یەکسان بن، بە پاساوی یەکسان بوونیان لە پێداویستی خواردن و خواردنەوەو پۆشاك، وە وای دادەنێت ئافرەت لە پیاو زیاتر پێویستی بەمانەیە، وە وەرگرتنی دوو بەش لە لایەن پیاوەوە بە ستەم و ناڕەوا دەزانێت و بە پێشخستنی پیاوی دادەنا بەسەر ئافرەتەوە.

لە وەڵامدا دەڵێین:

پێدانی پیاو دوو هێندەی ئافرەت(لە هەندێك باردا) پەیوەست نیە بە چاکدانانی پیاوەوە، چونکە پیاو چاکتر نیە لە ئافرەت بە هۆی رەگەزەوە، چاك نیە لە بەر ئەوەی پیاوە، بەڵکو چاکێتی لای خوای گەورە بە پێیی تەقواو کردەوەکانە، بێ گوێدانە رەگەز، رەنگ، زمان، تەمەن، رەچەڵەك، ماڵ و سامان، پلەوپایە، بەرێزترین کەس لای خوای گەورە ئەو کەسەیە کە خۆپارێزتر بێت جا ئەو کەسە پیاو بێت یان ژن، دەوڵەمەند یان هەژار، رەش یان سپی.... هتد.

هەروەك خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا فەرموویەتی ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ الحجرات ١٣.

بەواتای: بەڕێزترینتان لای خوا ئەو کەسانەتانە کەزۆرتر لە خواترسەو فەرمان بەرداری خوایە، بێگومان خوا زاناوئاگایە بەهەمووان. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٥١٧.

دابەشکردنی میرات لە روانگەی پێداویستەکانی لاشە بۆ خواردن و خواردنەوە و پۆشاك تەماشا ناکرێت، چونکە پیاو و ژن لەوەدا یەکسانن.

کاتێك پیاو دوو هێندەی ئافرەتێکی پێ دەدرێت لە (هەندێك حاڵەتدا) بەهۆی ئەو ئەرك و بەرپرسیاریەتیەوەیە کە پێی سپێردراوە، پیاو بەرپرسە جا لەهەر بارێکی خێزانی و داراییدا بێت، باوك بێت یان هاوسەر، برا بێت یان کوڕ، دەبێتە موعیل و بەخێوکەری ئەو ئافرەتانەی کە لەلایەتی، جا هاوسەری بن یان دایك یان خوشك یان پور دەبێت پێداویستی و خەرجیەکانیان دابین بکات، بەڵام ژنان هیچ لەمانە لە ئەستۆ ناگرن باری دارایی و خێزانیان لەهەر حاڵەتێکدا بێت، هەر کات ئافرەت ویستی لە ماڵی خۆی خەرج بکات ئەوە وەك بەخشش و هاوکاری دێتە ئەژمار کردن، بە واتایەکی تر پیاو بەردەوام دەبێت خەرج بکات و ئافرەتیش بەردەوام وەری دەگرێت.

ئایا هەموو ئەمانە بەڵگەو پاساو نین بۆ ئەوەی پیاوان لەو حاڵەتانەدا دوو هێندەی ژنان وەرگرن لە میراتدا.

ئەمەو ژنان لەچوار حاڵەتدا نیوەی پیاوان وەردەگرن، دووهێندەی ئەم حاڵەتانە وەك پیاوان وەردەگرن، زۆر حاڵەت هەیە زیاتر لە پیاوان وەردەگرن، یان بەش وەردەگرن وپیاوان بێبەشن، ئەمەش بابەتێکی دوور و درێژەو بوار نیە بە درێژی روونی بکەینەوە.

٣ـ فرە ژنی

(فادی) رەخنە لەو ئایەتە دەگرێ کە فرەژنی حەڵاڵ کردووە، هەروەك خوای گەورە فەرمویەتی (وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلاَّ تَعُولُوا) النساء ٣.

بەواتای: ئەگەرترسان لە ئەنجام نەدانی دادپەروەری لەگەڵ کچە بێ باوکەکاندا (ئەگەر بیانکەنە هاوسەرتان، ئەوە واز لەوان بهێنن) ئەوە لەئافرەتانی تر کەحەلاڵن بۆتان ژن مارە بکەن دوو دوو، یان سیان سیان، یان چوار چوار(ئەڵبەتە لەیەك هاوسەر زیاتر مەرج و بارودۆخی تایبەتی خۆی هەیە) خۆ ئەگەر ترسان لەوەی کەنەتوانن دادپەروەر بن(لەنێوان هاوسەرەکانتاندا) ئەوە بایەك ژن مارە بکەن، یان ئەو کەنیزەکانەی کەهەتانن (کە دیاردەیەکی کاتی بوو، ئیسلام بنەبڕی کرد) ئەوەی باسکرا نزیکترە لەوەی ستەم نەکەن (ئەگەر پەیڕەوی بکەن). تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٧٧.

دوای ئەوەی (فادی) پوختەی تەفسیری بەیزاوی سەبارەت بەو بابەتە تۆمارکردووە و ئایاتەکە رەتدەکاتەوەو دەڵێت (ئێمەش پرسیار دەکەین: ئایا خێزان خانەیەکی بچوککراوەی کۆمەڵگا نیە؟ وەهەبونی پیاوێك لە نێوان چوار ژن و ژمارەیەکی زۆر کەنیزەکدا شێوەیەکە لە ستەمکاریەکان، وە گۆڕەپانی خەشم و قین و پێکدادانە و کارگەیەکە، کە ژنانی تەلاقدراو و منداڵانی ئاوارەی بێ تاوان بەرهەم دەهێنێت، وەئەگەر پیاوێك لە هەمان کاتدا چوار ژن یان زیاتری هەبوو، ئایا لەبەر چی ژنانیش هەوڵ نەدەن لە یەك کاتدا شوو بە چوار پیاو نەکەن؟ ئایا دادپەروەری لەوەدا نیە کە یاسای بنچینەیی پیادە بکەین، کە یەك (حەوا) بۆ یەك (ئادەم) بێت؟).

هەروەها بە (ما) دەربڕینی لەژنان کردووە، کە بۆ نا ئاقڵ بەکاردێت، بەمەبەستی هەنگاونان بۆ پیادەکردنی ئەوبۆ چونەی کەژنان لەبەر ناتەواوی ئەقڵیان رەوتێکی نا ئەقڵانیان هەیە.

لەوەڵامدا دەڵێین:

فرەژنی لەپێش ئیسلامدا لەسایەی ئایینە ئاسمانی و دەسکردەکان و لەنێو موشریك و بێباوەڕەکاندا حزووری هەبووە، ئیسلام فرەژنی دا نەهێناوە، بەڵکو رێکی خستۆتەوەو سنووری بۆداناوەو مەرجداری کردووە، تاخراپ بەکار نەهێنرێت.

ئەمەو فرەژنی رێپێدراوێکی مەرجدارە، و واجب نیە لەسەر پیاوان، مەرجدارە بە دادپەروەری پیاو لە نێوان خێزانەکانیدا، گەر دادپەروەر نەبوو، ئەوا گوناهبارە، هەر کاتێك پیاو لە نێوان هاوسەرەکانیدا دادپەروەر بوو، ئەوا هەموو ئەو مەترسیانە نامێنێت و دەڕەوێتەوە کە نەیارانی فرەژنی باسی لێوە دەکەن. بە دادپەروەری لە نێوان هاوسەرەکاندا ماڵ دەبێتە مێرگی ئاشتی و ئارامی وسۆز و خۆشەویستی و منداڵەکانیش بە شێوەیەکی تەندروست و چاك پەروەردە دەبن، لە ژیانی هاوەڵان و دواتریشدا کە چەند ژنێکیان هێناوەو دادپەروەر بوون لە نێوانیاندا، نمونەی جوان و بەرجەستەن.

گەر هەندێك مسوڵمان ئەم رێپێدانی فرە ژنیە بە خراپ بەکاربێنن و زوڵم و ستەم لە هاوسەرە کانیان بکەن، ئەوا بەرامبەر بە خوای گەورە بەرپرسیارن، خۆشیان دەرەنجامی ستەم و هەڵسوکەوتە خراپەکانیان لە ئەستۆ دەگرن، خوای گەورە کە بواری داوە لە هەمان کاتدا مەرجی دادپەروەری بۆ داناوە.

بەڵام سەبارەت بەوەی کە سونەتی خوای گەوەر ئەوەیە کە پیاو تەنها یەك ژن بهێنێت ئەوە درۆ و بوهتانێکی گەورەیە بەناوی خواوە دەکرێت، سەبارەت بەوەی ئادەم تەنها حەوای مارەکردووە، ئەوە بەڵگەیەکی لاوازە چونکە لەو کاتەدا لە نێو مرۆڤدا تەنها حەوا هەبووە، ئەمەو زۆرێك لە پێغەمبەران سڵاوی خوای گەوەرەیان

لێبێت چەند خێزانێکیان هەبووە، وەك محمد و داود، سولەیمان،.... سڵاوی خوایان لێبێت.

رەخنە گرتنی (فادی) لەم پرسەدا بەڵگەی نەزانی و بێباوەڕییەتی، ئەوەی خوای گەورە حەڵاڵی بکات و رێی پێبدات ئەوا بەرژەوەندی و واقیع بینی و حیکمەت هەر لەوەدایە.

دەپرسین ئایا فرەژنی بۆ ژنان چاکتر و پاکتر و شکۆدارترە بەوەی چەند ئافرەتێك هاوسەری پیاوێك بن بەو مەرجانەی ئاماژەمان پێدا یان فرە دەزگیران و بەناو خۆشەویستان کە سەرتاپای سوکایەتیکردنە بەئافرەت و وەك کاڵایەك تەماشا دەکرێت بۆ تێرکردنی ئارەزووە سێکسیەکان و دەبێتە مایەیی بڵاوبونەوەی خراپەو داوێنپیسی و تێکچوونی شیرازەی کۆمەڵایەتی.

ئەمەو فرەژنی وەك رێپێدانی شەرعی پاساوو حیکمەت و بەرژەوەندی تێدایە وەك:

١- زۆربوونی ژمارەی ئافرەتان لەچاو پیاواندا: بەهۆی شەڕو کارەسات و رووداوە جۆراو جۆرەکانەوە کەزۆربەی زۆری قوربانییەکان پیاون،ژمارەی ژنان چەند بارە دەبێتەوە. بۆنموونە گەر(٢٠٠) پیاو هەبوو، لەبەرامبەردا (٤٠٠) ژن هەبوو، هەرپیاوێك ژنێکی هێنا، ئەوا (٢٠٠) ئافرەت بەبێ مێرد دەمێنێتەوە، رەنگە دەوڵەت، کەسوکار، کۆمەڵگا، بتوانن پێداویستی دارایی ژیانیان بۆدابین بکەن، بەڵام بەسروشت و فیترەتی خۆی ژن پێویستی بەپیاوە بۆ تێرکردنی لایەنی سێکسی، جا بۆ تێرکردنی سێکسی سێ گریمانی لەبەردەمدایەو چوارەمی نیە: یان بەرێگایەکی شەرعی چێژ لەپیاو ببات یان بەرێگایەکی ناشەرعی یان ئەبێ خۆی خەفەبکات و نەفسی کوێربکاتەوە! ئیسلام و عەقڵ و واقیع و بەرژەوەندی دوو گریمانەکەی ئەخیر رەتئەکەنەوەو ئەوەی یەکەم بەبژاردەی چاك ئەزانن چونکە دەیان سوودو فەلسەفەی لەپشتەوەیە، رۆژئاوا ئەگەری دووەم هەڵەبژێرێت کە

سەراپا زیان وماڵوێرانیە بۆ ئافرەت، هەندێ ئایینی دەستکردیش گریمانەی یەکەم هەڵدەبژێرن کەلەراستیدا پڕە لەستەم و نادادی.

٢- بەشێك لەئافرەتان بەهۆکاری جیاواز وەك نەخۆشی، ناتوانن خواستی مێردەکانیان بهێننە دی، پیاوەکانیش مافی خۆیانە لەم بارانەدا هاوسەرێکی تر هەڵبژێرن، رێزو مافی هاوسەری یەکەمیشیان بپارێزن.

٣- نەزۆکی، جاری واهەیە ئافرەت بەهەرهۆکارێك بێت، منداڵی نابێت و راپۆرتی پزیشکی روونی دەکاتەوە، پیاویش حەز بەمنداڵ دەکات و مافی سروشتی خۆیەتی ژنێکی تر بهێنێت، بەهیوای ئەوەی خوای گەورە نەوەی پێ ببەخشێت.

٤- هەندێك لەپیاوان بەسروشت و پێك هاتەی خۆیان لایەنی سێکسیان بەهێزەو هاوسەرە کانیشیان ناتوانن لەئاستی حەزوو خواستە سێکسیەکانی مێردەکانیاندابن. لەم کاتەدا هانا بۆئەوە دەبەن کەژنێکی تر بهێنن.

٥- چارەسەرە بۆزۆر کێشەی کۆمەلایەتی وەك قەیرەیی کچان، بێوەژنان... هتد.

سەبارەت بەوەی کە ژنان بۆیان هەبێت چەند پیاوێکیان هەبێت بەڵگەی نەزانینی نووسەرەکەیە، وەلامدانەوەی ئەمەش زۆر هەڵدەگرێت ئەوەندە بەسە بڵێیین لەگەڵ سروشت و توانای ژندا یەکناگرێتەوەو، دەبێتە مایەی تێکەڵبوونی نەوەکان، هیچ نەوەیەك نازانێت کێ باوکێتی، ئەگەری ئەوە هەیە هەرەیەك لەو پیاوانە بانگەشەی ئەوە بکەن کە باوکی ئەو منداڵەن، لەمەشدا خراپە و تاوانی کۆمەلایەتی و دەرونی و مرۆڤایەتی هەیە.

هەروەها نوسەر بە نەزانی دەڵێت ئایەتەکە (بە (ما) دەربڕنی لەژنان کردووە، کە بۆ نا ئاقڵ بەکاردێت، بەمەبەستی هەنگاونان بۆ پیادەکردنی ئەو بۆ چونەی کەژنان لەبەر ناتەواوی ئەقڵیان رەوتێکی نا ئەقڵانیان هەیە) ئەمەش وانیە، چونکە

(أو) حرف عطف للتخيير (ما) اسم موصول مبنيّ في محلّ نصب معطوف على واحدة) بۆیە (ما) لێرەدا (اسم معطوف)ە.

هەروەها وەرگێڕیش لەپەراوێزی باسەکەدا(مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ) بەهەڵەو بەبێ بەڵگە لێکدەداتەوەودەڵێت (خاوەنی قورئان (کچانی بێ باوك و کۆیلەمێ، وەچەی هەژار کراوان وەك یەك سەرنج دەدات و بەیەك چاو لەگەڵ کچانی خاوەن سامانەکاندا سەیریان ناکات. هەرلەم دیدو تێڕوانینەشەوەیە کەلەناو مسوڵمانان‌دا منداڵی بێ باوان بەسوك سەیریان دەکرێت، یان وەك کچانی باوکدارو خاوەن سامان سەرنج نادرێن.) دیارە ئەم قسانە سەراپای درۆیەو دوورە لەراستی و هیچ بنەمایەکی نیە، ئیسلام زۆر رێزی لەبێ باوکان ناوەو خودی پێغەمبەریش (صلى الله علیەواله وسلم)بەبێ باوك و دایك گەورەبووە، داوای لەمسوڵمانان کردووە کەیارماتی و چاودێری هەتیوان بکەن ئەوەتا فەرموویەتی (انا وكافل اليتيم في الجنة هكذا. واشار بالسبابة والوسطى، وفرج بينهما شيئا) رواه البخاري. بەواتای من و سەرپەرشتیاری بێ باوکان لەبەهەشتدا پێکەوەین هەروەك چۆن ئەو دوو پەنجەیە پێکەوەیە. بۆیە چەندین دەقی پیرۆز هەیە ئاماژە بەم بابەتە دەکات و بواری خستنە روویمان نیە گەر کەسێکیش بەزبری مامەڵە لەگەڵ کەسێکی بێ باوکدا بکات ئەوە نیشانەی تێنەگەبشتنێتی لەئیسلام و پێی گوناهبار دەبێت.هەروەها ئیسلام تاکە پەیام و بەرنامەیە کەرێزی هەژارانی گرتووەو کاری بۆ نەهێڵان یان کەمکرنەوەی ئازارو مەینەتەکانیانی کردووە. بوونی کەنیزە کەدیاردەیەکی کاتی ئەو سەردەمە بووە، ئیسلام بەهەنگاوی کرداری و بەپلە بەندی چارەسەری کردووەسەرەتا رێزو شکۆو کەسایەتی بۆگێڕاونەتەوەو مامەڵەی چاك و تەندروستی لەگەڵکردوون.

٤ـ لێدانی ژنان

(فادی) ڕەخنە لەوە دەگرێت کە لێدانی ژنان لە هەندێ حاڵەتدا ڕێپێدراوە، هەروەك لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە (وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا) النساء ٣٤.

بەواتای: ئەو ئافرەتانەی ئێوە دەترسن سەرپێچی و سەرکەشی بکەن، سەرەتا ئامۆژگاریان بکەن (ئەگەر سوودی نەبوو) لەناو جێدا پشتیان تێبکەن، (ئەگەر ئەوەش سوودی نەبوو) لێیان بدەن (بەمەرجێك لێدانەکە لە دەم و چاو نەبێت و ئاسەوار بەجێنەهێڵێت) ئەگەر بەم هۆیانە لەلادان و یاخی بوون وازیان هێنا، ئەوە ئیتر ستەمیان لێ مەکەن و ڕێگەی تر مەگرنە بەر(بۆ ئازاردانیان) بێگومان خوا بەرزو بڵندو گەورەیە (ئەگەر ستەمیان لێبکەن تۆڵەتان لێدەسێنێت). تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٨٤

قورئان بانگەشە بۆ ئەوە دەکات ئەگەر (ژنێك لە لێدان و وشکی هەڵسوکەوت یان لە خۆ لێگرتنەوەی مێردەکەی ترسا، ئەوە با ژنەکە پەنا بەرێتە بەر کۆمکارێکی هەڵسەنگاندن لە کەسوکاری خۆیی و مێردەکەی تاکو لە نێوانیاندا بەچاکە ناوبژیوانی بکەن.

(وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتْ الآنفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) النساء ١٢٨

هەروەها نووسەردەڵێت: ئەگەر پیاو لە یاخی بوون و سەرکێشی ژنەکەی ترسا ئەوا لەسەریەتی کە ئامۆژگاری بکات پاشان لێی دابڕێت، پاشان لێی بدات ئەگەر چی بە زللە یان بە مست بێت یان بە قاچ (لەقە) یان شەقی تێ هەڵدات یان بە قامچی لێی بدات یان دار.

دواتر ناوبراو دەقێك لە ئینجیل دەهێنێ سەبارەت بە خۆشەویستی پیاو بۆ خێزانەکەی، بەمەش دەیەوێت بەراورد بکات لە نێوان قورئان و ئینجیلدا، قورئان تۆمەتبار دەکات بەوەی بانگەشە بۆ زوڵمکردن لە ئافرەتان و سوکایەتیپێکردنیان دەکات، بەڵام ئینجیل بانگەشە بۆ خۆشەویستی و رێزلێنانی ئافرەتان دەکات.

لە وەڵامدا دەڵێین:

قورئانی پیرۆز بانگی پیاوان دەکات بۆ ژیانی پڕ لەخۆشەویستی ومیهرەبانی لەگەڵ هاوسەرە کانیاندا، ئەمەش بە ئایەتێك لە ئایەتەکانی خوا دادەنرێت (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ...) الروم ٢١.

بەواتای: یەکێك لەنیشانەو بەڵگەکانی ئەوەیە: کە هەر لەخۆتان هاوسەری بۆ درووست کردوون بۆ ئەوەی ئارام بگرن لەلایداو لەنێوانتاندا خۆشەویستی و سۆزو میهرەبانی فەراهەم هێناوە، بەڕاستی ئا لەو دیاردانەدا نیشانەو بەڵگەهەیە بۆ کەسانێك بیردەکەنەوەو تێدەفکرن. تەفسیری ئاسان لاپەڕە٤٠٦.

هەروەها خوای گەورە نەهی لە پیاوان کردوە ستەم لە ئافرەتان بکەن و ئازاریان بدەن (يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلاّ أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا(١٩)وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلاَ تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا(٢٠) وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا) النساء ١٩ـ٢١.

بەواتای: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە درووست نیە بۆتان ژنان بەزۆر بکەنە میراتی خۆتان و دەستیان بەسەردا بگرن، (وەکو کەل و پەلی تری ناوماڵ)، ناچاریان مەکەن تا هەندێك مارەییتان بۆ بگەڕێننەوە، مەگەر ئەوان گوناهێکی ئاشکراو دیار ئەنجام بدەن، هاوژینیان بەجوانی لەگەڵدا بەرنە سەر، ئەگەر

خۆشتان نەویستن و لێیان بێزاربوون، ئەوە دوورنیەو دەشێت حەزتان لەشتێك نەبێت و خوا بیکات بەمایەی خێرو بێری زۆرو بێ سنوور.

خۆ ئەگەر ویستتان هاوسەرێك بخەنە جێگەی هاوسەرێکی ترو مارەییەکەی (ئاڵتون و سامانێکی) زۆرتان پێدابوو، ئەوە نابێت هیچ شتێکی لێ بگێڕنەوەو لێی کەم بکەنەوە، ئایا ئەو مارەییەی کەپێتان داوەو وەری دەگرنەوە لێان بەدرووست کردنی بوختانێکی ناڕەواو گوناهو ستەمێکی ئاشکرا! ؟

جاچۆن دروستە مارەییان لێ وەربگرنەوە، لەکاتێکدا ئێوە چوونەتە لای یەکترو ژنانیش پەیمان و بەڵێنێکی گەورەو گرنگیان لێوەرگرتوون(لەکاتی مارەکردنیاندا).تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٨٠ـ ٨١.

بە دەگمەن ژن لەگەڵ مێردەکەیدا جیاوازی دەبێت و سەرکەش و یاخی دەبێت، لەم بارەدا پێویستە پیاو چارەسەری ئەم بارە بکات، بڕیاری درووست بدات، پێش ئەوەی بگاتە تەلاق و جیابوونەوە، خوای گەورە سێ هەنگاوی پلە بەندی داناوە:

ئامۆژگاری کردن و بیرخستنەوەی بە پەیامی خواو و ئاگادارکردنەوەی لە دەرئەنجامی سەرکەشی، گەر ئەم شێوازە سودی نەبوو ئەوا پەنا بۆ دورکەوتنەوە لێی لەسەرە جێگادا، گەر ئەم هەنگاوەش سودی نەبوو ئەوا دەتوانێ بە لێدانێکی سوك لێی بدات.

نە قورئانی پیرۆز و نە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) رێگای داوە بەو شێوازە لێدانەی کە (فادی) وەسفی دەکات، ئەمە و هیچ زانا و فەقیهو توێژەرێك بەم شێوە وەسفە باسی نەکردووە، ئەمە و ناشێت بەکارهێنانی دار یان لەقە بەکاربهێنرێت بۆ لێدانی ئافرەت چونکە ئەمە شێوازێکە لە تۆڵە سەندن نەك میکانیزمێکی پەروەردەیی و شێوازێکی چارەسەر بێت.

لێدانی ئافرەتی سەرکەش وەك شێوازێکی چارەسەر دەبێت لێدانێکی سوك بێت بە ناو لەپ یان بە پەنجەکان، یان بەسیواك، ئەمە و نابێت دەم و چاو

بگرێتەوە و لەبەر ئەوەی لای خوا بەرێزە، هەروەها هیچ شوێنەوەرێك بەجێ نەهێڵێت، هەروەها نابێت توند بێت، لێدان بەم مەرجانەی زانایان باسیان كردووە تەنها ناوی لێدانەو لەختووكەدان دەچێت، و لایەنێكی مەعنەوییە. دوپاتی دەكەینەوە زۆربەی پیاوان مەگەر زۆر ناچاربن پەنا بۆ ئەم شێوازە بەرن، ئەمەو لە حاڵەتی زۆر دەگمەندا بە كاردێت، بەشێكی بەرچاو لە زانایان وتویانە چاكترین شت دوور كەوتنەوەیە لە لێدان ئەمەو لە سونەتی كرداری پێغەمبەردا (صلى الله عليه وسلم) هەرگیز لە هاوسەرەكانی نەداوە و هەر چەند كێشەو گرفت و پاساو هەبوبێت.

٥ـ ژن و جیابوونەوە

لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە گەر پیاو ژنەكەی تەڵاقی سێ بەسێ دا ئەوا بۆی حەڵاڵ نابێتەوە مەگەر كاتێك پیاوێكی تر مارەی بكاتەوە(فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ) البقرة ٢٣٠.

بەواتای: خۆ ئەگەر(بۆجاری سێیەم، پیاو ژنەكەی خۆی) تەڵاق دا ئەوە ئیتر جارێكی تر بۆی حەڵاڵ نابێت مەگەر دوای ئەوەی شوویەكی تر بكات و (هاوسەر ی دووەمی بەشێوەیەكی ئاسایی تەڵاقی بدات، یان بمرێت)، ئەوە بۆیان هەیە بگەڕێنەوە بۆلای یەكترو(ژیانی ژن و مێردایەتی دەست پێبكەنەوە)، ئەگە ر گومان و رایان وابوو دەتوانن سنوورەكانی خوا راگرن و(ژیانێكی ئاسودەیی ببەنە سەر)، جا ئەوەی كەباسكرا سنورەكانی خوای گەورەن، روونیان دەكاتەوە بۆگەلێك كە بزانن و تێبگەن. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٣٦.

بەڵام گەر مێردی تەنها گرێبەستی هاوسەرگیری ئەنجامدا بە مەبەستی حەڵاڵ بوون و گەڕانەوەی بۆ لای هاوسەری یەكەمی و سەرجێیی لەگەڵ نەكرد ئەوە نابێت، هەروەك پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) نەفرەتی كردووە لە دووو پیاو

(المحلل) مێردی دووەم و(المحلل له) مێردی یەکەم هەروەك فەرموویەتی: (لعن رسول الله المحلل والمحلل له) رواه احمد والنسائي والترمذي وصححه

(فادی) بەسروشتی خۆی ئەم راستیانە رەت دەکاتەوەو نکۆڵی لێ دەکات و جنێو و سوکایەتی بە پێغەمبەر دەکات و دەڵێت (ئێمەش پرسیار دەکەین: ئایا کەسانی ئەقڵ مەند ئەم سیستمە نامۆیە رەتناکەنەوە؟ ئایا لە بەرچی قورئان بانگەشە بۆ رێکەوتنی تەڵاقدار و گەڕانەوەی ژنێك بۆ لای مێردی یەکەمی بە مەرجی جووتبونی ژنە تەڵاقدراوەکە لەگەڵ پیاوێکی تردا گرێ دەدات، کە بە (المحلل) حەڵاڵ کەر ناوزەدی دەکات؟ وە ئایا لەبەرچی پێغەمبەر نەفرەتی لە (المحلل) حەڵاڵ کەر و (المحلل له) حەڵاڵ بۆ کراو مێردی پێشوو کردوە، ئایا یاسادانەرەکە مستەحەق و شایستە تر نیە بە نەفرەت؟)

لە وەڵامدا دەڵێین:

(فادی) بە فرت و فێڵ و چەواشەکردن و دەیەوێت خوێنەر چەواشە بکات، ناوبراو بەناو بانگەشە بۆ ئەوە دەکات داوا لە ژیر مەندان دەکات کە ئەم سیستەمە نامۆیە رەت بکەنەوە، چونکە بە پێی دیدی ئەو پێچەوانەی ئەقڵ و ژیرییە، بەڵام دەڵێین ئەم یاسایە لەچیدا لەگەڵ ئەقڵ و ژیریدا یەکناگرێتەوە، خوای گەورە یاسای تەڵاقی بۆ داناوین و بە سێ تەڵاق دیاری کردووە، لە کاتێکدا لە سیستەمی نەفامیدا بە شێوەیەکی رەهاو کراوە بووە، پیاو ژنەکەی سەد جار تەڵاق دەدا و دواتر دەیهێناوە، بەڵام ئاینی ئیسلام هات و تەڵاقی دیاریکرد بە سێ تەڵاق.

ئافرەتیش دوای تەواو بوونی ماوەی عیدەکەی لە مێردی یەکەمی دەتوانێت شوو بکاتەوە، ئایا ئەم رێپێدانە چ تێگیرانێکی هەیە لەگەڵ ژیریدا، پیاوی دووەمیش گەر تەڵاقیدا هیچی تێدا نیە، هیچ رێگریەکیش نیە جارێکی تر ئەم ئافرەتە شوو بکاتەوە بە مێردی یەکەمی دوای تەواو بوونی عیدەکەی لە مێردی دووەمی، بۆیە ئەقڵی دروست بە هیچ شێوەیەك پێچەوانە نیە بەم شەریعەت و پەیامە.

مێردی دووەم گەر ئافرەتەکەی مارە کرد بە پێی بنەما شەرعیەکان و وەك ژن و مێردێکی تەواو لە رووی ئەرك و مافەوە ئەمە پێی ناوترێت (المحلل) چونکە ئەم

کەسە مەبەستی نیە بیگێڕێتەوە بۆ مێری یەکەم و هیچ مەرجێکی لەسەر نیە کە سەرجێیی لەگەڵ نەکات.

وەرگێڕ یش لە پەراوێزدا دەڵێت (المحلل، حەلاڵکەر) پیاوی دووەم، کەژنەکەی لێ مارە دەکرێت کەزۆربەی جار دەبێ تەلاقی بداتەوە بۆ مێردی یەکەمی ئەمەش بەپێی رێککەوتنێکی پێش وەخت بووە، واتە ئەو پیاوەی ژنی سێ بەسێ تەلاقدراو دەهێنێ پاشان تەلاقی دەدات بۆ مێردی پێشووی ژنەکەو بۆی حەلاڵ دەبێ)، (محلل لە، حەلاڵ بۆکراو) مێردی یەکەمی ژنەکە(یان ئەو مێردەی کە تەلاقی داوە) کەپێغەمبەر نەهی لێکردووە بەپێی دەقی ئایەتی(بعولتهن احق بردهن) واتە مێردەکانیان موستەحەقترن، کەژنە تەلاقدراوەکانیان بگەرێننەوە لای خۆیان ئاماژەیەکە بۆ بەجاش مارەکردنەوە، کەلە سزادان و تەمێکردنێکی سێکسی شەرعیکراو دەچێت و میصریەکان بەو پیاوەی دووەم دەڵێن کوبری، واتەپرد) لەوەلامی قسە بێ بنەماو بێ سەروو بەرەکانی وەرگێڕدا دەڵێین: ئەم روونکردنەوانەی سەرتاپا هەڵەیەو وانیەو نازانین کامیانی بۆ راست کەینەوە، ئەوەی خەڵکی پێی دەڵێن مارە بەجاش لەئیسلامدا بوونی نیەو تاوان و فرت و فێڵەو هەر رێککەوتنێك لەو بارەیەوە حەرامەوە هەروەك پێشتر لەفەرمودەکەدا ئاماژەمان پێدا (لعن رسول الله المحلل والمحلل له) واتە: پێغەمبەری خوا(صلي الله عليه وسلم) نەفرەتی لە حەلاڵ کەر و حەلاڵ بۆ کراو کردووە

هەروەها ئایەتی(وبعولتهن احق بردهن) البقره ٢٢٨.

بەمانای: هاوسەرەکانیان شایستەن بەگێڕانەوەیان، لەماوەی چاوەڕوانی و عیدەدا ئەمەش بۆ تەلاقی رەجعییە، بەهیچ شێوەیەك پەیوەندی بەم باس و تەوەرەوە نیە.

٦ـ ژن و حیجاب

لە سورەتی النور ئایەتی ٣١دا هاتووە (وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ) با سەرپۆشەکانیان بدەن بەسەر سینەیاندا، (خومر) کۆی (خەمار) ە کە ژن سەری

پێ دادەپۆشێ وە (جیوب) کۆی (جیب)ە کە سنگ دەگرێتەوە، هەروەها جیب ملیوانی کراس دەگرێتەوە، بەمەش ماناکەی دەبێت بە (با بە سەرۆپۆشەکانیان سەر و ملیان داپۆشن – یسترن اعناقهن بغطاء راسهن) ئێمەش پرسیار دەکەین) (ئایا چۆن ژن دەخرێتە پۆشاکێکی (داشاردنەوە) کە لە بەندینگە دەچێت ؟ (داشاردن) حیجاب) و خۆشاردنەوەی ژنان گیانی کارکردن و چالاکی و ئازادی کەسێتی ژنان دەکوژێت و مرۆڤایەتی بۆ سەردەمی کۆیلایەتی دەگێڕێتەوە).

لەوەڵامدا دەڵێین:

(فادی) کەهێرش دەکاتەسەر حیجابی ئافرەتان و بەشێوازێکی ناشیرین باسی دەکات خۆی قەشەیەکی گاورەو گاورەکانیش گوایە بانگەشەی پاکیزەیی و خاوێنی دەکەن و دژایەتی داوێن پیسی و تێکچوونی شیرازە دەکەن، حیجاب پاراستنی ئافرەتەو بڵاوکردنەوەی پاکی و چاکەخوازییە لە کۆمەڵگادا.

کێ دەڵێت حیجاب بەندیخانەی ژنانە؟بەڵگەی ژیری و زانستی و واقیعی حاڵ، پێچەوانەی وتەکانی (فادییە)ئافرەتانی داپۆشراو نموونەی کارو چالاکی و زیرەکی و داهێنانن و رۆڵی پۆزەتیف و کاریگەریان لەکۆمەڵگادا بینیوە، وەك پەرلەمانتار، پزیشك، ئەندازیار، مامۆستا، فەرمانبەر..... هتد. هیچ کات حیجاب گیانی ئازادی ژنانی نەکوشتووە، بەڵکو پێچەوانەکەی راستە.

ئەوانەی دژایەتی حیجاب دەکەن مەبەست و مەرامی تریان هەیەو بەناوی ئازادی و یەکسانی ژنانەوە پیلانەکانی خۆیان جێبەجێ دەکەن، بازرگانی بەجوانی و لاشەی ئافرەتەوە دەکەن و وەك کاڵایەك سەوداو مامەڵەی پێوە دەکەن، ریکلامی کەناڵ و روپەڕی رۆژنامەو گۆڤارو ماڵپەڕەکان راستی وتەکانمان دەسەلمێنن.

هەروەها نوسەر گوایە قەشەیە و خاوەن ئایینی ئاسمانییەو بەرگری لەئینجیلی دەستکاری کراو دەکات ئایا چی دەقێکی ئایینی مەسیحی دژایەتی باڵاپۆشی و

حیجاب دەکات و بانگەشە بۆسفوری و روت و قوتی دەکات، بێگومان وەڵامەکەی دیارەو شتی لەو بابەتە بوونی نیە.

٧ـ زۆر لێکردن بۆ زەکاتدان

(فادی) ئایەتەکانی سورەتی تەوبە دەخاتە روو کەباس لەدەرکردنی زەکات دەکات(وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ(٥٨)وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ(٥٩)إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ.....)التوبه ٥٨ـ٦٠

بەواتای: هەیانە تانەو تەشەر لە تۆ دەدات لەدابەشکردنی زەکات و دەستکەوتدا(پڕو پاگەندە دەکات کە گوایە عەدا لەت و دادی تێدا نیە)، جا ئەوانە ئەگەر بەشیان بدرێت رازین، ئەگەر بێبەش بکرێ لێی، ئەوا خێرا ئەوان رق هەڵدەگرن و کینە لەسینە دەگرن. خۆ ئەگەر ئەوانە رازی بونایە بەو بەشەی کە خوا بە نسیبی کردون و پێغەمبەر (صلی الله علیەوالە وسلم) پێی بەخشیون و بەدڵ بیان وتایە) خوامان بەسە(کەلێمان رازی بێت)، ئێمە فەرامۆش ناکات لەئاییندەدا هەر پێمان دە بەخشێت لەفەزڵ و زیادە رێزی خۆی، پێغەمبەرەکەشی لەوەی دەستی دەکەوێت پێمان دەبەخشێت، بە راستی ئێمە ئاوات و مەبەستمان گەڕانەوەیە بۆ لای خواو بەدەست هێنانی رەزامەندی ئەوە (ئەوکاتە پاداشتی هەردوو جیهانیان بۆ خۆیان مسۆگەر دەکرد). بێگومان زەکات تەنها بۆ هەژاران و نەداران و ئەوکەسانەی کە کارمەندن بەسەریەوەو بەو مسوڵمانە نوێیانەی کە هێشتا ئیمان جێگیر نەبووە لە دڵیانداو بۆ ئازاد کردنی کۆیلەکان و بۆ (یارمەتی دانی) قەرزدارەکان و بۆ گەیاندنی ئایینی خوا(هەر بوارێك کەخزمەت بە بانگەوازی ئیسلام بکات و ئایینی خوا بەرەو پێش و سەرکەوتن ببات) هەروەها بۆ ئەو

ڕێبوارانەش کە پارەیان لێدەبڕێت و نەدار دەکەون،(دابەشکردنی زەکات بەو شێوەیە) فەرزە لەلایەن خواوە لەگەردنی ئیمانداراندا، خواش زاناو دانایە (لەسامان بەخشین و فەرز کردنی زەکاتدا). تەفسیری ئاسان لاپەڕە ١٩٦.

دواتر باسی شەڕی هەڵگەڕاوەکان دەکات لەلایەن خەلیفە ئەبوبەکری سدیقەوە(خوای لێ ڕازیبێت)کەڕێگرییان لەزەکاتدان گرت وخەلیفەش خالیدی کوڕی وەلیدی بۆناردن و شەڕی لەگەڵ کردن و گەڕانەوە ژێر سایەی ئیسلام.

(فادی) دەڵێت) (ئێمەش پرسیاردەکەین: ئەگەر زەکات پایەیەکە لەپایەکانی ئاین و ئایینیش بۆخوایە، ئایا ئەو ئایینە بەئایینێکی ڕاست دادەنرێت ئەگەر ئێمە مومارەسەی بکەین، بەڵام نەك وەك خوازیاروو خۆبەخشێك، بەڵکو بەزۆرە ملێ و سەرکوتگەری؟وەئەو زەکاتەش کەشمشێری خالیدی کوڕی وەلیدو هاوشێوەکانی کۆی دەکاتەوەخواوەند ڕەفزی دەکات چونکە ئەوە چاکەگەری نییە.

لەوەڵامدا دەڵێین:

زەکات پایەیەکە لە پایەکانی ئیسلام دەبێت مسوڵمان بە سنگفراوانی و ڕەزامەندی و خۆشحاڵیەوە بیدات، نەك سزای دارایی و سەرانە، هەروەك لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە(خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) التوبە ١٠٣.

بەواتای: لەهەندێ ماڵ و سامانی ئەو(ئیمانداراندا) زەکات و خێر وەربگرە، چونکە دەبێتە هۆی خاوێنکردنەوەی ماڵەکەیان و پاك کردنەوەی دڵ و دەروونیان و دوعای دابارینی ڕەحمەت بکە بەسەریانداو ئەگەر مردیشن نوێژیان لەسەر بکە، چونکە بەڕاستی دوعاو نوێژکردنی تۆ مایەی دڵنیایی و ئارامییە بۆیان، خواش هەمیشە بیسەرو زانایە. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٢٠٣

مسوڵمانان پابەندن بە دروشمە ئیسلامیەکان و ئارەزووەمەندانە جێبەجێی دەکەن و چونکە بەمە نزیك دەبنەوە لە خوای گەورە و شاد و خۆشحاڵن چونکە بە پابەند بوون بەهەشت و ڕەزامەندی خوا بە دەست دەهێنن.

شەڕکردن لەگەڵ ئەوانەی ڕێگری زەکاتیان دەکردلەلایەن ئەبوبەکری سدیقەوە(خوای لێ رازیبێت) لەبەر ئەوە نەبوو کە زۆریان لێ بکرێت تا زەکات بدەن، هەروەك (فادی)گومان دەبات، بەڵکو لەبەر ئەوەی ئەوان هەڵگەڕابوونەوە چونکە نکۆڵیان لە واجبوونی زەکات دەکرد، نکۆڵی کردن لە واجبکردنی زەکات دەرچوونە لە ئایینی خوا، هەروەك زانراوە شەڕ کردن لەگەڵ پاشگەزبووەکان واجب و ڕێپێدراوە.

وەرگێڕ لە پەراوێزدا دەڵێت (خالیدی کوڕی وەلید هەرئەوشەوەی، کە مالیکی کوڕی نوێرەی کوشت چوە لای ژنەکەی سەرەڕایئەوەی مالیکی کوڕی نوێرەو ژنەکەی موسوڵمانیش بوون، ئەو ڕەفتارەی خالید ئەو کاتە ئاسایی بوو کەمالیکی کوڕی نوێرە بەهەڵگەڕاو (مرتد) ناوزەد کراو تەکفیرکرا.هەڵبەتە لەیاسای جەنگی ئیسلامدا هەڵگەڕاوە یان نا موسڵمان دەبێت بکوژرێت و ژنەکەیشی بۆ موسڵمانان بێت،کەواتە کفراندن (التكفير) هەر لەسەرەتاوەلەگەڵ خودی ئیسلامدا هاتووە). ئەمەش درۆیەکی ترە و هەڵبەستراوەو هیچ بەڵگەیەك نیە بیسەلمێنێت، خالید کوڕی وەلید کاتێك ڕووبەڕووی مالیکی کوڕی نوێرە بووەوە لەبەر ئەوەی ناوبراو خۆی و هۆزەکەی بەبڕیاری ئەم زەکاتیان نەدەدا کەپایەکی سەرەکی ئیسلامە دوای وتو وێژو مشتومڕ لەو بارەیەوە کوژرا، خالیدیش لەو شەوەدا نەچۆتە لای خێزانی مالیك هیچ بەڵگەیەکی ڕاست نیە بیسەلمێنێت ئەمەو لەڕووی شەرعەوە درووست نیەو ڕێپێنەدراوە.

هەروەها وەرگێڕ وەك نەریتی خۆی هەندێ قسەی بێ سەروبەرو بێبنەمای هێناوەو دەڵێت (زەکات: پاککردنەوە...واتە دارایی پەیدا کراو پیسە، واتە بەفڕو فێڵ کۆکراوەتەوەو بەبەخشینی (٢،٥٪)پاك دەبێتەوە، زەکات لەخاوەن سامان ودارایی دەسەندرا تاکو لەڕێی دەسەڵاتەوە بەسەرهەژاراندا ببەخشرێتەوە، بەڵام پاشان بوو بە(بيت المال) و دارو دەستەی دەسەڵات بۆ خۆیان قۆرخیان دەکر دو خودی محەمەدیش لەوە پەشیمان بووە وە کەزەکات بەهەژاران بدرێت، ئەگەر

ناچەمکی وشەی (سوئالکەر بۆ بژێوی ژیان) بەو شێوە بەرفراوانە لەکولتوری ئیسلامدا سەری هەڵنەدەدا) وتەکانی ناوبراو هەروەك سەرنجەکانی تری هەڵبەستراوو بێبنەمان

نیشانەی رق و قینێتی لەئیسلام و چاوی بەهیچ دەقێکی قورئاندا هەڵنایەت، زەکات پایەیەکی سەرەکی ئیسلامەو مسوڵمانی راستەقینە بەئەرکی سەشانی دەزانێت پێوەی پابەند بێت و لەبەرژەوەندی چین و توێژە هەژارو لێقەوماوو دەست کورتەکانە کەئایەتەکە بەجوانی روونی کردۆتەوە،ئەم ماڵ و سامانە بەشێوەیەکی جوان و شەرعی و کۆدەکرێتەوەو دابەشدەکرێت،

هیچ کات پێغەمبەر لەپێدانی زەکات بەهەژاران پەشیمان نەبۆتەوە ئەمەش درۆیەکی شاخدارەو، هەرکات مسوڵمانان بەتەواوی پابەندبن بەدانی زەکات ئەوەندە ئاشتی کۆمەڵایەتی و دادپەروەری و خۆشگوزەرانی مەیسەر دەبێت، تا ئەم ساتە وەختەش زەکات رۆڵی بەرچاوی هەیە لەیارمەتی و کۆمەکی هەژاران پرۆژە خێر خوازیەکاندا.

٨ـ دابەشکردنی دەسکەوتەکان

فادی رەخنە لە قورئان دەگرێت سەبارەت بە دابەشکردنی دەسکەوتەکان (وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ...) الانفال ٤١.

بەواتای: (ئەی ئیمانداران) ئاگاداربن و بزانن کە) بە راستی هەرچیەکتان دەست کەوت (لەجەنگی بێباوەڕاندا) ئەوە بێگومان پێنج یەکی بۆ خواو پێغەمبەرو خزمانی نزیکی پێغەمبەرو هەتیوان و هەژاران وڕێبواراندا.... تەفسیری ئاسان لاپەڕە ١٨٢

فادی دەڵێت ئێمەش پرسیار دەکەین (ئایا چۆن بە ناوی خواوە لە دوای رشتنی خوێنی خەڵکی سەروسامانیشیان تالآن دەکرێت؟ وە چۆن سەرکردەی

ئاینی تاڵانی وەردەگرێت، (ئایا خواوەند کاری بە تاڵانکردنی ماڵی خەڵکی چیە ؟ تاکۆ بگۆی قورئان پێنج یەکی لە تاڵانی بۆ لادات وەرگێڕ)

لەوەڵامدا دەڵێین:

جیاوازی زۆر هەیە لە نێوان تاڵان و دەستکەوتی جەنگ و سەرکردەی ئایینی تاڵان ناکات و دژی تاڵانیە، بەشەرع و یاساش دەستکەوتی جەنگد دروست و رێپێدراوە، دەسکەوتەکان بریتین لە هەموو ئەو کەلوپەل و کەرەستانەی لە بێباوەڕان وەردەگیرێتەوە دوای شکستهێنان و تەسلیم بوونیان لەمەیدانی جەنگدا، ئەم دەسکەوتانە خوای گەورە حەڵاڵی کردووە بۆ بڕوادارە موجاهیدەکان، لە کاتێکدا بۆ مسوڵمانانی پێشوو حەڵاڵ نەبوو، ئەو کات ئەوان دەسکەوتەکانیان کۆدەکردەوە و پاشان دەیان سوتاند لەم بارەیەوە پێغەمبەری خوا فەرموویەتی (...و احلت لی الغنائم، ولم تحل لاحد من قبلی...) رواه مسلم

فادی نکۆڵی لە شەڕی بێ باوەڕان دەکات تەنانەت گەر بێباوەڕان دەستپێشخەر بوون و شەڕیان بە مسوڵمانان فرۆشت، کوشتنی ئەوان بە خوێن رشتن دادەنێ و مسوڵمانان بە ستەمکار.

٩ـ وەرگرتنی سەرانە لە لە خاوەن کتێبەکان

فادی رەخنە لە قورئان دەگرێت سەبارەت بە وەرگرتنی جیزبیة (قَاتِلُوا الَّذِينَ لَآ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَآ بِالْيَوْمِ الآخِرِ وَلَآ يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَآ يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنْ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ) التوبة٢٩.

بەواتای: (ئەی ئیمانداران) دژی ئەوانەی کەباوەڕی (راست و دروستیان بەخواو بەرۆژی قیامەت نیەو ئەوشتانەی خواو پێغەمبەرەکەی بە حەرامیان داناوە بەحەرامی نازانن و پێڕەوی دینی حەق نابن، لەوانەی کەکتێبیان پێدراوە لە(گاورو جوو) بجەنگن، هەتا ئەوکاتەی بەناچاری باج پێشکەش بەدەوڵەتی

ئیسلام دەکەن، (لەجیاتی ئەوەی کەگیان و ماڵ و سامانیان پارێزراوەو بەشداری جەنگ ناکەن). تەفسیری ئاسان لاپەڕە ١٩١

(فادیش) دەڵێت ئێمەش پرسیار دەکەین (چۆن میللەتێك ڕێگە بە خۆیان دەدەن بەناوی ئایینەوە لەگەڵ خەڵکیدا بجەنگن و هەڵبژێریان بکەن لە نێوان مسوڵمان بوون یان مردن یان سەرانە داندا ؟

لە وەڵامدا دەڵێین:

شەڕکردن لەگەڵ بێباوەڕانی خاوەن کتێبەکان و وەرگرتنی جزیە لێیان ئیجتیهادی مسوڵمانان نیە تا بڵێین پێکاویانە یان بە هەڵەدا چوونە، بەڵکو فەرمانێکی راشکاوانەی خوای گەورەیە و لەسەر مسوڵمانانە جێبەجێی بکەن. هۆکاری وەرگرتنی جیزیە بەڵگەیە لەسەر پابەند بونیان بۆ دەستەڵاتی ئیسلام و راگرتنی زوڵم و ستەمیان لەسەر مسوڵمانان، لەبەرامبەردا مسوڵمانان دەیانپارێزن و بەرگریان لێ دەکەن، پارێزگاری لە ماڵ و سامان و خوێنیان دەکەن، ئەوان لەبەرامبەردا برێك پارە دەدەن بە مسوڵمانان بەرامبەر ئەو پاراستنە، بۆیە پێیی وتراوە جیزیە چونکە بریتیە لە پێدانی شتێك لەبەرامبەر شتێکدا، ئەوان لە مسوڵمانانەوە ئەمن و ئاسایش و ئەمانیان بۆ دابین دەکرێت، لەبەرامبەردا بڕێك پارە دەدەن.

ئەمەو جیزیە لە ئافرەتان و منداڵان و بەساڵاچوان و هەژار و دەستکورتەکان وەرناگیرێت، گەر تێفکرین دەبینین دانی جیزبە زیاتر لە بەرژەوەندی بێباوەڕاندایە، چونکە ئەوان زەکاتیان لەسەرنیە، چونکە زەکات پایەو کۆڵەکەیەکی ئیسلامەو لەمسوڵمانان وەردەگیرێت.

وەرگێڕ لەم سەرە باسەشدا کۆمەڵێ قسەی بێ سەرو بەرو بێبنەما دەهێنێت، سوکایەتی و بەخواو قورئان و ئیسلام دەکا، لەوەڵامدا دەڵێین: ئیسلام ئایینی هەق و راستی خوایەو دواپەیامی ئاسمانە بۆ مرۆڤایەتی و ئیسلام ئایینی عەرەب یان گەلێکی دیاری کراو نەبووەو نابێت، هیچ دەقێکی ئەم ئایینە ئاماژە بەمە

ناکات، ئیسلام کاتێك باجی لەسەر خاوەن ئایینەکانی تر داناوە بەناوی جیزیە لەبەرامبەردا ئازادی کەسی و ئایینی و سەرو ماڵیانی پاراستووەو زەکاتیش نایانگرێتەوە چونکە زەکات پایەیەکی ئیسلامیە و ئەوان ناگرێتەوە، هەروەها بەشداری شەڕیشیان پێنەکراوە چونکە ئەو شەڕانەی ئەوکات کراوە لەپێناوی بەرگری کردن لەئیسلام و بڵاو کردنەوەی پەیامەکەیدا بووە، بەڵام بەشداری کارایان هەبووە لەدامو دەزگاکانی دەوڵەتداو پۆستی هەستیاریان هەبووە وەك وەزارەتی دارایی.

ناوبراو ئیسلام بەدینی تایبەتی عەرەب دادنێت، لەکاتێکدا کوردو گەلانی تری وەك تورك و فارس و مەلاوی و....هتد مسوڵمانن و ڕۆڵێ کاریگەریان هەبووەو هەیە لەئیسلامدا، و کودیش زۆرینەی هەرە زۆری هەر مسوڵمانە ناوبراو بە قسە زبرو بێ ماناکانی سوکایەتی بەکوردو کوردستان و هەست و سۆزی ملیۆنەها کورد دەکات.

هەروەها ناوبراو کۆمەڵێك قسەی ساویلکانەو بێ ئەرزش دەکات یەك لەوانە دەڵێت بۆ جیزیە وەردەگیرێت بەڵام دیاری لە بێ باوەڕان وەرناگیرێت، فەرموودەیەکی هێناوە(انا لانقبل زبد المشركين) بەڵام دەق و فەرمودەی ترمان هەیە کە پێغەمبەری خوا دیاری وەرگرتووەوەك فەرموودەی (أنّ يهودية أهدت لرسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ شاة مسمومة) متفق عليه. بۆیە رای پەسەند ئەوەیە کەدیاری لەبێباوەڕان وەردەگیرێت جا خاوەن کتێب بن یان نا، بەمەرجێك بابەتی دیاریەکە شتێکی قەدەغەکراو نەبێت لە ئیسلامداو پێغەمبەریش دیاری وەرگرتووە، هەروەها ناوبراو فەرمودەی (لاتستضيئو بنار المشركين) بەهەڵە لێکداوەتەوە، وتویەتی بەئاگری هاوبەش پەیداکەران رووناك مەبنەوە، بەڵام فەرموودەکە زانایان وتویانە ئەمە ڕەوانبێژی تێدایە و بەمانای راوێژو پرس و را بە بێباوەڕان مەکەن دێت، چونکە ئەگەری ئەوە هەیە زانیاری هەڵەتان بدەنێ.

١٠ـ زۆرکردن لە کەنیزەکان بۆ خرا پەکاری

فادی رەخنە لە فەرموودەی خوا دەگرێت لەم بارەیەوە (وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهُّنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ) النور ٣٣.

بەواتای: بەزۆر کەنیزەکانتان هان مەدەن بۆ داوێن پیسی، ئەگەر ئەوان پاك داوێنیان دەویست(دبێ پیاوی ئازاد زیاتر پاك داوێنی مەبەست بێت)، بۆ ئەوەی لەو رێگە چەوتەوە ماڵ و سامانی ژیانی دنیا بەدەست بهێنن، جا ئەوەی بە زۆر ئەو گوناهەیان پێ بکات ئەوە بە راستی خوا دوای ئەو زۆر بۆهێنانەیان لێ خۆشبوو میهرەبانەو چاو پۆشییان لێ دەکات. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٣٥٤

ناوبراو راڤەی ئایەتەکە و هۆکاری دابەزینی لە تەفسیری بەیزاوی وەرگرتووە، پوختەکەشی ئەوەیە عبداللە ی کوڕی ئوبەی شەش کەنیزەی هەبووە زۆری لێ دەکردن بۆ زیناکردن و باجی خستبوە سەریان، هەندێکیان لە لای پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) سکاڵایان کرد ئەوکات ئایەتەکە دابەزی بۆ سەرزەنشتکردنی عبداللە ی کوڕی ئوبەیی و رێگریکردن لەو کارە خراپە.

ماناکەشی نابێت زۆر لە کەنیزەکان بکرێت بۆ زیناکردن یان ناردنیان بۆ زیناکردن، تەنانەت گەر زۆرشیان لێ نەکرێت چونکە رەزامەندی نواندن لەسەر زیناکردن حەرامە، هەروەها ناردنیان بۆ زیناکردن یان زۆرلێکردنیان هەر حەرامە، مەرجیش لە (ان اردنا تحصنا) بە قەید و بەربەستێك نیە نەهی کردن، چونکە نەهی کردن لەزیناکردنیان گشتیە، جا ئەگەر ویستیان پارێزراو بن یان نا، بەڵام ئەم مەرجە بۆ رونکردنەوەی واقیعی حاڵە، چونکە ئایەتەکە دابەزیوە بۆ ئەو کەنیزانەی کە پاکیزە بونەو خۆپاراستنیان ویستووە.

گەر ئەمانە پاکیزەیی و پاراستنیان بوێت کە کەنیزەن، ئەوا ئازادەکان هەر لە سەرتاوە نەفرەت لە کاری زینا دەکەن.

فادی دەڵێت (ئێمەش دەپرسین) ئایا چاکتر نەبوو کە فەرمان بە کەنیزەکان بدات تاکو گوێڕایەڵییان بۆ خواو یاخیبونیشیان لە مرۆڤ ئاشکرا بکەن و نەخوازراو قبوڵ نەکەن، ئایا لەبری ئەوەی بڵێت (خواوەند لێبوردەو میهرەبانە) ئەوە باشتر نەبوو، کە بڵێت خواوەند سزای سەختە مەگەر بۆ ئەوانە نەبێت کە پەشیمان دەبنەوە و تۆبە دەکەن (ان الله شديد عقاب الا على من تاب)

لە وەڵامدا دەڵێین:

پێشنیاری فادی بەڵگەی نەزانینە چونکە وا دەڵێت با ئایەتەکە فەرمان بەو کچە کەنیزەنەکان بدات تا گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خوا بن و ئەنجامدانی کاری خراپ قبوڵ نەکەن، کێ دەڵێت ئەوان ئەم کارەیان نەکردووە چونکە ئەوان فەرمانی خاوەنەکەیان(عبدالله ی کوڕی ئوبەیان) ڕەتکردۆتەوە و ئەنجامدانی داواکاریەکانیشیان ڕەتکردۆتەوە، سکاڵای حاڵی خۆیان هێناوە بۆ لای پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ئەم کارەیان لە میانەی گوێراڵیان بۆ خوای گەورە بوو، ناوبراو ڕەخنە بەوە دەگرێت کە ئایەتەکە بە (ان الله غفور الرحيم) کۆتایی هاتووە، پێشنیار دەکاتە بە دەستەواژەی (ان الله شديد عقاب الا على من تاب) چونکە کۆتایی ئایەتێك کە نەهی لە حەرام و خراپەکاری بکات ناشێت بە تەرغیب و لێخۆشبوون و سۆز و بەزەیی کۆتایی بێت چونکە نەگونجاوە، دەبوایە بە سزا و و هەڕەشە کۆتایی بێت.

کۆتایی هاتنی ئایەتەکە بە تەرغیب و لێخۆشبوون و دروست و گونجاوترینیانە ئەم تەرغیبە بۆ ئەو کەسانە نین کە زۆر لەو کەنیزانە دەکەن بۆ کاری داوێن پیسی بەڵکو تەرغیب بۆ کەنیزەکانە چونکە ئەو کەنیزانە بە زۆر زینایان پێ دەکەن، بەڵام ئەوانەی زۆر لە کەنیزەکان دەکەن بۆ زیناکردن ئەوا خوای گەورە سزای سەختیان دەدا.

١١ـ پەکخستنی شاهێدی دان و جەڵدەلێدانی شاهێدەکان

(فادی) رەخنە لە قورئان دەگرێت لەم بارەیەوە (وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) النور ٤.

بەواتای) ئەوانەی کە بوختان دەکەن بۆ ئافرەتانی داوێن پاك و خاوەن مێرد پاشان ناتوانن چوار کەسیش بە شاهێد بهێنن،ئەوانە هەشتا قامچیان لێ بدەن و هەرگیز شایەتیان لێ وەرمەگرن، ئەوانە لە ریزی تاوانبارو لەسنور دەرچوەکانن. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٣٥٠.

ئەم ئایەتە ئاگاداری دەداتە مسوڵمانان تا لە خۆیانەوە خەڵکی تۆمەتبار نەکەن بە زیناکردن، وە داوا لە مسوڵمانان دەکات خۆیان بە دوور بگرن و وریابن، بۆیە داوای چوار شایەتی کردووە کە بەچاوی خۆیان ببینن پیاوێك لەگەڵ ئافرەتێکدا زینا دەکات، گەر چوار شایەت شایەتی نەدەن ئەوا ئەوانەی تر هەشتا جەڵدیان لێ دەدرێت.

(فادیش) دەڵێت ئێمەش پرسیار دەکەین (ئایا چۆن بۆ چوار کەس هەڵدەکەوێت کە چاودێری و شاهیدی روداوێك بن کە هەمیشە لە پەنهان ونهێنیدا روودەدات؟! وە چۆن فەرمان دەدرێت بە لێدانی هەشتا لیس لە سێ شاهید ئەگەر هات و بەچاوی خۆیان روداوێکیان بینی و شایەتیان تێدا دا، لەبەر ئەوەی ئەوان شاهیدی چوارەمیان لەگەڵدا نیە، داواکردنی چوار شاهید لە هەرگیزو مەحاڵەوە نزیکەو بێ تواناکردن و پەکخستنی شاهێدی دان بەمەبەستی ئەوەیە کە تاوانبار تەبریە بێت).

لەوەڵامدا دەڵێین:

ئەوەی لە ئایەتەکەدا بەمەرج هاتووە، بریتیە لە چوار شایەت راست و دروستن و حیکمەت و دانایی و بەرژەوەندی گشتی تێدایە، چونکە دەبێتە مایەیی پاراستنی رێز و شکۆیی و ناموسی هاوڵاتیان و، رێگری دەکات لەهەر هۆکارێك بۆ

بڵاوکردنەوی واتە وات و قسەلۆکە لە نێو خەڵکیدا بە مەبەستی سوکایەتیکردن بە کەسێك یان خانەوادەیەك، بەمەش خراپەکاری بڵاودەبێتەوە و خەڵکان لەوانەیە بەهۆکاری ناڕەواو بوونی کێشەو بەرژەوەندی کەسی بوختان بۆ خەڵکی بکەن و لەکەداری بکەن، لەمەشدا زیانێکی زۆر بەر تاك وخێزان و کۆمەڵگا دەکەوێت.

بۆیە ئیسلام رێگری کردووە لەوانەی کە ناتوانن چوار شایەت ئامادە بکەن کە کرداری زیناکەیان بە چاوی خۆیان بینیبێت ئەوا هەشتا لیس لەوانە دەدرێت کە باسیان لە کرداری زیناکە کردووە.

راستە بینینی چوار کەس کە دوو کەسی زیناکەر ببینن لە کاتی زیناکردندا کارێکی ئەستەمە چونکە زیناکردن بە نهێنی و لە شاراوەدا ئەنجام دەدرێت، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا پێویستی بە بەڵگە و شایەت و رونکردنەوەهەیە.

ئامانجی بنەڕەتی قورئان جێبەجێکردنی سزا بەسەر زیناکەراندا نیە، بەڵکو ئامانجی خاوێنکردنی کۆمەڵگایە لە کرداری چەپەڵی زینا و دژایەتی کردنی، وە دورخستنەوەی زینا لە هزر و سۆزی ئەوانەشی کە حەزی لێدەکەن، ئەمەو زیناکەران گەر لە سزایی دنیایی رزگاریان بێت ئەوا هەرگیز لە سزای رۆژی دوایی رزگاریان نابێت.

مایەیی سەرسوڕمانە کە(فادی) هەر ئایەتێك لە ئایەتەکانی قورئان رەتدەکاتەوە و نکۆڵی لیّ دەکات، بە مەرجدانانی چوار شاهید لای (فادی) پەککستنی شایەتی دان و تەبریە کردنی تاوانبارە بەڵام گەر ئایەتەکە مەرجی سوکی دابنایە بۆ سەلماندنی زینا ئەو کات دەیوت ئایەتەکە توندو تیژە، جا قورئان هەرچی بڵێت لای ئەو هەر هەڵەیە چونکە لە بنەڕەتەوە بڕوای پێی نییە.

١٢ـ جەڵدەلێدانی زیناکەر بە ئاشکرا

خوای گەورە سەبارەت بە جەڵدەلێدانی زیناکەر فەرموویەتی (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَآ تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ) النور ٢ بەواتای) سەد قامچی لەهەر یەکە لە پیاوو ئافرەتی زیناکەر بوەشێنن، بەزەیی نەتانگرێت لە جێهێنانی فەرمانی خودا بۆیان، ئەگەر ئێوە باوەڕتان بەخواو رۆژی دوایی هێناوە، با دەستەیەکیش لە ئیمانداران ئامادەی سزاکەیان بن. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٣٥٠.

فادیش دەڵێت: ئێمەش پرسیار دەکەین (ئایا چاکتر نیە کە بە رۆحێکی سوك و میهرەبانیەوە چارەسەری ئەو هەڵەکارانە بکرێت؟ مەسیحیەت فەرمان بە جەڵدەلێدانی هەڵەکار نادات، بەڵکو شەرمەزاری کۆمەڵی دەکات،پاشان ئەگەر پەشیمان بۆوە و تۆبەکردنی خۆی راگەیاند قبوڵی دەکاتەوە و پێشوازی لێدەکات).

لە وەڵامدا دەڵێین:

(فادی) وای دەبینێت کە سزای زیناکەر توندەو تۆڵەسەندنەوەو توندوتیژی تێدایە، بە تایبەت کە جەڵدەلێدانی کەسەکان بەشێوەیەکی ئاشکرایەو بەشێك لە بڕواداران دەیبینن، وەسزای زیناکەر لە ئینجیلدا بە باشتر دەزانێت لە سزای زیناکەر لە قورئاندا، چونکە سزا لە ئینجیلدا بەگیانێکی بەزەیی و نەرمی جێبەجێ دەکرێت.

قسەکانی فادی ناڕەواو رەتکراوەتەوە چونکە خوای زانا و دانا دەزانێت جێبەجێ کردنی ئەم حوکمە دەبێتە مایەیی دورخستنەوەی خەڵکی لە زیناکردن و تەمبێ دەبن، لەبەر ئەوەی دەترسن لەبەرچاوی خەڵکیدا شەرمەزار بن و خەڵکی سزاکەیان ببینێت، ئەوانەشی ترسی خوایان لە دڵدا نەبێت ئەوا لە ترسی خەڵك و

شەرمەزاریدا خۆیان دەپارێزن، ئەمەو سزا لەرەگەزی کارو کردەوەکانە(الجزاء من جنس العمل) هەر تاوانێك تا گەورەترو زیان بەخشتر بێت ئەوا سزاکەی سەختترە.

وەرگێڕیش خۆی ئاسا کۆمەڵێ بابەتی تێکەڵکردووە، وەك: سێکس خۆشەویستیە بەڵام ئیسلام بەزینا ناو زەدی کردووە، ئەمەش وانیە مەگەر لەکلتوری وەرگێڕدا وا بێت، کاری سێکسی و ئەنجامدانی بەشێوەیەکی شەرعی و درووست رێپێدراوەو پێویستیەکی سروشتی مرۆڤە، بەڵام زینا کردن ئەنجامدانی کاری سێکسیە لەگەڵ کەسانێکدا کەهیچ گرێبەستێکی هاوسەرگیری لەنێوانیاندا نیە، زیان و خراپەکانی زینا کردن زۆرن و بابەتی سەربەخۆی دەوێت، سەبارەت بەوەی جەڵدە لێدانی زیناکار لەئێران کراوەتە هەڵواسین، ئەمە کەی خەتای ئیسلامە ئێران بەو شێوەیە رەفتاربکات.

هەروەها دەڵێت لەوڵاتی ئێمەدا بەهۆی زیناکردنەوە ئەوەی دەکوژرێت تەنها کچ یان ژنەکەیە بەڵام کوڕ یان پیاو وەك بەرزەکی بانان بۆی دەردەچێت، بە ناوبراو دەڵێین لە سزاداندا جیاوازی نیە لەنێوان نێرو مێدا، ئەوەی لەکۆمەڵگادا دەکرێت ئیسلام لێی بەرپرس نیە خەڵکی بەشێوەیەکی ناڕەواو دور لەشەرع و بەرنامەی خواو یاسادا سزای کچان و ژنان دەدەن.

١٣ـ بەندکردنی هەمیشەیی

فادی باس لە سزایەك دەکات سەبارەت بە زینا کە لە قورئاندا نەسخ بۆتەوە (وَاللاَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلاً)النساء ١٥.

بەواتای) ئەو ئافرەتانەی کە زینا دەکەن لە ژنانتان ئەوە چوار شایەتیان لە خۆتان لەسەر بگرن،جا ئەگەر شایەتیاندا ئێوە لە ماڵدا بەندیان بکەن، تا مردن

یەخەیان پێ دەگرێت یان خوا دەرویەکیان لێ دەکاتەوە. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٨٠.

ئەم حوکمە فادی دەشێوێنێ و دەڵێت ئێمە پرسیار دەکەین (ئایا لە حاڵەتی بەم شێوەیەدا بۆ خەتاکار وا چاکە کە بۆ هەمیشەیی بەند بکرێت؟ ئایا چۆن کچێکی ١٦ ساڵان بۆ نمونە ئەگەر قەدەری وابوو ٨٠ساڵ بژەیت بەند دەکرێت ؟ چاکتر وایە بوار و هەل بە کچان و ژنانی هەڵەکار بدرێت بۆ پەشیمان بوونەوە و ژیانێکی پیرۆز و نوێ.

زانایانی ئیسلام دەڵێن ئەم ئایەتە واتە (النساء ١٥) بە ئایەتی (النور ٢) جەڵدەلێدانی زیناکار لە ژنی بێ مێرد مەنسوخە، وە بە ئایەتی سەنگەسارکردنی ژنی مێرداری زیناکاریش مەنسوخە، هەر چەندە ئایەتی بەردبارانکردن خوێندنەوەکەی نەسخ کراوە،وە قورئان لە سورەتی النساء ٢٥ دا دەڵێت (ومن لم یستطع منکم...) وە ئەگەر کەسێك لە ئێوە هەر نەیتوانی ژنی (محصنە) داوێن پاکی ئیماندار بهێنێت ئەوا با (لە کەنیزەك) ما ملکت ایمانکم کۆیلەمێ) ئیماندارەکان بهێنێت، وە ئەگەر خراپەیەکی سێکسی لێیان رویدا ئەوا نیو هێندەی ژنە محصەنەکانیان لەسەرە وە ئەگەر دان بە خۆدا بگرن ئەوە بۆ ئێوە چاکترەو خوداوەندیش خۆشنود و میهرەبانە) جەڵدەکردنی کۆیلەمێ نیو هێندەی جەڵدەکردنی ژنی ئازادە بەڵام نازانین نیوەی رەجم بەردەباران کردن چەندە ؟.

لە وەڵامدا دەڵێین:

قسەکانی فادی و پاساوەکانی نیشانەی نەفامییەتی، چونکە ئەو نازانێت حوکمی بەند کردنی زیناکار حوکمێکی کاتیە، دواتر خوای گەورە نەسخی دەکاتەوە ئەم حوکمەش لەسەردەمی پێغەمەری خوادا جێبەجێ نەکراوە، هیچ ریوایەت و فەرمودەیەکی راست تاکە روداوێکیان بۆ باس نەکردوین کە ئافرەتێکی زیناکار لە ماڵەکەیدا تا مردن بەند کرابێت، هیچ ئافرەتێکی زیناکار نەمردووە بە هۆی بەند کردنەوە، چونکە هیچ حاڵەتێکی زینا لەو ماوەیەدا روونەداوە، بەڵگەش

لەسەر ئەوەی حوکمی بەندکردن کاتیە، وتەی پەروەردگارە کە فەرموویەتی (او یجعل الله لهن سبیلا).

حوکمی نەسخبونەوەی لە قورئاندا هاتووە (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) النور ٢.

راستر و سەلمێنراو ئەوەیە رەجمکردن لە قورئاندا باس نەکراوە هیچ ئایەتێکیش تیلاوەتەکەی لە قورئاندا نەسخ نەبۆتەوە، ئەمەو نەسخ لە قورئاندا نەسخی حوکمە لەگەڵ مانەوەی خوێندنەوەیدا.

ئەمەو سزای کەنیزەکان نیوەی سزایی ئازادەکانە (فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) النساء ٢٥.

کەنیزەکان کاتێك شویان کرد دوای شوکردن گەر زینایان کرد ئەوا سزایان بەسەردا دەچەسپێت نیوەی ئەو سزایەیی کە بەسەر ئافرەتێکی ئازاددا جێبەجێ دەکرێت، لەبەر ئەوەی سزایی ئافرەتێکی ئازادی مێردار رەجم کردنە ئەوا کەنیزەکان سزایان دەدرێت بە جەڵدەلێدان چونکە نیو رەجم کردن نیەو رەجم کردنیش دوو لەت نابێت، لەم حاڵەتەدا جەڵدەی لێ دەدرێت.

وەرگێڕیش کۆمەڵێ قسەی بێجێ و سوکایەتی دەکات و هەندێکی لەدو توێ باسەکەماندا وەڵام دراوەتەوە، ناوبراو دژایەتی پرۆسەی هاوسەرگیری شەرعی دەکات و بە کۆیلایەتی ناوزەدی دەکات و گوایە ئەمە دەبێتە مایەی چەوسانەوەی ئافرەتان و پێشێلکردنی مافەکانی، هەروەها دەڵێت: ئایە وشەی کەنیزەك لە ئەمڕۆ کام لەژنان و کچان دەگرێتەوە؟ ئایا کەنیزەك یەکسان نیەبە (باعة الحب: البغاء)یان ئەوژنانەی کەئارەزووی مومارەسەی سێکس دەکەن لەگەڵ زیاتر لەپیاوێکدا؟ جاری بوونی کەنیزە حاڵە تێکی تایبەتی قۆناغێکی مێژوویی بووەو ئیسلام بەتەندروستی مامەڵەی لەگەڵدا کردووەو کاری جدی بۆ لەناوبردنی کردووە، هەربۆیە ژنان و کچانی

ئەم سەردەمە ناگرێتەوە، ئەو ژنانەشی کەکاری لەشفرۆشی دەکەن سەرەتا ستەمی گەورە لەخۆیان و کۆمەڵگا دەکەن و شیرازەی ژیانی کۆمەڵایەتی دەشێوێنن، زۆر جار ئەوانە بەناچاری بازرگانی سێکسیان پێوە دەکرێت و وەك کۆیلەی سپی ئەم سەردەمە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت، هیچ ژنێکی ژیرو بەرەوشت ناڕوات هەر ساتەی لەگەڵ کەسێکدا کاری سێکسی بکات و خۆی و خەڵکی تووشی ئایدزو چەندین نەخۆشی تری مەترسیدار بکات، ناوبراو بەم قسانەی بانگەشە بۆ بەرەڵایی و داوێن پیسی دەکات وکار لەسەر تێکدانی شیرازەی خێزان دەکات.

١٤ـ تۆڵەسەندنەوە

خوای گەورە لە قورئانی پرۆزدا فەرموویەتی (وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ) النحل ١٢٦.

ئەگەر تۆڵەتان سەندەوە ئەوا بە هەمان ئەو سزایەی دراون سزا بدەن وە ئەگەر دان بەخۆدا بگرن ئەوە چاکترە بۆ دان بەخۆدا گرەکان، ئەم ئایەتە دوای جەنگی ئوحود لە ساڵی دووەمی کۆچیدا دابەزی کە مسوڵمانان توشی ناڕەحەتی و شکست بوون، ئیمامی حەمزە (خوای لێ رازی بێت) شەهید کرا و بێ باوەڕەکان سکیان دڕی و لاشەکەیان شێواند.

فادی لە بەیزاویەوە گواستویەتیەوە و دەڵێت بەیزاوی وتی (گوتراوە کاتێك کە پێغەمبەر (صلی الله علیەوالە وسلم) بینی جەستەی حەمزە شێوێندراوە وتی: سوێند بەخوا ئەگەر خوا بەسەریاندا سەری خستم ئەوا لە جێیی تۆ جەستەی حەفتا کەسیان دەشێوێنم) ئەوسا ئەم ئایەتە دابەزی و پێغەمبەریش (صلی الله علیەوالە وسلم) کەفارەتی سوێندەکەی دا.

فادی رەخنە دەگرێ و دەڵێت ئێمەش پرسیار دەکەین (ئایا تۆڵە سەندنەوە رۆح رێك و پێك دەکات و ئەمنیەت دەپارێزێت؟ ئێمە بەدەست وەیشومە تاڵەکانی تۆڵە سەندنەوە دەناڵێنین.

مەسیح وتی: ئەوانەی شمشێر بە شمشێر دەکەن، واتە ئەوانەی تۆڵە دەسەندنەوە لەناو دەچن. ئەو جیاوازیە چەند زۆرە لە نێوان گوتەی محمد کە وتویەتی سوێند بەخوا ئەگەر خودا بە سەریاندا سەری خستم ئەوا لە جێیی تۆ جەستەی ٧٠ کەسیان دەشێوێنم، وە لەنێوان وتەی مەسیح کە دەڵێت: ئەگەر براکەت حەفتا کەڕەتی حەوت جاری هەڵەی لەگەڵ کردیت ئەوا لێیی ببورە.

لە وەڵامدا دەڵێین

ئایەتەکە رێگەی داوە بە کەسێك زوڵمی لێ کرابێت تۆڵەی خۆی لەو کەسە بکاتەوە کە زوڵمی لێ کردووە، لە هەمان کاتدا ئامۆژگاری و رێنوێنی دەکات بە ئارامگرتن لەسەر ئەو ناڕەحەتیە و لێبوردن لە کەسی بەرامبەر. رەخنەکانی فادی لاوازن، چونکە تۆڵەسەندنەوە بە ئەندازەی ئەو زوڵم و ستەمەی کراوە و بواردان بە رێگری کردن لەستەمکاری ناچێتە خانەی تۆڵەسەندنەوەی عەشایەرییەوە، سزای هاوشێوە بنەمایەکی ئیسلامیە و جیاوازی زۆرە لە نێوان ئەو دوو بارەدا، هەر چەندە قورئان بواری داوە تۆڵە لە زاڵم و ستەمکار وەربگیرێت، بەڵام لە هەمان کاتتدا رێنمایی مسوڵمانان دەکات بۆ چاکتر لەمانە کە بریتیە لە لێبوردەیی و بەخشین، هەروەك خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا فەرمویەتی (وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ(٣٩)وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ(٤٠)وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ(٤١)إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ(٤٢) وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ) الشورى ٣٩ـ٤٣.

وتەکانی فادی رەتکراوەتەوە و چونکە لەسەر بنەمایەکی ناڕاست بیناکراوە، چونکە ئەو وتەیەی خراوەتە پاڵ پێغەمبەر (صلى الله عليه‌واله وسلم) پێغەمبەری خوا نەی وتووە، زانایانی فەرمووده و تەفسیر کۆکن لەسەر ئەوەی ئەم فەرمودەیە راست نیە، ئەمەو ئەو وتەیە کە خراوەتە پاڵ پێغەمبەر بە شێوازو دەقی تریش

هاتوون بەڵام هەموویان لاوازن و کاریان پێ ناکرێت جا ئەو رەخنانەی فادی گرتویەتی خۆی لە خۆیدا بەتاڵ دەبێتەوە.

هەروەها کاتێك پێغەمبەری خوا(صلی الله علیەوالە وسلم) شاری مەککەی فەتح کرد لە هەموو ئەوانە خۆش بوون کە دەستیان سور بوو بە خوێنی مسوڵمانان ئەوەتا بکوژی حەمزە (وەحشی کوڕی حەرب) و (هندی کچی عوتبە) کە ناوسکی حەمزەیان بۆ برد لێیان خۆش دەبێت.

فادی هەموو ئەم راستیانە دەزانێت و باسی ناکات و بە ئەنقەست وتەو فەرموودەی لاواز دەهێنێتەوە تا زەمی پێغەمبەری خوا بکات و بەخەیاڵی خۆی لە پایەیی کەمبکاتەوە.

١٥ـ غەزا کردن

فادی رەخنە لەم ئایەتەی قورئان دەگرێت سەبارەت بە تێکۆشان و خۆئامادەکردن لە پێناوی خوادا (وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَآ تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَآ تُظْلَمُونَ) الانفال ٦٠.

هەرچیەك لە تواناتاندا هەیە لە هێز و سوارە خۆتانیان بۆ ئامادە بکەن، دوژمنانی خوا و دوژمنانی خۆتانی پێ بترسێنن، وە هەندێکی تری جگە لەوان کە ئێوە نایانناسن و نایانزانن بەڵکو و خوا دەیانناسێت وە هەرچی شتێك کە لە رێگەی خودا سەرفی دەکەن، پێتان دەدرێتەوە و ئێوە ستەمتان لێ ناکرێت.

ناوبراو هەندێ لە تەفسیری بەیزاوی وەرگرتووە سەبارەت بە تەفسیری ئایەتەکە کە فەرمان بە مسوڵمانان دەکات بە خۆئادەکردن بە هەموو تواناکانیانەوە لە هێز و چەك بۆ روبەڕووبونەوەی دوژمنانی خواو دوژمنانی خۆیان و رێگری کردن لە پەلامار و هێرشەکانیان.

فادیش دەڵێت ئێمەش پرسیار دەکەین (کە چۆن قورئان فەرمان بە خۆئامادەکردن و هەڵگرتنی چەك دەدات بۆ غەزاو داگیرکردن لە پێناو ئاییندا و هەر لە پێناو ئاییندا ماڵ و دارایی خەڵك زەوت دەکەن و بەزۆری زۆرداری وا لە خەڵك دەکەن کە ئەو دینەیان قبوڵ بێت ؟ شمشێر ئەو بەڵگەیە کە هیچ چەند و چونێکی تێدا ناکرێت).

لە وەڵامدا دەڵێین:

(فادی) ئەوەی لە قورئان ناوێ کە رێنمایی مسوڵمانان بکات بۆ چەك هەڵگرتن و شەڕکردن لەگەڵ دوژمنێکی شەڕکەردا کە چاویان بڕیوەتە وڵاتی مسوڵمانان و تاڵانکردنی ماڵ و سامانیان، ئەو دەیەوێت مسوڵمانان تەسلیمی نەیارەکانیان بن گەر دوژمنەکانیان شەڕیان پێ فرۆشت باتەسیلم بن، وە قورئانیش با کتێبی خۆشەویستی بێت فەرمان بە مسوڵمانان بکات دڵ و دەست و دەرونیان بۆ دوژمنەکانیان بکەنەوە.

نەیارانی ئیسلام بەردەوام چاویان بڕیوەتە خاك و وڵاتی مسوڵمانان، بەردەوام لە پیلاندا بوونە و بەدووی هەلومەرجی گونجاودا گەڕاون بۆ هێرشکردنە سەریان و داگیرکردنی وڵاتەکانیان و مێژووی ئیسلامی پڕە لە گەواهی دانی کرداری ئەم راستیانە.

ئەوەی (فادی) دەیڵێت دوورە لە بنەمای زانستی و لۆژیکەوە چونکە هەر گەل و نەتەوەیەك خاوەنی هەر ئایین و بیروباوەڕێك بێت، بەرامبەر بە دوژمنە شەرەنگێز و پەلامار دەرەکانیان دەوەستن چونکە بەرگری کردن لە خاك و ماڵ و خۆیان و بەرپەرچدانەوی پەلامارو شەڕەکانیان مافێکی سرووشتی و فیترەیەکی مرۆڤایەتیەو خوای گەورە بەخشیویەتی بە مرۆڤەکان.

ئەوانەی کە خوای گەورە فەرمانی خۆئامادەکردن و خۆ سازدان و روبەڕوو بونەوەیانی کردووە، بریتین لە دوژمنێکی شەڕکەری پەلاماردەر، لەو بێ باوەڕانەن کە دژایەتی مسوڵمانان دەکەن و پیلانیان لێ دەگێڕن و پلان دادەنێن بۆ شەڕ

کردن و کۆسپ و بەربەست لە بەردەم دینەکەیان دادەنێن، ئامانجیش لە خۆئامادەکردن ترساندنی دوژمنان و هەڵوەشاندنەوەی پیلانەکانیانە. ئامانجی مسوڵمانان لە ئامادەسازی بریتی نیە لە داگیرکردنی وڵاتەکانیان و کوشتن و بردنی ماڵ و سامانیان یان زۆرلێکردنیان بۆ نێو ئایینی پیرۆزی ئیسلام هەروەك (فادی) وای بۆ دەچێت، مسوڵمانان پەیام و بەرنامەکەیان بە بەڵگە و سەلماندنەوە بڵاودەکەنەوە و روودەکەنە ئەقڵ و دڵ و دەرونی خەڵکی. مسوڵمانان فەرمانیان پێ کراوە بە بانگەواز کردن بۆ دینی خوا بە حیکمەت و ئامۆژگاری جوان و بە پێز، ئەمەش کاری بنچینەییە لە بانگەوازدا بەڵام گەر بێ باوەڕە ستەم کارەکان بەرامبەر بە بانگخوازان راوەستان و دەستیان کرد بە ئازاردان و کوشتنیان و هیچ بوارێکی ئاشتی و پێکەوە ژیانیان نەهێڵایەوە، ئەو کات مسوڵمانان بێ دەنگ نابن و بەرگری لە ئایین و بەرنامەی خۆیان دەکەن و روبەڕوی ئەو ستەمکارانە دەبنەوە.

١٦ـ دەمارگیری بێزراو

فادی رەخنە لە قورئان دەگرێت بەوەی رێگری کردووە لە بڕواداران پشتگیری بێ باوەڕ و جولەکە و گاورەکان بکەن، هەروەك لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە (يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) المائدە ٥١.ئەی ئەوانەی باوەڕتانان هێناوە پشت بە بە جولەکە و گاورەکان مەبەستن چونکە ئەوان پشتیوانی یەکترن، هەر کەسێك لە ئێوە پشتیان پێ ببەستێت ئەوا لە ئەوانە و خواوەندیش رێنمایی بە خەڵکی خراپ نابەخشێت.

ناوبراو دوای ئەوەی راڤەی ئایەتەکەی لە تەفسیری بەیزاوی وەرگرتووەو دواتر دەڵێت (ئێمەش پرسیار دەکەین ئایا ئەنجامی ئەم ئامۆژگاریە قورئانیە جگە لە داخران بەسەر خوددا چی ترە؟ ئایا مسوڵمانان چۆن لە نێوان ژنهێنان لە (اهل

الكتاب) دا كە ژنی كیتابی منداڵەكانیان بۆ پەروەردە دەكات و ئیش و كاری ماڵەكانیان بۆ بەڕێوە دەبات، وە لە نێوان ئەم ئایەتە فكر داخراوەدا گونجاندن و تەبایی دەكەن.

چەند زۆر بووە ئەو تواناو لێوەشاوەییەی كە بەهۆی دووبەرەكی ئایینیەوە بەفیڕۆ چووە! مەسیحیەت بانگەشە بۆ ئاشتی و خۆشەویستی و خزمەتی هەموو مرۆڤ دەكات،هەروەك پەروەردگاری ئاشتی ئەو مەسیحەی كە لە نمونەی سامرییەكی كارچاكدا فێری كردین،كە چۆن قوربانی بدەین و خزمەتی هەموو مرۆڤ لە هەموو نەژاد و زمان و ئایینێك وەك یەك بكەین.

ئامۆژگاری قورئان كاتێك لە جێگەی خۆیدا بوو كە مسوڵمانان براوە بوون بەڵام دەمارگیری ئایینی ئەمڕۆ گیانی برایەتی لە نێو گەلاندا پەرت و بڵاو دەكاتەوەو پەكی پێشخستنی مسوڵمانان دەخات.

لە وەڵامدا دەڵێین:

(فادی) جیاوازی ناكات لە نێوان وەلاو پشتگیری لەگەڵ مامەڵەكردنی جوان و دروست و ڕێگەپێدراو، وەلاو پشتگیری لەسەر بنەمای هاوپەیمانی و پەیوەند كردنی چارەنووس بە یەكتریەوە، بەڵام مامەڵەكردنی چاك و پێكەوە ژیان هەماهەنگی و هاوكاری لەنێوان مسوڵمانان و بێ باوەڕە موسالیمەكان كارێكی خوازراوو پێویستە و لە بەرژەوەندی هەموو لایەك كۆتایی دێت. قورئانیش جیاوازی كردووە لە نێوان پشتگیری قەدەغەكراو لەگەڵ مامەڵەكردنی چاك و باشدا، هەروەك قورئانی پیرۆز فەرموویەتی (لَآ يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ(٨)إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ) الممتحنە ٨ـ٩.

بەواتای: دڵنیاش بن کە خوا قەدەغەی ئەوەتان لێ ناکات کە چاك رەفتاری و دادپەروەری بکەن لەگەڵ ئەو کەسانەدا جەنگیان دژ نەکردون و دژایەتی ئایینیان نەکردون و لە شوێنەوارتان دەریان نەکردون،چونکە بەراستی خوا دادپەروەرانی خۆش دەوێت.بەڕاستی خوا تەنها قەدەغەی ئەوەتان لێ دەکات کە پشتیوانی بکەن لەوانەی کە جەنگیان بەرپاکرد دژی ئایین و دەریانکردن لە شوێنەواری خۆتان و پشتیوانی ئەوانیان کرد رۆڵیان هەبوو لە دەرکردنتاندا،ئەوەش پشتیوانیان لێ بکات، و خۆشی بوێن جا ئەوانە هەر ستەمکارن. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٥٥٠.

ئەمەو ئامۆژگاری قورئانی هەرگیز بیرو هزری مرۆڤ داناخات بەڵکو بە پێچەوانەوە دەبێت مایەی کرانەوەو فراوان بوونی بازنەی بیرکردنەوە چونکە راسپاردەکانی قورئان بەردەوام جەختی کردۆتەوە لەسەر(یعقلون، تتفکرون، اولی الالباب.....) ژنهێنان لەخاوەن کتێبەکان بۆیە رێی پێدراوە چونکە مسوڵمانان بڕوایان بە هەموو بپێغەمبەران و کتێبە ئاسمانیەکان هەیەو ستەمی ئایینی لە ژنەکان ناکەن و رێگری یان لێناکەن و منداڵەکانیش پەروەردەی ئیسلامی وەردەگرن، چونکە ئەرکی باوکە منداڵەکانی بەچاکی و بەپێی پەیام و بەرنامەی خوای گەورە پەروەردە بکات.

ئیسلام دژی دەمارگیری ئایینی بووەو کەس بەزۆر ناکرێت بە مسوڵمان چونکە زۆر کردن کەسی دوو ڕوو بەرهەم دێنێت نەکە مسوڵمانی بڕوادار ئایەتی (لاکراه في الدين) باشترین بەڵگەیە، پابەند بوون بە ئیسلامەوە بەردەوام بەڵگەو خاڵی بەهێزی مسوڵمانان بووە کاتێك لایان دابێت و دوور کەوتبێتنەوە لەرێنمایی و ئامۆژگاریەکانی تووشی لاوازی و دواکەوتن بوونە.

١٧ـ ئایا قورئان بانگەشە بۆ رق و کینە دەکات

فادی رەخنە لەو ئایەتانەی قورئان دەگرێت گوایە بەدیدو بۆچونی ئەو بانگەشەیە بۆ رقبونەوە لە هەموو مرۆڤایەتی،ئایەتەکانیش بریتین لە(فَإِذا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لاَنتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ) محمد ٤

بەواتای) (ئەم فەرمانە بۆ کاتی روبەڕوو بونەوەیە لەگۆڕەپانی جەنگدا) جا کاتێك گەیشتن بەوانەی بێ باوەڕ بوون، بێنە دەست لێیان و لە گەردنیان بدەن (ئەگینا ئەوان ئێوە دەکوژن)تا کاتێك کوشتاری زۆریان لێ دەکەن،ئینجا کە هێزیان نەما بەدیل بیانگرن و بە توندی باڵبەستیان بکەن ئەوسا یەکێك لەم دوو کارەیان لەگەڵدا ئەنجام بدەن یان بە پیاوەتی و منەت،یاخود بەگۆڕینەوەو فیدیە ئازادیان بکەن،تا شەڕ کۆتایی دێت و ئاسەواری نامێنێت و دوژمنان چەك دادەنێن بڕیارەکە ئاوهایە، ئەگەر خوا بیویستایە خۆی تۆڵەی لێدەسەندن بەڵام دەیەوێت بەیەکتر تاقیتان بکاتەوە،ئەوانەش لە پێناو خوادا شەهید بوون هەرگیز پاداشتی هەوڵ و کۆششیان بەزایە نادات.تەفسیری ئاسان لا ٥٠٧.

هەروەها ئایەتی (يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدْ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ) التحريم ٩. بەواتای: ئەی پێغەمبەر(صلى الله عليه‌واله وسلم) کۆشش بکەو بجەنگە دژی کافرو دووروەکان و توند تیژ بە لەسەریان، ئەوانە شوێنیان دۆزەخە،ئای کە سەرەنجامێکی خراپە، تەفسیری ئاسان لا٥٦١.

فادی دەڵێت کاتێك کە محمد لە مەککە بوو لەگەڵ هەموو خەڵکیدا ئاشتی خواز بوو، رێزی یەهودی و مەسیحی و صابیئەی دەگرت و دەیگوت ئەوان دەچنە بەهەشتەوە هەروەکو لە سورەتی المائدە ٦٩ دا هاتووە (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ)

بە واتای بەراستی ئەوانەی کە ئیمان و باوەڕتان هێناوە لە ئومەتی محمد(صلی الله علیەواله وسلم) و ئەوانەی بوون بە جوو و ئەوانەی صابیئەن (فریشتە پەرست و ئەستێرە پەرستن) و گاورەکان، هەر یەك لەو دەستەو تاقمانە ئەگەر باوەڕی دامەزراو بەخواو بە رۆژی دوایی بهێنێت،و کارو کردەوەی چاك و دروست و بەسود ئەنجام بدات،ئەوانە نەترس و بیم یەخەیان دەگرێت نە خەم و پەژارە روویان تێدەکات (کاتێك لەبەر رۆشنایی قورئانەوە ئەو باوەڕە دەهێنن). تەفسیری ئاسان لا ١١٩.

بەڵام کاتێك کە محمد لە مەدینەدا بەهۆی (الانصار) پشتیوانەکانەوە بەهێز بوو ئیتر فەرمانی بە کوشتنی هەموو ئەو کەسانە داوە کە مسوڵمان نین و وتی یان دەبێت سەرانە بدەن و یان ببنە مسوڵمان ! ئەمەش مانای کورتکردنەوەی برایەتیە تەنها لەناو چوارچێوەی ئیسلامدا و روخاندنی پایەکانی برایەتی گشتیە ومانای پچڕاندنی خۆشەویستی و چاك هەڵسوکەوتکردنی نێوان چینەکانی مرۆڤە،بەم شێوەیەش مسوڵمانەکان نیشتەجێ بوونی نامسوڵمانانیان لە هەموو دورگەی عەرەبیدا یاساخ کرد.

لەوەڵامدا دەڵێین:

وتەکانی فادی پڕە لە هەڵەو درۆو ناتەواوی وەك:

١ـ گوایە پێغەمبەری خوا (صلی الله علیەواله وسلم) لەشاری مەککەدا رێزی لە جولەکە و گاور و صابیئەکان گرتووە و پێی وتوون ئێوەش دەچنە بەهەشتەوە،ئەم وتەیە ناهەقە و دوورە لە راستیەوە چونکە لە شاری مەککەدا بوونی جولەکە و گاور و صابیئەکان نەبووە. چونکە خەڵکی مەککە پێکهاتبوون لە قوڕەیش و عەرەبەکان لەگەڵ سێ چوار کەسێکی گاوردا. هەروەها پێغەمبەری خوا (صلی الله علیەواله وسلم) لە شاری مەککەدا بانگەوازی خەڵکی کردووە بۆ یەکتاپەرستی و بەرنامەی خوای گەورە و ئاگاداری کردونەتەوە لە سزای خوای گەورە،خوای گەورەش فەرمانی بە پێغەمبەر و بڕوادارانی شوێنکەوتووی کردووە کە خۆ بپارێزن لە شەڕی موشریکەکان کە ئەمەش

حیكمەتی زۆری تێدا بووە،چونكە خوای گەورە دەزانێت قۆناغێكی نوێ دێتە ئاراوە كە شەڕ و ڕوبەڕوبونەوەی تێدا ڕوودەدات.

٢ـ هەروەها ڕاست ناكات گوایە پێغەمبەر (صلى الله علیەواله وسلم) لە شاری مەككەدا جولەكە و گاور و صابیئەكانی ئاگادار كردۆتەوە كە دەچنە بەهەشتەوە،بەپێیی ئایەتی ژمارە ٦٩ لە سورەتی المائدە.

ئەم ئایەتە لەشاری مەدینەدا دابەزیوە (چونكە سورەتی مائیدە سورەتێكی مەدەنیە)، هەروەها ئایەتی ناوبراو ناڵێت جولەكە و گاور و صابیئەكان لە بەهەشتدان بەڵكو ئاگادار دەكاتەوە كە باوەڕدارە مسوڵمانەكان ئەوانەی شوێنكەوتەی پێغەمبەری خوان و ئەوانە بڕواداری ڕاستەقینەن و لەبەهەشتدان، بەڵام جولەكەو گاور و صابیئەكان ئیمانی هیچ كەسێكیان وەرناگیرێت تا بڕوا بەخواو ڕۆژی دوایی و كردەوەی چاك نەكەن، ئەمەش نایەتە دی تا كاتێك ئیمان بەهەموو كتێبەكانی خوا نەهێنن لە نێویاندا قورئان وە ئیمان بە هەموو پێغەمبەران بهێنن لە نێوانیاندا محمد (صلى الله علیەواله وسلم).

جا ئەگەر جولەكە یان گاور یان صابیئە ئیمان بە قورئان و بەپێغەمبەرایەتی محمد (صلى الله علیەواله وسلم) نەهێنن ئەوا ئیماندار نین و لە بەهەشتدا نین،چونكە جیاوازیان لە نێوان پێغەمبەرانی خوادا كردووە و بڕوایان بەهەندێكیان هێناوە و بە هەندێكیان نەهێناوە و ئەمەش بێ باوەڕییەكی ئاشكرایە،هەروەك لە قورئاندا هاتووە (إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلاً(١٥٠)أُوْلَئِكَ هُمْ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا(١٥١)وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُوْلَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) النساء ١٥٠ـ١٥٢.

بەواتای) بێگومان ئەوانەی باوەڕ بەخواو پێغەمبەران ناهێنن و دەیانەوێت جیاوازی بكەن لە نێوان خواو پێغەمبەرەكانیدا (گوایە باوەڕیان بە خوا هەیە بەڵام بە

پێغەمبەران نیە)(یاخود) دەڵێن باوەڕ دەهێنیین بە هەندێك لە پێغەمبەران و باوەڕ بە هەندێکیان ناهێنین و دەیانەوێت لەو نێوانەدا ڕێگەو بەرنامەیەك بۆ خۆیان بەدەست بێهێنن. ئا ئەو جۆرە کەسانە بە راستی هەر بێ باوەڕن و بۆ بێباوەڕان سزایەکی سەرشۆڕکەرمان ئامادە کردووە.ئەوانەی باوەڕیان بە خواو پێغەمبەرەکان هێناوە هیچ جۆرە جیاوازیەکیان نەکردووە لە نێوان هیچ کامیانداو باوەڕیان بە هەموویان هەیە،ئا ئەوانە لە ئاییندەدا خوای گەورە پاداشتی خۆیان دەداتێ خوای گەورەش هەمیشە و بەردەوام لێخۆشبوو میهرەبانە (بۆ باوەڕداران). تەفسیری ئاسان لا ١٠٢.

٣ـ بەپێی گومانی ناوبراو گوایە پێغەمبەر(صلی الله علیەواله وسلم) کاتێك کۆچی کرد بۆشاری مەدینەو بەهێز بوو شوێنکەوتوانی زیادی کرد بۆچوون و تێڕوانینەکانی گۆڕابەرامبەر بەخەڵکانی ترو وازی لەئاشتی هێنابەرامبەر بەخەڵکی و جەنگی راگەیاند دژ بەخەڵکی و فەرمانی کرد بەکوشتنی هەرکەسێك کە مسوڵمان نەبێت گەر جیزیە نەدات،خەڵکیش بەرامبەر سێ بژاردە بوون، مسوڵمان بوون، جیزیەدان، یان شەڕکردن.

وتەکانی ناوبراو ناهەق و درۆیەکی ئاشکرایە، ئەو دەیەوێ بڵێت محمد(صلی الله علیەواله وسلم) بیرو بۆچوونەکانی دەگۆڕێت و قورئان دانەری خۆیەتی حوکمە ئیسلامیەکانیش خۆی دای دەنێت.

خوای گەورەخۆی فەرمانی بەمسوڵمانان کردووە لەقۆناغی مەککەدا خۆیان بپارێزن لەشەڕی موشریکەکان و ئارام بگرن لەسەر ئەو ئازارو ناڕەحەتیەی توشیان دەبێت،هەر خوای گەورەش لەمەدینەدا دەرگای لێکردنەوەو ڕێگای پێدان بجەنگن لەگەڵ دوژمنە پەلاماردەرەکاندا سورەتە مەدەنیەکانیش ئەم راستیەمان بۆروون دەکەنەوە.

٤ـ ناوبراو دەڵێت قورئان بەبانگەشەکردنی بۆبرایەتی ئیسلامی پایەکانی برایەتی گشتی دەڕووخێنێت، وبۆندیخۆشەویستی و مامەڵەکردنی باش لەنێوان خەڵکیدا ناهێڵێت.

ئەمەش بوختان و درۆیەکی زەقە پێچەوانەیە بەبنەماکانی ئیسلام، بانگەشەکردنی قورئان بۆبەهێزکردن و قوڵکردنەوەی برایەتی لەنێوان مسوڵمانانددا، مانای بچڕاندنی برایەتی نییە لەنێوان مرۆڤەکاندا، خوای گەورە داوا لەمسوڵمانان دەکات پەیوەنیان لەگەڵ خەڵکیدا چاك بێت وبەباشی مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن و هاوکاریان بکەن ئەمەش بەکاری خێرو چاکە بۆیان ئەژمار دەکرێت، بەڵگەی زۆرمان هەیە لەوانە(لا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ) الممتحنه ٨.

بەواتای) دڵنیاش بن کە خوا قەدەغەی ئەوەتان لێ ناکات کە چاك ڕەفتاری و دادپەروەری بکەن لەگەڵ ئەو کەسانەدا جەنگیان دژ نەکردوون و دژایەتی ئایینیان نەکردوون و لە شوێنەوارتان دەریان نەکردوون، چونکە بەراستی خوا دادپەروەرانی خۆش دەوێت. تەفسیری ئاسان لا ٥٥٠.

(يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ)الحجرات ١٣

بەواتای) ئەی خەڵکینە بێگومان ئێمە هەمووتانمان لە نێر و مێیەك دروست کردوە،(کە باوکە ئادەم و دایکە حەوایە)و کردومانن بە چەندەها گەل و تیرە و هۆزی جۆربەجۆر تا یەکتر بناسن و پەیوەندیتان خۆش بێت بەیەکەوە. بەراستی بەڕێزترینتان لای خوا ئەو کەسانەتانە کە زۆرتر لەخوا ترسەو فەرمانبەری خودایە، بێگومان خوا زانا و ئاگایە بە هەمووان. تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٥١٧.

ئەمەو ڕێگری کردن لەمانەوەی لەنیشتە جێ بوونی نامسوڵمانەکان لەحیجازدا بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە،لەسەردەمی پێغەمبەردا خەڵکی حیجازوو دورگەی عەرەبی هەموو مسووڵمان بوون،ئەوانەشی مسوڵمان نەبوون دانیشتووی ناوچەکە نەبوون،

مسوڵمانان مافی خۆیانە (اقامە) نەدەن بەکەسانی تر لەبەر بەرژەوەندی و ئاسایشی وڵاتەکەیان.

ئەمەو یاساغکردنی نا مسوڵمان لە دوورگەی عەرەبیدا هیچ رەهەندێکی نەتەوەیی عەرەبی لەپشتەوە نەبووە چونکە بیری نەتەوایەتی و نەتەوە پەرستی کوێرانە لەئیسلامدا رەت کراوەتەوە، ئەوەی ئێستا پێی دەوترێت نیشتیمانی عەرەب و نەتەوەی عەرەب هیچ پەیوەندیەکی بەئیسلامەوە نیە بانگەشە کەرانی بیری نەتەوایەتی عەرەبی و دامەزرێنەرانی کەسانی مەسیحی بوونە وەك (میشیل عەفلەق، شبلی عەیسەمی و...بیرمەندە عەرەبە عەلمانیەکان) بوون. ئەوەی وڵاتە عەرەبیەکان لەم سەردەمەدا دەیکەن لەدوورو نزیکەوە پەیوەندی بەئیسلامەوە نیەو بەڵکو زۆر جار دژی بنەما سەرەکیەکانی ئیسلامە.

١٨ـ یاسای بتپەرستی

لە سورەتی المائدە لە ئایەتی ٩٧ دا هاتووە ﴿جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَآئِدَ ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الآرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

بەواتای: خوا، کەعبە کە (بیت الحرام)ە کردوویەتی بەهۆی هەستانەوە و بوژاندنەوەی خەڵکی (لەهەردوو دنیادا) هەروەها مانگە حەرامەکانیش و دیاریی و قوربانیە دیاری کراوەکان، ئەوەش بۆ ئەوەیە چاك بزانن و دڵنیا بن کە خوا ئاگادارە بە هەرچی ئاسمانەکاندایە و هەرچی لە زەویدا هەیە، بەراستی خوا بە هەموو شتێك زانایە. تەفسیری ئاسان لا ١٢٤.

خواوەند کەعبەی کردۆتەماڵێك کە کاری ناشایستە تیایدا یاساغەو کردویەتیە روگە ونزرگەی خەڵکی و مانگی قەدەغە وئەو گیانەوارەرانەی کە دەبەخشیرێن) ئاشکرایە کە (الحج:مەبەست) کردن بۆ کەعبە و سروتەکانی مەبەست و بە ماچکردنی بەردە رەشەکەشەوە بۆ سەردەمی نەزانی دەگەرێتەوە،عومەری کوری

خەتاب بە بەردە رەشەکەی وت (والله إني لأعلم أنك حجر لا تضر ولا تنفع، ولولا أني رأيت رسول الله يُقبلك ما قبلتك). رواه مسلم، (سوێند بەخوا دەزانم کە تۆ بەردێکیت و نەسودت هەیە و نەزیان،بەڵام گەر نەمدیبایە کە پێغەمبەر ماچت دەکات ماچم نەدەکردیت).

ئەمە لە کوێ و گوتەکانی سروشت لە کوێ ؟ وەکو گوتەی (سودی پەیکەری داتاشراو لە کوێدایە،کە دروستکارەکەی تاشیویەتی یان دارێژراوێکە،کە فێرکاری درۆیە بە رادەیەك دروستکارەکەی،کە دروستیکردوە پشتی پێ دەبەستێت،لەوەدا کە بۆ ئێوەی دروست کردووە؟وەیل بۆ ئەو بگۆیەی کە بەدار دەڵێت بە خەبەربەرەوە!وە بە بەردی کەڕ دەڵێت ئاگاداربە!ئایا ئەوانە خەڵکی فێر دەکەن؟ ئەوتا بە ئاڵتون و زیو توێژماڵکراوە بەڵام هەرگیز هیچ رۆحێکی لەناودا نییە.

وە هوشەع پێغەمبەر ووتی (ئەمێستا تاوانەکانیان زیاد دەکات چونکە بە کارامەیی خۆیان بتێك لە زیوی خۆیان وەکو پەیکەرێکی دارێژراو دروستدەکەن، هەمویشی کاری پیشەوەرانە،ئەوان واتە (پیشەوەران) لەبارەی ئەو بتانەو ئەو کەسانەش کە دەیانپەرستن دەڵێن(مرۆڤ سەربڕەکان گوێرەکە ماچ دەکەن،لەبەر ئەوە هەروەکو هەوری بەرەبەیان ئاونگ زوو دەڕۆن وەکو (کا) کە لە خەرمان لا دەبرێت وەکو دوکەڵ لە کونی دیوارەوە دەردەچن.

ئێمەش پرسیار دەکەین ئایا بەردە رەشەکە رۆحی تێدایە تاکو هەست بە گەرمی ئەو ماچە بکات،کە مسوڵمانان لەسەری مۆر دەکەن؟ ئایا ئەقڵی هەیە تاکو دەرك بەو رێز و تەقدیرەی مسوڵمانان بکات کە لێیدەگرن؟ئایا لەبەرچی مسوڵمانان بەو شێوەیە رێز لە بەردێك دەگرن،کە عەرەبەکانی سەردەمی نەزانی رێزیان پێ لە بتەکانیان دەگرت؟ئایا چۆن محمد بەرەو بەخشینی رێزلێنانێکی ئایینی لەبەرد هەنگاوی نا؟وە چۆن محمد ئەو بەردەی لە مەککە هێشتەوە هەروەکو بتەکانی تر لە کەعبە دووری نەخستنەوە؟

لە وەڵامدا دەڵێین:

١ـ حەج فەریزەیەکی ئیسلامەو، سەرەتا خوای گەورە فەرمانی بە ئیبراهیم پێغەمبەر کرد (دروودو سڵاوی خوای لەسەر) حەج بکات، دواتر نەفامەکان ئەنجامیان دەداو داب ونەریتی خۆیان تێکەڵ دەکرد، خوای گەورەش جارێکی تر دروشمی حەجی گەڕانەوە بۆسەر سیماو بنەما ئیمانی و روحیەکان، کاتێك مسوڵمانان فەریزەی حەج ئەنجام دەدەن ئەوا فەرمانی خوای گەورە جێبەجێ دەکەن.خوای گەورەش لەم بارەیەوە فەرموویەتی (وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَّا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ(٢٦)وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالاً وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ) الحج ٢٦ـ٢٧

بەواتای) (ئەی پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم بەیاد بێنە)کاتێك شوێنی کەعبەمان دیاری کرد بۆ ئیبراهیم (دوای تەواو بوونی، فەرمانمان پێ دا)کە هیچ جۆرە هاوەڵێکم بۆ بڕیار نەدەیت و (بیکە بە بنکەی یەکخواناسی)وماڵی من پاك بکەرەوە بۆ ئەوانەی بەدەوریدا دەسوڕێنەوە،یاخود بە پێوەن یان لە کڕنووش وسوژدە بردندان. جا بانگی خەڵك بکەو جاڕ بدە لە ناویاندا با بێن بۆ حەج،ئەوانیش بە پیادە دێن بەدەم بانگەوازەکەتەوەیان بە سواری (ئەو وشترانەی کە دووری ماوەکە) لاوازی کردوون و لەهەموو رێگەیەکی دوورەوە هەر دێن. تەفسیری ئاسان لا ٣٣٥.

٢ـ ماچ کردنی بەردە رەشەکە(الحجر الاسود) دەست لێدانی نەریتێکی نەفامی نیەو بەڵکو تەشریعێکی ئیسلامیە، ئەمە ئەوا ناگەیەنێت کەمسوڵمانان رێز لەو بەردە دەگرن لەبەر ئەوەی بەردە، بەڵکو فەرمانی خوای گەورە جێبەجێ دەکەن، ماچکردنیان بۆ بەردە رەشەکە وەك تەواف کردنە بەدەوری کەعبەدا ئەوان عیبادەتی خوای گەورە دەکەن لە هەردوو بارەکەدا.

وتەکانی ئیمامی عومەر (خوای لێ رازیبێت) جوان و شکۆدارو وەڵامێکی جوانە بۆ نوسەر بەڵگەیە لەسەر پوختی و درووستی عەقیدەی ئیسلامی.

بەڵام مەسیحیەکان پەیکەری(عیساو مریەم) (دروودو سڵاوی خوایان لێبێت) دروست دەکەن و لەکڵێساکاندا هەڵی دەواسن.

١٩ـ ئەو یاسایانەی کەوا کۆمەڵگا دەبیێزێنێت و رەتی دەکاتەوە

لە سورەتی النساء ئایەتی ٨٩ دا هاتووە (وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلاَ تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلاَ تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلاَ نَصِيرًا)

بەواتای) (ئەو دوو ڕووانە) ئاواتە خوازن کە ئێوەش بێ باوەڕ بن وەك خۆیان بێ باوەڕ بوون، ئەو کاتە (هەردوو لاتان) یەکسان دەبن لە بێ باوەڕیدا، کەواتە لەوانە پشتیوان و یاوەر مەگرن هەتا کۆچ دەکەن لە پێناوی خوادا، خۆ ئەگەر یاخی بوون و پشتیان تێ کردن،ئێوە بیانگرن و بیانکوژن لە هەر کوێدا ئەوانەتان دەستکەوت،هەرگیز نەکەن ئەوانە بکەنە یاوەر و هاوکار..تەفسیری ئاسان لا ٩٢.

ئێمەش پرسیار دەکەین (ئایا ئەمە لەگەڵ مێژووی مسوڵماناندا دەگونجێت،کە لەکات و زەمانێکدا پشتیان بە مەسیحیەکان بەستووە؟هەروەها لەم سەردەمەدا پێداویستی کۆمەڵایەتی و سەربازی داوای یارمەتیکردنیان لە بیانی بەسەردا دەسەپێنێت چونکە خۆکەنارگیرکردنی رامیاری دژەوانەی سستەمەکانی مەدەنیەت و شارستانیەتیەو کۆمەڵگەش رەتی کردۆتەوە چونکە گونجاوو چاك نییە.

ئیسلام داوای لەمسوڵمانان کردووە ئاشنایەتی و دۆستایەتی بێباوەڕان نەکەن بەتایبەت ئەوانەی شەڕتان لەگەڵ دەکەن و شەڕتان پێدەفرۆشن.

لە وەڵامدا دەڵێین:

ئەمە مانای ئەوە نییە مسوڵمانان دابڕاون و لەگەڵ غەیری خۆیاندا مامەڵە ناکەن و گۆشە گیرن پەیوەندی سیاسی و ئابوری و رۆشنبیری و هتد نابەستن. بەڵکو بەپێچەوانەوە مسوڵمانان بۆیان هەیە پەیوەندی سیاسی و ئابوری و زانستی و

فەرهەنگی لەگەڵ نەتەوەو ئایین زاکانی تردا ببەستن بۆ بەرژەوەندی هاوبەش و سودو قازانجی گشتی.

ئەمەو ئایەتەکە تایبەتە بەو بێباوەڕانەی دژایەتی ئیسلام دەکەن و پیلان دەگێڕن و سوڕن لەسەر دوورخستنەوەی مسوڵمانان لەدینەکەیان، ئایەتەکە داوا دەکات مسوڵمانان هوشیارو بێداربن ئاشنایەتیان لەگەڵدا نەکەن چونکە لەبۆسەدان بۆ مسوڵمانان. بەڵام گەر مسوڵمانان لەهەر قۆناغێکی مێژووییدا بەهەر پاساوێك بێت، ئاشنایەتی و دۆستایەتی پشتگیری بێباوەڕانیان کردبێت شەڕیان دژ بە مسوڵمانانی هاودینی خۆیان کردبێت ئەوە و لایان داوە هەڵەو گوناهیان کردووە.

٢٠ـ پۆل پۆل دێنە ناو ئیسلامەوە

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێ (إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا) النصر ١ـ٣.

بەواتای) کاتێك یارمەتی و کۆمەکی خوا دێت،شاری مەککە رزگار دەکرێت و دەرگای ئازادی واڵا دەکرێت. خەڵکیشت بینی پۆل پۆل دەچنە ریزی ئایینی خواوە.ئەوسا ئیتر تۆ سوپاس و ستایشی پەروەردگارت بکەو داوای لێخۆشبوونی لێ بکە، چونکە بەراستی خوا زۆر چاوپۆشی دەکات و تەوبە وەرگرە..(ئومێدە لە ئاییندەیەکی نزیکدا، خوای باڵادەست سەرکەوتنێك ببەخشێت، ئەو کاتە ئیمانداران هەست دەکەن ئەم سورەتە تازە دابەزیوە).تەفسیری ئاسان لا ٦٠٣.

ئێمەش پرسیار دەکەین (ئەگەر ئەوەی لە زانراوەکانە ئەوەیە کە خەڵکی بەسروشت وچاولێکەرو لاساییکەرەوەن و کۆمەڵانی خەڵك و تیرەو هۆزەکان تەئسیریان لەسەر یەکتر هەبووەو وایکردووە،کە عەرەب و جگە لە عەرەبیشی بەرەو چوونە ناو ئیسلامەوە راکێشاوە کەچی مسوڵمانەکان ئەو حاڵەتەیان بە

ئاسانکاری لەلایەن خواوە داناوە، کەچی بە خەیاڵی کەسدا نەهاتووەو بەشاهێدی دان بۆ ئیسلام وەسفیان کردووە.

ئەی مسوڵمانان لە بارەی بت پەرستیەوە چی دەڵێن لەکاتێکدا ژمارەی شوێنکەوتوانی بت پەرستی چەندین جار لەوە زۆرترە،کە بەئاینی محمد ئایینمەندن، وە هێندەیان پەرستگا هەیە کە ئەژمار ناکرێن،وە زۆربەیان لە جوانی دیمەن و دەوڵەمەندیدا بێ وێنەن و هەر لە هندستانەوە تا سیبریا درێژ دەبنەوە،ئایا دەبێت بتپەرستی لە خواوەندەوە بێت؟!

لە وەڵامدا دەڵێین:

١ـ خەڵکی بەچاولێکەری و لاسایی کردنەوە مسوڵمان نەبوونە، گەروابوایە دەبوایە هەر لەسەرەتاوە عەرەبەکان مسوڵمان بوونایە، ئەوەتا قورەیش بۆماوەی بیست ساڵ بەهەموو هێزوو تواناکی مادی و مانەوییەوە دژایەتی ئیسلام و مسوڵمانانیان دەکرد تا لەئازادکردنی شاری مەککەدا شکستیان هێنا.

٢ـ سەرکەوتن لەلایەن خوای گەورەوەیەو هەرئەویشە دڵ و دەروونی مرۆڤەکان دەکاتەوە بۆ پەیام و بەرنامەکەی و خەڵکی پۆل پۆل دێنە ناو ئیسلامەوەو، بەردەوام خەڵکی دێنە ناوئیسلامەوە لەرۆژهەلات و رۆژئاوادا خوای گەورە لەقورئاندا فەرموویەتی (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الآرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لآ يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمْ الْفَاسِقُونَ) النور ٥٥

بەواتای) خوا بەڵێنی دڵنیا بەخش و تەواوی داوە بەوانەی باوەڕیان هێناوە لە ئێوە کارو کردەوە چاکەکانیان ئەنجامداوە بەڕاستی لە ئاییندەیەکی نزیکدا جێنشین و پایەداریان دەکات لە وڵاتدا هەروەك چۆن ئیماندارانی پێش ئەمانی جێنشین کردووە و ئەو دین و ئایینەیان بۆ دەچەسپێنێت خوا خۆی پێی رازیە، هەروەها ترس و بیمیان بۆ دەگۆڕێت بۆ ئارامی هێمنی، ئەو کاتە بە تەواوی هەر

من دەپەرستن و هەرگیز هیچ جۆرە هاوەڵ و شەریکێکم بۆ بڕیار نادەن،ئەوسا ئەوەی دوای ئەو پایەداریە بێباوەڕ بێت، ئا ئەو جۆرە کەسانە هەر تاوانبار و لە سنور دەرچوون.تەفسیری ئاسان لا ٣٥٧.

(هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا) الفتح ٢٨

بەواتای: خوا ئەو زاتەیە کە پێغەمبەری خۆی رەوانە کردووە، هاوڕێ لەگەڵ رێنموویی و پەیامی راست و دروستدا، بۆ ئەوەی زاڵی بکات بەسەر هەموو پەیام و بەرنامەیەکی تردا،خوا خۆیشی بەسە بۆ شایەتیدان و ئاشکراکردنی ئەو راستیە. **تەفسیری ئاسان لا ٥١٤.**

٣ـ بەردەوام ئیسلام بەهێزوو تونایە سەرەڕای شەڕو پەلاماری هەمەلایەنەی نەیارانی، هەر رۆژێك تێدەپەڕێت ژمارەیەکی تری خەڵك مسوڵمان دەبن،و دێنە ناو بازنەی ئەم ئایینە پیرۆزەوە، هەرچەندە هیچ وڵات و حکومەتێك بەراستی و درووستی ئیسلام پیادە ناکات، بەڵام لەئاستی خەڵك و جەماوەردا رۆژ بەرۆژ گەشە دەکات و پەرەدەسێنێت.

٤ـ لەکۆتایی سەدەی یەکەمی کۆچی، ئایینی پیرۆزی ئیسلام لەرۆژهەڵات و رۆژئاوادا بەشێوەیەکی سەرسوڕهێنەر بڵاو بووەوو گەل و نەتەوە جیاوازەکان پۆل پۆل هاتنە نێو ئایینی پیرۆزی ئیسلامەوە، لەسنووری چینەوە تا دەگاتە ئەندەلوس، چونکە دینێکی حەقەو لەگەڵ سروشتی پاك و فیترەتدایە.

٢١ـ شەڕی سەختی نێوان مسوڵمانان

خوای گەورە لە قورئاندا دەفەرموێت (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَآ تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا

وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنْ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) ال عمران ١٠٣.

بەواتای) (هەوڵ بدەن) هەر هەمووتان بە توندی دەست بگرن بە ئایینی خواوەو پەرت و بڵاو مەبن، یادی ناز و نیعمەتی خوا بکەنەوە لە سەرتان،(چونکە) کاتی خۆی دوژمنی یەکتر بوون، ئەوە بوو دڵەکانتانی بەهۆی نیعمەتی (ئیسلامەوە)پەیوەست کرد بەیەکەوە و هەمووو بونە برای یەکتر (هەروەها ئەو کاتە)ئێوە لەسەر لێواری چاڵێکی ئاگر وەستابونو (خەریك بوو بکەونە ناوی)بەڵام خوا (بە ڕەحم و میهرەبانی خۆی)لەو ئاگرە رزگاری کردن،ئا بەو شێوەیە خوا ئایەتەکانی خۆیتان بۆ روندەکاتەوە، بۆ ئەوەی هیدایەت وەربگرن. تەفسیری ئاسان لا ٦٣.

ئێمەش وەڵامی رەتکردنەوەی دەدەینەوە بەوەی،کە ئەم قسەیە پوچ و بەتاڵە چونکە لەسەردەمی محمددا شەڕ و پەلاماری یەکتردانی عەرەب لەو پەڕیدا بووە محمد بۆ خۆی لە ٢٩ شەڕدا بەشداری کردووە ٤٧ شەڕ کە محمد بەشداری تێدا نەکردووە بەڵکو یەکێك لە هاوەڵەکانی لە بری خۆی ناردووە. واتە تاکو کاتی مردنی محمد ٧٦ شەڕ رویداوە،هەرچەندە هەندێ سەرچاوە تەنها ئەو شەڕانەی کەوا محمد بە ٧٠ شەڕ دادەنێن،واتە تەنها ژمارەی ئەو هەموو شەڕانەی تاکو کاتی مردنی محمد لەنێون خودی عەرەبەکاندا رویداوە لەگەڵ ئەو شەڕانەدا کە خۆی بەشداری تێدا کردووە ٩٩ شەڕ بووە،وە کاتێکیش کە محمد مرد ئەبوبەکر هەڵسا بەشەڕ کردن لە دژی هەڵگەڕاوەکان لە ئیسلام کە هەمویان عەرەب بوون و دانیشتوانی ناوچە جیاجیاکانی دورگەی عەرەب بوون.

وە لەدوای مردنی عومەری کوڕی خەتابییش شمشێریان لە ملی یەکتر دەسوی، هەروەها عومەر و عوسمان بە کوژراوی مردن وە شەڕی (حوشتر) لە نێوان عائیشەی ژنی پێغەمبەر و عەلی کوڕی ئەبی تالیبی ئامۆزا و زاوای محمد رویدا.

پاشان شەڕ لەنێوان معاویەو عەلی حسێنی کوڕی عەلی و لەگەڵ محمدی کوڕی ئەبوبەکر، کە عەمری کوڕی عاص کوشتی. لەساڵی ٧١ کۆچیدا ئاژاوەی عبداللە ی کوڕی زوبێر و جەنگ لە نێوان ئەوو حەجاجی کوڕی یوسفی سەقەفیدا رویدا،کە لە سەردەمی خەلافەتی عبدولمەلیکی کوڕی مەروانی ئومەویدا بوو،کە حەجاج لەو جەنگەدا کوڕی زوبێر و ژمارەیەکی زۆر لە هەڵکەوتوانی ناو مسوڵمانانی کوشت و لەکاتی ئابڵۆقەدانی مەککەدا بەهۆی مەنجەنیقەکانیەوە هەندێکیشی لە کەعبە روخاند.

ئیسلامگەرەکان دەڵێن لە سەردەمی عومەری کوڕی عبدالعزیدا کە بە (خامس الخلفاء) ناوی دەبەن گوایە هێندە ئاسایش بووە وەکو ئەوەی گورگ و مەڕ بەیەکەوە ئاویان خواردبێتەوە، بەڵام ئەوە درۆیەکی شاخدارە چونکە هەر ئەو خەلیفەیە قەدەغەی کردووە، کەمەسیحیەکان ئەسپ سواربن، وە پۆشاکێکی بەسەردا فەرز کردبوون کە نیشانەیەکی وەهای پێوە بێت تاکو بناسرێنەوە، وە ئەو رەمزەی ئیسلام جاریەکانی خۆی خنکاندیان.

وە هەروەها ئەو غەدرە سەرزەنشتکراوەش،کە لەسەردەمی خەلافەتی عبداللە دا روویدا کە عبداللە لە تیرەی بەنی کیلاب بوو.ئەو غەدرەی کە کیلابەکان لە قەبیلەکانی بەنی فەزارەیان کرد،کە بەشێوەی فێڵ و هەڵخەڵەتاندن و سوێندی درۆ،کە شمشێریان لێ خستنەکارو زۆریان لێ کوشتن.

پاشان بەنو قەبیس هاتن و زۆریان لە فەزاریەکان و بەنو کیلابیش کوشت.ئابەو شێوە زەمانە بەنی کیلابی دەستدرێژکار وەرچەرخاند. وەکاتێك ئەم هەواڵانە بە عبدومەلیکی کوڕی مەروان گەیشتەوە ئەویش نامەیەکی بۆ حەجاج نوسی،کەلەو رۆژگارەدا حەجاج والی حیجاز و تائیف و یەمامەو یەمەن بوو،کە سواربێت و بچێتە سەر بەنی فەزارە،حەجاجیش چووە سەریان و هیچ (خەوبین، باڵغ، مندال)ێکی تێدا نەهێشتن مەگەر هەمووی کوشتن.

حاڵی عەرەب ئابەم شێوە بوو لە سەردەمی ئیسلامدا، کە روبەڕوو یان بەفێڵ و غەدر لە پشتەوە یەکتریان دەکوشت.

ئایا ئەو ئاشتی و راهاتن لەگەڵ یەکتر و چاك بوون و تەبایی نێوان،کە ئیسلام هێنایە ناو عەرەبەوە کامەیە؟جگە لە ١٤ چەرخی خوێنین و ئەو پەڕی هەژاری،ئەم ئێستاشی لەسەر بێت هەتا عەرەب وابەستی(الجهل، والقتل، قورئان) بێت.واتە گیرۆدەی بڵندگەرایی ئایینی بێت و وەها بزانێت بەتەنها یەك هەقیقەت هەیە کە ئەویش لای ئەوە ئەوەو دەرەوەی(عەرەبایەتی و ئیسلام) ببوغزێنێت.،نەك خودی عەرەب و بەعەرەب کراوەکان ئارامی بەخۆیانەوە نابینن، بەڵکو پشێوی و ئاژاوە بۆ گشت گەلانی دنیاش دەخولقێنن،وە چیتر بۆ عەرەب ئیسلام ناچێتە سەر، کە پێناسیان شەڕەنگێزی و نەزانی و ئەنفالچێتی بێت.

لە وەڵامی نوسەرو وەرگێڕدا دەڵێین:

عەرەبەکان لەپێش ئیسلام و سەردەمی نەفامیدا بەردەوام لەشەڕو ئاژاوەو دووبەرەکیدا بوون، ژیانیان لێوان لێو بوو لەرق و قین و ئاژاوەو زوڵم و ستەم کردن، لەسەر بچووکترین شت شەڕیان دەکرد.بەڵام دوای ئەوەی کە مسوڵمان بوون و پابەند بوون بەپەیام و بەرنامەی خواوە خۆشەویستی و برایەتی و یەکریزی و هاوکاری و هەماهەنگی جێگای شەڕو دووبەرەکی گرتەوە.بۆ نموونە شەڕی نێوان ئەوس و خەزرەج لەپێش ئیسلامدا، هەر بەگەیشتنی پێغەمبەر بۆشاری مەدینە یەکێك لەو کارە گرنگانەی کردی درووستکردنی برایەتی و تەبایی بوو لەنێوان ئەوس و خەزرەجدا و هەردوو هۆزییش بەشێوەیەکی جوان و ناوازە پێشوازیان لە موهاجیرەکان کرد.

ئەوشەڕانەی لەسەردەمی پێغەمبەرد(صلی الله علیەواله وسلم) روویانداوە شەڕی نێوان نەتەوایەتی و خێڵەکی نێوان عەرەبەکان نەبووە، بەڵکو شەڕی نێوان

موشریك و بێباوەڕان بووە لەگەڵ مسوڵمانان‌دا، مسوڵمانانیش شەڕی بەرگرییان کردووە لەئایین و بیرو باوەڕەکەیان.

بەڵێ راستە دوای وەفاتی پێغەمبەر (صلی الله علیەوالە وسلم) هەندێ کێشەو جیاوازی کەوتە نێوان مسوڵمانانەوە و چەند شەڕێکی نەخوازراو روویانداو ژمارەیەکی بەرچاو لەمسوڵمانان کوژران.

لاپەڕەکانی مێژوو پڕە لەسەروەری و شانازی لەزۆر بواری جیاجیادا، بەڵام بێ کەلێن و کەموکورتی نەبووە، چونکە جیاوازی هەیە لەنێوا ئیسلام وەك ئایین و بەرنامەی خوای گەورە کەخۆی لە دوو سەرچاوەی سەرەکیدا دەبینێتەوە، لەگەڵ مێژووی ئیسلامی کەتایبەتە بە مسوڵمانانەوە بەدەسەڵاتدارو جەماوەرەوە، بۆیە مێژوو تۆماری رووداوەکانی پێشووە بە باش و خراپەوە.

ئەم قۆناغە کارەساتێك بوو تووشی مسوڵمانان بوو، بەڵام دواتر نەماو چارەسەر کرا، گیانی برایەتی و یەکریزی گەڕایەوە نێو مسوڵمانان.ئەمەو ئەو شەڕو جیاوازیانە نەبووە مایەی لادان و دەرچوونیان لە ئیسلام.ئەمەو بوونی کێشەو گرفت لەنێوان خەڵکیدا کارێکی حەتمیەو هەر روو دەدات، مسوڵمانانیش فریشتە نین و پارێزراویش نین لەهەڵەو کەموو کورتی، هەروەك خوای گەورە لەقورئانی پیرۆزدا فەرموویەتی(وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَآ يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَآ مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَآمْلَآنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ) هود ١١٨ـ ١١٩

به واتای) خۆ ئەگەر پەروەردگارت بیویستایە ئەوە هەموو خەڵکی دەکرد بەیەك تاقم و کۆمەڵ،(بەڵام) بەردەوامیش ئەو خەڵکە جیاوازن لە نێوانی یەکتردا لە ئایین وبەرنامەو بۆچوندا.

مەگەر ئەوەی بەزەیی پەروەردگارت گرتبێتیەوە، هەر بۆ ئەو مەبەستەش خوای گەورە دروستی کردوون (واتە) بە شێوەیەك دروستی کردوون بتوانن ئازادی بیروباوەڕ و بۆچونیان هەبێت، ئینجا راستیان پێ بڵێت و بۆیان رونبکاتەوە و

بڕیاری پەروەردگاری تۆ دەرچووە و تەواو بووە، کە دۆزەخ پڕ دەکەم لە گرۆی پەری و خەڵکی (ئەوانەی خۆیان شیاوی ئاگر دەکەن). تەفسیری ئاسان لا ٢٣٥.

هەروەها مسوڵمانان توانیان شارستانیەکی پێشکەوتو و ناوازە دروست بکەن و لەهەموو لایەکی جیهانەوە خەڵکی رووی تێبکات بۆ فێربونی زانست و مەعریفە بەهەموو بەشەکانیەوە، بۆسەدان ساڵ رابەرایەتی جیهان بکەن،زۆرێك لە نوسەرو بیرمەندان و مێژوونوسانی رۆژئاوا دان بەم راستیانەدا دەنێن و دەڵێن رۆژئاوا قەرزاری جیهانی ئیسلامیە.

ئەمەو بەپێی سەرچاوەباوەڕپێکراوەکان ژمارەی غەزاکانی پێغەمبەری خوا(صلى الله عليەوالە وسلم) (٢٨) غەزایەو لە (٩) غەزادا شەڕ رویداوەو ئەوانی تری بەبێ شەڕ ئامانجی خۆی پێکاوەو خۆیشی بەشداری(٩) یانی کردووە، سەبارەت بە عومەری کوڕی عەبدول عەزیز (رەحمەتی خوای لێبێت) رێزی زۆری نا مسوڵمانەکانی گرتووە بەتایبەت لەگاورەکان، زۆر مافی بۆ گەڕاندوونەتەوە مێژوو گەواهی ئەو راستیانەیە. سەبارەت بەوەی لەلایەن جاریەکانی خۆیەوە خنکێنرابێت، درۆیەکی شاخدارە، ناوبراو بەهۆی دادپەروەری و دڵسۆزیەوە کەهیچ مرۆڤێکی راستگۆ نکوڵی لێناکات، دەرمان خوارد کراوەو بەهۆیەوە کۆچی دوایی کردووە، تەنانەت لەو کەسەش خۆش بووە کە بە پارەو فیت و پیلانی هەندێك لە میرەکانی بەنی ئومەیە ئەنجام دراوە چونکە بەرژەوەندی مادی و دەسەڵاتەکانیان لەسایەی کەسێکی دادپەروەری وەکو ئەودا کەوتبووە مەترسیەوە.

بەردەوام قورئان فاکتەری برایەتی و یەکڕیزی نێوان مسوڵمانان بووە، هەرکاتێکیش مسوڵمانان دوور کەوتبێتنەوە لەقورئان و پەیامی ئیسلام بەئەندازەی دوورکەوتنەوەیان تووشی زیان و نوشستی بوونە مێژووی کۆن و نوێ شاهیدی وتەکانمانە.

ئیسلام ئایین و بەرنامەی خوایە بۆسەرجەم مرۆڤایەتی و نەك ئایینی عەرەب یان نەتەوە، یان هۆزێکی دیاری کراو، ئیسلام مایەی سۆزو بەزەییە بۆسەرجەم

مرۆڤایەتی (ومارسلناك الا رحمةللعالمین) دژی شەڕو ستەم و خراپەکارییە، وتەکانی نوسەر بێبنەماو لاوازەو پێچەوانەیە بەهەموو پێوەرە زانستی و بابەتیەکان، ئەمڕۆ زۆربەی مسوڵمانانی جیهان عەرە ب نین و لە مسوڵمانە عەرەبەکان زیاتر پابەندن بەئیسلام و سەنگ و کاریگەری خۆشیان هەیە، وڵاتانی وەك و ئەندونیسیا، مالیزیا، تورکیا، بەنمونە.

وەرگێڕیش بەبێ بەڵگەو ئاماژەدان بەسەرچاوەی راست و باوەڕپێکرا وبە تێکەڵی چەند خالێك دەوروژێنی کەتایبەتە بەشەڕی نێوان مسوڵمانان دەیەوێت بیکاتە بەڵگەو ئایینی پیرۆزی ئیسلامی پێ لەکەدار بکات، ناوبراو وەك وتمان نەیتوانیوە وتەکانی بسەلمێنێت گریمان گەر بەشێکی ئەو قسانەش راست بوون ئەوا ئەو شەڕو بارگرژی و لادانانە ماڵ نین یەسەر ئیسلامەوە بەڵکو ئەنجامدەرەکانی هەرکەسێکیش بن تاوان بارن و گەر لەسزای دونیایی دەرباز بوو بێتن ئەوا سزای دوارۆژ دەیانگرێتەوەو هەرگیز دەرباز نابن.

ناو براو مسوڵمانان بەشەڕەنگێزو ئەنفالچی لەقەڵەم دەدات، بەو بێ ویژدانە دەڵێین ئایا جەنگی جیهانی یەکەم و دووەم کەملیۆنەها مرۆڤ بوونە قوربانی و چەکی ئەتۆمی و کیمیاوی تێدا بەکارهات، کێ ئەنجامی دا، هەموو شەڕو کوشتارەکانی تر لەئاستی جیهانیدا تا ئەم ساتە وەختانە کێ کردوو یەتی و کێ لێی بەرپرسیارە، ملیۆنەها مسوڵمان لەسەردەمی ستالین و حوکمە کۆمۆنیستەکانی ئەورووپای رۆژهەڵات و رژێمە عەلمانییە دیکتاتۆرەکان کوژران و بریندار بوون، کێ کردی و لەپێناوی چیدا بوو، پێشترشەڕی خاچپەرستەکان کێ کردی و بۆچی کرا، ئەوەی رژێمە دیکتاتۆرو عەلمانیەکانی ناوچەکە کردوو یانەو دەیکەن و مسوڵمانانیش هەر قوربانین، با دوور نەڕۆین شەڕەکانی رژێمە عەلمانیەکانی عێراق بەگشتی و بەعسیەکان بەتایبەتی دژ بەگەلی کورد کەچەکی کیمیاوی دروستکراوی رۆژئاواو لەبەر چاوی رۆژئاوادا بەکار هاتووە، ئایا سەردەمی دەسەڵاتی ئیسلامی خوێناوی بوو یان سەردەمی دەسەڵاتی رۆژئاواو

عەلمانیە دەستکردەکانی کی ٚ ئاسایشی مرۆڤایەتی خستۆتە مەترسیەوە زلهێزو داگیرکەران یان مسوڵمانان، ئەوەی تۆزقاڵێك ویژدانی هەبێت و چاویلکەی رۆژئاوایی لەسەر چاوی لاببات ئەوا راستیەکانی بۆ روون دەبێتەوەو هاش و هوشی نەیارانی ئیسلام و ئەڵقە لەگوێکانی فریوی نادات.

سەرچاوەکان:

- تفسير البيضاوي، المسمى انوار التنزيل واسرار التاويل، للامام القاضي ناصرالدين ابي سعيد عبدالله ابي عمربن محمد الشيرازي البيضاوي المتوفي سنة٧٩١، وبهامشه حاشية العلامةابي الفضل القرشي الصديقي الخطيب،حققه وبين الاحاديث الموضوعة والضعيفةوالاسرائيليات فيه.

الشيخ عبدالقادر عرفان العشا حسونة، دارالفكر، بيروت ١٩٩٦م.

- القران ونقض مطاعن الرهبان، الدكتور صلاح عبدالفتاح الخالدي، دار القلم - دمشق، الطبعة الاولى ١٤٢٨- ٢٠٠٧

- تنزيه القران الكريم عن دعاوى المبطلين، د. منقذ السقار (انترنيت).

- الاجوبة الجلية في الرد على الاسئلة المسيحية، شبهات نصارى حول القران الكريم، الحسيني الحسيني معدي، دارالكتاب العربي، دمشق - القاهرة،الطبعة الاولى ٢٠٠٧ (انترنيت)

- تەفسیری ئاسان، مامۆستا برهان محمد امين

- سایتی (معهد افاق التيسير للتعليم عن بعد)

- سایتی(رسول الله)

وەڵامی پرسیارە ڕەوشتییەکان

بەشی شەشەم

تۆفیق کەریم

پێشەکی

هەرچەند کتێبی ئایا قورئان پارێزراوە لە نوسینی (عبدالله عبدالفادي)، ئاستێکی تەواو نزمو نازانستی هەیەو کۆنیش بوە، پێویستی بەزۆر لەسەروەستانو مشتومڕ نییە.

وەلێ چونکە کتێبەکە تازەکراوە بە کوردیو ئەمڕۆش لەشێوەی ئەو گومانانە خەڵکێکی تریش دەیانوروژێنن، بۆیە کە پڕۆژەی (تیشک) وەڵامدانەوەی بەشێکی کتێبەکەی پێ سپاردم، داواکەیانم قبوڵکردو هەوڵمدا بە کورتیو پوختی وەڵامی بدەمەوە.

وادەزانم ئەو گومانو پرسیارانەی کە ئەمڕۆ لە مەیدانەکەدا دەوروژێنرێت، بەپێی پێویست وەڵامدانەوەیان بەجێ دەبێت، خوێنەرێکی زۆریش چاوەڕوان دەکەن.

بەڵگەشم هەشت ساڵی ئەزموونە لە پڕۆژەی (تیشك)، کە تائێستا نەوەد کتێبی بڵاو کردۆتەوەو بەشی هەرە زۆریان تەرخانن بۆ وەڵامدانەوە، جێگای دڵخۆشیە کە پێشوازییەکی بەرفراوانیان لێدەکرێتو بەشێکیان دووبارەو سێ بارە بە تیراژی زۆر چاپ دەکرێنەوە.

من نامەوێت درێژە بەم پێشەکیە بدەمو هەڵسەنگاندنی کتێبی (ئایا قورئان پارێزراوە ؟)و وەرگێڕانە کوردیەکەی بکەم.

چونکە لە کتێبی یەکەمی وەڵامدانەوەکە برای بەڕێزم کاك ئیکرام کەریم بەتێرو تەسەلی لەو مەسەلەیە دواوە.

بۆیە ڕاستەو خۆ دێمە سەر وەڵامی بەشی (سێهەم، کە پرسیارە ڕەوشتیەکانە)و لە لاپەڕە (٨١) تا لاپەڕە (٩٨)ی کتێبەکەیە، شایەنی وتنە سەرباسەکانی ئەم کتێبە وەك لە کتێبەکەی (ئایا قورئان پارێزراوە) چۆن هاتوون وەك خۆیان دانراونەتەوە.

خوا پشت و پەنامان بێت – نوسەر ٢٠١٢\١٢\٢٢

١ـ حەڵاڵکردنی ئینکاریکردن لە خوا

ئەم ناونیشانەی سەرەوە دەستپێکی ڕەخنە، یان پرسیارە ڕەوشتییەکانی کتێبی (ئایا قورئان پارێزراوە؟)یە، بۆ ئەم مەبەستەش ئایەتی (١٠٦)ی سورەتی (النحل)ی بە بەڵگە هێناوەتەوە، گوایە مۆڵەتی بە کوفر کردن و نکوڵی کردنی لە بوونی خوا داوە.

ئایەتەکەش ئەمەیە (مَن كَفَرَ بِاللَّهِ مِن بَعْدِ إيمَانِهِ إلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ وَلَكِن مَّن شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) النحل/ ١٠٦).

واتە: هەرکەس بڕوای بەخوا بووبێو لەپاشان حاشای لێ بکات، (سزا دەدرێت) مەگین کەسێ ناچار بکرێو لە باوەڕی دڵنیا بێت. بەڵام کەسێك بە حاشاکەی دڵخۆش بێت، بەرتوڕەیی خوا کەوتونو ئازاری زۆر دژوار دەدرێن.

لە بەرامبەریشدا وتەیەکی بە ناوی (مەسیح)ەوە (درودی خوای لەسەر بێت)، گواستووەتەوە، کە بە توندی بەگژ کوفر کردن و پاشگەزبوونەوەدا دەچێت، هەرچەندە بۆ تێگەیشتن لە حوکمی ئایەتێك یان فەرموودەیەك، پێویست دەکات، ئەو ئایەت و فەرموودانەی لەو بارەوە هاتوون، کۆبکرێنەوە و بە وردی لێیان ڕابمێنرێت تا حوکمەکە ڕووندەبێتەوە، بەڵام خۆشبەختانە ئەو ئایەتێکی بە بەڵگە هێناوەتەوە کە ماناکەی ئەوەندە ڕوونە، ئەگەر ئایەت و فەرموودەکانی دیکەش کە لەو بارەیەوە هاتوون، کۆنەکرێنەوە، هێشتا ماناکەی دژ بە بۆچوونی نووسەرە، کە گوایە ئینکاریکردنی پەروەردگاری حەڵاڵ کردبێت، بە پێچەوانەوە ئەو ئایەتە هەڕەشەی سەخت لەوانە دەکات کە مسوڵمانن و پاشان لە مسوڵمانێتییان پاشگەزدەبنەوە.

ئەم ئایەتە و کۆمەڵە ئایەت و فەرموودەیەکی تر، ئەوەندە هەڕەشەیان لەسەر پاشگەزبوونەوە کردووە، کە زۆربەی هەرە زۆری زانایانی ئیسلام فەتوای

کوشتنی ئەو جۆرە کەسانەیان داوە کە پاشگەزدەبنەوە لە ئیسلام و بێدین دەبنەوە.

ئەوەندە هەیە ئەم ئایەتە پیرۆزە، دادپەروانە مامەڵە دەکات و جیاوازی دەکات لە نێوان کەسانێك کە بە خۆشیی خۆیان دەستبەرداری ئیمانەکەیان دەبن و کەسانێکیش کە دەستبەردارنەبوون، بەڵام بە تۆپزی و لەژێر هەڕەشەی کوشتندا وشەیەکی کوفریان لە دەم دەردەچێت، بێ ئەوەی دڵیان لەخشەی تێبکەوێت.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکەش زانراوە، وەك (إبن كثير) دەگێڕێتەوە: بتپەرستەکان عەماری کوڕی یاسریان برد و ئەوەندەیان ئەشکەنجەدا، تا چەند قسەیەك لەوانەی دەیانویست پێیان کرد، دوایی هات و ئەمەی بۆ پێغەمبەر ﷺ گێڕایەوە، ئەویش فەرمووی: دڵت چۆنە؟ وتی: بە ئیمان دامەزراوە. فەرمووی: ئەگەر ناچاریان کردیتەوە بیڵێرەوە، پاشان ئەم ئایەتە دابەزی (إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ)[٥٠٤]

نووسەری (ئایا قورئان پارێزراوە) هەر بۆ ئەوەی ڕەخنە بگرێت، دوای گێڕانەوەی سەربووردەکە لە تەفسیری (البيضاوي)یەوە، قسەیەکی ئەوی کردووەتە دەستپێچ، کە دەڵێت: (ئەمەش بەڵگەیە لەسەر مۆڵەتدان بە کوفرکردن لە کاتی زۆرلێکردندا).

هەرچەندە بە پێودانگی ئەم سەردەمە، ڕەخنەکە لە بەرژەوەندیی ئیسلامی پیرۆزە، چونکە دیارە ئایینی ئیسلام هێندە ڕێزی مرۆڤی لایە و ژیانی دەپارێزێت و گیانیی لابەنرخە، تەنانەت مۆڵەتی داوە بە مسوڵمانان کە بۆ پاراستنی ژیانی خۆیان، بە ناچاری قسە بە بیر و باوەڕەکەی خۆیان بڵێن.

بەڵام ئەگەر وردتر لەو حوکمە بڕوانین بەم شێوەیە:

گەر ئیمانداریك بۆ دەستبەرداربوون لە ئیمانەکەی هەڕەشەی کوشتنی لێکرا و دڵنیاش بوو هەڕەشەکە جێبەجێ دەکرێت، ئەو کاتە بە ناچاری بۆی دروستە کە

---

[٥٠٤] تەفسیری (أبن كثير) ب١ ل٥٦٨.

بە سەرزارەکی کوفری لە دەم دەربچێت کە پێی دەوترێت (ڕوخسەت)، هەرچەندە باشتر وایە (عەزیمەت) هەڵبژێرێت و خۆڕاگربێت و تا دەکوژرێت هیچ هەڵەیەک نەڵێت، وەك: خۆڕاگرییەکەی: یاسر و سومەیە و خوبەیب و بیلال کە جگە لە بیلال، سیانەکەی تریان لەژێر ئەشکەنجەدا گیانیان دەرچوو، بۆ ئەوەی وشەیەکیان لەدەم دەربچێت بێباوەڕەکان ڕازیی بکەن.[٥٠٥]

سەیر ئەوەیە کە سەرنجی تەفسیری (البیضاوی) دەدەیت، دەبینیت نووسەر تەفسیرەکەی بژاردە کردووە و قرتاندویەتی، هەر ئەوەندەی لێ گواسووەتەوە کە مەرامەکەی خۆی پێ بەدیبهێنێت و بیکات بە ڕەخنە لە قورئانی پیرۆز، ئەگەر نا (البیضاوی) بە تێروتەسەلی مەسەلەکەی هێناوە، کە دەیخوێنیتەوە گرفت یان ڕەخنە هەڵناگرێت، با سەرنجی تەفسیرەکە بدەین، (البیضاوی) دەڵێت: (ئەمەش بەڵگەیە لەسەر مۆڵەتدان بە کوفرکردن لە کاتی زۆرلێکردندا، هەرچەندە باشتر وایە خۆی لێبپارێزێت، لەبەر شکۆی ئایینەکە، وەك ئەوەی باوکی عەمار کردی، وەك ئەوەش کە دەگێڕنەوە: موسەیلەمە دوو کەسی گرت و وتی بە یەکێکیان: چی بە (محمد) دەڵێیت؟ وتی: پێغەمبەری خوایە. وتی ئەی بە من چی دەڵێیت؟ وتی: هەروەها تۆش پێغەمبەری خوایت. ئەوی ئازاد کرد. وتی بە کەسەکەی تر: چی بە (محمد) دەڵێیت؟ وتی: پێغەمبەری خوایە. وتی: ئەی بە من چی دەڵێیت؟ وتی: کەڕم. سێ جار پرسیارەکەی لێ دووپات کردەوە، ئەویش هەمان وەڵامی دایەوە، بۆیە کوشتی. ئەم هەواڵە گەیشتە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەویش فەرموی: یەکەمیان ڕوخسەتی خوایی هەڵبژاردووە، دووەمیشیان قسەی حەقی ڕاگەیاندوە پیرۆزی بێت.[٥٠٦]

---

[٥٠٥] بەسەرهاتەکانیان لە زۆربەی سەرچاوە باوەڕپێکراوەکاندا باسکراوە.

[٥٠٦] تەفسیری البیضاوی ٣\٢٤١-٢٤٢.

دەبوو نووسەر دەستپاك بوايە و هەموو قسەكانی بەیزاوی لەو بارەوە بگواستایەتەوە، كە بەیزاوی خۆڕاگری و عەزیمەت بە پەسەندتر دادەنێت نەك ڕوخسەتەكە.

لەبەر ڕوونیی بابەتەكە، وانازانم لەم بارەیەوە پێویستمان بە زیادە لەسەر ڕۆشتن هەبێت، تەنیا ئەوەندە بەسە بڵێین:

ئیسلام واقعییانە لە مرۆڤ و تواناكانی دەڕوانێت و مامەڵەی لەگەڵ دەكات. لەكاتێكدا ئیمانداران تووشی ئەشكەنجەی تاقەتپڕووكێن دەبنەوە، پێی باشە خۆڕاگر و دامەزراو بن، با گیانیشیان لەو پێناوەدا بەخت بكەن، وەلێ ئەگەر كەسێك بەرگەی نەگرت و كوفرێكی لە دەم دەرچوو، ئیسلام ئەوەی لێناگرێت، چونكە بە زۆر كوفرەكەی پێكراوە. ئەم مۆڵەتدانەش ناچارییە و بە چەند مەرجێكەوەیە، كە پێش ئیسلامیش لە هەموو ئایینەكاندا ڕێگەی پێدراوە، چونكە سروشتی مرۆڤ ئەوە دەخوازێت.[٥٠٧]

جگە لەوەش ئەو بە زۆر كوفرپێكردنە هیچ حوكمێكی لەسەر دانامەزرێت و بە گۆڕانكاری حساب ناكرێت، بە تایبەت ئەمڕۆ لە بەندەكانی جاڕنامەی گەردوونیی مافەكانی مرۆڤدا، بە ئاشكرا ئەو زۆرلێكردنە لە گۆڕینی بیروباوەڕ، ڕەتدەكرێتەوە و بنیاتی لەسەر نانرێت. لە هەموو یاسا نێودەوڵەتییەكانیشدا دانپێدانانی زۆرەملێ هیچ دادوەرێك حوكمی لەسەر نادات و خاوەنەكەی پێ تاوانبار نابێت، با دانی بە تاوانی گەورەشدا نابێت.

دەی مادام هەرچی ئایین و یاسا هەیە لەسەر بێتاوانیی دانپێدانانی زۆرلێكراو كۆكن، كەواتە ئەم حوكمە شەرعییەی قورئان جێگەی شانازییە نەك ڕەخنە لێگرتن.

---

[٥٠٧] ئەوەی حەز دەكات زیاتر لەم باسە بخوێنێتەوە، با بگەڕێتەوە بۆ تەفسیری ئایەتەكە لە (تفسیر الكبیر)ی ئیمامی ڕازیی.

ئەم ڕاستییە هێندە زەقە، بابای وەرگێڕی کتێبی (ئایا قورئان پارێزراوە) کردووە بە گژی قەشەی نووسەری کتێبەکەدا و ناچاری بووە بەرپەرچی بداتەوە و پەراوێزێکی دوور و درێژتر لە وەرگێڕانەکەی لەسەر بنووسێت و لە بەشێکیدا بڵێت: (هەڵوێستی پێغەمبەر لەمەدا نەرمونیانییەکی پێوە دیارە، واتە ئەم ڕەخنەیە لەم باسەدا بە نموونە هێنراوەتەوە، لە بەرژەوەندیی هێڵە گشتییەکانی باسەکانی ئەم نووسینەدا نییە..)[٥٠٨].

ڕەخنەی وەرگێڕ لە نووسەر ئەوەیە، کە ئیسلام ئایینی توندوتیژی و قبوڵنەکردنی بیروڕای جیاوازە، ئەم باسەی نووسەر پێچەوانەکەی دەسەلمێنێت، واتە: دەریدەخات کە ئیسلام هێندە نەرمونیانە تەنانەت لادانیشی لە دینەکەی خۆی لا قبوڵە. سەیریش ئەوەیە وەرگێڕ مۆدێلێکی نوێی لە وەرگێڕاندا داهێناوە، کە پەراوێزەکانی خۆی بە جیا لەگەڵ نووسینەکەدا داناوە و نەیخستونەتە پەراوێزی کتێبەکەوە، بەمەش کتێبەکە دەبێتە تێکەڵەیەك لە نووسین و وەرگێڕان.

لە بەشێکی ئەو پەراوێزانەی وەرگێڕدا دەردەکەوێت، مەرامی (نووسەر) و (وەرگێڕ) لەو کتێبەدا پێچەوانەن و هەریەکەیان بەنیازێکەوە کتێبەکەی بڵاوکردووەتەوە. هەرچی نووسەرە وەك مەسیحییەکی بەرگریکار و دەمارگیر بۆ مەسیحیەت دەیەوێت بەراوردی دەقەکانی ئینجیل و قورئان بکات، ئەوانەی ئینجیل بە ڕاست لە قەڵەم بدات و ڕەخنە لە قورئان بگرێت. برادەرە وەرگێڕەکەش دەیەوێت هەموو ئایینەکان، تەنانەت باوەڕ بە خوای پەروەردگاریش ڕەتبکاتەوە، بۆیە لێرە و لە شوێنی دیکەشدا، قسەکانیان بەریەك دەکەون و وەرگێڕ کۆمێنتی خۆی هەیەو قسەکانی قەشە بەرپەرچ دەداتەوە، وەك لە نموونەی پێشوودا دەردەکەوێت.

---

[٥٠٨] ئایا قورئان پارێزراوە؟ ل٨٢.

٢ـ حەڵاڵکردنی سەرپێچیکردن لە سوێنددا.

ڕەخنەیەکی دیکەی نووسەر لە ئایەتی (٢٢٥)ی سورەتی (البقرة)یە، کە دەفەرموێت (لَا يُؤَاخِذُكُمْ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ).

واتە: خوا بەسوێندی سەرزارەکی گوناهو لەسەر نانوسێ، بەڵام ئەگەر لە تەهی دڵتانەوە بێت، خودا لێو دەپرسێتەوە. خودا لەهەڵە دەبورێو لەسەر خۆیە.

پاش ئەوەی نووسەر ڕاڤەی ئایەتەکەی لە تەفسیری (البیضاوی) گواستووەتەوە، کە زۆر ڕۆشنە و جێگەی ڕەخنە لێگرتن نییە، کەچی ئەو سوێندە سەرزارەکییانە بە هاندان بۆ درۆکردن دادەنێت و دەپرسێت: (ئایا بنەماکانی زێدەچاکی و فەزڵ و بەرزییە، کە مرۆڤ درۆ بکات؟)

بێگومان نەخێر، درۆ لە خراپترین ئەو سیفەتانەیە کە ئیسلام بە توندی هەڕەشەی لەسەر کردووە. تەنانەت لە هەندێك شوێنی قورئاندا درۆزن بە هاومانای کافر هاتووە، لە دەیان شوێنیشدا، هەڕەشەی سەخت لە درۆکردن کراوە، صەدان فەرموودەش هەن دژ بە درۆکردن و لە هەندێك شوێنیشدا بۆ ئاستی پتپەرستی هاوشانکراوە، ئەوەتا پێغەمبەری ئیسلام ﷺ دەفەرموێت (الا أنبئكم بأكبر الكبائر قالوا بلى بارسول الله قال الأشراك بالله وعقوق الوالدين، وكان متكئًا فجلس وقال الاوقول الزور وشهادة الزورفمازال يكررهاحتى قلنا ليته سكت).[٥٠٩]

واتە: ئاگادارتان بکەم لە گەورەترین تاوان وتیان بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا، فەرموی: هاوەڵ بۆ خوا بڕیاردانو بێ گوێی دایكو باوك، پێغەمبەری خوا پاڵی دابوەوە جا دانیشت و فەرمووی: ئاگاداربن هەروەها قسەی درۆو شایەتی درۆ، ئەوەندە ئەم وتەیەی دووبارە کردەوە تا وتمان خۆزگە بێ دەنگ بوایە.

---

[٥٠٩] متفق عليه.

تەنانەت کە لە پێغەمبەریان پرسی: دەگونجێت مسوڵمان زینا بکات، دزی بکات؟ فەرمووی: بەڵێ. بەلاَم کە پرسییان: ئەی دەگونجێت درۆ بکات؟ فەرمووی: نەخێر.

بەڵکو لە ئیسلامدا درۆ بە سۆعبەتکردنیشەوە دروست نییە، وەك ئەو جارەی کە دایکەکە بە منداڵەکەی وت: وەرە بتدەمێ، (خورمایەکی پێبوو)، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر هیچت پێ نەبوایە بە درۆ حسێب دەبوو بۆت.

هەر لەبەر ئەو هەڕەشە توندانەیە لە درۆ و درۆزنان، کە زانایانی فەرمودە ئەگەر درۆیەکیان لە فەرموودەناسێك بیستبێت، بەسبووە بۆ ئەوەی ئیتر فەرموودەی لێوەرنەگرن.

تەنانەت خراپترین جۆری درۆ بەوە دادەنێن کە کەسێك لە قازانجی ئیسلام فەرمودەیەك بە درۆ بگێڕێتەوە، با نیازیشی گەڕانەوە و پابەندبوونی خەڵکیش بێت بە ئیسلامەوە.

دەبوو نووسەر لەبری ئەو پرسیارە گوماناوییە بێ بنەمایە، ئایەتەکەی تەواو بخوێندبایەوە کەتیایدا دەفەرموێت (لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِى أَيْمَـانِكُمْ وَلَـاكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ الأَيْمَـانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَـاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَـاثَةِ أَيَّامٍ ذالِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُواْ أَيْمَـانَكُمْ كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ ءايَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (المائدە٨٩).

واتە: خوا بەسوێندی سەرزارەکیو دوور لەمەبەست بە گوناهبارتان دانانێت بەلاَم بەسوێندێ لەناخی دڵتانەوە بیۆ نەیبەنە سەر، بەگوناهبارتان دادەنێو لە بارتەقای ئەوەدا خواردن بدەن بە دە هەژار. لەو خواردنەی بە ئاسایی دەیدەن بە خێزانی خۆتان. یان دەبێت جلکی دەهەژار باربو دەدەن. یان کۆیلەیەك ڕزگار بکەن، کەسێك ئەمانەی نەبوو با سێڕۆژان بەڕۆژوو بێت. ئەمە قەرەبووی

سوێنتتانە کە بەئەنقەست خواردبێتو، سوێندی خۆتان بپارێزنو بەجێی بێنن. ئاوا خوا نیشانەکانی خۆی بۆتان ڕووندەکاتەوە، کە ئێوە شوکرانەی بکەن.

هەروەها نووسەر دەبوو ئاگاشی لە جۆرەکانی سوێند بوایە لە ئیسلامدا، کە جۆرێکیان سوێندی درۆیە (الیمین الغموس)و گوناهەکەی هێندە گەورەیە کەفارەتیشی نییە، بەڵام ئەو سوێندانەی بۆ ئایندە دەخورێت، دوایی خاوەنەکەی وادەزانێت بیشکێنێت باشە، ئەمەیان کەفارەتی دەدرێت. جۆری سێهەمیش کە باسەکەی نووسەرە، ئەو جۆرە سوێندانەیە کە مرۆڤ بەبێ نیاز لە دەمی دەردەچێت (یمین اللغو)، ئەمجۆرە سوێندە لەبەرئەوەی کابرا بێ مەبەست دەیڵێت و زمانی لەسەری ڕاهاتووە، لە ئیسلامدا حسابی لەسەر ناکرێت و خاوەنەکەی پێی تاوانبار نابێت.

بۆ زیاتر تێگەشتن لە سوێندی سەرزارەکی (یمین اللغو) ڕەنگە کێرانەوەی ئەم ڕووداوە بەسبێت:

پێغەمبەری خوا ﷺ چەند هاوەڵێکی لەگەڵ دەبێت، بەلای خەڵکێکدا تێپەڕین کە نیشانەشکێنییان دەکرد، یەکێکیان کە تیرەکەی هاوێشت، وتی: بەخوا پێکام، بەڵام نەیپێکابوو، هاوڕێیەکی پێغەمبەر وتی: ئەی پێغەمبەری خوا سوێندەکەی کەوت، ئەویش فەرمووی: سوێندی نیشانەشکێنان لەغوە و کەفارەتی نییە.

هەر لەوبارەشەوە عائیشە دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: (سوێندی ـ لەغوـ) ئەوەیە کابرا لەماڵەکەی خۆی دەڵێت، بەرەوەڵا، نەوەڵا).[٥١٠]

دەبینین ئەمڕۆش لەو جۆرە سوێندانە زۆر دەخورێت و لە دەم دەردەچێت، بە بێ مەبەستی درۆکردن.

بەڵام لە ئیسلامدا نەك هەر ئەو سوێند خواردنە، بەڵکو بەبێ سوێندەکەشی، ئەگەر بابای قسەکەر، مەبەستی درۆکردنبوو، یان زانی قسەکە درۆیە، بێگومان حەرامی وتووە و قسەکەی نادروست و گوناهە، با سوێندیشی لەسەر نەخواردبێت.

---

[٥١٠] التفسير الكبير الامام فخر الدين الرازى ج٥-٦ ص٨٢.

وابزانم تا ئێرە وەڵامی پرسیارەکەی عەبدولفادی نووسەرمان دایەوە و ڕوونمانکردەوە کە ئیسلام درۆکردنی حەڵاڵ نەکردووە.

سەبارەت بە وەرگێڕی کتێبەکەش، لەگەڵ ئەوەی زمانی عەرەبیی نووسینەکە زۆر ئاسانە، وەلێ وەها دیارە وەرگێڕ لە وەرگێڕانە حەرفییەکەشیدا بۆ زمانی کوردی، ساتمە دەکات، تەنانەت لە عەرەبییەکەدا هەڵەیەکی چاپ کراووە و لە بری وشەی (لايعدبە) کە لە تەفسیری (البيضاوي) هێناویەتی بە (لانعتد بە)، کە بەم هەڵەیە سیاقی ڕستەکە تێکدەچێت، وەرگێڕی بەستەزمان هەر بەو هەڵەیەوە وەریگێڕاوە.

لەوەش ناقۆڵاتر، مانای کۆتایی ئایەتەکە (والله غفور رحيم)ی بە: (خوداوەند لە هەڵەکردن دڵئارام و خۆشنوودە) کردووە.

کە مەگەر وەك خەسەن و خوسەین کچی کام پێغەمبەربوون، هەموو وشەکان ڕاستکرێتەوە. خوداوەند بە مانای (اله) دێت، کە هەموو پەرستراوێك دەگرێتەوە. (الله) ناوی تەنها ئەو خودایەیە کە باوەڕداران باوەڕیان پێیەتی، ئەمەش لە (هەڵەکردن)ی زیادەی وەرگێڕەو لێرەدا سەر دەشکێنێت. (دڵئارام) بە مانای (غفور) نایەت، (خۆشنوود)یش (رحيم) ناگرێتەوە.

جا وەرگێڕێك لە چوار وشەدا پێنج هەڵەی کردبێت، دەبێت لەو کتێبە قەبەیەدا، چ کارەساتێکی قەوماندبێت.

من جارێك لە کتێبی (کچانی خوادا) کە ئەویش نەخوێندەوارێك تەرجەمەی کردبوو، خوێندمەوە، ئایەتی (فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا) (الاحزاب٢٨) وەها لێکدرابووەوە: وەرن با زینتان بکەم بە باشترین زین، تومەز وەرگێڕ پیتی (ح) لە (وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا) بە (ج) تێگەشتووە و لای ئەو بووە بە (أسرجكن سراجاً جميلا) بۆیە ئەو زینانەی دروستکردون، خوا لێمنەگرێت، وا تێدەگەم وەرگێڕی هەردوو کتێبەکە یەکن، چونکە لە نەخوێندەواریی وەرگێڕانەکاندا هەڵەکانیان تەواو لەیەکدەچن!

خۆزگە کەسێکی بە تاقەت عـەرەبی و کوردییەکـەی ئـەو دوو کتێبـەی بـەراورد کردبا، جا دەردەکەوت چ فەرتەنەیەکیان بەرپاکردووە و ئەو بۆچوونەی منیش کـە وادەزانم وەرگێڕی هەردوو کتێبەکە یەك کەسن ڕوون دەبێتەوە.

بەڵام کە بەو حاڵە شڕەوە لە وەرگێڕانەکـە دەبێتـەوە، ئیـدی بـاوی بـۆ خـۆش دەبێـت و دەکەوێتـە کۆمێنـت نووسـین، یـان ڕاسـتتر و وردتـر بلـێین، دەکەوێتـە جنێودان و قسەی بێ بەڵگە هەڵڕشتن، ڕاستییەکەی مرۆ چـەندی بگـەڕێت شـتێکی بایەخدار و زانستییان تێدا نادۆزێتەوە، کە شایستەی وەڵامدانەوە بێت.

سەرنج بدەن لەم کۆمێنتەی لەسـەر ئـەم بەشـە نووسـیویەتی: (ئەگـەر سـەرنج بـدەین دەبیـنین نـەك مەسـیحییەکان، بـەڵکو صـابئە (صـوبی) و یـەزدانی واتـە ئایدیالییەکان و حەنفاییەکان و هتد... بە هێندەی مسوڵمانەکان سوێند ناخۆن..، کەچـی مسـوڵمانان لەبـەر بچـووکترین هـۆ گـەورەترین سـوێند دەخـۆن و..) یـان دەڵێـت: (پێدەچـێت ئـەو بـە ئاسـایی دانانـەی سـوێندخواردنی درۆ، کـارێکی وای کردبێت کە خەڵکی ڕەفتـاری درۆزنـی و فێڵبـازی بـە کـارێکی ئاسـایی و بگـرە بـە زیرەکی و وریایش ناودێر بکەن،...).

ئێمە پێشتر باسی قێزەونیی درۆمان کرد لە ئیسلامدا، کـە بـە تـەنیا بەسـە تـا خاوەنەکـەی بخاتـە دۆزەخـەوە، لـە فـەرمودەدا هـاتووە: (وإنَّ الكـذبَ يهـدي إلى الفجور، وأن الفجورَ يهدي إلى النارِ، وأن الرجُل ليكذب حتى يكتب عند الله كذابا)[٥١١].

واتە: درۆکـردن خاوەنەکـەی بـەرەو خراپـەکاری دەبـات، خراپـەکاریش بـەرەو ئاگری دەبات، وە کەسێك ئەوەندە درۆ دەکات تا لای خوا بەدرۆزن دەنوسرێت.

بەڵام با پرسیارێك لە وەرگێڕ بکەین: تۆ چۆنت زانـی صـابیەکان درۆ ناکـەن؟ ئەمە دەبێت بـە تێکـەڵی و هاوڕێیـەتی کردنیـان بێـت، ئەگـەر وایـە و هاوڕێیـەتیت کردون؟ ئەدی چۆن فێری عەرەبی نەبوویت تا کتێبەکە بـە ڕێکـوپێکی بکـەیت بـە کوردی؟ چونکە ئەمڕۆ صابیئەکان لە عێراقدا زیاتر بە عەرەبی دەدوێن!

---

٥١١ متفق علیە.

بەڵام سەبارەت بە درۆکردنی مسوڵمانان، هەرگیز ئیسلام تێیدا تاوانبار نییە، ئایا ئەگەر کەسێك پێچەوانەی یاسا جوڵایەوە، تاوانبار یاسایە یان کەسەکە؟

خۆ ئەگەر بوترێت لە کۆمەڵگەی ڕۆژهەڵاتدا لەبەر دواکەوتوویی درۆ دەکرێت، ڕاستە. بەڵام ئەمەش مسوڵمانە پابەندەکان ناگرێتەوە، بەڵکو ئەوانە دەگرێتەوە کە بە سەرپێیی لە ئایین دەڕوانن و پێوەی پابەند نین.

ئەو حوکمەش کە وەرگێڕ لە کۆتاییدا دەریکردووە (پێدەچێت ئەو بە ئاسایی دانانەی سوێند خواردنی درۆ کارێکی وای کردبێت کە خەڵکی ڕەفتاری درۆزنی و فێڵبازییبە کارێکی ئاساییوەربگرنبە زیرەکی و وشیاریش ناودێری بکەن..)

بڕیارەکە لەسەر بنەمایەکی هەڵە داڕێژراوە، چونکە سوێندی درۆ لە ئیسلامدا نەك بە ئاسایی دانەنراوە، بەڵکو بە یەکێك لە گەورەترین تاوان سەیر دەکرێت، کەواتە بڕیارەکەش تەواو هەڵەیە.

٣ـ حەڵاڵکردنی فریودان بە دارایی

سەبارەت بە دڵڕاگیراوان کە بەشێکن لەو هەشت جۆرە کە زەکاتیان پێدەشێت، لە ئایەتی (٦٠) سورەتی (التوبە)دا دەفەرموێت (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ).

واتە: زەکات هەردەبێ بدرێت هەژاران‌و کەم دەستان‌و ئەو کەسانەی پێ ڕادەگەن، بەختیش بکرێ بۆ هۆگری نەیاران‌و ڕزگارکردنی کۆیلان‌و قەرزداران لەڕای خوداو لەڕێگا بەجێماواندا. بڕیارێکە لە خوداوە، خودا زاناو کارزانە.

نووسەر ئەو زەکات پێدانەی دڵڕاگیراوان بە بەرتیل و فریودان دادەنێت بۆ مسوڵمانکردنی خەڵکی نامسوڵمان و دەپرسێت: (ئایا ئاین تەفرەدان بە پارە و پوول حەڵاڵ دەکات بۆ ئەوەی بچنە ناویەوە؟ ئایا خەڵکی بەکرێ دەگیرێت و بەرتیلی پێدەدرێت بۆ ئەوەی هەڕەشە و ڕەشەکوژی ئەوانە بکەن کە ئەو

ئایینەیان ناوێت؟ ئایا ئەو پارە و پوولە بە ناوی زەکاتەوە کۆدەکرێتەوە، پاشان دەدرێت بە دڵگراگیرکراوەکان، بە زەکات دادەنرێت یان بەرتیل و ئیفساد (گەندەڵیی داراییە؟)

یاسای زەکات لە ئیسلامدا ڕۆشنە، لە دەوڵەمەندان وەردەگیرێت و بەسەر هەشت نوێژدا دابەشدەکرێت کە هەژار و کەمدەرامەت و قەرزار و ڕێبوار و مووچەخۆر و بەندە ئازادکراوەکان و نۆمسوڵمان و سوپان.

حەوت لەو توێژانە جێگەی موناقەشەی نووسەر نین، سەبارەت بە نۆمسوڵمانەکان، دیارە ئیسلام مەبەستیەتی ئەوانەی مسوڵمان دەبن زیاتر هانیان بدات و لەسەر مسوڵمانبوون دڵخۆشیان بکات، کە باوەڕهێنانەکەیان ئاسوودەیان دەکات نەك بەدبەخت.

لە لایەکی دیکەوە ئیسلام واقعیانە مامەڵە لەگەڵ تاك و کۆمەڵگە دەکات، کەسێك کە تازە مسوڵمان دەبێت، تا بە تەواوی باوەڕەکەی دادەمەزرێت و لە ئایین تێدەگات، دەبێت ڕێز و هاوکاریی مسوڵمانان ببینێت بەرامبەری، جگە لەوانەش حەزکردن بەدەستکەوت و پارە، سروشتی مرۆڤەکانە، بۆیە ئیسلام مامەڵەی واقیعییانەیان لەگەڵدا دەکات و لە بری خەفەکردنی حەزەکانیان بەشێکیان بۆ دابین دەکات.

وا دەزانم ڕەفتاری هەر خانەخوێیەك (دەوڵەت، حیزب، ئایین)ێك لەگەڵ نوێکاندا هەروایە.

ئەو مەسیحیەتەی نووسەر پێوەی پابەندە، ساڵانە ملیۆنان دۆلار تەخشانوپەخشان دەکات بۆ بەمەسیحیکردنی ڕۆڵەی مسوڵمانان و لەو پێناوەشدا بە چەندین شێوە هاوکارییان دەکات.

هەر لە کوردستانی ئێمەدا چەندین قوتابخانە و پەیمانگا بە ناوی جۆراوجۆرەوە کراونەتەوەو مۆژدەدەران تێیاندا پارە دەبەخشنەوە، تا ڕۆڵەی مسوڵمانان بکەن بە مەسیحی.

کەواتە ئیسلام لە دوای ئەوەی نامسوڵمانێك (بە بێ زۆر لێکردن و بە ڕەزامەندیی خۆی) مسوڵمان دەبێت، مافێکی ئاسایی خۆیەتی کە بە لوتفەوە مامەڵەی لەگەڵ بکات و خەڵات و دڵنەوایی بکات.

ئەم زەکات پێدانەش مەرج نییە لە هەموو شوێن و سەردەمێکدا هەبێت، بەڵکو دەسەڵات دەتوانێت بیوەستێنێت، وەك ئەوەی خەلیفە عومەر لە سەردەمی خۆیدا ڕایگرت.

واتە دەسەڵاتداری ئیسلامی بەپێی بەژەوەندیی گەل و وڵاتەکەی دەتوانێت هاوکاریی خەڵك و کەسایەتی نۆمسوڵمان بکات، یان نا. ئەم ڕەفتارەش لە ئێستادا زۆر وڵات بە شێوەی جۆراوجۆر و بە نیازی جوانیشاندانی ڕووی گەشی وڵاتەکەیان پیادەی دەکەن، وەك لە زۆر وڵاتی ئەوروپیدا بەجۆرێك لە جۆرەکان لە ئێستادا هەیە.

وەك دەبینین وڵات هەیە هەر بۆ سەرنجڕاکێشانی هاووڵاتیانی وڵاتانی دیکە، هاوکاری و پشتیوانی دەکات لەوانەی تازە دەچنە وڵاتەکەیەوە، یان پێناسی نیشتەجێبوون وەردەگرن، یان دەیانەوێت فێری زمانی خۆیانی بکات.

سەبارەت بە وەرگێڕیش، لەم بەشەدا دووبارە جگە لە وەرگێڕانە پڕ هەڵەکەی، مەسەلەی سەیر و دوور لە بابەتەکەی ورووژاندووە.

جارێك (والمؤلفة قلوبهم)ی بە (دەستەمۆکردنی نەیارانی ئیسلام) وەرگێڕاوە(٥١٢) هێشتا قەشە کە بەویژدانترە لە وەرگێڕ، چونکە ئەو ڕاڤەی ئایەتەکەی لە تەفسیری (البیضاوی)یەوە وەرگرتووە، کە تەفسیرێکی بەناوبانگە، با کەم و زیادیشی لێکردبێت. نازانم ئەم برادەرە وەرگێڕە، بۆ ئەگەر لەبەر خاتری فێربوونی عەرەبییەکەشی بێت، لە تەفسیرێکی کوردییەوە مانای ئایەتەکانی وەرنەگرتووە، تا لە مانای (والمؤللفة قلوبهم) بگات، کە هیچ خاوەن تەفسیرێك بەو شێوەی ئەو مانای ئایەتەکەی نەکردووە: مامۆستا هەژار بە (هۆگری نەیاران) مانای

---

٥١٢ ئایا قورئان پارێزراوە ل٨٤.

ئایەتەکـەی لێکداوەتـەوە، مامۆسـتا محەممـەد بـامۆکیش بـە (ئەوانـەی دڵیـان دادەهێنـرێ بـۆ خۆشەویسـتیی ئیسـلام)و مامۆسـتا بورهـانی ئـەمینیش بـە (نۆمسوڵمانەکان) مانای کردووە[٥١٣].

ڕەنگـە وەرگێـڕ لـە تایبەتمەندییـەکانی زمـانی عـەرەبی و بـە تایبـەت زاراوە قورئانییەکان، نەگات، بۆیە لەخۆیەوە مانایان دەکات و مانای (والمؤلفة قلـوبهم)ی بە (دەستەمۆکردن) لێکداوەتەوە.

لەخۆمـەوە نـاڵێم وەرگێـڕ عـەرەبی نازانێـت، سـەرنجی ئـەم دێـڕە بـدەن چـۆن کردوویەتی بە کوردی (هم أشراف قـديترقب بأعطـائهم ومراعـاتهم إسـلام نظـرائهم) (أشراف) پیـاوە بـەرزەکان وا چاوەڕوان دەکـەن کـە ئیسـلام پێیـان بـدات وەکـو هاوتاکانیان موراعاتیان بکەن.

من باس لە ڕەکیکی و بزڕکاویی ڕستە وەرگێڕدراوکان ناکەم، باسەکەم ئەوەیـە دیارە وەگێڕ لە (مەعلوم) و (مەجهولی) فعلی عەرەبی سەر دەرناکات، ئەگەرنا ئەو دێڕەی بەم شێوەیە وەردەگێڕا:

ئەوانە پیاوماقوڵانێکن کە چاوەڕوان دەکرێت، بە پێبەخشینیان و دڵڕاگرتنیـان، هاوشێوەکانیان مسوڵمان ببن.

دە با خوێنەر وردببێتەوە لە زمانی وەرگێڕ و زانابیەکەی، لە بەرامبەر قورئانێك کـە زمـانزان و ڕەوانبێـژانی عـەرەب سـوژدەیان بـۆ پـاراوی و ناسـکیی وشـە و ڕستەکانی بردووە. ئەم برادەرەی لای ئێمەش بەو حاڵەوە ڕەخنەی لێدەگرێت!

وەرگێڕ کۆمێنتی لەسەر ئەم بەشەش نووسیوە.

کۆمێنتی یەکەم نووسیویەتی ((لە سەرەتادا زەکـات بـۆ فـەقیر و هـەژار بـووە، بەڵام لەوە پەشیمانبوونەوە کە بۆ هەژاران بێت، بـەڵکو بـۆ شـەڕە بەردەوامـەکانی ئیسـلام و سـەرانی دەسـەڵات بـەکاردەهات، وەکـو بـەرتیلیش دەدرا بـە دووڕوو و

[٥١٣] سەرنجی مانای ئایەتەکە بدە لە هەرسێ تەفسیری قورئانی پیرۆز و پوختەی تەفسیری قورئان و تەفسیری ئاسان.

باوەڕ لاوازەکان، تەنیا خێر و حەسەناتیان بۆ هەژاران هێشتەوە، بۆ ئەوەی خەڵکی هەژار بەردەوام چاوبەرەوژێری خوێنمژان بن...)).

هەر ئەوەندە دەڵێم: نووسەر کە دەڵێت (لە سەرەتادا زەکات بۆ فەقیر و هەژار بووە)، دەبوو بۆ هێشتنەوە و بەهای نووسینەکەی، ئاماژەی بە تەنیا سەرچاوەیەك کردبا، چونکە زەکات لە سەرەتادا هەر فەرز نەبووە، تا بە هەژار یان دەوڵەمەند بدرێت، بەڵکو زەکات لە ساڵی دووی کۆچیدا فەرز کراوە، واتە پازدە ساڵ پاش پێغەمبەرایەتی[٥١٤].

دواییش دەڵێت: (بەڵام لەوە پەشیمان بوونەوە) هەر ئەو ئایەتەی کە نووسەر ڕووبەڕووی بووەتەوە، دەیسەلمێنێت پەشیمان نەبوونەوە (أنما الصدقات للفتراء والمساكين) خۆ ئەگەر وەرگێڕ ئەمەشی لێتێکچووە، دەبوو سەیری ئێستای دەوڵەمەندانی کوردستانی کردبا کە زەکات بە هەژاران دەدرێت و پەشیمانبوونەوەشی تێدا نییە، پێغەمبەری خوا دەفەرموێت (أن الله افترض عليهم صدقة تؤخذ من أغنيا ئهم فترد على فقرائهم)[٥١٥].

واتە: پەروەردگار زەکاتی لەسەر فەرز کردوون، لە دەوڵەمەندەکانیان دەسەنرێت و دەدرێت بە هەژارەکانیان.

وەرگێڕ دەشڵێت (وەکو بەرتیلیش دەدرایە دووڕوو و باوەڕ لاوازان).

وەك دەزانین دووڕوویی مەسەلەیەکی دەروونییە، کەس نازانێت کێ دووڕووە (منافق)، کە ئەوەش نەزانرێت چۆن بەرتیلی دەدرێتێ؟

ئەوجا کە دەڵێت: (تەنها خێر و حەسەناتیان بۆ هەژاران هێشتەوە) ئەمەش هەڵەیە و بەوشێوە نییە، بۆیە ئەو حوکمەی کە لەسەر ئەو بنەما بێبەڵگەیە

---

[٥١٤] الفقه المنهجى على مذهب الأمام اشافعى تأليف د.مصطفى البغا. مصطفى الخن والشيخ على الشريجى دارالمصغضى_ دمشق الطبة الاولى ١٤٢٩-٢٠٠٨ ص١٥٩.

[٥١٥] منفق عليه الفقه المنهجي ص١٥٩.

هێناویەتیەوە (بۆ ئەوەی خەڵکی هەژار بەردەوام چاوبەرەوژێری خوێنمژان بن)، بەڵگەیەکی بێ بنەمایە، چونکە لەسەر بنەمایەکی ناڕاستە و گریمانەیەکی ناحەقە.

وەك دەشزانین لە ئیسلامدا (زەکات) بڕیارێکی خواییە و مافی هەژارە لەو ماڵەی لای دەوڵەمەندە، کەواتە باسکردن لە چاوشۆڕی مانایەکی نییە.

کۆمێنتی دووەمی وەرگێڕ لەسەر نووسینەکە، تەواو جێگەی سەرسوڕمانە، چونکە لەسەر مەسەلەی ڕێزمان و وردەکاریی مانای وشەی عەرەبی قسە دەکات! وەك وتم وەرگێڕ لە عەرەبییە سادەکە ساتمە دەکات، نازانم چۆن وێراویەتی بچێتە ناو دەریای بێبنی زمانی عەرەبییەوە؟! لەوێشەوە کۆمەڵێك ئەنجامگیریی سۆشیالیستانە دەکات! من دڵنیام قسەکانی لە شوێنێکی دیکەوە هێناوە و هی خۆی نییە، نازانم بۆ بە هی خۆی حساب کردووە! لێرەدا وەرگێڕ ئەوەندە بڕیاری بێبنەما دەدات، زۆر دەخایەنێت تا وەڵام بدرێتەوە، ئەوەندەش سادەن من وەڵامدانەوەی بە پێویست نازانم.

بۆ نموونە دەڵێت: ((لەدوای سەرهەڵدانی ئیسلامەوە، بەشێوەیەکی چاك کار لە زمانی عەرەبیدا کراوە، کە لەگەڵ شرۆڤە و مەبەستەکانی ئەم ئایەتانەدا بێتەوە))[٥١٦] ئەم قسەیە دەبوو زمانزانێك بیکردایە بە وردەکارییەوە، تا وەڵامی بدرایەتەوە. یان دەڵێت (هەروەها بەڵگە مێژووییەکان ئەوە دەسەلمێنن کە (الانفال) تاڵانییەکان و زەکات هەمووی بۆ دەسەڵات و پەراوێزەکەی بووە و لە پاشان کراوەتە (بیت المال) (خانەی دارایی)و بۆ هەژاران سەرف نەکراوە)، وەرگێڕ دەبوو لەو بەڵگە مێژووییانە دوو سێ دانەی بە نموونە بهێنایەوە، تا شتێك بە خوێنەریش بسەلمێنێت.

جگە لەوە ئێمە پێشتر دەقی قورئان و فەرموودەمان هێنا کە زەکات بۆ هەژارانە، پێش هەموو توێژەکانی تر.

[٥١٦] ئایا قورئان پارێزراوە ل٨٦.

هـەر دەسـتەواژەی (دەسـەلات و پـەراوێزەکـەی) دەیسـەلمێنێت وەرگێـڕ ئـەو قسانەی لە شوێنی دیکە دزیوە و بە ناوی خۆیەوە تۆماری کردوون، ئەگەر نا لـە زمـانی کوردیـدا دەسـتەواژەیەکی بەمشـێوەیە نییـە، هـیچ نـەبێت لـە بـری (پەراوێزەکـەی) کـە وەرگێڕانـی دەقـاو دەقـی (حواشـیە) عەرەبییـە، دەبـوو (دارودەستەکەی) بەکارهێنابا، کە لەناو کوردەواریدا باوە.

ئیدی وەرگێڕ لە جنێونامەکەی لەسەر زمـانی عـەرەبی و قورئـان، بەردەوامـە و بـە نـاوی خۆیـەوە دەڵێـت و هـیچ فـوو لـە دۆ ناکـات، تـا دەگاتـە ئـەوەی بڵـێ (پەروەردگارەکەی ئـەو کـە لـە ڕێگـەی مامەڵـە و قـازانج (اضـعاف مضـاعفة) وە، قازانج و سوودی حەڵاڵ کردووە) وەك وتم، ئەم قسـانە وەرگێـڕ بـە نـاوی خۆیـەوە نووسـیویەتی، ئەگـەرنا هـی ئـەو نییـە، بۆیـە لـە باسـەکە لایـداوە و سـەبارەت بـە حوکمی سوو قسە دەکات، کە لە ڕاستیدا قورئـان زۆر بـە ڕاشـکاوانە، دەفـەرموێت (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) (البقرة ٢٧٥).

واتـە: ئـەو کەسـانەی نـزول (سـوو) دەخـۆن ڕاسـتبونەوەیان لـەو دونیـا، وەك ڕاپەڕینی کەسێکی شەیتان دەسـتی لێ وەشـاندبێت وەهایـە. هـەر چـونکە ئەمانـە ئێژن: مامەڵـەش هـەروەك نزولـە (سـوو). خـودا سـەودای ڕەوا دیـوە و نـزولی پـێ ناڕەوایە. سا هەرکەسێك ئامۆژگاری دەبیەو دەست هەڵدەگرێ، لەو شتانەی لەمەو بەر دەسـتی داوەتـێ دەبەخشـرێو خـودا بـەکاری ڕادەگـا هەرکەسـێکیش دیسـان بچێتەوە سەری دەبن بە یاری ئاگر و تا هەتایە تیا دەبن.

یان دەفەرموێت، ئەگەر واز لە سوو خواردن نەهێنن دەبێت جەنگ لە گەڵ خـوادا بکەن (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ{٢٧٨} فَإِن

لَّمْ تَفْعَلُواْ فَأْذَنُواْ بِحَرْبٍ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ وَلاَ تُظْلَمُونَ{٢٧٩}) (البقرة).

واتە: ئەی گەلی خاوەن باوەڕان ئەبێ لەخودا بترسن ئەگەر بەڕاست باوەڕدارن، ئەو سودەی هێشتا ماوتانە نەتانەوێ. ئەگەر دەستی لێ هەڵنەگرن سا بزانن ئێوە دەگەڵ خوداو پێغەمبەرەکەی دا شەڕێ دەکەن. ئەگەر دەستی لێ هەڵگرن دەسمایەی خۆو بستێننەوە، ئیتر ئەوسا نەئێوە ناهەقی دەکەن نەناهەقیتان لێ دەکرێ.

بۆیە هەر مەسەلەیەکی دی بۆ جیاوازی دەستبدات، بەدڵنیاییەوە حوکمی سوو جێگەی مشتومڕ نییە و قورئان و فەرموودە و کۆڕای زانایان لەسەر حەرامبوونیەتی.

دیارە وەرگێڕ باشیش نازانێت بابەتەکان (کە هی خۆی نین)، ڕێکیان بخات.

لە دوا پەرەگرافدا، وەرگێڕ پرسیارێك و ئامۆژگارییەکی بۆ ئیسلام هەیە، دەپرسێت: (ئایا لەبەر چییە کە ئیسلام لە ڕەهەندەکانی تری ژیانی ڕۆژانەدا لەسەر ئەو بنەمایە کار ناکات کە هەندێك ئایەت لابراون، هەروەکو چۆن کارکردن بە ئایەتی (المؤلفة قلوبهم) لابرا؟)

جا ئەگەر حوکمی کارکردن بەو ئایەتە لابرابێت، ئیتر بۆ ڕەخنەی لێدەگرێت؟ هەر ئەم قسەیەی وەرگێڕ دژی ڕەخنەکانیەتی لەسەر ئایەتە پیرۆزەکە[٥١٧]. جگە لەوەش وەرگێڕ دەبوو چەند ئایەتێك بهێنێتەوە کە لابراوە، گەر ئەوەی کردبا، بێگومان دەبوو بە داهێنان و کاری کەس نەکردە. دیارە ئەو پرسیارەکەی وەرگێڕاوە و لێی تێنەگەیشتووە کە مەبەست لە (الناسخ والمنسوخ) کە زانستێکی سەربەخۆیە و ئێرە جێگەی ئەو باسە نییە، بۆیە کەوتووەتە ئەو هەڵەیەشەوە.

کارکردنیش وەك ئەو دەڵێ بە (والمؤلفة قلوبهم) ڕانەگیراوە، بەڵکو بۆچوونی دەسەڵاتداری ئیسلام بەپێی بەرژەوەندیی گەل و وڵات، بڕیارەکە دیاری دەکات.

---

[٥١٧] بەلآم ئەگەر ئەو وادەزانێت کە کارکردن بە ئایەتی (والمؤلفة قلوبهم) ڕاگیراوە ئەدی بۆ ئەم باسەی تەرخانکردووە بۆ ڕەخنە لێگرتنی، خۆ دەبوو دەستخۆشی کردبا؟

ئامۆژگارییەکەشی ئەوەیە (چاك وایە ئایەتە حەربی و شەڕانگێزەکان و ئەو ئایەتانەش کە دەرەوەی ئیسلام دەبووغزێنن و ئەو ئایەتانەش کە بلّندگەرایی عەرەب و شۆفێنزمی و فاشییەتی ئیسلامی زەقدەکەنەوە و ئیسلام بەڕاستینەی ڕەها ناو دەبەن، هەر وەکو ئایەتە سڕدراوە و لابراوەکانی تر بسڕدرێنەوە).

ئەم ئامۆژگارییانە پرۆژەی کەسێکە کە زاتی ئەوەی نییە ناوی خۆی لە بەرگی کتێبەکەی بنووسێت، ئەی چۆن زاتی پرۆژەیەکی وەها بەرفراوان دەکات؟ بۆ گۆڕینی بەرنامەی نزیکەی دوو ملیارد مسوڵمان؟

پاشان ڕەخنە گرتن بە قسە هەڵڕشتن نابێت، ئەو ئایەتانەی ئەو باس لە سڕینەوەیان دەکات، دەبوو چەند نموونەیەکی لێهێنابایەوە، کامانەن ئایەتی بووغزاندن یان بلّندگەرایی عەرەب و شۆفێنزمی ئیسلامی؟ ڕاستییەکەی ئامۆژگارییەکانی وەرگێڕ لە ڕەخنە و جنێوەکانی سەقەتترن.

٤ـ حەڵاڵکردنی کوشتن

لەم بەشەدا نووسەر (١٦) ئایەتی لە قورئانی پیرۆزەوە هێناوە، کە بە بڕوای ئەو، هەموویان هاندانن لەسەر کوشتن و کوشتار و بەرامبەر سڕینەوەن، لە دوایشدا بە چەند پرسیارێك ڕەخنەکانی دەخاتەڕوو، لە یەکەم پرسیاریدا دەڵێت: (ئایا زۆر لە خەڵکی دەکەن تاوەکو ئایین بە شمشێر قبوڵ بکەن؟)

لەو شازدە ئایەتەی ئەو هێناونیەتەوە، وەك:

١- (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفاً مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَفْقَهُونَ) (الأنفال ٦٥).

واتە: ئەی پێغەمبەر هانی باوەڕداران بدە بۆ غەزا ئەگەر ئێوە بیست کەس بنو خۆڕاگربن هێزتان بە دووسەد کەس دەشکێت ئەگەر سەد کەستان خۆ ڕاگربێت، بە ئیزنی خوا دوو هەزار کەس لە خوا نەناسان ڕا دەنێن، چونکە ئەوان کەسانێکی بێ ئاوەزن.

٢- (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلاَ يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىَ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُواْ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) (البقرة ٢١٧).

واتە: لێت دەپرسن توشی شەڕ بوون لە مانگی شەڕ بەسا چۆنە؟ بێژە شەڕ لە هەیڤی وادا گوناهێکی زۆر گەورەیەو ڕێگەی بەخوا بەستنو حاشا لەخوا کردنو ماڵی خوا بەڕێز نەگرتن لێوە دەرنانی خەڵکەکەی لەلای خودا تاوانی هەرە مەزنە، ئاژاوەش بۆ شاڕنانەوە لە کوشتنیٚ خراپترە، ئەوان دەستو لیٚ بەرنادەن، هەردەگەڵ ئێوە بەشەڕدێن هەتا ئەگەر بۆیان بلویٚ ئێوە لەدینەکەی خۆتان وەربگێڕن هەرکەسیش لە دین وەرگەڕێو بەخودا نەناسی بمریٚ ڕەنج خەساری دونیاو قیامەت دەبنو دەکەونە ناو دۆزەقەوەو تا هەتا هەر تیا دەبن.

٣- (انْفِرُواْ خِفَافاً وَثِقَالاً وَجَاهِدُواْ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ) (التوبة ٤١).

واتە: سۆکباربن یان گرانباربن، بۆ غەزایە ڕیٚ دابگرن و لەگیان و ماڵ بەخت کردن درێغ مەکەن. گەر بزانن گەر بەقازانجی خۆتانە.

٤- (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ) (التوبة ٧٣).

واتە: ئەی پێغەمبەر لەخودا نەناسانو ئەوانەی دووڕویی دەکەن بەشەڕ وەرەو بەتوندو تیژی ڕەفتاریان لەگەڵ بکە، ئەنوای ئەوان جەهەندەمەو دوارۆژی دژواریان هەیە.

٥- (فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنّاً بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاء حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ

وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ{٤} سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ{٥} وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ) (محمد ٤-٦).

واتە: ئیتر هەر گا توشی ئەو بێ دینانە بوون لە ملیان دەن پاشو نجڕو نجڕ کردنیان شەتەکیاندەن. ئەوسا یان هەر بەچاکە ئازادیانکەن، یان بەرخوێنیان لێ بستێنن، هەتا شەڕ بەکۆتایی دێت ئەگەر خودا بی ویستبا بۆخۆی تۆڵەی لێ دەستاندن بەڵام ویستی بە یەکتریتان بە ئزموێ، ئەو کەسانەش لە پای خودا کوژراون کردەیان بەفیڕۆ نادا. بەم زوانە ڕێگەیان پێ نیشاندەداو کارو باری ژیانیان بۆ تەکوز دەکا. دەشیانباتە ئەو بەهەشتەی کە پێشەکی بۆی باس کردون.

٦- (فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ) (محمد ٣٥).

واتە: سست مەبن و داوای شەڕوێستانێ مەکەن، هەر ئێوە بەسەر ئەواندان، ئێوە خوداتان دەگەڵەو هەرگیز پاداشتی خەباتەکەتان لێ کەمناکاتەوە.

ڕاستییەکەی ئەوەیە کۆی ئەم شەش ئایەتە کە نووسەر هێناونی و شازدە ئایەتەکەی دیکەش لە قورئاندا هاتوون، کە باس لە جیهاد و تێکۆشان دەکەن و بڕوادارانی لەسەر هاندەدەن. جگە لەدەیان فەرموودەی پێغەمبەری ئیسلام لەسەر هەمان مەبەست. بەڵام بۆ تێگەیشتن لە مانای جیهاد و حوکم و جۆرەکانی جیهاد، پێویست دەکات سەرجەم دەقەکان لەوبارەوە هاتوون وەربگرین، چونکە دەقەکان بەشێکیان ڕاڤەن بۆ بەشەکانی تر و هەموو پێکەوە وێنەی تەواوی بابەتەکەمان بۆ دەخەنەڕوو.

وەك چۆن ئەگەر بمانەوێت لە حوکمی یاسایی بابەتێك بگەین، دەبێت هەموو ئەو دەقە یاساییانەی لەسەر ئەو بابەتە هەن، بهێنین و لێیان بکۆڵینەوە، تا دەگەینە حوکمێکی دروست.

جا ئەگەر لە كۆی ئەو ئایەت و فەرمودانە بڕوانین كە لەبارەی جیهادەوە هاتوون، دەكرێت لەم خاڵانەدا كۆیان بكەینەوە:

١ـ جیهاد حوكمێكی شەرعیی چەسپاوە و فەرمانێكی خواییە و تاكو ڕۆژی قیامەت بەردەوام دەبێت، بە بەڵگەی دەیان ئایەت و فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ كە دەفەرموێت: (الجهاد ماض الى يوم القيامة).

٢ـ جیهاد لە ئیسلامدا كە بە مانای تێكۆشان دێت، بازنەیەكی فراوانتری هەیە لە شەڕ و كوشتار، وەك نەزان و ناحەزان دەیانەوێت هەر بەو مانایە لێكبدرێتەوە. بەپێی دەقە شەرعییەكان جیهادی دوژمنان، جیهادی نەفس و شەیتان، جیهادی گەندەڵی و ستەم، جیهادی دووڕووەكان، جیهادی بانگەواز و بەیانكردنی دین، جیهادی ئارامگرتن هەیە.

هەریەكە لەو جۆرانەش زانایان قسەیان لەسەر كردوون و بەڵگەیان لەسەر هێناونەتەوە، با لە ناونانی زاراوەكانیشدا جودا بن.

با سەرنجی بەشێك لەو ئایەتانە بدەین لە سەردەمی مەكەدا هاتوونەتە خوارەوە كە جیهاد بەمانای (قتال) لەسەر مسوڵمانان فەرز نەبوو، كەچی باس لە جیهاد دەكەن، وەك: (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِن بَعْدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَاهَدُواْ وَصَبَرُواْ إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ...)[٥١٨].

واتە: جا ئەوسا كە پەروەرەندد، لەوانە وا پاش ئەو ئەزمونە سەختانە زێدی خۆیان بەجێ هێشتو چونە جیهاد خۆ ڕاگربوون پەروەرەندد پاش ئەمانە دیارە لەوانە دەبوریٚو دلۆڤانە.

(وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ)[٥١٩].

واتە: ئەوانەی لەڕای ئێمەدا چونە جیهاد، ئێمەش ئەوان بەرێگەی خۆماندا دەبەین دیارە خودا لایەنگری كار چاكانە.

---

[٥١٨] النحل١١٠.

[٥١٩] العنكبوت ٦٩.

(وَمَن جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ)[٥٢٠].

واتە: هەرکەس دەچێتە غەزایە جیهاد بۆخۆی دەکا دیارە خودا لە هەموو کەس بێ نیازە.

(فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُم بِهِ جِهَاداً كَبِيراً)[٥٢١].

واتە: سا تۆ هەرکیز بە گوێی خوا نەناسان مەکەو بەهەموو هێزو تواناوە هەر بەگژیاندا وەرەوە.

دیارە هیچ لە مانای (جیهاد) لەم ئایەتە پیرۆزانەدا بە مانای جەنگ و کوشتار نەهاتوون، چونکە ئایەتی سەردەمی مەکەن، واتە لەو سەردەمەدا هاتوونەتە خوارەوە کە هێشتا مسولمانان لە مەکەدا بوون. یان ئەگەر سەرنجی ئەم ئایەتە بدەین کە لەمەدینەدا هاتووەتە خوارەوە (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ)[٥٢٢].

واتە: ئەی پێغەمبەری خوا لەگەڵ خوا نەناسانو ئەوانەی دوو ڕوویی دەکەن جیهاد بکە بە توندو تیژی ڕەفتاریان لەگەڵ بکە ئەنوای ئەوان جەهەندەمەو دوا ڕۆژی دژواریان هەیە.

خۆ ئاشکرایە خەڵکی دووڕوو وەك کافر دیارنین و بە ڕواڵەت باوەڕدارن، بۆیە لە مسولمانان جوداناکرێنەوە، کەواتە ئەگەر جیهاد تەنیا بە مانای کوشتن بێت، شەڕ لەگەڵ دووڕوودا چۆن دەکرێت؟! کاتێك پێغەمبەری خوا لەڕێگەی وەحییەوە ناسیونی، رازیی نەبووە مونافیقەکان بکوژرێن، چونکە خەڵك بەو شێوە نەیناسیون.

مەبەست لە هێنانەوەی ئەو ئایەتانە، ئەوەیە کە (جیهاد) جۆری زۆرە و ناکرێت لە یەك بواردا کورتی هەڵێنین.

---

[٥٢٠] العنكبوت ٦.

[٥٢١] الفرقان ٥٢.

[٥٢٢] التوبە ٧٣.

٣ـ دیارە ئەوەی ئەمڕۆ قسەی زۆر لەسەر دەکرێت و نووسەری ڕەخنەگریش لە هێنانەوەی ئایەتە پیرۆزەکاندا مەبەستیبووە، جۆرێکی سەرەکیی جیهادە، ڕاستییەکەشی هەر زاراوەی جیهاد بەکارهات، بیری مرۆڤ بۆ لای ئەم جۆرەیان دەچێت، ئەویش مانای تێکۆشانە بە هێز و بازوو، یان بە مانای جەنگ و شەڕکردنە لەگەڵ بەرامبەردا.

کە ئەم جۆرەی جیهاد لە ئیسلامدا گرنگیی زۆری پێدراوە و بە چڵەپۆپە و لووتکەی ئیشە باشەکان دادەنرێت. ئەم جۆرە جیهادە و موجاهیدەکانیش هێندە گەورەیی و ڕێزیان لە دەقە شەرعییەکاندا باسکراون، بۆیە هەر کە ناوی جیهاد هات، یەکسەر سەرنج دەچێتە سەر ئەم جۆرەیان.

مێژووی هەزار و چوارسەد ساڵەی مسوڵمانانیش سەلماندویەتی سەروەری و سەربەرزیی ئیسلام و مسوڵمانان بەندە بەم جیهادەوە.

ڕەنگە ئەمە نهێنیی سەرەکیش بێت کە نەیارانی ئیسلام ئەوەندە ڕەخنە لەم جۆرە جیهادە دەگرن، تا مسوڵمانانی لێ دووربخەنەوە و لای ئەوانیش بە ناشیرین وێنا بکرێت، نەوێرن باسی بکەن و خۆیانی بۆ ئامادە بکەن.

ئیتر ئەوانیش بە ویستی خۆیان بکەونە داگیرکردنی خاك و ئاوی مسوڵمانان و لەسەر دینداری بیانچەوسێننەوە و ئایینەکەشیان سەرکز بکەن و بیکەن بە ئایینێك کە خۆیان لێی ڕازین.

خۆ ئەگەر ئەگەر مسوڵمان بە ناوی جیهادەوە هەڵەی کوشندەی کردبێت و زیادەڕەوی و لادانی بووبێت لە ئەحکامی جیهاد، دوژمنانیش هێندەی تر هەڵەکانیان لێ زەقکردبنەوە، وەك دەڵێن دۆ و دۆشاویان بە هەردوولاوە تێکەڵ کردبێت، هەرگیز هەموو ئەمانە پاساو نین بۆ ناڕەوایەتیی جیهاد و تێکۆشان و خۆدزینەوە لێی لە کات و شوێنی خۆیدا.

٤ـ بەڵام ئایا جیهادی جەنگی چۆنە؟ دژی کێ بەرپا دەکرێت؟ لە ئیسلامدا کامیان لەپێشە، ئاشتی یان جەنگ؟ جۆرەکانی جیهاد کامانەن؟ ئەمانەو زۆر

پرسیاری دیکە لەم بارەوە ڕەوایە وەڵام بدرێنەوە، چونکە لەبەر ئەو هۆیانەی لە پێشەوە وتمان، وشەی (جیهاد) ناڕوونی و بە هەڵە تێگەیشتنی زۆری بۆ دروست بووە و بەبێ ڕوونکردنەوە، بە هەڵە تەفسیرکردنەکەی نارەوێتەوە.

٥- ئەوەی لێرەدا جێگەی دەبێتەوە لەبارەی ئەو جۆرەی جیهادەوە لەسەری بدوێین، ئەوەیە ئیسلام کە ماناکەی خۆی لە ئاشتییەوە (سلم) هاتووە، ئاشتیخوازیی پێش جەنگ و شەڕ خستووە. خۆی بە ئایینی ئاشتی و ڕەحمەت دەزانێت بۆ هەموو مرۆڤایەتی، بەم بەڵگانەی خوارەوە:

(يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيراً مِّمَّا كُنتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَن كَثِيرٍ قَدْ جَاءكُم مِّنَ اللّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُّبِينٌ، يَهْدِي بِهِ اللّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلاَمِ وَيُخْرِجُهُم مِّنِ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ) (المائدة ١٥-١٦).

واتە: ئەی ئەهلی کتێب بزانن ئەوەی کە هاتۆتە لاتان پێغەمبەرێکی ئێمەیە زۆر لەو مەبەستو باسو خواسەی کە ئێوە لە کتێبی خۆ حەشارودا ئەو بۆتانی دەردەخاتو بۆتانی ئاشکرا دەکاو لە زۆرانیشی واز دێنێ لەلای خواوە ڕوناکیو کتێبێکی دیاری دەرتان بۆ هاتووە. بەو قورئانە، خوا ئەوانەی شوێنی ڕەزای دەکەون دەخاتە سەر ڕێی هێمنی و بە ئیزنی خۆی بە تاریکی دەریان دەخاو بەرەو ڕووناکیان دەبا ڕێگەی ڕاستیان نیشان دەدات.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلاَ تَتَّبِعُواْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ) (البقرة ٢٠٨).

واتە: ئەی گەلی خاوەن باوەڕان هەمووتان ئامادەی فرماندەری بن پێمەنێنە جێ پای شەیتان ئاشکرایە کە شەیتان پێتان دوژمنە.

(وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) (الآنفال ٦١).

واتە: ئەگەر داوای شەڕبەسیان کرت قبوڵی کەو هەر خۆت بەخودا بسپێرە، هەر خۆی گوێ دێرو زانایە.

(إِلاَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىَ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ أَوْ جَآؤُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَن يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُواْ قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاء اللّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْاْ إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلاً) (النساء ٩٠).

واتە: مەگین ئەوانەی پەیمانیان لەگەڵ کەسانێکدا هەیە، کە ئەوانیش بوونە هاوپەیمانی ئێوە، یان ئەوانەی لەناچاری هاتوونە بەر دالّدەی ئێوەو لەناوناوەدا دوو دڵ ماون کە بەگژ ئێوەدا بچن یان توشی خزم کوشتن بن ئەگەر خودا مەیلی لێ با، هێندەی دەسەلآت پیَ دەدان کە بەگژتاندا بچنەوەو سەریش کەون. ئەگەر خۆیان لەئێوە دوور خستەوەو بەگژتاندا نەهاتوونو دەیانەوێ شەڕتان لەناوتانا نەمێنێت خودا ڕێگەی پیێ نەداون کە ئێوە دەستیان بۆ بەرن.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلاَ تَقُولُواْ لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلاَمَ لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِندَ اللّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواْ إِنَّ اللّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيراً) (النساء٩٤).

واتە: ئەی گەلی خاوەن باوەڕان ئێوە وەختیَ بۆ غەزا بەڕێ دا دەڕۆن هەموو شتیَ لێك بدەنەوە نەکەن لەبەر ژیانی دونیا بەوەی کە فەرمانبەری خۆی دەربڕیوە بێژن: تۆ خاوەن باوەڕنیت ئێوە ئەگەر ماڵی دنیاتان گەرەکە دەسکەوتی زۆر وا لای خودا. ئێوەش بەریَ هەروابوونو باوەڕیتان بەخوا نەبوو خودا ئێوەی بەبەزەی خۆی خوێندەوە سا بەوردی بەکاری خۆ خورد ببنەوە خودا لە هەرکارێ دەیکەن ئاگادارە.

سەرنجی ئەو وشانە بدە کە خەتیان بە ژێردا هاتوون، هەموویان مانای ئاشتی دەگەیەنن، کەواتە ئاشتی بنەمای سەرەکییە لە پەیوەندیی مسوڵمان لەگەڵ ئەوانی تردا، لوبەر ڕۆشنایی (وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا) .

٦ـ (جيهاد)يش بە ماناى شەڕكردن لەگەڵ دوژمندا، بە هەموو جۆرەكانيەوە، لەسەر ئەوە نييە بەرامبەر كافرە و دەبێت شەڕى لەگەڵ بكرێتو بكوژرێت، بەڵكو بێباوەڕان ئاينى ئيسلاميان بۆ ڕووندەكرێتەوە، جا ئەگەر مسوڵمان بوون باشە، ئەگەر نا، وازيان لێ دەهێنرێت و دەپارێزرێن و دەستدرێژى كردنە سەريان حەرامە[٥٢٣].

دروشمى (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لاَ انفِصَامَ لَهَا وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)[٥٢٤].

واتە: لەم دينەدا بەزۆردا سەپاندن نيە. شارەزايى لە گومرايى هاوێر دەكرا هەركێ لەتاغوت نەبانەو بڕواى بەخودا بهێنێ، هەنگڵێكى هێندە توندى بەدەستەوەيە، هەرگيز پسانى بۆ نيە خوداش بيسەرو زانايە.

ئەم دروشمە دەبێتە بنەمايەكى ئيسلامى لە ئازادى و مافى مرۆڤدا لەسەر هەڵبژاردنى كام ئاينەى خۆى دەيەوێت.

كەواتە ئەدى جيهاد بەماناى جەنگ بەهێز و بازوو بەرانبەر دوژمن چۆن فەرزكراوە و بۆچى فەرزكراوە و چەند جۆرە.

٧ـ جۆرەكانى جيهاد

لە ئيسلامدا جيهاد بە ماناى جەنگ و تێكۆشان، دوو جۆرى سەرەكيى هەيە:

جۆرى يەكەم

جيهادى بەرگرى: وەك هەر بەرگريەك لە دەستدرێژى كردنى دوژمن بۆ سەر خەڵك و خاك و نيشتمان، قورئان دەفەرموێت (وَقَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُواْ إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبِّ الْمُعْتَدِينَ) (البقرة١٩٠).

واتە: ئێوە دەگەڵ ئەوانەدا كە شەڕ بە ئێوە دەفرۆشن، لەڕاى خودا بجەنگن نابێ دەستدرێژى بكەن خودا لەدەست درێژى كەران خۆشى نايە.

---

[٥٢٣] موسوعة بيان الأسلام القسم الأول المجلد التاسع ج١٤.

[٥٢٤] البقرة ٢٥٦.

(الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ)[٥٢٥].

واتە: لە مانگی شەڕ بەس بەرامبەر بە مانگی شەڕ بەس، شکاندنێکی هەر ڕێزێکیش تۆڵەی هەیە، سا هەرکەسێك دەستدرێژی لە ئێوەکرد ئێوەش هەر بە ئەندازەی ئەو دەستدرێژی بکەنەوە لەخودا ترستان هەبێت خوا دەگەڵ خۆپارێزانە.

ب - یان بەرگری لە چەوساندنەوەی مسوڵمانان لەسەر ئایینەکەیان و ئازادیی بانگەوازی ئیسلامی، ئەمەشیان کاتێکە کۆمەڵێك مسوڵمان لەسەر دینەکەیان دەچەوسێنرێنەوە، یان ڕێگە نادرێت بانگەوازی ئیسلامی ئازاد بێت، ئەو کاتە قورئان دەفەرموێت (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّه فَإِنِ انتَهَوْاْ فَإِنَّ اللّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ)[٥٢٦].

واتە: لەگەڵیان شەڕبکەن تا ئاژاوە نەمێنیّو دین گشتی دینی خودا دەبێت سا ئەگەر تەمیّ گرتوبون ئەوسا هەرکارێکی بیکەن خودا دەیبینیّ.

ج - یان بۆ ڕزگارکردنی خەڵکی چەوساوە لەژێر زەبر و زەنگی خوێنمژان (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيّاً وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيراً)[٥٢٧].

واتە: بۆچی ئێوە ناچنە غەزا لەڕای خوداو لە هێز لێگیراوەکان. لەبەر پیاوانو ژنانو منداڵانیّ کە دەڵێن: ئەی پەروەرێنمان لەم شارە وا خەڵکەکەی ناحەقی کارن ڕزگارنکەو لەلای خۆتەوە یارو یاوەرێکمان بۆ دیار بکە.

---

[٥٢٥] البقرة١٩٤.

[٥٢٦] الأنفال ٣٩.

[٥٢٧] النساْ ٧٤-٧٥.

د. هۆیەکی دیکەی ئەم شەڕی بەرگرییە پەیمانشکێنیی بەرامبەرە، مەبەست شەڕە دژی هاوپەیمانێك کە پێشتر پەیمانی ئاشتیی بەستووە، بەڵام دوایی ناپاکی دەکات و لەژێرەوە خەنجەری دوژمنکارانە دەوەشێنێت، قورئان دەفەرموێت (إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللّهِ الَّذِينَ كَفَرُواْ فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ، الَّذِينَ عَاهَدتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لاَ يَتَّقُونَ، فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِم مَّنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ)[٥٢٨].

واتە: خراپترین زیندەوەران لای خودا ئەو کەسانەن کە خودایان نەناسیوەو ئی تریش بڕوا ناهێنن. ئەو کەسانەی پەیمانت دەگەڵ بەستن‌و لە پاشانا هەموو جاران پەیمانیان هەڵدەوەشێنن‌و هیچ ترسی خودایان نیە. جا ئەوانەت کە لەشەڕدا بەگیر هێنا وێڕای ئەوانەش کە هاتوون پشتیان بگرن بڕەتێنە، بەشکو تەمیٚ گرتوو بن.

هـ ـ هۆیەکی دیکەی جەنگی بەرگری، چەسپاندنی ئاشتی و ئاسایشی ناوخۆییە، کاتێك لایەنێك یان زیاتر پشێوی لە وڵاتدا نایەوە، ئەگەر ڕێگەی دیبلۆماسی سوودی نەبوو، دەبێت بە زۆر ئاژاوەکە دابمرکێتەوە و ئاسایش جێگیر بکرێت (وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِن فَاءتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ)[٥٢٩].

واتە: هەرگا لەناو باوەڕداران دوو گرۆ بەگژ یەك ڕاچوون، ئێوە ئاشتیان بکەنەوە ئەگەر یەکیان گەرەکی بوو ناهەقی لەوی تر بکا ئێوە بەگژ ئەوە ڕاچن کە هەر دەیەویٚ شەڕ بکا. هەتا بۆ فەرمانی خودا مل کەچ دەکا ئەوسا بەبیٚ لایەنگیری پێکیان بێنن‌و بە یەکسانی بە کێشەکەیان ڕا بگەن لە ئەو کەسانەی بە یەکسانی پیٚ ڕادەگەن خوا خۆشی دیٚ.

---

[٥٢٨] الأنفال ٥٤–٥٦.

[٥٢٩] الحجرات ٩.

لەبەر ئەو هۆیانەی ڕوونمان کردەوە، لەئیسلامدا جەنگی بەرگری دەکرێت، لەو بەڵگانەی هێنامانەوە، دەیان بەڵگەی دیکە لە قورئان و سونەتدا هاتوون کە ڕەوایەتیی جیهادی بەرگری دەسەلمێنن و زانایانیش لەسەر ئەم جۆرە جیهادە یەکدەنگن.

بیرمان نەچێت ئێمە باس لە دەسەڵاتێکی ئیسلامی دەکەین، نەک تاکی مسوڵمان، دیارە هەلومەرج و توانای ئەو دەسەڵاتەش کاریگەریی زۆری دەبێت لەم بوارەدا.

ئەوەی ئەمڕۆ لە جیهاندا دەیبینین، هەموو دەسەڵاتە جیاوازەکانی دنیا (بە دینی و نادینییەوە) ڕەوایەتییان بەم جۆرە جەنگە داوە و زۆریشیان پیادەی دەکەن.

جۆری دووهەم: جەنگی ڕزگاریخوازی (جیهاد الطلب).

ئەم جۆرەیان زانایان قسەی زۆریان لەسەر کردووە و بۆچوونی جیاوازیان دەربڕیوە، ڕەنگە لێکۆڵینەوەکەی دکتۆر یوسف قەرزاوی، پوختەیەکی گونجاوی بەدەستەوە دابێت، کە پاش وردەکارییەکی زۆر، دەڵێت: کاتێک مسوڵمانان لە پەلاماردانی کوفر ترسان، ئەوە دروستە ئەمان دەستپێشخەریی پەلاماردانەکە بکەن.

واتە: شەڕکردن لەگەڵ کافردا تەنیا لەبەر بێباوەڕییەکەی نیە، بەڵکو لەگەڵ بێباوەڕبوونیشدا دوژمنکارییەتی بەرامبەر مسوڵمانان و ئایینەکەیان، ئەوکاتە بۆ نەهێشتنی ئازاردانی مسوڵمانان و دینەکەیان، جیهادی ڕزگاریخوازی ئەنجامدەدرێت.

ماوەتەوە بڵێین ئەم جۆری دووهەمەی جیهاد کە دەسەڵات ئەنجامی دەدات، کۆمەڵێك بنەما و مەرجی هەیە، کە تەواو تەبا و گونجاون لەگەڵ ئەو بنەمایانەی، ئەمڕۆ لە یاسا نێودەوڵەتییەکاندا داڕێژراون، وەك: نەکوشتنی دیل و دەستنەبردن بۆ منداڵ و ژن و پەککەوتووان و... دوورکەوتنەوە لە کاولکاریی گشتی وەك: باخ

و مەزرا و کارگە و ئەوانەی ژێرخانی ئابوورییان لەسەر بەندە[٥٣٠]. ئەم دابونەریتە بەرزانەی ئیسلام لە جەنگدا سەرنجی زۆر لە زانا و ڕۆشنبیرە گەورەکانی ئەورووپای ڕاکێشاوە و شایەتیی جوانیان داوە، لە نموونەی گوستاف لۆبۆن، سێرتوماس أرنولد، ول پورانت، کە ڕۆژهەڵاتناس و زانای ناوداری ئەورووپین، کە لێرەدا جێگەی شایەتیدانەکەیان نابێتەوە[٥٣١].

جا ئەگەر سەرجەم ئایەتە پیرۆزەکان لەسەر جیهاد کردن بهێنین، دەبینین دابەش دەبن بەسەر یەکێك لەم جۆرە جیهادانەدا، هیچیشیان بە مانای شەڕەنگێزیی نایەن، تێیاندا نییە کەس بە شمشێر بکوژرێت، یان کوشتنی خەڵکی حەڵاڵ بکات.

بەڵکو جیهاد یان بۆ بەرگرییە لە دین و ژینی مسوڵمانان، یان بۆ پاراستنی ئازادیی بانگەوازی ئیسلامی و خەڵکی چەوساوەیە.

لۆژیکی هەموو ژیرێکیش هەردوو جۆرەکەی لا ڕەوایە، ئەگەر زللەیەکیان لای ڕاستتدا، لای چەپیشیان بەرێ با لێی بدەن، دوورە لە واقیع. بەڵکو هەر وڵاتێك دەسەڵاتی هەبووبێت، با زۆر دادپەروەر بووبێت و حەزی بە ئاشتییش کردبێت، لۆژیکی (فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ) (البقرة ١٩٤) جێبەجێکردووە، ئەمەش پوختەیەکی وەڵامی پرسیارە گوماناوییەکەی (فادی)یە، کە قورئان پێشتر زۆر جوانتر و بەرزتر وەڵامی دابووەوە و فەرموویەتی (وَلَوْ شَاء رَبُّكَ لآمَنَ مَن فِي الأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ) (یونس ٩٩).

واتە: ئەگەر خودا کەیفی لێبا، دیارە هەرکێ لەم زەمینەن تێکڕا باوەڕیان دەهێنا، ئاخۆ تۆ دەتەوێ بەزۆر ئەم مەردمە بڕوا بێنن.

[٥٣٠] بەدەستکارییەوە لە کتێبی فقة الجیهاد د.یوسف القرضاوی بەرگی یەکەم لاپەڕە ٤٥٠-٤٦- وەرگیراوە.

[٥٣١] ئەوەی دەیەوێت ئەو شایەتیانە زیاتر بخوێنێتەوە با سەیری کتێبی (ساحة الأسلام) د. عبدالعزیز ال.

٥ـ حەڵاڵکردنی ڕاووڕووت و تاڵانی

نووسەر ئایەتی غەنیمەی هێناوە کە دەفەرموێت (وَاعْلَمُواْ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللّهِ وَمَا أَنزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)[٥٣٢].

واتە: ئەگەر باوەڕتان بە خوداو باوەڕیتان بەوەش هەیە کە ڕۆژی لێك هەڵاواردن بۆ عەبدی خۆمان ناردە خوار ئەوێ ڕۆژێ کە دوو کۆمەڵ توشی یەکبوون، دەبێت ئەوەندەش تێ بگەن هەر تاڵانێکو دەستکەوت پێنج یەکێکی بەشی خوداو پێغەمبەرەو بۆ خزمان و هەتیوانو هەژاران و ڕێبوارانە، خودا توانای بەسەر هەموو شتکدا هەیە.

لەدواییشدا دەپرسێت: (ئایا خواوەند فەرمان بە کوشتنی خەڵکی و بردن و دزینی ماڵ و سامانێك دەدات و دەڵێت: ئەوە حەڵاڵ و چاکە؟ ئایا خوا ماڵی خەڵکی بە کەسێکی تر حەڵاڵ دەکات؟)

سەبارەت بە کوشتنی خەڵکی و چۆنیەتی جەنگ و جیهاد و جۆرەکانی، لە بابەتی پێشوودا وەڵاممان داوەتەوە.

مەسەلەی بەتاڵانبردنی ماڵ و سامانیان و حەڵاڵی خواردنیشیان، بەم شێوەیە:

غەنیمەت واتە (دەستکەوت): ئەو سەروەت و سامانەیە لە جەنگدا بەردەستی جەنگاوەران دەکەوێت و لە کاتی تێکشکانی دوژمندا دەیگرن، وەك: چەك، سەروەت و سامان، پارە و کەلوپەل...

وەڵامی پرسیارەکەی و نووسەریش لەسەر ئەو دەستکەوتانە ئەوەیە، باشە ئەگەر دوو سوپا شەڕیان کرد و لایەکیان سەرکەوت، چی بەو کەرەسە

---

[٥٣٢] سورة الأنفال ٤١.

جۆراوجۆرانە دەكرێت كە لە مەیدانی جەنگدا دەستیان بەسەردا گرتووە؟ تۆ بڵێی لایەنی سەركەوتوو بچن ڕێگە بە لەشكرە شكاوەكە بگرن و بڵێن: مەڕۆن ئەو كەرەسانە هی ئێوەن بەڵكو بیانبەنەوە!

دیارە جەنگ و قسە داڕشتن لەیەك جیان، جەنگ یاسای خۆی هەیە، ئەوەی تێكشكا كارەساتەكەی لەوە قورسترە بیەوێت، یان بتوانێت بگەڕێتەوە بۆ كۆكۆدنەوەی شمەكی سوپای شكستخواردوو و بەزیوی.

بە پێچەوانەوە زۆر جار سوپای سەركەوتوو خەرجیی خۆیشی دەخاتە ئەستۆی سوپای تێكشكاو. با دوور نەڕۆین، لە شەڕی نێوان (عێراق– ئێران)، (ئەمەریكا– ئەفغانستان)، (عێراق–كوەیت)، (ئەمەریكا–عێراق)، (ناتۆ–قەزافی)، كەرەسە و شمەكی سوپای تێكشكاو چییان لێ بەسەر هات؟ لە ئیسلامدا هەر بەشێك لەوە حەڵاڵكراوە، كە ئێستا لە جیهاندا پیادە دەكرێت، جیاوازیی هەر ئەوەندەیە لە ئیسلامدا دابەشكردنەكە پۆلێن كراوە و هەرلایە پشكێكی دیاریكراوی بۆ بڕاوەتەوە، بەڵام ئەمانی دیكە دەسەڵات هەمووی دەبات و هیچ بەشی جەنگاوەرەكان نادات.

بۆیە پرسیاری نووسەر ناواقعی و بێجێیە لەم بوارەدا.

بەڵام دیارە لەم پرسیارە و لە پرسیارەكانی دیكەشەوە (فادی) دەیەوێت بڵێت ئەم قورئانە كتێبی خوای گەورە نییە، چونكە خودا ئەو جۆرە فەرمانانە ناكات، بەڵكو كتێبەكە نووسراوی (محمد)ە، بۆیە هەڵە و كەموكورتیی تێدایە، ئەمەیان جێگەی باسی ئێمە نییە و خوێنەر دەتوانێت بگەڕێتەوە بۆ كتێبی یەكەم لەم زنجیرەی وەڵامدانەوەدا، كە بە تێروتەسەلی ئەو گومانانەی ڕەواندووەتەوە، كتێبەكەش بە ناوی (وەڵامە زانستییەكان) هەردوو مامۆستایان (ئیكرام كەریم و ئەندازیار عوسمان) نووسیویانە.

هەرچی وەرگێڕیشە هەندێك كۆمێنتی لەسەر ئەم بەشە نووسیوە، جگە لە بێسەروبەرەیی كۆمێنتەكان، هەرچیم كرد پەیوەندییەكم نەبینی لەنێوان

کۆمێنتەکان و باسەکەدا، کۆمێنتێکیان دەڵێت: ((ئەگەر مسوڵمان لە توانایدا بێت صەدان هەزار یان ملیۆنەها کەسی فەرەنسی و ژاپۆنی و چینی و هیندی و نەمساوی و سویسریی بێدین و بتپەرست و زیناکاری کافری ...ی...ی هتد، بکوژێت، ئەوا خوا لە گوناهەکانی دەبورێت)).

ئەوەی کەمێك ئاگای لە مێژوو بێت، دەزانێت چەندین سەدە مسوڵمانان دەسەڵاتداربوون و ئەو کوشتارانەشیان نەکردووە، گەر باسی ئەمڕۆش بکەین، نزیکەی هەموو وڵاتانی ئیسلامی کە مسوڵمانان زۆرینەن، کەمینە خاوەن ئایینەکانی دیکەیان تێدا نیشتەجێن، ئەو کوشتار و جینۆسایدەی وەرگێڕ بە خەیاڵپڵاوی باسیان دەکات، ڕووینەداوە. هەر لە کوردستانەکەی ئێمەوە بیگرە تا وڵاتانی عەرەبی و مالیزیا و ئەندەنوسیاو... پەیوەندی زۆرینەی مسوڵمان بە کەمینەکانی دیکەوە، سروشتی و بێ گرفتە.

بۆیە برادەری وەرگێڕ تەنها قسەی باخەڵی خۆی باس دەکات، کە پێچەوانەی دەقە شەرعییەکان و مێژووی هەزار و چوارسەد ساڵە و ئەمڕۆشمانە، موسڵمانان لەگەڵ زۆر لەو وڵاتانەی ئەو دەیانڵێت، تێکەڵبوون، لەسەر بێدینی و بتپەرستیش کەسیان نەکوشتوون.

باوەڕ ناکەم خوێنەر لەمە زیاتر چاوەڕوانی وەڵامی قسەی وا نابەرپرسیارانە و بێ بنەما بکات، بۆیە خۆمان بە وەڵامی کۆمێنتەکانی وەرگێڕەوە خەریك ناکەین.

٦ـ حەڵاڵکردنی سوێند خواردن

لەم بەشەدا نووسەر چەند ئایەتێکی لە قورئانی پیرۆز هێناوەتەوە، کە تێیاندا پەروەردگار سوێند دەخوات، وەك: (وَالْفَجْرِ{١} وَلَيَالٍ عَشْرٍ{٢} وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ{٣} وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ) (سورة الفجر ١ – ٤).

واتە: سوێندەکە بەبەری بەیان، لەشەوانیشدا بە دەیان، بەجوت، بەتاك، بەو شەوگارە کە دادەبرێت.

(وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا{١} وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا{٢} وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا{٣} وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا{٤} وَالسَّمَاء وَمَا بَنَاهَا{٥} وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا{٦} وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا{٧} فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا{٨} قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا{٩} وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا) (الشمس ١-١٠).

واتە: سوێند بەخۆرو بە تیشکی، بەم هەیڤەش کە بەدوویدا دێت سوێند بەو ڕۆژەش کە تیف تیفەی هەتاو دەدات، بەوشەوەش کەدای دەپۆشێ، بەو ئاسمانەو بەوەی ئەوی وەدی هێنا، بەو زەمینەو بەوەش کە واپانی ڕاخیست، بەگیانی مرۆ سوێندەکەو بەوەشی ڕێکی خستووە ئەوسا هەموو تاوانباریو پارێگاری، دەویژدانی گەیاندووە، دیارە هەرکێ گیانی خەوێن ڕاگرتووە ڕزگاربووە، هەرکەسێکیش دە گوناهیەوە پێچاوە دۆڕاندوویە.

(وَالضُّحَى{١} وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى{٢} مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى) (الضحى ١-٣).

واتە: سوێندێك دەخۆم بە چێشتەنگاو، بە جەنگی هەدادانی شەو، پەروەرندەت نەوازی لەتۆ هێناوە نە لێت قەڵسە.

لە دواییدا ڕەخنە لەو سوێند خواردنانە دەگرێت و دەڵێت: (لەبەرچی خاوەن قورئان سوێند بە هەموو شتێك دەخوات؟ ئایا خاوەنی وتەی ڕاست پێویستی بە سوێند خواردن هەیە بۆ ئەوەی جەخت لەسەر قسەکانی بکاتەوە؟)

نووسەر وەك بەشەکانی دیکە، بڕوای بەوە نییە کە قورئان فەرموودەی خوایە، بۆیە دەڵێت (خاوەن قورئان)، بەشێکی زۆر لە پرسیارە گوماناوییەکانی ئەو لەوێوە هەڵدەقوڵێت، خۆ ئەگەر باوەڕی هەبوایە کە قورئان فەرمایشتی خودایە، ئەو کات تەسلیمی پەروەردگار و فەرمایشتەکەشی دەبوو.

بە پێچەوانەی نووسەرەوە، وەرگێڕەکە باوەڕی بەخودا هەر نییە، بۆیە زۆرجار قسەکانی لەگەڵ نووسەردا لێکدەدەن.

سەبارەت بە سوێند خواردنی پەروەردگاریش لەو ئایەتانەدا، لای مسوڵمان کە باوەڕی بە خوا و فەرمایشتەکانی هەبێت، هیچ کێشەیەك لەو سوێندانەدا نابینێت.

بەڵام ئەگەر بەدوای حیکمەتی سوێند خواردنەکەدا بگەڕێت، لەم چەند خاڵەدا وەڵامی دەستدەکەوێت:

١ـ قورئانی پیرۆز بە زمانی عەرەبی دابەزیوە، لە زمانی عەرەبیشدا، سوێند خواردن پێکهاتەیەکی زمانەکەیەو ڕەوانبێژان و شاعیرانی ئەو سەردەمە، هەمیشە سوێند خواردن بەشێك بووە لە دەربڕین و داڕشتنەکانیان.

قورئانیش کە لایەنی ڕەوانبێژی بەشێك لە ئیعجازەکەیەتی، هەر دەبوو هەمان ڕێچکە بگرێتەبەر. ئەگەر قورئان سوێندی تێدا نەبایە، لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە لەم سەردەمەدا بە کەموکورت حساب دەکرا.

٢ـ سوێند خواردن مەرج نییە تەنیا بۆ ڕەواندنەوەی گومان بێت لە قسەیەك، بەڵکو زۆرجار بۆ جەختکردنەوەیە، یان بۆ سەرنجڕاکێشانی بەرامبەرە، یان بە گرنگ دانانی سوێند پێخوراوەکەیە. سەرجەم ئەو ئایەتە قورئانییانەی سوێندیان تێدایە، یەکێك لەم حیکمەتانەیان تێدا بەدیدەکرێت، ئایا کاتێك دایك و باوك سوێند دەخۆن کە ڕۆڵەکەیان خۆشدەوێت، بۆ جەختکردنەوەیە یان گومان سڕینەوە؟

٣ـ سوێند خواردن تا ئەمڕۆش جێگەی بایەخە و لە هەموو دنیادا باوە و حسابی گەورەی لەسەر دەکرێت، سەرنج بدە سەرجەم سەرۆکەکان پاش متمانە پێدرانیان، یەکەم کارێك دەیکەن سوێند خواردنە بە بەرچاوی گەلەکەیانەوە. هەروەها سەرۆك وەزیر و هەموو وەزیر و پەرلەمانتاران و خاوەن پۆستە باڵاکانی دیکە، سوێند دەخۆن. دوای ئەوەی خەڵك هەڵیان دەبژێرن و بە ڕاستگۆ و جێگەی متمانە دیارییان دەکەن، گومانیان لێیان نییە، کەچی ئەوان هەر سوێند دەخۆن!

٤ـ لە سەرجەم کتێبە ئاسمانییەکانی پێش قورئاندا، سوێند خواردن هاتووە، بە پێچەوانەی قسەکانی (فادی) کە دەڵێت مەسیح سوێندی نەخواردووە.

لە ئینجیلی مەتادا هاتووە (من حلف بالهيكل فليس بشيء ولكن من حلف بذهب الهيكل يلتزم، ايها الجهال والعميان، ايهما اعظم الذهب ام الهكيل الذى يقدس الذهب، ومن حلف بالمذبح فليس بشيء ولكن من حلف بالقربان الذى عليه يلتزم،

ايها الجهال والعميان ايها اعظم القربان ام المذبح الذى يقدس القربان؟ فإن من حلف بالمذبح فقد حلف به وبكل ما عليه، ومن حلف بالهيكل فقد حلف به وبالساكن فيه، ومن حلف بالسماء فقد حلف بعرش الله والجالس عليه)[٥٣٣].

له (تەکوین)یشدا هاتووە (بذاتي أقسمت)[٥٣٤].

بێگومان ئەم سوێند خواردنانە لە هەموو کتێبە ئاسمانییەکانی دیکەشدا، بەشێوەیەك لە شێوەکان هاتوون.

کەواتە سوێند خواردن لە قورئاندا زۆر ئاساییە و شتێك نییە کە لە پێش یان لە پاش قورئاندا نەبووبێت.

نووسەر دەیەوێت بڵێت لای مەسیح سوێند خواردن نەبووە، لەکاتێکدا ڕاستییەکەی بە پێچەوانەوەیە، وەك لەسەرەوە نموونەمان هێناوە. بۆ یە دەڵێت: (مەسیح وتی: هەرگیز سوێند مەخۆن، نە بە ئاسمان لەبەر ئەوەی کورسیی خودایە، نە بە زەوی لەبەر ئەوەی شوێن پێی خوایە، نە بە ئورشەلیم لەبەر ئەوەی شاری پاشای گەورەیە، هەروەها سوێند بە سەرت مەخۆ لەبەر ئەوەی تۆ ناتوانیت یەك تاڵ لە قژی سەرت سپی بکەیت یان ڕەشی بکەیت، بەڵکو دەبێت وەڵامتان بەڵێ بێت، یان نەخێر بێت).

ئەم قسەیە ئەگەر مەسیح وتبێتی، لە بەرژەوەندیی ئیسلامە، چونکە داوا لە شوێنکەوتووانی دەکات سوێند بە دروستکراوەکانی خوا نەخۆن، کە ئەمە تەواو لەگەڵ باوەڕی مسوڵمانان‌اندا یەکدەگرێتەوە، کە لای دروست نییە سوێند بە غەیری خودا بخورێت.

جگە لەوەش لە ئیسلامدا تەنانەت سوێند بە خوای پەروەردگاریش تا دەکرێت نەخورێت و خۆی لێبپارێزێت باشترە، ڕاست وەك ئەو قسەیەی کە دراوەتە پاڵ مەسیح (علیه‌السلام).

---

[٥٣٣] انجيل متى ١٦:٢٣-٢٢.

[٥٣٤] التكوين ٢٢.

ناشبێت بە تەنیا قسەیەکی مەسیح بکرێت بە بەڵگە و بوترێت، لە مەسیحیەتدا سوێند خواردن نییە، چونکە ئەو تەنیا قسەیە پێچەوانە ی چەندین دەقی دیکەی ئینجیلە، هەروەها تا ئەمڕۆش لای مەسیحییەکان سوێند خواردن هەیە و دەبینین هەموو سەرۆك و بەرپرسە باڵاکان سوێند بە ئینجیل دەخۆن.

٧ـ حەڵاڵکردنی درۆ

ڕاستییەکەی ناونیشان و ناوەڕۆکی ئەم بەشەیانم لا سەیر بوو، نووسەر باس لە حەڵاڵبوونی درۆ دەکات لە ئیسلامدا، لەکاتێکدا ئیسلام درۆ بە یەکێك لە گوناهە گەورەکان دەژمێرێت. پێغەمبەری ئیسلام هەر لەمنداڵییەوە تا پێغەمبەرایەتی، لەناو بتپەرستەکاندا ناونرابوو (ڕاستگۆی دەستپاك)، قورئان دەیان ئایەتی هەڕەشەکردنی لەسەر درۆکردن تێدایە، هەمیشە زانایانی فەرمودە بەشێکیان لە کتێبەکانیان تایبەت کردووە بەناوی (حەرامیی درۆکردن)، ئیتر نازانم نووسەر چۆن ئەو زاتە دەکات کە درۆ حەڵاڵکردن بخاتە پاڵ ئایینی ئیسلام؟ چونکە شەریعەتی ئیسلام هێندە درۆی قێزەون کردووە، تا گەیشتووەتە ئەوەی حوکمی درۆ لای هەموو خوێندەوار و نەخوێندەوار و گەورە و بچووکێك، ڕوونە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی (وأن الكذب يهدى الى الفجور، وأن الفجور يهدي الى النار)[٥٣٥].

بەڵام با بچینە سەر بەڵگەکانی نووسەر کە بۆ حەڵاڵبوونی درۆ لەئیسلامدا هێناونیەتییەوە:

یەکەم بەڵگەی ئایەتی (٢٢٥) لە سورەتی (البقرة)یە، کە دەفەرموێت (لاَّ يُؤَاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللَّغْوِ فِيَ أَيْمَانِكُمْ وَلَكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ).

---

[٥٣٥] رياض الصالحين ص٢٧٩ تحريم الكذب الأمام النووى دارالفكر–بيروت–لبنان.

واتە: خوا بەسوێندی سەرزارەکی گوناهو لەسەر نانوسیێ، بەڵام ئەگەر لەتەهی دڵتانەوە بێت، خودا لێ دەپرسێتەوە، خودا لەهەڵە دەبورێو لەسەر خۆیە.

پێشتر وەڵامی سوێندی سەرزارەکیمان لەم ئایەتە پیرۆزەدا داوەتەوە، بەڵام ئەم ئایەتە هیچی دەربارەی حەڵاڵبوونی درۆی تێدا نییە، دەفەرموێت: سوێندی سەرزارەکی کەبێ مەبەست لەدەمەوە دەرچێت، لێتان ناگیرێت، کە ئەم جۆرە سوێندانە ڕۆژانە لە دەمی هەمووبان دەردەچێت، وەك: نەوەڵا ناچم، یان بەڕەوەڵا دەیکەم.

ئینجا دووبارە ئایەتی١٠٦ی سورەتی (النحل)ی هێناوەتەوە (مَن كَفَرَ بِاللّهِ مِن بَعْدِ إيمَانِهِ إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ وَلَـكِن مَّن شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ).

واتە: هەرکەس بڕوای بەخوا بوویێو لەپاشان حاشای لێ بکا (سزا دەدرێ) مەگین کەسێ ناچارکرێ و لەباوەڕی دڵنیابێ، بەڵام کەسێ بە حاشاکەی دڵخۆشبێ و بەر تورەیی خوا کەوتونو ئازاری زۆر دژوار دەدرێن.

ئەم گومانەش لە بەشی پێشوودا وەڵاممان داوەتەوە، لە ڕاستیدا پەیوەندییەکیشی بە دروستی و نادروستیی درۆوە نییە، بەڵکو ئەم ئایەتە واقعیيانە مامەڵە لەگەڵ مرۆڤەکاندا دەکات، دەڵێت: لەسەر بیر و باوەڕەکەت خۆڕاگر و بە ئارام بە، چەندە ئازار و ئەشکەنجە بدرێیت، دانبەخۆتا بگرە، بەڵام ئەگەر کەسێك بەرگەی نەگرت و بە ناچاری هەڵەیەکی لە دەم دەرچوو، ئەوا پەروەردگار لێی ناگرێت. نازانم لەکوێدا باسی درۆی تێدایە؟

بە پێچەوانەوە، من دەبینم ئەو دوو ئایەتە فەرمانی توندیان تێدایە لەسەر ڕاستگۆیی و هەڕەشەش دەکەن لە درۆ کردن.

ئەوجا فەرمودەیەك دەهێنێتەوە کە ڕەبیعی کوڕی سولێمان لە ئومو کەلسومی کچی عەقەربەوە دەڵێت (گوێم لێنەبووە پێغەمبەری خوا مۆڵەتی بەشێك لە درۆکردنی دابێت، مەگەر لە سێ شتدا نەبێت، پێغەمبەری خوا دەیوت: ئەو

کەسـەی ئاشـتەوایی (صـلح) لـە نێـوان خەڵکیـدا بکـات، بـە درۆزنـی دانـانێم، کـە قسەیەك دەكات و هیچ مەبەستێکی نییە و هیچی ناوێت، مەگـەر ڕێکـەوتن نـەبێت، هەروەها ئەو پیاوەی لە شەڕ و جەنگدا قسە دەکـات و ئـەو پیـاوەیش کـە لەگـەڵ ژنەکەیدا قسە دەکات و ئەو ژنەش کە مێردەکەی دەدوێنێت).

مانای ئەم فەرمودەیە ڕاستە و پێغەمبـەری خـوا فەرمویـەتی، بـەڵام بـا لەسـەر بڕگە بە بڕگـەی فەرموودەکـە وردببینـەوە: کـە سـەرەتای بڕگەکـە ئەوەیـە (گـوێم لێنەبووە پێغەمبەری خوا مۆڵەتی بەشێك لـە درۆکردنـی دابێـت) هـەر ئـەم بڕگەیـە بەڵگەیەکی ڕوونە لە سەر حەرامبوونی درۆ لە ئیسلامدا.

بڕگەی دووهەم: (ئاشـتکردنەوەی بەشـەڕهاتوان)، بێگومـان خـەڵکی لـە نێـوان خۆیاندا شـەڕ و نـاکۆکی دەکـەن، کاتێـك کەسـێك دەکەوێتـە نێوانیـان تـا پێکیـان بێنێتـەوە، ئـەو دوو لایەنـە لای ئـەو قسـەی بـەرز و نـزم و زبـر دەکـەن بەرامبـەر یەکتری، ئایا کابرای ناوبژیوان چی بکات، ئایا بە ناوی ڕاستگۆییەوە ئەو قسانە بۆ ئەوانی تر بگێڕێتەوە تا ئاژاوەکە ئاڵۆزتر بکات، یان قسەیەکی خێـر بکـات باشـە و ئـەو دوو لایەنـە سـاردبکاتەوە و ئارامیـان بکاتـەوە؟ دیـارە مـادام نیـازی کـابرا پێکهێنانەوەیانە، هەر دەبێت قسـەی خێـر بکـات، بـا زیادەڕۆییشـی تێدا بێـت، وا دەزانم لۆژیك پێمان دەڵێت ئەمەیان باشە، هەرگیز ئاشـتەواییش بەمشـێوە نـەبێت ناکرێت.

بڕگـەی سـێهەم: لـە کـاتی جەنگـدا هـەموو لایـەك هـەوڵی فریـودانی یـەکتر و پاراستنی نهێنیی نەخشـەی جـەنگ و شـاردنەوەی بەرنامـەی خۆیـانن لـە جەنگدا بەرامبەر یەکتری، ئەمەیان لە ڕابوردوو و ئێستاشدا هەموو دنیـا لـە ئاسـتی تـاك و کۆمەڵ و دەوڵەتانیشدا، پیادەی دەکەن، ڕەخنە لێگرتنی هەڵەیە. زانیـاریی هەڵـە ناردن بۆ دوژمن، تا ئێستاش پلانێکی هەموو سوپایەکە لە کاتی شەڕدا، فریـودانی دوژمـن بەشـێوەیەك ئـەو وابزانێـت هێـرش لـە قۆڵێکـەوە دەبێـت، بـەڵام تـۆ بـە پێچەوانەوە هێرش لە قۆڵێکی تـرەوە ببـەیت، یـان وابزانێـت پاشەکشـە دەکـەیت،

بەڵام تۆ پەلامار بدەیت. یان هەر لێتێکدانێکی دیکە. ئەمە یاسای شەڕە و کەس نکوڵیی لێ ناکات، بۆیە ڕەخنەکە زۆر بێجێیە لەو بارەوە.

بڕگەی چوارەم: گفتوگۆی نێوان ژن و مێرد و زیادەڕەوی لە دەربڕینی سۆز و خۆشەویستی، یان شاردنەوەی نیگەرانی لە یەکتر، عەقڵ وامان پێدەڵێت، دەروونناسان هەروا دەڵێن، کۆمەڵناسان هەمان قسە دەکەن، کۆمەڵگە هەر ئەوە پیادە دەکات، کە ژن و پیاو زیادە خۆشەویستی بۆ یەکتر دەردەبڕن، کە ئەگەر بە تەرازووی ڕاستگۆیی و درۆ کردن بپێورێت، بە درۆ دەردەچێت، بەڵام پێغەمبەری خوا ئەو زیادە ڕەوییانەی لە چوارچێوەی گوناهدا دەرهێناوە. تۆ سەرنجی دیوانی سەرجەم شاعیران و پەخشاننووسان و هەموو ئەدیبەکان بدە: لە دەربڕینی خۆشەویستیدا کامیان زیاتر تێپەڕێنێت، بەتواناتر ئەژمار دەکرێت، ئایا کە مەولەوی دەڵێت:

گوڵ چوون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وە فراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

ئایا ئەمە بەرزیی ئاستی شیعر و شاعیر دەردەخات یان درۆ؟ نالی بەم شێوە عەیبی حەبیبە دەپۆشێت:

پێم دەڵێن مەحبوبە خێل و قیچە مەیلی شەڕ دەکا

خێل و قیچە یان تەرازوی نازی کەمێ سەر دەکا

ئەوەی نێوان ژن و مێرد، دەربڕینی هەست و سۆزە، نەك درۆ کردن، بەڵام بە تەرازووەکە وەها دەردەچێت، بۆیە پێغەمبەری خوا ڕێگەی پێداوە.

ئەوەی لە نێوان ژن و مێردا و دروستە، دەربڕینی زیادە خۆشەویستییە و ڕانەگەیاندنی بێزارییەکە کە ڕۆژانە لەنێوانیاندا ڕوودەدات.

پاشان بە ناوی فەرمودەوە هێناویەتی (ئەگەر قسەیەکتان بۆ هات دەلالەت لە ڕێنمایی کردن یان بەرپەرچی خراپەی دایەوە، ئەوا وەریگرن و قبوڵی بکەن،

وتبێتم یان نەموتبێت، ئەگەر لە منەوە وتراوێکتان بۆ هات دەلالەتی لە خراپە کردن بوو یان ڕێنمایی کردنی ڕەتکردەوە، ئەوە وەریمەگرن، چونکە من جگە لە هەق و ڕاستی شتێکی تر ناڵێم).

من دەقێکی وەهام وەك فەرمودە، نەبینیوە. دەبوو نووسەر ئاماژەی بە سەرچاوەکە بکردبایە، بە تایبەت کە بە ناوی فەرمودەوە هێناویەتیەوە، بەڵام ئەو بڕگەیەی کە دەڵێت (وتبێتم یان نەموتبێت) ناکۆکە لەگەڵ دوا بڕگەدا (من جگە لە هەق و ڕاستی هیچ شتێکی تر ناڵێم).

هەروەها ناکۆکیشە لەگەڵ چەندین ئایەت و فەرمودەدا، قورئان دەفەرموێت(یاایها الذین امنوا أذا جاءکم فاسق بنبأ فتبینوا).

واتە: ئەی گەلی خاوەن باوەڕان هەرگا لەفەرمان لادەرێك دەنگوباسێکتان بۆ دێنێ، بەوردی لێی ورد بنەوە.

واتە دڵنیا بن لە ڕاستی و دروستیی هەواڵەکە، ئەوجا باوەڕی پێ بکەن، ئەویش بە لێکۆڵینەوە و وردەکاری کردن دەبێت لە ناوەڕۆك و سەرچاوەی هەواڵەکە.

ئەم ئایەتە تەواو ناکۆکە لەگەڵ ئەوەی نووسەر بە ناوی فەرمودەوە هێناویەتیەوە.

فەرمودەیەکی صەحیحی پێغەمبەری خواش هەیە کە دەفەرموێت (من کذب علي متعمداً فلیتنبوء مقعده من النار).

واتە: هەرکەسێك درۆی بەدەم منەوە کرد بە دەس ئەنقەست، با جێگەی خۆی لە ئاگر دیاری بکات.

ئەم فەرمودەیە جگە لە هەڕەشە لەو کەسانەی بە ناوی پێغەمبەری خواوە درۆ دەکەن، ئەوەشی لێوەردەگیرێت کە نابێت هەرکەس وتی پێغەمبەر وای فەرمووە، ئیتر ئێمە باوەڕی پێ بکەین.

بۆیە زانایانی ئیسلام یەکدەنگن لەسەر دڵنیابوون لە سەرچاوەی فەرمودە، ئەوجا وەری بگرین، هەمووشیان یەکدەنگن لەسەر حەرامیی لەخۆوە قسەکردن بە ناوی پێغەمبەرەوە، با لە قازانجی ئیسلام و ئیمانیش بێت. لەم ڕووەوە فەرمودەناسان بێ ئەندازە وردەکارییان کردووە و ئەگەر بە ئەستەمیش لە ڕاستگۆیی کەسێك کەوتبنە گومانەوە، ئیتر قسەیان لێ وەرنەگرتووە، ئەو نموونە بەناوبانگەی نێوان ئیمامی بوخاری و کابرای دەشتەکی، بەسە بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستییە، کاتێك بوخاری ڕێگایەکی دوور و درێژ دەبڕێت بۆ بینینی کابرایەکی دەشتەکی، کە گوایە ئەو فەرمودەیەکی لا هەیە، بەڵام کە دەبینێت دەیەوێت بە فێڵ حوشترە لە دەست بەربووەکەی بگرێتەوە، ئەوە دەکاتە نیشانەی ئەگەری درۆکردنی کابرا و فەرموودەکەی لێوەرناگرێت.

زانایانی فەرموودە دەڵێن خراپترین جۆری درۆ قسەکردنە بە ناوی پێغەمبەرەوە و فەرمودە هەڵبەستنە، با نیازیش هاندانی خەڵك بێت لەسەر خێر و ترساندنیشیان بێت لەسەر شەڕ، بۆیە قسەکەی (فادی) لەم بارەوە بێ بنەمایە.

لە بەشی پێشوودا ئەمانەمان ڕوونتر کردەوە، بەڵام وا باشە لەو ئایەت و فەرمودە زۆرەی کە هەن لەسەر حەرامیی درۆکردن، چەند دانەیەکیان بهێنینەوە، تا بێبنەمایی و ناڕاستیی قسەکانی (فادی) زیاتر بسەلمێنێت:

خوای گەورە دەفەرموێت:

(لَّعْنَةَ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ) (آل عمران ٦١). واتە: نەفرینی خوا بۆ ئەوانەی وا درۆزنن.

(وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ) (العنكبوت٣).

واتە: ئێمە ئەوانەی بەر لەمانیشمان بەتاقی کردەوە، بێ گومانە خوا ئەوانەی ڕاستیان ووت ئەوانەش کە درۆزنن دیاری دەکات.

پێغەمبەری ئیسلامیش دەفەرموێت: (إياكم والكذب فإن الكذب يهدي إلى الفجور وإن الفجور يهدي إلى النار وإن الرجل ليكذب ويتحرى الكذب حتى يكتب عند الله كذابا وعليكم بالصدق فإن الصدق يهدي إلى البر وإن البر يهدي إلى الجنة وإن الرجل ليصدق ويتحرى الصدق حتى يكتب عند الله صديقا * (صحيح) _ وأخرج البخاري ومسلم نحوه ، مختصر صحيح مسلم ١٨٠٩ ، صحيح الجامع ٤٠٧١).

واتە: وریای درۆبن، چونکە درۆ بەرەو خراپەکاری دەبات، خراپەکاریش دەبات بەرەو ئاگر، بەڕاستی کەسێك هێندە درۆدەکاتو لەسەریشی دەڕوات تا لای خوا بەدرۆزن دەنوسرێت. وریای ڕاسگۆییش بن چونکە ڕاست گۆیی بەرەو چاکە دەبات، چاکەش بەرەو بەهەشت دەبا، بەڕاستی کەسێك هێندە ڕاستت گۆ دەبێو بەردەوامیش دەبێ لەسەری تا لای خوا بەڕاستگۆ دەناسرێت.

هەروەها پێغەمبەری خوا دەفەرموێت: (أنا زعيم ببيت في ربض الجنة لمن ترك المراء وإن كان محقا وببيت في وسط الجنة لمن ترك الكذب وإن كان مازحا وببيت في أعلى الجنة لمن حسن خلقه * (حسن) ـ الصحيحة ٢٧٣ . (زعيم : الضامن والكفيل . ربض الجنة : المراد ما حول الجنة وفي أطرافها).

واتە: من زەمانەتی ماڵیك لەکەناری بەهەشتدا دەدەم بۆ کەسێك واز لە دەمەقاڵێ بێنێت با لەسەر ڕاستیش بێت، زەمانەتی ماڵێکیش دەدەم لە ناوەڕاستی بەهەشتدا بۆ کەسێ کە واز لەدرۆ کرد بێنێ با بەسوعبەتیش بێ و ماڵێکیش لەسەرەوەی بەهەشت بۆ کەسێکی ڕەوشت جوان.

٨ـ حەڵاڵکردنی تۆڵە سەندنەوە

بەم ناونیشانەی سەرەوە نوسەر ڕەخنە لە سادەترین مافی بەرامبەر دەگرێت، کە بەرگری لە خۆکردنە.

ڕەخنەکەشی لەم ئایەتە پیرۆزەدا چڕ کردوەتەوە کە دەفەرموێت (الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ) (البقرة ١٩٤).

واتە: مانگی شەڕ بەس بەرانبەر بە مانگی شەڕ بەس، شکاندنی هەر ڕێزێکیش تۆڵەی هەیە، سا هەرکەسێ دەستدرێژی لە ئێوە کرد ئێوەش هەر بە ئەندازە ئەو دەست درێژی بکەنەوەو لە خودا ترستان هەبێ خوا دەگەڵ خۆپارێزانە.

(دەشلێت: ئێمە شوێنەواری خراپی ئەو تۆڵەسەندنەوە بە بڵاوی دەبینین بەهۆی ئەو قسەیەوە!)

لەبەرامبەریشدا کۆمەڵێك قسەی بەناوی (مەسیح)و بۆلس و بوترۆس هێناوەتەوە کە داوا دەکەن هەرگیز تۆڵە نەسەنرێتەوە.

لەو قسانە کە ئەو هێناویەتیەوە بەناوی مەسیحەوە ئەوەیە: ((دوژمەکانتان خۆش بوێت،...) یان (بیستوتانە کەوتراوە: چاو بە چاوو دان بەدان،... بەڵام من پێتان دەڵێم: بەرەنگاری شەڕ مەبنەوە، بەڵکو ئەوەی زللەیەکی لە لای ڕاستت دا، لایەکی دیکەشی ڕوو تێبکە)).

وەڵامیش بۆ ئەم ڕەخنەیە ئەوەیە:

١- ئەم قسانەی مەسیحو پۆڵس و بوترۆس کە هەموو مەسیحیەکان باوەڕیان پێیانەو لە ئینجیلەکاندا هێناویانەو پێشتر ڕاستیانکردۆتەوە، ئایا مەسیحییەکان خۆیان چەندە پێوەی پابەند بوون، لە ماوەی دوو هەزار ساڵی مێژووی مەسیحیەتدا؟

ئایا شەڕە پیرۆزەکان و شەڕی خاچیەکان لە پێناوی چیدا هەڵگیرسان.

لە مێژووی نوێشدا لەماوەی سێ سەد ساڵی ڕابردوودا ئایا ئەوروپای مەسیحی بە هەزاران کیلۆ مەتریان نەبڕی و جیهانی ئیسلامیان داگیر نەکرد؟ بە هەزارانیان لێنەکوشتن و تا ئێستاش سەروەت و سامانی جیهانی ئیسلامی بە تاڵان نابەن؟

کەواتە ئەگەر مەسیحیەکان ئەوانە بەوتەی مەسیح دەزانن بۆ هەرگیز پێوەی پابەند نەبوون؟

یەکێك لەو تۆڵە سەندنەوانەی کە مێژوو بۆی تۆمار کردووین ئەوەیە کاتێك خاچیەکان هاتنە شامو سوریایان داگیر کرد لە چەرخی ڕابردوودا، قەشەیەکیان چووە سەر گۆڕەکەی سەلاحەدینی ئەیوبیو وتی: ها سەلاحەدین ئەوە گەڕاینەوە!

ئایا ئەمە تۆڵە سەندنەوەو هەڵگرتنی کینەیەکی چەند سەدەیی نیە بەرامبەر صەلاحەدین؟

لەوەش ڕووونتر کاتێك فەرەنساییەکان نوێنەریان نارد بۆ ڕێکەوتن لەگەڵ جەزائیرو قسەیان تێکگیرا نوێنەرە جەزائیریەکە لێی تورە بوو باوەشێنەکەی دەستی تێگرت، کابرای فەرەنسی ئەمەی کردە بیانوو کۆبونەوەکەی تێکداو لە تۆڵەی ئەوەدا هێرشیان کردە سەر جەزائیرو بۆ ماوەی یەك سەدە زیاتر جەزائیریان داگیر کرد.

بەڕاستی تۆڵە سەندنەوە ئاوها دەبێت!

کەواتە بە شایەتی مێژوو واقعی جیهانی مەسیحیەت ئەو وتانە تەنها بیردۆزەن و لە دنیای خەیاڵدان، هەرگیز پراکتیزەیان نەکردووە.

بەڵکو زۆر لەوە زیاتریشیان کردووە، واتە نەك هەر (فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ)یان جێبەجێ کردووە، بەڵکو زۆر لە سنوری (ولا تعتدوا)شیان تێپەڕاندوە.

٢- بۆیە ئەو قسە باوانەی کە دەدرێنە پاڵ مەسیح پێناچێت قسەی ئەو بێت، چونکە جێ بەجێ نەکراوەو ناشکرێت، هەروەها زۆر دوورە لە سروشتی هەموو مرۆڤێکی ئاساییەوە، پیچەوانەشە لەگەڵ هەموو پەیامی ئاسمانیو دنیاییەکان، لەڕاستیدا من زۆر بەگومانم لەوەی کە قسەی مەسیح بێت.

خۆ (العين بالعين والسن بالسن) لە دەستورەكەی حامورابیەوە (كە یەكەم دەستورە نوسراوەو بە مرۆڤایەتی گەشتبێت) چەسپێنراوەو بوە بە بنەمایەكی بەڵگە نەویست، هەركەسێكیش وتویەتی باوەڕم پێی نیە، بە كردار ئیشی پێ كردوە.

تەنانەت لەم چەرخی بیستو یەكەمەدا سەرجەم یاسا نێودەوڵەتیەكان، وەڵامی دەستدرێژیكردنیان بەڕەوا داناوە بۆ هەر گەلو حكومەتێك كەواتە ڕەخنەكە لە جێگەی خۆیدا نیەو ناشكرێت (مەسیح)ی پێغەمبەری خواو كەسایەتی مەزنی مێژووی مرۆڤایەتی قسەی وەها بكات.

٣- بنەمای یاسا دارشتنی سزا بۆ ڕێگە گرتنە لە دەستدرێژی، واتە پێویستە خەڵك هەست بە بوونی سزادان بكات ئەگەر تاوانو دەستدرێژی كرد، چونكە بەشێك لە مرۆڤەكان ئەگەر هەست بەبوونی سزا نەكەنو لەتۆڵە نەترسن، دەبن بە درندە بەڵكو خراپتریش.

بۆیە تۆڵە سەندنەوەی سزادان جۆرێكە لەگەڕاندنەوەی ژیان بۆ خەڵكی تر (ولكم في القصاص حياة يا اولى الألباب) هەر لەسەر ئەم بنەمایەش یاسای سزادان بۆ سەرجەم دەستدرێژیەكان لەدنیادا دارێژراون وەك: سزای كوشتن، دزی، ناپاكی، لێدان،... كەواتە بنەمای (ئەگەر زلەیەكیان كێشا بەلای ڕاستتدا، لای چەپیشیان بۆ وەرگێڕە) پێچەوانەی هەمووو یاساكانەو پشێوی نانەوەیەو ڕێگە خۆشكردنە بۆ چەقۆكێشو چەتەو چەقاوە سورەكان تا بەكەیفی خۆیان تەراتێن بكەنو ستەمو خراپەكاری ئەنجام بدەن.

ئەوە سێ بەڵگەی زەق لەسەر ڕاستی بنەمای (فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ).

بۆیە ڕەخنە گرتنەكەی (فادی) ڕەخنەیەكی نالۆژیكو نا واقعیە.

٤- خاڵێكی گرنگ هەیە لەم بوارەدا دەبێت لەبەرچاوی بگرین، ئەم ڕێگرتنە لە دەستدرێژیو وەڵامدانەوەیە كە ئیسلام دیاری كردووە، دژ بەوانەن كە بەناحەق

خۆیانو ستەمەکەیان دەسەپێنن، زیاتریش ڕوو لەدەسەڵاتی دەوڵەتو کۆمەڵگەی مسوڵمانانە.

بەڵام لەبواری شەخسیدا واتە ئەگەر کەسێك خراپەی لەگەڵ مسوڵمانێکدا کرد، لەگەڵ ئەوەی ئەو مسوڵمانە مافی خۆیەتی داوای خۆی بکاتو هەقی خۆی وەرگرێت، بە پێچەوانەوە ئیسلام هانی دەدات کە لێخۆشبوو لێبووردە بێت، لەو ڕووەوە دەیان دەق لە قورئانو فەرموودەدا هاتووەو پاداشتی گەورە بڕیار دەدەن بۆ ئەوانەی لە حەقی خۆیان خۆشدەبن، هەر بۆنمونە قورئان دەفەرموێت:

(وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) (النور:٢٢).

واتە: بلا چاویان لێ بپۆشنو لە هەڵەکانیان ببورن، مەگەر ئێوە حەزناکەن لە گوناهانو ببورێ، خودا لە گوناه دەبورێو دلۆڤانە.

(وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الأُمُورِ) (الشورى:٤٣).

واتە: بۆ کەسێکی خۆ ڕاگر بێو لە تۆڵە چاوپۆشی بکا ئەمە یەکێ لەکارە پەسەندەکانە.

(وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) (التغابن:١٤).

واتە: ئەگەر چاویان لێ بپۆشنو واز بێننو بیان بەخشن، خوداش لە گوناه دەبورێو دلۆڤانە.

پێغەمبەری ئیسلامیش دەفەرموێت:

(الراحمون يرحمهم الرحمن ارحموا من في الأرض يرحمكم من في السماء). واتە: بەبەزەییەکان خوای بەبەزەی بەزەی پێاندا دێتەوە، ڕەحم بکەن بەوانەی لەسەر زەویدان ئەوی لە ئاسمانە ڕەحمتان پێ دەکات.

(إنما يرحم الله من عباده الرحماء). واتە: خوا ڕەحم بە بەندە بە ڕەحمەکانی دەکات.

بۆ بەرجەستەکردنی ئەم ئاکارە بەرزە سەدان نمونە لە ژیانی پێغەمبەرو هاوەڵانیو مێژووی ئیسلامدا هەیە کە لێرەدا تەنها دوو نمونەیان دەهێنینەوە:

یەکەم: لەگەڵ ئەو هەموو دوژمنایەتیو کوشتنو ئازارو ئەشکەنجانەدا کە بتپەرستان بەرامبەر بە پێغەمبەری خواو هاوەڵانی لە شاری مەکەدا کردیان، کەچی کاتێك مسوڵمانان فەتحی مەکەیان کردو دەسەڵاتیان بەسەرداگرت، پێغەمبەری ئیسلام لەبری تۆڵەو هەق سەندنەوە، پێی فەرمون: بڕۆن هەمووتان ئازادبن[٥٣٦].

نمونەی دووەم: کاتێك بوختانی داوێن پیسی بۆ دایکمان عائیشی کرا، یەکێك لەوانەی کە زۆر پڕو پاگەندەکەی بڵاو دەکردەوە (مسطَح)ی خزمی نزیکی ئەبوبەکری باوکی عائیشە بوو، کە جگە لە خزمایەتی ئەبوبەکر چاکەی زۆری لەگەڵ کردلوو، بۆیە کەپاش مانگێك تا ناڕەوایی بوختانەکە دەرکەوت ئەبوبەکر نەك تۆڵەی لێکاتەوە، بەڵکو تەنها نیازی کرد ئیتر چاکەی لەگەڵ نەکات، کەچی قورئانی پیرۆز ئەوەشی بۆ ئەبوبەکر بەڕەوا نەزانیو فەرمووی[٥٣٧]:

(وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُوْلِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ) (النور: **٢٢**).

واتە: با ئەوانەی لەناوتاندا دەوڵەمەندن، سوێند نەخۆن کە خزمانو هەژارانو ئاوارەکانی ڕای خودا بێ بەش دەکەن، بەڵا چاویان لێ بپۆشنو لە هەڵەکانیان ببورن، مەگەر ئێوە حەزناکەن لە گوناهانو ببورێ، خودا لە گوناه دەبورێو دلۆڤانە.

جا بەهاتنە خوارەوەی ئایەتەکە ئەبوبەکر فەرموی بەڵێ خوای گەورە حەزدەکەم لێم خۆشبیت و بڕیاریدا لەوەوبەدوا هەروەك جارانی پێش بوختانەکە لەگەڵیدا مامەڵە بکات.

---

[٥٣٦] ئەم باسە بەدرێژی لە ژیاننامەکانی پێغەمبەری ئیسلامدا لە باسی فەتحی مەکەدا هاتووە.

[٥٣٧] ڕووداوەکە بە تێرو تەسەلی لە تەفسیری سورەتی ئەعزابدا هاتووە.

کەواتە ئیسلام ئاینی لێبووردەیی و دڵفراوانیە، نەك کینەو تۆڵە، داننانیشی بە نەهێشتنی قبوڵکردنی دەستدرێژی تەنها لەبەرژەوەندی کۆمەڵگەو یاسای کشتیە.

بەو هەموو سنورداناو رێگە گرتنەش کە ئیسلام یاسای بۆ دارشتووە.

لە راستیدا قورئان زۆر لە جێگەی خۆیدایە کە فەرموویەتی (فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ).

٩ـ حەلاڵکردنی ئارەزووەکان

گومانێکی تر کە عەبدوللا فادی ورووژاندویەتی بە وتەی ئەو فرەژنییە. ئەم گومان دروستکردنە لە پێش ئەو و دوای ئەویش ورووژێنراوە. زانایانی ئیسلامیش بە تێروتەسەلی وەلامیان داوەتەوە، ئەوەی لە پێشەکیی ئەم وەلامەدا بیلێین، ئەوەیە: زاراوەی فرەژنی هەڵەیەکی مەبەستدارە، چونکە (تعدد دالزوجات) مانای (چەند ژنی) بۆی راسترە تا فرەژنی، وەك دەزانین (فرە) یانی (زۆر)، کە بە بیستنی، ژمارەیەکی زۆر دێتە گوێ، لەکاتێکدا ژنهێنان تەنیا تا چوار حەلاڵە، دەلێین حەلاڵە نەك واجب و فەرز.

چەندژنی لە ئیسلامدا بە مەرجی دادپەروەری پیاو، بە دەقی قورئان و سونەت، رێگەی پێدراوە (وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُواْ فِي الْيَتَامَى فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُواْ فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلاَّ تَعُولُواْ) (النساء٣).

واتە: ئەگەر لەمەڕ کیژە هەتیوەکانەوە، لەوە ترسان کە نەتوانن بەتەرزێکی هەق و رەوا دەگەڵیان بجولێنەوە، دەتوانن وازیان لێ بێننو ژنانی تر چەندی خۆتان پێتان باشەو پێتان دەشین مارە بکەن، دوان بن یان سیان پێکەوە یا چواریش بن هەر رەوایە. ئەگەر ترسان نەتوانن ژنەکانتان وەکو یەك تەماشا بکەن با یەکێك بێ یان وەل ئەوانە رابوێرن کە بونەتە موڵکی خۆتان. بۆ خۆ لەغەدر پاراستن، ئەمە ئاکارێ پەسەندە.

نازانم بۆ نەیارانی ئیسلام بە ڕەخنەی دەبینن، لەکاتێکدا هەر ئەوان ڕێگە دەدەن پیاوێك چەندین کچەهاوڕێ (گێڵ فرێند)و دڵخوازی هەبێت، وەك ئەوەی ئەمڕۆ لە ئەوروپا دەیبینین، ئەی چی دەڵێن بەرامبەر بەو هەمووە ناپاکیی هاوسەرگیرییەی کە ژن و مێرد لە یەکدیی دەکەن؟ خۆ ئەگەر سەرنجی ژیانی بەرپرسان و دەوڵەمەندانی ڕۆژهەڵات بدەین، بە ڕۆژهەڵاتیش ڕازیی نابن ساڵانە چەند سەفەر بۆ وڵاتە گەشتوگوزارییەکان دەکەن، بێ ژماردن ئافرەتان دەگۆڕن، ئەدی ئەمە ناودەنێن چی؟ زۆربەی ئوتێلی شوێنە گەشتوگوزارییەکان چەندین ئافرەتیان ڕاگرتووە و هەموو سەیرانکەرێك بە ئارەزووی خۆی چەندی دەوێت دەیبات.

جا دەبێت ئەمانە کامیان ستەم بێت لە ئافرەت؟ پیاوێك بەئاشکرا ژنێکی تر بهێنێت یان لەگەڵ چەند ئافرەتی دیکەدا بە نائاشکرا دەست تێکەڵ بکات؟

ئەمە تەنیا لە لایەکەوە، لایەنەکەی دی حەڵاڵبوونی چەندژنی، جگە لە رووە شەرعییەکەی، چەندین نهێنی و حیکمەتی گەورەی لەخۆ گرتووە، لەوانە:

١ـ ڕاستییەکی سەلمێنراوی واقعیی و زانستیە کە لەڕووی جەستەیی و جنسییەوە، ئافرەت زووتر لە پیاو پێدەگات و زووتریش دەوەستێ و پەکی دەکەوێ.

هەر بۆ نموونە، زۆربەی ئافرەتان لەنێوان (٤٥–٥٠) ساڵیدا، ئیتر توانای منداڵبوونی نامێنێ، بەڵام پیاوان تا (٧٠)ساڵییش ئەو توانایەیان هەیە، واتە زیاتر لە بیست ساڵ نێوانیانە.

٢ـ لە زۆربەی چەرخ و کۆمەڵگەکاندا، ژمارەی ئافرەت لە پیاوان زیاترن، بەهۆی جەنگ و کارکردن و جوڵەوە، جا ئەو ئافرەتانەی لە پیاوان دەمێننەوە و زیاترن و یەك پیاوی سەڵتیان دەست ناکەوێت، یان دەبێت بە نیو پیاو ڕازیبن، یان تا دەمرن لە خۆکپکردنەوەدا بن، یان داوێنپیسی هەڵبژێرن، مەعلومیشە لەم سێ بژاردەیە، یەکەمیان لە دووەکەی دی دروست و ڕاسترە.

٢ـ ئافرەت جگە لە حاڵەتی منداڵبوون و زەیستانی، کە نزیکەی چل ڕۆژ دەخایەنێت، لە مانگەکانی دیکەشدا دەکەوێتە (بێنوێژی)حەیزەوە، کە زۆرینەیان هەفتەیەکە و هەندێك جار دەشگاتە پازدە ڕۆژ، لەو حاڵەتانەدا نابێت سەرجێی لەگەڵ بکرێت، جا لەو حاڵەتانەدا پیاو ناپاکی بکات باشە یان بە ئاشکرا خێزانێکی تری هەبێت؟

٤ـ بەشی زۆری کۆمەڵگاکان ڕێژەیەکی زۆر کچانی قەیرە و بێوەژنیان تێدایە، کەمتر وایە کوڕە گەنجەکان بیانخوازن، ئایا تا دەمرن وەها بمێننەوە یان باشە شوو بکەن بە پیاوێکی ژندار.

٥ـ نەزۆکیی ژن، ئەو پیاوەی کە حەزی لە منداڵە و کەچی خێزانی نەزۆکە، چارەی چییە؟ لەکاتێکدا لەگەڵ ژنەکەشی یەکیان خۆشدەوێت و نایانەوێت جیاببنەوە؟

ئەگەر کەسێك بڵێت ئەم حاڵەتانە بۆ ئافرەتانیشە، وەك: نەزۆکیی پیاو، یان لاوازیی جنسی، بێگومان لەم حاڵەتانەشدا ژنانیش دەتوانن تەڵاق لە مێردەکانیان وەربگرن، بەو مەرجانەی کە دانراون.

ئەم حیکمەتانەی چەندژنێتی، ساڵ لەدوای ساڵ لەناو کۆمەڵگەکاندا زیاتر[٥٣٨] دەسەلمێت، بۆیە گومان دروستکردن لە ڕەوایەتیی چەندژنی، مانایەکی نییە و کاریگەربوونە بەم شارستانیەتەی کە فیمینیزمی بەرهەمهێناوە.

پرسیارێکی دیکەش کە نووسەر دەیورووژێنێت، ئەوەیە: (ئایا ئاینێك کە لە خواوە هاتبێت، بە پێچەوانەی ئەو شەریعەت و یاسایانەی خوداوەندەوە ڕێگە بە فرەژنی دەدات، لەکاتێکدا لە سەرەتای خەلیقە و دروستکردندا مرۆڤی لە نێر و مێیەك دروستکرد و کردی بە یەك جەستە؟)

---

[٥٣٨] بەدەستکاریەوە لە کتێبی (ئافرەت و خێزان لە سایەی شەریعەتدا) مامۆستا عەلی باپیر وەرمگرتووە. شایەنی باسە کە زاراوەی چەندژنی

بە دڵنیاییەوە چەندژن هێنان لە پێش ئیسلام و لە ئایینەکانی تریشدا هەر هەبووە، بەپێی بەڵگە مێژووییەکان، ئەو پێغەمبەرانەی کە (فادی) دان بە پێغەمبەرایەتییاندا دەنێت، چەند ژنیان هەبووە، وەکو لەمەو دوا باسیان دەکەین.

کەواتە یەکژنی لە خەلیقەوە نەبووە و ئیسلام داینەهێناوە، بەڵکو لە کۆمەڵگاکانی پێش ئیسلامیش چەندژنی هەبووە.

ئەو ڕەخنەیەش لە پێغەمبەری خوا دەگرێت، کە چۆن حەزی لە هەرژنێك بێت هێناویەتی، ئەمە وەڵامەکەیەتی:

پێغەمبەری ئیسلام ﷺ لە ٦٣ ساڵی تەمەنیدا، ٢٥ ساڵی تێپەڕاند ئینجا ژنی هێنا. لەگەڵ ئەوەی ژیانی ئەو زۆر بە وردی نووسراوەتەوە و پاش بە پێغەمبەربوونیشی دوژمنی زۆری بۆ دروست بوو، کەچی لە هەموو کتێبەکانی مێژوودا تاقە سەرچاوەیەك نییە کە ئاماژە بەوە بکات، لادانێکی ئەخلاقی لەو بیستوپێنج ساڵەی تەمەنیدا ڕوویدابێت. تەنانەت دوژمنەکانیشی کە چەندین ناو و ناتۆرەیان بۆ دەتاشی، وەك: جادووگەر، شێت، سەرلێشێواو،... بەڵام هەرگیز تۆمەتی شوێن ئارەزوو کەوتنیان بۆ دروست نەدەکرد، چونکە هیچ بەڵگەیەکیان نەدەبوو، کەسیش بڕوای پێنەدەکردن.

لە تەمەنی بیستوپێنج ساڵیشدا، بێوەژنێکی چل ساڵەی هێنا، کە پێش ئەو دوو مێردی دیکەی کردبوو. جا گەنجێك لە هەڕەتی لاویدا کە یەکێك بوو لە جوانترین لاوانی هۆزەکەی، ئافرەتێك بخوازێت پازدە ساڵ لە خۆی بەتەمەنتر بێت، بەڵگەیەکی ئاشکرایە لەسەر شوێننەکەوتنی بە ئارەزووی جنسی.

تا خاتوو خەدیجەش لە تەمەنی ٦٥ ساڵیدا وەفاتی کرد، پێغەمبەری خوا ﷺ ژنی دیکەی نەهێنا. زۆر ڕوونیشە پیاوان لە خوار پەنجا ساڵییەوە لە دووی ئارەزوو دەگەڕێن، پاش ئەوە ئارەزوویان کەمدەبێتەوە.

ئەم سێ خاڵەی سەرەوە وەڵامی ئەو بێشەرمییەیە کە باس لە حەز و ئارەزووی پێغەمبەری خوا دەکەن لە مەسەلەی ژنهێنانیدا. ئەگەر بیشیانەوێت بۆ بەڵگەی دیکە بگەڕێین، دیارە زۆرمان بەدەستدەکەوێ، لەوانە:

یەکەم: لەناو پێغەمبەراندا تەنیا پێغەمبەری ئیسلام نەبوو کە چەند ژنی هێنا بێت، بەڵکو بەپێی ئەو بەڵگانەی لەبەردەستدان، پێغەمبەرانی دیکە و کەسایەتییە هەڵکەوتووەکانی مێژوو و ڕێبەران و سەرکردەکانی پێش و پاش پێغەمبەری ئیسلامیش، چەند ژنیان هێناوە.

جا لەبەر ئەوەی باسەکە لەسەر پێغەمبەری خوایە، ئێمە تەنیا بەڵگە بە هاوشێوەکانی دەهێنینەوە کە پێغەمبەرانن، لەوانە وەك پێشتر وتمان باوکی پێغەمبەران ئیبراهیم (درودی خوای لەسەر بێت)، کە دوو ژنی هەبوو (سارە) و (هاجەر)، لە سارە (ئیسحاق) و لە هاجەریش (ئیسماعیل)ی بووە. بەڵکو جگە لەو دوانەش، چەند کەنیزەکێکیشی هەبووە، وەك لە تەوراتدا هاتووە کە دەڵێت: (بەڵام منداڵی کەنیزەکەکان کە لە ئیبراهیم بوون، ئیبراهیم بەخششی پێدان و لە ئیسحاقی کوڕی دووری خستنەوە...) (التكوين٢٥:٦).

هەر لە تەوراتدا هاتووە کە یەعقوب چوار ژنی هەبووە، کە (ليئة، راحيل، بەلهە، زلفة)بوون.

ئیتر لە دوای یەعقوبیش کە ئاینی جولەکە بە هاتنی ئەو دەستپێدەکات، پێغەمبەرانی تەورات و پێش تەورات چەند ژنیان هێناوە، وەك تەورات دەیگێڕێتەوە، داوود نۆ ژنی لە یەك کاتدا هەبووە، سولەیمان نەوەدونۆ ژن و کەنیزەکی هەبووە.

هەمیشە (چەند ژنی) لە ئایینی جولەکەدا ڕێگەپێدراو بووە، تا لە سەدەی یازدەدا کۆبوونەوەی (دورمز)ی بەناوبانگ قەدەغەی کرد، هەرچەندە تا ئێستاش هەندێك لە تیرەکانیان وەك چاولێکردن لە پێغەمبەرانی جولەکە، هەر چەند ژن دەهێنن.

لە ئایینی مەسیحیەتیشدا چونکە وەك تـەواوکاری ئـایینی موسـا هـاتووە، وەك قورئانی پیرۆز دەفەرمویێت (وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُم مُّصَدِّقاً لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّراً بِرَسُولٍ يَأْتِي مِن بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءهُم بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ) (الصف٦).

واتە: کە عیسای کوڕی مریەمیش گوتی: ئەی بەری ئیسرائیل ئەمن پێغەمبەری خوام بۆ لای ئێوە، ئەو تەوراتە دەسەلمێنم کە لەپێش مندا هـاتووە، مـژدەو لـێبێ پێغەمبەرێك لـە پـاش مـن دێ وەنـاو ئەحمـەد، وەختـێ بەچـەند نیشـانەی دیـاری دەرەوە هاتە لایان وتیان ئەمە هەر بەئاشکرا جادووە.

بۆیە بێ دوو دڵـی دەڵـێین: عیسـا چـەند ژنیـی حـەرام نـەکردووە، بـەڵکو لـە ئینجیلی مەتا نموونەیەك هاتووەتەوە بەڵگەیە لەسەر ئـەوەی چـەند ژنـی دروسـتە لای ئەوان.[٥٣٩]

کەواتە چەند ژنـی، ئیسـلام یـان پێغەمبـەر داینەمەزرانـدووە، بـەڵکو ڕێبـازێکی کۆنەو لە هەموو شارستانیەت و ئایینەکاندا هەبووە، لـە لـە پێشیشـیانەوە ئـایینی جولەکە و مەسیحییەکانیش دانیان پێدا ناوە، تەنیا لە یەك حاڵەتدا نەبێت، ئەویش گۆشەگیر و ئەسقوفەکانە کـە نـەیانتوانیوە ڕاهیـبن و چـەند ژنێکیشـیان هـەبێت، بۆیە تەنیا یەك ژنیانهێناوە.

لە جیهانی مەسیحیەتیشدا یاسا داهێنراوەکان چەند ژنییان قەدەغە کـرد، نـەك خودی ئایینەکە.

مامۆستا محەمەد فوئـاد هـاشمی (ئـەو زانـا مەسـیحییەی کـە مسـوڵمان بـوو)، دەڵێت: (داننانی مەسیحیەت بە چەند ژنهێناندا تا سەدەی حەڤدە مابووەوە).

ئەم ڕەخنەی فرەژنییە پێشتر جولەکە لە پێغەمبـەیان گرتبـوو، کـە وتبوویـان ئەم پیـاوە تـەنیا حـەز و خـەمی ژنهێنانـە، خـۆ ئەگـەر پێغەمبـەر بوایـە کاروبـاری

[٥٣٩] سەیری (بيان الاسلام)، بەشی دوو، ج١ ج٢، بکەن.

پێغەمبەرایەتی لە ژنهێنان سەرقاڵی دەکرد، جا خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلاً مِّن قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَن يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلاَّ بِإِذْنِ اللّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ) (الرعد٣٨).

واتە: هەڵبەت پێش تۆش پێغەمبەرانمان ناردون، ڕێگەشماندان ژنو نەتەوەشیان هەبن، هیچ یەك لەو پێغەمبەرانەش نەیتوانیوە هیچ بەڵگەیەك نیشان بدات، مەگین خودا ئیزنی دابیّو وەختێکی تایبەتی هەیە کە نوسراوە.

دووەم: کاتێك پێغەمبەری ئیسلام هات، فرەژنی لەناو عەرەبدا باو بوو، ئایینەکانی دیکەش بە پێغەمبەرەکانیشیانەوە، پیادەیان کردبوو (جگە لە عیسا درودی خوای لەسەر بێت)، بەلاّم پەروەردگاری ئەو فرەژنییەی بە رەهایی نەهێشتەوە و بە چوار ژن سنووورداری کرد، هەر مسوڵمانێکیش زیاد لە چواری هەبوو، زیادەکەی تەلاّقدا. لەو کاتەشدا پێغەمبەری ئیسلام نۆ ژنی هەبوو، جا ئەگەر ئەویش وەك هاوەلاّنی کردبا، بۆ خێزانەکانی زیانێکی گەورە بوو، چونکە ئەوان بە دەقی ئایەتی قورئان (دایکی مسوڵمانانن) و کەس بۆی نییە مارەیان بکات، بۆیە بە بڕیارێکی خوایی هەر نۆیانی لای خۆی هێشتەوە :

(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاء اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُّؤْمِنَةً إِن وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَن يَسْتَنكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَّحِيماً) (الأحزاب٥٠).

واتە: ئەی پێغەمبەر ئێمە ئەو ژنانەتمان بۆ ڕەوا دیوی کە مارەیت پێ گەیاندوون ئەوانەش کە لە دەسکەوتەکاندا دەستکەوتوون و خودا کردونیە پشکی تۆ هەروەها دۆت مامەکانو دۆت پلکانتو دۆت خالاّنتو کیژەکانی خوشکی دایکت، کە دەگەڵ تۆ ئاوارە بوون بەتۆ دەشێن، هەر ژنێکی باوەڕداریش بەو مەرجە خۆی ببەخشێ بە پێغەمبەرو پێغەمبەریش گەرەکی بێ مارەی بکا،

ئەمــەش هەرتایبــەتی تۆیــە، نــەك بـۆ بـاوەڕدارانی تـر ئێمـە خۆمـان زانیومانـە کـە دەربارەی ئەو ژنانەی بەوان ڕەوانو ئەوانەی دەبنە کەنیزەکیان چلۆن بڕیارێکمـان داوە، تا هیچ گیروگرفتێك ڕوونەدا خودا لەگوناه دەبووریو دلۆڤانە.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بڕیارێکی دیکەی بۆ دەرچوو، کە نابێت ئیدی ژنـی دیکـە بهێنێت، تەنانەت ئەگەر لێشیان مرد یان تەڵاق درا (لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاء مِن بَعْدُ وَلَا أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَّقِيباً) (الأحزاب ٥٢).

واتە: دوای ئەمانە کە خودا پێتی ڕەوا دیبووی ژنانی ترت پێ ناشێ بۆشت نیـە ئەو ژنانەت بە ژنی تر بگۆڕیەوە، بـا دەلالی و جوانیەکەشـیان دڵـی تـۆی بـۆ خـۆی کێشـابێ، مــەگین ئەوانــەی لــە دەســکەوتەکاندا بەرتۆکــەوتوون، خــودا بەســەر هەمووشتدا چاودێرە.

سەرنجڕاکێش ئەوەیە مسوڵمانانی تر بۆیان هەیە چەند ژنـی دیکـە بهێـنن، بـەو مەرجەی پێکەوە لە چوار تێپەڕ نەبن ، بەڵام پێغەمبەری ئیسـلام بـۆی نـەبوو لـەو نۆیە زیادی بکات، با چەند خێزانێکیشی بمرێت یان تـەڵاقیان بدات.

سێهەم: ژنهێنانەکانی پێغەمبەری خوا پڕن لە وردەکاریی شـەرعی و حیکمـەتی مرۆیی، ئەگەر سەرنجیان بدەین، ڕووندەبێتەوە کە هەریەکەیان مانایەکی تایبـەتی هەبووە، ژنهێنانێکی ئاسایی نەبوون. دەکرێت بیانکەین بە دوو بەشەوە:

أ- **مانایەکی گشتی**، کە ئیشێکی گەورەی ژنەکانی پێغەمبەری خوا گەیانـدنی هەڵسوکەوت و ڕەفتار و کرداری خێزانەکانی پێغەمبەری خوا بووە بە مسـوڵمانان، چونکە پێغەمبــەری ئیسـلام سـەرقافڵە و چـاولێکراوە، مسـوڵمانان دەیانـەوێت لـە کاروباری خێزانیشدا چاوی لێبکەین، ئەم ئەرکە بەرفراوان و پڕ وردەکارییەش بـە ئافرەت و دوان نەدەکرا.

لە لایەکی دیکەشەوە گەورەیی و لێهاتوییـەکی دیکـەی پێغەمبـەر دەردەخـات، کە بتوانێت بە دادگەرانە مافی (٩) خێزان بدات و بەسەریان بکاتـەوە، لەگـەڵ ئـەو

هەموو سەرقاڵی و عیبادەتانەشدا، کە هاوەڵانی تەواو سەرسامی ئەم توانایە بوون و لەناو خۆیاندا بووبووە باس و خواس.

هەر لەو مانا و حیکمەتە گشتییانە ئەوەیە کە بێباکیی پێغەمبەر دەردەخات لەو هەموو درۆ و بوختانانەی بۆی دەکرا، وەك جادوباز و فاڵچی و... خۆ ئەگەر پێغەمبەری ئیسلام کەمێك لە خۆی گومانی هەبوایە، ئەو ژنانەی کە هەریەکەیان لە شوێنێکەوە دەیهێنان، لە خۆی کۆنەدەکردنەوە، تا نهێنییەکانی دزە پێبکەن.

وەك چۆن ڕەوشت بەرزیی پێغەمبەر دەردەکەوێت لەوەدا کە ئەو ژنانەی هەموو هەڵسوکەوتێکی زۆر تایبەتی پێغەمبەریان گێڕاوەتەوە، یەك ژنیان بێزاری، یان کەموکورتییەکی پێغەمبەری خوای نەگێڕاوەتەوە.

مانایەکی تر لەو ژنهێنانانەی پێغەمبەر ﷺ دروستکردنی خزمایەتی و بەهێزکردنی و دوورخستنەوەی شەڕی نەیاران بووە لە خۆی و مسوڵمانان، وەك: هێنانی کچی ئەبو سوفیان و صەفیەی کچە جولەکە و جوەیرییەی بەنی موتلەق و... کە پاشان هەموویان بوون بە هۆی نزیکتربوونەوە و مسوڵمانبوونی زۆربەی بنەماڵە و هۆزەکانیان.

ب ـ مانا تایبەتییەکان

ئەگەر سەرنجی یەکبەیەکی ژنەکانی پێغەمبەر ﷺ بدەین، دەبینین هەر ژنهێنانێکی مانایەکی تایبەتی ئایینی و مرۆیی گەورە لەخۆ دەگرێت، زۆر لەوە مەزنترن کە حەز و هەوەسیان تێدا بخوێنرێتەوە، وەرە سەرنجدەین:

لە یەکەم ژنیەوە کە خاتوو خەدیجە بووە، پازدە ساڵ لە خۆی گەورەتر بووە، پێش ئەویش دوو شووی تری کردبوو.

دەبێت بیربکەینەوە چ حەزێکی گەنجانە لە ژنهێنانێکی وەهادا دەدۆزرێتەوە؟!

بە مەرجێك لەو ماوەیەدا کە خەدیجە خێزانی بوو، تا گەیشتە پەنجا ساڵی، پێکەوە بەوپەڕی دڵسۆزی بۆ یەکتر دەژیان و ژنیشی بەسەردا نەهێنا.

کە خەدیجە گەیشتبووە تەمەنێکی زوورتر لەوەی پیاو مەیلی پیاوانەی بۆی هەبێت، لەو ماوەی هاوسەرییاندا ئەگەر پێغەمبەر حەزی لە زۆریی ژن هەبوایە، هێنانی گونجاوتر و ئاسانتریش دەبوو، بەڵام خەدیجە لە لایەکی دیکەوە بووبوو بەپشتیوانێکی گەورە و ئارامبەخشێکی بێوێنە بۆ پێغەمبەری خوا لە گەیاندنی بانگەوازەکەیدا.

ژنی دووەمیش کە سەودەی کچی زەمعە بوو، ئەویش حاڵی لە ژنی یەکەمی باشتر نەبوو، ڕاستە بە گەنجێتی خاوەن جوانی و بنەماڵە بوو، بەڵام ڕۆژگار هاڕیبووی، چونکە مێردەکەی لە کاتی گەڕانەوەیان لە حەبەشەدا، کۆچی دوایی کردبوو. خۆیشی لەوپەڕی هەژاریدا بوو و بێکەس و بێ دەر بوو. پێغەمبەری خوا هێنای تا باری سەرشانی سووك بکات و بۆ ئەویش ببێتە دایکێك بۆ منداڵەکانی، جگە لە وەفا بۆ مێردەکەی و هۆزەکەی، کە دەبنە خاڵوانی پێغەمبەری خوا، واتە (بەنی نەجار).

عائیشەی کچی ئەبووبەکریش دیارە چ ڕۆڵێکی گەورەی بینی بۆ بەهێزتر کردنی خزمایەتی و دروستبوونی یەك خێزان لە نێوان پێغەمبەری خوا و ئەبووبەکری باوکیدا. هەروەها لە گێڕانەوەی فەرمودەکانی پێغەمبەری خوادا، کە چەندین فەرمودەی گێڕاوەتەوە کە جگە لەئەولای کەس نەبووە، هەروەها (٢٢١٠) فەرمودەشی گێڕاوەتەوە.

ئەو جیاوازییە لە تەمەنیشیاندا لەو ڕۆژگارەدا زۆر باو و ئاسایی بووە و کەس ڕەخنەیەکی لێنەگرتوون، تا هاتنی ڕۆژ هەڵاتناسان کە بە دەستئەنقەست بە تەرازووی لاسەنگی ئەمڕۆیان کەوتنە ڕەخنەگرتن[٥٤٠].

---

[٥٤٠] ـ سەبارەت بە تەمەنی عائیشە لەکاتی شووکردنیدا دلگیرترین بابەت کە بینیبێتم نووسینێکی ( ) کە مامۆستا سەلام ناوخۆش بە پوختی کردوویەتی بە کوردی لە ژمارە ( )ی گۆڤاری ستاندەردا بڵاویکردووەتەوە. زۆر زانستیانە دەیسەلمێنێت کە عائیشە لە کاتی شووکردنیدا تەمەنی لە (١٧) ساڵ کەمتر نەبووە.

ئیدی ژنەکانی دیکەی پێغەمبەری خوا جگە لە عائیشە، هەر هەموویان بێوەژن بوون، هەر ژنهێنانێکیش مانایەکی قووڵی مرۆیی تێدایە و دانایی پێغەمبەر ئاشکرا دەکات لە شێوەی مامەڵە کردن لەگەڵ هاوەڵانیدا.

هەشیان بووە وەك ڕوونکردنەوەی حوکمێکی شەرعی هێناونی، وەك: زەینەبی کچی جەحش، کە پێشتر خێزانی (زەید) بوو، ئەویش بەندەی ئازاد کراو و بە کوڕ کراوی (متبنی) پێغەمبەری خوا بوو، کە لە دابوونەریتی عەرەبدا ژنەکانیان بووك و خۆیان کوڕی خاوەنە پێشووەکانیان بوون، خوای گەورەش ویستی ئەو دابونەریتە ناڕاستە هەڵوەشێنێتەوە و بڕیاریدا کە پێغەمبەری خوا (زەینەب) بهێنێت. هەر بەو ژنهێنانەش ئەو باوە نەما و بنەبڕ کرا، هەرچەندە لەسەر پێغەمبەری خوا زۆر قورس بوو.

(وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَراً زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَراً وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولاً)(لأحزاب ٣٧).

واتە: ئەوسا ئەوی خودا چاکەی دەگەڵ کردو تۆچ چاکەت دەگەڵ کردوە، تۆ پێت ئەوت: دەس لەژنێ خۆ بەرمەدەو دەبێ لەخودا بترسی. شتێکیشت لەدڵی خۆدا دەشاردەوە، کە خوا هەر ئاشکرای دەکرد. هەر لەمەردمیش دەترسای، کەچی خوا شیاوتر بو لێی بترسی. جا کاتێ زەید لە هاووجوتەکەی خۆی بە ئارەزو گەییشت، ئەومان کردە هاوجوتی تۆ، هەتا خاوەن باوەڕەکان لە خواستنی ژنی زڕ کوڕانی خۆیان ـ لەدوای ئەوەی تەڵاقیان دان ـ لۆمە نەکرێن، هەر فەرمانێ خودا بدا دەبێ پێك بێ.

لەم بەشەدا قسەکان پوخت دەکەینەوە و دەڵێین:

ـ پێغەمبەری خوا تا تەمەنی بیستوپێنج ساڵی زگورد بووە، ژنهێنانەکانیشی بەو تەرتیبە، ڕێنماییەکی خوایی بووە و هەر ژنێکی بۆ ئەو قۆناغەی کە هێناویەتی، زۆر گونجاو بووە، کە بانگەوازی ئیسلامی پێدا تێپەڕیوە.

ـ هەموو خێزانەکانی بە بێوەژنی هێناون تەنیا عائیشەی بە کچی هێناوە، لە کاتێکدا هانی هاوەڵانی داوە کە کچ بهێنن.

ـ عائیشە لەناو ئافرەتاندا زۆرترین فەرمودەی گێڕاوەتەوە و زۆرترین زانستی بڵاوکردووەتەوە، ئەوەش حیکمەتێکی خواییە کە هەر بە منداڵی لای پێغەمبەری خوا بووە تا لەو تەمەنەیدا فەرمودەکان لەبەر بکات و بیانپارێزێت، ئەوەشی دەوترێت عائیشە تەمەنی ٧ساڵان یان ٩ساڵان بوە، قسەیەکی ورد نییە.

ـ دوو لە ژنەکانی پێغەمبەر لەخۆی گەورەتربوون، خەدیجە (١٥) ساڵ و سەودە (٥)ساڵ، کە ژنی یەکەم و دووەمی پێغەمبەری خوا بوون.

ـ تا پەنجا ساڵی جگە لە خەدیجە ژنی دیکەی نەهێناوە.

ـ گرنگە بزانین کە بەو ڕوونکردنەوانەدا دەردەکەوێت ژنهێنانەکانی پێغەمبەری خوا جیاوازە لە ژنهێنانی پاشا و دەسەڵاتدارەکان.

بۆیە ناکرێت بڵێین پێغەمبەری خوا بۆ حەز و هەوەس ژنەکانی هێناوە، لەگەڵ ئەوەی بەشێك لە پێکهاتەی مرۆڤ ئەو لایەنە بایۆلۆجییەیە و پێغەمبەری خواش ئەو لایەنەی فەرامۆش نەکردووە، ئەگەر بیکردبا کەموکورتی دەبوو بۆی. بەڵام پاشا و سەرۆکەکان بەشی زۆریان ژنهێنانیان تەنیا بۆ ڕابواردن و کەیف و سەفای خۆیان بووە، بۆیە گەنجترین و جوانترین ئافرەتیان هەڵبژاردووە، ڕازاوەترین کۆشك و جێگایان بۆ دابینکردوون، چەندین شێوەی خەڵات و زەویوزاریان بۆ تەرخان کردوون.کەواتە ناکرێت ژنهێنانەکانی پێغەمبەری خوا، کە پڕن لە حیکمەت و یاساڕێژی، بەراورد بکرێت بە ژنهێنانی پاشا و دەسەڵاتداران.

سەرچاوەکان

١- التفسير الكبير للأمام الفخر الرازي، الطبعة الثالثة.

٢- تەفسیری قورئانی پیرۆز هەژار موکریانی،

٣- پوختەی تەفسیری قورئان محەمەد مەلا صالح، چاپی هەشتەم.

٤- تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، بورهان محەمەد ئەمین

٥- تفسير أبن كثير.

٦- الفقه المنهجي على مذهب الأمام الشافعي تأليف د.مصطفى البغا، د.مصطفى الخن، الشيخ علي الشريجى. دمشق الطبعه الأولى ١٤٢٩.

٧- موسوعة بيان الأسلام الرد على الأفتراءات والشبهات. تحت أشراف نخبة كبار العلماء، الطبعة الأولى.

٨- فقه الجهاد د.يوسف القرضاوى، الطبعة الثالثة.

٩- رياض الصالحين الأمام النووي در الفكر ـ بيروت ـ لبنان.

١٠- ئافرەت و خێزان لە سایەی شەریعەتدا، مامۆستا عەلی باپیر.

١١- وەڵامی پرسیارەکان ڕەواندنەوەی کۆمەڵێك گومان سەبارەت بە ڕاستییەکانی ئیسلام د.كريم أحمد، چاپی یەکەم.

١٢- القرأن وَنَقضُ مطاعِن الرهبان، د.صلاح عبدالفتاح الخالدي، الطبعة الأولى.

١٣- أزواج الأنبياء محمد راجي حسن مناس، الطبعة الأولى.

پێڕست

بەشی یەکەم: وەڵامی پرسیارە زانستییەکان.......................... ١٩١

پێشەکی ئیکرام کەریم.. ١٩٣

ووردەکاری پرۆسەی کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئان بەڵگەیە لەسەر پارێزراوی قورئان ١٩٥

یەکەم: بەڵێنی خوا بۆ پاراستنی قورئان ١٩٥

١ـ قۆناغی سەردەمی پێغەمبەر (صلى الله عليه واله وسلم): ٢٠٢

٢ـ قۆناغی سەردەمی حەزرەتی ئەبوبەکر (خوای لیٚ رازی بێت) ٢٠٧

٣ـ قۆناغی سەردەمی عوسمانی کوڕی عەففان (رەزای خوای لیٚ بێت) ٢١٥

٤ـ قۆناغی سەردەمەکانی دوای عوسمان (خوای لیٚ رازی بێت)............... ٢٣١

پێشەکی ئەندازیار عوسمان ٢٥٣

١ـ پەیکەرێك دەبۆڕێنێت... ٢٦٢

٢ـ موستیلەی جادویی! ٢٦٥

٣ـ ئازاردانی ناو گۆڕ... ٢٦٦

٤ـ وشتری میٚ کچی بەردە؟ ٢٦٨

٥ـ پشکۆ لەناو ئاگردا... ٢٧٠

٦ـ رۆحی مرۆڤ لە ئاژەڵدا! ٢٧٣

٧ـ جنۆکە و عیفریتەکان... ٢٧٦

٨ـ هەنگوین دەرمانی هەموو نەخۆشیەکە ! ٢٧٧

٩ـ شەوڕەوی بۆ ئاسمان و گەڕانەوە بۆ زەوی.. ٢٧٩

١٠ـ پەپو سلێمانەی فەیلەسوف ! ٢٨٠

١١ـ ئاژەڵێك لە نێو پێغەمبەراندا ٢٨٣

١٢ـ مردوویەك بۆ ماوەی ساڵێك خۆی دەدات بەسەر گاڵۆكێكدا................. ٢٨٣

١٣ـ كێوێك بە ئاسماندا دەفڕێت... ٢٨٤

١٤ـ چیایەك قسە دەكات ٢٨٥

١٥ـ ئاسن هەروەكو مێو نەرم دەبێتەوە ! ٢٨٦

١٦ـ نوستنێکی (٣٠٩) ساڵە ٢٨٧

١٧ـ ڕەشەبا لە ژێر فەرمانی سولەیماندایە ٢٨٨

١٨ـ باڵندە بە بەرد شەڕ دەكات... ٢٨٩

١٩ـ شەڕی بەچاوەوە بوون... ٢٩٠

٢٠ـ نەوەی ئیسرائیل و مانگاكە ٢٩١

٢١ـ ئایا بروسكە فریشتەیە ٢٩٣

٢٢ـ ئازاری جادوو... ٢٩٤

٢٣–تۆفانەکەی نوح ٢٩٥

بەشی دووەم: پێشبڕکێ بێبناغەكان ٢٩٩

پێشەکی ٣٠١

برگەی یەکەم ٣٠٥

ئایا قەشە فادی راستئەکات کە ئەڵێ (١٠)جۆر هەڵە لە قورئاندا هەیە؟! ٣٠٥

فەلسەفەی موتەشابیه چییەو بۆچی قورئان هەمووی موحکەم نیە؟........... ٣١٢

برگەی دووەم ٣٢٧

نمونەیەك لە هەڵە جوگرافییەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت...................٣٢٧

برگەی سێیەم... ٣٣١

نمونەیەك لە هەڵە مێژووییەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت. ٣٣١

برگەی چوارەم... ٣٤٠

نمونەیەك لەو هەڵە رەوشتیانەی کە قەشە فادی بە حەرام و بە تاوانی دائەنێت

گوایە قورئان حەڵاڵیکردووە ! ٣٤٠

برگەی پێنجەم... ٣٥٥

نمونەیەك لە هەڵە لاهووتییەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت................ ٣٥٥

برگەی شەشەم ٣٧٠

نمونەیەك لە هەڵە زمانەوانیەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت ٣٧٠

برگەی حەوتەم ٣٧٣

نمونەیەك لە هەڵە یاساییەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت.....................٣٧٣

برگەی هەشتەم... ٣٨٣

نمونەیەك لە هەڵە کۆمەڵایەتیەکان وەك قەشە فادی ئەیڵێت ٣٨٣

بڕگەی نۆیەم ٣٩٤

نمونەیەك لە هەڵە زانستیەكان وەك قەشە فادی ئەیڵێت............ ٣٩٤

بڕگەی دەیەم ٤١١

نمونەیەك لەو كارانەی قەشە فادی بە شوورەیی دائەنێ لە ژیانی پێغەمبەردا(صلی الله علیە و الە وسلم)...٤١١

قسەیەك لە كۆتاییدا ٤٤٠

سەرچاوەكانی بەشی دووەم ٤٥١

بەشی سێیەم: وەڵامی پرسیارە جوگرافی و مێژووییەكان............ ٤٥٥

پێشەكی ٤٥٧

بە شـــی یـە كـــە م: پرسیارە جوگرافییەكان ٤٦٤

١–ئاوابوونی خۆر لەناو بیر.. ٤٦٥

٢–زەوی جێگیرە ٤٧٥

بە شـــی دووە م :پرسیارە مێژووییەكان ٥١٢

میسر و فیرعەون و ئیسرائیلییەكان ٥١٢

١–هامان وەزیری فیرعەون بوو ٥١٢

٢–قاروون و هامان میسری بوون.. ٥١٦

٣– گوێرەكەی زێڕینی دروستكراوی سامیری بوو.. ٥١٧

هاڕوون گوێرەكەكەی دروستكردبوو؟ ٥١٨

شاری سامیره لەکاتی مووسا ٥١٩

سامیره یان شۆمەرۆن ٥٢٠

شاری صومور.. ٥٢٣

٨-فیرعەون لە خنکان ڕزگاری دەبێت.. ٥٢٩

٣٠-کچی فیرعەون یان ژنەکەی؟.. ٥٣١

٣١-فڕێدانی منداڵان بۆ ناو ڕوبارەکە پێش لەدایکبوونی مووسا بوو نەك دوای
ناردنی بە پێغەمبەر.. ٥٣٣

٣٢-مارەیی ژنەکەی مووسا ٥٣٤

٣٣-ئیسرائیل میراتیی میسری نەگرت.. ٥٣٦

دەربارەی گورزەکان لە میسر.. ٥٣٧

٣٤-گورزەکان کە لە میسر دران دە بوون نەك نۆ.. ٥٣٧

٥١-لافاو بۆ میسرییەکان.. ٥٤١

٣٥-بەردەکەی حۆرێب بیرەکانی ئێلیم نییە.. ٥٤٢

٣٦-دوو لەوحەکەی شەریعەت ٥٤٥

٣٧-ئایا داوایان کردبوو خودا ببینن؟ ٥٤٧

٣٨-قۆرەح نەك قاروون.. ٥٤٩

٣٩-سولەیمان یان ئەبشالۆم؟ ٥٥٠

٥٢-شائوولی پادشا یان جدعونی قازی؟.. ٥٥١

مەریەم و مەسیح.. ٥٥٤

٥–مەریمی پاکیزە خوشکی هاڕوونە و کچی عیمڕانە ٥٥٤

٩–زەکەرییا سەرپەرشتیی مەریەم دەکات ٥٥٦

١٠–دوورکەوتنەوەی مەریەم ٥٥٩

١١–مەریەم لە دەشتایی منداڵەکەی دەبێت و ئەم لەژێرییەوە قسەی لەگەڵ دەکات ٥٦٠

٤٠–هاجەر یان مەریەم؟.. ٥٦٢

٤١–خوانێك لە ئاسمان دانەبەزیبوو... ٥٦٣

٥٣–لە بێشکە قسە دەکات ٥٦٥

٥٤–لە قوڕ باڵندە دروست دەکات ٥٧٠

٥٥–باوەڕنەهێنان بە لەخاچدانی مەسیح ٥٧٢

لەخاچدانی مەسیح.. ٥٧٤

فیدا و چوار ئینجیلەکە ٥٨٢

دەربارەی پێغەمبەران.. ٥٩٥

ئیبراهیم.. ٥٩٥

٤–ئازەر باوکی ئیبراهیمە ٥٩٥

٢٢–ئیبراهیم لەکوێ و نەمروود لەکوێ؟ ٥٩٩

یووسف ٦٠١

٦–یووسف نیازی بوو خراپە بکات..................٦٠١

٢٤–کوڕانی یەعقووب داوا دەکەن یووسف یارییان لەگەڵ بکات ٦٠٣

٢٥–داهێنانی منداڵێك شایەتمانی دەڵێت ٦٠٤

٢٦–داوەتێکی ئافرەتانەی وەهمی.................................. ٦٠٧

٢٧–بۆچی بەندکردنی یووسف درێژەی کێشا؟........................... ٦٠٩

٢٨–بەندنەکردنی بنیامین.. ٦١٣

٢٩–کراسێکی سیحری.. ٦١٥

نـــووح ٦١٦

٧–نووح داوای گومڕایی دەکات..................................... ٦١٦

١٤–خنکانی کوڕەکەی نووح ٦١٧

١٩– نزم و بێ ئەرزشەکان شوێنی نووح نەکەوتبوون ٦٢٠

ئەییووبی پێغەمبەر.. ٦٢١

سەردەمی ئەییووب.. ٦٢١

١٥– ئەییووب کوڕەزای ئیسحاقە ٦٢١

وڵاتی ئەییووب.. ٦٢٥

خۆڕاگریی ئەییووب ٦٢٦

٤٩–ژنی ئەییووب..٦٢٦

١٢–هەر ئوممەتێك پێغەمبەرێك لەخۆی بۆی دەنێردرێت.................. ٦٣١

١٣–ئادەم و بتەکان ٦٣٣

١٦–مووسا و خەزر.. ٦٣٤

١٧–تێکەڵکردنی ناوەکان ٦٣٦

١٨–ئەخنۆخ نەك ئیدریس.. ٦٣٧

نەمروود و بورجی بابل ٦٣٨

٢٠–قسەی سەرسامکەری خەیاڵی دەربارەی بورجی بابل.. ٦٣٨

٥٠–فیرعەون بورجی بابلی لە میسر بینات نا ! ٦٤٠

باسی کەعبە ٦٤١

٢١–کەعبە ماڵی زوحەلە.. ٦٤١

٤٨–کەعبە مەقامی ئیبراهیمە.. ٦٤٢

٢٣–ئیسماعیل یەکێکە لە پێغەمبەران.. ٦٤٤

٤٢–خەڵکی شارەکە.. ٦٤٨

٤٣– هوود و عاد؟.. ٦٥٠

٤٤–زولکیفل.. ٦٥٣

٤٥–خەڵکی ڕەس؟! ٦٥٤

٤٦–تەنانەت لوقمانیش پێغەمبەرە ! ٦٥٥

٤٧–ئەسکەندەری گەورە پێغەمبەرە ! ٦٥٦

وتەیەك بۆ کۆتایی ٦٥٨

سەرچاوەکانی بەشی سێیەم ٦٦١

بەشی چوارەم :وەڵامی پێشەکی کتێبەکە و سەرنجەکانی وەرگێڕ ٧

پێشەکی نوسەر... ٩

ئایا قورئان پارێزراوە ١١

قورئان ناکۆکی تێدا نیە ١٤

سەلماندنێك ١٨

قورئان دەمی کەسی نەبەستوە ٢٤

خاوەن کتێبەکان بە قورئان دڵخۆشن ٣٢

بۆ ئەوەندە ناوی موحەمەد دەگەڵ ناوی خوا هاتوە؟.......................... ٣٤

دابەشکردنی قورئان بەهەق و بەناهەق....................................... ٣٦

جیهانێکی سەوز یان شمشێر.. ٤١

قورئان هەردوو ژیانی دونیاودواڕۆژی پێکەوە گرێداوە ٤٥

دەستاودەستکردنی دەسەڵات سوننەتێکی کەونییە ٤٩

ئازاردانی مێروو لەنێوان قورئان و یانیزمدا..................................... ٥١

قورئان وشەڕەنگێزی ٥٦

خوا بۆ باوەڕهێنان زۆر لە کەس ناکات ٦٣

کەسێ ڕوناکبیربێت ئەزانێت قورئان زادەی ئەقڵی مرۆڤ نیە ٦٥

پیرۆزی بۆ قورئانە نەك ووشەی عەرەبی ٦٨

هاوسانی ئینسانەکان چۆن دێتەبوون؟ ٦٩

ئیسلام خۆی بەهەموو مەوداکانی ژیانی کێدائەکات؟ ٧١

شایەتی لە دوژمن وەرناگیری.. ٧٣

ئایا لەقورئاندا ئایەتی دژەوانە هەیە؟ ٧٥

قسەی نەرم ـ قسەی ڕەق ٨٠

ڕوخۆشی ـ گرژومۆنی ٩٠

مرۆڤ ڕێزی لێگیراوە، مرۆڤ لاوازە ـ ستەمکارە ـ نەفامە.......... ٩٧

تۆڵەسەندن لەسەرتان نوسراوە، لێبوردەبن ٩٨

بێ حیساب ڕۆزی ئەدات، وەك یەك ڕزق بەهەموان ئەدات ١٠٤

وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى ـ وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ١٠٩

هەڵەکانی وەرگێر دەربارەی حەجی ماڵی خوا ١١٦

وەرگێرو ژیانی بەرزەخ (البرزخ) ١٥٣

ڕێژەیی بوونی حەڵاڵ و حەرام و دیاریکردنی لە لایەن کەسی موحەمەدەوە ... ١٦٢

وەرگێرو باوەڕ بەقەزاوقەدەر....................................... ١٦٧

ئەوەیە جیاوازی نێوان سوننەی خواو سەبیلی خوا................. ١٧١

ئەقڵی مرۆڤ زادگەی زانین و زانیارییە ١٧٥

ئایا خواوەند نیازی بەمرۆڤ هەیە، یان بێنیازە لە مرۆڤ........... ١٨٥

بەشی پێنجەم: وەڵامی پرسیارە کۆمەڵایەتییەکان ٦٦٩

پێشەکی ٦٧١
١ـ بۆچی شایەتی دانی ژن نیوەی شایەتی دانی پیاوە؟! ٦٧٤
٢ـ بۆچی بەشە میراتی ژن نیوەی بەشە میراتی پیاوە؟ ٦٧٦
٣ـ فرە ژنی ٦٧٨
٤ـ لێدانی ژنان ٦٨٣
٥ـ ژن و جیابوونەوە ٦٨٦
٦ـ ژن و حیجاب ٦٨٨
٧ـ زۆر لێکردن بۆ زەکاتدان ٦٩٠
٨ـ دابەشکردنی دەسکەوتەکان ٦٩٣
٩ـ وەرگرتنی سەرانە لە لە خاوەن کتێبەکان ٦٩٤
١٠ـ زۆرکردن لە کەنیزەکان بۆ خراپەکاری ٦٩٧
١١ـ پەکخستنی شاهێدی دان و جەڵدەلێدانی شاهێدەکان ٦٩٩
١٢ـ جەڵدەلێدانی زیناکەر بە ئاشکرا ٧٠١
١٣ـ بەندکردنی هەمیشەیی ٧٠٢
١٤ـ تۆڵەسەندنەوە ٧٠٥
١٥ـ غەزا کردن ٧٠٧
١٦ـ دەمارگیری بێزراو ٧٠٩
١٧ـ ئایا قورئان بانگەشە بۆ رق و کینە دەکات ٧١٢

١٨ـ یاسای بتپەرستی ٧١٧

٢٠ـ پۆل پۆل دێنە ناو ئیسلامەوە ٧٢١

٢١ـ شەڕی سەختی نێوان مسوڵمانان ٧٢٣

سەرچاوەکان: ٧٣٠

بەشی شەشەم: وەڵامی پرسیارە ڕەوشتییەکان ٧٣١

پێشەکی ٧٣٣

١ـ حەڵاڵکردنی ئینکاریکردن لە خوا ٧٣٥

٢ـ حەڵاڵکردنی سەرپێچیکردن لە سوێنددا ٧٤٠

٣ـ حەڵاڵکردنی فریودان بە دارایی ٧٤٥

٤ـ حەڵاڵکردنی کوشتن ٧٥٣

٦ـ حەڵاڵکردنی سوێند خواردن ٧٦٨

٧ـ حەڵاڵکردنی درۆ ٧٧٢

٨ـ حەڵاڵکردنی تۆڵە سەندنەوە ٧٧٨

٩ـ حەڵاڵکردنی ئارەزووەکان ٧٨٤

سەرچاوەکانی بەشی شەشەم ٧٩٦

دەربارەی ئەم کتێبە..

ئەم کتێبەی بەردەستتان کۆکراوەی شەش کتێبە کە لەوەڵامی کتێبێکدا نووسراوە بەناوی (ئایا قورئان پارێزراوە؟)کە کتێبێکە دژ بەقورئان نووسراوە، پرۆژەی تیشك بەشەش کتێب وەڵامی داوەتەوە و بەزنجیرە بڵاویانکردۆتەوە، ئێمەش (گرووپی ڕاگەیاندن) لەتۆڕی ئایە، بەباشمان زانی کە ئەو کتێبە پێکەوە بڵاوبکەینەوە.

ئێمە بڕوامانوایە کە نە عەقڵ نە تەکنەلۆژیاو نە زانست و فەلسەفە ناتوانن جێگەی دین بگرنەوەو بێمنەت بن لێی، بەڵام بەدڵنیاییەوە هەم عەقڵ و هەم زانست ئەتوانن بەهەموو هێزیانەوە ببنە پاڵپشت بۆ ڕاستیەکانی ئیسلام و زەروورەتی ئەو ڕاستیانە بسەلمینن بۆ ئەم مرۆڤە وەك تاك و وەك کۆمەڵگەش، وەك فیکرو وەك سیاسەتیش.

ئێمە دەرگای توێژینەوە لەتۆڕی ئایەدا بەم کتێبە ئەکەینەوەو ئومێدەوارین کە وەك پرۆژە پیرۆزەکەی تیشك ژمارەی توێژینەوەکانمان تا سەد نەوەستێت..

وما ذلك علي الله بعزيز..

گروپی ڕاگەیاندنی تۆڕی ئایە